HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

1

1955

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

1

1955

ÚJ FOLYAM BUDAPEST II. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET FOLYÓIRATA

Felelős szerkesztő: A Hadtörténelmi Intézet parancsnoka.
Szerkeszti a szerkesztőbizottság: Borus József, dr. Csillag Ferenc, Kornis Pál, Kossovics Gyula, Nagy Lajos, Rohonyi Gábor (a szerkesztőbizottság titkára), Sallai Elemér, Szalai József, Sziklai Sándor (a szerkesztőbizottság elnöke). Budapest, I., Kapisztrán-tér 2. Tel.: 160—220.
Technikai szerkesztő: Nagy László.
Megjelenik negyedévenként.
Felelős kiadó: a Katonai Kiadó, Budapest, VI., Sztálin-út 2. Telefon: 112—064.
Egyes szám ára 8 Ft. Előfizetési ára félévre 16, egész évre 32 Ft.
Csekkszámla szám: 61.297 bef. szla. Budapest.
Megrendelhető: Posta Központi Hírlapiroda. Budapest, V., József nádor-tér 1. Telefon: 180—850 és a kiadónál.

9861/2 — Vörös Csillag Nyomda, Budapest. Felelős: Poroszka L.

MAGYARORSZÁG FELSZABADÍTÁSA

Tíz esztendővel ezelőtt, 1945. április 4-én, a Szovjet Hadsereg győzelmes felszabadító harcai eredményeként, a szabadság ragyogó napja köszöntött a háború vérzivatarában szenvedő és vezetői bűnös politikája következtében a pusztulás lejtőjére került magyar népre. A diadalmas szovjet fegyverek örökre végetvetettek a sok évszázados gyarmati elnyomásnak és összetörték a 25 esztendős Horthy-rendszer ellenforradalmi diktatúrájának tartóoszlopait is. A német fasisztákra mért kilencedik csapás — Hitler haderőinek szétzúzása Magyarország területén — életünket mentette meg. Fél esztendeig tartó hősi harcokban a 2. és 3. Ukrán Frontok csapatai felszabadították hazánkat a hitlerista megszállók és nyilas cimboráik terroruralma alól. A Szovjet Hadsereg katonái leverték kezünkről a rabság és szolgaság nehéz bilincseit, megmentettek bennünket a végromlástól, a teljes pusztulástól. A szovjet harcosok visszaszerezték népünk szabadságát és függetlenségét, biztosították számunkra sorsunk intézésének lehetőségét és a békét.

A felszabadító hadműveletek során a szovjet harcosoknak tengernyi nehézséggel kellett megküzdeniök. A nagy ellenséges túlerőn kívül a rossz időjárás és a kedvezőtlen terep kemény próbára tette a katonák erkölcsi és fizikai erejét, ellenállóképességét és szívósságát. A hitlerista és horthysta hadvezetés nemcsak hadosztályai számában reménykedett, hanem a Kárpátok hegyvonulatai és a nagy folyók nyujtotta lehetőségeket felhasználva igyekezett a végsőkig fokozni a védelem erejét. Mindez azonban nem akadályozhatta meg felszabadítóinkat nemes küldetésük teljesítésében. A Nagy Honvédő Háború nehéz harcaiban edződött lövészcsapatok, harckocsizók, tüzérek, lovasok és valamennyi fegyvernem egységei szorosan együttműködve legyőztek minden nehézséget, elhárítottak maguk elől minden akadályt. A nép támogatásával áttörték a horthysta hadvezetés szerint bevehetetlen Kárpátok erődrendszerét, átkeltek a megáradt folyókon és kiverték az ellenséget az erődökké kiépített városokból. Előretörésüket nem állíthatták meg sem Hitler elithadosztályai és a kedvezően megválasztott, előre elkészített védőállások, sem pedig a szakadatlan esőzés következtében keletkezett sártenger.

A szovjet harcosok feledhetetlen hőstettekkel bizonyították be, hogy méltók népük magasztos céljaihoz. Az ügy igazsága, a felszabadító küldetés tudata acélozta erejüket, s ez képessé tette őket arra, hogy

kiűzzék országukból a területrabló hordát és levegyék Európa leigázott népeiről az elnyomás jármát. A német fasizmus elleni igazságos háború ezrével szülte a legendákba illő hőstetteket. A népek szabadságának harcosai közül közel egymillió kapott érdemrendet vagy kitüntetést, a legbátrabb tizenegyezer pedig a Szovjetunió Hőse megtisztelő büszke címét. A Szovjet Hadseregnek hazánk felszabadításáért vívott harca a legnagyszerűbb emberi és katonai erények gyönyörű hőskölteménye, melynek minden sora a szovjet emberek hősiességének és bátorságának, áldozatkészségének és nemes gondolkodásmódjának dicséretét zengi. A szűkszavú hadműveleti jelentések a számtalan sok között az önfeláldozás olyan ragyogó gyöngyszemeit őrizték meg számunkra, mint Oszadov őrmester példáját, aki Budapesten ismételte meg a halhatatlan emlékű Matroszov gárdista tettét, vagy Jermolajev hadnagy áldozatát, aki a Dunántúlon vetette magát gránáttal kezében egy fasiszta páncélos hernyótalpai alá és saját életével akadályozta meg, hogy az ellenség áttörjön a főváros felé. Ilyen hőstettek tömegével bizonyították be a szovjet harcosok, hogy nem sajnálják fiatal életüket feláldozni a magyar nép szenvedéseinek és rabságának megszüntetéséért. Nem volt a világon még hadsereg, mely ennyi áldozatot hozott volna más népek, s az egész emberiség érdekében.

A német fasizmus elleni felszabadító háború győzelmes végigvívásához a nagy szovjet nép minden szükségessel ellátta hadseregét. A szovjet katona nehéz harcaiban szilárd hátországra támaszkodott. Nép és hadsereg egyesítette hatalmas erejét a szent cél elérése: az emberiség leggonoszabb ellenségeinek megsemmisítése érdekében. A szovjet népek nagy családjának minden tagja megfeszített erővel dolgozott a hadsereg ellátásán a munkapadok mellett, a földeken, a laboratóriumokban és a hivatalokban a biztos győzelemért. Hitler kezdeti mennyiségi fölénye repülőkben és páncélosokban, csakhamar semmivé lett a Szovjet Hadsereg csapásai és a Szovjetország termelő és alkotómunkája nyomán. Minőségileg pedig a szocialista ipar által előállított fegyverzet és felszerelés kezdettől fogva felülmúlta a területrablók fegyverzetét és felszerelését. A szovjet nép áldozatkész munkája és a szovjet állam szerető gondoskodása következtében felszabadítóink a győzelem fegyvereivel kezükben teljesíthették nagy küldetésüket.

A győzelem fegyverei mellett a Szovjet Hadsereg oldalán volt a győzelem tudománya, a szovjet-szocialista hadtudomány. A második világháborúban nemcsak Hitler hadserege szenvedett megsemmisítő vereséget, hanem a fasiszta-imperialista „hadtudomány" is. Moszkva, Sztálingrád és Kurszk alatt, a diadalmas tíz csapás és a Nagy Honvédő Háború összes hadműveletei idején, minden tudomány próbaköve, a gyakorlat bizonyította be napnál fényesebben a szovjet hadtudomány és hadművészet fölényét, valamint az imperialista katonai elméletek csődjét. A szovjet hadvezérek sablonmentes hadászati és hadműveleti

tervei mesterien párosultak a parancsnokok magasfokú harcászati tudásával és a csapatok nagyszerű manőverező képességével. A szovjet főparancsnokság valóban tudományos terveivel, valóságra építő vezetésével szemben, nem állta és nem is állhatta meg helyét a német fasiszta vezérkar kalandorjellegű, reális alapot nélkülöző hadászata és harcászata.

A fasiszta fenevadat üldöző Szovjet Hadsereg felszabadítóként lépett hazánk földjére. A határainkon megdördülő szovjet ágyúk morajját, mint a szabadság harangjainak zúgását hallgatta a hitlerista elnyomás alatt szenvedő nép. A lakosság szívében elnyomói minden terrorja ellenére kiirthatatlanul élt a szimpátia a nagy szovjet nép iránt, s tőle várta a háború borzalmainak megszüntetését, a szebb és boldogabb jövőt. A szovjet harcosok hősi harcai és áldozatai eredményeként, 1945. április 4-én hosszú évszázadok óta először lett valóban szabad a magyar nép, független az ország. Örökre végetért a szolgaság, az idegen elnyomás és visszavonhatatlanul megszűnt a belső bitangok uralma. Szabad, független hazánkban a dolgozó nép kapta kezébe saját sorsának intézését. Történelmünk során Bocskai hajdúi, Thököly és Rákóczi kurucai, 1848/49 honvédei és a Tanácsköztársaság hős vöröskatonái bőségesen ontották vérüket az idegen hódítók elleni harcok során. E dicső küzdelmek sorra elbuktak, a külső és belső ellenség összefogása mindig megakadályozta szabadságunk és függetlenségünk beteljesülését. A dicsőséges Októberi Szocialista Forradalom szülötte, a dicső Szovjet Hadsereg volt az az erő, amely befejezte évszázados szabadságküzdelmeinket és valóra váltotta népünk legnagyobb alakjainak álmát.

Szabadon bontakozhattak ki a magyar demokrácia erői; történelmünk legnagyobb jelentőségű fordulata előtt tárták szélesre a fejlődés kapuját a diadalmas szovjet fegyverek. Népünk annyi szenvedés és megpróbáltatás után megindulhatott a soha nem látott felemelkedés útján boldog, szocialista jövője felé. Még javában folyt a véres küzdelem és a hitlerista vezérkar egyre újabb erők harcbavetésével igyekezett a maga javára fordítani a magyarországi helyzetet, mikor a Szovjetunió lehetővé tette, hogy az ország demokratikus erői kormányt alakítsanak. 1944. december 21-én, a nagymúltú Debrecen városában összeült az Ideiglenes Nemzetgyűlés, mely kormányt adott a népnek. A szovjet harcosok német fasisztákra mért erős csapásai eredményeként, a Szovjetunió nagylelkű segítségével megszületett a magyar államiság. Az ország önállóságát és függetlenségét kifejező és megtestesítő Ideiglenes Kormány, első cselekedetével eltépte a Hitlerhez fűződő kötelékeket, teljesítve ezzel az egész magyar dolgozó nép akaratát. Felszabadítóink további harcai egyben már a magyar újjászületést védelmezték, a demokrácia erői szárnybontogatásának sikerét biztosították. A fiatal magyar demokrácia a Szovjetunió önzetlen, baráti támogatását élvezve, belépett a szabadságharcos népek táborába, hadat üzent a fasiszta Németországnak

és fegyveres erejével a Szovjet Hadsereg oldalán állt a háború befejező időszakában.

Fiatal demokratikus államunkra egy tönkretett, kifosztott és felperzselt, romokban heverő országot hagyott örökül a Horthy-reakció. A háború szörnyű vihara mindent felforgatott, „Mohács óta nem volt ilyen súlyos helyzetben az ország" — így jellemezte ekkor a helyzetet a Magyar Kommunista Párt. Sokan nem hitték el, hogy elesettségünkből, súlyos helyzetünkből van kiút, lehetséges a felemelkedés. Rövid tíz esztendő bizonyította be, hogy milyen hatalmasat alkothat és milyen nagy eredményeket érhet el az a nép, mely saját sorsának formálója. Új honfoglalásunk, új országépítő munkánk közben nem voltunk egyedül. Mellettünk állt és őrködött eredményeink fölött, segített bennünket a Szovjet Hadsereg. A háború végetért, de népünkre új veszélyek leselkedtek. Az éhhalál és járvány réme nyujtotta ki csontkezét népünk felé. Felszabadítóink önzetlenségének és gyors beavatkozásának köszönhetjük, hogy újabb százezrek nem estek a pusztulás áldozatául. Attól a perctől kezdve, hogy magyar földre tették lábukat a szovjet harcosok, igaz barátként, önzetlen segítőként álltak a megmentett lakosság mellé. A szovjet városparancsnokok mindent elkövettek, hogy elősegítsék az élet megindulását. Élelmiszerszállítmányok az éhinség leküzdésére, gyógyszerek a járvány ellen, fogatok a mezőgazdasági munkák megindításához, segítség a bányák, üzemek és gyárak üzembehelyezéséhez, a közlekedés megindításához — tanúsítják a szovjet emberek hozzájárulását az ország vérkeringésének megindulásához, a magyar újjászületéshez.

Még folytak Budán a harcok, amikor a Szovjet Hadsereg 400 tonna élelmiszert adott Pest éhező népének. Ezt a szállítmányt egymásután újabbak és újabbak követték. Később élelmiszerkölcsön formájában érkezett a segítség. Az első ilyen kölcsön 18.000 tonna gabonát, 1400 tonna húst, 900 tonna sót, 180 tonna árpát és nagymennyiségű étolajat tartalmazott. A Szovjet Kormány 1945 márciusában 100 millió pengős kölcsönt bocsátott a magyar kormány rendelkezésére, és a Szovjet Hadsereg 250 gépkocsit ajándékozott a fővárosnak. A mezőgazdaság talpraállítása érdekében a Szovjet Főparancsnokság engedélyezte a csapatok parancsnokainak, hogy összes felesleges igavonó állataikat átadják a helyi hatóságoknak. Ez a rendelkezés igen nagyjelentőségű volt a mezőgazdasági munkák megindítása szempontjából. A visszavonuló hitleristák elhajtották vagy elpusztították a jószágállomány nagyrészét és különösen katasztrofális méreteket öltött az igavonóhiány. Ezen a helyzeten segítettek a szovjet parancsnokok és adtak lehetőséget a mezőgazdasági munkák megindításához. Így jutott gyors segítséghez a legnagyobb szükség idején sok-sok magyar falu népe. A kijavított mezőgazdasági gépek és traktorok üzembehelyezéséhez 10.000 tonna petróleummal, 1000 tonna benzinnel és 700 tonna motorolajjal járult hozzá a Szovjet Hadsereg.

A magyar ipar talpraállításához is megkaptuk a szovjet kormány, a felszabadító csapatok segítségét. Az első 10 vagon króm megérkezése indította el a magyar acélgyártást, s ezt a szállítmányt rövidesen 5350 tonna vasérc követte. Csepel elsőnek 80 vagon fűtőolajat kapott, az Elektromos Művek pedig több millió forint értékű pótolhatatlanul fontos kábelanyagot. Textiliparunk a szovjet kormány által szállított 300 millió kg nyersgyapot és 2 millió kg mosott gyapjú megmunkálásával kezdte meg működését. Ezen nyersanyagmennyiség feldolgozásával a bérmunkában készített részen kívül, 11 millió méter pamutszövet és 2.5 millió méter gyapjúszövet volt a magyar textilipar első terméke. A rendkívül sokoldalú és ezernyi formában megnyilvánuló segítség egy percre sem szünetelt. Hatását és eredményeit szűntelenül érezzük az élet és építés minden területén. Minden eddigi sikereink és további fejlődésünk forrása, ragyogó jövőnk záloga, népeink örök és széttéphetetlen barátsága, melyet megszentelt az értünk életüket áldozó szovjet hősök hazánk földjére kiömlő drága vére és megpecsételt a magyar nép szilárd akarata a szocializmus építésében és a békéért vívott közös harcban.

A szocializmus országának hős fiai nemcsak abban segítettek, hogy szörnyű elesettségünkből felemelkedjünk és kijöjjünk abból a mélyből, melybe Hitler és Horthy szövetsége taszította az országot, hanem a Szovjetunió az általa felszabadított országokban következetesen végrehajtotta a fasizmus teljes szétzúzása érdekében a szövetségesekkel együtt vállalt kötelezettségeit, s ezáltal lehetetlenné tette, hogy a Magyarországon lappangó ellenforradalmi elemek belső támaszt találjanak a demokrácia megdöntésére irányuló kísérleteikhez. A külső imperialista segítségben reménykedő reakciós erők próbálkozásait eleve meggátolta a Szovjet Hadsereg puszta jelenléte. A Szovjetunió barátsága, szövetsége és a demokráciáért folytatott megnemalkuvó küzdelme akadályozta meg, hogy hazánk, mely négy évszázadon át német gyarmat volt, az imperialisták kísérletei következtében amerikai gyarmattá váljék.

A szovjet katonák szabadságot és függetlenséget hoztak, segítettek, hogy élni tudjunk a szabadsággal s felépítsük a dolgozó nép Magyarországát az urak országa helyén. Ez jellemezte a szovjet emberek cselekedeteit, a Szovjetunió politikáját népünk iránt. Ezért, míg magyar él a földön, élni fog a hála és szeretet is a szívekben felszabadítónk és nagy barátunk iránt. Soha nem feledjük, hogy mit köszönhetünk a szovjet népnek. E nagy évfordulón, ha 10 esztendő távlatából visszatekintünk a megtett útra, jogos büszkeséggel állapíthatjuk meg, hogy élni tudtunk a kapott szabadsággal. Egy évtized alatt, nagy pártunk vezetésével, mely a legreménytelenebbnek tűnő helyzetben elsőnek hirdette meg a magyar újjászületést és egyedül adott világos, határozott programot a demokratikus átalakulás számára, új korszakot nyitottunk meg hazánk történetében. A kommunisták példamutatása nyomán, népünk

szabadon kibontakozó teremtő és alkotóereje csodákat művelt. Joggal állapította meg pártunk III. kongresszusán a Központi Vezetőség beszámolója: *„... ezeréves történelmünk folyamán népünk még nem élt át olyan mélyreható gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális átalakulást, mint ez alatt az egyetlen évtized alatt."*

Begyógyítottuk a háborúokozta sebeket, győzelemre vittük a hároméves tervet és az ötéves terv célkitűzéseit valóraváltva, ráléptünk a szocializmus építésének útjára. Utunk meredeken felfelé ível, a fejlődés beláthatatlan távlatai nyíltak meg előttünk. Népünk, a „terv népe" a párt lelkesítő szavára megsokszorozta erejét, hogy megvalósítsa mindazt, amiről az elnyomás keserves évtizedeiben csak álmodhatott. Szocialista építőmunkánk nagyszerű eredményeit büszkén hirdetik Sztálinváros, Komló, Inota és a többi hatalmas létesítményeink. Népünk harcedzett, bölcs vezetője, a Magyar Dolgozók Pártja útmutatásával, hős munkásosztályunk és az egész magyar dolgozó nép céltudatos munkája eredményeként, hazánk elmaradott mezőgazdasági országból ipari országgá lett. Rövid tíz esztendő alatt lényegében megszüntettük az elnyomó és kizsákmányoló osztályok hatalmát, új alapokra helyeztük gazdasági és társadalmi életünket. Örökre a múlté és ma már csak mint a rossz álom kísért a „hárommillió koldus országa" és a munkanélküliség mely a Horthy-fasizmus idején a dolgozókat állandóan veszélyeztető valóság volt. Pártunk irányításával vívott harcaink eredményeként, hazánkban a hatalom a dolgozó parasztsággal szövetséges munkásosztály kezében van; a gyárak, üzemek, bányák és a föld birtokosa maga a dolgozó nép. Felszabadulásunk óta bekövetkezett változások és az elért fejlődés következtében hazánk „... a finánctőke országából, a nagybirtok és a nagykapitalizmus, a kizsákmányolók és népelnyomók országából szocializmust építő népi demokratikus országgá lett!" (KV besz. a MDP III. kongr. Röv. jkv. 15. old.)

Hatalmas út, sikerekben gazdag évtized van mögöttünk. Gazdasági eredményeinkkel együtt nőtt és növekszik népünk öntudata, tágul látóköre és műveltsége, szilárdul egysége. Megváltozott, egyre szépülő életünket szeretett pártunknak, a Magyar Dolgozók Pártjának köszönhetjük. A Szovjetunió állandó segítsége mellett a párt volt sikereink biztosítéka. A kommunisták példamutatásával, a kommunisták pártjának előretekintő, határozott és céltudatos vezetésével értük el mindazt, amire ma büszke minden magyar dolgozó. Nagy pártunk mutatta meg számunkra a felemelkedés ragyogó útját, lelkesített bennünket a nehézségek leküzdésére és vezet biztos kézzel, tudományos előrelátással a szocializmus építése útján. Dolgozó népünk, saját boldog életén keresztül győződött meg a párt politikájának és célkitűzésének helyességéről, ezért fogadta el vezetését és vált a szocializmus építésének harcosává.

Az eltelt tíz esztendő alatt pártunk vezetésével és a hazánkat fel-

szabadító Szovjetunió felbecsülhetetlen értékű segítségével, országunk kiemelkedett az elszigeteltségből és a haladásért harcoló országok sorába lépett. A kettős rabbilincstől megszabadult magyar nép, eredményeivel és erőfeszítéseivel ismét a haladás magasztos ügyét szolgálja. Hazánk az egész emberiség közös érdekeiért harcoló 900 miliós legyőzhetetlen béketábor megbecsült tagja. A haladás zászlóvivője, a nagy Szovjetunió oldalán Kínával és a baráti népi demokráciákkal együtt haladunk az új élet építése útján, a szocializmus felé.

Utunk egyenes, célunk világos. Felemelt fejjel nézünk előre a jövőnk elé, s ha a múltra gondolunk, csak azért tesszük, hogy ne feledjük, mit hagytunk magunk mögött. Nem feledjük el, hova juttatta nemzetünket áruló vezetőink bűne. Emlékezünk kifosztott és a sír szélére taszított országunkra, soha nem feledjük mártírjainkat. Nem feledhetjük mindezt, mert alig tíz esztendő után, hogy végetért a második világháború, az amerikai-angol imperialisták máris új vérözönt készítenek elő. A Szovjetunió és a népi demokráciák békés építőmunkában elért hatalmas eredményei, messze világító példaként állnak a kapitalista országok dolgozói előtt és erősítik harcunkat a szebb és jobb életért. Nyugat kizsákmányoló uralmukat féltő imperialista vezetőkörei világuralmi terveket szőnek, hogy megmentsék a történelem által pusztulásra ítélt rendszerüket. Fel akarják éleszteni és fel akarják fegyverezni a német fasizmust, a náci Wehrmachtot, hogy ismét rászabadítsák a békeszerető emberiségre és megsemmesítsék nemzedékek alkotó munkájának nagyszerű eredményeit.

Dolgozó népünk, mely erejét megsokszorozva, magának építi, szépíti szeretett hazáját, szilárdan áll posztján a béke és demokrácia legyőzhetetlen táborában és keményen el van szánva, hogy megvédi eddigi hatalmas vívmányait. A magyar nép, évszázadokon át hullatta vérét függetlensége védelmében a német militarizmus leigázási kísérleteivel szemben, és most ereje tudatában egységesen nemet kiált az új háború előkészítői felé és kész lefogni az imperialisták láncsóvát tartó kezét. A Szovjetunió második világháborúban aratott világraszóló győzelmei következtében, kezünkbe kaptuk a szabad és boldog élet megteremtésének lehetőségeit. Pártunk segítségével a magyar munkásosztály, a dolgozó parasztság és értelmiség együttes erőfeszítései ezt a lehetőséget valósággá változtatták. Az egész magyar nép építő és alkotó munkája eredményeként „Van hazánk, van mit megvédenünk!" Népi demokráciánk egyik nagy vívmánya, szabadságunk és függetlenségünk őre, a magyar néphadsereg erős és ütőképes. Dolgozó népünk szerető gondoskodása ellátja mindennel, ami megtisztelő szent hivatásának teljesítéséhez szükséges. Néphadseregünk harcosai, tisztjei és tábornokai, valamennyien érezzük népünk bizalmát és fokozott felelősségtudattal állunk helyt őrhelyünkön. Nagy példaképünk népünk szabadságáért hozott véráldozatai és megtisztelő

fegyverbarátsága is fokozott helytállásra kötelez bennünket. Erőnk tudata megacélozza akaratunkat, hogy minden ellenséggel szemben megvédjük hazánk szabadságát és függetlenségét, népünk békés építő munkáját.

Hazánk felszabadulásának tizedik évfordulóján e szent fogadalommal teszünk hitet nagy ügyünk igazsága mellett, fejezzük ki ragaszkodásunkat szeretett pártunk iránt. E nagy napon hálatelt szívvel fordulunk nagy barátunk, a Szovjetunió, a felszabadító Szovjet Hadsereg felé és ígérjük, hogy minden erőnkkel, egész életünkkel méltók maradunk a tőlük kapott szabadsághoz.

A NÉMET FASISZTA HADSEREG DÉLI SZÁRNYÁNAK SZÉTZÚZÁSA 1944 ŐSZÉN ÉS 44/45. TELÉN

A. Amitrov ezredes

1944 őszén a Szovjet Hadsereg a szovjet—német arcvonal D-i szárnyán nagyméretű hadászati támadó hadműveletet hajtott végre, amely a Nagy Honvédő Háború történetébe az 1944. évi kilencedik megsemmisítő csapás néven vonult be.

Ez a hadművelet, — méreteit és katona-politikai eredményeit tekintve — nemcsak az 1944. évi nagy stratégiai támadó hadműveletek között volt az egyik legnagyobb, hanem az egész Nagy Honvédő Háború során is, és a szovjet hadművészet egyik nagyszerű példáját szolgáltatta.

E hadművelet eredményeképpen a Szovjet Hadsereg felszabadította a fasiszta megszállás alól Kárpát-Ukrajnát, testvéri segítséget nyújtott Csehszlovákia és Jugoszlávia népeinek, kényszerítette a német fasiszta megszállókat, hogy hagyják el Görögországot és Albániát, és leválasztotta a hitlerista Németország oldaláról utolsó szövetségesét, Magyarországot.

A kilencedik csapás sikeres befejezése véget vetett az USA és Anglia reakciós vezetőkörei minden kísérletének a Balkánon. Reményeik ellenére a Szovjet Hadsereg a Balkánra érkezett anélkül, hogy harci erejéből vesztett volna. A Szovjet Hadsereg képesnek bizonyult nemcsak arra, hogy sikereit megerősítse, s újabb nagy támadó hadműveleteket indítson Ausztria és Németország területén, hanem arra is, hogy ezeket a hadműveleteket a hitleri Németország teljes szétzúzásával fejezze be.

A Szovjet Hadsereg a szovjet—német arcvonal D-i szárnyán végrehajtott sikeres támadásával végleg meghiúsította a hitleristák hadászati tervét, amelyet a háború elhúzására építettek fel; a fasiszta Németországot teljesen elszigetelte és ezzel lényegesen közelebb hozta a Nagy Honvédő Háború győzelmes befejezését.

A kilencedik csapás közvetlenül a hetedik csapás befejezése után indult meg, mintegy folytatásaképpen a D—Ny-i irányon végrehajtott hatalmas támadásnak, amelynek célja D—K Európa hitleristák által leigázott népeinek leggyorsabb felszabadítása volt.

A Szovjet Hadsereg sikerrel hajtotta végre a történelem által eléje tűzött feladatot és becsülettel teljesítette D—K Európa népeivel szemben

nagy felszabadító küldetését. A Szovjet Hadsereg azzal, hogy felszabadította őket a német fasiszta rabságból és megakadályozta az angol-amerikai imperializmus általi leigázásukat, szabad utat nyitott D—K Európa népei számára a demokratikus fejlődés felé.

Csapatainknak a szovjet—német arcvonal D-i szárnyán végrehajtott támadásában három Ukrán Front egységei vettek részt. A csapás egyes hadműveleteinek végrehajtásában bolgár és román csapatok is részt vettek.

A harctevékenység jellegére és tartalmára nézve a vizsgált hadászati támadó hadműveletet két főbb mozzanatra oszthatjuk: az első mozzanat 1944. szeptember 28-tól október 28-ig tartott, a második pedig 1944. október 29-től 1945. február 13-ig.

*

A kilencedik csapás politikai céljai és hadászati feladatai teljes egészükben azokból a célokból és feladatokból adódtak, amelyeket a Szovjet Hadsereg elé 1944-re, a döntő győzelmek évére kitűztek. Ezeknek lényege az volt, hogy több egymásután következő csapással szét kell zúzni a német fasiszta csapatokat a szovjet—német arcvonalon, meg kell tisztítani a Szovjetunió egész területét a fasiszta megszálló rablóktól és testvéri segítséget kell nyújtani Európa fasiszta igában nyögő népeinek.

E feladatok végrehajtása érdekében hajtotta végre a Szovjet Hadsereg Leningrádnál és Novgorodnál a hitleristákra mért első megsemmisítő csapást 1944 januárjában. Ezt követték a Bugnál, a Krímben és Karéliában, Bjelorussziában és Nyugat-Ukrajnában mért csapások. E csapások eredményeképpen a Szovjet Hadsereg 1944 augusztusára a szovjet földet majdnem teljesen megtisztította a német fasiszta megszállóktól és a Szovjetunió határain kívülre tolta ki a hadszínteret.

Augusztusban a Főparancsnokság — délnyugati irányba új, nagyarányú hadászati támadást indított, a hetedik és kilencedik csapást, amelyek lényegében egymásután következő és mélységükben egymással kölcsönös kapcsolatban álló hadműveletek voltak.

A hetedik csapás célja az volt, hogy Romániát és Bulgáriát leválassza a fasiszta Németország oldaláról és kikapcsolja a háborúból, a kilencedik csapás pedig az, hogy leválassza és kikapcsolja a háborúból Magyarországot.

Magyarország, mint a fasiszta Németország szövetségese, erős ellensége volt a Szovjetuniónak. Egész Magyarország és különösen nyugati, dunántúli része, a hitlerista hadiipar erős támasza volt. Ez a vidék nem szenvedett tömeges légitámadásokat és ezért Németországból is a hadiüzemek jelentős részét ide telepítették át.

Ezenkívül Magyarország évente mintegy egymillió tonna ércet adott a németeknek, mivel a francia bauxitlelőhelyek után Magyarországnak voltak a leggazdagabb bauxitbányái. A német repülőgépipar teljes

mértékben a magyarországi és jugoszláviai bauxitlelőhelyek bázisán működő alumíniumipartól függött.

Magyarország egész iparának kétharmada Budapesten és külvárosaiban helyezkedett el. Így például, a Csepel-szigeten volt a „Weiss Manfréd Rt.", az ország legnagyobb kombinátja, amely több mint húsz fegyver-, repülőgép-, és egyéb hadiüzemet egyesített. Ugyanitt volt Messerschmitt-gyár motorszerelő üzeme is. Messerschmitt repülőgépgyárak, valamint egyéb fegyvergyárak és hadiüzemek voltak Győr környékén is, amely Budapest után az ország második hadiipari központja volt.

A román kőolajvidék elveszítése után a nagykanizsai kőolajvidék volt a fasiszta Németország egyik utolsó nagy kőolajbeszerző forrása.

Magyarország, amelynek viszonylag fejlett volt a mezőgazdasága, Jugoszláviával együtt a fasiszta Németország egyik legnagyobb élelmiszerszállítója volt.

Mivel a német fasiszta parancsnokság tisztában volt azzal, hogy Magyarország eleste elkerülhetetlenül a Szovjetunió elleni háború elhúzására irányuló katona-politikai tervek csődjét vonná maga után, mindenáron meg akarta tartani utolsó csatlósát. Ezért a hitleristák Románia és Bulgária háborúból való kiválása után azonnal jelentős haderőket vontak össze Magyarország keleti határán és sietve megkezdték néhány erős védővonal építését az ország belsejében. Az első védelmi vonalat a Tisza jobbpartján, a másodikat a Duna jobbpartján építették, amelynek erős támpontja Budapest volt. A következő védelmi vonal az Érd, Velencei-tó, Balaton, Barcs Ny vonalán húzódott. Ezt a védelmi vonalat különösen gondosan készítették elő, mert ennek kellett megbízhatóan védenie Budapestet, Győrt és a hadászati fontosságú nagykanizsai kőolajvidéket.

Szeptember hó folyamán a német fasiszta parancsnokság Franciaországból, Németországból, Görögországból és Jugoszláviából mintegy 25 német hadosztályt telepített át Magyarország keleti határához (köztük 4 páncélos és gépkocsizó hadosztályt). Ezzel egyidejűleg a Horthy-kormány új mozgósítást hajtott végre, hogy növelje a szovjet csapatokkal szemben álló erőit.

A hadműveletek kezdetére a felek erőcsoportosítása a következőképpen alakult. A 4. Ukrán Front csapatai (Petrov I. E. vezérezredes) az Erdős-Kárpátok területén voltak, kezükben volt a Duklai-, Radosicki- és Orosz-hágó.

A 4. Ukrán Front csapatai előtt Kárpátaljai Csehszlovákia és Kárpát-Ukrajna területén az 1. német páncélos hadsereg és az 1. magyar hadsereg 19 gyalogos és egy páncélos hadosztálya volt; ezek a „Heinritzi" hadseregcsoportot alkották, amely az „A" hadseregcsoporthoz tartozott.

A 2. Ukrán Front (R. J. Malinovszkij, a Szovjetunió marsallja) csapatai erre az időre átkeltek a Keleti-Kárpátokon és az Erdélyi-Alpokon és jobbszárnyukkal Kelet- és Dél-Erdélyben harcoltak a német és magyar

csapatok ellen. A front csapatai középen és a balszárnyon elérték Románia Ny-i határát, Magyarország területére léptek és elfoglalták Makót és Battonyát. A 2. Ukrán Front parancsnokságának alárendeltségében román csapatok is voltak, amelyek a nekik kijelölt frontszakaszokon Erdélyben és Nyugat-Romániában harcoltak.

A 2. Ukrán Front csapataival szemben a „Dél" hadseregcsoport harcolt, amelyet az újonnan felállított 8. és 6. német, valamint 2. és 3. magyar hadseregekből hoztak létre. A „Dél" hadseregcsoportban összesen több mint 36 hadosztály volt, ebből 18 páncélos és gépkocsizó.

A 3. Ukrán Front (F. I. Tolbuchin, a Szovjetunió marsallja) csapatai, miután befejezték Bulgária felszabadítását a német fasiszta csapatok uralma alól, Bulgária DK-i részében egy biztosító csoportot, Szófia körzetében pedig egy hadműveleti csoportot hagyva hátra, fő erőikkel Bulgária ÉNy-i részében a jugoszláv határnál összpontosultak.

A 3. Ukrán Front parancsnokának alárendeltségébe tartozó bolgár csapatok főképpen a bolgár—jugoszláv határ egész hosszában, a szovjet csapatoktól D-re bontakoztak szét és erőik egy része Jugoszlávia határmenti sávjában, Pirot, Vaszilevgrád, Careveszeló városok körzetében tartózkodott.

A 2. Ukrán Front balszárnya előtt jugoszláv területen a Duna balpartján (a Vajdaság körzete) és Jugoszlávia egész többi területén, valamint Görögországban és Albániában a „Dél-Kelet" hadseregcsoportot alkotó német-fasiszta megszálló csapatok harcoltak, amelyek összlétszáma több mint 26 német hadosztály és dandár volt. Ezek a csoportok két hadseregcsoportra, „F" és „E" oszlottak, amelyek a „Dél-Kelet" hadseregcsoport közös parancsnoksága alá voltak rendelve (később a „Dél" és „Dél-Kelet" hadseregcsoportok csapataiból, valamint néhány újonnan érkezett hadosztályból alakították a 2. páncélos hadsereget, amely a 2. Ukrán Front csapatai ellen a román—jugoszláv határ mentén a „Dél-Kelet" hadseregcsoport kötelékében, majd pedig a 3. Ukrán Front csapatai ellen Magyarország területén a „Dél" hadseregcsoport kötelékében harcolt). Az „E" hadseregcsoport csapatai (13 német hadosztály és dandár) Görögország és Albánia területén voltak. Az „F" hadseregcsoport csapatai (13 német hadosztály és dandár) Jugoszláviában harcoltak.

Szeptember közepén a német fasiszta parancsnokság a frontokon aratott sikereink hatására megkezdte csapatai kivonását Görögországból és Albániából, és megkezdte Jugoszláviában lévő csapatai átcsoportosítását, azzal a céllal, hogy Magyarország területén erős tartalékot képezzen.

A „Dél-Kelet" hadseregcsoport teljes csoportosítását kelet felől a „Szerbia" hadműveleti csoport biztosította, amelyet az „F" hadseregcsoport kötelékéből jelöltek ki. Ebben hat hadosztály volt (köztük egy gépkocsizó). Ez a csoport a dunamenti és a kelet-szerbiai hegyekben lévő frontszakaszt védte.

A hitlerista parancsnokság azt a feladatot tűzte maga elé, hogy minden áron megtartja az Erdős Kárpátok vonalát és szilárd védelmi arcvonalat hoz létre az Erdős Kárpátokhoz és Kelet-szerbiai hegyekhez csatlakozó Erdélyi-Alpok vonalán. A fasiszta német parancsnokság véleménye szerint e feladat sikeres végrehajtásának stabilizálnia kellett volna a DK-i arcvonalat és fel kellett volna szabadítania a DK-i csoportosítás fő erőit, hogy ezekkel a központi csoportot lehessen megerősíteni.

Több adat is beszél arról, hogy a német fasiszta parancsnokság október elején a „Dél" hadseregcsoport és „F" hadseregcsoport erőivel támadó hadművelet végrehajtását tervezte Dél-Erdélyben és Nyugat-Romániában azzal a céllal, hogy elfoglalja az Erdélyi Alpok vonalát. A támadó hadművelet előkészítésekor a hitleristák azt hitték, hogy a szovjet parancsnokság a Romániában és Bulgáriában végrehajtott, élőerőben nagy veszteségeket és rendkívül nagy anyagfelhasználást jelentő támadó hadművelet után, nem tud a közeljövőben nagyerejű csapást mérő csoportosítást létrehozni és nagyobb támadást szervezni D-en. Meg voltak győződve arról is, hogy D-en elegendő erővel rendelkeznek nemcsak a budapesti irány szilárd védelmére, hanem egy támadó hadművelet végrehajtásához is az Erdélyi-Alpok vonalának elfoglalása érdekében.

Ily módon a német fasiszta parancsnokság terveit a Szovjet Hadsereg erőinek és lehetőségeinek helytelen értékelése alapján építette fel; azt hitte, hogy a szovjet csapatoknak hosszabb szünet nélkül nem sikerül majd egy hadászati támadó hadműveletet indítaniuk a szovjet—német arcvonal D-i szárnyán.

A hitlerista katonai parancsnokság ismét helytelenül értékelte a Szovjet Hadsereg támadó erejét, azt a képességét, hogy erejét a hadművelet során fokozni tudja és ezzel kudarcra kárhoztatta az Erdélyi-Alpok elfoglalására vonatkozó támadó tervét.

Ellentétes példa volt a szovjet parancsnokságnak Magyarország háborúból való kikapcsolódására irányuló terve. Ez a DNy-i irányon csapataink támadásának kezdetére kialakult helyzet helyes értékelésén, a saját és ellenséges csapatok minden lehetőségének pontos számbavételén alapult. A Szovjet Főparancsnokság nem adott az ellenségnek lélegzetvételnyi szünetet sem, és egyes hadászati irányokon több megsemmisítő csapást mérve az ellenségre, közelebb hozta teljes szétzúzásának pillanatát.

A szovjet—német arcvonal szárnyain levő német fasiszta csoportosítások szétzúzása megfelelt a hitlerista Németországgal vívott háború gyorsabb befejezése érdekeinek. E feladat sikeres megvalósítása nagymértékben megkönnyítette az utolsó nagy ellenséges csoportosítás teljes szétzúzását, amely a berlini hadászati irányban működött. Az 1944. évi hadjárat általános politikai céljai szabták meg ilyenformán a szovjet csapatoknak a DNy-i irányban végrehajtott támadásának hadászati feladatait is. A Szovjet Hadsereg Főparancsnoksága átalános hadászati el-

gondolásának megfelelően 1944 őszén szét kellett zúzni a szovjet—német arcvonal D-i szárnyán lévő fasiszta csapatokat, és ezzel meg kellett teremteni a legkedvezőbb előfeltételeket, hogy szétzúzzuk a fasiszta Németországnak a berlini hadászati főirányban lévő csapatait. Az ellenség D-i hadászati szárnyának szétzúzása arra kényszerítette a német fasiszta parancsnokságot, hogy meggyengítse központi csoportosításának erőit.

A Szovjet Főparancsnokság sokoldalúan értékelte a saját csapatok és a főbb ellenséges csoportosítások hadműveleti helyzetének sajátosságait a D-i hadászati szárnyon. Tekintettel arra, hogy a 2. Ukrán Front szárnyait komoly veszély fenyegette az ellenség nagy hadműveleti csoportosításai részéről, célszerűtlen volt folytatni a támadást Budapest és Bécs felé. Annak érdekében, hogy a támadó csapatok szárnyain az ellenség részéről fenyegető veszélyt elhárítsuk, szükségessé vált, hogy a támadás első mozzanatában az ellenség szárnycsoportosításait zúzzuk szét, majd azután Kelet-Magyarországon összpontosítsuk a három Ukrán Front főerőit. Ez döntő fölényt eredményezett az ellenség fölött és biztosította a szárnyakat a csapás Budapest—Bécs-i irányban való további kifejlesztésénél.

A D-i szárny csapatainak egyidejűleg kellett két nagy hadműveletet végrehajtani: egyet Kelet-Csehszlovákiában (Kárpátukrajna) és Erdélyben, a másikat pedig a Dunán, Belgrád körzetében.

A Kelet-Csehszlovákiában és Erdélyben lévő ellenséges csoportosítás szétzúzására irányuló hadművelet során a 4. Ukrán Front csapatainak, az 1. Ukrán Front balszárnyán lévő csapatok és a 2. Ukrán Front jobbszárnyán lévő csapatok segítségével, át kellett kelniük az Erdős Kárpátokon és a Duna—Tisza közére, a Tisza felső folyásához kiérve, szilárdan biztosítaniuk a 2. Ukrán Front csapást mérő csoportosításának jobbszárnyát a Budapest—Bécs-i irányban végrehajtandó további támadása során. Ezen ellenséges csoportosítás szétzúzásával kapcsolatos feladat végrehajtásánál a főszerep a 2. Ukrán Frontnak jutott.

A Főparancsnokság elhatározása szerint, a 4. Ukrán Frontnak, az 1. Ukrán Front balszárnyán lévő és Presov irányában támadást végrehajtó csapatainak támogatásával le kellett küzdenie az ellenség védelmét az Erdős Kárpátok gerincén Szanoktól D-re, majd támadását DNY-i irányban Gumenye, Uzsgorod irányában kellett kifejlesztenie és a továbbiakban, a 2. Ukrán Front csapataival együttműködésben, ki kellett jutnia a Duna—Tisza közére a Tisza felső folyásához. A 2. Ukrán Frontnak főcsapását középen kellett mérnie egy összfegyvernemi hadsereggel és egy nagy páncélos csoportosítással az Oradea Mare (Nagyvárad), Gyula vonalról ENy-i irányba Debrecen, Miskolc felé. Szét kellett zúznia az ellenség erdélyi csoportosítását és a Csap, Szolnok szakaszon el kellett érnie a Tisza völgyét, Ny-ról átkarolva az ellenség Kárpáti csoportosítását.

A Főparancsnokság a 4. és 2. Ukrán Front tevékenységének koordinálásával Sz. K. Tyimosenkót, a Szovjetunió marsallját bízta meg.

Az ellenség Kelet-Jugoszláviában lévő csoportosításának szétzúzása, Belgrád felszabadítása, és az ellenséges csoportok balkáni és magyarországi fő közlekedési útjainak elvágása a 3. Ukrán Front csapatainak a feladata volt. A 3. Ukrán Frontnak, amely főcsapását Bregovótól DK-re elterülő körzetből Rgotina, Palánka, Belgrád irányába mérte, összfegyvernemi magasabb egységeivel és a neki alárendelt dunai flottilával szét kellett zúznia az ellenség szembenálló „Szerbia" hadműveleti csoportját és fel kellett szabadítania a német fasiszta csapatoktól a Duna egész jobbparti körzetét a Drina és Timok folyók között. Csapataink sikeres csapása következtében a „Dél-Kelet" hadseregcsoport főerői elvesztették a Magyarországgal összeköttetést biztosító legrövidebb közlekedési útjaikat és a 3. Ukrán Front a felszabadított körlet megbízható megerősítése után lehetőséget kapott arra, hogy főerőit gyorsan átdobja a Duna balpartjára, hogy támadását Magyarországon fejlessze tovább. Ugyanakkor a 2. Ukrán Front balszárnyán lévő csapatoknak a Duna balpartján támadásba kellett átmenniük azzal a feladattal, hogy kijussanak a Tisza folyóhoz, Szolnoktól egész a torkolatáig. A bolgár csapatok azt a feladatot kapták, hogy szilárdan biztosítsák Bulgária Ny-i határának védelmét és erőik egy részével Pirot körzetéből Nis felé támadjanak.

Annak érdekében, hogy a támadást a Budapest—Bécs-i irányban azonnal ki lehessen fejleszteni az ellenség szárnycsoportosításainak szétzúzása után, a Főparancsnokság nagy tartalékokat összpontosított Ny-Romániában.

A szovjet csapatoknak az ellenséges szárnycsoportosítások elleni támadása teljes mértékben megfelelt a hadjárat katona-politikai céljainak és hadászati feladatainak. A Kárpátokban, Erdélyben és Jugoszláviában lévő német fasiszta csapatok szétzúzásával a Szovjet Hadsereg a felszabadulást hozta e területek népeinek. A Főparancsnokság elgondolásának megfelelően a támadó hadműveletek majdnem egyidejűleg kezdődtek meg Erdélyben, az Erdős Kárpátokban és Belgrád körzetében. A 3. Ukrán Front csapatai Jugoszláviában szept. 28-án indították meg támadásukat; október 1-én indult meg a 2. Ukrán Front csapatainak támadása Erdélyben és a 4. Ukrán Front csapatainak támadása a Kárpátokban, együttműködve az 1. Ukrán Front balszárnyának csapataival.

A 2. Ukrán Front nagy gyorsanmozgó csoportot vetett be, s támadását az egész arcvonalon kifejlesztette. Október 8-ra elérte az Oradea-Maretól Ny-ra eső körzetet és gyorsan mozgó csoportjával Debrecentől D-re 20 km-re bocsátkozott harcba. A front többi csapata erre az időre a Tiszához ért ki Szegedtől egész a folyó torkolatáig. Okt. 20-án a gyorsanmozgó csoport elfoglalta Debrecent. A csapatok sikerüket tovább fejlesztve, a visszavonuló ellenség nyomában okt. 22-én betörtek Nyíregyházára.

Debrecen és Nyíregyháza elvesztésével az ellenség elvesztette a Budapest-i és erdélyi csoportosításait összekötő fontos támpontokat és közlekedési csomópontokat. Ezért a német fasiszta parancsnokság mindent el-

követett, hogy visszaszerezze e városokat. A mélységből beérkező páncélos hadosztályok felhasználásával az ellenség erős csapást mért a front Nyíregyházát elfoglaló gyorsanmozgó csapataira. E csapás következtében csapataink okt. 25-én kénytelenek voltak elhagyni a várost és D-i irányban visszavonulni.

Igen szívós harcokat vívtak a 4. Ukrán Front csapatai is. A német fasiszta parancsnokság mindenáron igyekezett kezében tartani az Erdős Kárpátokat és megakadályozni a szovjet csapatok kijutását Kárpát-Ukrajnába. Ezért csapataink támadásának kezdetekor a presovi és uzsgorodi irányra nagy erőket (mintegy öt gyaloghadosztályt) dobott át. Az ellenség fokozódó ellenállása a Kárpátokban meglassította a 4. Ukrán Front csapatainak támadási ütemét. A kárpáti csoportosítás szétzúzására irányuló hadművelet sikere, amint ezt a Főparancsnokság előre látta, elsősorban a debreceni irányban támadó 2. Ukrán Front csapatainak tevékenységétől függött. A német fasiszta parancsnokságot csak Debrecen elfoglalása kényszerítette arra, hogy megkezdje visszavonulását Erdélyből.

A debreceni irányon folyó támadás alatt a 2. Ukrán Front csapatai visszavonulásra kényszerítették a „Heinritzi" hadseregcsoport és a 8. német hadsereg csapatait és ezzel elősegítették a 4. Ukrán Front csapatainak előrenyomulását a Kárpátokon keresztül és Kárpát-Ukrajnába. Okt. 18-án csapataink elfoglalták Máramarosszigetet, okt. 25-én pedig Szatumare (Szatmárnémeti) és Karej (Nagykároly) elfoglalásával befejeződött Erdély felszabadítása.

Az ellenség erdélyi csoportjának szétzúzása következtében, az 1. Ukrán Front balszárnya, a 4. Ukrán Frontnak csapatai, a 2. Ukrán Front jobbszárnya és közepe okt. 28-án kiért Csehszlovákia területére, Magyarországon pedig a Tisza vonalára Polgártól Szolnokig.

Tekintettel arra, hogy az Erdős Kárpátok hágóit védő német—magyar csoportosítást az a veszély fenyegette, hogy csapataink a hátába kerülnek, az ellenség kénytelen volt csapatait egy új vonalra visszavonni.

A 4. Ukrán Front csapatai okt. 23-án elfoglalták Husztot, okt. 26-án és 27-én pedig felszabadították Mukacsevót, Uzsgorodot és ezzel befejezték Kárpát-Ukrajna egész területének felszabadítását.

Sikeresen fejlődött ki a szovjet csapatok támadása a belgrádi irányban is. A 3. Ukrán Front csapatai a 2. Ukrán Front balszárnyán lévő csapatokkal együttműködésben 7 napos harctevékenység alatt sikerrel törték át az ellenség védelmi arcvonalát a Kelet-szerbiai hegységben. A Front összfegyvernemi magasabb egységeinek előrevetett osztagai és gépesített csapatai, amelyeket okt. 8-án és 9-én vetettek be, a sikert Rgotina, Zsagubica, Petrovác irányában kifejlesztve, elfoglalták a Morava völgyébe vezető hegyi utakat. Erre az időpontra a 2. Ukrán Front balszárnyának a Duna balpartján támadó csapatai mélyen benyomultak Jugoszlávia területére és kijutottak a Tiszához, Zentától a Tisza torkolatáig terjedő szakaszon. A Belgrádot a Duna és Száva balpartjával össze-

kötő átkelőhelyek csapataink tüzérségi tűzkörletébe kerültek és légierőnk bombatámadásokat hajtott végre ellenük. A német csapatoknak a Duna és Száva mögé vezető visszavonulási útja el volt vágva.

A. 3. Ukrán Front parancsnoka okt. 11-én bevetette gyorsanmozgó csapatait, amelyek átkeltek a Moraván és az ellenség ellenállását megtörve gyors ütemben folytatták támadásukat Palánka, Mladenovac, Belgrád, irányába. Okt. 14-én a szovjet csapatok elérték Belgrád D-i szélét és megkezdték a harcot a városért.

Ebben az időszakban gyorsanmozgó csapataink hátába kezdtek kerülni azok a német csapatok, amelyeket a front jobbszárnyának csapatai a Kelet-szerbiai hegységből kiszorították. A Belgrád és a Morava torkolata közötti szakaszon védő csapatokkal együtt jelentékeny csoportosítást képeztek (mintegy 20 000 fő), amely Belgrád felé igyekezett, hogy annak helyőrségével egyesüljön. E csoportnak Belgrádba való bejutása erősen fokozhatta volna az ellenség ellenállását, ami pedig a városban folyó harcok elhúzódásával fegyegetett és a lakosság részéről feleslegesen elszenvedett áldozatokkal, valamint Jugoszlávia fővárosában előidézett rombolásokkal járt volna. Ezért a szovjet parancsnokság határozott intézkedéseket foganatosított annak érdekében, hogy megakadályozza ennek az ellenséges csoportnak Belgrádba jutását. A frontparancsnok, anélkül, hogy a város ostromát beszüntette volna, a csapatok egy részét a front K és DK felől támadó magasabb egységeivel szembefordította, aminek következtében az egész német fasiszta csoportot Belgrádtól DK-re bekerítették és okt. 19-én megsemmisítették.

Okt. 20-án, átcsoportosítás után, a Belgrádért folyó harc újult erővel lángolt fel. A városba betört szovjet páncélosok elfoglalták a Száván keresztül vezető hidat, ugyanakkor pedig a dunai flottila páncélos naszádjai a Duna és a Száva felől vágták el az ellenséges csapatok visszavonulási útját. A szovjet csapatok erélyes tevékenysége következtében az ellenség ellenállása megtört és okt. 20-án estére Belgrád felszabadult.

A 3. Ukrán Front csapatai az ellenség üldözése közben átkeltek a Száván és okt. végére elérték Rumi körzetét (Belgrádtól ÉNY-ra 80 km. Ezalatt a 2. Ukrán Front balszárnyának csapatai átkeltek a Tiszán, annak alsó folyásán és nagy hadműveleti hídfőállást foglaltak el a Duna és Tisza közén, Szubotica körzetében.

A jugoszláv csapatok a szovjet csapatok támogatásával támadásukat Belgrádtól Ny-ra fejlesztették ki és okt. végére a német fasiszta csapatok maradványait a Drina folyó vonalára vetették vissza (Belgrádtól 100 km-re Ny-ra).

A bolgár csapatok a 3. Ukrán Front parancsnokának utasításai alapján támadásba mentek át, főcsapásukat Nis irányába mérték; okt. 15-én elfoglalták ezt a várost és behatoltak jugoszláv területre.

A belgrádi támadó hadművelet után a 3. Ukrán Front főerőit a főparancsnokság elgondolása értelmében a Duna balpartjára dobták át.

Nov. 7-én és 8-án e front előrevetett csapatai meglepetésszerűen erőszakosan átkeltek a Dunán Batina és Apatin körzetében és hídfőállásokat foglaltak el a Duna jobbpartján.

Az ellenség erdélyi és belgrádi nagy csoportosításainak szétzúzásával a szovjet csapatok megakadályozták az ellenség előkészületben lévő támadását Dél-Erdélyben és Nyugat-Romániában. A belgrádi támadó hadművelet sikeres lebonyolításával a Szovjet Hadsereg megteremtette a szükséges előfeltételeket egész Jugoszláviának a német megszállóktól való gyors felszabadításához.

A szovjet csapatoknak nagy térségben kibontakozó támadása arra kényszerítette az ellenséget, hogy idő előtt felhasználja tartalékait, ezenkívül lekötve tartotta a német és magyar csapatokat az összes frontszakaszokon. Az a tény, hogy az Ukrán Front balszárnyán lévő csapatok áttörték az ellenség tiszai védelmi vonalát és elérték a Dunát, megteremtette annak kedvező előfeltételeit, hogy a támadást a budapesti irányba sikerrel lehessen megindítani.

A szovjet csapatok azzal, hogy tevékenységüket a magyar síkságra helyezték át, a támadás arcvonalát 1400 km-ről 700 km-re rövidítették le. A Budapest—Bécs-i irányban a támadás kifejlesztését többé nem fenyegették a szárnyakról a német fasiszta csapatok csoportjai. A szovjet haderők ereje lényegesen megnövekedett, miután a 4. és 3. Ukrán Front a Duna—Tisza közére érkezett. A kezdeményezés teljes mértékben a szovjet Főparancsnokság kezében volt.

Ezek az ellenség erdélyi és jugoszláviai szárnycsoportosításainak szétzúzására irányuló hadműveletek katona-politikai és hadászati eredményei. E csoportosítások szétzúzásával végetért a kilencedik csapás első mozzanata.

*

Okt. 29-én megkezdődött a kilencedik csapás második mozzanata, amely a főparancsnokság által kitűzött nagy hadászati célok sikeres megvalósításához vezetett.

A 4. Ukrán Front csapatainak, a Főparancsnokság tervei szerint, az Erdős Kárpátokon való átkelés után támadásukat Csehszlovákiában kellett továbbfejleszteniök és kiérniük az Ondava folyó partjára. A 2. Ukrán Front csapatainak Budapest irányába kellett támadniuk. A 3. Ukrán Front csapatainak közelebbi feladata a Duna jobbpartján, a Drávától É-ra lévő hídfőállás kiszélesítése volt. Főerőinek beérkezte után e frontnak a támadását Ny-i irányba kellett megindítania a Balaton és a Dráva között.

Okt. 29-én a 2. Ukrán Front csapatai megindították támadásukat Budapest irányába, főcsapásukat balszárnyukon mérve. Az ellenség védelmének áttörése után a front gyorsanmozgó csapatai harcok között mintegy 60 km-t nyomultak előre ÉNy-i irányba és nov. 8-án elérték

Budapest külső védelmi gyűrűjét, amely a várostól 20 km-re DK-re húzódott. Az ellenség az áttörés felszámolása érdekében sürgősen egy páncélos hadtestet dobott ide át Miskolc körzetéből és az előre elkészített állásra támaszkodva, erős ellencsapásokkal feltartóztatta csapataink további előrenyomulását. Nov. 11-én a 2. Ukrán Front gyorsanmozgó csapatainak nagyerejű csoportosítása újabb csapást mért az ellenségre Szolnok körzetéből. A szovjet csapatok támadásukat folytatva kierőszakolták a Tiszán való átkelést. ÉNy-i irányban 65 km-t nyomultak előre, nov. 26-án elfoglalták Hatvant és K-ről elérték Budapest külső gyűrűjét.

A 4. Ukrán Front és az 1. Ukrán Front balszárnyának támadása az Ondava folyó völgyében kevésbé sikeresen bontakozott ki. A 4. Ukrán Front jobbszárnyának csapatai saját erejükkel nem tudták leküzdeni az ellenség Erdős Kárpátokban lévő védelmét. A szovjet Főparancsnokság annak érdekében, hogy itt megtörje az ellenség ellenállását, átcsoportosítást hajtott végre és megerősítette a 2. Ukrán Front jobbszárnyát. A 2. Ukrán Front csapatainak D-ről, a 4. Ukrán Front csapatainak K-ről mért csapásai következtében az ellenség védelme Csepel és Csap körzetében megtört és a 4. Ukrán Front csapatai támadásukat Mihajlovce irányába folytatták. Az ellenség gyors visszavonulást kezdett a Kárpátokból. A 4. Ukrán Front csapatai az ellenség üldözése közben nov. 26-án elfoglalták Gumenye és Mihajlovce városokat és nov. 28-ára elérték az Ondavát. Az 1. Ukrán Front balszárnyának csapatai közvetlenül az Ondava folyóhoz jutottak ki, annak felső folyásánál.

A 2. Ukrán Front jobbszárnyának csapatai kijutottak a Tisza felső folyásához, kierőszakolták a folyón való átkelést és támadásukat ÉNy-i irányba folytatva dec. 3-án elfoglalták az ellenség nagy közlekedési csomópontját, Miskolcot. Ezzel megszűnt annak lehetősége, hogy az ellenség, budapesti csoportosítását az Erdélyben és az Erdős Kárpátokban harcoló csapataiból erősítse meg.

Okt. végére a 3. Ukrán Front főerői befejezték átkelésüket a Dunán Belgrádtól É-ra és elérték a Szuboticától DNy-ra lévő körzetet. Nov. elején megkezdték a harcot a már korábban Batina és Apatin körzetében elfoglalt hídfőállások egyesítéséért és kiszélesítéséért. Nov. 29-re 180 km széles és 50 km mély hídfőt hoztak létre.

A Duna jobbpartján lévő hídfőállás elfoglalásával lehetőség nyílt a támadásnak Magyarország mélyébe Ny-i és ÉNy-i irányban történő kifejlesztésére azzal a céllal, hogy bekerítsék és megsemmisítsék az ellenség budapesti csoportosítását.

A szovjet Főparancsnokság elhatározása szerint a 2. Ukrán Front csapatainak Budapesttől ÉK-re kellett támadásukat kifejleszteniük. A Hatvan körzetéből Sahi, Esztergom általános irányban támadó csapataink elvágták az ellenség É felé vezető visszavonulási útját. A 2. Ukrán Frontnak erői egy részével erőszakosan kellett átkelnie a Dunán Érd körzetében és támadását Bicske irányában kellett folytatnia, Budapestei

DNy-ról megkerülve. A front gyorsanmozgó csapatainak, a Dunán való erőszakos átkelése után, támadásukat Bicske, Esztergom általános irányban kellett kifejleszteniük és ezzel megkerülni az ellenség budapesti csoportját DNy-ról. A 3. Ukrán Front azt a feladatot kapta, hogy erői egy részével támadjon É-i irányban, Székesfehérvár általános iránnyal, a 2. Ukrán Front csapataival együttműködésben.

A 2. Ukrán Front csapatainak Sahi felé végrehajtott támadása dec. 5-én indult meg. A front csapatai az ellenség védelmének áttörése után dec. 9-én elfoglalták Sahit és kijutottak a Dunához Verőce körzetében. A Budapesttől D-re megindult támadás kevesebb sikerrel bontakozott ki. A front csapatai dec. 5-re virradó éjjel erőszakosan átkeltek a Dunán Ercsi körzetében és kisebb, mintegy 4 km mély hídfőállást létesítettek. Azonban a támadást e hídfőállásból Bicske irányába csapatainknak nem sikerült kifejleszteniük.

A 3. Ukrán Front csapatai dec. 1-én Ny-i és É-i irányban indították meg támadásukat. Dec. 4-én a front jobbszárnyának csapatai a Duna mentén lévő ellenséges védelem „felgöngyölítése" után elérték a Balatont és dec. 8-án kijutottak a Velencei-tó DNy-i partjához, ahol egyesültek a a 2. Ukrán Front csapataival, amelyek Ercsi körzetében keltek át a Dunán. A front balszárnyának csapatai, melyek a nagykanizsai irányban támadtak, elfoglalták Kaposvárt és dec. 9-re elérték a Balaton DNy-i partja és a Dráva folyó közötti vonalat (Barcs körzetében) és hídfőállást létesítettek a Dráva jobb partján. Azonban itt, az Érd, Velencei-tó, Balaton, Barcs Ny-i vonalon az ellenség előre elkészített védőállásban vetette meg lábát és csapatainknak nem sikerült ezt a védővonalat menetből leküzdeni.

E védővonal erősítéseit az ellenség legjobb megmaradt csapatai védték. A „Dél" hadseregcsoport parancsnoksága e vonalra dobta át tartalékait és más frontszakaszokról hozott csapatait. Dec. 20-án a Duna és Balaton közötti vonalon az ellenségnek kilenc hadosztálya volt, köztük három páncélos hadosztály. A frontszakasz többi részén a 3. Ukrán Front csapataival szemben 5 gyalogos, 2 gépkocsizó és 2 lovas hadosztály volt. A 2. Ukrán Front csapataival szemben több mint 17 gyalogos és 7 páncélos és gépkocsizó hadosztály harcolt. A német fasiszta parancsnokság továbbra is nagy erőket összpontosított Budapest körzetében, amelyeket ellencsapásra akart felhasználni.

Még folytak Budapest bekerítésére irányuló harcok, amikor a szovjet parancsnokság lehetőséget nyújtott Magyarország demokratikus szervezeteinek az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakítására, amely dec. 21-én ült össze Debrecenben és megalakította a Magyar Ideiglenes Nemzeti Kormányt. Ez a kormány megszakította a kapcsolatot Hitler-Németországgal és 1944. dec. 28-án hadat üzent Németországnak.

A budapesti csoportosítás szétzúzásának meggyorsítása érdekében a Főparancsnokság elhatározta, hogy a 3. Ukrán Front főerőit is Budapest

felé fordítja támadásra, azzal Bicske, Neszmély, Esztergom irányába mér csapást, hogy bekerítse az ellenség budapesti csoportosítását és elfoglalja Budapestet.

Mindkét front csapatainak támadása dec. 20-án reggel indult meg. A 2. Ukrán Front csapatai az ellenség védelmének áttörése után támadásukat páncélos és lovas magasabb egységeikkel D felé fejlesztették ki az Ipoly és Garam folyók között és dec. 26-ra Esztergom körzetében elérték a Dunát. A 3. Ukrán Front csapatai áttörték az ellenség védelmét és támadásukat a Velencei-tó körzetéből É-ra és ÉNy-ra kifejlesztve erre az időpontra a Neszmély, Esztergom szakaszon érték el a Dunát. Ezzel egyidejűleg a front ÉNy-i irányban támadó csapatai megteremtették a külső bekerítő gyűrűt a neszmélyi Duna-kanyar és a Balaton ÉK-i partja között, az ÉK-i irányban támadó csapatok pedig elérték Budapest külső gyűrűjét és megkezdték a harcot a városért.

A szovjet csapatok miközben nagy erejű csapást mértek Bicske általános irányba és áttörték az ellenséges védelmet, Budapestet Ny-ról kerülték meg és dec. 26-án befejezték az ellenség budapesti csoportjának bekerítését. Ugyanakkor az ellenséges csapatok egy részét elvágták Budapesttől, bekerítették a dunakanyarban és dec. 30-án teljesen felszámolták. Csapataink mintegy 6000 foglyot ejtettek és 78 harckocsit és rohamlöveget zsákmányoltak.

Budapesten 9 hadosztály részei (ebből 3 páncélos és gépkocsizó)[1] és nagymennyiségű különleges és hadtáp csapat és intézet maradt bekerítésben.

A német parancsnokság minden áron meg akarta tartani Budapestet és kívülről mért csapásokkal igyekezett széttörni a bekerítő gyűrűt. A Budapesten bekerített csoport felszabadítása érdekében az ellenség Komáromtól DK-re 5 páncélos hadosztályt összpontosított és jan. 2-ra virradó éjjel erős ellencsapást indított velük Bicske, Budapest irányába. Ezzel egyidejűleg koncentrikus irányú csapást szervezett Budapestről 3 hadosztály erővel.

Az ellenség szívós harcok során, a harckocsikban fennálló mennyiségi fölényét kihasználva csapatainkat 20—25 km-rel vetette vissza DK-re és kijutott az Esztergom, Csabdi, Bánhida vonalra. Azonban Budapest körzetében bekerített csoport nem tudott áttörni. A 3. Ukrán Front csapatainak gyors és hozzáértő átcsoportosításával és a front tartalékainak harcbavetésével az ellenséges ellencsapást elhárítottuk.

Miután a német parancsnokság a Bicske, Budapest irányon vereséget szenvedett, erőfeszítéseit másik irányra helyezte át és jan. 7-én három pc. hadosztállyal egy második ellencsapást indított meg Székesfehér-

[1] Az ellenség bekerített csapatai között voltak: a 13. páncélos hadosztály, a „Feldherrnhalle" SS gépkocsizó hadosztály, 271. gyalogos, 8. és 22. lovas hadosztály és 239. rohamtüzér dandár (ezek németek), valamint a magyar 1. páncélos, 10., 12. és 20. gyalogos hadosztály, 1. őrezred, 3. rendőrezred és 206. tartalékos ezred.

vártól ÉNy-ra fekvő körzetből Zámoly felé, arra számítva, hogy DNy-ról fog áttörni Budapestre.

Ezalatt a 2. Ukrán Front csapatai a Főparancsnokság parancsára támadásra készültek fel és jan. 6-án a támadást meg is indították a Duna balpartján a Garamtól Ny-ra Komárom irányába. A szovjet páncélos csapatok, amelyek támadásukat magasabb lövész egységekkel együttműködésben az ellenség számára teljesen váratlanul éjjel 3 órakor, tüzérségi előkészítés nélkül indították meg, az ellenségnek a Garam folyónál lévő védelmét 15 km szélességben áttörték és megkezdték előrenyomulásukat a Duna balpartja mentén és azzal fenyegették a német csapatokat, hogy a hátukba kerülnek. A támadás első két napja alatt a front csapatai több, mint 50 km-t jutottak előre, elérték a Nyitrát és megkezdték a harcot Komáromért. E város elvesztésének veszélye arra kényszerítette a német parancsnokságot, hogy minden rendelkezésére álló tartalékot, légierőinek nagy részét, tüzérséget és páncélos magasabb egységeket vessen oda a város védelmére. Az ellenség páncélos csapatai a szovjet csapatok nagyerejű ellenállásába ütközve nem tudták támadásukat kifejleszteni és január 11-én a 3. Ukrán Front csapatai Zámolytól K-re megállították őket. Jan. 13-án a nagy veszteségeket szenvedett ellenség kénytelen volt a harcot ezen az irányon beszüntetni.

A két ellenlökés sikertelensége ellenére a német fasiszta parancsnokság további kísérleteket tett arra, hogy áttörjön a Budapesten bekerített csapataihoz és új, harmadik ellencsapást készített elő Székesfehérvártól DNy-ra. Itt öt páncélos hadosztályt vont rejtve össze, amelyeknek állományában mintegy 560 harckocsi és rohamlöveg volt és ezzel biztosította a maga számára e szakaszon a jelentős erőfölényt, különösen harckocsik terén.

Az ellenség ellencsapása jan. 18-án indult meg és jan. 26-ig tartott. Az első napokban a hitlerista parancsnokságnak sikerült némi harcászati sikereket elérni. Jan. 19-én az ellenség páncélos magasabb egységei áttörték csapataink védelmét és a Balatontól K-re elérték a Dunát, ezzel elvágva a 3. Ukrán Front D-i csoportosulását az É-itól. Az ellenség nagy veszteségek árán az áttörést É-i irányba szélesítette ki és jan. 26-ra elérte a Csabdi, Gánt, Kisfalud, Velencei-tó, Vereb, Vály, Ercsi Dél vonalat. Azonban csapataink szívós ellenállása következtében nem érte el ellencsapásának célját; a bekerített budapesti csoportosításhoz D-ről sem tudott áttörni.

A 3. Ukrán Front csapatai erőik átcsoportosítása után nagyerejű arcból jövő csapást készítettek elő és mértek az ellenségre. Támadásukat egyidejűleg fejlesztették ki a Velencei-tó és a Duna, valamint a Sárvíz csatorna és Duna között, s így a 3. Ukrán Front csapatai febr. 2-án estére megtisztították az ellenségtől a Duna Ny-i partját. Febr. 17-re teljes mértékben felszámolták az áttörést és a német fasiszta csapatokat a Velencei-tó, Saponya, Péterszállás, Balaton vonalra vetették vissza.

A 2. Ukrán Front csapatai ezalatt sikerrel fejezték be Budapest K-i és Ny-i részében (Budán) a bekerített ellenség megsemmisítését. A budapesti harcok következtében a 2. Ukrán Front csapatai több mint 110 000 ellenséges katonát és tisztet ejtettek foglyul.

Febr. 12-én, amikor a budapesti csoportosítás felszámolása a végéhez közeledett, a német fasiszta csapatok kísérletet tettek a bekerítésből való kitörésre. Kisebb ellenséges csoportoknak sikerült áttörniök a Budapesttől ÉNy-ra elterülő erdőkbe, ott azonban bekerítették őket és febr. 16-án teljesen megsemmisítették. E közben csapataink mintegy 23 000 katonát és tisztet ejtettek fogságba.

Így tehát a 2. Ukrán Front csapatai a 3. Ukrán Front csapataival együttműködve másfél hónapos ostromzár és bonyolult helyzetben megvívott szívós harcok után bekerítették az ellenség Budapesten lévő nagy csoportosítását, megsemmisítették azt, és elfoglalták a várost, a németek annyira fontos hadászati csomópontját a Bécs felé vezető úton. Az ellenséges budapesti csoportosítás szétzúzása utat nyitott a Szovjet Hadseregnek Ausztria fővárosa, Bécs felé, valamint Dél-Németország felé.

Mialatt folytak a harcok a Budapest körzetében végrehajtott ellenséges ellencsapások elhárítására és a budapesti csoportosítás felszámolására, a 2. Ukrán Front jobbszárnyának csapatai, valamint a 4. Ukrán Front csapatai folytatták támadásukat Csehszlovákia területén.

A szovjet csapatok behatoltak Csehszlovákia keleti részébe, amelyben a hitlerista Tisó féle bábkormány fasiszta rendszere ellen felkelés lángolt fel, és szétzúzták a Csehszlovák partizánok ellen tevékenykedő német fasiszta egységeket. Február közepére elérték a Zakopane, Ruzsomberok, Levice arcvonalat.

A Csehszlovákiában folyó támadás közben a 4. Ukrán Front csapatai új feladatot kaptak: A Nyugati Kárpátokban a Moravszka Osztrava-i irányban végrehajtott támadással szilárdan biztosítaniuk kellett az 1. Ukrán Front balszárnyát, amely január 13-án támadást indított a Szandomiri hídfőállásból Krakkó és Szilézia irányába.

A kilencedik csapás végrehajtásának egész ideje alatt csapataink több mint 50 ellenséges hadosztályt zúztak szét, ebből 20 teljesen megsemmisült, a többi pedig személyi állományának 70%-át és majdnem teljes felszerelését elveszítette.

A nagy német és magyar csoportosításoknak a szovjet—német arcvonal D-i szárnyán történt szétzúzása arra kényszerítette a német fasiszta parancsnokságot, hogy más irányokból dobjon át csapatokat DK-i irányba és ezzel meggyengítse a „Központi" és „A" hadseregcsoportokat. Az 1944 szept. végétől 1945 febr. 13-ig eltelt idő alatt a német fasiszta parancsnokság a „Dél" hadseregcsoport állományába, a szovjet—német arcvonal központi szakaszáról, a veszteségek feltöltése és a megbomlott arcvonal helyreállítása végett több mint 36 hadosztályt dobott át, ebből 11 páncélos és gépkocsizó és mintegy 16 gyalogos hadosztályt.

A Ny-i irányon lévő ellenséges csoportosítások meggyengülése elősegítette a Visztula—Odera, valamint kelet-poroszországi támadó hadműveletek sikerét, amelyeket 1945 jan.—febr.-ban az 1. Ukrán, valamint 1. és 2. Bjelorusz Front hajtott végre.

A szovjet csapatok azzal, hogy szétzúzták Délen az ellenség nagy csoportosításait, felőrölték tartalékait, melyeket más frontszakaszokról vetett át, becsülettel hajtották végre az eléjük kitűzött feladatot és lényegesen közelebb hozták a fasiszta Németország teljes leverését.

*

A Szovjet Hadseregnek, a német fasiszta hadseregek D-i szárnyának szétzúzására irányuló tevékenysége a szovjet hadművészet kiváló példája. A DNy-i irányon végrehajtott nagyerejű támadásban aratott győzelmével a Szovjet Hadsereg újra világosan bebizonyította a szovjet hadászat, a szovjet hadműveleti művészet és harcászat fölényét a német fasiszta hadsereg hadművészete fölött.

A kilencedik csapást, amelyet a Szovjet Hadsereg igen bonyolult katona-politikai helyzetben hajtott végre, a helyzet szigorúan reális figyelembevételén, az erők helyes értékelésén, valamint a saját és az ellenséges csapatok lehetőségének helyes értékelésén alapuló rugalmas manőverezés jellemzi. E csapás összes hadműveleteit a célratörés jellemzi és mindegyik egy egységes hadászati cél elérésére irányult: a szovjet—német arcvonal D-i szárnyán lévő nagy ellenséges erők szétzúzására és Németország utolsó szövetségesének, Magyarországnak a háborúból való kikapcsolására.

A kilencedik csapás különös hadászati jelentőségét magyarázza az 1944/45. évi hadjáratokban elfoglalt helye, a szovjet csapatok központi csoportosításának tevékenységeihez kapcsolódó szerepe is.

Csapatainknak a DNy-i irányon végrehajtott támadása, mint a többi irányokon végrehajtott egyéb tevékenységek is, a Ny-i (berlini) irányon végrehajtandó hadászati támadás érdekeinek volt alárendelve. A DNy-i támadásnak elő kellett segítenie a kedvező előfeltételek megteremtését csapatainknak a Ny-i hadászati irányon végrehajtott harctevékenységeihez és szilárdan biztosítania kellett az itt működő hadászati főcsoportosítás D-i szárnyát. Ez különös felelősséget hárított a D-i hadászati csoportosítás csapataira. E csoportosításnak, tevékenységének egész ideje alatt, nem volt lényeges erőfölénye az ellenséggel szemben, sőt harckocsikban az ellenségnek volt fölénye, mivel a gyorsanmozgó csapatok fő tömegét a Szovjet Főparancsnokság ebben az időben a berlini irányban vonta össze.

A csekély általános erőfölény és a DNy-i hadszíntéren uralkodó bonyolult helyzet nagy erőfeszítéseket és nagy hozzáértést követelt a csapatoktól és parancsnokságtól egyaránt. A szovjet csapatok aktív harc-

tevékenységeikkel és a legdöntőbb hadműveleti formák alkalmazásával sikerrel oldották meg az összes eléjük tűzött feladatokat. Így pl. a 3. Ukrán Front csapatai a belgrádi hadműveletben bekerítették az ellenség negotini, majd utána belgrádi csoportosítását is és mind a kettőt megsemmisítették. A 2. és 3. Ukrán Front csapatai mély átkaroló csapásai következtében jutott bekerítésbe és a megsemmisülés sorsára a német fasiszta csapatok budapesti csoportosítása is.

Mindezen hadműveletekben a Főparancsnokság úgy irányította a frontok főerőinek csapásait, hogy azok hadműveleti és hadászati együttműködése a lehető leghatásosabb legyen. Különösen világosan mutatkozott ez meg a budapesti hadművelet végrehajtásánál. A 3. Ukrán Front csapatainak a budapesti irányba kellő időben történt kifordítása eredményezte a nagy ellenséges csoportosulás bekerítését. A 2. Ukrán Front erői egy részének a komáromi irányban végrehajtott támadása hiúsította meg az ellenség azon kísérletét, hogy felszabadítsa a Budapesten bekerített csapatait. Ennek a támadásnak igen nagy jelentősége volt a 3. Ukrán Front védelmi harcainak sikere szempontjából, amikor az ellenség ellencsapásait hárította el, mivel a 2. Ukrán Front csapatai azzal, hogy magukra vonták az ellenség erőinek egy részét, segítségére siettek szomszédjuknak a nagy ellenséges páncélos csoportosítás szétzúzásában.

A Főparancsnokság a frontok tevékenységét a lehető legeredményesebben irányította. A DNy-i irányon végrehajtott hadászati hadművelet sikerére a legnagyobb veszélyt az ellenség két nagy csoportosításának, a kárpáti és erdélyi, valamint balkáni csoportosításának együttes és összehangolt tevékenysége jelentette. Azzal, hogy Kárpát-Ukrajnában és Jugoszláviában szétzúztuk a német és magyar csapatokat, ez a veszély teljesen megszűnt. A német fasiszta parancsnokságnak a szovjet csapatok egész támadó tevékenysége alatt, az egész kilencedik csapás időszakában egyetlenegyszer sem sikerült megvalósítania még valamnnyire jelentős mértékben sem nagy csoportosításainak hadászati és hadműveleti együttműködését.

A szovjet csapatok kilencedik csapás során végrehajtott támadásai sikerének legfontosabb előfeltétele az aktív harctevékenységek folyamatossága volt, mert csak ezzel lehetett az ellenséget megfosztani a lélekzetvételnyi szünettől is, amelyre az arcvonal stabilizációja, hadászati tartalékok gyűjtése és átcsoportosítás céljából feltétlen szüksége volt. Ha az ellenségnek lélekzetvételnyi szünetet adtunk volna a D-i tevékenységek során, ez sokkal bonyolultabbá tette volna a további harccselekmények menetét a háború befejező időszakában. Ezért a főparancsnokság a kilencedik csapást közvetlenül a hetedik csapás befejezése után indította meg és megkövetelte a frontparancsnokoktól, hogy egész tartama alatt gyors ütemben hajtsák végre támadásaikat, a lehető legrövidebbre csökkentsék a hadműveleti szüneteket.

Ez a követelmény szabta meg a frontok csapatainak harceljárásait is. A szovjet csapatok általában gyors ütemben hajtották végre az ellenség megerődített, előre elkészített védelmi vonalainak áttörését, valamint a nagy folyókon, Tiszán és Dunán való erőszakos átkeléseket.

A támadás során beállott hadműveleti szünetek kis száma és jelentéktelen időtartama az egész hadászati hadművelet művészi céltudatos tervezését és minden szempontból való biztosítását bizonyítja. A támadás nagy kiterjedésére, mélységére és a tevékenységek időtartamára való tekintet nélkül csapataink az egész támadás minden mozzanatában elegendően el voltak látva anyagi és technikai szempontból.

A támadás során a 4. Ukrán Front csapatai, az ellenség Erdős-Kárpátokban lévő védelmének leküzdésekor nagy nehézségekbe ütköztek, aminek következetében több frontszakaszon az ellenséget frontálisan kellett kiszorítani az általa elfoglalt állásokból.

Csapatainknak az Erdős-Kárpátokban való elakadása lehetővé tette az ellenség számára, hogy szabadon manőverezzen a 4. Ukrán Front előtt lévő tartalékaival és azokat a szomszéd frontok tevékenységi sávjába dobja át. Így pl. a szovjet csapatok Kárpátokban és Erdélyben megindult támadásakor a német fasiszta parancsnokság a 4. Ukrán Front támadási sávjából 12 hadosztályt (6 magyart és 6 németet) dobott át. E hadosztályok nagy részét a 2. Ukrán Front elleni tevékenység céljából dobták át. Ennek következtében, bár a Kárpáti—Erdélyi hadműveletben csapataink nagy vereséget mértek a német fasiszta csapatokra és Kárpát-Ukrajna és Erdély hatalmas területét szabadították fel az ellenségtől, mégsem sikerült bekeríteni és teljesen megsemmisíteniük az ellenség kárpáti—erdélyi csoportosítását. Az ellenség nagymennyiségű csapatot vont ki e csoportosítás állományából és a későbbiekben budapesti csoportosítását erősítette meg velük, ami természetesen befolyásolta a budapesti hadművelet menetét. A budapesti csoportosításnak a Heinritzi csoportosításból kivont csapatokkal történt megerősítése következtében, a budapesti erők felszámolása nagyobb időt és erőfeszítést követelt meg csapatainktól. Így pl. a 2. Ukrán Front csapatai, amelyek a komáromi irányban működtek, kénytelenek voltak az ellenség ellencsapásakor elhagyni a Nyitra menti előnyös állást, mert nem voltak felkészülve annak helyből való elhárítására. Ugyanez a helyzet figyelhető meg a 3. Ukrán Front csapatainak tevékenységében is, amelyek az ellenség budapesti csoportosításának külső bekerítési gyűrűjét alkották. A felderítés hiányosságai, a csapatok nem eléggé szilárd megerősítése az elért terepszakaszokon, lehetővé tették az ellenség számára a harmadik ellencsapás előkészítésénél, hogy rejtve manőverezzenek páncélos csapataikkal és bizonyos harcászati sikereket érjenek el, amelyek bonyolultabbá tették azt a helyzetet, melyben a bekerített ellenség felszámolása folyt. A Dunához áttört ellenséges csoportosítás megsemmisítése csapatainktól komoly erőfeszítéseket követelt meg.

A csapatok tevékenységében megmutatkozó e néhány hiányosság és nehézség ellenére a szovjet Főparancsnokság sikerrel valósította meg a bonyolult hadászati támadást DK-Európában, a szovjet határtól 1000 km távolságra és ragyogóan oldotta meg az egymással mélységben és arcvonalban kölcsönös kapcsolatban álló, egymásután következő hadászati hadműveletek megszervezésének és levezetésének problémáját, a szovjet csapatok pedig újra bebizonyították magasfokú erkölcsi és harci tulajdonságaikat.

BUDAPEST FELSZABADÍTÁSA

Zentai Gyula alezredes

Általános helyzet a 9. csapás kezdetén
A hadműveletek első mozzanata

A szovjet csapatok Budapest felszabadításáért folytatott hősi küzdelme az 1944-ben végrehajtott tíz hatalmas hadászati művelet egyikének, a 9. csapásnak egy részlete volt. A 9. csapást hadműveleti szempontból két jelentős szakaszra oszthatjuk.[1] Az első szakasz 1944. szeptember végétől október végéig tartott, magában foglalta a belgrádi, debreceni és kárpáti hadműveleteket. A második mozzanatot, 1944. október 28-tól 1945. február 13-ig, tulajdonképpen a budapesti hadműveletek alkották.

Ez utóbbi volt a leglényegesebb, nemcsak a bekerített és megsemmisített német fasiszta erők nagysága, hanem Budapest stratégiai, gazdasági és politikai fontossága miatt is. Úgyhogy a budapesti hadművelet rányomta bélyegét az egész 9. csapásra. Pedig e csapás még az 1944-es év döntő eseményei között is jelentős helyet foglal el.

J. V. Sztálin a 9. csapás jelentőségét méltatva 1944. november 6-i beszédében a következőket mondta: „Ez év októberében kezdődött haderőink kilencedik csapása, Magyarország térségében, a Duna—Tisza között, azzal a céllal, hogy Magyarországot kiugrasszuk a háborúból és Németország ellen fordítsuk. Ennek a tetőfokát még el nem ért csapásnak eredményeképpen: *a)* haderőink közvetlen segítséget nyújtottak a velünk szövetséges Jugoszláviának a németek kiűzéséhez és Belgrád felszabadításához; *b)* haderőink számára lehetővé vált, hogy átlépjék a Kárpátok gerincét és segítő kezet nyújtsanak a velünk szövetséges Csehszlovák Köztársaságnak, amelynek egy része már felszabadult a német területrablók uralma alól."[2]

1944. őszéig vívott harcok eredményeként a Szovjetunió nagy része felszabadult a fasiszta iga alól, Németország pedig elvesztette szövetségeseit. A német—román haderő Jassi—Kisinyev[3] körzetében történt megsemmisítése kivezette a háborúból és a hitleri Németország ellen fordította

[1] A periodizáció kérdésében itt a továbbiakban M. M. Minaszjan véleményét fogadom el. *Minaszjan:* A német fasiszta seregek szétverése Magyarországon II. M. kiadás, 1953.

[2] Sztálin a Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról. Szikra, 1949. 149. o.

[3] A 7. csapás 1944. augusztusában. Itt huszonkét német és román hadosztályt kerített be és semmisített meg a Szovjet Hadsereg, többet pedig szétvert.

Romániát és Bulgáriát, ugyanakkor megteremtette a lehetőséget a magyarországi fasiszta haderők megsemmisítésére és hazánk felszabadítására.

1944. szeptember végén a 4. Ukrán Front az Északkeleti Kárpátokra zárkózott fel, a 2. Ukrán Front Marosvásárhely, Torda, Arad, a 3. Ukrán Front pedig Temesvár, Turnu-Severin vonalát érte el. Ebből a helyzetből indították el e három front erői azt a hatalmas hadászati műveletet, melyet 9. csapás néven ismer a történelem.[4]

Magyarország ebben a helyzetben különösen fontos szerepet játszott a fasiszta hadvezetésben, mert innen nemcsak ember-utánpótlást, hanem értékes nyersanyagokat, vasat, bauxitot, mangánt, színes fémeket, benzint és élelmiszert is nyugodtan rabolhattak. Ezenfelül a szovjet támadás a legnagyobb fasiszta hadiipari bázisokat, Magyarországot, Ausztriát, Csehszlovákiát és Sziléziát is fenyegette. Tudvalevően a fasiszták a háború alatt ide összpontosították hadiipari üzemeiknek több mint a felét.

Ezenkívül a Szovjet Hadsereg előretörése fenyegette a németek összeköttetését azokkal a fasiszta erőkkel, amelyek Görögországban, Jugoszláviában és Észak-Olaszországban tevékenykedtek.

A német—magyar hadvezetőség azon igyekezett, hogy a szovjet csapatok gyors előretörését mindenáron megállítsa. Ezért minden rendelkezésére álló erőt összpontosított. Ennek ellenére sem sikerült a közeledő veszélyt elhárítania.

A szovjet főparancsnokság terve az volt, hogy a főcsapást Arad területéről Budapest általános irányban fogja kifejleszteni, mialatt a 2. Ukrán Front balszárnyán támadó erők a Duna—Tisza közén lévő ellenségre mérik csapásukat, a középen és jobbszárnyon támadó erők pedig egy Debrecenre irányított csapással a Tiszától keletre működő ellenséges csoportosítást semmisítik meg.

A 3. Ukrán Front csapatai Jugoszláviának nyújtottak segítséget, s egyben aktív tevékenységgel biztosították a 2. Ukrán Front Budapest felé előnyomuló csapatainak balszárnyát.

A 4. Ukrán Front a 2.-tól jobbra Csehszlovákia területén tört előre, amivel biztosította a 2. Ukrán Front jobbszárnyát.

A terv végrehajtása során a 9. csapás első szakaszában a Szovjet Hadsereg három jelentős hadműveletet hajtott végre. A *belgrádi hadműveletben*, szeptember 29—október 20-ig, a 3. Ukrán Front, együttműködve az 1. bulgár hadsereggel, hatalmas csapást mért a német fasiszták „F" hadseregcsoportjára és felszabadította Belgrádot. A front jobbszárnya átkelt a Tiszán és Baja körzetében elérte a Dunát. A Legfelsőbb Főparancsnokság utasítására a front erőinek zömét a jobbszárnyára csoportosította át és felkészült a Duna átkelés végrehajtására.

[4] Hazánk felszabadításáért folytatott hadműveleteket a Hadtörténelmi Közlemények 1954. évfolyam 1. számában általános vonatkozásaiban ismertettem. (A Szovjet Hadsereg Hadműveletei Magyarország felszabadításáért. H. K. 1954. 1. szám, 15. o.) Ezért itt csak olyan részeivel óhajtok foglalkozni, ami a budapesti hadműveletek megértéséhez feltétlenül szükséges. Z. Gy.

A nagyjából ezzel egyidőben lezajló *debreceni hadműveletet* a 2. Ukrán Front hajtotta végre.

Október elején a front balszárnya erőteljes csapással 100 kilométer szélességben széttörte az ellenség védelmét, majd a siker kiaknázása eredményeként október 20-án rohammal elfoglalta Debrecen városát. Debrecen elfoglalása bekerítéssel fenyegette az erdélyi fasiszta csapatokat és arra kényszerítette a német hadvezetőséget, hogy lázas sietséggel vonja vissza az itt működő erőit. A hadművelet során a front erői elfoglalták Csapot és attól délre 300 kilométer széles arcvonalon elérték a Tiszát, felszabadítva az attól keletre eső területeket.

A *kárpáti hadműveletet* 1944. szeptember 9-től október 27-ig a 4. Ukrán Front erői hajtották végre. E támadás során a szovjet csapatok a nehéz terepviszonyok ellenére átlépték a Kárpátokat és felszabadítva Kárpát-Ukrajnát elérték a Magyar Alföld északi szegélyét.

Ezek a harcok — melyekkel befejeződött a 9. csapás első szakasza — megteremtették a csapás fő hadműveletének, a budapestinek, alapfeltételét.

Ebben a szakaszban az egymást követő, szorosan egymáshoz kapcsolódó hadműveletek megfosztották az ellenséget attól a lehetőségtől, hogy a szovjet csapatok főcsapása irányában egy erős csoportot képezhessen. Tartalékait kénytelen volt szétforgácsolni, a nagy kiterjedésű arcvonalon minden erőfeszítése hiábavalónak bizonyult, a meglepetésszerű csapások sorozatát megállítani sehol sem tudta.

A szovjet csapatok fergeteges támadását sehol sem tudta az ellenség felfogni, pedig a német—magyar csapatok elkeseredetten védekeztek. A mozgás az erős esőzések után rendkívül nehézkessé vált. Különösen nehéz volt a mozgás a terepen. Ezért az ellenség inkább az utakon fejtett ki ellenállást.

A német—magyar parancsnokság minden lehető erőt összevont a szovjet csapatok további térnyerésének megakadályozására. A németek a magyar városokból és falvakból az emberek tízezreit kergették munkára és lázasan építették az új védővonalakat. A német tábornokok újabb és újabb hisztérikus parancsokat adtak és agyonlövetéssel fenyegették azokat, akik akárcsak egy védelmi állást is elhagynak. De bármit tett is a fasiszta őrület, a szovjet csapatok előretörését Budapest felé megállítani nem lehetett.

A szovjet erők széles arcvonalon egyik csapást a másik után mérték az ellenségre, szétdarabolták védelmét egyes, egymástól elkülönített szakaszokra és gyorsanmozgó magasabb egységek csapásaival széthasították az ellenség védelmét a teljes mélységben. Nem engedték, hogy az ellenség második vonalbeli és az első vonalból visszavonuló csapataival befészkelhesse magát az előzetes megerősített védelmi állásokba. A fasisztáknak nem maradt idejük erős védelmi csoportosítás megszervezésére, mely alkalmas lett volna a szovjet csapatok előnyomulását megállítani. Hogy mégis ideig-óráig könnyítsenek a helyzeten, hogy a szovjet csapatok által

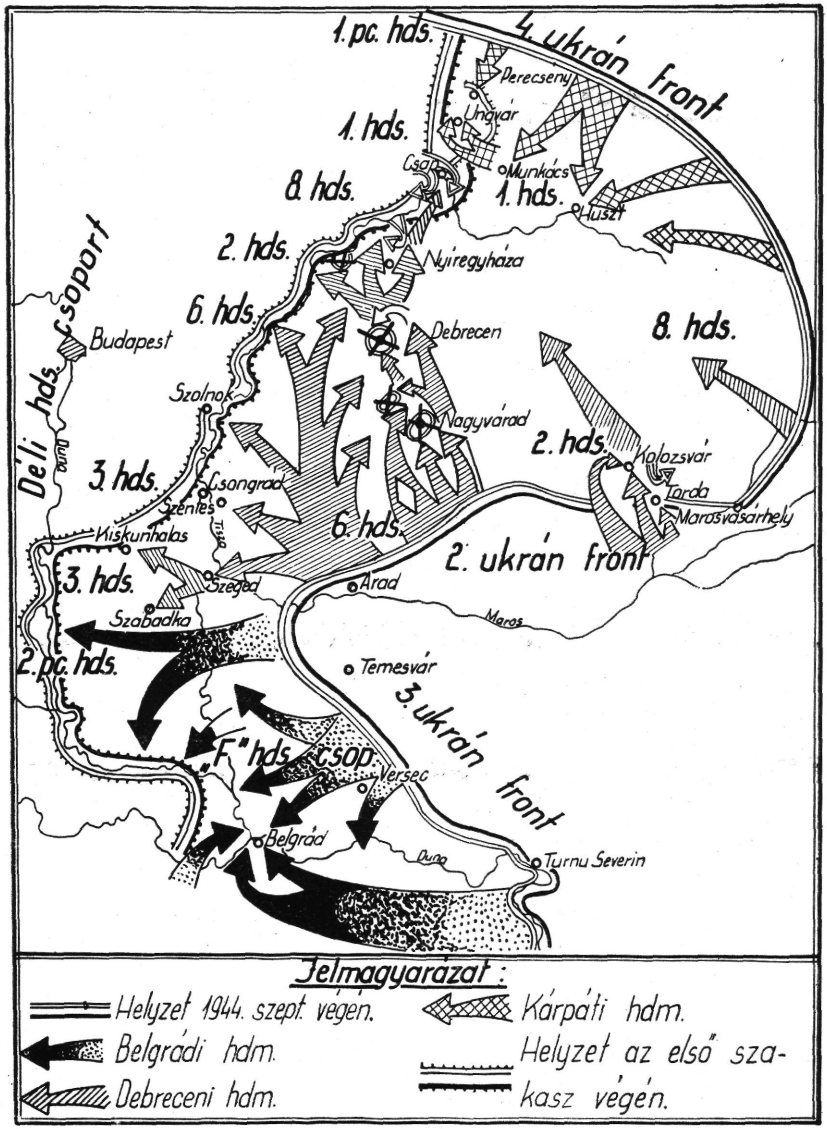

A 9. csapás első szakasza

szétvert és visszaözönlő csapataikat támogathassák, kénytelenek voltak tartalékaikat úgy harcbadobni, ahogy azok megérkeztek. Persze az így menetből harcbavetett tartalékok komolyan ellenállni nem tudtak, csak növelték a fasiszták veszteségeit. Ilyenformán a szovjet csapatok letörve az ellenség ellenállását, október végéig befejezték a Magyarország területén vívott csata első szakaszát.

A budapesti német erőcsoport bekerítése

A csata második szakasza október 28-án kezdődött. E szakasz egyenes folytatása volt a megelőző hadműveleteknek, melyek megteremtették az alapot a Szovjet Hadsereg magyarországi főhadművelete, a budapesti hadművelet számára.

A budapesti hadművelet alapgondolata az volt, hogy a főváros területén elhelyezkedő ellenséges erőcsoport főerejét bekerítsék és megsemmisítsék azzal a céllal, hogy Magyarországot a háborúból kikapcsolják és Németország ellen fordítsák. Ennek a feladatnak sikeres végrehajtása elszigeteli Németországot Európában, hadi-potenciálját lényegesen csökkenti és előnyös helyzetet teremt Németország ellen Ausztria, Csehszlovákia, Szilézia területéről indítandó döntő csapáshoz.

A budapesti hadműveletet négy szakaszra oszthatjuk.[5] A budapesti hadművelet *első szakaszának* (okt. 28—nov. 30-ig) célja az volt, hogy hatalmas csapással a Tisza—Duna között, Budapest általános iránnyal Budapestet megközelítse és a várost elfoglalja. A főcsapást Budapestre a 2. Ukrán Front balszárnyának erői hajtották végre.

A német—magyar csapatok Budapest védelmére erős védőrendszert építettek. Az ellenség a stratégiai mélységből és más kevésbé veszélyeztetett védőszakaszokról friss erőket vont Budapest védelmére, amely erőkkel ellencsapást hajtott végre.

A szovjet csapatok visszaverték az ellenség ellencsapásait és ellenlökéseit és már november első napjaiban közvetlenül veszélyeztették Budapestet. A fasiszta hadvezetőség kénytelen volt minden rendelkezésre álló erőt harcbadobni. Természetesen nagyobb erőcsoportok összpontosítására nem volt idejük.

A merész és határozott hadműveletek, valamint a szovjet csapatok összes fegyvernemeinek szoros összműködésével végrehajtott rugalmas mozdulatok eredményeként a csapatok november 5-én megközelítették délnyugati és déli irányban Budapestet általában 15—30 km távolságra.

Az ellenség Budapest irányában fokozta az ellenállást, de a szovjet csapatok áttörték a védelmet és tovább folytatták előnyomulásukat. November 14-én Kecskeméttől nyugatra felszámolták a Duna balpartján lévő ellenséges hídfőt és november végén megközelítették délkeletről Budapest külső védelmi övét.

[5] *M. M. Minaszjan:* A német fasiszta seregek szétverése Magyarországon. H. M. kiadás. 1953.

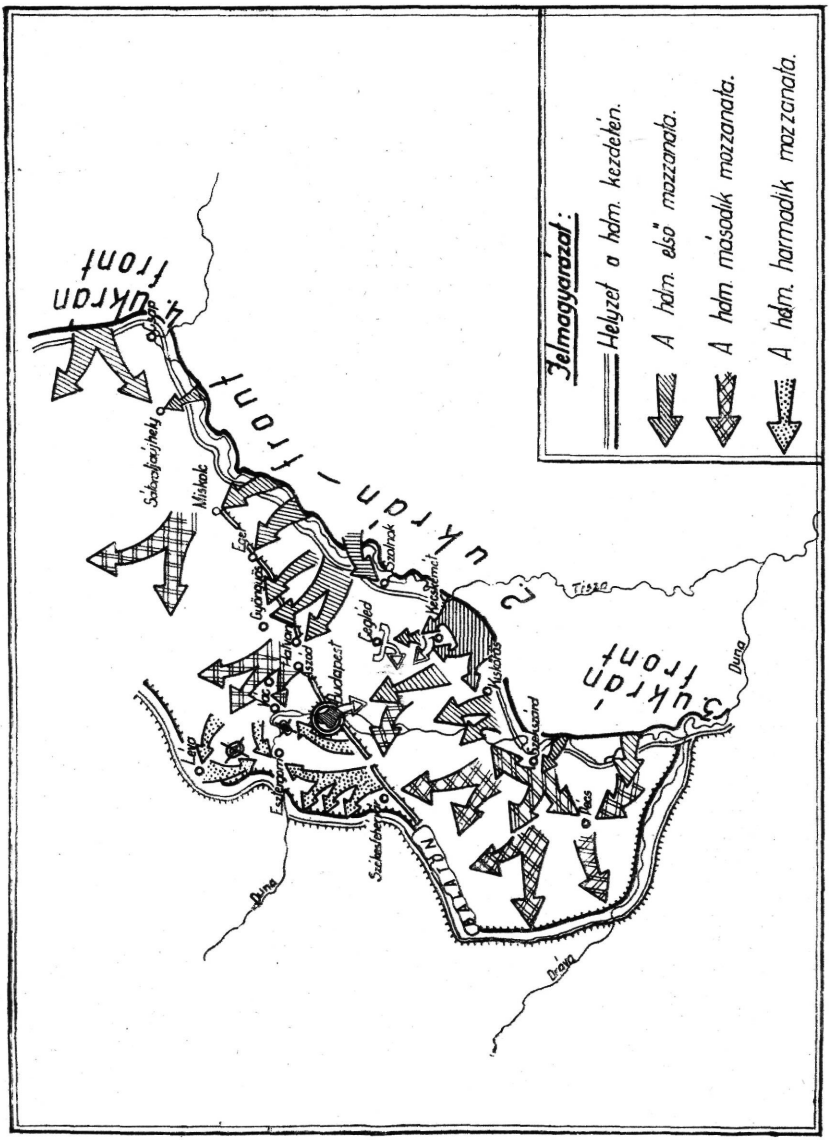

A budapesti hadművelet

Ebben az időben rendkívül nehéz harcok folytak Budapesttől északkeletre, ahol a fasiszta haderők Magyarország északi ipartelepeinek elfoglalását igyekeztek megakadályozni. Éppen ezért rendkívül komoly ellenállást fejtettek ki. Állandó esőzések és a felázott talaj leküzdése után a szovjet csapatok előre elkészített ellenséges állásokba ütköztek. Az ellenség jól kihasználta az erősen erdőborította terep előnyét, ahol igen jól lehetett megszervezni a tűzrendszert.

November végéig azonban a szovjet csapatok a Duna—Tisza közén szétverték az ott működő ellenséges erőket. Súlyos veszteségeket okoztak a Budapesttől keletre lévő erőknek, átvágták a Budapest—Miskolc-i vasútvonalat és behatoltak Magyarország északi iparterületére. Ezzel egyidőben a 3. Ukrán Front csapatai a Balatontól délkeletre hadműveleti hídfőt foglaltak el, míg a 4. Ukrán Front csapatai Csehszlovákia területén folytatták sikeres előnyomulásukat.

Ezzel olyképpen alakult ki a kedvező helyzet Budapest elfoglalásához, hogy a 2. Ukrán Front csapatai keletről, délkeletről és délről, a 3. Ukrán Front csapatai délnyugatról kezdhették előkészületeiket a magyar főváros elfoglalására.

A fasiszta parancsnokság Budapestet mindenáron igyekezett tartani egyrészt, mert Magyarország fővárosa, másrészt mert a legnagyobb ipari központ is. De igen fontos volt számára a nagyjelentőségű északi iparvidék megtartása is, továbbá megakadályozása annak, hogy a szovjet csapatok délről behatolhassanak Csehszlovákia területére. Éppen ezért főerőit a Balaton—Budapest—Miskolc vonalon vonta össze.

December elején a szovjet csapatok megkezdték a Budapestért vívott hadműveletek *második szakaszának* (dec. 1—9-ig) végrehajtását. A csapatok tényked̈ése most már kizárólag a főváros teljes bekerítésére irányult.

A keleti és északkeleti részeken működő erők folytatták lendületes támadásukat és december 9-ig elfoglalták Balassagyarmat, Nógrád, Vác, Aszód városokat. Ezzel elvágták a Budapestről északra és északkeletre vezető útvonalakat, amivel megfosztották a fővárost és annak üzemeit az északi iparvidékkel való összeköttetés lehetőségétől, ahonnan pedig csaknem elegendő mennyiségű nyersanyagot és fűtőanyagot kapott.

A 3. Ukrán Front erői ezalatt a pécsi hadműveleti hídfőnél nyugati és északi irányba törtek előre. A nyugati irányú előretöréssel Nagykanizsa térségébe jutottak és veszélyeztették a fasiszták számára oly fontos lispei olajvidéket. Az itt működő erők azonban támadásukat nem folytatták, hanem védelembe mentek át.[6] A front főerői észak felé törtek előre és a Velencei-tó körzetében felvették az érintkezést 2. Ukrán Front Ercsinél átkelt csapataival.

A 2. és 3. Ukrán Front erői tehát már december 9-én körülfogták

[6] A Balatontól délre eső arcvonalszakasz jelentős részét az 1. bulgár hadsereg csapatai védték. Erről bővebben lásd Ruszcsev ezds. és Janacskov őrnagy cikkét a Vojenna Miszl 1954. évi 3. számában (bulgárul) és a Hadtörténelmi Közlemények 1955. évi 1. számában.

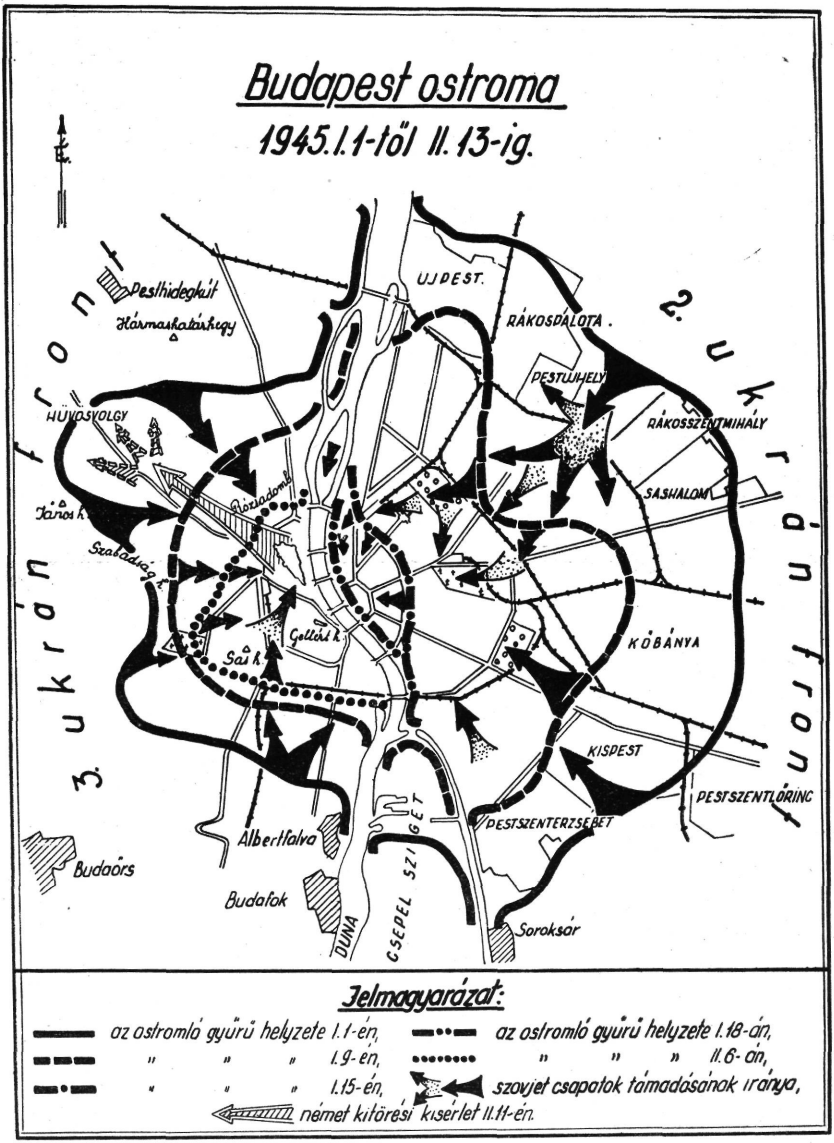
Budapest ostroma
1945.I.1-től II.13-ig.
3. ukrán front
2. ukrán front
Pesthidegkút
Hármashatárhegy
UJPEST.
RÁKOSPALOTA.
PESTUJHELY
RÁKOSSZENTMIHÁLY
HUVOSVOLGY
SASHALOM
KÖBÁNYA
KISPEST
PESTSZENTLŐRINC
PESTSZENTERZSÉBET
Albertfalva
Budaörs
Budafok
DUNA
CSEPEL SZIGET
Soroksár
Jelmagyarázat:
az ostromló gyűrű helyzete I.1-én,
az ostromló gyűrű helyzete I.18-án,
" " " I.9-én,
" " " II.6-án,
" " " I.15-én,
szovjet csapatok támadásának iránya,
német kitörési kísérlet II.11-én.

Budapestet északról, keletről, délről és délnyugatról. Elérték a Duna balpartján a védelmi öv külső peremét, a jobbparton pedig a „Margit" vonalat, mely Budapestet délnyugat felől védte.

Ezután a szovjet parancsnokság megkezdte az előkészületet a budapesti hadműveletek *harmadik szakaszára* (dec. 10—31-ig), az ellenség teljes bekerítésére és megsemmisítésére.

A „Margit" vonalat erős tüzérségi tűz támogatása mellett áttörték azzal a céllal, hogy a Komárom irányába támadó csapatokkal szorosan együttműködve bezárják nyugat felől is a gyűrűt. December 26-án Esztergom térségében a két front erői egyesültek. A budapesti német erőcsoport bekerítése befejeződött.

A fasiszta csapatok súlyos helyzetükben minden erejüket megfeszítették, hogy a fenyegető katasztrófát elkerüljék. Elkeseredetten ellenálltak az előre elkészített védőállásokban és gyakran hajtottak végre ellenlökéseket a szovjet támadások megakadályozására.

A szovjet csapatok ennek ellenére szétverték az ellenség védelmét, egymás után foglalták el Budapest külvárosait, sőt már december 27-én behatoltak magába a városba is.

Budapesten a következő csapatok voltak bekerítve: a 13. páncélos hadosztály részei, a „Feldherrenhalle" gépesített SS hadosztály, a 271, gyalog-, a 8. és 22. lovas hadosztály, a 239. rohamdandár, a magyar 1. páncélos-, a 10., 12. és 20. gyaloghadosztály, az 1. helyőrségi-, 3. rendőr-, 206. tartalék ezred és még más csapatok, összesen mintegy 180 000 ember.[7]

A szovjet hadművészet újabb győzelme ebben az esetben még nagy politikai győzelemmel is párosult. A Szovjet Hadsereg újból világosan megmutatta, hogy határain túl is azért harcol, hogy a fasizmus megsemmisítésével Európa népeit felszabadítsa a fasiszta iga alól. Magyarország nagy részének megtisztítása után, még a Budapest bekerítését célzó harcok alatt a szovjet parancsnokság megadta a lehetőséget Magyarország Ideiglenes Nemzetgyűlésének összehívására. A nemzetgyűlés december 21-én Debrecenben össze is ült és megalakította Magyarország ideiglenes Nemzeti Kormányát. Az új kormány első dolga volt, hogy hadat üzent a hitleri Németországnak, azonnal hozzákezdett a fasizmus maradványainak gyökeres felszámolásához és az ország demokratikus átalakításához.[8]

[7] *Artyemjev:* Magyarország felszabadítása. Honvéd Levéltár és Múzeum. 1950. 54. o.

[8] Az Ideiglenes Kormány az 1944. január 20-án megkötött fegyverszüneti egyezmény 1. pontjában vállalta, hogy hadat üzen a fasiszta Németországnak és a németek elleni harcra nyolc hadosztályt bocsát a Szovjet Főparancsnokság rendelkezésére. — A párizsi magyar békeszerződés és magyarázata, az Atlanti-Óceáni alapokmány és a fegyverszüneti egyezmény teljes szövegével. Gergely kiadás, 1947. 71. o. — A hadosztályok megszervezését azonban a reakció minden eszközzel igyekezett megakadályozni. Ennek ellenére május 9-én egy hadosztály Ausztriában már harcra készen állt, kettő pedig felvonulóban volt. Ezenkívül az Ideiglenes Kormány több vasútépítő és hídépítő egységet bocsátott a Szovjet Hadsereg rendelkezésére. — *Czebe—Pethő:* Magyarország a második világháborúban. Új Magyarország, 1946. 73. o.

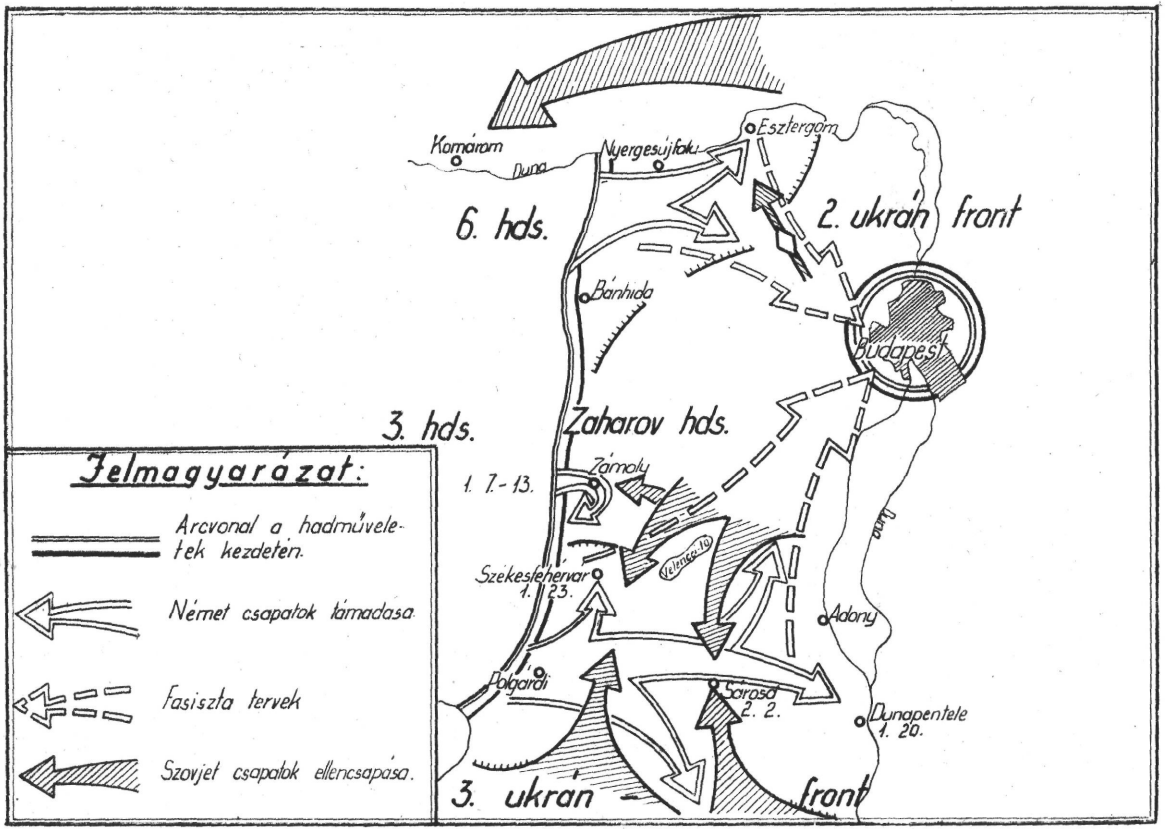

A fasiszta felmentési kísérletek elhárítása

A német felmentési kísérletek felszámolása

A budapesti fasiszta erőcsoport körülzárásával egyidőben a 3. Ukrán Front egyik hadserege nyugat felé fordult és Nyergesújfalu, Bánhida, Zámoly, Polgárdi vonaláig előretörve védelembe ment át. Ezzel megteremtette a bekerítés külső gyűrűjét. A Zaharov tábornok parancsnoksága alatt álló hadsereg feladata az volt, hogy tartsa fel a németek felmentési kísérleteit és biztosítsa a bekerített erők felszámolását.

Az előrelátás helyesnek bizonyult, mert a fasiszta főparancsnokság rövid időn belül megkísérelte szétzúzni a Szovjet Hadsereg védelmét és felszabadítani körülzárt erőit. Ennek végrehajtására Komáromtól keletre jeelntős csoportot vont össze, mely január 2-án támadásra indult azzal a céllal, hogy északnyugatról betör Budapestre.

A Zaharov hadsereg azonban feltartotta az ellenség erős nyomását, úgyhogy a németek kénytelenek voltak friss erőket harcbavetni. Január 4-re a támadó csoport már hat páncélos és három gyalogos hadosztályra nőtt. A németek ekkor gyalogságban és tüzérségben mintegy négyszeres, páncélosokban pedig tizenötszörös túlerővel rendelkeztek. A fasiszta támadás mégis akadozott, bár sikerült 20—25 kilométert előrenyomulniuk és a szovjet csapatok átmenetileg Esztergomot is kiürítették, feladatukat mégsem tudták megoldani, a Zaharov hadsereg arcvonalát nem lehetett áttörni.

A Legfelsőbb Főparancsnokság ugyanakkor elrendelte, hogy a 2. Ukrán Front balszárnyának erői Esztergomtól északra lévő területről törjenek előre Komárom térségébe. A 2. Ukrán Front csapatai január 6-án kezdték meg támadásukat és három nappal később már Komárom előterébe jutottak. Előrenyomulásuk azzal fenyegette a német főparancsnokságot, hogy a Dunán átkelve bekerítik támadó csoportjukat.

A fasiszták ezért kénytelenek voltak támadásukat beszüntetni és így január 12-én az arcvonalnak ezen a szakaszán a harcok végleg elcsitultak.

A német főparancsnokság az arcvonalnak másik szakaszán készített elő újabb támadást. A Balatontól északkeletre mintegy hat páncélos hadosztályt, nagyszámú gyalogságot, tüzérséget és jelentős repülőerőket vont össze azzal a céllal, hogy délnyugatról menti fel a Budapesten szorongatott csapatait. Január 18-án indult rohamra a mintegy négyszeres tüzérségi és teljes páncélos fölénnyel rendelkező német hadsereg. Január 20-ig tartó kemény harcokban, a fasiszták áttörték a Zaharov hadsereg védelmének teljes harcászati mélységét és Dunapentele (mai Sztálinváros) körzetében kijutottak a Dunához. A továbbiakban arra törekedtek, hogy északra fordulva elnyerjék a hadműveleti mozgási szabadságot és egyesüljenek bekerített csapataikkal. A Zaharov hadsereg azonban bevetette tartalékait és Székesfehérvár—Velencei-tó—Ercsi vonalában eltorlaszolta a fasiszták útját. A németek friss erők bevonásával még némi sikereket értek el, a szovjet csapatok az ellenség erős nyomására kénytelenek voltak kiüríteni Székesfehérvárt. A fasiszták a Velencei-tótól keletre is elő tud-

tak nyomulni még 10—15 kilométert, támadásuk üteme azonban lelassult és 25-én végleg el is akadt, két nap múlva kénytelenek voltak védelembe átmenni.

A 3. Ukrán Front parancsnoksága ezalatt jelentős erőket vont össze a Velencei-tótól délre és északkeletre. Február elsején ezek az erők támadásra lendültek. A kétoldalról támadó csoportok február 2-án Sárosdnál egyesültek, jelentős fasiszta erőket kerítve be, melyeket később felszámoltak. Rövid idő múlva a Zaharov hadsereg támadásra indult a német betörés alapja ellen, és helyreállította az eredeti helyzetet.

A német felmentési kísérletek végleg kudarcot vallottak. A fasiszta főparancsnokság mintegy másfél hónapon keresztül, hatalmas erőkkel kísérelte meg felmenteni Budapestnél körülzárt csapatait. A 3. Ukrán Front azonban visszaverte a németek minden próbálkozását s ezzel biztosította a budapesti fasiszta csoport felszámolását és hazánk fővárosának felszabadítását.

A szovjet csapatok védelmét ezekben a harcokban a mély tagozás, az összfegyvernemi, páncéltörő tüzér, páncélos tartalékok, valamint a műszaki zártelepítő osztagok rendkívül nagy manőverező képessége jellemezte. Különösen a tüzérség szerepe volt rendkívül nagy ezekben az elhárító harcokban. A gyalogság védelmét nagyszámú közvetlen irányzásra beállított löveg — még nehéz lövegek is — tették szilárddá. A szovjet harcosok hősiességén kívül ezek a tényezők biztosították a 3. Ukrán Front sikerét.

A budapesti fasiszta erőcsoport felszámolása

Amíg a 3. Ukrán Front kemény elhárító harcokat vívott a támadó fasiszta erőkkel, a belső gyűrű csapatai megkezdték a körülzárt csoport megsemmisítését. Az ostromot Budán a 3. Ukrán Front, Pesten a 2. Ukrán Front parancsnoksága vezette.

A frontok hadseregei 1945. január 1-ig felkészültek feladatuk végrehajtására, mely Budapest felszabadítása volt.

A felesleges vérontás és áldozatok elkerülése, a békés lakosság és a főváros kímélése céljából a szovjet erők parancsnoksága ultimátumot küldött a bekerített erőknek. Ebben az ultimátumban a szovjet parancsnokság biztosította a bekerített katonák életét, a németeknek, hogy a háború után visszatérhetnek Németországba, a magyaroknak pedig, hogy nyilvántartásba vétel és kihallgatás után hazaengedik őket. A magukat megadó összes csapatoknak megígérték, hogy egyenruhájuk, rangjelzésük, kitüntetéseik és személyi tulajdonuk megmarad. Az összes kapitulálónak jó ellátást ígértek, a sebesülteknek és betegeknek orvosi segítséget. A fasiszta parancsnokság visszautasította az ultimátumot és a hadi követeket aljas módon meggyilkoltatta.

A hitlerista parancsnokság galád tettével magára vállalta a felelősséget a felesleges áldozatokért, valamint a magyar főváros polgári lakosainak és kulturális értékeinek pusztulásáért.

Maxim Gorkij — a legnagyobb proletár író — mondotta: „... ha az ellenség nem adja meg magát — akkor megsemmisítik". A 2. és 3. Ukrán Front csapatai megkezdték a harcot a Budapesten bekerített fasiszta csoport megsemmisítéséért.[9]

A főváros felszabadításáért folytatott harcok két szakaszra oszthatók. Az egyik a 2. Ukrán Front harccselekményei Pest felszabadításáért, a másik a 3. Ukrán Front Slemin tábornok vezetése alatt álló hadseregének csapása a budai fasiszta erők ellen.

A 2. Ukrán Front a főcsapást Pestújhely és Rákosszentmihály között tervezte, mert itt a kevésbé beépített terep könnyebb előnyomulást tett lehetővé. A pesti ostromló erők balszárnya a kisegítő csapást nagyjából az Üllői út vonalán mérte. A támadás végrehajtásához azonban közvetlenül fel kellett zárkózni a városra. Ez december 27-től január 1-ig tartó kemény harcokban történt meg.

A december 27-i szovjet hadijelentés kiemeli, hogy a hitleristák tűzfészekké alakítottak át minden jelentős kőházat és rendkívül hevesen ellenállnak. A szovjet harcosok rohammal veszik be egyik házat a másik után. A harcok során csak ezen a napon a szovjet csapatok több mint 3000 katonát, 55 harckocsit semmisítettek meg és sok hadianyagot zsákmányoltak.

December 29-én a szovjet erők már mélyen behatoltak a városba, ahol rendkívül szívós utcai harcot vívtak az ellenséggel. A fasiszták az utcákon torlaszokat, harckocsiakadályokat létesítettek. Minden saroképületet valóságos erőddé alakítottak át, géppuskákkal, aknavetőkkel és páncéltörő tüzérséggel láttak el. A rohamcsoportokban működő szovjet harcosok azonban blokírozták a német ellenállási gócokat és fokozatosan megsemmisítették az egyes erődök védőit. Az utcákon, udvarokon a megsemmisített fasiszták holttestei hevertek. Ezen a napon például Zsbobokov főhadnagy harcosaival egy légvédelmi üteget körülzárt és rövid, de heves küzdelem után megsemmisítette az üteg személyzetét.

Budapest déli szegélyén is erősödtek a harcok. A szovjet harcosok kemény harcokban foglalták el a lövészárkokat, áthatoltak az aknamezőkön és a magasfeszültséggel telített drótakadályokon. Így Zebegy tiszt alegysége előnyomulás közben 30 ellenséges géppuskát semmisített meg, amelyek a pincékben és padlásokon voltak elhelyezve. Lapovalov hadnagy gárdaalegységével szétvert egy ellenséges csoportot, miközben 9 lövéget, 4 páncélos járművet és 34 géppuskát zsákmányolt. Levcsenkó százados lövész zászlóaljának gárdistái megsemmisítettek 2 önjáró löveget, 20 tábori löveget és 200-nál több fasisztát.

Január 1-ig a Szovjet Hadsereg végleg leküzdötte az elővárosokban és a külvárosokban kifejtett német ellenállást. A következő nap már a városban folytak a harcok.

[9] *Artyemjev:* Magyarország felszabadítása. Honvéd Levéltár és Múzeum 1950. 57. o.

1945. január 2-ig a fasiszták számos ellenlökéssel kísérelték meg visszavetni a szovjet csapatokat, de a szovjet harcosok minden ellenlökést visszavertek és tovább nyomultak előre, rendkívüli hősiességről és magas katonai tudásról téve tanúbizonyságot.

Az egyik utcában egy kőkerítés mögött elhelyezett fasiszta géppuska teljesen lezárta az egyik előrenyomuló alegység előtt az utat. Rozanov harcos látva ezt a nehéz helyzetet, odaugrott a kerítéshez, majd egy gyors mozdulattal átugrott azon és géppisztoly tűzzel megsemmisítette a géppuska kezelőszemélyzetét. Ezután az odasiető harcosokkal azonnal behatolt a házba és megsemmisítették a bennlévő fasisztákat. Ugyanennél az esetnél Melfert őrmester észrevette, hogy a szakaszparancsnok elesett, azonnal átvette a parancsnokságot, gyorsan megszervezte a rohamot a szomszéd házak ellen, miközben megsemmisítettek 40 fasisztát.

Hiába állítottak a fasiszták újabb és újabb nehézségeket. Semmit sem használt, mert nincs az a nehézség, amit a dicső Szovjet Hadsereg csapatai le ne küzdöttek volna. Az erkölcsi fölény a szovjet csapatok oldalán volt, mert a szovjet katona győzniakarását a szocialista hazaszeretet fűtötte. A szovjet csapatok oldalán volt a technikai fölény is, melyet milliónyi szovjet ember győzelembe vetett törhetetlen hite teremtett meg. A szovjet csapatok oldalán volt ezenkívül az utcai harcokban tanúsított fölényes tapasztalat. Ezeknek a harcoknak különös jellegzetessége volt az összes fegyvernemek szoros és folytonos együttműködése. Kölcsönösen segítették egymást a lövészek, műszakiak, páncélosok, tüzérség. Nagy segítséget nyújtott a földi csapatoknak a szorosan együttműködő légierő, amely csapásaival éjjel-nappal pusztította a galád ellenséget.

A németek elszántan védekeztek. Különösen a Lóversenytér környékén, melyet leszállóhelyül rendeztek be a szállítórepülőik számára. De a szovjet csapatok a főcsapás irányába január 9-ig elérték a Hungária körutat és támadásuk innen a még mindig kitartó németek hátába irányult, akik kénytelenek voltak feladni utolsó repülőterüket.

Ez a minden oldalról körülvett főváros helyzetét rendkívül súlyosan érintette. Ezután az ellenség kénytelen volt ejtőernyővel ledobni a szükséges anyagokat.

A fasiszták már január első felétől nagy üzemanyag hiánnyal küzdöttek. Éppen ezért harckocsijaik nagyrészét álló tűzfészekekként alkalmazták. Az üzemanyag hiánya korlátozta a Budapesten még dolgozó üzemek teljesítő képességét és a szállításokat a minimumra csökkentette. Amikor a szovjet csapatok elfoglalták a „Hofherr-Schrantz" gépgyárat, amelyet a fasiszták harckocsi javításra használtak, többé már nem tudták javítani sérült harckocsijaikat.

A Szovjet Hadsereg mindenütt felzárkózott a Hungária körút vonalára. A fasiszták a Keleti pályaudvar körzetében kísérelték meg feltartóztatni a főirányba előretörő szovjet erőket. A szovjet csapatok azonban a Városligeten és a Kerepesi temetőn keresztül indított kétoldali átkarolással felszabadították ezt a körzetet is. Január 15-ig a támadó erők már

mindenütt elérték a Nagykörút vonalát és január 18-ig teljesen megtisztították Pestet a fasiszta rablóktól.

Pest felszabadításáért vívott harcokban a 2. Ukrán Front csapatai december 28 és január 18 között 59.390 német és magyar katonát és tisztet fogtak el. Pesten a harc utolsó napján 20 000 német és magyar katonát és tisztet fogtak el, továbbá 64 harckocsit, 318 löveget, 675 géppuskát és több mint 16.000 puskát zsákmányoltak. Az utcai harcok alatt ejtett hadifoglyok nagy száma arról tanúskodik, hogy a szovjet csapatok a fasiszták szívós ellenállása ellenére és az utcai harc nehéz feltétele mellett, gyors és észszerű manőverekkel, az erődök megkerülésével, egész háztömbök bekerítésével mindig sikert értek el és utána foglyul ejtették a bekerített ellenséget.

Pest megtisztítása után a fasiszták Budára vonultak vissza. Január 18-ig felrobbantották fővárosunk büszkeségeit, a gyönyörű dunai hidakat. A fasiszta őrület így temette hullámsírba Európa legszebb hídjait. Az ellenség ezután Budán fészkelte be magát. Felhasználta a gellérthegyi erődöt és a magasabban fekvő területeket. A budai vár területéről az összes megközelítési utakat tűz alatt tudta tartani. Buda vastagfalazatú építményeivel és csatornahálózatával még erősebbé tette a védelmet.

De itt sem tarthatta magát az ellenség sokáig. A Szovjet Hadsereg harcosainak hősiessége és kimagasló katonai tudása újból fényes győzelmet aratott.

A Slemin hadsereg január 9-ig kemény harcokban felzárkózott a sűrűn beépített terület határáig. A fasiszták a Rózsadombon, a Sashegyen, a Várban és a Gellérthegyen kiépített támpontjaikra támaszkodva szilárd védelmet létesítettek. Arra számítottak, hogy addig ki tudnak tartani, míg a felmentő csapatok megérkeznek. A német felmentési kísérleteket azonban a Zaharov hadsereg szétzúzta, de a fasiszták még mindig tovább védekeztek.

Február első napjaiban a Slemin hadsereg is támadásra indult. Február 6-ig elfoglalták a Rózsadombot, február 7-én pedig merész rajtaütéssel felszámolták a sashegyi ellenséges támaszpontot, mely az egész budai városrész fölött uralkodott, majd a támadásukat a Déli pályaudvar — Vérmező irányában folytatva február 11-én áttörték az Attila körút védelmét és a fasiszták még ellenálló támpontját (a Vár és a Gellérthegy) elvágták egymástól.

A német parancsnokság még egy reménytelen kísérletet tett, hogy kijusson a fojtogató gyűrűből. A fasiszták február 11-én az Ostrom utcán, Széll Kálmán téren (mai Moszkva tér) és az Olasz fasoron (mai Malinovszkij fasor) át kitörést kíséreltek meg. A kitörés azonban vérbefulladt. Csak csekély töredékeinek sikerült kijutnia a fővárostól északnyugatra lévő erdőkbe. De ezek sem kerülhették el sorsukat, mert a szovjet csapatok bekerítették és megsemmisítették őket.

Közben a Slemin hadsereg tovább folytatta támadását. Február 12-én felszámolta a Várban és a Gellérthegyen ellenálló csoportokat és február

13-án végleg befejezte Buda megtisztítását. A főváros felszabadítása ezzel befejeződött.

A szovjet hadijelentés erről többek között a következőket írta:

„A 2. Ukrán Front csapatai, a 3. Ukrán Front csapataival szorosan együttműködve, másfél hónapos ostrom és a nagyvárosban, nehéz feltételek mellett vívott szívós harcok után, ma, február 13-án befejezték a Budapesten körülzárt ellenséges erőcsoport megsemmisítését és ezzel teljesen birtokba vették Magyarország fővárosát, Budapestet, a németek fontos stratégiai támpontját és megnyitották az utat Bécs felé. A Budapestért vívott harcok folyamán a 2. Ukrán Front csapatai több mint 110.000 ellenséges katonát és tisztet ejtettek foglyul, a budapesti erőcsoport parancsnokával, Pfeffer Wildenbruch vezérezredessel és törzsével együtt; továbbá nagymennyiségű fegyvert és különféle hadianyagot zsákmányoltak..."[10]

Moszkva a győzőket 324 ágyúból adott 24 tüzérségi össztűzzel üdvözölte.

Budapest felszabadításával a 9. sztálini csapás — mely méltó helyet foglal el a Szovjet Hadsereg hadtörténelmében — befejeződött.

A sztálingrádi, korszun-sevcsenkói, jassi-kisinyevi, fehér-oroszországi és más hadműveletek tapasztalatait felhasználva és tovább fejlesztve, a Szovjet Hadsereg részei ügyes mozdulatokkal bekerítették és megsemmisítették a fasiszták erős csoportját és visszaverték a németek felmentési kísérleteit. Az ellenség ugyanis másfél hónapon keresztül nagy páncélos és gyalogos erőkkel igyekezett a bekerített helyőrség segítségére sietni, de sikertelenül.

A német főparancsnokság még a kelet-poroszországi, lengyelországi és sziléziai szovjet támadások előtt elhatározta, hogy Budapest területén megveri a szovjet haderőket, jobboldalát megerősíti és Németország megközelítését délről lehetetlenné teszi. Ennek a célnak elérése érdekében a németek Budapest területén nagy erőket összpontosítottak és egész sor magasabb egységet vontak el más arcvonalakról, ami viszont az ott támadó szovjet csapatok helyzetét könnyítette meg.

A budapesti hadműveletben újszerű az, hogy több mint 180.000 válogatott ellenséges katonát és tisztet egy rendkívüli adottságokkal rendelkező nagyvárosban kerítettek be. Ez a tény magyarázza a szívós és hosszadalmas harcokat a bekerített erőcsoport felszámolásáig, mely másfél hónapig tartott. A fasiszta főparancsnokság az utolsó emberig tartani akarta Budapestet. De mind a kívülről jövő elkeseredett ellenséges ellentámadások, mind a bekerítésben védekező fenevadak minden kísérlete csődöt mondott a szovjet harcosok hősiességén.

Ez a fényes győzelem, újból világosan megmutatta a sztálini hadművészet és harcászat felmérhetetlen fölényét, a Szovjet Hadsereg tábornokainak, tisztjeinek és katonáinak kiválóságát a haditudomány gyakorlati

[10] *Artyemjev:* Magyarország felszabadítása. Honvéd Levéltár és Múzeum. 1950. 66. o.

alkalmazásában és az egész Szovjet Hadsereg rendkívüli fölényét a fasiszta német haderők felett.

Most, amikor az 1945-ben rongyá vert hitleri hadsereg újra elindult elődje nyomdokain, vissza kell emlékeznünk a fasiszta hordák dicstelen uralkodására. Hiszen még nem száradtak fel anyáink könnyei a második világháborúban elpusztult gyermekeikért, az özvegyek előttünk nevelik az apák nélkül felnövő gyermekeiket. Emlékeznünk kell az első szabad áprilisra, amikor Budapesten még csak rom, szemét volt és betevő falatainkat a Szovjet Hadsereg biztosította.

Mi joggal és teljes büszkeséggel valljuk magunkat a dicső Szovjet Hadsereg fegyvertársának, mert ez a hadsereg volt létrehozója Néphadseregünknek és ez a hadsereg rendelkezik ma is mindazon szükségletekkel, amelyekkel az elbizakodott adenaueri hadsereget és cinkosait is képes megsemmisíteni. Ez a hadsereg ma biztosíték arra, hogy szeretett hazánk fejlődjék, virágozzék és elkerülje a fasiszta pusztítást.

A ROMÁN CSAPATOK RÉSZVÉTELE A FASIZMUS ELLENI HÁBORÚBAN

(1944. augusztus 23 — 1945. május 9.)

Gh. Nițu.

A Szovjet Hadseregnek 1944. év folyamán a német-fasiszta csapatok fölött aratott nagy győzelmei, melyeket „tíz csapás" néven ismerünk, jelentik azokat a döntő győzelmeket, melyek meghatározzák a hitlerista Németország végleges szétzúzását.

E nagy, győzelmes hadműveletek között rendkívüli jelentőségű a Jasi-Chisinău-i (Jassy—Kisinev-i) hadművelet, a hetedik csapás, melyet a Szovjet Hadsereg 1944. év folyamán a hitlerista hadseregre mért. Hadászati és katona-politikai jelentősége miatt, ez egyike a második világháború legnagyobb és legkiemelkedőbb hadműveleteinek.

A Szovjet Hadsereg csapása megsemmisítette a német hitlerista front teljes jobbszárnyát és a balkáni német csapatok egész védelmi rendszerének összeomlásához, valamint a front délkeleti szakasza egész stratégiai helyzetének gyökeres megváltoztatásához vezetett. Ez határozta meg Románia, majd Bulgária kivonását a háborúból, melyet ezek az országok a hitlerista Németország oldalán vívtak és kedvező feltételeket teremtett a Szovjet Hadsereg délkeleteurópai támadásának kibontakozásához, a hitlerista stratégiai állomány déli oldalának semlegesítésével.

Így szabadult fel Románia és Bulgária, amelyek fegyvereiket az igazi ellenség, a német fasizmus felé fordították. A Szovjet Hadsereg rövid idő alatt felszabadította Jugoszláviát és Albániát, s a visszavonuló ellenséget üldözve, behatolt Magyarország területére, s ezzel megnyitotta győzelmes útját a hitlerista Németország déli határai felé, hogy erre mérje rá az utolsó csapást.

Népünk számára a Szovjet Hadsereg Jasi—Chisinău-i (Jassy—Kisinev-i) győzelme kivételes jelentőségű. Ez országunk hazafias erői számára, melyeket a Román Kommunista Párt vezetett, lehetőséget nyújtott arra, hogy 1944. augusztus 23-án az Antonescu-féle fasiszta diktatúrát megdöntsék, és hogy Romániát a bűnös, szovjetellenes háborúból kivezessék.

Augusztus 23-a, az a nap, melyen a dicsőséges Szovjet Hadsereg felszabadította hazánkat, történelmi fordulópontot jelentett a nép életében.

Ez hozta meg népünk számára a szabadságot és nyitotta meg egy új élet építésének útját, a demokrácia és a szocializmus útját.

1944. augusztus 23-ától kezdve, népünk, melyet a Szovjet Kormány sosem tévesztett össze az ország élén álló áruló klikkel, amely bennünket a hitlerista Németország oldalán beletaszított a Szovjetunió elleni támadó háborúba, lehetőséget nyert arra, hogy igazi ellensége, a német imperializmus ellen fordítsa fegyvereit.

Ezen a napon a Szovjet Kormány jóindulatából országunk a dicsőséges Szovjet Hadsereg oldalán belépett egy igazságos háborúba, s fegyveres erőivel részt vett az Erdély, Magyarország és Csehszlovákia felszabadításáért vívott harcban.

*

A fasiszta Németország elleni harc a Szovjet Hadsereg oldalán 1944. augusztus 23-án kezdődött, amikor egyes moldovai román egységek azonnal csatlakoztak a Jasi-i (Jassy)-fronton megvert német-hitlerista erők maradványait üldöző szovjet csapatokhoz, a belső román csapatok pedig hozzáláttak az ország területének különböző fontos központokban, főleg Bukarestben, Ploesti-ben, a Prahovai-i olajvidéken, a tengerparton és a Duna néhány pontján szétszóródott német-fasiszta csapatoktól való megtisztításához abból a célból, hogy megakadályozzák a német ellenállás megszervezését országunk területén.

Abban az időpontban a román erők helyzete a következő volt:

Az ország területén egy belső hadsereg, az 1. Hadsereg állott, amely a belső zóna (Erdély, Bánát, Muntéria, Olténia, és Dobrudzsa a bukaresti körzet erőinek kivételével) összes katonai erői felett rendelkezett azzal a feladattal, hogy biztosítsa a csapatok kiképzését és a terület őrzését. Általában ennek a belső hadseregnek az állományába léptek a nagy egységeket és újoncokat kiképző nem mozgósított egységeket, különböző belső alakulatokat, valamint számos kiképző központot, hivatásos és tartalékos tiszti és tiszthelyettesi iskolát (nagyrészt Erdély és Bánát területén) magukba foglaló területi parancsnokságok.

A Moldova-i fronton lévő nagy egységek, a Jasi—Chisinău-i (Jassi—Kisinev) körzetben végrehajtott nagy szovjet támadás és az augusztus 23-i történelmi aktus következtében, részben a szovjet csapatokhoz csatlakoztak, követve a megvert fasiszta-német erőket, részben pedig az ország belseje felé, Bukarest és Tirgoviste északi körzetébe vonultak vissza, ahol 1944. szeptember 1-ig átcsoportosultak s újjászervezték erőiket, hogy a Szovjet Hadsereg oldalán azután a német fasizmus elleni harcra térjenek át.

Ezek a nagy egységek alkották a 4. Román Hadsereget, amely a háború befejezéséig részt vett a harcokban.

A román csapatoknak a dicsőséges Szovjet Hadsereg oldalán és a Legfelsőbb Szovjet Parancsnokság vezetése alatt történt részvétele a hitlerista Németország elleni háborúban négy különálló szakaszra osztható, és

pedig: a terület megtisztítása a hitlerista csapatoktól és az ország északi és nyugati határának biztosítása az ellenség behatolási kísérletei ellen, az Erdély felszabadításáért vívott harcok, Magyarország felszabadításáért vívott harcok és Csehszlovákia felszabadításáért vívott harcok.

*

Az ország területén és a fővárosban lévő német hitlerista csapatok elleni akció 1944. augusztus 24-én reggel kezdődött. Ebben az időpontban számos hitlerista parancsnokság, egység és alakulat volt az országban az ipari és kőolaj-központok, a különböző raktárak őrzése és a tengerparti, valamint a dunai érzékeny pontok védelme céljából. Ezek az egységek és alakulatok, melyek általában Bukarest, Ploesti és a Prahova-völgye körzetében, a bánáti ipari zónában, a fő dunai kikötőkben és a Dobrudzsa-i tengerparton voltak széthelyezve, arra törekedtek, hogy a visszavonuló megvert német erők maradványaival együtt ellenállást szervezzenek meg az ország területén abból a célból, hogy megakadályozzák a szovjet erők előnyomulását délkelet felé.

A hitlerista csapatok, melyek birtokba akarták venni a fővárost és az államapparátus központi intézményeit, el akarták foglalni és ellenállást akartak megszervezni az ország főbb központjaiban, erőszakos cselekedeteket követtek el, vadállati módon bombázták az ország fővárosát, megtámadták és megkísérelték lefegyverezni a román csapatokat.

Ezeknek a hitlerista kísérleteknek a megakadályozására hozott azonnali rendszabályok meghiúsították tevékenységüket az ország egész területén.

Az ország belső részében lévő román csapatok, melyeknek erkölcse az augusztus 23-i fordulat következtében megváltozott, augusztus 24-ének reggelén hozzáláttak az ország területének a hitlerista csapatoktól való megtisztításához.

A határzónában, a Dunán és az ország többi részén lévő hitlerista helyőrségeket sorjában arra kényszerítették, hogy beszüntessenek minden ellenállást, tegyék le fegyverüket és adják meg magukat (1. sz. vázlat).

Nagyobb harcok folytak Bukerestben és Ploestiben, a Dunán, Turnu Severin és Bazias között, valamint a Buzău és Teleajen völgyében, hogy megakadályozzák a hitlerista hadoszlopok visszavonulását Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgy) felé.

Ezekben a harcokban, melyekben részt vettek a felfegyverzett és a Román Kommunista Párt vezetése alatt álló munkásgárdák, a katonai egységek oldalán — különösen Bukarestben, a Prahova-völgyében és Brassóban (ma Orasul Stalin) — az ellenséges ellenállást teljesen meghiúsították, nagy mennyiségű fegyverzetet, hadifelszerelést, anyagraktárakat zsákmányoltak és nagyszámú hadifoglyot ejtettek.

Ilyképpen 1944. szeptember 1-én, a tisztogatási akció az ország egész területén befejeződött s még néhány, a Dunán, Orsova és Moldova Noua körzetében felszámolás alatt lévő ellenséges támaszpont maradt hátra.

A belső román egységek által elért harci sikerek elsősorban a 2. Ukrán Front kötelékébe tartozó felszabadító szovjet erők gyors előnyomulásának köszönhetők, amely romba döntötte országunkban a hitleristák egész védelmi rendszerét, másodsorban pedig a Román Kommunista Pártnak, amely megszervezte és vezette az ország hazafias erőinek harcát az Antonescu-féle fasiszta diktatúra megdöntésére, az augusztus 23-i történelmi fordulat megvalósítása és a fasisztaellenes fegyveres erők harcának megszervezése érdekében, a dicsőséges Szovjet Hadsereg oldalán.

Az ország megtisztításáért folyó harccal egyidőben, az 1. Román Hadsereg erőinek zömével elindult Erdély és Bánát északi és nyugati határainak védelmére, hogy meghiúsítsa az ellenséges erők bármilyen behatolási kísérletét a Nyugati Érchegység és a Déli Kárpátok szorosain, nagy egységek és kiképzés alatt álló újoncegységek, valamint számos belső alakulat, kiképzési központok és különféle katonai iskolák fölött rendelkezve.

1944. augusztus 24—26-tól kezdve az 1. Román Hadsereg a Brassótól Bánátig terjedő egész erdélyi határ védelmére rendezkedett be.

1944. szeptember 5-ig egyetlen fontos harci cselekmény sem zajlott le a határon. Ebben az időben azonban, a fedezetben lévő román csapatokat megszervezték a fontosabb irányokba történő védelemre. A hírszerzésből kiderült, hogy az ellenség számos erőt összpontosított különösen Marosvásárhely, Kolozsvár, Nagyvárad, Szeged körzetében és a szerb Bánátban.

Ugyanakkor, a Moldvából kivont és Bukarest-Észak és Tirgoviste körzeteibe újjászervezés és állomány kiegészítés céljából összpontosított nagy egységek a 4. Román Hadseregbe olvadnak be, s 1944. szeptember 1-től a hegyektől északra, Tirnaveni (Dicsőszentmárton), Torda, Tövis és Medgyes összpontosító körzetben nyertek elhelyezést.

1944. szeptember 4-től 5-re virradó éjjel, a Nagyvezérkar parancsának megfelelően, a 4. Hadsereg nagy egységekkel és az Érchegységtől keletre lévő erdélyi egységekkel együtt, átvette a frontot. Az 1. Hadsereg megtartotta az Érchegységi front és tőle nyugatra lévő front fennmaradó részét, a Bánát déli részéig.

1944. szeptember 5-én az ellenség erőteljes támadást indított meg Közép-Erdélyben, Kolozsvár és Marosvásárhely irányából a 4. Román Hadsereg ellen, s sikerült dél felé hatolnia és elérnie Razboieni-nél (Székelykocsárdnál) a Marost és keletebbre Tirnava Mica-t (Kisküküllő). Később (1944. szept. 6—16. között) az ellenség kiterjesztette támadó hadműveleteit a bánáti 1. Román Hadseregre a Duna mentén Orsova és Temesvár felé, és egy erős magyar horthysta alakulattal Arad, Inau és Bejus (Belényes) irányába támadott.

A mindkét hadsereg arcvonalán megindított támadásával az ellenség célja az volt, hogy megsemmisítse a fedező román erőket, lehatoljon a Déli-Kárpátokig és birtokba véve az Erdélybe és Bánátba vezető utakat, megszilárdítsa védelmét, mielőtt még a szovjet erők a hegyektől északra megérkeznek.

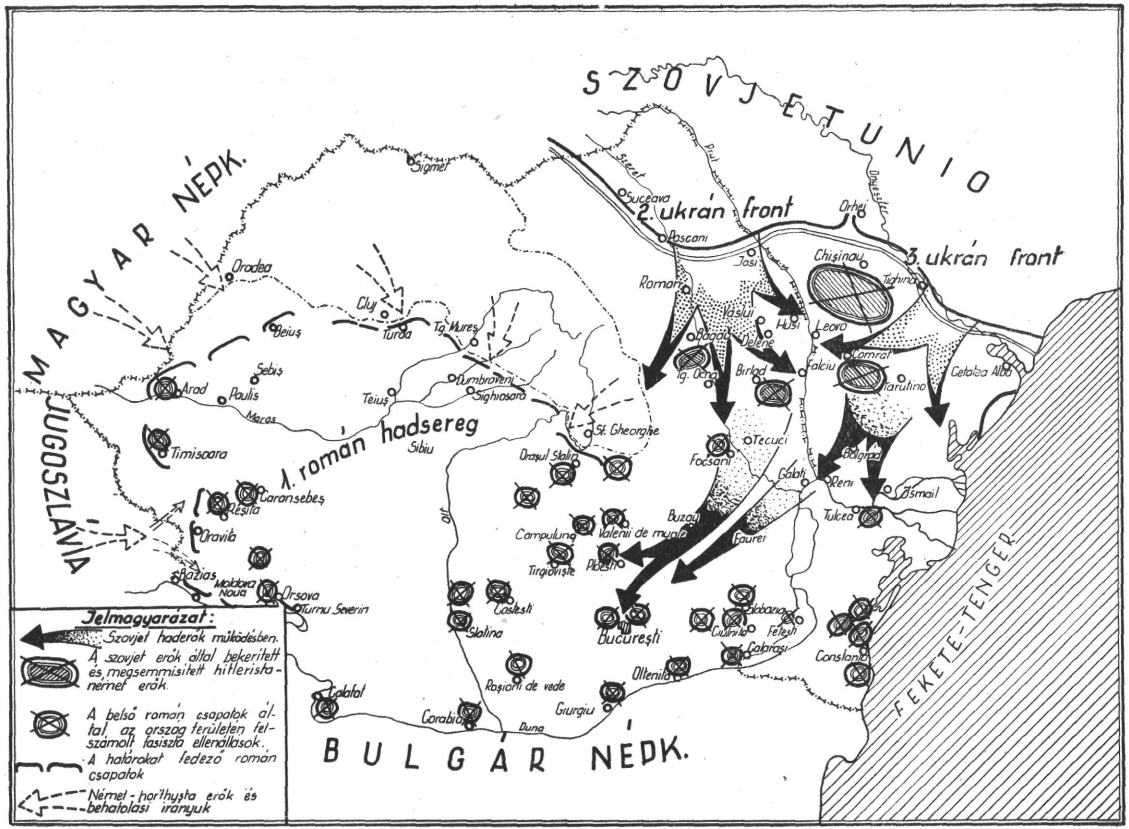

Az 1944. aug. 20-i szovjet támadás. A fasiszta csapatok felszámolása a román csapatok által (1944. VIII. 24—IX. 8.)

Elkeseredett támadásaik ellenére a hitlerista és horthysta csapatoknak nem sikerült kitűzött céljaikat elérni, bár számbeli fölényben voltak, jobban voltak felszerelve fegyverzettel és haditechnikával és fedező egységeinkhez viszonyítva, melyeknek zöme újoncokból állott, több harci tapasztalattal rendelkeztek.

A román csapatok nehéz harcokat vívtak a Maros és a Küküllő-völgyében, Dél-Bánátban, Temesvár körzetében, Aradon és Paulisnál, valamint a Fekete- és a Fehér-Körös völgyében, keményen ellenállva az ellenség dühös támadásainak. A terepet lépésről lépésre adva fel, súlyos veszteségeket okoztak az ellenségnek. Ezekben a harcokban említésre méltóak két katonai iskola haditettei Paulisnál és Sebisnél, amelyek hősiesen harcoltak, s határozottan állították meg az ellenségnek a Kárpátok szorosaiba való behatolást célzó támadásait.

A román csapatok Erdély és Bánát határainak fedezetében és az ellenséggel folytatott harcokban, 1944. szeptember hó első dekádjában sikereket értek el és végleg meggátolták az ellenség előnyomulását. Ugyanakkor a szovjet erők a hegyektől északra nyomultak előre, hogy folytassák a hitlerista és horthysta erők elleni támadást.

A 2. és 3. Ukrán Front Jasi—Chisinău (Jassy—Kisinev) körzetében kibontakozott támadása erőteljesen folytatódott délkeleti irányban.

Kiszélesítve támadásukat, a 2. Ukrán Front szovjet erői felszabadították Románia területének déli részét és szeptember hó elején a Keleti- és Déli Kárpátokon keresztül áthatoltak Erdélybe és Bánátba.

Ugyanakkor a 3. Ukrán Front erői felszabadították Bulgáriát és átlépték Jugoszlávia keleti határát.

Az 1. és 4. Román Hadseregek, amelyek Erdélyben és Bánátban az északi és nyugati határok védelméért harcoltak, 1944. szeptember 8-tól kezdve hadműveleti szempontból a 2. Ukrán Front parancsnoksága alá kerültek és a szovjet haderők oldalán részt vettek Erdély, Magyarország és Csehszlovákia felszabadításában és a hitlerista Németország végleges megsemmisítéséig folytatták a harcot.

A román haderők tevékenysége a Hitler-ellenes arcvonalon a dicsőséges Szovjet Hadseregnek az Erdős-Kárpátok, a Keleti és Déli Kárpátok és Magyarország nyugati határa térségében kifejtett hadműveleteinek keretébe tartozik, amely a kilencedik csapás néven ismeretes, valamint Csehszlovákia területén később lefolytatott harcok keretébe, melyek a keleti német arcvonal déli szárnyának szétzúzásához vezettek, s amelyek következménye Észak-Erdély, Magyarország, Csehszlovákia felszabadítása és a hitlerista Németország végleges megsemmisítéséhez szükséges kedvező feltételek megteremtése volt (2. sz. vázlat).

*

A 2. Ukrán Front keretében küzdő szovjet csapatok, miután a Kárpátoktól északra és nyugatra behatoltak Erdélybe és Bánátba, egy sor akciót hajtottak végre, visszaverve észak és nyugat felé az ellenséget, amely Bánátban, s a Marostól és Küküllőtől délre nyomult be. Szeptem-

ber hó vége felé a 2. Ukrán Front birtokában tartotta az erdélyi fennsík középső részét, az Érchegységet, Arad és Temesvár körzetét.

A román csapatok, amelyek a 2. Ukrán Front keretében harcoltak, a szovjet csapatok oldalán részt vettek az erdélyi fennsíkon, a Bánátban és az Erdélyi Érchegységtől nyugatra sikeresen lezajló harcokban.

Ilyképpen, az erdélyi fennsíkon, a 4. Hadsereg egységei a „Tudor Vladimirescu" önkéntes hadosztállyal együtt, a szovjet haderők oldalán részt vettek a Sf. Gheorghe-i (Sepsiszentgyörgy-i) harcokban. Sepsiszentgyörgy a Moldvából visszavonuló ellenséges oszlopok maradványai számára mellőzhetetlen átvonulási pont volt. Elkeseredett harcok után, szeptember 8-án a város, a szovjet csapatok oldalán küzdő önkéntesek és hegyivadászok hősiessége következtében felszabadult.

Folytatva az ellenség üldözését északnyugat felé, a szovjet haderők a 4. Román Hadsereg egységeivel együtt szétzúzták az ellenség ellenállását, főképpen Nirázs védelmét és szeptember 17-ig elkeseredett harcok árán, sikerült felszabadítaniok Nirázstól, a Marostól és az Aranyostól délre eső területet.

A szovjet páncélos csapatok erőteljes közbelépése lehetőséget nyújtott a 4. Hadsereg egységeinek, hogy előrehaladjanak a Maros és az Aranyos, illetve a Kisküküllő és a Maros közötti térségben és hogy átdobják az ellenséges erőket a Marostól északra, ahol ezek erős ellenállást fejtettek ki. A szeptember hó végéig folytatott harcok különösen nehezek voltak és szeptember 28-án Marosvásárhely felszabadítását és a tervezett támadás érdekében a Maroson túl hány hídfő elfoglalását eredményezték.

A 2. Ukrán Front balszárnyán az Érchegységtől nyugatra és a Bánátban (Arad, Temesvár körzetében), a szovjet haderők, gyorsan áttérve a támadásra az összes fontos irányokba, visszanyomták a határon túlra az ellenséges haderőket. Ezekben az akciókban az 1. Román Hadsereg egységei is részt vettek.

Így 1944. október 6-ig részt vettek a Temesvár védelméért folyó harcokban, Szalonta felszabadításában, valamint a Nagyvárad és Gilau (Gyalu) körzetében folytatott harcokban, rendkívüli harci szellemről és hősiességről téve tanúságot, melyért a Szovjet Parancsnokság írásbeli parancsban fejezte ki köszönetét.

A román haderőknek Erdély felszabadításáért tovább folytatott harcai a Legfelsőbb Szovjet Parancsnokság által a német arcvonal déli részén lévő erők megsemmisítése céljából tervezett nagy támadó hadműveletbe illeszkednek bele.

A hadművelet Erdélyben a támadás folytatását tűzte ki céljául, hogy döntő csapást mérjen az Arad—Bukarest főirányra, s ezzel megsemmisítse a Tiszától keletre lévő ellenséges haderőket, felszabadítsák Erdélyt és később megsemmisítse a Tisza—Duna között lévő ellenséges haderőket és felszabadítsa Magyarországot.

Ugyanakkor a támadás folytatódott Kárpát-Ukrajnában és Jugoszlá-

viában azzal a céllal, hogy megakadályozzák ellenséges erők szállítását a főcsapás irányába.

Ennek során a 2. Ukrán Frontnak az volt a feladata, hogy kezdetben balszárnyával és középpontjával Debrecen irányába fejtsen ki tevékenységet, hogy szétzúzza a fasiszta-német haderők állásait, szétválassza az erdélyi és a Tiszától nyugatra lévő erőket, s elvágja és megsemmisítse az összeköttetést, és együttműködve a 4. Ukrán Fronttal, felszabadítsa Erdélyt.

A 4. Ukrán Frontnak az volt a feladata, hogy az Erdélyben lévő fasiszta haderők megsemmisítésében együtt működjék a 2. Ukrán Fronttal és felszabadítsa Kárpát-Ukrajnát.

A 3. Ukrán Frontnak az volt a feladata, hogy biztosítsa a 2. Ukrán Front balszárnyát, felszabadítsa Jugoszláviát, a Dunától északra és délre Belgrád irányába fejtse ki tevékenységét és azután folytassa támadását Magyarország nyugati részén.

A 2. Ukrán Front 1944. október 6-án kezdte meg a támadást, a főcsapást kezdetben balszárnyával, Gyula és Makó között, Arad, Orosháza irányába mérve. A szovjet csapatoknak sikerült áttörniök az ellenséges védelmet, a támadást teljes erővel a Tisza felé szélesítették ki, melyet 1944. október 8-án széles arcvonalon elértek és amelyen 1944. október 11-én átkeltek, több hídfőt elfoglalva Szolnok és Mindszent között; ugyanakkor, erőinek egy részével, a 2. Ukrán Front terjesztette támadását Debrecen felé és utat nyitott magának észak felé, az Érchegység és Tisza közötti síkságon, elvágva az Erdélyben lévő ellenséges haderők visszavonulási útvonalait.

1944. október 9- és 11-e között a támadó hadműveletek kiterjedtek az egész frontra és október hó végéig folytatódtak.

A román haderők, az 1. és 4. Hadsereg, Erdély felszabadításáért folytatott akciói a 2. Ukrán Front hadműveleteinek keretében és parancsnoksága alatt folytak le. A román harcosok a dicsőséges Szovjet Hadsereg oldalán folytatott harcoknak ebben a szakaszában vitézségről és hősiességről tettek bizonyságot.

Az 1. Hadsereg nagy egységei részt vettek a 2. Ukrán Front balszárnyán lefolyt hadműveletekben, Arad, Orosháza irányában, Mindszent, Csongrád, Szolnok és Vezseny körzetében, ahol keményen harcoltak, különösen a Tiszántúl a mindszenti hídfő kiszélesítése és megszilárdítása érdekében.

A szovjet haderők erőteljesen folytatták az 1944. október 6-án megkezdett támadást, főcsapásukat északra, Debrecen felé irányítva. A szovjet haderők, miután október 12-én felszabadították Nagyváradot, folytatták előnyomulásukat a tiszai alföldön északnyugat felé és megkezdték a harcot Debrecen városáért. Északkelet-Magyarország eme fontos ipari központjáért és közlekedési csomópontjáért.

Az 1. Román Hadsereg erőinek egy részével részt vett a Tisza és a Körös mentén, Szarvas, Öcsöd és Tiszakürt körzetében lefolyt harcokban, egy ellenséges ellentámadás viszaverésében, megmaradt erőivel pe-

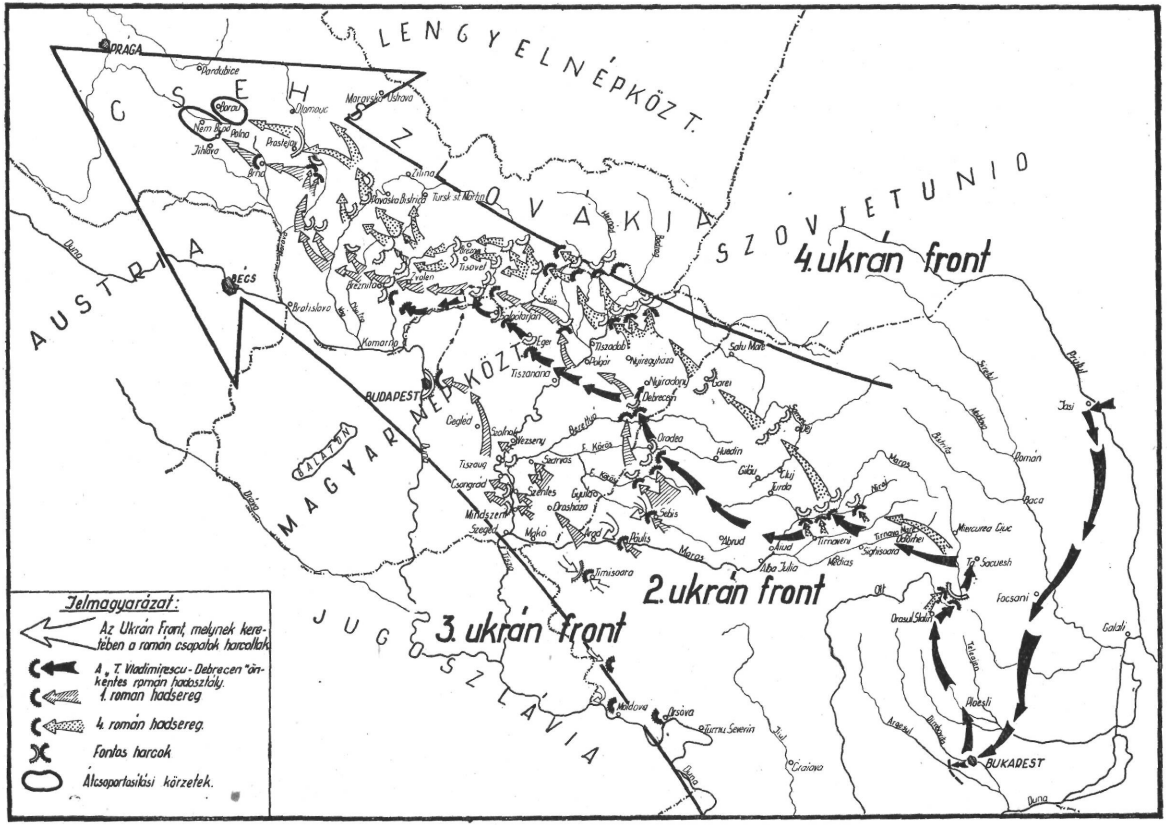

A román csapatok részvétele a fasizmus elleni háborúban (1944—1945).

dig, különösen nagy lovas és hegyi egységeivel, a szovjet haderők oldalán működött Debrecen körzetében. Ezekben a harcokban a román lovas és hegyivadász egységek nagy bátorsággal harcoltak, ellenállásról, keménységről és harci szellemről tettek tanúságot, részt véve a Debrecen körzetében lévő ellenséges erőcsoportosítás szétzúzásában.

A „Tudor Vladimirescu" önkéntes hadosztály, amely a Szovjetunió területén alakult meg, a felszabadító szovjet csapatokkal együtt jött az országba. Majd a Marostól délre lefolyt harcokban, a hadosztály szakadatlan éjjeli és nappali menetelésben áttelepült, nyugat felé mozdult el és 1944. szeptember 21-én Belényes, Nagyvárad körzetébe érkezett, ahol a szovjet csapatok oldalán részt vett Nagyvárad, az ellenséges haderők eme erőteljes védelmi pontja felszabadításáért folytatott harcokban. Az elkeseredetten védekező ellenséggel folytatott kemény harc után a szovjet csapatok felszabadították Nagyváradot: ezekben a harcokban részt vettek a „Tudor Vladimirescu" önkéntes hadosztály és román hegyivadász- és lovasegységek.

A Debrecen felszabadításáért folytatott harcok különösen elkeseredettek voltak; az ellenség kitartóan védte ezt a központot és fontos erőket vetett be megtartásáért, mivel biztosítani akarta az Észak-Erdélyben lévő német-fasiszta csapatok Tiszántúlra való visszavonulását.

A szovjet haderőcsoport, amely mellett az 1. Román Hadsereg egységei és a „Tudor Vladimirescu" önkéntes hadosztály is működött, ügyes manőver következtében 1944. október 20-án felszabadította a várost. Hősies magatartásáért és a harcok során tanúsított ragyogó tetteiért a „Tudor Vladimirescu" hadosztály a „Tudor Vladimirescu-Debrecen" román önkéntes hadosztály elnevezést kapta.

Az ellenség veszteségei ezekben a harcokban különösen súlyosak voltak: a szovjet csapatok négy hadosztályt semmisítettek meg és nagymennyiségű hadfelszerelést zsákmányoltak.

Debrecen eleste maga után vonta Erdély északnyugati részében a német—horthysta védelem teljes összeomlását.

A 2. Ukrán Front jobbszárnyán végrehajtott támadó hadműveletekkel egyidőben, Arad, Orosháza és Nagyvárad irányában, az Erdélyi Fennsíkon, 1944. október 9-ig a szovjet és a román haderők helyi jellegű akciókat folytattak és befejezték az előkészületeket az általános támadás megindítására.

A front vonala általánosságban a Maroson, majd az Aranyoson, Tordán és nyugatabbra az Érchegységben vonult. Az ellenség a front eme részén erős védelmet szervezett meg és kemény ellenállást tanúsított. A 4. Román Hadsereg nagy egységei, amelyek a szovjet haderők oldalán küzdöttek, támadó hadrendben voltak a Maros és Aranyosi fronton, Marosvásárhely és Cimpia-Turzii (Gyéres) között.

1944. október 9. reggelén a szovjet és román haderők megindították az általános támadást az erdélyi fennsík teljes arcvonalán és már első napon sikerült áttörniök az ellenség védelmét. A megvert ellenség az

egész fronton megkezdte visszavonulását, ami a szovjet és román haderőket üldözésre késztette.

A 4. Hadsereg arcvonalának nagy román egységei október 9—10-e éjjelén kezdték meg az ellenség üldözését északnyugat felé, a Szamos kapuján keresztül, Dés—Nagykároly és Dés—Szatmár irányába.

Folytatva az üldözést, a szovjet és román haderők egyre jobban kiszorították Erdély földjéről a német fasisztákat, megtörve az útjukban lévő ellenállást. 1944. október 11-én felszabadult Kolozsvár, Erdély legfontosabb politikai és kulturális központja. A 4. Hadsereg egységei folytatták az üldözést, áthaladtak a Szamos kapuján és október 22-én azt a feladatot kapták, hogy nyomuljanak előre Nagykároly felé.

Október 24—25 éjjelén a román haderők Nagykároly előtt megtörték az ellenséges ellenállást és hajnalban felszabadították a várost. Ugyanazon éjjel Szatmárt felszabadították a szovjet haderők.

Október hó végén, a sikeresen végrehajtott hadműveletek következtében, a szovjet és román haderők elérték és átlépték Erdély északnyugati határát. Erdély felszabadítása — a Keleti Kárpátoktól Nagyváradig, — a szovjet harcosok hősi harcának köszönhető, akik mellett a 4. Hadsereg egységeinek román harcosai is jelentős véráldozatot hoztak.

A 2. Ukrán Front csapatai Észak-Erdély teljes felszabadításával befejezték a kilencedik csapás néven ismert hadműveletek első szakaszát. A Tisza balpartjának birtokában Csap és Szolnok között, valamint tiszai hídfőket foglalva el, a 2. Ukrán Front megteremtette a feltételeket a támadás kiterjesztéséhez nyugat felé, Magyarországra.

A hadműveletek második szakaszában — a kilencedik csapás keretében —, melyet a 2. Ukrán Front hajtott végre és melyhez a román haderők akciói is sorakoznak (1. és 4. Hadsereg) a Tisza és a Duna közötti német és horthysta haderők megsemmisítése és Budapest, Magyarország fővárosának felszabadítása volt a cél.

Eme hadműveletek keretében a 2. Ukrán Frontnak az volt a feladata, hogy főcsapást mérjen Budapest felé és szabadítsa fel Magyarország fővárosát, jobbszárnya pedig keljen át a Tiszán és folytassa előnyomulását a Bükk és Mátra-hegység felé, támogatva ezzel a Budapest felé mért főcsapást.

A 2. Ukrán Front balszárnyán kezdte meg a támadást, a Tiszától Csongrád körzete felé Budapest irányába fordult, ahol végrehajtotta a főcsapást. Azután a hadműveletek fokozatosan terjedtek ki a középpont és a jobbszárny felé, egészen Polgár körzetéig.

Az 1. Román Hadsereg, a szovjet csapatok oldalán, erőinek egy részével a főcsapás irányának balszárnyán, Szentes, Cegléd, Budapest irányában, erőinek másik részével pedig, melyet nagy hegyivadász egységek alkottak, északabbra a Bükk-hegységen túl, Tiszacsege, Jordánháza irányában vett részt. A 4. Román Hadsereg erőinek összességével részt

vett a 2. Ukrán Front jobbszárnyán, támadó akciókat hajtva végre északnyugati irányban, Magyarország északi területén.

Az ebben a szakaszban lefolyt akciók a következőképpen zajlottak le:

A Debrecen körzetében lévő ellenséges haderők felszámolása után a fő szovjet haderőket és az 1. Román Hadsereg egységeinek egy részét átcsoportosították a Tiszánál Csongrád körzetében, ahol elfoglaltak több hídfőt. 1944. október 28-án a szovjet és román haderők megindították támadásukat és egy megsemmisítő tüzérségi és repülő-tűz után áttörték az ellenséges védelmet és behatoltak a magyar pusztára.

A román csapatoknak ügyes manőverezéssel és kemény harccal sikerült átkelniük a Tiszán, Tiszaug és Tiszainoka körzetében és folytatniok a támadást a szovjet csapatok oldalán, Budapest felé. Az ellenség elkeseredett ellenállásával szemben, a fedezékekkel tele magyar pusztán a szovjet és román haderők arra kényszerültek, hogy naponta támadjanak és lépésről lépésre foglalják el a terepet, hogy elérjék a három, erődítési munkálatokkal megerősített védelmi sávot, melyek körülfogták Budapestet.

A szó szoros értelmében vett, Budapest bekerítését célzó hadművelet 1944. november 18-án kezdődött, amikor a szovjet és román haderők elértek a magyar főváros erődítési vonalaihoz.

A város védelmének erős megszervezése, a fasiszta csapatok elkeseredett ellenállása legyőzhetetlennek tűnt.

Állandó és rendkívül kemény harcokkal teli napok és éjjelek után, visszaverve egy kétségbeesetten védekező, elkeseredett ellenséges ellentámadást, a szovjet és román csapatok 1945. január 1-én — miután a bekerítés megtörtént — megkezdték a támadást Budapest egész frontján és sikerült behatolniuk a magyar főváros északi, déli és keleti kerületeibe. A város rendkívül nehéz harcok színhelye, ahol a szovjet és mellettük a román harcosok házat ház után, utcát utca után foglaltak el, drótsövényes és néha villanyárammal telített akadályokon hatoltak át — a fasiszták kezéből rommá változtatott egész városnegyedeket ragadva ki.

1945. január 15-én a Budapest belterületén utcai harcokat folytató román csapatok azt a parancsot kapták, hogy más feladatok elvégzése céljából csoportosuljanak át. 1945. február 13-án a szovjet csapatoknak sikerült felszámolniok az utolsó ellenséges ellenállást és így felszabadítaniok a várost.

Miközben az 1. Román Hadsereg egyes erői a Budapest felszabadításáért folyó harcokban vettek részt, erőinek többi része, a nagy hegyivadászegységek áttelepültek Tiszacsegére, ahol 1944. november 7—9. között sikeresen átkeltek a Tiszán és a szovjet csapatok oldalán folytatták a támadást Jordánháza irányába, átkeltek a Bükk hegységen és részt vettek a Mátra és a Bükk hegységek lábainál, Miskolc körzetében folyó harcokban.

Ebben a körzetben a hegyes terep és a kemény téli időjárás miatt a harcok rendkívül nehezek voltak. Az ellenség ellenállása lépésről lépésre tört meg, helyi műveletekkel és kemény támadásokkal, 40 km mélységben.

A Bükk-hegység elfoglalása ebben a zónában a fasiszta erőknek a Közép-Dunai zónától való elszigetelését eredményezte, s ezáltal ezek közbelépési lehetősége a Budapestet támadó haderők oldalában megszűnt.

A nagy hegyivadász egységek nehéz harcok közepette haladtak előre északnyugat felé és 1944. december 26-án a csehszlovák határhoz értek, majd folytatták a támadást Lucenec (Losonc) felé.

A budapesti harcokban részt vevő román haderők, amelyeket hadműveleti okokból 1945. január 15-én kivontak az arcvonalharcokból, a Javorina-hegységben egyesültek a hegyivadász erőkkel, ahonnan az 1. Román Hadsereg 1945. január 25-én ugyanígy egyesitett erőkkel, a szovjet csapatok oldalán, egy új feladat teljesítése céljából folytatta a harcot.

A „Tudor Vladimirescu-Debrecen" önkéntes román hadosztályt, amely részt vett Debrecen felszabadításában, új akciók érdekében átcsoportosították. Tiszanánánál átkelve a Tiszán, a hadosztály részt vett a Mátravidéki harcokban, Eger körzetében. Megtörve az ellenség ellenállását, átkelt a Mátra-hegységen és súlyos harcok közepette nyomulva előre, Salgótarjánhoz ért, a csehszlovák határhoz. 1944. december 25—26-án éjjel a hadosztály parancsot kapott, hogy támadja meg a várost. A szovjet haderők oldalán a „Tudor Vladimirescu" hadosztálynak véres harcok után, felszámolva az utolsó helyi ellenállást, egy északról és délről megindított manőverrel sikerült felszabadítani a várost.

A 4. Román Hadsereg, amely a 2. Ukrán Front jobbszárnya hadműveletei keretében északon működött, Nagykároly és Szatmár felszabadítása és a fasiszta haderőknek a határon történt átvetése után 1944. október 26-án behatolt Magyarország területére a szovet haderők oldalán.

A szovjet és román haderők folytatták előnyomulásukat a Tisza felé üldözve az ellenséget, amely az előnyomulási vonalakon sorozatos ellenállást tanúsított.

Szakadatlan éjjeli és nappali harcok, valamint ügyes manőverezések után a szovjet és román haderők megtörték az ellenséges ellenállást, felszabadítva a magyar területet a Tiszáig, amelyet 1944. november 1-én Csap és Dél-Tokaj között teljes hosszúságában elértek.

1944. november 8-ig a 2. Ukrán Front jobbszárnyát alkotó szovjet és román haderők helyi jellegű akciókat folytattak a Tiszán való átkelés előkészítése és az ellenséges tartalékok megállítása céljából azért, hogy ne tudjanak közbelépni a Budapest elleni támadást már megindított balszárny ellen.

1944. október 1—6. között a csapatok a Tiszánál védelemre tértek át, Veresmart és Tiszaeszlár között egy kb. 80 km-es frontot foglaltak el, előkészülvén a tiszai átkelésre és a folyótól nyugatra északnyugati irányba történő újabb támadásra.

A Tisza átkelése 1944. november 6-án kezdődött meg a tiszalöki hídfőnél, amikor a 4. Román Hadsereg parancsot kapott, hogy térjen át a támadásra északnyugat felé, Tokajtól nyugatra, a Bodrog és a Hernád folyók mentén nyugatra Buzica, Torna és Kassa irányába.

A 4. Román Hadsereg részéről a tiszai átkelésért folytatott harcok rendkívül nehezek és véresek voltak. Az ellenség elegendő erőt összpontosított ide és erőteljes védelmet szervezett meg, kihasználva a mocsaras, fedezékekkel teli és számos csatorna által barázdált terepet.

A 4. Román Hadsereg egységei szakadatlan harcban számos támadást hajtottak végre, hogy legyőzzék az ellenség ellenállását és kifejlesszék a tokaji és tiszalöki hídfőket, hogy végrehajtsák észak felé a manővert és így a Tiszán lévő ellenséges védelem elestét előkészítsék. Nehéz harcok zajlottak le a tiszai átkelésnél és számtalanok voltak a román harcosok hősi, bátor és vitéz tettei, melyek közül említésre méltó Eftimie Croitoru hidász hőstette, aki élete feláldozásával mentette meg a tiszalöki hajóhidat. Körülbelül 30 napig folytak a harcok a Tiszán való átkelésért. November 27-én a román csapatok átkeltek a folyón és támadásukat észak felé a Hernád és Sajó folyók között terjesztették ki a Miskolcot 1944. december 6-án felszabadító szovjet haderők oldalán, mely város Északnyugat-Magyarország fontos politikai és ipari központja, valamint erőteljes támaszpontja volt a német védelmi rendszernek.

1944. december 18-án a szovjet és román haderők azt a feladatot kapták, hogy erőik egy részével nyomuljanak előre Rojniáva (Rozsnyó) irányába, a fennmaradó erőkkel pedig folytassák támadásukat észak felé, Kassa felszabadítása céljából.

Az ellenség elkeseredett ellenállása ellenére, a szovjet és román haderők nehéz terepfeltételek és zord időjárás mellett folytatott harcokban több ponton sikeresen átlépték a csehszlovák határt és 1944. december 20-án este felszabadították Buzica és Torna helységeket.

Így a román csapatok a szovjet csapatok oldalán, 1944. október 26-án behatolva Magyarország területére, kemény és néha különlegesen nehéz harcokban részt vettek Magyarország felszabadításában a román határtól a csehszlovák határig 250—300 km-t téve meg.

*

A Budapesten lévő német és horthysta csoportosulás felszámolása után a Szovjet Parancsnokság elhatározta, hogy támadását Bratislava (Pozsony) és Bécs irányába fejleszti ki.

A 2. Ukrán Frontnak elő kellett nyomulnia a Duna mentén, főcsapását a Dunától északra Bratislava (Pozsony) felé irányítva.

A 3. Ukrán Frontnak az volt a feladata, hogy délebbre, Bécs irányába fejlessze ki támadását, szoros együttműködésben a 2. Ukrán Fronttal.

Északon a 4. Ukrán Frontnak az volt a feladata, hogy Csehszlovákia

hegyes, keleti részén nyomuljon előre, megtörje az ellenség ellenállását és felszabadítsa az ország területét.

Miközben a szovjet haderők mélyen behatoltak Magyarország déli és középső részébe, elérve és átlépve a Dunát, Budapest körzetében a német hitlerista haderők, amelyek Magyarország északi részében tevékenykedtek, visszavonultak és Szlovákia hegyes vidékén állapodtak meg, ahol az ellenséges arcvonal kelet felé nagy kijáratot képezett, szemben a magyarországi arcvonallal. A német parancsnokság terve az volt, hogy megőrizze ezt a hegyek által erősen védett kijáratot és fenyegesse a Bratislava (Pozsony) irányában tevékenykedő szovjet haderők jobbszárnyát. Az ellenség ellenállása Szlovákia hegyeiben rendkívül elkeseredett volt és 1945. januárjától márciusig tartott, amikor a Szovjet Hadseregnek a kijáratra mért hatalmas csapása következtében megszűnt.

Eme akciók keretében a román haderő, az 1. és 4. Hadsereg a 2. Ukrán Front jobbján tevékenykedett a Szovjet Parancsnokság utasításai szerint. A szovjet csapatok oldalán részt vett Csehszlovákia felszabadításában, harcolva a hitlerista Németország végleges összeomlásáért.

A két román hadsereg csehszlovák területen folytatott tevékenysége a Magyarországon végrehajtott hadműveleteknek volt folytatása és 1944. december havának második felében kezdődött, amikor a román haderők a szovjet haderőkkel együtt átlépték a csehszlovák határt.

Az 1. Román Hadsereg csehszlovák területen kezdetben erőinek egy részével, hegyivadász egységeivel fogott hozzá az első harcokhoz, amelyekkel 1944. december 26-án átlépvén a határon, átkelt az Ipoly-folyón és a szovjet haderők oldalán részt vett a luceneci (losonci) körzetben lefolyt harcokban 1945. január 25-én, behatolva a Javorina-hegységbe. Ettől a naptól kezdve az 1. Hadsereg összegyűjtötte összes erőit és folytatta a harcot a háború végéig.

A hadműveletek, amelyekben az 1. Román Hadsereg Csehszlovákiában részt vett, három szakaszra oszthatók: A Javorina-hegységbeli támadás (1945. január 25—március 20); a támadó akciók kifejlesztése nyugat felé a Garam, Nyitra, Vág és Morva folyók fokozatos átkelésével, (1945. március 21—május 6.); a Brno körzeti támadó akció és az ellenség végső üldözése Prága felé (1945. május 6—12).

Az első szakaszban az 1. Román Hadsereg támadó akcióit a Javorina-hegységben a nehéz körülmények között folyó harcok miatt az előrehaladás lassú üteme jellemezte, hegyes terep, a 80%-ig erdős hegyvidék, a védelemnek kedvező helységek, kevés és nehéz közlekedési útvonal, az ellenségnek a terepviszonyok által támogatott védelmi rendszere, melyet nagy területen, sok akadállyal szervezett meg, s melyhez még hozzájárultak egy viharos és havas tél zord feltételei is.

Az e hegységben lezajlott harcok rendívül nehezek voltak és a csapatok lépésről lépésre nagy erőfeszítések árán tudták áttörni az ellenség védelmét. Az 1. Hadsereg támadó akciója, mely 1945. január 29-én kezdődött, miután egyes helyeken benyomult az ellenséges védelembe, érez-

hető veszteségek árán, megállásra kényszerült. 1945. február 10-én a román haderők a szovjet tüzérség hatalmas támogatása mellett, újra megkezdték a támadást. A szovjet haderőknek az ellenséges védelem déli szárnyán végrehajtot manővere következtében, a Javorina-hegységben lévő hitlerista védelmi rendszer összeomlott, az 1. Román Hadsereg haderőinek pedig szakadatlan támadások révén sorozatosan sikerült mélyen behatolniok az ellenséges védelmi állásokba. Ilyképpen, 1945. február 25—március 6. között, a szovjet és román csapatok Javorina-hegységben lévő ellenséges védelmet teljes mélységében áttörték.

A Javorina-hegységben az ellenséges védelem áttörése után az 1. Román Hadsereg a szovjet haderők oldalán, folytatta előnyomulását nyugat felé, egy sor hadműveletet hajtva végre, melyek megtörték az ellenség ellenállását és sikerült felszabadítania Ban Stiavnica és Breznica helységeket és 1945. március 19-én elérnie a Garam-folyót.

A második szakaszban az 1. Hadsereg egységei részt vettek a szovjet csapatok oldalán a Garam, Nyitra, Vág és a Morva-folyók átkelésében és a folyók között húzódó hegyeken való átkelésen. Ezeket az akciókat az első szakaszhoz képest sokkal nagyobb mélység és gyorsabb ütem jellemzik.

Hét napig tartó előkészítés után, 1945. március 27 és április 2-a között az 1. Román Hadseregnek ügyes manőverezéssel sikerült átkelnie a Garam folyón, átnyomulnia a Garam és Nyitra folyók közötti hegyeken, letörnie az ellenséges ellenállásokat és nagy veszteségeket okoznia az ellenségnek.

1945. április 3-án a román haderők mozgásból átkeltek a Nyitrán, nagy hídfőt létesítve, miután — a kapott feladatnak megfelelően — észak felé fejlesztették támadásukat s így 1945. április 4—5-én nehéz harcok után sikerült felszabadítaniok Banovce városát.

Az 1. Román Hadsereget bátor akcióiért és a román harcosok hősies magatartását a Szovjet Hadsereg Főparancsnoka, I. V. Sztálin generalisszimusz napiparancsban emelte ki.

Az 1. Hadsereg a szovjet haderők oldalán folytatva az ellenség üldözését északnyugat felé, 1945. április 6-án átkelt a Vág folyón és miután megtisztította a folyó nyugati partját a Move Mestó és Pestiáni között fellelhető ellenséges ellenállásoktól, tovább fejlesztette támadását a Fehér-Kárpátokban, a Vág és a Morva folyók között. 1945. április 26-ig tartott akciói során az 1. Román Hadsereg egészen a Morva folyóig folytatta harcait, széles felgöngyölítő hadműveletet hajtva végre észak felé, a Fehér-Kárpátoktól délre, a Szovjet Hadsereg felgöngyölítő hadműveletével együttműködésben, mely a Fehér-Kárpátoktól északra zajlott le. Ezzel a kettős felgöngyölítő hadművelettel a német-hitlerista haderők ellenállását a Fehér-Kárpátokban letörték.

A román haderők egy része 1945. április 12-én két elfoglalt hídfőnél megkezdte az átkelést a Morva folyón azzal a céllal, hogy biztosítsa a szovjet csapatoknak mindjárt a folyótól nyugatra lévő balszárnyát.

Később, a Morvától keletre lévő ellenséges ellenállás felszámolása után 1945. április 26-án az 1. Hadsereg összes erőit áthelyezte a folyó nyugati partjára és észak felé folytatta a Morvától nyugatra irányuló hadmozdulatokat azzal a célzattal, hogy a szovjet csapatokkal együttműködve bekerítse és megsemmisítse az Olomouc (Olmucbánya), Kromerjij körzetben lévő ellenséget.

Az 1. Román Hadsereg manővere össze volt egyeztetve a szovjet haderők és a 4. Hadsereg román haderőinek manőverével, melyet északkeleti irányból, délkelet felé hajtottak végre az ellenség teljes bekerítése céljából.

A harcok 1945. május 6-ig tartottak, amikor az 1. Hadsereg csapatai szétzúzták az ellenség Kromerjij és Koetin városban megszervezett ellenállását, felszabadítva a Morva folyó mentén fekvő városokat.

A Csehszlovákia felszabadításáért folytatott harcok utolsó fázisában, melyben részt vettek az 1. Román Hadsereg egységei, az ellenséget Prága felé üldözték.

1945. május 9-én a szovjet haderő, s mellettük az 1. Román Hadsereg haderői Brnótól északnyugatra áttörték az ellenség védelmét és áttértek az ellenség üldözésére nyugat felé.

1945. május 10-én az 1. Román Hadsereget áthelyezték a második lépcsőbe, mely nyugat felé települt át és 1945. május 12-ig átcsoportosították Jihlava-észak (Észak-Zsilava) körzetbe.

A „Tudor-Vladimirescu-Debrecen" önkéntes román hadosztály, Salgótarján 1944. december 25—26-án történt felszabadítása után folytatta támadását észak felé és nehéz harcokban legyőzve az ellenség ellenállását az Ipoly folyón és támadó harcokat indított a folyótól északnyugatra Lucenec (Losonc) körzetében, 1945. január 21-ig.

Ebben az időpontban a hadosztályt átcsoportosították és a kapott parancs értelmében áttelepítették északnyugat felé, Almás, Bogonya körzetébe, ahol a szovjet csapatok oldalán belépett a harcba.

Február hó egész folyamán a „Tudor Vladimirescu-Debrecen" hadosztály katonái nehéz harcokat vívtak, lépésről lépésre törve meg az ellenség kemény ellenállását, melynek kedvezett a fedett és egyenetlen terep és a zord tél.

Súlyos veszteségekkel visszaverve az ellenség elkeseredett ellentámadásait, a román önkéntes hadosztály áttörte az ellenség védelmét és 1945. március 6-án felszabadította Kopanica és Maderstollen helységeket.

1945. március 6-a, a Román Kommunista Párt vezette munkásosztály győzelmének napja a belső reakció felett, a román csapatokat és a vitéz önkénteseket teljes előnyomulásban találta a Garam folyó felé, a német fasizmus elleni harcban.

1945. március 19-én, a „Tudor-Vladimirescu-Debrecen" önkéntes román hadosztály széttörte az ellenség utolsó ellenállását és elérte a Garam keleti partját. A vitéz szovjet harcosok mellett a román harcosok részt

vettek a Garam mellett fekvő Lukanica és Zarnovica helységek felszabadításában.

Befejezve feladatát, a hadosztályt átcsoportosították a 2. Ukrán Front rendelkezésére egyéb feladatok elvégzése céljából.

A harcban tanúsított vitézségért és a harctéren véghezvitt rendkívüli fegyvertényeiért a „Tudor Vladimirescu-Debrecen" önkéntes hadosztályt a Szovjet Főparancsnokság a „Vörös Zászló" érdemrenddel tüntette ki.

A 4. Román Hadsereg, amely a 2. Ukrán Front balszárnyán tevékenykedve részt vett Csehszlovákia felszabadításában, 1944. december 20-án behatolt a csehszlovák területre és többek között részt vett Buzica (Baritz) és Torna felszabadításában.

Azok a hadműveletek, melyekben a 4. Román Hadsereg részt vett Csehszlovákia területén, három szakaszra oszthatók: Szlovákia délkeleti részében az ellenséges védelem áttöréséért folytatott támadás és a Garam völgyébe való behatolás (1944. december 20—1945. január 31.); a garami hegyszoroson való átkelés és Banska-Bistrica (Besztercebánya) és Kremnica (Körmöcbánya) felszabadításáért vívott harcok (1945. január 31-től március 26-ig); a támadás kiterjesztése északnyugat felé, a Tátrán a Vág és a Morva folyókon való átkelés és az ellenség üldözése. (1945. március 26-tól május 12-ig.)

A szovjet haderők oldalán a 4. Román Hadsereg tevékenységének első szakaszában az volt a cél, hogy széttörje az ellenség erősen megszervezett védelmi rendszerét a Tátra déli lejtőjén, Kosice (Kassa), Rojniava (Rozsnyó), Tisovet (Tiszolc), Lucenec (Losonc) vonalon, átkeljen a hegyeken és behatoljon a Garam völgyébe.

A 4. Román Hadsereg jobbján a 4. Ukrán Front szovjet haderői tevékenykedtek.

A 4. Román Hadsereg haderőinek támadó műveletei 1944. december utolsó negyedében, az ellenség hatalmas ellenállásába ütköztek és csak kisebb előrehaladást tudtak elérni.

Az ellenség elkeseredetten védekezett, számos ellentámadást hajtva végre, hogy megtartsa védelmi állásait.

A Kosice (Kassa), Rojniava (Rozsnyó) és Lucenec (Losonc) között lévő ellenséges védelem szétzúzása céljából a Szovjet Parancsnokság egy támadó hadműveletet szervezett, melyet 1945. január 12-én kellett megindítani azzal a céllal, hogy benyomuljanak északra és északnyugatra, elszigeteljék és megsemmisítsék az ellenség Kosice (Kassa) és Lucenec (Losonc) között lévő kisebb erőcsoportjait.

A 4. Román Hadsereg átcsoportosította erőit az új támadásra és 1945. január 12-éna szovjet csapatok oldalán megindította a támadást, a főcsapást Rojniava (Rozsnyó), Dobsina irányába, északnyugat felé mérve.

Elkeseredett és nehéz harcok után, a román haderőknek sikerült áttörni az ellenség védelmét Rojniava (Rozsnyó) irányában, s ebben nagy segítséget kaptak a szovjet haderőktől, amelyek a hadsereg bal- és jobb-

szárnyán mélyen behatoltak az ellenség védelmi állásaiba, valamint a szovjet csata- és vadászrepülőktől.

Így az 1945. január 12-én megkezdett harcok, melyek az arcvonal szakaszán az ellenséges védelem áttörését tűzték ki célul, 1945. január 23-án Rojniava (Rozsnyó) fontos közlekedési csomópont és népes központ elfoglalásával értek véget; Rojniava (Rozsnyó) a Sajó-völgy szorosának bejáratánál fekszik. Ezekben a harcokban a román haderők nagy veszteségeket okoztak az ellenségnek, fogságba ejtették egy nagy hitlerista egység vezérkarát parancsnokával együtt és több mint 1700 tisztet és katonát, és felszabadítottak ötvennégy helységet.

A harcok nehéz feltételek között zajlottak le, a hideg, a hegyes, úttalan terep, valamint a román egységek csökkentett állománya miatt.

Rojniava (Rozsnyó) város és körzete felszabadítása után, a 4. Román Hadsereg haderői késedelem nélkül áttértek a megvert ellenség üldözésére, mélyen behatolva az Alacsony-Tátrába, Brezno (Breznóbánya) város irányába, amely a Garami-szorosnál fekszik.

A csehszlovákiai arcvonal jobbszárnyán a 4. Ukrán Front szovjet haderői, amelyek nyugat felé támadtak, Dobsinától északra érkeztek.

Balra, a szovjet haderők Lucenec (Losonc)-től északnyugatra hatoltak be.

A 4. Hadsereg sikeresen folytatta az ellenség üldözését, rendre legyűrte az ellenség sorozatos ellenállását a hegyes vidékben uralkodó nagy hideg és hó ellenére.

Január 21-én felszabadult Dobsina, Murány és Tiszovec, és az egész ezektől keletre fekvő terület.

A 4. Ukrán Front haderőinek nyugati előnyomulása következtében az ellenség 1945. január 27-én megkezdte visszavonulását a 4. Román Hadsereg egész arcvonalán. A megvert ellenség nyugat felé való üldözése január 28—31-ig folytatódott a garami völgyszorosban lévő Brezno (Breznóbánya) város felé összefutó utakon. A román haderők előnyomulását meglassította a nehéz terep, az ellenség által sztérombolt utak, számos akadály és aknamező, melyeket az ellenség az utak mentén helyezett el. Január 30-ának reggelén a román csapatok egy bátor éjszakai akcióval felszabadították Brezno (Breznóbánya) várost, a Garam völgyében fekvő fontos közlekedési gócpontot.

Breznóbánya felszabadítása után a 4. Hadsereg csapatai egy új erős és állandó ellenséges állásba ütköztek a Garam völgyének mindkét oldalán.

1945. január 31-én Breznóbánya város felszabadításával a hadműveletek első fázisa, melyben a 4. Román Hadsereg részt vett, végetért.

Rojniava (Rozsnyó), Dobsina, Tiszovec (Tiszolc) és Breznóbánya térségében lezajlott harcok rendkívül nehezek és fáradságosak voltak. Az ellenség elkeseredett ellenállást tanúsított, tönkretette a közlekedési útvonalakat és számos akadály- és aknamezőt telepített le. A nehezen áthatolható hegyes terep, a kemény fagy és hóviharok, melyek 1 méternél

magasabb havat hordtak össze, nagyon megnehezítették a román haderők előrejutását.

A román katonák, a szovjet katonák oldalán ellenállásról és szívósságról tettek tanúságot, nehéz harcot folytatva egy olyan ellenséggel, amely lépésről lépésre adta fel a terepet, megküzdve a nehéz tereppel és zord idővel. Valóságos hőstetteket hajtottak végre, leküzdötték mindezeket a nehézségeket és megtörték az ellenség ellenállását.

A 4. Román Hadsereg részvételével folyó hadműveletek második fázisában a Garam völgyében folytak a harcok. (1945. január 31-től, március 26-ig), melyeknek az volt a céljuk, hogy a Garam középső folyásánál lévő ellenséges védelmet megtörjék és felszabadítsák Banska Bisztrica (Besztercebánya) és Kremnica (Körmöcbánya) városokat, eme fontos ipari központokat és közlekedési gócpontokat.

Az ellenség a Garam mindkét oldalán egy állandó és alaposan megszervezett védelemmel rendelkezett, melynek a hegyes terep és számos fedezék is kedvezett.

1945. február 10-ig, amikor a támadás újból megindult, a 4. Román Hadsereg helyi jellegű támadó akciókat folytatott és átcsoportosította állományát a támadásra való áttérés céljából.

1945. február 10-én a 4. Román Hadsereg, a szovjet haderők oldalán megkezdte a támadást, fő erőit a jobbszárnyra csoportosítva, a Garam völgye mentén. A lezajlott harcok rendkívül nehezek voltak, mivel az ellenség elkeseredett ellenállást tanúsított. Február 21-ig kisebb előrehaladást valósított meg anélkül, hogy áttörte volna az ellenség védelmét.

A támadásokat március 6-ig sikerrel folytatta, visszaverve az ellenség ellentámadásait, amely új erők bevetésével erősítette meg védelmét.

1945. március 6-án a 4. Román Hadsereg a balszárnyon végzett fő átcsoportosítással Banska Bisztrica (Besztercebánya) irányába, egy kisebb átcsoportosítással pedig a Garam völgye mentén nyugat felé újból megindította a támadást.

Az erőknek az egyik oldalról a másikra történt manőverezésével szakadatlanul támadva, délről az előrehaladó szovjet haderőktől támogatva, melyek a Garam völgyén hatoltak Zvolen (Zólyom) irányába, Besztercebányától északra, a 4. Román Hadsereg haderőinek sikerült 1945. március 22-ig áttörniük az ellenséges védelmet.

A 4. Román Hadsereg jobbszárnyán lévő erők mélyen behatoltak keletről nyugatra a Garam völgye mentén, a baloldalon lévő csoport pedig nehéz harcokban legyőzte az ellenség ellenállását, áttörte védelmét és északnyugat felé terjesztette tovább támadását, Banska Bisztrica (Besztercebánya) felé, szoros együttműködésben az észak felé előnyomuló szovjet haderőkkel.

A szovjet és román haderők 1945. március 23 és 26-a között erőteljesen folytatták a támadó akciót, melynek során, 1945. március 26-án egy délen és nyugaton végrehajtott manőverrel, sikerült felszabadítani Banska

Bisztrica (Besztercebánya) várost, ezt a fontos ipari központot és közlekedési gócpontot.

A 4. Román Hadsereg erőinek a Banska Bisztrica (Besztercebánya) város felszabadításáért vívott támadó akciók folyamán sikerült mozgásból átkelniük a Garamon és 1945. március hó végén eljutni a Garamtól északnyugatra és nyugatra fekvő magaslatokra, újabb ellenséges ellenállással folytatott harcban.

A 4. Román Hadsereg, miután átcsoportosította erőit, a délen működő szovjet erők oldalán 1945. április 1-én újra megindította a támadást északnyugat felé és egy meglepetésszerűen végrehajtott erős támadással sikerült behatolnia Kremnica (Körmöcbánya) városba, melyet 1945. április 2-án felszabadított.

A Brezno (Breznóbánya), Banska Bisztrica (Besztercebánya) és Kremnica (Körmöcbánya) közötti iparvidék felszabadításáért 1945. február 1-én megkezdett hadműveletek 1945. április 3-án a szovjet haderők győzelmével véget értek, amelyhez a 4. Román Hadsereg nagy egységei teljes erővel és egész hősiességükkel járultak hozzá.

Banska Bisztrica (Besztercebánya), a Garam felső folyásánál lévő eme fontos ipari központ és közlekedési gócpont felszabadításával, ahová összefutnak az Alacsony- és Magas-Tátrát átszelő utak, valamint Kremnica (Körmöcbánya) ipar-város felszabadításával az ellenség súlyos veszteséget szenvedett.

Az ebben az időszakban lezajlott harcok nehezek és véresek voltak, ami a hegyes és erdős terepnek, a nehéz és havas téli időnek, az utak hiányának és a végét érző ellenség elkeseredett ellenállásának tudható be.

Éjjel-nappal támadva, a szovjet csapatok oldalán, a román csapatok legyőzték a terep nehézségeit és az idő viszontagságait és legyűrték az ellenség minden ellenállását, harcedzettségről és határozottságról téve tanúságot a lezajlott harcokban.

A 4. Román Hadsereget a harcokban tanúsított vitézségéért és hősiességéért, mellyel egy új és súlyos csapást mért a német-hitlerista csapatokra, J. V. Sztálin, a Szovjet Hadsereg Legfelsőbb Parancsnoka, a 329. számú parancsban üdvözölte és kiemelte.

A hadműveletek harmadik fázisa, amelyben részt vettek a 4. Román Hadsereg haderői, magukban foglalják a Magas-Tátrában tovább folytatott harcokat, a Vág és a Morva folyók közötti harcokat és az ellenség üldözését Prága felé (1945. április 3-tól május 12-ig).

1945. április 3-án a csehszlovákiai front általános helyzete a következő volt:

Csehszlovákia középpontján a 4. Ukrán Front balszárnya, Nyugat felé irányuló támadásával elborította az Alacsony- és Magas-Tátra nyugati lejtőit.

Délebbre, a szovjet haderők és a 4. Román Hadsereg erői elérték az Alacsony-Tátra nyugati lejtőit. A továbbiakban a szovjet haderők, melyek

oldalán küzdött az 1. Román Hadsereg is, elérték a Nyitra és a Vág folyókat.

1945. április 5-én a 2. Ukrán Front haderői mélyen behatoltak nyugat felé a Duna völgyébe és felszabadították Bratislava (Pozsony) városát.

A 4. Román Hadsereg 1945. április 3-tól kezdve az egész arcvonalon folytatta a támadást nyugat és északnyugat felé, a Magas-Tátrán keresztül, szoros együttműködésben baloldalon a Previca városát felszabadító szovjet haderőkkel.

A következő napokban a teljesen kibontakozott támadás az egész fronton folytatódott. A Magas-Tátrán lezajlott nehéz harcok után a román haderők behatoltak a Turce (Turóc) völgyébe és 1945. április 11-én felszabadították Tursk St. Martin (Turócszentmárton) városát, felvéve a kapcsolatot a csehszlovák önkéntes hadtesttel, amely a 4. Ukrán Front parancsnoksága alatt volt.

A támadó akció folytatása közben a 4. Hadsereg haderői nehéz harcokban törték le az ellenség elkeseredett ellenállását az Alacsony-Tátrában és átkeltek a Vág folyón, Trencséntől délre, a szovjet hadsereg oldalán. A Vág folyótól nyugatra átkelt szovjet és román erőcsoportosítás támadását észak felé terjesztette ki, megpecsételvén ezzel az Alacsony-Tátrában lévő ellenséges védelem összeomlását.

A 4. Hadsereg csapatai közelről üldözték a visszavonuló ellenséget és 1945. április 28-án egy 25 kilométeres frontszakaszon elérték a Vág folyót, Trencin (Trencsén) és Pavaska Bistrica (Vágbeszterce) között.

1945. április 30-ig a 4. Román Hadsereg erői számos helységet szabadítottak fel a Vág folyótól nyugatra és baloldalukkal elérték a Beszkideket, jobboldalukkal pedig a Vág folyót.

Ugyanakkor északon a 4. Ukrán Front balszárnya a csehszlovák önkéntes hadtesttel Zilinától délnyugatra elérte a Vág folyót, délen pedig a szovjet és román erők átkeltek a Fehér-Kárpátokon és észak felé nyomultak előre a Morva völgyén.

A 4. Ukrán Front balszárnyának nyugati és a 2. Ukrán Front jobbszárnyának északi előnyomulásával a Szovjet Parancsnokság meg akarta valósítani annak a hitlerista haderőcsoportosulásnak a bekerítését, amely kemény ellenállást tanúsított egy közlekedési útvonalaktól sűrűn barázdált vidéken, melynek központjában Olomouc (Olmücbánya), ez a fontos város és közlekedési gócpont fekszik.

E hadművelet keretében a 4. Román Hadsereg a kapott parancsoknak megfelelően, átcsoportosította erőit és május 3-án és 4-én az egész fronton folytatta a támadást, az ellenség kemény ellenállásába ütközve.

Május 5-én a 4. Hadsereg egy csoporttal Morvától nyugatra, Prostevoj irányába, a maradék erőivel pedig a Morvától keletre folytatta akcióját észak felé és fontos előrehaladást sikerült elérnie az ellenség elkeseredett ellenállása ellenére.

1945. május 8-án a hitlerista csapatok magatartása támadóvá vált,

kemény ellenállást tanúsítottak és a front bizonyos részein páncélosok által támogatott ellentámadásba mentek át.

Ezek az akciók azonban a végleges összeomlás előtti utolsó vergődések voltak.

Ezen a napon a 4. Ukrán Front balján lévő szovjet haderők, egy hatalmas csapással felszabadították Olomuc (Olmücbánya) városát, a faszita csapatok minden ellenállása ellenére. A szovjet csapatok eme újabb csapásával a harapófogó egyre jobban összeszorult és az ezen a vidéken található számos fasiszta erő rendezetlen visszavonulásra kényszerült.

A 4. Román Hadsereg a szovjet csapatok oldalán áttért az ellenség üldözésére nyugat felé és felszabadította Prostejov városát.

Délebbre a szovjet haderők 50 km mélységbe hatoltak be nyugat felé s Jihlava vasúti csomópontot is felszabadították, megfosztva a visszavonulásban lévő német csapatokat újabb ellenállások megszervezésének lehetőségétől.

1945. május 9-én a teljesen megvert hitleri Németország feltétel nélkül megadta magát a dicsőséges Szovjet Hadseregnek.

Mivel a frontnak ezen a részén lévő hitlerista haderők maradványai nem tartották tiszteletben a megadás feltételeit és megtagadták a meghódolást és a fegyverletételt, a szovjet és a román haderők folytatták a fasiszta maradványok üldözését Prága — Csehszlovákia fővárosa felé.

A 4. Román Hadsereg, befejezve feladatát 1945. május 12-én a Nem Brod (Vágújhely) körzetbe csoportosult át, Prágától nyugatra 100 km-re.

*

1945. március 9-e a német fasizmus által provokált rabló és pusztító háború végét jelzi, amely hat évig ontotta az emberiség vérét.

A Szovjet Hadsereg ragyogó győzelme a hitleri Németország felett megszabadította az emberiséget a német fasizmus rabigájának veszélyétől, szabadságot hozott a fasiszta Németország által elnyomott népeknek és megnyitotta a népek új és boldog életének útját.

Hazánk felszabadítása, a hős Szovjet Hadsereg által, lehetőséget adott az országunkban lévő és a Román Kommunista Párt által vezetett hazafias erőknek, hogy 1944. augusztus 23-án megdöntsék az Antonescu-féle fasiszta diktatúrát, a román népnek pedig lehetővé tették, hogy fegyvereit az igazi ellenség ellen fordítsa.

A Szovjetunió nagylelkű gesztusa és a román népet ért azon megtiszteltetés, hogy haderőivel a dicsőséges Szovjet Hadsereg oldalán részt vehetett a hitleri Németország elleni háborúban, újból megmutatták a szovjet állam igazi baráti és segítő politikáját és a Szovjet Hadsereg nagy felszabadító szerepét.

Azok a harcok, amelyekben a két román hadsereg, élükön a vitéz „Tudor Vladimirescu" önkéntes hadosztállyal, a dicsőséges Szovjet Hadsereg vezetése alatt és oldalán részt vett, a román vér áldozatos hozzájárulását jelentik az emberiség igazi ügyének, a német fasizmus szétzúzásának megvalósításához.

Meg lévén győződve a felszabadulásért és a szabadságért vívott harc jelentőségéről és fellelkesülve a vitéz szovjet harcosok példájától, a román katonák keményen és elszántan harcoltak és a harcok folyamán számos hőstettet hajtottak végre, legyőzve mind a természet nehézségeit, mind pedig a ravasz és tapasztalt ellenség elkeseredett ellenállását.

1944. augusztus 23-tól 1945. május 12-ig, a román csapatok 260 napig harcoltak a Szovjet Hadsereg oldalán és 16 hadműveletben, valamint 367 harcban vettek részt.

Ezen idő alatt a román csapatok a 2. Ukrán Front keretében és parancsnoksága alatt, a dicsőséges szovjet harcosok oldalán harcoltak.

Nehéz harcok árán behatoltak az ellenség védelmébe a Marostól egészen Boemiáig (Morvaországig), egy majdnem 100 km-es térségben. Tizenkét hegységen keltek át télvíz idején és helységek, menedékek nélküli vidékeken keltek át 12 fontos folyón, melyek között szerepel, a Maros, Tisza, Garam, Nyitra, Vág és Morva.

A román katonák részt vettek több mint 3800 lakott helység felszabadításában, melyek között 53 város és 180 fontos központ, köztük a nagy városok Cluj (Kolozsvár), Oradea (Nagyvárad), Debrecen, Budapest, (Lucenec (Losonc), Banska Bisztrica (Besztercebánya), és Kremnica (Körmöcbánya) szerepelnek.

Nagy veszteségeket okoztak az ellenségnek és több mint 100.000 hadifoglyot ejtettek.

Katonáink harca a Szovjet Haza derék és hős fiainak oldalán a népünk és más népek szabadságáért közösen ontott vér, örökre összeforrasztotta a román—szovjet barátságot. Felszabadulásának 10 éves évfordulóját ünnepelve, a román nép tisztelettel és hálával adózik azon szovjet és román harcosok áldozatának és hősiességének, akik a német fasizmus legyőzéséért harcoltak.

„Felejthetetlen marad a szovjet harcosok és tisztek nemes áldozata, mellyel életüket adták országunk felszabadításáért. Felejthetetlenek maradnak a román kommunisták, a munkások, a parasztok és harcosok véráldozatai, akik a fasiszta ellenség elleni harcban estek el."[1]

Megjelent a Cultura Militara 1954. évi 3. számában.

[1] Gh. Gheorghiu-Dej: 1949. augusztus 22-én Románia nemzeti felszabadulása alkalmából tartott ünnepi ülésen elhangzott beszédéből.

A NÉMET ELLENTÁMADÁS FELSZÁMOLÁSA ÉS A TÁMADÁS FOLYTATÁSA A SZOVJET HADSEREG BALATONI HADMŰVELETÉBEN

Trepper Iván ezredes

A magyar nép, hazánk felszabadulása annak a világtörténelmi jelentőségű győzelemnek az eredménye, amelyet a II. világháborúban a Szovjet Hadsereg és az egész emberi civilizációt pusztulással fenyegető fasiszta barbárság felett aratott.

A hazánk felszabadulása érdekében folytatott hadműveletek szerves, alkotó részét képezik annak a tíz hatalmas csapásnak, melyet a Szovjet Hadsereg 1944. év folyamán és 1945. elején hajtott végre. A Szovjet Hadsereg Magyarországon aratott győzelmei a Nagy Honvédő Háború legkiemelkedőbb fegyvertényei közé tartoznak.

1944. november 6-án, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 27. évfordulóján elmondott beszámolójában Sztálin elvtárs a következőket mondotta: „Ez év októberében kezdődött csapataink 9. csapása Magyarország körzetében a Duna-Tisza közén. Célja az volt, hogy Magyarországot kivezessük a háborúból és Németország ellen fordítsuk."

Ennek a csapásnak az eredményeként a szovjet csapatok

a) felszabadították Jugoszláviát és elfoglalták Belgrádot;

b) lehetővé vált, hogy átlépjék a Kárpátok gerincét és segítőkezet nyújtsanak a velük szövetséges Csehszlovák Köztársaságnak, melynek egy része már felszabadult a német leigázók uralma alól.

A Szovjet Hadsereg teljesítette ezt a feladatot. Felszabadította Budapestet, megtisztította Magyarország területét a fasisztáktól és ezzel befejezte Németország elszigetelését Európában, megnyitotta az utat Csehszlovákia és Ausztria iparvidékeihez.

A német-fasiszta hadvezetőség 1944. márciusában hatalmas erejű ellentámadással akarta megsemmisíteni a kilencedik csapás eredményeit.

E tanulmányban a dicső Szovjet Hadseregnek azzal a ragyogó hadműveletével foglalkozom, amely meghiúsította a német ellentámadást és amely a „balatoni védelmi hadművelet" címen került be a hadművészet történetének kincsestárába.

Katonai szempontból a balatoni védelmi hadműveletnek igen nagy jelentősége van. Ez a hadművelet mintegy összefoglalta a Szovjet Hadseregnek a Nagy Honvédő Háború során összegyűjtött tapasztalatait. A balatoni hadművelet példaképe a sokoldalú tudományos előkészítésnek;

a csapatok elszánt ellenállásával párosult támadó csapásoknak; az erőkkel és eszközökkel a front mélységéből és az arcvonal mentén történő bátor manőverezésnek; a fegyvernemek szoros együttműködésének; a hajlékony, központosított és erélyes vezetésnek. A balatoni hadművelet megmutatta a szovjet harcosok hősiességét és magas erkölcsi, politikai színvonalát, a Szovjet Hadsereg parancsnoki kádereinek hadművészetét és szervezőképességét, a szovjet hadművészet magasabbrendűségét a népeket leigázó fasiszta hadművészettel szemben.

Az általános katonai politikai helyzet 1945 elején

A Szovjet Hadsereg győzelmei következtében 1944. végére a Baltitenger mellékének jelentéktelen térségétől eltekintve — a Szovjetunió egész területe — felszabadult a fasiszták hódító igája alól. Ugyanakkor a háborús tevékenység áttolódott Németország területére.

Erre az időre Németország szövetségesei — Finnország, Bulgária, Románia — már kikapcsolódtak a háborúból, és megnyílt az út a szovjet csapatok előtt Magyarország, a német-fasiszták utolsó délkeleteurópai támaszpontja felé.

A fasiszta Németország hadserege azonban még nem volt véglegesen szétzúzva. Ez a hadsereg ebben az időben még igen komoly erőt képviselt. A német fasiszta főparancsnokság a Hitler-ellenes koalíció táborában szakadásra számítva, arra törekedett, hogy minél jobban elhúzza a háborút. A fasiszta hadvezetőség — mint ezt Churchill nemrég elhangzott felháborító kijelentése is igazolja — nem minden alap nélkül számított az USA és Anglia vezető köreinek reakciós áruló politikájára. Ezen körök törekvése az volt, hogy a fasiszták elleni háborúban elvéreztessék a Szovjetuniót és elnyomhassák a délkeleteurópai és nyugateurópai országokban a kommunisták által vezetett nemzeti felszabadító mozgalmakat.

A német fasiszta parancsnokság, melyet az amerikai, angol csapatok nem igen háborgattak, akadálytalanul kivonhatta erőit a nyugati arcvonalról és azokat a szovjet-német arcvonalra dobhatta át

A szovjet nép és fegyveres erői által 1944-ben elért nagy katonapolitikai és gazdasági sikerek lehetővé tették a szovjet főparancsnokság részére, hogy 1945-re azt a feladatot tűzze a Szovjet Hadsereg elé: legrövidebb idő alatt zúzza szét a hitlerista Németországot és tűzze ki Berlin felett a győzelmi lobogót.

A szovjet főparancsnokság a fasiszta Németország teljes szétzúzására irányuló tevékenységében a Szovjetunió növekvő gazdasági és katonai erejére, a Szovjet Hadsereg nagy támadó hadműveletek megvívása során szerzett gazdag tapasztalataira támaszkodott. Ugyanakkor figyelembe vette azt is, hogy a fasiszta Németország a Szovjet Hadsereg korábbi győzelmes csapásai következtében lényegesen meggyengült. A német fasiszta hadsereg végleges leveréséhez azonban szét kellett zúzni a hitleristák Lengyelországban, Kelet-Poroszországban és a szovjet-német arcvonal déli

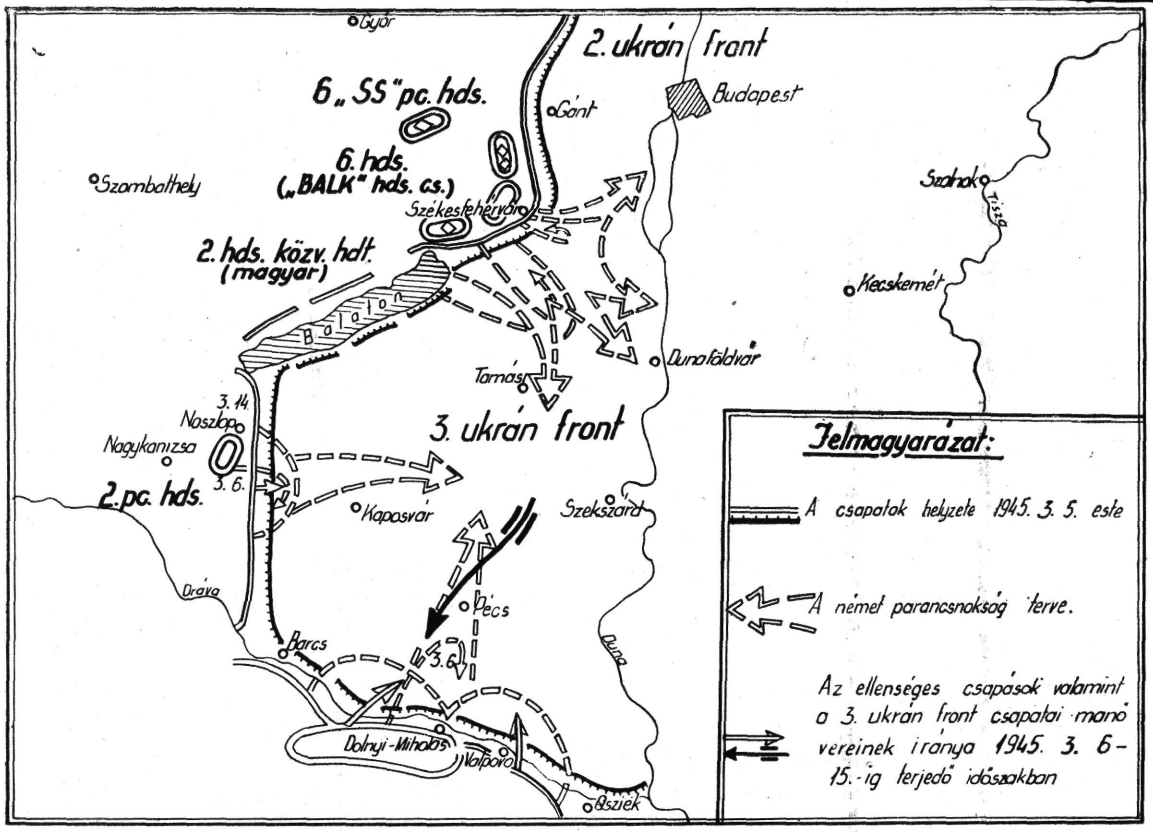

A német parancsnokság általános elgondolása és a harctevékenység lefolyása a 3. Ukrán Front balszárnyán.

szárnyán lévő erőit, végül el kellett jutni a fasiszta Németország létfontosságú központi körzeteibe.

1944 decemberében a német fasiszta parancsnokság támadást indított az Ardennekben azzal a szándékkal, hogy vereséget mérjen az amerikai, angol csapatokra, szétvágja azok arcvonalát, s megmutassa a szövetségeseknek: Németország még mindig elég erős arra, hogy különbéke megkötésére kényszerítse őket.

Churchill és a szövetséges főparancsnokság kérésére a Szovjet Hadsereg, bajbajutott szövetségeseinek megsegítésére, 1945 január első felében a tervezett időpontnál két héttel korábban, a rossz időjárási viszonyok ellenére is, az egész arcvonalon, a Balti-tengertől a Kárpátokig, általános támadásba ment át.

Az 1., a 2. és a 3. Bjelorussz és az 1. Ukrán Front csapatai szétzúzták a német védelmet Kelet-Poroszországban és a Visztulán, felszabadítzeteit és kijutottak Németország központi területeihez. Ebben az időszakban a 2. és 3. Ukrán Front csapatai elfoglalták Magyarország nagy részét és Budapestet.

A hadműveletek következtében a Szovjet Hadsereg előtt megnyílt a lehetőség, hogy kijusson Berlinhez, valamint a Dél-Németországba vezető utakra.

A Szovjet Hadsereg sikeres támadása a német fasiszta csapatokat arra kényszerítette, hogy támadásukat az Ardennekben beszüntessék. A németek kénytelenek voltak erőik eg yrészét erről az arcvonalról a szovjet-német arcvonalra átcsoportosítani. Erőik további részét, mint pl. a 6. SS. pc. hds-et, tartalékba vonták.

A felek helyzete a hadművelet kezdetén

A németek januári ellencsapásainak sikeres elhárítása és a budapesti ellenséges erők felszámolása után a 2. Ukrán Front balszárnyán elhelyezkedő csapatok, valamint a 3. Ukrán Front csapatai, folytatva előretörésüket, február közepére elérték Esztergom, Gánt, Balaton délkeleti partja, Nagybajom, Barcs, Dráva északi partja vonalát. (A helyzetet az 1. sz. vázlat tartalmazza.)

A 3. Ukrán Front csapatai előtt Gánt és a Balaton között a 3. SS „halálfejes" páncélos hadosztály, a 2. magyar páncélos hadosztály, az 5. SS „Wiking" páncélos hadosztály, valamint a németek 356. gyalogos, 23., 2., 3. páncélos hadosztálya, és a 4. páncélos hadtest kötelékében működő 25. magyar gyaloghadosztály csapatai tevékenykedtek.

A Balaton északnyugati partján, valamint a Balaton és Dráva között a 2. magyar hadtest és a 2. német páncélos hadsereg védett. (Összetétele: a 92. gépesített dandár, a magyar 118. könnyű hegyi vadász és a 71. gyaloghadosztály, a 13. SS hegyi lövészhadosztály, a „Bakony" harccsoport, a 6. német önálló zászlóalj és a 2. magyar gyalogos hadosztály.)

A Duna és a Balaton közötti arcvonalon védő csapatok a „Balk" hadseregcsoport állományába tartoztak, amelynek vezetését a 6. német hadseregtörzs látta el.

A Budapest körzetében bekerített fasiszta csapatok felszámolása után a szovjet parancsnokság Magyarország területén lévő erőit átcsoportosította, a Bécs irányába kifejlesztendő hadművelet érdekében. Az átcsoportosítás következtében a 3. Ukrán Front keskenyebb sávot kapott, a Dunától délre a Gánt és Esztergom közötti szakaszt a 2. Ukrán Front vette át. Mindkét front készült a Bécs irányába tervezett hadművelet végrehajtására.

Miközben Budapest körzetében még folytak az ellenséges csoport felszámolására irányuló hadműveletek, a 3. Ukrán Front erői pedig sikeresen hárították el a kívülről jövő ellenséges csapásokat, az 1. Bjelorussz és az 1. Ukrán Front csapatai villámgyors támadást hajtottak végre Varsó—Berlin irányában. A sikeres támadás következtében az arcvonal áthelyeződött a Visztulától az Oderára. Február és március hónap folyamán ezen frontok erői már készülődtek a fasiszta fenevad barlangja, a Berlin elleni támadás végrehajtására.

A felek hadműveleti elgondolása

A német-fasiszta hadvezetőség azt a célt állította maga elé, hogy elvonja a szovjet csapatok egy részét a Berlin-i irányból, késleltetve a szovjet csapatok támadásának megindulását Berlin irányába, bármiképpen is elhúzza a háborút. Ezen túlmenően célja az volt, hogy a katasztrofális veszteségek következtében megtépázott katonai presztizsét — ha csak részletsiker elérésével is — helyreállíthassa. Végül célja volt utolsó hadigazdasági bázisa, Dél-Németország és Ausztria — ahová az ipar jelentős részét és a katonai tartalék készleteket telepítették — biztosítása.

A fenti célok elérésére a német-fasiszták ellentámadás végrehajtását határozták el a budapesti irányba. Ennek a feladatnak végrehajtását a nyugat-európai arcvonalról gyors ütemben átdobott 6. SS páncélos hadseregre bízták.

A német ellentámadás terve három egyidejűleg végrehajtandó csapásból állt. A főcsapást a Velencei-tó és a Balaton között a Duna irányába a 6. SS páncélos hadsereg mérte.

A kisegítő csapást a Balaton és a Dráva folyó között, Nagybajom—Kaposvár irányba a 2. páncélos hadsereg mérte.

A harmadik csapást Weichs tábornok úgynevezett „F" csoportjában lévő csapatok egy része mérte, a Dráva folyó déli partjáról Pécs általános irányba.

Az ellenség szándékáról kapott adatokkal kapcsolatban a Szovjet Legfelső Főparancsnokság a 3. Ukrán Front csapatai elé azt a feladatot állította, hogy őröljék fel az ellenséget, okozzanak neki maximális vesz-

teségeket és teremtsenek kedvező feltételeket a bécsi irányba már előkészítés alatt álló döntő jelentőségű hadművelet végrehajtásához.

A német-fasiszta parancsnokság nagy reményeket helyezett a 6. SS páncélos hadseregbe, amely sikeresen hajtotta végre az ardennei támadást az amerikai—angol erők ellen.

A németek nyugaton elért sikerei még nagyobbak lettek volna, ha — Churchill kétségbeesett kérésére — a szovjet csapatok, januárban a Visztula és az Odera közötti győzelmes támadás végrehajtásával meg nem akadályozzák a hitlerista támadás folytatását nyugat felé.

A 6. SS páncélos hadsereg magasabb egységeinek a Balaton körzetében való megjelenése végleg megerősítette azokat a korábban kapott adatokat, hogy az ellenség nagy erőket összpontosít a 3. Ukrán Front csapatai elleni ellentámadás céljából.

A 6. SS páncélos hadsereget hat páncélos hadosztály, két gyalogos hadosztály és egy lovas hadosztály alkotta. A támadás kezdetére a fasiszta parancsnokság a 6. SS páncélos hadsereg állományába rendelte a magyar 23. páncélos hadosztályt és a 25. gyalogos hadosztályt is.

A hadsereg magasabb egységeit válogatott, tapasztalt SS csapatokkal egészítették ki és a szervezetszerű teljes állományra töltötték fel.

A német-fasiszta csapatokat — különösen az SS páncélos hadsereget — a legkorszerűbb „Király tigris" harckocsikkal és „Ferdinánd" rohamövlegekkel szerelték fel.

Az ellenség Balaton körzetében lévő csoportosítása 1945. március 5-i támadása kezdetén tehát igen komoly erőt képviselt, éppen ezért a 3. Ukrán Front csapatainak igen nagy erőkifejtésre volt szüksége, hogy csapásaikat el tudja hárítani.

Az ellenséges erők csoportosítása a következő volt: a 6. páncélos hadsereg, amelyet a 3. páncélos hadtesttel erősítettek meg, összesen 8 páncélos hadosztállyal, 3 gyalogos hadosztállyal, 2 lovas hadosztállyal Székesfehérvár körzetében összpontosult azzal a céllal, hogy törje át a Velencei-tó és Balaton közötti szovjet védelmet, támadását Szekszárd irányában folytassa tovább és jusson ki a 3. Ukrán Front főerőinek a hátába.

A 2. páncélos hadseregnek az volt a feladata, hogy Nagybajom körzetében törje át a szovjet védelmet és fejlessze ki támadását Kaposvár, Dombóvár irányában.

A kisegítő csapás célja az volt, hogy minél több szovjet erőt vonjon el, hogy ezzel erősítse a 6. SS páncélos hadsereg által mért főcsapás sikerét.

A feladat végrehajtása céljából a 2. páncélos hadsereg Nagybajom községből Ny-ra lévő körzetben hét gyalogos hadosztályból álló csoportot összpontosított sok harckocsival és erős páncéltörő tüzérséggel megerősítve.

A „Weichs" csoport feladata az volt, hogy keljen át a Dráván és törje át Dolnyi—Miholác körzetében a szovjet védelmet, fejlessze ki

támadását Pécs, Szekszárd irányában és együttműködve a 6. és 2. páncélos hadsereggel, kerítse be és semmisítse meg a 3. Ukrán Front főerőit.

A feladat végrehajtása céljából a „Weichs" csoport Dolnyi—Miholác körzetében 8—10 gyalogos hadosztályt összpontosított harckocsikkal, tüzérséggel megerősítve.

A német fasiszta csapatok csapásmérő csoportosítása a főcsapás irányában az alábbi volt:

Az első lépcsőben három páncélos, két gyalogos és két lovas hadosztály, a csapásmérő csoport második lépcsőjét négy páncélos hadosztály képezte. Rendeltetése a siker kifejlesztése volt. Egy páncélos hadosztály volt a csapásmérő csoportosítás tartaléka.

A csapásmérő csoportosítás állományában több mint 1600 harckocsi és rohamlöveg, 2500 löveg, 780 aknavető és 860 repülőgép volt. A csapatok harckocsikkal és rohamlövegekkel való nagymérvű feltöltöttsége lehetővé tette az ellenség számára, hogy az áttörési szakaszon komoly sűrűségeket hozzon létre. Így arcvonalszakasz kilométerenként 76 harckocsit és röhomlöveget tudott összehozni. Ezzel szemben pl. a kurszki csatában az ellenség harckocsi sűrűsége az áttörési szakaszon nem haladta meg az 56—60 harckocsi és rohamlöveg sűrűséget.

A védelem megszervezése

A szovjet csapatok számára az első irány volt a legveszélyesebb, mivel a fasiszta erők itt érhették el legközelebbi úton a Dunát és Budapestet. A főcsapás irányában a terep általában nyílt. Ez lehetővé tette a támadó erők, különösen a harckocsizó magasabb egységek szétbontakozását.

Ugyanakkor azonban a Sárvíz csatorna két részre vághatta a támadó erőket, a Sió csatorna pedig lehetőséget nyújtott az ellenség mélységébe való behatolásra és jó kiinduló alapot nyújtott ellencsapás végrehajtásához.

Tekintettel ezen irány fontosságára, a 3. Ukrán Front parancsnoksága a terep által nyújtott összes lehetőségeket kihasználva, e körzetbe nagy műszaki erőket összpontosított.

A Balaton és a Dráva közötti térség kedvező feltételeket nyújtott az ellenség számára a védelem harcászati mélysége áttöréséhez. Azonban a támadás továbbfejlesztése már sokkal nehezebb lett volna, mert a Balatontól délre és a Pécstől északra elterülő erdős-hegyes vidék, a számos észak—dél, és dél—észak irányú patakok és csatornák jó védelmi állások kiépítését tették lehetővé.

A Dráván keresztül végrehajtott támadásnak az volt az előnye, hogy a hídfőben lévő szovjet erők oldalába és hátához vezethetett volna, azonban a Dráva, mint komoly folyami akadály, valamint Pécs hegyes-dombos vidéke komoly védelmi rendszer kiépítését tette lehetővé.

Ugyanakkor, amikor az ellenség a 3. Ukrán Front előtt nagy erőket összpontosított, mindent elkövetett annak érdekében, hogy az átcsoportosítást a legnagyobb titokban hajtsa végre. Ez azonban nem sikerült. Az ellenség által végrehajtott álcázó és megtévesztő rendszabályokat a szovjet parancsnokság felfedte. A szovjet felderítés idejében meg tudta állapítani az ellenséges csapatok összevonását, csoportosítását és szándékát.

A 3. Ukrán Front csapatai, a legfelsőbb főparancsnokság utasításai alapján, február második felében és március első napjaiban, a támadás előkészületeinek folytatása mellett felkészültek a védelemre.

Meg kell jegyezni, hogy a 3. Ukrán Front csapatainak hadműveleti helyzetét egész sor kedvezőtlen körülmény befolyásolta:

A csapatok a szovjet—német arcvonal legdélibb szakaszán tevékenykedtek, balszárnyuk a Dráva mentén nyitott volt.

Az a körülmény, hogy a front csapatai mögött nagy víziakadály — a Duna — volt és a védelmi hídfőállás mélysége, mely a Balatontól délkeletre nem haladta meg a 120 km-t, északra pedig a 25—30 km-t, igen komoly nehézséget jelentett a védelem megszervezése, a manőverezés és a csapatok mélységből való ellátása szempontjából.

Bár a hídfőállásban fejlett műút és földúthálózat állt rendelkezésre, az utóbbi használatát erősen korlátozta a gyorsan felázó lösz-talaj. Ez is megnehezítette az anyagi ellátást.

A hadművelet előkészítése és lefolytatása alatt az időjárás csapadékos volt, sűrű ködděl és időnként sűrű felhőkkel. A gyakori havazás, a hőmérséklet változása a fagypont körül (— 3, + 3 fok), valamint a Dunán megkezdődő jégzajlás, mind megnehezítették a csapatok tényke-dését és a hadtáp munkáját.

Ugyanakkor azonban a hídfőben lévő nagyszámú patak, csatorna, tó, vasúti töltés és lakóhely megkönnyítette a terep védelmére való előkészítését. A 3. Ukrán Front csapatai a terepnyújtotta előnyöket nagy szakértelemmel használták fel.

Tekintettel arra, hogy a német parancsnokság igen sok gépesített csapattal, illetve harckocsival rendelkezett, a 3. Ukrán Front csapatainak parancsnoka — Tolbuhin marsall — utasítást adott a front csapatainak, hogy a védelem megszervezésénél különös gondot fordítsanak a leküzdhetetlen páncélelhárítás megszervezésére.

Február második felében a front csapatai megkezdték a védelem megszervezésével kapcsolatos intézkedések végrehajtását.

A különféle felderítési adatok és a helyzet értékelése alapján a front-parancsnok elhatározta, hogy a front erőinek és eszközeinek zömét az ellenség főerőinek várható támadási irányában a Velencei tó és a Balaton közötti szakaszon összpontosítja.

A védelemnek három fő feladatot kellett megoldania:

a) megakadályozni a támadó csapatok csapásainak gyors kifejlesztését a mélységben;

b) elhárítani az ellenség tömeges harckocsi támadását;

c) továbbra is biztosítani a saját erőkkel és eszközökkel való szabad manőverezés lehetőségét az egész hadművelet folyamán.

A védelem megszervezésekor a 3. Ukrán Front parancsnoka különös gondot fordított annak megakadályozására, hogy az ellenség a védelmi rendszert különálló részekre vághassa, és hogy biztosítsa a maga számára a széleskörű manőverezés lehetőségét mind a harcászati, mind a hadműveleti mélységben.

A támadás kezdetére a Front csapatai több védőövet, közbeeső állást és reteszállást rendeztek be. A hídfő kis méretei miatt, egyes irányokban a védőöveket egymástól jóval kisebb távolságokra építették ki, mint azt a harcászati szabályzat elvei előírják.

A frontparancsnok utasításának megfelelően a 3. Ukrán Front csapatai különös gondot fordítottak az ellenséges páncélos csapás elhárításának megszervezésére. A páncélelhárítást mélyen tagozva szervezték meg. A páncélelhárító csomópontokon kívül a védelem mélységében tüzérezred, ill. dandár erejű páncélelhárító körleteket szerveztek. A páncélelhárító körletek állományába a nehéz harckocsik elleni harc céljából 122 mm ágyúkat, 152 mm tarackágyúkat és közepes légvédelmi lövegeket is beosztottak.

Páncélelhárító körletek védték a közlekedési csomópontokat, a hadműveleti fontosságú nagyobb helységeket és lezárták az ellenség páncélos csapatai várható előretörésének útvonalait.

A páncélelhárító csomópontokat és körleteket számos páncélelhárító tüzér tartalék és mozgó műszaki zártelepítő osztag egészítette ki.

A páncéltörő tüzérség legnagyobb sűrűségét a legfontosabb harckocsiveszélyes irányokban hozták létre, így különösen a Velencei-tó és a Sárvíz-csatorna közötti szakaszon, ahol a terep a legalkalmasabb volt a páncélos csapatok tömeges alkalmazására.

A páncélelhárítás rendszerében nagy szerepet játszott a tömeges tüzérségi tűz. Ezt igen rövid idő alatt kellett előkészíteni és teljesen váratlanul megnyitni.

Az ellenséges harckocsik elleni harc érdekében — a fenti rendszabályokon kívül — igen fontos szerepet játszott a páncélelhárítás összes eszközeinek szoros együttműködése. A tüzérségi és gyalogsági tűz, valamint a harckocsik tüzének összehangolása a légierő csapásaival biztosította a nagy tűzsűrűséget az ellenséges harckocsik gyülekezési körleteiben, illetve tevékenységi szakaszain.

A Front tüzérsége a peremvonal előtti tűzrendszerén kívül kidolgozta a tűzzel való manőverezést a mélységben is, arra az esetre, ha az ellenség harckocsijai beékelődnek a védelembe, vagy az ellenség áttörné a peremvonalat. A Frontparancsnokság a tüzérség csoportosítását úgy szervezte meg, hogy az teljes mértékben megfeleljen a védelem követelményeinek és hogy megfelelő tüzérségi csősűrűséget biztosítson, különösen az ellenség főcsapásának várható irányában.

A tüzérség elleni védelem megszervezésénél különös gondot fordítottak az ellenséges tüzérség elleni harcra, az élőerők megbízható rejtésére, a harcárkok, közlekedőárkok, tüzelőállások, figyelőpontok és egyéb létesítmények műszaki berendezésére.

A szilárd és állóképes védelem megteremtésének rendkívül fontos előfeltétele volt a Front csapatainak lőszerrel való folyamatos ellátása. Ezt jelentős mértékben megnehezítette, hogy a Front közeli mögöttes területén nehezen leküzdhető akadályként jelentkezett a Duna. A Dunán át történő szállítás különleges, gondos és feszes szervezést követelt meg. A Dunán keresztül való lőszerszállítás érdekében, tekintettel az átkelőhelyek korlátozott számára és arra, hogy az ellenség ezeket az átkelőhelyeket állandóan repülőtámadásokkal zavarta, valamint, hogy a Dunán megkezdődött a zajlás, a Front erőivel drótkötélpályát építettek.

A védelmi vonalak szilárd kézbentartásáért folyó harcban és a német fasiszta csapatok szétzúzásában e hadművelet során igen lényeges segítséget nyújtott a szovjet légierő tevékenysége. A védelem előkészítésének időszakában a légierő felderítést végzett és tömeges csapásokat mért az ellenség gyülekezési körleteire, a vasúti csomópontokra és utakra. A hadművelet során a légierő főtevékenysége az ellenség földi csapatai elleni harcra irányult. Így pl. a 3. és a 2. Ukrán Front repülőgépeinek több mint 75%-a az ellenség fő páncélos csoportosítása ellen tevékenykedett.

A 3. Ukrán Front főerőinek elhelyezési körleteit, a harcálláspontokat, a hírközpontokat, a repülőtereket és fontosabb objektumokat a légvédelmi tüzérség többrétű tüze megbízhatóan biztosította.

Az állóképes védelem megteremtését elősegítette a terep műszaki berendezése, illetve felhasználása. Az ellenség támadásának kezdetére a 3. Ukrán Front csapatai a peremvonaltól a Dunáig terjedő egész területet műszaki létesítményekkel, fejlett árok-, illetve állásrendszerrel, a műszaki zárak és robbanó akadályok sűrű hálózatával rendelkező védőövekkel rendezték be, amelyeket az ellenség kénytelen volt lépésről lépésre leküzdeni. Az általános védelmi rendszerben a műszaki akadályok igen jelentős helyet foglaltak el. Sűrűn alkalmaztak torlaszokat, taposó aknákat, drótakadályokat stb.

A csapatoknál folyó pártpolitikai munka átfogta a védelmi hadművelet előkészítése során megtett összes intézkedéseket. A pártpolitikai munka alapját a főparancsnok 1954. február—március 23-i parancsa képezte, amely felszólította a szovjet harcosokat, hogy fokozzák az ellenségre mért csapásokat, növeljék éberségüket, hogy minél közelebb hozzák a hitlerista Németország felett aratandó teljes győzelem óráját.

Minden pártpolitikai munka a leküzdhetetlen védelem kiépítésére, a személyi állománynak a szocialista haza, a nép, a Kommunista Párt iránti hűség, a magasfokú helytállás és önfeláldozás szellemében való nevelésére irányult.

Február második felében a Front csapatainál és magasabb egységei-

nél szemináriumokat tartottak a párt- és komszomol-szervezet titkárai, agitátorai és politikai helyettesei részére. A szemináriumokon a személyi állomány védelemben való magasfokú helytállásra történő nevelése kérdéseit vitatták meg. A csapatoknak a védelemben való sokoldalú előkészítésével foglalkoztak a párt és komszomol taggyűlések is. A front haditanács a front egész személyi állományát felhívta, hogy készítsen elő megfelelő választ az ellenség támadására.

Március 5-én estére a 3. Ukrán Front teljes mértékben befejezte a védelem előkészítését. A 3. Ukrán Front csapatai teljesen készen álltak az ellenséges ellencsapások, illetve ellentámadások elhárítására és ugyanakkor előkészítették az erőket a támadó hadművelet folytatására is. A szovjet csapatok védelme megfelelt a korszerű hadműveleti művészet összes követelményeinek.

A védelmi harc megvívása

A német fasiszta csapatok támadása hatalmas tüzérségi és légi előkészítés után az 1954. március 6-án virradó éjjel kezdődött meg a Balaton és a Velencei-tó között. A harckocsik és a páncélozott gépkocsik sűrűsége a főcsapás irányában arcvonalkilométerenként elérte az 50—60-at, ennek dacára a hitleristáknak az első napon hatalmas veszteségek árán is csak 3—4 km-re sikerült behatolni a szovjet védelembe Seregélyes irányában, valamint a Sárvíz-csatornától nyugatra.

A 3. Ukrán Front parancsnoksága levonta a megfelelő következtetéseket az ellenség tervére és a főcsapás irányára vonatkozóan és rátért a hadműveleti tervben lefektetett rendszabályok megvalósítására. A meg nem támadott területekről, valamint a front tartalékaiból özönleni kezdtek az erők és eszközök a főcsapás körzete felé. A beérkezett összfegyvernemi egységek részben védelembe mentek át, egy részük pedig harckocsikkal és tüzérséggel együttműködve, ellenlökéseket hajtott végre. Az áttörés szakaszához csoportosították át a légvédelmi tüzérséget, a közepes, nehéz és páncélelhárító tüzérséget, a harckocsikat, azzal a feladattal, hogy teremtsék meg a védelem szükséges mélységét és hogy fel tudják venni a harcot az ellenség harckocsijaival.

A 3. Ukrán Front által végrehajtott széleskörű manőver következtében a Velencei-tó és a Balaton között a szovjet csapatok olyan előnyhöz jutottak, ami a későbbiek folyamán az ellenség támadásának szétveréséhez vezetett.

A támadás második napjának (március 7.) reggelén a hitlerista hadsereg harcba vetette az első lépcsők összes erőit. Két napig tartó elkeseredett harcokban az ellenségnek a Velencei-tótól délre, mintegy 4 km-re, a Sárvíz-csatornától nyugatra 7 km-re sikerült beékelődnie a szovjet védelembe. Március 7-én estére a szovjet állások előtt többezer hitlerista hullája feküdt, 52 ellenséges harckocsi és rohamlöveg semmisült meg.

A támadó fasiszta csapatokkal szemben mindenütt ott állt a szovjet csapatok védelmének szilárd arcvonala.

Az ellenség makacsul igyekezett áttörni a Dunához, hogy a 3. Ukrán Front csapatait két, egymástól elszigetelt részre vágja és ezért — a veszteségekre való tekintet nélkül — megkezdte tartalékainak felhasználását. Március 8-án bevetette a siker kifejlesztésére szánt páncélos csoportot, a 28. SS páncélos hadosztályt. Rohamot roham után indított, minden áron ki akart jutni a Dunához.

A front csapatainak a védelemben tanúsított nagyszerű helytállása, az erőkkel és eszközökkel való nagyfokú manőverezés dacára, az ellenség tovább rágta be magát a védelembe és lassan tért nyert. A tüzérségi és gyalogsági fegyverek megsemmisítő tüzében ezerszámra hullottak el a hitleristák, egyik roham a másik után torpant meg, a tartalékokból előrevont csapatok azonban újabb rohamokat indítottak.

Különösen nehéz helyzet alakult ki a Velencei-tótól délre, ahol az ellenség egyes csapatainak a védő csapatok harcrendjeiben keletkezett réseken keresztül sikerült kijutni a védelem mélységébe.

Március 8-án Sárkeresztúrtól nyugatra, a Sárvíz-csatorna körzetében az egyik szovjet csapat kisebb visszavonulása következtében rés támadt, két — ebben az irányban védő szovjet magasabb egység között.

Az ellenség az éjszaka folyamán ezt a rést kiszélesítette és jelentékeny erőkkel a szovjet csapatok hátába került, úgy, hogy azokat bekerítéssel fenyegette. Csak a gyalogság rendkívüli helytállása és az ebben az irányban bevetett összes fegyvernemek kifogástalan együttműködése állította meg a fasiszták további térnyerését.

E harcokban döntő szerep jutott a különféle űrméretű tüzérségnek, amely a csatarepülőkkel szoros együttműködésben jelentős veszteségeket okozva meghiúsította az ellenség szakadatlan harckocsi rohamait.

A tömeges ellenséges harckocsi rohamok elhárításában igen nagy szerepe volt a tüzérség előkészített és ragyogóan megvalósított manőverezésének. Így pl. a Balatontól délre, a szovjet csapatoknak az ellenség által rohamozott védelmi szakaszán március 6-tól 8-ig az arcvonal másodrendű irányairól olyan mennyiségű löveget és aknavetőt csoportosítottak át, mely lehetővé tette, hogy a tüzérség sűrűségét 1 km-es arcvonalszakaszon a harc második napján háromszorosára, a harc harmadik napján pedig több mint négyszeresére növeljék.

Az idejében végrehajtott manőver következtében az ellenség nem volt képes teljes mértékben kihasználni a harckocsi és tüzérségi erőben fennálló fölényét. Sőt, tekintettel a szovjet csapatok egyre növekvő ellenállására, az ellenség kénytelen volt beszüntetni rohamait a fenti szakaszon.

Több esetben, amikor az a veszély fenyegetett, hogy az ellenséges harckocsik betörnek a védelem mélységébe, az ellenük való harcra sike-

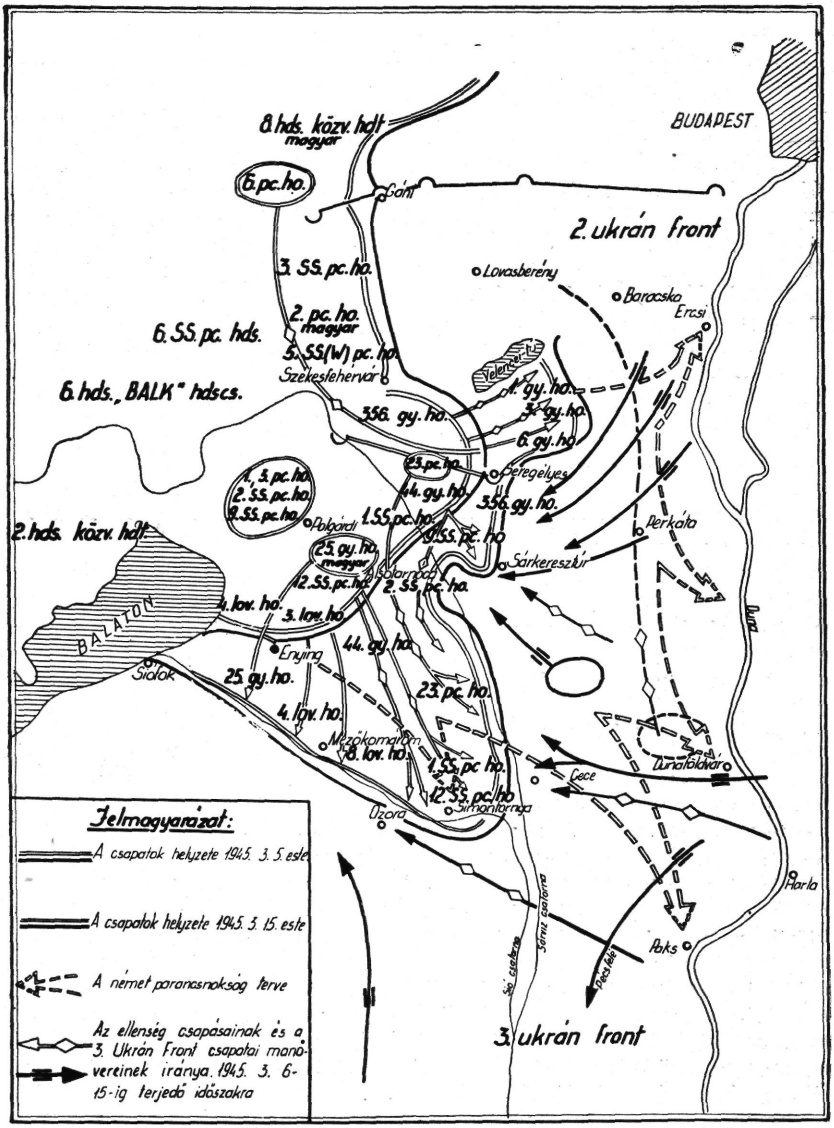

A harctevékenység lefolyása a 3. Ukrán Front védelmének középső szakaszán.

resen felhasználták a légvédelmi tüzér magasabb egységeket és alegységeket is.

A légvédelmi tüzérség harckocsi elleni harcban való felhasználására igen jó példát mutatott a Simontornya körzetében megvívott harc, ahol egy légvédelmi tüzér alegység több harckocsi rohamot hárított el, megsemmisítve 14 harckocsit és mintegy 800 ellenséges katonát és tisztet.

Március 9-én reggeltől a német fasiszta parancsnokság tartalékának újabb részét vetette harcba, folytatta a szovjet csapatok védelmi vonalának áttörését a Velencei tótól délre. Ennek érdekében mintegy 600 harckocsit és nagy mennyiségű gyalogos és tüzérségi erőt vont össze. Ezzel egyidőben a Velencei-tótól délre védő szovjet csapatok harcrendjére nagyerejű légi csapásokat mért.

A túlerőben lévő ellenség ellen vívott három napos szakadatlan, elkeseredett harc meggyengítette a szovjet csapatokat. A veszteségeket a Front erőiből lehetetlen volt pótolni, mert már majdnem az összes tartalékok, köztük a páncélos, gépesített, lovas és tüzér magasabb egységek is be voltak vetve.

Miután a német fasiszta csapatok támadási arcvonala tovább szélesedett, egyre nehezebbé vált, a nem rohamozott arcvonalszakaszokról csapatok kivonása tartalék létesítése céljából. A Front második lépcsőjének csapatai csaknem teljes mértékben bevetésre kerültek a fővédőövért folyó védelmi harcokban.

Ebben a helyzetben a 3. Ukrán Front parancsnoka azzal a kéréssel fordult a főhadiszálláshoz, hogy a védelem megerősítése céljából a főparancsnokság engedélyezze a főparancsnokság tartalékában lévő azon csapatok felhasználását, amelyek Budapesttől délnyugatra helyezkedtek el, és amelyeknek rendeltetése a Bécs-i irányban végrehajtandó támadás volt.

A főparancsnokság, amely állandóan figyelemmel kísérte a Balaton körzetében lefolyó események fejlődését, úgy értékelte a helyzetet, hogy a németek már utolsó erőiket feszítették meg és, hogy a 3. Ukrán Front képes friss erők bevetése nélkül megállítani az ellenséges támadást. A főhadiszállás március 9-én kelt direktívájában parancsot adott, hogy a támadásra szánt csapatokat ne vonják be a védelmi harcokba és hogy legkésőbb március 15—16-án menjenek át támadásba azzal a céllal, hogy végleg szétzúzzák az ellenség Balatontól északra lévő csoportosítását és kifejlesszék a sikert Bécs felé.

A 3. Ukrán Front parancsnoka, annak érdekében, hogy a parancsnoksági tartalékok igénybevétele nélkül megszüntesse a védelmi arcvonal áttörésének fenyegető veszélyét, átcsoportosította a Front erőit. Ennek az átcsoportosításnak a következtében mélyebbé vált a védelem és lényegesen megerősödtek a tartalékok a főcsapás irányában, ahol az ellenség elkeseredett rohamait tovább folytatta.

Különösen hevesek voltak a harcok március 10—12. között, amikor a bevetett ellenséges páncélos alakulatok mintegy 400 harckocsival és

rohamlöveggel rendelkeztek és a rendelkezésükre álló különféle űrméretű tüzérség egész tüzét összpontosították.

A 3. és 2. Ukrán Front egész légiereje hatalmas csapást mért az ellenségre. A hitleristák mintegy 250 harckocsi és nagy mennyiségű élőerő elvesztése után kénytelenek voltak ezen az arcvonalszakaszon rohamaikat beszüntetni.

Az ellenség — csapatainak átcsoportosítása után — folytatta támadását Simontornya irányában, aminek következtében Mezőkomárom közelében sikerült kisebb hídfőállást foglalnia a Sió csatorna déli partján.

A hitleristák, akik minden áron ki akarták erőszakolni a szovjet védelem áttörését, március 14-én a Velencei-tótól délre bevetették utolsó páncélos tartalékukat is. Két napon keresztül 300 harckocsi és rohamlöveg intézett elkeseredett rohamokat az ebben az irányban védő szovjet csapatok ellen. Az ellenség rohamai éjjel-nappal folytak. A szovjet csapatoktól és elsősorban a páncélelhárítástól rendkívüli erőfeszítést és hozzáértést követelt meg, hogy nemcsak nappal, de éjjel is hatásosan tudjanak harcolni az ellenséges harckocsik ellen. Ezek a harcok megmutatták az éjszakai harc növekvő jelentőségét.

A védelmi harcok még a következő napokban is folytak, de 1945. március 16-án a 2. és 3. Ukrán Front magasabb egységei maguk mentek át támadásba a bécsi irányban, amelynek következtében a német fasiszta parancsnokság beszüntette csapatai további támadását. A tíznapos szívós harc eredményeképpen az ellenségnek a Velencei-tótól délre 12 km, a Sárvíz-csatornától nyugatra pedig 25 km mélyen sikerült beékelődnie a szovjet védelembe. A március 6-tól 16-ig folyó harcokban a német fasiszta csapatok több mint 40 000 katonát és tisztet, kb. 500 harckocsit és rohamlöveget vesztettek.

A 3. Ukrán Front csapatainak sikeres védelmi hadművelete következtében létrejöttek a szovjet csapatok további Ausztria és Dél-Németország felé irányuló támadásához szükséges kedvező feltételek.

Nézzük meg röviden, mi volt a helyzet a többi frontszakaszon.

Nagybajom—Kaposvár irányában a hitlerista 2. páncélos hadsereg március 6-án reggel 07.00 órakor támadásba ment át. A támadás a Nagybajomtól délre lévő körzetben tüzérségi előkészítéssel kezdődött. A szovjet csapatok Balatontól délre elhelyezett tüzérsége ezzel egyidőben végrehajtotta a tüzérségi ellenelőkészítést az ellenség megindulási körzeteire, amely komoly veszteségeket okozott.

Az ellenséges támadás keskeny arcvonalon, nagy harckocsi és tüzérségi sűrűséggel indult meg. A támadás lefolyásáról a szovjet hadseregparancsnokság megállapította, hogy az ellenséges 2. páncélos hadsereg főcsapását Nagybajomtól délre 3 km széles sávban akarja végrehajtani. Ebben a sávban a szovjet csapatok a szomszédos körzetek tüzérségének tűzmanőverével hatalmas tűzösszpontosítást hajtottak végre, 48 csősűrűséget biztosítva, 1 km arcvonalra. Ugyanakkor az itt védő hadsereg tartalék erőit és eszközeit különösen a harckocsikat és tüzérségeket

is, ebbe az irányba összpontosították. Az erők és tüzérségi eszközök manőverezése lehetővé tette, hogy a támadás második napjától az erőviszonyok kiegyenlítődjenek, a harmadik napon pedig a szovjet csapatok erőfölényt érjenek el az ellenséggel szemben.

A szovjet védők kemény ellenállása, az erők és eszközök széles manőverezése a fenyegetett irányban, szétzúzta az ellenséges támadást, amely alig 1—1½ km-re tudott beékelődni a harcászati mélységbe.

A hitlerista 2. páncélos hadsereg, miután Nagybajomtól D-re nagy veszteségek után megállásra kényszerült, átcsoportosította erőit és március 14-én újabb csapást hajtott végre Kaposvár irányába. A csapás felfogására a szovjet parancsnokság széles manőverezést hajtott végre, erőket vont ki a nem támadott körzetekből, ezzel az újabb próbálkozást is meghiúsította és súlyos veszteségeket okozott a hitleristáknak. Ilyenformán Nagybajom—Kaposvár irányában az ellenséges támadás még olyan harcászati sikert sem ért el, mint a Velencei tó és a Balaton között.

A délről jövő támadás ért el némi eredményt. Ezen az arcvonalszakaszon az ellenségnek sikerült kierőszakolnia az átkelést a Dráván és elérte Siklós—Harkány vonalát.

A 3. Ukrán Front parancsnoksága a veszélyeztetett irányba két hadosztályt vetett be és ellencsapást hajtott végre a betört fasiszta erők visszaszorítására.

Tizenkét napig tartottak az elkeseredett harcok ebben az irányban, ezek eredményeként a hitlerista csapatokat felmorzsolták és maradványaikat a Drávához szorítva, megsemmisítették.

Ezen a frontszakaszon vettek részt Magyarország felszabadításában a 3. Ukrán Front alárendeltségében a baráti bolgár néphadsereg csapatai is.

A testvéri bolgár nép hős fiai szilárdan kitartottak és megakadályozták, hogy a hitleristák a Dráván való átkelés után hídfőjüket kiszélesítsék.

A segítségre küldött két hadosztállyal együtt a bolgár csapatok harcosai eredményesen morzsolták fel az ellenség erőit, majd ellentámadásba mentek át.

A német fasiszta parancsnokságnak az a kísérlete, hogy a szovjet csapatok támadását a szovjet—német arcvonal déli szárnyán megállítsa és elvonja a szovjet hadsereg berlini irányban harcoló erőit, teljes kudarccal végződött.

A balatoni védelmi hadművelet a sziklaszilárd szovjet védelem magyarországi hőskölteménye lett. A szovjet harcosok emberfeletti hősiességgel védték állásaikat, önfeláldozó bátorsággal fogták fel a fasiszták rájuk zúduló rohamait. Hiába volt az ellenség minden erőlködése, céljukat nem érték el, nem jutottak ki a Dunához. A szovjet csapatok aktív védelemmel felőrölték az ellenség erejét.

A támadásba való átmenet

Míg a 3. Ukrán Front csapatai nehéz harcokban visszaverték a fasiszta csapatok dühödt rohamait és szilárdan helytállva, felmorzsolták annak erőit, a 3. Ukrán Front parancsnoksága a védelmi hadművelet egész ideje alatt az ellentámadásba való átmenetet tartotta szem előtt.

Az ellenség egymás után indított rohamait felfogó szovjet harcosok hősi helytállása elegendő időt biztosított a szovjet hadvezetés számára,

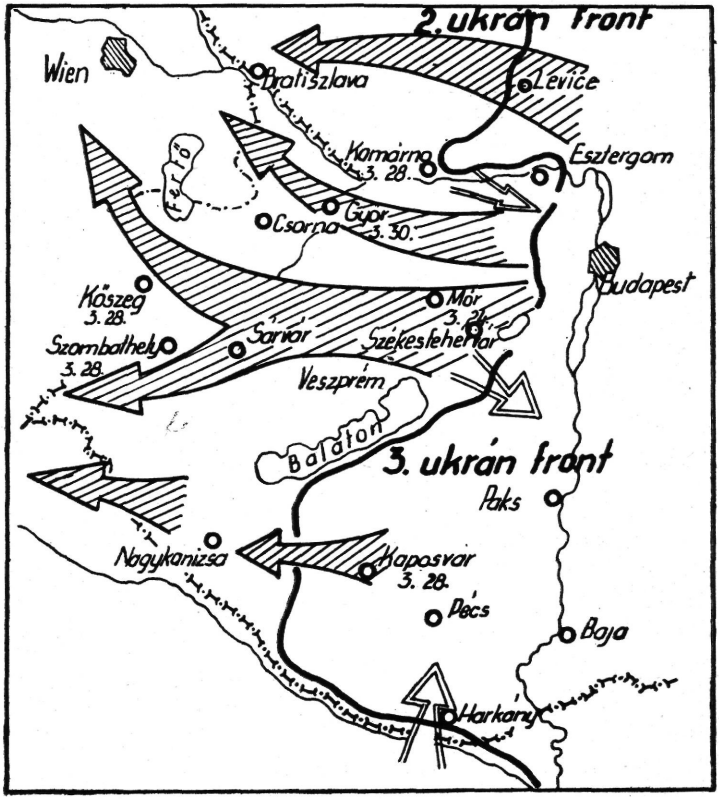

Az ellentámadásba való átmenet.

hogy a nagyarányú támadó hadműveletet a leggondosabban megszervezze és a legmegfelelőbb pillanatban megindítsa.

A támadó hadművelet előkészítését szolgálta az is, hogy a védelmi harcokban nem kerültek bevetésre az összes tartalékok. Pl. a rendelkezésre álló három áttörő tüzér hadosztályból csak egy került alkalmazásra, kettő készen állt az ellentámadáshoz. A 3. Ukrán Frontot a támadó hadművelet sikere érdekében a szovjet legfelső parancsnokság megerősítette a 9. gárda és a 6. páncélos hadsereggel.

A tervezett ellentámadás főcélja Magyarország teljes felszabadítása és Ausztria fővárosa, Bécs elfoglalása volt.

A hadműveletekben a 2. és 3. Ukrán Front csapatai együttműködve vettek részt. A szovjet főhadiszállás az ellentámadás megindításának időpontját március 16-ra tűzte ki.

A terv szerint a Magyarország felszabadítását célzó hadműveletek utolsó fázisában a nagyobb terhet a 3. Ukrán Front viselte. A Front főerejével a „mór i kapu" és Balaton között Székesfehérvár—Mór, Veszprém, Pápa, Sopronon keresztül, Wiener-Neustadt irányában kellett támadást intézni Bécs ellen. A front balszárnyának a Drávánál bevetett erőkkel együttműködve, a Balatontól délre Nagykanizsa, a zalai olajvidék, majd Grác felé előretörve kellett a főerők támadásával együttműködni.

A 2. Ukrán Front erői zömével a Dunától északra, Léva, Pozsony, Bécs irányában mérte főcsapását. A Front balszárnyán harcoló csapatoknak, — melyek Buda felszabadítása után a 3. Ukrán Front Pilis-hegységben harcoló csapatait váltották fel, — a Gerecse-hegységből előretörve, a bécsi műút mentén, Győr—Mosonmagyaróvár irányába kellett támadnia. (3. sz. vázlat.)

Március 16-án a kora reggeli órákban a szovjet tüzérség és légierő pusztító tüze rászabadította a poklot a fasisztákra. A tüzérségi és légi előkészítés után mindkét front csapatai, az egész arcvonalon támadásba mentek át.

A hadművelet első etapjában, március 16—24. között mindkét Front sikeresen áttörte az ellenség védelmét, szétverte csoportosításait Esztergom és a Balaton körzetében és megkezdte az ellenség csapatainak üldözését, amelyek a Rába folyó vonala mögé vonultak vissza.

A 3. Ukrán Front csapatai megállíthatatlanul törtek előre. Március 16-tól 24-ig a front csapatai 100 km széles arcvonalon 70 km-t nyomultak előre. Mór csakhamar megszabadult a fasiszta elnyomástól. A front csapatai 8 nap alatt 350 helységet foglaltak el. Fényes sikerrel járt a 2. Ukrán Front csapatainak támadása és igen sok helységet szabadítottak fel, köztük Esztergomot.

A támadás a következő napokban is lendületesen haladt előre. A 2. Ukrán Front Balatontól északra harcoló csapatai csak március 25-én 50 helységből verték ki a fasisztákat.

A fasiszták képtelenek voltak arra, hogy a védelmet megszervezve a szovjet csapatok előretörését megállítsák.

Március 26-án már Pápa és Devecser — az Ausztria felé vezető utakat fedező — fontos fasiszta támaszpontok is a szovjet csapatok kezében voltak. Ezzel egyidőben a szovjet csapatok több mint 100 helységet szabadítottak fel.

A Győr—Pápa vasútvonal mentén a fasiszták már korábban erős védelmi vonalat építettek, itt akarták megállítani a szovjet csapatok előretörését. A 3. Ukrán Front csapatai nem torpantak meg az újabb akadály előtt, több helyen beékelődtek az ellenséges állásokba, részekre szakították és külön-külön semmisítették meg a fasiszta csapatokat.

Március 27-én felszabadult — Kisbér, Tét, Celldömölk, Jánosháza és Tapolca városokon kívül — több mint 200 helység.

A 3. Ukrán Front csapatai az elért sikereket tovább mélyítették, áttörték a Rába vonalát és a március 28-i sikeres harcok erdményeként kiverték 150 helységből a fasisztákat. A szovjet harcosok az ellenség üldözése és állandó harcok közepette napi 25—30 km-t törtek előre, súlyos harcok árán elfoglalták Szombathelyt. Ezen a napon felszabadult Kapuvár, Kőszeg és még 100 helység, és ezzel ezen a részen elérték az osztrák határt.

A 3. Ukrán Front főcsapást mérő csapataival egyidőben a Front balszárnya és a vele hadműveleti együttműködésben harcoló bolgár néphadsereg csapatai is eredményes harcokat vívtak a Balatontól délre eső frontszakaszon. Április 2-án elfoglalták Nagykanizsát, április 4-én pedig a 3. Ukrán Front csapatai ezen a frontszakaszon is átlépték az osztrák határt. Ezzel a 3. Ukrán Front további hadműveletei Ausztria területére tevődtek át.

A 2. Ukrán Front Magyarország területén harcoló csapatai március 24-e után folytatták előnyomulásukat. Március 25—26-án felszabadították Nyergesújfalut és Lábatlant, majd a Duna déli partja mentén előretörve Ács községet és több mint 40 más helységet.

Komárom városa március 28-án szabadult fel. Még ugyanazon a napon nyugat felé előretörve a szovjet csapatok Győr városának fasiszta helyőrségét rohamozták meg, s 30-án kiverték a hitleristákat ebből a fontos ipari városból is.

A fasiszták a szovjet csapatok rohamos előretörésének következtében igen szorongatott helyzetbe kerültek. A Duna és a Fertő-tó közötti terület („a bécsi kapu") elvesztése Bécset védtelenné tette.

Bécs közvetlen védelmének biztosítása lebegett tehát a német vezérkar szeme előtt, amikor Magyaróvár térségében egy keskeny arcvonalszakaszon nagymennyiségű harckocsi és jelentős gyalogság összpontosításával erős védelmi csoportosítást hozott létre a szovjet csapatok előretörésének megállítására.

A szovjet csapatok támadását azonban ez sem állította meg. Magyaróvártól északi és déli irányban törtek előre, átvágták a Pozsony és Bécs felé vezető utakat, bekerítették és megsemmisítették a hitleristák védelmi csoportosítását és április 2-án bevonultak Magyaróvárra.

A hitleristák a sorozatos vereség után többé már nem tudtak megállni Magyarország területén. A szétvert csapatok maradványai rendetlen futásban, fegyvereiket eldobálva menekültek. A szovjet csapatok az ellenséget üldözve egy nap alatt 30 km-t törtek előre és április 4-én mindenütt átlépték az osztrák határt.

Hazánk területén elhallgattak a fegyverek. Magyarország teljesen és végleg felszabadult a német fasiszták és nyilas bérencek átkos, borzalmakkal teli uralma alól.

Általános következtetések

1. A hitlerista erők szétzúzása a balatoni védelmi hadműveletben megfosztotta az ellenséget attól a lehetőségtől, hogy kivonja csapatait és megerősítse védelmét Berlin irányában, ahol a szovjet csapatok az utolsó csapásra készültek.

A balatoni védelmi hadművelet az ellentámadó német-fasiszta erők felőrlésével megnyitotta az utat az ellenség utolsó ausztriai és dél-németországi hadiipari bázisa felé, a Bécs felé irányuló csapás végrehajtásával pedig megteremtette a feltételeket a végső csapás sikeréhez.

2. A balatoni védelmi hadművelet a Szovjet Hadsereg utolsó védelmi hadművelete volt a Nagy Honvédő Háborúban. A 3. Ukrán Front csapatainak 1945 márciusában megvívott védelmét a mély lépcsőzés, a csapatok nagy hadműveleti és harcászati sűrűsége a döntő arcvonalszakaszon, valamint az a képesség jellemezte, hogy gyorsan tudták erőiket növelni a veszélyeztetett irányokba. A védelmi hadműveletekben a csapatok kitűntek önfeláldozó helytállásukkal és nagyfokú aktivitásukkal.

Hangsúlyozni kell, hogy a Kurszk-i ívben vívott védelemtől eltérően a Balaton körzetében a szovjet csapatok nem rendelkeztek túlerővel az ellenség felett, ezért a csapatok manőverezése e hadműveletben különleges jelentőségre tett szert.

3. A 3. Ukrán Front hadművelete bizonyítja azt, hogy a védelmi hadművelet célja nemcsak az ellenséges támadás szétzúzása, hanem az is, hogy megteremtse az ellentámadásba való átmenethez szükséges feltételeket.

A Frontparancsnokság a védelmi hadművelet végrehajtásának egész ideje alatt szem előtt tartotta az ellentámadásra való átmenetet és e célból megőrizte tartalékai egy részét. A balatoni védelmi hadművelet a védelemből nagyméretű támadásba való átmenet klasszikus példája. Ezt a megoldást igazolták az erőviszonyok is, amelyek az ellenségnek okozott veszteségek révén jöttek létre.

4. Annak ellenére, hogy az ellenség nagymennyiségű harckocsival, rohamlöveggel és páncélos szállító járművel rendelkezett, s csapatai szervezetszerű létszámra voltak feltöltve, nem tudta kitűzött célját elérni.

Az ellenség nem tudta áttörni a szovjet csapatok nagyerejű és aktív védelmét. Az ellenségnek sehol sem sikerült szétszakítani az összefüggő,

jól megszervezett védelmi arcvonalat és nem tudta tevékenységét a mélységben kifejleszteni.

A védelem tartalékai manőverezésének üteme általában gyorsabb volt, mint az ellenséges csapatok támadásának üteme. Ezt a szovjet csapatok egyrészt a védelem szilárdságával és állóképességével, másrészt a csapatok magasfokú manőverező képességével érték el.

5. A szovjet csapatok helytállása és bátorsága a hadművelet során soha nem látott erővel nyilvánult meg. Az összes fegyvernemek harcosai és tisztjei mesteri módon harcoltak az ellenség ellen és rettenthetetlenül verték vissza annak tömeges harckocsirohamait. A védelmi harcokban sok gyalogos, lovas, tüzér, páncélos és repülő tüntette ki magát.

A főtisztek és tábornokok szakszerűen irányították az egységek és magasabb egységek harctevékenységét, szilárdan kézben tartották a vezetést, művészien manővereztek az erőkkel és eszközökkel.

6. A szovjet csapatok a balatoni védelmi hadműveletben magasfokú éberségről tettek tanúbizonyságot. Az ellenség támadása nem lepte meg őket. Tudtak róla és jól felkészültek az elhárítására.

Ahhoz, hogy a védelem gyorsan és időben át tudja csoportosítani erőit, igen nagy fontossága van a felderítés szünetnélküli végrehajtásának. A 3. Ukrán Front főparancsnoksága tudományos alapossággal megszervezett és helyesen irányított felderítése révén mindig idejében tájékozva volt az ellenség főcsapásának irányáról és ennek változásáról. Ez tette lehetővé, hogy mindig helyes intézkedéseket, illetve rendszabályokat hozhasson.

7. A balatoni védelmi hadművelet bebizonyította: ahhoz, hogy megsemmisítsük a nagyszámú harckocsival rendelkező ellenséges csoportosítást, a védelmet mélységben lépcsőzni kell és bőségesen el kell látni páncélelhárító eszközökkel. A védelmi hadművelet ismét bebizonyította azt, hogy a korszerű összfegyvernemi magasabb egységek képesek sikeresen ellenállni nagy ellenséges harckocsi csoportosítások csapásainak.

A korszerű gyalogság, a páncélelhárítás széleskörű alkalmazásával, szakadatlan manőverezéssel és a többi fegyvernemmel együttműködve képes sikeresen harcolni az ellenséges harckocsik tömegtámadásai ellen is.

A 3. Ukrán Front az ellenség főcsapásának irányában összpontosította erőinek és eszközeinek zömét. A főcsapás irányában az ellenséges harckocsik és gyalogság leküzdésére az arcvonal egy kilométerére 40—60 cső tüzérségi sűrűséget, 15—20 páncéltörő, illetve harckocsisűrűséget hoztak létre.

Tekintettel arra, hogy korszerű viszonyok között nagy harckocsi csoportosítás gyakran lehet a támadó ellenséges csapatok főütőereje, a védelmi harcokban különös jelentőségre tesz szert a páncélelhárítás mesteri megszervezése és a különféle űrméretű tüzérség alkalmazása.

A páncélelhárítás ellenállóképessége, mint azt a balatoni védelmi hadművelet tapasztalatai bizonyítják, jelentős mértékben biztosítja az egész védelmi rendszer szilárdságát és szívósságát.

8. Harcászati Szabályzatunk azt tanítja, hogy az aktív védelem lényeges alkotó eleme az erők és eszközök manőverezése. A balatoni védelmi hadműveletben mind a front, mind a hadseregek tartalékai — különösképpen a tüzérség és a páncélelhárító tüzérség széleskörű manőverezést hajtottak végre. Bátran manőverezve az erőkkel és az eszközökkel, mind a mélységből, mind a meg nem támadott arcvonalszakaszokról, a szovjet parancsnokságnak rövid idő alatt sikerült kedvező erőviszonyokat teremtenie ott, ahol az ellenség csapását mérte és ezzel szétzúzta a támadást. Az erők és eszközök manőverében részt vettek a legfelsőbb parancsnokság nagy távolságban elhelyezett tartalékainak egyes egységei és magasabb egységei is. Így pl. egy páncéltörő tüzérdandár Bulgáriában volt, átkelve a hóval borított hegyeken, 4 nap alatt 1300 km távolságot megtéve, Székesfehérvár körzetébe ért.

A balatoni védelmi hadművelet megmutatta, hogy a korszerű hadsereg az összfegyvernemi magasabb egységek és hadműveleti magasabb egységek technikai felszerelésének szakadatlan mennyiségi és minőségi fejlődése növeli a támadó csapatok átütőerejét. Ezért a védő csapatoknak állandóan arra kell törekedni, hogy biztosítsák az erőkkel és eszközökkel bármely veszélyeztetett irányba való szabad manőverezést.

9. A Nagy Honvédő Háború védelmi hadműveleteinek tapasztalatai azt bizonyítják, hogy bizonyos esetekben nincs kizárva annak a lehetősége, hogy a tartalékot és a front második lépcsőjét a védelem harcászati mélységében vívott harc időszakában is fel lehet használni.

A 3. Ukrán Front második lépcsőjében lévő csapatainak a fővédőövért vívott harc céljából történő bevetése a balatoni védelmi hadművelet során is ezt bizonyítja. A 3. Ukrán Front parancsnokának ez az elhatározása azzal magyarázható, hogy az ellenség mélységben való előretörését a harcászati mélységben kellett megállítani. A harcászati mélység áttörése ugyanis a védelem mélységének korlátozott volta miatt a hídfőállásban igen súlyos kihatással lehetett volna a front egész védelmére.

10. A szovjet tüzérség igen fontos szerepet játszott a védelmi hadműveletek sikerében. Összpontosított tüzével már a megindulási helyzetben megbontotta az ellenség támadó erőit. Az ellenséges csapások irányában végrehajtott széleskörű manőverezéssel megteremtette a megfelelő sűrűséget és nagy mértékben hozzájárult az ellenség támadásainak megállításához.

A rövid idő alatt elkészített tervezés és a manőverezés révén a tüzérségnek nagy szerepe volt az ellentámadásba való átmenetben is. Rövid idő alatt az ellentámadás kezdetére a főcsapás irányába arcvonalkilométerenként mintegy 170—180-as csősűrűséget hoztak létre.

A légvédelmi tüzérség tüzével biztosította a tüzérség csoportosítását, a páncélos csapatokat és a hadtápalakulatokat, eszközei egy részével pedig részt vett az ellenséges harckocsik elleni harcban.

A légierő is nagymértékben járult hozzá a siker kivívásához. A repülők részt vettek a felderítésben, oltalmazták a front védelemben lévő erőit, csapásokat mértek az ellenség gyülekezési körleteire, tartalékaira és egyéb fontos objektumaira.

Márciusban tíz éve volt annak, hogy a dicső Szovjet Hadsereg a balatoni védelmi hadműveletben elért történelmi jelentőségű győzelmével megteremtette a lehetőséget hazánk teljes felszabadításához és a német fasizmus teljes szétzúzásához.

Most, amikor hazánk felszabadítása tizedik évfordulóját ünnepeljük és amikor az imperialisták újra életre akarják hívni a német fasiszta fegyveres erőt, ebből a mesteri hozzáértéssel megszervezett és végrehajtott hadművelet tanulmányozásából is erőt merítünk ahhoz, hogy országunk védelmét megdönthetetlenné tegyük.

A DRÁVAMENTI HARCOK

(1945. március 6—19.)

G. Ruszcsev ezredes—V. Janacskov őrnagy

1945 március elején a 3. Ukrán Front állományához tartozó 1. Bolgár Hadsereg Magyarországon védelmi állást foglalt, mely nyugat felé Kis-Erdő-től Nagyatádon, Háromfán, Heresznyén át a Dráva-folyóig terjedt, onnan pedig a védelem peremsávja délkelet elé, a folyó bal partja mentén a Dráva—Duna torkolatáig húzódott. (l. vázlat.)

A nyugati szakaszt a 3. hadtest (8., 10., 12. és 16. lövészhadosztály), a délit pedig a 4. hadtest (11. és 3. lövészhadosztály) védte.

Az 1. Bolgár Hadsereg parancsnoksága a 16. lövészhadosztály hadseregtartalékként való felhasználását is kilátásba helyezte a déli szakasz védelménél. E célból speciális ú. n. „Ropotamo"-tervet dolgoztak ki, mely szerint a hadosztályt a Szigetvártól nyugatra eső elfoglalt területre, Harkány vagy Barcs területére kellett áthelyezni.

A 3. hadtesttől jobbra, a Kadarkút—Nagykorpád vonaltól északra az N-ik szovjet lövészhadosztály, a 4. hadtesttől balra, Torjanc-tól keletre pedig a 16. jugoszláv hadosztály rendezkedett be védelemre.

1945. március 6-án a németek nagy erőkkel általános támadást indítottak, három összpontosított csapást mérve a 3. Ukrán Front ellen.

Az első (fő) csapást hét páncéloshadosztállyal (körülbelül 1600 harckocsival, három gyalog- és két lovas hadosztállyal) — összesen körülbelül 1600 löveggel — a Balatontól északra fekvő területen Duna felé és Délkelet irányba Pécs felé hajtották végre. A második körülbelül hét — nagyszámú roham- és páncélelhárító löveggel megerősített — gyaloghadosztállyal mért csapás Kaposvár—Pécs felé irányult. A harmadik csapást, körülbelül négy gyaloghadosztállyal, egy harckocsicsoporttal és nagymennyiségű tüzérséggel, Dolni Miholjac területéről a Dráván át Harkány—Pécs irányába hajtották végre.

A hitlerista parancsnokság arra törekedett, hogy bekerítse és megsemmisítse az 1. Bolgár Hadsereget, hogy mélyen átkarolja a 3. Ukrán Front déli szárnyát és elérje a Dunát, hogy ily módon a német védelmi vonalat a folyó jobb partjára vigye, amely így Budapesttől Eszékig húzódna.

A felek helyzete 1945. III. 5-én.

Az első két csapást a szovjet csapatok számolták fel. A Kaposvár—Pécs felé irányuló harcokban aktívan részt vett a 31. és 44. lövészezredünk is.

A harmadik csapás a 4. hadtestünk, de főleg a 3. lövészhadosztály védelmi szakasza ellen irányult. E csapás közvetlen feltartóztatásában és visszaverésében a 11. és 24. lövészezred (utóbbi a hadtesttartalék állományából), végleges felszámolásánál pedig a hadseregtartalék (16. lövészhadosztály), valamint a Front tartalék egy része (egy szovjet lövészhadtest) vett részt. E védelmi harcok elég nehéz és bonyolult körülmények között zajlottak le. E harcokban csapataink, szoros együttműkö-

désben a 3. Ukrán Front csapataival, a védelemben olyfokú szívósságot, állhatatosságot és aktivitást tanúsítottak, hogy megérdemelték úgy a szovjet harcosok és parancsnokok — akikkel vállvetve harcoltak —, mint a 3. Ukrán Front parancsnoka, Tolbuhin marsall magas elismerését és köszönetét.

A 3. lövészhadosztály arcvonala előtti helyzet (2. vázlat).

1945. február végén megállapítást nyert az, hogy az ellenség a Drávától délre új csapatokat — köztük gépesítetteket is — összpontosít. Március elején a németek Dolni Miholjac, Sz. Durad területén a 91. német hadtestet, — melynek állományához tartoztak a 104., 297. és 528. gyaloghadosztály — egy Vlaszov-féle kozák lovasdandárt és körülbelül 20 harckocsit vontak össze. Ugyanezen a területen összpontosítottak nagymennyiségű átkelési eszközt is (közönséges, gumi- és motorcsónakokat), valamint egy 25 tonnás pontonhíd építéséhez szükséges anyagot.

Mindez azt mutatta, hogy a németek nagy erőkkel erőszakos átkelést készítenek elő Dolni Miholjactól északra a Dráva-folyón.

A Dráva bal partjának védelmét a Dolni Miholjactól északra fekvő területen a 3. lövészhadosztály alakulatai látták el. A 11. lövészezred a három tüzérségi osztályból álló ezred-tüzérség csoporttal a következő védelmi szakaszt foglalta el: nyugaton Terehezs, Dráva-Csehi, Zsuhesz, Dolni Miholjac, keleten Beremend, Torjanc, Gát. A hadosztály többi lövészezrede (24. és 29.) a hadtest második lépcsőjében (tartalékban) volt.

Az ezred védelmi szakaszában csoportosították még a hadosztálytartalékot (a 3. hadosztály közvetlen műszaki zászlóalját — Kovácshida területén, a 3. hadosztály közvetlen felderítő lovasszázadát — Siklós, Nád falu területén), valamint a hadtesttartalék egy részét (24. lövészezred a 6/4. gépesített tüzérosztállyal, mely Harkány, Siklós, Nagy-Harsány területén települt).

A 11. lövészezredtől jobbra a 41. lövészezred, balra pedig a 16. jugoszláv hadosztály foglalt védelmi állást.

Az ezred feladata az elrendelt körülbelül 16 km kiterjedésű arcvonalszakasz védelme volt azzal, hogy a németek erőszakos átkelési kísérletét a Dráván visszaverje és biztosan zárja el a Dolni Miholjac, Harkány, Pécs felé vezető útirányt.

Az említett iránynak nagy jelentősége volt, mert az 1. Bolgár Hadsereg hátországához vezetett. Az ezred védelmére bízott szakasz erdőkkel szegdelt és sok különböző irányba vezető csatornával átszelt sík terület volt. A legnagyobb, a Drávával majdnem párhuzamosan vezető ú. n. Fekete-víz csatorna, mely 10—15 m széles, 1,5 m mély és gázlón nem lehet rajta átkelni. E csatornák kedvező vonalakat alkottak a védelem és az ellenség feltartóztatása szempontjából és nehézségeket okoztak úgy délről-észak felé a támadónak, mint a védelem tartalékainak manőverezésében.

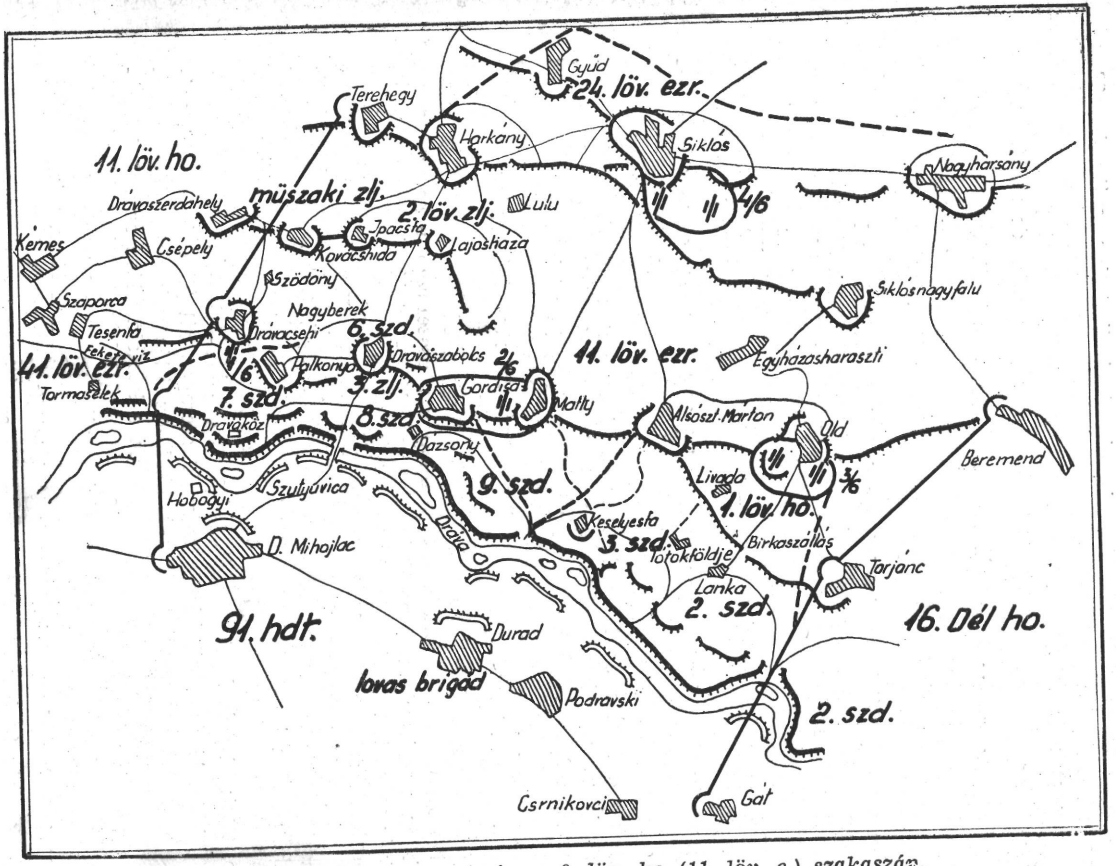

A védelem megszervezése a 6. löv. ho. (11. löv. e.) szakaszán.

A Dráva a szóbanforgó szakaszán átgázolhatatlan, szélessége 80—150 m, mélysége eléri az 5 m-t és folyása lassú, azaz 2 m/sec. A partok alacsonyak és mindenütt átkelésre alkalmasak. A déli part valamivel magasabb és erdőmentes, az északi pedig alacsonyabb, de majdnem teljesen ültetett erdőkkel borított, ami a figyelést és a folyónak a mélységből való tűz alá vevését nagyon megnehezítette.

A Dráván való átkelése után, észak felé irányuló támadásra a következő irányok a legalkalmasabbak: Dolni Miholjac, Dráva-Szabolcs, Harkány és Csrikovci, Gát, Alsó-Szent-Márton, Siklós. Ezek közül a védelem szempontjából az első irány volt a legfontosabb és legveszélyesebb, és az ellenség éppen abba az irányba összpontosította főerőit.

Az idő meleg és száraz volt. Holdvilág nélküli felhős éjszakák és rossz látási viszonyok voltak. E feltételek partraszállás szempontjából kedvezőek voltak és megnehezítették a védelem tevékenységét.

A 11. lövészezred állásait eleinte a hadosztály más csapatai foglalták el, amelyek azokat az egész február hó folyamán építették ki. A peremsáv közvetlenül a part mentén húzódott. Február 23-án átcsoportosították a csapatokat és rögzítették a 11. lövészezred védelmi szakaszát. Az ellenség észak felé várható támadása két legfontosabb irányának — Harkány, Siklós és Pécs felé vezető irányoknak elzárására két lépcsős harcrendet hoztak létre (a 3. és 1. lövészszázlóalj az első lépcsőbe került, a 2. lövészszázlóalj pedig a másodikba) (2. vázlat).

A 11. lövészezred védelmi szakaszának átvétele után folytatta állásainak kiépítését. A part mentén összefüggő árkokat építettek, amelyek a védelem gerincét képezték. Abban szervezték meg az első lépcsőben lévő lövészszázadok védelmét. Dráva-Palkonya, Dráva-Szabolcs, Gordisa, Alsó-Szent-Márton, Old vonalán majdnem összefüggő árkot építettek. Ebben a szakaszban csoportosították a zászlóalj-tartalékokat és az ezredtüzér csoportot. Tovább északra Kovácshida, Ipacsa, Lajosháza, Kisalmás területeit szintén összefüggő árkokkal kötötték össze. Ezen a területen az ezred- és a hadosztály-tartalékok egy része helyezkedett el. A hadosztály-tartalékok többi részét Siklós, Nádfalu területén csoportosították. Minden lakott helységet körkörös védelemre rendeztek be.

Még tovább északra, Harkány, Siklós, Nagy-Harsány vonalában állást építettek ki a hadtest-tartalék számára (24. lövészezred).

A 11. lövészezred állását műszaki szempontból jól építették ki, széles körben alkalmazott földmunkákkal. Az állás műszaki fejlesztése tovább folytatódott, úgy hogy fokozatosan a kéz alatt lévő anyagból harcálláspontokat és a harcosok részére fedezékeket létesítettek. Mélyebb előtér hiánya miatt csak a partraszállásra alkalmas területeken létesítettek sekély aknamezőket. Egyéb akadályokat nem hoztak létre, mivel magát a Drávát komoly víziakadálynak tekintették.

Február 25-én a 11. lövészezred és szomszédjai (41. lövészezred és 16. jugoszláv hadosztály) közötti csatlakozások védelmét beszélték meg és rögzítették jegyzőkönyvileg. A hadosztálytörzs írásban dolgozta ki és

küldte az alosztályoknak az ezredre vonatkozó, részletes „működési módot" (az együttműködés tervét) ellenséges támadás esetén, mely az ellenség partraszállásának és támadásának az ezred szakaszán elképzelhető következő öt legvalószínűbb „variációjával" (lehetőségével) foglalkozott: az ellenség partraszállása és rajtaütése a 3. lövészzászlóalj területén; rajtaütés az 1. lövészzászlóalj területén; egyidejű partraszállás és rajtaütés mindkét zászlóalj ellen; rajtaütés a 41. lövészezreddel való csatlakozási helyre; rajtaütés a 16. jugoszláv hadosztállyal való csatlakozási helyre.

Mindegyik variációban utasításokat adtak a lövészalegységek védelmi harcának vezetésére, valamint a tüzérséggel és a tartalékokkal való együttműködésre vonatkozóan.

Megállapították úgyszintén a tartalékok ellenlökéseinek irányait és megindulási vonalait, a tüzéralegységek helyeit és tüzét, a harc vezetését, az együttműködést szabályozó jeleket stb. Feltüntették a védelem legfontosabb területeit, melyeket szívósan és a végsőkig védeni kellett.

A 11. lövészezred szakaszában harckocsik által a következő legjobban veszélyeztetett irányokat állapították meg: Dolni Miholjac, Dráva-Szabolcs, Harkány és Csrikovci, Alsó-Szent-Márton, Siklós vagy Harkány.

A „működési mód" intézkedett erről:

— hogy a harckocsik által veszélyeztetett irányokban a harckocsik elleni közelharcot folytató csoportok számára fészkeket rendezzenek be, ahol minden harceszköz (harckocsi elleni aknák, összpontosított töltetek, kézigránát kötegek, benzin- és füstpalackok) elő legyen készítve és mindig kéznél tartva;

— hogy a járható helyeken, az utakon és a páncélelhárító lövegek állásainak közelében anyagot (köveket és fatörzseket) halmozzanak fel, harckocsiakadályok gyors létesítése céljából;

— hogy az ezred utászszakaszaiból mozgó műszaki zártelepítő osztagot (POZ) kell felállítani — megerősítve azt 2 lovaskocsival és ellátva 50 db. hk. elleni aknával, 200 kg. robbanóanyaggal, összpontosított töltetekkel, benzin- és füstpalackkal stb., mely osztag a Harkánytól délre eső területen csoportosítandó; a harceszközök mindig kéznél legyenek és harckocsi-riadó esetén az osztag a legrövidebb időn belül vonuljon ki a veszélyeztetett területre; az osztagparancsnok tanulmányozza az irányokat és jelölje ki a felfejlődésre alkalmas terepszakaszokat;

— hogy az első lépcsőben lévő zászlóaljak parancsnokai találkozzanak a szomszéd parancsnokokkal és rögzítsék a csatlakozási helyek védelmét az aláírt jegyzőkönyv szellemében.

Az „együttműködés" terepen való alapos tanulmányozásáról és az elrendelt rendszabályok végrehajtásáról szóló jelentést február 27-én 18,00 óráig kellett felterjeszteni.

A védelem megszervezésére vonatkozó intézkedések kiadása után az ezredtörzs ellenőrizte az alosztályok harckészültségét. Március 3-áról 4-ére

virradó éjjel felriasztották az 1. lövészzászlóaljat, a 6/2. tüzérezredet és más alosztályokat. Ellenőrizték az alosztályok és harcosok harckészültségét és felszerelését, a híradást, a fegyverek éjjeli lövésre való előkészítését, az erődítési munkálatok menetét, a harcfeladat értelmezését az egyes parancsnokok részéről, stb.

Az alakulatok védelmének hadműveleti és harcászati előkészítésével egyidejűleg a hadművelet erkölcsi-politikai biztosításáról is gondoskodtak.

A támadás megkezdése előtt a németek néhány napon át erős propagandát fejtettek ki, hangszórók, röpcédulák stb. útján, mellyel igyekeztek megingatni harcosaink szellemét, aláásni igaz ügybe vetett hitüket, melyért harcba szálltak, és arra késztetni őket, hogy adják fel a harcot.

A németek eme aljas kísérletei ellen az 1. Bolgár Hadsereg összes magasabb egységeinél, de különösen a 3. lövészhadosztály csapatainál széleskörű felvilágosító munka ment végbe, a német-fasiszta hazugságok és rágalmak leleplezése, valamint a harciszellem és a győzelembe vetett hit megerősítése érdekében. Felvilágosították a katonákat és a parancsnokokat, miben rejlik Dráva-menti védelmük ereje, valamint arról, hogy milyen reménytelen volna az ellenség helyzete, ha megkísérlené a Dráva átlépését északi irányba. A politikai helyettesek beszédeket tartottak a katonáknak, a katonai aktívák pedig a maguk részéről széleskörű politikai és oktató munkát végeztek. Szerkesztettek lövészárki újságokat („Ataka", „Csemomorszka Burja", „Csemomorec", „V Boj za Rodimata", „Sturmovak"), faliújságokat, fényképtáblákat, stb. Rendszeresen kapták és olvasták az 1. Bolgár Hadsereg törzsétől kiadott „Frontovak" és „Csaszovoj" című újságokat.

Az egész erkölcsi és politikai előkészítés a következő jelszó alatt folyt: „Testvéri együttműködésben a Szovjet Hadsereggel megsemmisíteni a német fasizmust."

A minden rangú és rendű politikai helyettesek óriási munkájának eredményeként megerősödött a csapatok fegyelme és harckészsége, ez napról napra nőtt az ellenség mielőbbi és végleges szétzúzása iránti vágy.

Március elejéig az ezred szakasza előtt lévő ellenség teljesen rejtve tartotta magát. Összes átcsoportosításait, valamint új erők mélységből való előrevonását csak éjjel hajtotta végre. Napközben az ellenséges csapatok nem hagyták el szálláshelyeiket, hogy még a helyi lakosság se tudjon róluk tudomást szerezni.

A készülődő erőszakos átkelés titokban tartása érdekében a németek Dolni Miholjac területén még járőr támadást sem hajtottak végre, Barcsnál viszont végrehajtottak ilyeneket azzal a céllal, hogy megtévesszék a védelmünket, és elterelj ék annak figyelmét.

Mindezen rendszabályok ellenére a németek szándékai nem maradtak titokban sem a hadosztály, sem az ezred parancsnoksága előtt. Ezekre a felsőbb parancsnokság is figyelmeztette őket.

A védelmünk ellen tervezett csapásra szánt ellenséges erők pontos mennyiségét, valamint hadműveletének méretét csak a harcok folyamán

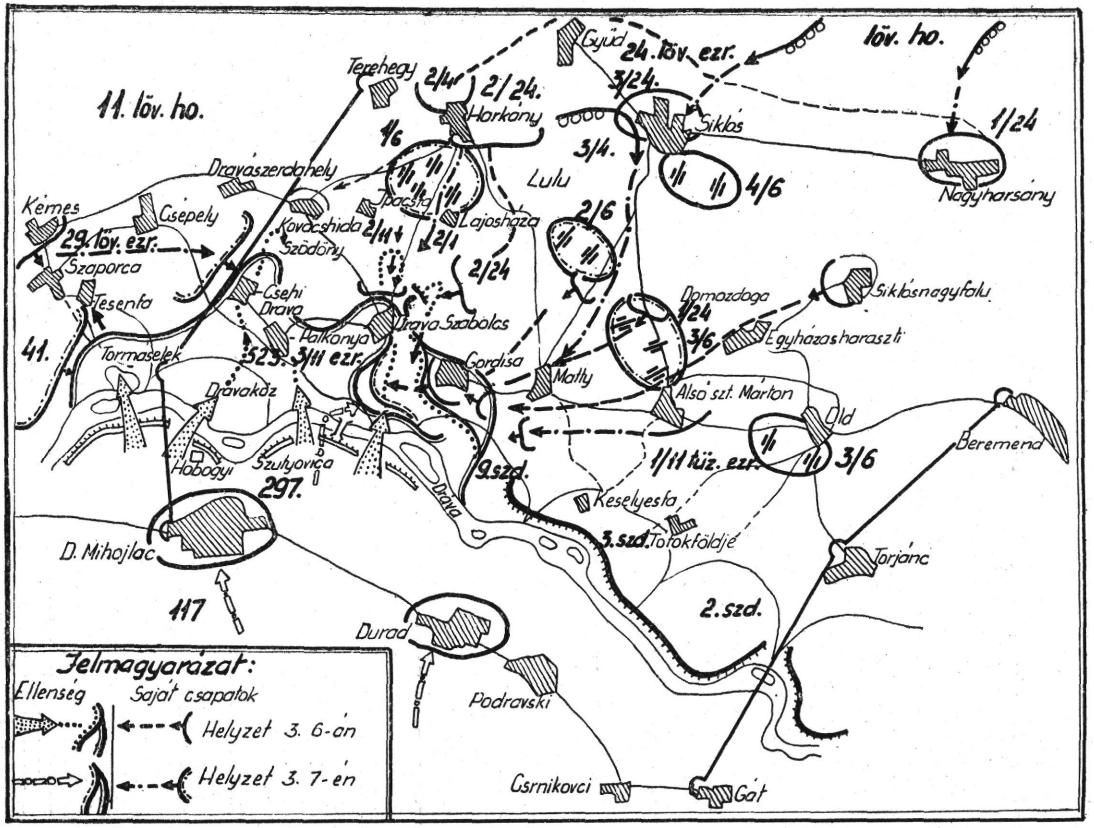

A német áttörés megállítását célzó védelmi harcok márc. 6—7-én.

tudtuk meg, amikor parancsokat és helyzettérképeket zsákmányoltunk, azokból megállapítottuk az ellenséges erők állományát és mennyiségét.

Az alábbi táblázatban láthatjuk, a 11. lövészezred szakaszán, a hadművelet első napján bevetésre került saját és ellenséges erők viszonyát.

Alegységek	A 11. lövészezred szakaszán			Csak a 3. lövészzászlóalj szakaszán		
	saját	ellenség	arány	saját	ellenség	arány
Lövész gyalogzászlóalj	2	12	1:4	2	8	1:4
Műszaki zászlóalj	1	4	1:4	1	3	1:3
Felderítő lovasszázad	1	2	1:2	—	—	—
Aknavető század	4	17	1:4	3	10	1:3.3
37 mm-es páncélelh. szd-ok.	1	17	1:17	1	9	1:9
75 mm-es páncélelh. ütegek	1	5	1:5	1	5	1:5
75 mm-es páncélelh. ütegek	3	5	1:1,7	3	3	1:1
105 mm-es páncélelh. ütegek	6	—	6:0	3	—	3:0

A védelmi harc lefolyása (3. vázlat).

A 3. lövészhadosztály csapatai március 5-én teljes harckészültségben éjjeleztek. Az éjszaka sötét volt. Éjfélig a Dráva jobb partján csend uralkodott. Március 6-án 1h 15-kor a 7. és 8. lövészszázadok figyelői a folyó jobb partján beszélgetést, parancsszavakat és motorzajt hallottak és megadták a riadójelt. Az alosztályok elfoglalták harcállásaikat, a tüzérség erős tüzet nyitott Sutyuricára, Hobadi-ra és Dolni Miholjac északkeleti környékére.

1.20-kor megkezdték a németek első lépcsőjük áthajózását, és pedig a szétrombolt Dráva-hídtól nyugatra és a 7. és 8. lövészszázad védelmi körletei felé törtek. Az ellenséget gyilkos géppuska-, puska- és tüzérségi tűz fogadta, mind a folyón, mind partraszállás alatt, de annak ellenére sikerült csapatainak egy részével a parton megkapaszkodnia. Egyenlőtlen kézitusaharc kezdődött, melyben a 7. lövészszázad tartalékával háromszor hajtott végre ellenlökést. A védelem minden erőfeszítése ellenére sikerült az ellenségnek 3,00 óráig a hídtól nyugatra eső területre az egész 523. gyalogezredet áthozni, mely átkarolta a 7. és 8. század hősiesen ellenálló harcosait és gyorsan tört északra, Dráva-Csehi és Dráva-Palkonya felé.

Abban az időben, amikor a 7. és 8. század területén elkeseredett harc folyt, az ellenség motorcsónakok segítségével csapatokat kezdett átszállítani a hídtól keletre is, a Fekete-víz csatorna torkolata felé, ahol 4.00 h-ig sikerült átvinnie majdnem az egész 524. gyalogsági ezredet.

A szárnyban lévő ellenség így teljesen bekerítette a 7. és 8. lövészszázadot.

A zászlóaljtartalék (6. lövészszázad) még sötétségben foglalta el a megindulási vonalat a Dráva-Szabolcstól délre végrehajtandó ellenlökésre. Az ellenség azonban lendületesen tört előre a zászlóalj egész arcvonalán és gyorsan haladt észak felé. 4.30-kor bekerítette keletről Dráva-Szabolcs-ot és a tartalék hátába került. Ez zavarba hozta a 6. század parancsnokát, aki nem tudta végrehajtani az ellenlökést és megkezdte visszavonulását észak felé.

Ez alatt az idő alatt a németek teljes egészében elfoglalták Dráva-Csehit és Dráva-Palkonyát, de a védekező 7. és 8. lövész-századok megmaradtak állásaikban és teljesen bekerítve folytatták az ellenállást. Északon az ellenség folytatta előretörését, amit csak a 6. tüzérezred 1. és 2. osztályának ütegei késleltettek, melyek a harcot a kezelő legénység géppuska- és puskatüzével folytatták. Az ellenségtől bekerített ütegeknek csak nagy erőfeszítés és áldozatok árán sikerült hátrább fekvő állásokba visszavonulni, mialatt Dráva-Csehinél elvesztettek egy lófogatú üteget és Gordisá-nál egy tarackot, de azok is ellenállást tanúsítottak az utolsó lövedékig.

Virradatkor tisztázódott a helyzet. Az ellenség elfoglalta a 3. lövészzászlóalj egész védelmi körletét, míg a zászlóalj-tartalék (6. lövészszázad) Dráva-Szabolcs-tól északra vonult vissza. A hadosztályparancsnok elhatározta, hogy a „Szabolcs"-terv szerint cselekszik, vagyis hogy a hadosztály-tartalék az ezred-tartalékkal együtt Dráva-Szabolcs irányában ellenlökést hajt végre.

A hadosztályparancsnok elhatározása értelmében a műszaki zászlóalj parancsot kapott, hogy az Ur, Nádberek megindulási vonalból ellenlökést hajtson végre Dráva-Szabolcs, Kenderzs vonalától nyugatra; a 11. lövészezred 2. zászlóalja Ur, Nádberek-től keletre lévő kiindulási vonalából ellenlökést hajtson végre Dráva-Szabolcs irányába, a felderítő lovas-század pedig a Matty délnyugati környékén lévő megindulási vonalából Gordisa, Kenderzs irányában.

Az ellenlökést 8.00 órakor kellett megkezdeni, 10 perces tüzérségi előkészítés után.

A helyzet azonban gyorsan megváltozott és mind világosabban kidomborodott az ellenség nyomása Dráva-Szabolcstól északra Harkány felé.

A hadosztályparancsnok kérésére a 4. lövészhadtest parancsnoka engedélyezte a 24. lövészezred 2. zászlóaljának felhasználását, mely Harkány déli körzetében lévő állásában tartózkodott az arcvonalon folyó ellenlökés megerősítésére. A zászlóaljat azonnal Lajosháza majorhoz irányították.

A harc kimenetelére döntő jelentőségű ellenlökés biztosítására a hadosztálytörzstől három tisztet küldtek a hadműveleti ellenőrzés gyakorlása, valamint az ellenlökésben részt vevő minden alegység működésének esetleges összhangba hozása végett. E tisztekhez közvetlenül a hadosztálytörzstől speciális vezetékes összeköttetést létesítettek. A három tiszt 7.00 órakor érkezett rendeltetési helyére, érintkezésbe léptek az illetékes pa-

rancsnokokkal, tájékozódtak és összeköttetésbe léptek a hadseregtörzszsel.

Az ellenlökés 8.00 órakor kezdődött.

A műszaki zászlóalj az ellenlökés megindulási vonala felé indult, de azonnal erős géppuska- és aknavető tűz fogadta Dráva-Csehi és Szeden major felől. Nem sokkal később az ellenség támadást indított Kovácshida felé, azzal a céllal, hogy átkarolja az ezred jobb szárnyát. Ebből kifolyólag a zászlóalj parancsot kapott, hogy a hidászszázaddal együtt foglalja vissza Kovácshidát és „tartsa azt a végsőkig", megakadályozva, hogy az ellenség észak felé benyomuljon és ezáltal megszakítsa jobbra az összeköttetést a 11. lövészhadosztállyal.

E feladat teljesítésénél a zászlóalj 11.00 óráig szívós harcot vívott, melyben a törzs személyi állománya, az eü. részleg személyzete és az összes vonatos katonák is közvetlenül részt vettek. Három egymást követő támadás visszaverése után a zászlóalj nemcsak megállította az ellenséget, hanem támadásba lendülve, visszavetette azt Szeden majorhoz.

Az ezred-tartalék (11. lövészezred 2. zászlóalja) az Ipacsfa, Lajosháza vonalában fekvő megindulási terepszakaszán szívós harccal megállította az ellenség előrenyomulását, a 24. lövészezred 2. zászóalja pedig a Lajosházá-tól délre fekvő terepszakaszt foglalta el.

10.00 órakor a 11/2. és 24/2. lövészzászlóaljak megkezdték az ellenlökést. A 11. lövészezred 2. zászlóalja Dráva-Szabolcstól 200—300 m-re északra jutott, ahol az ellenség aknavető és géppuska zárótüze megállásra kényszerítette. A 24/2. lövészzászlóalj a Dráva-Szabolcs-tól északnyugatra fekvő kis erdőt megszálló ellenség ellen támadt, de erős ellenséges tűz következtében az erdő előtt megállásra kényszerült.

A felderítő lovasszázad a 8. és 9. lövészszázadtól összevont harcosokkal együtt, Matty-tól délnyugatra fekvő terepszakaszt foglalt el. Gordisa irányában ellenlökést hajtott végre, de a falutól keletre megállásra kényszerült.

A Kovácshida körzetében keletkezett új krízis miatt oda irányították a hadosztály rendelkezésére maradt tartalékokat (a 24. lövészezred 9. lövészszázadát, a 11. lövészezred mozgó műszaki zártelepítő osztagát és a 3. lövészzászlóalj Ipacsfa területén összevont harcosainak egy vegyes csoportját).

Foglyoktól kitudódott, hogy Kovácshida ellen az 523. német gyalogezred harcol.

A sikertelen ellenlökések ellenére sem mondott le tervéről a hadosztályparancsnok és erősítést kért és kapott a hadtesttől, mégpedig a 24. lövészezred a hadtesttartalék 1. és 3. lövészzászlóalját, melyet Siklós, Erdő. Demozdoga szakasz felé irányítottak. E tartalékok kedvező helyzetéből kifolyólag a hadosztályparancsnok elhatározta, hogy 14,00 órakor újból ellenlökést hajt végre a 11. lövészezred alakulataival északról és a 24. lövészezred alakulataival keletről, a következő terv szerint: a 11. lövész-

ezred[1] — Dráva-Szabolcs felől fedezve ellenlökést hajtson végre egyenesen délre, a 24. lövészezred pedig — Gordisa irányába erőfeszítéseket téve a balszárnyon, hogy átkarolja az ellenséget Kenderzs felől.

Az ellenlökés, tüzérségi előkészítés után 14.00 órakor kezdődött. A 11. lövészezred jobb szárnyával (11. lövészezred 2. zászlóalja) erős ellenséges tűzben csak lassan haladt előre, de bal szárnyával (24. lövészezred 2. zászlóalja) sikerült erős rajtaütéssel birtokba vennie a „görbe erdőcskét", ahonnan a németek maradványai rendezetlenül dél felé vonultak vissza. 18.00 óráig a két zászlóalj Dráva-Szabolcs-ot 200 m-re közelítette meg, ahol a falu felől leadott erős tűz megállásra kényszerítette őket.

A felderítő lovasszázaddal megerősített 24. lovasezred[2] előre tört és a 3. lövészzászlóaljával 17.30-kor elfoglalta Gordisá-t. Itt ejtettek először foglyokat a 297. német gyaloghadosztály 524. gyalogezredének állományából.

A jobb szárnyon, Kovácshidánál ellenlökést hajtott végre a műszaki zászlóalj, mely a németeket véglegesen Szeden majorhoz és Dráva-Csehihez szegezte.

Este felé az ellenség a folyón át új erősítéseket kapott, melyeket Dráva-Szabolcs felé irányított lendületes támadással s a 11. lövészezred alegységeit északra, Ipacsfá-tól délre fekvő kiindulási állásaikhoz vetette vissza.

Március 6-án az egész nap elkeseredett rohamokkal és ellenlökésekkel telt el. A hadtest a 29. lövészezreddel ellenlökést hajtott végre Kemes területéről délre a Dráva felé; de a németek megállították az ezredet és visszavetették azt a megindulási helyzetébe, anélkül, hogy hatást gyakorolt volna a Dráva-Csehiért folyó csatára.

21.00 óra felé a foglyok vallomásaiból és a náluk talált térképekből kiderült, hogy az ellenség a 11. lövészezred 3. zászlóalja ellen a 297. gyaloghadosztály három gyalogezredét (523., 524. és 522.) egy műszaki és egy hadosztály-közvetlen gyalogzászlóaljat vetett be. A zsákmányolt térképekre be voltak rajzolva a fokozatosan elfoglalandó vonalak, melyek utolsója a Harkány, Siklós-tól északra lévő magaslatokon futott; ezt a vonalat a németeknek március 6-án 14.00 óráig kellett volna elfoglalniok.

Ez ellen a nagyszámú ellenség ellen a 3. lövészhadosztály 14.00 óráig három lövész és egy műszaki zászlóaljjal harcolt, azután pedig estig még további két lövészzászlóaljjal (24/1. és 24/3.), valamint egy felderítő lovasszázaddal. A védelem ezekkel az erőkkel sok ellenlökést hajtott végre és sikerült az ellenség áttörésének határokat szabnia. Az ellenség, nagy

[1] Az ezred magában foglalta: a 11. lövészezred 2. zászlóalját és a 24. lövészezred 2. zászlóalját, melyek a 11. lövészezred parancsnokának parancsnoksága alatt állottak.

[2] A 24. lövészezred két zászlóaljból állott (24/1. és 24/3).

erőfeszítései ellenére, alig volt képes a zászlóaljtartalékok állásait — Dráva-Szabolcs-ot — elérni.

Ezen a napon a 11. lövészezred 1. zászlóalja semmilyen harcot sem folytatott, mert az ellenség nem támadott ellene. Állásait azonban nem hagyhatta el, mert a németek a Drávától délre még jelentős erőkkel rendelkeztek, és nem volt ismeretes az, hogy hová fogják azokat irányítani.

A 3. Ukrán Front parancsnoka az áttörés helyére tiszteket küldött azzal a feladattal, hogy figyelemmel kísérjék a harc fejleményeit és tájékoztassák erről a frontparancsnokságot.

A tisztek megállapították, hogy a 4. lövészhadtest főerői által egész napon át folyó nehéz harcok ellenére, a hadtestparancsnok nem ment ki a parancsnoki figyelőbe, Magyarmecskén lévő harcálláspontján maradt, mely a csatatértől 35 km-re feküdt. A 3. Ukrán Front parancsnoka parancsot adott: „A hadtestparancsnokok azonnal menjenek ki a parancsnoki figyelőbe, — a harcok körzetébe — Harkányra."

A 4. lövészhadtest parancsnoka március 7-én ellenséges tűz közepette a hadműveleti csoporttal kivonult a Harkánytól közvetlenül északra fekvő parancsnoki figyelőbe.

Az ellenség terve már az első csatanapon hajótörést szenvedett. A németeknek nem sikerült kedvező hídfőállást biztosítaniok maguknak és a következő napon 2.00 órától kezdve „a bolgárok[3] rendkívül erős ellenállása és nyomása miatt" védelembe mentek át.

Az eredmények még nagyobbak lehettek volna, ha a 29. lövészezred határozottabban támadott volna és feladatának eleget tett volna. Az esetben ellenlökése nyugatról, és a 24. lövészezred 16.00 órakor indított ellenlökése keletről — melyek az ellenség átkelési helyeire irányultak — az áttörés felszámolásához vezettek volna.

A védelem további komoly hiányossága a tüzérség (6. tüzérezred 1. és 2. osztálya) a folyóhoz való indokolatlanul közeli elhelyezése volt. A tüzérség, nyomban az elsővonalbeli századtámpontok eleste után, gyalogsági fedezet nélkül maradt. Kényszerállásváltoztatása hátrább fekvő állásokra jelentős veszteségekkel járt, a lövész-alegységek pedig, a harc legnehezebb pillanataiban, tüzérségi támogatás nélkül maradtak.

Az ellenséget meg kellett volna fosztani attól a lehetőségtől, hogy szervezkedjen és új erőket vonjon előre. A hadosztályparancsnok azért elhatározta, hogy a csapatokat március 7-ikén 3.00 óráig fel kell tölteni és kiegészíteni és 4.00 órakor, változatlan harcrendben folytatni az ellenlökést az állásokba betört ellenség végleges felszámolásáért.

Az erre vonatkozó intézkedések kiadása idejében megtörtént és az az elrendelt időpontban megindult az ellenlökés (4. vázlat).

A 11. lövészezred elérte Dráva-Szabolcsot és megkezdte támadását, melynek folyamán az ezred egyes alosztályainak sikerült a falu északi

[3] A védelem fenti értékelése egy német harcparancsból származik, melyet a német 523. gyalogezred egy elesett tisztjénél találtak.

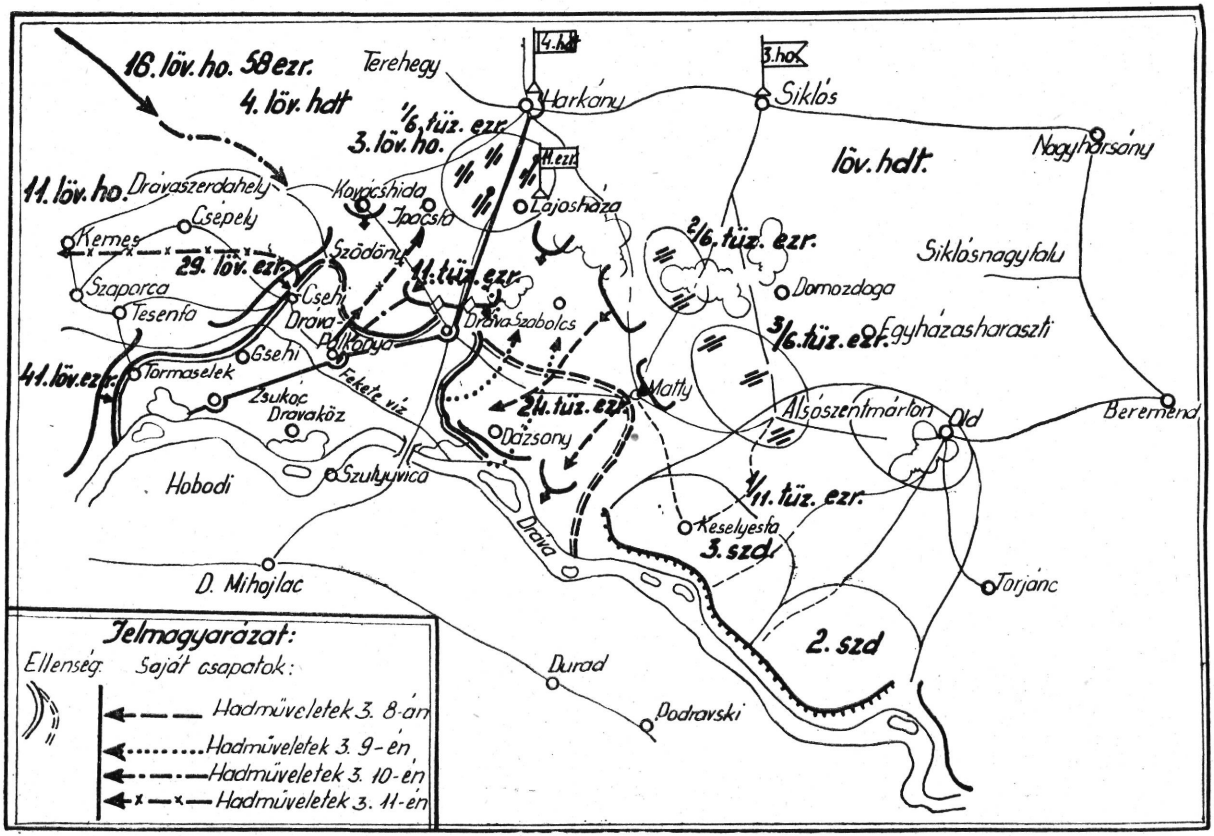

A Dolni Miholjactól északra létesített hídfő felszámolására irányuló, 1945. III. 8—11-ig lezajlott harcok.

részébe behatolniuk. Virradatkor azonban a németek visszavetették az ezredet, amely kénytelen volt megindulási állásaiba visszavonulni.

A 24. lövészezred az elrendelt időpontban szintén támadásba ment, megtörte az ellenséges ellenállást és 9.00 órakor elérte a Kenderzs, Dráva-Szabolcs állomás vonalát, majd pedig északra, Dráva-Szabolcs falu felé iramodott. De ebben a helyzetében az ezred a németek által délről, nyugatról és északról Dráva-Szabolcs felől megnyitott gyilkos tűzbe került. A 24. lövészezred által elért kedvező helyzetének kihasználására a hadosztályparancsnokság parancsot adott, hogy az ezred tartsa meg az elfoglalt területet, ássa be magát, a 11. lövészezred újbóli támadásba vetéséhez pedig erősítést kért a hadtesttől. A hadtest erre a célra az 1. hadsereg közvetlen kiegészítő lövészezred 2. zászlóalját bocsátotta rendelkezésre, mely a 11. lövészezred parancsnokának alárendeltségébe került.

Új ellenlökést készítettek elő. Rövid tüzérségi előkészítés és a „katyusák", sorozatvetők egy össztüze után 12.30 órakor megkezdődött az ezred szakaszában lévő összes alosztályok általános támadása Dráva-Szabolcs ellen.

A nagy erőfeszítések és a falu ellen irányuló szüntelenül ismétlődő csapások ellenére sikerült a németeknek megtartaniuk a falut.

17.00 órától kezdve az ellenség újabb csapatokat dobott át a folyón. Megállapítást nyert, hogy a 104. vadászhadosztály 704. gyalogezredét és a 104. hadosztály közvetlen gyalogzászlóalját hozták át, melyek azonnal támadásba mentek Matty és Gordisa ellen és a 24. lövészezred hátában jelentek meg. Ez kényszerítette az ezredet, hogy az előző napi, Gordisa Matty-tól északra lévő állásaiba vonuljon vissza.

Ebben a helyzetben a hadosztályparancsnok 20.30 órakor elhatározta, hogy a csapatok az elért terepszakaszt erődítsék meg és készüljenek fel a következő napon folytatandó ellenlökésekre.

Az ezred bal szárnyának biztosítására az 1. hadsereg közvetlen pótlövészezred 3. zászlóalját tehergépkocsikon Matty területére szállították.

A 29. lövészezred az egész nap folyamán harcolt Dráva-Csehiért, de nem sikerült elfoglalnia azt. E napon a németeknek már majdnem két teljes áthozott hadosztályuk (297. és 104.) volt, de a tüzérség még nem volt átszállítva. Megállapítást nyert, hogy Dolni Miholjac-hoz az 528. gyaloghadosztály is megérkezett, Sz. Durad-hoz pedig két Vlaszov-féle lovasdandár.

Védelmünk szüntelen ellenlökéseinek volt köszönhető, hogy a németek, — a 104. gyaloghadosztályuk Dráván való átdobása ellenére — képtelenek voltak hídfőjüket kiszélesíteni.

22.00 órakor a 4. lövészhadtest törzséhez megérkezett Tolbuhin marsall megbízottja — Blagodatkov tábornok, aki összefogta a Dolni-Miholjac-tól északra folyó műveleteket és elrendelte, hogy csapataink tartsák meg jelenlegi állásaikat és készüljenek fel az N-ik lövészhadtest szovjet csapataival együtt a következő napon végrehajtandó új ellenlökésekre.

E hadtest egy gépkocsizó lövészhadosztálya már meg is érkezett Villány, Novi, Harkány, Siklós területére.

Ezen a napon a 4. lövészhadtest törzséhez, Harkányba megérkezett az 1. Bolgár Hadsereg parancsnok politikai helyettese is, aki a csapatok politikai helyetteseivel határozott rendszabályokat foganatosított a katonák és parancsnokok harci szellemének megerősítése érdekében.

A hídfő felszámolását célzó harcok (4. vázlat).

Március 8-án 2.30 órakor a 4. lövészhadtest törzséhez, Harkányba megérkezett az N-ik hadtest parancsnoka, Artyusenkó tábornok. Megállapították a bolgár és szovjet csapatok együttműködését. A 3. lövészhadosztálynak a Harkány, Dráva-Szabolcs, Dráva-Palkonya, Zsuhesz választó vonaltól nyugatra, a szovjet csapatoknak pedig e vonaltól keletre kellett támadniok.

A 24. lövészezred, a 11. lövészezred 1. zászlóalja, a felderítő lovasszázad, a 6. tüzérezred 3. osztálya és 2. osztályának két ütege, melyek az N-ik lövészhadtest sávjába estek, annak alárendeltségébe kerültek.

Így tehát a 3. lövészhadosztálynak március 8-iki harctevékenységére csak a 11. lövészezred (11. és 24. lövészezred 2. zászlóaljai) és a műszaki zászlóalj maradt.

A 11. lövészhadosztálynak (41. lövészezred) folytatnia kellett támadását Zsuhesz ellen, a Fekete-víz csatornától délre.

Az 1. Bolgár Hadsereg harckocsi-zászlóaljának megérkezését is idevárták, melynek egy utász századdal együtt kellett támadnia Dráva-Szabolcs ellen.

Az ellenlökésre való készültséget március 8-án 12.00 órára rendelték el.

A harckocsi zászlóalj az elrendelt időpontban 160 km-re Dráva-Szabolcs-tól északra fejlődött fel, áthaladt a gyalogság harcrendjén és támadást indított a falu ellen az utász századdal együtt. Azonban az ellenség nagyon erős zárótűzzel megállította és leválasztotta a támadó gyalogságot és az utászokat. A harckocsik egyedül behatoltak a faluba, de — erős páncélelhárító tűzel fogadták őket és így visszavonulásra kényszerültek. A gyalogság és az utászok harca estig folyt. Csapataink többször behatoltak a faluba, de a harckocsikkal való együttműködés összehangolásának hiánya miatt kiszorították őket, és a falu északi része előtt töltötték el az éjszakát.

A 24. lövészezred harcrendjét tüzérségi tömegtűz sújtotta főleg a Dráva déli partjáról; az ezred emiatt fokozatosan északra, az előző napi megindulási vonalra vonult vissza és a 11. lövészezred balszárnyához igazodott. A németek északkeletre támadtak és kiszélesítették áttörésüket, mialatt elérték Matty-t. De ugyanakkor az egyik szovjet hadosztályhoz tartozó csapatok Matty-tól északra fekvő területen felfejlődtek és az 1. kiegészítő lövészezredünk 3. zászlóaljával és a felderítő lovas-

századdal együtt ellentámadást hajtottak végre Matty, Gordisa irányában. Estig újból birtokba vették az utóbbi falut és elérték a 24. lövészezred állásait.

A szovjet lövészhadosztálytól nyugatra egy másik szovjet lövészhadosztály csapatai tevékenykedtek.

A 29. lövészezred nyugatról az egész nap folyamán szüntelenül harcokat folytatott Dráva-Csehi és Szeden major birtokbavételéért, de nem sikerült azokat elfoglalnia.

Az ellenségnek a Dráva-Szabolcs területén tanúsított nagy szívóssága miatt az összes alosztályaink fokozatosan arrafelé tömörültek. Így Dráva-Szabolcs és Szeden major között a harcrendünkben jelentős hézag keletkezett, ami 11. lövészezredünk 2. zászlóalja (a 11. lövészezred jobbszárnyán lévő alegység) jobb szárnyának Dráva-Palkonya felőli veszélyeztetésére vezetett. E veszély elhárítására elrendelték, hogy a 11. lövészezred 2. zászlóalja éjjel nyugatra fordítsa arcvonalát és készüljön fel a Dráva-Palkonya elleni támadásra.

Így a szovjet csapatok beavatkozásával március 8-tól az erőviszonyok fokozatosan javunkra tolódtak el, és a kezdeményezés a kezünkbe ment át. Az ellenség folytatta ellenállását, de képtelen támadó tevékenységre vállalkozni. Csak szüntelen ellenlökéseink visszaverésére kényszerült.

A Dráva-Szabolcs-i aznapi balsiker főleg a csapatok működésének időben való összehangolásának hiányára, valamint a harckocsik és a gyalogság közötti rossz együttműködésre vezethető vissza.

Március 9-én az N-ik szovjet hadtest csapatai fokozatosan érkeztek és harcra fejlődtek fel Keletről Dráva-Szabolcs ellen és attól délre. Hogy a támadásnak szabad arcvonalat biztosítsanak, a 24. lövészezred 2. zászlóalját (a 11. lövészezred bal szárnyát) Dráva-Szabolcstól nyugatra helyezték át azzal, hogy Dráva-Palkonya ellen folytasson harctevékenységet. Az átcsoportosítás ellenséges tűzben történt. 16.00 órakor. 10 perces tüzérségi rajtaütés után kezdődött az általános támadás Dráva-Palkonya, Dráva-Szabolcs és Dráva-Csehi ellen, de a németek szívósan védekeztek, úgy hogy csapataink estig alig voltak képesek e falvak előterébe jutni.

Az éj folyamán előkészítették a támadás folytatását.

Március 10-én folytatódtak a támadások és a németek tovább tartották ugyan magukat a lakott helységekben, de csak nagy veszteségek árán.

Estefelé kezdtek érkezni a csatatérre a 16. lövészhadosztály — a hadseregtartalék — első csapatai.

Március 11-én a 16. lövészhadosztály csapatai felkészültek a 3. lövészhadosztály kimerült csapatainak (11. és 29. lövészezred) felváltására. A felváltás éjjel történt úgy, hogy a 11. lövészezred Ipacsfa területére, a 29. lövészezred Kemes területére, a hadtest tartalékába került.

Március 12-től — amikor bevetésre került a 16. lövészhadosztály — március 19-ig a 4. lövészhadtest és az N-ik szovjet lövészhadtest csapatai nehéz harcokat vívtak az ellenséges hídfő végleges felszámolásáért. (5. vázlat.)

A németek parancsnokságunk figyelmének elterelésére és a hídfőben alaposan összeszorított csapataik helyzetének megkönnyítésére március 16-án új partraszállást hajtottak végre körülbelül egy gyalogszázadnyi erővel Dolni Miholjac-tól mintegy 10 kilométerre nyugatra. E partraszállást azonnal felszámoltuk, anélkül, hogy bármilyen befolyást is gyako-

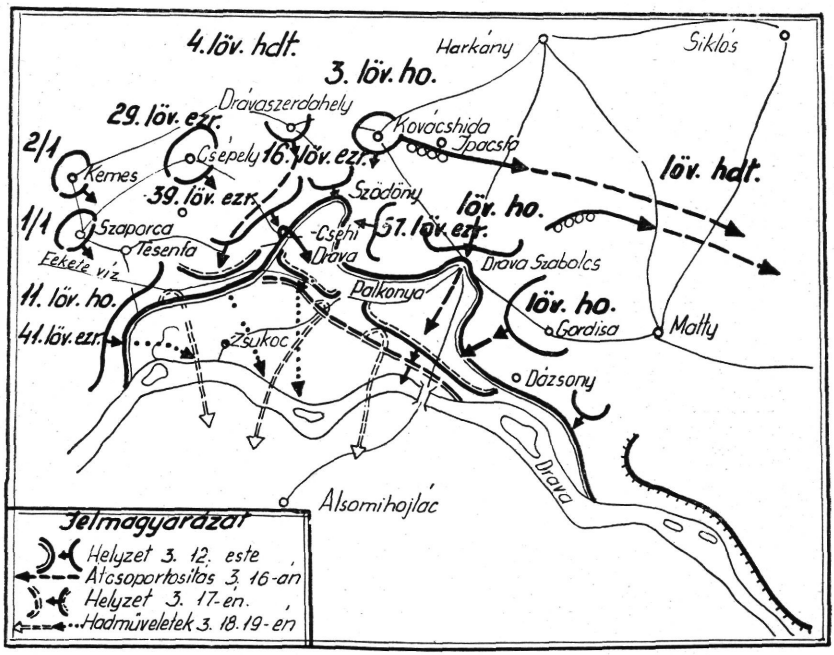

A hídfő felszámolását célzó harcok folytatása III. 12—19-ig.

rolt volna a főhídfőben lezajló harcokra. A lakott helységekre és az egyes szilárd, erődökké kiépített majorokra támaszkodva, a németek elkeseredett ellenállást tanúsítottak. A hídfőben két erős ellenállási pont domborodott ki Szeden major, Dráva-Csehi, Dráva-Palkonya, valamint Dráva-Szabolcs, Kenderzs területén, ahol a németek nagymennyiségű tűzeszközt — köztük sok rohamlöveget — összpontosítottak. E területek védelmét nagymennyiségű tüzérség támogatta a Dráva déli partjáról.

A 16. lövészhadosztály és a N-ik szovjet lövészhadtest szüntelen támadásai megtörték a németek szívós ellenállását és március 17-én elérték a Fekete-víz-csatorna északi partját.

Az ellenség a Drávától északra lévő csapatai nehéz helyzetének, valamint a Dráván át való visszavonulásuknak megkönnyítésére Valpovo területén (a jugoszlávok ellen) új folyamátkelést hajtott végre és megkezdte áttörésének kiszélesítését északnyugat felé azzal az igyekezettel, hogy Dolni Miholjactól északra lévő csapataival egyesüljön. Ezt a veszélyt az oda irányított szovjet gépesített csapatok és a 11. lovasezredünk segítségével hamarosan elhárították. Ezzel egyedijűleg a Fekete-víz csatornától délre a támadások március 19-én is folytatódtak. Csapataink 16.00 óra felé elérték a Dráva északi partját és véglegesen felszámolták az utolsó német ellenállásokat.

A Dráva körül, Dolni Miholjac-tól északra fekvő területen lefolyt védelmi harcokról bátran azt állíthatjuk, hogy nagy és sorsdöntő jelentőséggel bírtak az 1. Bolgár Hadseregnek a háborúban való további részvétele szempontjából. Ha a németeknek az áttörés második napján sikerült volna kitűzött céljukat elérni — mint ahogy ők azt tervezték — úgy hadseregünk helyzete rendkívül nehéz lett volna. Igaz, hogy a németek ezzel nem nyerték volna meg a háborút, sőt ez a pusztulásukat sem késleltethette volna, de egész hadseregünket biztosan nehéz helyzetbe sodorhatta volna.

Csapataink harctevékenysége nagy erőfeszítés és mozgások közepette ment végbe, különösen az első napokban. A harc az ellenség nagy számbeli és harceszközökben való túlsúlya mellett kezdődött.

A 3. lövészhadosztály, de főleg a 11. lövészezred, védelmi tevékenységét nagy szívósság és aktivitás jellemezte, aminek köszönhető volt a többszörös túlerőben lévő ellenség sikeres feltartóztatása. Két lövészzászlóalj március 6-án az egész napn át két német ezred ellen harcolt és meggátolta azt, hogy az ellenség a zászlóalj-tartalékok állásainál mélyebbre jusson.

A védelem aktivitása és szívóssága a tartalékokkal való manőverezésben és a szüntelen ellenlökésekben jutott kifejezésre. Különösen kedvező hatást gyakorolt a védelemre a hadtesttartalék egy részének (24. lövészezred) jókori beavatkozása, mely még március 6-án a hadosztály tartalékkal (a hadosztály műszaki zászlóalja és felderítő, lovasszázada) együtt Dráva-Szabolcsnál a németek oldala és háta ellen tört. Ha ezeket az ellenlökéseket energikusabban és merészebben hajtották volna végre, akkor talán már március 6-án sikerült volna a hídfőt leszűkíteni. Még nagyobb és gyorsabb eredményekhez vezetett volna az, ha március 6-án a hadtest-tartalék visszamaradt csapata (29. lövészezred) is részt vett volna az ellenlökésben.

A védelem szívóssága és aktivitása a fő állásban lelassította az ellenség előrehaladásának ütemét és lehetővé tette a tartalékok bevonását és idejében való harcbavetését. Az első lépcsőben lévő századok (7. és

8.) teljesen bekerítve harcoltak és késleltették az ellenség Dráván való átkelését. Helyes volt, hogy a zászlóaljtartalék (6. lövészszázad) nem hajtott végre ellentámadást, mert az ellenség kiszélesítette az áttörést a zászlóalj majdnem egész arcvonalára, de a tartalék kivonása a Dráva-Szabolcs melletti állásából durva és vészes hibát jelentett. Ha a tartalék — még bekerítve is — Dráva-Szabolcs-ban marad, akkor a még nyugatabbra lévő tartalékok ellenlökéseinek feltételei sokkal kedvezőbbek, az eredmények pedig sokkal jobbak lettek volna.

Az ellenséges áttörés megállításának és korlátozásának legbiztosabb eszköze — az ellenlökés. A 11. lövészezred szakaszán 14 nap alatt szüntelen ellenlökések folytak; ellenlökéseket hajtottak végre még a hadsereg- és az arcvonaltartalékok is, a 16. lövészhadosztály és az N-ik szovjet lövészhadtest. E szüntelen ellenlökések teljesen megállították a német támadást, ezután pedig végleg felszámolták a létesített hídfőállást.

A védelmi övben fekvő lakott helységek erős támaszpontokat képviselnek és azok körkörös védelmét meg kell szervezni. Megbízható kézbentartásuk érdekében szükséges különleges helyőrségeket kijelölni, melyek addig védekezzenek, míg a tartalékok, ellenlökésük során, el nem érik őket. E tekintetben, védelmünk komoly hibákat követett el. Az ezred szakaszán sok lakóhelység feküdt (Dráva-Szabolcs, Dráva-Csehi, Dráva-Palkonya stb.), melyek védelmét és megtartását nem vették tervbe. Mindezek majdnem ellenállás nélkül estek a németek kezébe. Az áttörés felszámolása során azok visszafoglalásáért csapataink nehéz harcokat vívtak.

A csapatok védelmi harc folyamán történő átcsoportosítása (a manőver) a sikeres harcvezetés szempontjából nagy jelentőséggel bír. Főleg a manőver segítségével változik meg a védelem ideiglenes számbeli gyengesége olyan területen, ahol az ellenség áttörést hajtott végre és létrejönnek sikeres lökés feltételei. A szóbanforgó védelmi tevékenységeknél széleskörűen alkalmazták a tartalékokkal való manőverezést. Amíg a nagy tartalékok harcbavetése nagyon gyorsan és rejtve történt, addig a harc folyamán megengedtük azt, hogy az alegységek átcsoportosítása nappal az ellenség szemeláttára és tüze alatt történjék, ami jelentős áldozatokkal járt (a 24. lövészezred 2. zászlóaljának átcsoportosítása március 9-én, Dráva-Szabolcs-tól nyugatra).

A magasabb parancsnokoknak a veszélyeztetett szakaszok közelébe való kimenetele kedvező hatással volt mind az alárendelt parancsnokokra, mind a harcosokra nézve egyaránt.

Hadműveleti csoport kiküldése a harcoló csapatokhoz (alegységekhez) a magasabb törzsektől biztosítja a parancsnokság gyors és idejében való tájékoztatását a helyzetről.

Szívós és aktív védelmet csak magas politikai öntudattal rendelkező csapatok vívhatnak. Harcosaink és parancsnokaink nem dőltek be az ellenséges propagandának a német támadás kezdete előtt. Ellenkezőleg! A

védelmi harcokat a kitűzött harcfeladataik fontosságának és a háború igazságos felszabadító jellegének teljes tudatában vívták meg.

A Dráváért folyt harcoknál a tüzérség nagy részét túlzottan előretolt tüzelőállásokba vitték, ahol már az ellenség kis előrehaladása is szükségessé tette az állásváltoztatást és megfosztotta a gyalogságot a tüzérség támogatásától.

Az 1945 márciusában Dolni Miholjactól északra fekvő területen vívott sikeres védelmi harcok Néphadseregünk számára nagy katonai jelentőséggel bírnak. Azokban a harcokban a hadsereg jelentős része vállvetve harcolt a legyőzhetetlen Szovjet Hadsereg csapataival. Ott a csatatéren lehetőség nyílott a harcosaink és parancsnokaink számára, hogy a Szovjet Hadseregnek a Nagy Honvédő Háború folyamán felhalmozott gazdag harctapasztalatait a gyakorlatban elsajátítsák.

Az együttesen vívott harcok és a harcmezőkön együttesen ontott vér még jobban megszilárdította a szovjet és a bolgár nép közötti harci barátságot.

Megjelent a Военна Мисъл 1954. 3. számában.

PARTIZÁNHARCOK MAGYARORSZÁG FELSZABADÍTÁSÁÉRT

Kovács István vezérőrnagy — Harsányi János főhadnagy

Tíz esztendeje annak, hogy a megvert fasiszta hadseregeket üldözve a dicsőséges Szovjet Hadsereg harcosai hazánk földjére léptek és a magyar népet felszabadították a német fasiszták igája alól. Nehéz, véres, hosszú hónapokig tartó hősies harcok eredményeként 1945. április 4-én a Szovjet Hadsereg véglegesen kiűzte Magyarország területéről a fasiszta csapatokat és felszabadította hazánkat.

Hazánk felszabadulásának tizedik évében minden nap egy-egy ünnepi évforduló, a Szovjet Hadsereg Magyarország felszabadulásáért vívott hősies harca egy-egy csatájának évfordulója. De emellett meg kell emlékezni azokról a — számban ugyan nem sok, de a hősi harcokban élenjáró — magyarokról is, akik a dicső szovjet nép példáján lelkesülve, a Szovjet Hadsereg csodálatos hősiessége nyomán fegyvert ragadtak a gyűlölt fasiszta hódítók ellen és önfeláldozó harcukkal hozzájárultak szeretett hazánk felszabadulásához.

A magyar szabadságharcok története a második világháború idején új — igaz, nem terjedelmes — dicsőséges fejezettel gazdagodott. Noha az elmúlt háború alatt kibontakozott magyar szabadságharcos mozgalom méreteiben elmaradt néhány más ország, különösképpen pedig a Szovjetunió mozgalmaitól, mégis magán viselte a partizánmozgalom elengedhetetlen tulajdonságát: népi jellegét. A partizánok a nép fiai voltak és harcukat a nép támogatta. Ezt még az ellenség is kénytelen volt elismerni.

A M. Kir. Csendőrség Nyomozó Osztályparancsnokságának heti összesítő jelentése a baloldali mozgalmakról, 1944. aug. 16. (M. M. I. Archívuma) így ír:

„A közelmúltban szovjet repülőgépről több ejtőernyős partizánt dobtak le... A felkutatás során az a gyanú merült fel, hogy a lakosság bizonyos része rosszindulatúlag félrevezeti a kutatást végző hatósági közegeket és olyan területeket jelöl meg a partizánok rejtekhelyéül, ahol a legnagyobb gondossággal végrehajtott átkutatás során sem tudnak eredményt elérni. Különösen a német katonai és biztonsági szerveket igyekeznek hamis bejelentéseikkel félrevezetni és kifárasztani. Ezzel kapcsolatban olyan hangok hallatszottak, hogy »miért segítsünk mi a partizánokat felkutatni, mikor azok a mi segítségünkre jöttek ide«.

Ezek a jelenségek és hangok is kétségtelenül az egyesült baloldal megnövekedett befolyását igazolják."

A Magyar Kommunista Párt vezetése alatt százszámra akadtak magyarok, akik vállalták a fegyveres ellenállás megszervezésének áldozatos munkáját és sok ezerre rúg azoknak a száma, akik nemzeti öntudatra ébredve követték őket a felszabadító harcban.

A magyar partizánmozgalom *népi mozgalom volt.*

A magyar nép fiai, akikben újra éledt Bocskai, Esze Tamás, Rákóczi kurucainak, Kossuth fiainak, a 19-es vöröskatonáknak szabadságszerető szelleme, súlyos harcokban pusztították a német megszállókat, rombolták felvonulási, visszavonulási és utánpótlási vonalaikat és ezzel segítséget nyújtottak a hazánkat felszabadító Szovjet Hadseregnek.

A második világháború partizánmozgalmainak — így a magyarnak is — legfőbb jellemzője az volt, hogy azokat mindenütt a kommunista pártok szervezték és vezették, és ebben a harcban maguk köré tömörítették a széles népi erőket.

A német elnyomás, a nyilas rémuralom sötét időszakában, amikor hazánkra és népünkre a dühöngő fasizmus vad terrorja nehezedett, a Magyar Kommunista Párt mutatta meg az egyetlen helyes utat, amely népünk szabadságához, hazánk felszabadításához vezethet: a fegyveres harc útját!

Pártunk élesztgette és lobbantotta lángra a partizánokban az izzó hazaszeretetet, ami bátorrá tette, hősökké formálta őket. A párt vezetése és nevelése adott erőt életük kockáztatásához és sokaknak közülük életük feláldozásához is.

E tanulmányban csak néhány, a Szovjetunióban, Dél-Szlovákiában, Kárpát-Ukrajnában, Észak-Erdélyben, Észak Magyarországon és Budapesten harcolt partizáncsoport harcának vázlatos ismertetésére szorítkozunk. A magyar partizánok harcainak — fiatalságunk hazafias nevelését nagyban elősegítő — részletes, hiteles feldolgozásával a történetírók még adósak. Sok jel mutat azonban arra, hogy a tizedik, jubileumi esztendőben hozzáfognak ennek a hiánynak a pótlásához.

Magyar partizánok a Szovjetunióban.

A népellenes Horthy-kormányzat, Hitler parancsára, a magyar nép százezreit szállította idegen érdekekért meghalni a keleti frontra. Sok magyar vér folyt el a náci rabló háborújában Ukrajna földjén, s a Don partján. A vágóhídra hurcolt magyarok nagy többsége érezte, hogy ez a háború nem a magyar nép háborúja. S ez az érzés — a Magyar Kommunista Párt szívós és következetes munkája nyomán — sokakban kezdett tudatossá válni.

Már 1942 folyamán százszámra mentek át katonák és munkaszolgálatosok a szovjet partizánokhoz a brjanszki erdő környékén és Fehér-Oroszországban.

A „rendfenntartásra" kirendelt magyar csapatok fogságbaesett har-

cosai között is akadtak sokan, akik felismerték, hogy a szovjet partizánok közé állva, a magyar nép felszabadításáért harcolnak.

E két csoportból kerültek ki az első magyar partizánok, akik eleinte szétszórtan, a különböző szovjet partizánosztagokban, később ezek kötelékében önálló csoportokban kapcsolódtak be abba a harcba, amelyről a „M. Kir. Honvéd Vezérkar Főnöke 4. oszt. 58.800/10. szám. eln. 4. vkf. 1942. A folyó háború tapasztalatainak ismertetése. 10. sz. Partizánharcok", című könyvecskéjében a következőket olvashatjuk:

„A szovjet ellen vívott harc a hadviselés egy különleges és kíméletlen eszközével ismertetett meg közelebbről bennünket: a „partizán"-mozgalommal... Meglepő volt a fanatizmus, halálmegvetés és szívósság, amellyel e harcmodor keretén belül az orosz népnél találkoztunk és megdöbbentett bennünket az az óriási méret, melyben az oroszok ezt az eljárást alkalmazzák...

... A mind nagyobb keretekben kibontakozó partizánmozgalom immár a *népmozgalom* méreteit öltötte."[1]

Ebben a hatalmas arányú népmozgalomban az első magyar partizánok már a háború első évében megjelennek. 1942 közepén a brjanszki erdő szovjet egységeiben a *„Hazáért"*, a *„Szovjetek hatalmáért"*, a *„Molotov"* partizánosztagban már harcoltak magyarok. A *„Dzserzsinszkij"* szovjet partizánosztagban már önálló magyar csoport harcolt. Ennek a kis magyar csoportnak harcairól elismeréssel írt Andrejev, volt szovjet partizánparancsnok „Népi háború" című könyvében:

„... Az általunk felszabadított magyarok csoportja megkapta a lehetőséget arra, hogy a fasizmus ellen harcba lépjen. Ezek a magyarok nemcsak harccselekményekben váltak nagy hasznára a szovjet partizánoknak, hanem az ellenség csapatai között végzett propagandánk és agitációnk megerősítésében is. Jelentősen kiszélesítették és gazdagították ismereteinket az ellenségről" „... tanultak-e valamit ennek a magyar csoportnak tisztjei és katonái a brjanszki erdőben a szovjet emberektől? Azt gondolom — igen! Megtanulták gyűlölni a fasizmust és megtanulták a harcot ellene. S, hogy Magyarországot a Szovjet Hadsereg felszabadította a fasiszta iga alól és a demokrácia széles útjára lépett, különös megelégedéssel emlékszem vissza a mi nehéz partizánharcainkra. Visszaemlékszem Földes Pálra, Névay Lászlóra, Kovács Rezsőre és a többi magyarra, akikkel találkoztam a harcmezőn."

A mintegy 90 főt kitevő magyar partizáncsoport vezetői Földes Pál, dr. Fáy István, dr. Névay László voltak. Működési területük: a brjanszki erdő déli része, a Gyeszna folyótól keletre, a Nyerussza folyó északi és déli partján elterülő vidék. A csoport feladata volt az erdőt átszelő vasútvonal rombolása, az ellenség szállításainak megbénítása, a fasiszta csapatok nyugtalanítása és felőrlése. A feladatok végrehajtása során több mint 30 vállalkozásban vettek részt; kilenc hidat robbantottak fel, 14 teherautót

[1] I. m. 5. o.

semmisítettek meg, igen sok fegyvert és lőszert zsákmányoltak. A csoport a harcokban 28 halottat vesztett és hat sebesültje volt.

1943 közepén alakult a Choinicki körzetben harcoló *Szuvorov-brigád*, amelyben Kiss Gyula parancsnoksága alatt 20 magyar harcolt. Hadianyagraktárakat robbantottak fel, német egységeket pusztítottak, majd a Szovjet Hadsereg oldalán Choinicki bevételénél tűntek ki.

Naumov tábornok, a Szovjetunió hőse, partizán magasabb egységének *„Cservoni"* nevű osztagában Fazekas József vezetése alatt harcoló magyar csoport részt vett a magasabb egység sztálini portyázásában.

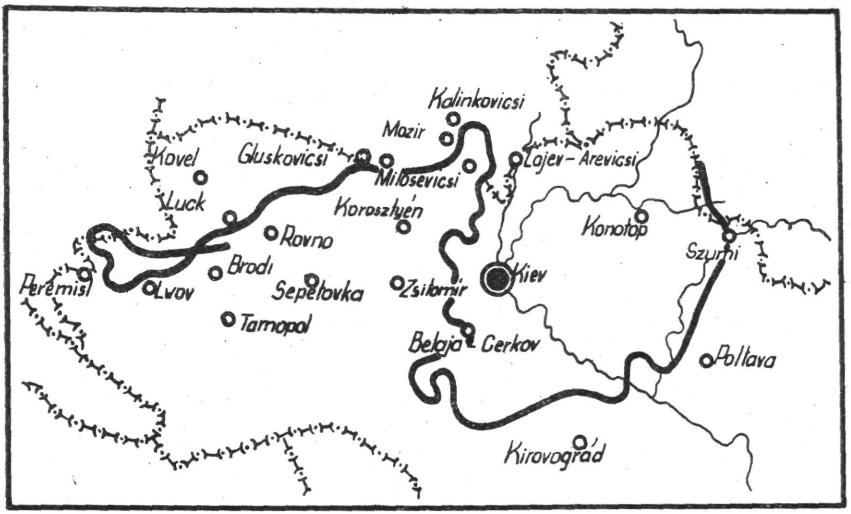

A sztálini portyázás útvonala.

Három hónap alatt (1944 január—február—március) Ukrajnában és lengyel területen több ezer kilométer utat tettek meg a német arcvonal mögött. Szétrombolták a fasiszták katonai berendezéseit, utánpótlási vonalait, felszították a lakosságban az ellenállás szellemét a betolakodókkal szemben és Lwov, Rava-Ruszka, s a Bug környékén pusztították az ellenség csapatait. A sztálini portyázásban részt vevő gyorsmozgású osztagok hatalmas ellenséges erőket kötöttek le, s ezzel jelentősen csökkentették az ellenség arcvonalának erejét. A németek állandó légi felderítéssel próbálták megállapítani az egység tartózkodási helyét — s ha ez sikerült, akkor nem egyszer bombázó kötelékeket, gépesített, nagy tűzerejű harc-

kocsikkal megerősített speciális alakulatokat vetettek be ellene, mert az adott terület megszálló német erői képtelenek voltak az egység elleni eredményes harcra. A csoport magyar harcosai — később mint partizánosztagok parancsnokai — Magyarország területén folytatták a hősies küzdelmet hazánk felszabadításáért.

A Pripjet-mocsarak környékén Fjodorov vezérőrnagy — a Szovjetunió kétszeres hőse — alárendeltségében harcoló, több mint 7000 főt számláló *Volhiniai* partizán magasabb egységben is működött egy 13 főből álló magyar csoport, melynek Dékány Sándor volt a parancsnoka. Az egység különösen Kovel ostrománál tűnt ki.

A Pripjet-mocsarak környékén *Szatanovszki* lengyel ezredes partizánegységében Rácz Gyula parancsnoksága alatt harcolt egy magyar csoport, köztük az Ózd mellett később hősi halált halt Szőnyi Márton és Ősz Szabó János.

A *„Pripjet-osztag"* orosz partizánjai oldalán magyarok is pusztították a németet.

A Breszt-Litovszk környékén tevékenykedő *Csernyák partizánosztagnak* 16 főből álló magyar egysége volt.

A híres szovjet partizán tábornok — a Szovjetunió kétszeres hőse —, *Kovpak csapataiban,* amelyek Ukrajnában irtották a gyűlölt fasiszta hódítókat és amelyek pusztítva, rombolva a német hadigépezetet, a Kárpátokig vonultak előre — százával tüntették ki magukat a magyar partizánok. Valahol a volhiniai mocsarak környékén halt hősi halált a magyar nép egyik kiváló képességű fia, az egyik partizánosztag politikai vezetője, pártunk neveltje, a fiatal, parasztszármazású Tóth József.

Magyar partizánok Dél-Szlovákia, Kárpát-Ukrajna, Észak-Erdély és Észak-Magyarország területén.

A fenti rövid áttekintésből is látható, hogy a magyar nép hű fiai — a Magyar Kommunista Párt vezetésével — már a háború első évétől fegyverrel vették ki részüket a fasizmus elleni harcokból.

Fontos szerepet játszottak a hazánk felszabadításáért vívott harcokban azok a magyar partizánok, akik Dél-Szlovákia, Kárpát-Ukrajna és Észak-Magyarország területén harcoltak. Az itt működő partizánegységek között voltak olyanok, amelyek helyi kezdeményezésre és kizárólag helyi erőkből alakultak. Voltak olyanok is, melyekben a Szovjetunióból érkezett magyar és szlovák partizánok működtek együtt a helyi partizánokkal és lakossággal.

Magyarországon 1944 nyarán kezdődött az első partizánosztagok szervezése. A németek 1944. március 19-én megszállták Magyarországot. A magyar nép nagy része előtt most már világossá vált, hogy ki az igazi ellenség. A német megszállás idején a függetlenségi mozgalom harcosai,

a magyar nép hű fiai megértették, hogy hazánk teljes elpusztítását csak úgy lehet megakadályozni, ha a munkások, parasztok, katonák fegyvert fognak a német megszállók kiűzésére.

Az újjáalakult illegális Magyar Kommunista Párt azonnal hozzáfogott az akkori idők szükségleteinek megfelelő fegyveres harc, a partizánmozgalom megszervezéséhez. Megalakult a Kommunista Párt Katonai Bizottsága, s ez a bizottság szervezte a partizáncsoportokat a fegyveres harcokra.

A Magyar Kommunista Párt Külföldi Bizottsága hatalmas segítséget nyújtott a magyar népnek a nyilasok és német fasiszták elleni harcokban! A Szovjet Hadseregben dolgozó magyar kommunisták közvetlen felvilágosító munkát végeztek a magyar katonák között. Ezek közül sokan átjöttek a Szovjet Hadsereg oldalára, vagy közvetlenül a németek és a nyilasok ellen fordították a fegyvert. A Szovjetunióból jött ejtőernyős partizánosztagokban harcoltak a párt régi hűséges katonáinak vezetésével azok a magyar katonák, akik szovjet hadifogságban kérték a szovjet kormányt, adjanak fegyvert a kezükbe, hogy harcolhassanak a magyar nép szabadságáért.

A Nógrádi egység.

Ebben az időszakban, 1944 szeptemberében a Rimaszombatot ölelő erdőségbe ereszkedett le ejtőernyővel a *Nógrádi-egység* magja: Nógrádi Sándor parancsnok, Papp Béla, Molnár János, Szamszonenko Tánya, a fiatal ukrán rádióslány, Sandoval José a spanyol köztársasági hadsereg századosa és még egy-két harcos. Röviddel leszállás után, a német csapategységek és a portyázó magyar csendőrség ellen folytatott kezdeti akciók idején, az egységhez még két ejtőernyős csoport érkezett, közöttük: Rákosi Éva, Tömpe András és Kurimszki Molnár János. Így alakult ki a Nógrádi-törzs. Az osztag a Losonctól északra eső frontszakaszon vette fel a harcot a németek ellen. A csatározások idején a magyar hadsereg határportyázó egységéből Bársony Mátyás vezetésével újabb csoport csatlakozott az egységhez. A felszabadított szlovákiai területek elleni általános német támadás felszorította az osztagot az Alacsony-Tátra hegyeibe. Az egység rohamosan növekedett. Nógrádi elvtárs csapata október közepén már közel 100 főt számlált. A kipróbált partizánokon kívül voltak olyanok is, akik csak most tanulták meg a golyószóró és a géppisztoly kezelését.

Két választás állt ekkor a parancsnok előtt: vagy a sokezres szlovák partizán-zöm erejét növelik, vagy magyar terület felé indulnak, ahonnan az ellenség felszorította a csoportot. A cél az utóbbi döntést követelte. Arra törekedtek, hogy bejutva a salgótarjáni szénmedencébe, szilárdan megvetik ott a lábukat és mozgósítják a szénmedence bányászait, lakosságát a németellenes fegyveres harcra.

Az Alacsony-Tátra bérceitől, Korotnica szlovák faluból indult el a

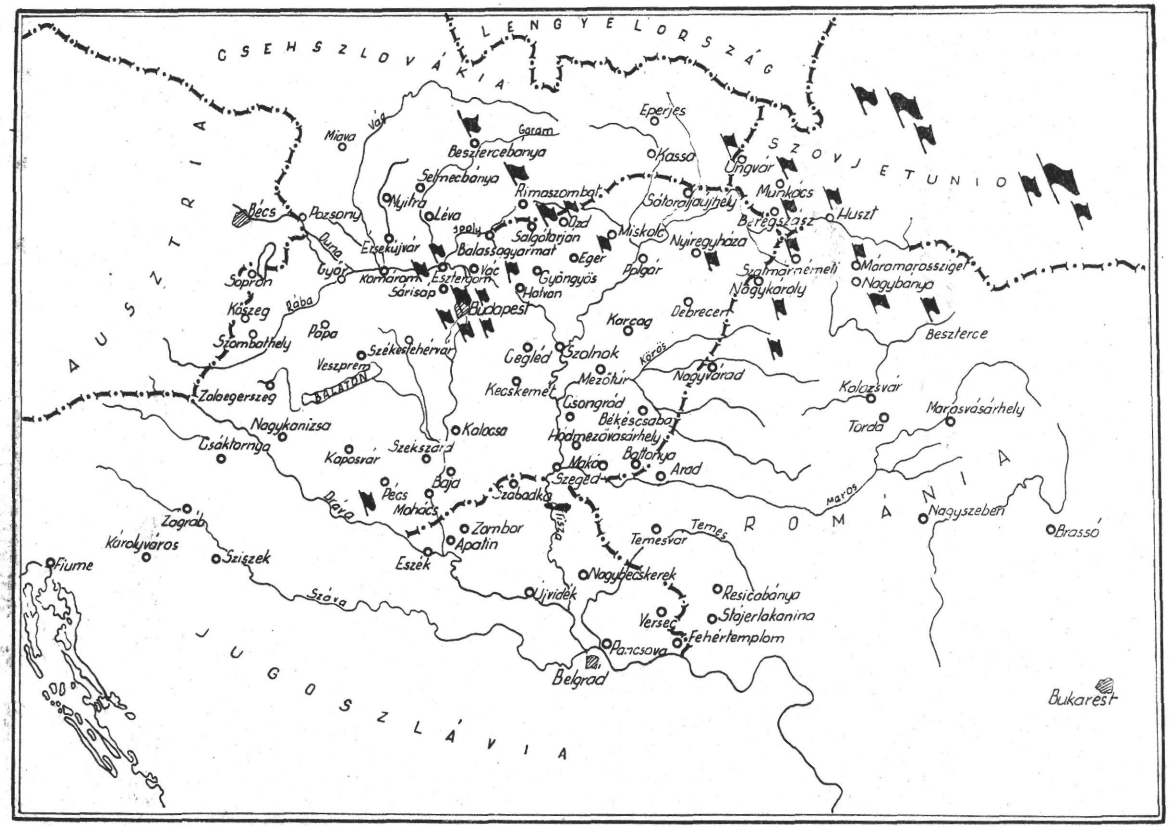

Magyar partizánegységek tevékenységének helyei

csoport. Sziklás hegyoldalakon, hideg őszi esőben tíz-tizenkét órás éjszakai vonulások után jutottak le a Garamig.

A nehéz útszakaszon a németek elvágták és tűzzel megsemmisítették az osztag két felderítő csoportját. Csak egy partizán jutott vissza egységéhez. A lakatlan erdőségekben a saját élelmezésen kívül sok gondot okozott a szökött szlovák katonák és a németek elől bújdosó családok élelmezése is. A szlovák katonák közül számosan csatlakoztak a csoporthoz.

Az egység továbbhaladását mindinkább akadályozta a szűk német gyűrű, amiből csak a Garamon keresztül lehetett kijutni. A megáradt folyón sehol egy gázló. A helyi szlovák lakosság segítségével Papp Béla felderítette a Garam partját és Lucsatin faluban (Besztercebányától kb. 16—18 km-re észak-keletre) egy elhagyott híd gerendáján, éjszaka, a német őrséget kijátszva, ki négykézláb, ki lovagló helyzetben átkeltek a túloldalra.

Az osztag további útja Lehotka, Poniki, Ponicka-Huta falvakon keresztül vezetett. Amerre elhaladtak, a lakosság minden szükségessel bőven ellátta a partizánokat.

A Poljana felé vezető utat és környékét igen erős összpontosított német erők uralták, ezért ezt kikerülve, Kékkő irányába, dél felé vették útjukat, hogy később délkeletnek tartva a helyenként kilométer szélesre megáradt Ipolyon át jussanak el céljukhoz.

A folyómenti falvakban erős német helyőrségek tanyáztak. Gondos felderítés után Ipolytarnócra értek. Az osztag ekkor 28 főt számlált.

A losonc-balassagyarmati vasútvonalon átjutva, Hólya-pusztán át a Salgótarján-Lapujtő-Losonc-i műút mellett fekvő Bagolypusztán széleskörű toborzó és politikai munkába kezdett az egység. A partizánok felhívására senki sem tett eleget a bevonulási parancsnak. A lakosság nagy része a környező erdőben rejtőzött el. A csoport parancsnoka felvette a kapcsolatot a losonci Nemzeti Bizottsággal, amely pénzt, fegyvert, élelmiszert, ruhaneműt, gyógyszert szállított a partizánoknak. Bagolypusztán egy német fogságból megszökött 28 tagú felfegyverzett szovjet csoport csatlakozott a Nógrádi-egységhez. Mire a Karancs-hegy közelébe, a szénmedence szélére értek, az osztag már 60 főt tett ki. Fegyverzetük négy golyószóróból, 20 géppisztolyból és 30 puskából állt.

Egyre erősödött a partizánok és a polgári lakosság kapcsolata, ami növelte politikai befolyásukat s ezen keresztül a környék harckészségét. A lakosság mindent eldugott a németek elől, a partizánoknak azonban rendszeresen hordta az élelmiszert. A magyar bányászok, földművesek, a frontról megszökött katonák nagy számban jelentkeztek a felszabadító harcra. Ragyolc, Romhány, Karancsberény, Bocsárlapujtő, Somoskőújfalu, Egyházasbást és más magyar falvak és tanyák egy emberként álltak az osztag mögé és támogatták annak harcát. Az osztag létszáma hamarosan elérte a 450 főt. Egy magyar hadnagy vezetésével 40 katona, s rajtuk kívül egy 60 főből álló ifjúsági csoport kapcsolódott be a harcba. Az

utóbbiak haláltmegvető bátorsággal támadták meg a német tehergépkocsikat, amelyekről fegyvert szereztek maguknak. Csomatelkéről, Vidossza-pusztáról, Medvesaljáról mintegy 100 főnyi csoport — apák fiaikkal együtt jöttek a harcosok közé. Bandur Gyula például két fiával harcolt közöttük. Felvették az összeköttetést egy magyar zászlóaljparancsnokkal, akinek kijelölték működési területét. A Karancs-hegy környéke szilárdan az egység kezében volt. A biztosító csapatok és járőrök állandó tűzharcban álltak a németekkel és nem túlzás, hogy ezen a vidéken egyetlen nyugodt percük sem volt a fasisztáknak. A csoportnak helyváltoztatás szükségességére mindig készen állt a felderített következő szállás, ami jelentősen hozzájárult, hogy veszteségük minimális volt.

1944 karácsony estéjén az egység felesküdött az Ideiglenes Nemzeti Kormányra: „... esküszünk, hogy hű katonái leszünk az Ideiglenes Nemzeti Kormánynak és parancsait mindhalálig bátran teljesítjük ...“

Az egység utolsó tevékenysége a Csengőkő tövében fekvő *abroncsospusztai harc* volt. Ebben az SS-zászlóalj elleni harcban a törzs, a biztosító csoportok, mintegy 100 fő vett részt. A németek közül csak kevesen tudtak megmenekülni ... Saját veszteség 16 fő volt.

A Nógrádi-egység néhány további kisebb csatározás után 1944. december 29-én egyesült a felszabadító Szovjet Hadsereggel.

Rákóczi-egység.

Az egység parancsnoka Uszta Gyula kárpátaljai magyar erdész, politikai biztosa Horváth Sándor csepeli vasmunkás. A csoport 1944. augusztus 8-án repülőgépen érkezett Ukrajnából és a Munkácstól 18 km-re délre fekvő Novoje-Szeló környékén ért földet. Földreérése után azonnal elindult és 25 km-es éjszakai erőltetett menet után elérték a Munkács közelében fekvő Buzsora-hegy közel 1000 méteres magaslatát. Az egység 23 főt számlált. Szeptember 6-án csatlakozott hozzájuk Priscsapa ukrán származású partizánparancsnok 9 emberével. Az egyesülés napján az Uszta-csoportnak már 85 embere volt és az együttes csoport létszáma így 94-re nőtt. Amikor az egység a Szovjet Hadsereggel egyesült, a harcokban közvetlenül részt vevők létszáma — nem számolva a csoportot támogatók táborát — 163 fő volt.

A különítmény harctevékenységeinek színhelye: Munkácstól keletre Szolyva, Kerecki, Fuszinov, Szmologovics, Krajna-Martinka, Voloszkoje. Csernipotok, Brodi, Ardonovo, Zagatyie.

A csoport nevéhez dicsőséges harcok egész sora fűződik. Ezek közül néhányról az egység hivatalos jelentése alapján az alábbiakban számolunk be:[2]

[2] Ez a jelentés és a tanulmányunkhoz felhasznált egyéb források a Hadtörténelmi Intézet gyüjteményéből származnak.

1944 szeptemberében az osztag egy szakasza támadást intézett Kerekci falu (Szolyvától 20 km-re délkeletre) csendőrlaktanyája ellen, ahol szétrombolta a telefonberendezést és megsemmisített két csendőrt.

Zapredil falu környékén megtámadtak egy gyalogos zászlóaljat. A kézigránátos támadásnak 35 ellenséges tiszt és katona esett áldozatul; 18 meghalt, 17 pedig megsebesült.

Az első szakasz benyomult Duszino falu jegyzői hivatalába és itt négy puskát zsákmányolt. A falu lakosságával kegyetlenkedő jegyző felett a lakosság ítélkezett. A népnyúzó jegyző halállal lakolt.

Tibovo falu környékén megtámadtak két teherautót. Elesett egy német tiszt, két magyar, négy szerb katona pedig fogságba esett. Az autókat és 800 liter benzint a partizánok felgyújtották.

Hazatérőben a lakosság jelentette, hogy Zalajta falu csendőrlaktanyájában ünnepelnek a csendőrök. A partizánok géppisztoly- és kézigránáttűzzel „emelték az ünnep hangulatát". Három csendőrt megsebesítettek, a csendőrökkel paktáló erdőmérnököt lelőtték.

A Rákóczi-egység további haditettei:

Október 5-én Bene falu előtt a levegőbe repült egy 30 vagonból álló katonai szerelvény és megsemmisült a vasúti híd. A vonat katonaságot szállított.

— Hazafelé menet ugyanez a szakasz több kilométer hosszúságban kidöntötte a távíróoszlopokat és ezzel megszakította az ellenség összeköttetését.

— A 2. szakasz aknáira futott és levegőbe röpült Irsaváról Szelicse felé haladtában egy katonákkal megrakott szerelvény. Kivjasd és Szelicse között pedig egy frontra élelmiszert szállító szerelvény és egy vasúti híd robbant fel.

— Ugyanerre a sorsra jutott Paszika falu közelében október 7-én a Munkácsról Szolyva felé haladó, katonákat és felszerelést szállító szerelvény öt vagonja is.

— Rá öt napra Rokoszov közelében, a huszti vasútvonalon semmisült meg robbanás következtében egy 17 vagonból és egy mozdonyból álló hadfelszerelést szállító szerelvény.

— Október 19-én és 20-án Munkács közelében újabb katonai szerelvények futottak a különítmény aknáira.

— Október 17-én Voloszkoje faluban a 2. ezred II. zászlóaljához tartozó 36 magyar katonát és tisztet fegyverzett le a csoport. Zsákmány: 1 golyószóró, 33 puska, 2 géppisztoly, 150 kézigránát, lőszer, élelem stb.

A lefegyverzés megbosszúlására 400 főnyi, csendőrökből és katonaságból álló különítmény kihajtotta a házakból a lakosságot és hozzáfogtak a falu felperzseléséhez. A Rákóczi-egység a szomszédos Szmologovicsból még idejében megérkezett és másfélórás tűzharccal kiszorította a faluból a gyújtogatókat. Tíz ház leégett, de a lakosság és jószágai hiánytalanul megmaradtak.

A következő napokban még többször megkísérelték a csapatcsendőrök

a falu felgyújtását és a lakosság elhajtását, de jelentős veszteségeket szenvedve mindannyiszor kénytelenek voltak visszavonulni. Veszteségük: 42 halott, 27 sebesült, 129 fogoly tiszt és katona, 11 golyószóró, 10 géppisztoly, 114 puska.

A további harcok folyamán az ellenségnek okozott veszteség mind emberben, mind anyagban jelentősen megnövekedett.

A Rákóczi-csoport harcainak eredményeként megsemmisült: 7 mozdony, 30 katonasággal teli vagon, 27 vagon lőszer, 22 vagon katonai felszerelés, összesen 79 vagon. Felrobbant egy vasúti híd, kigyulladt két teher- és egy személygépkocsi. Megsemmisült 385 katona és tiszt, megsebesült 412, fogságba esett 267 fő. *Az ellenség összveszteségé: 1064 fő volt.*

Hadizsákmány: 189 puska, 40 géppisztoly, 15 golyószóró, 3 géppuska, 3 aknavető, 40 ló, 8 szekér, 1 személyautó, 1 motorkerékpár, 2 kerékpár, 1 írógép, 5 nyereg, 10 lőszerszám, 3 rádióállomás, 1 mozgókonyha.

A különítmény összfegyverzete, október 25-én a Szovjet Hadsereggel történt egyesüléskor: 84 géppisztoly, 17 golyószóró, 19 pisztoly, 210 puska, 6 rádió, 3 aknavető.

Az Uszta-csoport működési területe több községre kiterjedt, amelyekben a helyi ukrán és magyar lakosság támogatásával „partizán közigazgatást" vezettek be.

Az ellenség állandóan kísérleteket tett arra, hogy a csoportot megsemmisítse és ehhez jelentős erőket vont ki a frontról és vetett be a partizánok ellen. Néhány példa:

Augusztus 10-én 2500, 12-én 2500, 20-án 400 fő, szeptember 18-án két gyalogezred és egy aknavető csoport, szeptember 25-én egy gyaloghadosztály zárta körül az osztag működési területét és tartott hajtóvadászatot a partizánok ellen.

A csoport vesztesége halottakban 21, sebesültekben 12 fő.

A Rákóczi-egység 1944. október 25-én egyesült a Szovjet Hadsereggel.

Lencsés János csoportja.

1944. október 14-én indult el repülőgépen 24 harcos a sztaniszlavi repülőtérről és másnap jött utánuk a felszerelés és 4 fő erősítés. Leszállás után alig indultak el Kassa felé — ahová harcálláspontjukat tervezték —, a csendőrség tudomást szerzett róluk. A helyi lakosság segítségével azonban átvágták magukat a csendőrgyűrűn és átkeltek az Ung folyón. Időközben sok helyi lakos csatlakozott a csoporthoz. Első nagyobb akciójuk az ungvári villanytelep felrobbantása volt.

A csoport öt embere teljesen leszerelt egy tüzérszakaszt és minden felszerelését magával vitte az erdőbe. Egy egész zászlóalj vette körül ezt az erdőt, de behatolni nem mert. Amikor az ellenség állandó nyugtalanítása után Munkács megyében a Zsukov-partizánosztag törzsénél jelentkeztek, az egységnek már 70 tagja volt.

Szőnyi Márton csoportja.

Szőnyi Márton hadnagy csoportja az Ózd környéki erdőben pusztította a fasisztákat és katonai berendezéseiket. Rövid tevékenységük után azonban németekből és magyar csendőrökből álló ellenséges gyűrű zárta körül őket, s az egység minden harcosa a sokszoros túlerővel szemben folytatott hősi harcokban, a parancsnokkal és Ősz Szabó János politikai vezetővel együtt hősi halált halt. Szőnyi Márton testét a Kissikátor melletti Balázs-tanya szabadságharcos vérrel áztatott földje takarja.

Észak-Erdély területén három partizáncsoport működött. *Maléter Pál csoportja* Tasnád—Nyíregyháza között, a sok dicsőséges ukrajnai harcban részt vett *Dékán István csoportja* Erdély egész északi részén végigvonulva küzdött, az elveszettnek hitt *Dékán-egység* felkutatására indult *Rékai Miklós csoportja* pedig Máramarossziget, Észak-Erdély és Kárpát-Ukrajna vidékén nyugtalanította a katonai egységeket és több sikeres robbantással bénította az ellenség visszavonulási és utánpótlási vonalait. Ezekben a harcokban halt hősi halált a Dékán-csoport egyik legkiválóbb harcosa, a kiváló képességű szabadságharcos parasztfiú, Ihász-Kovács Sándor.

A Magyarország területén alakult partizánegységek egyik legkiválóbbja volt a *Mokan-komité*, amely 1944 nyarán alakult meg Miskolcon, a helyi kommunisták kezdeményezésére. Vezetői Fekete Mihály és Tóth Béla elvtársak voltak. Kitűnő antifasiszta propagandamunkájuk mellett, megakadályozták a már aláaknázott vasúti híd felrobbantását, a Szovjet Hadsereggel felvett összeköttetéssel és pontos hírszolgálatukkal pedig meggyorsították a felszabadító erők előnyomulását és Miskolc felszabadítását.

A sárisápi bányászszakszervezet vezetői, Zgyerka János és Gurin Lajos hívták életre 1944 októberében a *sárisápi partizán-csoportot*. Különösen eredményesek voltak fogoly- és katonaszöktetéseik, többszáz német katonát és katonai szállítóeszközt pusztítottak el, megmentették a bánya felszerelését és igen jó hírszolgálattal segítették a Szovjet Hadsereg harcait.

* * *

A fővárosban az első partizáncsoportok 1944 nyarán alakultak.

A német megszállás idején a függetlenségi mozgalom harcosai, a magyar nép legjobb fiai megértették, hogy most már nem elegendő a „röpiratcsata", a felvilágosító antifasiszta propagandamunka.

A Budapest utcáin gyülekező hatalmas német páncélos erők, hídjaink aláaknázása, a fontosabb üzemek berendezéseinek nyugatra szállítása és az egyéb jelek figyelmeztettek: a németek romhalmazzá akarják tenni Magyarország fővárosát.

Világossá vált, hogy Budapest dolgozó népe csak akkor akadályozhatja meg a főváros elpusztítását, ha fegyvert fog a német megszállók ellen. Elérkezett a fegyveres ellenállási harc ideje.

Az erőteljesebb nemzeti ellenállás 1944 augusztusában kezd kibontakozni. Az újjáalakult illegális Magyar Kommunista Párt, a „Béke-párt" jobbára propagandisztikus harcán túl, hozzáfog a történelmi helyzetnek egyedül megfelelő, fegyveres ellenállás megszervezéséhez. Partizáncsoportokat, úgynevezett akciócsoportokat szervez. Nyílt levélben hívja fel a népet a partizáncsapatok alakítására:

„... A Magyar Kommunista Párt vezetősége fegyverbe szólítja a magyar nép legjobb fiait!... A döntő szó itt a fegyvereké..."

Rákosi Mátyás elvtárs november elején rádióüzenetben szólítja fel a magyar hazafiakat Budapest megmentésére:

„Most Budapesten van a sor. Ha csak a német rablókon múlik, akkor bizonyos, hogy kő kövön nem marad... De meg lehet akadályozni a magyar főváros pusztulását, ha Budapest népe talpra áll... Ha összefog az öntudatos, szervezett munkás, a nyilas csőcseléket gyűlölő polgár, a hazafias kötelességét ismerő fegyveres erő, akkor meg tudja akadályozni a németek galád szándékát..."

A Kommunista Párt Katonai Bizottságának vezetésével Budapesten egymás után alakultak a fegyveres csoportok, amelyeknek számát, nagyszerű fegyvertényeik sokaságát e rövid írás felölelni nem képes. Szóljunk most néhány sorban a legismertebb csoportokról.

Beszéljen működésükről mindenekelőtt egy-két hivatalos jelentés: A M. kir. budapesti főkapitányság politikai rendészeti osztálya 495/1944. pol. biz. számú, a belügyi államtitkárnak küldött jelentésében olvassuk·

„... F. hó 28-án este kb. $^3/_4$ 10 óra tájban a Kresz Géza u. 8. sz. előtt több német teherautóra ismeretlen tettesek kézigránátot dobtak."

Ugyanebben a jelentésben:

„Osztályom detektívjei 12 rendbeli vasútrobbanás, illetve megrongálás kísérlete tárgyában folytatnak nyomozást..."

A jelentés továbbiakban arról ír, hogy „a szabotázsokat megbízható fiatal kommunisták hajtják végre".

„A nyomozást a német biztonsági rendőrséggel együtt folytatjuk.

Budapest, 1944. november 29-én.

Hain Péter
m. kir. kormánytanácsos."

Fenti osztály ugyancsak 495/1944. pol. biz. sz. alatt december hó 3-ról keltezett jelentésében egyebek között a következőket írja:

„F. hó 2-án a Semmelweis utca 1. sz. ház előtt álló német gépkocsik között bomba robbant fel..." F. hó 2-án a Tisza Kálmán-téri Művelődés Házában 21.30-kor hatalmas dörrenéssel bomba robbant..." A jelentés közli Pozsonyi III. József rendőrfőtörzsőrmester, színházi ügyeletes altiszt részletes beszámolóját. A felterjesztés így zárul:

„... Kétségtelenül megállapítható, hogy az ismeretlen tettes csupán demonstrációs szándékkal helyezte el a robbanóanyagot, mert az elő-

adás befejezése, illetve a közönség eltávozása után helyezte el a robbanóanyagot."

Október-novemberben az akciógárdák fokozzák harcukat. A „*Szir*"-csoport kézigránátokkal támadást hajt végre a központi nyilas „Hűségháza", kerületi nyilasházak, az ABIT (Antibolsevista Ifjúsági Tábor) székháza, a német megszálló rendőrség és SS-tisztek tanyája, a Metropol-szálló ellen. Ugyancsak kézigránáttal támadják meg a főváros különböző pontjain a német teherautókat és a nyilas csoportokat.

Főleg német autók elleni kézigránátos akciókban tűnt ki a Jamrich Mihály ifjúmunkás parancsnoksága alatt működő „*Laci*"-csoport. A nyílt utcán a többi között felrobbantottak két német páncélkocsit is.

A „*Szir*"-, „*Laci*"- és a „*Marót*"-csoport Fehér Lajos irányításával működött. Az együttes csoport hajtotta végre a Déli összekötő vasúti híd és a Kelenföldi pályaudvar közötti, a zuglói körvasút és a gödi vasútvonalak felrobbantását. Akciójuknak különösen nagy volt a katonai jelentősége. A „*Marót*"-csoport („Marót" Padányi Mihály illegális neve volt) legszebb fegyvertényei: a Gömbös-szobor felrobbantása, a Kossuth Lajos utcai nyilas-könyvesbolt felrobbantása, a nyilas-nagygyűlés szétrobbantása a Városi Színházban, három német vasbunker felrobbantása volt.

Ez a csoport minden akcióját a németektől és nyilasoktól zsákmányolt robbanóanyaggal és fegyverrel hajtotta végre.

A Földes László vezetésével harcoló *újpesti partizánok* számos dicső haditettel írták be nevüket a magyar történelembe.

Megvédték az újpesti üzemeket a felrobbantástól, drámai harcban hiúsították meg az újpesti víztorony felrobbantását. Ha ezt nem akadályozták volna meg, az egész gyárváros víz nélkül marad.

Megmentették 48 kivégzésre összefogott magyar életét, felrobbantották az újpesti nyilasházat, melynek romjai alatt 28 nyilas vesztette életét. Ennél az akciónál halt hősi halált az egyik legbátrabb újpesti partizán: Bán Tibor.

A Kiss Károly és Kende István irányításával működő, mintegy 70 főt számláló „*KIMSZ*" (Kommunista Ifjúmunkás Szövetség) *gárdák*, a Turcsányi Lajos, Hazai Jenő, Hullai Lajos, Győrffi Károly, Tamics Jenő, Bata József, Szekeres Pál ifjúmunkások vezetése alatt Kőbányán, Kispesten, Rákospalotán, Rákoshegyen, Pesterzsébeten működtek.

Ezek a csoportok több német teherautót, tüzérségi tüzelőállást, nyilasszékházat támadtak meg és robbantottak fel, nyilas járőröket és SS-csoportokat fegyvereztek le, katonai raktárakat robbantottak fel és fegyveres akcióikkal zavarták a német visszavonulást.

Ilyen akciókban vett részt a Jamrich József ifjúmunkás vezetése alatt működő „*Homok-gárda*" is.

A nagylétszámú *Kiska-* (Kisegítő Karhatalmi Zászlóaljak) *alakulatok*, — amelyek hivatalos honvédalakulatok voltak — illegális baloldali személyeket, szökött katonákat bújtattak, szabotálták a katonai szállításo-

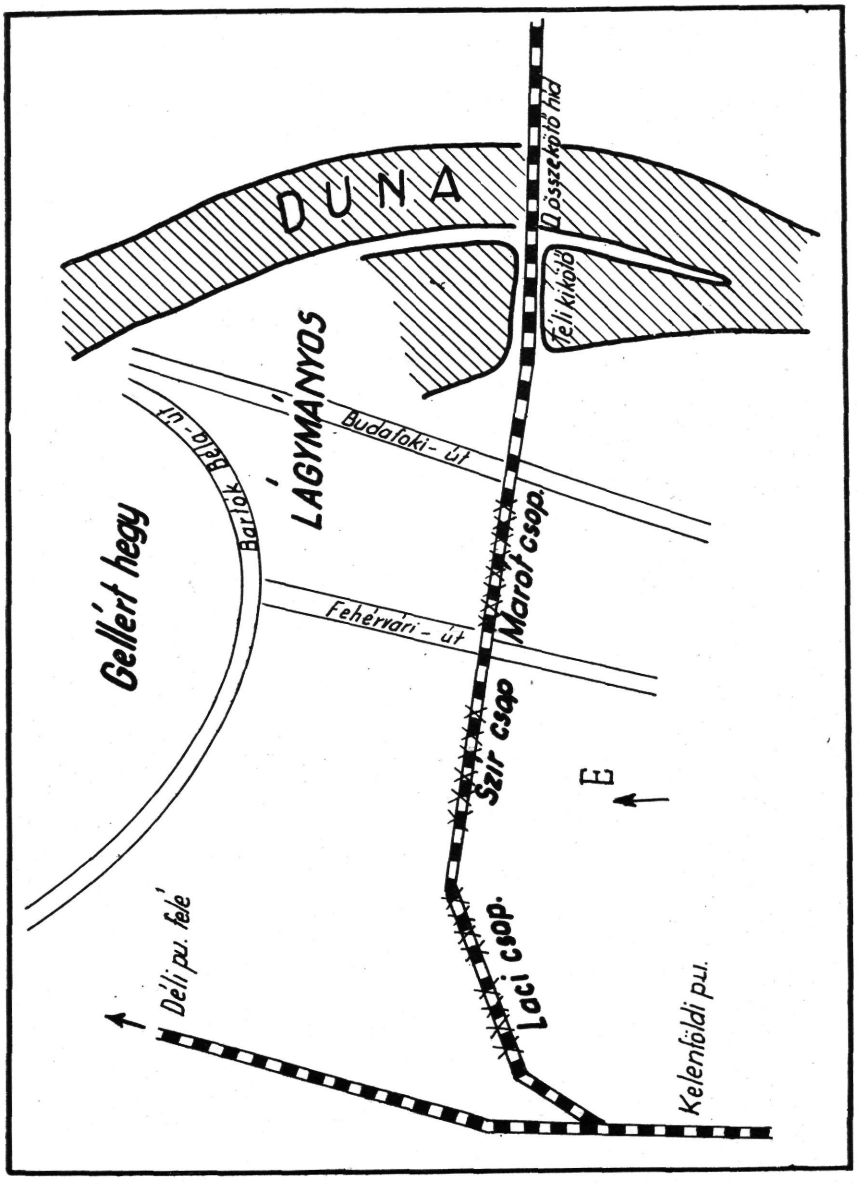

Az első vasútrobbantási akció.

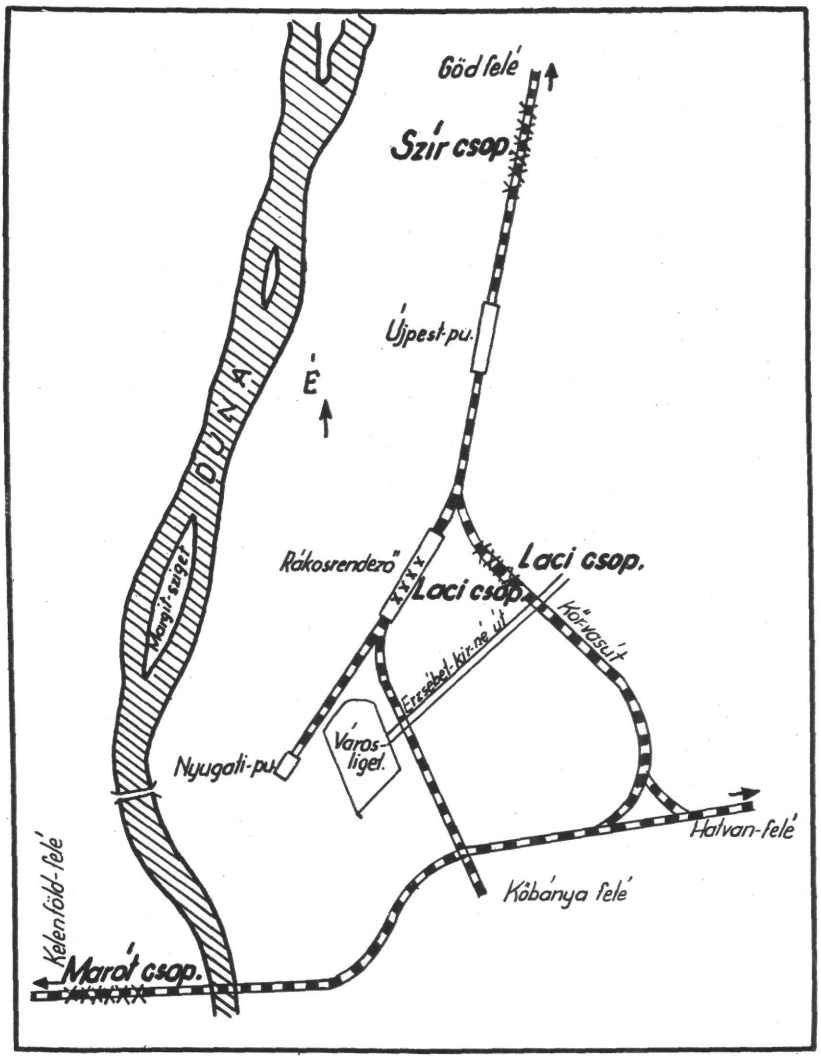

A második vasútrobbantási akció.

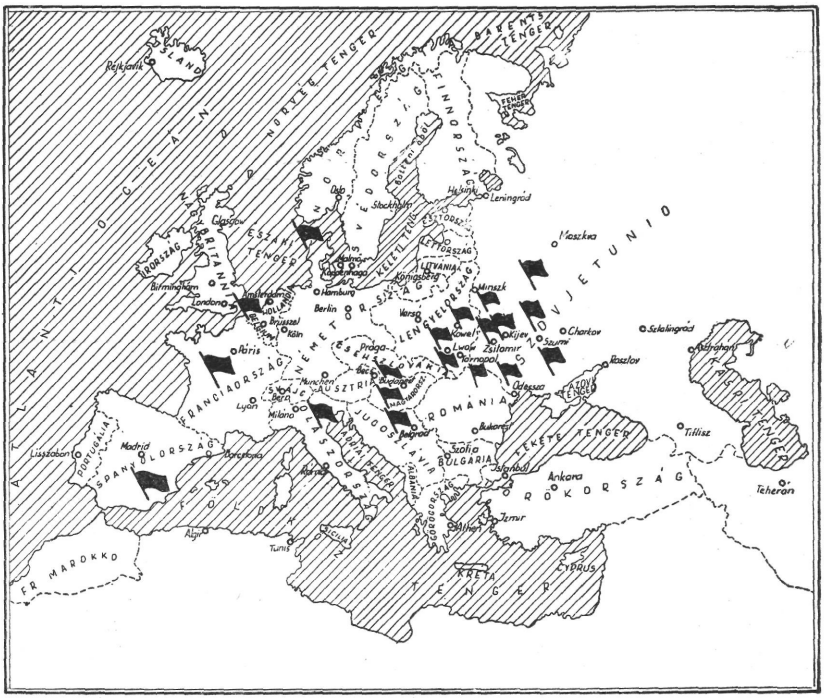

Magyar szabadságharcosok részvétele az európai népek fasisztaellenes fegyveres partizánharcaiban.

kat, segítették és fegyverrel látták el a Földes-csoportot. A *Kiska-alakulatok* egyik századába beépített Vásárhelyi Miklós illegális kommunista volt az akciók egyik irányítója.

Az ismertetett, szervezett fegyveres csoportok harcai és a nagyszámú spontán ellenállás sajnos, nem duzzadt fel a fővárosban összefüggő fegyveres felkeléssé! — Mégis, azok a férfiak, akik 1944 második felében Budapesten vagy vidéken, és azok, akik orosz földön már előbb is fegyvert fogtak a német és magyar fasizmus ellen, akik sokan életüket adták a magyar nép szabadságáért — a nazaszeretetnek, a nép iránti odaadásnak példamutató harcosai. Harcuk segítette a felszabadító Szovjet Hadsereg előnyomulását. Tettük sokat lemosott abból a gyalázatból, amit a hitlerbérenc Horthy-kormányzat a második világháború folyamán a magyar népre kent. Hősi harcuk, bátorságuk, áldozatvállalásuk, lobogó szabadságszeretetük, a haza és a nép iránti lángoló szeretetük álljon ragyogó példaként az egész magyar nép, különösen pedig a magyar ifjúság előtt.

Legyenek olyan hű fiai hazájuknak, mint a magyar partizánok voltak.

A NÉMET-FASISZTA CSAPATOK SZÉTZÚZÁSA MAGYARORSZÁGON. (KILENCEDIK CSAPÁS)[1]

D. L. Kazarinov vezérőrnagy

A Szovjetunió területének a német-fasiszta bitorlóktól való felszabadítása után, a Szovjet Hadsereg 1944 ősz elején eljutott Magyarország, Csehszlovákia, Jugoszlávia határaihoz és az a feladat állt előtte, hogy felszabadítsa Csehszlovákia és Jugoszlávia népét a fasiszták uralma alól, szétverje a horthysta hadsereg maradványait és kikapcsolja a háborúból a hitlerista Németország utolsó szövetségesét — Magyarországot.

A hitlerista hadvezetést különösen fontos hadi-gazdasági és politikai érdekek fűzték Magyarországhoz. Magyarország ipari gócpontjaiban hadiüzemek működtek, a magyar bauxit, különösen pedig a magyar olaj. nélkülözhetetlen hadifontosságú nyersanyagforrás volt. Magyarország szolgáltatta a fasiszta hadseregnek a háború folytatásához az emberanyagtartalékot.

A magyar terület stratégiai jelentősége abban állt, hogy Magyarországon keresztül vezettek a legrövidebb utak Ausztriába és Dél-Németországba, ahol a német hadiipar vállalatainak mintegy 60%-a volt összpontosítva.

A hitleri parancsnokság minden intézkedést megtett, hogy állásait Magyarországon megerősítse.

Szeptember folyamán Franciaországból kivont és Magyarország keleti határára átdobott 25 német hadosztályt; Magyarországon totális mozgósítást vezettek be.

A Kárpátokban, a 4. Ukrán Front előtt, az 1. német páncélos hadseregből és az 1. magyar hadseregből álló Heinritzi hadseregcsoport rendezkedett be védelemre.

Kelet-Magyarországon, Erdélyben, a 2. Ukrán Front csapataival szemben a 6. és 7. német és a 2. és 3. magyar hadsereg összesen 36, köztük 8 páncélos és gépkocsizó hadosztályát egyesítő „Dél" hadseregcsoport védett. Jugoszlávia területén a 3. Ukrán Fronttal az „F" hadseregcsoport állt szemben, s Albániában, valamint Görögországban is voltak német-fasiszta megszálló csapatok.

Magyarország területén és a Balkánon, mintegy 82 ellenséges had-

[1] Megtartott előadás kivonata.

osztály tartózkodott. Ilyenformán október elejére a magyar hadszíntéren hatalmas ellenséges erőt összpontosítottak.

E frontszakasz katonai-politikai helyzetének értékelése nyomán kialakult a Legfelsőbb Parancsnokság elgondolása. A cél: szétverni a Kárpátokban, Erdélyben és Jugoszláviában védekező ellenséges csoportosításokat, majd a főerőket Magyarország keleti és déli részein összevonva csapást mérni Budapest—Bécs irányába.

A frontok elé állított feladatok a következők voltak:

A 4. Ukrán Frontnak a 2. Ukrán Fronttal együttműködve ki kellett fejlesztenie támadását Ungvár és Homonna irányába és kijutni a középdunai síkságra és a Felső-Tiszához.

A 2. Ukrán Frontnak a jobbszárnyon és középen kellett csapást mérnie Debrecen és Miskolc irányába, szétvernie az ellenség legerősebb csoportosításait Erdélyben és a kárpáti német és magyar csoportosításokat nyugatról átkarolva kijutnia a Csap—Szolnok szakaszon a Tiszához. A Front balszárnya csapatainak el kellett érni a Tisza vonalát Szolnoktól a torkolatáig.

A 3. Ukrán Front csapatainak csapást kellett mérniük Belgrád irányába, szétverni a szembenálló ellenséges csoportosításokat és megtisztítani a német területrablóktól a Dunától délre, a Timok és Drina folyók közti egész területet.

A 2. és 3. Ukrán Front kötelékében harcoltak a román és bolgár hadsereg egységei és a magyar partizánok. A front előtt álló feladatot egymással szorosan együttműködve kellett végrehajtani. A kárpáti és erdélyi ellenséges csoportosítások szétzúzásában a fő szerep a 2. Ukrán Frontra hárult, amely az ellenséges kárpáti csoportosítás hátába jutva biztosította a 4. Ukrán Front feladatának megoldását, míg a 3. Ukrán Front Belgrád irányába mért csapása biztosította a 2. Ukrán Front balszárny csapatainak hadműveleteit.

Feladataik végrehajtása után mindhárom Frontnak tovább kellett fejleszteni támadását Budapest és Bécs felé.

Csapataink támadásainak kezdete:

— a Belgrád-i irányban szeptember 28.-a,

— a Munkács—Ungvár-i irányban október 1.,

— a Debrecen-i irányban október 6.-a volt.

A 2. Ukrán Front támadásba átmenve, csapást mért Debrecenre. Október 12-ig felszabadult Kolozsvár (Kluj), Erdély fővárosa, Nagyvárad (Oradea-Mare) és október 19-re a Front magasabb egysége bevette Debrecent, azután pedig Nyíregyházát. Debrecent és Nyíregyházát elhagyva az ellenség elveszítette a kárpáti és erdélyi csoportosításait összekötő fontos útcsomópontjait, ezenkívül veszély fenyegette a Kárpátokban harcoló 1. magyar hadsereg hátát. A magyar és német egységek az utánpótlásuktól való elszakadás veszélye miatt tartalékjaikat debreceni és nyíregyházai helyzetük visszaállítására dobták be.

Debrecen térségében heves harc kezdődött.

A 2. Ukrán Front balszárny csapatai támadásukat nyugati és északnyugati irányba kifejlesztve október 11-én bevették Szegedet, átkeltek a Tiszán, s a folyó nyugati partján 110 km szélességben és 90 km mélységben hídfőállást nyertek, amellyel előnyös feltételeket teremtettek a délkeletről Budapestre mérendő csapáshoz.

A 2. Ukrán Front csapatainak támadása fenyegető helyzetet teremtett a Kárpátokban harcoló ellenséges csoportosítások számára. Ilyen értelemben a 4. Ukrán Front csapatai jelentős segtséget kaptak a Kárpátok gerincén védő ellenség legyőzésében.

A 4. Ukrán Front csapatai hegyi harcokban leküzdötték az ellenség ellenállását, s a Kárpátok hágóit birtokbavéve támadást indítottak Munkács és Ungvár irányába, és október 1-től 17-ig felszabadították Kárpátaljáját s Csap térségében a 4. és 2. Ukrán Front csapatai egyesültek.

A Belgrád elleni támadás folyamán az ellenség súlyos veszteségeket szenvedett. A lövész és páncélos magasabb egységek a dunai folyami flottila páncélnaszádjaival és a jugoszláv partizánokkal együttműködve, október 20-ra felszabadították Belgrádot.

A jugoszláviai harcok folyamán, a 3. Ukrán Front parancsnokának a Legfelsőbb Parancsnokság azt az utasítást adta, hogy erejének egy részét dobja át a Duna bal partjára a Budapest és Bécsre irányuló támadás előkészítése céljából.

Ezzel befejeződött a 2. és 3. Ukrán Front hadműveleteinek első szakasza.

E frontok csapatai hadműveleteinek második szakaszában folyt le a budapesti hadművelet. Ez ideig az ellenség fő csoportosítása Nyíregyháza közelében volt, azaz a 2. Ukrán Front jobbszárnyán.

A Duna—Tisza közén az ellenség csoportosítása gyenge volt.

Magában Budapesten a német-fasiszta parancsnokság ugyancsak nem rendelkezett nagyobb erővel.

Ezeket a körülményeket kihasználva a 2. Ukrán Front balszárny csapatai a Duna—Tisza közén támadásba kezdtek, elfoglalták Kecskemétet és november 4-re délről elérték Budapest külső védelmi vonalait. A 2. Ukrán Front parancsnoka erőit a középre átcsoportosítva támadásba ment át és keletről is elérték Budapest védelmi vonalait. Erre az időre azonban a hitlerista parancsnokság Miskolcról jelentős erősítést dobott Budapestre és a front csapatainak a várost menetből bevenniök nem sikerült.

Budapestért hosszadalmas harc kezdődött. A 2. Ukrán Front csapatainak legnagyobb erőfeszítéseit a Budapestért folyó harcok igényelték.

A 2. Ukrán Front csapatai a jobbszárnyon nyugati irányba előnyomulva elfoglalták Miskolcot és támadásukat Ipolyság irányába kifejlesztve, Budapestről északra kiértek a Dunához. A 2. Ukrán Front balszárny csapatai Ercsi körletében és délebbre átkeltek a Dunán, s északi irányba támadást indítottak és elérték a Velencei-tó és Duna között kiépített ellenséges védelmi vonalat.

Ugyanebben az időben a 3. Ukrán Front csapatai, Apatin és Baja térségében átkeltek a Dunán, hidfőállást teremtettek a Duna nyugati partján, támadást fejlesztettek ki Magyarország mélységében Budapest nyugatról való megkerülésére és december első napjaiban ugyancsak elérték a Velencei-tó és Balaton körül kiépített védelmi vonalat.

A Budapest körletét védő „Dél" hadsereg 26 hadosztályból, köztük 10 páncélos és gépkocsizó hadosztályból álló főerejét félgyűrűvel karolták át. Szükségessé vált az ellenség budapesti csoportosításainak bekerítése, ezért a 2. Ukrán Front jobbszárny csapatai támadásukat Ipolyságtól nyugatra továbbfolytatva elfoglalták Léva körletét és december 26-án a Duna északi partján elérték Esztergomot.

A 3. Ukrán Front csapatai támadásukat északi és nyugati irányban kifejlesztve december 26-ra ugyancsak elérték Esztergomot. A Velencei-tótól keletre támadó 2. Ukrán Front csapást mérő csoportosításai nyugatról elérték Budapestet és megkezdték a harcot Buda peremkerületeiért. A két Front együttműködésével bekerítették az ellenség budapesti csoportosításait.

Ugyanebben az időben a Velencei-tótól balra harcoló csapatok elfoglalták Székesfehérvárt és elérték a Neszmély—Balaton-i vonalat és létrehozták az ellenség budapesti csoportosítása körülkerítésének külső frontját.

December 26-án Budapest 180 000-es helyőrségének bekerítése befejeződött.

A német parancsnokság intézkedéseket tett, hogy megsegítse Budapesten körülkerített csapatait és megőrizze helyzetét a dunántúli részeken. Ebből a célból január—februárban az ellenség egymásután három ellencsapást hajtott végre. — Az elsőt, 5 páncélos hadosztállyal január 2-án Komárom körzetéből Bicske, Budapest irányába mérte, ezt az ellencsapást visszaverték. A második ellencsapást január 11-én a Székesfehérvártól északnyugatra fekvő körzetből kiindulva Zámoly, Lovasberény, Budapest irányába indították. Az ellenség ebben az irányban 5—6 nap alatt mindössze 6—7 km-t tudott előrehaladni, ellencsapását visszaverték.

Erőátcsoportosítás után, a Székesfehérvártól délnyugatra eső körletből az ellenség január 18-án indította harmadik ellencsapását Dunavecse és északra, Vál, Ercsi irányába.

Csapataink súlyos harcainak és ellenmanővereinek eredményeképpen a Duna és Vál felé kitörő ellenséget február 7-re visszadobták a Balatonhoz és Velencei-tóhoz.

Az ellencsapások után a németek nagyobb ellentámadásra készítették erőiket. E cél érdekében a nyugati frontról átdobták a 6. SS páncélos hadsereget és egyéb egységeket is összegyűjtöttek. Az ellentámadásra összpontosított ellenséges csoportosulás 310 000 embert, 6000 löveget, 1600 harckocsit, 800-nál több szállítógépkocsit és mintegy 900 repülőgépet számlált állományában.

A főcsapást, a 6. páncélos hadsereg erőivel és a 6. tábori hadsereggel a Balaton és Velencei-tó közötti sávban, Dunaföldvár irányába tervezték azzal a céllal, hogy a 3. Ukrán Frontot kettévágják, majd sikerüket a szárnyakon tovább fejlesztve a Duna mentén, a Velencei-tótól északra és a Balatontól délkeletre lévő csapatainkat megsemmisítsék, és kivezessék saját csapataikat a Dunához. Erre az időre, január 13-ra Pestet bevettük.

Kisegítő csapásokat hajtottak végre Nagykanizsa körletéből Kaposvár és a Duna irányába, Eszék körletéből pedig Pécs irányába.

A német támadás március 6-án éjjel kezdődött. Először a déli szakaszon, Valpovó körletében ment át az ellenséges csoportosítás támadásba és a Dráván átkelve sikerült a folyó északi partján kisebb harcászati hídfőállást nyernie. A Nagykanizsa térségében működő 2. páncélos hadsereg március 6-án reggel 7 órakor kezdte meg támadását, azonban támadása már a harc első napján összeomlott.

A 6. páncélos hadsereg a főcsapást Seregélyes, Alsótarnóca szakaszon Dunaföldvár irányába folytatta és ebben az irányban elkeseredett harcok folytak egész 1945. március 16-ig.

Nagy veszteségek árán az ellenségnek sikerült Siófok, Simontornya, Sárkeresztur és a Velencei-tó északnyugati részéig előnyomulni, Dunaföldvár irányába a Sárvíz csatornán átkelni, 30 km. mélységig behatolni védelmünkbe, miközben élőerőben és technikában óriási veszteségeket szenvedett.

A 2. és 3. Ukrán Front csapatai január 16-án megindították támadásukat Bécs irányába, aminek következtében a németek abbahagyták támadásukat és megkezdték gyors visszavonulásukat Nyugatra.

1945. április 4-én Magyarország teljesen felszabadult.

MAGYAROK A SPANYOL NÉP SZABADSÁGHARCÁBAN

Sziklai Sándor ezredes

A mi forradalmi korszakunk különösen kimagasló fordulópontja az emberiség történelmének. Az imperialista háborúk, a proletár-forradalmak, a szocializmus győzelme, az elnyomott nemzetek és gyarmati népek függetlenségi szabadságharca és sorozatos győzelmei a dolgozó tömegek sokszázmillióit mozgatták meg és vezették be az új történelmet alkotó nagy küzdelembe.

Századunk kezdetén, 1905-ben ment végbe az első orosz forradalom, amely „új lapot nyitott a világtörténelemben, igen mélyreható politikai megrázkódtatások és forradalmi viharok korszakát nyitotta meg, megvetette az alapját az európai munkásmozgalom és az elnyomott ázsiai népek nemzeti felszabadító mozgalma fellendülésének."[1]

1917-ben pedig a világtörténelem legnagyobb forradalma és szabadságharca, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom döntötte sírba az orosz kapitalizmust, amely társadalmilag és politikailag új utat mutatott az emberiség történelmében a szocializmus útján. Az Októberi Forradalom és az utána következő nagy harcok tüzében születtek meg mindazok a győzelmek, amelyek végeredményben az egész emberiség felszabadítását fogják eredményezni a kapitalizmus, a nemzetközi imperializmus járma alól. A Szovjetunió, Kína és a népi demokratikus országok győzelmei a fasiszták és imperialisták felett csak azért voltak lehetségesek, mert ezt a nagy szabadságharcot a Szovjetunió Kommunista Pártja, a többi Kommunista Pártok és munkáspártok vezették. *Ma már klasszikus politikai axiomává vált az a tétel, hogy minden országban, ahol komoly fegyveres ellenállás fejlődik ki a fasizmus ellen, ezt a harcot a kommunista vagy munkáspártok vezetik és lelkesítik.* Mindenütt ezekben a küzdelmekben a nemzetközi proletariátus és széleskörű dolgozó tömegek voltak az események mozgató és történelmet formáló erői.

A magyar szabadságharcosok itthon és külföldön mindenütt, ahol erre csak alkalom és lehetőség adódott, aktívan vették ki részüket a magyar és nemzetközi fasizmus ellen vívott szabadságharcokból. Ez a harc nem véletlen jelenség nem „lázító kommunista agitátorok" rosszindulatú aknamunkájának eredménye, mint ahogyan ezt akkor Horthy, Hitler és Mussolini propagandasorozatvető hazúg gépezete csaholta. Korunk szabadság-

[1] Tézisek az első orosz forradalom 50. évfordulójára. Szabad Nép. 1955. január 24.

harcainak az okai mélyen benne gyökereznek a rothadó monopolkapitalizmus méhében. A fasiszták elleni szabadságharc korunk objektív törvényszerűsége és elkerülhetetlen rúgója a fejlődésnek, az emberiség haladásának útján. Az elnyomott és kizsákmányolt dolgozók ma már nem tűrik tovább a bérrabszolgaság és gyarmati elnyomatás jármát, mindenütt fellángol a szabadságharc a fasiszták és mindenféle imperialista elnyomók ellen. A kommunisták érdeme az, hogy ezt a szükségszerűséget a marxizmus-leninizmus alapján felismerték, levonták ebből a tényből a szükséges gyakorlati következtetéseket és a proletariátus, a dolgozó nép élére álltak, szervezték és vezették ezeket a mozgalmakat. És ugyanezt fogják csinálni a jövőben is mindenütt, ahol még a tőke uralkodik, mindaddig, míg győzelemre nem viszik a népek szabadságának és függetlenségének zászlaját.

A magyar szabadságharcosok, hazánk legjobb fiai áldozatos, véres harcok árán fennen hordozták őseink szabadságharcos, nagy történelmi jelentőségű hagyományainak sok vihart látott zászlóit. Ez is bizonyítéka annak, hogy a magyar nép szívében sohasem aludt ki a hazafiság, a szabadságharc tüze és ebben rejlik jelenünk és *szocialista jövőnk biztonságának egyik éltető forrása.*

Vizsgáljuk meg röviden a magyar és nemzetközi fasizmus elleni harc gazdasági és politikai előfeltételeit, okait. Mint tudjuk, a második világháború éppen úgy, mint az első, nem a véletlen dolga, hanem a reakciós imperialista erők évtizedeken keresztül gazdaságilag, politikailag, ideológiailag és katonailag előkészített műve. A monopolkapitalizmus általános válságának elmélyedése és a kapitalizmus egyenlőtlen fejlődésének törvénye alapján megbomlott a világkapitalizmus gazdasági rendszerének egyensúlya.

A 1929—1933. évek gazdasági válsága mélyen megrendítette a már történelmileg halálraítélt kapitalizmust. A tőkés országok még ki sem másztak ebből a válságból, már újabb gazdasági válság zúdult rájuk 1937-ben, amely különösen romboló erővel mutatkozott meg. Ezek a válságok lényegesen meggyorsították a második világháború előkészítését és kirobbantását. Kiéleződtek az imperializmus alapvető ellentétei. Éles harc bontakozott ki az imperialista ragadozók között a világ újrafelosztásáért, a piacokért, nyersanyag-forrásokért, olcsóbb munkaerőért és tőkekivitelért.

Az Amerikai Egyesült Államokban a munkanélküliek száma 10 millióra emelkedett. Angliában és más kapitalista országokban szintén rohamosan nőtt a munkanélküliség. Lényegesen romlott a dolgozók gazdasági és politikai helyzete. Gyorsan élesedett a tőkések és a proletáriátus közötti osztályellentét. Az agresszív fasiszta államok: Németország, Olaszország és Japán meg is kezdték az úgynevezett „lokális-háborúkat", Abesszínia, a Spanyol Köztársaság és más államok ellen. Így kezdődött a második világháború Afrikában, Európában és Ázsiában. Persze a fasiszta hazug propaganda nap- mint nap azt bömbölte, hogy ők csak a „vörösök", a kommunisták és a Kommintern ellen harcolnak. Így akarták

félrevezetni a világ dolgozóit. De persze ez az imperialista „szög" hamar kibújt a zsákból, mert nyilvánvaló volt, hogy Abesszíniában nincsenek felforgató kommunisták, sem Komintern.

„Mindezek a tények azt mutatják, hogy a második imperialista háború valójában már elkezdődött. Orozva jött, hadüzenet nélkül. Államok és népek valahogy észrevétlenül belecsúsztak a második imperialista háborúba. A háborút a világ különböző részein a három agresszív állam: Németország, Olaszország és Japán fasiszta vezető körei kezdték. A háború a Gibraltártól Sanghájig terjedő óriási térségen folyik. A hadviselő országok lakossága több mint félmilliárd. A háború végső fokon Anglia, Franciaország és az Amerikai Egyesült Államok tőkés érdekei ellen irányul, mivel az a célja, hogy a világot és a befolyási területeket az agresszív országok javára és ezeknek az úgynevezett demokratikus államoknak rovására felosszák."[2]

A második imperialista háború tehát tulajdonképpen már 1935—36—37-ben megkezdődött. Ez a háború már kezdetben is, mint kegyetlen, véres, rabló imperialista háború, a legbarbárabb pusztításokkal járt Abesszíniában, Spanyolországban és Kínában. E népek és nemzetek évszázados anyagi és szellemi munkájának eredményeit semmisítették meg pár hónap alatt és embertelenül gyilkolták ezen országok békés lakosságát.

Spanyolország Európában első volt azok közül az országok közül, amelyet a nemzetközi fasiszták galádul megtámadtak még a második imperialista háború kezdetén. Ennek a hős népnek a hároméves heróikus szabadságharca Hitler, Mussolini és Franco fasiszta hordái ellen, korunk egyik kimagasló hősköltemménye.

* * *

1936. januárjában a Spanyol Kommunista Párt kezdeményezésére, a baloldali erők összefogásával megalakult a Népfront. Az 1936. február 16.-i választásokon ez a Népfront győzelmet aratott. Ennek a győzelemnek eredményeként olyan kormány jött létre, amely a baloldali pártok támogatását élvezte. Ez a Népfront kormány visszaállította mindazokat a demokratikus vívmányokat, amelyeket az előbbi reakciós kormány 1934 végén eltörölt, és ezzel a Spanyol Köztársaság, amely 1931-ben keletkezett, újra a dolgozó nép többségére támaszkodott. De a külső és belső fasiszta vérebek halálosan gyűlölték a Spanyol Köztársaságot. Sehogy sem tudtak megbékélni azzal a ténnyel, hogy Spanyolországban újra demokratikus rendszer uralkodik. A spanyol hazaáruló tábornokok Hitlerrel és Mussolinivel karöltve készítették elő az összeesküvést a spanyol nép ellen. 1936 július 17-én Marokkó több helységében és a Kanári szigete-

[1] A Szovejtunió Kommunista (b) Pártjának története. Szikra, 1950. Budapest, 402. o.

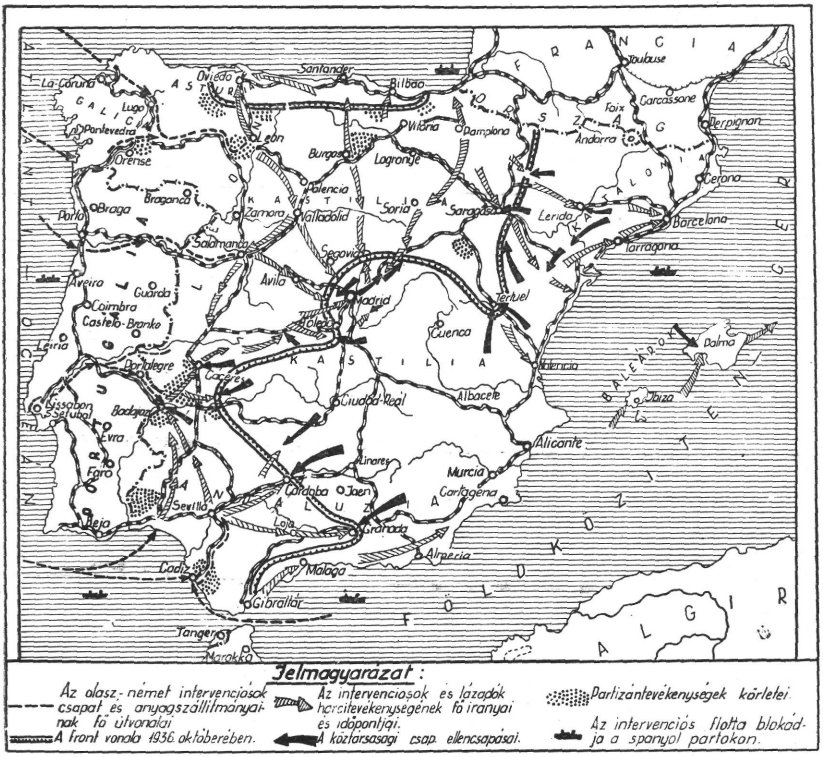

A spanyol polgárháború hadműveletei.

ken fasiszta lázadás tört ki a Spanyol Köztársaság ellen. Július 18-án a zendülés már átterjedt Spanyolország összes helyőrségeire.

A lázadók élére Francó generális került, aki már régóta a német katonai kémszervezet ügynöke volt. Francó angol gépen repült a félszigetre azzal a céllal, hogy a zendülők vezetését a kezébe vegye. A spanyol nép, a Kommunista Párt hívó szavára talpra állt és gyorsan leverte a kalandor tisztek és tábornokok helyőrségi lázadását. Így történt Madridban, Barcelónában és más nagyobb városokban és iparközpontokban, ahol a nép a szó szoros értelmében egy pár nap alatt elfojtotta és leszerelte a lázadókat. Csak egy pár, egymástól elszigetelt helyőrség volt még a rebellisek kezében, de ezekre szintén elkerülhetetlen vereség várt.

Amikor a német és olasz fasiszta kolomposok azt látták, hogy a görbelábú, angolkóros Francó nem birkózik meg a nép erejével, azonnal segítséget nyújtottak neki. Repülőgépekkel szállították Spanyolországba Marokkóból a mór zsoldosokat és az idegenlégió csapatait. Ezek a bestiális, degenerált hordák, akiket Francó a társadalmi élet alvilágából szedett össze, gyorsan lerohanták a spanyol városokat, falvakat, halomra gyilkolták a lakosságot, égették, pusztították a világhírű spanyol kultúrértékeket. Hitler és Mussolini ugyanekkor gyors ütemben szállított különféle fegyvert, géppuskát, ágyút, harckocsikat, katonai repülőgépeket, lőszert és mindennemű felszerelést, amire szükségük volt a lázadóknak. A náci kormány két hadihajórajt is küldött a spanyol partokhoz. A rebellis generálisok még a hadműveleti terveiket is a német és olasz vezérkarral együtt dolgozták ki. Csakis ezzel a gyors segítséggel tudott Francó már augusztusban észak és dél irányából támadást indítani Madrid ellen.

A spanyol nép gyors és határozott ellenállása a fasisztákkal szemben bebizonyította, hogy a belső reakciós fasiszta erők egymagukban nem képesek megdönteni a spanyol köztársaságot. A német és olasz fasiszták erre azzal válaszoltak, hogy ledobták magukról az álarcot és nyíltan beavatkoztak a spanyol nép jogos harcába, a lázadók oldalán. Így kezdődött meg 1936 nyarán az olasz és német fasiszták nyílt katonai intervenciója a spanyol nép szabadságharca ellen. A két agresszív fasiszta állam mindenféle fegyvernembeli sorcsapatokat küldött Francónak, korszerű felszereléssel, fegyverrel, haditechnikával, stb. köztük hadihajókat is.

A spanyol nép harca jogos nemzeti forradalmi függetlenségi harc volt a kül- és belföldi reakcióval, a fasisztákkal szemben. Dolores Ibarruri a spanyol nép lánglelkű vezetője a következő sorokban jellemezte a spanyol nép szabadságharcát: „A spanyol nép a demokartikus vívmányok védelmezése mellett síkra szállt az ország szuverénitásáért és függetlenségéért a fasiszta katonai reakcióval és a külföldi intervencióval szemben. Ez a spanyol nép háborújának nemzeti forradalmi jelleget adott. Nemzeti volt azért, mert a nép szállt harcba az országot az olasz-német gyarmati sorba dönteni akaró külföldi intervenció ellen és forradalmi volt azért, mert a spanyol nép a spanyol reakció ellen küzdött a hosszú és elkeseredett

harcban kivívott demokratikus szabadságjogainak megtartásáért, megerősítéséért és fejlesztéséért."[3]

A spanyol nép bátran síkra szállt a nemzetközi fasizmus, az imperialista hatalmak, a II. Internacionalé opportunista áruló vezetői és a Vatikán kenetteljes intervenciós politikája ellen. *A népnek ez a harca mindvégig egyenlőtlen véres küzdelem volt, mert az ellenség nemcsak élőerőben, hanem fegyverben és felszerelésben is mindig túlsúlyban volt.* A spanyol néphadsereg állandóan kevés fegyverrel rendelkezett, különösen repülőgépekben és tüzérségben szenvedett hiányt. A nyugati „demokráciák", köztük az amerikai is, nem adtak el fegyvert a spanyol köztársaságnak, sőt egyenesen akadályozták annak megvásárlását, mindenütt, ahol csak lehetett. A nyugati reakciós kormányok ugyanakkor nem ellenezték azt, hogy a német és olasz fasiszták mindenben támogatták a rebelliseket. Sőt sok esetben ők maguk is készségesen támogatták és szállítottak hadfelszerelést Francónak. Örök szégyene a szociáldemokrata Blum-féle francia kormánynak az a tény, hogy még azokat a fegyvereket sem szállították le a spanyol törvényes kormánynak, amit már arannyal kifizettek a fegyvergyárosoknak, s ezzel megnehezítették a spanyol nép szabadságharcát. De ugyanezt megtette az Egyesült Államok kormánya is. Daladier és Bonnet kormánya, 4,850.000 arany frankot rabolt el a Spanyol Köztársaságtól ebben az időben.

De a spanyol nép sem maradt egyedül a nemzetközi fasizmussal szemben. Legelőször és mindvégig a legnagyobb segítséget a Szovjetunió népe nyújtotta a vérző Spanyolországnak. Sztálin ismeretes táviratában megállapítja, hogy „Spanyolország felszabadítása a fasiszta reakciósok igája alól, nemcsak a spanyol nép ügye, hanem az egész élenjáró és haladó emberiség közös ügye." Ez a távirat hatalmas lendületet adott a harcoló Spanyolország megsegítésére. A világ minden táján nagyméretű szolidaritási mozgalom és népgyűlések indultak meg a spanyol szabadságharcosok érdekében. A világ minden táján a spanyol néppel rokonszenvező dolgozók különböző anyagi, erkölcsi és politikai segítsége mellett ott látjuk a legértékesebbet is, az embert, az antifasiszta önkénteseket, akik siettek a spanyol nép segítségére. A Szovjetunió népe — csupán a szakszervezetek és kolhozok testvéri segítsége útján — egy év alatt több mint 100 000 pud lisztet, vajat és cukrot, hatalmas mennyiségű konzervet, ruhaneműt, az öltönyök tízezreit küldte el, összesen 50 millió rubel értékben, a spanyol nép hős fiainak.

A Kommunista Pártok, köztük a Kommunisták Magyarországi Pártja is, megindították a spanyolországi önkéntesek toborzását. A világ minden részéből óceánokon, tengereken, szárazföldön, hajókon, vonatokon, csónakokon, hegyi ösvényeken, gyalog, repülőgépeken százával és ezrével jöttek

[8] *Dolores Ibarruri* tanulm. Lásd: Voproszi Isztorii. 1953. 11. sz. Ugyanez magyarul: „A spanyol nép nemzeti felszabadító harca az olasz és német intervenciósok és fasiszta lázadók ellen." „1936—1939.) A Magy. Tud. Akad. Történettudományi Intézetének értesítője. 1954. jan.—júni. Kézirat gyanánt.

Madridba az önkéntesek a nemzetközi brigádokba. 53 ország legbátrabb fiai indultak életük kockáztatásával Spanyolországba, Madridba, a hős, büszke városba amely majdnem három éven keresztül a haladó emberiség egyik védőbástyája volt, amelyen a világszabadság zászlója lengett a fasiszta barbárokkal szemben. A nemzetközi brigádok a spanyol szabadságharcosokkal karöltve, mindvégig megállták a helyüket.

Madrid lángoló barrikádjain az „ezernyelvű, egyszívű brigád" éles szuronyok rohamával valósította meg a fasiszta vérebekkel szemben a proletárnemzetköziség magasztos eszméjét. A magyar nép legjobbjai, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom magyar veteránjai, az 1919. évi Magyar Tanácsköztársaság volt vörös katonái, az illegalitásban dolgozó magyar kommunisták, — népünk szabadságharcos múltjának szellemében, — 53 ország legjobb fiaival, köztük a hős párizsi Kommunardok unokáival együtt emeltek élő védősorfalat Madrid határán Hitler, Mussolini és Franco fasiszta hordái ellen. A spanyol nép sohasem felejti el ezt a testvéri harcos segítséget, amit a Szovjetuniótól, a Kommunista Pártoktól és általában az egész világ antifasiszta mozgalmától 1936—1939-ben kapott.

A magyar dolgozók öntudatos rétegei elevenen érdeklődtek a spanyol szabadságharc iránt. Különösen vonatkozik ez a kommunista és szocialista ifjúságra, amely nagy érdeklődéssel kísérte a spanyol eseményeket, rokonszenvezett a spanyol forradalommal és sokan közülök ingadozás nélkül vállalták a Spanyolországba való utazást. Jóllehet Horthyék rendőrkopói üldözték a spanyol köztársaság érdekében kifejtett propagandát és tevékenységet, a rendőrség igyekezett minden eszközzel a Spanyolországba való utazást megakadályozni, ennek ellenére a kommunistáknak és az ifjúmunkásságnak többször sikerült kinyilvánítania a véleményét a spanyol nép harca iránt. Így pl. Budapesten és vidéken az Országos Ifjúsági Bizottság csoportjaiban gyakran szerveztek előadásokat a spanyol nép hősi ellenállásáról. A fiatalság lelkesedéssel hallgatta ezeket az előadásokat.

Voltak bátor munkások és ifjak, akik nekivágtak a nagy útnak, így pl. Sebes György, aki itthon tevékenyen résztvett az illegális mozgalomban, tagja volt a Kommunista Ifjúmunkás Szövetség vezetőségének. Alig szabadult ki Horthyék börtönéből, indult a spanyol antifasiszta hadszíntérre és ott csakhamar megtalálta helyét a Rákosi zászlóaljban. „Kerekes Ferenc budapesti famunkás pénz nélkül, útlevél nélkül indult útnak. Négyszer dobták vissza a különböző országhatárokon, öt hónapig tartott az útja Budapesttől Madridig, de antifasiszta meggyőződése leküzdött minden akadályt, és beállhatott a köztársasági hadseregbe."[4] *Itthon hagyta feleségét és gyermekét.* Zaborai Béla faesztergályos a Rákosi zászlóalj volt golyószórós katonája, (akinek testvéröccse Zaborai Jenő hősi halált halt a spanyol forradalomban) szintén már 1936-ban illegálisan indult Madrid felé és csak 1937-ben ért oda, mert a rendőrség többször elfogta és visszadobta.

[4] *Kovács István* és *Flórián János* szerk.: Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Adatok a Magyar Partizánmozgalom Történetéhez. Bp. 1946.

Sebes György, Kerekes és Zaborai elvtársakhoz hasonlóan a szélrózsa minden irányából jöttek a magyar antifasiszta önkéntesek: Magyarországról, a Szovjetunióból, Amerikából, Franciaországból. Szerte a világból, ahol magyar emigráció volt, a legjobb tagjait küldte a spanyol nép segítségére. Ezek a bátor magyar szabadságharcosok, legyőzve a magyar és nemzetközi reakciós rendőrség akadályait, megérkeztek Spanyolországba. A Spanyolországban harcolt szabadságharcosok dala a következő sorokban örökíti meg a proletár nemzetköziség e nagyszerű példáját és cselekedetét:

„Anyám, édesanyám, szedje össze ruhámat,
Messze földre megyek, ne epessze a bánat.
Messze spanyol földön véres harcban áll a munkás nép.
Katonának megyek, oda kell a segítség."

Magyarországból jött elvtársak, akiket az illegális pártmunka, a magyar fasizmus elleni harc, Horthyék börtöne és üldözése acélszilárddá edzett, képezték a Rákosi zászlóalj kemény magvát. Ezeket a forradalmárokat a Magyar Kommunista Párt és *Kommunista Ifjúmunkások Magyarországi Szövetsége* nevelte és irányította a spanyol nép segítségére. Madrid barikádjairól a *Nemzetközi Brigádok* magyar önkéntesei: a „törhetetlen fajta" ezt írták a szegedi Csillag-börtönbe korunk legnagyobb magyar szabadságharcosának, Rákosi Mátyás elvtársnak: „A népek spanyolországi nagy barátkozásában zászlóaljunkban igazi, vérrel írt szerződést kötöttek a spanyol és a magyar nép fiai. Egy ügyért harcolnak közösen, egy ügyért hullatják vérüket: a szabadságért. Azért a szabadságért, amelyért élt, halt a mi halhatatlan, lánglelkű költőnk, Petőfi Sándor, amelyért „nem nyughattak szolgaföldben" a Dózsák..."

A nemzetközi antifasiszta harcosok a nemzetközi brigádok soraiba álltak be, amelyek már 1936 október végén megalakultak. Az összesereglett magyar kommunistákból és pártonkívüli munkásokból, dolgozó parasztokból és haladó antifasiszta értelmiségi harcosokból 1936 október 17-én megalakult az első magyar katonai egység, a Rákosi század, amely a XI. nemzetközi brigád, Edgar Andre zászlóaljában harcolt. A nemzetköziek gyülekezőhelye Albacete-ben volt. Itt kapták meg a felszerelést, fegyvert és a rövid párhetes kiképzést.

A fasiszta vezérkar nem titkolta, hogy 1936 november 7-én mindenáron be akart rohanni Madridba. Ez a terv szertefoszlott, meghiúsult a spanyol nép és a nemzetközi brigádok rendíthetetlen ellenállásán. A Spanyol Kommunista Párt és annak vezetői, Jose Dias és Dolores Ibarruri fegyverbe szólították Madrid lakosságát. Dolores Ibarruri lángoló beszédei rávilágítottak arra a nagy veszélyre, amely Madridot és vele együtt az egész köztársaságot fenyegette.

„Gyermekeink élete és jövője függ tőlünk. Ezekben a pillanatokban nem lehet habozni, sem félénken cselekedni. Mi asszonyok követeljük,

hogy a férfiak bátrak legyenek! Meg kell értetnünk velük, hogy egy férfinak tudnia kell méltóan meghalni. Inkább leszünk hősök özvegye, mint gyávák felesége."[5]

A nemesszívű hős madridi lakosság még a legvéresebb harcok és rombolások közepette sem hagyta el szeretett fővárosát, még azok sem, akiknek nem volt fegyver a kezében. Az ellenség pokoli nehéztüzérségi és légi szőnyegbombázásai máglyatüzén harcolva építettek barikádokat és védték féltett szabadságukat. Ilyen körülmények között jelent meg Madrid utcáin legelsőnek november 7-én a XI. nemzetközi brigád, amelynek első soraiban ott látjuk a magyar antifasisztákat, az első Rákosi századot, a harmadik Edgar Andre zászlóaljban. „... a XI. brigád első ezerötszáz embere teljes felszereléssel és baszk sapkával már Madrid utcáin vonult fel a város legészakibb részén húzódó front felé, ahol a halott milicisták megüresedett helyeit foglalták el a lövészárkokban."[6] Óriási lelkesedést és bátorságot váltott ki Madrid védelmezőiből a nemzetközi brigádok katonás fegyelmezett egységeinek a megjelenése Madrid barikádjain. De a nemzetközi antifasiszták is fellelkesültek, erőt és bátorságot merítettek a madridiak hős ellenállásából, amikor látták azt, hogy nemcsak a felnőtt férfiak és a felfegyverzett harcosok, hanem asszonyok, lányok, gyermekek és öregek bátor, önfeláldozó magatartással éjjel-nappal dolgoznak, építenek barikádokat, erődítményeket és vívják élet-halál harcukat Madrid peremén. A hős védők magasra emelték bosszúálló öklüket és „No pasaran", szenvedélyes csatakiáltással üdvözölték a nemzetközi brigádokat, köztük hazánk fiait is. Így a harcok tüzében forrt össze a spanyol nép és a nemzetközi antifasiszták vasakarata és ellenálló ereje, amely száz csatában is megállta a próbát a fasiszta szennyáradattal szemben Madrid alatt és másutt a spanyol földön. *A fasiszták nem törtek át!*

Kimagasló érdemeik vannak a magyaroknak Madrid heroikus védelmében. Már maga az a tény figyelemre méltó, hogy a Rákosi század a XI. brigád soraiban a nemzetközi brigádok közt is elsőnek került bevetésre 1936-ban. A november 7—8—9-i harcokban a Manzaneres folyó partján erélyes ellenlökéssel állították meg a magyarok a vad mórok előretörését azon a szakaszon, ahová bevetették őket. Itt esett át a tűzkeresztségen a Rákosi század. Persze ez a fegyvertény súlyos véráldozatokkal is járt. Nagy veszteség érte a századot. Itt esett el Zsinkó Vilmos, a magyarok egyik vezetője; Hercz Imre és Onth Imre voltak a század első hősi halottai. Noha ez a harc mégcsak az első tűzpróba volt, mégis a Rákosi század már itt is megmutatta oroszlánkörmét a móroknak. November 28-án ugyanez a század, amelynek létszáma már csak 30 emberből állt, kézigránátokkal megállította a fasiszták harckocsirohamát, amelyet a német Thälmann zászlóalj állásai ellen irányítottak. Ugyanebben az időben Casa de Campónál nagy nyomást gyakorolt az ellenség a köz-

[5] *Constancia de la Mora:* Vérző Spanyolország. Szikra, 1949. 333. o.
[6] *Constancia de la Mora:* i. m 341. o.

társaság arcvonalára. Ide is sürgősen bevetették a Rákosi századot. Ebben a harcban esett el Hedrich Károly, a század politikai biztosa, az illegális munkásmozgalom (Jugoszláviában) egyik kiváló harcosa, aki a szakszervezeti mozgalomban is jelentős funkciót töltött be.

E súlyos veszteségek után a XI. brigád pihenőre és utánpótlásra visszavonult Murciába. Itt az átszervezés után Szalvai Mihály salgótarjáni építőmunkás, a munkásmozgalom régi harcosa, az 1919-es Magyar Vörös Hadsereg katonája lett az Edgar Andre zászlóalj parancsnoka, amelynek keretén belül is megmaradt a Rákosi-század. A pihenőt a fasiszták újabb Madrid elleni támadása szakította félbe.

Most a Jarama folyónál kísérleteztek a fasiszták. Ezt az operációt a Franco oldalán harcoló náci csapatok vezérkara szervezte és irányította. A mórok idegenlégiós és más válogatott zsoldos söpredékből állították össze a rohamcsapatot. 1937 február 12. és 13-án Lukács tábornok XII. brigádja és a XI. brigád ellen intéztek a fasiszták elkeseredett rohamokat. Voltak olyan napok, amikor ezt hétszer, nyolcszor is megismételték. Hatalmas gyalogsági, tüzérségi, harckocsi és légierő fölénnyel próbálták áttörni a nemzetköziek vonalát.

A fasiszták ezen támadásának az volt a célja, hogy Jarama irányából betörjenek Madridba. Ez a támadás egy álló hónapig tartott, 1937 február 11-től március 11-ig, amelyben a mórok csúfos vereséget szenvedtek. A zászlóalj az ellenség támadásának fő irányában védett. 11 nagyobb roham zúdult a védőkre, erős tüzérségi tűz, harckocsik és repülőgépek bevetésének támogatásával. Szalvay Mihály, a zászlóalj parancsnoka rettenthetetlen bátorsággal és katonai ügyességgel vezette a védőknek ezt a harcát, s nagy veszteséget okozva az ellenségnek, minden rohamát visszaverték. E kemény harcok folyamán a Rákosi század három parancsnokát lőtték ki a mórok, kettő meghalt, egy nehéz sebesülést kapott. Gyáros Lászlónak, aki ezekben a harcokban bátran megállta a helyét, és ő maga is súlyosan megsebesült, és aki a Rákosi század politikai biztosa volt, gyakran kellett átvennie a katonai vezetést is. A század vesztesége is nagy volt. A Jarama folyó menti harcok előtt a század 180 főnyi létszámából a harcok után csak 27 ember maradt; sok volt a halott és a sebesült. Jaramánál a köztársaságiak Madridot védték. A Rákosi század jaramai hőstetteiért az „arany század" elnevezést kapta — La compania de oro — Madrid városától. Meg kell jegyezni, hogy Madrid népe nem tévedett ezzel a kitüntetéssel, mert a magyar önkéntesek a következő harcokban is megtartották az „arany század" szintjét.

A jaramai csata idején a madridi, illetve a központi frontnak már egységes parancsnoksága volt. Így meg volt a lehetősége annak, hogy az összes frontok és csapatok tevékenységét a központi front vezérkara egybehangolja. A központi zóna egységes, összpontosított, fegyelmezettebb vezetése, meg is hozta az első komoly eredményeket. A spanyol és nem-

zetközi harcosok egy egész hónapon keresztül sikeresen verték vissza az ellenség elkeseredett rohamait. Ugyanebben a hadműveletben sokat javult a különböző fegyvernemek összműködése, a gyalogság, a tüzérség és a harckocsik között. A parancsnokok harci tapasztalatokat szereztek és fejlődött hadművészetük is.[7] A gyalogság és a fegyvernemek közötti együttműködés szintén sokat javult.

A jaramai hadművelet nem csupán passzív védekezés volt. A köztársasági csapatok gyakori gyors, erős ellenlökésekkel és ellencsapásokkal operálva sokszor akadályozták meg a fasiszták támadási kísérleteit.

A fasiszták több mint féléves erős ostrommal és veszett rohamokkal sem tudták megtörni a főváros hős ellenállását. Ezért Franco kénytelen volt az olaszokhoz fordulni nagyobb segítségért, hogy újabb támadást indíthasson Madrid ellen. Az új támadási tervek szerint most a főváros összeköttetéseit igyekeztek elvágni Levantetól és teljesen bekerítve Madridot, kiéheztetni és megadásra kényszeríteni. Ezzel a szándékkal kezdték el a fasiszták minden eddiginél nagyobbméretű offenzívájukat.

Az olasz fasiszta kormány és vezérkara, amely aktívan támogatta a lázadókat, magára vállalta ennek a támadásnak a megszervezését és végrehajtását. Közvetlen stratégiai feladatuk az volt, hogy nagyobb katonai erővel hatalmas csapást mérjenek a néphadseregre és ennek következtében megsemmisítsék a Spanyol Köztársaságot és bevegyék Madridot. 1937 március elején Sigüenza-tól északra az olaszok egy egész expedíciós hadtestet összpontosítottak, amely több mint 40 000 emberből állt a legkorszerűbb fegyverekkel és haditechnikával felfegyverezve, gépesített hadosztályokkal stb. A fasiszták azzal a paranccsal indultak támadásra, hogy Guadalajárán keresztül törjenek Madrid felé. Francóék terve szerint az olaszok támadásával egyidőben a „Madrid" nevű fasiszta hadtest dél felől támadja meg Madridot. A fasiszta katonai vezetőség úgy vélte, hogy az olasz gépesített hadosztályoknak nem lesz sok dolguk a „vörösökkel", inkább katonai sétának tekintették, mint komoly hadműveletnek a guadalajarai operációt.

Az olasz fasiszta haderők 1937 március 8-án kezdték meg a támadási hadműveleteket. A spanyol néphadsereg XII. hadosztálya kb. 10 000 emberrel, gyengén felszerelve védte a guadalajarai frontszakaszt, több mint 80 km-es hosszú arcvonalon. Március 8. és 9-én a fasiszta támadóknak sikerült áttörniök az arcvonalat és elfoglalták Brihuega városát. A köztársaságiak frontparancsnoksága a tartalékokból bevetette Lukács tábornok XII. nemzetközi brigádját, amely megállította a fasiszták további előnyomulását. Ez a helyzet lehetővé tette a néphadsereg vezérkara részére, hogy újabb tartalékokat összpontosítson és átcsoportosítást hajthasson végre. A harcok közepette a vezérkar gyorsan megszervezte a köztársasági IV. hadtestet, amely visszaverte a fasiszták minden támadá-

[7] „La colaboracion entre la Infanteria y las amas technikas se ha mejorado tambien mücho" — írja egyik cikkében a nemzetközi brigádok egyéves évfordulójával kapcsolatban Hans alezredes a 45. ho. parancsnoka, 1937-ben.

sát. Sőt a IV. hadtest ellentámadásba ment és már március 12-én északkeleti irányba visszaszorította a rohamozó olasz fasisztákat.

Így a hadműveleti kezdeményezés átment a guadalajarai front parancsnokságának kezébe, amely nagyszerűen fel is használta ezt. Március 13-án és 14-én a köztársaság hadserege támadásba ment át és megverte az olasz hadosztályokat, köztük a híres gépesített „Littório" hadosztályt is. A támadás e kezdetleges eredményei lehetővé tették azt, hogy már március 18-án a néphadsereg csapatai általános támadásba kezdjenek az egész guadalajarai arcvonalon és még aznap visszafoglalják Brihuega-t. Az olasz fasiszták nem tudtak ellenállni a szabadságharcosok erélyes, lendületes rohamának, a harcrendjük teljesen felborult. Ebben a pillanatban megjelent a harctéren a köztársaság 130 hadirepülőgépe, amely mélyrepüléssel bombázta és géppuskázta a fasiszták sorait. Az ellenség nem számított arra, hogy a köztársaságnak ennyi repülőgépe van, 10—15 repülőről tudtak csak. Soraikban kitört a pánik, eldobáltak mindent, a járműveket és harckocsikat leállították, páni félelmükben az országút árkaiban és bokraiban kerestek menedéket, körmeikkel kaparták a földet, szűkölt a fasiszta fenevad. „Halott katonák hevertek az országút szélén. A felborult és égő teherautók, szétrombolt kocsik, érintetlen autók, melyeket utasaik elhagytak, kik nem akartak ottragadni, inkább futva menekültek. Mindenfelé fegyver, használati tárgy, ruhák hevertek szanaszét. Valószínűleg a katonák hajigálták el, csakhogy könnyebben menekülhessenek."[8]

A guadalajarai győzelem kivívásában aktív részt vettek a magyar szabadságharcosok is. A XI. nemzetközi brigád soraiban támadt a Rákosi század is. A hadműveletek kezdetén a fasiszták támadásai nagyon szorongatták az Edgar Andre és Thälmann zászlóaljakat, amelyek között nagyobbméretű, veszélyes rés keletkezett. Ebbe a résbe vetették be a Rákosi századot, mely szilárdan megállta a helyét és nem engedte előre a fasisztákat. A XI. brigád közelharccal foglalta el Trijuequet, a XII., Lukács brigád pedig nehéz, heves *harcok árán bevette* Castillo de Ibarrat. A fent nevezett brigádokon kívül, voltak még más egységekben is magyar antifasiszták, akik aktív részt vettek a guadalarajai győzelem kivívásában. Így pl. a XIII. és XIV. dandárban, amelyek szintén résztvettek ezekben a hadműveletekben.

A guadalajarai győzelemnek nemzetközi kihatása is volt. A fiatal spanyol néphadsereg az egész világ előtt megmutatta, hogy nemcsak védekezni, hanem támadni is tud. Az igazságos háború minden politikai és erkölcsi előnye a néphadsereg oldalán állt. A szabadság és függetlenség magasztos eszméje lelkesítette az antifasiszta harcosokat.

„A guadalajarai hadműveletek sikere hozzájárult a köztársaság más frontokon lévő csapatok harckészültségének és erkölcsi erejének növeléséhez. A guadalajarai hadműveletek után az olasz-német intervenciós

[8] *Constancia de la Mora:* I. m. 367. o.

csapatok kénytelenek voltak ideiglenesen lemondani az aktív katonai tevékenységről."[9]

A guadalajarai győzelem még világosabban bebizonyította, a jobboldali szociáldemokraták, az anarchisták és mindazok helytelen álláspontját, akik ellene voltak az egységes központosított hadsereg megszervezésének és vezetésének, az erős katonai fegyelemnek. Bebizonyította azt is, hogy a néphadsereg vezérkara és parancsnokai a gyakorlatban is képesek arra, hogy nagyobb méretű támadó hadműveleteket szervezzenek, vezessenek és azt sikeresen végrehajtsák és hogy a harcosok fegyelmezetten teljesítsenek minden parancsot.

A guadalajarai győzelem után Lukács tábornok, a nemzetközi brigádok egyik kiváló szervezője és katonai vezetője a vezérkarnak és a magyaroknak, azt javasolta, hogy a különböző csapatokban harcoló szétszórt magyar önkénteseket vonják egybe, egy különálló zászlóaljba. Ez a gondolat helyeslésre talált és hamar meg is valósították. „Először a XIV. dandár magyarjait csatolják Kolin László vezetésével a XII. dandárhoz, majd idekérik magukat a XI. dandár magyarjai is. Keszőce Endre vasmunkás szakaszparancsnok vezetése mellett."[10] 1937. márciusában Mecoban megalakul a Rákosi zászlóalj, melyet spanyol harcosok egészítettek ki. Első parancsnoka Pedró, a politikai megbízott Weiszbrunn György volt. Amikor a XII. dandár hadosztállyá alakult, a Rákosi zászlóalj a XIII., a Dombrovszkij dandár kötelékébe került, amely tovább a sifeujenteci arcvonalon harcolt.

A Rákosi zászlóaljban való egyesülés után még mindig maradtak magyarok más spanyol egységekben, vagy más nemzetközi brigádokban. Így pl. a madridi front főhadiszállásán két magyar tiszt teljesített szolgálatot; a Dimitrov zászlóaljban volt egy magyar géppuskás szakasz; a 15. hadosztály törzsparancsnoka Münnich Ferenc őrnagy volt, Pártunk régi harcosa, aki aktív részt vett a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban, majd a Magyar Vörös Hadsereg 6. hadosztályának politikai megbízottja volt. Egy tüzérségi csoportnak Szánthó Rezső volt a parancsnoka, aki szintén 1919 óta részt vesz a mozgalomban és a Magyar Vörös Hadseregben politikai megbízott volt, stb. Jónéhány magyar orvos dolgozott egészségügyi vonalon, többek között dr. Felkai Dénes ezds. és dr. Dénes Zoltán alez., a Magyar Néphadsereg tisztjei, dr. Hann Géza, dr. Vass György, aki a koreai nép szabadságharcában is önkéntes szolgálatot teljesített, dr. Bakáts Tibor, dr. Somogyi György, aki a Kínai Néphadseregben is teljesített egészségügyi szolgálatot, Anna Mária, aki egészségügyi vonalon dolgozott a Spanyol Néphadseregben, a fia pedig mint szabadságharcos szolgált az egyik nemzetközi brigádban.

A guadalajarai győzelem után az Ötödik Hadoszlop még jobban aktivizálta és mozgósította a belső fasiszta ügynököket. Ezek közé tartoztak elsősorban a trockisták, az anarchista FÁI szervezetek és mások. Mind-

[9] Nagy Szovjet Enciklopédia. 10. kötet.
[10] *Kovács István* és *Flórián János:* i. m. 59. o.

ezeknek legális szervezetük volt a Köztársaságban. „Francó ügynökei különböző politikai szervezetek leple alatt tevékenykedtek Spanyolországban. Ilyen politikai szervezet volt a trockista, úgynevezett Egyesített Marxista Munkáspárt (POUM), vagy az anarchista FAI. Ezeknek a fasiszta ügynököknek sikerült Katalóniában a kormány, a hadsereg és a közrendészet fontos állásaiba bekerülniök."[11]

Az anarchista ügynökök és provokátorok 1937 május 3-án puccsot szerveztek Barcelónában a köztársaság ellen. De a munkásság a kommunisták vezetésével kétnapos kemény harcban elfojtották a lázadást. A trockista kémek és rendőrügynökök befurakodtak a Nemzetközi Brigádok soraiba, a Rákosi zászlóaljba is, ahol kémkedtek és romboló munkát végeztek úgy Spanyolországban, mint a koncentrációs táborokban. Ez az egynéhány rendőrügynök és provokátor, a magyar uralkodóosztály, *Schweinitzerék* képviselői voltak. Az osztályharcnak ez a formája nem új. Az osztályellenség iparkodik mindenhová bedugni ormányát, hogy bomlassza a forradalmi erők egységét, hisz ezért ellenség, és aki mást vár az ellenségtől, az moralizáló, opportunista kispolgár és nem marxista.

A forradalmak és szabadságharcok idejéből ismerjük az ellenségnek ezt a taktikáját. Így pl. az 1848—49-es forradalomban Görgey és társai, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom és polgárháború ideje alatt Trockij, Kamenyev, Bucharin, Tuchacsevszkij és mások, a Magyar Tanácsköztársaságban a jobboldali szociáldemokrata kolomposok, Kun Béla és mások a nép árulói voltak, ellenforradalmi aknamunkát végeztek. De a fent említett árulók ténykedései nem vetettek és nem is vethettek árnyékot a forradalmárokra. *Mindez oly világos, mint a napfény...*

Az a tény, hogy a Rákosi zászlóaljban volt egy pár rendőrügynök, egyáltalán nem csorbítja a magyar szabadságharcosok érdemeit és dicsőséges múltját. Annál inkább nem, mert egy párat a kémek közül már Spanyolországban és a koncentrációs táborokban lelepleztek a magyar kommunisták. Egynéhányat pedig a Párt ébersége és bölcsessége tett ártalmatlanná itthon.

* * *

Alig alakult meg a Rákosi zászlóalj, máris komoly támadó harcokba kellett bevetni. A köztársaság vezérkara a Sierra-i és huescai tármadási hadműveleteket készítette elő. Ennek a támadásnak az volt a célja, hogy nagyobb fasiszta erőket fogjon le és ezáltal megkönnyítse a köztársaság északi arcvonalát, ahol Vasconijában a fasiszták túlerejével szemben nehéz harcokat vívott a baszk nép. A XII. hadosztály, amelynek kötelékébe a Rákosi zászlóalj is tartozott, a főirányban támadott és ezért erősen készült erre a hadműveletre. A huescai támadás előkészítésében komoly szerepet játszott Lukács Pál tábornok.

A huescai támadás május és június hónapokban nagy áldozatokkal járt a magyarok részéről, akik itt is, mint mindenütt, szilárdan megáll-

[11] *Constancia de la Mora:* i. m. 382. o

ták a helyüket. A zászlóalj parancsnoka Hevesi Akos, aki 1919-ben tagja volt a magyar tanácskormánynak, vezette rohamra a magyar harcosokat, egy erős, korszerű betonerőd ellen. Hevesi Ákos és a zászlóalj komisszárja, Tar Imre, aki szintén részt vett 1919-ben a Vörös Hadsereg harcaiban, hősi halált haltak ebben a harcban, de az erődöt bevették. Sok harcosunk elesett ebben a rohamban.

Lukács tábornok, a kiváló magyar vörös huszárparancsnok, a legendás hírű nemzetközi szabadságharcos, aki részt vett az Októberi Szocialista Forradalomban és a török nép szabadságharcában, Huesca alatt elesett. Zalka Máté (Lukács Pál tábornok) személyében a spanyol nép szabadságharca egy kiváló katonai szervezőt és hadvezért vesztett el.

Minthogy a huescai hadművelet nem sikerült, a madridi, illetve a központi arcvonal parancsnoksága elhatározta, hogy támadó hadműveleteket kezd Madrid ostromlói ellen. Ez volt a köztársaság hadseregének első nagyobbméretű támadó hadművelete, amelyet 1937 július elején a front vezérkara tervezett és végrehajtott. A spanyol nép szabadságharcának a történelmében ez a támadás, mint a Guadarama-i, vagy Brunete-i hadművelet szerepel. *E hadművelet előkészítése, megindítása és eredménye a hadsereg és a nemzetközi brigádok megerősödését és átütőképességének fejlődését mutatja.*

A parancsnokoknak volt már némi egyéni tapasztalatuk a harcok vezetésében. Ebben a támadásban ügyesen fel tudták használni a haditechnikát és a korszerű fegyvernemeket. A támadás tervezésében már tudtak előteremteni bizonyos mennyiségű tartalékot is, úgy élő erőben, mint hadieszközökben. Ezt a támadást, noha hosszú ideig készült, mégis sikerült titokban tartani az ellenség előtt és éppen ezért sikerült a váratlan, rajtaütésszerű roham. A Guadarama-i szektor támadásában, amely a kora reggeli órákban kezdődött, az ellenséget teljesen megsemmisítették. Még hírmondónak sem menekült ki senki pl. Quijorna-ból, Villanueva del Pardilló-ból, Villa nueva de la Cañada-ból és Brunete-ból. Ebben a rajtaütésben a Szovjetunió katoni tudományának szabályai szerint jártak el és semmisítették meg az ellenséget, melynek egyik fontos követelménye az, hogy az ellenséget nemcsak megverni, hanem *megsemmisíteni kell.*

Egységeink váratlan, gyors és lendületes győzni akaró rohamukkal érték el ezt az eredményt. Így történt ez Brunete-nél, melyet már a támadás első napján reggel 8 órára elfoglaltak és még az napon 10 km-t nyomultak előre csapataink ebben a szakaszban. A spanyol egységek és a nemzetközi brigádok, köztük a Rákosi zászlóalj, ugyanolyan férfias bátorsággal, mint Guadalajaránál, rontottak a fasisztákra, noha a terep adottságai itt sokkal rosszabbak voltak, mint ott. Brunete-nél sok helyen sík területen kellett támadni és az ellenség is sokkal jobban kiépített állásokban védett, mint a mozgó olasz hadosztályok Guadalajaranál. Itt erős, korszerű erődítéseik is voltak Francóéknak, pl. Mosquitó és Romanillónál.

A fasiszták ebben a csatában komoly vereséget szenvedtek. Ha csak a légierők veszteségét vesszük, az ellenség 70 hadirepülőt vesztett. A köztársasági csapatok Madridtól 15—20 km-re visszaverték őket, és ezzel megkönnyítették az ostromlott főváros helyzetét. A spanyol nép soraiból kiemelkedett új parancsnokok, mint Modesto, Lister, akik a spanyol egységeket, köztük a híres „Quintó-Regimentót" is vezették, valamint a Nemzetközi Brigádok parancsnokai is bebizonyították hadvezetési képességeiket. A XI., XIII. és XV. nemzetközi dandár zászlóaljai, köztük a Rákosi zászlóalj, rohammal elfoglalták Villa-nueva del Pardillót. Ennél a támadásnál a Rákosi zászlóaljnak nagy veszteségei voltak, különösen a 2. és 3. századoknak. „Tisztjei mind elestek vagy megsebesültek, mégis folytatták az előrenyomulást."[12]

Meg kell még említeni, hogy ebben a támadásban jól szerepeltek a harckocsik, páncélautók, a tüzérség és a vadászrepülők. Egy tüzérségi csoportnak, Szántó Rezső őrgy. elvtárs volt a parancsoka, aki úgy Guadalajaranál, mint Brunetenél komoly támogatást nyújtott a gyalogság harcának, tüzérségi csoportjával. A Brunete-i támadó hadműveletek befejezése után díszszemlét rendeztek a Nemzetközi Brigádok, amelyen megjelent a központi front parancsnoksága nevében Anton, a front katonai komisszárja, jelenleg a Spanyol Kommunista Párt központ vezetőségének tagja, és üdvözölte a Nemzetközi Brigádok harcosait. Ezen a díszszemlén megjelent Dolores Ibarruri is, aki a következőket mondotta a nemzetközi önkénteseknek:

„Internacionalista elvtársak!

Brunetében nagyot tettetek. Megértettétek és felismertétek a mi harcunk jelentőségét és eljöttetek együtt harcolni a mi munkásainkkal és parasztjainkkal. Internacionalista elvtársak: köszönjük ezt nektek. Előre új győzelmekért."[13]

A Brunete-i harcok után a magyarok részt vettek az aragóni hadműveletekben, a Zaragoza-i szektorban, az Ebró partján. Ez a hadművelet érdekes abból a szempontból is, hogy a spanyol néphadseregnek ez volt az *első nagy éjjeli támadása.* A köztársasági csapatok e második támadása nagyobb méretű volt, mint a Brunete-i. E hadművelet katonai célja az volt, hogy komolyabb fasiszta erőket vonjon el az északi fronttól, ahol felette nehéz körülmények között harcoltak a baszk antifasiszta haderők. Politikailag pedig támogatást és bátorítást jelentett a Zaragoza-i antifasiszta lakosság részére, amely túlnyomó többségében már többször felkelésekkel akarta magát felszabadítani Franco véres, terrorisztikus uralma alól.

A néphadsereg éjjel kezdte meg ezt a támadást, heves közelharcokkal

[12] *Kovács István* és *Flórián János:* i. m. 60. o.

[13] „Camarades Internacianales! Habeis hecho algo grande en Brunete. Habeis comprendido y reconocido el significado de noestra lucha y habeis yenido a combatír al lado de nuestros oberos y campesinos. Camarades Internacionales: os damos las gracias. Adalante hasta nuevas Victorias!" (H. I. L. Spanyol polgárháború iratai.)

áttörte a fasiszták védővonalait és 20—25 km-re nyomult előre. Elfoglalták Quinto-t és Codo-t, Medianát, Belchite-t pedig, amely komolyan meg volt erődítve műszaki szempontból is, bekerítették és kemény, elkeseredett utcai harcok után megadásra kényszerítették. *Ez a támadás már előre kidolgozott hadműveleti tervek szerint folyt le.* Az egységek augusztus 23—24-re virradó éjjel fegyelmezetten vonultak fel, szigorúan betartva a fegyelmet, a harcrendet. A katonai vezetés ebben a támadásban jobb volt, mint Brunetenél, meglátszott a hadsereg egységes katonai vezetésének a fejlődése és a harcosok szilárdabb fegyelme. „Tökéletes rendben rohamozták meg a bevehetetlennek vélt erődöket. Éppen úgy, mint ahogy azt a gyakorlatban tanulták" — mondotta Walter tábornok a támadás után.[14]

A fasiszták ezekben a helységekben, amelyeket harcosaink elfoglaltak, egy éven keresztül építették és erősítették állásaikat és azzal dicsekedtek, hogy ezeket a „vörösök" sohasem fogják bevenni. Az ellenség nem számított ilyen nagyobb méretű támadásra, amely gyorsan, meglepetésszerűen zuhant a nyakukra.

A Nemzetközi Brigádok zászlóaljai, köztük a Rákosi zászlóalj is, testvéri fegyveres szövetségben rohamoztak a spanyol egységek harcosaival és vették be a fasiszták erődítményeit, 4 km-re megközelítve Zaragozát. A Rákosi zászlóalj Fuentes de Ebró mellett foglalt állást és kezdte meg a harcot. A rohamot a 2. század indította meg, amelynek Stefi, a bányász volt a parancsnoka. A század rohamát Keszőce Endre géppuskás egysége támogatta. Az éjjeli, váratlan rajtaütés félelmet és pánikot keltett a fasiszták soraiban. Ezzel a rohammal a mi csapataink bevettek sok helységet, köztük Quinto-t is, Zaragozának kulcsállását, amelyet 10.000 főnyi válogatott fasiszta katonaság védett és Belchite-t, amelyet a hegyek és három megerődített és drótakadályokkal ellátott vonal védett. Belchiténél a spanyol szabadságharcosok oroszlán bátorsággal, elkeseredett közelharccal rontottak a fasisztákra és minden utcáért kemény harcot kellett megvívniok. Ebben a támadásban minden fegyvernem jól megoldotta feladatát, és az összműködés is megfelelő volt a harc egész dinamikájában.

Az aragoni hadművelet nemcsak területi eredményeket hozott, hanem sok hadianyag, hadifogoly és élelem is került a köztársaságiak kezébe. A keleti front parancsnoksága a következőket állapítja meg a Nemzetközi Brigádok szerepéről: „A dicsőség, melyet a Nemzetközi Brigádjaink kiharcoltak az aragóniai fronton, a büszkeség jelképe minden Brigádnak és önkéntesnek."[15] Minden túlzás nélkül az aragóni támadás a hősiesség éposza volt.

Mi volt az oka annak, hogy mind a spanyolok, mind a Nemzetközi

[14] Lásd: H. I. L. Spanyol polgárháború iratai.

„La gloria conquistada por noestras Brigadas Internacionales en el frente de Aragon es titulo de orgullo para todas muestras Brigadas y pare tados noestros voluntarios." (H. I. L. Spanyol polgárháború iratai.)

Brigádok, köztük a Rákosi zászlóalj is, olyan önfeláldozó hősiességgel harcoltak, hogy az egész világ dolgozói és haladó emberiség elismeréssel beszéltek a spanyol nemzetközi harcosokról? Elsősorban az, hogy a spanyol nép harca nemzeti-forradalmi igazságos háború volt a spanyol és nemzetközi fasizmus ellen. Ennek a nagy igazságnak a tudata öntött bátorságot és szilárdságot a harcosok szívébe. *De emellett meg kell állapítani egy másik igen fontos katonai tényezőt is.* A háború elején a nemzetközi brigádok harcosai gyengén voltak kiképezve és párhetes katonai kiképzés után azonnal bevetésre kerültek, mert ezt megkívánta a helyzet komolysága. De a szabadságharc folyamán két csata között a nemzetközi önkéntesek sohasem feledkeztek meg arról, hogy katonai tudásuk és harckészségük még igen fogyatékos, és hogy tovább kell képezni magukat.

Egy forradalmi hadsereg, amely szabadságáért, függetlenségéért harcol és állandó védő, vagy támadó hadműveleteket hajt végre, gyorsan és jól tanul, annál is inkább, mert úgy a tisztek, mint a harcosok tudják, miért harcolnak. Ez egyik fontos tanulsága a Spanyol Néphadsereg történetének.

A továbbképzés terén is példát mutattak a Rákosi zászlóalj harcosai és még a legnagyobb sikerek és győzelmek után sem bízták el magukat, hanem aktívan részt vettek a katonai és politikai kiképzésben. Igy pl. az aragóni támadó harcok után az egységek parancsnokai és politikai megbízottjai zászlóaljak közötti lövészeti versenyeket rendeztek. Ezeken a céllövő versenyeken a Rákosi zászlóalj sok győzelmet aratott kiváló lőeredményeivel, amivel továbbfejlesztették harcászati felkészültségüket. Általában a magyar szabadságharcosok fegyelmezett, bátor és jó lövők voltak. A fasiszták sokszor érezték a magyar harcosok szuronyát és jól irányzott golyóját a saját bőrükön, ezért rettegtek a Rákosi zászlóaljtól.

De ugyanakkor nem feledkeztek meg a politikai és kulturális művelődésről sem. A Nemzetközi Brigádoknak, köztük a magyaroknak is, saját újságjuk volt. A magyarok lapja „Előre" címen jelent meg. A pihenőidőkben a zászlóalj parancsnoka és politikai megbízottjai gyorsan helyiséget szereztek, amelyet klubnak használtak fel és ott tanultak, újságot olvastak és különböző témakörű előadásokat szerveztek. Mindezek a tényezők hozzájárultak a katonák harckészültségének fokozásához.

1937 december havában a néphadsereg újabb támadást kezdett a Levante-i front szektorában, azzal a feladattal, hogy Teruelt elfoglalják. Annak ellenére, hogy az áruló hadügyminiszter, a jobboldali szociáldemokrata Prietó ellenezte ezt a támadást és mindenféle eszközzel szabotálta, demoralizálta a katonai vezetést, romboló munkát fejtett ki a kormányban, mégis ez a támadás sikerrel járt. Még annak ellenére is, hogy a hadművelet terveit egy spanyol vezérkari tiszt a hadügyminisztériumból ellopta és azokkal együtt átment az ellenséghez. Csapataink mégis 1937 december 21-én, nagy harcok után elfoglalták Teruelt. Ebben a nehéz támadásban részt vett a Rákosi zászlóalj is, amelynek itt is nagy vesz-

teségei voltak. De újabb utánpótlás után gyorsan az Estremadura-i harcokba kerültek bevetésre. A magyar önkéntesek, akik Spanyolországba jöttek harcolni a nemzetközi fasizmus ellen, csakhamar megtalálták az utat a Rákosi zászlóalj felé és így 1937-ben még nem volt nagy probléma az utánpótlás.

Az Estremadura-tartománybeli harcokban a Rákosi zászlóaljat Szalvai Mihály (Csapajev) vezette, aki jelenleg a magyar Néphadsereg altábornagya. A kiváló parancsnok vezetésével a zászlóalj sok támadásban mért súlyos csapásokat a fasisztákra. Ezekben a harcokban esett el az első század parancsnoka, az oroszlánbátorságú Stefi.

A zászlóalj még ki sem pihente harctéri fáradalmait, máris újabb harcparancsot kapott. Most újra az aragóni fronton került bevetésre, ahol a fasiszták kezdtek nagyobb méretű támadásba a köztársaságiak ellen. Ezekben a védőharcokban a zászlóaljat a legveszélyesebb helyen vetették be. Nagy ellenséges túlerővel szemben védtek, de vissza nem vonultak. Caspe mellett a fasiszták teljesen bekerítették a zászlóaljat. A helyzet reménytelennek látszott, de a bátor, hidegvérű zászlóaljparancsnok katonai leleményessége és tudása megmentette a zászlóaljat a pusztulástól. Igaz, sok áldozatba került a magyar önkénteseknek a bekerítésben folytatott harc, de megérte, mert kivágták magukat az ellenség karmai közül.[15]

Az aragóni harcok után még súlyosabb és nehezebb harcokban vettek részt a magyarok, az ismert Lérida-i hadműveletekben, 1938 tavaszán. Az ellenség itt óriási fölényben támadott. A zászlóalj védősávjában nagy veszteségek árán feltartotta az ellenség nyomását. Itt esett el a zászlóalj politikai megbízottja, Weiszbrunn György. A köztársaság súlyos katonai helyzetbe került ezen a frontszakaszon. Az alábbi sorok világítják ezt meg: „Ahogy 1938-ban tavaszodott, úgy romlott a katonai helyzet. A fasiszták három különböző fronton haladtak előre. Északon hadmozdulataik azt a célt szolgálták, hogy Katalóniát elzárják Franciaországtól. Ezeknek a hadműveleteknek kapcsán sikerült elfoglalniok a Balaguer-től északra fekvő Tremp-et. Nyugaton Lérida, katalán város felé nyomultak előre, a Zaragozából Barcelona felé vezető országúton. A jól felfegyverzett külföldi és a spanyol lázadó csapatok, tankok, könnyű- és nehéztüzérség, valamint nagyszámú repülőgép védelme alatt haladtak előre Dél-Katalóniában, a Földközi-tenger felé. Céljuk az volt, hogy egy, a tengerig lefutó ékkel elvágják Katalóniát Spanyolország többi részétől."[16]

Annak ellenére, hogy az ellenség mind élőerőben, mind fegyverben hasonlíthatatlan fölényben volt, a zászlóalj csak parancsra vonult vissza az előre kijelölt állásokba. Ebben a visszavonulásban a zászlóalj fokozatosan őrölte az ellenség erejét és nagy veszteségeket okozott annak.

A fasiszták erősen ostromolták Lérida, amely már romokban he-

[15] *Kovács István* és *Flórián János:* I. m. 60—61. o.
[16] *Constancia de la Mora:* I. m. 438. o.

vert. A magyarok odaérkezése után még két napon keresztül állandóan nehéztüzérségi tűzzel és egymást követő bombázó repülőkkel verte a romokat és az ott elhelyezkedett köztársasági csapatokat. A Rákosi zászlóalj 1938 márciusában, átkelve a Segre folyón, ütközött meg az ellenséggel. Itt harcparancsot kapott, amely értelmében egy ellenséges magaslatot kellett elfoglalnia. A magaslat előtt a fasiszták védővonalaiban három, a köztársaságiaktól zsákmányolt harckocsiból zászlóval integettek a rohamozó magyarok felé. Amikor az önkéntesek közelebb kerültek a fasisztákhoz, egész világosan látták, hogy a harckocsikból köztársasági zászlóval integetnek. Sajnos, a zászlóalj tisztjei nem vették észre ezt a szörnyű tőrbecsalást, ennek egyik oka az is volt, hogy nem volt kellőképpen megszervezve a támadás előtti felderítés.

A fasisztáknak sikerült a cselfogás, és amikor a zászlóalj megközelítette a harckocsikat, pokoli tüzet nyitottak rá, amely sok halottat és sebesültet okozott a mieinknek. A zászlóalj jobbszárnyán a lengyel önkéntesek voltak, akiknek szintén megakadt az előrenyomulásuk. Általában ebben a támadásban az ellenség minden fegyveréből nagy tüzet zúdított a 13. nemzetközi Dombrovszkij brigádra, amelynek keretén belül harcoltak a magyarok is. A brigádot nagy veszteségei és az ellenség túlnyomó ereje visszavonulásra kényszerítette. A visszavonuló magyarokat az ellenség továbbra is erős tüzérségi tűzzel pásztázta és már átkaroló mozdulatokat hajtott végre a zászlóalj ellen. A magyarok ebben a pillanatban a Segre folyó két ágazata között egy kis szigeten rövid pihenőt tartottak, a parancsnokok pedig az átkelést készítették elő. Ekkor a fasiszták megnyitották a vízduzzasztók zsilipjeit és gyorsan nagymennyiségű vízáradat hömpölygött a Segre folyóba. A zászlóalj igen szorongatott helyzetbe került, már nem lehetett többé egyszerűen átkelni a gázlón, mert a folyó vize hatalmas erővel sodort el mindent.

A zászlóalj tisztjei és a harcosok fegyelmezett magatartásával mégis megszervezték a gyors átkelést. A folyó túlsó partján a spanyolok segítségével, akik ismerték a gázlót, a folyó mélységének a vonulatát, mutatták az irányt a harcosoknak, akik egymás kezét megragadva és így szervezett, kollektív erőt képezve legyőzték a vízáradat elemi erejét. A víz a magasabb termetű harcosoknak is az álláig ért és ezért az alacsonyabb emebereket felemelték és így mentették meg őket és az egész zászlóaljat a fasiszták és a folyó, e kettős halálos veszedelmétől. Azok a harcosok pedig, akik egyénileg próbáltak szerencsét átkelni a folyón, egy pár jó sportoló úszó kivételével, belefulladtak a Segre hideg, gyilkos vízébe.

Az átkelés után a visszavonulás folytatódott tovább a Lérida—Balaguer-i műúton, amelyet az ellenség felderítő repülői állandóan szemmel tartottak. A Lérida-i visszavonulás, mint amint már említettük, sok áldozatba került a magyaroknak, így pl. a második században alig maradt 25—30 ember, de a többi századokban is hasonló volt a helyzet. A Lerida-i harcokban esett el Sebes György századparancsnokhelyettes, és

sokan mások. Annak ellenére, hogy a Lérida-i visszavonulással kapcsolatban a zászlóaljnak igen nagy veszteségei voltak, mégis együttmaradt és szervezetten vonult vissza az előre kijelölt állásokba.

Az aragóni harcok után a zászlóalj két hónapos időre „csendesebb" frontszakaszon kapott elhelyezést, amelyet pihenésre és utánpótlásra is felhasználtak. Ugyanúgy a Nemzetközi Brigádok többi egységei is némi időt kaptak pihenésre és arra, hogy az Ebró folyón való átkelést előkészítsék és megszervezzék. Itt komoly gyakorlati oktatást kaptak, a folyón való átkelési kiképzésben vettek részt, a tisztek és a harcosok egyaránt. Tanulmányozták az erőszakos átkelést és a hídfőállás taktikai és technikai feladatainak a megoldását. Meg kell jegyezni, hogy a Rákosi zászlóalj nemcsak ezeken a gyakorlatokon, hanem általában a különböző gyakorlatokon, a katonai és politikai továbbképző foglalkozásokon éppen úgy, mint a frontokon a tűzvonalban mindig az elsők között volt.

Mivel a fasisztáknak nem sikerült az 1938. tavaszán elindított támadásukkal elérni céljukat, azaz elfoglalni Katalóniát, vagy legalább is Barcelónát, ahogyan ők tervezték, most a déli fronton kísérleteztek, ahol 20 hadosztályt — megerősítve tüzérséggel, harckocsikkal és nagymennyiségű repülőkkel — összpontosítottak azzal a szándékkal, hogy elfoglalják Valenciát. Valencia védelmére a köztársaság keleti haderői 1938. július végén támadó hadműveleteket kezdtek az Ebrón.

Az ebrói támadás hallatlan bátor, merész és jól előkészített hadművelet volt a köztársaságiak részéről. Hiszen a fasiszták a nemrég lezajlott tavaszi hadműveletekben, hatalmas túlerőben lévén, majdnem tönkretették, megsemmisítették ezen a fronton a katalóniai hadsereget. *És most mi támadunk!* Kevés ágyúval és még kevesebb repülővel és más fegyverekkel. És mégis ez volt a spanyol néphadsereg egyik legkimagaslóbb fegyverténye a spanyol szabadságharcban. Ilyen vállalkozásra csak forradalmi hadsereg képes, amelynek katonái elszánt szabadságharcosok, akik bátran, öntudatosan, mint forradalmárok küzdenek. Az ebrói erőszakos átkelés megszervezése mesterien történt. A hadműveleti tervet időben és pontosan készítették el és hajtották végre, mind a spanyol, mind a Nemzetközi Brigádok egységei. Mindezek a nagy előkészületek az ellenség szeme elől rejtve történtek. „Modesto ezredes és Lister alezredes kapták a feladatot, hogy a Viconte Rojo tábornok parancsnoksága alatt működő vezérkar által gondosan kidolgozott tervet a gyakorlatban megvalósítsák. A két katonatiszt munkáját nagyban segítette az, hogy a támadást meglepetésszerűen, gyorsan és a köztársasági csapatok bátorságára és fegyelmezettségére támaszkodva hajtották végre."[18]

A spanyol egységek harcosai éjnek idején csónakokon és dereglyéken keltek át az Ebró folyón. Heves természetük, tüzes vérük és egetverő halálos bosszújuk a fasiszták iránt annyira fellelkesítette őket, hogy sokan a vízbe vetették magukat és úszva érték el a folyó ellenséges

[18] *Constancia de la Mora:* i. m. 447. o.

partját, ahol, még mielőtt az olasz fasiszták észrevették volna, már le is csaptak rájuk és megfutamították őket. Sajnos, a 13. Nemzetközi Brigád átkelése nem ment olyan simán, mint a spanyoloké, mert az ellenség észrevette a harcosok mozdulatait és tüzet nyitott rájuk.

A Rákosi zászlóalj, a 13. dandár keretén belül, éjjel, ugyanolyan eszközökkel, mint a spanyolok, tűzharccal kelt át az Ebrón. A folyó közepén azonban az ellenség észrevette, tüzet nyitott. Az ellenség tüze, amelyet a két magyar csónakra zúdított, nem tudta feltartóztatni az átkelést. Minthogy azonban a tüzérség nem támogatta a magyarok átkelését, így ők csak nehézgéppuska tűzzel tudtak válaszolni a fasisztáknak. Az átkelés nehézségei között még meg kell említeni azt is, hogy a zászlóalj támadási sávjában az Ebró túlsó partja igen meredek volt és komoly harcot igényelt annak megszállása. És mégis, a zászlóalj pontosan és teljesen végrehajtotta a harcfeladatot. Heves rajtázással elfoglalták a részükre kijelölt hídfőhelyet. Azután közösen a lengyelekkel átfésülték és megerősítették az elfoglalt területet.

Az Ebró-i támadással kapcsolatban a néphadsereg elfoglalt egy sor kisebb-nagyobb helységet, köztük Colberát is és megközelítették Gandesá-t. De itt a további előnyomulás megakadt, mert a további sikeres előnyomulás és támadás kifejlesztéséhez szükség lett volna a tüzérségre, harckocsikra, hadirepülőkre és általában több fegyverre, lőszerekre és újabb tartalékok bevetésére. De mindez hiányzott a köztársaságiaknál. Annál inkább bőségesen volt mindezekből a fasisztáknak, akik állandóan erős tűz alatt tartották az ebrói hídfőt és nagy veszteségeket okoztak a néphadseregnek.

Az ebrói hadművelet — kezdeti sikereinek ellenére — mégsem érte el a célját. Ennek oka az volt, hogy a már felsorolt hiányokhoz lényegesen hozzájárult az ellenség ügynökeinek aljas árulása is. Az „Ötödik Hadoszlop" emberei, akik a jobboldali szociáldemokrata Prieto hadügyminiszter támogatásával bekerültek a hadsereg parancsnokságába és kormányhivatalokba, szabotálták és megakadályozták a vezérkar tervének a végrehajtását, amely szerint az ebrói támadással egyidőben támadási hadműveleteket kellett volna indítani a déli és központi frontszakaszokon lévő haderőknek is, hogy ezzel támogassák az ebrói hadműveleteket. Ugyanúgy elszabotálták az élőerők és harci eszközök tartalékát átdobni az Ebrón átkelt csapatok részére.

Ennek ellenére a néphadsereg egységei több mint három hónapon keresztül hősiesen tartották az ebrói hídfőállást a folyó déli partjain az ellenség túlerejével szemben. Még így is az ebrói hadművelet akadályozta a fasisztákat abban, hogy kiszélesítsék az éket, amely elválasztotta Katalóniát a köztársaságtól. Ez a hadművelet nagyszerűen bebizonyította a spanyol néphadsereg katonai, erkölcsi és politikai erejét, harckészségét, a parancsnokok tehetségét és hadművészetük további fejlődését.

A Rákosi zászlóalj szilárdan, bár nagy veszteségek árán védte a többi harcosokkal együtt az ebrói hídfőállást. A zászlóaljat csak szeptember

2-án váltották fel és vitték pihenőre a hátországba. A fasiszta repülők még ezen az utolsó napon is komolyan megritkították a magyarok sorait. A zászlóalj ebrói átkelését és a további harcait is Szalvai Mihály vezette, nagyfokú bátorsággal és katonai tudással.

Az ebrói hadműveletek után a Spanyol Kommunista Párt 1938 végén erélyesen felvetette és követelte, hogy a kormány csapjon le az árulókra, az „Ötödik Hadoszlop" romboló munkájára, amely tevékenységével aláássa a köztársaságot, mind a hadseregben, mind a hátországban. Ezzel kapcsolatban a kommunista párt egy sor intézkedést javasolt, amely megerősítette volna a köztársaság és a dolgozók gazdasági és politikai fajsúlyát.

Ezek a forradalmi demokratikus intézkedések még jobban felbőszítették a külső- és belső reakciós erőket. Az angol és francia reakciósok, az amerikai uralkodókörök beleegyezésével, a müncheni megegyezés után teljesen szabad kezet adtak Hitlernek kelet felé. De a spanyol nép szabadságharca erősen akadályozta a náci Németországot abban, hogy megtámadja a Szovjetuniót, éppen ezért a nemzetközi reakció és a fasiszta kolomposok gyorsan és minden áron végezni akartak a spanyol köztársasággal.

Ennek következtében a francia kormány már 1938. nyarán lezárta a francia—spanyol határt és semmilyen szállítást, vagy áruforgalmat nem engedett meg a köztársaság részére. A köztársaság területén pedig a nemzetközi imperialisták ügynökei, a trockisták, anarchisták, a jobboldali szociáldemokraták és az árulók minden fajtája és árnyalata élénkebben kezdtek működni, nyíltan felléptek a Kommunista Párt és a Népfront ellen. Minden formában szították az elégedetlenséget a köztársasággal szemben. Ilyen külső- és belpolitikai helyzet alakult ki az országban, amikor a fasiszták megindították újabb nagy támadásukat Katalónia ellen. Ez a katalóniai hadművelet 1938—39-ben ment végbe, nehéz katonai és politikai körülmények között a köztársaságiak részére. A központi front parancsnoksága, Casado, a jobboldali szociáldemokrata Besteirjo és Miaja tábornok már ekkor Francóhoz való átpártolásukat készítették elő. Ezzel az aknamunkájukkal aláásták Katalónia védelmét, nem küldték el a tervezett tartalékokat, s ezzel a cselekedetükkel megsegítették a fasisztákat.

A fasiszták hadműveleti célja az volt, hogy elfoglalják egész Katalóniát és ezzel döntő csapást mérnek az egész Spanyol Köztársaságra. Ennek érdekében 1938 december 23-án megkezdték a támadást. Négy olasz hadosztály Észak-Katalóniából, Lérida és Balaguer között támadt. A főcsapás iránya Barcelóna volt. A fasiszta hódítók nagymennyiségű élőerőt és eszközt vetettek be már a támadás elején. Az erőviszonyok a következőképpen alakultak ki: a fasisztáknak háromszázezer olasz, német és francoista katonája vett részt ebben a támadásban. Ugyanakkor a köztársaságiaknak csak százezer emberük volt, ezeknek mindössze csak

37 000 puskája. A többi fegyvernem viszonya így alakult: repülők 1 : 20, harckocsik 1 : 35, tüzérség 1 : 30, géppuska 1 : 15 a fasiszták javára."[19]

Mint látjuk, a nemzetközi reakció állig felfegyverezte a fasiszta bérgyilkosokat, de ugyanakkor a köztársaságiaknak még pénzért sem adtak el fegyvert.

A fasiszták roppant erejű tüzével a néphadsereg harcosai jóformán csak testüket és kemény öklüket tudták szembe állítani. Az ellenség csak a Segre-i frontszakaszon több mint 600 hadirepülőgépet vetett be. Hatalmas mennyiségű acél- és robbanóanyag tűzhengerével verték ki állásaikból és gyilkolták meg a köztársaság katonáit, akik közül még soknak fegyver sem volt a kezében, amivel védekezni tudott volna. Ilyen erővel kellett szembenézni: „... a kevésbé kiképzett újoncoknak, harmincöt éven felüli embereknek és tizenhét éven aluli gyerekeknek kellett szembeszállniok a bombák és lövedékek állandó zuhatagával. Ezenfelül még puska sem volt mindegyik számára. Az első napokban amellett, aki éppen tüzelt, ott állt egy bajtársa arra várva, hogy az holtan essék össze, s hogy a még meleg fegyvert kivegye a kezéből."[20]

Ezekben a nehéz napokban, 1939 január 5-én a központi, illetve madridi front vezérkara indított nagyméretű támadást a déli fronton Estremadurában és Andalúziában azzal a szándékkal, hogy megkönnyítse Katalónia súlyos és veszélyes helyzetét. Kezdetben ez a támadás sikerrel járt; csapataink áttörték a fasiszták frontját és már az első napokban 20 km-t nyomultak előre. De közben egész váratlanul ez a támadás megállt. A központi front parancsnoksága szabotálta ezt a támadó és Katalóniát segítő hadműveletet. Cassadó és álnok társai sorozatos árulást követtek el a köztársaság ellen.

A néphadsereg csapatai fegyelmezetten tovább vonultak Katalónia keleti irányába. Manresánál és Barcelóna alatt erős, elkeseredett ellenállás után 1939 január 26-án a köztársasági csapatok elhagyták Barcelónát, Katalónia fővárosát. Az utóvédharcok fedezete mellett tovább folyt a visszavonulás. Ezekben a nehéz utóvédharcokban aktív részt vettek a magyarok is: Szalvai Mihály vezetésével az ellenség hatalmas nyomásával szemben fedezték a lakosság és a csapatok visszavonulását észak irányába. A visszavonuló egységek és több, mint háromszázezer spanyol antifasiszta lakos, akik nem akartak Franco terroruralma alatt élni, 1939 február 9-e és 11-e között átlépték a spanyol—francia határt. A nemzetközi reakciónak a fasiszták számára nyújtott segítsége, az „Ötödik Hadoszlop" ügynökeinek aknamunkája, akik a vezérkarba is befészkelődtek és a sorozatos árulások a fasiszta hódítók kezébe juttatták egész Katalóniát.

Az utolsó köztársasági egység, amely elhagyta a hős szabadságharcosok tengernyi vérével áztatott Spanyolország földjét, a 13. Dombrovsz-

[19] Nagy Szovjet Enciklopédia. 19. kötet.
[20] *Constancia de la Mora:* I. m. 480. o.

kij brigád volt, amely a visszavonulás legnehezebb szakaszaiban fegyelmezetten, erős utóvédharcokat vívott a fasiszta szennyáradattal szemben. A Dombrovszkijak utóvédje pedig a Rákosi zászlóalj bátor katonái voltak, akik most is, mint három éven keresztül száz ütközetben, a magyar szabadságharcos katonák hagyományaihoz méltóan, rendíthetetlenül megállták a helyüket minden körülmények között. „Megfogyva bár, de törve nem", zászlóval, felemelt fejjel, fegyverrel a kézben lépték át a spanyol—francia határt. Ezzel befejeződött a Rákosi zászlóalj dicsőséges története a hős spanyol nép 1936—39-es szabadságharcában.[21]

Súlyos veszteséget jelentett a köztársaság részére Katalónia elvesztése, de ennek ellenére még nem volt a helyzet teljesen reménytelen. A spanyol nép tovább akart küzdeni a végső győzelemig. És erre meg volt a lehetőség is. Madridban és a köztársasághoz tartozó területen még több mint 9 millió lakos élt. A fegyveres erők létszáma öt hadseregből és a hadiflottából állt, ami több mint 800 ezer embert tett ki. A köztársaságnak már volt, habár nem nagy méretű, de gyorsan fejlődő hadiipara is. „A köztársaság további ellenállására minden lehetőség meg volt. Madrid körzetében, a front központi — déli övezetében, még öt köztársasági hadsereg alkotott szilárd védelmi vonalat. A köztársaságnak erre az időre — bár kicsi, — de egyre erősödő hadiipara fejlődött ki. A nép a Kommunista Párt vezetése alatt telve volt elszántsággal, hogy a győzelemig folytatja a harcot."[22]

A Spanyol Kommunista Párt 1939 februárjában kidolgozta a köztársaság további ellenállásához szükséges programot, amelyben meghatározta a legsürgősebb, konkrét tennivalókat. Szabad Spanyolország dolgozó népe aktívan támogatta a Kommunista Párt akcióprogramját. De, sajnos, Negrin, a szociáldemokrata miniszterelnök habozott és ingadozott, s ezzel megkönnyítette az ellenség helyzetét, amely halálos csapást készített a köztársaság ellen.

London és Párizs utasítására a köztársaság hadiflottájának áruló tisztjei és a jobboldali szociáldemokrata komisszár közreműködésével 1939 március 3-án Cartagenában fasiszta lázadás tört ki a köztársaság ellen. Az „Ötödik Hadoszlop" a lázadást arra használta fel, hogy az összes hadihajókat Bizertában átadja a fasisztáknak.

Ezután következett a még nagyobb árulás, amely végzetes kimenetelű volt a köztársaság részére. Madridban az ellenforradalmi junta és a védelmi tanács tagjai, Cassado, Besteiro, Miaja és az anarchista Cipriano Mera harc nélkül megnyitották Madrid arcvonalát Francóék előtt

[21] A tanulmány terjedelme nem teszi lehetővé mindazon harcok részletes leírását, amelyekben a magyarok résztvettek. Így csak a főbb hadműveletekre tér ki és ezeket — mint a spanyol szabadságharc résztvevője — részben saját tapasztalatai alapján írja le a szerző.

[22] Voproszi Isztorii, 1953. 11. sz. Dolores Ibarruri tanulmánya. „A spanyol nép nemzeti felszabadító harca az olasz és német intervenciósok és fasiszta lázadók ellen" (1936—1939). A Magy. Tud. Akad. Tört. Tud. Int. Értesítője. 1954. jan.—jún. 201. o.

és feladták Spanyolország szívét, a fővárost. Csak ilyen aljas árulás következtében vonulhatott be a spanyol nép hóhéra, Franco, Madridba. Az intervenciós csapatok, a belső ellenforradalmárok, az „Ötödik Hadoszlop" romboló munkája és a nemzetközi reakciós erők bűnös összefogása döntötte meg a spanyol köztársaságot és juttatta hatalomra a fasizmust.

A spanyol nép szabadságharcának nagy nemzetközi jelentősége van: három éven keresztül visszatartotta Hitler agresszív háborúját más népek ellen. Ez a harc azt is megmutatta, hogy Spanyolországban nincsen komoly támasztéka a fasizmusnak és csak külföldi támogatással tudja fenntartani magát. Különösen világossá vált ez napjainkban, amikor Franco új gazdái, az amerikai agresszív körök hadibázisnak használják fel a Pireneusi félszigetet egy új háború kirobbantására.

A hős spanyol nép szabadságharca mély nyomokat hagyott a dolgozó tömegek lelkében és tudatában. A büszke, szabadságszerető spanyol nép sosem fogja elfogadni az amerikaiak, sem Franco terrorisztikus uralmát, sosem egyezik abba bele, hogy mint gyarmati rabszolga dolgozzon az amerikai háborús gyújtogatóknak. Addig, amíg él egy kommunista a spanyol honban, addig harcolni fognak a fasiszta diktatúra ellen — mondotta Jose Dias, a spanyol nép szabadságharcának egyik kimagasló vezetője. A spanyol nép mindaddig fog küzdeni elnyomói ellen, a Kommunista Párt vezetésével, amíg szép hazája földjéről elkergeti Francóékat és megteremti a szabad és független spanyol köztársaságot.

A francia nagytőkések reakciós kormánya a menekült spanyol harcosokat és lakosságot szigorú őrizet alatt koncentrációs táborokba zárta. Az uralkodó osztályok gyáván rettegtek a szabadságharcosoktól, noha azok a francia demokráciáért és függetlenségért is harcoltak a nemzetközi fasizmus ellen. A francia reakciós állam villámgyorsan mozgósította az államapparátus összes skorpióit és rávetette azt a hidegtől nyomorgó, éhező, agyonfázott foglyokra. A szuronyos csendőrök, gumibotos gárdemobilok, szenegál fejvadász gyalogosok és arab lovasok kivont karddal, kémek és spiclik egész siserahada éjjel-nappal árgus szemekkel vigyáztak a táborra, nehogy ottan a homokos gödrökben meghúzódó „vörösök" felforgassák a fracia birodalmat a szöges drótkerítésen belül.

Ezek a táborok télvíz idején a nyitott ég alatt a Földközi-tenger partjára voltak telepítve. A foglyok tíz körmükkel homokbavájt lyukakban éltek. A nemzetközi brigádok magyar önkéntesei is ide kerültek. Egy magyar csoport Saint-Ciprien-ben, a másik Argelesben volt és harcolt a mostoha természettel és a rendőrség brutalitásával szemben. Később a Gurs-i táborban találkozott a két csoport, ahová összpontosította őket a rendőrség, a többi volt nemzetközi önkéntessel.

A rendőrség terrorjának és a besúgók áruló munkájának következtében sok magyar volt önkéntes megjárta a Vernet-i büntetőtábort is. 1941-ben, amikor Hitler hitszegő módon megtámadta a Szovjetuniót, a francia nácibarát Vichy-i kormány a magyarok egy csoportját Afrikába száműzte. De akárhová is dobta a sors a magyar volt önkénteseket, nagy

többségük a Nemzetközi Brigádok dicsőséges hagyományaihoz hűen, kommunistákhoz méltóan megállta a helyét

A Francia Kommunista Párt segítségével a táborokban is megszervezték az illegális párt-politikai mozgalmat és megindították a pártszerűen szervezett belső politikai életet. A kommunistáknak ez a tevékenysége nagy befolyást gyakorolt a volt harcosok tábori életére. A táborok pártszervezetei irányították és szervezték az internáltak harcát a rendőrséggel és a reakcióval szemben, akik minden áron arra törekedtek, hogy szétzüllesszék az antifasiszta volt önkéntesek egységét, azzal a számítással, hogy majd azután mint olcsó prédát beszervezzék őket az idegenlégió kötelékébe. De a reakciónak ez a terve nem sikerült, ebben a harcban a kommunisták győztek, mert egy pár lumpen személyén kívül senkit sem tudtak a légióba vinni.

A lágerekben rendszeres felvilágosító antifasiszta propagandamunka folyt. Ebben a munkában komoly szerepet játszott a magyar nyelven megjelent és kézzel írt „Új Állomás" című napilap. Amikor 1939 nyarán a két magyar csoport a Gurs-i táborban egyesült a lap, az „Egység" címen jelent meg tovább. A kommunisták az antifasiszta egység szellemében nevelték harcostársaikat. A börtönökben és internáló-táborokban is a jövő feladataira és harcaira gondoltak a magyar antifasiszták. Azon álmodoztak, hogy mennél gyorsabban fegyvert foghassanak és a Szovjetunió oldalán a leigázott európai népek szabadságáért együtt harcoljanak, ugyanazon gyűlölt fasiszták ellen, akiket már oly sokszor Spanyolországban megvertek.

Az internáló táborokban eltöltött idő nem veszett kárba, a harcosok sokat tanultak, az osztályharc új formáit sajátították el a rendőrséggel szemben. Ez a harc még jobban megedzette harci akaratukat és elszántságukat. Az a csoport, amely még a felszabadulás előtt hazakerült Magyarországra, azonnal bekapcsolódott az ellenállási mozgalomba, a magyar és német fasiszták ellen. Példaszerűen viselkedtek, ha egyesek közülük a rendőrség kezeibe kerültek, mint pl. Kurta János és mások.

A Rákosi zászlóalj volt önkéntesei, akik nem tudtak hazajönni, Európa különböző országaiba kerültek a második világháború ideje alatt s kevés kivétellel bekapcsolódtak az ott lévő ellenállási mozgalomba, fegyvert fogtak és harcoltak mindenütt a fasiszta hódítók ellen.

Franciaországban Gaál Miklós, Mező Imre, Sebes Sándor, Sebes Imre és mások részt vettek az ellenállási partizánmozgalomban. Belgiumban a magyar partizáncsoport parancsnoka, Molnár István volt százados, a Rákosi zászlóalj tisztje. Jugoszláviában a partizánok soraiban is voltak magyar volt önkéntesek. Csehszlovákiában Fábri István, Nagy István és mások részt vettek az ellenállási mozgalomban. Mindenütt, ahol csak erre alkalom adódott, a volt spanyol harcosok részt vettek a partizán-, s ellenállási mozgalmakban. A második világháború idején a volt Nemzetközi Brigádok magyar önkéntesei közül a franciaországi és belgiumi antifasiszta harcokban hősi halált halt: Molnár István, Strauss

Sándor, Kiss Ferenc, Basch József és mások. A volt spanyol harcos Steinmetz Miklós kapitány, a Szovjet Hadsereg bátor parlamentere, Budapest alatt áldozta fel fiatal életét népünk és hazánk felszabadításáért. Az „öreg" veterán Bozsó Dániel hadnagy (Láng Jenő volt a fedőneve Spanyolországban) a párt régi harcosa, a Magyar Tanácsköztársaság vöröskatonája, aki a XV. Nemzetközi Brigád parancsnokságánál teljesített szolgálatot, a Moszkva alatti nagy csatában esett el 1941-ben.

Egy nagyobb csoport a volt magyar spanyolországi szabadságharcosok közül a Szovjetunióba került. A Szovjetunió kormánya a háború alatt minden nehézséget leküzdve több volt magyar önkéntest a börtönökből, internáló táborokból és az afrikai számüzetésből szabadított ki és adott nekik menedékjogot. Az idekerült harcosok önként jelentkeztek a Vörös Hadseregbe és többen közülük részt vettek hazánk felszabadításában.

Gerő Ernő, Farkas Mihály, Münnich Ferenc, Fazekas Erzsébet és mások, akik szintén részt vettek a spanyol nép szabadságharcában Rákosi elvtárs vezetésével kint a Szovjetunióban komoly munkát végeztek a magyar hadifoglyok hazafias, antifasiszta nevelésében és a magyar partizáncsoportok szervezésében és harcaiban, akiket azután ejtőernyővel dobtak le Magyarországon, ahol aktív partizánharcot folytattak a magyar csendőrség és a fasiszták ellen. Pl. Fodor Zoltán, azután Nógrádi Sándor altábornagy partizáncsoportjának komisszárja is, a Rákosi zászlóalj volt önkéntes tisztje, Tömpe András.

A második világháborúban a dicsőséges Szovjet Hadsereg megsemmisítette azt a nemzetközi fasiszta haderőt, amellyel szemben a spanyol nép és a nemzetközi önkéntesek három éven keresztül dicsőségesen megálltak a helyüket. A Vörös Hadsereg felszabadította hazánkat, leverte népünk kezéről az évszázados bilincseket. A felszabadulás után a Nemzetközi Brigád volt önkéntesei a világ minden részéből jöttek haza és bekapcsolódtak a békés alkotó munkába. Aktívan dolgoztak a pártban, új népi államunk felépítésében, a hadseregben, a rendőrségen, mint Bánfy r. őrnagy stb. Több közülük szorgalmasan kivette részét az országépítő termelő munkából. Hazánk felszabadulásának tízéves évfordulójával kapcsolatban minden túlzás nélkül megállapíthatjuk, hogy a Nemzetközi Brigádok volt magyar önkéntesei idehaza is, mint mindenütt, becsületesen megállták a helyüket.

A Magyar Dolgozók Pártja, a népi demokráciánk kormánya és az egész magyar dolgozó nép nagyra becsüli a volt magyar önkéntesek érdemeit, akik hős cselekedetükkel a spanyol nép forradalmában öregbítették a dicső magyar szabadságharcos hagyományainkat. „A Rákosi zászlóalj dicső története a magyar kommunista mozgalom törhetetlen erejének és a proletár-internacionalizmushoz való hűségének egyik legszebb tanúságtétele" — írja a Magyar Munkásmozgalmi Intézet kiadásában megjelent „Előre, harcra ifjúmunkás!" című dokumentumgyűjtemény a magyar önkéntesek spanyolországi hősies harcairól.

Tíz esztendő alatt hazánk óriási lépéseket tett meg a fejlődés útján, nagy sikereket ért el a szocialista társadalom felépítése terén. Pártunk III. kongresszusa összegezte ezeket a történelmi jelentőségű eredményeket és megszabta az új gazdasági, politikai és kultúrális feladatokat. Nagy pártunk és kormányunk vezetésével a szorgalmas dolgozó magyar nép meg fogja valósítani ezeket a célkitűzéseket. Nem kétséges, hogy ebben a nagy, országot építő, alkotó munkában a volt Rákosi zászlóalj harcosai lelkesedéssel, teljes odaadással és áldozatkészséggel, erejüket nem kímélve vesznek részt azon a poszton, ahová őket a párt állítja.

A SZOVJET HADSEREG AZ ELLENSÉG JELENTÉSEIBEN

Sallai Elemér alezredes

A német fasiszta haderő második világháború során aratott sikerei — melyeknek Európa legtöbb állama áldozatul esett — megdöbbentéssel vegyes meglepetéseket váltottak ki világszerte.

A német sikerek előfeltételei a burzsoá államok vezetőinek árulása — az 5. hadoszlop eredményes felhasználása mellett — elsősorban azok a politikai és katonai meglepetések voltak, amelyeket sorozatosan alkalmazott Európa országaival szemben. A diplomácia történetében is ismeretlen, gyalázatos módszerekkel, hadüzenet nélkül, meglepően szokatlan nagy erőkkel és legkorszerűbb harceszközök tömegével tört áldozataira és semmisítette meg azokat.

A német haderő képességéről és erejéről fantasztikus elképzelések születtek, és legyőzhetetlenségéről — tudatosan — legendákat költöttek. A sikerek hatására a német fasiszta haderők legyőzhetetlenségét illetően, a burzsoá katonai irodalomban is erős túlzások születtek. A reakció katonai teoretikusai az eseményekre különböző magyarázatokat kerestek. Voltak olyanok, akik a hadműveleti sikereket egy fölényes politikai és katonai akarat csatatéri megnyilvánulásának tekintették. Mások szerint a siker előfeltételei az egymással összhangban alkalmazott politikai és katonai meglepetések voltak.

Valóban! A német vezetés a hadászatnak lehatásosabb eszközét a meglepetésben látta, amit — politikai és természetesen katonai téren is egyaránt — sorozatosan alkalmazott ellenfeleivel szemben.

Miután Németország Versailles után az USA tőkéscsoportok segítségével már jóval a második világháború előtt helyreállíthatta iparát, képessé vált annak hatalmas méretű teljesítőképességét a haditermelésre átállítani. A hadiipari alapok így lehetővé tették, hogy — ellenfeleit évekkel megelőzve — nagyerejű, korszerű haderőt létesítsen és azt az állandó mozgósítottság állapotában tartsa.

A német fasiszta vezetés így békeidőben jól szervezett hadigazdálkodással és nagyerejű mozgósított haderejével — az Amerikai Egyesült Államok, valamint az angol és francia kormányok bűnös politikája folytán — olyan agresszív imperialista politikát folytathatott, amely valóban „egy fölényes politikai akarat" (a nemzetközi nagytőke akarata) megnyilvánulása volt Európában — azzal a félreérthetetlen céllal, hogy végül a Szovjetunió ellen törjön és visszaállítsa itt is a tőkés rendet.

Ismeretes, hogy a német fasiszta vezetés a megtámadott országokban jól kiépített 5. hadoszlopok árulásai segítségével, valamint a politikai és katonai meglepetés legmesszebbmenőbb alkalmazásával egymásután foglalta el a kapitalista Ausztriát, Csehszlovákiát és Lengyelországot, hogy minél kedvezőbb feltételeket teremtsen Kelet felé a Szovjetunió elleni későbbi hadműveletekhez.

A nyugati támadás időpontja is meglepetés volt, mert Lengyelországnak hosszabb ideig tartó ellenállására számítottak. A villámgyors és kétségtelenül merészen és jól vezetett hadműveletek Franciaország ellen, majd Belgium, Hollandia, Norvégia és Jugoszlávia megtámadása bizonyos fokig szintén a meglepetés erejével hatottak.

A kapitalista államok elleni gyors katonai sikerek alapján készítették el Hitler stratégái hadműveleti terveiket a Szovjetunió ellen is. Németországnak a Szovjetunió elleni hadműveleti tervében — az úgynevezett „Barbarossa" tervben — mint hadászatuk egyik legeredményesebb eszközét, szintén a meglepetést vették kombinációba.

Amíg a hitleri Németország villámháborúra készült a Szovjetunió ellen, a Szovjetunió Kommunista (b) Pártja — szem előtt tartva — a szocialista és kapitalista társadalom békés egymásmellett élésének lehetőségét a béke fenntartásáért küzdött, de egyidejűleg — látva, hogy az imperializmus ökle — a fasizmus előbb vagy utóbb rá fog támadni, megtette a szükséges előkészületeket az agresszor fogadására is.

Amerika, Anglia és Franciaország fasisztabarát kormányai azonban nem voltak hajlandók a Szovjetunió a „kollektív biztonságra" vonatkozó békés politikáját támogatni, mert jobban gyűlölték a Szovjetuniót, mint amennyire féltek a fasiszta tengelyhatalmaktól.

A szovjet állam vezetői ennek ellenére továbbra is szívós erőfeszítéseket tettek a béke védelmére, hogy megóvják az emberiséget a háború szenvedéseitől. Ezt a békére való törekvést titkos jelentéseikben — még a Szovjetuniót állandó agresszorként rágalmazó legvadabb ellenségei is — kénytelenek voltak elismerni. Például 1941. június 16-án, alig egy héttel a német orvtámadás megindulása előtt, Horthy vezérkarának főnöke (Werth Henrik) helyzetmegítélésének 5. pontjában a következőket jelentette:

> „Amennyiben fegyveres összeütközésre kerül sor, az valószínűleg a gabonatermés betakarítása előtt történik meg. Aratás D. Ukrajnában július 10. É. Ukrajnában július 20. táján kezdődik.
>
> *A Szovjetuniótól távol áll minden támadó szándék és Sztálin személyileg áldozatok árán is békés megegyezésre törekszik.*"[1]

Köztudomású azonban, hogy a Szovjetunió békés törekvései eredménytelenül végződtek és 1941. június 22-én a fasiszta Németország orvul rátört a békés szovjet népre.

[1] Hadt. Int. II. vh. VK. anyag.

A hadműveletek kezdeti időszakában a többéves haditapasztalokkal rendelkező, a korszerű haditechnikával felszerelt és a teljes mozgósítottság állapotában tartott német haderő a keleti fronton — bár rendkívüli véráldozatok árán — de jelentős területi sikereket ért el. A német fasiszta haderőt azonban északon finnek és dánok, délen a magyarok, románok és olaszok segítették csapataikkal, sőt még a spanyolok és szlovákok is szállítottak erőket a keleti hadműveleti területekre.

A harcjelentések, amelyeket a nyilvánosság számára tettek közzé, hatalmas méretű győzelmekről számoltak be.

„Elképzelhetetlen káosz szakadt a szovjet hadseregekre. A mi veszteségeink általában örvendetesen csekélyek."[2]

„A szövetséges hadseregek a bolsevik haderőt három részre szakították, köztük nincs már érintkezés.

A Szovjet utolsó tartalékait veti harcba...

A magasabb vezetés nélkül maradt csapatok úgyszólván teljesen tájékozatlanok. Heves válság figyelhető meg a vezetőségen belül, valamint a szovjet kötelékek belső magatartásában is."[3]

Hitler Adolfot a meglepetés háborúja mesterének nevezték és megállapították, hogy a *„Szovjet Hadsereg sorsa beteljesedett."*

A fasiszta propaganda gépezete a napisajtó, a rádió a német haderő elsöprő erejű előnyomulásáról harsogott és a Szovjetunió végleges leverésére már csak heteket jósolt.

Ugyanakkor a magyar királyi honvéd vezérkar főnöke 6.873/eln. 1. Vkf. 1941. évszám alatt iktatott „tapasztalatok a német keleti arcvonal Déli seregcsoportjánál történt tartózkodás alkalmával." c. Horthy kabinetirodájához felterjesztett *„Szigorúan titkos"* jelentésének I/8. számú almellékletében a következők állnak:

„Az orosz hadseregről.

Az utóbbi évek háborúiban kétségtelen, hogy az oroszok ellen vívott harcokban érte a német hadvezetést a legkellemetlenebb meglepetés...

Mialatt mind Lengyelországban, mind Nyugaton, mind a Balkánon várakozásuk ellenére gyors és döntő sikereket arattak, tehát nehezebbre voltak elkészülve, mint ahogy a végrehajtás folyamán bekövetkezett, addig itt az orosz hadszíntéren *egyik csalódás a másik után érte a német katonai vezetést...*

Nem tudom, van-e a világnak még egy hadserege, amely az ily hosszantartó, demoralizáló, súlyos veszteségekkel, fáradalmakkal, nélkülözésekkel, stb. teljes visszavonulási harc után még mindig, oly kitartóan harcolni, sőt lendületes ellenakciókat végrehajtani tudna, mint a bolseviki hadsereg."

[2—3] Magyarország c. lap 1941. július 3, július 22. Kiemelés tőlem. S. E.

A magyar királyi vezérkari főnök akarva nem akarva helyesen értékelte a helyzetet; de különösen azt, hogy a *világon egyetlen hadsereg sem lett volna képes ilyen teljesítményre.*

A valóságos helyzet ismerete ellenére a Hitlerrel cimboráló Horthy fasizmus fokozta az ország erőinek a rabló háborúra való felhasználását és százezrével szállította a magyar nép fiait a biztos pusztulásba.

A fasiszta vezetőket a politikai és katonai „meglepetések mestereit" katasztrofális meglepetések érték a Szovjetunió elleni hadműveletek során. Villámháborúra épített terveik csődre voltak ítélve a Szovjetunió ellen, mert politikai, erkölcsi és gazdasági szempontból egy a történelemben még nem ismert erős állammal álltak szemben.

Ismeretes, hogy a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után a Szovjetunió Kommunista (b) Pártja szívós és nagyarányú felvilágosító tevékenységet fejtett ki a legszélesebb tömegek forradalmi éberségé kifejlesztése érdekében, hogy ne felejtkezzenek meg a kapitalista környezet tényéből fakadó esetleges agresszióról.

Az ötéves tervek végrehajtása során a szovjet emberek alkotó munkája mélyreható, forradalmi változást eredményezett az ország gazdasági, politikai, társadalmi és kulturális életében. Gyökeresen megváltozott az ország arculata a kisparaszti gazdaságok országából, óriási méretű szocialista földműveléssel rendelkező nagyipari ország fejlődött ki. A soknemzetiségű szovjet nép politikai egysége, erkölcsi ereje és a szovjet hazafiság a társadalom gyorsiramú fejlődésének hatalmas mozgatóerejévé vált. Az ipar és mezőgazdaság hatalmas méretű fejlődése biztosította a védelemhez szükséges összes anyagi eszközöket.

A lenini párt helyes politikája sikerrel alakította ki a szovjet társadalom erkölcsi és politikai egységét. Olyan széttéphetetlen egységet teremtett a nagy és kis nemzetek, a munkások-parasztok és értelmiség között, amihez foghatót nem jegyzett még fel a történelem. A Bolsevik Párt mögé felsorakozott szovjet emberek felemelő egységben dolgoztak és harcoltak, hazájuk és szabadságuk, a szovjet rendszer, az emberi haladás védelméért.

Kénytelen ezt elismerni az ellenség is. A magyar királyi vezérkar 1941. október végén készített „Összefoglaló helyzetkép a Szovjetunió katonai és politikai helyzetéről" című „Szigorúan titkos" jelentésében többek között a következők állnak:

„A Szovjet Hadsereg sorozatos vereségei ellenére a háború ötödik hónapjának kezdetén a bolseviki hatalom még nem rendült meg. A nehézségek ellenére a bolsevizmus bukásával számolni nem lehet, mert a *Kommunista világnézet oly mély gyökeret vert a Szovjetunió népei között, hogy azok még jobban összefognak, mint a régi Oroszországban.*

A bolsevizmust mint politikai tényezőt, csak akkor lehetne teljesen kiküszöbölni, ha a Vörös Hadsereg megsemmisítésén kívül a

*Szovjetunió egész területe katonai megszállás alá kerülne, és a Szovjet kormány a birodalom elhagyására kényszerülne. Ezzel a lehetőséggel egyenlőre számolni nem lehet.**

A háború ötödik hónapjában a német és csatlós vezérkarok már valóban nem számoltak gyors sikerekkel. Ezt azonban szigorúan titkosan kezelték és a sajtóban még mindig a közelesen várható végső győzelem ígérgetésével csapták be a közvéleményt.

Amikor Moszkva előtt Mannstein tábornok katonái, harckocsijai és gépjárművei már jéggé fagyva állottak és a Szovjet Hadsereg november 6-án kezdődött ellentámadása Moszkva alatt sikeresen bontakozott ki, a Magyarság című újság 1941. november 20-i számában ezt írták:

„Új és máris eredményes, nagyszabású német támadás indult a keleti fronton. A csatatéren a német vezetőségé a kezdeményezés."

A háború kimenetelére különböző tényezők hatnak: az ideiglenesen ható tényezők és az állandóan ható tényezők.

Az ideiglenesen ható tényezők: a váratlanság tényezője, a népgazdaság átállítása háborús termelésre, még békeidőben, a fegyveres erők teljes mozgósítása az ellenfelet megelőzve, végül tapasztalat a hadviselésben. Mindezek azonban a háború kimenetelét nem döntik el, csak egyes hadműveletek, csaták kimenetlére hatnak.

A Szovjetunió elleni háború a fasiszta vezetés számításai ellenére tartós jelleget öltött. A háború sorsát most már nem olyan mellékes és múló körülmény fogja eldönteni, mint a váratlanság tényezője — mondotta Sztálin elvtárs — hanem az állandóan ható tényezők:

„A hátország szilárdsága,
a hadsereg szelleme,
a hadosztályok száma, minősége,
a hadsereg fegyverzete,
a hadsereg parancsnoki karának szervező képessége."[1]

A háború sorsát legdöntőbben befolyásoló tényezők a hadviselő felek hátországának szilárdsága, azok gazdasági, társadalmi rendje, erkölcsi állapota és az adott háború jellege.

A fasiszta hadvezetés arra számított, hogy a gyors előretörés, az élő és anyagi erők hatalmas méretű pusztulása meg fogja törni a szovjet népet.

A szocialista társadalmi rend azonban biztosította azokat a gazdasági, politikai és ideológiai tényezőket, amelyek a szovjet hátország megdönthetetlen szilárdságát eredményezték.

A szovjet hadtudomány határozta meg elsőnek az erkölcsi tényezők szerepét a háborúban és helyét az állandóan ható tényezők között.

* Kiemelés tőlem. S. E.
[1] Sztálin: A SZU Nagy Honv. Háborúja. Szikra 1949. 39—40. old.

Az uralkodó párt politikája, a tömegek öntudata, a kultúra színvonala és a háború célja, mindez együttesen jelenti, alakítja ki az adott állam népének erkölcsi erejét. A hadsereg szellemét is elsősorban az állam társadalmi rendszere, politikája és ideológiája alakítja ki.

A korszerű háborúban, a háború gépi korszakában különös élességgel nyilvánul meg az erkölcsi tényezők jelentősége az állandóan ható tényezők rendszerében. Az igazságos háborút viselő hadsereg erkölcsi ereje hatalmas mértékben bontakozhat ki és lehetővé teszi annak teljes megszilárdítását.

A Párt magasabbrendű erkölcsi tanításai — a háború súlyos megpróbáltatásainak számtalan megnyilvánulása közepette — acélozták a szovjet hadsereget olyan gigászi erővé, amely pozdorjává zúzta a történelem legfélelmetesebb erejű rabló hadseregét.

A szovjet katona magasabbrendű erkölcsi erejét és kiváló harckészültségét az ellenség is kénytelen elismerni, de természetesen ezt csak szigorúan titkos jelentéseiben teszi. Ugyanakkor, amikor a következőket jelenti

a napi sajtóban: „Orkán-offenzíva keleten:

Heves válság figyelhető meg a szovjet kötelékek belső magatartásában is...
Fejveszetten, gyáván menekülnek...
...a német csapatok diadalmasan rohanják le a mindenütt hátráló ellenséget.
Elképzelhetetlen káosz szakadt a szovjet hadseregre...
Tarthatatlan helyzetbe kerültek a szovjet haderők."[5]

„Szigorúan titkosan" a vezetés számára pedig a következőket állapítja meg:

„Elszántan és makacsul harcol. A ravaszságra és leleményességre nevelt és *jól képzett ellenség észrevétlenül mozog, kitűnően rejtőzik.* Éppen ezért *nehéz őt felderíteni. Elismerten jó közelharcos, az utolsó pillanatig használja lőfegyvereit. A tüzelőállásban agyonütteti, vagy agyonlöveti magát, de azt nem hagyja el.* Roham idején pedig futás közben is használja lőfegyverét. A háború eddigi tapasztalatai szerint szövetségeseink *számottevő veszteségeket* szenvedtek az ellenség gyalogsági tűzfegyvereinek hatása következtében. Az eredményeket az orosz azzal érte el, hogy *minden egyes embere az utolsó pillanatig tüzel a támadó vagy felette elrepülő repülőkre.*"[6]

Hitler vezérkara éppúgy mint Horthy parancsnoki kara — és mint ilyen bármilyen más imperialista katonai vezetés is — nem vehette és

[5] Magyarság 1941. okt. 7.
[6] Magyar kir. honv. vezérkar főnöke 4. oszt. 58.000/15—1941. sz.

veheti kombinációba olyan értelemben az erkölcsi tényezőket, mint a szovjet hadművészet.

A burzsoá hódító hadseregek erkölcsi színvonala a háború folyamán — annak ilyen vagy olyan alakulása mellett is — feltétlenül süllyedő tendenciát vesz fel. Éppen ezért a burzsoá hadművészet nem is számol — *mert nem számolhat* — katonái erkölcsének magas színvonalával, mint olyan tényezővel, amely hadserege ütőképességét fokozni képes.

Jellemzően mutatják ezt a tényt a voronyezsi hadműveletek során szétvert magyar hadsereggel kapcsolatos jelentések is.

A voronyezsi összeomlás után a magyar fasiszta vezetés a tragédiát győzelemként igyekezett feltüntetni. A 38. magyar hadijelentéssel kapcsolatosan (voronyezsi hadműveletekről) a napilapokban ilyen és ehhez hasonló megállapítások láttak napvilágot:

„A jelentés elsőízben foglalkozik olyan hadieseményekkel, amelyek nagymértékben megnövelték a magyar honvédség hírnevét. Büszkék vagyunk honvédeink legjobb teljesítményeire. Példás és dicső cselekedet volt ez, méltó az ezeréves honvédhez."[7]

Ugyanakkor azonban Jány vezérezredes a második magyar hadsereg parancsnoka, már egészen más véleményt alkot titkos jelentéseiben a voronyezsi harcokban részt vett egységeinek tevékenységéről.

A rabló imperializmus szolgálatába állított, vágóhídra hurcolt magyar csapatok helyzetére, erkölcsi állapotára, harcértékére, a fasiszta parancsnokok vezetési módszerére, katonáikhoz való viszonyára — és arra is, hogy a magyar katona nem akart harcolni a ránézve idegen és aljas érdekekért folyó háborúban — világít rá a voronyezsi frontszakaszon végrehajtott szovjet ellentámadást követő néhány nap után kiadott 294/2. hads. I. a. 43. I. 24. sz. „Hadseregparancs", amelyet Jány írt alá.

„A 2. magyar hadsereg elvesztette becsületét...

Becstelenség az a lelkeveszített, fejnélküli, gyáva menekülés, mit látnom kellett.

Vegye tudomásul mindenki, hogy innen sem betegség, sem sebesülés, sem fagyással el nem engedek senkit... Ott marad mindenki, míg meg nem gyógyul, vagy el nem pusztul, a fegyelmet, ha kell a helyszínen való felkoncolással, de helyre kell állítani.

Aki parancsomnak nem engedelmeskedik, az nem érdemli meg, hogy *nyomorult életét tovább tengesse.*

...aki megkísérli körletének nyugati határát átlépni, azt fel kell koncolni, ha egység kísérli meg, meg kell tizedelni.

...a legfeszesebb magatartást még a fagyott embertől is megkövetelem...

[7] Magyarság 1943. I. 17.

... az úgynevezett csapat *legénység* szétszóródott, *állati* színvonalra süllyedt *csürhe* benyomását keltette."[8]

Nem sokkal később 1061/eln. 2. hds. 1943. számú összefoglaló — a kormányzó katonai irodájához küldött — titkos jelentésében — a kudarc okait keresve — a következőket írja:

„Ha az okokat keresem, melyek kihatással voltak arra, hogy mégsem tudtuk győzelemmel befejezni ezt a hadműveleti időszakot, akkor ezeket az okokat I. lelki, II. kiképzési, III. fegyverzeti és felszerelési hiányok, IV. ellátási, V. vezetési vonalon találom meg.

I. lelki okok:

Az oroszok elleni háborúra *nem volt a lélek felkészülve.*

... idegen érdeknek tűnt fel.

... a hangulatot rontotta, hogy miért maradt Nagy Péter otthon és gazdagodik ...

A felváltás után visszamaradókban a „miért én" még élesebben kiütközött. *A felváltottak mikor harcba sodródtak, abban már félszívvel sem vettek részt.*

Propagandával, legalább most kell a lelkeket a háborúra átállítani!"[9]

A keleti hadműveleti területekre irányított magyar egységek döntő többsége a Szovjetunió elleni háborúban valóban nem szívesen vett részt, mert soha nem érezte azt saját háborújának. Amíg a szovjet katona tudta, hogy hazáját, szabadságát, az emberi haladás ügyét védi a frontokon, és otthonmaradt családja a szovjet állam védelme alatt biztonságban él, a magyar katona érezte, hogy amíg ő hitvány megvetett „csőcselék" módján pusztulásra van ítélve, és családja otthon nyomorog, addig a jegyzővel cimboráló kulákok otthon dőzsölnek és gazdagodnak.

A német és magyar hátországokban és a frontokon propagandával, terrorral és csendőrök ezreivel egyaránt igyekeztek a „lelkeket a háborúra átállítani."

1943. január 26-án a magyar hadsereg parancsnoksága a csapatok erkölcsi színvonalának emelésére és harcértékének erősítésére a szovjet csapatok csapási elől pánikszerűen menekülő *„nyomorult életű", az „állati színvonalra süllyedt csürhe" „lelkének a háborúra való átállítása"* érdekében a következő együgyű röplapot adta ki:

„Segíts magadon, az Isten is megsegít!

Honvédek!

A magyar hadsereg most is minden honvédről gondoskodik! De ne felejtsétek el!

[8] Kiemelés tőlem. S. E.

[9] Hadt. Int. 2. vh. Vk. anyag. Kiemelés tőlem. S. E.

Honvéd csak az, aki esküjét megtartja!

Emlékezzetek! *Megesküdtetek! Isten minket úgy segéljen!* Hogy minden elöljáróinknak engedelmeskedünk, parancsaikat minden szolgálatban híven teljesítjük.

Minden külső és belső ellenség ellen vitézül és férfiasan harcolunk, csapatainkat el nem hagyjuk.

Aki ezt a szent esküt meg nem tartja, nem számíthat az Isten segítségére! De a hitvány esküszegő ellensége a fegyelmezett honvédségnek, tehát el kell pusztítani. Kötelességtek mindenekelőtt harcolni a fegyelmezettlenség ellen, tehát köteles vagy fáradtan is, betegen is megtartani a katonás fegyelmet, teljesíteni a parancsot! *Csakis így segít az Isten és csakis fegyelmezett honvédeken tud és akar segíteni!*"[10]

A féktelen terror, felkoncolás, tömeges agyonlövetés után természetes, hogy a lelkimaszlag sem hatott a szerencsétlen ágyútölteléknek szánt magyar katonákra és nem fokozta azok harci értékét sem.

Bár a frontokon egyáltalán nem a németek tervei szerint alakultak az események, a közvélemény tájékoztatása tovább is tervszerű félrevezetésen alapult.

A német és magyar távirati iroda útján a sajtó számára 1941. augusztus 7-én kiadott hadműveleti jelentésekben már azt közölték, hogy „elveszett a szovjet haderők nagyobbik fele."

Augusztus 12-én:

„több mint 10.000 repülőgépet vesztett a szovjet haderő a keleti háború kitörése óta.

A világtörténelemben egyedülálló néppusztítás folyik a Szovjetunióban.

A bolsevista vezetők Amerikába menekülnek...

A Vörös Hadsereg legyőzése befejezettnek tekinthető és ezen a tényen nem változtat az esetleges visszavonulásra rendelkezésre álló terület mélysége sem."

Augusztus 13-án:

„Válságos helyzete miatt kétségbeesetten védekezik a honvédeinkkel szemben álló szovjet hadsereg."

Ugyanakkor a keleti hadműveleti területre irányított első magyar magasabb egység a gyorshadtest parancsnokságának *1941. augusztus 31-i* naplóbejegyzésben a következők állnak:

„...a gys. hdt. (gyorshadtest) legutóbbi súlyos harcai és veszteségei folytán... a vezérkar főnökénél az a nézet, hogy szükséges lenne a gyorshadtestet kivonni, pihentetni és feltölteni.

[10] Hadtört. Int. 2. vh. vk. anyag.
Kiemelés tőlem. S E

1941. szeptember 6-án kelt — a fasiszta csapatok tisztikarának erkölcsi értékét is pregnánsan jellemző — bejegyzésben pedig:

„A csoport parancsnoka idegösszeomlással megbetegedett. A rangban utánkövetkező törzstiszt szintén beteget jelentett.

A legénység annyira fáradt és kimerült, hogy támadásra képtelen."[11, 12]

A magyar királyi honvéd vezérkar főnök 52.300/18. 4. o. 18. sz. értékelésében pedig a következők állnak:

„Az oroszok visszavonulásukat tökéletesen hajtják végre, előtte igen heves ellenállást, néha ellentámadásokat hajtanak végre.

Sok veszteséget okozott.

Feltűnő kevés ellenséges halott, sebesült, fogoly és hadianyag maradt vissza a csatatereken.

Gyalogsági egységeit idejében kivonta és ezek fedezésére főleg csak harckocsi egységeket hagyott vissza."

A szovjet hadműveletekről szóló bizalmas ellenséges jelentések úgyszólván egybehangzó megállapításai — akaratukon kívül is — bizonyítékei a Szovjet Hadsereg magasrendű erkölcsi színvonalának.

A burzsoá katonai teoretikusok lebecsülik — nem véletlenül — a tömeghadseregek szerepét és a „kis hadseregek" elméletét állítják azzal szemben. Azt próbálják bizonyítani, hogy a technika tömeges alkalmazása — újabban pedig az atom- és hidrogénbomba — lehetővé teszi a tömeghadseregek helyett a kis létszámú „megbízható" hivatásos elemekből álló hadseregek alkalmazását. Ez az elmélet lényegében azt fejezi ki, hogy félnek fegyvert adni a nép kezébe.

A korszerű háborúkban sem csökken az ember szerepe a győzelem szempontjából. A tömeghadseregek szerepét nem képes a kor legbonyolultabb haditechnikájával leggazdagabban felszerelt, kisszámú, úgynevezett „hivatásos hadsereg" sem betölteni. A „kis hadseregek" burzsoá elmélete a gyakorlatban csődöt mondott, mert a korszerű háborúk jellege tömeghadseregek alkalmazására kényszeríti az impeerialistákat.

Korunk háborúiban hatalmas területeken, korszerű technikával felszerelt milliós hadseregek, egész országok, népek milliói csapnak össze. A hadosztályoknak éppen ezért nemcsak a minősége, hanem a mennyisége is döntő kihatással van a háború kimenetelére. Az alacsony színvonalú harci kiképzés, gyenge fegyverzet, alacsony fokú erkölcsi állapot, nem pótolható teljesen a csapatok számának növelésével.

A csapatok mennyisége és minősége — az atomfegyverek korszakában is — a háborúkat eldöntő állandóan ható tényezők egyike marad.

A Szovjet Hadsereg számbeli növekedése a háború kitörésének első hónapjaitól kezdve hatalmas arányokban bontakozhatott ki.

[11] Kiemelés tőlem. S. E.
[12] Hadtört. Int. 2. vh. vkf. ag.

A munkásosztálynak már az 5 éves tervek során történt növekedése forradalmi változást hozott a hadsereg összetételében is. Technikailag képzettebb, műveltebb, öntudatosabb ifjúság került a hadseregbe. A szocialista mezőgazdaság is olyan kolhozparasztokat, gépkocsi-, traktor és kombájnvezetőket adott a hadseregnek, akik szintén uralták a technikát. A háború kezdetén így nagyszámú, öntudatos, művelt és technikailag jólképzett káderrel rendelkezett a hadsereg, ami többek között lehetővé tette a magasabb gépesített egységek megteremtését.

Az ország mélyreható forradalmi átlakulása lehetővé tette a támadást követő rövid időn belül egy olyan tömeghadsereg felállítását, amely kudarcra ítélte a szovjet társadalmi rend határtalan fejlődését semmibevevő, fasiszta villámháborús terveket.

A Szovjetunió fejlődését és erejét a fasiszta vezetőkörök meglehetősen ismerték. A Szovjetunió „bomlásáról" és „gyengeségéről" csak propagandájuk fecsegett. Ugyanakkor a vezetés belső használatára igyekeztek reálisabb képet kapni.

Az „Összefoglaló helyzetkép a Szovjetunió politikai és katonai helyzetéről 1936. végén" című vezérkari jelentésben például ez áll:

„*A bolsevizmus* koránt sincsen bomlófélben és nem agonizál, hanem ellenkezőleg *felfelétörő tendenciát mutat.*"

A. Wittich német fasiszta katonai teoretikusnak a Militärwissenschaftliche Mitteilungen c. német katonai szaklapban 1943. júniusában megjelent „Über Geist Machtziele und Kriegsführung des Bolschewismus" (A bolsevizmus szelleméről, hatalmi céljáról és hadvezetéséről) c. cikkében pedig már a következő, a hitleri vezetés számára — *de a mai agresszorok számára is* — komoly meggondolásokra késztető, kényszerű megállapítások vannak:

„... bolseviki alaptételeknek a lakosság, de különösen a fiatalság és munkásság által történő feltétlen elfogadása, behódolása, elismerésreméltó haladást mutatott fel.

Nem vitatható el, hogy az orosz népi jellem két évtizeden belül lényegesen megváltozott. A modern technika vívmányai iránt kevésbé rajongó orosz muzsik 1914-ből a múlté... A Vörös Hadseregek egészen más képet mutatnak.

...a mai orosz harcos, legyen az frontkatona, vagy partizán, veszedelmesebb és elkeseredettebb ellenség, mint az első világháború orosz katonája. És ez a tényállás, az orosz sphynx nemcsak ellenfeleinek, hanem szövetségeseinek is nagy meglepetést okozott.

A szovjet katona mai típusa a bolseviki eszmétől teljesen áthatott... a védelemben szívós és ügyes, a támadásban pedig áldozatkész.

A 2. világháború első momentumában a német támadás meglepte az oroszokat...

:::a gyors győzelem és a rövid háború lehetősége szertefoszlott."[13]

1942. november végén, amikor már küszöbön állt a német csapatok összeomlása Sztálingrádnál, az „Új Magyarság", „Esti Újság", „Új Nemzedék", a „Magyarság", általában a többi reakciós napilapokban is ilyen közlemények láttak napvilágot:

1942. november 27: „A charchovi katasztrófához kezd hasonlítani a szovjet előretörése a Don és a Volga mentén. *A keleti arcvonal minden szakaszán összeomlottak a bolsevisták támadásai."*

„Az új német fegyverek siettetik a háború befejezését." „Csökkent a szovjet támadások ereje."

1942. november 29: „Egyetlen frontszakaszon sem ért el eredményt a rendkívüli heves szovjet offenzíva."

1942. december 2: „Rendkívüli német sikerek a keleti arcvonal valamenynyi szakaszán."

A sztálingrádi kudarc után a német katonai körök egy része már óvatosabb „hidegebb" következtetéseket von le a keleti hadszintér eseményeiből, de természetesen még mindig a vezető körök számára. A sztálingrádi vereséggel kapcsolatosan a napi sajtóban ez áll:

"... általában mindenki a végső győzelem zálogának tartja a 6. hadsereg tábornokainak, tisztjeinek, altisztjeinek és legénységének áldozatát. Hősies magatartásuk a német hadtörténelemben szinte páratlan dicsőséges lapot jelent."[14]

A lap megállapításaihoz még kommentárt sem kell ma már fűznünk.

A hadsereg fegyverzetének rendkívül jelentős szerepe van az állandóan ható tényezők között. A haditechnikának különösen nagy a jelentősége a háború gépi korszakában. A szovjet hadtudomány a győzelem szempontjából nagy jelentőséget tulajdonít a fegyverzet szerepének. Ugyanakkor szem előtt tartja azt a marxista tételt is, hogy a győzelmet az emberek harcolják ki és nem a fegyverek, mert a technikát csak az ember tudja „működésbe hozni."

A szovjet ipar grandiózus fejlődése a kapitalista államok közül ebben az időben kétségtelenül legfejletteb német haditechnikát mennyiségi és minőségi szempontból is felülmúló fegyverzetet tudott biztosítani fegyveres erői számára.

A Szovjet Hadsereg már a háború kitörésének idején olyan haditechnikával rendelkezett, amelynek minőségét más országok nem tudták elérni. A stratégiai szempontból fontos fűtő- és nyersanyagbázisok feltárása biztosította az ipar zavartalan és folyamatos működését.

[13] Kiemelés tőlem. S. E.
[14] Magyarság 1943. febr. 5.

A korszerű fegyverzet, a haditecnika legválasztékosabb fajtáit felülmúlhatatlan minőségben állította elő a szocialista nagyipar. A tudományos kutató intézetek széles hálózata a Szovjet Hadsereg fejlődésének beláthatatlan távlatait tudta biztosítani. Az óriási méretű ipari kapacitás hadműveleti kötelékek és magasabb gépesített egységek szervezését tették lehetővé.

Már a háború első szakaszában megmutatkozott a szovjet nagyipar fölénye. Képes volt rövid idő alatt átállítani iparát a haditermelésre és túlhaladni — már a 10. hónapban — háború előtti termelésének összértékét.

A Don-vidék és a Kaukázus elfoglalása idején a fasiszta sajtó azt propagálta, hogy a szovjet ipar úgyszólván teljes egésze a kezébe került. Ezzel szemben ismeretes, hogy a szovjet ipar termelése évről-évre emelkedett — mennyiségi és minőségi szempontból is — és a szovjet hadsereg szükségletének megfelelő mennyiségben tudta gyártani a legkorszerűbb tűzfegyvereket; géppuskákat, golyószórókat, harckocsikat, lövegeket, repülőgépeket stb. A haditechnika olyan speciális eszközeit hozta létre, amelyekkel szintén kellemetlen meglepetéseket szerzett az ellenségnek.

Jány a 2. magyar hadsereg parancsnoka 1942. október 12-én kelt *2.321/2. hds. I. h. 42. X. 24 sz. alatt* a következőket jelentette a kormányzó katonai irodájának és vezérkari főnökének:

> *„Akármelyik orosz fegyvert veszem kézbe, ez mind egyszerű és törhetetlen.* Nem kell műmester hozzá, nem kell a szétszedést és összerakást hónapokig tanítani és amellett *pompásan működik.* Nézzük az önműködő puskát, géppisztolyt, nehézpuskát, aknavetőt, sztálinorgonát (sorozatvető), *mind kitűnő hatású remek fegyver. A magyar géppisztoly majd 300 pengő, az oroszt meg lehet csinálni egyötödéért.* A magyar géppisztoly nehéz, az orosz könnyű. *Ma már vadásznak embereink az orosz fegyverekre,* adjunk magunk nekik mielőbb, minél többet.
>
> ...külön ki akarom emelni, hogy az automata pisztoly és fegyver, mint egyéni fegyver, valamint a kis gránátvető volt csapatainknak nagyon kellemetlen."

1061/eln. 2. hds. 1943. sz. alatt:

> *„Az orosz T-34-gyel a mi T-38-ainknak a harcot felvenni nem tudták, az ellentámadásból csak négy db. jött vissza, a többit percek alatt kilőtték.*
>
> Csak a Pz. IV. volt az, ami ügyesen vezetve hatásos fegyver volt az orosz harcskocsik ellen. Gyenge páncélzata miatt azonban ez is alul maradt. A mi páncélvadászaink és a T-38 nem korszerűek, zsákmánya lettek az orosz T-34 és KW-II-nek, mert ezek páncélját át-

ütni nem tudták. A *nyitott toronyból kigúnyoltak az oroszok bennünket a harmadik Uhryv-i csatában... A T-34-ek percek alatt semmisítették meg az egész páncél-alakulatot.*"

52.300/18. eln. 4. vkf. 1943. 12. old.:

„*Az ellenséges harckocsikkal szemben páncéltörő fegyvereink nem használhatók.*"[15]

A páncélosok modern típusait szemlélve megállapíthatjuk, hogy az orosz a *harckocsi szerkesztésében meglepően rövid idő alatt igen figyelemreméltó színvonalat ért el.* Főérték az erős páncélzat a *kiváló acél.* Igen hatóképes a fegyverzetük és egyes harckocsiknál *lövés technikailag kiváló alak* (T-34)".*

A szovjet tüzérség elsöprő fölénnyel zúzta szét az ellenség élő és anyagi erőit. A szovjet tüzérség bénítólag hatott az ellenségre — felülmúlhatatlan volt a II. világháborúban.

52.300/18. eln. 4. vkf. 1943. 13. old.:

„A tüzérség fejlesztésére és szaporítására igen nagy súlyt helyeznek.

A hang- és fénymérést is alkalmazzák, ami helyenként jó eredményre vezethetett.

Különösen figyelemreméltó a súlyképzés az aknavetők tömeges összefogásával."[16]

Az ellenséges jelentések egybehangzóan megállapítják a szovjet tengeri és légierők haditechnikai fölényét is, amelyet a háború egyik legnagyobb meglepetésének tartanak.

A hadsereg parancsnoki karának szervező képessége is döntő hatással van az adott háború kimenetelére és így az szintén az állandóan ható tényezők egyike.

A Szovjetunió Kommunista (b) Pártja arra tanította a Szovjet Hadsereg parancsnokait, hogy magasfokú erkölcsi színvonalat tartsanak fenn csapataiknál és kiválóan vezessék egységeiket. A Párt a marxista—leninista elmélet és a katonai tudományok elsajátításának feladatát állította a katonai káderek elé.

A marxizmus—leninizmus eszméjén nevelkedett szovjet tisztikar fáradhatatlanul képezte magát, s így képessé vált a szovjet hadtudomány elsajátításával hadművészetét addig nem ismert magas fokra emelni. A tábornoki és tiszti kar a hadseregszervezés és vezetés mesterévé vált. Új harcmódokat és formákat találtak fel, amelyekkel meglepték az ellensé-

[15] Hadt. Int. — Hadtud. Könyvtár 2. világháború VK. anyag. (1. M. kir. vkf. 52.300.) 18. eln. 4. o. 1943. 21. old.

* M. kir. Vkf. 52.300/18. eln. 4. o. 1943. 21. old.

[16] Hadt. Int. — Hadtud. Könytár. 2. világháború Vk. anyag.

get. Magasfokú katonai, politikai és hadvezetési képzettségük így lehetővé tette, hogy a bonyolult harchelyzetekben a korszerű haditechnika alkalmazásával tönkre zúzzák az ellenséget.

A Párt a szocialista haza megvédésére nevelte a szovjet tisztikart.

„A tisztikar képzettsége főleg a védőharc vezetésére terjedt ki."[17]

— állapították meg 1941-ben. Később azután megtanulták, hogy a támadás vezetésére a szovjet tisztikar nemkevésbé volt felkészülve.

A Szovjet Hadsereg tisztjei és tábornokai a Párt tanításainak eredményeképpen — a burzsoá — imperialista hadseregek tiszti és tábornoki karától élesen elütő — újtípusú vezetőkké váltak. Politikusok és hadművészek, akik ismerik a társadalmi fejlődés törvényeit és mindennapos feladatuknak tekintik a harcosok legmagasabbrendű eszmei; a kommunista erkölcsre, a mélységes humanitásra, a nemzetköziségre, a hazaszeretetre, a békéretörő ellenség gyűlöletére és annak megsemmisítésére való nevelése.

Horthy egyik kedvenc embere, Vitéz Vattay Antal vőrgy. is, aki később (1944-ben) a katonai iroda főnöke lett, kénytelen volt megállapítani:

„Az oroszok az 1941-es háborúban teljesen más felkészültséggel harcoltak, mint az első világháborúban. *Az alsó vezetésüket kiválónak kell minősíteni.* Mi, akik még ismertük őket a világháborúból, amikor még éppen az alsó vezetés volt nagyon merev és kezdetleges, mert hiányzott belőle minden kezdeményezés, minden leleményesség, ma ennek éppen ellenkezőjét találjuk. *Furfangos harceljárás, elszánt védekezés és feszes alsóvezetés volt tapasztalható az egész vonalon.* Nem várt kemény ellenfélnek mutatkozott az orosz.

Ezt a tényt sok német tiszt azzal a megjegyzéssel jellemezte, hogy a francia hadjárat séta volt az orosz hadjárathoz képest. A franciák, ha az ellenfél a hátukba került, a kilátástalan harcot felismerve, megadták magukat, az orosz pedig ilyen esetben kezd csak igazán harcolni."[18]

A Horthy vezérkar főnökének 6873/eln. 1. vkf. 1941. évszám alatt iktatott „Tapasztalatok a német keleti arcvonal Déli seregcsoportjánál történt tartózkodás alkalmával" című, a katonai irodához felterjesztett *„szigorúan titkos"* jelentésének 1/8. sz. mellékletében többek között a következők állnak:

„Bár a bolsevik katona egészen bámulatra méltó hősies magatartása mind a védelemben (bár ez az erőssége az orosznak mindig

[17] Die Entscheidungschlacht bei Wjasma—Briansk. Soldan alezredes. Deutsche Wehr 1941. 46. sz. (Wjasma—brjanski döntő csata). M. kir. honvédvezérkar „Lapszemle" 1942. I. sz. 36. old.

[18] Magyar Katonai Szemle. 1942. márc. 32—33 old.

megvolt), *mind pedig a támadásban* (ez teljesen meglepő jelenség) *nagy meglepetés számba ment, de sokkal meglepőbb volt az orosz „felső" és alsó vezetés kitűnősége.*" „Az még talán érthetőnek látszik, hogy azt a néhány felsőbb vezetőt (arcvonal- és hadseregparancsnokokat) a nagy birodalomban ki tudták keresni és szerencsés kézzel választottak, *de hogy a hadtest, hadosztály, dandár, ezred és még alsóbb parancsnokok tömegei oly kifogástalanul megállták a helyüket és mondhatni mesteri módon vezették kötelékeiket, az egyenesen bámulatraméltó.*

A hírek szerint régivágású, képzett, cári időkből származó tiszt alig-alig maradt a bolsevista hadseregben. Az új tisztek képzetlen, iskolázatlan „elvtársakból" rekrutálódtak. Ennek ellenére az történt, hogy *a német akciókra a felső és alsó vezetés területén egyaránt rendszerint a hadászatilag, vagy harcászatilag legkifogástalanabb ellenakciók következtek.* Az ellátásban, amelyhez iskolázott és képzett vezérkar kell, nem állottak be az oroszoknál oly döntő jelentőségű zavarok, amelyeknek a németek szempontjából számottevő kihatása lett volna. Nem hallottam, hogy az oroszoknál beállt benzin vagy lőszerhiány miatt valahol is a németek különösebb fogást csináltak volna.

Budjenni marsall von Rundtädt vezértábornagy ellenfele a Déli seregcsoport minden felismert nagyobbszabású tevékenységére olymódon válaszol, hogy azt bármely hadiakadémián példaként lehetne előadni.

Ha a németek valahol egy-egy csoportot, seregtestet, vagy több seregtestet bekerítettek, azok rendszerint nem adták meg magukat, hanem megtaláltak valahol mégis valami kis részt a körülzáró gyűrűben, ami sokszor bámulatos módon sikerült és ami szintén a jó vezetés érdeme."[19]

A Szovjetunió Kommunista (b) Pártja politikájának alapvető tétele a szocializmus felépítése és a béke fenntartásának biztosítása. A Szovjet Hadsereg kiképzési alapelve az ország védelméből folyt és folyik ma is. A Szovjetunió fegyveres erőinek az a feladata, hogy megvédje az országokat az agresszív imperialista támadásokkal szemben.

A Szovjet Hadsereg tagjai az ország védelmének rendkívül nehéz időszakában is — abból kiindulva, hogy védelemmel az ellenséget nem lehet megsemmisíteni, hanem csak támadással — fáradhatatlanul képezték magukat, hogy képessé váljanak az ellenség megsemmisítésére. A parancsnoki kar így alkalmassá vált a modern háborúk bonyolult jellege mellett is, egyidőben szárazföldön, vízen és levegőben, állandóan váratlanul változó helyzetekben olyan elhatározásokat hozni, amelyek katasztrófálisan érték az ellenséget.

[19] Kiemelés tőlem. S. E.

A vezetés képes volt a kínálkozó helyzeteket idejében felismerni és azokat villámgyors akciókkal aknázta ki.

Az ellenség ezt így értékelte:

„... meglepő és állandóan változó helyzetekben feszes és mozgékony vezetés."[20]

„A legutóbbi (1942. decemberi) támadásukat megelőzően az ellenség rohamosztagokkal (ezred erőig terjedő) részletvállalkozásokkal nemcsak a puha helyeket kereste ki, hanem *szívós akaraterővel fokozatosan birtokba is vette a fő ellenállási öv neki majd szükséges szakaszait is.* Másszóval apránként tördelte a főellenállási övből azokat a fogakat, amelyek a bekövetkező harckocsi támadás végrehajtásánál neki kellemetlenek lehettek volna.

Ezzel a napokon át tartó eljárással *a megtámadott arcvonalrész védőit állandó készenlétre és elhárító tűzre kényszerítette és rendkívül nagy, a mostani út- és időjárási viszonyok mellett alig pótolható lőszerfogyasztást idézett elő. A folytonos ellenlökések és ellentámadásokkal felemésztette, illetve lekötötte a túlkorán intézkedő és előre nem látó parancsnokok, vezetők tartalékait.*

Mire a valóságos harckocsitámadások megindultak, a megtámadott arcvonalrészeken már lőszerhiány volt és a tartalékokból már majdnem semmi sem állt rendelkezésre. *A páncélos dandárokat messzemenő hadászati céllal vetették be.* A betörés után *páncélosok és lovasság ügyes együttműködése."*[21]

A szovjet katonai sikerek titka nem egyes tényezők, hanem az egymással kölcsönhatásban álló összes tényezők (az állandóan ható tényezők egészében) a hadseregben a különböző fegyvernemek és szolgálati ágak egymáshoz arányított fejlettségében és azok szoros és harmónikus együttműködésében rejlik.

A szovjet vezetés ugyanakkor, amikor másutt elhanyagolták a tüzérség fejlesztését és leértékelték jelentőségét, nagy gondot fordított annak fejlesztésére is. A szovjet tüzérség elsőprő ereje katasztrófális veszteségeket okozott a fasisztáknak.

„Úgy az *összefogott tűz, mint aknavető, gránátvető tűz, különösen hatásos volt.*

Sűrűn alkalmazott eljárás volt a támpontok elleni harcban, hogy a támpontot megközelítő orosz gyalogság mögött 10—15 aknavetőből vagy gránátvetőből tűzgépcsoportot képeztek (az élőerők megkímélése céljából) *és egyedül a tűzgépcsoport összefogott tüzével tették rohaméretté a védőket."*[22]

[20] M. kir. honv. vezérkar főnöke 52.300/18. eln. Vkf. 1943. 20. old.
[21] Magyar kir. honv. vkf. 52.300/18. eln. 3. vkf. 1943. 20—21. old.
[22] M. kir. honv. vkf. 52.300/18. eln. vkf. 1943. 21. old.

A páncélos és gépesített erők minőségével, problémáinak megoldásával és alkalmas módjával a szovjet hadtudomány messze megelőzte a burzsoá katonai vezetést. A páncélos erő tagjainak kiváló technikai szaktudása, alapos kiképzéssel és sokoldalúsággal párosult. Ez a legnehezebb helyzetekben is a biztonság érzését nyújtotta a szovjet harckocsizóknak. A szovjet páncélos erők minőségét, taktikai fölényét — és szoros együttműködését a gyalogsággal és tüzérséggel — az ellenség is kénytelen elismerni:

„Az ellenséges harckocsik a nagy támadást, azaz bevetést megelőzően alig, vagy egyáltalán nem mutatkoztak.

Amikor a tüzérség a védelmi övből már kitördelte azokat a szakaszokat, amelyek a harckocsi támadást akadályozhatták, *a mozgásra előkészített rés egész szélességében meglepően törtek elő.*

A gyalogság egy része sűrű fürtökben lógott a harckocsikon. Aki nem fért rájuk, az szorosan követte őket."[23]

A Szovjet Hadsereg műszaki csapatai, — a technikailag kiválóan képzett szakkáderek tömegével olyan berendezésekkel és védelmi létesítményekkel látta el a csapatokat, amelyeket így értékel egy német fasiszta katonai szakíró:

„Az állások művészien tervezett és kiépített harckocsiárokkal, mesterien rejtett oldalazó páncéltörő és géppuska betonerődökkel, sokszor drótakadályokkal és tábori erődítési elemekkel, szinte érintetleneknek látszanak...

Ilyen állást legalább hét nap és hét éjjel kellett volna pergőtűzzel puhítani és valószínűleg még így sem lehetett volna bevenni, vagy csak hihetetlen véráldozatokkal."[24]

„A betört ellenséget, akármilyen erőről is van szó, azonnal ki kell dobni, mert *az orosz egy-két órán belül tökéletesen erődít és azután csak nagy véráldozatok árán vethető ki."*[25]

A szovjet katonai vezetés rendkívül nagy súlyt helyezett a harcfelderítő szolgálatra.

„Az oroszok harcfelderítése igen erős és ügyesen vezetett."[26]

„Támadásaikat legtöbbször — védőállásaink szinte bámulatos biztonsággal megállapított gyenge részei ellen indítják."[27]

„Erős gyalogsági egységek gyakori előretörésével a saját tűz megnyitására kényszerítenek s így sok esetben sikerült az arcvonal saját gyenge pontjait megállapítani."[28]

[23] Kiemelés tőlem. S. E.
[24], [25] Kriegskunst gegen Masse. Solden alezd. Deutsche Wehr. 1941. 45. sz.
Vk. Lapszemle. 1942. 1. sz. 26. old.
[26] M. kir. honv. vkf. 52.300/15—1943.
[27] M. kir. honv. vkf. 52..300/18. eln. vkf. 1943. 9. old.
[28] M. kir. honv. vkf. 52.300/15.—1943.

A fasiszta vezérkar ugyanakkor saját felderítéséről megállapítja:

„A ravaszságra és leleményességre nevelt és jól kiképzett ellenség észrevétlenül mozog, *kitűnően rejtőzik,* ügyesen telepíti aknáit és jól elrejti keskeny és mély fedezékeit. *Éppen ezért nehéz őt felderíteni.*"[29]

Az anyagi ellátás megszervezése is kiváló volt a szovjet fegyveres erőknél, úgy hogy a szovjet katonai vezetés ebből a szempontból is olyan hadműveletek között választhatott mindig, amelyek hadászati és harcászati szempontból a legelőnyösebbnek ígérkezett.

Ugyanakkor, amikor a fasiszta vezetők hadműveleti, anyagi szolgálata a váratlan helyzetekben csődött mondott, a szovjet hadtápszolgálatról kénytelen volt megállapítani:

„Az utánszállítás és a hadműveletek anyagi megalapozása a nagy távolságok és zord időjárás ellenére is működött."[30]

Az imperialista rablóhadászat gyámoltalansága bizonyosodott be azzal is, hogy számításon kívül hagyta a leigázott területek szovjet lakosságának társadalmi renedszere iránti törhetetlen hűségét és mélységes gyűlöletét a hódítókkal szemben.

A Szovjetunió Kommunista (b) Pártja helyesen ismerte fel azt a tételt is, hogy a partizánmozgalom a háború gépi korszakában, a milliós hadseregek korszakában — de az atom- és hidrogénfegyverek korszakában is — nemcsak hogy nem élte túl magát, hanem soha nem ismert méretekben bontakozhat ki.

Természetes, hogy a partizánharc csak ott jöhet létre, olyan tömegméretekben — mintahogy ez a Szovjetunióban a Nagy Honvédő Háború során kifejlődött, — ahol a lakosság megérti a háború igazságos jellegét és emellett rendíthetetlen híve a fennálló társadalmi rendnek.

A Párt hívó szavára a fasiszta csapatok által megszállt területek lakossága tömegesen jelentkezett partizánnak.

„... újdonság volt számunkra ez a mozgalom (partizán) a békés és passzív természetűnek, jóindulatúnak és mélyen vallásosnak ismert orosz néptömegek részéről: — meglepő volt a fanatizmus, a haláltmegvetés és szívósság, amellyel eme harcmód keretén belül az orosz népnél találkoztunk; és *megdöbbentett bennünket az az óriási méret, melyben az oroszok ezt az eljárást alkalmazzák.*
A mind nagyobb keretekben kibontakozott partizánmozgalom immár a *népmozgalom méreteit öltötte fel.*"[31]

[29] M. kir. honv. vkf. 52.300/6.—1943.
[30] Magyar Katonai Szemle. 1943. sz. 3. old.
[31] M. kir. HVK. 4. oszt. 58.800/10. 1942. 5. old.

Hiába léptettek életbe „különleges rendszabályokat":

„Partizánmozgalom leverését kövesse nyomon a *legkönyörtelenebb megtorlás. Elnézésnek nincs helye! A kérlelhetetlen szigor el fogja venni mindenkinek a kedvét* attól, hogy a partizánok közé álljon, vagy támogassa őket.

A foglyulesett partizánokat — esetleges kihallgatásuk után a helyszínen *fel kell koncolni,* vagy elrettentő példaként a közelfekvő helységekben nyilvánosan kötél által ki kell végezni.

Hasonlóképpen kell eljárnunk a leleplezett és kezeinkbe került *partizán segítőkkel is.*

Fontos, hogy a megtorlásról a lakosság minél szélesebb rétegei tudomást szerezzenek."[32]

A terror azonban ellenkező hatást váltott ki a szovjet népből, mint a fasiszták várták. A szovjet társadalmi rend mélységes szeretete, a szocialista haza iránti rendíthetetlen hűség, a szovjet emberek millióit mozgósította az ellenség ellen a megszállt területek legtávolabbi részeiben is.

„*A partizánmozgalom népmozgalomként lép fel, arcvonalunk mögött,* de nem csupán közvetlenül a hadműveletekben résztvevő csapatok hátában, hanem *többszáz* kilométernyire mögöttük, a hadtápterületeken is."[33]

A partizánmozgalom óriási méreteket öltött — úgyszólván egész falvak és körzetek gyűltek a partizánok köré:

„A különítmények létszámára vonatkozólag igen nehéz pontos adatokkal szolgálni, mert különböző kisebb-nagyobb partizáncsoportok összeverődhetnek és a lakosság beszervezésével számottevő erejű, többezer főből álló bandákat is képezhetnek. Így Gluchowtól É-ra 1942. március hóban 6—7000 partizán verődött össze."[34]

A szovjet hazafiak hihetetlenül mostoha viszonyok és állandó életveszedelem közepette menetközben váltak mestereivé a partizánharcmódnak.

„*A partizánok igen fejlett hírszerző, híradó és összekötő szolgálata rendkívül gyorsan és kiválóan működött. Az arcvonal eseményeiről megállapíthatóan gyakran előbb szereznek tudomást, mint a megszállott területek biztosító csapatai, de utóbbiak legcsekélyebb megmozdulása sem marad titokban előttük.* A partizánok harceljárásának alapja a lesből való gyors és váratlan rajtaütés, amelyet *kiváló hírszolgálatuk, rugalmas vezetésük és nagy mozgékonyságuk révén valósítanak meg.*

[32] M. kir. HVK. 4. oszt. 58.800/10. 1942. 30. old.
[33] M. kir. HVK. 4. oszt. 58.800/10. 1942. 6. old.
[34] M. kir. HVK. f. 4. oszt. 58.000/10. 1943. 16. old.

Párhuzamos útvonalakon menetelő oszlopokat éjjel gyakran harcbakevernek egymással úgy, hogy az oszlopok közötti terepről egyszerre mindkét oszlopon tűzzel rajtaütnek, mindegyikben azt a hitet keltve, mintha velük párhuzamosan mentelő ellenséggel állnának szemben."[35]

Horthy vezérkara tehetetlen dühében a szovjet nép vezetőinek tett szemrehányást azért, mert országuk megvédése érdekében támaszkodni mertek a lakosságra, gátolni merészelték az úgynevezett „békés" termelő munkát, csapataik hadműveleteit.

„A partizánmozgalom a szovjet vezetőinek abban az elgondolásában gyökeredzik, hogy ezt a romboló és alattomos hadviselési módot alkalmasnak vélik arra, hogy annak mesteri tökéletességre fejlesztett alkalmazásával gátolják a békés termelő munkát és a hadsereg hadműveleteit, tervszerűen kifárasszák ellenfelüket, *végeredményben pedig megvédjék országukat.*"[36]

A fasiszta orvtámadókat mélységesen gyűlölő szovjet nép — nemzétiségre való tekintet nélkül — egységesen fogott fegyvert hazája védelmére.

„Külön csoportba kell sorolni a partizánokat támogató nőket. A fiatalabb kommunista nevelésű női generáció a mozgalom megátalkodott és *semmitől vissza nem riadó* segítő rétege."[37]

A Szovjet haza asszonyai és lányai is — valóban *„semmitől vissza nem riadva"* példátlan hősiességgel harcoltak, mint partizánok is, és hervadhatatlan érdemeket szereztek a haza, az emberi jogok, a haladás megvédésében.

A szovjet partizánmozgalom hatalmas arányai, a népek legyőzhetetlenségének klasszikus példáját és konkrét megnyilvánulása annak a marxista tételnek, hogy a hősiesség tömegméretekben csak az igazságos háborút viselő népnél keletkezhet, *és az áldozatkészségnek olyan magas foka, melyet ez a mozgalom megkövetel, csak olyan társadalomban alakulhat ki, amely rendíthetetlenül hisz ügyének igazságában* és tántoríthatatlan híve politikia rendszerének.

Az ellenség akarva-nemakarva kénytelen volt titkos jelentéseiben elismerni a Szovjetunió fölényét minden téren — így a Szovjet Hadseregét is.

Az új háborús gyújtogatók nem akarnak tanulni a véres történelmi leckéből. Agresszív politikájukat hitlerékhez hasonlóan szintén a védekezés politikájának akarják feltüntetni. Nagyarányú szovjetellenes pro-

[35] M. kir. HVK. f. 4. oszt. 58.800/10. 1942. 24. old.
[36] M. kir. HVK. f. 4. oszt. 58.800/10. 1942. 5—6. old.
[37] M. kir. HVK. f. 4. oszt. 58.800/10. 1942. 15. old.

pagandával és a háborús hisztéria világméretű előidézésével az atomháború kirobbantására törekszenek.

Világos, hogy egy újabb háború kitörése esetén az imperialista hadseregekre — így egy új Wermacht-ra — nem vár nagyobb siker, az azóta még erősebbé vált Szovjet Hadsereggel szemben. Éppen ezért ajánlatos lenne számukra, ha alaposan tanulmányoznák elődeiknek, a Szovjetunióról és a szovjet hadseregről szóló bizalmas jelentéseit és levonnák ezekből a megfelelő következtetéseket.

A Nagy Honvédő Háború győzelmes befejezésével a Szovjetunió végérvényesen bebizonyította a szocialista társadalmi rend magasabbrendűségét és legyőzhetetlenségét, valamint azt, hogy aki a haladás útját állja, annak törvényszerűen el kell buknia.

KÖNYVSZEMLE ÉS KRITIKA

Nemes Dezső:

MAGYARORSZÁG FELSZABADULÁSA

Budapest, 1955. 256 oldal

Méltó megemlékezésekkel, tudományos, irodalmi és művészeti életünk legjobb eredményeinek publikálásával, a munka frontján elért győzelmekkel ünnepli népünk felszabadulásának 10. évfordulóját. Április 4-re készült az ország és mindenütt, mindenki a legjobbat akarta adni, hogy bebizonyítsa: érdemes volt népünk a szovjet katonák hősi véráldozatára; élni tudtunk azzal a szabadsággal, melyet a nagy Szovjet Hadsereg súlyos harcok árán szerzett meg számunkra, midőn széttörte a népünk kezére fonódott fasiszta bilincseket.

A magyar történettudomány is méltóan kívánja részét kivenni az 1955. év ünnepségeiből. Ünnepi kiadványokkal, tanulmányokkal készül fel a nagy évfordulóra és ezek sorát nyitotta meg Nemes Dezső Magyarország felszabadulása című könyve, mely a Magyar Munkásmozgalmi Intézet és a Szikra Könyvkiadó kiadásában jelent meg.

Hálás témát dolgoz fel a szerző, hiszen az 1944. októberétől 1945. április 4-ig terjedő féléves időszak, mely alatt a szovjet csapatok kiverték hazánkból a német fasiszták és magyar cinkosaik utolsó seregeit is, a magyar nép történelmének nagy fordulópontja. Ez a történelmi forduló valamennyiünk életében hatalmas szerepet játszott és élénken él ma is, 10 év távlatából, mindenki emlékezetében. Ez az esemény indította útjára népünk tíz éves fejlődését, ezzel veszi kezdetét harcunk a szocialista Magyarország felépítéséért. A felszabadulás tényének rendkívüli jelentőségét különösen emeli az — mint arra Nemes Dezső rámutat —, hogy „nem volt még példa a történelemben, hogy egy nemzet attól a néptől kapja meg évszázadok óta elrabolt függetlenségét, amely ellen bűnös és kegyetlen háborút folytatott". Valóban, a Szovjetunió teremtette meg az első ilyen példát, csak a szocialista állam politikája lehet ilyenre képes. Korábbi történelmünknek csak olyan tapasztalatai voltak, hogy idegen nemzet hadserege mindig rabló, hódító céllal lépett hazánk földjére.

Nemes Dezső hosszasan vázolja és tárja elénk, hogyan sodródott bele Magyarország, a Horthy-fasizmus igája alatt, a nemzetpusztító szovjetellenes háborúba. Rámutat arra, hogy nem valamiféle új politikai elgondolásból eredt ez az elvetemült lépés, hanem a fasiszta Horthy-klikk

lényéből fakadt, mely fennállása első percétől gyűlölte a szocialista Szovjetuniót. Elénk tárul az: hogyan árusította ki az országot az uralkodó osztály, a tőkések, a földbirtokosok és a fehér terror konjunktúra-lovagjai, és plasztikus képet nyerünk a német fasizmus hódító törekvéseiről is, mely népünk függetlenségét ezekben az években a német elnyomás minden korábbi kísérleténél inkább veszélyeztette. Elénk tárul a nemzetvezető politika mellett a nyugati imperialista hatalmak készínű játéka is, amely tápot és bátorítást adott e hitvány politika követői számára. A magyar nép akarata ellenére kényszerült a Szovjetunió elleni rablóháborúba, ezért a felelősséget a volt uralkodó osztályoknak kell viselniök, de nem vonhatják ki a felelősségvállalásból magukat az őket bátorító tőkés országok vezető politikusai sem.

A könyv e fejezetének, mely jól foglalja össze az 1941—1944-es évek legfőbb problémáit, azonban hiányossága az, hogy az olvasó nem kap teljesen kielégítő választ arra a kérdésre, mely még ma is sokakat izgat: mi volt az oka az ország 1944. március 19-i megszállásának, miért nem bíztak már eléggé a nácik az addigi — talán leghűségesebbnek vélt — csatlósban?

Rendkívül értékes részei Nemes Dezső könyvének, ahol a szerző azokról a hazafias erőkről beszél, amelyek szembenálltak a pusztító háborúval. E szembenállás a néptömegek körében kétséget kizáróan jelentkezett és a szerző jól világítja meg, hogy a népi ellenállás különböző formái miért nem alakulhattak át tömeges, aktív fegyveres harccá. A polgári „ellenzék" és az áruló az uralkodó osztályt gátlástalanul kiszolgáló szociáldemokrácia ugyanis nem a szovjetellenes háború ellenzéke volt, nem a német fasizmus elleni tömegharcra mozgósított, hanem — minthogy mélységesen gyűlölte a szocialista szovjet államot — csak a nyugati tőkés hatalmakkal való egyezkedés lehetőségeit kereste. Nem akartak a Kállay-kormány hírhedt „hintapolitikájánál" sokkal messzebb elmenni, mert nem hittek a szovjet állam, a szovjet népek testvéri összefogásának erejében és a kapitalista országokkal való tartós szövetségben a nácizmus ellen vívott háború során. Egyedül a Kommunista Párt hirdetett aktív harcot a fasizmus ellen: egyedül a magyar kommunisták igyekeztek a legbrutálisabb terror körülményei között is a tömegeket a német hódítók és magyar cinkosaik elleni aktív harcra mozgósítani. A „legális" ellenzék opportunizmusa azonban — noha ez a legalitás már sehol sem volt — még 1944. március 19-e után is megakadályozta a széleskörű népi ellenállás kibontakozását. Általában kitűnően sikerült szerzőnek jellemeznie a különböző magyar pártok állásfoglalását és politikáját. Lerántotta a leplet az „ellenálló" ellenzékről, a szociálsoviniszta SZDP opportunizmusáról és árulásáról és a Független Kisgazdapárt „hintapolitiká"-t támogató vezetőiről.

Nemes Dezső érdeme, hogy talán először tárta fel azt, hogy a munkásosztály és a nép széles rétegei — ha későn is — szembefordultak a német—nyilas rémuralommal és a vérgőzös Szálasi-klikk nem tudta veszett

ügye mögé sorakoztatni a magyar nép tömegeit. A tizenkettedik órában végre, a most már legalitásukat vesztett ellenzékiek, a „kivárók" is belátták, a fegyveres harc szervezésének szükségességét, de még ekkor sem akartak szakítani Horthyval és klikkjével. Így került sor az 1944. október 15-i elvetélt „kiugrási" kísérletre, mely a népektől elszakadva, eleve bukásra volt ítélve. Valójában fegyveres partizánharcot csak a Kommunista Párt szervezett, melyben a „kivárók" közül alig vettek részt; ezeknek egy része is az igazi belső meggyőződés nélkül csupán azért, mert kétségtelenné vált a nyugati hatalmakat váró politika teljes kudarca. A hősies fegyveres harc, noha már egy-két hónappal korábban elkezdődött, elég későn, csak 1944 szeptemberében bontakozott ki.

Külön fejezetet szentel a könyv a kibontakozó partizánharcnak. A szerző — nagyon helyesen — kiemeli, hogy nem szabad túlbecsülni azt a szerepet, melyet a magyar partizánok játszottak hazánk felszabadításában. Ugyanakkor azonban súlyos hiba volt eddig, hogy nem mutattuk meg: népünk legjobb fiai a kommunisták vezetésével fegyvert ragadtak a német fasiszták és magyar csatlósaik kiűzésére. „Erről mindeddig vajmi keveset beszéltünk, s adósa vagyunk népünknek a magyar partizánok harcainak kellő ismertetésével". Nemes Dezső nem becsüli túl a magyar partizánharcok jelentőségét, de az őket megillető magaslatra helyezi népünk e hős fiait, akik nem féltették életüket is áldozni a magyar nép szabadságáért vívott harcban.

Hazánk felszabadulását a hős szovjet katonák önfeláldozásának és véráldozatának köszönheti. A Szovjet Hadsereg nagyszerű hadműveletei, az 1944. évben a fasizmusra hulló kilencedik csapás kiűzte Magyarország földjéről népünk évszázados ellenségét. Hiába kísérelt meg a fasiszta hadvezetőség mindent, hogy feltartsa a végső pusztulást. Az „alpesi erőd" terve szappanbuborékként pattant szét, mert a Szovjet Hadsereg sorozatos csapásai alatt megsemmisült a már utolsó tartalékait kétségbesetten összpontosító fasiszta hadigépezet, mely Magyarországon tartós ellenállásra szeretett volna berendezkedni. A hős szovjet katonák rohamai elsöpörték a makacsul ellenállókat. A 9. csapás hadműveletei a Nagy Honvédő Háború sok nagyszerű győzelmei közül is a legkiemelkedőbbek közé tartoznak. A szovjet hadvezetés ismét bizonyságot tett magasabbrendűségéről és pl. a budapesti városi harcok egészen különleges jelentőségűek még a második világháború történelmében is. E harcokat a szovjet katona vérével írta a történelem lapjaira.

Sajnálatos, hogy Nemes Dezső — egyébként igen jó — feldolgozásának hiányai éppen itt jelentkeznek. Erősen aláhúzza a mű a Szovjet Hadsereg felszabadító jelentőségét; nem is itt a hiba. Az a baj inkább, hogy keveset — vagy helyesebben: nem eleget — foglalkozik e kiemelkedő, s számunkra oly döntő hadműveletek leírásával. Nem azt kérjük számon a szerzőtől, hogy elmulasztotta a 9. csapás hadműveleteinek hadtörténelmi feldolgozását, vagy hadművészeti értékelését. Nem ez volt a könyv célja. Nem is a munka kisebb pontatlanságairól van szó (pl. Makó

felszabadítása 1944. október 6. helyett szeptember 27., stb.). Nemes Dezső, nagyon helyesen, a harci cselekmények mellett a politikai küzdelmek, a különböző erők helyzetének feltárására fektetett súlyt. Mégis a Szovjet Hadsereg felszabadító szerepét nemcsak értékelésben kellett volna kidomborítania, hanem a könyv jobb szerkezeti felosztásában is. Az olvasóban hiányérzetet hagy az, hogy keveset olvas a nagyszerű harci cselekményekről, a szovjet harcosok hőstetteiről és ezt a hiányérzetet növeli az, hogy a közölt vázlatok — az utolsó kivételével — meglehetősen áttekinthetetlenek. Kár az is, hogy a kiadó nem kért fel e fontos könyv átnézésére egy katonai lektort, aki a terminológiai tévedéseket kijavíthatta volna pl. a szovjet „front" meghatározás helyett mindenütt „hadseregcsoport" (2. Ukrán Hadseregcsoport) áll, stb.

Sajnálatos az is, hogy a szerző viszonylag keveset ír arról az önzetlen támogatásról, amelyet a Szovjet Hadsereg és a szovjet állam nyújtott a német fasisztáktól és nyilas cinkosaiktól kifosztott, elpusztított országnak, városoknak és falvaknak, közvetlenül azok felszabadítása után, noha ez effajta önzetlen gesztus, szinte egyedülálló az egész történelemben. Ennek oka bizonyára az, mint a lábjegyzetekből kiderül, hogy szerző főleg a központi levéltári anyagokat kutatta és a vidéki helyi anyagokat nagyrészt feltáratlanul hagyta. Pedig rendkívül érdekes lett volna annak megmutatása, hogyan támogatta a szovjet katona az egyes városok, falvak lakóit élelemmel, gyógyszerrel már 1—2 nappal felszabadulásuk után; hogyan segített az új, szabad élet megindításában.

Hangsúlyozni kell azonban azt, hogy e hiányok nem csökkentik Nemes Dezső könyvének egyébként nagy értékeit.

Szerző jelentős teret szentel annak, hogy a felszabadult Magyarország életének első napjait elénk varázsolja. Súlyos, harcos időszak volt ez, hiszen az Ideiglenes Nemzetgyűlésben és a debreceni Ideiglenes Kormányban ott ültek a Horthy-politika egykori támogatói, a régi rend meghúzódó hívei: földbirtokosok, katonatisztek, csendőrök. A történelem már régen elsöpörte a faraghókat, telekieket, miklósbélákat, legtöbbjüknek nevére is már alig-alig emlékeznek. Nem volt azonban könnyű az a harc, amely eltüntette őket a politikai élet színpadáról, nem adták fel önként pozícióikat. Sokan hajlamosak arra, hogy megfeledkezzenek e kemény küzdelmek időszakáról, mely végül is a nép kezébe adta a hatalmat. E harcok vezére a Magyar Kommunista Párt volt.

Nemes Dezső könyvén vörös fonalként húzódik végig a Kommunista Párt szerepe Magyarország felszabadításában. A Kommunista Párt, az állatias kegyetlenséggel üldözött kommunisták állásfoglalása volt egyedül következetes a fasizmus elleni harc kérdésében. A párt mozgósította a szovjetellenes háború ellen a demokratikus erőket, a párt szervezte a Magyar Frontot, megszervezte a partizánmozgalmat és a párt vette fel a harcot a régi rendszer híveinek aknamunkájával, mely már 1944 decemberében megindult a fiatal, demokratikus Magyarország el-

len. Harca azért járhatott eredménnyel, mert mindenkor a tömegek érdekeiért, következésképpen a tömegek támogatásával küzdött.

A Magyar Kommunista Párt már 1944 végén kiadta híres jelszavát: Föld! Kenyér! Szabadság! Földet a magyar parasztnak, kenyeret az éhező munkásnak, szabadságot a népnek!

A debreceni koalíció partnerei nem léphettek fel nyíltan a párt célkitűzései ellen, a földreform, az ipari termelés újraelindításának programja ellen. Ehelyett előbb szabotálni kívánták a párt programját, majd, mikor már nyílt állásfoglalásra került a sor, kiderült, hogy a szociáldemokraták és kisgazdák mindössze látszatreformokat akarnak, az 1920—30-as éveknek az osztályharc leszerelését célzó látszatreformjaival álltak elő. Demokratikus földosztás helyett a rosszemlékű Horthy-földreformhoz hasonlót javasoltak. Tiltakoztak az üzemi munkásellenőrzés ellen, az odúikból előmerészkedő fasisztákat akarták menteni az Igazolóbizottságok ítélete elől. Terveiket nem koronázhatta siker, mert az évtizedes harcokban megedzett kommunisták éberen őrködtek a nép érdekei felett. Tervezgetéseikkel szemben a tömegekre apelláltak, feltárták a dolgozó nép előtt a két politika különbségeit és bátran, nyugodtan várták a nép ítéletét. S ez az ítélet minden esetben a Magyar Kommunista Párt politikájának javára döntött. A párt programjának megfelelően, a tömegek részvételével, még az illetékes törvények és rendeletek megszületése előtt, megkezdték munkájukat a földigénylő bizottságok, üzemi bizottságok, helyi nemzeti bizottságok stb. E szervezeteken keresztül a magyar nép végre — ezer év óta először — beleszólhatott sorsának intézésébe. Magyarország, a magyar nép felszabadult!

Nemes Dezső könyve felszabadulásunk utáni történetírásunk nagy nyeresége. A feldolgozás módja, világos vonalvezetése, a szinte minden szavából kiáradó pártos történelmi állásfoglalás a tudományosság magas szintjére emeli. Színesen, sokrétűen, szinte képszerűen tárul elénk történelmünknek ez a hathónapos korszaka, amely azonban, az események telítettsége és hordereje következtében, túlszárnyalja történelmünk — talán bármely — évszázadát is. Ez a könyv méltó arra, hogy megnyissa a felszabadulási évforduló ünnepi történelmi kiadványainak sorát.

Külön kell megemlékezni a könyv érdekes és mértéktartó stílusáról. A magyar történetírás sajnálatos jellemző tulajdonsága hosszú idő óta a stílus nehézsége. Stiláris botladozás itt-ott ugyan fellelhető nála is, de Nemes Dezső bebizonyítja, hogy a tudományos feldolgozás és a népszerűség nem egymással ellentétes, nem egymást kizáró fogalmak. A „Magyarország felszabadulása" nemcsak egy szűk szakmai gárda, hanem társadalmunk legszélesebb rétegeinek érdeklődésére tarthat számot.

Rohonyi Gábor hadnagy.

BIBLIOGRÁFIA

A SZOVJET HADSEREG MAGYARORSZÁGI FELSZABADÍTÓ HADMŰVELETEINEK MAGYARNYELVŰ BIBLIOGRÁFIÁJA

(Lezárva 1955. március 31-én.)

A bibliográfia tartalmazza azokat az önállóan, illetve folyóiratokban és hírlapokban megjelent műveket, stratégiai szemléket, cikkeket, hadijelentéseket stb., amelyek hazánk felszabadulásával kapcsolatosak. Az összeállítás válogató jellegű, mivel elsősorban katonai vonatkozású anyagból áll.

A bibliográfiába felvett művek csoportosítása a következő:
- a felszabadulást összefoglalóan tárgyaló művek,
- egyéb, kritikával használható művek,
- az ellenállási mozgalom irodalma,
- Magyarország felszabadításának egyes fejezetei kronológikus sorrendben:
  - felszabadító hadműveletek Budapest körülzárásáig,
  - a „Margit-vonal" áttörése és Budapest felszabadítása,
  - hazánk teljes felszabadítása.

Összefoglaló művek

Sztálin, I. V.: A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról. Bp. 1949, Szikra. 204 p.

Rákosi Mátyás: A magyar jövőért. 4. kiad. Bp. 1950, Szikra. 563 p.

Rákosi Mátyás: Nemzetmentés. Bp. [1945], Szikra. 48 p.

Rákosi Mátyás: Válogatott beszédek és cikkek. 3. bőv. kiad. Bp. 1952, Szikra. 630 p.

Artem'ev, N. F.: Magyarország felszabadítása. (A 9. csapás.) — A Szovjetunió és a Szovjet Hadsereg gazdasági segítsége Magyarországnak (1945). Összeáll. a Honvéd Levéltár. Bp. 1950, Honvéd Levéltár és Múzeum. 101 p. 10 t. 6 mell.

Felszabadulás. 1944 szeptember 26 — 1945 április 4. Dokumentumok hazánk felszabadulásának és a magyar népi demokrácia megszületésének történetéből. Bp. 1955, Szikra. VIII, 512 p. 16 t.

Felszabadult hazánk. Bp. 1955, Katonai K. 293 p.

Golikov, Sz.: A Szovjet Hadsereg világraszóló győzelmei a Nagy Honvédő Háborúban. Bp. 1953, Szikra. 285 p. 2 térk.

A Hírlap naptára 1947. Egy nap egy mondat. Történelem 1944. dec. 1-től 1945. dec. 31-ig. Bp. [1946], Légrády. 17—20. p.

Kállai Gyula: A magyar függetlenségi mozgalom 1936—1945. 3. kiad. Bp. 1949, Szikra. 279. p.

A magyar nép története. Rövid áttekintés. Írták: Heckenast Gusztáv, Incze Miklós stb. 2. jav. kiad. Bp. 1953, Művelt Nép. 738 p. 82 t. 12 térk.

Markin, Il'ja Ivanovics: A Duna partján. Bp. 1954, Honvéd K. 515 p. 8 t.

Nemes Dezső: Magyarország felszabadulása. Bp. 1955, Szikra. 256 p.

Nemes Dezső: A Szovjetunió iránti szeretet és bizalom a magyar nép tömegeiben (1919—1945.) Bp. 1945, Szikra. 47 p.

Nemes György: Budapesti évforduló. [Hadiesemények 1944 őszétől 1945. febr. 13-ig.] — Igaz Szó. 1947. 3. sz.

Pesti Kalendárium. 1946. (Eseménynaptár.) Bp. [1945], Budapest Irodalmi és Művészeti Int.

Pesti Kalendárium. 1947. (1945-ös eseménynaptár.) Bp. [1946], Budapest Irodalmi és Művészeti Int. 25—33. p.

Szentesi Ede: A Szovjet Légierők magyarországi harcai. — Néphadsereg. 1954. 79. sz.

A Szovjet Hadsereg magyarországi felszabadító hadműveletei (1944—1945.) Bp. 1955, Szikra. 35 p.

A szovjet hadvezetés fölénye a német hadvezetés felett hazánk felszabadítása során. — Néphadsereg. 1955. 50. sz.

Szücs Miklós: Így szabadította fel öt évvel ezelőtt a Szovjet Hadsereg Magyarországot. — Szabad Nép. 1949. 247. sz.

Szücs Miklós: Magyarország felszabadításának sztálini terve. — Katonai Figyelő. 1950. 1. sz.

A tíz csapás. A Szovjet Hadsereg 1944. évi hadműveletei. Írták: M. N. Zamjatin, F. D. Vorob'ev, stb. Bp. 1950, Honvédelmi Minisztérium. 151 p. 15 t.

Tóth Sándor: A Szovjet Hadsereg felszabadító hadműveletei Magyarországon. — (Felszabadult hazánk. Bp. 1955, Katonai K. 17—50. p.)

Zentai Gyula: A Szovjet Hadsereg hadműveletei Magyarország felszabadításáért. — Hadtörténelmi Közlemények. 1954. 1. sz.

Egyéb, kritikával felhasználható művek

Dezsényi Miklós: Hősök és árulók. A magyar összeomlás katonai története. Bp. 1946, Magyar Téka. 192 p.

Dezsényi Miklós: A szovjetorosz dunai hajóraj harcai Magyarország felszabadításáért. Bp. 1946, Athenaeum. 34 p. 2 térk.

Nagy Vilmos, nagybaczoni: Végzetes esztendők 1938—1945. Bp. 1947, Körmendy. 272 p.

Paál Jób—Radó Antal: A debreceni feltámadás. Krónikás könyv a demokratikus Új Magyarország megszületéséről, a moszkvai tárgyalások-

ról, a debreceni nemzetgyűlés és az első független nemzeti kormány megalakulásáról, a magyar nemzet történetének sorsdöntő hőskoráról. Debrecen, 1947, Tiszántúli ny. 384 p.

A tízhónapos tragédia 1944. március 19 — 1945. január 20. 1—4. r. Bp. [1945], Müller — Gábor Áron könyvk.

Ellenállási mozgalom

Andreev: Magyarok a brjanszki erdő partizánjai között. — Béke és szabadság. 1955. 3. sz.

Boldizsár Iván: A másik Magyarország. A magyar ellenállási mozgalom története. 2. kiad. Bp. 1946, Új Magyarország. 94 p.

Dékán István: Vihar Ukrajnában. Egy magyar partizán naplója. Bp. 1945 Athenaeum. 80 p.

„Előre, harcra ifjúmunkás" 1919—1945. Összeáll. Svéd László. Bp. 1954, MMI — Ifj. K. 813 p. 16 t.

Fehér Lajos: Harcunk Budapestért. Fejezet a magyar fegyveres ellenállási mozgalom történetéből. Bp. 1946, Szikra. 108 p. 8 t. 2 térk.

Fehér Lajos: Hogyan harcoltak a kommunisták Budapest felszabadításáért. — Szabad Nép. 1946. 34. sz.

Fehér Lajos: Magyar szabadsághősök. [Bp. 1948], Szikra. 20 p.

Fehér Lajos: Szabadságharcosok. — Szabad Nép. 1955. 22. sz.

Földes László: Magyar partizánok útja... Újpesti partizánok hősi harcai. — A Hazáért. 1955. 3. sz.

Földes Mihály: Pillanatképek az újpesti partizánharcokról. Újpest, 1945, MKP Újpesti Szervezete. 49 p.

Gerencsér Miklós: Újpesti hajnal. — Néphadsereg. 1954. 78. sz.

G[erőné] Fazekas Erzsébet: A Rákóczi partizán-egység. Az első magyar partizánbevetés 10. évfordulójára. — Néphadsereg. 1945. 184. sz.

Hofman Éva: Újpesti partizánok a magyar szabadságért. — Néphadsereg. 1955. 7. sz.

A Horthy-korszak rövid önéletrajza. A szemelvényeket vál. és sajtó alá rendezte Ligeti Vilma. Bp. 1953, Művelt Nép. 221 p.

Horváth Sándor: Egy volt partizán emlékeiből. [A Rákóczi partizánegység harcai.] — Néphadsereg. 1954. 184. sz.

Az illegális Szabad Nép. (Összeáll. Svéd László.) Bp. 1954, Szikra. 135 p. 3 t.

Juhász Imre: Megemlékezés az ellenállási mozgalom katonai vértanúiról. — Honvéd. 1946. 1. sz.

Kovács István: Fegyverrel a hazáért. (Magyar partizánok a második világháborúban.) — Néphadsereg. 1955. 19. sz.

Kovács István—Flórián János: Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Adatok a magyar partizánmozgalom történetéhez. Bp. 1946, Athenaeum. 62 p.

Kovács István—Harsányi János: Partizánharcok Magyarország felszabadításáért. — (Felszabadult hazánk. Bp. 1955, Katonai K. 91—103. p.
Magyar partizánok a salgótarjáni szénmedencében. Bp. 1945, Szikra. 48 p.
A magyar szabadságért. A MKP vértanúi. Bp. 1946, Szikra. 151 p.
Nógrádi Sándor: Partizánok Budapest felszabadító harcaiban. — Új Szó. 1947. 37. sz.
Nógrádi Sándor: Tíz évvel ezelőtt. Magyar partizánok Salgótarján vidékén. — Hadtörténelmi Közlemények. 1954. 3—4. sz.
Oldner, Vladimir: Újpesti hősök. — Új Szó. 1946. 13. sz.
Pethő Tibor—Szilágyi István: Szabadságharc 1944-ben. Az ellenállási mozgalom katonai története. Bp. [1946], Honvédelmi Minisztérium. 43 p.

Magyarország felszabadítása

I.

Felszabadító hadműveletek Budapest körülzárásáig.

Gurov, Sz.: Ahonnan Magyarország felszabadulása elindult. A Szovjet Hadsereg 1944 augusztusvégi hadműveletei Iassi és Kisinev környékén. — Új Szó. 1947. 194. sz.
Gonda Vladimir: A Vörös Hadsereg 3000 kilométeres fronton támad. — Magyar Újság. 1944. 21. sz.
Gonda Vladimir: A Vörös Hadsereg megállás nélkül folytatja előnyomulását. — Magyar Újság. 1944. 22. sz.
Az első nap magyar földön. — Néphadsereg. 1953. 73. sz.
Új front Magyarország déli határán. — Magyar Újság. 1944. 22. sz.
Hogyan szabadította fel a Vörös Hadsereg Szegedet? — Szegedi Népakarat. 1944. okt. 21.
Farkas Mihály: A magyar nép kezében van Magyarország sorsa. — Magyar Újság. 1944. 26. sz.
Gonda Vladimir: A Vörös Hadsereg átütő győzelmei. — Magyar Újság. 1944. 26. sz.
Gonda Vladimir: A Vörös Hadsereg folytatja előnyomulását. — Magyar Ujság. 1944. 28. sz.
Polgár Endre: A döntő roham előtt. — Igaz Szó. 1944. 38. sz.
Emlékezzünk! — Mezőturi Néplap. 1946. 14. sz.
Szobek András: Békéscsaba háborús napjai. — Délmagyarország. 1944. 7. sz.
Kárpáti Aurél: Mi történt a Kárpátokban 1944 októberében. — Szabadság. 1945. 221. sz.
Polgár Endre: A Magyar Alföld szegélyén. — Igaz Szó. 1944. 39. sz.
Polgár Endre: Magyarország válaszúton. — Igaz Szó. 1944. 40. sz.
Gergely Sándor: Debrecen. — Igaz Szó. 1944. 43. sz.
Illés Béla: Beszélgetés vitéz lófő Dálnoki Miklós Béla vezérezredessel. — Magyar Újság. 1944. 29. sz.
A német fasiszták szétzúzása Debrecen térségében. — Néphadsereg. 1954. 247. sz.

Hogyan kerítette hatalmába a szovjet dunai hajóraj Baját? — Világ. 1946. 365. sz.

Gonda Vladimir: Budapest felé tör a Vörös Hadsereg. — Magyar Újság. 1944. 29. sz.

Polgár Endre: A Tisza vonalán. — Igaz Szó. 1944. 41. sz.

Zempléni János: A Vörös Hadsereg Budapest előtt. — Magyar Újság. 1944. 31. sz.

Zempléni János: Új szovjet előretörés Budapest irányában. Szolnok, Cegléd és Abony a szovjet csapatok kezén. — Magyar Újság. 1944. 32. sz.

Nagy páncélos csata Budapest előterében. — Magyar Újság. 1944. 33. sz.

Zempléni János: Nagy előretörés Eger és Miskolc felé. — Magyar Újság. 1944. 34. sz.

Budapest felé. Nagy magyar veszteségek a Duna-Tisza közén. — Magyar Újság. 1944. 34. sz.

Kassai Géza: Sztálin Magyarországról. — Magyar Újság. 1944. 35. sz.

Zempléni János: Nagy szovjet győzelmek a heves-borsodi síkságon és a Jászságban. Budapest és Miskolc felé tör előre a 2. ukrán front jobbszárnya. — Magyar Újság. 1944. 35. sz.

A Vörös Hadsereg élcsapatai gyors ütemben törnek Budapest felé. Közel 30 várost szabadított fel a Vörös Hadsereg. — Szegedi Népakarat. 1944. okt. 23.

Polgár Endre: Súlyos harcok északon és délen a döntő roham megindítása előtt. — Igaz Szó. 1944. 42. sz.

Polgár Endre: A Hajdúság után a Nyírség. — Igaz Szó. 1944. 43. sz.

Az októberi események Magyarországon. — Igaz Szó. 1944. 45. sz.

Pintér István: Tíz éve szabad Nyíregyháza. A nyíregyházi hadműveletek. — Néphadsereg. 1954. 257. sz.

A német fasiszták szétzúzása Kecskemét térségében. — Néphadsereg. 1954. 258. sz.

Tíz esztendeje zúzták szét a német fasisztákat Szolnok térségében. — Néphadsereg. 1954. 261. sz.

Polgár Endre: Budapest kapui előtt. — Igaz Szó. 1944. 45. sz.

Hogy jutottunk el idáig? Magyar hadtörténet. — Igaz Szó. 1944. 45. sz.

Polgár Endre: Folyik Magyarország felszabadítása! — Igaz Szó. 1944. 46. sz.

Hatvan bevételének története. — Hírek. H. ny. n. 1944. 17. sz.

Miskolc és Eger környékén van a harcok súlypontja... Orosz csapatok elérték Egert. — Délmagyarország. 1944. 4. sz.

Megindult a harc Budapestért és Miskolcért. — Néplap (Debrecen). 1944. 1. sz.

Szovjet csapatok hét kilométerre állnak Budapesttől. — Néplap (Debrecen). 1944. 2. sz.

Polgár Endre: A téli offenzíva előtt. — Igaz Szó. 1944. 47. sz.

Az oroszok elfoglalták Csepelt és Szobráncot. — Délmagyarország. 1944. 6. sz.

Észak felé tör előre az orosz hadsereg... Orosz csapatok elfoglalták Tokajt és Tarcalt. — Délmagyarország. 1944. 7. sz.

Zempléni János: Szovjet előretörés Budapest—Tokaj—Csap—Ungvár vonalán. Támadásba lendült a 4. ukrán front. — Magyar Újság. 1944. 37. sz.

Polgár Endre: Az új háborús tél küszöbén. — Igaz Szó. 1944. 48. sz.

Pécset elfoglalta a szovjet haderő. — Néplap (Debrecen). 1944. 6. sz.

Így történt... 1944. november 29: Pécs felszabadul. — Szabad Élet (Pécs). 1945. 37. sz.

Sztálin marsall napiparancsa Pécs, Bátaszék és Mohács elfoglalása alkalmából. — Hírek. H. ny. n. 1944. 18 .sz.

1944. december 2. (Kaposvár felszabadulása.) — Somogyi Hírlap (Kaposvár). 1949. 280. sz.

Zempléni János: Átütő szovjet győzelmek Magyarországon. — Magyar Újság. 1944. 39. sz.

150 kilométer széles arcvonalon nyomul előre a Vörös Hadsereg Dunántúlon. Küszöbön áll Budapest délnyugati irányú bekerítése is. — Néplap (Debrecen). 1944. 7. sz.

Eger és Szikszó elesett. — Néplap (Debrecen). 1944. 7. sz.

A Kárpátoktól a Dráváig előnyomulásban vannak az oroszok. — Délmagyarország. 1944. 13. sz.

Eger bevételének részletei. — Hírek. H. ny. n. 1944. 19. sz.

Miskolc. — Hírek. H. ny. n. 1944. sz.

Malinovszkij hadserege rohammal elfoglalta Miskolcot. Elesett Sátoraljaújhely, Dunaföldvár, Tamási és Baranyaszentlőrinc. Összeomlott a német védelem Budapesttől délnyugatra. — Néplap (Debrecen). 1944. 10. sz.

Fölszabadult Dombóvár, Kaposvár, Szekszárd, Paks, Miskolc és Sátoraljaújhely. — Délmagyarország. 1944. 14. sz.

A 2. ukrajnai hadsereg átkelt a Dunán és Budapesttől délre elfoglalta Ercsit. Tolbuhin hadserege széles szakaszon elfoglalta a Balaton partját. — Néplap ((Debrecen). 1944. 12. sz.

Vázsonyi István: Teljes erővel tart Tolbuhin hadseregének háromirányú előnyomulása a Dunántúlon. Szovjet kézben a Balaton déli partja. — Néplap (Debrecen). 1944. 13. sz.

Az orosz csapatok elérték a Balatont. (Szigetvár és Balatonboglár felszabadult.) — Délmagyarország. 1944. 17. sz.

Zempléni János: Szovjet győzelmek a Duna—Száva közén és Miskolc—Sátoraljaújhely vonalán. — Magyar Újság. 1944. 40. sz.

Miskolctól északra és északkeletre a Vörös Hadsereg elfoglalta Szerencset és Edelényt. Számos nagyobb község és vasútállomás került a

szovjet csapatok birtokába. — Szabad Magyarország (Miskolc). 1944. 5. sz.

Budapesttől északra végrehajtott hatalmas áttörés folytán Balassagyarmat, Nógrád, Vác, Aszód a Vörös Hadsereg kezére került. További szovjet előnyomulás a Balaton és Velencei-tó között. — Szabad Magyarország (Miskolc). 1944. 3. sz.

Vác elesett. Székesfehérvár és a lispei olajvidék felé nyomul előre a Szovjet Hadsereg. — Néplap (Debrecen). 1944. 14. sz.

Gáspár László: Budapest megmentője. A folyami átkelés hőse. — Élet és Tudomány. 1949. 45. sz.

Örley Zoltán: A magyarországi hadihelyzet. — Délmagyarország. 1944. 18. sz.

Malinovszkij és Tolbuhin seregei Budapest alatt egyesültek. Vác és Rákosliget elfoglalása északról is elvágta a fővárost. — Délmagyarország. 1944. 19. sz.

Varga Tibor: Hadműveletek Budapest körülzárásáig. — Katonai Figyelő. 1950. 1. sz.

Polgár Endre: Budapest bekerítése. — Igaz Szó. 1944. 49. sz.

II.

A „Margit-vonal" áttörése és Budapest felszabadítása.

Teljes erővel megindult Budapest ostroma. — Délmagyarország. 1944. 22. sz.

Polgár Endre: Harc Budapestért. — Igaz Szó. 1944. 50. sz.

Újpestre, Rákospalotára és Kispestre összpontosul az orosz ágyúk tüze. Szerencs, Ónod és Bodrogkeresztúr a felszabadult helységek között. — Délmagyarország. 1944. 24. sz.

Heves harcok Budapesttől délnyugatra. Nagy tankcsata a Velencei-tó mellett. — Néplap (Debrecen). 1944. 19. sz.

V[ázsonyi] I[stván]: Budapestet elkeseredetten védik a németek. Elesett Szendrő és Ipolyság. — Néplap (Debrecen). 1944. 20. sz.

Elesett Sárospatak, Putnok és Pásztó. — Néplap (Debrecen). 1944. 21. sz.

A Petrov-hadsereg átlépte a szlovák határt. Sárospatak, Abaújszántó és Szászfa elesett. — Délmagyarország. 1944. 25. sz.

Fót elfoglalásával szorosabbra zárult a gyűrű Budapest körül. Orosz előnyomulás a Sajó völgyében és a Mátrában. — Délmagyarország. 1944. 26. sz.

A Vörös Hadsereg Miskolctól északra elfoglalta Göncöt, Hidasnémetit, Bánrévét és mélyen behatolt csehszlovák területre. — Szabad Magyarország (Miskolc). 1944. 7. sz.

Döntő fontosságú hadműveletek folynak a magyar arcvonalakon. Súlyos harcok Esztergom, Székesfehérvár és Marcali térségében. — Néplap (Debrecen). 1944. 24. sz.

Új nagyarányú offenzíva indult a Balaton és a Duna között. — Délmagyarország. 1944. 30. sz.

Vázsonyi István: Rozsnyó, Kassa, Esztergom, Székesfehérvár a magyarországi harcok középpontjában. Budapestnél tüzérségi párbaj folyik. — Néplap (Debrecen). 1944. 25. sz.

A Lipótmező elfoglalásával teljessé vált Budapest körülzárása. — Délmagyarország. 1944. 31. sz.

Vázsonyi István: A diadalmas Vörös Hadsereg benyomult Buda külső kerületeibe. Székesfehérvár, Esztergom, Salgótarján, Léva szovjet kézen. — Néplap (Debrecen). 1944. 27. sz.

Utcai harcok Budapest külső városrészeiben. Szentendrénél kettévágták a főváros védőseregét. — Délmagyarország. 1944. 33. sz.

Vázsonyi István: A budapesti helyőrség kétségbeesett kitörési kísérlete meghiúsult. — Néplap (Debrecen). 1944. 29. sz.

Szanikov: Átkelés a Dunán. — Magyar Újság. 1944. 29. sz.

A szovjet parlamenterek meggyilkolása Budapest alatt. — Igaz Szó. 1945. 1. sz.

Zsombor János: A hadtörténelem legpéldátlanabb gyilkossága. Hogyan ölték meg Budapest alatt Steinmetz Miklós magyar származású szovjet századost. — Új Szó. 1947. 35. sz.

Megkezdődtek a fegyverszüneti tárgyalások Magyarország és a Szovjetunió között. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány hadat üzent a fasiszta Németországnak. — Szabad Magyarország (Miskolc). 1945. 1. sz.

A magyar események. — Igaz Szó. 1945. 3. sz.

A Vörös Hadsereg... — Szabad Újpest. 1945. 1. sz.

Vázsonyi István: Buda majdnem teljesen a Vörös Haderő birtokában van. A pesti részen is mélyen benyomultak a hős szovjet katonák. A Vörös Hadsereg a Székesfehérvár—Győr útvonalon tör előre. — Néplap (Debrecen). 1945. 1. sz.

A németek lerombolják Budapestet. A belváros felé nyomulnak előre a szovjet csapatok. — Szabad Magyarország (Miskolc). 1945. 2. sz.

További szovjet sikerek Budapesten. Heves harcok a Duna jobbpartján. Újabb 280 háztömbből verték ki a németeket. — Szabad Magyarország (Miskolc). 1945. 4. sz.

Aláírták a Magyarországgal kötött fegyverszüneti megállapodást. — Magyar Újság. 1945. 8. sz.

A magyar fegyverszünet. — Igaz Szó. 1945. 4. sz.

Magyarország fegyverszüneti feltételei. — Szabadság. 1945. 3. sz.

Szabó István: Új hadsereg. — Népszava (Debrecen). 1945. 3. sz.

Vázsonyi István: Budapest nagyobb része a szovjet csapatok kezén. Sikertelen német ellentámadás a budapesti hadszíntér tehermentesítésére. — Néplap (Debrecen). 1945. 2. sz.

Két irányból próbálnak a németek a főváros felé nyomulni. — Néplap (Debrecen). 1945. 3. sz.

Vázsonyi István: Újabb német ellentámadások Bicske térségében. — Néplap (Debrecen). 1945. 3. sz.

Súlyos harcok az esztergomi Duna-szakasz mindkét oldalán. — Néplap (Debrecen). 1945. 4. sz.

Összeomlik a Budapest felmentésére indított német ellentámadás. Újabb 116 háztömböt foglaltak el az orosz csapatok a főváros központjában. Komáromtól 12 km-re folynak a harcok. — Szabad Magyarország (Miskolc). 1945. 6. sz.

A Vörös Hadsereg megtisztította Budapest összes külvárosait. — Néplap (Debrecen). 1945. 6. sz.

Sikertelenek a dunántúli német tehermentesítő támadások. — Néplap (Debrecen). 1945. 8. sz.

Vázsonyi István: Budapesten elfoglalta a Vörös Hadsereg a Keleti pályaudvart. Elesett Losonc városa. — Néplap (Debrecen). 1945. 10. sz.

Lévai Béla: Részletek a Szovjet Hadsereg Budapest-mentő akciójából. — Új Szó. 1947. 12. sz.

Vázsonyi István: Az oroszok elfoglalták a Nyugati pályaudvart és a Városi Színházat. — Néplap (Debrecen). 1945. 11. sz.

Az Akadémia az ostrom alatt. — Akadémiai Értesítő. 1946. 6. p.

Vázsonyi István: A szovjet csapatok megtisztították a főváros pesti oldalát a fasiszta csoportoktól. — Néplap (Debrecen). 1945. 14. sz.

Malinovszkij csapatai Miskolctól északra áttörték a német frontot, elfoglalták Rozsnyót és Jolsvát. — Néplap (Debrecen). 1945. 19. sz.

Szovjet ellentámadás Budapesttől délnyugatra. — Néplap (Debrecen). 1945. 22. sz.

Budapesttől nyugatra megtört a német ellenállás. — Szabadság. 1945. 9. sz.

Révai József: Fegyverbe, magyar! — Néplap (Debrecen). 1945. 22. sz.

Vigh József: A felemelkedés útján. A nyilas uralom végnapjai. Az utcai harcok és a felszabadulás. — Pesti Kalendárium. 1946. Bp. [1945.] Budapest Irodalmi és Művészeti Int. 119—120. p.

Mel'nikov, P.: Kemény harcok Budán. — Új Szó. 1945. 1. sz.

A Pravda cikke a budai harcokról. — Szabadság. 1945. 17. sz.

A budai harcok. — Szabadság. 1945. 20. sz.

Székesfehérvárnál is megindult a szovjet offenzíva. — Néplap (Debrecen). 1945. 27. sz.

Szovjet előnyomulás Székesfehérvár körzetében. — Néplap (Debrecen). 1945. 32. sz.

Terent'ev, V.: A budapesti csata. — Új Szó. 1947. 35. sz.

A szovjet csapatok elfoglalták a királyi várat és a Citadellát. A szovjet tudósító iroda hadijelentéseiből. 1945. febr. 11—12. — Új Szó. 1945. 4. sz.

A dunántúli német ellentámadás kudarca. — Új Szó. 1945. 5. sz.

Budán megtört a német ellenállás. — Szabadság. 1945. 22. sz.

Sztálin marsall napiparancsa. — Új Szó. 1945. 5. sz.

Harc Budapestért. — Független Magyarország. 1950. 7. sz.
Szuscsenko, G.: A Budapestért folyó csata hősei. — Szabad Nép. 1951. 35. sz.
Felfelé a Dunán. A Dunai Vörös Hajóhad harcai. — Új Szó 1946. 36. sz.
Szabin, M.: A Vörös Hadsereg harca Budapestért. — Új Szó. 1946. 38. sz.
A sztálini hadvezetés győzelme. A Pravda febr. 15-i vezércikke. — Új Szó. 1945. 7. sz.
Bugockij, A.: A felejthetetlen napok. — Fővárosi Napló. 1951. 6. sz.
Davidenko, P.: Budapest bevétele. — Új Szó. 1945. 6. sz.
V. T.: A Magyarország felszabadításáért vívott harcokban... — Új Szó. 1947. 45. sz.
Zsukovszkij, D.: „A vörös harcosok szabadságot hoztak Magyarországnak." Buda felszabadítása. — Új Szó. 1946. 77. sz.
Magyar hősök Buda ostromában. — A Tett. 1946. 3. sz.
Magyar katonák Buda felszabadításánál. — Kossuth Népe. 1946. 52. sz.
Hogyan harcoltak magyar alakulatok Buda felszabadításáért. — Világ. 1945. 94. sz.
Ötszáz magyar honvéd harca a németek ellen. — Néplap (Debrecen). 1945. 42. sz.
A budapest csata. — Új Szó. 1948. 36. sz.
Aranyossi Pál: 1945. febr. 12. Budapest felszabadul. — Jövendő. 1946. 6. sz.
Harc Budapestért... — Elmondja I. Pronin tüzér, a Szovjetunió Hőse. — Szabad Szó. 1950. 79. sz.
Oldner, Vladimir: A Szovjet flotta Budapestért. — Új Szó. 1946. 45. sz.
Malinovszkij marsall cikke a Pravdában a Budapestért vívott csatáról. — Néphadsereg. 1955. 38. sz.
„A Szovjet Hadsereg dicső győzelme". V. F. Vorob'ev tábornok cikke az Izvesztijában Budapest felszabadításának tizedik évfordulója alkalmából. — Szabad Nép. 1955. 44. sz.
Hazai Jenő: A Szovjet Hadsereg Budapest felszabadításáért. — Szabad Nép. 1955. 15. sz.
Kána Lőrinc: Budapest körülzárása és felszabadítása. — Katonai Figyelő. 1950. 1. sz.
Szmirnov, Sz[ergej]: Harcban Budapestért. 1952. Új M. K. 119 p.
Kőszegi Imre: Budavár ostroma 1945-ben. Bp. 1945, Müller. 94. p.
Gáspár László: Így történt! Budapest ostroma és felszabadítása orosz, angol és amerikai katonai szakírók és hadijelentések alapján. — Új Magyarország. 1947. 7. sz.
Budapest pusztulása. Bp. 1946, Officina. [20. p.] 32 t.
Statisztika Budapest pusztulásáról. — Szabad Nép. 1945. 60. sz.
Mátéka Béla: Budapest 1944/45. évi ostromára és felszabadulására vonatkozó újságcikkek jegyzéke. [Kézirat.] Bp. 1949, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. 10 p. 1 t.

III.

A Dunántúl teljes felszabadítása.

A Balatontól északkeletre és délre visszaverték az ellenséges támadásokat. — Debrecen. 1945. 27. sz.

Szovjet bombázók súlyos támadása veszprémi hadicélpontok ellen. — Néplap (Debrecen). 1945. 56. sz.

A Balatontól keletre vérbefulladt a németek áttörési kísérlete a Dunához. — Debrecen. 1945. 30. sz.

Szovjet csapatok kettévágták a Kelet-Poroszországban körülzárt német erőket. A szövetséges légierő intenzív beavatkozása a dunántúli harcokba. — Néplap (Debrecen). 1945. 60. sz.

Vázsonyi István: A súlyos veszteségek miatt ellanyhultak a dunántúli német támadások. — Néplap (Debrecen). 1945. 61. sz.

Teljesen összeomlott a dunántúli német offenzíva. A szovjet csapatok Székesfehérvár megkerülésével félúton vannak Győr felé. — Néplap (Debrecen). 1945. 62. sz.

Tolbuhin és Malinovszkij tábornagyok seregei felszabadították Pápát, Devecsert. — Szabad Nép. 1945. 1. sz.

A Pravda tudósítója a dunántúli harcokról. — Szabad Nép. 1945. 1. sz.

Veszprémet, Székesfehérvárt és Zircet elfoglalták a szovjet csapatok. — Szabad Nép. 1945. 1. sz.

Felszabadulásunk napjaiból. Vaszilij Nomaszov gárdaőrmester hőstette. — Néphadsereg. 1953. 74. sz.

Malinovszkij csapatai is áttörték a német frontot és elfoglalták Esztergomot, Felsőgallát és Tatát. — Néplap (Debrecen). 1945. 68. sz.

Hogyan foglalta el a Vörös Hadsereg Győrt és Komáromot. — Népszava. 1945. 36. sz.

Esztergom, Felsőgalla és Tata elfoglalása után tovább nyomulnak előre a szovjet csapatok. — Szabadság. 1945. 57. sz.

Celldömölk, Tapolca, Jánosháza a szovjet csapatok kezén. — Szabad Nép. 1945. 3. sz.

A Nyugat-Magyarországon előretörő Szovjet Hadsereg 30 kilométerre van az osztrák határtól. — Debrecen. 1945. 42. sz.

Petlovani, a Vörös Hadsereg kapitánya: Harc a Vértes hegységben. — Új Szó. 1945. 26. sz.

Győr, Komárom, Csorna, Szombathely, Kőszeg, Kapuvár felszabadult. — Fehérvári Hírek (Székesfehérvár). 1945. 8. sz.

Győri András: Szombathely felszabadítása. — Szabad Szó. 1945. 7. sz.

Szombathely felszabadult. Hivatalos szovjet jelentés Győr, Komárom, Csorna és Sárvár elfoglalásáról. Szigliget, Zalaszentgrót szintén felszabadult. — Debrecen. 1945. 43. sz.

Tolbuhin csapatai elérték az osztrák határt. Szombathely és Kaposvár felszabadult. — Néplap (Debrecen). 1945. 71. sz.

Hogy történt a nagy áttörés? — Igaz Szó. 1945. 13. sz.
Részletes jelentés Nyugat-Magyarország felszabadításáról. — Szabadság. 1945. 61. sz.
Zalaegerszeg és Keszthely felszabadult. — Kis Újság. 1945. 1. sz.
Molnár József: Felszabadultunk. — Új Zala (Zalaegerszeg). 1945. 1. sz.
A dunántúli német vereség. — Igaz Szó. 1945. 13. sz.
[Körmend és Szentgotthárd elfoglalása. Híranyag.] — Néplap (Debrecen). 1945. 72. sz.
A Vörös Hadsereg áttörte a Balaton és a Dráva közötti német erődvonalat. — Fehérvári Hírek (Székesfehérvár). 1945. 9. sz.
Vázsonyi István: A nyugati és magyarországi német arcvonal összeomlott. — Néplap (Debrecen). 1945. 72. sz.
A Vörös Hadsereg csapatai elfoglalták Szombathelyt, Kapuvárt, Kőszeget és elérték az osztrák határt. — Szabad Élet (Pécs). 1945. 9. sz.
Sopron és Nagykanizsa felszabadult. — Szabadság. 1945. 63. sz.
Bécs előtt a Vörös Hadsereg. Magyarország a délnyugati határvidék megtisztítása után teljesen felszabadult. — Szabadság. 1945. 65. sz.
Felszabadult Magyarország! — Igaz Szó. 1945. 15. sz.
Ippolitov, F.: A Magyarország felszabadításáért vívott harcok. — Új Szó. 1947. 78. sz.
A 24. magyar hadosztály átállt az orosz csapatokhoz, legénységével, tisztikarával, felszerelésével együtt. — Kőszegi Szabad Nép. 1945. 1. sz.
A Magyarország felszabadításáért vívott harcokban. [Szovjet katonák hőstettei.] — Új Szó. 1947. 45. sz.
Gyáros László: A Szovjet Hadsereg diadalmas harcai Magyarország felszabadításáért. — Magyar Nemzet. 1952. 76. sz.
Petrov, Sz.: Így szabadult fel Magyarország. — Szabad Nép. 1950. 78. sz.
A kilencedik sztálini csapás a fasisztákra. — Új Szó. 1948. 78. sz.
A kilencedik csapás. — Néphadsereg. 1953. 79. sz.
Tóth Sándor: A magyarországi felszabadító háború befejező hadműveletei. — Szabad Hazánkért. 1955. 2. sz. 18—20. p.
Katukov, A.: Magyarország felszabadulásának kilencedik évfordulója. — Néphadsereg. 1954. 80. sz.
Kállai Gyula: Április 4-e nemzeti és nemzetközi jelentősége. — Társadalmi Szemle. 1950. 348—355. p.

РЕЗЮМЕ

ОСВОБОЖДЕНИЕ ВЕНГРИИ

Десят лет назад, 4 апреля 1945 года благодаря победоносным освободительным боям Советской Армии настал день освобождения венгерского народа, страдавшего от кровополитной войны и стоявшего на краю гибели из за преступной политики его руководителей. Победоносные советские войска положили конец многовековому угнетению, сломив устои контрреволюционной диктатуры 25-летнего хортийского режима.

Советские войска, которым в ходе освободительной войны пришлось преодолеть массу трудностей, с триумфом продвигались вперед и наконец освободили нашу Родину. Они незабываемыми героическими подвигами записали свои имена в историю советского и венгерского народов.

Мировая победа Советской Армии стала возможной благодаря самоотверженному труду миллионов советских людей, которые как один человек воодушевленно поддерживали героические усилия армии. Передовая советская военная наука, победоносное оружие доказали свое превосходство над буржуазной военной наукой и оружием.

Венгерский народ радостно встретил вступившие на нашу землю советские войска, принесшие свободу, за которую веками боролись лучшие сыны венгерского народа.

Наш народ под руководством коммунистов сумел воспользоваться свободой. Наша Родина стала на путь возвышения, построения социализма.

Славная Советская Армия и весь великий советский народ с первого дня освобождения оказывали нам помощь и поддержку в преодолении начальных трудностей при построении новой жизни и защищали нашу молодую демократическую страну против всех происков империалистов.

Наш трудовой народ в десятую годовщину освобождения Родины с благодарностью обращается к своему великому другу — Советскому Союзу и славной Советской Армии — освободительнице, обещая приложить все силы к тому, чтобы остаться достойными полученной от них свободы.

ПАРТИЗАНСКИЕ БОИ ЗА ОСВОБОЖДЕНИЕ ВЕНГРИИ

Генерал-майор *Иштван Ковач* и ст. лейтенант *Янош Харшани*

Десят лет назад бойцы победоносной Советской Армии, преследуя разгромленные фашистские полчища, вступили на землю нашей Родины и освободили венгерский народ от ига немецких фашистов. 4 апреля 1945 года Советская Армия, окончательно изгнав фашистские войска с территории Венгрии, освободила нашу Родину.

Празднуя освобождение, необходимо упомянуть о — хотя и малочисленных — но отличившихся в героических боях венграх, которые, воодушевившись примером славного советского народа и героическими подвигами Советской Армии, взялись за оружие против ненавистных фашистских захватчиков и своей самоотверженной борьбой способствовали освобождению любимой Родины.

Развернувшееся в период II мировой войны движение борцов за свободу отличалось неотъемлемой чертой партизанского движения — народным характером. Партизаны были сынами народа и народ поддерживал их борьбу.

Сотни венгров под руководством Венгерской Коммунистической Партии взялись за самоотверженную работу организации вооруженного сопротивления и к ним примкнули многотысячные пробудившиеся к сознанию массы.

В середине 1942 года венгры уже воевали в действующих в брянских лесах советских партизанских отрядах „За Родину", „За Власть Советов" и „Молотов." В составе советского партизанского отряда „Дзержинский" уже самостоятельно действовала венгерская группа.

В Хойницком районе в рядах Суворовской бригады под командованиием Дюла Киш сражались двадцать венгров.

В партизанском соединении „Червонный", возглавляемом Героем Советского Союза генералом Наумовым, воевавшая под руководством Иожефа Фазекаш венгерская группа участвовала в партизанских налетах.

В районе припятских болот в составе Волынского партизанского отряда дважды Героя Советского Союза генерал-майора Федорова также действовала венгерская группа, особенно отличившаяся при штурме Ковеля. Там же в рядах партизанского отряда польского полковника Сатановского сражалась венгерская группа во главе с Дюла Рац.

На стороне русских партизан Припятского отряда били немцев и венгры.

Действовавший в брест-литовском районе партизанский отряд „Черняк" насчитывал в своем составе 16 венгров.

Венгерские партизаны отличились в отрядах славного партизанского генерала дважды Героя Советского Союза Ковпака.

Важную роль в боях за освобождение нашей Родины играли и венгерские партизанские отряды, действовавшие на территории Южной Словакии, Закарпатской Украины, Северной Трансильвании и Северной Венгрии. Среди них были и отряды, созданные по инициативе на местах и исключительно из местных сил. Другие группы, объединявшие в себе приехавших из СССР венгерских и советских партизан, воевали во взаимодействии с местными партизанами и населением.

Группа Ногради, после битв в районе Римавска Собота — Лученец — Банска Быстрица, закрепилась в шалготарьянском угольном бассейне в горах Каранч. В результате успешных боев и хорошей организации численность отряда возросла примерно до 450 человек. Своей отважной борьбой они нанесли неприятелю крупные потери в живой силе и имуществе.

Возглавляемый Дюла Уста отряд „Ракоци" действовал в окружающей Мукачево лесисто-горной местности. Имя этой группы связано с целям рядом победоносных боев. Примкнувший к войскам Советской Армии отряд насчитывал уже 163 человека.

Уничтожали личный состав и военное оборудование фашистских войск группы Яноша Ленчеш, Мартона Сени, Пала Малетера, Иштвана Декана, Миклоши Рекаи, Яноша Здерка, а также действовавший в г. Мишкольц Комитет МОКАН.

Первые партизанские группы в Будапеште были созданы под руководством Военного Комитета Коммунистической Партии летом 1944 г. Группы „Сир", „Лаци", „Марот", „КИМС" (Союз молодых коммунистическнх рабочих), уйпештская партизанская группа и отряды „Кишка" (созданные для поддержания внутреннего порядка) открыто, на улицах нападали на фашистские посты, рядом успешных взрывов железнодорожного полотна парализовали транспорт противника, разгоняли сборища нилашистов, освободили из фашистских когтей многих присужденных к смерти и своей героической борьбой недопустили взрыв многочисленных венгерских заводов или вывоз их в Германию.

Вооруженные бои венгерских партизан, хотя и в незначительной мере, все же способствовали продвижению вперед освободительной Советской Армии, и венгерские партизаны, многие из которых пожертвовали жизнью за освобождение венгерского народа, показали пример патриотизма и любви к своему народу.

ВЕНГРЫ В ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ БОРЬБЕ ИСПАНСКОГО НАРОДА

Полковник *Шандор Сиклаи*

В январе 1936 года в Испании по инициативе Испанской Коммунистической Партии объединением левых сил был создаи Народный Фронт, одержавший победу на выборах 1936 г. В результате этой победы пришло к власти правительство, поддерживаемое левыми партиями. Правительство Народного Фронта восстановило демократические завоевания, аннулированные предыдушим реакционным правительством в конце 1934 года.

Но внешние и внутренние реакционные силы, не смерившиеся с тем, что испанский народ взяв в руки руководство своей судьбой на демократических началах, подготовили разыгравшееся в июле 1936 г. восстание, во главе которого стоял фашистский генерал Франко — агент немецкой военной шпионской организации.

Испанский народ смог бы легко подавить реакционный бунт, но немецкие и итальянские фашисты, видевшие неизбежное поражение, ожидавшее их агента, решились оказать ему открытую поддержку, предоставив бунтарям многочисленные войска и массу оружия. Западные капиталистические страны, не возражавшие против поддержки немецких и итальянских фашистов, не только отказались от помощи Испанской Республике, но даже и прекратили поставку республиканцам ранее оплаченного вооружения.

Несмотря на сплочение международной реакции, испанский народ не остался одиноким в борьбе. Самая значительная и ценная помощь была оказана Республике Советским Союзом и кроме того на поддержку испанскому народу поспешили добровольцы со всех сторон мира.

И венгерский народ послал своих самых лучших, сознательных сынов на помощь испанскому народу, боровшемуся за правое дело.

Герои — прсдолжатели традиций венгерских борцов за свободу, преодолевая тысячи трудностей, препятствий и преследований, нашли путь в истекавшую кровью Испанию.

Солдаты батальона „Ракоши" с правом писали томившемуся в хортийскй тюрьме товарищу Ракоши: „В великой дружбе народов в Испании сыны испанского и венгерского народов нашего батальона заключили настоящий, написанный кровью договор. Они вместе борются за общее дело, проливают кровь за общее дело — за свободу. За свободу, за которую жил и умер наш бессмертный поэт Шандор Петефи."

Венгерские борцы-антифашисты в рядая интернациональных бригад участвовали в защите Мадрида. В огне боев сковалась железная воля испанского народа и международных антифашистов, устоявшая в сотнях битв с грязным потоком фашистов под Мадридом и в других местаз Испании. В хурамайскнх, гвадалаярских, брунетских боях и в других опера-

циях венгерские антифашисты показали себя достойными лучших традиций освободительной борьбы нашего народа. И к венгерским антифашистам относились признательные слова Ибаррури: „Товарищи интернационалисты! В Брунете вы совершили великое дело. Поняли и осознали значение нашей борьбы и пришли бороться вместе с нашими рабочими и крестьянами. Товарищи интернационалисты! Спасибо вам за это. Вперед, на новые победы!"

И интернациональные бригады новыми и новымн боевыми подвигами записали свои имена в историю испанского, венгерского и других народов. Несмотря на поражение героический борьбы испанцев их кровь была пролита не напрасно. Освободительная борьба испанского народа имела большое международное значение: она на три года задержала агрессивную войну Гитлера против других народов. Кроме того эта борьба показала и отсутствие в Испании серьезной опоры для фашизма, способного существовать лишь с иностранной помощью.

Боровшиеся в Испании венгерские добровольцы сегодня строящие социализм, являются живым доказательством передовой роли коммунистов, как двадцать лет назад в героической борьбе испанского народа и в последующие годы борьбы с фашизмом.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

	Magyarország felszabadítása — — — — — —	3
A. AMITROV ezredes	A német fasiszta hadsereg déli szárnyának szétzúzása 1944 őszén és 44—45 telén — — — —	11
ZENTAI GYULA alezredes	Budapest felszabadítása — — — — — — — —	30
GH. NITU	A román csapatok részvétele a fasisztaellenes háborúban — — — — — — — — — — — —	47
TREPPER IVÁN ezredes	A német ellentámadás felszámolása és a támadás folytatása a Szovjet Hadsereg balatoni hadműveletében — — — — — — — — — — — —	71
G. RUSZCSEV ezredes és V. JANACSKOV őrnagy	A drávamenti harcok — — — — — — — — —	94
KOVÁCS ISTVÁN vezérőrnagy és HARSÁNYI JÁNOS főhadnagy	Partizánharcok Magyarország felszabadításáért	115
D. L. KAZARINOV vezérőrnagy	A német-fasiszta csapatok szétzúzása Magyarországon (kilencedik csapás) — — — — — — —	133
SZIKLAI SÁNDOR ezredes	Magyarok a spanyol nép szabadságharcában —	138
SALLAI ELEMÉR alezredes	A Szovjet Hadsereg az ellenség jelentéseiben —	167

KÖNYVSZEMLE ÉS KRITIKA

NEMES DEZSŐ	Magyarország felszabadulása (ism. *Rohonyi Gábor hdgy.*) — — — — — — — — — — —	189

BIBLIOGRÁFIA

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТИ

	Освобождение Венгрии — — — — — — —	3
Полковник А. АМИТРОВ	Разгром южного фланга немецко-фашистской армии осенью 1944 г. и зимой 1944/45 г. — — — —	11
Подполковник ДЮЛА ЗЕНТАИ	Освобождение Будапешта — — — — — — —	30
Д. НИЦУ	Участие румынских войск в антифашистской войне	47
Полковник ИВАН ТРЕППЕР	Ликвидация немецкого контрнаступления и продолжение наступления в операциях Советской Армии в районе озера Балатон — — — — — —	71
Полковник Г. РУСЧЕВ и майор В. ЯНАЧКОВ	Придравские бои — — — — — — — — —	94
Генерал-майор ИШТВАН КОВАЧ и ст. лейтенант ЯНОШ ХАРШАНИ	Партизанские бои за освобождение Венгрии — —	115
Генерал-майор Д. Л. КАЗАРИНОВ	Разгром немецко-фашистских войск в Венгрии (девятый удар) — — — — — — — — — — —	133
Полковник ШАНДОР СИКЛАИ	Венгры в освободительной борьбе испанского народа — — — — — — — — — — — — —	138
Подполковник ЭЛЕМЕР ШАЛЛАИ	Советская Армия — в сводках неприятеля — —	167
	КРИТИКИ И РЕЦЕНЗИИ — — — — —	189
	БИБЛИОГРАФИЯ — — — — — — — —	195
	РЕЗЮМЕ — — — — — — — — — —	207

HIBAIGAZÍTÓ

Az 1954. 3—4. számban a nyomda hibájából a 12. oldalra tévesen került be a *„hadtörténettudomány kandidátusa"* a *„történettudomány kandidátusa"* helyett.

Ára: 8·— Ft

9861/1

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

2

1955

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

2

1955

ÚJ FOLYAM BUDAPEST II. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET FOLYÓIRATA

Felelős szerkesztő: A Hadtörténelmi Intézet parancsnoka.
Szerkeszti a szerkesztőbizottság. Budapest, I., Kapisztrán-tér 2. Tel.: 160—220.
Megjelenik negyedévenként.
Felelős kiadó: a Katonai Kiadó, Budapest, VI., Sztálin-út 2. Telefon: 112—064.
Egyes szám ára 8 Ft. Előfizetési ára félévre 16, egész évre 32 Ft.
Csekkszámla szám: 61.297 bef. szla. Budapest.
Megrendelhető: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor-tér 1.
Telefon: 180—850 és a kiadónál.

11340/2 — Vörös Csillag Nyomda, Budapest. Felelős: Poroszka L.

MEGNYITÓ BESZÉD V. I. LENIN 85. SZÜLETÉSNAPJÁN RENDEZETT ÜNNEPI ÜLÉSEN*

Rákosi Mátyás

Kedves Elvtársak!

Összegyűltünk, hogy megemlékezzünk korszakunk legnagyobb forradalmi lángelméjének, Vlagyimir Iljics Leninnek 85. születésnapjáról. Együtt ünnepelünk a 900 milliós, szocializmust építő táborral, a felszabadító Szovjetunió népeivel, a 600 milliós Kína dolgozóival, a szocializmust építő népi demokráciákkal, és mindazokkal, akik az öt világrész valamennyi országában Lenin történelmet formáló, felszabadító eszméit követve küzdenek jobb jövőjükért, békéjükért, szabad, szocialista fejlődésükért.

Immár több mint 50 éve, hogy Lenin, Marx és Engels tanainak legzseniálisabb továbbfejlesztője megalkotta az újtípusú proletárpártot, győzelemre vitte Oroszországban a szocialista forradalmat és ezzel új korszakot nyitott meg az emberiség történetében.

Lenin — Marx-Engels tanításaira támaszkodva — felfedte az imperializmus fejlődéstörvényeit, belső ellentmondásait; rámutatott arra, hogy az imperializmus a tőkés fejlődés legfejlettebb, de egyben elhaló, rothadó szakasza és a proletárforradalomnak előestéje és kezdete is. Zseniális éleslátásával és következetességgel kidolgozta a munkásosztályra, mint a legkövetkezetesebb forradalmi osztályra, az új helyzetben adódó elméleti és gyakorlati feladatokat. Rámutatott arra, hogy az új forradalmi helyzet újtípusú, forradalmi pártot követel meg, mert a régi, békés viszonyok között felnőtt munkáspártok ilyen feladatokkal nem tudnak megbirkózni. Szívós, céltudatos, szenvedélyes harcban létre is hozta az első ilyen pártot, a bolsevikok, az oroszországi kommunisták pártját, mely mind a mai napig mintaképül szolgál szerte a világon a szocializmus építéséért, az imperialisták megdöntéséért harcoló munkáspártoknak.

Lenin munkálta ki ez újtípusú proletárpárt számára, és minden forradalmi munkáspárt számára a stratégia és taktika elveit, melyek segítségével 1917-ben Oroszországban győzelemre juttatta a forradalom nagy ügyét, létrehozta az első szocialista szovjetállamot, melyet a

* Elmondta az Operaházban rendezett ünnepi ülésen 1955. április 21-én. (Szabad Nép, 1955. április. 22.)

munkásosztály — élén kommunista pártjával, szoros szövetségben a dolgozó parasztsággal — az imperialisták minden támadásával szemben megvédett és megszilárdított. Lenin dolgozta ki a szocializmus építésének alapelveit, melyekre támaszkodva ma már 900 millió ember építi Európában és Ázsiában szabad, jobb jövőjét.

Lenin ízig-vérig forradalmár volt, aki szenvedélyesen küzdött a dolgozók, az elnyomottak igazáért és felszabadításáért, aki nem ismert megalkuvást a harcban, amely a szocializmus nagy ügyéért folyt, és kíméletlenül küzdött az opportunizmus, a megalkuvás minden megnyilvánulása ellen.

Lenin mély hazafiságát, a szovjet népek szeretetét elválaszthatatlanul és szervesen összekapcsolta a proletár nemzetköziség nagy eszméjével, s forradalmi szervező, nevelő, irányító munkájában szakadatlanul kihangsúlyozta a munkás internacionalizmust, a szocialista forradalomnak ez éltető elemét.

Lenin már az első világháború előtt felhívta a figyelmet arra, hogy mennyire hasonlatosak a cári Oroszország s a feudális nagybirtokosok, tőkések Magyarországának társadalmi viszonyai. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után örömmel látta, hogy a magyar hadifoglyok sok tízezres tömegei vállvetve harcoltak a vöröshadseregben a közös ellenség, az imperialista intervenciósok ellen.

Lenin lelkesen üdvözölte a magyar Tanácsköztársaságot, és szakadatlanul harcra és kitartásra buzdította a magyar kommunistákat, a munkásokat, a parasztokat. Amikor az imperialisták túlereje elnyomta a fiatal magyar Tanácsköztársaságot, Lenin nem szűnt meg hangoztatni, hogy ez az elnyomás csak ideiglenes, hogy a magyar dolgozók feltétlenül visszanyerik elveszett szabadságukat.

Mi, magyar kommunisták is Lenin halhatatlan tanításait, a felszabadító Szovjetunió dicső kommunista pártjának tapasztalatait a mi sajátos magyar viszonyainkra alkalmazva visszük győzelemre a szocializmus nagy ügyét hazánkban. Minden sikerünket a lenini eszmék alapján, a hatalmas Szovjetunió segítségével értük el.

Most, amikor összegyűltünk, hogy nagy tanítónk halhatatlan, korszakot formáló működéséről, harcos életéről, évszázadokra előrevilágító eszméiről szóljunk, egyben az egész felszabadult magyar nép soha el nem múló háláját, szeretetét tolmácsoljuk, mellyel örökre szívébe véste a nagy Lenin emlékét. S tudjuk, hogy most velünk érez, velünk ünnepel, velünk emlékezik meg szerte a világon a szocializmus minden harcosa, a béke minden hű katonája, az egész haladó emberiség.

Ünnepi ülésünket megnyitom, és felkérem Hegedüs András elvtársat, hogy tartsa meg beszédét.

V. I. LENIN SZÜLETÉSÉNEK 85. ÉVFORDULÓJA*

Hegedüs András

Tisztelt Elvtársak!

A mai nap a világ dolgozóinak, köztük a magyar népnek nagy örömünnepe. 85 évvel ezelőtt, 1870 április 22-én született Vlagyimir Iljics Lenin, a marxizmus továbbfejlesztője, az egész haladó emberiség nagy vezére és tanítómestere, a forradalom lángelméje.

Lenin egész életét, páratlan tehetségét a dolgozók felszabadításáért vívott küzdelemnek szentelte. Már a kortársai is óriásnak tartották — mint Barbusse mondotta — „Lenin a történelem egyik legnagyobb és minden szempontból legtisztább alkotó egyénisége. Az az ember, akinél többet senki nem tett az emberekért."

Lenin nagysága, életművének világtörténelmi jelentősége, ahogyan telnek az évek és évtizedek — nem csökken, hanem egyre hatalmasabb lesz. Lenin életműve: a leninizmus, az imperializmus és a proletárforradalmak korszakának marxizmusa — ez a legyőzhetetlen történelemformáló elmélet — évről évre nagyobb és nagyobb tömegeket hat át. Lenint szerte a világon a dolgozók százmilliói vallják magukénak. Magáénak tekinti, vezérének vallja a szocializmus és demokrácia tábora, amelyben a Szovjetunió vezetésével, lerázva a kapitalista igát, 900 millió ember, köztük a nagy kínai nép, építi szabad életét. Lenint örökre szívébe véste magyar népünk is.

Lenin neve szétválaszthatatlanul összeforrt népünk szabadságával, boldog jelenünkkel és jövőnkkel.

A kapitalista, a gyarmati és félgyarmati országokban is a dolgozók száz- és százmillióit lelkesítik Lenin eszméi, amelyek arra tanítják őket, hogy korunkban a munkásosztály vezetése alatt a népeknek megvan már a lehetőségük arra, hogy kivívják és megvédjék nemzeti függetlenségüket, egyszer és mindenkorra megszabaduljon a kapitalista kizsákmányolástól és megteremtsék a szocialista társadalmat.

A leninizmus hatalmas táborba egyesítette az emberi haladásért küzdő népeket, amelyeknek ereje véglegesen megváltoztatta a nemzetközi erőviszonyokat a haladás javára és legyőzhetetlenné tette ügyünket.

Miben rejlik Lenin eszméinek — a marxizmus—leninizmusnak ez a hatalmas történelemformáló ereje?

* Elmondta az Operaházban rendezett ünnepi ülésen 1955. április 21-én. (Szabad Nép, 1955. április 22.)

A lenini elmélet ereje abban van, hogy a dolgozó tömegek, mindenekelőtt a munkásosztály legbensőbb vágyát, legnemesebb törekvését fejezi ki.

Minden, amit Lenin alkotott, egész életműve a dolgozókért, az emberért van, azért, hogy az emberiség megszabaduljon mindattól a szenvedéstől és kíntól, amelyet az osztálytársadalmak jelentettek és részben még jelentenek számára: a szolgaságtól, a létbizonytalanságtól, a jogfosztottságtól, a nincstelenségtől s a háború borzalmaitól.

Lenin az egész emberiség felszabadítására törekedett, olyan termelési viszonyok, társadalmi körülmények megteremtésére, amelyek lehetővé teszik, hogy az ember végre emberi módon éljen.

Lenin történelmünk legnagyobb humanistája, legemberségesebb embere, aki határtalanul hitt a munkásosztály, a dolgozók teremtő, alkotó erejében. „Csak az győz és tartja meg a hatalmát, — mondotta — aki hisz a népben, aki megfürdik az eleven népi alkotó erő forrásában."

Rendületlen hit a tömegekben, a munkásosztály és a dolgozók alkotó, történelemformáló erejében — ez tette legyőzhetetlenné a leninizmust. Ezért vált Lenin neve és tanítása — a leninizmus — a földkerekség minden részén az emberi haladás, a kizsákmányolás és elnyomás elleni harc, a szabad emberi élet, a szocalizmus felépítésének szimbólumává.

Lenin több mint négy évtizeddel ezelőtt mélyreható tudományos elemzéssel zseniális értékelést adott a kapitalizmus végső szakaszáról, az imperializmusról, amely, mint megállapította, „élősdi", „rothadó" kapitalizmus, amelyet gazdaságilag a monopóliumok, politikailag pedig a demokráciától a reakció felé végbemenő határozott fordulat jellemez. Ebben a korszakban — mint Lenin írta — mérhetetlenül megnő az imperialista köröknek és az általuk vezetett országoknak az a törekvése, hogy leigázzanak és uralmuk alá hajtsanak más népeket, hogy az imperialisták a saját országukon belül a kizsákmányolás fokozása érdekében féktelen terror segítségével elnyomják a tömegek haladó mozgalmait, megfosszák a dolgozókat politikai jogaitól.

A Lenin halála után eltelt több mint három évtized megcáfolhatatlanul bebizonyította e tanítás igazát, az imperializmus mélyen reakciós, népellenes voltát. A történelmi események egész sorozata bizonyítja, hogy az imperialista körök a maximális haszon elérése érdekében nem riadnak vissza a legreakciósabb, a legnépellenesebb módszerek felhasználásától sem.

Gondoljunk arra, hogy alig tíz évvel azután, hogy a Szovjetunió megszabadította a világot a német fasizmustól, amely az imperializmus előretolt bástyája volt, az amerikai, angol és egyéb imperialista csoportok, nem törődve a népeik létérdekével, újra a német fasizmus feltámasztására törekednek, felidézve ezzel egy újabb világháború veszélyét.

Lenin azonban nemcsak az imperalizmus mélyen reakciós és népellenes jellegét tárta fel, hanem megmutatta az imperializmus sebez-

hető pontjait, kidolgozva a proletárforradalom elméletét, felfegyverezte a dolgozókat a győzelem tudományával. Megtanította a munkásosztályt arra, hogyan kell lerázni a kapitalista igát.

Lenin rámutatott arra, hogy erre megvan a lehetőség, nem utolsósorban azért, mert a háborúk, és a dolgozók mérhetetlen elnyomása — az imperilizmusnak ezek a velejárói — felnyitják az emberek száz- és százmillióinak a szemét. Az imperializmus korszakában elsősorban a munkások, de mellettük a parasztság és egyéb dolgozó rétegek is a háborúk és a mérhetetlen gazdasági s politikai elnyomás következtében gyorsabban ismerik fel a kapitalizmus igazi lényegét, mint a múlt században, a kapitalizmus virágkorában. Felismerik azt, hogy kezükben van sorsuk irányítása is. „A történelmet — mint Lenin mondotta — már önállóan csinálják az emberek milliói és tízmilliói."

Lenin, kidolgozva a proletárforradalomról és proletárdiktatúráról szóló elméletet, bebizonyította, hogy az imperializmus korszakában a munkásosztály ideológiailag és szervezetileg egységes proletárpárt irányítása alatt a világ egy országában is megdöntheti a kapitalizmus uralmát, kezébe veheti a hatalmat és felépítheti a szocializmust. Lenin megmutatta azt az utat, amelyen járva az emberiség, a munkásosztály és pártjának irányítása alatt történelmének talán legsötétebb korából, az imperializmusból a legfényesebb korszakába, a szocializmus, a szabadság korszakába léphet.

Lenin nemcsak elméletileg bizonyította be a proletárforradalom győzelmének a lehetőségét, hanem előkészítette és irányításával a munkásosztály és a lenini párt, a Szovjetunió dicső kommunista pártja győzelemre vitte a Nagy Októberi Szocialista Forradalmat.

A proletariátus kivívta első nagy győzelmét. Ezzel megnyílt a világtörténelem új korszaka és ez kiindulópontja lett minden győzelemnek, amelyet az emberi haladás ügye az utolsó évtizedekben elért.

Hazánk minden sikerének is, amelyet felszabadulásunk óta eltelt 10 év alatt elértünk, amelyről olyan ékesszólóan tanúskodott felszabadulásunk 10 éves évfordulójának seregszemléje — forrása ugyancsak a Nagy Októberi Szocialista Forradalom.

A leninizmus ezen első nagy győzelmének köszönjük, hogy Magyarország az urak országából a nép hazája, német gyarmatból szabad, független ország, elmaradott agrárországból fejlett ipari állam lett. Az új Magyarország, népi demokratikus hazánk is végső eredményében a lenini október gyermeke.

Lenin alkotta meg az új szocialista állam, a szovjet állam elvi alapjait is.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme nyomán, az ő vezetésével jött létre az új, szocialista típusú állam, az egész világ dolgozóinak példaképe, az emberi haladás fáklyavivője, a nagy Szovjetunió.

A Szovjetunió a kommunista párt és munkásosztálya vezetésével Lenin ügye nagy folytatójának, Sztálinnak irányítása alatt leverte a

német fasizmust és felszabadította a fasiszta elnyomás alól az európai népi demokratikus országokat. Ezzel lehetőséget adott ezen országok munkásosztályainak a tőkés- és földbirtokososztályok uralmának lerázására és megnyitotta számukra a felemelkedés útját.

A Szovjetunió ereje és nemzetközi tekintélye tette lehetővé, hogy a 600 milliós kínai nép, hős kommunista pártja vezetésével, Mao Ce-tung elvtárs irányítása alatt kivívja szabadságát és függetlenségét, hogy létrejöjjön a népi demokratikus Kína.

Megvalósultak Lenin látnoki szavai: A mi Szocialista Szovjet Köztársaságunk — mondotta — szilárdan fog állni mint a nemzetközi szocializmus fáklyája, mint az összes dolgozó tömegek példaképe.

Lenin születésének 85. évfordulóján hálatelt szívvel gondolunk Lenin hagyatékára, a dicső Szovjetunióra, felszabadítónkra, az emberi haladás fáklyavivőjére.

Lenin tanítása, a marxizmus—leninizmus nemcsak forrása, hanem egyben vezérfonala volt és marad is egész szocialista építésünknek.

Pártunk minden győzelmét annak köszönheti, hogy Lenin tanítása, a marxizmus—leninizmus vezérelte egész tevékenységét. Ezért vált lehetővé a felszabadulás után a munkásosztály hatalmának megteremtése és megszilárdítása, megbonthatatlan baráti szövetsége a dolgozó parasztsággal.

A marxizmus—leninizmus segítette pártunkat abban, hogy helyesen ismerje fel a soronlévő tennivalókat. Pártunk hű volt Lenin tanításaihoz, és ennek köszönhetjük sikereinket. Pártunk hű marad a leninizmushoz, és ez jövőbeni győzelmeink záloga.

Pártunk és kormányunk Lenin tanításának szellemében járt el akkor, amikor a munkásosztály hatalmának megszilárdítása, az ipar, a közlekedés és a bankok társadalmasítása után a szocialista iparosítás lenini politikáját követve, országunk erőforrásait elsősorban a nehézipar fejlesztésére fordította.

Ezek az erőfeszítések meghozták gyümölcsüket, országunk elmaradott agrár-ipari országból fejlett nehéziparral rendelkező ipari ország lett.

Iparunk termelése az 1938. évhez képest több mint 3,5-szeresére emelkedett, a szén- és acéltermelés több mint kétszeresére, az energiatermelés közel 3,5-szeresére nőtt. Hatalmas mértékben megnövekedett az alumíniumipar és a nyersolajbányászat termelése is. 1954-ben timföld-iparunk termelése majdnem húszszorosa, a hutaalumínium-gyártás több mint huszonötszöröse, az alumínium félgyártmányok termelése pedig több mint tizennégyszerese az 1938. évinek.

Hála a szocialista iparosítás politikájának, nagyszerű munkásosztályunknak, ma már fejlett gépiparral rendelkezünk, amely képes korszerű termelőeszközökkel ellátni könnyű- és élelmiszeriparunkat, és megfelelő gépekkel a mezőgazdaságot. Különösen nagy fejlődés mutatkozik nehéziparunk szíve, a gépgyártás területén.

1954-ben traktorgyártásunk az 1938. évi termeléshez képest több mint négyszeresére, tehergépkocsigyártásunk majdnem hatszorosára, autóbuszgyártásunk közel 13-szorosára emelkedett. Ez a fejlődés tette lehetővé, hogy pártunk és kormányunk 1953 óta nagyobb gondot tud fordítani a fogyasztási cikkeket gyártó ipar növelésére és a mezőgazdasági termelés fellendítésére. Köszönet és minden elismerés megilleti dicső munkásosztályunkat, országunk és társadalmunk vezető osztályát, az újjáépítés, a széncsaták, a szocialista iparosítás hőseit.

Pártunk és kormányunk elsősorban a munkásosztályra támaszkodva rendületlenül folytatja a szocialista iparosítás, a nehézipar fejlesztésének politikáját, mert tudjuk, hogy csak ezen az úton lehet ellátni a fogyasztási cikkeket gyártó iparágakat és a mezőgazdaságot korszerű gépekkel, csak ezen az úton lehet biztosítani honvédelmünk megerősítését.

Pártunk Központi Vezetősége Lenin tanítása szellemében járt el akkor, amikor ez év márciusában és áprilisában elítélte és határozottan elutasította azokat a jobboldali opportunista nézeteket, amelyek lebecsülték a nehézipar jelentőségét, a munkásosztály vezető szerepét, és azokat a nagyszerű győzelmeket, amelyeket ipari munkásságunk pártunk vezetésével az elmúlt évtizedben elért. Ezeknek a nézeteknek az érvényesülése lemondást jelentett volna a nehézipar fejlesztésének elsőbbségéről és az országunkat az iparilag elmaradott államok sorába vetette volna vissza.

A szocialista iparosítás politikájának továbbfolytatása, a nehézipar fejlesztése — ez a népjólét emelésének és népünk szabadsága megvédésének egyetlen járható útja.

Pártunk és kormányunk a lenini szövetkezeti tervet követte, amikor az egyénileg gazdálkodó dolgozó parasztok termelésének segítése mellett sokoldalúan támogatta a dolgozó parasztokat szövetkezeti gazdaságok létesítésében. A szövetkezés teszi lehetővé, hogy a dolgozó parasztok, felhasználva a szövetkezeti nagyüzem előnyeit, véget vessenek a mezőgazdasági termelés elmaradottságának, amely velejárója a kisparaszti gazdaságnak, és egyszer s mindenkorra megszabaduljanak a kulákság kiszipolyozásától. A zseniális lenini szövetkezeti terv helyességét bizonyítja, hogy a magyar szövetkezeti mozgalom az elmúlt évek során kitéphetetlen gyökereket eresztett a faluban, s olyan életerős mozgalommá vált, amelynek teljes győzelmét semmiféle erő sem képes feltartóztatni.

Saját tapasztalataink alapján is valljuk, hogy igaz az a lenini megállapítás, amely szerint a szövetkezet a legjobb forma a parasztság egyéni érdekének és a szocialista építés egyetemes érdekének társítására. Köszönet illeti az új, boldogabb paraszti élet bátor úttörőit, a szövetkezeti parasztokat, akik leküzdve a kezdeti nehézségeket, a gyakorlatban mutatták meg a szövetkezés előnyét.

Lenin a mezőgazdaság szocialista átszervezését csak a dolgozó parasztsággal szövetségben, az önkéntesség szigorú figyelembevételével

tartotta keresztülvihetőnek. Pártunkat és kormányunkat is ez az elgondolás vezeti, segíti az egyénileg gazdálkodó dolgozó parasztok termelését, és az önkéntesség lenini elvét tiszteletben tartva arra törekszik, hogy az egyénileg gazdálkodó dolgozó parasztokat ne a kényszer vigye a szövetkezetbe, hanem saját tapasztalatuk alapján, önként válasszák a dolgozó parasztság felemelkedésének ezt az egyetlen, járható útját.

Pártunk és kormányunk a mezőgazdaság egyre erősödő szocialista szektorára támaszkodva, de nem hanyagolva el az egyénileg gazdálkodó dolgozó parasztok gazdaságait sem, továbbra is megtesz mindent azért, hogy gyorsan növekedjék a mezőgazdasági termelés, és népünket kielégítően el tudjuk látni minden fontos mezőgazdasági terménnyel és termékkel. A mezőgazdasági termelés fellendítése továbbra is egyike a legfontosabb feladatunknak, amelyet öntudatos munkásosztályunk, szorgalmas parasztságunk és tehetséges értelmiségünk segítségével minden bizonnyal sikeresen meg is oldunk.

Fejlett szocialista iparunkra és fejlődő mezőgazdaságunkra támaszkodva, állandóan emelve a termelékenységet, úgy akarjuk a népgazdaságot fejleszteni, hogy ez lehetővé tegye a jobb élelmiszerellátást, a lakásviszonyoknak, a közlekedésnek, az iparcikkek választékának és minőségének a megjavítását, azaz, hogy jobban ki tudjuk elégíteni a dolgozók anyagi és kulturális igényeit.

A népjólét felemelése volt és ez is marad pártunk és kormányunk gazdaságpolitikájának alapja, de ezt a célkitűzést nem légvárakra, hanem népgazdaságunk egészséges, a lenini utat követő fejlesztésére építjük.

Tisztelt elvtársak!

Ahogy a Szovjetunió Kommunista Pártja az alapja az októberi forradalom győzelmének, a szocializmus építése sikerének a Szovjetunióban, úgy hazánkban minden győzelmünk forrása volt és marad a Magyar Kommunisták Pártja, a Magyar Dolgozók Pártja.

Lenin a megteremtője az új típusú, a munkásosztály és a dolgozó tömegek bizalmát élvező, szervezetileg és ideológiailag egységes marxista pártnak, a Szovjetunió dicső kommunista pártjának. A pártnak, amely képes volt elvezetni a munkásosztályt a győzelemhez, és az egész szovjet népet tudta mozgósítani s lelkesíteni a szocializmus építésének, a szocialista gazdaság és társadalom fejlesztésének, a szovjet haza megvédésének nagyszerű feladataira.

A lenini párt, a Szovjetunió dicsőséges kommunista pártja megalakulásától kezdve példaképe volt a magyar kommunisták pártjának és az marad a jövőben is. Pártunkat a Szovjetunió Kommunista Pártja bátorította és lelkesítette az 1919-es dicső proletárforradalomban, amikor Lenin a magyar munkásokhoz intézett üdvözletében a következőket írta:

„... Ti háborút viseltek. Egyedül jogos, igazságos, igazán forradalmi háborút, az elnyomottak háborúját az elnyomók ellen, a dolgozók háborúját a kizsákmányolók ellen, háborút viseltek a szocializmus győzelméért. Az egész világon mindaz, ami a munkásosztályban becsületes, a ti pártotokon áll."

E szellemben, a proletár internacionalizmus jegyében támogatta a Szovjetunió Kommunista Pártja a magyar kommunistákat nehéz harcaikban a felszabadulás előtt, és országépítő munkájukban a felszabadulás után.

Pártunk a felszabadulás előtti kemény és áldozatkész harcaival, és a felszabadulás utáni hősi országépítő munkájával méltán érdemelte ki az egész magyar dolgozó nép bizalmát.

Népünket saját tapasztalata tanította meg arra, hogy bízhat a pártban, hogy a párt hivatott vezető ereje egész társadalmunknak.

Népünk tudja, hogy párt nélkül nincs népi demokrácia, szilárd pártirányítás nélkül nem emelkedhet a népjólét, nem erősödhet szocialista hazánk.

Pártunk minden eddigi eredményének és sikerének az volt az alapja, hogy töretlenül követte a lenini útmutatásokat és egységes volt a lenini politika végrehajtásában.

Megbonthatatlan volt a párt egysége, összeforrottsága és fegyelme. Pártunk elvi egységét, vasfegyelmét szilárdította még a Központi Vezetőség márciusi és áprilisi határozata is, amely döntő csapást mért a népellenes és pártellenes, a pártfegyelmet lazító, jobboldali opportunista nézetekre.

Pártunkat megerősíti a kollektív vezetés lenini elvének egyre következetesebb megvalósítása, amely ma már a pártmunka jellemzője a Központi Vezetőségtől egész az alapszervezetekig. Pártunk vezető szervének kollektív tapasztalata és kollektív bölcsessége az egyik legfőbb biztosítéka annak, hogy pártunk helyes úton vezeti népünket.

Pártunk, amelyet erőssé tesz az egysége, politikájának elvi és eszmei szilárdsága, a leninizmushoz való hűsége és a munkásosztályhoz, s az egész néphez fűződő elszakíthatatlan kapcsolata, ez a legfőbb biztosítéka hazánkban a szocializmus győzelmének, a népgazdaság fejlesztésének, a népjólét emelésének, az ország védelmi képessége növelésének.

Marx és Engels tanításaiból kiindulva Lenin továbbfejlesztette a proletariátus vezető szerepéről szóló tanítást. Csak a munkásosztály képes következetes harcot folytatni a burzsoázia ellen. A munkásosztályt osztályöntudata, szervezettsége, a haladásért és a szocializmusért vívott harc hivatott vezetőjévé tette.

Pártunk, amelyet erőssé tesz az egysége, politikájának elvi és eszgát is az adja meg, hogy hivatott vezető osztálya harcedzett, nagyszerű munkásosztályunk, amely az elmúlt 10 év alatt hősies helytállásával, fegyelmezettségével annyi nagyszerű feladatot oldott meg győzelmesen.

A lenini tanítások alapján szilárdult meg országunkban a munkásosztály és a dolgozó parasztság megbonthatatlan testvéri szövetsége, népi demokráciánk megingathatatlan alapja.

A mi országunkban is megvalósultak Lenin szavai, aki a következőket mondotta: „Megteremtjük a munkások és parasztok olyan szilárd szövetségét, amelyet a világon semmiféle erő sem lesz képes megdönteni."

Pártunk a munkás-paraszt szövetség megerősítése érdekében következetes lenini parasztpolitikát folytatott és folytat, s nem ismer megalkuvást, nem tűr semmiféle elhajlást ezektől az elvektől. Pártunk Központi Vezetősége a lenini tanítás szellemében lépett fel, amikor a leninizmustól idegen, osztálybékét hirdető, a szegényparasztság szerepét lebecsülő opportunista nézeteket elutasította és leszögezte, hogy a munkásosztály és a dolgozó parasztság szövetségének továbberősítése érdekében a szegényparasztságra, mint a párt legszilárdabb falusi támaszára építve kell megnyerni a középparasztot, és szakadatlanul harcolni kell a kulákság ellen.

Tisztelt elvtársak!

Nem tudtuk volna hazánkban sikeresen építeni a szocializmust, megszilárdítani a munkásosztály hatalmát, megteremteni a munkás-paraszt szövetséget, fejleszteni a népgazdaságot, emelni a népjólétet, ha a felszabadulás első órájától kezdve nem segítette volna népünk harcát és építő munkáját a Szovjetunió.

Pártunk és kormányunk Lenin tanításainak szellemében jár el, amikor népünk legalapvetőbb érdekeinek megfelelően minden erejével szorosabbra fűzi baráti kapcsolatainkat és együttműködésünket a Szovjetunióval, a Kínai Népköztársasággal és a demokratikus és szocialista tábor többi országával.

Lenin tanításának, a proletár internacionalizmusnak diadala az a megbonthatatlan barátság, az az új típusú viszony, kölcsönös segítség és szoros együttműködés, amely kialakult a Szovjetunió, a Kínai Népköztársaság és a demokratikus s szocialista tábor többi országa között.

A barátság, amely ma összeköti a kapitalizmus járma alól felszabadult országok népeit, ez a legdöntőbb erő, amely képes megakadályozni az új világháború borzalmait, s képes megálljt parancsolni az atom- és hidrogénháború megszállottjainak, a népek ezen eszeveszett ellenségeinek.

Ezen történelemformáló barátság megerősítése szent kötelességünk hazánk és az emberi haladás nagy ügye iránt, különösen most, amikor a párizsi szerződések ratifikálása után az amerikai imperialisták irányítása alatt a nyugat-európai kapitalista országok uralkodó körei elhatározták a népek legveszélyesebb ellenségének, a nyugatnémet imperializmusnak felélesztését, a nyugatnémet hadsereg felállítását. Azt a német imperializmust és militarizmust támasztják fel, amely annyi bajt és ke-

serűséget hozott a népekre, és nem utolsósorban a magyar népre. Pártunk és kormányunk, egész népünk egységesen helyesli, hogy a német imperializmus feltámasztásával járó veszély elhárítására a moszkvai értekezleten részt vett országok kölcsönös barátsági és együttműködési szerződést kötnek és közös katonai főparancsnokságot állítanak fel. Az érintett államok népeinek biztonsága, az európai béke fenntartása megköveteli, hogy ilyen határozott intézkedéseket tegyünk.

Már Lenin megmutatta, hogy mi a különbség a reális békeharcot folytatók és azok között, akik pacifista illúziókat táplálnak a tömegekben azért, hogy leszereljék, elvakítsák és harcképtelenné tegyék őket. Mi nem így védjük a békét, hanem erőink növelésével és összefogásával. Ez lehetőséget ad arra, hogy ha a szükség úgy kívánja, a demokratikus és szocialista tábor olyan választ tudjon adni az ellene támadó hatalmaknak, amely lehetetlenné teszi az agresszió újbóli megismétlődését és a kapitalizmus teljes megsemmisülését jelenti.

Az imperialisták háborús törekvései nem okoznak riadalmat országunkban. Tudatában vagyunk annak, hogy felszabadult hazánk nemcsak azért erős, mert van fejlett technikával rendelkező korszerű néphadseregünk, hanem mindenekelőtt azért, mert népünk egységesen és tántoríthatatlanul támogatja pártunk és kormányunk politikáját, amely a szocializmus felépítésére, a nép életszínvonalának emelésére, hazánk megerősítésére irányul.

Hazánk erős, mert olyan hatalmas táborhoz tartozunk, amelyet támogat a népek egységes akarata és mély igazságérzete és ez ellenállhatatlan erő.

Erőnket megsokszorozza és ügyünket legyőzhetetlenné teszi barátságunk és együttműködésünk a nagy Szovjetunióval, a Kínai Népköztársasággal és a többi baráti országgal.

Növeli a béketábor és így országunk erejét is az a tény, hogy a kapitalista országok dolgozóinak jelentős része is támogatja a Szovjetunió és a béketábor országainak politikáját. A föld millióinak óriási többsége — mint Lenin megállapította — helyesli békepolitikánkat. A tőkésországokban meghasonlás van a béke és a háború kérdésében a nép és a tőkéskormányok között. Ott civakodás, háború, vérontás, embermilliók feláldozása, itt igazi békepolitika... — mondotta Lenin.

Különösen nagy jelentőségű az a változás, amely végbe ment és végbe megy a gyarmati és félgyarmati országokban, ahol a dolgozók egyre nagyobb tömegei vesznek részt aktívan az országuk szabadságáért és függetlenségéért folyó harcban. Véget ért és soha nem tér vissza az az idő, amikor az imperialisták kényük kedvére irányították a gyarmati és félgyarmati országokat. A mai Ázsia és Afrika, amint azt a bandungi értekezlet is mutatja, többé már nem a régi, nem a tegnapi Ázsia és Afrika. Megvalósulóban vannak Lenin látnoki szavai: „...az egész ifjú Ázsiának, vagyis Ázsiában száz- és százmillió dolgozónak megbízható szövetségese van minden civilizált ország proletariátusa személyében. A

világon semmilyen erő sem akadályozhatja meg győzelmét, amely fel fogja szabadítani Európa népeit is, Ázsia népeit is."

A népi demokrácia és a szocializmus országainak ereje és együttműködése, a kapitalista országok dolgozóinak harca a kizsákmányolás és politikai elnyomás, az imperialista háborús politika ellen, a gyarmati és félgyarmati országok dolgozóinak szabadság- és függetlenségi mozgalmai, s a világ népeinek egységes harca a békéért, együttesen legyőzhetetlen erőt jelent.

A leninizmus e küzdelemben az egész haladó emberiség zászlaja lett az imperialista körök háborús törekvései ellen, valamennyi nép őszinte barátságáért, a népek szebb jövőjéért.

Tisztelt elvtársak!

A magyar nép éppúgy, mint az egész haladó emberiség, mérhetetlenül sokat köszönhet Leninnek, a nagy forradalmárnak, a nagy gondolkodónak.

Magyarország 10 esztendő kemény harcaiban a világ forradalmi és munkásmozgalmának egyik rohambrigádja lett. Büszkék vagyunk erre a címre, arra, hogy a magyar név újra egyet jelent a haladással, mint ahogy ez volt történelmünk legdicsőbb napjaiban, Thököly és Rákóczi függetlenségi harcában, az 1848—1849-es felejthetetlen szabadságharcban és az 1919-es dicső proletárforradalomban.

A magyar nép, a párt és a kormány becsülettel őrzi Lenin hagyatékát, tanítása és életműve egész munkánk vezérfonala.

E győzelmes eszméket követve megfeszítjük erőinket azért, hogy országunkban lerakjuk a szocializmus alapjait, felépítsük a szocializmust, erős, fejlett, szilárd népgazdaságot hozzunk létre, s jólétet teremtsünk városban és falun egyaránt.

Leninnek, vezérünknek és tanítónknak neve él és örökké élni fog a magyar dolgozók szívében.

Örök dicsőség a halhatatlan Leninnek!

Örök dicsőség a pártnak, a Szovjetunió dicső kommunista pártjának, amelyet Lenin alkotott!

Örök dicsőség a Szovjetuniónak, amelyet Lenin alapított!

Éljen és győzedelmeskedjék a leninizmus!

A NAGY HONVÉDŐ HÁBORÚBAN ARATOTT GYŐZELEM 10. ÉVFORDULÓJÁRA.

Kornis Pál alezredes

Tíz esztendeje annak, hogy a hős Szovjet Hadsereg diadalmas csapatai, végrehajtva a Haza parancsát, szétzúzták Hitler rablóhadseregét, kitűzték Berlinre a győzelem lobogóját és feltétel nélküli kapitulációra kényszerítették a fasiszta Németországot. Elhallgattak Európában a fegyverek; a Szovjet Hadsereg és az egész szovjet nép Nagy Honvédő Háborúját, a háborúban hozott mérhetetlen áldozatot az ellenségen aratott teljes győzelem koronázta.

1945 januárjában, mikor hazánk területén a legelkeseredettebb harcok folytak az ország felszabadításáért és a német hadsereg déli szárnyának szétzúzásáért, hatalmas tüzérségi sortüzek tudatták az egész világgal, hogy a Szovjet Fegyveres Erők a főirányban, a fasiszta Németország létfontosságú központjai ellen is megkezdték döntő támadásukat. Megindult a történelmi jelentőségű hadművelet, hogy végleg szétzúzza és megsemmisítse a hitlerista hadsereget, a megátalkodott gyilkosok és elvetemült rablók hadseregét.

Az a hatalmas arányú támadás, amely 1945 elején kibontakozott és Németország belseje felé irányult, méreteiben egyedülálló a hadtörténelemben. Nem volt és nem lehetett erő, mely ellenállhatott volna e nyugat felé záduló áradatnak.

1945 első 40 napja alatt a Szovjet Hadsereg befejezte Lengyelország felszabadítását, elfoglalta Kelet-Poroszországot, Német-Sziléziát, Pomeránia területét és eljutott a fasiszta Németország fővárosának távoli előteréhez. A Szovjet Hadsereg véget vetett annak a hitlerista hetvenkedésnek, hogy több mint 100 év óta nem lépte át ellenséges katona Németország határát, hogy a német hadsereg csak idegen földön harcolt és csak idegen földön fog harcolni a jövőben is.

A berlini hadműveletet a szovjet csapatok olyan körülmények között hajtották végre, mikor a hitleristák megszüntették az ellenállást a nyugat-európai hadszíntéren s összes erőiket a Szovjet Hadsereg ellen Berlin védelmére csoportosították át. Egyidejűleg kísérleteket tettek az imperialista hatalmakkal való különbéke megkötésére. Ma már mindenki előtt ismeretes, hogy e kísérletek sikertelensége nem Churchillen és társain múlt, akik szívesen üdvözölték volna a háború ilyen irányú kimenetelét, hanem azon a hatalmas lendületű támadáson, amellyel a Szovjet Hadsereg a fasiszta német hadsereget megsemmisítette és Berlint elfoglalta.

A német hadvezetés jól tudta, hogy a berlini csata eredményétől nemcsak a háború végső kimenetele, hanem a fasiszta rendszer sorsa is függ. Ennek megfelelően hatalmas, mélyen tagolt védelmet épített ki az Oderától Berlinig. Az Odera és a Neisse nyugati partján három védelmi övezet húzódott, mintegy 20—40 km. mélységben. Az állásokat számos akadállyal erősítették meg, nagyszámú aknamezőt telepítettek. Berlin körül és magában a városban nagymennyiségű páncél és vasbeton alkalmazásával még külön három megerősített vonalat létesítettek. Berlint a hitleristák bevehetetlen várrá akarták kiépíteni. A várost, mely kelet—nyugati irányban 45, észak—déli irányban 30 km kiterjedésű és amelyben több mint 100 nagy hadiüzem volt, 9 védelmi szektorra osztották, minden egyes utcát erős barrikádokkal és aknamezőkkel torlaszolták el. A város központi részében több mint 400 vasbeton építményt emeltek. A hitlerista hadvezetőség olyan óvóhelyeken helyezkedett el, amelyeket még a legnagyobb méretű repülőbombák sem voltak képesek átütni. A berlini erődítéseket beleszámolva, a védelem összmélysége elérte a 100 km-t, s minden talpalatnyi földet, mely a támadó szovjet csapatok útjába esett, megerősítettek. Tavak, folyók, erdők, hegységek sűrű hálózata, egész háztömbök, sokemeletes épületek és romok, pincék és vasútvonalak — mindez a védelem célját szolgálta. A német hadvezetés csaknem összes meglévő erőit a szovjet csapatok ellen összpontosította az Oderánál, a Neissénél és Berlin körzetében. A csapatok létszáma, a tartalékokkal és a népfelkelő zászlóaljakkal együtt, elérte az egymillió főt. Nagyszámú tüzérséget és aknavetőt összpontosítottak a páncélelhárításra és a hitlerifjúság tagjaiból különleges, páncélöklökkel felszerelt osztagokat állítottak fel.

A Szovjet Hadsereg támadó hadműveleteit három arcvonal csapatai hajtották végre. Az első Bjelorussz Front csapatai Zsukovnak, a Szovjetunió marsalljának vezetésével Berlin északról és északnyugatról való bevételére és a város középpontjára irányították csapásukat. Az első Ukrán Front Konyev marsall vezetésével déli irányból csapott Berlinre, hogy ott egyesüljön az első Bjelorussz Front csapataival és körülzárja a bekerítő gyűrűt. Ugyanezen front csapatai tovább kellett, hogy folytassák támadásukat nyugatra, az Elba irányába. A második Bjelorussz Arcvonal csapatai Rokoszovszkij marsall vezetése alatt északról biztosították Berlin elfoglalását. Ilymódon a Szovjet Hadsereg csapatainak egyidejűleg három hadműveleti feladatot kellett megoldaniok:

1. a német csapatok bekerítése és részletekben való megsemmisítése,
2. kedvező feltételek létrehozása a Berlin körzetében elszigetelt német főerőcsoport likvidálására és Berlin bevétele,
3. a német védelem teljes mélységben való szétzúzása és a Szovjet csapatok előretörése az Elbáig.

Annak ellenére, hogy az ellenség elkeseredett és dühödt ellenállást fejtett ki, a szovjet csapatok a berlini hadművelet tervét megvalósították.

A Szovjet Hadsereg április elején szétverte a németek kelet-poroszországi csapatait és április 9-én elfoglalta Kelet-Poroszország fővárosát, Königsberget, a mai Kalinyingrádot. Ugyanakkor a Szovjet Hadsereg más csapatai, Magyarország teljes felszabadítása után kiverték a német rablókat Ausztria fővárosából, Bécsből is.

Hiába jelentette ki Hitler a német hadsereghez és a német néphez intézett kiáltványában, hogy a Szovjet Hadsereg sohasem fog bevonulni Berlinbe, összeszorult a gyűrű a fasiszta főváros körül.

Eközben nyugat felől az angol és amerikai csapatok, melyek semmi komoly ellenállásra nem találtak, mert a német csapatok zöme a szovjet fronton harcolt, megtisztították a németektől Franciaországot, átkeltek a Rajnán és Németország nyugati részében az Elba felé közeledtek.

A háború utolsó felvonása, a Berlin elfoglalásáért vívott hadművelet április 16-án kezdődött. A támadás első napján, hatalmas tüzérségi és páncélos támadás után a szovjet csapatok áttörték az ellenséges védelem első övezetét és mélyen beékelődtek a fasiszta csapatok hátába. A támadás második napja, a második védelmi öv elleni roham újabb hatalmas tüzérségi és repülőtámadással kezdődött. Az ellenség valamennyi kísérlete, hogy a szovjet csapatok támadását feltartsa, sikertelennek bizonyult. Április 18-án a harmadik védelmi övet is áttörték. Ezzel a németek megerősített vonala az Oderánál át volt törve. A szovjet csapatok három nap alatt mintegy 30 km-t nyomultak előre és hatalmas veszteségeket okoztak az ellenségnek. Néhány nap alatt szétzúzták az ellenség csapatait és megteremtették az előfeltételeket a fasiszták berlini erőcsoportjának teljes bekerítéséhez. Április 24-re az 1. Bjelorussz és az 1. Ukrán Front csapatai Berlin délkeleti szegélyénél egyesültek. A gyűrű bezárult. A Berlintől délkeletre körülzárt 13 hadosztálynyi erő megsemmisítése attól a lehetőségtől is megfosztotta a német hadvezetést, hogy ezeket Berlin védelmére felhasználhassa. Eközben az 1. Ukrán Front közepének csapatai hatalmas és céltudatos csapással a teljes hadműveleti mélységben áttörték nyugati irányban a német védelmet, széles frontban megindultak az Elba felé és Torgau körzetében egyesültek az amerikai csapatokkal. Április 25-re, alig több mint egy hét alatt az 1. Bjelorussz és az 1. Ukrán Front sikers hadműveletei teljessé tették a németek berlini csoportjának körülzárását.

A németek, akik hajlandónak mutatkoztak az angol-amerikai csapatok előtt letenni a fegyvert és harc nélkül engedték át nyugaton városaikat, a szovjet csapatok ellen továbbra is dühödt ellenállást tanúsítottak. A hitlerista vezetés, hogy rendszerének teljes összeomlását elhúzza, mindent megtett a harcok elnyújtására. A városban folyó csata különösen kemény és elkeseredett volt. Éjjel-nappal szakadatlanul folyt a harc, melynek során a minden oldalról támadó szovjet katonák lépésről-lépésre nyomultak előre a város középpontja felé. Április 30-ra, a bekerítőgyűrűt összeszorítva, háztömböt háztömb, házat ház után elfoglalva,

a fasisztákat a város központjába és az állatkert körzetébe szorították vissza. A szovjet csapatok harci elszántsága és lelkesedése soha nem látott fokot ért el. Valamennyi csapat arra törekedett, hogy minél előbb törjön előre a Reichstaghoz és kitűzze Berlin fölé a győzelem lobogóját. Április 30-án 13 óra 50 perckor hatalmas tüzérségi csapás után a szovjet katonák a falak résein keresztül behatoltak a fasizmus fellegvárának, a Reichstagnak épületébe. Az elkeseredett harc azonban még itt sem ért véget. Minden méterért, minden szobáért elkeseredett küzdelmet kellett folytatni, emeletet emelet után kellett megtisztítani a mindenre elszánt ellenségtől. A szovjet katonák azonban nem ismertek akadályt. Csupán ebben a harcban több mint 2500 foglyot ejtve, alig félórás küzdelem után 14 óra 25 perckor Kantárija és Jegorov gárda-tiszthelyettesek kitűzték Berlin fölé a győzelem lobogóját.

Tíz esztendővel ezelőtt, 1945 május 2-án a Legfelsőbb Főparancsnok parancsa az egész világgal tudatta, hogy a szovjet haderők „befejezték a német hadak berlini csoportjának szétverését és ma május 2-án hatalmukba kerítették Németország fővárosát, Berlint a német imperializmus központját és a német agresszió fészkét."

Berlin főépületén, a Reichstagon büszkén lengett a győzelem lobogója. Egy szovjet katona ezt írta krétával az épület falára: „Eljöttünk ide, hogy Németország ne jöjjön többé hozzánk."

1945 május 8-án a német főparancsnokság képviselői Berlinben aláírták a feltételnélküli megadásról szóló okmányt. Berlin elestével és a szovjet csapatoknak az Elbáig való előrenyomulásával a Nagy Honvédő Háború utolsó, minden eddiginél nagyobb arányú és hevesebb támadó hadművelete véget ért. Május 9-én a szovjet csapatok felszabadították Csehszlovákia fővárosát, Prágát és megsemmisítették a hitlerista hadsereg utolsó maradványait is.

A berlini hadművelet ragyogó végrehajtása a hitleristák „európai új rendjének" végét jelentette, győzelmes befejezése volt annak a nehéz és véres harcnak, melyet a Szovjetunió népei és a Szovjet Hadsereg a Haza védelmében és azért folytatott, hogy felszabadítsa Európa leigázott népeit és megmentse a világ kultúráját és a civilizációt a fasiszta barbárságtól.

A Szovjetunió azonban, mely a háború győzelmes befejezése után haladéktalanul hozzáfogott, hogy megfeszített munkával helyreállítsa a német területrablók által feldúlt országát, nem érezhette magát teljes biztonságban mindaddig, míg fennállott a háború másik tűzfészke, az imperialista Japán, mely elutasította a feltételnélküli kapituláció követelését.

A japán imperialisták, mint ismeretes, hosszú éveken át legjobb csapataikat tartották a szovjet távolkeleti határok mentén és állandó háborús fenyegetést jelentettek a szovjet állam számára. 1942 nyarán csak Sztálingrád elestére vártak, hogy orvul rávessék magukat a Szovjet-

unióra. A szovjetállam, számolva a japán támadás veszélyével, a Nagy Honvédő Háború ideje alatt kénytelen volt nagy katonai erőket tartani a Távolkeleten, ami igen előnyös volt a fasiszta Németország számára és kétségkívül elhúzta a háború befejezését. Japán még akkor sem szüntette be ellenséges tevékenységét, mikor Németország már a pusztulás szélére került.

A hitleri Németország szétverése után meg kellett szabadítani a szovjetországot a japán agresszió veszélyétől is. A Szovjetunió — szövetségi kötelezettségeit hűen betartva — a jaltai egyezménynek megfelelően, három hónappal a hitleri Németország szétzúzása után kihirdette a hadiállapotot az agresszív Japánnal szemben. 1945 augusztus 9-én a Szovjet Hadsereg és a Csendes-óceáni Flotta megkezdte hadműveleteit. Ezek a hadműveletek a japán hadsereg ellen több mint 4000 km-nyi kiterjedésű fronton folytak. A Szovjet Hadsereg megtörte a japánok elkeseredett ellenállását és megsemmisítette erődítménnyé kiépített védelmi vonalaikat. Bár a szovjet csapatoknak kedvezőtlen időjárási körülmények között, nehezen járható hegyláncokon kellett átkelniök, gyorsan törtek előre minden irányba, rövid idő alatt szétzúzták Japán főerejét, a Kvantung-hadsereget és megtisztították a japánoktól Mandzsuriát, egész Szahalint, Dalnij és Port Artur városokat, a Kurili szigeteket és Észak-Koreát.

A Szovjetunió háborúbalépése Japán ellen, a Szovjet Hadsereg egységeinek lendületes támadása teljesen megváltoztatta a távolkeleti helyzetet és Japánt meghódolásra kényszerítette. 1945 szeptember 2-án Japán feltétel nélkül kapitulált.

A második világháború, melyet az imperialisták robbantottak ki és kényszerítettek a Szovjetunióra, az agresszorok megsemmisítő vereségével ért véget.

* * *

A szovjet nép győzelmes Nagy Honvédő Háborúja a szabadságért és haladásért vívott halhatatlan hőstettként kerül örökre az emberiség történelmének legfényesebb lapjaira. A háború, mely mérhetetlen szenvedést zúdított a világra, milliók pusztulásával járt és felbecsülhetetlen anyagi értéket semmisített meg, az ellenség teljes leverésével végződött. A Szovjet Hadsereg szétzúzta a fasiszta államok hadseregeit, megvédelmezte a Szovjetunió szabadságát és függetlenségét, és megmentette a világ népeit és a világcivilizációt a fasiszta barbárságtól.

A szovjet nép a fasiszta agresszorok szétzúzásával az egész világ előtt bebizonyította a szovjet társadalmi- és államrend, a szovjet társadalom erkölcsi-politikai egysége, a szocialista nemzetek közötti testvéri barátság és az éltető szovjet hazafiság lebírhatatlan erejét.

A szovjet nép azért arathatott tíz esztendővel ezelőtt ilyen döntő, történelmi jelentőségű győzelmet, mert igazságos, felszabadító háborút viselt, mert a korszerű, hosszú ideig tartó elkeseredett háború sikeres

vezetéséhez szükséges minden eszköz terén felülmúlta az ellenséget és mert fegyveres erői feladatuk magaslatán állottak.

A szovjetállam a Nagy Honvédő Háború nehéz éveiben fényesen kiállotta a próbát és bebizonyította, hogy a szovjet államrendszer nemcsak a békés építés éveiben a legjobb forma, mely az országot a gazdasági és kulturális felemelkedés útjára vezeti, de háború idején is a legalkalmasabb államforma az ellenség visszaveréséhez szükséges összes erők mozgósítására. A Szovjetunió többek között azért aratott győzelmet a fasiszta államok felett, mert a szovjetállam tág lehetőségeket biztosított a népgazdaság és a kultúra valamennyi ágának gyors fellendítésére. Ez tette lehetségessé, hogy a gazdasági élet megszervezése és fejlesztése, a hadsereg képzettsége és minden egyéb téren igen rövid idő alatt túlszárnyalja a fasiszta államokat. Ebben a tényben jut legélesebben kifejezésre a szovjet társadalmi és államrend fölénye.

A szovjet társadalmi rend rendkívüli életképessége nagyrészt abból adódik, hogy a szovjet államnak sikerült először a történelem folyamán megteremtenie a különböző nemzetek egymáshoz való helyes viszonyát. A Nagy Honvédő Háború igazolja, hogy a Szovjetunió teljesen kialakult soknemzetiségű szocialista állam, melynek szilárdságát bármely burzsoá állam megirigyelheti. A szocializmust megelőző egyetlen társadalomban sem alakult és nem is alakulhatott volna ki a népek olyan morális és politikai egysége, olyan barátsága, mint a szovjet államban. Éppen ez volt a Szovjetunió, a szovjet társadalmi és államrend erejének és legyőzhetetlenségének forrása és ez marad a jövőben is.

A szovjet társadalmi rend a Nagy Októberi Szocialista Forradalom eredményeképpen jött létre. Lenin, midőn az új társadalom felépítésének útjait megjelölte, abból indult ki, hogy a szovjet társadalmi rend győzelméhez, a szocializmus győzelméhez nemcsak meghatározott politikai rendszer, a szovjet rendszer szükséges, hanem igen fejlett gazdasági alap is. Ennek létrehozása nélkül gondolni sem lehetett arra, hogy a Szovjetunió rövid idő alatt felszámolja a cári Oroszország évszázados gazdasági, katonai és kulturális elmaradottságát.

A Bolsevik Párt a forradalom első napjától kiaknázta a szovjet hatalomnak, ennek a valódi népi hatalomnak minden előnyét, leküzdött minden nehézséget, és elszánt harcot folytatott az ország gazdasági újjászületéséért. A párt hozzálátott a nép alkotóerőinek szervezéséhez, hogy biztosítsa a szocialista társadalom termelőerőinek fejlődését és a munka termelékenységének emelését.

A szovjet szocialista népgazdasági rendszer ereje és fölénye a tőkés rendszer felett abban áll, hogy a szocialista rendszerben az állam, mely a dolgozók kezében van az egész nép érdekeit szem előtt tartva, a fejlődés objektív törvényeit szem előtt tartva, irányítja a gazdaság fejlesztését. A szovjet társadalmi rend lehetővé tette a Szovjetunió ter-

melőerőinek tudományosan kidolgozott, egységes terv alapján való teljes kiaknázását.

A szocialista gazdasági rendszer új erőket és forrásokat tárt fel, melyek döntő hatást gyakoroltak a gazdasági fejlődés jellegére, lendületére és ütemére. A fejlődésnek gyors irama tette lehetővé a termelés színvonalának hallatlan emelését. A Párt azonban nem érhette be enynyivel, a Párt előtt az a feladat állt, hogy az országot ipari országgá, a tőkés országoktól független ipari nagyhatalommá fejlessze.

A szovjet nép sikeresen valósította meg a hatalmas feladatokat.

A háború előtti ötéves tervek, a szocialista iparosítás és a mezőgazdaság kollektivizálása eredményeképpen és csakis a szocialista iparosítás, mindenekelőtt a nehézipar és ennek szíve a gépipar fejlesztése és a nagyüzemi szocialista mezőgazdaság kifejlesztése eredményeképpen, — mely a szocializmus építésének, a munkás-paraszt szövetség megszilárdításának, a népjólét emelésének, a védképesség fokozásának egyedül járható útja — a Szovjetunió 13 év alatt gyökeresen átalakult és erős, korszerű nagyiparral és mezőgazdasággal rendelkező szocialista nagyhatalommá vált. Sokszorosára emelkedett az iparcikkek termelése, az ország iparát és mezőgazdaságát teljesen új, modern technikai alapokon építették fel. Az új iparágak, köztük a fejlett hadiipar megteremtése megerősítette az ország katonai és gazdasági hatalmát, biztosította az országnak az aktív védelemre való felkészülését. A szovjet nép már a Nagy Honvédő Háború előtt megteremtette a Szovjet Hadsereg rendíthetetlen erejének anyagi alapjait. Új honvédelmi ipar jött létre, új repülőgép-, harckocsi-, ágyú-, lőszer-, stb. gyárak épültek. Ezt követelték meg a kapitalista környezet viszonyai között a Szovjetunió érdekei.

A Nagy Honvédő Háború teljes mértékben megmutatta a Szovjetunió szocialista gazdaságának erejét és életképességét. A hitleri fasiszták 1941 telére, a Szovjetunióra rákényszerített védelem időszakában hatalmas területeket foglaltak el. Ez a terület adta a háború előtt az egész széntermelés 63, az öntöttvas-termelés 68, az acéltermelés 58, az alumínium-termelés 60, a gabonatermelés 38 százalékát. A szovjet népet azonban nem törték meg az óriási veszteségek és az ebből fakadó nehézségek. A Bolsevik Párt vezetésével a munkásosztály, a kolhozparasztság és a szovjet értelmiség igen rövid idő alatt állította át munkáját a háborús követelményeknek megfelelően. A Szovjetunió keleti vidékein új, hatalmas bázisok alakultak ki. A szovjetállam a szervezés terén is magasan felülmúlta az ellenséget és szétfoszlatta a németek utolérhetetlen szervezési képességéről szóló legendát.

1942 nyarától kezdve a Szovjetunió hadigazdasága már fennakadás nélkül és kellő mennyiségben látta el a hadsereget elsőrendű fegyverzettel. A Szovjet Hadsereg felszerelésének és ellátásának mennyiségi és minőségi fölénye a németekkel szemben, a szovjet nép fáradságos munkájával megteremtett, e jól megszervezett és gyorsan növekvő hadi-

gazdaságnak köszönhető. A háború évei alatt egy percig sem szünetelt az építőmunka, új ipari üzemek, tárnák, kohók, erőművek építésének munkája. Számos új gyárat helyeztek üzembe, igen nagymértékben emelkedett a termelés és a munka termelékenysége.

Ez a Kommunista Párt szervező és lelkesítő munkájának, a szovjet hátország önfeláldozó tevékenységének volt köszönhető.

A Szovjetunió keleti területein a háború négy éve alatt 29 800 000 tonna szenet termelő új szénbányát, 1 860 000 kilowatt összteljesítményű turbinát, 2 405 000 tonna öntöttvas teljesítményű kohót, 2 475 000 tonna acél teljesítményű martinkemencét, 1 226 000 tonna összteljesítményű fémhengerlő gépet helyeztek üzembe.

1943-ban a hadiipari termelés az Uralban az 1940. évinek hatszorosára, a Volga-melléken tizenegyszeresére, Nyugat-Szibériában 34-szeresére emelkedett. Ez volt a szovjet hátország felelete a sztálini felhívásra: „Élenjáró haditechnikát a Szovjet Hadseregnek!" 1944-ben a Szovjetunió keleti területein az öntöttvas-gyártás 46 százalékkal, az acélgyártás 44 százalékkal, a hengereltfém-gyártás 42 százalékkal múlta felül ugyanezen területek 1940. évi színvonalát. Annak ellenére, hogy a déli kohóipar ideiglenesen kiesett a Szovjetunió hadigazdasági gépezetéből, a lőszergyártás vasfogyasztása 1943-ban háromszorosát érte el az 1940. évinek. Ez a mennyiség azt jelenti, hogy a szovjet munkásosztály és hadsereg a front első vonalában harcoló minden fasiszta bandita fejére egy fél tonna lőporral és robbanóanyaggal megtöltött fémet juttatott.

Szakadatlanul tökéletesedett a szovjet haditechnika és magasan felülmúlta a fasiszták által agyondicsért hitlerista technikát. A Szovjet Hadsereg fölénye tüzérségi felszerelés és a tüzérség kihasználása terén nyilvánvaló volt. Ugyanilyen fölényt harcolt ki a Szovjet Hadsereg a légierő, különösen a csatarepülők kihasználásában. A szovjet harckocsik minőségi tekintetben is magasan felülmúlták a német harckocsikat.

Mint ismeretes, a Szovjetunióban a Nagy Honvédő Háború folyamán 29-szer annyi ágyút, 89-szer annyi aknavetőt, 78-szor annyi géppfegyvert, csaknem hat és félszer annyi puskát és majdnem hétszer annyi tölténytyt gyártottak, mint a cári Oroszországban az első világháború idején. A mennyiségi növekedéshez azonban a minőségi változásokat is hozzá kell venni. A reaktív lövedékek és lövegek, az elsőrendű nehéz és légvédelmi ágyuk, a korszerű nehézharckocsik, a nagysebességű repülőgépek, a csatarepülők, a nagyméretű aknavetők, a gyorstüzelő géppuskák, géppisztolyok és automata puskák elévülhetetlen dicsőséget szereztek a szovjet haditechnikának és a Szovjet Hadseregnek.

Az új nyersanyagbázisak feltárása mellett a hadsereg ilyen hatalmas méretű ellátását, a nyersanyagtermelés fokozását a szovjet hátország csak azért tudta megoldani, mert a Párt útmutatása alapján a szovjet mérnökök és technikusok, az élenjáró dolgozók, a legmeszebbmenő taka-

rékosságot valósították meg a nyersanyagok felhasználása terén és merész újításokkal pótolták az esetleg szűkében lévő nyersanyagokat. A páncélacélgyártásnál pl. a duplex rendszerről a martinkemencékben való gyártásra való áttérés a háború két és fél éve alatt a páncélkészletek 350 000 tonnával való emelését tette lehetővé. A páncéltörő-lövedékek gyártásánál a nikkel-acélról a króm-acélra való áttérés két és fél év alatt 7500 tonna megtakarítást eredményezett. A géppisztoly és géppuska lövedékek hüvelyének gyártásánál az áttérés a sárgarézről a bimetallra másfél ezer tonna sárgaréz megtakarítását biztosította, a puskalövedékek gyártásánál a bimetallról a részben a vasra való áttérés 12 000 tonna bimetall megtakarítását eredményezte.

Igen nagymértékben megnőtt a munka termelékenysége. Ez biztosította az egyes, főkép a hadiipari gyártmányok előállítására fordított munkaidő csökkenését. Míg pl. az IL—4 mintájú repülőgép megépítése 1941-ben 20 000 munkaórát vett igénybe, 1943-ban már csak 12 500 munkaórát. A PE—2 mintájú repülőgép gyártására fordított idő 25 300 munkaóráról 13 200 munkaórára csökkent. Hasonló volt a helyzet a tüzérségi üzemekben. A 152 mm-es ágyúknál 4500-ról 2500-ra, a 76 mm ezredlövegeknél 1200-ról 800-ra, a hadosztálylövegeknél 2200-ról 600-ra csökkent a munkaóraszükséglet. A T—34. harckocsi elkészítéséhez 1941-ben 8000 munkaóra volt szükséges, 1943-ban már csak 3700. Ennek tudható be, hogy 1942—43 között, egy év alatt a repülőgépgyártás 37 százalékkal, a légelhárító-ágyúk gyártása 65 százalékkal, a gépfegyvereké 74 százalékkal, a rohamlövegek gyártása pedig 71-szeresére emelkedett.

A termelés ilyen emelkedése csakis a szocialista állam, a Kommunista Párt irányításával, a Szovjetunió népeinek hősi munkájával volt elérhető. A haditermelés fokozását és a Szovjet Hadsereg ellátását a legjobb technikával, a hadiiparnak, a háború idején elért rendkívüli fejlesztése és mindenek előtt az a szilárd ipari bázis biztosította, mely a Szovjetunióban még a Nagy Honvédő Háború előtt jött létre. Ez eredményezte a Szovjet Hadsereg elsőrendű haditechnikai felszereléssel való ellátását.

A szocialista ipar és a szocialista közlekedés mellett a szocialista mezőgazdaság is megoldotta mindazokat a nagy feladatokat, amelyek elé a Nagy Honvédő Háború állította. Csakis a mezőgazdaság szocialista átalakításának, a nagyüzemi szocialista mezőgazdaság létrehozásának köszönhető, hogy a háború alatt, a legkritikusabb helyzetben a mezőgazdaság, vetésterületét állandóan növelve folyamatosan képes volt biztosítani a hadseregnek és a hátországnak élelmiszerrel és az iparnak nyersanyaggal való ellátását. Amíg pl. a beszolgáltatott, illetve felvásárolt gabonamennyiség az első világháború alatt a cári Oroszországban 1399 millió pudot ért el, Szovjet-Oroszország fennállásának első időszakában 1918—21-ben pedig csak 920 millió pudot tett ki, a Szovjetunióban 1941—44-ben, a leggazdagabb gabonatermő terület Ukrajna és

Észak-Kaukázus német megszállása ellenére is meghaladta a 4264 millió pudot, vagyis több mint háromszorosa volt az első világháborúénak. A burgonya vetésterülete 1940—44 között Nyugat-Szibériában 53 százalékkal, Kelet-Szibériában 74,8 százalékkal nőtt meg. Az állami gazdaságokban a főzelékfélék vetésterülete 1944-ben háromszorosát érte el az 1940. évinek.

A szocialista mezőgazdaság ezeket a hatalmas eredményeket annak ellenére is képes volt megoldani, hogy a háború következtében igen sok munkabíró férfit kellett a mezőgazdaságból kiszakítani. A frontra távozó férfiak helyébe nők, ifjak és gyermekek léptek. A kiesett gépeket és állatállományt sokszor tehenek igába fogásával pótolták. A munka termelékenysége mégis jelentékenyen emelkedett. Sok vidéken a ledolgozott munkanapok 70—75 százalékát a nők végezték el. Helyettesítették a hadbavonult férfiakat. Ők álltak a kolhozok, a munkacsoportok élére, ők fogták kezükbe a traktorok, és kombájnok kormánykerekeit. Míg 1940-ben a traktor- és kombájnkezelőknek csak 9 százaléka volt nő, 1944-ben a traktoristák 81 százaléka, a kombájnkezelők 62 százaléka közülük került ki. „A szovjet nők, ifjak és leányok a haza becsülete és függetlensége érdekében vitézséget és hősiességet tanúsítanak a munka frontján. Méltónak bizonyultak apáikhoz és fiaikhoz, férjeikhez és fivéreikhez, akik a fasiszta szörnyetegekkel szemben védelmezik a hazát." (Sztálin.) A Nagy Honvédő Háborúban a kolhozparasztság megvédelmezte saját államát, szeretett hazáját, a falu történetében példátlanul álló magasfokú öntudatot tanúsított az általános népérdek iránt, védte a világ egyetlen hatalmát, mely szabad, jómódú és kulturált életet biztosított számára.

A szovjet hátország hatalmas, áldozatkész munkájának eredményeképpen 1945 elején a Szovjet Hadsereg négyszer annyi hadosztállyal, ötször akkora tüzérséggel, 15-ször annyi tankkal és ötször annyi repülőgéppel rendelkezett, mint a háború kezdetén. Így vált lehetővé az, hogy a Berlinért vívott páratlanul súlyos utolsó csatában a Szovjet Hadsereg 41 000 lövege, 8400 a tüzérséggel együttműködő repülőgépe, és több mint 6300 legmodernebb harckocsija vett részt. A szovjet hátország pontosan ellátta a haza határától több ezer kilométerre távollévő katonáit mindennel, amire szükségük volt, jóllehet ezen az óriási távolságon a hidakat és utakat a visszavonuló ellenség mind szétrombolta. A Szovjet Hadsereg utánpótlása egy percre sem szakadt meg a nagy távolságok miatt, a Moszkvától—Berlinig terjedő távolság sokkal rövidebbnek bizonyult, mint amekkora a németek számára volt az út Berlintől Moszkváig.

A szovjet társadalmi rend győzelmével együtt a Nagy Honvédő Háborúban diadalmaskodott a szovjet államrendszer is. A hitleristák, mikor a Szovjetunió megtámadásának barbár tervét kidolgozták, arra számítottak, hogy kezdeti sikereik következtében összeütközések keletkeznek majd a Szovjetunió munkásai és parasztjai között, viszályok rob-

bannak ki a Szovjetunió népei között és felkelések törnek ki a szovjet hatalom ellen. A fasisztáknak ezek a számításai csúfos kudarcot vallottak. A Szovjetunió munkásainak és parasztjainak szövetsége, az ország népeinek erkölcsi-politikai egysége és barátsága minden megpróbáltatást kiállott, sőt a háború folyamán még jobban megszilárdult. A német fasisztáknak nem sikerült a szovjet emberek tudatát kannibál fajelméletükkel megmérgezniök. Számításaik kudarcra voltak ítélve, mert nem értették meg, hogy a Szovjetunió, mint soknemzetiségű állam nem burzsoá alapon jött létre, amely nemzeti bizalmatlankodást és nemzeti elégedetlenkedéseket szít, hanem szovjet alapon, mely a nemzetiségek közti baráti érzés és testvéri együttműködés szellemét neveli. A Szovjetunió a Nagy Honvédő Háború időszakában az egész világ számára bebizonyította, hogy mintaképe a soknemzetiségű államnak, melyben a nemzetiségi kérdés és a nemzetek együttműködésének kérdései jobban vannak megoldva, mint bármely más soknemzetiségű államban. A szovjet társadalom a munkások, parasztok és értelmiségiek baráti együttműködésének nagy példaképe, melyben az emberek milliói testvéri segítséget nyujtanak egymásnak, és egy nagy közös ügyért munkálkodnak, a kommunista társadalom felépítéséért. A szovjet társadalom erkölcsi és politikai egységéből fakad a szovjet állam ereje és legyőzhetetlensége, a további növekedés és felvirágozás legfőbb biztosítéka.

A hitleri Németországon aratott győzelem nem csupán a szovjet társadalmi és államrend, hanem az élenjáró szovjet ideológia diadala is volt. „A hitleristák a háború folyamán nemcsak katonai, hanem erkölcsi és politikai vereséget is szenvedtek. Valamennyi faj és nemzet egyenjogúságának országunkban meghonosodott ideológiája, a népek barátságának ideológiája teljes győzelmet aratott a hitleristák vadállati nacionalizmusban és faji gyűlölködésben megnyilvánuló ideológiáján." (Sztálin)

A párt vezette ideológiai munka az éltető patriotizmus magasztos eszméivel fegyverezte fel az egész szovjet népet. „A szovjet hazafiság ereje abban áll, hogy nem faji, vagy nacionalista előítéletekre, hanem a népeknek a szovjet haza iránti lelkes odaadására és hűségére, az országunkban élő valamennyi nemzet dolgozóinak baráti szövetségére támaszkodik. A szovjet hazafiságban harmonikusan olvadnak egybe a népek nemzeti hagyományai és a Szovjetunió minden dolgozójának közös érdekei. A szovjet hazafiság nem választja el, hanem ellenkezőleg egységes, testvéri családba tömöríti országunk valamennyi nemzetét és népét. Ebben kell látnunk a Szovjetunióban élő népek megbonthatatlan és egyre szilárduló barátságának alapját. A Szovjetunió népei ugyanakkor tiszteletben tartják a külföldi országok népeinek jogait és függetlenségét és mindig készek voltak békében és barátságban élni a szomszédos államokkal. Ebben kell látnunk államunk és a szabadságszerető népek növekvő és erősbödő kapcsolatainak alapját." (Sztálin)

Most, amikor a tőkés világban dühöng az amerikai imperialisták által propagált állati sovinizmus és fajelmélet, mikor az imperialisták az ideológiai fronton is az új világháború előkészítését célozzák, különös jelentősége van a proletárinternacionalizmusra és a hazafiságra való nevelésnek. Hazafinak lenni annyit jelent, mint könyörtelen harcot vívni a nacionalizmus és a kozmopolitizmus minden megnyilvánulása ellen, megőrizni a hazafiúi méltóságot, mélyen tisztelni a nép nagy forradalmi és kulturális hagyományait, küzdeni a tudomány és kultúra színvonalának emeléséért és becsületesen dolgozni a haza javára.

A Szovjetunió győzelme a fasiszta Németország és az imperialista Japán felett, mindenekelőtt a szovjet társadalomnak, a gazdasági és államrendszernek, a Bolsevik Párt eszmei és politikai vezetésének, a szocialista iparnak és a szocialista mezőgazdaságnak, a munkásosztály önfeláldozó hazafiasságának, a parasztságnak és az értelmiségnek, az egész hátország hősies munkájának, a szovjet társadalom erkölcsi-politikai egységének, a Szovjetunió népei és osztályai közötti baráti együttműködésnek a győzelmét jelentette. Annak az ügynek győzhetetlenségét, melynek zászlajára Marx—Engels—Lenin—Sztálin neve van írva.

Ez a győzelem azonban, magától értetődően nem lett volna lehetséges olyan hatalmas fegyveres erő nélkül, mint a Szovjet Hadsereg, mely a győzelmet a csatamezőkön közvetlenül kiharcolta. A háború bebizonyította, hogy a Szovjet Hadsereg elsőrangú hadsereg, amely teljesen korszerű felszereléssel, tapasztalt tisztikarral rendelkezett és amelynek harci, erkölcsi értéke minden eddigi hadseregét felülmúlta.

A Szovjet Hadsereg ereje abban áll, hogy a felszabadult munkások és parasztok hadserege, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hadserege, a világ első szocialista államát védelmező hadsereg, hogy a Szovjetunió népei közti barátság és testvériség hadserege, a szovjet állam összes népeinek szabadságát és függetlenségét védő hadsereg, hogy az egész világ népei között békét erősítő és védelmező hadsereg, mely minden ország dolgozóinak érdekeit, az egész szabadságszerető emberiséget védelmezi. Ezek az alapvető tényezői és ez az eredete a Szovjet Hadsereg erejének. Ezek a tényezők azonban önmagukban még nem magyarázzák meg a Szovjet Hadsereg katonai erejét. A korszerű háborúban való győzelemhez feltétlenül szükséges a megbízható hátország a harcoló hadsereg hátában, az, hogy a hadseregnek modern és bőséges technika álljon rendelkezésére, az, hogy a hadsereget bátor, fegyelmezett és öntudatos harcosok nagy tömege alkossa. Ezekhez a tényezőkhöz továbbá elengedhetetlenül hozzá kell járuljon a háború menetében és kimenetelében döntő szerepet játszó hadvezetési művészet is.

A Párt szakadatlanul és fáradhatatlan figyelemmel kísérte a Szov-

jet Hadsereg életének minden tevékenységét, az olyan kérdéseket, mint a fiatal katonák oktatása, a tiszti káderek kiképzése, a hadsereg szakadatlan ellátása haditechnikai eszközökkel, lőszerrel, üzemanyaggal, a fegyverzet korszerűsítése, a katonák és tisztek ellátása, a személyi állomány politikai nevelése, a fegyelem megerősítése, a törzsek munkája, mindig kihangsúlyozva, hogy a szovjet csapatok összes harctevékenysége közül mennyire fontos és elsőrendű a harcolnitudás, a hadművészet és a haditudomány. A Szovjet Hadsereg a háború alatt bőséges harci tapasztalatokra tett szert, milliók sajátították el tökéletesen a fegyverek kezelését, a parancsnokok tízezrei váltak a hadviselés mestereivé, mert napról-napra tökéletesítették a kiképzést, tanulmányozták a háború tapasztalatait és megtanultak úgy harcolni, ahogy azt a győzelem ügye megkövetelte.

A történelem még nem ismerte a hadseregek és népek oly magas erkölcsi szellemét, mint amilyent a szovjet emberek a Nagy Honvédő Háború éveiben mutattak. Évszázadokig nem halványuló fénnyel fog élni Gastello kapitány, Matroszov gárdista, Markin páncélos, Korolev partizán, Liza Csajkina, Zója Koszmogyemjanszkaja, Sztálingrád, Szevasztopol, Odessza, Leningrád, Moszkva hőseinek neve.

A krasznodoni Komszomol-parkban az Ifjú Gárda hőseinek sírja felett emelkedő emlékmű ezt a feliratot hirdeti: „Forró véretek cseppjei, mint a szikra világítanak az élet homályában és sok bátor szívet gyujtanak lángra." Ezek a szavak méltó emléket állítanak valamennyi szovjet hősnek és lelkesítésül szolgálnak a jövő nemzedék számára.

Az önfeláldozó hazaszeretet, az ebből fakadó tömeges hősiesség volt a Szovjet Hadsereg győzelmének egyik fő forrása.

A Szovjetunió győzelmének lelkesítője, szervezője és vezetője a kommunisták pártja volt. A Párt egyesítette a nép minden erejét, az ország minden erőforrását és eszközét a győzelem kivívására. A Párt adta legjobb erőit a hadsereg megerősítésére és a szilárd hátország megteremtésére.

A moszkvai pártszervezet pl. rögtön a háború első napjaiban sokezer harcost adott a frontnak, többszázezer dolgozót mozgósított a város védelmére és a helyi légvédelmi szervezetek részére. Nők, ifjak és leányok ezrei építették a védővonalakat Moszkva körzetében és előterében és tették munkájukkal Moszkvát bevehetetlen erőddé. A moszkvai pártszervezet több mint 10 népfelkelő és kommunista-komszomol hadosztályt alakított és küldött a frontra. A leningrádi pártszervezet tagjainak és tagjelöltjeinek több mint 60 százaléka védelmezte fegyverrel a kézben Leningrádot. 160.000 leningrádi kommunista lépett a népfölkelő hadosztályokba. Hasonlóképpen dolgoztak Ukrajna és Bjelorusszia pártszervezetei és a többi pártszervezetek is. A kommunisták vezetésével százezerszámra állottak be a munkások, a kolhozparasztok és a szellemi dolgozók a Szovjet Hadsereg soraiba és a partizánosztagokba és védték hősies harcukkal a szovjet hazát. A Párt

vezetésével keltek fel a Szovjetunió népei, hogy irtóháborút vívjanak az emberiség legádázabb ellensége, a vadállati fasizmus ellen.

Az ukrán nép számos partizánosztagot alakított a pártszervezetek vezetésével, melyek csapást csapás után mértek a fasiszta területrablókra. A háború kezdetétől 1945 február 15-ig csupán Ukrajna partizánjai 175.000 ellenséges tisztet és katonát irtottak ki, 2331 szerelvényt, 2230 mozdonyt, 21 páncélvonatot, 24.121 vasúti kocsit, 64 repülőgépet, 527 harckocsit és páncélautót, valamint 30 folyami hajót semmisítettek meg, vagy megrongáltak. 792 vasúti és országúti hidat robbantottak fel, 25 átkelési helyet foglaltak el és tartottak a szovjet csapatok megérkezéséig a Dnyeperen, Dnyesznán, a Pripjatyon és a többi folyókon.

Bjelorusszia partizán hadserege 1943-ban már több mint 300.000 főből állott. Ezek a partizánok példátlan hősiességükkel felbecsülhetetlen segítséget nyujtottak a Szovjet Hadseregnek. Bjelorussziában, Leningrád alatt, a Brjanszki erdőben és más területeken egész „partizánvidékek" alakultak, ahol az ideiglenes német megszállás alatt is mindvégig megőrizték a szovjet hatalmat.

Ennek az egész népet felölelő nagy hazafias mozgalomnak szervezői és lelkesítői a kommunisták, a pártszervezetek voltak, amelyek a partizánmozgalom vezérkaraivá alakultak át. Igy pl. Fjodorov, a Szovjetunió kétszeres hőse a háború előtt a Csernyigov területi pártszervezet titkára volt, a háború alatt pedig egy olyan partizánkötelék parancsnoka, amely több mint 700 német szerelvényt pusztított el, közel 50 hidat felrobbantott, megbénítva ezzel az ellenség közlekedését. Kovpak, a Szovjetunió kétszeres hőse 60 főnyi partizánosztagát fejlesztette olyan félelmetes és hatalmas erővé, mely állandó rémületet keltett a fasisztákban és a pusztító csapások sorát mérte rájuk.

A kommunisták közül kerültek ki olyan félelmet nem ismerő partizánparancsnokok, mint Sztrelec, Duka, Naumov, Rudnyev, a Szovjetunió hősei és sokan mások, akik személyes példaadásukkal felbecsülhetetlen értékű szervező hatást gyakoroltak a nép tömegeire, a fasiszta megszállókkal szemben tanusított makacs ellenállásra.

A Kommunista Párt lelkesítette és vezette a munkások és kolhozisták millióit a fronton és a partizánosztagokban tanusított halhatatlan haditettekre. Ugyanilyen hőstetteket hajtottak végre a munka frontján a termelésben dolgozó munkások, mérnökök és a kolhozok dolgozói. A Párt vezetésével vált a szovjet állam egységes katonai táborrá.

A párt felhívása „Mindent a frontnak, mindent a győzelemért!" vált valamennyi szovjet ember harci jelszavává. A párt vezetése vitte sikerre azt az igen bonyolult és hatalmas szervezőmunkát, melyet a szovjet és gazdasági szerveknek, valamint a közlekedésnek meg kellett oldania. A kommunista párt vezetésével mutattak példát a hátországban és a fronton egyaránt az áldozatos, hősi, kitartó munkára.

A Szovjet Hadsereg és a szovjet nép hatalmas ereje a párt vezetéséből, a párt helyes politikai irányvonalából, tudományos program-

jából, bölcs és rugalmas taktikájából, szervezettségéből, vasfegyelméből és éberségéből fakadt. Ezek a tulajdonságok és a néppel való szerves kapcsolat tették a pártot az egész ország vezető és irányító erejévé. A párt tagjai a nép legjobb, élenjáró képviselőiből, a mélységesen elvhű, vasakaratú, bátor, szerény, becsületes és a néphez hű emberekből kerülnek ki. „Csak a kommunizmus őszinte hívei, csak azok, akik lelkiismeretes odaadással viseltetnek a munkásállam iránt, csak a becsületes dolgozók, csak a kapitalizmus alatt elnyomott tömegek képviselői jönnek majd a pártba. Csakis ilyen párttagokra van szükségünk" — tanította a párt halhatatlan alapítója, Lenin elvtárs, és a párt mindvégig megtartotta ezt az útmutatást. Ez magyarázza a párt szerves és elszakíthatatlan kapcsolatát a néppel, a nép határtalan szeretetét, odaadását és tiszteletét a párthoz. Ebben rejlik a párt legyőzhetetlen ereje. Ezért volt az, hogy éppen a háború legveszélyesebb pillanataiban ezerszámra léptek be az öntudatos, bátor és hazájukhoz hű szovjet emberek a pártba. A párt 1942 első felében 431.850 szovjet hazafit vett fel tagjelöltjéül, az év második felében pedig 640.238 fővel növekedett a létszám.

A párt tehát, miközben megszervezte az ellenség visszaverését, vezette a hatalmas arányú hadműveleteket és kifejlesztette a Szovjet Fegyveres Erőket, egyidejűleg kiaknázta és mozgósította a nép minden erejét, a hős Szovjet Hadsereg támogatására. A párt vezetése, a kommunisták személyes példaadása tette tömeges jelenséggé a hősiességet. A kommunisták élenjáró szerepét bizonyítja, hogy a Szovjetunió hőse kitüntetést elnyert harcosoknak 65 százaléka volt kommunista és 13 százaléka volt komszomolista. A kitüntetésekkel és rendjelekkel kitüntetettek közül kb. minden második kommunista, vagy komszomolista volt.

A pártszervezet nagy ereje biztosította a szovjet nép számára a teljes győzelmet, a legerősebb és legádázabb ellenség felett, a legsúlyosabb háborúban, amelyet valaha is feljegyzett a történelem.

A Szovjet Fegyveres Erők fennállásuk egész folyamán a szovjet haditudomány alapján épültek fel, nyertek kiképzés és folytatták hadműveleteiket. Ez a tudomány, mely a marxista-leninista tanításokon alapszik és magáévá tette mindazt, ami a mult hadviselési művészetében a legjobb volt, kimerítő választ ad a korszerű háború folytatásának és a győzelem kivívásának minden problémájára. A szovjet hadtudomány bátran szakított a régi „klasszikus" hadtudomány hagyományaival, melyek csak a stratégiai és taktikai kérdéseket ölelték fel és merészen túllépte ezeket a kereteket. A szovjet hadtudomány a helyes stratégiai és hadműveleti tervek mellett megköveteli a terveknek az ország lehetőségeinek megfelelő gazdasági biztosítását és azt tartja, hogy a jó stratégiai és hadműveleti tervek, jóllehet fontos fel-

tételei a háború megnyerésének, egymagukban, a gazdasági lehetőségek figyelembevétele nélkül nem elegendők a győzelemhez. Emellett elengedhetetlen feltételnek tartja a nép és a hadsereg magas erkölcsi szellemét a háború egész folyamán.

A szovjet állam és a Szovjet Hadsereg a Nagy Honvédő Háború egész folyamán biztosítani tudta mindezeket a feltételeket.

Tíz évvel ezelőtt Európában véget ért a háború. A Szovjet Fegyveres Erők győztesen kerültek ki a halálos párviadalból, megsemmisítő csapást mértek a hitleri fasizmusra, saját barlangjában tiporták szét a fasiszta fenevadat. A békeszerető emberiség évre-évre mélyebben ismeri fel a Szovjet Hadsereg felszabadító küldetésének nagyságát, s az évek múlása nem homályosítja a szovjet nép világtörténelmi hőstettét.

A második világháború, melyet a nemzetközi reakciói erői készítettek elő s a fasiszta államok robbantottak ki, óriási veszélybe sodorta az egész emberiséget. A haladás és a civilizáció ügye forgott kockán. Ez a magyarázata, hogy a szovjet nép nagy szabadságharca — mint azt a halhatatlan Sztálin már a háború kezdetén előre látta — egybeolvadt a világ népeinek a függetlenségért, a demokráciáért, a szabadságért vívott küzdelmével. A népek szerte a világon, mint saját ügyük győzelmére tekintettek a Szovjet Hadsereg fényes diadalaira, meleg együttérzésük és büszkeségük kísérte Moszkva és Sztálingrád, Kurszk és Belgorod, Kiev és Minszk, Leningrád és Tallin, Jassy és Lvov győzőit, a Visztulánál, a Nyemennél, a Dunánál és az Oderánál, Budapest, Bécs és Berlin alatt diadalmaskodó győzteseket. A szovjet nép felszabadító háborúja — éppen jellegénél fogva — hűséges szövetségesekre talált mindazon népek soraiban, melyek saját szabadságukért és függetlenségükért szálltak síkra. A Szovjet Hadsereg oldalán és a Szovjet Hadsereg győzelmeitől lelkesítve ragadtak fegyvert Franciaország és Belgium, Olaszország és Görögország, Lengyelország, Csehszlovákia és Jugoszlávia hős partizánjai, s ha az előbbieknél szerényebb körülmények között, a magyar nép legjobb fiai is. Vállvetve harcoltak a Szovjet Hadsereggel a közös ellenség ellen a lengyel és csehszlovák, később a bolgár és román csapatok és az új magyar hadsereg első alakulatai is. Az angol és amerikai nép legjobb fiai közül is sokan áldozták életüket a győzelemért. Mindez pillanatra sem homályosítja el azt a történelmi tényt, hogy a szovjet nép viselte a harc oroszlánrészét és hozta a legnagyobb áldozatokat az öldöklő küzdelemben. A népek tudják ezt, ezért övezik soha el nem múló hálával és szeretettel a „győztes" népet.

Az egész haladó emberiség nap, mint nap jobban ismeri fel az események tükrében, hogy a Szovjet Hadseregnek a Nagy Honvédő Háborúban aratott fényes győzelme megváltoztatta a világtörténelem

egész menetét. A fasiszta államok legyőzésének eredményeképpen gyökeresen megváltozott az egész nemzetközi helyzet. Meggyengültek a reakció és az imperializmus hadállásai, megnövekedtek a szocializmus és a demokrácia erői.

Közép- és Délkelet-Európa népei, miután a Szovjet Hadsereg felszabadította őket a fasiszta iga alól, megdöntötték a földesurak és tőkések hatalmát és népi demokratikus rendet teremtettek hazájukban. A nagy kínai nép — a dicső Kínai Kommunista Párt vezetésével — hatalmas győzelmet aratott az imperializmus erői felett. A kínai népi forradalom győzelme és a Kínai Népköztársaság megalakulása a szocializmus és demokrácia ügyének egyik legnagyobb eddigi diadala. Felbecsülhetetlen nemzetközi jelentősége van a Német Demokratikus Köztársaság létrejöttének is. Ilymódon egy sor ország visszavonhatatlanul letért a kapitalizmus talajáról és a szocialista fejlődés útjára lépett.

Felmérhetetlen jelentőségűek azok a változások, melyek a gyarmati és félgyarmati országokban mennek végbe, ahol egyre nagyobb tömegek vesznek részt a szabadságért és függetlenségért folyó harcban. Az évszázados gyarmati elnyomás igájában senyvedő népek felébredtek. Ez az ébredés, melynek kézzelfogható bizonyítéka a bandungi értekezlet, az imperializmus gyarmati rendszerét végleges megrendüléssel fenyegeti. De az imperialista monopóliumok, melyek hozzászoktak, hogy más népek vére és szenvedése árán hatalmas profitot zsebeljenek be, nem akarnak lemondani pozíciójukról, újabb és újabb tömbök kovácsolódásával igyekeznek befolyásukat fenntartani. A történelmi fejlődést azonban semmilyen erő sem gátolhatja. Az igaz ügy, mint azt a Szovjetunió, Kína, Korea, Vietnam példája is napnál világosabban bizonyítja, legyőzhetetlen.

Tíz esztendővel ezelőtt, a Szovjet Hadsereg győzelmes fegyverei nyomán a hőn áhított béke hajnala virradt az annyit szenvedett vén Európára. A ragyogó tavaszi égen azonban rövidesen újra sötét felhők kezdtek gyülekezni. Az amerikai—angol blokk államai, melyek már a háború alatt se teljesítették híven szövetségi kötelezettségeiket és a fasizmus erőinek megóvására törekedtek, mindjárt a háború befejezése után letértek a teheráni, jaltai és potsdami egyezmények vonaláról s a fasizmussal való megbékélés, a Szovjetunióval való ellenségeskedés útjára léptek. Jóformán véget sem ért még a népekre annyi szenvedést hozó második világháború, máris a harmadik világégés kirobbantását kezdték előkészíteni.

Az imperialista vezető körök agresszív politikája, tömörülésre késztette a béke és a szocializmus híveit.

A népek létrehozták a béke, a demokrácia és a szocializmus egységes, hatalmas 900 milliós táborát, s szoros testvéri egységben követik e tábor vezetőjét, a Szovjetuniót, a világbéke megdönthetetlen támaszát.

A Szovjetunió érdekei nem választhatók el a világbéke ügyétől. A szovjet nép számtalanszor bebizonyította ezt a történelem folyamán.

A második világháborúban sem csupán a háború megnyerése volt a szovjetállam hadicélja, hanem az is, hogy a győzelem segítségével — ha nem is örökre, de legalább hosszú időre — meghiúsítsa az új agresszió, az új háború kirobbantását.

A szovjet nép, a szovjet kormány vezetésével a háború befejezése óta is következetesen és szívósan küzd e nemes cél eléréséért. A békés együttélés lehetőségének lenini—sztálini elvéből kiindulva világrahangzóan leplezi le az új agresszorokat és hirdeti az elintézetlen kérdések békés úton való, az érdekelt országok kölcsönös megegyezésén alapuló megoldásának politikáját. Ezt a politikát, a szovjet állam tettekkel igazolt béketörekvéseit az egész haladó emberiség melegen támogatja. A világ népei gyűlölik a háborút. A népek a béke fenntartásáért és megszilárdításáért harcolnak s ezért a célért fognak a jövőben is egyre elszántabban síkra szállani.

Erre annál is inkább nagyobb szükség van, mert az agresszív imperialista körök nem akarnak számolni a nemzetközi helyzetben bekövetkezett történelmi változásokkal s elvakult dühükben visszafelé igyekeznek forgatni a történelem kerekét.

Az amerikai agresszorok, a szétvert fasiszták méltó utódai most az amerikai imperializmus őrült világuralmi terveit akarják megvalósítani. Azok, akik a fasiszta fenevadat útjára indították, nem tanultak a leckéből és újabb agressziós kalandokon törik fejüket, pedig keservesen ráfizet, aki figyelmen kívül hagyja a történelem tanulságait. A történelem tapasztalata ugyanis a háborús gyújtogatók ellen szól. Az első világháború, melyet az imperialisták robbantottak ki, meghozta a Nagy Októberi Szocialista Forradalmat, a szocializmus győzelmét a föld egyhatodán. A második világháború, melyet az imperialisták tulajdonképpen a Szovjetunió népei ellen indítottak, egész sor ország kiszakadását eredményezte az imperializmus láncából s jelentős mértékben összezsugorította a kapitalizmus uralmi szféráját. Semmi kétség, hogy ha az imperialisták — az emberiség túlnyomó részének akarata ellenére — kirobbantanák a harmadik világháborút, saját sírjukat ásnák meg, mert ez menthetetlenül az egész kapitalista rendszer összeomlására fog vezetni.

A ma hitlerei, a világhatalomra törő amerikai imperialisták, a világuralomnak ezek az új megszállottjai, most újra azokat a szellemeket élesztgetik, amelyeket egyszer már képteleneknek bizonyultak a hordóba visszaparancsolni.

A nyugatnémet militarizmus feltámasztásáról, az új Wehrmacht felállításáról van szó. Ez az új Wehrmacht egyébként szervezetét, szellemét, személyi összetételét és céljait tekintve, egyáltalán nem tekinthető újnak.

Kijelölt főparancsnoka Creuwell, annakidején Rommel vezérkari főnöke volt, vezérkari főnöke Heusinger náci tábornok, a hitleri hadsereg szárazföldi főparancsnokságának hadműveleti osztályvezetője.

Személyügyi főnöke Kunzen altábornagy, ugyanezen parancsnokság személyügyi osztályának vezetője, az új haditörvényszék vezetője, Rosenkranz főbíró, a hitleri katonai bíróság tagja. Olyan vezetői vannak ennek a hadseregnek, mint Gille, volt SS tábornok, Galland repülő tábornok, az új légierő felügyelője, Speidel volt náci tábornok, Frayer, Flotow, Heuser, Brandstetter és Eberhard náci ezredesek, vagy a leendő német haditengerészet parancsnoka, Kretschmer fregattkapitány, akit mint tengeralattjáróparancsnokot Hitler angol hadihajók elsüllyesztéséért tüntetett ki. Lehet, hogy az angol ízlésnek megfelelnek az ilyen szövetségesek, ebbe mi nem szólhatunk bele. A béke hívei — s köztük népünk, melyet annyiszor taposott germán hódító csizmája s melynek oly szomorú történelmi tapasztalatai vannak a német imperializmus agresszivitásáról — azonban nem térhetnek napirendre az effajta események felett. Minthogy az imperializmus agresszív erői egyre fokozzák a fegyverkezési versenyt, s különböző tömböket tákolgatnak összse a békeszerető népek ellen, szembe kell velük helyezni a béketábor országainak a marxista—leninista pártok által sziklaszilárd egységbe összekovácsolt, egyesített erőit.

A párizsi egyezményeket — jóllehet a népek akarata ellenére és a nemzetközi kapcsolatok terén példa nélkül álló megfélemlítések és zsarolások útján — ratifikálták. Tekintettel ezen egyezmények veszélyességére, a béketábor országai se maradhatnak tétlenek. Ez megbocsáthatatlan könnyelműség lenne. Épp ezért — a moszkvai értekezlet határozatainak megfelelően — a legközelebbi napokban Varsóban ismét összeülnek az érdekelt kormányok képviselői, hogy konkrét intézkedéseket tegyenek biztonságuk fokozására, a megfelelő barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyujtási szerződések megkötése és a szerződésben résztvevő államok egyesített katonai parancsnokságának létesítése útján.

Ezt a lépést megköveteli népeink biztonsága és a béke fenntartásának ügye. A magyar nép, mely világosan látja, hogy a Wehrmacht újjászervezése milyen komoly mértékben fenyegeti békénket és függetlenségünket, s melynek számára különös veszélyt jelent az agresszív nyugatnémet militarizmus, amely nem titkolt szándékának, az új Anschluss-nak megvalósításával hazánk határainál állna, egységesen helyesli és teljes erejével támogatja pártunk és kormányunk lépéseit hazánk szabadságának és függetlenségének biztosítására és örömmel vállalja mindazokat a kötelezettségeket, melyek a béke megvédésével kapcsolatban reá háramlanak. A magyar nép, mely hosszú évek fáradságos és áldozatos munkájával hozta létre igaz ügyének hű védelmezőjét, jó kezekben tudja a Haza biztonságának ügyét s továbbra is, mint eddig, szerető gondoskodással s jogos önbizalommal tekint húsából való húsára, véréből való vérére, a Magyar Néphadseregre, abban a biztos tudatban, hogy az mindig készen áll dolgozó népünk parancsának maradéktalan teljesítésére.

A béketábor országainak népei hatalmas arányú építő munkával vannak elfoglalva s éppen ezért éberen őrt állnak e békés építőmunka vívmányai felett s mindent elkövetnek, hogy biztosítsák a fejlődés további békés útját és államaik kellő biztonságát. Országaink népei békében akarnak élni és baráti kapcsolatokat akarnak teremteni minden más néppel. Éppen ezért továbbra is síkraszállnak a béke és az általános biztonság ügye mellett, a vitás kérdések békés rendezése érdekében.

Ennek a politikának helyességét bizonyítják éppen ezekben a napokban az oszrák államszerződés kérdésében folytatott tárgyalások, melyek egy, az imperialisták által hosszú évek óta halogatott kérdést céloznak a kölcsönös megegyezés alapján megnyugtató módon megoldani s az a biztos tudat, hogy az imperialista hatalmak előbb vagy utóbb a német kérdés békés megoldása érdekében is tárgyalóasztalhoz kényszerülnek s megtárgyalásra kerülnek a Szovjetunió következetes békejavaslatai, a fegyverzet csökkentése, a tömegpusztító fegyverek eltiltása stb. Ez az egész békeszerető emberiség vágya s ezzel — tetszik nem tetszik — az imperialista uraknak számolniok kell.

Ezek az urak azt hirdetik, hogy a szocialista tábor országaival nem lehet megegyezni, hogy velünk csak az „erő helyzetéből" lehet beszélni. Esztelen dühükben úgy gondolják, hogy zsarolások és megfélemlítések útján elérhetik aljas céljaikat. Lehet, hogy ezek a módszerek eredményre vezetnek egyes hisztériára hajlamos imperialista vezetőkkel szemben, a mi táborunkról azonban hatástalanul pattannak vissza az effajta kísérletek. A béketábor országai nem könyörögnek a békéért, hanem legyőzhetetlen erejük tudatában harcolnak érte s ha az imperialisták nem állnak el szándékaiktól s mégis az új háború kirobbantásának útjára népnek, közös erővel olyan választ adunk minden támadónak, mely egyszersmindenkorra lehetetlenné teszi az agresszió megismétlődését. Egyesített erőnk — figyelembe véve, hogy a béketábor ma már a fegyverzet minden terén is felülmúlja az agresszorokat — a béke minden hívének erőfeszítéseitől támogatva, elegendő ahhoz, hogy a népek békés életének megzavarására irányuló minden kísérletet megsemmisítve utasítson vissza, egyszersmindenkorra szétzúzza az agresszió erőit s diadalra vigye jogos, igazságos ügyünket. Ha az amerikai imperialisták és szolgáik nem tanultak abból a leckéből, melyet az agresszorok tíz évvel ezelőtt kaptak, a népek olyan újabb leckében részesítik őket, melynek tanulságait — a kapitalizmus világméretű bukása következtében — már nem lesz alkalmuk megszívlelni.

Ebben a harcban velünk a német nép is, nemcsak a Német Demokratikus Köztársaság népe, de a nyugatnémet munkások és dolgozók tömegei is, akik elszánt harcot folytatnak az imperialisták ellen, az egységes, demokratikus, békeszerető Németország létrehozásáért.

A második világháború idején az egész világ meggyőződhetett a szocializmus országának erejéről és hatalmáról. Azóta még jobban megnövekedett a Szovjetunió hatalma, mely a Kínai Népköztársaság és a népi demokratikus országok erejével egyesítve lényegesen felülmúlja az imperialista agresszorok erőit.

A háború híveinek áthághatatlan akadály mered útjában: a népek békeakarata, eltökélt szándéka, hogy nem engedik megismétlődni a hitlerista kalandot, s kicsavarják a bűnös fegyvert az agresszorok kezéből. Hatalmas tábor, egységes, szilárd és legyőzhetetlen erő, mely ma az emberi haladás zászlóvivőjével, a Szovjetunióval az élén a békét védelmezi.

— Mi bízunk erőnkben — mondotta a napokban a Lenin emlékünnepélyen Sepilov elvtárs. Válaszul a béke ellenségeinek fokozódó cselszövényeire, a szovjet nép, a demokratikus tábor minden állama megteszi a szükséges intézkedéseket fegyveres erőinek további erősítésére és gazdasági ereje szakadatlan növekedésének biztosítására. Az imperialistáknak nem sikerült megfélemlíteni, sem pedig készületlenül meglepni a béke és a demokrácia táborához tartozó népeket. Ha pedig a népek akarata ellenére az imperialista tábor őrjöngő főkolomposai egy új világháborút próbálnak kirobbantani, akkor a Szovjetunió, hűséges szövetségesei, a kapitalista és a gyarmati világ összes haladó erői, amelyek lelkesen támogatják a demokrácia és a béke eszméit, olyan hatalmas és olyan arányú csapásokkal válaszolnak, hogy azok romba döntik az imperializmusnak a dolgozók féktelen kizsákmányolásán, százmilliók leigázásán, a néptömegek szenvedésein és vérén alapuló egész elkorhadt épületét.

★

A dicső Szovjet Hadsereg tíz esztendővel ezelőtt maradéktalanul teljesítette kötelességét. Nincs kétség aziránt, hogy a korszerű háború megvívásához minden szükségessel rendelkező s azóta is hatalmasat fejlődött Szovjet Fegyveres Erők — szövetségeseikkel együtt — a jövőben is maradéktalanul megoldanak minden feladatot a kommunizmus győzelmének érdekében, az egész haladó emberiség javára.

A magyar nép, mely tíz esztendővel ezelőtt a Szovjetuniótól nyerte vissza szabadságát, s mely az eltelt tíz esztendő alatt nemcsak begyógyította a kegyetlen háború ütötte sebeket, de a Szovjetunió állandó segítségével új országot épített a régi helyén, a dolgozó nép hazáját, dicső történelmi hagyományaihoz híven rendületlenül ott áll a szabadság és a haladás oldalán, a Szovjetunió vezette demokratikus béketáborban, s mindent megtesz, hogy még szorosabban tömörítve sorait, egységesen és tántoríthatatlanul követve pártunk helyes, marxista—leninista irányvonalát, éles harcot folytatva ezek elferdítői ellen, akik le akarnak téríteni bennünket az egyedül helyes útról, népgazdaságunk fejlesztésével, különös gondot fordítva a nehézipar fellendítésére, meggyorsítsa a szocializmus felépítését s védelmi képességének erősítésé-

vel, néphadseregünk fejlesztésével erősítse a békefront ránk eső szakaszát.

A béketábor országai igaz ügyért harcolnak: a béke megvédéséért, a szabadság és függetlenség biztosításáért, a szocializmus építéséért, a kommunista társadalom győzelméért. Ezt az utat halhatatlan tanítóink és vezetőink, Marx—Engels—Lenin—Sztálin mindent legyőző tanítása ragyogja be. S mert híven követjük ezt az utat, nem kétséges, hogy igaz ügyünket — az egész emberiség javára — győzelemre visszük.

A 15. SZÁZAD ELEJÉNEK HADITECHNIKAI PROBLÉMÁIHOZ

(Kyeser Konrád: Bellifortis c. műve.)

Jan Durdik

A 15. század eleje az a korszak, amikor az egész európai feudális rendszerben egyre élesebben nyilvánulnak meg a mélyülő válság jelei. Ennek okait a feudális társadalomban, a városokban és a városi gazdálkodásban fellépő új gazdasági jelenségekben kereshetjük. A válság a kor életének minden ágába behatolt, megmutatkozott az osztályellentétek kiélesedésében és természetesen visszatükröződött az ideológia felépítményben is. Nem kerülhette el a hadászatot sem. Ebben a tudományban is egyre inkább megnyilatkozott a városok növekvő gazdasági, majd politikai jelentősége. Már a 14. században a gyalogságban — a városi gyalogságban — új katonai tényezőt ismertek fel és minél inkább közeledett a század vége, annál jobban megmutatkozott a hadászatban a terménygazdálkodásról a pénzgazdálkodásra való átmenet, amelyben a városok elsőrendű szerepet játszottak. Ehhez járult a kézműipari termelés fellendülése és a technika (persze középkori mérték szerint, tehát igen primitív technika) növekvő jelentősége, amely a 14. század végén a hadászatban, elsősorban a tűzfegyverek gyors fejlődésében mutatkozott meg.

Az első ágyúk ugyan még túlságosan gyengék voltak ahhoz, hogy a városi erődítések szilárd falait hathatósan szétrombolják, mint ahogyan a flandriai és a svájci gyalogságnak a nehéz páncélos lovasseregek felett aratott győzelmei is csak elszigetelt, különlegesen kedvező körülményeknek köszönhető példák maradtak. A 15. század elejének „hadmérnökei" előtt felmerült az a kérdés, hogyan lehet a gyalogságot a nehéz lovasság rohamának megsemmisítő hatásától a legjobban megvédeni és mi módon biztosíthatják a gyalogsági támadás hatását a nehéz lovasság ellen (mert önmagában a legjobb védelem sem biztosíthatja tartósan a győzelmet). Az a probléma is felmerült előttük, hogyan lehet a lehető leghatásosabban kihasználni az addig nagyon is kezdetleges tüzérséget, mind az ágyúk és a lövedékek tökéletesítése, mind a saját tűzfegyvereknek az ellenséges tűz ellen nyújtott hathatós védelme útján.

A felvetett kérdésekre választ keresve egyrészt a tűzfegyverek, a lőszer készítésére és használatára vonatkozó iratok, másrészt olyan

tanulmányok sora keletkezett, amelyek a 15. század elején mintegy összefoglalták a kor haditechnikai ismeretanyagát. Mellőzzük most a tűzfegyverekről szóló munkákat és a második csoportnak egyik, látszólag legrégebbi képviselőjével foglalkozunk, akinek műve hazánkkal szoros összefüggésben keletkezett.

A göttingeni egyetemi könyvtár a 15. század elejéről való hártyára írt kéziratot őriz, amely 140 latin nyelvű lapon fegyverek, haditechnikai berendezések és eszközök képének tömegét mutatja be. A szerző, Kyeser Konrád, művét jellemző módon Bellifortisnak nevezi.[1]

Magáról a szerzőről tulajdonképpen semmivel sem tudunk többet, mint amennyit kéziratának lapjain maga jegyzett fel. 1366 augusztus 26-án született a németországi Eichstätt városban, valószínűleg polgári családból.[2] Fiatal korában úgylátszik saját korának színvonalán magas fokú tudást sajátított el. Erről tanúskodik nemcsak latin tudása, és az, hogy egy sereg ókori írót ismert (bár sokat közülük csak a középkori rövidített kiadásban), hanem művének végén található „epichedion" — amely a középkori tudományoknak mintegy az osztályozása.

Mint felnőtt ember nem sokáig lakott szülővárosában. Valószínűleg az 1388—89. években proskribálták és ettől kezdve száműzöttként élt különböző országokban. Nem ismerjük számkivetésének okát, talán valamilyen összefüggésben állt a német városoknak az 1388—89. években a német hercegek ellen viselt háborújával. Először Olaszországba ment, itt találkozunk vele 1389—1391 között, Carrarai Francesco szolgálatában abban az időben, amikor a családi hatalmát jelentő Páduát akarja visszaszerezni.[3] Itt elég jól megtanult olaszul, s így latin nyelvébe olasz szavak is keverednek (prestigiare, a latin „et" kötőszó helyett gyakran használja az olasz „e" kötőszót). Valamivel később, de még 1396 előtt, az akkori cseh királyság földjén találkozunk vele, János görlici hercegnek, IV. Vencel király testvérének szolgálatában.[4]

Nem követünk el nagyobb hibát, ha azt állítjuk, hogy csehországi tartózkodása 1394-re esett, amikor János testvérének katonai segítséget nyújtott a cseh urak elleni harcban.

[1] A latin bellum = háború és fortis = erős szavakból (a háború ereje).

[2] Kétségesnek tartom Eisenweinnek (Quellen zur Geschichte der Feuerwaffen (A tűzfegyverek történetének forrásai). Lipcse, 1872. 15. o.) azt a nézetét, hogy Kyeser frank nemes lett volna. Ellentmond ennek az a tény, hogy Kyeser önmagáról művében mindig úgy ír, mint „Eystetensis", „natus Eystetensis" (Eichstätti, Eichstättben született). Családja talán ennek a valamikor nem jelentéktelen püspöki városnak gazdagabb polgárai közé tartozott. Erről tanúskodik, úgy látszik, a címer is, melyet a kéziratban ábrázol (134a. tábla), s amelyben stilizált tölgyet látunk — ez szülővárosának nevéből van levezetve — és jobbra haladó vaddisznót.

[3] Életének további részét a mű befejezésében foglalt, Kyeser által írt saját sírfeliratából merítettem. Azoknak a hercegeknek a nevére támaszkodom, akiket a sírfelirat megemlít, akiknél a szerző különböző időszakokban szolgálatban állt. Ami az olaszországi tartózkodást illeti, ez Carrarai Francesco neve határozza meg és a „tunc Paduanus" adat. A kézirat 1401—1405 közt készült, tehát csak a fiatalabb ilyen nevű páduai uralkodóról lehet szó, aki 1389-ben elvesztette Páduát, 1391-ben azonban újra meghódította. Kyeser itáliai tartózkodása — a „tunc" szerint — a Páduáért folyó harc korszakába esik.

[4] Zhořelecký János vajda 1396. márc. 1-én halt meg.

Még egy ideig a Luxemburgiak szolgálatában állott, ezúttal Vencel másik testvérének, Zsigmond magyar királynak udvarában. Vele együtt vett részt a törökök elleni hadjáratban, amely 1396 szeptemberében Nikápolynál Zsigmond katasztrófális vereségével végződött. A szerző maga is megemlékezik írásának előszavában arról a mély és szomorú benyomásról, melyet „Zsigmond urainak és seregének sikertelen támadása" okozott benne, s az eseményt 1395-re teszi.[5] Hogy itt nincs másról szó, mint Zsigmond nikápolyi vereségéről, azt közvetve megerősíti egy másutt előforduló megjegyzés is, melyben Zsigmondnak a törököktől szenvedett vereséget említi.[6] 1397—1400 (1401?) között Kyeser különböző helyeken élt, Ausztriában, Bajorországban és talán Sziléziában is, de valószínűleg már 1401-ben Csehországban tartózkodott IV. Vencel király udvarában. A következő év tavaszán u. i. már mint Vencel párthíve lép fel akkor, amikor urát Zsigmond elfogta és ezért Zsigmondot határozottan elítéli.[7] Ekkoriban valószínűleg Vencel többi párthívével együtt Kutná Horában húzódott meg, ahol befejezte munkáját.[8] Még néhány évig továbbra is Csehországban maradt és valószínűleg a királyi udvarral együtt különböző helyeken élt. Utolsó adatunk 1405. június 23-ról[9] való, amikor Vencel kedvelt székhelyén, Žebrák várában művének előszavát keltezi. Ettől a naptól kezdve teljesen nyoma vész. Az előszó kezdete, melyben Vencel németországi ellenkirályához, pfalzi Ruprechthez fordul, annak a szándékának a jele volt, hogy Csehországból elmenjen és a pfalzi udvarhoz csatlakozzék.

Az a kevés, amit Kyeser Konrád életéről tudunk, művének olvasóját arra a gondolatra indítja, hogy olyan emberről van szó, aki a különböző hercegek szolgálatában töltött katonai pályafutása során egyenesen eszmények nélkül szolgált mindenütt, ahol érvényesüléshez juthatott. De tévedés lenne, ha Kyesert így ítélnénk meg. Számkivetésének évei során nemcsak gazdag katonai tapasztalatokra, hanem általában élettapasztalatokra is szert tett és ezeket az előszóban olvasható gondolatokban foglalta össze. És ezekben a gondolatokban egészen másként nyilvánul meg Kyeser egyénisége.

A szerző előszavában azzal a kérdéssel fordult a birodalmi hercegekhez, hogy „semmit abból, amit összegyűjtött és lerajzolt, ne vegyenek rossz néven tőle, mert az irántuk való szeretet jóhiszeműségében és

[5] 3. tábla. A kézirat lapszámait a VHU-ban (Hadtörténelmi Intézetben) elhelyezett fotókópia szerint idézem, mivel a foliózás nem látható mindenütt a fényképmásolaton. V. ö. *Romocki:* Geschichte der Explosivstoffe (A robbanóanyagok története) Berlin I. 1895. 135. o., akinek könyvét már csak akkor sikerült megszereznem, amikor a cikk szövegét már beadtam a szerkesztőségnek.

[6] 86. b. tábla (85. folio).

[7] U. o. „. . . regem . . . Sigismundum, profugum, atque furibundum, fallacem. nequam, quia non diligit equam". 133. tábla: princeps perfidus Sigismundus.

[8] U. o. (1402) május 4-ére van keltezve a kézirat utolsó része. Kutná Horát Zsigmond csak 1402 decemberében foglalta el.

[9] *Romocki* i. m. 135. o. a szövegnek Joannis Baptistae gloriosi martyris részletére támaszkodva augusztus 29-ét ad meg.

saját lelkének vígasztalására gyűjtötte össze azokat...“ Majd így folytatja: „Gondoljátok meg, hogy ezzel az írásommal nem buzdítlak benneteket az igazság elleni harcra, hanem a legfőbb jogarnak... igazságtalan károsítói elleni harcra“.[10] Megkísérli az igazságos háború problémájának fejtegetését, természetesen zavarosan és világos eredmény nélkül. Egyébként nem ez az egyetlen ilyenfajtájú megjegyzés a Bellifortisban. Ez a gondolat ott is jelentkezik, ahol a szerző a tűzfegyverekről beszél ezekben a szavakban: „Őrizkedj azonban attól, hogy (ezzel a fegyverrel) az igazságosnak árts, nehogy megégessen a tűz“.[11]

Az igazságos háború tehát Kyeser felfogása szerint olyan háború, amely a „legfőbb jogar“ ellenségei, a „római birodalom“ gyengítői ellen irányul. Ki kell emelni a sorok közti meggyőződést, amelyet ugyan nem fejez ki szavakkal, de azért a nem világos fogalmazás ellenére is érthetően hallat. Ez az a törekvés, hogy megerősítsék a királyi központi hatalmat, amely csökkentené, vagy megszüntetné az „igazságtalan háborúkat“. Ez a polgárságnak az a törekvése, hogy határok közé szorítsa, vagy megszüntesse a feudális „bosszút“, az egyes feudális urak közt állandóan folyó kis háborúkat, amelyek Németországban ebben az időben napirenden voltak és a huszita harcok alatt sem szüntek meg. Ez az a törekvés, amely a birodalomnak fokozottabb belső biztonságot akar adni, ami a polgári vállalkozások, elsősorban a kereskedelem részére előnyös.

Ugyancsak ez a gyökere annak, hogy a szerző a háború egyedüli okát igyekszik elemezni. További szövegében ezt olvashatjuk: „Minden ellenségeskedésnek kezdete az, hogy nem szokás az ügyeket közösen rendezni“. Vagy még világosabban: „Az emberek a földön a legnyugodtabb életet akkor élhetnék, ha nem létezne ez a két szó: enyém, tied“. Ez a két a Filozófustól[12] vett idézet — és idegen gondolatoknak a középkorban szokásos módon történő tetszés szerinti felhasználása semmiképpen sem gyengíti jelentőségüket éppen ebben a hadtudományi munkában — Kyesernél ismét a feudális széttagoltság ellen irányul. Kyeser „enyémje és tiedje“ itt nem jelent általánosan „enyém, tied“ fogalmat, hanem azt az „enyém, tied“ fogalmat, amely a feudálisok közti ellentétek keletkezésének okozója. Nincs szó itt a feudális urak tulajdonának teljes eltörléséről, hanem alapjában véve ugyanarról, amit fentebb láttunk, hogy az egyes feudális urakat alárendeljék a központi hatalomnak. Ebbe az irányba mutat a fentebbi példában már idézett „commune suum facere“. És így bizony maguknak a feudális hercegeknek, a feudális széttagoltság megtestesítőinek kellene a dolgokat megjavítaniok és az ügyeket közösen megoldaniok! Nekik tanácsolja a szerző, hogy „ne harcoljanak senki ellen, akivel az ügyet békésen elintézhetik, mert az erősebb ellenség ellen viselt háború veszélyes, az egyenlően

[10] 4. tábla.
[11] 108. tábla.
[12] Így hívták a középkorban Arisztotelészt.

erőssel szemben kétséges, a gyengébb ellen harcolni pedig szégyenletes."[13]

Sehol érthetőbben nem fejezi ki Kyeser városi polgári álláspontját, mint éppen abban a törekvésben, hogy a vitás kérdések megoldásánál mellőzzék az erőszak alkalmazását; a kis háborút, a kézben tartott fegyvert, mely maga a feudalizmus, és amely olyan nagyon ártott a kereskedelem békés fejlődésének és a városi iparosok termeléséhez szükséges nyugalomnak. És hasonlóképpen semmi sem fejezi ki jobban a középkori városi polgárság beállítottságát a feudális rendszerrel szemben, mint Kyesernek az a törekvése, hogy ezt a kérdést a hercegek és feudális nagyurak segítségével oldják meg.

De Kyeser már említett „ne harcoljatok senkivel, akivel az ügyet békésen meg lehet oldani" gondolatának más gyökerei is vannak. A feudális hadszervezet válsága ebben az időszakban abban is megnyilvánul, hogy az eddig szinte kizárólagos, a földbirtokon alapuló feudális katonai kötelezettség helyett egyre erősebben jelentkezik az új, a pénzgazdálkodás és a korszak technikájának fellendülésével együttjáró új hadszervezeti típus, amelyben a katonai viszonyok már nem a földhöz való viszonyon alapulnak, hanem lassan átalakulnak a pénzen alapuló katonai viszonyokká. A zsoldoshadseregek kezdeténél vagyunk, bár ezek csak kereken száz év múlva lesznek túlnyomóan típussá. Mint a hadszervezet fejlődésének többi korszakánál, itt is igazolást nyer Marx szavainak igazsága: „A hadsereg története minden másnál világosabban mutatja a termelési viszonyoknak a társadalmi viszonyokkal való összefüggéséről alkotott nézetünk helyességét."[14]

Az új viszonyok kezdete a hadszervezetben korábban és erősebben jelentkezik, mint másutt és így nem lehet csodálni, hogy Kyesernél is találkozunk a hadvezetéshez szükséges eszközök (pénzeszközök — opes) kérdésével. Kyeser ismét a Filozófus művéből idéz, hogy rámutasson a háború egyik ellentmondó, a polgárság szempontjából különösen jelentős kérdésére, és azt mondja: „A háborúhoz senki sem elég gazdag. Ha ugyanis szegény, sehogyan sem győzhet a háborúban. Ha pedig nagy gazdagsághoz szokott, még többre van szüksége (értsd: a háborúban), mert százszoros gazdagság sem elegendő a háborúban. Minél híresebb egy harcos, annál nagyobb jövedelmet kell számára biztosítani." És így Kyesernél is visszatükröződik a zsoldossereg elterjedésének problémája, amely a feudalizmust katonai oldalról ásta alá.

Kyeser Konrád tehát nézeteiben, mint a középkori polgárság tipikus képviselője mutatkozik be és törekvései annak a 15. századeleji társadalmi válságnak megnyilvánulásai, amelyek Csehországban a huszita forradalmi mozgalom kitöréséhez vezettek.

Legfőbb vonásaiban megismerkedtünk Kyeser Konrád életével és né-

[13] 4. tábla.

[14] Marx levele Engelshez 1866. szept. 29. *Marx—Engels:* O historickém materializmu (A történeti materializmusról) Svoboda, Praha, 1949. '52—54. o.

zeteivel. Fordítsuk figyelmünket most műve felé. A gazdagon illusztrált göttingeni kódexet minden kétséget kizáróan eredetinek tarthatjuk. Ha a Hadtörténeti Intézetnek nemrégiben küldött fényképfelvételek sorrendje helyes, akkor az 1600 körül[15] végzett bekötés megváltoztatta néhány lap sorrendjét, különösen a kézirat végén. Ezek a változások azonban a mű megértésére alapjában véve semmiféle hatást nem gyakorolnak.

A kéziratban — amennyire ennek megítélését a fotomásolat megengedi — alapjában véve két másoló írását különböztethetjük meg. Míg közülük az egyik (A) a mű nagyobb részét írta le, addig a másik (B) a kódexnek csupán néhány folióját másolta.

Az A által írt szöveg bekezdései szabályszerű díszítő vonással kezdődnek, aminek eredete nyilván az Item szóban keresendő. Az egyes betűk közül jellegzetes a hosszú s, amelynek törzse (az első sorok kivételével) csak kevéssé nyúlik a vonal fölé, míg a többi hosszú betűnél a törzseket jelentősen meghosszabbította. A szavak elején az n és r betűk vékony vonaldíszítésű körökkel rendelkeznek. A g betű alsó vonala balfelé erősen meghosszabbodik és nem ritkán bizonyos mértékig felfelé kanyarodik. Az írás fokozott díszítésére való törekvés következménye az m és n betűk végének vékony vonaldíszítése, ezek különösen a sorok végén köralakban jelentősen megnyúlnak és nem ritkán hurokba mennek át. A kettős l (ll) betűt majdnem mindig összekapcsolja, ennek következtében egyszerű betűnek néz ki, aminek csak a törzsét kettőzték meg. Igen jellegzetes a v betű, amelynek a szó elején mindig szép kerekded formája van.

Egészében véve az A kézírása, amelyet talán a szerző írásának vehetünk, a 14. század végi vagy a 15. század eleji szép, gótikus, kurziv könyvírásnak minden jelével rendelkezik. A korbeli eltérés, amely a kézirat keletkezésének néhány éve között megmutatkozik, az írásban is megnyilvánul. Így pl. az 1402-re keltezhető részeknek bizonyos fokig függőlegesebb jellege van, az írás sűrűbb, de formájára nézve megfelel az 1405-re keltezett szabadabb kurziv részeknek. Még az egyes lapokon is megfigyelhetők az időbeli eltérések az egyes fejezetek írásaiban, a vonások különböző élességében és a tinta színének elütő voltában (pld. 87/a tábla, 30/a tábla).

Az A kéz írta az összes, a képekhez tartozó és azoktól független verses részeket, a prózában írt előszót és néhány, az idők folyamán beillesztett kiegészítést. A 95—97. táblákon és a 101—105. írt összefüggő prózában tartott szövegeket teljesen elütő írással írták le (B keze). Ez egy függőleges irányban erősen megtört, félig kurziv írás, amely összbenyomásában igen egyszerű. Csak ritkán találjuk meg itt a fejezetek elején az Item kezdőszót, s a fejezetek általában azonnal majuscula betűk-

[15] V. ö. *Eye:* Anzeige für Kunde der Vorzeit (Az őskori ismeretek szemlője) XVIII. 1871. 1. o. és *Jähns:* Geschichte der Kriegeswissenschaft (A haditudomány története) I. 249. o.

kel kezdődnek. A hosszú s-ek törzse — A írásával ellentétben — különösen a szavak közepén erősen a vonal fölé van meghosszabbítva (és fordítva, s a szavak elején rendszerint valamivel rövidebbek) és hasonlóképpen csomósan erősen meghosszabbítottak a b betűk. Jellegzetes a két betű törzsének vége, amelyek enyhén balra hajlanak, s amelyek igen jellemzően nyilvánulnak meg az egyébként szigorúan függőleges írásban. A szavak elején teljesen hiányzik az A kézírására jellemző hurkos v betű. A B keze által írt szövegben ezt hosszú v betű helyettesíti, amelynek balszára a sor felé nyúlik és jobbfelé kis hurkot alkot, ami miatt erősen hasonlít a b betűre. Az A írásától jellegzetesen eltérő a h betű írásmódja is. Míg A az alsó köralakú vonást a törzs sarkától egyenesen jobbra felfelé induló vékony vonallal vezeti, addig B a törzs közepére helyezi a félkört. A kettős l betűk világosan egymás mellett állnak és nincsenek egymáshoz kapcsolva.

Még hosszasan folytathatnók a két kézírás közti különbségek felsorolását, de véleményünk szerint a felhozottak elegendők a végső megállapítás kimondásához. Az említett oldalakon található összefüggő prózában írt szövegek teljesen különböznek attól a kézírástól, amely a szöveg összes többi részét írta, s bár jól illik a 15. század elejére, de talán mégis valamivel fiatalabb mint A írása. Hozzá kell azonban tennünk, hogy ott, ahol ezeken az oldalakon a képekhez verses szöveget írtak, ismét A kezeírása jelentkezik.

Végül még meg kell jegyeznünk, hogy a 9/a, 10/a, 14/a és 15/a oldalakon a szöveg jóval későbbi gótikus íráshoz való hasonulásra mutat törekvést. A lap tetején írt megjegyzések mutatják, hogy egy 17. században hozzáfűzött kiegészítésről van szó, amelyet egy akkor Innsbruckban őrzött, azóta elveszett kézirat alapján fűztek hozzá.

Kyeser művének szövegével elválaszthatatlanul összefüggésben vannak az illusztrációk, amelyek gazdag anyagot tartalmaznak. Alapjában véve két fajtához tartoznak. Egyrészt egy sor színezett technikai jellegű vázlatról van szó, amelyek pontosságukkal és kifejezésteljességre való törekvésükkel szerzőjüknek technikai tehetségére utalnak, aki nem vonakodott attól, hogy a javasolt berendezés néhány részletét is hozzáfűzze a vázlathoz. Éppen a rajzok szerzőjének technikai érdeklődése miatt tarthatjuk ezeket is a szöveg szerzője, Kyeser Konrád művének.

Az ábrák másik csoportja az egykorú könyvdíszítés tökéletes alkotásaiból áll, egyes tájképekbe beállított alakokat és jeleneteket ábrázol. Az eddigi kutatók egybehangzó véleménye szerint ezek a miniaturák kétségtelenül a cseh festőiskola alkotásai.[16] Így legújabban H. Jerchel a göttingeni kódex miniatúráit a 15. század eleji cseh festőiskola körébe sorolja be és többé-kevésbé közvetlen kapcsolatba hozza

[16] V. ö. *Eye:* i. m. *Essenwein:* Quellen zur Gesichte der Feuerwaffen 15—16. o. *Jähns:* Gesischte der Kriegswissenschaft I. 250. o.

ennek az iskolának kiemelkedő alkotásaival az 1409-ből származó ú. n. Hasenburg-féle misekönyvvel.[17]

A fényképmásolat, amely ezidőszerint egyedül áll rendelkezésünkre, nem teszi ugyan lehetővé, hogy a műnek ezzel, a cseh miniatúra-festészet története szempontjából kiemelkedő részével részletesebben foglalkozzunk, de elegendő alapot nyújt ahhoz, hogy az eddigi kutatók nézetét megerősítsük. Meg kell jegyeznünk, hogy a kézirat miniatura díszítésein, véleményünk szerint, legkevesebb két művész dolgozott, ha ugyan nem több. Egyikük munkái azok a képek, amelyek — és itt megerősíthetjük Jerchel ítéletét — összefüggésben vannak a Hasenburg-féle misekönyv díszítésével. Ez a művész az s-alakban hajlott tipikus alakok egész sorát alakította ki idealizált arcvonásokkal, amelyek közel állnak a 14. sz. második felének „cseh madonnáihoz". A másik festő munkája lényegesen eltér ettől az alkotástól. Ez legélesebben azon a képen nyilvánul meg, amelyen egy kővel megrakott szekeret felvonuló katonák oldalába zúdítanak, továbbá a részeg zsoldosok ábrázolásában. Alakjai és főképp azoknak arcvonásai egyenesen naturalistáknak nevezhetők, a második kép szinte a karikatúra felé hajlik. A különbség másutt is megnyilvánul, a táj felfogásában, a rajz technikájában és más olyan jelenségekben, melyet csak a művészettörténész szakember tud teljesen értékelni.

A szöveg és az illusztrációk közötti időbeli összefüggésre vonatkozólag megállapítható, hogy mindkettő egyszerre, közvetlen összefüggésben keletkezett. A kézirat javításaiból, még reprodukció alapján is nyilvánvaló, hogy a szöveg jelentős részét a már kész rajzokhoz készítették. Erre mutat nemcsak az, hogy a szöveg elhelyezése gyakran igazodik az illusztráció körvonalaihoz, hanem az a tény is, hogy sok esetben megrajzolt ábrához hiányzik a szöveg. De a kéziratban ennek fordítottjára is rábukkanhatunk. Néhány helyen megtalálható a szöveg, de a leírt ábra helye üresen maradt. Ebből következik, hogy mind a cseh iskola művészeinek miniaturái, mind a technikai rajzok, melyeket valószínűleg maga a szerző készített, egyszerre keletkeztek a mű szövegével, a festő és a szöveg szerzője szoros együttműködése során.

Térjünk át most Kyeser munkájának tulajdonképpeni tartalmára. A könyv több részre oszlik. A verses bevezetőben[18] bemutatkozik a szerző és megjelöli műve címét, a számunkra már ismert Bellifortis-t. A következő, a mű előszavát képező prózai szöveg, az első részben Ruprecht római királyhoz fordul, a második, fentebb már részletesebben ismertetett részben a birodalmi hercegekhez és feudális urakhoz

[17] *Jerchel H.:* Das Hasenburgische Missale von 1409, die Wenzelswerkstatt und die Mettener Malereien (A hasenburgi misekönyv, a Vencel-műhely és a metteni festmények) a Zeitschrift des Ver. für Kunstwissenschaft (A művészettörténeti társulat folyóirata)-ban IV. 1937. 222. és 233. o.

[18] A verses részeket hexameterben írta, helyenként megpróbálkozott a leonidas-i hexameterrel is.

intéz felhívást. Azután következik a mű tulajdonképpeni rajzokkal és miniaturákkal kísért szövege, amely egy sor fejezetre oszlik. Ezeket mindig néhány vers vezeti be, amelyek nagyjából összefoglalják minden rész tartalmát.[19] Kyeser művének kidolgozásában a régebbi, a középkorban ismert szerzők sorára támaszkodik. Ő maga említi Vegetiust és Antonius (helyesebben talán Aegidius) Romanust és másokat.[20] De magában a szövegben is mutatkoznak a nyomai, mégpedig elég terjedelmes nyomai annak, hogy ismerte Albertus Magnus De mirabilibus mundi és az ú. n. Graecus Marcus: Liber ignium ad comburendos hostes c. könyvét, olyan könyveket, amelyek a középkorban igen elterjedtek és gyakran használtak voltak.

Az első fejezetet a szerző a legkülönbözőbb harci kocsiknak szentelte. Az előző rész, az egyes bolygók asztrológiai magyarázata inkább a művészettörténészt érdekli az uralkodó osztály gazdag fegyverzetében megjelenő lovasainak és gazdag fantáziával megragadott lóábrázolásoknak gyönyörű miniaturái miatt. Hadtörténelmileg semmiféle jelentőségük nincs.

Bennünket inkább az első fejezet tulajdonképpeni tartalma érdekel, a különböző hatalmas kaszákkal, kardokkal és dárdákkal felszerelt, és nem egyszer igen összetett szerkezetű harci szekerek számos ábrázolása. Ez egyike azoknak a fejezeteknek, amelyre a Delbrücknek a 15. században keletkezett képes kéziratokról alkotott élesen (rögtön megmondhatjuk: nem teljesen helyes) elítélő véleménye támaszkodik, amely szerint ezek a kéziratok semmiféle hitelt nem érdemelnek.[21]

Természetesen mi sem adunk hitelt annak, hogy gyakorlatban is használták ezeket a legkülönfélébb fegyverekkel és eszközökkel felszerelt szerkezeteket, melyeket a harcosok hoztak mozgásba s amelyeknek Kyeser szerint „szúrni, vágni, agyonütni és sebesíteni"[22] kellett és egyben „a csatába menő harcosokat megvédeni".[23] De ha meggondoljuk, hogy milyen korszakban keletkeztek ezek a kísérletek, akkor látjuk, hogy még ezek sem értéktelenek a hadtörténelem szempontjából. Mint már fentebb, a bevezetésben céloztunk rá, olyan korszakról van szó, amikor a társadalmi élet többi ágához hasonlóan a hadászat is válságba került. A 15. században a hadászatban végbemenő változások közül a legjellemzőbb **az újonnan** megszületett gyalogság, amely a 14. század folyamán **egyre inkább** felküzdötte magát az addig kizárólagosan latbaeső nehéz lovasság oldalán és az ellen. Ennek a technikailag még kevéssé kifejlődött gyalogságnak még nincs,

[19] A tartalommal elég részletesen foglalkozik *Jähns* i. m. 253. skk. o.
[20] V. ö. *Romocki:* i. m. 136. o.
[21] *H. Delbrück:* Geschichte der Kriegskunst (A hadművészet története) III, Berlin, 1907. 696—7. o.
[22] 23. b. tábla.
[23] 24. b. tábla.

nem is lehet megfelelő tűzfölénye, amely sikeresen védelmet nyújthatna az ellene irányuló lovagsereg támadásával szemben. Csak rendkívül kedvező körülmények, elsősorban kedvező terepviszonyok között érhet el elszigetelt sikereket. Hogy az új gyalogságnak ezeket a hiányosságait megszüntethessék, a lehető legtágabb viszonyok között kellett számára a támadást és a védelmet lehetővé tenni. Ennek a gondolatnak és kísérletnek megnyilvánulásai azok a törekvések, melyek olyan harcigépet igyekszenek szerkeszteni, amely a gyalogságnak a lovassággal szembeni harcában jelentkező hátrányait kiküszöbölheti. Innen származnak Kyeser kísérletei is, hogy olyan valamilyen „harckocsit" állítson össze, amely megvédené a gyalogosan harcolókat és egyben megsemmisítené az ellenség élő erejét. Ezeknek a törekvéseknek eredményeit azonban a gyakorlatban nehezen lehetett megvalósítani. Az alapvető probléma az ilyenfajta harci szekereknél a vonóerő volt, és hosszú ideig az is maradt. Nem volt hozzá elég sem a lovak ereje, sem emberi erő. Ezeknek az eszközöknek támadásban való felhasználása tehát nem volt lehetséges és így Kyeser kísérletet tesz arra, hogy a gyalogságot a terepen a szekérvárak védelme alatt használja fel,[24] ami — mint ezt a későbbi huszita gyakorlatból tudjuk — lehetővé tette a gyalogság tevőleges védelmét egészen addig a pillanatig, amikor a szétforgácsolódott és felbomlott ellenséggel szemben az akkori gyalogság ellentámadásba mehetett át. Később még visszatérünk erre a kérdésre. Ebben az összefüggésben csak azt kell megemlítenünk, hogy az akkoriban új fegyverek, a puskák és ágyúk gondolkodásra és arra a kísérletre vezettek, hogy előnyös tűzállásokat alakítsanak ki, amelyek megfelelő védelmet nyújtottak az értékes fegyvereknek és következésképpen lehetővé tették a terepen való alkalmazásukat. Ennek bizonysága Kyesernek az a javaslata, hogy szekereket, mint a tűzfegyverek lőállását használják fel,[25] amely javaslat ugyan nem került kivitelezésre, de mégis arról tanúskodik, hogy dolgoztak a probléma megoldásán; a problémát később a forradalom megváltozott viszonyai között a huszita sereg kiválóan megoldotta.

Ha tehát nem is beszélhetünk — legalább is az esetek túlnyomó részében — a gyakorlatban alkalmazható és alkalmazott harci szekerekről, de ez a fejezet mégis igen értékes annak a korszaknak katonai problematikája szempontjából, amikor az új technika (a tűzfegyverek) és az újfajta fegyvernem (a gyalogság) a technikai és harcászati kérdések új megoldását kívánta.

Igen érdekes és igen értékes anyagot nyújt Kyeser munkájának második fejezete. Az erődített helyek elfoglalására és ostromára szolgáló eszközökkel foglalkozik. A középkori hajítógépek[26] — annak elle-

[24] 19. tábla.
[25] 25. tábla.
[26] 31, 34, 45, 49, 53. táblák.

nére, hogy a szerző nem ismerte a perspektívát — technikailag tökéletes rajza tisztázhatja elképzeléseinket ezekről a kisebb-nagyobb hajítógépekről, amelyeket erődített helyek ostrománál a huszita sereg is gyakran alkalmazott.

A várak és erődített városok magas falainak ostrománál és elfoglalásánál különböző típusú „macskákat" toronyalakú, faszerkezetű kocsikat használtak, melyeket deszkákkal, vagy vizes bőrökkel terítettek le, hogy az ostromlók az ellenség tüzével szemben védve legyenek és feljussanak a magas falakra.[27] A rajzoló nem elégedett meg a kész gépezet rajzaival, hanem a belső szerkezetet is lerajzolta.[28] Gyakran a kapuk bezúzására szolgáló faltörő kosok rajzával kapcsolja össze őket.[29] A várba való belépést akadályozó, felhúzható függőhidak lerántására készült különleges kampókat is igyekszik a miniaturista keze és a szerző szövege megmagyarázni, és ezért a világosabb ábrázolás kedvéért ismét technikai részletrajzokat használ. Nem feledkezett meg Kyeser a várostromoknál tekintetbe jövő árkászmunkákról sem. Az egyik miniaturán valamilyen megtört árkot látunk, amelyen keresztül a magukat tűz ellen nádtakaróval védő ostromlók a falakat megközelítik,[30] a másik képen a szerző megmutatja, hogyan képzeli el rés törését a várfalba,[31] olyan módszerrel, melyet erődített helyek elfoglalásánál gyakran alkalmazott a huszita sereg.

Utászmunkával — ha így fejezhetjük ki magunkat a mai gyakorlat szerint — néhány további fejezet is foglalkozik. A mű harmadik részében a szerző érdekes rajzokat hoz pontonhidakról és különböző pallókról.[32] Megtaláljuk itt a két végén csapóhidakkal felszerelt hajókat[33] és hasonlóan hordókon összerakható hidat, továbbá felfujható bőrzsákok legkülönbözőbb fajtáit (a mentőövek mintái szerint).[34] Itt sem feledkezett meg a szerző arról, hogy néhány technikai részletet ábrázoljon, például a hajók bordaszerkezetét, vagy a vízipallók összeállítására szolgáló megerősítő szerkezetet a hordókon. Technikailag érdekes annak a hajónak ábrázolása, amelynek két oldalán lapátkerekek vannak felszerelve, s amely a szerző szavai szerint „igen gyorsan halad ár ellen, ha a kerekek forognak".[35] Sem maga a szerző, sem maga a rajz nem világosít fel ugyan arról, milyen erő tartja forgásban a kerekeket, de maga a gondolat igen érdekes. Az ostromlott várak árkaiból a víz elvezetésére különböző rendszerű szivattyúk szolgálnak, melyek közül

27 46., 47. táblák.
28 46. tábla.
29 33., 42., 48. táblák.
30 44. tábla. Hasonló árok fordul elő a huszita megszálló táborhelynél, Kunraticenél. Talán a nyári ásatások megmutatják célját és értelmét.
31 36. tábla.
32 54., 55., 62. stb. táblák.
33 60. tábla.
34 56., 65., 67. tábla.
35 56. tábla.

különösen a „paternoster" mintájára működő szivattyú,[36] vagy a valamilyen csavar segítségével működő szivattyú[37] hívja fel a figyelmet. Kyeser a vízellátásnak is külön figyelmet szentel néhány vízvezeték rajzában. A vízellátás egyébként sok erődített helyen komoly próblémát jelentett.

A vizesárkok és más, az erődített helyeket körülvevő vízfelületek és azok leküzdése kemény dió volt az akkori harcosok számára, s ennek a kérdésnek megoldásához Kyeser is igyekszik hozzájárulni. A kézirat egyik rajza két, a víz alatt egymás ellen harcoló katonát ábrázol. A szöveg szerint rézsisak van rajtuk és azon üveg nézőke. A lélegzést kettős gomba teszi lehetővé, amely a sisak lélegzőnyílásában van elhelyezve. Nem feledkezett meg a szerző a víz felnyomó erejéről sem, és azt kívánja, hogy az ilyen „búvárokat" ólomsúlyokkal, vagy legalább is horgonnyal lássák el. Ez a gondolat nem veszít érdekességéből azzal, hogy a gyakorlatban aligha bátorkodott valaki is víz alá merülni ilyen kezdetleges felszereléssel.

Végül meg kell említenünk, hogy ugyanebbe a fejezetbe illesztette bele Kyeser a kerek formájú hócipőket, és a szövegben ajánlja, hogy a havon való gyors haladáshoz valamilyen hosszú, a talp alsó részéhez kötött „sítalpakat" használjanak.[38]

Viszonylag nem nagy terjedelmű, de érdekes a negyedik fejezet, amelyben a várak megrohanásához szolgáló gépekkel foglalkozik. Különböző fajtájú egytagú és szétszedhető létrák váltakoznak rohamlétrákkal és más segédberendezésekkel, közülük a leginkább az a létra kelti fel a figyelmet, amelyet bőrszalagokból állítottak össze[39] és megkapaszkodó berendezéssel és csigával látták el. Technikailag érdekes a 72. folion[40] található néhány rajz, amelynek jelentőségét az olvasónak kell megoldani, a szerző „maga nem fedi fel a titkot". Az egyes részek ábrázolása után ítélve — köztük egy reteszt láthatunk — valamilyen összerakható létráról van szó.

A fegyverek fejlődése szempontjából jelentős az „íjjlövés művészeté"-ről szóló fejezet. A középkori számszeríjjak igen szemléletes és technikailag tökéletes ábrázolása igen jó forrás az egykorú tárgyi emlékanyag hiányosságai miatt. Kiegészíti ezt a nyílvesszők típusainak és különösen egy csoport számszeríjj-feszítő szerkezet ábrázolása, kezdve az egyszerű járgánytól, a csigaszerkezeten át, egészen az emelőszerkezet szép vonójáig.[41] A rajzoló a kapcsok, szíjjak és más, az említett felszereléshez tartozó, részleteket is ad hozzá. Fantasztikus jellegű ebben a

36 58. a. tábla.
37 58. b. és 64. b. tábla. A megerősített helyek ostrománál a huszita sereg is használta az ilyen vízi akadályok eltávolításánál. A Baltikumban a híres spanyollovasok mögé az „árvák" „a halastóból vizet vezettek" Chojnice város ostrománál. (Script. rerum Prussicarum III. 634. o.)
38 64. a. tábla.
39 69. b. tábla.
40 73. tábla.
41 79. b. tábla.

fejezetben a Sonifernek[42] nevezett nagy hajítógép ötlete, valamint azé a számszerijjé, amelyből hátrafelé lehet lőni.

A hatodik fejezet sem nagy terjedelmű. Legérdekesebb számunkra a 85. táblán látható miniatura és szövege. Fegyvereseket ábrázol, akik meredek lejtőről kövekkel megtelt szekeret zúdítanak egy kis vár ellen egy mély úton előnyomuló fegyveresek csoportjára. Ugyanis hasonló helyzetet örökít meg ahhoz, mint amilyet a Régi Cseh Évkönyvek egyik késői kézirata említ meg a Malesovnál vívott csatával kapcsolatban. A szekerek ilyen használatát eddig gyakran kétségbevonták és a Régi Évkönyvek *M* kézirata katonai-harcászati részeinek szerzőjét is fantasztának tartották. Kyeser szövege és ábrája ugyan nem bizonyíthatja, hogy Malesovnál a szekereket valóban ilyen módon használták, de legalább is bizonyítéka annak, hogy ilyen használatra gondoltak, és ezzel az *M* kézirat taktikai részletekről szóló hírét helyesebben ítélhetjük meg.[43]

Ez a fejezet ezen kívül egy csomó előírást tartalmaz olyan szerek készítésére, amelyekkel az ellenséget olyan tökéletesen el lehet altatni, hogy felfegyverzett parasztok is elegendők ahhoz, hogy megsemmisítsék őket. Az ehhez tartozó miniatura (ámbár némi kétségeink vannak ezeknek a „harceszközöknek" jelentőségét illetően), valóban tökéletes karikatúra, amelyben a festő kifejezte különös megvetését a részeg zsoldosokkal szemben.

A hetedik fejezet a középkori „kémiába" vezet be. A hosszú póznákon valamiféle titokzatos világító anyagot vivő lovasok tökéletes miniaturájához egy csomó világító anyag előállítását szolgáló előírás csatlakozik. De a valósághoz kevésnek van köze. Olyan anyagok előállítására szolgáló előírások vannak itt, amelyeknek fényénél az emberek kígyó alakjában, vagy más varázsalakban jelennek meg. Ez nem csodálatos. Olyan korszakban vagyunk, amely még nagyon messze van attól a kortól, amikor a modern kémia alapjait megvetették. A középkorban vagyunk, amikor a babona sokszor akadályozta meg a gondolkozó fejek munkájának valóban gyakorlati eredményeit és ezek a fejek sötétben bolyongtak, nem lévén munkájuknak reális alapja.

Meg kell említenünk, hogy éppen ebben a részben jelentkeznek először a más kézzel, más íródeáktól (B) írt helyek. És mert éppen ezekben különösen sok mágikus előírás található (bár a többi, A keze által írt részek sem teljesen mentesek tőle), ezt talán úgy vehetjük, hogy B íródeák vette át ezt a szöveget, melyet Kyeser kéziratának üres helyeire valamivel később írt be. Az egyes képekhez tartozó szövegeket azonban A keze írta és sokszor sokkal reálisabb előírásokat tar-

[42] 81., 82. tábla.

[43] Ebből a szempontból felül kell vizsgálnia a malesoviai csata elhelyezkedését és lefolyását. A J. Durdik által felhozott megoldás (Husitské vojenstvi). A huszita sereg (Prága, 1953) ebből a szempontból nézve kétséges.

talmaznak, főkép fényjelzésekre szolgáló anyagok előállítására. Ennek a fejezetnek összefüggő szövege tehát nem magának Kyesernek a műve. Ha összehasonlítjuk ezt a szöveget Albertus Magnus által a 13. század második felének kb. a kezdetén összeállított De Mirabilibus mundi című munkájának szövegével, megállapíthatjuk, hogy Kyeser munkájának hetedik fejezete alapjában véve, ha nem is teljes egészében, de túlnyomó részben Albertus munkájának leírása.[44]

A „kémiától" nem búcsúzunk el akkor sem, amikor áttérünk a nyolcadik fejezetre. Az éghető anyagok és a puskapor előállításával foglalkozik és néhány megjegyzést fűz a tűzfegyverekhez, ha bár csak röviden. A különböző „görögtüzek" és más vízzel el nem oltható készítmények előállítására vonatkozó előírások elég pontos leírásai Marcus Graecus: Liber ignium ad comburendos hostes (az ellenséget megégető tüzekről)[45] c. könyvének. Az előírások közül mindenekelőtt Kyesernek a puskapor előállítására vonatkozó előírása vonja magára figyelmünket. Nincs egyenletesség. A puskapor összetétele: a két rész salétromból, egy rész kénből és egy rész faszénből álló portól kezdve a 4, 1, 1, összeállítású és a 6, 1, 1, összetételű puskaporon át, „mellyel puskákat töltenek", egészen a „legerősebb puskaporig" váltakozik, mely nyolc rész salétromból, két rész kénből és egy rész faszénből áll.

Az egyenlőtlenség oka az, hogy még a 15. sz. elején is keresték a puskaport összetevő részek helyes arányát. Végül nem volt minden jelentőség híjján a használat feltételezett módja sem. Így például rakéták töltésére — melyről még alább lesz szó — a szerző a 32,3,5 összeállítást ajánl, végül a tépőhatás elérésére, amelyet a 119. és 120. folion[46] ír le, az egyes részek egymásközti aránya 27,10,5.

[44] Példaként felhozzuk mindkét írás két-két fejezetét. *Albertus Magnus:* „Licinium aliud, quod cum accenditur, omnia videantur alba et argentea. Accipe lacertam nigram et abscinde caudam eius et accipe, quod exit, quia est simile argenti vivi. deinde accipe licinium et madefac cum oleo et pone ipsum in lampede nova et accende et videbitur domus splendida et alba velut argentum. Operacio lampadis mirabilis, quam cum quis tenuerit, non cessat pedere, donec dimiserit eam. Accipe sanguinem testitudinis et exicca ipsum in panno lini et fac exapso licinium et illumina ipsum in lampade, da ipsum cui vis et dic: illumina. Nam ipse non cessabit pedere, donec dimiserit illud, et est mirabile . . . ."

Kyeser: Bellifortis 96. tábla: „Illud cum accenderis licmen in ede, videbis domum sicut argentum album et omnes res in ea ex vasis et stratis erunt pulchre valde et albe. Accipe lacertam nigram vel viridem et scinde caudam eius. Demum accipe ex sanguine caude eius rem, que est similis argento vivo, donec moriatur. Demum accipe licmen et madefac illud cum eo et pone ipsum in lampadem novam et accende ipsam. Domus enim splendescet sicut argentum vivum de limite.

In manu sua qui tenuerit hanc candelam, non cessabit pedere, donec dimiserit eam. Accipe sanguinem testitudinis et exsicca ipsum et pone ipsum in panno lini et fac ex eo licmen et illumina ipsum in lampade; deinde da cui vis et dic: illumina. Nam quam accenderit, ipse pedet, donec dimiserit eam."

Világos, hogy Kyeser eltérései nem alapvető jellegűek — tehát másolásról beszélhetünk.

[45] *Romocki:* i. m. 114. skk. o.

[46] 120. tábla.

Igen érdekes a rakéták készítésének leírása ebben a fejezetben. A rakéta Kyeser idejében már nem volt teljesen újdonság. Kínában már a 13. század első felében rájöttek arra, hogy azok a gyújtónyilak, amelyeknek gyújtótöltete salétromból, kénből és faszénből állt, nem kívánnak külön mechanikai erőt ahhoz, hogy mozgásba jöjjenek, hanem a mozgást az égetéssel keletkezett gázok visszahatásaként is elő lehet idézni (akkoriban azonban azt hitték, hogy a mozgást a tűz idézi elő).[47] A kínaiaktól az arabok vették át a rakéta előállításának ismeretét. Haszán Alramonnah Neschm-eddin, egy a hadművészetről szóló könyv szerzője, a 13. század második felében felhasználta a tapasztalatokat és munkájában hasonló rakétát mutat be.

Ugyanebben az időben, a 13. század második felében, írja a már említett Albertus Magnus (1280. körül halt meg) De mirabilibus mundi (A világ csodái) c. könyvét, s az utolsó fejezetekben megemlíti a gázoktól hajtott rakéta készítését, amely gázok a salétromból, kénből és faszénből 6,1,2 arányban álló töltet elégése során keletkeznek és amelynek palástját papírból kell készíteni. Elmondja azokat a jelentős részleteket is, amelyekkel Kyesernél találkozunk. A repülésre szánt rakétának hosszúnak, keskenynek és a palástnak jól kitöltöttnek kell lennie, amíg a mennydörgő hangú robbanást okozó rakétának rövidnek, szélesnek és csak félig töltöttnek[48] kell lennie.

Kyeser felfogása a Liber ignium ad comburendos hostes rakéta leírásához áll legközelebb, melynek szerzőségét Marcus Graecus-nak tulajdonítják. Ő is hasonló követelményeket támasztott, mint Albertus Magnus, de jelentős részletet fűzött hozzá a gyujtásról, mellyel a töltetet el kell égetni.[49]

De ezeken az előfutárokon kívül, akik közül Kyeser, vagy az, aki ezeket a helyeket a kéziratba beillesztette, mint tudjuk, legalább is az utóbbi kettőt ismerte, a szerző még valami újat is fűzött hozzá, s így a szöveg megérdemli, hogy legalább kivonatban ismertessük. A szerző írja: „Végy 3 rész kén, 5 rész hárs- vagy fűzfaszenet és 32 rész salétromot, őröld a legfinomabb porrá és keverd össze. Azután végy egy darab pergament... négyszer vagy ötször tekerd egy hengerformájú hosszúkás fadarab köré, készíts belőle hengert, amelyet az egyik oldalán igen szorosan zárj le. Egy másik hengeralakú fával tömködd bele erősen a port, hogy a henger kemény legyen, és ha már jól megtöltötted, akkor egy szalaggal zárd el jól, hogy a levegő ne tudjon eltávozni (értsd az égéssel keletkező gázok) és jól zárd le. Azután a végén csinálj szöggel egy kis lyukat és ebbe a nyílásba illessz bele egy kis gyertyát

[47] V. ö. *Romocki:* i. m. 56. o. és *Kalmár J.:* Beitrage zur Geschichte der Kriegsrakete (Adalék a hadiröppentyű történetéhez). Zeitschrift für hist. Waffen- u. Kostümkunde Nr. Folge (A történeti viselet és fegyvertörténet szemléje, új folyam) 7., 1940—42. 19—24. o. Kyeserről 21—22. o.

[48] V. ö. *Romocki:* 103. o.

[49] U. o. 119. o.

(kanócot) összecsavart, az említett porral jól beszórt és megtöltött pergamenből. Ha a kanócot meggyújtod, a tűz a nyíláson át a hengerbe behatol és azonnal zajjal mozgásba hozza azt. Ha azon a végén, amely zárva maradt (azaz az elején) a por kisebb nyomást kap, nagyobb zajt érsz el. Ezért jó ehhez a hengerhez (rakétához) egy kétszer nagyobb, vagy talán annál még valamivel hosszabb egyenes pálcát illeszteni, mert ez a pálca a rakéta repülését magasba és oldalra egyenesen irányítja, mivel a pálca kormánylapátként működik. Azután helyezd a rakétát a szerkezetre, amelyen úgy fog feküdni, mint a nyilvessző az íjjon; s a rakétát ebből a következőképpen összeállított készülékből fogják kilőni: Azt a részt, ahol a rakéta ráfekszik, bizonyos fokig ki kell mélyíteni és ebbe a mélyedésbe kell a rakétát úgy elhelyezni, hogy egyik oldalról a másik oldalra ne mozoghasson. A készüléknek az a része, amit a kezedben fogsz tartani, hosszában barázdás legyen, ebbe helyezd bele a rakétához illesztett pálcát... Ha a rakétával valamit meg akarsz semmisíteni, agyonütni, vagy felgyújtani, akkor helyezz el a henger közepén fehér szurokkal és nem túlságosan összemorzsolt kénnel elkevert anyagot, tedd hozzá az említett port, hajítsd oda, ahová akarod, és égni fog."

A szöveget ezúttal is képek egészítik ki, az egyiken kilövő szerkezetet látunk, a másikon a rakétát repülés közben. Ez ugyan elég primitív, de ugyanakkor sikeres kísérlete a rakétának, amelyet a hátsó nyíláson kiáramló gáz nyomása tart mozgásban, tehát visszaható módon mozog. A „kormány" használata annak bizonyítéka, hogy a szerző gyakorlatban is kipróbálta találmányát, mert csak kísérlet alapján jöhetett rá arra, hogy a rakéta megtartja egyenes pályáját repülés közben, ha valamilyen módon kiegyensúlyozzák. Erről tanúskodik a Kyesernél bemutatott részletes leírás is, amely alapjában véve különbözik attól, amit Albertus és Marcus írtak.

Kyeser végül még arra is rájött, hogy megsemmisítőbb hatású rakétát érhet el azzal, ha a rakéta belső terét megosztja s a mozgást okozó töltet mellé még egy megsemmisítő töltetet is tesz. Leírásából nyilvánvaló, hogy a mozgást okozó töltet mellé „hideg anyagot" tett, azaz olyat, amely csak lassan égett, hogy az égő keverék teljes hatását csak a cél elérése után fejtse ki.[50]

A 15. század eleji haditechnikai ismeretek szempontjából értékes adalék néhány tűzfegyver rajza. Így a 104. folion[51] felfegyverzett harcost látunk, aki valamilyen puskát süt el. Ez a puska azonban hatalmas méretű, még akkor is, ha meggondoljuk, hogy a középkori, perspektívát nem ismerő rajzoló ritkán állapította meg helyesen az ábrázolt tárgyak nagysága közti viszonyt. A tűzfegyver kónikus formájú, előrefelé szélesedik és sokszögletű felülete van. Elég nagy villával van ellátva és

[50] V. ö. *Romocki* i. m. 156. o.
[51] 105. tábla.

hátrafelé hosszú szárban folytatódik, amely a földre támaszkodik. Irányzéka csak hozzávetőlegesen van beállítva. A lövész (talán) megtüzesített fémhorog segítségével süti el.[52]

A 108. folión[53] megtaláljuk az ágyú rajzát. Rövid csöve van, nagy kalibere[54] és jóval — mintegy a felével — szűkebb lőporkamrája. Faágyban fekszik, hátul a célzásra nézőkével van ellátva. Az ágyú egy kis fa „házacskában" van elhelyezve, melynek feladata, hogy az ellenséges lövedékek elől megvédje. A falak közül az egyik felemelhető, hogy lehetővé tegye a kilövést. A szöveg rámutat arra, hogy ezt a falat tüzelés után újra le kell ereszteni, hogy az ágyút ne érjék az ellenséges nyíllövések és ezzel szép bizonyságot szolgáltat arra nézve, hogy ezeket a régi ágyúkat kis hatású lőtávolságuk miatt a cél közelében kellett elhelyezni. Ugyanúgy, mint a megelőző puskáról, Essenwein erről az ágyúról is azt hiszi, hogy az ábrát a valóságból vették.[55] Ezzel szemben Köhler azt tartja,[56] hogy az ágyú nagysága miatt az ágy nem bírta volna ki az ágyú hátralökését és ezért ezt az ágyút csak javaslatnak tartja. Ezzel kapcsolatban rá kell mutatnunk arra, az eddig észrevétlenül maradt tényre, hogy az egész faszerkezet, amelyben az ágyút elhelyezték, kerekekkel van ellátva, tehát a hátralökést az egész védőszerkezet mozgására lehetett átvinni, ami alapjában véve csökkentette volna a hátralökésnek az ágyra gyakorolt megsemmisítő hatását.

A 15. század tűzfegyvereinek kezdetlegessége igen kis tüzelési gyorsaságot tett lehetővé és ezért olyan megoldás keresésére kényszerítette az embereket, amelynek segítségével ezt a hibát kiküszöbölhetik. Ennek eredménye volt az a kísérlet, hogy néhány ágyúcsövet kapcsoljanak össze úgy, hogy belőlük egymás után tüzelhessenek. Ennek a törekvésnek kifejezői Kyeser kísérletei is. Az egyik ábrán 3 azonos kaliberű cső van elhelyezve egy ágyazatban, fémszalaggal megerősítve.[57] Nem tudjuk, vajon ezt a gondolatot már a 15. század elején is átvitték-e a gyakorlatba, de a század végén és a 16. században bebizonyított tény az ilyen „orgonák" létezése. A második kép három cső összekapcsolását mutatja be, amelyek közül a két szélsőnek ugyanaz a kalibere, a középső pedig hozzávetőlegesen ennek kétszerese. A harmadik illusztráció érdekes kísérleteket ábrázol.[58] Hat azonos kaliberű csövet figyelhetünk

[52] Erről *Essenwein:* Quellen zur Geschichte der Feuerwaffen 19. o. Azt hiszi, hogy valamiféle átmenetet alkot az ágyú és a kézifegyverek között.

[53] 108. tábla.

[54] Nincs bebizonyítva Jähns ítélete (i. m. 254. o.), aki szerint mintegy 1,5 láb kalibere van (kb. 40 cm), ami megint csak az egyes ábrázolt tárgyakkal való összehasonlításból adódik.

[55] i. m. 17. o.

[56] Entwickelung des Kriegeswesens (A hadügy fejlődése) III. 1. o. 109.

[57] 109. tábla és 1. ábra. Az ábrához való szöveget Jäns nyomtatta le. i. m. 254. o. néhány hibával. A helyes szöveg a következő: Est hoc instrumentum pixidium trium ita fabratum Emittat (Jähns: emittitur) prima, sequitur bina (J.: prima) quoque trina.

[58] 109. b. tábla, 1. ábra. Szöveg: Desipiunt (Jähns: decipiunt) hostes, post primam non timent ullam (Jähns: ultam).

meg, amelyek egy forgatható henger palástjára vannak erősítve. Kyeser így alapjában véve a forgópisztoly elvére jött rá, amelynek elnevezését is bizonyos mértékben már megtaláljuk nála.[59] Az utolsó ábra már nem azért érdekes, mert mind a hat cső körrendszerbe van foglalva, amelyben a csőszájak a kör kerülete, a lőporkamrák pedig a kör közepe felé irányulnak, hanem inkább a célzást szabályozó csavar miatt, amely a rajzon igen világos, a gyakorlatban azonban csak néhány száz évvel később valósult meg.

Nem feledkezett meg a szerző a lőszerről sem. Amellett az utasítás mellett, hogy hogyan kell tüzes nyilat készíteni, az ábrákon különböző típusú „sárkányokat", gyújtólövedékeket látunk. Golyókat látunk itt, hordót és számos tüskével ellátott gömböt, amelynek repeszhatású lövedékként kellett hatnia. Nyílt kérdés, hogy a javasolt és ábrázolt gyújtólövedékek közül melyik a szerző képzelőtehetségének műve és melyik volt belőle gyakorlatban egyes esetekben használatban. Határozottan a gyakorlati használatban lévőkhöz tartoznak a gyújtó nyilak, amelyekről egy sereg bizonyítékunk van, mindenekelőtt képekben. Talán éghető anyaggal töltött hordókat is használhattak, mint lövedéket, nagy hajító szerkezetekkel. Kevésbé világos már a golyóformájú gyújtólövedékek használatának módja. A 15. század első felében való létezésük egyetlen cseh bizonyítéka ugyan nyomtatásban is ki van adva, de eddig egyáltalán nem vették észre a Zsigmond magyar királynak 1431. július 30-án[60] Rozmberkből Ulrikhoz írt levelében foglalt hírt, amely azt mondja: „... és azokat a tüzes golyókat, amint tudod, már elküldtük." Talán ezek a „tüzes golyók" nézhettek ki hasonlóan, mint a Kyeser által a Bellifortisban lerajzolt „sárkányok".

A kilencedik fejezetből, melyet a szerző a tűznek békés célokra való kihasználásának szentelt, és fürdőt, tűzhelyet stb. ábrázol, bennünket különösen a 119. és 120. folio érdekel. Kyeser itt a robbanó töltetek készítését írja le. Bár előttünk közelebbről nem ismert okok miatt a megsemmisítésre kiválasztott tárgy egy fa, mégis értékelnünk kell a szerző tervét, mint az első kísérletek egyikét, amelyek a rombolást puskapor töltet felrobbantásának segítségével valósítják meg. A szerző előírja, hogy egy nagy fúróval a fába nyílást (a rajz szerint függőlegesen) fúrjanak, a másik oldalról pedig egy kisebbet. Mindkét nyílást jól meg kell tölteni puskaporral, a nagyobbik nyílást szoros fadugóval elzárni és a kisebbik nyílásba a gyújtó töltetet bevezetni.

A zárófejezet, melyet a szerző „Vasfejezet"-nek nevez, mindenekelőtt különböző fajta szerszámok képeit hozza. Késeket, ollókat, feszítővasat, fúrót, kis kézifűrészt, fűrészt, néhány fajta csavart, szögeket és hasonlókat találunk itt. Az ábrázolás igen pontos, és gyakran segítségünkre lehet a megmaradt tárgyak meghatározásánál. Emellett meg-

[59] A szöveg ezt mondja: Contus ille magnus prixidum sex stat revolvendus.
[60] Archiv český I. 23. o.

találjuk itt az ún. spanyol lovasokat, három tüskéjű, sulyomnak nevezett akadályokat a lovasság és gyalogság ellen és a különböző fajtájú fegyverekről egy sor képet. Ilyenek mindenekelőtt a nagy takarópajzsok (teknőpajzsok), amelyek közül néhány megfelelhetett a „támaszos és lőréses torlaszoknak is". Előfordult itt egy szép csillagfejű buzogány, rövid száron elhelyezett vas cséphadaró-nyárs és vassal borított bunkó. Különös figyelmet érdemel a kézi parittya ábrázolása is.

A művet a szerző arcképe zárja le, amely mintegy negyvenéves, éles vonású, sötét hajú és szakállú férfit ábrázol, Kyeser Konrád saját sírfeliratával.

Nagy vonásokban megismerkedtünk a Bellifortis göttingeni kézirata gazdag tartalmának főbb pontjaival. A középkori haditechnikai ismereteknek (és hozzá kell tenni: fantáziának) széles skáláját mutatta be számunkra, amely — legalább is Közép-Európában — először próbálta meg, hogy egy könyvben foglalja össze ezeket az ismereteket. A mű gyorsan nagy közkedveltségre tett szert. Erről tanúskodik az a tény, hogy a 15. század első feléből a mai napig is fennmaradt néhány kézirat, amelyek Kyeser művének vagy egyenes másolataiként rövidebb, illetve bővebb átdolgozásaként jöttek létre. Ha nem vesszük tekintetbe a ma már elveszett innsbrucki kéziratot, akkor is megtaláljuk a göttingeni könyvtárban más kéziratban is a Bellifortis másolatát; és a 15. század elejéről származik a bécsi Tractatus de arte bellica is. További kéziratokat találunk Heidelbergben, Donaueschingenben és Karlsruheban.[61] És ezek csak a göttingeni eredetivel közvetlen összefüggésben lévő kéziratok. De az Essenwein által a Források a tűzfegyverek történetéhez c. munkájában a bécsi Ambrasi-gyűjtemény 49., 50., 51. számú kódexéből kiadott képek, különösen pedig a többcsövű ágyú ábrái tanúsítják, hogy a rajzoló közvetlenül a göttingeni Bellifortisra támaszkodott. Kyeser munkájával még szorosabb kapcsolatban áll Dechsberg Ágostonnak[62] 1443-ból származó könyve, amely a fejezetek összeállítása, a tartalom és egyéb szempontból nézve, úgy tűnik, hogy a Bellifortisnak a német fordító által kiegészített és kiszélesített fordítása. A Jähns által kiadott anyag távolról sem elegendő ahhoz, hogy az egyes kéziratok közti összefüggéseket megállapíthassuk és ezek révén legalább tisztázhassuk azt, ami a göttingeni kézirat alapján tisztázatlan maradt. Csak valamennyi kézirat összehasonlítása

[61] V. ö. *Jähns* i. m. 256. skk. o.

[62] U. o. 260. o. eredeti a kölni városi levéltárban. Dachsberg Jähns által közölt szövege egy kis részének összehasonlítása Kyeserrel. Ime a következő példa: Bellifortis: In congressu forti prudenter applica currus. Sic, ut currus currum sequatur, atque deinceps Bini, post hec trini linealiter numerum supplent, Donec tu compleveris ad exercitus quantitatem. Dachsberg: Ein wisser stritter sol sin wegen in starckem stritt also ordnen: des erstem einem wagen, nach dem anderen darnach zween nebee inander, darnach dry, darnach vier, ie mer und mer noch der lenge untz du si alle ordnest nach des heeres kraft.

Világos, hogy Dachsberg fordít és a végén (a Bellifortis ábrája szerint) megkisérli Kyeser előírásának magyarázatát.

teremthetne itt teljes világosságot. De így is kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy Kyeser műve saját korában igen elterjedt volt és ez a tény segítséget adhat értékeléséhez.

A fő haditechnikai ábrák és adatok mellett a kézirat kultúrtörténeti szempontból is értékes anyagot nyújt. A 14—15. század fordulóján szokásos viseletben férfiakat és nőket ábrázol, éspedig mind az uralkodó osztályból, mind az egyszerű nép köréből. De még a többi részletnek is jelentős értéke van, például a szekér ábrázolása a vesszőből font kassal, a középkori vízimalom képe a víziárokkal és a lapátkerékkel, ezek a középkori népélet néhány részének ismeretéhez értékes adalékokat szolgáltatnak. Számunkra azonban legjelentősebb a harcosok ábrázolása, akiken megfigyelhetjük a fegyverzet és a fegyverek egyes részleteit.

A szálfegyverek közül mindenekelőtt a kardok érdekesek, ezek mindig nagyon széles és elég hosszú pengékkel és kivétel nélkül lefelé görbülő keresztvassal vannak ellátva. Találkozunk rövid tőrökkel is, amelyek kiegészítik a vértezett lovag fegyverzetét és találkozunk szekercével is a parasztok fegyverzetében. A többi fegyver közül többségben vannak a levélalak pengéjű hosszú kopják és kivételesen előfordul a nyárs is.

Nagy számban van képviselve a személyes fegyverzet is. A nagy pajzsok, a teknőpajzsok, a torlaszpajzsok mellett feltünnek a személyes jellegű kis pajzsok, szegélyezett háromszög formájában, amelynek magassága csak valamivel nagyobb alapjánál. Emellett az egyszerű forma mellett komplikáltabb pajzsok is előfordulnak, szegélyezett felsőrésszel és a jobb sarokban félkör alakú kivágással, hasonlóan ahhoz, amellyel a 15. század derekáról származó bécsi kézirat közismert miniatúráján a keresztes harcos harcol. A sisakok közt két forma a leggyakoribb. Egyrészt az egyszerű, piramisalakú vaskalap széles tetővel, másrészt olyan sisak, amely a nyakszirtet és a torkot takarja, de nincs rostélya. Rostélyos sisak csak ritkán fordul elő.

Az egyéb fegyverzet a gyűrűs és lemezes páncél kombinációja. A gallér, mely a sisakot a váll- és mellvéddel kapcsolja össze, legnagyobbrészt gyűrűs. Csak kivételesen jelzi a festő, hogy a gallér lemezszalagokból van összerakva. A harcosok többnyire páncélinggel vannak felszerelve, amely néha hosszabb, térdigérő szoknyában folytatódik, a karokat és kezeket is védve. A gyűrűs páncél kivétel nélkül mindenütt lemezes páncéllal van kombinálva, amely első és talán hátsó lemezből és egyéb részekből áll. Az elülső lemez előrehajlik és mérsékelten emelkedő rostéllyal van ellátva. A karokat és a lábakat a fegyverzet lemezes részei védik, a karokat általában csak a külső részeken, a lábakat teljesen. A harcosok kezén vaskesztyű van (lemezekből álló kesztyű). Csak a 20. a) folión ábrázolt harcosok kivételek ez alól. A párviadalban lévő mindkét harcos teljes fegyverzetben küzd, tetőtől talpig teljes lemezes páncélban.

Igen érdekes a várépítészetre vonatkozó képek sora, kezdve a kis váraktól, egészen a középkori várak hatalmas képviselőjéig. Mint az összes többi illusztráció, ezek a képek is a valóság iránti kifejlett érzékkel készültek és a kor erődítési építkezéséről egész sor részletrajz ad felvilágosítást. Megnyilvánul itt Kyeser olaszországi tartózkodásának visszhangja is, a ferdén és szélesen emelkedő hatalmas négyszegletes vártornyok képében,[63] a félköralakú, a várfal külső vonalán előreugró, a vár belső része felé nyílt és a vár magasabb részén padlással ellátott bástyák képében.[64] Figyelmet érdemel az a sziklavár is, amelyben a főtornyot egy nem nagy, de a vár erődítési rendszerébe belefoglalt sziklatömbön álló építmény helyettesíti.[65] Érdekes a 96. táblán ábrázolt, a vár központjában álló sokszögű vártorony is.

Azt természetesen nem gondolhatjuk, hogy a kéziratban ábrázolt várak mindegyikének megfelel valamelyik, a festő által a valóságban megfigyelt vár mintája. De arra már Jerchel[66] is rámutatott, hogy a 95. folión[67] ábrázolt vár esetében a szerző Karlsteinre gondolt, amelyre a miniautrán ábrázolt vár összbenyomásában hasonlít. A hasonlóság azonban csak általános, aminthogy ez másképpen nem is lehetséges. De sem Jerchel, sem más nem vette észre, hogy a kéziratban ábrázolt, még egy másik várnak is megtalálható a maga valóságos mintája. A 87/b táblán egy elég nagy várat rajzoltak meg, jellegzetesen hatalmas köralakú főtoronnyal és jobbra tőle egy kisebb hasonló toronnyal, a kettő között egy palotával. A Horovice melletti Žebrák várának mai állapotáról felvett fényképpel való összehasonlítás — el kell ismernünk, hogy teljesen véletlenül — arra a gondolatra vezetett bennünket, hogy Kyeser kéziratának miniaturján valóban IV. Vencelnek ezt a kedvelt székhelyét látjuk, ahol a királyi udvarral együtt Kyeser is élt és ahol 1405. júniusában művét befejezte. Ezt a véleményt alátámasztja, ha a vár képét összehasonlítjuk a Sedlaček által a Várak c. munkájában közölt alaprajzzal.[68]

A fényképpel és alaprajzzal való összehasonlítás azt mutatja, hogy a festő a vár valamennyi lényeges vonását rögzítette, bár abban a törekvésében, hogy mindent a lehető legrészletesebben ábrázoljon, a perspektíva ismeretének hiánya miatt az egyes épületeket úgy helyezte el, hogy mindegyik látható legyen. Az ábra a várat kelet-délkelet szemszögből mutatja. A festő lerajzolta mindkét tornyot, a hatalmas nagy saroktornyot és a szomszédos kicsit. Nagyjából rögzítette a saroktornytól délre fekvő bástyát is, amelyből napjainkra már csak jelentéktelen

63 51. tábla.
64 44. tábla.
65 90. tábla.
66 A „Das Hasenburgische Missale . . .“ c. cikkben a Zeitschrift des deutschen Vereines für Kunstwissenschaft IV. 1937. 234. o.
67 95. tábla.
68 *Sedlaček A.*: Hrady, zámky a tvrze . . . (Várak, kastélyok és váracsok . . .) VI. 142. o.

töredékek maradtak meg. A két kerek torony közé helyezte el a palotát, a valósággal szemben kissé ferdén, úgyhogy az ábrán a tetőcsúcsot is látjuk, amelynek egyébként eltakartan kellene lennie. Nagyjából a várkapu helyzete is megfelel, de azt az épületet, amely a valóságban tőle északnyugatra fekszik, azt északkeletre helyezte.

Hogy ábrázolása nagyon reális, arról az tanúskodik, hogy a nagy tornyon nemcsak a magasban fekvő gótikus bejáratot — a torony egyetlen bejáratát — rajzolta le, hanem egyet azok közül az ablakok közül is, amelyek a torony falának felső széle alatt helyezkedtek el. Természetesen itt sem hihettünk el mindent, amit a festő ábrázol, mert a középkori művész fantáziája ebben a tekintetben igen gazdag volt. Így például a torony bejárata a palotához viszonyítva valamivel alacsonyabban feküdt, és talán nem létrán kellett bejárni az udvarból, hanem a palotánál egyenesen a kis hídról. A kapunak aligha volt olyan kihajló párkánya és kiszögelése, mint amilyet a miniaturán látunk (ilyen kiszögelést gyakran ábrázol Kyeser illusztrátora, talán a folyósó szemléltetésére). Mindettől eltekintve kifejezhetjük azt a véleményünket, hogy ebben az esetben a cseh vár legrégibb ábrája áll előttünk, amely ugyan az eredeti valóságtól néhány részlet tekintetében kicsit eltér, nagy vonásokban azonban alapjában véve Žebrák várának középkori állapotát tartotta fenn.

Ezzel a megállapítással kapcsolatban felmerül az a kérdés, hogy a kéziratban lévő többi ábra nem mutatja-e legalább is valamelyest a mi erődített építményeink középkori képét. Miután sem elegendő összehasonlító anyag nem áll rendelkezésünkre, sem a cseh gótikus várak problematikájának szükséges ismeretével nem rendelkezünk, csak a 113. folión ábrázolt várépület és Sedlačeknek Zumberk váráról adott leírása közti hasonlóságra figyelmeztetünk, ahol a várépület körülveszi az udvart és maguk az épületek is sánccal vannak körülvéve, hasonlóan az említett képen látható várhoz. Zumberk egyetlen kapu feletti tornyának[69] is meg van a megfelelője az említett képen. Kyeser kézirata miniaturáinak helyes értékelése mindenféle kérdés megoldásához segítséget nyújthat, ezek között várépítészetünk kérdésének megoldásához is.

A rövid megjegyzések ugyan távolról sem helyettesíthetik magának a kéziratnak, vagy legalább is a fotokópiának megtekintését, de biztosan elegendők ahhoz, hogy ennek a műnek értékéről fogalmat alkothassunk. Annál jelentősebb az a tény, hogy sok szempontból nézve bohemicum-ról van szó, nemcsak a keletkezési hely, hanem mindenekelőtt a festészeti kiállítás szempontjából, amely cseh művészek kezétől eredt, és olyan tényeket őrzött meg, — természetesen szándékosság nélkül, önkénytelenül — amelyeket saját tapasztalatukból ismertek.

Kyeser könyvének nagy a jelentősége, mindenekelőtt azoknak a bár vitatott, de mégis fontos helyeknek szempontjából, amelyekben speciáli-

[69] Hrady I. 137. skk. o., alaprajz a 141. lapon.

san a cseh hadtörténetet érinti. Azokra a helyekre gondolok, ahol — természetesen még nem világosan — a későbbi huszita forradalmi hadseregre jellemző formáról, a szekérvárról beszél. Hallgassuk meg magát Kyesert: „A nagy csatákban rendezd a szekereket úgy, hogy szekér szekeret kövessen, kettesével, végül hármasával sorakoztasd őket, hogy betöltsék a számot, mely megfelel a sereg nagyságának; középen helyezz el lovasságot és gyalogságot és szétverik az ellenség csatasorát."

Ezt a latin hexaméter versformában írt részt további, ezúttal már prózában írt szöveg egészíti ki: „Ne feledkezz meg arról, hogy így oszthatod meg a legjobban a sereget a sík területen, ilymódon összekapcsolt szekerekkel, melyek között a lovasok és gyalogosok következnek és a szekereken puskásoknak (pixides) és íjjászoknak és más fegyvereseknek kell lenniök..."[70]

Kétségtelen, hogy itt megtalálhatjuk a szekerek hadi használatának a csíráját úgy, hogy bennük „a lovasok és gyalogosok kitartsanak", tehát szekérvárak mintájára. Rendezésük ugyan igen homályos. Kyeser a szöveghez fűzött ábráján csak öt szekeret ábrázol. Kettő-kettő egy sávval elválasztott kettős sort alkot, s a sáv élén áll az ötödik szekér. A szöveg szerint Kyeser szekérvára úgy nézhetett ki, mint egy sakktábla formájában megszakított, összekapcsolt szekerekből álló hármas sor. De az ábrázolás más megoldást is megenged, amelyre Kyeser német átdolgozója, Dachsberg Ágoston, gondolt, azaz a szekerek ékben való összeállítását. Ellentmond azonban ennek Kyeser „Linealiter" (sorban, szorosan) kifejezése, amely inkább az első felfogás mellett szól. Közvetve e mellett a felfogás mellett szól a prózában írt szövegrész is, amely a szekereknek puskalövészekkel és íjjászokkal és más fegyveresekkel való megrakását említi. Ebben ismét, ha nem is túlságosan kialakultan, de viszonylag világosan feltűnik a szekerek személyzete, amelyet egyrészt megfelelő tűzerővel láttak el, másrészt alkalmassá tettek a közelharcra, az a személyzet, amely később a huszita seregben a tűzfegyverek és más fegyverek pontosan megállapított arányában kristályosodott ki. Végül arról, hogy hogyan képzelte el Kyeser a szekerek összekapcsolását, egy másik ábra tájékoztat bennünket (a 24. folión), ahol a rövid szöveg így szól: „két lánccal vannak összekapcsolva (tudniillik a szekerek)".

Itt tehát harci szekerekkel van dolgunk, amelyeknek személyzete lövészekből és más harcosokból áll (hogy Kyeser a nyárssal és cséphadaróval felszerelteket is ezek közé számította, arról a nyárs és a cséphadaró ábrájához kapcsolt szövegek tanúskodnak, amelyben azt olvashatjuk, hogy: „A harci szekereket vas cséphadarók követik", s ezek a szekerek nagyobb számban várakká állnak össze.

Azt hiszem, nem kell megismételni azt az általánosan ismert tényt,

[70] Mindkét szöveg a 19. táblán.

hogy a 15. század elején nem volt már újdonság a szekerek használata a tábor védelmére, a harcoló seregek háta mögött. Itt azonban egész más ténnyel van dolgunk, mint azt különösen a szekerek személyzetének követelménye mutatja.

Történeti irodalmunkban elég sok helyet szenteltek annak a kérdésnek, hogy vajon a harci szekerek huszita találmányok voltak-e. A legélesebben Toman foglal emellett állást, aki ítéletét a következő mondatban foglalta össze: „Žiška, amikor 1419. novemberétől 1420. március végéig a kelyhesek cseh ellenfeleivel szembeni harcra és ellenállásra készülődött, a harci szekerek előállításának feltalálója, egyben első alkalmazója és tanítómestere volt."[71] Az érvek közül, amire támaszkodott, néhány nem egészen vitathatatlan. Igaz, hogy Toman állítja, hogy 1419. novemberében a Živhošte-i ütközetben nem használták a szekereket, vagy legalább is a források nem említik használatukat. De ez nem is jelentheti egyúttal azt is, hogy nem ismertek ilyen lehetőséget, különösen akkor nem, amikor a forrás tudósítása arról szól, hogy a csapatok Pilsenből szekerekkel vonultak ki, sőt egyenesen „az öt szekeren lévő hadi népről" beszél. Vitathatatlan Toman második érve, hogy a harci szekereket a gyalogos hadi népnek a lovagok lovasságával szembeni védelmére használták. Ez azonban közvetlenül nem bizonyíthatja a szekerek nem létezését a huszita háború előtti korban. Emellett ez az érv következményeiben egyúttal ellentmond Toman negyedik érvének, azaz annak, hogy a „királyi sereg ebben a korban nem használt szekereket a harchoz, mert ezt a harcmodort valószínűleg nem ismerte". Persze a huszita forradalmi harcok legelején a harcokban mindig csak a lovagi vagy zsoldos lovasság nem rendelkezett szekerekkel, s ilyenekre nem is volt szüksége. Végül Toman harmadik érve, amely alapjában véve a fenti mondat megismétlése, teljesen alaptalan, mert ahogyan ezt most már tudjuk, a szekereknek hadicélokra való használata már Kyesernél is felmerül.

Toman maga is érezte érvelésének gyenge voltát, ami egyebek között különösen abban a tényben nyilvánult meg, hogy nem egészen három hónapi időtartam alatt a szekereknek (Toman szerinti) első tökéletesebb 1420. március 25-i sudoméri használata után a szekerek felhasználása annyira elterjedt, hogy ugyanennek az évnek májusában nemcsak a taboriták siettek szekerekkel Prága segítségére, hanem az északnyugati és kelet-csehországi csapatok is. Hozzávetőlegesen ugyanebben az időben Ledče-nél a parasztok a kutnahoraiakkal szemben puskákkal felszerelt szekerekkel védekeztek.[72] Mindez azt mutatja, hogy a szekereknek mint hadieszközöknek ismerete már széles elterjedésnek örvendett, és aligha lehet egyetérteni Tomannak azzal a nézetével, hogy

[71] *Toman:* Husitské válečnictví za doby Žižkovy a Prokopovy (A huszita hadművészet Žiška és Prokop idejében). Praha, 1898. 10. o.

[72] Ezeket a híreket a szerzektől Brezovai Lőrinc jegyezte fel. FRB V. 370., 372. o.

Žiška a prédikátorok és nemesek segítségével az új katonai szervezetet „nemcsak Táborban, hanem a királyság más vidékein is előkészítette".[73] Macek József kimutatta, hogy a huszita forradalmi mozgalom kezdetén, amikor még a szegény nép volt túlsúlyban, nem Žiška állott Tábor élén.[74] Sudoměř-nél Švihovsky Břenka mellett találjuk őt, 1420 tavaszán egyike azoknak a kapitányoknak, akik közül a legjelentősebb Husi Miklós. Csak 1420 folyamán dolgozta fel magát Žiška Tábor élére nyilván a városi ellenzék növekvő hatásával egyidőben. Žiška tehát nem szervezhette meg a szekerekkel való harcot országos méretekben és aligha lehetett ez a szervező másvalaki, egyedülálló egyén. Azt kell gondolnunk, hogy a szekereknek a harcban való felhasználása már valamennyire ismert volt.

Palacky és Tomek[75] érvelését alátámasztotta az ú. n. Hodetin-i Hájek János-féle szabályzat, amelynek bevezető fejezete 1413-ra van keltezve és amely néhányszor megemlíti a szekereket, többé vagy kevésbé harci szekereket. Toman helyes érvekkel mutatott rá arra, hogy a szabályzat keltezése lehetetlen.[76] Érvelése még ma is érvényes, az egyes történészeknél csak a kor változik, amelyre a szabályzat keltezését teszik.[77] Csak ott kell az eddigi felfogást megváltoztatni, ahol Hajeknek a szekerekről való ismerete ellentmond a keltezésnek.

Térjünk vissza most Kyeserhez. A szekerek hadihasználatáról szóló verses rész végén egy mondat tűnik fel, amely segítségünkre lehet a magyarázatnál. Azt írja: „Ez az én találmányom és senki másé."[78] Az egész műben ez az egyetlen hely, ahol Kyeser ilyen élesen fejezi ki a maga szerzői igényét. Ezt a mondatot nem tarthatjuk a verssort a megfelelő szótagszámra kiegészítő véletlennek. Kyeser ekkor már évek óta száműzöttként élt külföldön különböző uralkodók haditechnikai szolgálatában. Végső fokon léte függött ezektől. Csehországi tartózkodása idején iktatta be munkájába a szekérharcról szóló tanítást, amelynek felfedezőjének tartja magát. A kérdést — véleményem szerint — nem magyarázhatjuk másként, mint hogy Kyeser és Csehországban valószínűleg a királyi udvar környezetében élő más olyan emberek közt folyó vitáról van szó, akiknek hasonlóan fontos volt a katonai szolgálat, ennek az ügynek elsősége.

Nem jelentheti ez egyszerűen azt, hogy valóban Kyeser volt a szekérharc feltalálója. Nem erről van itt szó. Ez azonban ékes bizonyíték annak, hogy a 15. század elején felmerült az új, a most születő gyalogság szükségletét szolgáló eszközök kérdése, főkép Csehországban,

[73] *Toman:* i. m. 10. o.
[74] *Macek:* Husitké rev. hnuti (A huszita forradalmi mozgalom) 95—96. o.
[75] V. ö. *Palacký:* O válečném umění Čechuv v. XV. století (A csehek hadművészete a XV. században) III. rész. Praha 1941. 163. o. *Tomek:* Jan Žižka Praha. 1879. 33. o.
[76] Husitské válecnictvi . . . 23. skk. o.
[77] V. ö. *Durdik:* Husitské vojenstvi (A huszita hadsereg) 52. skk. o.
[78] Meus est usus, non aliorum.

olyan elemi erejű volt, hogy még valamiféle vita is keletkezhetett a szerzőség kérdésében.

Milyen tehát a Kyeser-féle szekerek viszonya a huszita szekérvárak harcászatával szemben? Azt jelenti-e ez a Kyeser-féle tanítás, hogy a huszita sereg változtatás nélkül már kész dolgot vett át?

Mielőtt még erre a kérdésre felelnénk, a Bellifortis szerzőjének még egy mondatára fel kell hívnunk a figyelmet. A buzogány, cséphadaró és nyárs ábrájához Kyeser rövid szöveget fűzött, amelyben azt írja: „A harci szekereket vas cséphadarók követik... és még ha paraszti eszköznek is látszik, mégis katonai fegyver ez." A szekér és a cséphadaró összekapcsolása és különösen a paraszti cséphadaró használatának ellesése bizonyára nem véletlen. Talán kifejezhetjük ezt a véleményünket (amely lehetséges, hogy helyesnek, lehetséges, hogy helytelennek fog bizonyulni, ha a huszitizmus előtti hadművészet fejlődését teljes egészében átkutatják), hogy a 15. század elején, a huszita forradalmi mozgalom kirobbanása előtt Csehországban valóban használtak már szekereket a harcokban. Nem mindenütt és nem mindig, hanem csak ott, ahol mozgósított vagy toborzott parasztok léptek harcba, tehát alapjában véve csak kivételesen. A harci szekerek taktikájának teljes kifejlődését különböző körülmények akadályozták, melyek közül a leglényegesebb a feudális lovagi taktika osztályjellege volt, amelyben köztudomás szerint a lovagokból álló lovasság volt a legfőbb, sőt egyetlen fegyvernem. Amíg nem törték meg a privilegizált harcosok osztályhelyzetét a seregben és a csatában, addig ezt az idők folyamán keletkezett legfontosabb újítást sem lehetett nagyobbmértékben kihasználni. Csak az a huszita forradalmi mozgalom, amely megtörte, vagy legalább is aláásta a gyakorlatban (ha egyelőre csak formailag is) a régi feudális lovasság privilegizált helyzetét, amely a sereg zömét gyalogságból, a falu és város dolgozó rétegeinek egyszerű tagjaiból toborozta és a harc súlypontját a gyalogságra és tüzérségre helyezte, csak ez a forradalmi mozgalom tette szabaddá az utat a fegyverzet és taktika jelentős újításainak kihasználása előtt.

A huszita sereg ezeket a huszitizmus előtti találmányokat tökéletesen, már nem esetről-esetre véletlenül, hanem rendszeresen használhatta ki, megjavíthatta őket, és segítségükkel kiépíthette az új osztályviszonyoknak megfelelő új sereget, új taktikával és stratégiával.

És végül ez a bizonyítéka azoknak a meggondolásoknak, melyeket ennek a cikknek bevezetésében elmondottunk. A Bellifortis kézirat tartalmának áttekintése újra megmutatta, hogy szerzője azoknak az erőknek képviselője, amelyek a hadsereget a 14—15. század fordulóján érintő válságban a fejlődő városokban, gazdasági és technikai haladásukban kerestek támaszt és új haladó jelenségek voltak ennek a kornak katonai fejlődésében.

De semmit sem jelentettek mindaddig, amíg a seregek osztály-

önérzete és elnyomó feladata bilincsbe verte az új jelenségek fejlődését, amíg azok a technikai és taktikai fejlődés fékezői voltak.

A huszita forradalmi mozgalom szétverte ezeket a bilincseket és lehetővé tette teljesen új taktika kialakítását. Ennek a taktikának egyik alapvető része volt a szekerek használata a harcban. De már nem rendkívüli, ha ugyan nem felesleges, hanem rendszeres felhasználása azoknak a szekereknek, amelyeket erre a célra átalakítottak és pontosan tagolt személyzettel láttak el. Csak a huszita sereg tudta azt a minőségi változást kialakítani, s a harci szekerekből külön fegyvernemet alkotni. Másutt a szekereknek ilyen használata nem volt és nem lehetett ismeretes. Nemcsak azok a többé-kevésbé sikertelen kísérletek tanúskodnak erről, amelyekkel az ellenséges kereszteshadak a huszita seregeket ebben az irányban utánozni igyekeztek, hanem erről tanúskodnak azok az elismerő szavak is, amelyekkel pl. a szász krónikás — aki egyébként halálos ellensége a huszita forradalmi mozgalomnak — a cseh szekérváraknak szentel, amikor az Usti melletti csatával kapcsolatban ír „a szekerek olyan csodálatos és szokatlan összeállításáról, amelyek megakadályozták, hogy összezúzzák őket". Dicsérete nemcsak azért érdekes, mert bizonyítéka annak, hogy másutt nem ismerték a szekérvárakat, hanem azért is, mert belőle még egy tény érezhető ki. Világos, hogy a huszita sereg szekérösszeállítása nem volt sablonos, hanem a szükséglet szerint úgy változott, ahogyan azt az illető csata szükséglete megkívánta (a terep, az ellenség ereje és összetétele, a saját erő és eszközök nagysága stb.)

A forradalmi körülmények, a sereg forradalmi összetétele és a harc célja tehát lehetővé tették nemcsak a régebbi technikai felfedezések felhasználását, hanem azok átalakítását és olyan magas színvonalra való emelését, hogy használatuk valóban egyenlő volt a teljesen új felfedezéssel.

Megjelent a Historie a Vojenství 1953. 3. számában.

AZ 1849. JANUÁR 2-I HADITANÁCS ÉS A FŐVÁROS KIÜRITÉSE

Barta István
a történettudomány kandidatusa

Másfélhónapos készülődés után december közepén indult meg Windischgrätz herceg főparancsnoksága alatt az ellenforradalom főerejének támadása Magyarország ellen. A támadást követő hetek súlyos csalódást okoztak mind a magyar kormánynak, amely — élén Kossuthtal — hat héten át az országnak szinte minden anyagi és erkölcsi erejét a Görgey parancsnoksága alatt álló feldunai sereg megerősítésére fordította, mind a magyar népnek, amely igaz ügyében bízva joggal várta el a legkeményebb helytállást a nagy áldozatokkal megteremtett hadseregtől. Görgey azonban taktikai okokra hivatkozva nem látta sikerrel kecsegtetőnek, hogy a határ közelében döntő csatát vállaljon s már az ellenséges erők első mozdulatainak hírére elrendelte a visszavonulást Győr irányába. Győrt heteken át erősíttette a magyar kormány, számítva arra, hogy a több irányból benyomuló, nagy emberfölényben lévő ellenséggel szemben a határvidékről vissza kell vonni a magyar sereget. A megerősített Győr a Duna jobbpartján, s az ugyancsak megerősített és készletekkel, valamint csapatokkal megrakott Komárom a jobbparton alkalmasnak látszott arra, hogy hosszú ideig feltartóztassa az ellenség előnyomulását, az időnyerést pedig Kossuth arra akarta felhasználni, hogy Győr vidékére koncentráljon minden máshol nélkülözhetetlen erőt a döntő csata megvívására. Ez az összpontosítás részben már folyamatban volt, részben megindult azokban a napokban, amikor Görgey végrehajtotta seregének Győrbe való visszavonását. Új zászlóaljak felszerelése volt folyamatban, a Bácskából és Bánságból harcedzett sorkatonaság volt útban a felső tábor felé, Perczel megkapta a parancsot, hogy sok sikert aratott kis seregével a Muraközből gyors menetben Győr felé vonuljon, Görgeyt is sürgette Kossuth, hogy a Komárom által anélkül is biztosított balpartról rendelje át az ott visszavonuló jelentékeny erőket, s egyidejűleg intézkedéseket tett a Honvédelmi Bizottmány, hogy talpraállítsa a Dunántúl népét is, amely a szeptember—októberi válságos időkben olyan nagy sikerrel állította ki a hazafiság próbáját.[1]

[1] Jelen tanulmány szerves kiegészítése a szerző *Kossuth* és *Csányi* c., a *Századok* 1952. évfolyamában megjelent nagyobb tanulmányának és jórészben az említett tanulmány megjelenése után előkerült új anyag alapján próbálja a címben megjelölt kérdést részletesebben megvilágítani, különös tekintettel Csányi László kormánybiztos szerepére. A fentiekben összefoglalt történeti előzmények részletesebb kifejtését l. az idézett tanulmányban.

Az intézkedések végrehajtására azonban idő kellett s a sikeres helytállás azon múlott, meddig tudja Görgey Győrt tartani az ellenség főerejével szemben. Kossuth egyre-másra írta buzdító, sürgető leveleit Görgeyhez és Csányi László kormánybiztoshoz, figyelmeztette őket a győri állás fontosságára, sürgette az erők összpontosítását és a koncentrált erővel való támadást. Csányi azonban december 24-ig a balparti csapatoknál volt, Görgey pedig csak arra várt, hogy a lassan mozgó ellenséges sereg Győr közelébe érjen s máris a további visszavonulásra készült. Visszavonulási szándékát azzal igyekezett megindokolni, hogy az állítólag túlméretezett győri sáncokat csak 60.000 főnyi sereggel lehetne tartani, a beállott hideg idő következtében pedig az ellenség számára lehetővé vált az áradásos, mocsaras terepen a magyar sereg balszárnyának megkerülése. A Duna-balpartról időközben Győrbe érkezett Csányi már nem tudta Görgeyt elhatározásának megváltoztatására bírni és a sereg december 27-én hajnalban elhagyta Győrt.

Győr feladása meghiúsította Perczel csatlakozását, Görgey csak tíznapos késéssel rendelte át a dunabalparti csapatokat s akkor már a jégzajlás miatt nehéz volt az átkelés a Dunán,[2] a Délvidékről számításba vett csapatok is lassan mozogtak, így tehát a Kossuth által követelt s Csányi által is erőltetett erőkoncentrációt — főleg Görgey miatt — nem lehetett megvalósítani. A dráma további jelenetei már olyan gyorsan peregtek, hogy Kossuth a fővárosból nem tudta tovább ellenőrzése alatt tartani a sereg mozdulatait: intézkedései egy-egy újonnan elfoglalt állás tartására rendszerint akkor érkeztek már meg, amikor Görgey már újabb visszavonulást hajtott végre.

Görgey elhagyja az alsó- és felsőgallai kedvező állásokat is, a főhadiszállás december 28-án már Bicskén van, vele Csányi is, még mindig abban a szent hitben, hogy a visszavonulás csak a küszöbön álló döntő visszacsapás erejét fogja növelni. Ebben a meggyőződésben ír még ezen a napon a komáromi várparancsnoknak, Majthényi Istvánnak is és a reá nehezedő történelmi felelősségre hivatkozva inti, hogy „oltalmazza meg Magyarország legdrágább kincsét, melyet bizalomteljesen kezébe adott". „Lelkem meggyőződése szerint — írta Csányi az egykori bajtársnak és barátnak — Komárom várának és parancsnokának nevét becsülve említendi hazája iránti hűségéért a magyar jobb utókor. Éljen a haza, abban a magyar és vesszen az áruló ellenség. Mi kevés napok mulva küzdeni fogunk életre-halálra — hinni akarom, hogy fegyvereinkre diadalt rendel az igazság Istene."[3] A levél ugyan nem tudja

[2] A Lázár tábornok parancsnoksága alatt álló dunabalparti csapatok csak dec. 28-án érkeztek meg Pesthidegkútra, olyan helyre tehát, ahol nem sok sikerrel támogathatták volna a főssereg ekkor minden órában várt döntő csatáját. Ebből a tényből is nyilvánvaló, hogy Görgey már Győrből való eltávoztakor eldöntötte, hogy legkorábban Buda előtt vállal csatát — ha ugyan egyáltalán vállal. Joggal tett tehát Kossuth szemrehányást Görgeynek dec. 29-i levelében azért, hogy Lázárt Pesthidegkútra rendelte, „egy félórára Budától, egy olly lyukba, ahová az ellenség bizton nem jő, ahol csak bujni lehet, ütközni nem." L. *Kossuth Összes Munkái*, XIII. 916. o. (Továbbiakban: KÖM.)

[3] A levél s. k. fogalmazványát l. OL. Csányi-iratok 1277. rakt. sz.

megszilárdítani Majthényi ingadozó hitét s Csányi néhány héttel később az egykori barát lekoszönésének keserű tapasztalatával lesz gazdagabb, Komáromot azonban védőinek hűsége mégis megtartja a hazának. S Csányi bizakodását nem tudja megtörni az a hír sem, hogy a legutolsó visszavonulás reggelén a sereg utóvédjét Bábolnán alaposan megtépázta a barátból árulóvá és ellenséges dandárparancsnokká lett Ottinger. Sőt, erélyes intézkedéseket kíván tenni az összeütközés során gyávának bizonyult személyek és alakulatok ellen; mint „a polgári hatalomnak képviselője a táborban" felszólítja Görgeyt, hogy tizedeltesse meg e gyáván megfutamodottakat és az alábbi napiparancs kiadását követeli tőle: 1. Az Ottinger által elfogott Porosz herceg gyalogság becstelennek nyilvánítttatik, parancsnoka, Széll őrnagy, ha a hadifogságból hazakerülne, haditörvényszék elé kerül. 2. A Császár-huszárok, akik „a magyar huszárok el lehet mondani világszerte híres nevét gyáva, gyalázatos megszaladásukkal bemocskolták", szigorú büntetést kapnak, parancsnokuk haditörvényszék elé kerül. 3. Az ágyúkat elhagyó tüzérek tisztje és legénysége hasonló büntetésben részesül. „Ezt kívánja tőlünk a magyar nemzet, és a sereg becsülete, ezt az igazság és példa, melyet az események fejlődésére adni kötelesek vagyunk."[4]

Csányi a napiparancs másolatát megküldte Kossuthnak is és kérte, hogy a Honvédelmi Bizottmány hagyja azt jóvá. Ugyanebben a levélben jelentette, hogy Perczelt aznap Sárkányra várják s ezáltal kapcsolatba kerül a főtáborral. Lázár seregének csatlakozását is aznapra várta, „miáltal kevés különbséggel 17 ezeret képezend seregünk". Közölte azt is, hogy sokallja a Komáromban hagyott erőt, mivel a vár ostrom alá vétele nem valószínű. Egy másik, ugyancsak Kossuthoz írt aznapi levelében jelentette, hogy Görgey húzódozik a megfutamodottak megtizedeltetésétől, azt mondja, hogy nincsenek hadbírái s hiába kért eddig Pestről, nem küldtek; jó lenne, ha küldene Kossuth kettőt-hármat. „Görgey tábornok el van határozva a védelemre és ütközetre, — nyugtatta meg a Görgeytől nyert tájékoztatás alapján Kossuthot — mielőtt az ellenség a fővároshoz közeledjék, hol? az az ellenségnek mozdulataitól függend." Dícsérte Bayer őrnagyot és azt tanácsolta Kossuthnak, hogy vele kellene megvizsgáltatni a főváros védelmére tett munkálatokat, „miután ő a mi állásunkat jól ismeri és seregünk hiányaiból titkot nem fog csinálni — azok kevesülni látszanak a nyugalmas állásban, de annál inkább mutatkoznak ezen zordon időbeni mozgásban és visszavonulásban". A levélírás közben Sárkány felől ágyúzás hallatszik, de tudósítás még nem érkezett. „Már most a csatlakozás után az egymásnaki segedelem nem leend nehéz" — bizakodik Csányi abban a hitben, hogy Perczel csatlakozása nem ütközik nehézségekbe.[5]

Kossuth Csányi tudósítása nyomán értesült az újabb visszavonulás-

[4] A napiparancs s. k. fogalmazványát l. u. o.
[5] A Kossuthhoz írt két dec. 29-i fogalmazványát l. u. o.

ról és haladéktalanul parancsot küldött Görgeynek, hogy térjen vissza a felsőgallai elhagyott állásokba és vegye fel a balszárnyon Perczellel az összeköttetést. „Ezen positioban az ütközetet el kell fogadni — parancsolta nyomatékosan Kossuth. — Ha Perczel megtámadtatik, a centrumnak minden esetre, s ha lehet a jobbszárnynak is előre kell nyomulnia támadólag. Ha a centrum támadtatik meg, és Perczel tábornok nem, úgy Perczel tábornok úrnak kell okvetlenül előnyomulni minden erővel. Ha a jobbszárny támadtatnék meg, szintugy Perczelnek kell előnyomulnia minden erővel, a centrumnak pedig a jobbszárnyat támogatnia." Ugyanilyen utasítást kapott Perczel is; Perczel engedelmeskedett a kormány parancsának, Görgey nem, s az eredmény az lett, hogy Perczel egyedül maradva, másnap súlyos következményű vereséget szenvedett Mórnál a túlnyomó erejű ellenséggel szemben. Pedig Kossuth nem elégedett meg a fenti utasítással, hanem még aznap este újabb levelet írt Görgeynek. Ebben meggyőző érvekkel magyarázta, hogy a döntő ütközetet nem szabad közvetlenül Buda előtt vívni, hiszen vereség esetén „a seregnek többé nincs hová vonulni vissza, az egész sereget vagy elfogják, vagy a Dunába kergetik, minden ágyú elvész, az egész armada elvész még ha jég nem volna is, ha a híd állna is, Buda szomszédságában vesztett csata után nem tudna a hídon átvonulni; akkor is elfognák, hát még most, midőn híd nincs!" A gallai ütközet kimenetele nem jelent akkora kockázatot, mert ha szerencsétlenül ütne is ki, a budai sáncok mögé vonulhat a sereg, Görgeynek lesz arra ideje, hogy a Dunán áthozza a sereget „s ha a főváros elveszne is, nem vész el az ármáda s míg seregünk van, hazánk van". Ellenkező esetben, ha Görgey Buda előtt veszti el a csatát, „nincs retiráda, nincs menekvés, nemcsak a főváros veszett el, hanem a sereg, ágyú, minden és ezzel a haza". Bicskét a tartalék összpontosítási helyének szemelte ki Kossuth s másnap már indítja is az első zászlóaljakat; ígéri, hogy öt-hat nap alatt 12.000 főnyi sereget von össze ott. „Ön tehát Gallától kezdve egyetlen egy lépést se adjon fel többé ütközet nélkül — ismétli meg a levél végén a parancsot — azt, hogy legyen-e az utolsó ütközet a budai sáncokban? majd meglátjuk, de az első ütközetnek ott nem szabad lenni. Egy kártyára nem lehet dobni a nemzet sorsát. Ütközzék Ön Gallánál. Igazolja a nemzetnek önbe vetett bizodalmát." S gondol Kossuth arra is, hogy Perczel és Görgey seregeinek egyesülése után a várható torzsalkodásoknak elejét vegye: egyidejűleg felszólítja Vetter tábornokot, hogy a „vetélkedések és ebből származó egyenetlenség" kiküszöbölése végett vállalja el az egyesítendő sereg fővezérletét.[6] Válaszol Csányinak is: megdöbbenésének ad kifejezést a bábolnai futás miatt, de a tizedelést nem javasolja, „vigyázni kell, nehogy átmenjenek a zászlóaljak." Mellékeli leve-

[6] Mint ismeretes, Vetter nem vállalta el a fővezérséget, hanem a következő napokban mint vezérkari főnök vett részt a további katonai tervek kidolgozásában. (V. ö. Kossuth dec. 31-i, Csányihoz írt levelével. *KÖM.* XIII. 935. o.)

léhez a Görgeynek küldött rendeletek másolatait és neki is megismétli a parancsot: nem szabad tovább ütközet nélkül hátrálni.[7]

Ezen a napon, dec. 29-én Madarász László is ír néhány lelkesítő sort régi kedves „druszájának", Csányinak. Proklamációkat küld neki a tábor fellelkesítésére, közli vele, hogy a délkeletdunántúli megyék már talpon vannak, „mennek a haza első nagy napjára seregünkhöz" és bejelenti a képviselők elhatározását: „Ha vezér kell, megyünk mi, írjatok név szerint is ki kell, mi táblabírók nem fogunk gyáván rabul esni egy ellenség kezébe is". Csányi másnapi válaszában köszönetet mond a lelkesítésért. „Druszám — írja — én nem csüggedek, mindig azt tartám, jönni fog, ha jönni kell, s készen állék jóra-rosszra. Már a Drávánál nem kételkedtem azon, hogy mindent el fognak ellenünk követni, mi tehetségökben áll a gazembereknek, azért akartam vagy Jellacsics ellen, vagy a rácok ellen egyesült erővel munkálkodni, azért akartam annak idejében Bécsnek segédségére menni. Ma nem volnánk ott, hol vagyunk — tör ki belőle a régen visszafojtott keserűség — de haszontalan a múltról szólni. Most a jelenben kell működni; mit én tehetek teszek, de mi az? Semmi, vagy parányi." A képviselők felajánlkozását helyesli. „Ha majd az utolsó csatát küzdjük — írja a továbbiakban — jól teszi mindenki, ha részt vesz a harcban, jól teszi az egész törvényhozó testület is, azzal az utókor tiszteletét fogja megszerezni és a múltnak hibáit expiálni." Az azonban nem igen tetszik neki, hogy a képviselők vezéreknek ajánlkoznak. „Édes barátom — írja Madarásznak — bizon köllene ollyan Napoleon-féle vezér, hacsak homoepathicus adagban is, de a sok vezér nem igen fér össze. Szeretném, ha kijönne valaki megítélni értelmesen állásunkat, de ollyan egyéniség, aki a pesti dolgokat is ismeri. Ez eránt írtam Elnök úrnak is; tudom, mennyi dolga van annak szegénynek, és nektek, kik az élén álltok a napi eseményeknek. Csak most egyetértés, aztán álljon be ismét a magyar civódás, oda se neki." A képviselőket csak úgy látná szívesen, ha egyik dandártól a másikhoz menve lelkesítő felhívásokat olvasnának fel, beszédeket tartanának, azután visszamennének Pestre. „Én a seregnél a dictiokat nem győzöm — írja — faciat quisquis suum — de nem kell sokszor ismételni, hiszen az ismétlésekre nem igen lesz időnk."[8]

Az idő valóban sürgetett s a képviselők sem a táborbamenetelen törték a fejüket a decembervégi napok rohanó eseményei között. December 30-án a Honvédelmi Bizottmány tagjai a fővárosban lévő tábornokokkal és vezérkari tisztekkel együtt haditanácsot tartottak s megállapodtak abban, hogy a vesztett csata esetén visszavonuló sereget még abban az esetben sem lenne tanácsos a fővároson keresztül visszavonni, ha a csata nem a főváros közvetlen közelében történnék. Ezért azt az

[7] Kossuth két Görgeyhez intézett rendeletét, a Vetternek szóló felkérést és a Csányinak írt választ l. *KÖM.* XIII. 915. s. köv. o.

[8] Madarász levelét l. *KÖM* XIII. 920. o. Csányi válaszát OL. Belügymin. Rendőri és Postaosztály 1849. 30. kútfő 319. tétel.

utasítást adták Görgeynek, hogy ott, ahol van, ütközzék meg az ellenséggel s ha vereséget szenvedne, a sereg zömével — a jobbszárny nélkül, de Perczel csapataival együtt — a Duna jobbpartján vonuljon Eszék felé s ha a Duna beáll, keljen át, a bácskai és bánáti táborral egyesülve tisztítsa meg a délvidéket, és azután hangolja össze az Erdélyben működő Bemmel a további hadműveleteket. Ha pedig a Dunán nem tudna átkelni, vonuljon Eszék alá s hódítsa meg Szlavóniát és Horvátországot, vagy esetleg Péterváradra támaszkodva működjék tovább. A terv szerint a jobbszárnynak lett volna a feladata, hogy a fővárosig visszavonulva lehetőleg lassítsa az ellenség előnyomulását s azután Szolnok irányában vonulva fedezze a kormány és az országgyűlés útját, amelyek — ez 30-án már eldöntött dolog volt — vereség esetén Debrecenbe teszik át székhelyüket.[9]

A fenti haditerv azonban már nem kerülhetett kivitelre s így realitását sem lehetett a gyakorlat próbájának alávetni. Dec. 30-án ugyan még felvillanyozták némileg a közvéleményt és az országgyűlést a Bem sikereiről és Kolozsvár visszafoglalásáról érkezett hírek — Kossuth sietett is a seregvezéreket a felemelő példa követésére felszólítani[10] — ugyanaznap este azonban befutott Perczel móri vereségének a híre is s az új helyzet megváltoztatta az összes védelmi elgondolásokat. Perczel seregének szétszóródása azt a veszélyt rejtette magában, hogy az ellenséges sereg jobbszárnya akadály nélkül nyomulhat a főváros közelébe, s erre való hivatkozással Görgeynek könnyű volt az ütközetvállalás mellett kardoskodó Csányit meggyőzni az újabb visszavonulás szükségességéről. Csányi keserű levélben számolt be erről Perczelnek.

„Szegény magyar hont hová juttatja az eldarabolt erő — írta Perczelnek Bicskéről a csatavesztés hírére — mi elnök és bizottmányi határozott rendeletnél fogva itt valánk ütközendők, de már most a te állásodhoz kell magunkat alkalmazni, különben mind a két tábort elviszi az ördög s a hon menthetetlenül veszve van. Írd meg határozottan véleményedet, hogy ahhoz képest szólhassak én is, mert jóllehet stratégiai tekintetben nincsen semmi szavam, mégis véleményemet, mint mindenkor, ki fogom mondani. Aztán történjen bármi, én megyek a táborral, ahová a sors vezérli, jó vagy rossz tervvel a vezér nézetéhez képest, kinek át van adva a hadnak vitele. Én a hazám szerencsétlenségét túlélni nem akarom."[11]

Görgey újabb visszavonulása, amely a dec. 31-ére virradó hajnalban kezdődött meg, megfelelt a Kossuth körül tevékenykedő vezérkar elgondolásának is. Ezen az óvatos katonák — nyilván a képviselőház többségével egyetértve — még a Perczel vereségét követő éjjelen parancsot küldtek Görgeynek, hogy seregét vonja vissza a Buda előtti utolsó védelmi vonalra és zárja el a Székesfehérvár felől várható ellen-

[9] A németnyelvű utasítást és Kossuth kísérőlevelét l. *KÖM* XIII. 923. s. köv. o.
[10] A seregvezérekhez intézett dec. 30-i köriratát l. *KÖM.* XIII. 927. o.
[11] OL. Csányi-iratok 1272/b. sz.

ség útját.[12] A pánikhangulatban kiadott rendelkezés felmentette Görgeyt az ütközetvállalás kötelezettsége alól, hiszen a közvetlenül Buda előtt vállalandó ütközet veszélyeire éppen Kossuth mutatott rá néhány nappal korábban igen helytálló érvekkel. Másnap, 31-én azonban kiderült, hogy a Perczel seregének teljes megsemmisüléséről szóló hírek túlzottak voltak s még Székesfehérvár sincs az ellenség kezén. Ezért Kossuth megpróbálta némileg helyrehozni az elhamarkodott intézkedés káros hatását. Reggel 9-kor írt levelében már ismét arra szólította fel Görgeyt, hogy „verje meg az ellenséget ha lehet, csináljon a nemzetnek jó újesztendőt," ha pedig ez nem lehet, „tartsa meg az országnak a sereget, arra hozva azt a megsemmisítést kikerülő biztonságba, amerre lehet, Eszéknek ha lehetséges, ha nem lehetséges, erősen tartva a positiókat Budára úgy, hogy a hídon csapatonként átvonulhasson. Ez nagy feladat, igen nagy — tette hozzá Kossuth — de csatavesztés esetén attól függ a haza sorsa. Míg seregünk van, van hazánk." Egy másik, keltezetlen, de tartalma szerint ugyancsak 31-én írt levelében újból nyomatékosan kérte Görgeyt, hogy „a csatának Budán túl, nem Budán bent kell vívatni"; közölte vele, hogy csatavesztés esetén a várost magát nem fogják harctérré tenni, de hangsúlyozta, hogy „Budapest elvesztével a hazát nem adjuk ám fel; elvész Budapest, mint elveszett Győr, de azért az ország megvan, meg kell lennie". Beszámolt Görgeynek arról, hogy milyen intézkedéseket tett a Dunán való átkelés megkönnyítésére s bejelentette neki, hogy az országgyűlés és a kormány Debrecenbe költözik. „Mert a főváros elvesztésével — írta Kossuth — nem szabad a sereget, mely ügyünkhöz állott, szélnek ereszteni, hanem fel kell tartani, s hogy fizetésről, élelmezésről etc. gondoskodhassunk, az országgyűlésnek szabad helyen kell együtt lennie, menjen Debrecenbe, a sereg pedig a Tiszához."[13]

Görgey főhadiszállása azonban a levelek vételekor már Budafokon volt és serege is nagyjából elfoglalta a főváros védelme számára kijelölt utolsó védelmi vonalat, bár erre a lassan mozgó és a fővárostól még jelentős távolságban lévő ellenség egyáltalán nem kényszerítette. A visszavonulásról szóló jelentés vétele után Kossuth elérkezettnek látta az időt, hogy az országgyűlés meghozza a tervbevett fontos döntéseket. Ezért a koradélutáni órákban levélben felszólította Pázmándy képviselőházi elnököt, hogy hívja fel az országgyűlést, „hogy még ma határozzon, mert ha a Buda tőszomszédjában vívandó csata el találna veszni s a sereg húzódnék a Tisza felé, én az illy zavar végpercében nem látnám magamat képesnek a kormányzatot akkint együtt tarthatni, mikint a seregekről gondoskodás s ezzel hazánk megmentése kívánja." Azt javasolta Kossuth, hogy maradjon hátra egy háromtagú bizottság a sereg helybeli ügyeinek intézésére, az országgyűlés és a kormány pedig más-

[12] A dec. 31-i keltezésű, de a Perczel „mai" vereségéről beszélő, tehát még éjjel kiadott németnyelvű rendelkezést l. *KÖM* XIII. 933. o.
[13] A két levelet l. u. o. 932. s. köv. o.

nap induljon Debrecen felé.[14] A képviselőház zárt ülése még a délutáni órákban a magáévá tette Kossuth javaslatát, ugyanígy Batthyány Lajos arra irányuló indítványát is, hogy az országgyűlés indítson békekövetséget Windischgrätzhez. A javaslatok elfogadása után — de még az estére összehívott nyilvános ülés végleges döntése előtt — Kossuth közölte a költözési tervet Csányival. A már ismert érvekkel okolta meg a döntést és rábízta az elhagyandó főváros feletti kormánybiztosságot. „A kormány székhelye áttétetvén — írta neki — Te leszesz itt, míg a tábor itt van, a főhatóság, mint voltál mindenütt, hol a tábor volt. Aszerint tedd tehát intézkedéseidet." A levélhez mellékelt felhatalmazásban is arra utasította, „hogy valamint egyebütt, hol a tábor volt, van és lesz, úgy Budapesten is országos teljhatalmú biztosi hatóságát egész mértékben gyakorolja".[15]

Csányi rögtön Kossuth levelének vétele után válaszolt. Este 10 órakor a budafoki főhadiszálláson kelt levelében közölte Kossuthtal, hogy mivel a levélből nem derül ki a kormány és az országgyűlés indulásának időpontja, másnap reggel bemegy a fővárosba Kossuthtal értekezni s mindjárt ott is marad „a kellő intézkedések megtételére". „Rendelkezéstekre állok, míg mozogni tudok — írta — csak még néhány napig legyen időnk seregeink gyűjtésére; a közel Tisza felköltésére még van idő." Görgeyvel is közölte, hogy jókor reggel hozzon rendbe mindent a seregnél és legyen készen, hátha a kormány ővele is kíván értekezni. „Nekünk — írta a sereg erejéről — azon kívüli, mit most küldöttél, el merem mondani, nincsen több 14.000 emberünknél. Így kell naprólnapra kisebb számot írni, sok elmaradott, sokat elfogtak, 7000 Komáromban." „Óhajtalak látni, ki tudja még másutt? — fejezte be a levelet — Csak a Duna be ne fagyjon."[16]

Egyik kívánság sem teljesedett be. Csányi nem találkozhatott már Kossuthtal, mert a kormány és a képviselők az éjszakába nyúló drámai ülés után azonnal a vasútállomásra siettek s még azon éjjelen elhagyták a fővárost. S befagyott a Duna is, alkalmat adva az ellenség bekerítő csapatainak átkeléséről szóló álhírekre, amelyek csak fokozták a zavart és rémületet a menekülésre készülők soraiban. A kormány és a képviselőház elköltöztetése észszerű intézkedés volt s azzal az eredménnyel járt, amelyet Kossuth várt tőle: létrehozta a további önvédelmi harc szilárd bázisát. Az elköltözés elsietett végrehajtása azonban kétségtelenül az ellenség ereje túlbecsülésének a következménye volt, rendkívül károsan befolyásolta a lakosság hangulatát, az általa előidézett fejetlenség megnehezítette a főváros kiürítésének tervszerű végrehajtását, végső fokon pedig önigazolásra adott kitűnő érvet azoknak a katonai vezetőknek, akik a főváros közelében sem szándékoztak ütközetbe bocsátkozni az ellenséggel. Így látta ezt Csányi is, amikor újév

[14] A Pázmándyhoz írt levelet l. u. o. 934. o.
[15] Az este 7 órakor írt levelet és a meghatalmazást l. u. o. 935. s köv. o.
[16] Csányi levelének fogalmazványát l. OL. Csányi-iratok 1277. rakt. sz.

reggelén bejött a fővárosba és a kormány helyett már csak annak búcsúfalragaszait találta a pesti utcákon. De azért munkához látott és első tapasztalatairól még aznap beszámolt Kossuthnak. „Bejöttem ma reggel Pestre, értekezendő a teendőkről — írta csalódottan — és mikoron ideértem, már senkit sem találtam. Azt sem tudtam, kihez intézzem első szavaimat, első lépésemet. A várost úgy leltem, mint képzelhetni a pestistül fenyegetett, halálos vésszel szembenéző testületet, lehangolva minden, minden, különbség nélkül az elhagyatás szomorú érzetében. A városháznál gyűlést tartattam, úgy látszott, hogy sikerült egy kevéssé őket felemelni." Közölte, hogy Vetter is bosszús a történtek miatt, de a vezérkari főnökséget vállalja, Perczellel már tárgyalt Csányi lakásán s remélhető, hogy Görgeyvel együtt alárendelik véleményüket Vetter nézeteinek. A sereg is demoralizált, néhány napi szervező munkára van szükség a rendbeszedésére. „Csak engemet várt volna be a kormány — tört ki belőle az elkeseredés — egy pár napi előkészület előkészítette volna a közönséget és a távozásnak illy hatása nem lett volna; sem ma, sem holnap ellenséget mi látni nem fogunk. Lehet, hogy holnap az elő és hátsó csapatok közt leend ütközet, de az még nem ultimo giorno Pompeji. Megkísértendjük a lehetséget; azért most már én is lehangoltabb vagyok, de még korántsem reménytvesztett. Még minden jóra fordulhat." De még a gyors eltávozásnál is kevésbé helyeselte Csányi a békekövetség elküldését. „Az a Windischgrätzhez küldés — írta róla ugyanebben a levélben — rosszabb hatású egy csatavesztésnél. Az maga jobban felbátorítja az ellenséget egy győzelemnél, és a következése, teljes bizonyossággal mondom, semmi, sőt nem semmi, hanem egy nagyszerű büszke megbántása leend a nemzetnek, az Elnök úr akarata nem lehetett." Kossuth érezte Csányi igazát mind az eltávozás, mind a békekövetség kérdésében. Másnapi, Szolnokon kelt válaszában az elsőre nézve ugyan azzal érvelt, hogy a fővárost nem a kormány elköltözése hangolta le, hanem „az örökös retiráda és csatavesztés", az elköltözésnek ellenkezőleg emelni kellene a közhangulatot, mert az látszik belőle, „hogy bizon még Budapest elvesztésével sem adjuk fel az országot, hanem reátámaszkodunk Magyarország tősgyökeres vidékére." A békeküldöttségről azonban kijelentette, hogy az valóban nem az ő műve, „Az bolondság, mert sikere nem lesz, nem lehet, de ép azért ártalom sem lesz belőle." S a dec. 31-i szűkszavú megbizatás után csak úgy áradnak az elnök megbizatásai a kormánybiztoshoz a lakosság hangulatának emelésére, az államjavak elszállítása körüli zavarok megszüntetésére, a vasút munkájában mutatkozó gyanús jelenségek megvizsgálására, a vasútvonal későbbi elpusztítására stb.[17]

Csányi új munkakörét is a tőle megszokott eréllyel és lelkiismere-

[17] Csányi levelét, Kossuth jan. 2-i válaszát és egyéb intézkedéseit l. KÖM. XIV. 16. s. köv. o.

tességgel látta el. Gondoskodott a fővároson átvonuló csapatok ellátásáról, a pályaudvaron személyesen irányította és ellenőrizte az államjavak elszállítását, gondoskodott arról, hogy a minisztériumok irattárai, a fegyvergyár felszerelése, a katonai ruhatár, a lőszerkészlet és a katonai szempontból fontos készletek a vasúton elinduljanak a kormány új székhelye felé. Egyidejűleg falragaszokon nyugtatta meg a főváros lakosságát arról, hogy a kiürítés csak ideiglenes és a kormány elköltözése csak azt tanúsítja, „hogy a hazát még elveszettnek nem hiszi, hanem szent földjének minden léptét utolsó hantjáig védeni, mi eddig elveszett, újított erővel visszavenni, vagy ha Isten úgy akarja, sírján veszni eltökélett komoly szándékát".[18] Hathatósan segítette Csányit a kiürítés nehéz munkájában az első napon maga Madarász László[19] a további napokon pedig Madarász hivatalának az a kis különítménye, amely Gömöri Andor rendőri tanácsos vezetésével maradt vissza a fővárosban. De hasznos segítséget jelentett Csányi számára maga Vetter is, aki nemcsak a főváros lakosságának megnyugtatásában járt elöl jó példával. hanem a hivatalok és hadi készletek elköltöztetését is személyesen ellenőrizte. A kiürítés hatalmas erőpróbát jelentett a pest—szolnoki vasút számára; ennek idegen származású vezetői az ugyancsak jobbára idegen részvényesek érdekeinek védelmében bizony nem nagy lelkesedéssel látták, hogy az állam érdeke nemcsak a jövedelmező forgalom beszüntetését kívánja áldozatul, hanem a kocsipark Szolnokra történő összpontosítását és a vaspálya megrongálását is. Ezért közömbösen, sőt ellenségesen álltak szemben a kiürítés sürgető feladataival s csak Csányi és munkatársai erélyes fellépése tudja megfelelő közreműködésüket biztosítani. A korlátozott mennyiségű kocsipark és az egyvágányú pálya azonban még így is szinte legyőzhetetlen akadályokat állított a kiürítés munkája elé; a rendelkezésre álló mozdonyok, valamint személy- és teherkocsik legnagyobb mértékű igénybevételével dec. 31-étől naponta öt vonatot indítottak Szolnokra az államjavakkal — jan. 1-én hatot —, de még ezenkívül is a szekerek százait kellett Csányinak mozgósítani, hogy feladatát csak a legszükségesebb mértékben teljesítse.[20] Feladatát a rendelkezésre álló idő és eszközök korlátozottságához képest jól oldotta meg, nem az ő igyekezetén múlt, hogy ennek ellenére tekintélyes meny-

[18] Egykorú nyomtatvány. OL. Kossuth Polizei-Akten 709. sz.

[19] Madarász jan. 1-én este ½9 órakor még Pesten kérte Csányit, hogy utasítsa a minisztériumok osztályfőnökeit, hogy „a szükséges, de nem igen számos személyzettel ezen rendelet kiadásától 24 óra alatt a vaspályán Szolnokra induljanak a legszükségesebb kellékekkel." (OL. Csányi-iratok 1271. rakt sz.)

[20] A főváros kiürítésére vonatkozó rendkívül érdekes iratanyag főként két gyüjteményben található: Csányi iratainak 1271. rakt. számú csomójában és a Rendőri és Postaosztály iratai között, főként a 214. rakt. számú csomóban. — A felhasznált szekerek számára lehet következtetni Csányi egy jan. 2-i rendeletéből, amelyben Pest megyét 600 szekér és 300 előfogat kiállítására szólítja fel (Csányi-iratok 1271. rak. sz.), valamint Madarász egy szolnoki intézkedéséből, amellyel a Szolnokra érkező javak továbbszállítására napi 300 szekeret igényel. (Rendőri és Postaosztály 1. kútfő 479. tétel.)

nyiségű hadifontosságú anyag került a fővárost megszálló ellenség birtokába.

Csányi főkormánybiztosi hatásköre azonban ezekben a sorsdöntő napokban nem merülhetett ki a főváros rendjének fenntartásában és a kiürítési munkálatok irányításában. Továbbra is ő képviselte a polgári hatalmat a hadseregnél s ez a hatásköre különösen nehéz feladat elé állította akkor, amikor a seregvezérekkel egyetemben arról kellett dönteni, hogy a főváros kiürítése és a kormány Debrecenbe költözése nyomán kialakult új helyzetben milyen irányt szabjanak a sereg tovább. tevékenységének. Erre a kérdésre volt hivatva választ adni az a haditanács, amelyet január 2-án reggel Csányi szállásán, az Emmerling-fogadóban tartottak s amelyen Csányi elnökletével Vetter, Görgey. Perczel, Répássy, Lázár tábornokok, Kohlmann ezredes, valamint Klapka, Pusztelnik és Bayer őrnagyok vettek részt. A haditanács lefolyásának részleteiről korábbi forrásaink csak pontatlanul tájékoztatnak bennünket, eredményéről és végzéseiről a szakirodalomban meglehetősen egyforma kép alakult ki. Eszerint a haditanács a Buda előtt vívandó döntő ütközettől a kormány eltávozása után nem várt akkora eredményt, mint amekkora kockázattal járt volna. Ezért elhatározta a főváros feladását és a további mozdulatok célját abban jelölte meg, hogy a Tisza vonalának biztosításával lehetővé tegyék egyrészt a kormány nyugodt szervezőmunkáját, másrészt az összes erők összpontosítását a döntő ellentámadásra. E terv gyakorlati kivitele érdekében Görgey azt a feladatot kapta, hogy seregének nagy részével a Duna bal partján vonuljon észak, majd nyugat felé, szálljon szembe Simunics előnyomuló seregével, mentse fel Komáromot és veszélyeztesse az ellenség hátsó vonalait, ha pedig itt túlnyomó erőbe ütköznék, a bányavárosokon és a Szepességen át haladjon az összpontosításra kitűzött hely felé. Perczel feladata lett, hogy kiegészített hadtestével a Duna—Tisza-közén gátolja meg az ellenségnek a kormány székhelye, Debrecen felé tervezett előnyomulását; döntő ütközet elfogadásától azonban óvták addig, amíg a bácsbánsági seregeknek ugyancsak a haditanács által kilátásba helyezett felvonulása meg nem történik. A Répássy tábornok parancsnoksága alatt álló tartalékssereget is Perczel vezénylete alá helyezték, ugyanakkor állomáshelyét a Tiszán túl, a Szolnok—Debrecen közti térségen jelölték ki. A tanácskozások részleteiről a közhasználatban lévő munkák általában keveset szólnak s nem ismertetik a tanácskozás egyes résztvevőinek a felmerült kérdésekben való állásfoglalását sem. Pedig ezeknek a részleteknek és állásfoglalásoknak az ismerete eléggé fontos lenne ahhoz, hogy a döntő jelentőségű haditanács határozatait helyesen értékelhessük. Éppen ezért nem lesz fölösleges, ha a továbbiakban a résztvevők és a hozzájuk közelállók emlékiratai és művei alapján próbáljuk meg pontosabban rekonstruálni a haditanács lefolyását.

A haditanács főszereplői közül időrendben Görgey nyilatkozik elő-

ször emlékiratainak 1852-ben megjelent németnyelvű első kiadásában.[21] Elmondja, hogy Kossuth utolsó, ütközetet parancsoló levelének vétele után január 2-án reggel Pestre sietett, hogy meggyőzze Kossuthot, hogy csata esetén a hadsereg megmentését és a fővárosok megkímélését nem lehet biztosítani. Kossuthot azonban már nem találta Pesten, ezért Vetter tábornokhoz fordult, előadta neki kételyeit és felajánlotta neki a sereg parancsnokságát. Vetter ezt nem vállalta el, hanem megígérte, hogy haditanácsot hív össze, amely Görgey feladatát a kivihetőséghez képest módosítja és megállapítja a legközelebbi jövőre szóló honvédelmi intézkedéseket. A haditanács még aznap össze is ült, és meghozta intézkedéseit. Ezek értelmében a sereget ütközet nélkül a Duna bal partjára kellett áthozni, ennek megtörténte után Perczel Szolnok felé hátrál, Görgey pedig azt a feladatot kapta, hogy haladjon seregével Vác felé, majd a Vág mellékén Simunics ellen tevékenykedjék. Ezzel az intézkedéssel az volt a haditanács célja, hogy az ellenség főerejét a Debrecenbe szolgáló legrövidebb hadműködési vonaltól eltérítse. Elhatározta azt is a haditanács, hogy a délvidéki hadműveletek abbahagyandók s az ottani erők a kormány székhelyének védelmére felrendelendők. A távolabbi cél a Mészáros-féle, Perczel-féle és a déli seregek összevonása, míg Görgeynek állítólag belátására bízta a haditanács, hogy serege hátrálási alapjául Komáromot, vagy Tisza vidékét választja-e? Az erők némi kiegyenlítése végett Görgey átengedi Perczelnek 1 gyalogzászlóalját, 12 század huszárt és egy 12 fontos üteget.

Ennyit ír Görgey a haditanács lefolyásáról és végzéseiről, semmi többet.[22] A másik főszereplő, Klapka György már lényegesen többet mond nála. Emlékiratainak 1861-ben megjelent II. kötetében[23] a kormány és az országgyűlés eltávozásának ismertetése után elmondja, hogy Vetter tábornokkal, akinek ő törzskari főnöke volt, kidolgozták az új visszavonulási és védelmi tervet. Közben január 2-án Görgey megbízásából Bayer őrnagy Pestre jött és megkérdezte Vettert: mi a főfeladat, a hadsereg megtartása vagy a főváros megvédése? Ezt a kétértelmű, vagy nagyon is egyértelmű kérdést hosszabb beszélgetés követte a hadsereg szelleméről, hangulatáról, harcképességéről s a beszélgetés alapján az a vélemény alakult ki, hogy a főváros előtt nem lehet döntő csatát kockáztatni, a sereget át kell hozni a bal partra, a fővárost ki kell üríteni. Január 3-án este Buda körül kell koncentrálni a sereget, 4-én délután pedig részben a Lánchídon, részben a jégen át meg kell

[21] *Görgey:* Mein Leben und Wirken in Ungarn in den Jahren 1848. und 1849. Leipzig, 1852. I. Bd. 139. s. köv. o. Az 1911-ben Budapesten megjelent magyar kiadás (Életem és működésem Magyarországon az 1848 és 1849 években) szószerinti fordításban hozza a németnyelvű kiadás szövegét.

[22] Ugyanúgy, de némileg bőbeszédűbben ismerteti a haditanács lefolyását *Görgey I.* is (1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Bp. I. köt. 1885. 101. s. köv. o.), aki a haditanács időpontjában Pesten volt és bátyjának is segédkezett emlékiratai megírásánál.

[23] Memoiren von *Georg Klapka* II. Bd. Leipzig, 1861. 121. s. köv. o.

kezdeni a visszavonulást. Ez alkalommal beszélték meg azt is, hogy milyen irányban vonuljon el Görgey: ebben a kérdésben Bayer, Vetter és a jelenlévő Klapka nézetei megegyeztek. Nem sokkal később maga Görgey is Pestre jött, egyetértett a határozatokkal s megkérdezte Vettert, miért nem akarja a főparancsnokságot átvenni? Tréfálkozva tette hozzá, hogy ő maga jó kémikusnak, de egyáltalán nem nagy vezérnek tartja magát. Hogy a súlyos döntések felelősségét közösen vállalják és a szükséges intézkedéseket a többi vezérrel is megbeszéljék, haditanácsot határoztak el Csányi kormánybiztos lakására és megbízták Klapkát, hogy az elhangzott végzések alapján dolgozza ki a haditanács részére az új működési tervet. Azonban még a haditanács megtartása előtt bekövetkezett az ellenség tétényi támadása balszárnyunk ellen, ezért a haditanácsot csak január 4-én délelőtt lehetett megtartani. A már ismertetett résztvevőkkel megtartott haditanácson három kérdést tárgyaltak meg. Az első a főváros harc nélküli kiürítésének kérdése volt, ezt rövid tanácskozás után helybenhagyták, indokul felhozták a Buda előtti állások veszélyességét, azt a lehetőséget, hogy az ellenség a befagyott Dunán bármely neki tetsző ponton átkelhet és a magyar sereg hátába kerülhet, az ellenség túlerejét és az esetleges vereség végzetes következményeit. A tanácskozás második pontját, az új haditervet vita nélkül, egyhangúlag elfogadták. Lényege az ország belsejébe való visszavonulás, az erők koncentrálása, a Tiszának mint védelmi vonalnak a felhasználása, a Délvidék kiürítése, Erdély mihamarabbi visszaszerzése, Schlick kiűzése, Görgey diverziója volt. Görgey feladata az ellenség hátsó vonalainak veszélyeztetése lett, s Komárom, vagy a bányavárosok jelöltettek ki neki visszavonulási pontul. Az ellentámadás időpontjául február elejét tűzte ki a haditanács. Megállapította a haditerv a magyar seregek új beosztását is. A harmadik kérdés a kivitelezés miként je volt. A határozatok értelmében Görgey 4-én átkel a Dunán, 5-én el kell érnie Vácot; Perczel fedezi Görgey visszavonulását, utána ő is átkel a Dunán, elrontja az átkelőhelyeket s még ugyanazon a napon Üllőig és Vecsésig nyomul, felveszi az érintkezést Répássyval, aki már 4-én elhagyja Pestet és a következő napon eléri Monort. A teljes elvonulásig Perczel lesz a főváros katonai parancsnoka. E határozatok lettek Klapka szerint az alapjai annak a védelmi rendszernek, amelynek alapján Magyarország hihetetlen gyorsan ki tudta fejteni erőit. A haditervet szétküldték és január 5-én délre már üres volt a főváros.

Látjuk, a két főszereplő különböző részletességű előadásában vannak ellentmondások. Szaporodnak ezek az ellentmondások akkor, ha megnézzük Klapka emlékiratainak negyedszázaddal későbbi változatát.[24] Ebben csak néhány sort ír a haditanácsról, időpontját január 2-ára teszi s arról ír, hogy az általa és Vetter által előre elkészített haditervet Perczel először hevesen ellenezte, végül azonban a többiek-

[24] *Klapka György:* Emlékeimből. Bp. 1886. 68. s. köv. o.

kel együtt ő is elfogadta. Korábbi előadásához képest új adatokat tartalmaz munkájának a haditanácsot megelőző része, amelyben elmondja, hogyan érkezett a Délvidékről december 30-án Pestre, hogyan találta a fővárost Perczel móri veresége miatt rendkívül nyomott hangulatban, hogyan ment be a Honvédelmi Bizottmány ülésébe, milyen párbeszédet folytatott Kossuthtal a móri vereség következtében előállott helyzetről, hogyan adta elő ő Kossuthnak lényegében a január 2-án elfogadott haditervet, hogyan helyeselte azt Kossuth s hogyan bízta meg őt, hogy Vetterrel együtt tegye meg a szükséges lépéseket a terv végrehajtására.

Hallgassuk meg ezek után a harmadik főszereplőt, Vetter Antal tábornokot, aiknek — mint láttuk — elsőrangú szerepe volt a haditanács döntéseinek kidolgozásában. Vetter emlékiratainak[25] ezek a részei ezideig ismeretlenek lévén, talán nem lesz szükségtelen a kéziratnak a sorsdöntő napokra vonatkozó fejezetét kissé részletesebben ismertetni.

„A Honvédelmi Bizottmány Pesten, 1849 december 31-én, késő este Kossuth lakásában tartá utolsó titkos tanácskozását — írja Vetter — melyre magam is hivatalos voltam. A tanácskozás főtárgyát képezte úgy a saját, mint az ellenség mozgolódásairól szóló legújabb hírek, valamint az eddig történtek és még teendők fölötti jelentések összeállítása és megrostálása. Az összes tagok hangulata a komoly helyzethez képest igen nyomott volt. A jövő valóban vígasztalannak tünt fel: a remény, amelyet még tápláltunk, nem alapszik vala ama várakozáson, hogy a Windischgrätz herceghez menesztett küldöttség óhajtott választ hozand, hanem a magyar kormány állhatatos kitartásában, a magyar nemzet hazafias érzületében, a honvédparancsnokok erélyes működésében és összetartásában, valamint végre az ellenség ismeretes pedans, erélytelen eljárásában.

Éjjeli 11 órakor búcsúztam el a választmány tagjaitól, anélkül, hogy határozottan megállapodtunk volna abban, hogy a választmány tagjai a képviselőkkel együtt mely napon és órában hagyják el a fővárost. Valami nagy sietség szüksége nem is forgott fenn, hiszen az ellenség még jócskán távol volt Budapesthez. Lakásomra (a „Magyar királyhoz" címzett vendéglőben) visszatérve, nyugalomra tértem, de csakhamar felvertek álmomból. Egy küldönc hozta Kossuth levelét, mely a következő sajátos sorokat tartalmazá: „Azon pillanatban, melyben ön e sorokat veszi, a honvédelmi bizottmány már útban van Debrecen felé. Csányi kormánybiztos megérkeztéig a katonai és polgári hatalom ezennel ideiglenesen önre ruháztatik." Éjfélutáni 1 óra volt, midőn e levelet kézhez vettem. Miután sebtiben felöltözködtem volna, Kossuth lakásáig hajtattam. Az utcáról már nem volt kivilágítva egy szoba sem, a kapu pedig be volt zárva: a ház kihaltnak látszott. Hogy

[25] *Vetter Antal* emlékiratai. Töredékes kézirat. Német eredetiből ford. Abafi-Aigner Lajos. Orsz. Széchenyi Könyvtár kézirattára. Quart. Hung. 3030. sz. Keltezetlen, de kétségtelenül legalább két évtizeddel az események után keletkezett.

Kossuth mi okból nem közölte velem az ülés tartama alatt, hogy az elutazás még az éjjelre van tervezve: az előttem mai napig talány maradt."

Elmondja azután Vetter, hogy rögtön hivatta Klapkát, aki vezérkari tisztként alája volt rendelve. Tőle megtudta, hogy Görgey Perczel veresége következtében az Érd—Tétény—Sóskút—Budaőrs—Óbuda—Krisztinaváros vonalra vonult vissza. Leírja a főváros izgatott hangulatát, a nyugalom helyreállítására hozott intézkedéseket; ő megnyugtató beszédet tartott a tömeghez, felemlítette, hogy Görgey Téténynél győzelmet aratott s közölte, hogy a fővárost kímélni fogják a következő hadműveletek során.

„Január 2-án — folytatódnak Vetter visszaemlékezései — Görgey tábornok bejött Promontorról, Kossuth egyik rendelete iránt velem tanácskozandó, határozottan kijelentvén, hogy azt nem teljesítheti. Kossuth ugyanis meghagyta neki, hogy a fővárost védelmezze, mely rendeletről nekem, mint ideiglenes hadügyminiszternek és táborkari főnöknek tudomásom nem volt." Itt arról ír Vetter, hogy Kossuthnak általában szokása volt az alárendelt parancsnokokkal fellebbvalóik tudta nélkül levelezni, nekik rendeleteket küldözgetni s ezzel hozzájárult a sereg fegyelmének meglazulásához. „Görgey tehát kijelenté — folytatja a kis kitérő után — hogy a védelmezési parancsot nem teljesítheti s ebben — a közben tökéletesen megváltozott szomorú viszonyoknál fogva — tökéletesen igazat adtam neki. Nem úgy másik javaslatára nézve, mely szerint tőle a dunai hadsereg főparancsnokságát azonnal a kormány tudta nélkül átvegyem s a főváros védelmezését saját felelősségemre talán mégis keresztülvihetném." Vetter először látta ekkor Görgeyt s meglepte, hogy egy volt császári tiszt ilyen felelőtlen ajánlatot tesz a felsőbbség tudta és hozzájárulása nélkül. Az volt az érzése, hogy Görgey már ekkor forgatta fejében január 5-i lázadó nyilatkozatát. Visszautasította az ajánlatot és közölte vele, hogy a tábornokokkal haditanácsban kívánja a teendőket megbeszélni.

„Másnap (január 3.) az éppen akkor Pestre érkezett Csányi kormánybiztoshoz mentem — folytatja Vetter — és felkértem, hogy a haditanács ülésében részt véve, abban az elnökséget vállalja el. Még aznap 10 órakor megjelentek tanácskozás céljából rajtunk kívül: Görgey, Perczel, Répássy tábornokok — akiket még eddig személyesen nem ismertem — és a táborkari főnököm, Klapka őrnagy. A tanácskozást Csányi hosszabb beszéddel nyitotta meg, amelyben mindenekelőtt az ország szomorú helyzetét ecsetelte és kiemelte az oly intézkedések szükséges voltát, hogy mentessék, ami még menthető. A honvédelmi bizottmány és képviselői testület hirtelen távozását azzal mentegeté: a kormánynak az okból kell vala sietnie, hogy Debrecenben mielőbb újra szervezkedhessék. Továbbá kifejté, hogy ügyünk jobbra fordultára még nem tünt el minden reménység és végül különösen hangsúlyozta,

hogy a nemzet sorsa jelenleg a hadsereg vezetőinek a kezében fekszik s ennél fogva felkért bennünket, hogy a szerencsétlen országnak s szent ügyének ezentúl is szenteljük szolgálatainkat s a szükséges egyetértésben vezessük a katonai működéseket. Ezek után felkért engem, hogy a haditanácsot ismertessem meg a hadsereg jelenlegi helyzetével.

A feladat nem volt könnyű, mert most is, miként majdnem az egész háború alatt, az egyes seregek parancsnokai amily sűrűn kérelmezték a pénz, csapatok, ágyúk, ruházat és lőszerek küldését, oly fölöttébb gyéren küldték be a minisztériumhoz állag- és szolgálati táblázataikat és jelentéseiket, a leggyérebben pedig a felhasznált pénz hovafordításának kimutatását és elszámolását.

Mindazáltal annyira-amennyire hű képét ecsetelém az ország különböző részeiben lévő csapatok állagának és elhelyezésének, előterjesztém a kimutatást a hadsereg kiegészítéséről, az újonnan elrendelt újoncozásról, az ellenség által még meg nem szállt vidékekről, a fegyverzeti, felszerelési és lőszerbeli készletekről, valamint végül a már a Tisza mögé szállíttatott hadi eszközökről. Ezek után a dolog stratégiai részére tértem át, amelyben — előzetes megállapodásunkhoz képest — engem Klapka őrnagy támogatott.

Eszménk azon alapszik vala, hogy az országnak a nyugati határtól a Tiszáig terjedő nagy része feladassék; a Tisza mentén, Tokaj és Szeged közt, az összes hadierő egyesíttessék; a hadseregnek fölöttébb szükséges újjászervezkedése eszközöltessék; a ruházatlan, fegyverzetlen és gyakorlatlan legénység külön választassék és újonc telepekben elhelyeztessék stb., stb.

Ezek előadása után Görgey tábornok emelt szót. Általában — úgymond — helyesli a tervet, de azt hiszi, hogy a Tiszánál való stratégiai felvonulás háborítatlan biztonságát azáltal tetemesen előmozdíthatná, hogy a maga hadtestével már most elválna a hadseregtől és diversiot tenne a Simunics által ostromolt Lipótvár vára ellen s azután a bányavárosokba, hogy ezekben a kincstári készleteket megmentse. E tervének foganatosítása továbbá azzal a szembeszökő nagy előnnyel is jár, hogy az ellenséges erő jelentékeny része, mely ellene kell, hogy működnék, az által a Tiszától elvonatik.

Minthogy a terv ellen senki ellenvetést nem emelt, Csányi pedig azt mint igen célszerűt támogatta, a haditanács azt végleg elfogadta.

Azon pontokul, melyek a Tisza mentén a hadsereg által megszállandók voltak, a következők jelöltettek ki: Tokaj, Szolnok, Tiszafüred, Czibakháza és Szeged. — Közbevetőleg megjegyzem itt, hogy a Bánság és Bácskának teljes feladásáról a haditanácsban nem volt szó. Az erre vonatkozó parancsot csak január 6-án, Törökszentmiklóson bocsátottam ki.

Hadtestének állapota felől kérdeztetvén, Perczel tábornok felhozta,

hogy a móri ütközetben volt veszteségeiről szóló hírek túlzottak, amennyiben máris több 3500 embernél gyűlt ismét egybe és még folyvást szállingóznak vissza zászlóik alá, amelyek jelenleg a Buda előtti sáncokon vannak kitűzve, melyeket csapataival megszállatott.

A haditanács végül megállapodott a hadtestek és osztályok új elhelyeztetése s a csapatoknak a visszavonulás tartama alatt való ellátása iránt. Ezek után a tábornokok visszatértek csapataikhoz.

Klapka őrnagy a haditanács határozatait kidolgozván, annak egy-egy másolata futárral azonnal megküldetett úgy Kossuthnak, mint az önálló parancsnokoknak, kik a meghagyásokat teljesíteni is szokták — ha nekik úgy tetszett".[25]

Ezzel be is fejezhetjük azoknak a főszereplőknek a visszaemlékezéseit, akik az eseményeket már bizonyos időtávlatból szemlélve, tudatosan a történelem számára örökítették meg. Nem kell gondos történetírói vizsgálódás annak a felismeréséhez, hogy ezekben a visszaemlékezésekben a nagyjából azonos lényeg mellett igen sok pontatlanság és ellentmondás is van. A legszembetűnőbb bizonytalanság a haditanács időpontja körül van. Görgey, láttuk, január 2-ára teszi; Klapka idézett németnyelvű munkájának 1850-ben megjelent első kötetében[26] január 1-ét ír, a fentebb ismertetett II. kötetben január 4-ére teszi a haditanács időpontját, végül 1886-ban megjelent ugyancsak idézett magyarnyelvű emlékirataiban a helyesnek elfogadott január 2-a mellett köt ki. Vetter, mint láttuk, változatosság kedvéért a január 3-i időpont mellett foglal állást.[27] Január 3-ára teszi a haditanács időpontját Horváth Mihály rendkívül elterjedt munkája is[28] és ezzel további hibák forrását jelentette sok később megjelent munka számára. A szakirodalom végül is talán Görgey munkája alapján állapodott meg a helyes január 2-i időpont mellett.[29]

Ellentmondás mutatkozik az egyes visszaemlékezésekben a résztvevőknek a haditerv egyes pontjait illető állásfoglalásával kapcsolatban is. Klapka és Vetter arról írnak, hogy a haditervet különösebb ellentmondás nélkül elfogadták a résztvevők; későbbi munkájában Klapka

[25] A fentiek szerint jónéhány példányban elkészült haditervnek sajnálatos módon egyetlen példánya sem ismeretes.

[26] A bevezetésben, XVIII. o.

[27] Hogy Vetter mennyire bizonytalan az időpont megállapításában, mutatja az is, hogy kézirata további, fentebb már nem ismertetett részében arról ír, hogy a haditanács jan. 4-re tűzte ki a főváros elhagyását s hogy a *hátralévő 48 órát a* hadianyag elszállítására használták fel; később elmondja, hogy a haditanács napján kitűzték a hadügyminisztérium személyzetének indulását is, *másnap, 3-án* azonban a vasútnál csak kevesen jelentek meg stb.

[28] Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben. Genf, 1865. II. köt. 219. o.

[29] A jan. 2-i időpont kétségtelen: a Pesti Hírlap jan. 5-i számában Perczel által közzéadott rendelet a jan. 2-i haditanácsra hivatkozik s a rendőri hivatal Pesten maradt tisztviselői is jan. 2-ára teszik a haditanács időpontját Madarászhoz írt jelentésekben. (OL. Rendőri és Postaosztály. 407:1849.)

már arról ír, hogy Perczel hevesen ellenezte a tervet,[30] s látni fogjuk alább, hogy Csányi sem találta azt annyira célszerűnek, mint ahogy Vetter állítja. Feltűnő Görgey szerénysége, amellyel arról ír, hogy a haditanács tette a feladatává a diverziót; Klapka előadása alátámasztaná azt a látszatot, hogy Görgeynek nem volt közvetlen része a haditerv őt illető részének megállapításában. Vetter azonban már úgy emlékszik vissza a történtekre, hogy maga Görgey javasolta a felsőmagyarországi oldalmozdulatot. Látni fogjuk később, hogy Vetter véleménye felel meg a valószínű tényeknek. Ellentmondás Klapka és Vetter között az is, hogy az előbbi a Délvidék kiürítését említi a határozatok között, az utóbbi szerint ez a kérdés nem szerepelt a haditanács tárgysorozatán. S alább látni fogjuk azt is, hogy — Klapka állításával ellentétben — a haditanács nem január 5-ére, hanem 6-ára tűzte ki Görgey indulásának időpontját.

Van azonban a visszaemlékezésekben egy sor olyan tény is említve, amelyek a valósággal szemmel láthatólag ellenkeznek s csak alátámasztják azt a történetírói álláspontot, amely az emlékiratokkal szemben mind ténybeli állításaikat, mind megállapításaik tárgyilagosságát illetően a legmesszebbmenő óvatosságot tartja szükségesnek. Így minden valószínűség szerint csak a Klapka fantáziájában született meg az a december 30-i, Kossuthtal folytatott beszélgetés, amelyet művének magyar kiadása alapján fentebb ismertettünk. Köztudomású ugyanis, hogy Perczel december 30-i móri vereségének a híre csak a rákövetkező késő éjjel érkezett meg a fővárosba, a hangulatot és a beszélgetést tehát nem befolyásolhatta. A főváros harc nélküli kiürítésének Klapka által állítólag előterjesztett tervét pedig sem december 30-án, sem 31-én nem helyeselhette az a Kossuth, aki mindkét napon az ütközetet parancsoló levelekkel árasztja el Görgeyt és Csányit, aki még január 4-én is erélyesen tiltakozik a főváros harc nélkül való feladása ellen, amikor pedig értesül a végrehajtott mozdulatokról, a legkeserűbb szemrehányással illeti azokat, akik annak részesei voltak. Ugyanúgy képtelenségnek látszik Vetter leírásának már a kiindulása is: december 31-én késő este Vetter nem vehetett részt a Honvédelmi Bizottmány utolsó tanácskozásán, mert 31-én a délelőtti zárt ülés után este az országgyűlés tartott nyílt ülést, amely csak 11 óra után ért véget s utána a Bizottmány és az országgyűlés tagjai azonnal a pályaudvarra mentek. Egy nappal korábban esetleg történhetett ez, akkor viszont aligha volt szó Batthyányék békekövetségéről, amelyet csak másnap javasolt Batthyány. Ugyanígy képtelenség, hogy Vetter január 1-én a pesti néphez a Vilmos-huszárok tétényi győzelméről szónokolt volna, hiszen az csak 3-án következett be. Ilyen tévedése Vetternek az is,

[30] Ez kétségtelenül így is volt. Perczel még jan. 1-én is azt válaszolja Kossuth kérdésére, hogy a főváros feladását egyenlőnek tartja az ország elvesztésével és életre-halálra akarja azt védelmezni. L. *KÖM.* 15. s. köv. o. Nem képzelhető el, hogy egy nap alatt gyökeresen megváltoztatta volna véleményét.

amikor arról ír, hogy Csányi László a hadügyminisztérium alkalmazottaival együtt január 4-én délután elhagyta a fővárost. Csányinak még január 5-i pesti keltezésű rendeletei vannak, csak 5-én, Perczel utóvédjeivel hagyta el a fővárost.[31]

A haditanács említett főszereplőinek utólag készült, nem kis részben a közvélemény számára, önigazolásként írt visszaemlékezései tehát nem derítenek kellő fényt a nagyfontosságú haditanács részleteire, nem tisztázzák megnyugtató módon az egyes résztvevők állásfoglalását, részesedését a hozott határozatok előkészítésében, elfogadásában és a hozzájuk kapcsolódó felelősségben. Közelebb jutunk a homályos kérdések megválaszolásához, ha megvizsgáljuk a negyedik főszereplő, Csányi László vallomását. Csányi a már ismertetett három főszereplővel szemben koronatanúnak számíthat, mert a haditanáccsal kapcsolatos iratai egyidejűleg, vagy csak napokkal az esemény után keletkeztek, az őszinteség minden bélyegét magukon viselik s hitelesség dolgában kétségtelenül fölötte állanak az előbbieknek. Az ismertetett forrásokból az derül ki, hogy a terveknek Perczelen kívül nem volt a haditanácsban ellenzéke. Pedig volt. Csányi László ellenezte a főváros harc nélküli feladását, de ellenezte a haditervnek Görgey feladatát kijelölő részét is, ellenezte olyan erővel, hogy a haditanács után azonnal nekiült, hogy megírja lemondását a Honvédelmi Bizottmánynak. „A hazának nyilvánosan első vészpercétől a mai napig felhasználtam minden tehetségemet arra, — írta — hogy a kormánynak bennem helyezett bizalmának megfeleljek. Mennyire voltam szerencsés terhes feladatomat megoldani, annak megítélése a kormányt, a magyar hadsereget s a közönséget illeti. Mit jóakarattal, tiszta szándokkal, erőm minden megfeszítésével eszkezelni képes voltam, arra készségemet bebizonyítottam, amidőn hibák mutatkozhatnak eljárásomban, azt a körülményeknek és nem igyekezetem hiányának méltóztassék a Honvédelmi Bizottmány tulajdonítani. Most, amidőn a körülmények úgy alakultak, hogy a magyar hadsereg működésének nem egy főtábor vezényletétől fog irány adatni, egészen feleslegessé vált az én hivatalom, azért most, midőn a fővárosok általadatnak az ellenségnek..." — Itt megszakad a fogalmazvány, hogy soha se fejeződjék be: írója előtt talán megjelent a reá váró feladatok halmazának a képe, győzött lebírhatatlan kötelességtudata s letette a tollat, ment folytatni vállalt munkáját, mert nem azoknak a fajtájából való volt, akik éppen ezekben a napokban százával, ezrével fordultak el a végveszélybe jutott hazától.[32] Elszakadt

[31] A részletek körüli sok tévedésre jellemző az egyébként jólértesült, és ekkor is a hadügyminisztériumban szolgáló *Gelich R.* két állítása (Magyarország függetlenségi harca 1848—49-ben. II. köt. 153. s. köv. o.); szerinte a dec. 31-i országos ülésben Mészáros Lázár javasolta a főváros feladását s Kossuth jan. 2-án egy napra visszatért Pestre és maga ellenőrizte az államjavak elszállítását. Mészáros ezekben a napokban egyáltalán nem volt Pesten, ugyanúgy Kossuth sem tért vissza Szolnokról.

[32] A s. k. keltezetlen fogalmazványtöredéket l. OL. Csányi-iratok 1277. rakt. sz.

ugyan Görgey kalandos útra induló seregétől, de becsülettel folytatta a főváros kiürítésével kapcsolatos munkát.

Mi volt tehát a haditervben az, ami Csányinak annyira nem tetszett, hogy még annyira fontos munkakörétől is meg akart válni miatta? Erre a kérdésre a feleletet megtaláljuk három későbbi levelében, amelyek egyikét Kossuthoz, másikát Perczelhez, a harmadikat Görgeyhez írta közvetlenül Debrecenbe érkezése után. E levelek teljesen ismeretlenek voltak eddig, egészükben e tanulmány végére, a drámai napok eredményeinek összegezéséhez tartoznak, itt csak azokat az utalásokat emeljük ki belőlük, amelyek a január 2-i haditanács lefolyását és határozatait világítják meg az eddigieknél élesebben. Kitűnik ezekből a levelekből elsősorban az, hogy Csányi helytelenítette nemcsak a kormány és az országgyűlés időelőtti elköltözését, hanem a haditervnek azt az intézkedését is, hogy harc nélkül adták fel a fővárost. Debrecenbe való megérkezésének első óráiban, valószínűleg január 9-én este, Kossuthoz írt levelében helyrehozhatatlan hibának mondja, hogy „nem összesíttetett az egész magyar erő Pesten, a nemzeti élet-halálharcnak közdésére". Perczelnek is azért tesz szemrehányást január 11-i levelében, hogy vezér létére erős ellenzés után ugyan, de belement a Vetterék által előre kidolgozott tervbe s nem hallgatott őrá, Csányira, amikor ő arra a roppant morális hatásra hívta fel a figyelmet, amit a főváros csata nélkül való feladása gyakorol majd az ország népére. Ennek a lépésnek a rossz hatása máris érződik — írta — „az országgyűlésnek csúf megszaladása minden jó embert elszomorít, de nem kevésbé a vezéreknek meg nem mérkőzése az ellenséggel". Megismétli ezt Görgeynek írt január 13-i levelében is, amikor hangsúlyozza, hogy az a nagy morális hatás, amellyel ő a haditanácsban az ütközetvállalás mellett érvelt, sokkal súlyosabb, mint azok az okok, amelyek Görgeyt a főváros feladására indították. S kiderül ebből a levélből az is, hogy Görgey volt az a haditanácsban, aki a sereget „annyira demoralisáltnak nyilatkoztatá Vetter tábornoknak, hogy azzal Budapestet megtartani nem lehet".[33]

A főváros harc nélküli feladásán túlmenően nem értett egyet Csányi a január 2-i haditerv lényegével, Görgey északnyugati irányú diverziójának a tervével sem és a jelek szerint élesen harcolt ellene. S azokból a megjegyzésekből, amelyeket említett három levelében a haditervnek ehhez a pontjához fűzött, kiderül az, hogy Görgey feladatát a haditanács sokkal szélesebben állapította meg, mint az az eddig ismert adatok alapján rekonstruálható volt. Kiderül ugyanis az, hogy Görgeyt a haditanács nemcsak a Simunics elleni mozdulattal és a Komárommal kapcsolatos feladattal bízta meg s nem is elégedett meg

[33] A három levél alább, Csányi munkájának összegezésénél teljes egészében ismertetésre kerül, ott a fenti idézeteket és utalásokat is összefüggésükben találhatja meg az olvasó.

azzal, hogy a Bécs elleni esetleges tüntetésre is felhívja a figyelmét,[34] hanem mozdulatainak végcéljául Bécs megtámadását és elfoglalásának megkísérlését tűzte ki. Csányi nemcsak azért harcolt elkeseredetten ez ellen a terv ellen, mert fantasztikusnak és kivihetetlennek tartotta, hanem elsősorban azért, mert megkísérlése a rendelkezésre álló erők egy tekintélyes részét elszakította a Csányi által egyedül helyesnek tartott célkitűzésnek, az erők koncentrálásának a megvalósításától. Tiltakozására a legvilágosabban a Görgeyhez írt levélben utal, amikor a következőket írja: „Engedje meg, Tábornok úr, hogy én, az elaggott veteranus, barátságosan mondhassam el, hagyjon fel azzal a napjainkban nem alkalmazható Scipioi tervvel — hisz az kivihetetlen, és ha kivihető lenne is, Bécsbeni megjelenésével mentve lenne a sereg? és mentve az ország? Nem, mert azon sereggel, mellyet ön annyira demoralisáltnak nyilatkoztatott Vetter tábornoknak, hogy azzal Budapestet megtartani nem lehet, a sáncokkal erősített, kellő számú ágyúkkal és katonákkal ellátott Bécs ellen siker reményével küzdeni nem lehet. Aztán minő ingatag alapra feltett számítás a bécsi népnek és a proletariátusnak segedelme."[35] Ugyanúgy nyilatkozik a tervről Kossuthhoz írt levelében is. „Görgey terve — írja — utánzása Scipio remek eljárásának, de Görgey nem Scipio. Ha elvész Magyarország, azért vesz el, mert a szabadságharca soha illy rosszul nem volt vezérelve. Ahelyett, hogy összesítenénk erőnket, mindinkább eldaraboljuk. Az Istenért, ha a magyar erő együtt lenne, hogy győzedelmeskedne az erejében megosztott osztrák?" De talán a legjobban rávilágítanak a haditanácsnak a fenti tervvel kapcsolatos vitáira és Csányi állásfoglalására a Perczelhez írt levél egyes utalásai. Arról ír itt egyik helyen Csányi, hogy ő nem látja Görgeyben azt a Scipiot, „kinek szerepével te és Fetter

[34] A fentebb felsorolt források és feldolgozások közül csak *Horváth M.* céloz arra a haditerv ismertetésénél, hogy Görgeynek Simunics legyőzése és Komárom felszabadítása után feladata lett volna, „ha a szerencse kedvez, az alig megfékezett Bécs ellen is tüntetést intézni." (I. m. II. köt. 220. o.) — Az egykorú források közül Szemere jan. 17-i, Görgeyhez írt és az összpontosítást sürgető levelében találunk némi utalást a Bécscsel kapcsolatos tervre, amikor ezt írja: „Önnek mi a célja? Nem tudom. Bécsbe menni? Nehéz, de mi végre? Ott biztosan senkire és semmire nem lehet számolni. És így a körülfogás veszélyének ki van téve, az ellent megverheti, de nem véd semmit egyszersmind. Azt hiszem, seregeinknek összeköttetésben kell maradniok." (Közli *Steier L.*: Az 1849-i trónfosztás előzményei és következményei. 32. o.)

[35] Csányi egyébként helyes érvelésének a bécsi népre vonatkozó utalása egyezik Kossuth felfogásával, aki több megnyilatkozásában a bécsi népet tette elsősorban felelőssé azért, hogy okt. 30-án a schwechati vállalkozás kudarccal végződött. (Bár tudjuk, hogy Csányi nem ezt, hanem a hadvezetés ingadozását tekintette a főtényezőnek a siker elmaradásában.) Ennek a hibás felfogásnak az oka az, hogy ekkor még nem váltak köztudomásúvá Magyarországon a bécsi októberi forradalom utolsó napjainak eseményei, s velük az a tény, hogy a bécsi nép — éppen a magyarok késedelmeskedése miatt — már a magyar támadást megelőző napokban elvérzett a reakció hatalmas túlerejével szemben. (V ö. a szerző „A magyar szabadságharc vezetői és a bécsi októberi forradalom" c. tanulmányának megfelelő részével, Századok 1951. évf.)

őt felruháztátok, mert a te beleegyezésed nélkül nem kapta volna ő azt a feladatot." S mikor Csányi arról ír — válaszolva Perczel célzására —, hogy Görgey esetleg el akar szakadni a kormánytól, akkor is Perczelt vádolja azért, mert vezér létére hozzájárult egy olyan tervhez, amely Görgey számára lehetővé tette, hogy ilyen gondolatokkal foglalkozhassék. S Perczelnek írja meg azt is, hogy a haditanácsban azért jelentette be lemondását, „miután kalandban kísérni senkit nem akart". De az is oka volt lemondásának, hogy Perczel javaslatára a haditanács kimondta, „hogy minden vezérnek kormánybiztosnak kell lennie". Perczelt a javaslat megtételénél nyilván az vezette, hogy ő eddig is nemcsak vezére, de polgári biztosa is volt seregének, s ezt az állapotot továbbra is fenn akarta tartani. Csányi joggal vetette szemére, hogy „ez nem volt okosság, nem attúl, ki Görgeyrül annyi rosszat hisz". Csányi éppen abban látta a legnagyobb veszélyt, hogy Görgey táborában nincs kormánybiztos, neki az volt a véleménye, hogy „kormány-biztos által képviselve kell lenni a polgári hatalomnak egy forradalmi táborban", s bár ő nem követhette Görgeyt, mivel új feladata a fővároshoz kötötte, látni fogjuk, hogy felfogásának Görgey táborával kapcsolatban is érvényt szerzett.

A felsorolt idézetek — Vetter előbb ismertetett állításával szemben — nemcsak azt bizonyítják, hogy Csányi a Bécs elfoglalására irányuló tervet fantasztikusnak, kivihetetlennek tartotta, hogy Görgey diverzióját egészében elutasította és helyette az összes erők mielőbbi egyesítése mellett tört lándzsát, hanem annál jóval többet is. Csányi egykorú, szenvedélyes megnyilatkozásai leleplezik és megerősítik egyben azt is, hogy a feldunai hadsereg kitérő mozdulatának terve magától Görgeytől származott! Görgey maga szerényen úgy emlékezik vissza az eseményekre, hogy ő csupán a haditanács döntésének engedelmeskedett, s Klapka is szívesen vállalta emlékirataiban azt a kétes dicsőséget, hogy a tervet Vetterrel közösen dolgozták ki. Csányi azonban már Kossuthhoz írt levelében is „Görgey tervéről" beszél, Görgeyt is arra kéri, hogy „hagyjon fel tervével", s a Perczelhez írt levélben is csak a többiek hozzájárulásáról van szó a haditerv szóbanforgó részletével kapcsolatban. Lehet, hogy a Klapka és Vetter által előterjesztett tervben — a Görgeyvel, vagy Bayerral folytatott előzetes tanácskozás után — szerepelt már az erők megosztása és Görgey dunabalparti elvonulása, ezt a tervet azonban szinte kétségtelenül Görgey fejelte meg és tette tetszetősebbé a Bécs elfoglalására irányuló végső célkitűzéssel. Ezt a célkitűzést az erők és a körülmények józan mérlegelése alapján aligha lehet észszerűnek és kivihetőnek tartani — láttuk, Csányi is így vélekedett róla — s első pillantásra furcsának látszik az a feltevés, hogy a józan és óvatos Görgey kezdeményezhetett egy ilyen merész vállalkozást. A magyarázat erre csak az lehet, hogy Görgey a valóságban egy pillanatra sem gondolt ennek a tervnek a megvalósítására s csak eszközül használta fel arra, hogy kivonhassa magát

a kormány és Kossuth hatásköréből. Kossuth ellenőrzése a decembervégi napokban egyre kellemetlenebbé kezdett válni s Görgey nyilván már a váci nyilatkozat útját egyengette, amikor elfogadtatta a haditanáccsal a haditervet. S valljuk be, konkrét adatok nélkül is nehéz elképzelni, hogy az ismert összetételű haditanácsban ki tudta volna kiharcolni Görgeyn kívül egy olyan haditerv elfogadását, amelyet — mint a fenti sorokból látni lehet — Csányi, Perczel ellenezett s Vetter is csak meggyőzésre fogadott el. Nem, e terv szerzője, vagy sugalmazója csak Görgey lehetett s csak az ő erélyes fellépésére nyerhetett elfogadást.

A haditanács döntésének időpontjában a seregek Buda előtt félkörben voltak elhelyezve, ellenséges nyomás sehol sem nehezedett rájuk. Ennek ellenére másnap megindult a haditanács döntésének a végrehajtása. Csányi a haditanács döntéseiről azonnal értesítette Kossuthot, aki január 4-én Kisújszállásról írt hosszú válaszában tette meg észrevételeit a tervre.[36] Kérte Csányit, figyelmeztesse a vezéreket, „hogy ha arról van szó, miképpen állítsák fel Budánál csatára hadseregeinket? — ez stratégiai dolog, de ha arról van szó, hogy seregek egyesíttessenek, vagy oszlattassanak? s minő politicai irányzat követtessék a táborozásban? ez iránt, mielőtt végrehajtatnék, az eldöntő határozatot a honvédelmi bizottmánynak fenntartja" s ezért az országgyűléstől kapott hatalmánál fogva megparancsolja, hogy Budapestet ütközet nélkül ne adják fel. Hangsúlyozta, hogy nem élet-halálharcot kíván, ha győzelmi kilátások nincsenek, de legalább olyant, amely a sereg ép visszavonulását biztosítja. Elveszett a haza — írta — ha a sereg ütközet nélkül hagyja el a fővárost; ezt sem Isten, sem a nemzet soha meg nem bocsátaná. Kifogyhatatlan Kossuth az érvekben, amelyekkel a felhozható ellenvetéseket cáfolja és az ellenséges seregek egyre hátrányosabb helyzetét ecseteli. Követeli, hogy támaszkodjanak a nép erejére. „Görgey hiába beszél a nép gyávaságáról — írja — olly sereg körül, melly mindig futni készül, a nép nem lehet nem gyáva... de ha a hadsereg maga nem áll örökké szökő lábon, a népben is lesz bátorság." Haditerveket ajánl az ellenség állandó nyugtalanítására, erejének felmorzsolására, Bemre hivatkozik követendő példaként, aki „gyors mozdulatokkal és bátorsággal Erdélyt hódítja meg." A Csányi által közölt seregmegosztási tervhez pedig csak bizonyos feltételek mellett járul hozzá: „Először s elengedhetetlenül, hogy Budát ütközet nélkül feladni nem szabad, sőt támadásokat kell kísérelni, az ellenséget nem várni, hanem neki nyugtot nem engedni." Másodszor: vereség esetén a vezérkar által előre kijelölt állásokba kell visszavonulni, számbavenni az erőket, tudósítani a kormányt, „s akkor lehet csak okosan

[36] Csányi levele sajnos nem ismeretes s így egy fontos láncszem hiányzik az eseményeket megvilágító dokumentumok sorából. Kossuth válaszát l. *KÖM.* XIV. 30. s. köv. o.

elhatároznunk, valljon darabokra osztjuk-e a sereget, vagy pedig az addig kifejlő körülményekhez képest még a többi táborokból is erőt vonunk össze s vidéket adunk fel, hogy túlnyomó erővel csapjunk az ellenségre, használván a tősgyökeres magyar vidék népfelkelését is, melly csak akkor lehet, ha előtte erős sereg van." Harmadszor: a sereget nem szabad annyira eldarabolni, hogy csupán gerillaharcot vívhasson, ez a nép feladata az ellenség hátában, oldalában, a sereg továbbra is nagy egységekben harcoljon. Negyedszer: eddig, míg a sereg szétdarabolását a kormány jóvá nem hagyja, vegye át Vetter az egy és oszthatatlan sereg fővezérletét, tartsa Budát, és ütközzék. „Én azt mondom neki, hogy győzni fog Budánál" — sugárzik Kossuthból a bizakodás — mint ahogy Görgey is győzött volna, ha nem halmoz hibát hibára Pozsonytól Budáig.

Kossuth utasításai valószínűleg akkor sem változtattak volna semmit a már elhatározott mozdulatokon, ha időben eljutnak a fővárosba Csányihoz és a mozdulatokat intéző vezérekhez. A levél azonban már nem találta Pesten Csányit. A levélírás időpontjában már javában folyt az előírt csapatmozdulatok végrehajtása: nem változtatott a terveken az a körülmény sem, hogy a visszavonulás előkészületei közben a Vilmos-huszárok egy osztálya január 3-án déltájban Téténynél győzelmesen ütközött meg a visszavonulást zavaró Wallmoden-vasasokkal. Görgey serege január 3-án már Pesten volt s készült a továbbvonulásra: a tisztek azonban az új fordulat előtt tömegesen adták be lemondásukat, hűtlenül elhagyva az ügyet, amelyet legtöbbjük addig is langyosan, kevés meggyőződéssel szolgált. Görgeynek ekkor már annyira sürgős volt az elvonulás, hogy nem várta meg a haditanács által kijelölt időpontot, január 6-át, hanem a január 5-ére virradó éjjel már utolsó egységei is kivonultak a fővárosból. Az utóvéd szerepét vállaló Perczel 6000 főnyi seregevel nem állhatta útját a túlnyomó erejű ellenségnek, 5-én ő is elvonult a ceglédi vasútvonal irányában. A főváros január 5-én délután nyitva állott az ellenség számára s január 6-án hajnalban már Pest lakosságát is a bevonuló császári csapatok zenéje és patkócsattogása verte fel álmából.

Csányi az utolsók közt hagyta el a fővárost. Január 4-én Kossuthhoz írt utolsó rövid levelében megemlékezett a tétényi szép győzelemről, de megírta azt is, hogy a már folyamatba tett visszavonulási intézkedések miatt nem kísérelték meg a siker kiaknázását. Ekkor már Görgey elvonuló csapatai meneteltek az utcán s Csányi ismét „a mirigyhaláltól pusztított városról" ír, ahol „bús, komoly, aggódó mindenki". „Én maradok, míg a katonaság elvonul — fejezi be a lehangolt levelet — azután Döbröcönbe, nyugalomra, míg onnan is ki nem zavarnak. Mulatságból történetét irandom a vészteljes kilenc hónapoknak."[37]

[37] A levelet l. *KÖM.* XIX. 41. s. köv. o.

Másnap, Perczel csapatainak vonulása alatt, még azon fáradozott, hogy a Görgey korábbi elvonulása következtében veszendőbe ment milliós értékek egyrészét legalább útnak indítsa. Azután elindult ő is a Debrecenbe vezető útra. Szolnokon érte utól Görgey Vácon, január 5-én kelt levele, amelyben arra való hivatkozással, hogy „a hadi működések jövőre egymástól elágazva vévén irányukat, a hadsereg szükségei pedig minden józan számítás szerint nemcsak hogy csökkenni nem, hanem inkább meggyűlni fognak", szerényen 600.000 forintot kért Csányitól s kérte, hogy a Bizottmánynál gondoskodjék a pénzszükségletek időnkénti pótlásáról. Közölte Görgey azt is, hogy mivel működésének területe a Bizottmánytól rendkívül messze esik, „a jövővel elszántan akarván szembeszállani", nem arkarja, hogy pénz dolgában nehézségei legyenek s ezért az útjába eső közpénztárakat magához veszi, sőt a bányavárosok és az Országos Pénzverőház készleteit is lefoglalja. Az utóbbit „mindazáltal úgy kívánom foganatba venni — írja — hogy magamat csak az országos hatalom kifolyásának tekintvén, mindaddig, míg a hadműködési pénztár az Országos Honvédelmi Bizottmány által kielégítőleg fizetési eszközzel fedezve leend, a magamhoz vont összegek csak letéteményül szolgáljanak... Ugyanezért ezek továbbá is az Országos Honvédelmi Bizottmány teljhatalmú rendelkezése alá állítva maradván, erősen hinni okom van, hogy e részbeni már megkezdett eljárásomat az Országos Honvédelmi Bizottmány nemcsak célszerűnek elismerni s abban továbbá is támogatni, hanem saját hozzájárulásával az ügyet, fontosságát tekintve, felkarolni fogja."[38] S ez a levél, amelyben Görgey ilyen készséggel elismeri a Honvédelmi Bizottmány rendelkezési jogát, ugyanazon a napon kelt, amelyen a hirhedt váci nyilatkozatban megtagadta az engedelmességet ugyanannak a Honvédelmi Bizottmánynak.

Csányi útja Debrecenig soká tartott. Az utat mindenfelé a szekerek százai lepték el, készletekkel megrakott szállítóeszközök, a menekülők ezreit szállító kocsik keveredtek össze a menetelő katonaság oszlopaival. A szolnoki tartózkodás külön próbatételt jelentett a testben-lélekben beteg főkormánybiztos számára: a vasútvonal végpontjánál ott torlódott össze a fegyvergyár felszerelése, az államjavak, felszerelési és élelmezési készletek tömkelege s Csányinak hatalmas energiát kellett kifejtenie, hogy némi rendet tudjon teremteni az akadozó szállítási organizációban. Végre január 9-én az esti órákban ért Debrecenbe, ahol jóbarátja és fáradhatatlan segítőtársa, Lukács Sándor jóvoltából kapott nyomorúságos szállást a Fehér lóhoz címzett vendéglőben.[39]

[38] A levél eredetijét l. OL. Csányi-iratok 1278. rakt. sz.

[39] Csányi Debrecenbe érkezésének időpontjára nincs biztos adatunk; az a körülmény azonban, hogy alább ismertetendő, Kossúthoz írt levelét még Kossuthtal való első találkozása előtt, este ½9-kor írja a fogadóból s hogy Kossuth a tőle nyert információk alapján jan. 10-én írt hosszú levelet Görgeynek, azt bizonyítja, hogy az érkezés 9-én este történhetett.

A Debrecenbe érkezéssel lezárult Csányi kormánybiztosi működésének egy újabb szakasza, erőfeszítésekben, megpróbáltatásokban méltó az elsőhöz, amelyet a pákozdi győzelem zárt le, eredményességben, sikerekben azonban jóval szegényebb annál. Csányi ezekben a hónapokban is azon a helyen dolgozott, ahol az ország ügye, a forradalmi önvédelmi harc dőlt el, befolyást gyakorolt a haza sorsának alakulására, ez a befolyás azonban csak addig volt gyümölcsöző, amíg az erőgyűjtés időszaka tartott: a próbatétel, amely az ellenséges betöréssel kezdődött, egyelőre túlsúlyosnak bizonyult nem Csányi akaratereje, elszántsága és hazaszeretete, hanem a nemzet tényleges fegyveres ereje, és főként a politikai és katonai vezetés számára. A Debrecenbe érkezést követő napokat Csányi arra használta fel, hogy mérleget készítsen a közelmúlt drámai időszakról önmaga és az események főszereplői számára. Úgy érezte, hogy feladatát elvégezte, rongált egészségi állapota is indokolttá tette volna a pihenést, s talán a tervezett nyugalom időszakát kívánta bevezetni azzal, hogy számot adott a sikertelenségek okairól és körülményeiről önmagának és azoknak, akiknek az utolsó két hét fejleményeihez a legtöbb közük volt. Három rendkívül érdekes levele maradt fenn ezekből a napokból, mindhárom a főváros feladásával kapcsolatos körülményekből indul ki, elemzi a helyzetet, amelybe az ország a katonai helyzet alakulása folytán került, felveti a felelősség kérdését és keresi a kiutat a reménytelennek látszó helyzetből. Mindhárom levél rendkívül fontos történeti dokumentum, alapvetően fontos forrása a január eleji napok bonyolult történetének, de még nagyobb a jelentősége Csányi egyéni pályájának, fejlődésének szempontjából. Gazdag iratanyagában, tevékeny életének rengeteg emléke között alig vannak olyan darabok, amelyek olyan tisztaságban mutatnák meg az áldozatkész hazafit, a kristálytiszta jellemet és a józan ítéletű államférfit, mint amilyennek ezek a levelek mutatják őt a szabadságharc legválságosabb időszakában. S a legnagyobb tanulsága ezeknek a leveleknek, hogy Csányi alakját egy olyan vonatkozásban helyezik új megvilágításba, amelyről eddig úgy látszott, hogy rokonszenves egyéniségének a leginkább kifogásolható, magyarázatra szoruló vonása. Az a kemény bírálat, amellyel Csányi ezekben a levelekben Görgeyt illeti, erősen meggyengíti annak a vádnak az erejét, hogy az őszi hónapok alatt Görgey befolyása alá került és a baráti érzések nem adtak helyt nála az éber vigyázatnak Görgey cselekedeteivel szemben. Korábban megpróbáltuk már megindokolni, miért nem látta meg Csányi idejekorán azt, hogy Görgey nem alkalmas forradalmi háború vezetésére.[40] Nos, ezek a levelek éppen azt bizonyítják be, hogy Csányit csak a haza biztonságának szempontjai vezetik Görgeyvel szemben is és kíméletlenül bírálja, amikor cselekedetei — meggyőződése szerint — károsak

[40] V. ö. a szerző id. Kossuth és Csányi c. tanulmányának errevonatkozó részeivel, Századok 1952. évf. 649. s. köv. o.

a hazára, sőt talán elsőnek veti fel Görgey elmozdításának lehetőségét is.[41]

Az első a levelek sorában az, amelyet január 9-én este, közvetlenül megérkezése után Kossuthnak írt. Kossuthhoz ezideig a pesti fejleményekből még csak a főváros kiürítésének a híre jutott el, a részletekről még nem értesült.[42] Csányi levele szemrehányással kezdődött. „Itt vagyok, mert jóformán máshol nem lehetek — kezdte levelét — miután helyrehozhatatlan hibából nem összesíttetett az egész magyar erő Pesten a nemzeti élet-halálharcnak küzdésére, sőt elhagyván rögtön az országgyűlés és kormány a fővárost, Magyarország jövőjét áldozatul vetette a német katonaasszonyi revolutionak." „Itt vagyok betegen — tér ezután át saját személyére — mit tiszta szándokból eredő jóakarattal tanácsolhatok a teendők irányában, azt szívesen teszem, de magamat feltolni nem fogom. Amikor Elnök Úr hívatni fog, kötelességemnek tartom megjelenni, különben nem, és tanácskozni is csak legmeghittebb körben óhajtok, különösen Vetter tábornok úr jelenlétében, kire most a haza rászorult — azért ő, ítéletem szerint, minden áron megnyerendő. Meghitt körben, mondom, mert a nyilvánossággal vitt tanácskozás hadi dolgokban eddig rossz következéssel mutatkozott." S amint tovább ír, az már azt mutatja, hogy már ekkor — a váci nyilatkozat tudomásulvétele előtt — kezdi sejteni Görgey szándékait. „Amíg én a táborban voltam — írja — a seregek a kormányé voltak; leendnek-e ezentúl, az kérdés! Görgey tábornok, de más tisztek is nyilván kárhoztatták, hogy azok, kik mindent élére állítottak, a legkomolyabb percben elhagyták a fővárost, a sereget, anélkül, hogy vele szólani érdemesnek tarták; bizonyosan ez az oka, hogy a legjelesebb tisztek elhagyák, vagy elhagyandják a seregeket. Ha a seregeket pretoriánusokká nem akarja a kormány átalakulni engedni, úgy szükséges, hogy egy kapcsot teremtsen maga és a tábor közt, és ez a kapocs leend az annyiszor kigúnyolt kormánybiztosság. Enélkül vagy pretoriánusok lesznek a seregek, vagy végre magok anyagi érdekében működő guerilla csapatok." Görgey diverziós tervének már ismertetett bírálata és a koncentráció fontosságának hangsúlyozása után rámutat Kossuth felelősségére a haza további sorsának alakulásában. „Kevés napokig még — írja neki — Elnök Úrnak, és csak Elnök Úrnak kezében van a hatalom és tehetség megmenteni a hazát — ha ezek úgy folynak le, mint az utolsó pesti napok, úgy vessünk keresztet a hazára — finis Ungariae." S a decembervégi feljelentésre való bajlós utalás után nem

[41] A három levél fogalmazványa a Csányi-iratok 1277. rakt. sz. csomójában van; közülük a Kossuthhoz és Perczelhez írt levél Csányi s. k. fogalmazványa.

[42] Kossuth jan. 8-án azonos szövegű rendeletet intézett Görgey, Lázár, Perczel és Répássy tábornokokhoz. Ebben kifejezést adott afölötti meglepetésének, hogy a fővárost kardcsapás nélkül feladták, de kijelentette, hogy Vetter tábornok megérkeztéig — akitől a részletek felől is jelentést vár — nem ad ki újabb intézkedéseket. (*KÖM.* XIV. 59. o.)

marad meg az általános figyelmeztetésnél, hanem tanácsokat ad a gyakorlati teendőkre is. „Mindenek előtt — tanácsolja — Vetter iderendelendő (vagy minthogy már a katonák a rendeleteknek nem igen engednek, ide hívandó) értekezés végett, valjon Görgey csakugyan a kitűzött terv szerint haladjon-e? vagy az ellenség háta mögött más diversiot tegyen? Valjon Perczel és Répássynak nem lenne-e szükséges activ működést tenni kötelességül? Vagy Schlicket egyelőre semmivé tenni, hogy ezzel nagyobb országrész kerüljön hatalmunkba? Görgeyhez tüstént küldessen egy, de még jobb lenne két kormánybiztos, de olyan egyéniségek, kik némileg genierozzák őt és a seregekkel ismeretesek és általuk tiszteltek. Azon nagyközségek, mellyeknek 30. decemberben már mind Pest körül kellett lenniök, most talpra állítandók. A megyék, mellyekben ellenség van, ha most mozognának, az ellenség erejét megosztanák: azért innen még ma 8 egyén lenne útnak indítandó, kik közül ha kettő-három jut is el a megyékbe, nagy hasznot eszközölhet. Ha van Elnök Úrnak ennek bevezetésére alkalmatos embere, úgy tetesse az által, ha nincsen (pedig nincsen, mert átallában nem igen vannak melléje illő emberei), úgy rendelje hozzám Bónist és Reizigot — ha ezek itt nem lennének, Stullert és Hajnikot — ezekkel én a túladunai megyékben megkísérlem, amit lehet." Ezeket tanácsolja tehát Csányi Kossuthnak első lépésekként az ország megmentésére; észszerű javaslatok ezek s bizonyára nem egyedül Csányinak juthattak eszébe, de ha azt vizsgáljuk, hogy az elkövetkező napokban milyen fontos intézkedéseket tett Kossuth, úgy lehetetlen észre nem vennünk, hogy ezek az intézkedések teljesen a Csányi által felvázolt irányban haladnak. Január 9-én mennek ki a kormányrendeletek a déli seregek azonnali felvezénylésére, ugyanazon a napon kerül Klapka a Schlick ellen működő sereg élére, s ezzel megkezdődik Schlick akciójának felszámolása. Január 10-én írja Kossuth ismert számonkérő levelét Görgeyhez, támadó hadműveleteket parancsol neki, ha ez nem lehetséges, a koncentrációs bázisra való vonulást és bejelenti, hogy a kormány tekintélyének fenntartására erőskezű kormánybiztost küld hozzá. Január 12-én kelt Kossuth rendelete, amellyel a duna-tiszaközi városokban és a tisztántúli megyékben elrendeli az általános népfelkelést, néhány nappal később pedig Vasvári Pál és társai kimennek a népfelkelés szervezésére, egyidejűleg Madarász József és mások elindulnak a megszállt dunántúli megyékbe, a nép lelkesítésére. Január 13-án indul el Luzsénszky Pál és Ragályi Ferdinánd kormánybiztosként Görgey táborába olyan széleskörű teljhatalommal, amely képessé teheti őket a kormány tekintélyének a fenntartására az engedetlen vezérrel szemben. Ugyanők viszik a parancsot Görgeynek: a kormány elve az összes erők összpontosítása. S ezekben a napokban koncentrálódik Perczel parancsnoksága alatt az az erő, amely január 18-án támadásba megy át és Ceglédig szorítja vissza az ellenséget. A haza veszni indult ügye ezekben a napok-

ban, ezeknek az intézkedéseknek a segítségével jut túl a mélyponton, vesz újból emelkedő irányzatot s Kossuth teremtő energiája bizton támaszkodik a helytállás szervezésében a régi barát, Csányi tapasztalataira, higgadt tanácsaira.

A Kossuthhoz írt levél a továbbiakban nem tartalmaz fontos dolgokat, de megmutatja, hogy Csányi a szigorú bírálat ellenére változatlanul hisz Kossuthban és ragaszkodik hozzá. „Bocsásson meg Elnök úr az őszinte szóért — írja neki — senki nálamnál jobban nem tiszteli, pedig egyedül azért, mert igaz, lelkes fia hazájának és mert egyedül önben látom szabadítóját a hazának, ha a rövid időt, melly még hatalmában van, felhasználja. Bókokkal nem, hanem őszinte eszmecserével juthatunk célhoz. Ha nézetem hibás, és másé jobb, okosabb, akkor kétségkívül az használandó és én boldognak tartom magamat, ha akármi úton és módon hazánk megszabadulhat a gonosztól." A levél befejező része egy kis zsörtölődés, mert a megbízottja, akit érkezése után az esti órákban a rendőri hivatalba küldött, hogy a szállása ügyében intézkedést kérjen, a hivatalt már zárva találta. „Ha nem istentelenség ilyen időben is rendes órákhoz kötni magukat a hivataloknak — bosszankodik a derék öreg teljes joggal — úgy nincsen istentelenség a világon. Ezek az emberek mindent mint gépek akarnak mívelni; vasvesszővel lennének ezek rendeltetésükhöz hajtandók." Panaszkodik, hogy a Fehér lóban egy olyan lyukban lakik, amiből a szél is kiverheti; „egészséges koromban — írja — elég szukban-lyukban munkálkodtam kilenc hónap alatt, most betegen, ha paraszthánál is, de becsületes szobában szeretnék lenni."

Csányi lakásgondja a következő napon nyilván megoldódott, kétséges azonban, hogy a törődött, beteg test hozzájuthatott-e az elkövetkező napokban a jól megérdemelt nyugalomhoz. Az ország új fővárosa ebben az időszakban nem volt alkalmas a pihenésre s különösen nem azok számára, akiknek a vállaira elsősorban nehezedtek a haza egyre súlyosbodó, megoldhatatlannak látszó terhei. Mégis, az első debreceni napok kábult zűrzavara kezdett letisztulni, a fenyegető katasztrófa nem következett be; megérkezett a képviselők és állami hivatalnokok tekintélyes része, befutottak az első hírek a seregekről, megjött Klapka, Vetter és más fontos katonai személyiségek, a helyzet áttekinthetővé vált, lázas ütemben indult meg a tervezés és a szervezés munkája s január 13-án a képviselőház előtt Kossuth már bizakodó lélekkel hirdethette meg a végsőkig való ellenállás programját. Csányi kétségtelenül résztvett az ellenállás alapjainak megteremtésére irányuló szervezőmunkában s a polgári kormányzat munkájának közvetlen megismerése hozzásegítette, hogy az önvédelmi háború politikai és katonai problémáit s köztük a civilhatalom és a katonai parancsnokok viszonyát még reálisabban tudja megítélni. Említett levelei közül az időrendben a második, a január 11-én Perczelhez írt levél, ebből a szem-

pontból talán még érdekesebb, mint a fentebb ismertetett, Kossuthhoz írt levél, mert Csányi álláspontját a fenti kérdésben, s különösen a Görgey személyéhez fűződő probléma kapcsán már fejlettebb, radikálisabb szinten mutatja meg.

Csányi levelének megírására az adott alkalmat, hogy kezében volt Perczelnek egy levele, amelyben az a főváros kiürítésével kapcsolatban jogosan, de az őt jellemző indulatos hangnemben és valószínűleg nem teljesen igazságos érvekkel bírálta a kormányt. A levél maga nem ismeretes, tartalmára némi fény derül Csányi válaszából, hangneme könnyen elképzelhető azok számára, akik ismerik azoknak az elképesztően indulatos leveleknek egyikét-másikát, amelyeket Perczel egész működése során, de különösen júniusban írt a kormánynak és Kossuthnak. A levelet kétségtelenül a tanácstalan Kossuth adta át Csányinak, mivel nem tudta eldönteni, hogy milyen választ adjon rá. Csányi — aki szeptember óta nem egyszer próbált mérséklőleg hatni Perczel indulataira — vállalta, hogy válaszol az indulatos vezérnek.

A meleghangú levél bevezető soraiban Csányi mély barátságáról biztosítja Perczelt, mert becsületes hazafi és nemesszívű férfi, de meg is rója, mert „emellett ollyan nagy bolond is, minőt annyi jeles tulajdonnal keveset hordoz az ismert világnak földe." A továbbiakból kiviláglik, hogy erre a véleményre a Perczel levelében foglaltak adtak okot. „Ugyan, hogyan írhattál úgy — folytatódik a korholás — ahogy írtál a kormánynak? hogyan írhattál te, a polgári katona? Ha az, kit te kalandornak tartasz, — és egy idő óta én sem igen látok benne többet, különösen nem Scipiot, kinek szerepével te és Fetter őt felruháztátok, mert a te beleegyezésed nélkül nem kapta volna ő azt a feladatot — ha mondom, az írt volna úgy, azt nem csudálnám, azt eredményinek tartanám a haditanácsnak." S a következőkből kiderül az is, hogy mi volt az Perczel levelében, amit Csányi különösen rosszalt. „Mondd meg, öregem — írja tovább —, ha ez a kormány felújul és ismét erős leend — pedig, hogy az legyen, arra te, mint hazádat szerető magyar és vezér közremunkálni köteles vagy és bizonyosan közre is fogsz munkálni — kérdem, egy erős kormány tűrhetné-e azt az általa tábornoksággal felruházott egyéniségtől, hogy azt törje orra alá, hogy a hatalom főrészesei az ország vagyonát pazarolták és az aranyat, ezüstöt beválták és eltakarították s így a futást mintegy előre készíték. Ha ez úgy van, bennem is felforr e gazságra a vér, de meg kell mondani, ki az a gazember? de olly általánosságban azokat, kik azon gonosz gazságnak nem részesei, méltán elszomorítja és bántja."

A levél lényegét azonban nemcsak a sorok képezik, amelyekből Csányi Kossuthék becsületét igyekszik megvédeni Perczel meggondolatlan vádjaival szemben. A lényeges mondanivaló Perczel levelében is a kalandornak bélyegzett Görgeyvel volt kapcsolatos és Csányi válaszában is az a legfontosabb, amit Görgeyről ír, akit — mint fentebb

mondta — maga is kezd már kalandornak tartani. „Görgey táborát illetőleg abban sok igazat mondasz — folytatódik a levél — de ha az azzá válik, mire nem mondom, hogy törekszik, de evéssel jövén az étvágy, törekedhet, annak egyedül te vagy az oka, aki vezér létedre reá álltál a már előre kidolgozott tervre", arra tudniillik, amely Görgeyt kivonta a civilhatalom ellenőrzése alól. Kifejti Csányi azt is, hogy mi lenne a teendő és kéri Perczelt, hogy ha egyetért vele, támogassa. Csányi terve a következő: „Az országgyűlés parancsolja meg Görgeynek és seregének, hogy tüstént jöjjön vissza, csatlakozzon az egész erő, az országgyűlés tegyen egy fővezért, de ne Görgeyt, először azért, mert Pozsonytúl Pestig nem ütközött, Pestet is elhagyta disposito ellen, másodszor, mert egyetértés szükséges a vezérek közt és ez nem létez, mert te Görgeynek, Görgey pedig neked nem áll barátságosan ellenedben."[43] Ennél az a kérdés merül fel — folytatja Csányi — fog-e Görgey engedelmeskedni? Miután a java tiszt tőle elment, lehet, hogy lesz pártja, de nem gondolom, hogy serege valami enunciált lelkesedéssel ragaszkodjon hozzá, inkább hiszem azt, hogy seregének nagyobb része feloszlik, de egyrésze hozzánk csatlakozand. Hol van most? én nem tudom. Vácról nékem írt, nékem, ki előttetek kimondtam leköszönésemet, miután kalandban senkit kísérni nem akarok, és miután te kimondád, hogy minden vezérnek kormánybiztosnak kell lennie." Hogy ezt mekkora hibának tartotta Csányi, azt már említettük s azt is, hogy Kossuthot is arra kérte, küldjön tekintélyes kormánybiztosokat Görgey táborába. „Mórom ez múlhatatlanul szükséges — írja itt is — de van-e reá idő? Hiszem, hogy ha lábra állunk, igen, de polgári katonák legyetek, legyetek az Istenért, különben Mórom, finis Ungariae!"

Ez a legfontosabb mondanivalója Csányi levelének. Görgey tetteinek elemzése során eljutott tehát már a váci nyilatkozat megismerése előtt addig, ameddig a Görgeyvel személyes ellenségeskedésben lévő Perczelen kívül akkor még senki, még Kossuth sem jutott el: hogy Görgey visszahívását javasolja és óva intse Kossuthot attól, hogy az egyesítendő seregek fővezérletét Görgeyre bízza. Amit még a levél tartalmaz, az szintén érdekes, de fontosságban nem éri el a fenti részeket. Említi Görgey január 5-i, már ismertetett váci levelét s bizalmatlansággal nyilatkozik Görgeynek arról a tervéről, hogy a központi pénztárakat és a bányavárosok készleteit letétként lefoglalja. „Furcsa depositum lesz ebből — írja — azt mondom újra meg újra, vissza kell híni, összpontosítani az erőnket. Gondold meg, kedves Mórom, és írj, írj mentűl előbb nézeteidről." Élénken reagál arra az egyébként alaptalan hírre is, hogy állítólag Móga altábornagy lett Budapest parancsnoka. „Szagolod-e az árulást? — kérdi Perczelt. — Itt rejlik oka át nem mene-

[43] A Csányi által Görgey ellen felhozott érvek sorából hiányzik a váci nyilatkozat, amiből nyilvánvaló, hogy az Debrecenben jan. 11-én még nem volt ismeretes.

telünknek a Lajtán. És volt még követ, ki ebben pártolá őt."[44] S a levél végső kicsengése ismét Perczel és a kormány viszonyának megjavítását szolgálja: Csányi ismeri Perczel hibáit, de ismeri nagyszerű képességeit is és ezeket a képességeket szeretné megtartani a haza szolgálatában. „Becsüljük meg az országgyűlést, becsüljük meg a Honvédelmi Bizottmányt — hangsúlyozza újból neki — ezek sokat vesztettek Budapest elhagyásával, de mégis egyetlen hatalom a hazában, ne rontsuk le tekintélyét, főleg néked kell azt támogatnod. Még összpontosítani szükséges erőnket, akkor lehet, hogy a java veszni fog, ám vesszen, de lesz históriája a nemzetnek. Históriája? igen lesz, habár kisszerű is, de lesz."

Csányi meg akarja őrizni Perczel levelét s az a szándéka vele, hogy ha Kossuth vissza nem követeli, akkor megtartja. „Majd ha az Isten jobb időkben enged együtt vitázni és amellett egymást szeretni — írja erről Perczelnek — felolvassuk múltunkra vonatkozó documentum gyanánt." De éppen amikor ezt írja, jön Kossuth küldöttje a levélért. Csányi arra még szakít időt, hogy lemásoltassa, mivel tudja, hogy Perczel „rögtön írta bosszúsan" és nincs róla fogalmazványa.[45]

Január 11-én kelt Csányi levele Perczelhez, akkor, amikor még friss a fájdalom a főváros védelméhez fűzött remények összeomlása fölött s amikor a Kossuthtal folytatott első — nyilván nem rövid — tanácskozások során teljes súlyosságukban bontakoznak ki a válságba jutott önvédelmi háború problémái. Az első számvetést követő napok alatt tisztul némileg a helyzet s egyre világosabban bontakoznak ki a tennivalók körvonalai. Az ellenséges előnyomulás lelassúl, majd elakad, megindul az ország egész szabad területén az újoncozás, a szabadcsapatok és a népfelkelés szervezése, a képviselőház január 13-i ülése pedig arról tesz tanúbizonyságot, hogy a nemzet képviselőinek túlnyomó többsége szilárdan Kossuth mögött áll s az óvatosan jelentkező békepárti hangokkal szemben az önvédelmi harc továbbfolytatásának a híve. A politikai és katonai teendők irányvonala ezekben a napokban alakul ki s a döntő jelentőségű képviselőházi ülés után megtörténik a Honvédelmi Bizottmány állásfoglalása Görgey vállalkozásával kapcsolatban is. A Görgey seregéhez kinevezett kormánybiztosok megbízólevelének és utasításának fogalmazványa híven tükrözi azt a vívódást, amellyel a Bizottmány tagjai, Kossuth, Madarász László és Nyáry arra törekedtek, hogy Görgey magatartásának bírálatában és jövő tennivalóinak megszabásában az indokolt erélyt a szükséges higgadtsággal párosítsák. A kormánybiztosok végül is olyan okmányokat vittek magukkal, ame-

[44] A célzás talán Pázmándyra vonatkozik, akinek szerepéről a határátlépéssel kapcsolatban részletesen szó van, a szerző id. tanulmányaiban, Századok 1951. évf. 457. o. és 1952. évf. 639. és 680. o.

[45] Nem tudni, valóban készített-e Csányi másolatot Perczel szóbanforgó leveléről? Ha igen, úgy azt valószínűleg el is juttatta Perczelhez, mivel irat-anyagában ilyen másolat nem található.

lyekből az erélyes és határozott alaphang mellett is kimaradtak Kossuthnak azok a kemény utasításai, amelyek arra az esetre vonatkoznak, ha Görgey nem tartaná tiszteletben a kormány képviselőinek a felhatalmazását. Nyilván azért történt ez így, nehogy az engedetlenség esetére fenntartott rendkívüli hatalom előzetes emlegetésével a hűség és árulás közt ingadozó vezért még jobban eltávolítsák a kormánytól. Nem kétséges azonban, hogy a biztosok szóbeli utasítás formájában megkapták mindazt, ami az írásbeli felhatalmazásból kimaradt.[46]

Az erély és higgadtság jellemzi azt a levelet is, amelyet Csányi László írt ugyanezen a napon Görgeynek s amelyet kétségtelenül a kormánybiztosok vittek magukkal. Kitűnik ebből a levélből is, hogy a Honvédelmi Bizottmány Görgey seregének megtartását elébe helyezte Görgey felelősségrevonásának s bár Csányi levelének alaphangját — a korábban ismertetett levelekhez hasonlóan — a Görgeyvel szembeni bírálat és szemrehányás adja meg, végső kicsengésében mégis számít Görgey hűségére és arra, hogy seregével a kormány szándékainak megfelelően fog mozogni.

Csányi levele szemrehányásokkal kezdődik. „Pestet Tábornok Úr a dispositioban foglalt terv ellen 6-ika helyett éjfél előtt elhagyván — írja — az álladalomnak millió értékű vagyona maradott az ellenségnek martalékul, mert miután az öszves magyar sereg nem bátorkodott mérkőzni az ellenséggel, kívánni nem lehetett, hogy Perczel tábornok úr 6000 emberrel tarthassa Budapestet." De nemcsak a túlkorai elvonulást rosszalja Csányi, hanem — mint korábban már utaltunk rá — egyáltalán nem helyeselte a főváros harc nélküli feladását. „A moralis hatásnak általam a tanácsban felhozott nagysága csakugyan sokkal fontosabb — folytatja levelét — mint azon okok, mellyek önt a főváros feladására indították. Ezt jelenben a nemzet fájlalva rosszalja, a historia pedig szigorúan ítélend felette. De van még idő mindent jóvátenni, de azt Tábornok úrnak ifjú korához, ismert bátorságához, jeles elmebeli tehetségéhez illő erélyességgel kell felhasználni." S itt kéri arra, hogy hagyjon fel a „Scipioi tervvel", Bécs elfoglalásának a tervével, mert az kivihetetlen.[47]

Itt válaszol Görgey jan. 5.-i fentebb ismertetett levelére is. „Vácról hozzám intézett levelére nem felelhettem — írja —, mert beteg valék, beteg vagyok most is, alig írhatok, de nem akartam elmulasztani, jóllehet nehezemre esik, ahhoz néhány őszinte sorokat intézni, kivel hosszasabb időt töltöttem eléggé barátságos viszonyban — jóllehet egészen más kilátással, mint az valósult." Csányi a kormánnyal együtt nyilván felismerte, hogy Görgey azért igényelt egy összegben 600 000 forintot,

[46] A Luzsénszky és Ragályi küldetésével kapcsolatos iratok kiadása a *KÖM.* XIV. 120. s. köv. oldalakon pontosan feltünteti a fogalmazványokba Kossuth által utólag beírt, valamint a közös megvitatás során kihagyott részeket is.

[47] L. részletesebben 129. o.

mert pénzügyi tekintetben is függetleníteni akarta magát a kormánytól, s ezért határozottan elutasítja ezt az igényét. „Itt még a sajtó fel nem állíthatott — írja neki —, de ha felállíthatott volna is s elegendő pénz lenne rendelkezésre, soha nem tanácsoltam volna 600 000 forintnak küldését; hiány, pénzbeli, táborunkban soha nem volt, pedig én el sem fogadtam volna annyi mennyiségű pénzt. Önnek többje van most, hogysem a velünk leendő csatlakozásig azt felhasználhassa." Csányi itt nyilván arra gondol, hogy a pénzhiány majd meggondolásra készteti Görgeyt és sietteti csatlakozását az összpontosítandó seregekhez. S maga is kérő szóval sürgeti, igyekszik jobb belátásra bírni, lebeszélni a kalandorszerepről, amelyet a bécsi vállalkozással el akar játszani. „Jöjjön Ön mielőbb — írja neki — itt van Önnek a helye, én vágyok Ön után, vágyok lelkemből, — Önnek itt a helye, itt kell megmenteni a nemzetet. Önt egy komoly és nem kalandori szerep illeti meg, Önnek meg kell menteni a hazát". S rendkívül érdekes az, amit a továbbiakban ír: „Ön körül áruló van, azt tudja, én is tudom 2-ika óta — tudja-e Ön, ki ez? Valószínűleg, aki mielőbbi csatlakozását legkevésbé tanácsolja. Én gyanítom, de félre a gyanúsítással, — gyanúsításból, amíg meg nem fogok teljesen győződni, nevet soha említeni nem fogok." Nem lehet tudni, kire gondol Csányi; talán a nemrégen még általa is dícsért és nagyra értékelt Bayer Józsefre, aki később valóban szerepet vállalt a Görgey és a kormány közötti szakadék elmélyítésében. Ez a célzás a jan. 2-i eseményekre azonban ismét azt engedi sejttetni, hogy a haditanács lefolyásában és határozatainak meghozatalában Görgey az eddigi elképzeltnél sokkal jelentősebb szerepet játszott. „Várva-várom Önt — folytatja tovább Csányi — mentsük meg a hazát, mellyet ok nélkül, alap nélkül mondanak sokan arra érdemetlennek.[48] Soha nemzet szabadsági harcban nem mívelt annyit, mint a jelen ivadék. Legyen Ön neve Magyarország történetének rózsaszínű lapján — várva várják Önt jobbjaink." Még nevelt fiát, Schmidegg Kálmánt ajánlja Görgey figyelmébe s búcsúzóul megismétli figyelmeztetését: „A sors legjobb áldása kísérje Önt, tisztelt Tábornok urat hozzánk. Egyesülve meg fogjuk menteni e hazát, eldarabolt erővel a historiának csak nevetséges lapokat szolgáltatunk."

Ez a levél zárja le Csányi kormánybiztosi működésének újabb jelentős szakaszát, azt, amelynek tartama alatt mint a feldunai sereg kormánybiztosa, Görgey mellett szolgálta a szabadságharc ügyét s a kormány, a polgári hatalom célkitűzéseit. Működéséről, Görgeyvel való együttműködéséről éppen maga volt kénytelen megállapítani fentebb ismertetett levelében, hogy nem hozta meg az általa remélt eredménye-

[48] A célzás alighanem magára Görgeyre vonatkozik; Görgey ugyanis így írt dec. 17-én Kossuthnak: „Meggyőződésem, hogy Magyarország lakosságának legtöbb része meg nem érdemli, hogy csak egyetlen becsületes ember is feláldozza életét érette." (V. ö. *Görgey I.* i. m. I. köt. 68. o.) Nem kétséges, hogy e véleményének Csányi előtt is kifejezést adhatott.

ket. Valóban, mire az új esztendő beköszöntött, válságosra fordult a nemzet Görgeyre bízott sorsa s válságba került az az „eléggé barátságos viszony" is, amely Csányit Görgeyhez kapcsolta. S Csányi nem habozott, amikor a barátság és a haza érdeke között kellett választani: erélyesen fordult szembe Görgey terveivel, amelyek szerinte nem szolgálták a haza érdekeit, kíméletlen bírálat formájában juttatta kifejezésre csalódottságát, késedelem nélkül felhívta Kossuth és a kormány figyelmét a Görgey szándékaiból eredő károkra s az egykori barátság hangján, de az ügy jelentőségéhez mért határozottsággal figyelmeztette Görgeyt hazája iránti kötelességeire. S bár munkája nem hozott a korábbiakhoz hasonló sikereket, Csányi mégis azzal a tudattal tehetett pontot kormánybiztosi működésének talán legnehezebb szakasza mögé, hogy kötelezettségeit képességeihez mérten, Kossuth szándékainak lehető figyelembevételével teljesítette. Az ellenséges támadás lehetőségének felmerülésétől kezdve az erők összpontosítása mellett s a visszavonulás ellen, majd a Buda előtti döntő csata megvívása mellett volt s nem lehet hibáztatni azért, hogy véleményét nem tudta Görgeyre ráerőszakolni, hanem meghajolt a tények — a koncentráció megvalósulásának elmaradása — és Görgey katonai érvei előtt. Láttuk, hogy Görgey az utolsó napokig élvezte Kossuth és a Bizottmány teljes bizalmát és még a november eleji napokban olyan széles hatáskört kapott Kossuthtól, amellyel szemben gyakorlatilag nem látszott szükségesnek a kormánybiztosi teljhatalom érvényesítése. Nem is kapott Csányi soha Kossuthtól olyan utasítást, amely közvetlenül a harc kérdéseibe való beavatkozást kívánta volna, vagy amely Görgeyvel szemben energikus fellépésre vagy éppen kormánybiztosi teljhatalmának igénybevételére szólította volna fel. Csányi, aki a nyílt ellenséggel mindig erélyesen szembeszállt, önmagától szinte csak az utolsó napon jutott el odáig, hogy a Görgey jellemében és taktikájában már megjelenő jobbratolódást felismerje. Kormánybiztosi funkciójának egyéb feladatait azonban lelkiismeretesen és a tőle megszokott eréllyel teljesítette s Kossuth erőfeszítései mellett az ő munkájának volt jelentékeny részben az eredménye az, hogy a feldunai hadsereg két hónap alatt a schwechati tarka alakulatból valóban sereg lett, amelyre Kossuth — vezére megbízhatatlansága ellenére is — bizton számíthatott a tavaszi hadjáratra való felkészülés idején.

FELSZABADULÁSUNK A SZOVJET HADSEREG RÖPCÉDULÁINAK TÜKRÉBEN

Árokay Lajos hadnagy

Magyarország felszabadításával és a Szovjet Hadsereg felszabadító szerepével foglalkozó, egyébként is gyér magyar irodalom eddig nagyon elhanyagolta az illegális Kommunista Párt, az antifasiszta, demokratikus egységfrontok, a magyar partizánegységek által kiadott nyomtatványok és ezek között elsősorban a röpcédulák felhasználását és értékelését. Még elhanyagoltabb területet képeznek a Szovjet Hadsereg röpcédulái, amelyeket pedig nagy számban őriznek a múzeumok. Feldolgozásuknak nemcsak hadtörténelmi, de politikai jelentőségük is van, mert talán a legtömörebben mutatják meg egy felszabadító hadsereg arculatát, más, leigázott népek iránti őszinte barátságát. Jelen tanulmány célja az, hogy a szovjet röpcédulák alapján rámutasson a Szovjet Hadsereg hazánk felszabadítása érdekében kifejtett politikai tevékenységének néhány kérdésére.

A röpcédula az agitációs jellegű politikai irodalom egy formája. Feladata agitációs jellegéből fakad: mindig egy bizonyos kérdésben foglal állást, s annak helyességéről vagy helytelenségéről igyekszik a közvéleményt meggyőzni. Feladatának és formájának megfelelően szövege rövid, érthető, egyszerű nyelvezetű, aktuális és mozgósító erejű, tömören, jelszószerűen fejezi ki alapvető mondanivalóját.

A röpcédulák vagy röplapok — vagy ahogy régen nevezték — a röpívek alkalmazása a könyvnyomtatással kezdődött. Később azonban az újságok kiszorították őket.

Hazánkban már a múlt században is sok röplap jelent meg. Gondoljunk csak 1848 március 15-e ismert röpcéduláira, a szabad magyar sajtó első két termékére: a márciusi ifjak 12 pontjára és Petőfi Nemzeti Dalára. A röplapok a múlt század utolsó éveiben kezdtek elterjedni nagyobb méretekben. A szervezkedő munkásmozgalom számára rendkívül alkalmas forma volt arra, hogy követeléseit, jelszavait a legszélesebb tömegekkel megismertesse. Nyomtatása és terjesztése egyszerűbb a nyomtatványok többi fajtáinál. Rugalmas, azonnal reagál az eseményekre, nem kell feltétlenül nyomdai úton előállítani, lehet sokszorosítással is készíteni, vagy egyszerűen kézzel írni.

Háborúban először 1914—18-ban alkalmaztak röplapokat. A hadviselő felek kormányai kölcsönösen arra törekedtek, hogy háborújukat

igazságosnak tüntessék fel saját katonáik és az ellenfél előtt. Saját katonáikat így akarták lelkesíteni, az ellenfél hadseregét pedig ezzel kísérelték meg szétzülleszteni. Valójában mindkét részről hódító jellegű, imperialista háborút viseltek, így az agitációs tevékenységet nem támasztották alá a tények, mondanivalóját nem tudományos politikai elvek, a helyzetadta követelmények határozták meg. A röplapok sablonfelhívásokat közöltek, többnyire hadifogságra szólították az ellenfél katonáit. A saját katonáknak szánt röplapok nacionalista, soviniszta szelleműek voltak, a nemzetek közötti gyűlöltséget szították. A hazug tartalom sokszor hazug formát is követelt. A német és az osztrák-magyar hadsereg pl. sokszor ugyanolyan papíron, ugyanolyan formában adott ki röpcédulákat orosz katonák részére, mint amilyeneket a bolsevikok terjesztettek. Kommunista, antiimperialista jelszavakat hangoztatva, a nép békevágyát kihasználva próbálták megtéveszteni az orosz katonákat a maguk imperialista céljai érdekében.

A második világháborúban a hadviselő felek agitációs tevékenysége soha nem látott méreteket öltött. A háborús erőfeszítés igénybevette az országok egész anyagi, erkölcsi és politikai erejét a frontokon és a hátországban egyaránt. A hadsereget anyagi eszközökön kívül tudattal, meggyőződéssel is el kellett látni. A hadseregekben folyó propaganda és agitációs munka jellegét az illető ország társadalmi és politikai rendje, a részéről viselt háború jellege határozta meg. A német fasiszta hadseregben folytatott agitációs tevékenység a fasiszta rablótörekvések igazolását, ugyanakkor elleplezését is szolgálta. A németség faji fölényéről, „élettér" szükségletéről szóló brutális és embertelen hitleri ideológia álszent, tartuffei hanggal párosult, amely a német katonát a népek megmentőjének tüntette fel. A világuralom megszerzésének, a szovjet nép és más népek rabszolgasorba döntésének, országaik kirablásának mohó vágya, az egész világ kifosztásának mohó vágya azonban mindenféle ködösítés ellenére is világosan kitűnt.

A magyar hadseregben folytatott agitáció épp oly hazug és képmutató volt, mint Horthy egész rendszere. Ezek a jellemvonások megmutatkoznak e hadseregek által terjesztett röpcédulák szövegeiben.

A Szovjet Hadseregben más jellege volt a politikai munkának. A Szovjetunió igazságos, honvédő háborút folytatott az emberiség legádázabb ellensége, a fasizmus ellen. Aki igaz ügyért harcol, annak nem érdeke az igazság elfedése, ellenkezőleg a maga igazát csak a teljes valóság bemutatásával bizonyíthatja. A Szovjet Hadsereg agitációs munkája, így röplapjai is az igazságot tárták fel mind saját katonái, mind az ellenséges ország katonái előtt. Az orosz és ukránnyelvű, katonák és partizánok között terjesztett szovjet röplapok nagymértékben hozzájárultak a szovjet harcosok erkölcsi erejének növekedéséhez, a német, román, magyar és más nyelvű szovjet röpcédulák segítették ez országok legjobb fiait a helyes út megtalálásában.

Röpcédulákat mindenféle agitációs célra fel lehet használni. A formai és a tartalombeli hasonlóságok méginkább megnehezítik az érté-

kelés nehézségét. Biztos talajt csak a gyakorlat jelent. Mint ahogy az embereket sem aszerint ítéljük meg, mit mondanak magukról, úgy a röplapokat sem szabad aszerint megítélni, mit írnak íróikról. Az igazság próbaköve ebben az esetben is a gyakorlat. A szovjet röpcédulák érveinek, jelszavainak helyességét és igazságát is a gyakorlat, az események, a magyar nép történelmének leggyászosabb évei és az 1945 óta eltelt 10 év nagyszerű felemelkedése bizonyította be.

A Szovjet Hadsereg politikai szervei a Nagy Honvédő Háború első pillanatától kezdve egyik legfontosabb feladatuknak tekintették, hogy az ellenséges hadseregek katonáival megismertessék a háború jellegét, igazi céljait, s rámutassanak azokra az eszközökre, amelyek segítségével megrövidíthetik a sok véráldozatot, pusztulást követelő, s a fasiszta országok szempontjából kilátástalan háborút. Az agitációs munka különféle eszközeit használták fel e cél érdekében, a rádiót, nagyteljesítményű hangszórókat és a háborús viszonyok közt legalkalmasabb eszközt: a röpcédulát.

A szovjet csapatok és partizánegységek a háború tartama alatt nagy mennyiségben terjesztettek röplapokat a magyar katonák között. Ezek a röpcédulák juttatták el a Szovjetunió szavát az Ukrajnába és Oroszországba hajtott magyar katonákhoz, ezek segítségével magyarázta meg a Szovjet Hadsereg a magyar népnek és katonáinak a Szovjetunió háborújának igazságát és a Szovjet Hadsereg felszabadító küldetését, amikor az Magyarország területére lépett. Különösen megnövelte e felvilágosító munka jelentőségét az a körülmény, hogy a magyar kommunisták szava a magyar társadalomnak csak egy kis rétegéhez ért el a brutális üldöztetés és a pártmunkában meglévő hiányosságok miatt.

A Szovjet Hadsereg agitációs tevékenységének tartalma a háború különböző időszakában mindig a helyzethez, a lehetőségekhez és a feladatokhoz alkalmazkodott, így természetesen a röpcédulák mondanivalója, érvei és jelszavai az egyes korszakokban mások és mások voltak, illetve módosultak. *A politikai felvilágosító munka alapvető célja az volt, hogy segítse megteremteni a fronton harcoló magyar katonák és ezen túl az egész magyar nép körében a nemzeti függetlenségi harc előfeltételeit.* Az volt a cél, hogy Magyarország felszabadítása kérdésében ne csak a Szovjet Hadsereg fegyverei mondják ki a végső szót, hanem a fronton lévő honvéd is vegyen részt minden rendelkezésére álló eszközzel a német fasiszták és a nemzeti függetlenséget eladó Horthy-klikk elleni harcban. A harc eszközei változtak. Magyarország politikai és katonai helyzetének alakulása új és új utakat nyitott, új helyzeteket teremtett a politikai felvilágosító munka számára.

A Szovjet Hadsereg magyarvonatkozású agitációs tevékenységében *két fő korszakot* különböztethetünk meg az agitáció alapvető célkitűzéseit tekintve. Az első korszak a háború kezdetétől Magyarország német megszállásáig, tehát 1944. márciusáig tart, a második időszak hazánk teljes felszabadításával ér véget.

Nézzük meg, mi volt az egyes időszakokban az agitáció mondanivalója és célja.

* * *

1941. június 27-én, öt nappal Németország hitszegő támadása után, Magyarország nemzetvesztő kormánya hadat üzent a Szovjetuniónak. Hazánk sorsát egy emberöltő alatt másodszor kapcsolták urai a rabló német militarizmus szekeréhez. A háborúba való beavatkozást sem politikai, sem katonai szempontok nem indokolták, hiszen Magyarországnak semmilyen vitás ügye nem volt a Szovjetunióval, ellenkezőleg a szovjet kormány a háborút megelőző időszakban mindent elkövetett a két ország közötti békés, baráti kapcsolatok kialakításáért. A szovjet kormány a német támadás megindulása után is megtett mindent azért, hogy Magyarország semleges maradjon. Az uralkodó osztályok mégis háborúba vitték a magyar népet, nemcsak azért, hogy új zsákmányra tegyenek szert, hogy a kizsákmányolást a maximálisra fokozhassák és meggazdagodjanak a hadiszállításokon, hanem azért is, mert ott akartak lenni a gyűlölt szocialista hatalom letiprásánál.

1941. júniusától kezdve egyre növekvő mértékben bocsátották a magyar hadsereget Hitler rendelkezésére. A magyar kommunisták és a hazafias nemzeti erők felemelték szavukat Horthy rablóháborúja ellen. A Kommunisták Magyarországi Pártja a moszkvai magyar emigrációval közösen a háborúból való kilépésre, a különbéke kiharcolására, a honvédség hazahozatalának követelésére mozgósította a tömegeket. „Egy katonát sem Hitlernek!" „Ki a háromhatalmi szövetségből!" — követelték a KMP, majd a Békepárt jelszavai 1941-től az ország nyílt német megszállásáig. A magyar kommunisták ebben az időszakban olyan nemzeti demokratikus egységfront megteremtéséért küzdöttek, amely a magyar népre támaszkodva, a nemzet minden antifasiszta erejét egyesítve képes kiharcolni a Hitlerrel való szakítást, önálló, független, demokratikus politikát folytató nemzeti kormány megalakítását, a Szovjetunió elleni háború azonnali beszüntetését.

A Szovjet Hadsereg agitációs tevékenysége összhangban volt ezekkel a célkitűzésekkel. Alapvető feladata ezekben az években az volt, hogy *elősegítse Magyarország kikapcsolását a háborúból, a szovjet földön harcoló magyar katonatömegek meggyőzése és megnyerése útján.*

A magyar nép zöme nem lelkesedett a háborúért, a magyar katona meggyőződés nélkül harcolt és ez a körülmény azt mutatta, hogy a Horthy-korszak iskoláiban, sajtójában, rádiójában és könyveiben űzött nagyméretű Szovjetunió ellenes és soviniszta propagandamunka nem volt teljesen hatástalan. Milyen tényezők segítették a fasisztákat a magyar katonák lelki megdolgozása terén? Magyarországon a hitleri Németországhoz való közeledés első percétől kezdve tudatos német bálványozás folyt, ugyanekkor mérhetetlenül aljas rágalomhadjáratot vezettek a Szovjetunió ellen.

A második világháború kezdetén elért német sikerek elhitették a magyar uralkodó körökkel, hogy a Szovjetunió szétzúzása csak hetek kérdése lesz és ez a német győzelembe vetett hit megfertőzte a tömegek egy részét is. Hogy megindokolja a Szovjetunió elleni hadüzenetet, a horthysta propaganda a magyarság történelmi szerepéről szónokolt, „a keresztény kultúra és műveltség védelmi harca" jelszavával vitte a frontra és a partizánok ellen a magyar katonákat. A fronton terjesztett röplapszerű katona-újságok hemzsegtek a hazugságoktól, ferdítésektől, a nagy szavaktól, a történelmi demagógiától. „Ezer esztendőn keresztül állottunk nyugat védelmében a vártán" — mondja a Keleti Front című tábori újság 1942. augusztus 20-i száma. „És ma újra ennek a sorsnak teljesítésére állunk fegyverben..."

„Szebb jövőt" ígértek a magyar népnek a harc diadalmas befejezése után, a „faj erősödését" ígérték, „anyagi gyarapodását", „új világot, ahol a magyarnak is szava lesz". Dicshimnuszokat zengtek „a világ legkiválóbb katonájáról", a német katonáról és a „legyőzhetetlen" német hadseregről, „amelynek oldalán harcol a magyar is Európa kultúrájáért és civilizációjáért". Fantasztikus és hátborzongató történetekkel próbálták elijeszteni a katonákat a hadifogságtól, azt állítva, hogy a Szovjet Hadsereg és a partizáncsapatok rettenetes és válogatott kínzásokkal megölnek minden katonát, aki fogságukba kerül.

Bármilyen hazugok és sokszor együgyűek voltak is a fasiszta agitáció érvei, nem lehet azt mondani, hogy hatás nélkül maradtak. A magyar hadsereg tisztjeinek túlnyomó nagy többségére nem csekély befolyást gyakorolt ez a propaganda, és ez nem is csodálatos, hiszen teljesen hamis történelmi és társadalmi szemléletben nevelődtek, és ami a legfontosabb, ellenségesen és idegenül álltak szemben a néppel. A tiszthelyetteseket és a katonákat a politikamentesség nevében az uralkodó osztály legalázatosabb kiszolgálására nevelték, így nem volt nehéz — különösen a háború első időszakában — felszíni jelenségekkel vagy egyszerű hazugságokkal elkápráztatni őket.

A felvilágosító munkára tehát nagy feladat hárult. A következőkben arról lesz szó, milyen kérdéseket vetettek fel a Szovjet Hadsereg által kiadott röpcédulák, hogyan világították meg a háború legalapvetőbb kérdéseit a magyar katonák előtt, hogyan járult hozzá a demokratikus erők növekedéséhez, a fasizmus elleni fegyveres szabadságharc kibontakozásához ez a politikai agitációs munka?

A Szovjet Hadsereg röpcédulái a háború elejétől a háború végéig állandóan azt hangoztatták a magyar katonáknak: értelmetlen a háború részetekre, országotok pusztulását fogja eredményezni, ne folytassátok tovább a hiábavaló vérontást, szakítsatok a németekkel, mert a Hitlerrel való szövetség nemzeti öngyilkosság, ne harcoljatok a Szovjet Hadsereg ellen, amelynek felszabadító küldetése van, s amely a ti népeteket is meg fogja szabadítani a fasizmus igájától.

A háború első időszakából kevés röpcédula maradt. Az elsők közül legjelentősebb az a röplap, amely Bugyonnij marsallnak a magyar hadsereg katonáihoz és tisztjeihez intézett kiáltványát tartalmazza. A kiáltvány egyszerű, közérthető nyelven magyarázza meg a háború jellegét: a háború a hitleristák részéről rabló háború, amelybe erőszakkal hajtották bele Magyarország népét s amely csak egy maroknyi kalandornak hoz hasznot. A tőkéseknek hoz hasznot, akiknek a háború jó alkalom arra, hogy nyereségüket megsokszorozzák, ugyanakkor a népekre hallatlan szenvedést, éhséget és nyomort zúdít.

Bugyonnij marsall kiáltványa leleplezi a horthysták hazug igérgetését a háború utáni jólétről, amikor kijelenti:

> „Mi ezt a háborút... a fasiszta bitorlók végleges megsemmisítéséig fogjuk viselni. Hitler és Mussolini benneteket a szovjet nép legyőzése utáni boldog élettel hitegetnek. Ne higyjétek! Ez hazugság, mert a 200 milliónyi szovjet népet és a világ demokrata országait rabláncra verni nem lehet."[1]

A Szovjetunió igazságos, honvédő háborút folytatott. A Szovjet Hadsereg katonáinak magas erkölcsi, politikai színvonala, az egész hadsereg hősiessége, hite a végső győzelemben, a háború legnehezebb pillanataiban is, abból a tudatból fakadt, hogy a nép szabadságát, magasabbrendű társadalmi és államrendjét védelmezi a rabló céloktól vezetett hódítókkal szemben.

„A Szovjetunióban a föld, a gyár, az üzem és bánya, minden a dolgozó nép tulajdona"[2] — mondja egy magyar katonákhoz intézett röplap, majd felszólítja a „katonaköpenybe bujtatott magyar munkásokat és parasztokat", ne emeljenek fegyvert a Vörös Hadsereg ellen, amely a népek szabadságát védelmezi.

Az agitáció egyik jellemző vonása az, hogy különbséget tesz a magyar nép és urai között. A Szovjet Hadsereg egyik sajátossága, hogy megszületésétől kezdve a nemzetköziség szellemében, a más népek iránti tisztelet és megbecsülés szellemében nevelkedett. A nemzetköziség érzése hatja át azt az idézett röpcédulát is, amely a katonaköpenybe bujtatott magyar munkásokról és parasztokról beszél. Egy másik röplap így ír az orosz és a magyar nép viszonyáról:

> „Az orosz munkás és földműves barátja a magyar népnek. Mi nem ellenetek, hanem Hitler és magyar bérencei ellen viseljük a háborút."[3]
>
> „Ne harcoljatok a munkások és parasztok Vörös Hadserege ellen, amelyik harcol a ti szabadságotokért is."[4]

[1] Hadtörténelmi Múzeum Nyomtatványtár — 2007.
[2] Hadtörténelmi Múzeum Nyomtatványtár — 2018.
[3] Hadtörténelmi Múzeum Nyomtatványtár — 2004.
[4] Hadtörténelmi Múzeum Nyomtatványtár — 2002.

Hogy nem voltak hatástalanok ezek a jelszavak, azt szemléltetően bizonyítja a magyar honvédelmi minisztérium „Az ellenséges propaganda és eszközei" c. kiadványa is, amely nem ok nélkül nevezte a szovjet agitációs tevékenységet az „ellenség hatásos és félelmetes fegyverének".

A felvilágosító munka egyik központi kérdése a magyar katonák háborúban való részvétele volt. A röplapok elmondták, hogy a Szovjetunió népét és kormányát a békés együttműködési szándék vezette Magyarországgal szemben, amely megnyilvánult az 1940-ben létrejött kereskedelmi szerződés megkötésénél, vagy abban a tényben, hogy a Szovjetunió viszajuttatta az 1848/49-es honvédzászlókat. Magyarország kormánya ennek ellenére Hitler uszályában, hitszegő módon megtámadta a Szovjetuniót.

„De mi tudjuk, hogy nem szívesen csatázol ellenünk, — mondja a Szovjet Hadsereg röpcédulája a magyar katonáknak, — hogy csak a német ostor kerget halálos rohamra... Mi tudjuk, hogy eszed ágában sincs elpusztulni a németért, hogy élni akarsz, magad javára, családod hasznára, néped boldogságára... Nincs az oroszoknak baja a magyarral; se nektek, se nekünk nincsen okunk arra, hogy egymás fejét beverjük, hogy egymás életére törjünk."[5]

A magyar nép igazi ellensége saját szövetségese, a hitleri Németország volt. Amíg a magyar katona hazájától távol, idegen rabló érdekeiért ontotta vérét, a németek kifosztották országunkat a magyar uralkodó körök segítségével. A magyar föld termését a német fasiszták harácsolták el. A magyar ipar a németek számára dolgozott, a legnagyobb gyárakat és bányákat a németek szerezték meg. Nekik szállítottak a magyar közlekedési vállalatok. A németek egyre otthonosabban mozogtak Magyarországon. Szították a nemzetiségi ellentéteket, hogy annál könnyebben felhasználják a népeket a maguk érdekében. Trianon revíziójának, a Horthy-féle „országgyarapításnak" Magyarország teljes függetlensége lett az ára. A Szovjetunióban élő emigráns magyar kommunisták és magyar írók, a közben hadifogságba került demokratikus érzelmű magyar tisztek és katonák kiáltványaikban, üzeneteikben megismertették a még harcoló katonákkal ezeket a tényeket. A Szovjet Hadsereg nyomdáiban lenyomtatták e felhívásokat és a szovjet repülők eljuttatták a magyar katonákhoz a való helyzetet feltáró és a feladatokat megjelelölő röplapokat.

A magyar hadsereg egy része a háború alatt megszálló szolgálatot teljesített. Az ún. rendfenntartó szolgálat valójában azt jelentette, hogy a németek a magyar hadsereget csendőr- és hóhérmunkával bízták meg az ukrán lakosság ellen. A magyar megszálló hadsereg feladata az volt, hogy felszámolja a német hadsereg hátában működő partizánegységeket. A horthysta sajtó, rádió és az egyéb propagandaszervek minden-

[5] Hadtörténelmi Múzeum Nyomtatványtár — 0594.

féle rágalmakat szórtak a partizánokra, akiket rendszerint „orvlövészeknek", „kóbor katonáknak", „bolsevista bandáknak" neveztek. A Szovjet Hadsereg a megszálló szolgálatot teljesítő magyar egységeket röpcédulákon keresztül világosította fel arról, hogy a partizánok elleni harc teljesen kilátástalan vállalkozás. Beszámoltak a röplapok a partizánvadászatban résztvett magyar egységek, így például a 108. magyar gyalogdandár veszteségeiről és teljes sikertelenségéről. Megnevezték a röpcédulák azokat a tiszteket és katonákat, akik kegyetlenkedtek a polgári lakossággal és a legszigorúbb felelősségrevonást helyezték kilátásba. Maguk a partizáncsoportok is adtak ki röplapokat, amelyek szerkesztésében néhol magyar partizánok is résztvettek. Ezek a röplapok leleplezték a partizánfogságról terjesztett otromba hazugságokat, hírt adtak a front eseményeiről, felszólították a magyar katonákat, ne kínozzák és ne öljék meg a szovjet polgárokat, mert minden bűnöst kegyetlenül megbüntetnek. „A partizánok figyelmeztetnek" címmel 1943-ban röplapszerű partizánlap is megjelent, amelyet faliújság gyanánt is lehetett használni.

A röplapok megvilágították, kik azok a partizánok, miért küzdenek. Így pl. a 8. magyar hadtest honvédeihez intézett felhívás a magyar történelemből vett példák segítségével, a magyar katonák számára legérthetőbb módon adott választ ezekre a kérdésekre.

„Tudjátok-e, kik a partizánok, akik ellen küzdötök? Ők a németek által megszállt szovjet terület legkiválóbb emberei, legjobb hazafiai. A szovjet partizánok épp oly hősiesen küzdenek a német elnyomók ellen, mint ahogy Rákóczi kurucai, vagy mint az 1848-as magyar szabadságharc dicsőséges harcosai küzdöttek. Védik családjukat a német kegyetlenkedéstől, szülőfalujukat és városaikat a fosztogatástól és rombolástól."

„A magyar számára nem lehet aljasabb szerep a német hóhér szerepénél, amire most titeket felhasználnak."[6]

Felmerül a kérdés, mit tehetett a magyar katona a háborúnak abban az időszakában, amikor a harcok még a Szovjetunió területén folytak, azért, hogy megmentse az országot az előre látható katasztrófától? A Szovjet Hadsereg két lehetőséget jelölt meg: a hazatérést, vagy a hadifogságot. „Menjetek haza!" és „Adjátok meg magatokat!" — ez az a két jelszó, amely végigvonul a Szovjet Hadsereg által kiadott második világháborús magyarnyelvű röpcédulairodalomban. A két jelszó azonban az állandó jelleggel együtt változó tartalmat is foglalt magában, a háború egyes időszakai követelményeinek és a magyar politikai élet alakulásának megfelelően. A két jelszó más tartalmat foglalt magában akkor, amikor a magyar hadsereg még szovjet földön harcolt, mást jelentett akkor, amikor a németek megszállták Magyarországot és amikor

[6] Munkásmozgalmi Intézet Archivuma IV. 1/1944/4467.

a Szovjet Hadsereg csapásai következtében Románia és Bulgária kivált a háborúból, s ismét módosult akkor, amikor október 15. után pár nappal nyilvánvalóvá vált, hogy a magyar hadsereg zöme folytatja a háborút Hitler-Németország oldalán.

1942. január végén tartották meg a magyar hadifoglyok első konferenciáját. A konferencia végén a résztvevők határozatot hoztak, amelyet röpcédula formájában ismertettek meg a magyar hadsereg tagjaival.

„Elérkezett az idő, mikor a magyar népnek fel kell emelnie a szavát. Hangozzék fel erőteljes szava, követelje a háború azonnali befejezését, a magyar hadseregnek hazájába való azonnali visszaküldését"[7] — mondja a kiáltvány többek között.

Egy másik, 1942. júniusi röplap így buzdítja a magyar katonákat:

„Vessetek véget a háborúnak! Követeljétek, hogy küldjenek benneteket haza!... vagy gyertek át hozzánk, oroszokhoz."[8]

1942. július 8-án kelt levelükben így írnak a fogságba került honvédek még harcoló bajtársaikhoz:

„Ha nem engednek haza benneteket, gyertek át fogságba..."[9]

A hazatérés követelése ebben az időszakban — 1941-től 1944-ig — azt jelentette: ki kell harcolni, hogy a kormány vonja vissza a magyar hadsereget a Szovjetunióból. A jelszó reális volt, hiszen a háború a magyar nép széles rétegei előtt ellenszenves volt, a demokratikus erőknek az a követelése, hogy a magyar kormány kössön különbékét, hogy Horthy ne adjon katonát a németnek, széles tömegeket hatott át, és ez a követelés Budapesten 1942-ben nagy tömegtüntetéseken jutott kifejezésre. A jelszó egyszerű és világos volt, s érthető a magyar katonák számára, akik között általánosan el volt terjedve az a nézet, hogy „a háború nem magyar érdekekért folyik, hogy a magyaroknak ehhez abszolúte semmi közük nincs"[10] — amint ezt egy 1942. decemberében kiadott, s a 2. hadsereg hangulatáról szóló jelentés is beismerte.

A demokratikus erők gyengesége miatt ezt a célkitűzést nem sikerült elérni. A fronton küzdő, vagy a partizánok ellen harcoló magyar katona számára a hadifogság jelentette az egyszerűbb és célravezetőbb megoldást, ha nem akart harcolni tovább a tőle teljesen idegen érdekekért. A röplapok nagy részének az volt a végső célja, hogy meggyőzze a magyar katonákat arról, hogy a maga, családja és hazája érdekében adja meg magát a Szovjet Hadseregnek.

A hadifogságra való felszólítás nem új vonás a háborús röpcédulák történetében, s nem is csak a Szovjet Hadsereg agitációjában szerepelt. Már az első világháború idején röplapok tízezreivel árasztották el

7 Hadtörténelmi Múzeum Nyomtatványtár — 2000.
8 Hadtörténelmi Múzeum Nyomtatványtár — 0593.
9 Hadtörténelmi Múzeum Nyomtatványtár — 0595.
10 *Rákosi Mátyás:* A magyar jövőért. Szikra. 1945. 173. o.

egymást a hadviselő felek, amelyekben átállásra szólították fel az ellenfél katonáit.

A második világháború azonban különbözött az elsőtől abban, hogy a résztvevők egy része, így a Szovjetunió és szövetségesei igazságos háborút viseltek, míg Hitler-Németország és csatlósainak harca igazságtalan rablójellegű volt, az emberi haladás ügyét gátolta. A Szovjet Hadsereg hadifogságba hívó felszólításai ezért nem egyszerűen csak eszközei voltak az ellenfél hadereje szétbomlasztásának, hanem hatásukban valóban a magyar nép érdekeit szolgálták.

Megnehezítette a magyar katonák tömeges átállását, hogy a horthysta propaganda rémítő képet festett a szovjet hadifogságról. Beszéltek agyonlövésről, megkínzásról, de legjobb esetben is Szibériával ijesztgették a honvédeket. A Szovjet Hadsereg nagy tömegben terjesztette azokat a röplapokat, amelyek a hadifoglyokkal való bánásmódról, a hadifoglyok életéről tudósította a magyar katonákat.

A Vörös Hadsereg parancsnoksága orosz- és magyarnyelvű frontátlépő igazolványokat szórt le, amelyen a következő szöveg volt:

„Magyar katonák! Mindenkinek, aki átjön a Vörös Hadsereg oldalára, biztosítjuk az életet, a jó bánásmódot és a hazatérést a háború befejezése után."

Közölték a röplapok a Szovjetunió Népbiztosi Tanácsának 1941. július 1-i, hadifoglyokra vonatkozó rendeletét. Később 1944. április 29-én megjelent Zsukov marsall parancsa a magukat önként megadó magyar tiszteknek és katonáknak nyújtandó kedvezményekről. Nagy tömegben adta ki a Szovjet Hadsereg a hadifogságba került magyar katonák üzeneteit, felhívásait tartalmazó röplapokat. Röplapok útján tudatták egyrészt az otthoniakkal, hogy jól vannak, emberségesen bánnak velük, másrészt felhívták még harcoló bajtársaikat, adják meg ők is magukat a Szovjet Hadseregnek vagy a partizánoknak, járuljanak ezzel is hozzá a háború megrövidítéséhez.

A gyakorlatban bebizonyosodott, hogy a törvényekben lefektetett jogokat és a röplapokon ígért bánásmódot megkapták a hadifoglyok. A Szovjet Hadsereg tisztjei és elsősorban a magyar emigráns kommunisták mindent megtettek azért, hogy politikai nevelő munkával világos képet fessenek a hadifoglyok elé a nemzetközi és hazai helyzetről, a háború okairól és céljairól, s főleg a magyar hazafiak kötelességeiről. Rákosi, Révai, Farkas, Vas elvtársak és mások előadásokat, tanfolyamokat tartottak a hadifogolytáborokban és a partizániskolákon. A Szovjet Hadsereg vagy a partizánok fogságába került magyar katonák közül igen sokan maguk is csatlakoztak a fasizmus elleni küzdelemhez, fegyverrel a kézben, vagy a politikai nevelőmunka eszközeivel küzdöttek a magyar nép felszabadításáért. A Szovjet Hadseregben harcoló magyarok, az átállt vagy fogságba került és az antifasiszta harcot vállaló

magyar tisztek és katonák, a hadifogságból a partizánmozgalomig eljutott magyar katonák százainak tevékenysége elválaszthatatlan a felszabadulás nagy művétől.

*

1944 a Szovjet Hadsereg tíz csapásának éve volt. Ezek a csapások teljesen megtisztították a Szovjetunió területét a fasiszta megszállóktól és azt eredményezték, hogy a Szovjet Hadsereg csapatai visszaállították a Szovjetunió államhatárát, s ellenséges földön folytatták a fasiszta német hadsereg üldözését és szétverését. Elérkezett az ideje annak, hogy a Szovjet Hadsereg valóra váltsa azt a célkitűzést, amelyet Sztálin elvtárs 1941. július 3-i rádióbeszédében így jelölt meg:

„A fasiszta elnyomók ellen vívott és az egész népet felölelő Honvédő Háborúnak nemcsak az a célja, hogy az országunk fölött tornyosuló veszélyt megszüntesse, hanem az is, hogy segítsük Európa minden népét, mely a német fasizmus igája alatt nyög."[11]

A Szovjet Hadsereg 1944 tavaszán eljutott a Kárpátokig, délen pedig Románia határáig. Csapásai következtében megingott a fasiszta államok blokkja. Hitler megmaradt szövetségesei körében, a román, a finn, a bolgár és a magyar uralkodó körökben is világossá vált, hogy a háború elveszett. Sztálin elvtárs 1944. május 1-i parancsában, amelyet magyarnyelvű röplapok is ismertettek, így jellemezte Németország csatlósainak helyzetét:

„Ezeknek a német fasiszta bérenceknek, kiknek országait a németek megszállták, vagy most szállják meg, ma már lehetetlen fel nem ismerniök, hogy Németország elvesztette a háborút. Románia, Magyarország, Finnország és Bulgária számára csak egy lehetőség van a katasztrófa elkerülésére — a németekkel való szakítás és a háborúból való kilépés. Aligha lehet azonban arra számítani, hogy ez országok mostani kormányai szakítani tudnak a németekkel. Nyilvánvaló, hogy ez országok népeinek maguknak kell kezükbe venniök a német járom alól való felszabadításuk ügyét. És minél hamarabb ismerik fel ez országok népei, hogy milyen zsákutcába vezették őket a hitleristák és minél hamarabb tagadnak meg minden segítséget, melyet saját országukban a német leigázóknak és azok quislingista csatlósaiknak nyújtanak, annál kevesebb háborús áldozat és kár lesz osztályrészük ezeknek az országoknak, annál inkább számíthatnak a demokratikus országok megértésére."[12]

A végelgyengülésben szenvedő hitleri Németország 1944. március 19-én újabb brutális lépésre szánta el magát, hogy még egy időre eltolja kikerülhetetlen végső vereségének napját. A német csapatok ezen a napon megkezdték Magyarország megszállását. A német fasiszták még

[11] *I. V. Sztálin:* A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról. Szikra, 1949. 11—12. o.

[12] Munkásmozgalmi Intézet Archivuma IV. 1./1944/V/4378.

több élelmet, még több hadianyagot és még több magyar katonát akartak kisajtolni az országból, hogy pótolhassák a fronton elszenvedett hatalmas veszteségeiket.

A németellenes, nemzeti függetlenségi harcnak ezekután már túl kellett nőnie a különbéke követelésén és fegyveres felkelésbe kellett átcsapnia. A katasztrófa elkerülésére egyetlen lehetőség állt a magyar nép előtt: kézbevenni a német járom alóli felszabadulás ügyét, szembefordulni a német fasisztákkal, támogatni a Szovjet Hadsereget.

A Szovjet Hadsereg politikai agitációs tevékenysége 1944-ben már nemcsak arra irányult, hogy Magyarország háborúból való kikapcsolását segítse elő, hanem arra is, hogy támogassa a hazafias erőket a fasizmus elleni fegyveres harc előkészítésében, ezáltal megkönnyítse Magyarországnak a „hitleri Németországgal való szembefordulását. Az egész népre és a magyar hadsereg hazafias elemeire kiterjedő, fegyveres antifasiszta harc feltétlenül megrövidítette volna a háborút, sok érték elpusztulásától mentette volna meg az országot, s hazánk előbb csatlakozhatott volna a szabadságukért harcoló demokratikus országok táborához.

A Szovjet Hadsereg mindent elkövetett azért, hogy megmutassa a magyar katonáknak ez egyetlen járható utat.

1944-ben a Szovjet Hadsereg abba a helyzetbe jutott, hogy fegyveres erővel szakíthatta le Németország oldaláról szövetségeseit. A megvert német seregek özönlöttek nyugat felé, elkerülhetetlen volt, hogy a hadszíntér a Szovjetunió határain túlra, a leigázott országok és a hitleri koalíció országainak területére tevődjék át. A Szovjet Hadsereg előretörése egyúttal azt is jelentette, hogy közeledett ez országok népeinek felszabadítása. De egyáltalán nem volt mindegy a leigázott népek szempontjából, milyen körülmények között történik a felszabadítás. Közömbösek lehetnek-e a csatlós országok katonái azzal a ténnyel szemben, hogy a háború ezután saját országuk városait, földjét pusztítja? Várhatják-e az elnyomott népek tétlenül, hogy a háború elvonuljon fejük felől?

A Horthy-klikk a kilátástalan helyzet ellenére is folytatta a harcot és március 19-e után még szorosabbra odakötötte az ország sorsát Hitler-Németországhoz. Uralma ideig-óráig való meghosszabbítása érdekében a kirajzolódó katasztrófa előestéjén ellenállás nélkül tűrte a német megszállást, a magyar gazdasági életet és közlekedést teljesen Hitler háborújának szolgálatába állította, újabb hadosztályokat bocsátott a németek rendelkezésére, amelyek nagyrésze 1944 nyarán elvérzett Galiciában.

A Horthy-klikk ebben a helyzetben ismét felmelegítette a régi jelszót: a magyar határok védelmének jelszavát. Most, hogy a háború az ország határához érkezett, még nagyobb erővel fújták: „a magyar katona a Kárpátokban hazáját védi". Német-magyar közös határvéde-

lemről fecsegtek, azzal magyarázták az ország német megszállását, hogy Hitler a Kárpátokat segít megvédeni. A „honvédelmi háború" jelszavával akarták a magyar katonákat lelkesíteni a harc folytatására.

Milyen módon próbálta az ország határán álló Szovjet Hadsereg politikai-agitációs munkája a magyar katonákat meggyőzni a további harc értelmetlen voltáról? Mindenekelőtt azzal, hogy röpcédulákon lefestette a front helyzetét.

A röplapok ismertették a honvédek előtt az európai hadihelyzetet, s ennek teljes kilátástalanságát a németekre és szövetségeseikre nézve. Beszámoltak az angol-amerikai csapatok partraszállásáról, előnyomulásukról Franciaország területén. Ismertették a szovjet csapatok sikereit, így pl. a finnországi Mannerheim-vonal szétzúzását, a Leningrád köré épített német erődítmények elfoglalását, a Belorussziában aratott nagy győzelmeket, a Dnyeperen és Dnyeszteren való átkelést, azt a tényt, hogy a Szovjet Hadsereg román területen áll, s Lengyelország felszabadításához lát hozzá. Adatokat közöltek a magyar hadsereg veszteségeiről, amelyet a júliusi—augusztusi galiciai harcokban szenvedett el. A röpcédulák feltárták a magyar katonák előtt a hitleristák ama szándékait, hogy Magyarországot tegyék meg hadszíntérnek. „A magyar néphez!" című kiáltvány, amelyet a Szovjet Hadsereg parancsnoksága intézett a magyar hadsereg tisztjeihez és katonáihoz, így világítja meg ezt a kérdést:

„Magyarok! Már halljátok a közeledő Vörös Hadsereg ágyúinak dörgését. Az Oroszországban szétvert német hadosztályok maradékai nem német, hanem idegen földön keresnek menedéket. A németek most Magyarországot teszik meg hadszíntérnek!

Magyarok! A Vörös Hadsereg nem tűrheti, hogy a szétzúzott német hadosztályok a teljes pusztulás elől a Ti országotok területére meneküljenek. A Vörös Hadsereg nem tűrheti, hogy Magyarország továbbra is résztvegyen a német háborúban. Nekünk, oroszoknak nem kell a Ti földetek. Oroszország nagy és hatalmas. Van nekünk elég földünk. Társadalmi rendünket sem akarjuk Rátok erőszakolni. Hogy Magyarországon milyen legyen a társadalmi rend — ez a Ti dolgotok.

De a német zsiványokkal, akik országunkban és Európa más országaiban vérben gázoltak, végeznünk kell. A németet verni fogjuk, ahol találjuk. Verni fogjuk mindaddig, amíg véglegesen meg nem semmisítjük. S minél hamarább végzünk vele, annál kisebb lesz a háború pusztítása országotokban."[13]

A szovjet röplapok szétzúzták azt a hiedelmet, hogy a magyar hadsereg a Donnál és a Kárpátokban honvédő háborút folytat. Bebizonyították, hogy a magyar katona a Donnál is Hitlert védte és a Kárpátokban is Hitlert védi, aki Magyarországot saját léte meghosz-

[13] Munkásmozgalmi Intézet Archivuma IV. 1./1944/4429.

szabbításának érdekében hadszíntérré teszi. A „határvédelem" kérdésével foglalkozó röpcédulák bebizonyították azt is, hogy a magyar katona nem folytat honvédelmi háborút a Szovjetunió ellen már csak azért sem, mert az nem akarja Magyarországot meghódítani. A Szovjet Hadsereg csak egyet akar:

„megsemmisíteni azt a hitleri uralmat, amely rabszolgájává tette Európa sok népe között a magyar népet is".[14]

A határvédelem szólama nemcsak politikailag, de katonailag is teljesen észszerűtlen volt. A hároméves háborúban elvérzett a magyar hadsereg jelentős része. 1944 kora őszén Magyarországnak nem volt komoly, ütőképes hadserege ahhoz, hogy az Uzsoktól Ujvidékig terjedő frontot megvédje. A német hadseregnek, amelyet katasztrófa katasztrófa után ért, már saját országa védelmére sem volt elég ereje.

Horthyék abban bíztak, hogy a Kárpátok és az ott kiépített Árpád-vonal áttörhetetlen akadályt jelent majd a Szovjet Hadsereg számára. A szovjet röpcédulák józan kérdéssel fordultak a „Kárpát ormán álló" magyar katonákhoz: „A Vörös Hadsereg veri és kergeti maga előtt Hitler rablóhadát. Megállhat-e a Kárpátoknál?" Az erődítmények egész sorát törték át a szovjet csapatok, miért éppen az Árpád-vonalnál torpantak volna meg, amely sokhelyütt nem volt egyéb egyszerű földhányásnál. Ez a remény nyilvánvalóan csak a józan ítélőképességüket elvesztő csodavárók agyában születhetett meg.

Az ország védelmét ebben az esetben nem is a határok megvédése jelentette. Az igazi honvédelem az lett volna, ha Magyarország szakít a németekkel, kikapcsolódik a háborúból és maga is a fasiszták ellen fordítja fegyvereit.

Erre a döntő lépésre szólítják fel a magyar hazafias tisztek és katonák a honvédeket. Felhívásuk a következőket mondja:

„Vegyétek ti a kezetekbe a magyar nemzetiszínű lobogót. Szolgáljátok alatta híven az egyetlen, igaz magyar ügyet: népünk szabadságát és függetlenségét!
Ahol tehetitek, vegyétek fel a harcot a némettel, hazánk ősi ellenségével!
Ahol nem lehet fegyvert fogni a német ellen, gyertek át a Vörös Hadsereghez, mely a mi ellenségünkre, a németre méri csapásait!
Magyar tiszt és katona bajtársaink!
Ne várjatok elöljáróitok parancsára!
Cselekedjetek öntevékenyen, szervezett csoportokban!
A haza minden előtt!"[15]

A Szovjet Hadsereg parancsnoksága így szólt a magyar néphez: „Magyarok! Harcra fel a német ellen hazátok szabadságáért és függetlenségéért! Verjétek a németet! Szervezzetek partizán-

[14] Munkásmozgalmi Intézet Archivuma IV. 1./1944/4474.
[15] Hadtörténelmi Múzeum Nyomtatványtár — 1983.

csapatokat! Akadályozzátok meg a német katonaszállításokat! Ne adjatok a németnek kenyeret! A raktárakból tűnjön el az élelmiszer, hogy a német ne ehesse!

Honvéd tisztek és katonák! Ne menjetek a frontra! Ne teljesítsétek se a németek, se a hazaáruló német zsoldosok parancsait! Ne harcoljatok a Vörös Hadsereg ellen! A Vörös Hadsereg a Ti ellenségeteket pusztítja! Lázadjatok a németek ellen! Gyertek át a Vörös Hadsereg oldalára! Halál a német hódítókra!"[16]

A Szovjet Hadsereg által kiadott röpcédulák a magyar hadsereg különböző rétegeihez szóltak, olyan hangon és olyan tartalommal, amely a legérthetőbb volt e rétegek számára. A tisztekhez józan mérlegeléssel, a háború sorsát eldöntő tényezők számbavételével, a haza iránti felelősség őszinte érzésével fordultak a hadifogságban lévő hazafias magyar tisztek. „A magyar hadsereg tisztjeihez" című kiáltványuk 1944. március 19. után megmutatta a hadviselő felek valódi erőviszonyait és megkísérelte meggyőzni a hadsereg sorsáért elsősorban felelős tiszteket, hogy a hazafias kötelesség útjára lépve szakítsanak a német fasisztákkal, álljanak át egységükkel a Szovjet Hadsereg oldalára, mert ezzel is megkímélik az országot attól, hogy pusztító csaták színterévé váljék.

A Kárpátokon álló 1. magyar honvédhadsereg tábornokaihoz a Szovjet Hadsereg parancsnoksága intézett felhívást. A felhívás emlékeztette őket arra, hogy már a német tábornokok Hitler-ellenes merénylete is bizonyítja a fasiszta Németország teljes szétzüllését. A hadihelyzet és a magyar csapatok hangulatának ismerete, s az a tudat, hogy a németek Magyarországot hadszíntérré teszik, a magyar tábornokok felelősségét megnöveli. A felhívás figyelmeztet erre a felelősségre, felszólítja a honvédsereg parancsnokait, ragadják kezükbe a kezdeményezést a vesztett háború befejezésére, tegyék le a fegyvert a Szovjet Hadsereg előtt.

„A megadás nem szégyen! Nem a magyar zászlót hagyják el, hanem Hitler horogkeresztes lobogóját... Sőt állíthatjuk, hogy éppen ezzel a cselekedetükkel emelik fel a Hitler által sárbatiport magyar lobogót."

„Tábornok Urak! Önökön múlik, hogy mi lesz a magyar honvédhadsereg és hazájuk sorsa: pusztulás Hitler őrületéért a háború utolsó napjaiban, vagy élet és jobb jövő, ha idejében szakítanak Hitlerrel és híveivel."[17]

A felhívások nem voltak hiábavalók. A magyar katonák legjobbjai a hadifogságot választották. „A szovjet Tudósító Iroda hivatalos jelentései nap-nap után beszámolnak arról, hogy a frontra kényszerített magyar katonák önként átjönnek a Vörös Hadsereg oldalára. Ezek a katonák a legkülönbözőbb változatban mondják el, hogy átláttak a szitán, jól tudják, hogy a háborút Hitler elvesztette, hogy őket azért hajtot-

[16] Munkásmozgalmi Intézet Archivuma IV. 1./1944/4429.
[17] Munkásmozgalmi Intézet Archivuma IV. 1./1944/4473.

ták a frontra, hogy otthon a német kényemesebben harácsolhasson, erőszakoskodhasson az asszonyokkal és nyugodtan rabolhassák ki az országot"[18] — írta Rákosi Mátyás elvtárs 1944 májusában. Ugyanakkor megszaporodtak a szökések és sok magyar katona csatlakozott a Kárpát-Ukrajnában működő partizánegységekhez.

1944 augusztusában Magyarország további sorsa szempontjából nagy jelentőségű események történtek. A Szovjet Hadsereg augusztusban végrehajtott hetedik csapásának eredményeképpen Hitler volt szövetségesei — Románia és Bulgária — fegyverszüneti egyezményt kötöttek a Szovjetunióval. A román nép börtönbevetette Antonescut, Hitler ügynökét és megkezdte a németek kiverését Romániából. Egy nap múlva Bulgária is követte a román példát. 1944. augusztus 26-án a bolgár kormány a szigorú semlegesség mellett döntött és felszólította a német csapatokat, távozzanak Bulgária területéről, ellenkező esetben a bolgár haderő lefegyverzi őket. Szeptember 8-án Bulgária is hadatüzent Németországnak. A romániai és bulgáriai események méginkább kiélezték a helyzetet Magyarországon. A 7. csapás sikere megnyitotta az utat Magyarország felé. Hitler déli frontja alapjában megrendült, s ez új, kedvező helyzetet teremtett és új lehetőségeket nyújtott arra, hogy Magyarország a lehető leggyorsabban és legkevesebb áldozattal kiugorjék a háborúból.

A szovjet röpcédulák beszámoltak ezekről az eseményekről a magyar katonáknak. Romániát és Bulgáriát követendő példának állították a honvédek elé. Rámutattak arra, hogy Magyarországot is meg lehet még menteni hasonló határozott cselekedetekkel.

„Magyar tisztek és katonák!

Olaszország, Románia és most már Bulgária is a német ellen fordult. Csak a magyar pusztul tovább a végüket járó német bitangokért!" — mondja egy röplap, majd a következő felhívással fordul a magyar tisztekhez és katonákhoz:

„Szakítsatok a német haramiákkal!... Menjetek haza! Magyar tisztek! Álljatok a reátok bízott legénység élére. Vezessétek őket haza! Űzzétek ki a németet országotokból! Alakítsatok demokratikus kormányt! Ez Magyarország megmentésének egyetlen útja."[19]

Mik az új vonások ezenél a jelszavaknál? Először, teljesen elmaradtak a megadásra, a hadifogságra vonatkozó felhívások. Másodszor, megmaradt, de teljesen más értelmet kapott a „menjetek haza" jelszó. A háborúból való kilépés e rendkívül kedvező pillanatában a magyar hadsereg egyidejű fegyveres fellépése döntő jelentőségű lett volna. A Szovjet Hadsereg ebben a helyzetben nem akarta fegyverletételi felhívásokkal gyengíteni a hadsereget, másrészt ezzel is az aktív cselekvés szükségességére hívta fel a figyelmet. A magyar hadsereg egyöntetű aktív német-

[18] *Rákosi Mátyás:* i. m. 264. o.
[19] Munkásmozgalmi Intézet Archivuma IV. 1./1944/VIII/4392.

ellenes fellépése — az adott helyzetben ez lett volna a legcélravezetőbb megoldás. Ezt az aktív fellépést igyekezett a Szovjet Hadsereg elősegíteni a másik jelszóval is, amely azt javasolta a magyar hadseregnek, hogy menjen haza. Ez a felhívás nem azt jelentette, mint a háború első éveiben, amikor tartalma az volt: „követeljétek, hogy a kormány vigyen haza benneteket". Nem is azt jelentette, mint 1944 tavaszán és nyarán: „menjetek haza és vegyétek fel a harcot a németekkel ott, ahol tudjátok". 1944 augusztusa után ez a jelszó azt jelentette: verjétek ki a németeket Magyarországról.

Az 1944 márciustól október második feléig — Szálasi hatalomrajutásáig — terjedő időszak alatt a demokratikus erők kísérletet tettek arra, hogy a magyar hadsereget bevonják a fegyveres antifasiszta harcba. A román és bulgár fegyverletétel két részre osztotta ezt a korszakot. Az ország német megszállása után *először* nyílt lehetőség arra, hogy a magyar hadsereg egyes alakulatai hazatérve a frontról, csatlakozzanak az érlelődő fegyveres ellenállási mozgalomhoz, lendületet adjanak neki, s egyik legkomolyabb fegyveres erőivé váljanak. 1944. augusztusában új helyzet állt elő. Rendkívüli kedvező alkalom és egyben *utolsó* alkalom adódott arra, hogy a magyar hadsereg *egységesen*, egyöntetűen lépjen fel a hitleristák ellen, kihasználva a Szovjet Hadsereg gyors előnyomulását és az országban tartózkodó német erők gyengeségét.

Egy 1944. szeptember 1-én kiadott röplap így szólt a magyar tábornokokhoz, tisztekhez és katonákhoz:

> „Magyarország teljes katonai összeomlás előtt áll! Az utolsó percben döntő lépésre kell elszánniok magukat: szakítani Hitler-Németországgal.
>
> Az Önök kezében van az erő, a fegyver és a szervezettség. Önök Magyarországon többen vannak a németeknél, erősebbek náluk.
>
> Cselekedjenek!
>
> Ne várják meg a teljes katonai összeomlást!
>
> Döntsék meg a népellenes Lakatos-kormányt!
>
> Létesítsenek demokratikus kormányt, amely megmentheti Magyarországot az összeomlástól!"[20]

A szovjet fogságban lévő demokratikus magyar tisztek is ebben a szellemben fordultak a magyar tisztekhez 1944. augusztus 26-i felhívásukban. A háború utolsó felvonásában a honvédségnek csak egy szerepe lehet — írták,

> „Hazamenni és otthon rendet teremteni!
>
> Miből áll ez?
>
> 1. Kiverni a németeket, akik Ausztria felől jönnek, hogy fékentartsák a magyar népet és kirabolják az országot, mielőtt a felszámolás befejeződik.

[20] Munkásmozgalmi Intézet Archivuma IV. 1./1944/4418.

2. Leszerelni a Románia és Jugoszlávia felől menekülő német csordákat...
3. Demokratikus kormányt alakítani, amellyel tárgyalnak a győztes szövetségesek."[21]

1944. szeptember 16-án több mint 40 hadifogoly tiszt levéllel fordult az 1. magyar honvédhadsereg parancsnokához, Dálnoki Miklós Béla vezérezredeshez. A levelet három hadifogoly tisztből álló küldöttség juttatta el hozzá. Mivel a következő napokban válasz nem érkezett és a küldöttek sorsa is ismeretlen volt, a hadifogoly tisztek kérésére a Szovjet Hadsereg röplapon ismertette a levél szövegét.

Az új helyzet adta lehetőségek és feladatok felismerését tükrözi e levél is. Jelentősége nagyobb volt minden más, ez időszakban megjelent röplapnál. Magyar tisztek írták, szubjektív, felelősségteljes hangon. Jelentős volt azért is, mert közvetlenül fordult a legjelentősebb magyar katonai erőhöz, az 1. magyar hadsereghez. Felhívta a figyelmet a hadsereg helyzetéből adódó rendkívüli felelősségre.

A felhívás bevezetéseképpen leszögezte, hogy Németország katonailag és politikailag egyaránt döntő vereséget szenvedett. Rámutatott arra, hogy Magyarország Hitler oldalán a teljes pusztulás szélére sodródott és a háború minden borzalma fenyegeti. De meg lehet menteni az országot. Az ország sorsa most az 1. magyar hadsereg kezében van — mondja a felhívás.

„Magyarországot csak a Kárpátokban álló 1. magyar hadsereg mentheti meg. Úgy, hogy Nagyméltóságod nem vár parancsra, hanem parancsot ad arra, hogy a vezetése alatt álló hadsereg menjen haza és verje ki Magyarországról a német megszállókat. Ma, amikor már szinte az egész világ Hitler ellen harcol, a magyar honvédség támadó fellépése elenyésző véráldozattal kiharcolhatná Magyarország függetlenségét és harcával ismét felemelné Magyarországot a világ szabadságszerető népeinek közösségébe."[22]

Miklós Béla vezérezredesnél a felhívás süket fülekre talált. Horthy kormányzó, Lakatos miniszterelnök és a hadsereg parancsnokai látták már, hogy Németország elvesztette a háborút, hogy a harc továbbfolytatása céltalan vérontás, hogy a honvédség hátvéd gyanánt elpusztul ebben a küzdelemben, de féltek a nyílt szakítástól. Azt remélték, hogy végső esetben kiegyeznek a nyugati hatalmakkal és az ország angolszász megszállás alá kerül.

Miklós Béla ugyanilyen magatartást tanúsított. Az 1. magyar hadsereget nem vezette a németek ellen, nem kötött fegyverszünetet a Szovjet Hadsereggel. Ahelyett, hogy a kezében lévő erőt harcbavitte volna

[21] Hadtörténeti Múzeum Fényképtár 1954—11/92. 22—23.
[22] Munkásmozgalmi Intézet Archivuma 180/a/1944/IX/2494.

a németek ellen, október 16-án Szálasi hatalomra kerülése után hadseregét elhagyta és személyi kíséretével átment a szovjet csapatokhoz.

Közben megkezdődött a kilencedik csapás végrehajtása, amelynek az volt a feladata, hogy kikapcsolja Magyarországot a háborúból és Németország ellen fordítsa. 1944. szeptember végén a Szovjet Hadsereg csapatai átlépték a magyar határt. A politikai szervek előtt új feladat merült fel: meg kellett világítaniok a magyar nép és a honvédek előtt a Szovjet Hadsereg felszabadító szerepét, el kellett oszlatni azt a bizalmatlanságot és szorongást, amely a nagy várakozás mellett élt a tömegek egy részében, amelyet meg tudott fertőzni a horthysta, később pedig a nyilas propaganda féktelen és hisztérikus hírverése.

A Szovjet Hadsereg a háború kezdetétől bizonyította a magyar katonáknak az agitáció különféle eszközeivel, így a röplapok segítségével is, hogy a Szovjetuniónak soha nem voltak hódító szándékai Magyarországgal szemben, s a Szovjet Hadsereg akkor sem a magyar nép ellen küzdött, amikor a magyar katonák orosz területeken harcoltak, hanem közös ellenségeik, a fasiszták ellen. Most, hogy az ellenség üldözése közben a hadszíntér Magyarországra tevődött át, a Szovjet Hadsereg parancsnoksága a magyar néphez fordult, hogy felvilágosítsa, mi tette szükségessé azt, hogy a magyar földre lépjen, milyen célok vezérlik. E felvilágosító munka fő érvei a következők voltak: a szovjet seregek Magyarország területére való benyomulását kizárólag hadiszempontok tették szükségessé; a Szovjet Hadsereg nem akarja meghódítani Magyarország valamely részét; nem akarja megváltoztatni a fennálló társadalmi rendet, mint a magyar nép felszabadítója harcol Magyarország területén.

Röpcédulákon felhívással fordult a frontparancsnokság Magyarország felszabadított részeinek lakosságához. Mit tartalmaztak ezek a felhívások? A lakosság nyújtson támogatást a szovjet csapatoknak, tartsa be a megállapított katonai rendet, pontosan valósítsa meg a Szovjet Hadsereg parancsnokságának rendelkezéseit, mert ez szükséges a hitleristák mielőbbi kiűzéséhez, leplezze le az ellenséges ügynököket, s mindazokat, akik gátolják a felszabadító hadsereg tevékenységét. A felhívások biztosították a lakosságot, hogy a polgárok magántulajdona érintetlen marad, hogy a helyi önkormányzati szervek helyükön maradnak, hogy a papok és hívők tovább gyakorolhatják vallási szertartásukat. Felszólították a földműveseket, munkásokat, kereskedőket, tisztviselőket, folytassák békés munkájukat.

Felhívásokkal fordult a Szovjet Hadsereg a még fasiszta elnyomatás alatt élő magyar lakossághoz is. Ezek a röplapok szembeszálltak a német és nyilas rágalomhadjárattal, melynek az volt a célja, hogy félelmet keltsen a lakosságban és ezzel is meghosszabbítsa a német megszállást, amely újabb rablási lehetőséget biztosított számukra. Ha sikerült is sok embert megtéveszteniök, a magyar városok és falvak lakossága helyén maradt. Nagy része volt ebben a Szovjet Hadsereg felvilágosító munkájának.

A röpcédulák rávilágítottak a Szovjet Hadsereg felszabadító szerepére, leleplezték a hitlerista hazugságokat és aktív harcra szólították a magyar népet a fasiszták ellen. A Szovjet Hadsereg parancsnoksága által kiadott röplap a következőket mondja:

„A harctéren való megveretésük után a hitleristák harcukban a végső eszközhöz folyamodnak: a rágalmazás és csalás mérgezett fegyveréhez. Álnok hazugsággal rémítgetnek benneteket, csak hogy visszatartsanak attól, hogy átjöjjetek a Vörös Hadsereghez.

Magyarok! Ne üljetek fel a hitleristák provokációinak! Ne higyjetek szemérmetlen és hitelét vesztett propagandájuknak. Az oroszok nem olyanok, mint a németek. Nem állnak bosszút a legyőzöttön, nem harcolnak a békés lakossággal. Mi meg tudjuk különböztetni az ellenséget azoktól, akiket erőszakkal vagy csalással kényszerítettek arra, hogy ideig-óráig támogassák a hitleristákat. Igen jól tudjuk, hogy a magyar nép túlnyomó többségében gyűlöli és megveti a német rablókat.

Tudjuk, hogy mostanában a magyar nép arra törekszik, hogy lerázza magáról az idegen elnyomót és a fasiszta hazaárulót.

Ezért a hitleristák a mi közös ellenségeink. Bánjatok el velük ti is úgy, mint ádáz ellenségeitekkel.

Üzzétek ki őket!

Üssétek őket, ahol éritek!

Ne teljesítsétek a német fasiszta hatóságok parancsait!

Robbantsátok fel raktáraikat és kaszárnyáikat!

Akadályozzátok meg őket abban, hogy hadianyagot szállítsanak a frontra!

Akadályozzátok meg őket abban, hogy továbbra is fosztogassák országtokat! Akadályozzátok meg őket abban, hogy bármit is kivigyenek Németországba!

Robbantsátok fel és siklassátok ki vonataikat!

A németek maguk is tudják, hogy ügyük elveszett, azt akarják, hogy a hadműveletek lehető sokáig folyjanak magyar földön már csak azért is, hogy jobban kirabolhassanak benneteket. Hogy minél többet hordjanak el tőletek a maguk barlangjába.

Ezért saját érdeketekben is kell siettetni a hitleristák kiűzését a magyar földről.

Gördítsetek mindenben akadályokat a hitleristák elé és segítsétek minden tekintetben az előrenyomuló szovjet-csapatokat.

Ezzel is siettetitek a háború megszűnésének idejét magyar földön."[23]

[23] Munkásmozgalmi Intézet Archivuma IV—I/1944/4424.

A lakosság zöme nem is menekült el, hanem helyén maradva a Szovjet Hadsereg bevonulása után azonnal hozzálátott a normális élet megindításához, a szovjet katonai parancsnokságok felhívásának megfelelően. A felszabadított területek lakossága maga győződhetett meg a Szovjet Hadseregre szórt fasiszta rágalmak alaptalan voltáról. Mezőberényben a lelkészek röplapot nyomattak, amelyben a még fel nem szabadított magyarsághoz fordulva elmondták, mennyire hazugok a fasiszta propaganda híre, felszólították a lakosságot, ne meneküljön el, hanem forduljon a német megszállók és a nyilasok ellen. Hasonló röplap készült Békésen is. Az egyházak egyes képviselői karácsonyi üzenettel fordultak a magyar katonákhoz. Dr. Bánáss László róm. kat. prépost plébános és dr. Révész Imre református püspök röplapja elmondja, hogy az ország négyötödén már helyreállt a béke és a rend az orosz csapatok segítségével. Felszólítják a magyar katonákat, szüntessék be a vérontást, ne hagyják elhurcolni magukat a magyar földről, térjenek vissza otthonukba.

Ezek a felhívások hozzájárultak ahhoz, hogy a magyar nép legszélesebb rétegei nem ültek fel a fasiszta propagandának s ha tömegesen nem is léptek a fasiszmus elleni fegyveres harc útjára, nem hagyták el otthonukat, sok értéket megmentettek a jövő Magyarországa számára.

1944 októberében a magyarországi hadműveletek megindulása után Horthy és klikkje számára tovább elodázhatatlan lett a németekkel való szakítás megkísérlése. Tudták, hogy a kitartás Hitler oldalán rendszerük teljes pusztulásához vezet, ugyanakkor abban reménykedtek, hogy a németekkel való szembenállás révén átmenthetik hatalmukat és rendszerüket. 1944. október 15-én Horthy a Szovjet Hadseregtől fegyverszünetet kért. A katonailag elő nem készített, határozatlan, nem mozgósító jellegű kiáltvány elhangzása után a németek elővették utolsó tartalékukat s hatalomrajuttatták Szálasit és nyilas bandáját, akik feltétlenül kiszolgálták német gazdáikat.

A Szovjet Hadsereg röplapjai felszólították a honvédeket, ne teljesítsék a hazaáruló Szálasi klikk parancsait, ne folytassák tovább a teljesen kilátástalan, országvesztő háborút. Október 15-én még nem dőlt el véglegesen a kérdés, sikerül-e Magyarországot továbbra is háborúban tartaniok a német és magyar fasisztáknak. Döntő jelentőségű volt, hogy sikerül-e a magyar honvédséget és elsősorban az 1. magyar hadsereget kezükbe kaparintaniok. Parancsnoka, Miklós Béla vezérezredes, mint láttuk, október 16-án elhagyta csapatait és megadta magát a 4. Ukrán Front parancsnokságának. A Szovjet Hadsereg parancsnoksága lehetőséget nyújtott Miklós Bélának arra, hogy visszatérjen hadseregéhez és azt a németek ellen vezesse. Lehetővé tették, hogy a németellenes harc felvételére vonatkozó parancsát eljuttathassa hadosztály- és ezredparancsnokaihoz és röplapokon közvetlenül fordulhasson a hadsereg egész személyi állományához. Miklós Béla okt. 18-i röplapja többek között a következőket mondotta:

„Meg kell menteni a magyar népet attól, hogy elvérezzék a német világhódító tervekért és vissza kell szerezni az ország függetlenségét, kiűzve hazánk területéről a német megszállókat.

Megparancsolom, hogy haladéktalanul vegyétek fel a harcot a német megszállók s Hitler magyarországi kéme, a Gestapo magyarországi főnöke, a magát miniszterelnöknek nevező, hazaáruló Szálasi Ferenc ellen. Ahol nincs lehetőség a nyílt harcra, ott oszoljatok kisebb csoportokra és kezdjetek partizánharcot a német banditák ellen. Ha erre sem nyílik lehetőség, szervezetten, századokban, zászlóaljakban, ezredekben menjetek át az oroszok által felszabadított területekre, hogy az orosz sereggel együtt harcolhassunk Magyarország létéért, függetlenségéért és becsületéért"[24]

A felhívás nem járt eredménnyel. A magyar hadsereg nagyrésze folytatta a harcot, noha minden tiszt és katona tudta már, hogy a harc óriási károkat okoz az országnak. A német és nyilas erőszak, a megfélemlítés, a fasiszta propaganda hatása, de legfőkép a kezdeményezéstől való félelem, a vak engedelmesség, a felülről való parancsvárás megbénította a magyar katonák és tisztek nagy részének az akaratát. A Horthy rendszer felelősségét a nyilasok hatalomrakerüléséért misem bizonyította jobban, hogy Horthy tábornokainak túlnyomó nagy része október 15. után letette az esküt Szálasi kezébe.

Az október 15-ét követő napoktól kezdve, attól kezdve, amióta nyilvánvalóvá vált, hogy a honvédség nem fordul a Szálasi-klikk és a németek ellen, az agitáció jelszavai ismét megváltoztak. Céljuk az volt, hogy elősegítsék a magyar hadsereg bomlását, amely ezekben a napokban és hetekben rohamosan megindult. Azonnal szüntessétek meg az ellenállást az oroszokkal szemben! Nyissátok meg előttük a frontot! Menjetek haza, vagy jöjjetek át a Vörös Hadsereg oldalára. A hadifogságban az élet vár reátok! — mondják a röplapok.

A röplapok tartalmát, az agitáció érveit, a röplapok íróit tekintve azonban új jellegzetességek tűntek fel október 15. után. Első pillanatra szembeötlő vonása a röplapoknak, hogy a Hitler- és Szálasi-ellenes egységfront kiszélesedését tükrözik. A magyar hadsereg több magasbeosztású tábornoka és tisztje állt át ekkoriban a szovjet csapatokhoz. Ezek a tábornokok, a már régebben hadifogságban lévő társaikkal, felhívásokat, üzeneteket intéztek a magyar hadsereghez. Miklós Béla vezérezredesen kívül Vörös János vezérezredes, Horthy vezérkari főnöke, Deseő vezérőrnagy a III. hadtest volt tüzérségi parancsnoka szóltak röpcédulák útján a magyar katonákhoz.

E felhívások kiadása alkalmas fegyver volt arra, hogy a nemzet Hitler-ellenes egységfrontjába belevonják a magyar hadsereg józanul gondolkozó köreit. Függetlenül attól, mi vezette ezeket a tábornokokat a Szovjet Hadsereg oldalára, a felhívások megírására, ezek objektív hatásukban elősegítették a Szálasi-féle magyar hadsereg felbomlását.

[24] *Rákosi M.*: i. m. 304. o.

Új érveket szolgáltattak az agitáció számára a már felszabadított területek hírei. Beszámoltak a röpcédulák arról, hogy megalakult Debrecenben az Ideiglenes Nemzetgyűlés és ez december 22-én kinevezte Magyarország Ideiglenes Kormányát. Röpcédulákon ismertették az Ideiglenes Kormány nyilatkozatát, amely a többek között a következőket mondta:

„A magyar nép akaratát érvényre juttatva az Ideiglenes Nemzeti Kormány legsürgősebb feladatának tekinti, hogy haladéktalanul fegyverszünetet kössön a Szovjetunióval és mindazokkal a szabadságszerető országokkal, melyekkel Magyarország hadiállapotban van."[25]

Röpcédulákon közölték a magyar honvédekkel, hogy Magyarország törvényes kormánya fegyverszüneti tárgyalásokat kezdett a Szovjetunióval és hadatüzent a németeknek. Ha eddig hazatérésre szólították a röplapok a honvédeket, most előtérbe került az a jelszó, hogy ne hagyják magukat elhurcolni az országból, mert az új demokratikus Magyarországnak szüksége van minden magyar emberre.

„Otthon földosztás vár rátok!" — mondja egy röplap. A Szovjet Hadsereghez átment V. hadosztálybeli katonák így írtak bajtársaikhoz:

„Az új kormány megkezdi a földreform kivitelezését, amely a sokszázezer földnélküli és törpebirtokos parasztnak életerős gazdaságot teremt... Bajtársaink! Most könnyű átjönni. Ami nekünk mindannyiunknak sikerült, az sikerülni fog nektek is. Gyertek utánunk. Ha a németek hátravisznek benneteket rabszolgamunkára, már minden késő lesz. Kövessétek példánkat!"[26]

A röplapok alapvető mondanivalója a háború végéig már nem változott, de a röpcédulák még egy alkalommal: Budapest felszabadításánál különös jelentőséget kaptak. A Szovjet Hadsereg csatasorba állította az érvek egész hadseregét a magyar főváros megmentése érdekében. Ebben a munkában a röpcédulák vitték a főszerepet.

Amikor a Szovjet Hadsereg gyors ütemben előretört Magyarország területén és egyre jobban megközelítette Budapestet, a fasiszták aláaknázták a főváros hídjait, fontosabb középületeit, erődökké építették ki a sarokházakat. Mint ahogy az egész országot védőbástyául használták fel és kegyetlenül kirabolták, úgy Budapestnek is ugyanezt a sorsot szánták. A Szovjet Hadsereg novemberben és decemberben kiadott röpcédulái újra, meg újra figyelmeztetik a magyar katonákat, ne hagyják elpusztulni szépséges fővárosukat".

1944 december 25-én a 3. Ukrán Front csapatai déli irányból előretörve a fővárostól nyugatra a Dunáig nyomultak előre, elfoglalták Esztergomot, ahol egyesültek a Dunától északra előnyomuló 2. Ukrán Front csapataival. A Szovjet Hadsereg gyűrűbe zárta Budapestet. A városban

[25] Munkásmozgalmi Intézet Archivuma IV. 1./1944/4487.
[26] Hadtörténelmi Múzeum Nyomtatványtár — 1974.

mintegy 180.000 létszámú sereg maradt. A Szovjet Hadsereg többszörös túlereje emberben és anyagban eleve kilátástalanná tette a körülzárt csapatok helyzetét. A főváros védelme felesleges véráldozatokat, a város történelmi műemlékeinek, a békés polgári lakosság feláldozását, Budapest pusztulását jelentette. Hogy ne következzék be ez a hiábavaló pusztulás, a 2. és 3. Ukrán Front parancsnokai parlamenterek útján ultimátumot intéztek a bekerített csapatok parancsnokságához. Ugyanekkor magyar- és németnyelvű röplapok ismertették a katonákkal az ultimátum szövegét. Mint ismeretes, a német fasiszták a hadviselés legalapvetőbb elveit is felrúgva, veszett dühükben, 1944. december 29-én moszkvai időszámítás szerint 11 órakor, aljas módon meggyilkolták a szovjet parlamentereket. Másnap röpcédulák ezrei tudatták az egész város lakosságával, a magyar és német katonákkal az aljas gonosztettet.

„A németek meg akarják semmisíteni Budapest milliós lakosságát. Mit törődnek ők a magyar fővárossal, látványosságaival és kulturális értékeivel. A hitleristák aljas provokációval és hitszegő gyilkossággal akarják meghosszabbítani életüket. Azzal azonban, hogy a fasiszta fenevadak elutasítják a szovjet parancsnokság ultimátumát és hogy hallatlanul aljas gyilkosságokat követtek el a szovjet parlamenterek ellen, hosszú időre nem mentik meg bőrüket. A Vörös Hadsereg megsemmisíti és szétzúzza az ellenséget, akármilyen ellenállást fejtsen is ki. Magától értetődik, hogy a teljes felelősség a békés lakosság megsemmisítéséért, a város rombolásáért, a hitleri klikk hóhéraira hárul."[27]

Külön röpcédulán fordult a szovjet parancsnokság a magyar katonákhoz. Rámutatott a röplap arra, hogy a németek azért követték el ezt a bűntettet, hogy cinkosukká tegyék a magyar katonát, hogy kiváltsák a Szovjet Hadsereg bosszúját a magyarok ellen. Így akarták meggátolni azt, hogy a magyar katonák abbahagyják a harcot és átálljanak a Szovjet Hadsereg oldalára. A Szovjet Hadsereg parancsnoksága azonban kijelentette, nem tekinti bűnrészeseknek a magyar tiszteket és katonákat, s az önként átálló honvédek számára továbbra is biztosítja az ultimátumban foglalt biztosítékokat. A németek aljas provokációja nem érte el célját. Budapesten lévő magyar katonák nagyrésze letette a fegyvert, szétszéledt vagy átállt a Szovjet Hadsereg oldalára. Utóbbiak közül mintegy kétezren fegyverrel a kézben vettek részt Budapest felszabadításában.

Megkezdődött Budapest felszabadítása. A Szovjet Hadsereg ezután is többízben fordult röpcédulák segítségével a bekerített csapatokhoz, és az ostromgyűrűk áttörésére bevetett német 3., 6., 23. páncéloshadosztály, „Totenkopf" és „Wiking" SS. hadosztály és a 96. gyalogos hadosztály katonáihoz. Ezek a röplapok ismertették a hadihelyzetet, felhívták a katonákat, hagyják abba az értelmetlen harcot.

[27] Hadtörténelmi Múzeum Fényképtár -954—11/95/9.

A felhívások a német fasisztákat hidegen hagyták. Nem a hitleristákon múlt, hogy a főváros nem vált egyetlen romhalmazzá, hanem a Szovjet Hadsereg nagylelkű és áldozatos eljárásán.

Február 12-én felszabadult Budapest. Sztálin 1945. február 13-i parancsa megállapította „... a Vörös Hadsereg ... elfoglalta Budapestet és kidöntötte a csatasorból Németország utolsó európai szövetségesét — Magyarországot."

* * *

A Szovjet Hadsereg agitációs tevékenysége nagyhatású fegyvernek bizonyult. Nagyhatású volt, mert megmutatta az igazságot a magyar katonáknak és az egész magyar népnek. Erejét az biztosította, hogy a szavak mögött tények álltak, az ígéreteket tettek követték. A Szovjet Hadsereg agitációs munkája erősítette a magyar demokratikus erőket, segítette az antifasiszta fegyveres harc kibontakozását. Hozzájárult ahhoz, hogy a lakosság aktívan szembeszállt a német-nyilas kiürítéssel, helyén maradt és azonnal hozzákezdett a munkához, a lerombolt ország felépítéséhez. Az a sokezer magyar katona, aki a felhívások hatására tette le a fegyvert, nemcsak a saját életét mentette meg, de hozzájárult a háború megrövidítéséhez is. Azok a magyar katonák, akik e politikai nevelőmunka eredményeképpen ragadtak fegyvert a fasizmus ellen, harcukkal elősegítették az új Magyarország megteremtését.

A Szovjet Hadsereg felvilágosító tevékenysége ilyen módon járult hozzá hazánk felszabadításához.

KÖNYVSZEMLE ÉS KRITIKA

K. J. VOROSILOV:

CIKKEK ÉS BESZÉDEK

Szikra, Budapest, 1954.

Kliment Jefremovics Vorosilov, a Szovjetunió Kommunista Pártjának és a szovjet államnak kiváló funkcionáriusa, Lenin és Sztálin nagy kortársa, a Vörös Hadsereg legkiválóbb szervezőinek egyike, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének elnöke a jekaterinoszlávi kormányzóság Verhnye falujában született 1881. február 4-én. Apja munkás, vasúti őr. Ő maga már 6—7 éves korában bányában dolgozott, meddőt válogatott. 10 éves korában apjával együtt földesúri jószágot legeltetett, majd kuláknál béres volt és később visszatért a bányába. 1893-ban falusi iskolába iratkozott, de csak két télen át tanult. 1896-ban lakatos inasnak állt be az alcsevszki DJUMO gyárba. Itt kezdődik forradalmi tevékenysége, belép az 1899-ben alakuló forradalmi szociáldemokrata sejtbe. 1899-ben vezetése alatt az öntödei darusok sztrájkba léptek. Elbocsátották, letartóztatták, fekete listára kerül, s egy-egy helyen csak addig dolgozhat, amíg a rendőrség nyomára nem akad. Így is szervez, agitál és tömöríti a munkásokat a lenini „Iszkra" köré. 1903 őszén belép az OSZDP-ba és következetesen harcol a bolsevik elvekért.

Az 1905—1907-es forradalom éveiben a Donyec medence forradalmi munkásai első soraiban harcol és Lenin és Sztálinnal együtt építi a bolsevik pártot. A gyár, melynek bolsevik szervezetét Vorosilov hozta létre, a Donyec medence forradalmi mozgalmának középpontjává lesz.

1906-ban a IV. Kongresszus küldötteként elsőízben találkozott Leninnel és Sztálinnal. A Kongresszus után kétszer járt Finnországban, ahonnan finn forradalmároktól vásárolt fegyvert szállított Luganszkba. Résztvett az V. Kongresszuson is.

1907 júliusában letartóztatták és októberben az archangelszki kormányzóságba száműzik. 1908-ig Sztálin vezetése alatt dolgozik Bakuban.

1908 és 1914 között többször volt száműzetésben, börtönben. A világháború kitörése a cáricini ágyúgyárban éri, majd 1915-ben Pétervárra megy.

Az 1917-es februári forradalomban tevékenyen résztvett, a forradalom oldalára átállásra bírta az izmaili ezredet. Tagja lett a forradalmi munkástanácsnak, majd 1917 márciusában visszatért Luganszkba, de az Októberi Forradalom idején újból Pétervárott van, a város népbiztosa, és Dzserzsinszkivel együtt szervezi a Rendkívüli Bizottságot.

A polgárháború idején Vorosilov Ukrajnában szervezi és vezeti a Luganszk-i partizán egységet. A súlyos harcok közepette törik át a német és ellenforradalmi csapatok gyűrűjét, hogy eljussanak Cáricinbe. Itt Vorosilov, mint az újonnan alakult 10. hadsereg parancsnoka, a cáricini front parancsnoka, a déli front parancsnokhelyettese és a déli front forradalmi katonai tanácsának tagja lett.

1918 végén a németeknek Ukrajnából való kiűzése után Vorosilov az Ukrán Köztársaság belügyi népbiztosa lett, később az ukrán belső front parancsnokaként Kiev védelmét irányítja, majd tagja a dicső 1. lovas hadsereg forradalmi katonai tanácsának.

A párt X. Kongresszusán a központi bizottság tagjául választják és résztvesz a kronstadti lázadás leverésében.

1921-től az észak-kaukázusi, majd a moszkvai katonai kerület parancsnoka, Frunze halála után pedig a Szovjetunió fegyveres erőinek parancsnoka.

1926 november 6-tól a hadügyek és haditengerészet népbiztosa és a Forradalmi Katonai Tanács elnöke. 1934 június 20-tól honvédelmi népbiztos. 1935-ben elsőnek kapja meg a „Szovjetunió marsallja" rendfokozatot.

Mint a Szovjetunió fegyveres erőinek vezetője, eredményesen hajtja végre a szovjet hadsereg, a hajóhad és légierő építésének sztálini terveit. Fáradhatatlanul dolgozik azon, hogy modern technikával szerelje fel a szocialista állam haderejét, kiváló katonai káderek nevelődjenek, hogy a harcosok és parancsnokok politikai nevelését biztosítsa.

1940 májusában a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa elnökének helyettesévé és a Honvédelmi Bizottság elnökévé nevezik ki. 1946-tól a Szovjetunió Minisztertanácsa elnökének helyettese.

A Nagy Honvédő Háború idején mint az Állami Honvédelmi Bizottságnak tagja, rendkívül felelős feladatokat hajtott végre. Tagja volt annak a szovjet bizottságnak, amely Anglia és az Egyesült Államok megbízottaival tárgyalásokat folytatott 1941-ben Moszkvában; résztvett a teheráni konferencián.

1945—1947 között Magyarországon a Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnökeként élt és dolgozott. A magyar történelemnek e hősi éveiben a barátság meleg szálai szövődnek a magyar dolgozók és a szovjet nép nagy fia között, aki azóta is többízben járt Magyarországon, — legutóbb is hazánk felszabadulásának 10. évfordulóján.

K. J. Vorosilov egy sor, főleg katonai vonatkozású mű szervezője, melyek legjelentősebbjei: „Sztálin és a Vörös Hadsereg" (1929), „A Vörös Hadsereg 15 éve" (1933), „Sztálin és a Szovjetunió fegyveres erői" (1950).

A Szikra kiadásában Budapesten 1954-ben megjelent „K. J. Vorosilov cikkek és beszédek" Vorosilov elvtársnak részben 1925—1936. közötti időszakból származó cikkeit és beszédeit (kivéve a „Sztálin és a Szovjetunió fegyveres erői" c. kiadványban megjelenteket), részben Magyarországon elmondott beszédeit tartalmazza.

A gyüjteményben megjelent cikkek és beszédek rendkívül értékes dokumentumok. Rávilágítanak arra, hogyan született, edződött hatalmasra kemény harcokon a polgárháborúban és azt követően, hogyan szerveződött át a háborúk gépi korszaka követelményeinek megfelelően a Vörös Hadsereg. Hogyan látta el a szovjet nép a munkások és parasztok hadseregét a sztálini ötéves tervek idején a legkiválóbb technikával és hogyan nőttek fel azok a politikailag szilárd, katonailag kiváló parancsnokok és harcosok, akik a második világháborúban fényesen bebizonyították a szovjet katona, a szovjet haditudomány, a szovjet fegyverek mennyiségi és minőségi fölényét a kapitalista hadseregek, a burzsoá doktrinák és az egész európai ipar által előállított fegyverek és technika felett.

Több cikk és beszéd foglalkozik közvetlenül is a Vörös Hadsereg történetével, de úgyszólván valamennyi érinti a fejlődés valamely szakaszát. Az anyag hadtörténelmi szempontból is rendkívül értékes adatokkal mutatja meg, hogy a bolsevikok és személyesen V. I. Lenin milyen nagy jelentőséget tulajdonított a fegyveres felkelés gyakorlati előkészítésének.

A bolsevik párt a forradalom fegyveres erőit két úton alakította ki, egyrészt harci munkáscsoportok szervezése útján, másrészt a cári hadseregben forradalmi harci sejtek létrehozása útján. Ezen a két vonalon haladt a fegyveres felkelés, a partizán harci tevékenységre való felkészülés mind az 1905—1907-es, mind az 1917-es februári és a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban is.

„Az októberi fordulat bekövekeztekor a proletariátusnak már tekintélyes fegyveres erői voltak, melyek a Vörös Gárda osztagaiból, a bolsevik agitáció révén megnyert néhány régi ezredből és önálló csapatból, azonkívül a Balti Flotta tengerészeiből állottak. Ezek a fegyveres erők pecsételték meg a burzsoázia sorsát az októberi napokban."[1]

Az októberi forradalom győzelmével véget ért a Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg előtörténete. A Vörös Hadsereg megalakítását az 1918 január 28-i dekrétum rendeli el.

A Vörös Hadsereg feladatait és célját a dekrétum egyik pontja így határozza meg: „A régi hadsereg a dolgozók osztályelnyomásának eszköze volt a burzsoázia kezében. Amikor a hatalom a dolgozók és a kizsákmányolt osztályok kezébe ment át, szükségessé vált egy olyan új hadsereg megalakítása, mely alkalmas arra, hogy napjainkban a szovjet hatalom támasza legyen, hogy a közeljövőben alapul szolgáljon az állandó hadseregnek az egész nép felfegyverzésével való felváltásához, s hogy majdan támogassa az eljövendő szocialista forradalmat Európában."[2]

[1] 638. oldal.
[2] 173. oldal.

Az USA imperialistái által inspirált intervenció és az ellenforradalmi belső erők egyesülése folytán egyre fokozódó és elkeseredettebbé váló polgárháború 1918-ban mintegy egymillió önkéntesből álló Vörös Hadsereg létszámának növelését és a hadkötelezettség bevezetését kívánta meg. 1920 végére a polgárháború hősi küzdelmeiben kipróbált 5,300.000 főt számláló reguláris hadsereggé vált a Vörös Hadsereg.

A polgárháború hősi harcairól, Sztálin szerepéről és katonai tevékenységéről „Sztálin és a Vörös Hadsereg" c. tanulmány foglalkozik. Ebben írja:

„Sztálint sohasem lehetett ott látni, ahol viszonylag nyugodt és kedvező volt a helyzet, ahol sikereink voltak. De ott, ahol különféle okok következtében csikorgott a Vörös Hadsereg gépezete, ahol az ellenforradalmi erők új sikereket értek el és magát a szovjet hatalmat fenyegették, ahol a zűrzavar és a pánik bármely pillanatban fejvesztettséggé, katasztrófává válhatott volna, — ott megjelent Sztálin elvtárs... Maga Sztálin elvtárs a Központi Bizottsághoz 1919-ben írott egyik levelében azt mondja erről, hogy őt a „Katonai vezetés Augiasz istállója kitakarításának szakértőjévé teszik meg."[3]

A polgárháború győzelmes befejezése után új feladat állott elő. Az egész népgazdaság és különösen a közlekedés akkori ziláltsága mellett le kellett szerelni és haza kellett küldeni a katonákat. Ez a leszerelés két teljes évet vett igénybe — de korántsem jelentett fegyvernyugvást, hanem kérlelhetetlen harcot Machno és más ellenforradalmi bandák ellen a szovjet hatalom megszilárdításáért.

1924-ben a Vörös Hadsereg történetében új szakasz kezdődik, a széleskörű katonai reformok szakasza, amikor gyökeresen átszerveződik a fegyveres erők egész felépítése. A vezetés központi szerveitől a csapatokig szervezetileg minden felülvizsgálat alá kerül, újjáalakul, egyszerűsödik és megjavul. A központban és vidéken szigorúan elosztották a funkciókat a vezetés egyes központi szervei között; megalakult a törzs, a főcsoportfőnökség és a felügyelői apparátus, megszüntettek számos korábban önálló szervet; megtalálták és tökéletesítették a hadsereg kiegészítésének módszereit, megoldották a parancsnoki kar kiképzésének és harci nevelésének módszereit. A tapasztalatok gondos tanulmányozása révén végleg tisztázódtak a területi elven alapuló rendszer kérdései, a hadsereg építésében végleg gyökeret vertek a különböző fegyvernemek újszerű szervezésének, továbbá a csoport-harcászatnak módszerei. Megoldották a tiszthelyettesi állomány káderkérdését, nagy lépést tettek a parancsnoki, a politikai vezetői és az adminisztratív gazdasági kar anyagi helyzetének megoldása felé.

Ennek a hatalmas szervő munkának volt irányítója, vezetője M. V. Frunze, akinek halhatatlan érdemeiről halála évfordulójára írt nekro-

[3] 392. oldal.

lógjában K. J. Vorosilov az alábbiakat mondja: „Nincs itt hely arra, hogy felsoroljuk mindazt a rengeteg kérdést, amelyet Frunze elvtárs a párt és a kormány előtt felvetett, ezeknek egyrészét ő maga oldotta meg, másik részének megvalósításán pedig most dolgozik a katonai vezetés. Annyit azonban meg kell mondanunk, hogy azok a hatalmas feladatok, amelyeket ez a nagyszerű ember tűzött ki, új szakaszt nyitottak a hadseregszervezésben. Mindaz, amit ránk, elvtársaira örökül hagyott, ma is változatlanul érvényes és mindazt végre is fogjuk hajtani a Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg, Szovjet államunk üdvére."[4]

Már ebben az időben alakult ki a Vörös Hadseregnek az a szervezete és létszáma, amely a második világháború kitöréséig lényegesen nem változott, ellenben 1928—29-től hatalmas fejlődésen, minőségi változáson ment keresztül politikai és szakmai képzettség, továbbá korszerű haditechnikával való ellátottság szempontjából.

K. J. Vorosilov több cikkben mutat rá és az évek során nyomon követhetjük a Vörös Hadsereg és parancsnoki állományának osztályösszetételét, párttagságát, katonai képzettségét és az abban mutatkozó fejlődést.

Néhány összehasonlító, a fejlődést szemléltető adat:

A Vörös Hadsereg egész állománya

	Munkás	Paraszt	Alk.	Párttag	Komszomol
	%	%	%	%	%
1921	18	71	11	7	—
1930	31,2	57,9	10,9	15,9	18,4
1934[5]	45,8	42,5	11,7	25,6	23,9

Csak parancsnoki állomány

1921[6]	12	67	21	20	—
1927	22	50	28	48,1	4,8

1933-ban[6]	Párttag	Akadémiát végzett	Mag. pk-i tanf.
lövész hdt. pk.	100%	33%	67%
lövész ho. pk.	93%	25%	75%
lövész ezred pk.	88%	13%	87%

[4] 87. oldal.
[5] 712—713. oldal.
[6] 688. oldal.

A hadsereg politikai fejlődését mutatják a kulturális ismeretterjesztő intézmények hálózata bővülésének alábbi adatai:

	Vörös sarkok	Klubok	VH. házai
1931	8.930	855	97
1934[7]	15.091	1336	142

A fenti adatok szemléltetően mutatják a Vörös Hadseregben végbement hatalmas változásokat.

Ezekben az években a Vörös Hadseregben a harckiképzés terén is hasonló eredmények születtek.

A felügyeleti szemlén a puska, gsz. lövészetek lőfeltételeinek teljesítése:

	puska	gsz.
1930	64%	47%
1933[8]	97%	95%

K. J. Vorosilov az elért eredményekről az alábbiakban számol be:

„A Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg az utóbbi években számottevő sikereket ért el a harckiképzésben. Ezeket a sikereket úgy értük el, hogy az egész hadsereg rendkívül megfeszített munkát végzett.

Amikor már minden egyes harcosra több mint hét gépi lóerő jutott, menet közben kellett megdöntenünk a régi munkamódszereket és formákat, létrehoznunk a katonai egységek új, egyetlen más hadseregben sem ismert típusait, megváltoztatnunk és teljesen átalakítanunk a régi fegyvernemeket, harckocsi- és repülőparancsnokokká kiképeznünk a gyalogsági és lovassági parancsnokokat, s ezzel egyidőben minden pillanatban készen állnunk a harcra, hogy megvédjük hatalmas országunkat, ha ezt a helyzet megköveteli."[9]

Hogyan érte el a Vörös Hadsereg ezeket az eredményeket? Úgy, ahogy a szovjet ipar, mezőgazdaság, közlekedés hősei forradalmasították munkamódszereiket:

„A Vörös Hadseregre alkalmazva a Sztahanov-mozgalmat, mindenekelőtt az újtípusú, élenjáró, hozzáértő és merész, szocialista nevelésben részesült emberek színvonalának felemelése, azoké a tömegeké, amelyek minden eszközzel erősíteni akarják hazájuk védelmét, amelyek már megnyergelték az új, sokrétű haditechnikát, s kihoznak fegyverükből mindent, amit csak lehet."[10]

K. J. Vorosilov kemény, szilárd bolsevikként harcol a párt tisztaságáért, a párt vonalától való minden elhajlás ellen, — különösen kér-

7 716. oldal.
8 711. oldal.
9 711. oldal.
10 739. oldal.

lelhetetlen az opportunizmus elleni harcban, — a munkás-paraszt szövetség megerősítéséért, a párt célkitűzéseinek végrehajtásáért.

Beszédeiben többször is kifejezést nyer a Vörös Hadsereg párthűsége. Rámutat arra, hogy a Vörös Hadsereg a munkás-paraszt szövetség őre — viszont a Vörös Hadsereg léte fel is tételezi a munkásság vezetése alatt álló munkás-paraszt szövetséget.

„Vitathatatlan és világos, hogy hiábavaló dolog az ország védelmi képességének megszilárdításáról beszélnünk, ha nem teremtünk testvéri szövetséget a parasztság dolgozó tömegeivel. Erre az alapigazságra Lenin élete utolsó napjáig oktatott bennünket és gyakran nevezte a Vörös Hadsereget a munkások és parasztok fegyveres szövetségének...

Lenin arra tanított bennünket, hogy ebben a szövetségben a vezető osztály a proletariátus. És így fogja fel a Vörös Hadsereg is ezt. A vörös egységekben folyó nevelőmunka egész rendszere arra irányul, hogy átnevelje a parasztifjakat a forradalmi lenini tanítás alapján."[11]

A Vörös Hadsereg párthűségéről fényes tanúbizonysággal szolgál a KEB-nak a Vörös Hadseregről adott értékelése, melyet Vorosilov elvtárs a SZK(b)P XVI. Kongresszusán ismertetett.

„A Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg pártszervezeteiben teljesen egészséges szellem uralkodik, növekszik ideológiai szilárdságuk és politikai állhatatosságuk, s alkalmasak arra, hogy sikerrel valósítsák meg a párt vezérvonalát, s hogy biztosítsák a Vörös Hadsereg katonai és politikai nevelését."

Ilyen értékelést adott a Központi Ellenőrző Bizottság, amely pedig igen-igen fukarkodik a dicsérő szavakkal, különösen, ha nem jól dolgozó szervezetekről van szó.[12]

A gyüjteményben megjelent írások közül több vonatkozik a Komszomolra. A Vörös Hadsereg fejlesztése, a hadiipar jobb munkája és a honvédelemre való felkészülés érdekében többízben lelkes felhívással fordul K. J. Vorosilov a lenini ifjúság szervezett csapatához.

Rámutat arra, hogy a Vörös Hadsereg soraiban a komszomolista ne csak tanítója és nevelője legyen környezetének, hanem, hogy kiváló tanuló is legyen, hogy tudja milyen magatartást kell tanúsítania feljebbvalóival szemben, hogy tudja, miképpen kell viselkednie az idősebb kommunista elvtársakkal, akik politikailag nevelik, akik vezetik őt.

Foglalkozik a Komszomolszkaja Pravdának a szocialista haza védelmével kapcsolatos feladataival, a Komszomolnak a honvédelmi munkában való részvételével.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom vívmányainak megvédése nemcsak politikailag szilárd, jól képzett, jól felszerelt hadsereget kívánt, hanem olyan szilárd hátországot is, amely háború esetén a háborúk gépi korszakának minden szükségletével el tudja látni hadseregét.

[11] 316—17. oldal.
[12] 515. oldal.

A nemzetközi helyzet, az imperialisták háborús készülődései és nem egy agresszív kalandjuk állandó éberséget kívánt és azt, hogy ne csak a tervező és gazdasági szervek figyeljenek a honvédelem kérdéseire, hanem ami a legfőbb, az egész párt is állandó figyelemmel kísérje e kérdéseket.

K. J. Vorosilov beszéde az SZK(b)P XV. Kongresszusán 1927-ben, világosan szabja meg az ötéves terv során az ország fegyveres védelme feladatait:

1. Az ötéves népgazdasági tervnek abból kell kiindulnia, hogy a Szovjetunió elleni fegyveres támadás elkerülhetetlen, tehát anyagi lehetőségeinkhez mérten úgy kell megszerveznünk a Szovjetunió védelmét, hogy biztosítsa ellenségeink egyesült erőinek győzelmes visszaverését.
2. Az ország iparosítása biztosítja a Szovjetunió védelmi képességét. De éppen ezért katonai meggondolásokból helyesbítésre szorulnak az ipari építés konkrét tervei. Igy:
   a) az ipar területi elosztásának meg kell felelnie a hadászati biztonság követelményeinek;
   b) a kohászatnak — a vas, de különösen a színesfém kohászatnak — már a legközelebbi években biztosítania kell a honvédelem minimális követelményeinek teljesítését;
   c) az iparfejlesztés általános tervében megfelelő összegek beruházását kell előírni azoknak a gazdasági ágaknak a számára, amelyeknek a legszűkebb a keresztmetszete a honvédelem szempontjából is (autó- és traktorgyártás, vegyipar stb.).
3. A mezőgazdaság fejlesztésének elő kell irányoznia, hogy a nyersanyagproblémát hazai termelés alapján, a lehető legrövidebb időn belül megoldja, s ezáltal mentesítsen bennünket a behozataltól és a külföldi függőségtől.
4. A (természetbeni és pénzbeni) tartalékok megteremtésében a honvédelem szükségleteinek teljes számbavételéből kell kiindulni.
5. A fegyveres erők (a Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg, a Hajóhad és a Légierő) szervezése során abból kell kiindulni, hogy fegyveres erőink technikai és katonai erejét az elsőrendű európai hadseregek színvonalára kell emelnünk.
6. Az ötéves terv mellett haladéktalanul hozzá kell fognunk a háború idejére szóló népgazdasági tervekkel kapcsolatos kérdések részletes kidolgozásához.[13]

Megvonva az első ötéves terv eredményeit, Vorosilov elvtárs kihangsúlyozta... „a honvédelem terén az ötéves terv főfeladata a Vörös Hadsereg fegyverzetének iparunk sikeres fejlesztése alapján történő technikai megújítása volt. Ezért munkánk legfőbb tartalma a Vö-

[13] 228. oldal.

rös Hadsereg technikai újjáalakítása volt, az üzemeinkben gyártott fegyverek segítségével."[14]

Ez pedig csak az ipar és azon felül a nehézipar fejlesztésével volt elérhető. A nehézipar dolgozóihoz írt levelében ez még jobban kifejezésre jut.

„Nehéziparunk a mezőgazdaság és a könnyűipar szükségleteinek kielégítése mellett a Vörös Hadsereget is el tudta látni különféle, technikailag korszerű és jóminőségű fegyverekkel. Hálás köszönetet kell mondanunk ezért a nehézipar valamennyi dolgozójának, a kiválóan dolgozó munkásoktól egészen a legfelsőbb vezetőkig, mert végre tudták hajtani azt a nagy feladatot, mellyel a párt megbízta őket és továbbra is szívósan küzdenek a nehézipar új, még nagyobb eredményeiért."[15]

De ugyanakkor bátran rámutat az ipar hibáira is.

„A termelés hiányossága általában megengedhetetlen dolog, de a honvédelem tekintetében egyszerűen tűrhetetlen, a bűncselekménnyel határos. Ezek a jelenségek ma már ritkaságszámba mennek, de el kell tűnniük teljesen és nyomtalanul."[16]

Melyek ezek a hiányosságok? Azok, amelyek mai iparunkra és annak gyártmányaira is ráillenek.

„Előfordul, hogy az önköltséget a termékek minőségének rovására csökkentik. A mi gyártmányaink lehetnek egyidejűleg jók és olcsók és ilyeneknek is kell lenniük. A selejtgyártás (anyagrongálás), a termelésnek még gyakran előforduló rossz szervezése, a munkaerőfelesleg, a berendezés rongálása, a munkafolyamat szervezetlensége — mind-mind olyan jelenségek, amelyek ma még, sajnos, nemcsak egy valamely műhelyre, sőt nem is csak egy valamely üzemre jellemzők."[17]

Vorosilov elvtárs meg is magyarázza annak a szemléletnek helytelenségét és károsságát, amely azt tartja, hogy a hadianyagnál nem számít az, hogy mibe kerül.

„Mi, a katonai vezetés, vagyunk a hadiipar megrendelői. A hadiipartól kapott fegyverek, lőszerek és katonai felszerelések mennyisége ugyanolyan mértékben függ az áraktól, mint a kiutalások nagyságától. Az állam meghatározott összegeket bocsát a hadsereg rendelkezésére. Úgy, ahogy az ötéves terv építkezési beruházásainak néhányszázalékos csökkentése révén sokszázmillió, sőt többmilliárd rubelt takarítunk majd meg, a hadiiparban végrehajtott 7—10 százalékos árleszállítás révén több puskát, ágyút, géppuskát, katonai felszerelést stb. kaphatnánk. Határozott és reális lépéseket kell tennünk a hadiipari cikkek árának csökkentése érdekében."[18]

14 592. oldal.
15 730. oldal.
16 731. oldal
17 732. oldal.
18 222. oldal.

Megmagyarázza Sztálin elvtárs szavaival azt is, miért fontos az, hogy az ipar jóminőségű hadianyaggal, technikával lássa el a Vörös Hadsereget.

„Sztálin elvtárs, aki behatóan foglalkozik a hadsereg fegyverzetének kérdéseivel, többízben mondotta Ordzsonikidze elvtársnak, nekem és a hadiüzemek vezetőinek, hogy a harckocsi, a repülőgép, az ágyú nem szappan, nem gyufa és nem sütemény, hanem a honvédelem eszköze, kegyeskedjenek tehát derekasan dolgozni, adjanak olyan minőségű gyártmányokat, amelyekben sehol és soha nem kell csalódniuk nagyszerű harcosainknak, dolgozzanak úgy, hogy gyártmányaik múlják felül iparunk minden más termékét."[19]

Több cikkében, beszédében mutat rá a közlekedés fejlesztésének fontosságára, a mezőgazdaság szocialista fejlődése elősegítésének szükségességére, állami pénz- és anyagtartalékok létesítése elengedhetetlenségére, ahhoz, hogy a hátország minden szükségessel el tudja látni a hadsereget háború esetén.

A háború veszélye pedig egyre fokozódik s ez világosan látható az egyes cikkekből, amelyekben az adott nemzetközi helyzetről adnak világos, áttekinthető tájékoztatást.

K. J. Vorosilov cikkei és beszédei a Vörös Hadsereg létrehozásának, szervezésének, felszerelésének, nevelésének, kiképzésének minden fontosabb kérdésével foglalkoznak, rávilágítanak a szocializmust építő ország fegyveres erői fejlesztésének minden problémájára és megmutatják, hogyan oldotta meg azokat a párt és a szovjet állam. Ebből a szempontból nagyon hasznosak és tanulságosak ezek a művek, és időszerűek is.

A gyüjtemény tartalmazza K. J. Vorosilov három, Magyarországon megtartott beszédét is. (1948 március 15., 1952 április 3. és 1954 május 26.).

Ezek a beszédek arról tanúskodnak, hogy szerzőjük kiválóan ismeri a magyar nép múltját és jelenét, alapos marxista elemzését adja az adott helyzetnek, tanít, oktat, nevel a szocializmust építő haza szeretetére, a haladó hagyományok ápolására, a szocializmus építésére, a békéért, demokráciáért és függetlenségért folytatandó harcra, a párt és a nép összeforrottságának, a párt sorai megdönthetetlen egysége és szilárdsága elsőrendű fontosságára, mert ez a párt erejének és legyőzhetetlenségének alapja.

A gyüjteményből kimaradtak Vorosilov elvtársnak olyan fontos írásai, mint „Sztálin a Vörös Hadsereg szervezője", vagy „A Nagy Honvédő Háború lángeszű vezére", melyeket a Szikra már régebben kiadott. — Kár volt ezeket a műveket kihagyni.

[19] 746. oldal

Vorosilov elvtárs legutóbb hazánk felszabadításának 10. évfordulóján járt nálunk. Még frissen emlékünkben élnek a melegszívű, de következetesen kemény és harcos államférfiú és katona azon szavai, amelyek utat mutatnak mai helyzetünkben, melyek aláhúzzák azt, hogy a szocializmus építése nehézségeinek leküzdésével, a hibák és hiányosságok bátor feltárásával lehet és kell elejét venni a marxizmus-leninizmustól való bármilyen elhajlásnak.

Ezek a szavak rámutatnak arra is, hogy pártunk Központi Vezetőségének március 4-i határozataira a Szovjetunió Kommunista Pártja úgy tekint, mint a testvérpárt harci programmjára, a jelenlegi szakaszban.

Összefoglalva: K. J. Vorosilov beszédeinek kiadása rendkívül értékes anyagot tett tanulmányozhatóvá magyar nyelven nemcsak azok számára, akik a Vörös Hadsereg létrejöttével, fejlődésével szándékoznak alaposabban foglalkozni, hanem mindenkinek, aki a szocializmus építése szovjetunióbeli tapasztalatait tanulmányozza, hogy azokat itthon, mindennapi munkájában gyümölcsöztethesse.

Solt Lajos ezredes

BENDA KÁLMÁN:

A BOCSKAI-SZABADSÁGHARC

Társadalmi és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat, Művelt Nép Könyvkiadó, Bp. 1955. 160 oldal.

Hazánk felszabadulásának 10 éves évfordulója egyben a Bocskai vezette szabadságharc kibontakozásának és nagy katonai győzelmeinek 350. évfordulója is. Népünk történelmének ezen két eseményét jelentősége és hordereje szempontjából nem lehet egy vonalba állítani, de szoros összefüggés van közöttük, mert a Bocskai vezette szabadságharc nyitja meg több évszázados szabadságharcaink sorát a német elnyomók és magyar cinkosaik ellen, mely küzdelem csak a dicső Szovjet Hadsereg áldozatos felszabadító harca következtében zárul végső győzelemmel. Azt a harcot, melyet Bocskai hajdúi és a magyar, orosz, szlovák jobbágyok kezdtek meg 1604-ben és vittek győzelemre 1605—1606-ban, 1945-ben a szovjet katonák és a magyar nép legjobbjai fejezték be dicsőségesen.

Benda Kálmánnak a Bocskai szabadságharcról írt könyve fokozott jelentőséget kap ma, amikor háromszázötven évvel a Bocskai szabadságharc után újra német elnyomó törekvések veszélyeztetik népünk szabadságát és függetlenségét a nyugat-német haderő felállítása és felfegyverzése következtében. Ez a mű is hozzájárul ahhoz, hogy a széles néptömegek megismerjék a hazánkat, népünket évszázadokon keresztül pusztító német hódítás és elnyomás történelmi gyökereit. A német elnyomás történelmi múltjának feltárása erősíti népünk egységét, egy emberként való kiállását minden hazánkat fenyegető agressziós törekvéssel szemben és így ez a könyv is fegyver kezünkben népünk szabadságának, függetlenségének biztosításáért, békés építő munkánk vívmányainak megvédéséért folytatott harcunkban.

A Bocskai vezette szabadságharc történelmi és hadtörténelmi feldolgozása még egyáltalán nem történt meg kielégítő módon és mértékben. Bár Benda Kálmán korábbi Bocskairól írt monográfiája és több részlettanulmány foglalkozik a szabadságharc történetével, ezek azonban még mindig sok megoldatlan problémát, nem eléggé megvilágított kérdést hagynak maguk után, és ezt a hiányt nem képes betölteni — már csak terjedelménél és jellegénél fogva sem — Benda Kálmán jelen munkája. Újszerű és értékes megoldás, hogy a szerző a bevezetésként írt, a Bocskai-szabadságharc történetét összefoglaló tanulmány után közli a szabadságharc legfontosabb korabeli forrásait is, könnyen olvas-

ható módon közzétéve, ami kétségtelenül nagy segítséget nyújt elsősorban az egyetemi és főiskolai hallgatóknak ismereteik kiszélesítéséhez és elmélyítéséhez, de ezen túlmenően a történelmünk iránt érdeklődő szélesebb olvasóközönség számára is érdekes tájékoztatást ad a Bocskai-szabadságharc megismeréséhez.

Mindezen pozitivumai mellett azonban Benda Kálmán jelen munkája igen rövid terjedelme miatt nem dokumentálja méltóképpen azt a nagy jelentőséget, amit a Bocskai vezette szabadságharc népünk történelmében betölt.

A 16. század végén és a 17. század első éveiben a Magyarország területén dúló tizenötéves háború, amellett, hogy népünket szinte a megsemmisülés szélére taszította, jelentős változásokat eredményezett az ország politikai helyzetében. A háború bebizonyította, hogy a török hatalom már elvesztette korábbi félelmetes erejét és ennek következtében csökkent a további török hódítások veszélye. Ugyanakkor bebizonyosodott az is, hogy a török hódítás helyébe előtérbe lépett a német hódítás, a császári elnyomás veszélye. „Rudolf, Magyarország királya — mondja a szabadságért fegyvert fogott magyar rendek Európához intézett kiáltványa — törvbevette, hogy Magyarországot tartománnyá teszi és örökös jogon az ausztriai háznak rendeli alá... az országnak már szinte csak romjai látszanak... a lakosság vagyonát, városait, falvait, a nemesi kúriákat török szokás szerint timár-birtokként szétosztották a katonaságnak és ez nemcsak a szükségen felül, hanem egészen a tékozlásig, elherdálásig felélt mindent... a magyar lakossággal mindenféle jogtalanságot, kegyetlenséget, gazságot műveltek... a szerencsétlen nép nyáron az oktalan állatok módjára a hegyekben és erdőkben bolyongott, makkal, gyökerekkel és fakéreggel enyhítette éhségét és nem sokkal azután pedig, mint a birka, pestisben pusztult el; nem egyszer azonban még a hegyekben is kifosztották és elszedték ruháját... Ez a baj az egész országban elharapózott...“

A pusztulásban nem maradt el a Habsburg uralom alá került Erdély sem a királyi Magyarország mögött. Pezzen császári biztos azt írta az erdélyi állapotokkal kapcsolatban Rudolfnak, hogy „... sokfelé jártam, de ekkora nyomorral még a legutolsó bulgáriai vagy szerbiai török rabszolgánál sem találkoztam, pedig ezekről azt tartják, hogy náluk roszszabb sora már senkinek sem lehet...“

A császáriak minden eszközzel meg akarták törni az ország ellenálló erejét úgy katonai, mint politikai, gazdasági és társadalmi téren. Leváltották a török ellen hősiesen küzdő magyar végvári katonaságot, s helyükre idegen zsoldosokat ültettek. Lecserélték a magyar katonai parancsnokokat, s ugyanígy a hivatalokba is idegeneket ültettek be. A koholt vádakkal indított birtokelkobzási perek, a protestáns vallás üldözése még csak fokozták a császári elnyomás következtében támadt elkeseredést. A Habsburg elnyomás, a császáriak pusztítása jóformán az egész lakosságot érintette, de legkegyetlenebbül mégis csak a job-

bágyokat sújtotta. A pusztásodás ijesztő méreteket öltött, s a földönfutó jobbágyok, elbocsátott végvári katonák, a szabadságharcot kirobbantó és győzelmesen végigharcoló hajduk számát szaporították. Az idegen hódítók kisajátítása veszélyesebbé vált a jobbágyság számára a földesúri kisajátításnál és ez megteremtette a különböző társadalmi osztályok összefogásának lehetőségét.

A császári elnyomás és pusztítás nyomán felhalmozódott keserűségnek ki kellett törni, mert az idegen pusztítás már-már veszélyeztette a további fennmaradás lehetőségeit. Ebből a helyzetből vezette ki az országot a Bocskai-szabadságharc, s ez a szabadságharcnak a legnagyobb történelmi jelentősége.

Az idegen elnyomók elleni harcot a hajdúk kezdeményezték, akiknek hatalmas történelmi szerepét a szűk keret adta lehetőségek között méltó módon domborítja ki a szerző: „A hajdúk voltak tehát azok, kik a kezdeményező lépést megtették. Bocskai elfogadta kinyújtott kezüket: így jött létre a szövetség a nagybirtokos főúr és a földönfutó jobbágyszármazék magyar hajdúság között. Az otthonából elüldözött, bitangul kódorgó emberek, akikről a nemesi országgyűléseken megvető hangon, mint „baromnál is alábbvaló hajdúról", „korcsos magyarokról" beszéltek, s akiket az országos törvények értelmében bárki bárhol ért, meggyilkolhatott, ez a hazájából és nemzetéből kitagadott hajdúság egyedül mert és egyedül volt hajlandó fegyvert fogni az idegen önkény ellen, akkor, amikor a nemesek már csak kegyelemért könyörögtek. Feltámadtak a német császár ellen, s kezükbe ragadták a nemzeti ügy zászlaját, hogy kivívják az ország szabadságát, amelyikből eddig éppen nekik nem akartak juttatni."

Ezek a sorok is híven bizonyítják az elnyomott nép igazi, mély hazaszeretetét, valamint azt is, hogy egyedül a nép hajlandó bátran, következetesen kiállni és áldozatot hozni a szabadságért. Bocskainak legnagyobb történelmi érdeme éppen abban rejlik, hogy túltéve magát osztálya előítéletein, akart és mert az elnyomott néptömegekre támaszkodni és ezért koronázta az általa vezetett szabadságharcot siker úgy katonai, mint politikai téren.

A könyv szinte filmszerűen pergeti le a szabadságharc eseményeit. Kinyitjuk és már az első lapon megjelenik előttünk a török elleni hadjáratot hirdető, de valóban Bocskai várai ellen vonuló Belgiojoso császári hadvezér serege. A szerző végigtekint a hosszan elnyúlva haladó menetoszlopon és szeme megállapodik a seregben levő hajdúkon. Röviden ismerteti a hajdúk történetét, majd a következő képben már a szabadságharc vezetője, Bocskai István életéről, előző ténykedéséről kapunk rövid vázlatot. Ezután rámutat a hajdúk szerepére a szabadságharc kirobbantásában, majd röviden leírja az álmosd-diószegi ütközetet; a szabadságharc első győzelmét.

A győzelem hírére szerte az országban megmozdult a császáriaktól üldözött, sanyargatott föld népe. A gőgös, elbizakodott császári hadvezér,

a véreskezű Belgiojoso gróf ijedten menekült a hajdúk és a győzelem nyomán feltámadt népmozgalom elől. De ez a népmozgalom az első időkben megriasztotta a nemesség nagy részét is. Mint a szerző írja: „Az első hetekben a hajdúk előnyomulását majdnem ellenséges hangulat fogadta... a nemesek nagyszámban menekültek a várakba... s fegyverkeztek ellenük...“ Ellenben „... a jobbágyság az első napoktól kezdve özönlött a zászlók alá, s az otthon maradottak is ahol csak tudták, segítették a fölkelőket. Erdőkben, mocsarakban meglepték a visszavonuló császáriakat, s jaj volt az esetleg elmaradt, elkódorgó zsoldosoknak.“

Ezután a szerző Basta támadását, osgyáni és edelényi győzelmeit ismerteti, majd a császári sereg kassai kudarcát és Eperjesre vonulását. A következő, sajnálatosan igen rövid rész, Basta seregének Eperjesen történt szétzüllését és a hajdúk dicsőséges tavaszi hadjáratát írja le. Sajnos, a sokszor hangoztatott szűk terjedelem miatt, a szabadságharc győztes befejezését biztosító katonai eseményekkel foglalkozó rész, pusztán csak az adatok hézagos felsorolására szorítkozik.

A következő rész a küzdelem erőinek számbavételére és megszervezésére hivatott szerencsi országgyűlés keretei között tárgyalja a szabadságharc külpolitikai helyzetét, bemutatja a külpolitikai elszigeteltséget, amely a török Portával való szövetség megkötésére kényszerítette Bocskait. A szerző részletesen kitér a török szövetség kérdésére, ami szükséges már csak azért is, mert a polgári történetírók egy része azzal marasztalta el Habsburg-ellenes függetlenségi harcainkat, köztük a Bocskai vezette szabadságharcot is, hogy gyengítették a törökellenes erőket, s ezzel mintegy meghosszabbították a török hódoltság időtartamát Magyarországon. Benda Kálmán kihangsúlyozza, hogy Bocskai csak a végső kényszerűségében, a végveszélyben kötött szövetséget a törökkel, elsősorban a bécsi udvar merev, az első időkben minden tárgyalást elutasító magatartása következtében. Mint Bocskai mondotta: „... magunk a sok ínség miatt országul elfogyatkozván, elégtelenek valánk idegen nemzet rabságából magunkat megszabadítani.“ Bocskai a török szövetség megkötése után is azon igyekezett, hogy ha csak lehet, minél kevesebbet vegye igénybe a török segélycsapatok támogatását, s ha már ez elkerülhetetlenné válik, akkor is minél kevesebb kárát vallja annak az ország, a föld népe.

A továbbiakban a szerző foglalkozik a béketárgyalásokkal, valamint a korponai országgyűléssel, amelyen élesen kidomborodott a szabadságharcban részt vevő társadalmi osztályok ellentétes álláspontja a béke kérdésében. Rámutat a főpapság következetesen hazaáruló szerepére és a szabadságharchoz csatlakozott főnemesség nagy részének kétkulacsos, megalkuvó magatartására. Velük szemben a hajdúk, a bajok gyökerét is ki akarták irtani s ezért nemcsak a kiegyezés gondolatát vetették el, de még a tárgyalásokat is elutasították. „Kezdettől fogva a Habsburgok-

tól való teljes elszakadás, a független nemzeti királyság mellett törtek lándzsát." Bocskai álláspontja lényegesen különbözött a minden áron megegyezni akaró nemesek álláspontjától. Bár maga is békét akart, számba véve a külpolitikai elszigeteltséget, az ország kimerült gazdasági helyzetét és még sok más körülményt, de olyan békét kívánt, ami biztosítja a védekezés lehetőségét a Habsburg elnyomó törekvésekkel szemben. A megalkuvókkal szemben a hajdútömegekre támaszkodott, s hogy megjutalmazza hősi cselekedeteiket, 1605. december 12-én a hajdúk egyrészét megnemesítette és letelepítette, földet juttatván a számukra, mely cselekedetével hosszú időre biztosította a Habsburg elnyomó törekvések ellen harcoló Erdély katonai véderejének tekintélyes részét.

A bécsi és a zsitvatoroki béke ismertetése közben a szerző kiemeli Bocskai főnemesi békebiztosainak túlságosan engedékeny magatartását, megalkuvó szellemét, mely tényező nem kis mértékben járult hozzá ahhoz, hogy a szabadságharc katonai eredményei nem tükröződtek kellő arányban és mértékben a békepontokban. A szabadságharc végső értékelését a következőképpen fogalmazza meg: „A szabadságharc... megszüntette az évtizedek óta az ország területén dúló háborút, s gátat szabott a Habsburgok nemzetellenes törekvéseinek, kiharcolva velük szemben a magyar nemzeti követelések legfontosabbját. Ugyanakkor az önálló nemzeti fejedelemség megteremtésével... kezébe adta a magyarságnak azt a fegyvert is, amellyel kedvezőbb politikai körülmények között, majd a nemzeti királyságért, a Habsburgoktól való teljes elszakadásért a küzdelmet megindíthatja."

A Bocskai vezette szabadságharc első és egyben utolsó Habsburg-ellenes szabadságharcunk, amelyet nem vertek le a német elnyomók (nem számítva a nagy erdélyi fejedelmek Habsburg-ellenes hadjáratait), egészen az 1945-ös felszabadulásunkig. A szabadságharc bebizonyította, hogy eredményes szabadságharcot csakis a széles néptömegekre támaszkodva lehet vívni, s megmutatta azt is: ha a háború célja egyezik a néptömegek érdekével, a nép lelkesen támogatja és minden segítséget megad számára. Csakis a széles néptömegek aktív támogatásával vált lehetővé a Bocskai vezette szabadságharc győzelme, a kedvezőtlen külpolitikai helyzet és a nehéz gazdasági viszonyok ellenére.

*

Benda Kálmán, a Bocskai vezette szabadságharc korának kiváló ismerője, a sajnálatosan rövid terjedelem keretei között is mesteri módon építi fel jelen munkáját. Nem esik abba a hibába, ami történetírásunkban még most is megtalálható egyes szerzőknél, hogy a már jól ismert igazságokat ismételgetik állandóan, feleslegesen sokat idéznek és nem törekednek az általuk tárgyalt kérdésekkel kapcsolatban önálló, új gondolatokra, új következtetések kifejtésére és összegezésére. Benda Kálmán munkájában csak ott használ idézetet, ahol az események

magyarázata, a kor levegőjének érzékeltetése valóban megköveteli annak használatát. Könyve színes, eleven, bátran mondhatjuk, érdekfeszítő és aki kezébe veszi, nem igen tudja letenni, amíg végig nem olvasta. Ha feltesszük a kérdést, minek köszönhető a könyv nagy sikere, könnyen megválaszolhatunk rá. Elsősorban természetesen annak, hogy a széles néptömegek mind nagyobb érdeklődést tanusítanak haladó történelmi hagyományaink, szabadságharcaink megismerése iránt. Emellett a szerző a munkáját közérthető magyar nyelven írta, a nyelv szabályainak tiszteletbentartása, de nyelvünk gazdagságának kiaknázása mellett és nem azzal akart könyvének tudományos értéket biztosítani, hogy nyakatekert, komplikált, nehezen érthető körmondatokkal fejezzen ki egyszerű, közérthető dolgokat. Másik nagy érdeme, hogy az önálló értékelést, önálló állásfoglalást nem hosszadalmas idézetekkel igyekszik megkerülni, hanem maga mond véleményt az egyes kérdésekről, ami legjobban bizonyítja a tárgyalt anyag önálló kutatáson alapuló széleskörű ismeretét.

A munka nagyobb részét kitevő, közel száz oldalnyi terjedelmű okmánytár magában foglalja a Bocskai vezette szabadságharc történetének legfontosabb forrásait. A közölt harminc egykorú forrásból mintegy tizenkettő szorosabban katonai vonatkozású, a többi általában inkább a társadalmi, gazdasági helyzetet és az általános politikai viszonyokat világítja meg. Mivel a mű nem hadtörténelmi feldolgozásként készült és a szerző az okmánytár összeállításánál sem tűzött ki maga elé olyan célt, hogy a szabadságharc részletes katonai történetét nyújtsa az egykorú források tükrében, az ilyen arányú összeállítás a maga sokoldalúságában valóban jó átfogó képet nyújt a szabadságharc tanulmányozásához. Minden esetre azért, véleményem szerint, fölösleges volt két forrást is közölni Bocskai és a nagyvezér találkozásáról, bár kétségen kívül mindkettő érdekes és kiegészíti egymást, helyette inkább lehetett volna egy-két összefoglaló hadijelentést közzétenni Basta leveleiből, melyek közlése nagymértékben segítette volna a szabadságharc hadtörténelmének tanulmányozását.

Összefoglalásként bátran megállapíthatjuk, hogy Benda Kálmán jelen munkája, a maga nagyon rövid terjedelmében is kiválóan megírt, és a szabadságharcot értékesen és érdekesen ismertető mű. Ugyanakkor legnagyobb mértékben sajnálkozunk azon, hogy a még ily csökkentett keretek között is a szerző igen röviden tárgyalja a katonai eseményeket, bár nyilvánvaló, hogy a szabadságharc kimenetele és sorsa elsősorban a hadszíntereken dőlt el. Sajnos, éppen a Bocskai vezette szabadságharc hadtörténelméről van a legkevesebb feldolgozásunk, ezen belül is az 1605. év hadjáratairól, amely biztosította és továbbfejlesztette az álmosdiószegi győzelem eredményeit. Rónai Horváth Jenő 1893-ban kiadott, vázlatos, adataiban sokszor pontatlan tanulmánya egyáltalán nem tudja ezt az űrt kitölteni. Rónai Horváth Jenő tanulmánya, amellett, hogy

több olyan pontatlanságot tartalmaz, mint például az osgyáni ütközet november 14-i dátuma november 17. helyett (amit különben Benda Kálmán is átvesz jelen munkájában), vagy például, hogy nem ismeri Érsekújvár elfoglalásának a pontos körülményeit, ezek mellett a kisebb pontatlanságok és hiányosságok mellett Rónai tanulmánya egyáltalán nem emeli ki és nem dokumentálja méltóképpen a nép részvételét és döntő szerepét a szabadságharc sikereinek kiharcolásában. Ez a vád természetesen nem érinti és nem is érheti Benda Kálmán könyvét, mert a szerző az adott keretek között igen helyesen és a történelmi hűségnek megfelelően a széles néptömegeket mutatja be a szabadságharc hőseként és jelen kis munka törleszt abból az adósságból, amellyel a történetírás tartozik a magyar népnek: hogy feltárja és bemutassa a nép történelemformáló szerepét.

Néphadseregünk tagjai, Bocskai katonáinak, szabadságharcos hagyományainknak méltó utódai és folytatói örömmel fogadják Benda Kálmán könyvét, amely elősegíti lelkesítő hősi múltunk megismerését, tapasztalatainak felhasználását, és ha hiányoljuk is a mű rövid terjedelmét, a hadtörténelmi rész vázlatosságát, a munkát egészében úgy értékeljük, mint dicső szabadságharcos múltunk feldolgozásának egy értékes darabját.

Nagy László

DOKUMENTUMOK A MAGYAR PÁRTTÖRTÉNET TANULMÁNYOZÁSÁHOZ
4. KÖT. 1929 OKTÓBERÉTŐL 1939 SZEPTEMBERÉIG

(Összeállították: Friss Istvánné, Ilku Pálné.)

Bp. Magyar Munkásmozgalmi Intézet, Szikra, 1955. 271 oldal

Az ellenforradalom idején és a reakció negyedszázados uralma alatt Magyarország munkásosztálya Európa egyik legkönyörtelenebbül kizsákmányolt munkásosztálya volt. Ránehezedett az első világháborút követő infláció, majd a tőkés stabilizáció. A munkások átlagos keresete még az átmeneti fellendülés éveiben sem haladta meg az első világháború előtti reálbéreknek körülbelül 60 százalékát sem. A munkanélküliség sohasem szűnt meg teljesen. Magyarország csaknem az egyedüli ország volt Európában, ahol ebben az időben még nem volt törvényesen szabályozott munkaidő. A szociáldemokrácia áruló politikája miatt csaknem teljesen a tőkések kénye-kedvétől és az üzleti konjunktúrától függött, hogy mennyi ideig foglalkoztatják a munkásokat. A textiliparban például a 12—14 órás munkanap is előfordult. A válság idején, amikor sokszázezer munkás teljesen vagy részlegesen munkanélküli volt, egyedül Budapesten körülbelül 22 000 munkás heti 60—80 munkaórát dolgozott.

A kizsákmányolás fokára jellemző a nemzeti jövedelem elosztása. Az európai kapitalista országok között Magyarországon volt csaknem a legkisebb az egy főre jutó nemzeti jövedelem.

Jellemző a korszakra, a munkásság akkori egészségügyi viszonya: 1930—31-ben az egész népesség halálozási arányszáma 16,1 ezrelék, a munkásságé ellenben jóval nagyobb: 20,3 ezrelék volt. Tehát Magyarországon, „az ezernyi fajta népbetegség", a tüdővész hazájában, a nyomor egészségügyi statisztikai mutatói is a munkásságnál és a mezőgazdasági munkásságnál jelezték a legsúlyosabb társadalmi bűnöket.

Az 1929—1933-as gazdasági világválság rendkívül súlyosan érintette Magyarországot, mert az ország nemzetgazdasága szorosan hozzá volt fűzve a nyugati imperialista államok gazdasági életéhez és nagy méretekben függött azoktól. Magyarországon a válság agrárválság jelentkezésével kezdődött. A huszas évek lappangó válsága már 1928-ban kezdett kiéleződni. Az ipari válság 1929 végén, a pénz- és hitelválság pedig 1931-ben tört ki.

A világgazdasági válság alatt a munkanélküliség érintette legsúlyosabban a munkásosztályt. Az iparban több, mint 200 ezer, a mezőgazdaságban az őszi, tavaszi és téli hónapokban 500—600 ezer ember volt munka nélkül, családtagokkal együtt több, mint 3 millió. Számos gyárban ezenkívül csökkentett munkaidővel dolgoztak.

A válság éveiben a magyar munkásosztály és a szegényparasztság elnyomorodása nagymértékben fokozódott. Az uralkodó osztályok a válság terheit a dolgozó nép vállára igyekeztek áthárítani. Ezért hívták Magyarországot annakidején: a „hárommillió koldús" országának.

A gazdasági elnyomás mellett, a politikai és társadalmi élet minden területén megmutatkozott a dolgozók jogfosztottsága, elnyomott helyzete. Tűzzel-vassal üldözték a törvényen kívül helyezett Kommunista Pártot, a munkásosztály forradalmi pártját. Korlátozták a munkásosztály gyülekezési és sajtószabadságát, akadályozták szervezkedését, s ha a munkásosztály minden elnyomás ellenére egy-egy forradalmi akciót kezdeményezett, kíméletlenül lesújtottak rá. A magyar vidéken pedig, a szegényparasztok és Bethlen—Peyer paktum révén elárult mezőgazdasági munkásság felett a csendőr-kakastollak árnyéka lengett. Az uralkodó osztályok mindenképpen igyekeztek elszigetelni a munkásosztályt, s a parasztságban, az értelmiségben bizalmatlanságot szítottak ellene. De nem törhették meg a munkásosztály harckészségét. A két világháború közt, különösen a válság éveiben nem egyszer csaptak magasra a munkásosztály mozgalmainak, ellenállásának hullámai. A második világháborút megelőző években pedig a munkásosztály a kommunista párt vezetésével már eredményes lépéseket tett a többi dolgozó osztállyal való szövetségnek, a hazafias erők antifasiszta egységének megteremtése irányában.

E kor, a gazdasági válság, a fasizmus megerősödése kora munkásmozgalmának történelmi dokumentumait gyűjtötte egybe, s adta az olvasók kezébe a Magyar Munkásmozgalmi Intézet. A kötet összeállítói jól és meggyőzően csoportosították az anyagot. Válogatásuk nyomán, a korabeli illegális kommunista sajtó cikkeiből, röplapokból, jegyzőkönyvekből, rendőri jelentésekből, egységes és érthető képet nyerünk a Kommunisták Magyarországi Pártja harcairól.

A dokumentumokat három korszakba csoportosították, ismertetésüknél, a könyv beosztását követjük.

I. A munkásmozgalom fellendülése Magyarországon a gazdasági válság idején. A dolgozó tömegek harca a Kommunisták Magyarországi Pártja vezetésével a válságból kivezető forradalmi útért. 1929—1933.

1929 novemberében a salgótarjáni bányamedence munkásai sztrájkba léptek, mert a bányakapitalisták a szakmánybéreket állandóan csökkentették. A bányászok harcát az illegális KMP vezette.

A rendőrségi jelentés így ad hírt a mozgalomról: „... A salgótarjáni medencében kitört váratlanul a sztrájk. A sztrájkot, amint megállapít-

ható, az aknabizalmiak csinálták. Az aknabizalmiak nem szocdemek, hanem kommunisták, vagy olyan szociáldemokratapárti tagok, akik kommunista velleitásúak (beállítottságúak). A sztrájkok itt-ott való felbukkanásának és sikerének egyik okát abban lehet látni, hogy a Bánya- és Kohómunkások Országos Szövetségének, tehát a szocdemeknek a vezetősége meglehetősen legyengült, befolyása a munkásságra már nem az, ami volt, s annak ellenére, hogy november 2-án és 3-án megtartott rendkívüli közgyűlésen megint a szocdemek nyertek — habár igen csekély, négy szavazat többséget, — a helyzet urainak nem mondhatók."

Ez a rendőrségi jelentés világosan tükrözi azt a tényt, hogy a munkásosztály harcát, melyet a kommunisták vezettek, a szociáldemokraták jobboldali vezetői — egyetértésben a tőkésekkel és a rendőrséggel — ahol csak tehették, igyekeztek elgáncsolni.

Még világosabban leplezi le az áruló szociáldemokrata vezetők szerepét a következő dokumentum: „Rendőrségi feljegyzés Peyer Károlynak és az Új Nemzedék szerkesztőjének telefonbeszélgetéséről", melyben Peyer tájékoztatja a burzsoá újságírót a kommunista mozgalomról.

Közli a könyv a soproni fegyházban raboskodó kommunisták levelét az igazságügyminiszterhez, melyben bejelentették, hogy a tűrhetetlen börtönviszonyok megváltoztatása érdekében éhségsztrájkot kezdenek.

Rendkívül értékes dokumentum a Kommunisták Magyarországi Pártja II. Kongresszusán elfogadott Szervezeti Szabályzat, mely az illegális munka nehézségeit tükrözi. A Szervezeti Szabályzat pontjai, szinte lerögzítik az illegális munka harci módszereit.

„4. Minden párttag köteles valamely szakszervezet tagja lenni."

Ez is mutatja, hogy a párt mindenhol igyekezett áttörni az illegalitás szűk kereteit, s a szakszervezeteket valóban az osztályharc nagy iskolájává fejleszteni.

Még nagyobb jelentősége van annak, amit a Szervezeti Szabályzat a pártfegyelemről megállapít:

„28. A legszigorúbb pártfegyelem és konspiráció kötelessége a Kommunisták Magyarországi Pártja minden szervezetének és összes tagjainak. A kommunista fegyelem nem kaszárnyafegyelem. Nem felülről kényszerítik a párttagokra, hanem saját akaratukból vállalják magukra azért, mert tudják, hogy a proletariátus élcsapata vasfegyelem nélkül nem lehet képes történeti hivatásának betöltésére."

A dokumentumok sora felidézi a párt hősi harcait. 1930 januárjában megszervezte a párt a Munkanélküliek Országos Egységbizottságát. Ettől kezdve a munkanélküliek tüntetései gyakoribbá váltak. 1930 tavaszán már nemcsak a fővárosban és környékén, hanem olyan vidéki városokban is, mint Szentes, Mindszent, Csongrád, Szeged, egyre gyakrabban vonultak fel az éhező munkások.

A szegényparasztság elkeseredettsége pedig nemcsak a Viharsarokban, a Tisza-vidéken, hanem a Dunántúlon is mind gyakrabban nyíltan

is jelentkezett. Veszprém megye főispánja 1930 június 24-én például szigorú intézkedéseket követelt a belügyi államtitkártól a mezőgazdasági munkások szervezkedésének megakadályozására. A párt ebben az időben egyre sűrűbben adott ki és terjesztett röpcédulákat a falusi szegénység között, amelyekkel harcra buzdította a szegényparasztságot. A „Kommunista" 1930 május 1. tanulságairól közölt cikke megállapítja, hogy nemcsak Budapesten, hanem vidéki városokban is a kommunista párt által vezetett május 1-i tüntetések voltak.

A kommunista párt által vezetett sztrájkok és tüntetések eredményeképpen a szociáldemokrata vezérek befolyása egyre csökkent, s a kommunisták iránti rokonszenv növekedett. A szociáldemokrata vezetőknek a hangzatos beszédekről át kellett térniök olyan taktikára, mellyel az elégedetlen tömegeket újra félre tudják vezetni. 1930 szeptember 1-re csendes felvonulás, néma tüntetés rendezését határozták el. A kommunista párt azonban ezt a csendes felvonulást hangos, harci tüntetéssé változtatta át.

A könyv három tanulságos dokumentumot közöl a tüntetésről. Rendőrségi jelentés a szociáldemokrata párt és a szakszervezeti vezetők szeptember elsejével kapcsolatos értekezletéről. Ebből a jelentésből kiderül, hogy a munkásság vezetőinek többsége, — ellentétben Peyerékkel, — örömmel fogadták a kommunista párt bejelentését, mely szerint részt vesz a tüntetésben.

Ugyanakkor az is kitűnik a rendőri jelentésből, hogyan igyekeztek a szociáldemokrata vezetők megakadályozni a tüntetés harci jellegét.

A másik két dokumentum: a „Kommunista" cikke a tüntetésről, melyben büszkén vállalja a 100 000 proletár tüntetése vezetését, s a Kommunisták Magyarországi Pártja Végrehajtó Bizottságának 6. plénuma megállapításai 1930 szeptember 1-ről. A plénum megállapította, hogy szeptember 1. fordulópont a magyar munkásság osztályharcában. A munkásosztály legszélesebb tömegei mutatták meg erejüket, harci akaratukat, támadó szellemüket.

Az uralkodó osztályok a dolgozók e százezres megmozdulása óta különösen rettegtek a forradalmi mozgalom fellendülésétől. A rendőrség tömegével tartóztatta le a kommunistákat.

A kommunista párt azonban a terror, az üldözések ellenére folytatta a harcot a kenyérért, a földért és a szabadságért. Sikerült megerősíteni az illegális pártszervezeteket. Része volt ebben a párt helyes káderpolitikájának, melyről a „Pártmunka" (a KMP funkcionárius lapja) „Új, friss erőket a vezetőségbe" című cikkét közli a könyv. A cikk megállapítja: „Elsősorban az üzemi munkások között kell toborozni. Meg kell győzni őket, hogy igazán harcolni csak a KMP soraiban tudnak. Érezniük kell, hogy kitüntetés a párt soraiba kerülni. A tömegmozgalmak levegőjét hozza be minden proletár a pártba. Ez a levegő kell nekünk."

A párt megnövekedett befolyása, a tömegek fokozódó balratolódása, a szegényparasztság öntudatosodása miatt a kormány 1931 szeptember 19-én bevezette a statáriumot.

A párt válasza az volt, hogy fokozta a harcot, s szerte az országban még elszántabb küzdelmek folytak. Nagy jelentősége volt az imperialisták háborús készülődése elleni harcnak, melynek során a párt fokozta agitációját a hadsereg soraiban. A „Pártmunka" 1932 júliusi száma „Alakítsunk katonaszervezeteket!" című cikkében hívja fel a figyelmet a hadseregben végzett politikai felvilágosító munka jelentőségére.

„A katonaság közötti antimilitarista munka egyik legjelentősebb része az egész munkának, mely az imperialista háború megakadályozását célozza. A burzsoázia szuronyokra támaszkodva tartja fenn uralmát, éppen ezért igen óvja fegyveres alakulatait — így a katonaságot is — a forradalmi propagandától. Súlyos büntetéseket megállapító törvényeket hoznak, terrorisztikus intézkedésekkel akarják biztosítani a megbízhatóságot. Mindezek dacára nem sikerül elfojtani az elégedetlenséget. Kecskeméten, Salgótarjánban egész századok elégedetlenkednek a rossz bánásmód, a zsold ki nem fizetése, a szolgálati idő meghosszabbítása miatt. Pesten halált kér az ügyész arra a 13 katonára, kik nem voltak hajlandók eltűrni a durvaságokat és megpokrócozták az elkövetőjét.

A katonaságnál lévő forradalmi hangulatot és agitációs lehetőségeket nem hagyhatjuk kihasználatlanul... Minden kommunista igyekezzék bejutni a hadseregbe, vagy katona ismerősöket szerezve, azokon keresztül mozdítsa elő az imperialista háború megakadályozását. Megbízható kommunistákból álló, jól konspirált sejteket hozzunk létre a kaszárnyákban. Az ilyen sejtek kis taglétszámuk mellett is erőteljes antimilitarista munkát végezhetnek."

Ez a dokumentum fontos jelzés hadtörténelem írásunk számára, mert olyan területre irányítja a figyelmet, melyet eddig meglehetősen elhanyagolt.

A kormány fel akarta számolni a kommunista pártot: nagy számban tartóztattak le kommunistákat, s köztük, 1932 július 13-án sikerült letartóztatniuk Sallai Imrét, Fürst Sándort, Kilián Györgyöt. A haladó emberiség tiltakozása ellenére kivégezték őket. A könyv közli a Kommunisták Magyarországi Pártja Központi Bizottságának felhívását, melyben mozgósítja a tömegeket a kivégzés megakadályozásáért indított harcra. Közli a könyv a haladó értelmiségiek röpiratát, melyben a halálbüntetés eltörlését követelik. (E röplap kinyomása és terjesztése miatt több értelmiségit hallgatott ki és fogott perbe a bíróság, köztük József Attilát, Illyés Gyulát, Szimonidesz Lajost.) Közli a KMP röplapját „Magyarország proletariátusához, falusi és városi szegénységéhez!", valamint Julius Fučik cikkét, mely a nemzetközi proletárszolidaritás ragyogó dokumentuma.

II. A Kommunisták Magyarországi Pártja szervezi a proletariátus egységfrontját a totális fasizmus előretörése ellen. 1933—1935.

1933-ban az Európában kibontakozó forradalmi válság közepette a német imperialisták — az angol—amerikai finánctőkések segítségével — fasiszta diktatúrát teremtettek Németországban, felszámolták a demokratikus szabadságjogokat és nyíltan háborúra készültek.

E korszak dokumentumainak sorát a Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottságának felhívása nyitja meg, mely figyelmezteti a világ dolgozóit a fasizmus veszélyére és a munkásegység megteremtésének jelentőségére. E felhívás nyomán a KMP is felhívással fordult a magyar munkásosztályhoz a proletáregységfront megteremtése érdekében. A párt ebben az időben a szakszervezeti ellenzék harcának irányításával küzdött a legeredményesebben a fasizmus ellen. A szakszervezeti ellenzék ébren tartotta a munkásság osztályharcos szellemét, s ugyanakkor harcot indított az egységfront megteremtéséért. Számos dokumentum idézi elénk ezt a harcot.

Rendőrségi jelentésekből megtudjuk, hogy a Szociáldemokrata Párt vezetősége azért halasztotta el 1934 decemberében a pártkongresszust, mert félt, hogy kisebbségbe fog jutni. Ezért a pártkongresszust „párttisztítással" előzte meg, melynek során egész szakosztályokat kizártak a pártból, mert azok az egységfront megteremtése mellett foglaltak állást.

A fasizmus németországi uralomrajutásával új háborús tűzfészek jött létre Európában a japán fasizmus által létrehozott távolkeleti háborús tűzfészek mellett. Az imperialista államokban hatalmas és egyre növekedő iramú fegyverkezés folyt, a militarizálás fokozódott.

A párt felhívással, röpiratokkal fordult a dolgozókhoz:

„Az ágyúk még nem dörögnek, de a háború szaga orrunkat facsarja. A magyar fasizmus teljes erővel szítja a háború tüzét. Trianon ellen heccelnek, pedig társszerzői, bábái a trianoni gazságnak. Horthyék—Gömbösék adták el a dolgozó magyar nép nemzeti önrendelkezéséért harcoló Vörös Hadsereget.

Le a Trianont szülő fasiszta ellenforradalommal!
Le a háborús kalandra törtető magyar fasizmussal!
Éljen a Szovjetunió, a béke őre és legyőzhetetlen szervezője!"

A magyar uralkodó körök a fasizmus nemzetközi előretörése, a második világháborúra való előkészületek, a fokozott militarizálás idején szükségesnek látták, hogy az imperialista hatalmak felé ismételten bizonyítsák a kommunisták elleni gyűlöletüket és készségüket a Szovjetunió elleni harcra. Ezért rendezték meg a második Rákosi-pert. A könyv helyszűke miatt nem foglalkozik érdemmel a per jelentőségével, de lábjegyzetben utal rá.

Közli a „Sarló és Kalapács" 1935. július 15. számában megjelent Dimitrov-cikket: „Viharos, hatalmas szolidaritási és tiltakozó akciókkal

mutassátok meg a budapesti munkáskínzóknak, hogy Rákosi életével és szabadságával nem ők, hanem a nemzetközi proletariátus rendelkezik.

Az én kiszabadításom a németországi fasiszta hóhérok karmaiból megmutatta, hogy a nemzetközi szolidaritás mit képes keresztülvinni. A nemzetközi szolidaritásnak kell Rákosi Mátyást, éppúgy, mint Ernst Thälmannt és az összes többi antifasiszta foglyt kiszabadítani."

Tiltakozó táviratokat közöl még, s Révai Józsefnek a per jelentőségét méltató cikkét, valamint a Vörös Segély felhívását és Rákosi elvtársnak az utolsó szó jogán elmondott beszédéből részleteket.

III. A Kommunisták Magyarországi Pártjának harca a fasisztaellenes népfront megteremtéséért, az imperialista háború ellen. 1935—1939.

1935 júliusában a Kommunista Internacionálé VII. Kongresszusa fordulatot jelentett a kommunista pártok taktikájában. A kongresszus a fasizmus és a háborús készülődés elleni harcot állította a kommunista pártok tevékenységének központjába, a proletár hatalomért való harcot is ennek a szempontjából világította meg. A kommunista pártok feladatává tette, hogy kiszélesítve szövetségeseik táborát, álljanak élére minden antifasiszta erőnek és a munkásegységfront alapján széles antifasiszta népfront megalakítására törekedjenek.

A kötet részleteket közöl a VII. Kongresszus határozataiból. Közli az Egyesült Szakszervezeti Ellenzék Központi Tanácsának felhívását az egységfront megteremtéséért. A válogatás révén képet nyerünk a szociáldemokrata vezetők egységfront ellenes politikájáról is. A „Kommunista" 1935 decemberi számában megjelent cikk pedig azt tanúsítja, hogy a párt szava eljutott a tömegekhez, s Budapesten háborúellenes tüntetések zajlottak le.

Az Egyesült Szakszervezeti Ellenzék, hogy a munkásegységfront kialakulását segítse, hangsúlyozta, hogy nem kíván külön szervezet lenni a szakszervezeten belül és 1935 végén felvette a Szakszervezeti Baloldal nevet, lapja pedig a Szakszervezeti Egységet. 1936 elején, a párt kezdeményezésére, a Szakszervezeti Baloldal is feloszlott, hogy ezzel is erősítse a szakszervezetek egységét.

A kommunista párt a fasizmus és az agresszió ellen fegyveresen is küzdött. 1936-ban a Spanyol Köztársaság elleni intervenció idején megszervezte Spanyolországban, a nemzetközi brigádban, a Rákosi-zászlóaljat. A Rákosi-zászlóalj hősiesen harcolt, s a „Dolgozók Lapja" 1937. évben megjelent első száma így emlékezett meg róla: „Az egyre növekvő számú önkénteseket nyelvcsoportok szerint tömörítették. Így születtek meg a Nemzetközi Brigád ezredei, amelyeket a szabadság és béke harcosainak nevéről (Dimitrov, Thälmann, Garibaldi) és másokról neveztek el. Mi, magyarok, büszkék lehetünk rá, hogy az Edgar André bataillon (zászlóalj) 3. magyar százada Rákosi Mátyás nevét viseli. A Rákosi-század különösen kitüntette magát, amikor 300 emberével véres harc

után elfoglalta az erőddé átalakított egyetemi klinika épületét (Madridban)."

Számos dokumentum képviseli azt a harcot, melyet a párt a szociáldemokrata vezetők ellen vívott. A szociáldemokrata vezetőknek ugyanis az volt az álláspontjuk, hogy a népfrontot Magyarországon nem lehet megvalósítani. Az áruló szociáldemokrata vezetők tevékenysége ellenére a kommunisták szilárdan hirdették a munkásegység és a népfront létrehozásának alapvető fontosságát. Megkíséreltek együttműködést kialakítani a kommunista, szociáldemokrata és pártonkívüli munkások között. Számos szakszervezetben jutottak az együttműködés eredményeképpen a kommunisták vezető helyekhez.

A különböző ifjúmunkás szervezetekben is kimagasló szerepet vittek a kommunisták a munkásegység megteremtéséért folytatott harcban.

Ugyanakkor, amikor a dolgozók elkeseredett harcukat vívták a fasizmus ellen, Peyer Károly a parlamentben elismeréssel nyilatkozott a fasiszta kormány népellenes háborús politikájáról. A kötet részletet közöl Peyer parlamenti felszólalásából, melyben üdvözli Csehszlovákia déli területeinek Magyarországhoz való csatolását: „Ezeknek a kérdéseknek megtárgyalásával nem foglalkozhatom anélkül, hogy ne emlékezzem meg a magyar államfőnek, Horthy Miklós kormányzónak arról a fáradhatatlan, nagy, bölcs és előrelátó munkájáról, amely ezekben a nehéz napokban az országot vezette. Az ő bölcs kormányzása tette lehetővé, hogy ez a munka eredményesen fejeződjék be. (Úgy van! Úgy van!)

... És nem zárkózom el az elől, hogy elismerjem azt a támogatást, amelyet nekünk ebben a kérdésben olasz részről nyújtottak."

A kommunisták azonban nem csüggedtek, erősítette őket az a tudat, hogy a szocialista építés a dolgozók hazájában, a Szovjetunióban győzelmesen előrehaladt. A KMP Központi Bizottsága üdvözölte a Szovjetuniót 20 éves fennállása alkalmából. „A magyar kommunisták, a magyar munkásosztály és az egész magyar nép előtt a 20 éves Szovjetunió példája, a nehézségek leküzdésében megacélozott, dicső, egységes és törhetetlen lenini-sztálini kommunista párt példája világító toronyként áll, amely utat mutat számunkra a fasizmus sötét erői, a kapitalista elnyomás és a reakció elleni harcban."

A párt élére állt a legszélesebb nemzeti összefogásnak, ezt példázza az „Új Hang" irodalmi programja: „Az Új Hang büszkén vállalja a magyar nemzeti forradalmi-demokratikus, szabadságszerető irodalmat örökségéül."

A magyar uralkodó osztályok ekkor a legnyíltabban fasiszta antikominternpaktumhoz csatlakoztak. A kötet közli a Szovjetunió válaszát Magyarországnak az antikomintern-egyezményhez való csatlakozására.

Az értékes dokumentumok sorát az 1939-es sztrájkok, a dolgozók újból fellángolt harcairól szóló csendőri jelentések zárják be.

A KMP-nak a népért, az emberi haladásért folytatott hősi harcai nem voltak hiábavalóak. A magyar nép többsége megtanulta megbecsülni az érte harcoló kommunistákat, az olyan hősöket, mint Martos Flóra, aki börtönben halt hősi halált a dolgozókért vívott harcban.

A kötet végén időrendi áttekintés és irodalomjegyzék segíti az olvasókat. A közölt képanyag változatosabbá és szemléletesebbé teszi az anyagot.

Amikor a sorozat első kötete megjelent, az előszó ezt a feladatot tűzte maga elé: „Sorozatunk célja az, hogy egyes alapvető kérdések, egyes események bemutatásával megkönnyítse a magyar párttörténet tanulmányozását, fontos kiegészítő anyagot nyújtson a pártfőiskolai előadásokhoz."

A kötet szerkesztői ezt az ígéretet megvalósították.

K. J.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

LE MAIRE FRANCIA—KURUC BRIGADÉROS EMLÉKIRATA II. RÁKÓCZI FERENCHEZ 1706 ELEJÉN

I.

BEVEZETÉS

II. Rákóczi Ferenc francia diplomáciai kapcsolatainak okmányaiban dolgozva, az Országos Levéltár Rákóczi-Aspremont levéltárában egy, hadtörténeti szempontból rendkívül érdekes emlékiratra bukkantam. Az emlékiratot tudomásom szerint eddig még senki sem használta fel és nyilvánosságra sem hozta. *Le Maire* francia-kuruc hadmérnök, brigadéros, Rákóczi főhadiszállásán a Fejedelem környezetében nemcsak hadiműszaki, de hadászati és harcászati kérdésekben is megbízhatón kitűnő szaktanácsadója volt. Rákóczi őt 1705 telén úgylátszik megbízta, hogy szemlélje meg az ország nyugati felén lévő hadszíntereket, várak állapotát, tájékozódjék a közelmúltban lefolyt harcokról, a kuruc hadi nép hangulatáról, életéről és tegyen minderről neki részletes jelentést. Ezt a 22 oldalból álló, franciául írt emlékiratot kívánom magyar nyelvre átültetve ebben a közleményemben bemutatni, hogy a Rákóczi-szabadságharc háborús részleteivel később is foglalkozó hadtörténészek ehhez az elkerülhetetlenül szükséges forrásanyaghoz így könnyen hozzáférhessenek.

II. Rákóczi Ferenc hadseregében a kurucok oldalán harcoló francia tisztek és csapatok szereplését már eléggé részletesen ismerjük.[1] Tudjuk, hogy XIV. Lajos francia király engedélyével nemcsak tisztek vettek részt a kuruc háborúban, hanem zártrendű csapatkötelékek is. A kuruckor iratanyagából mintegy 80—86 francia tiszt nevét sikerült kihámoznom, akik Rákóczi zsoldjában különböző rendfokozatban és beosztásban szolgáltak. Két francia gránátos gyalogezred — kb. 400—400 fővel —, Fierville és Bonafous ezredesek alatt, egy-két francia század a Fejedelem udvari lovasgránátos ezredében báró Vissenacque ezredes alatt, végül 1—2 francia század a Charrière ezredes parancsa alatt álló idegen lovas zsoldosezred kötelékében szerepelnek a Fejedelem közvetlen parancsa

[1] *Árpád Markó:* Les soldats français dans la guerre d'independence du Prince François II. Rákóczi 1703—1711 Paris Revue des Etudes Hongroises. Tome VII. Magyarul rövidebben: Francia katonák II. Rákóczi Ferenc seregében, Magyar Katonai Szemle, 1934. 200—213. o.

alatt álló udvari hadak hadrendjében. Összesen mintegy 1000—1500 francia katona harcolt a kuruc haderő kötelékében.

Legnagyobb nyereség volt Rákóczi számára az, hogy XIV. Lajos az ő kérésére, főleg műszaki és tüzérszakembereket, magasabbrangú hadmérnöktiszteket küldött hozzá, mert a kuruc haderőnek ezekre volt leginkább szüksége. A török hódoltság utáni korszak magyar katonaságában ezeket a fegyvernemeket kevésbé kedvelték. Rákóczi azért azt szerette volna, hogyha ezek a tisztek az arra hajlamos kuruc tisztek oktatói és kiképzői lettek volna, tüzérségi, hadmérnöki, várépítési ügyekben és várharcok alatt. Ez a terve nem sikerült. A kuruc tábornokok és tisztek szívesen elismerték francia bajtársaik szaktudását és vitézségét az ilyen természetű vállalkozásoknál, de maguk nem nagyon kedvelték ezeket a fegyvernemeket. Bizonyítéka ennek az, hogy Sréter János brigadéroson a kuruc tüzérség felügyelőjén kívül, csak egy-két magyar tiszt nevét ismerjük, akik ezeknél a fegyvernemeknél szolgáltak. Így tehát érthető, hogy a francia tisztek közül, főleg a magasabb képzettségű műszaki tisztek Rákóczi környezetében szívesen látott bajtársak voltak. És azt is el kell ismernünk, hogy ezek közül többen nagy érdemeket szereztek a kurucok kezébe jutott várak kiépítésénél, rendbehozatalánál és a tüzérség alkalmazásánál.

Az említett 80—86 francia tiszt közül mind katonai multjuknál, mind a francia hadseregnél viselt rangjuknál és szaktudásuknál fogva, négyen kapták meg azonnal a kuruc brigadérosi rendfokozatot. Mégpedig, La Motte, Le Maire, Chassant és Damoiseaux. Közülük csak egy — Chassant — volt gyalogos tiszt, a többiek hadmérnökszakemberek. La Motte, Rákóczihoz való csatlakozása előtt az európai hírű francia várépítő, Vauban marsall (1633—1707) segédtisztje volt. Kilenc francia tiszt érte el az ezredesi fokozatot.

A legelső francia tiszt, aki XIV. Lajos megbízásából már 1704 elején jelentkezett Rákóczinál, Fierville d'Herrissy Lajos lovag ezredes volt.[2] Inkább katona, mint diplomata, ezért örömmel adta át helyét rövid idő mulva Des Alleurs márki, francia altábornagynak, aki 1704, március 12-én jelentkezett Le Maire-rel a Fejedelemnél, akkori főhadiszállásán Egerben.[3] Des Alleurs Franciaországból két hadmérnök tiszttel utazott Magyarországba, Le Maire és Damoiseaux kíséretében. Utóbbi útközben — mivel Törökországon és Erdélyen keresztül jöttek Magyarországba, — Medgyesen maradt, a kuruc erdélyi haderő akkori parancsnokának Forgách Simon tábornoknak kérésére, hogy e megerősített császári helyőrség elleni ostromot vezesse.[4] Rákóczi örömmel fogadta Le Maire bemutatkozását s nem is csalódott benne. Amíg ez a francia tiszt itt a

[2] I. m. 200 o.

[3] *Márki Sándor:* Des Alleurs altábornagy Rákóczinál. Hadtörténelmi Közlemények 1917.

[4] II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai. Új kiadás Vas István fordításában. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1951. 108. o. Továbbiakban röviden: Rákóczi Emlékiratai.

szabadságharc alatt 1704-től 1710 nyaráig Rákóczi zsoldjában szolgált, széleskörű katonai tudásával, hadmérnöki képzettségével és — mint az alább közlendő emlékiratából kitűnik, — körültekintő, helyes harcászati érzékével, nemkülönben a várak és erődítmények kiépítésével tanúsított magatartásával méltán kiérdemelte a Fejedelem bizalmát és a magyar szabadságharc ügyének igen értékes szolgálatokat tett.

Közelebbi személyi adatait nem ismerjük. A francia hadseregben előbb és később teljesített szolgálatáról sem sikerült eddig semmit sem megállapítanom, bár a Budapesten működő francia Insitut Français en Hongrie egyik tisztviselője is készséggel járt kezemre. Neve sem az ismert Larousse lexikonokban, sem más francia lexikonokban sem található. Valószínűleg nem volt előkelő származású egyén, tehát neve nemesi évkönyvekben, genealógiai munkákban sem fordul elő. Magyarországi szereplésének összefüggő ismertetésére sincs elég adatunk, így tehát csak azt a pár szórványos utalást tudom felemlíteni, ami az itthoni Rákóczi levéltárakban és már megjelent kiadványokban róla olvasható. De ezekből is megállapíthatjuk, hogy Rákóczi őt feltétlen bizalmával ajándékozta meg és gyakran küldte a harcoló csapatokhoz hadmérnöki feladatok megoldására. Így pl. 1705 március 26-án a Solt körül táborozó Török András jász-kun vicekapitánynak adott utasításában olvashatjuk,[5] hogy siessen: „...minden késedelem nélkül az ő kegyelme mellé adjungált Brigadéros Incsellérrel a solti sáncokhoz." Rákóczi emlékirataiból és levelezéseiből az is kitűnik, hogy Le Maire, hacsak nem kapott valami különösebb feladatot, Rákóczi közvetlen környezetében tartózkodott, mint a Fejedelem műszaki szaktanácsadója. Az 1705-ik évben fontos feladatokkal bízta meg őt. Elküldte Bercsényi táborába, hogy kémlelje ki Esztergom várát, készítse elő annak ostromtervét.[6] Onnan Lipótvár vidékére küldte, hogy megépítse azt a kelepcét, amibe Rákóczi igen ügyesen akarta becsalni a Vág—Dudvág alkotta szög mocsarai közé Herbeville császári marsall főcsapatát. Az egész védelmi vonal kiépítését, amibe Herbevillenek okvetlenül bele kellett ütköznie, Le Maire-re bízta,[7] aki a zsákutca elzárására hevenyészve ügyesen megépített sáncvonalat állított fel. Mint ismeretes, a Rákóczinak ezt a valóban kitűnően megtervezett és helyes terepérzékkel kiagyalt tervét hadvezéreinek ügyetlensége meghiúsította. Herbeville kijutott a kelepcéből, továbbment Lipótvár megerősítésére s onnan nyugat felé vonulva Pudmericz-nél 1705 augusztus 11-én vívta a nagy csatáját Rákóczi főseregével, amely a kurucok vereségével végződött.[8] Azután a bécsi Udvari Haditanácstól kapott parancs szerint levezette seregét Erdélybe az ott válságos helyzetbe jutott Rabutin császári marsall megsegítésére.

[5] Archivum Rákóczianum. IX. kötet 176. o. Továbbiakban A. R.
[6] Rákóczi Emlékiratai 113. o.
[7] *Markó Árpád:* II. Rákóczi Ferenc a hadvezér. Bp. 1934. 252. o.
[8] I. m. 261—289. o.

Bercsényi az 1705. évi nyári hónapok alatt kelt leveleiben ismételten emlegeti Le Maire-t, mindenütt magával viszi, mert szüksége van szaktudására, különösen Nyitrán, ahol sok a fogyatkozás. (1705. július 26-iki levele.)[9] Ugyanez év október 8-án írja, hogy Le Maire Püspökinél sáncot készít.[10] Október 17-én elküldi Rákóczinak Le Maire részletes jelentését a Vörösvár körüli helyzetről. December 16-án pedig jelenti, hogy: „... Lemér most Óvárt recognoscálja."[11] 1706. április 11-én jelenti Bercsényi Rákóczinak, hogy az ungvári tervrajzokra Le Maire fogja a választ megadni.[12] Április 16-iki jelentéséből pedig megtudjuk, hogy Le Maire: „... Lipótvárat árasztja vízzel." Április 22-én jelenti: „... a földvári passzus építéséről Leméreel kell konferálnom."[13] Le Maire pedig 1706. július 10-én Csornáról jelenti a Fejedelemnek, hogy Kapuvár körül az aratás miatt nem tud sáncokat építeni.[14]

Az 1706-ik évben a legfontosabb feladat, amit Le Maire elvégzett, az esztergomi vár körüli tevékenysége volt. Rákóczi emlékirataiban erről külön is megemlékezik. És amint Le Maire alább közlendő emlékiratából kitűnik, ő volt az, aki nyomatékosan felhívta a Fejedelem figyelmét ennek a várnak hadászati jelentőségére. Bercsényi már április 24-én jelenti, hogy Le Maire Esztergomot visitálja.[15] E vár ostromában, majd később kiépítésében Le Mairenak és munkatársának, De La Riviére francia-kuruc hadmérnök ezredesnek volt nagy érdeme. Esztergomot a kurucok 1706 nyarán kezdték ostromolni, a Fejedelem személyes jelenlétében. A vár ostromát ismertető régebbi leírások[16] elég pontosan elmondják annak lefolyását, de szakszerűen csak a legutóbbi időben foglalkozott ezzel Perjés Géza: Esztergom 1706-iki ostroma és az ostrommal kapcsolatos hadműveletek című kitűnő — tömören összefoglaló — tanulmányában.[17] A tulajdonképpeni ostrom július 24-én kezdődött és a vár szeptember 19-én kapitulált. Sajnos, csak rövid ideig volt a kurucok kezében, mert azt a császáriak október 11-én visszafoglalták. Perjés helyesen állapította meg, hogy Esztergom megvívása: „Rákóczi legszemélyesebb elhatározása, mondhatni féltve dédelgetett gyermeke volt."[18] De hogy Rákóczi annak jelentőségét felismerte, az, azt hiszem, Le Maire itt ismertetendő emlékiratának köszönhető, aki a sok széthúzó jelentéktelen portyázás, kisebb helységek elfoglalása helyett, ismételten és nyomatékosan hangoztatja, hogy mindennél fontosabb Esztergom megvétele.

9 A. R. IV. 600.
10 A. R. IV. 711.
11 A. R. IV. 703—745.
12 A. R. I. 521.
13 A. R. V. 100 és 535.
14 Országos Levéltár Rákóczi — Aspremont Lt. Caps. C. Fasc. 47.
15 A. R. V. 110.
16 *Márki Sándor:* II. Rákóczi Ferenc. I. kötet. 555—561. o. *Villányi Szaniszló:* Három évtized Esztergom megye és város multjából.
17 *Perjés Géza:* Esztergom 1706. évi ostroma és az ostrommal kapcsolatos hadműveletek. Hadtörténelmi Közlemények, 1954. 2. füzet.
18 s. m. 194. o.

Ha ez a vár nincs a kezünkben, a többi kisebb jelentőségű hely birtokával nem sokat érünk el. Az ostrom alatt Le Maire állandóan Rákóczi mellett volt és ő vetette fel azt az akkor szokatlannak tetsző eszmét, hogy a várat a Duna északi partjáról, tehát Párkány felől is kellene ágyúkkal lövetni. Szokatlan és az akkori lőtávolságok mellett, merész elhatározás volt a Dunán át, tehát 600—700 méter távolságról irányítani a tüzérség tüzét. De Rákóczi elfogadta javaslatát s a párkányi Dunapartról 11 ágyúval törette a vár északi falait.[19]

Rákóczi külpolitikai kérdésekben is meghallgatta Le Maire véleményét. Így például magával vitte 1706 decemberében Rozsnyóra,[20] ahol az ott tartott tanácsüléseken készítették elő a választ XIV. Lajos felszólítására, amelynek következménye, mint ismeretes, az ónodi abrenunciátio volt.

A kurucok legerősebb vára, az Esztergom közelében fekvő Érsekújvár, a szabadságharc egész ideje alatt szilárdan tartotta magát. A felvidéki hadműveletekre nagy jelentőséggel volt az a körülmény, hogy ennek bástyáit és a vár belső és külső erődítményeit Le Maire brigadéros és Rivière ezredes az 1705-ik év tavaszán nagy szaktudással elsőrangú erődítménnyé építette ki. A Rivièretől rajzolt színes vázlatból[21] megállapíthatjuk, hogy a várat a Vauban-rendszerű erődítési szabályok szerint építették ki. Ez a vár a felkelés utolsó évéig a kurucok kezében maradt és azt Pálffy csak hosszú és szívós ostrom után tudta 1710 szeptember 23-án megadásra bírni.

1708-ban és 1709-ben is többször találkozunk Le Maire nevével a Fejedelem utasításaiban. 1708 szeptemberében közli Rákóczi Bercsényivel, hogy Le Maire Kassa oltalmazására rendelkezésére áll.[22] A francia brigadéros el is utazott Kassára, de mint Rákóczi írja Bercsényinek, nincs megelégedve Kassa felszerelésével, főleg a lövőszerkészletben mutatkozó hiányokat kifogásolja.[23] December 4-én pedig megtudjuk Rákóczi leveléből, hogy Le Maire a váradi ostromzár tervét lehetetlennek tartja.[24] Egyik leveléből kitűnik az is, hogy a francia brigadérosnak nagy érdemei vannak Ungvár védőműveinek újjátervezése körül, 1709—1710-ben.[25]

Le Maire brigadéros az 1710. január 22-én vívott romhányi csata alatt is Rákóczi környezetében volt. Bercsényi ezen az utolsó nagy csatán nem volt jelen,[26] mert akkor a felvidéken elhelyezett csapatoknál

[19] s. m. 163. o.
[20] Országos Levéltár Rákóczi-Aspremont Lt. Caps. C. Fasc. 47. Le Maire egyik levelét e helyről keltezi december 16-án.
[21] Érsekujvár váráról készített színes vázlatát közli *Thaly Kálmán:* Ocskay László c. munkája II. kötetében.
[22] A. R. II. 343.
[23] A. R. V. 381.
[24] A. R. II. 370.
[25] A. R. VIII. 386.
[26] *Markó:* II. Rákóczi Ferenc a hadvezér. 351—380. o.

tartózkodott. Hogy tiszta képe legyen erről a szerencsétlen harcról, Rákóczi Le Maire-t küldte hozzá s január 31-én írt levelében üzeni neki, hogy: „... ezen harcunk circumstantiájáról legjobb relatiot Lemér fog adhatni."[27] Két hét múlva, február 16-án pedig utasítja Bercsényit, hogy mivel: „... Károlyi incsinért kér, küldje kegyelmed Lemért Ecsed építtetésére." Mindezekből a szórványos adatokból csak azt látjuk, hogy ahol műszaki, katonai feladatok megoldásáról volt szó, Le Maire volt Rákóczi bizalmas és fáradhatatlan munkatársa.

Le Maireről sajnos nincs személyleírásunk és életkörülményeiről sem tudunk semmi közelebbi adatot. Az azonban bizonyos, hogy gyenge szervezetű ember lehetett. Rákóczi és Bercsényi levélváltásából az 1706-ik évben ismételten kitűnik,[28] hogy Le Maire betegeskedik. Március 12-én írja a Fejedelem Bercsényinek, hogy Le Maire igen beteg. Pár nap múlva, március 20-án közli vele, hogy Le Maire: ... „jobban van, rövidnap indulhat."[29] 1709-ben ismét beteg lett a francia brigadéros. Rákóczi június 14-i levelében értesíti Bercsényit: „mihelyt Lemér egykevéssé jobbacskán lészen" ... elküldi hozzá.[30]

A francia hadmérnök brigadéros 1710 első felében még Rákóczi táborában volt, de már útrakészen hazafelé. Rákóczi Emlékirataiban [31] írja, hogy: „Bercsényi a romhányi csata után azt ajánlotta nekem küldjem Franciaországba Le Maire mérnök-brigadérost azzal az ajánlattal, melyet a cár tett nekem a poltavai ütközet után, tudniillik, hogy ha a francia király követet küld hozzá, szövetségre lép ezzel az uralkodóval, egész győztes hadseregével segít nekem és kényszeríti a császárt arra, hogy békét kössön Franciaországgal ..." Ugyancsak Emlékiratainak egy későbbi oldalán azt írja, hogy Le Maire február végén[32] utazott el. Rákóczi Emlékiratait, mint tudjuk, sok évvel a szabadságharc után írta, így a dátumokra és némely adatra nem emlékezhetett pontosan. A valóság Le Maire elutazása körül az, hogy nem Bercsényi, hanem Des Alleurs ajánlatára küldte a brigadérost Franciaországba, mégpedig nem februárban, mert március 28-án még Rákóczi táborában volt.[33]

Rákóczi 1710 március 14-én Jászberényből[33a] jelenti be XIV. Lajosnak Le Maire Párizsba utazását. Ezt írja: ... „Ámbár Le Maire Úr, Felséged hadmérnöke ebben az országban nekem igen értékes szolgálatot végez és ez a tiszt méltán kiérdemelte kitűnő magaviseletével az én és tábornokaim elismerését, — éppen ezért őt választottam ki arra, hogy Felséged színe elé küldjem, hogy beszámoljon a Szövetkezet Rendek ügyeinek állásáról, mert arra gondoltam, hogy Felséged bizonyára több

[27] A. R. III. 12.
[28] A R. I. 104. 424. 483.
[29] A. R. I. 491.
[30] A. R. II. 484.
[31] Rákóczi Emlékiratai 203. o.
[32] Rákóczi Emlékiratai 205. o.
[33] A. R. III. 85.
[33a] a Párisi Külügyminisztérium: Correspondance politique Hongrie. Tome XV. 212—220.

hitelt ad egy alattvalója szavainak, mintha én küldenék innen az országból valakit..." Le Maire el fogja mondani, hogy mit remélhetnek Rákócziék még a háború folytatásától, hogy mi történt Felső-Magyarországon és a Dunántúl. És, ha a királynak tetszenék őt a válasszal visszaküldeni, ennek Rákóczi igen örülne.

1710 február 24-én a Fejedelemnek Bercsényihez intézett levelében ezt olvassuk:[34] „Desalörs leveléből látván szükségét Lemér Franciaországba menetelinek". Ugyanezen a napon még egy levelet ír Bercsényinek, ahol szinte megemlíti, hogy Des Alleurs javasolja, Le Maire Párizsba küldését: „Ha jól considerálom, talán nem is vallunk nagy kárt elmeneteliben: mivel magam is félénknek tartom, építeni penig már keveset fogunk". A „félénk" jelzőt talán arra érti Rákóczi, hogy Le Maire beteges állapota miatt óvatos. Az a kijelentése pedig, hogy építeni már keveset fognak, visszatükrözi Rákóczi szomorú borúlátását, amellyel a kurucháború végefelé való közeledését előre látta. Akkor, 1710 februárjában a szabadságharc kezdett összeszorulni arra a területre, ahonnan elindult, Kelet-Magyarország sarkába. Érsekújvár és egynéhány vár ugyan még tartotta magát, de abban igaza volt Rákóczinak, hogy építeni, azaz új erődöket létesíteni, vagy elfoglalt erődöket rendbehozni már nem igen fognak.

1710 március 15-én írja Rákóczi Bercsényinek, hogy Le Maire távozása folytán Kassa megerődítési munkálatainak folytatását Rivièrenek kell véghezvinni. Tehát őt is Le Maire-vel együtt küldi, hogy: „... informatiot vegyen".[35] Március 28-i levelében olvassuk, hogy Le Maire sürgeti utazását, tehát akkor még Magyarországon volt.

Hogy mikor köszönt el a Fejedelemtől, annak nyomát nem találtam, de az bizonyos, hogy 1710 július 26-án a Fejedelem arról értesítette Bercsényit, hogy Le Maire Danzigból elutazott.[36]

Abban az időben nem volt egyszerű dolog Magyarországból Franciaországba utazni. A Rákóczi szolgálatában állott francia brigadéros nem utazhatott a legrövidebb úton az ellenséges osztrák és német területeken át, hanem azt az útat választotta, amelyen Rákóczi diplomatái és a hozzá utazó holland, angol békeközvetítők utaztak, mégpedig Lengyelországon keresztül. Az Emlékiratok előbb közölt idézetéből kitűnik, hogy Le Maire utazását Rákóczi egy diplomáciai üzenetközvetítésével kapcsolta össze, amelynek következtében Le Mairenek Lengyelországban a cár követeivel és megbízottaival is kellett tárgyalni. Itt azonban nehézségek merültek fel. Rákóczi ezt írja Emlékirataiban:[37] Varsói szerződésünkben kikötöttük, hogy az én útleveleimet tiszteletben tartják az orosz hadseregben, mint ahogy a cár útleveleit is Magyarországon. Azt hittem, hogy Le Maire biztonságban utazhat. De Janus tábornok, aki később a cár szolgálatából

[34] A. R. III. 51.
[35] A. R. III. 75.
[36] A. R. VI. 582.
[37] Rákóczi Emlékiratai 203. o.

átállt a császárhoz, megvizsgálta Le Maire iratait, visszaadta neki azokat, sőt magát is tovább engedte, de értesítette a titokról a bécsi udvart." Ugylátszik ez a fennakadás okozta, hogy Le Maire csak nyár végén érkezett Párisba. Első jele ennek az a levél, amelyben 1710 szeptember 10-én Párisból jelenti Rákóczinak megérkezését.[38]

Ennek a pontos adatnak ismeretében, tehát meg kell állapítanunk, hogy Thaly Kálmán tévedett, amikor az Archivum Rákóczianum III. kötetében egy 1710 október 1-i levélben Le Maire itt tartózkodásáról tesz említést. Ebben a levélben ugyanis Rákóczi azt írja Bercsényinek, hogy ha Szolnok veszélyben van: „az vén ingeniert ne felejtse kegyelmed ott." Thaly az ingenier szó után zárójelben odaírta Le Maire nevét.[39] Itt nyilván valamelyik más öreg francia hadmérnökről lehetett szó, mert mint említém, Le Maire szeptember 10-én már Párisból keltezi levelét, s többet nem tért vissza Magyarországba.

Életének további folyásáról nincs adatunk.

Mielőtt Le Maire emlékiratának tartalmával megismerkednénk, röviden vázolnom kell a kurucháború helyzetét az emlékirat megszerkesztését megelőző hónapokban, azaz 1705. év utolsó negyedében.[40]

Az egész akkori magyar felvidék Rákóczit uralta. Tudjuk, hogy Bercsényi hadaival már 1703 telén elérte a morvaországi határszélt s azóta a kuruc csapatok az egész Felvidéken, — kivéve néhány a császáriak kezében lévő várat — akadálytalanul mozoghattak. Pozsony, néhány km-es körzetével együtt azonban nem került Rákóczi birtokába. Mindenesetre mulasztás volt, hogy Bercsényi apróbb határszéli portyázások helyett nem fogta össze egész haderejét erre az egy célra. Az tagadhatatlan viszont, hogy a Morva vonalán túli portyázások, amelyek egészen Bécs határáig is eljutottak, nemcsak erkölcsi, hanem anyagi sikereket is hoztak. A Dunán túli országrészekben a kurucok helyzete kedvezőtlenebb volt. Tudjuk, hogy 1704-ben Károlyi hamar felszabadította a lovasseregével az egész Dunántúlt, de könnyelmű és laza hadvezetése nem hozott tartós sikereket, sőt onnan a császáriak hamarosan kiszorították. Fegyelmetlen csapatainak garázdálkodása pedig rossz emlékeket hagyott a dunántúli lakosság szívében. 1705-ben a Fejedelem Károlyit mégegyszer átküldte a Dunántúlra. Hadműveletekezdetben sikeres volt. Brucknál keresztülgázolt a határon, osztrák községeket elhamvasztott, egész Bécs alá jutott, anélkül, hogy Heister ebben megakadályozhatta volna őt. De pár hónap múlva a Balaton mellett Kilitinél újból vereséget szenvedett s a Dunán át visszatért az Alföldre. Ugyszintén sikertelen volt a kurucoknak a Bottyán vára és a Dunaföldvár melletti próbálkozása, pedig a Fejedelem nagyon helyesen a hadműveletek súlypontját a Dunántúlra szerette volna áthelyezni, hogy a háborút Bécs ellen nemcsak Magyarország felől, de

[38] Párisi Francia Külügyminisztérium Correspondance Politique Hongrie Tome XV. fol. 270.
[39] A. R. III. 172.
[40] *Markó Árpád:* i. m. 172—178.

innen is folytassa.[41] A Dunántúl felszabadítását most Bottyánra bízta, aki -- lendületes támadások sorozatával 1705 november havában elfoglalta a Dunántúl keleti fontos pontjait, azután győzedelmesen haladt Győr és Sopron megyéken keresztül Sopron városáig.[42] 1706. január 2-án megkezdte a vár bombázst, de kénytelen volt onnan január 9-én eredménytelenül elvonulni.[43]

1705. utolsó hónapjaiban Erdélyben is felélénkült a harc. Herbeville marsall seregét az Alföldön keresztül odavezette.[44] Rákóczi 1705. szeptember 8-án Szécsényből maga is elindult, hogy az Erdély északnyugati határszélén összegyűjtendő kuruc haderő fővezérségét átvegye és megakadályozza Herbevillenek Erdélybe való bevonulását. Ez nem sikerült, mert 1705. november 11-én. Zsibónál a Szamos völgyében súlyos vereséget szenvedett.[45] A csata után Károlyit otthagyta egy seregcsoporttal, maga pedig munkácsi várába vonult, ott töltötte az év végét.[46]

A császári haderő 1705—1706. fordulóján szétforgácsolva viselt hadat. Főkép a Dunántúl és a Morva határszélen és Erdélyben, de seholsem tudott döntő csapást mérni a kurucokra. Pálffy János tábornok Pozsony tájékán, Heister Hannibál tábornok pedig (a volt főparancsnok öccse) Szentgotthárd körül táborozott. De a két seregcsoport nem volt elég erős ahhoz, hogy a kurucokat döntő csatában megsemmisítse.

Rákóczi 1705 nyarától decemberéig távol volt a nyugati Felvidék és Dunántúl hadszíntereitől. Bár kapott onnan rendszeres jelentéseket Bercsényitől, Bottyántól, de helyileg mégis igen távol lévén, hiányzott a közvetlen kapcsolata hadserege eme részeivel s nem is lehetett kellően tájékoztatva a valódi helyzetről. Ezért érezte szükségét annak, hogy mindarról, ami távollétében nyugaton történt, egy megbízható szakembere révén szerezzen tájékoztatást. Azt hiszem tehát ennek köszönhetjük Le Maire odaküldését és ennek eredményeképpen az itt tárgyalandó részletes emlékiratát.

II.

LE MAIRE EMLÉKIRATÁNAK TARTALMA ÉS KÜLALAKJA[47]

Az emlékirat tartalmára vonatkozólag meg kell jegyeznünk, hogy az voltaképen két egymástól független részből áll. Első felében (e közlemény 178. oldaláig) megfigyeléseit és szemléjének eredményét jelenti a Csallóköz feletti területről, azután a különböző dunai ágak közti helyzetről és a Dunántúl északnyugati és keleti részéről. Rendkívül érdekesen,

[41] *Markó Árpád:* Bottyán tábornok harcai Bottyán vár körül. Magyar Katonai Szemle 1933.
[42] *Thaly Kálmán:* Bottyán János életrajza, Pest, 1865. 70—109. o.
[43] *Thaly Kálmán:* Bottyán János 98—109. o. Ritter János soproni polgár krónikája, kiadta Thaly Kálmán Tört. Naplók Budapest, 1875. évfolyam.
[44] *Markó Árpád:* Herbeville marsall útja Erdély felé 1705. őszén. Hadtörténelmi Közlemények 1935.
[45] *Markó Árpád:* II. Rákóczi Ferenc 289—320.
[46] Rákóczi Emlékiratai 141—142.
[47] Az eredeti emlékirat az Országos Levéltárban a Rákóczi Aspremont Levéltárban. Caps. A. I. — Fasc. 10. iratköteg elején az 5. darab.

határozottan megállapítható hadászati és harcászati érzékkel bírálja a különféle védelmi vonalak használhatóságát, az azokon szükséges munkákat, különösen pedig a helyzetüknél fogva fontos városok, várak körüli helyzetet. Őszintén, minden kertelés nélkül megmondja azokat a hibákat, amiket a kuruc legfőbb vezetők ezeken a hadszíntereken, — azaz Bercsényi a Dunától északra, Bottyán a Dunától délre, — elkövettek és röviden vázolja az egyes nevezetesebb helyiségek körüli harcok lefolyását úgy, ahogy azt ő a helyszínen megállapította és átélte. Leírása sok tekintetben ellentmond a már ismert közléseknek. Különösen ellentétben állanak megállapításai a Pápa, Kapuvár és Sopron megvívása körül ismert leírásokkal, amelyek túlnyomórészben Thaly Kálmánnak Bottyán Jánosról írott életrajzban olvasható leírások nyomán készültek.

Sopron ostromát, mint szemtanú szemléltetően adja elő, aminthogy jellemzéseit általában a személyes átélés közvetlensége teszi különösen érdekessé. Le Maire brigadéros emlékiratában nem közöl harmad-negyedkézből kapott híreket, vagy ellenőrizhetetlen mende-mondákat, hanem csak arról ír, amit ő maga tapasztal. Emlékiratának ebben az első felében különösen fontosnak tartom Esztergom vára jelentőségének erős hangsúlyozását. Minden mellékes, bár esetleg kisebb eredménnyel kecsegtető vállalkozást, átkelést a Duna különböző ágain — haszontalan dolognak tart, amíg Esztergomot a kurucok nem foglalják el. Ha ezt megteszik, erre a fontos pontra és közel szomszédságban lévő Érsekújvár várára támaszkodva urai a Duna mindkét partjának és ez a terepszakasz alapvonalát képezheti minden egyéb hadműveletnek.

De fontosnak tartja a két említett váron kívül a Duna alsó folyásának biztosítását is, e célból Földvár és Paks megerősítését és kiépítését. Mind a két helynek méltatása emlékiratában igen érdekes és tanulságos.

Emlékiratának második felében kifejti gondolatait a háborúban annyira szükséges fegyelemről, a feljebbvalók tekintélyéről a katonák engedelmességéről. Irásában látszik, hogy művelt, tanult ember, hadtörténelmi munkákkal foglalkozó, gondolkodó katona volt. A fegyelemre rendre való példáit Zrinyi Miklóshoz hasonlóan a régi rómaik hadszervezetéből veszi, s kifejti, hogy azt, amit azok el tudtak végezni, ha egy országot elfoglaltak, arra mi is képesek lehetünk. Idézi Franciaország példáját, amely sokkal népesebb seregekkel szemben is tudott sikert elérni mert soraiban rend, fegyelem, engedelmesség uralkodott. Le Maire, amikor ezeket írta, bizonyára a Turenne (1611—1675) és Condé (1621—1686) hírneves francia hadvezérek valóban kíváló hadseregeire gondolt. A várak és a várharcok jelentőségét pedig Vauban marsalltól tanulta.

Igen szomorú kép az, amit személyes tapasztalatai és megfigyelése alapján a kuruc hadsereg legfőbb és alantas tisztjeiről fest. Általában tudatlan, léha, nemtörődöm természetű embereknek vázolja, akik a reájuk bízott legénységre semmi hatást éppen azért nem gyakorolnak. Viszont az akkori kuruc ezredek katonáiról sem tud sok jót mondani,

mert saját példáján tapasztalta, hogyha egy tiszt pl. ágyúlövésektől megriadva elhagyja helyét, csapata is szétszéled. Ha figyelmesen olvassuk Le Maire fejtegetéseit, nincs az az érzésünk, hogy ő rosszindulatú gyűlölködő, vagy vádaskodó irányzattal írja le mindezeket és viszi a Fejedelem elé, mert ismétlem, hogy nem szóbeszédek után fecseg, hanem saját élményeit adja elő minden erősebb színezés nélkül. Persze írásainak megítélésénél két szempontot kell figyelembe vennünk. Az emlékirat írója nem magyar ember, hanem idegen, francia. Beszélni a magyar katonával nem tud, tehát nem ismerheti fel a kuruc szabadságharcban rejlő forradalmi népi erőt, amely Rákóczi igen sok csapattestében megvolt. A zsibói csatavesztés utáni Erdélyben hagyott kuruc hadinép például a tisztek nélkül is kitűnő eredményt tudott elérni a népi és parasztság soraiból származó katonák aprólékharcaiban.

A második szempont, ami szerint el kell bírálnunk fejtegetéseit az, hogy ő egy évszázados hagyományokból összekovácsolt, reguláris francia hadseregből jött át Rákóczihoz, ahol — főleg akkor, a szabadságharc első éveiben, — csak gyorsan összeállított és autodidakta tisztektől vezetett szabadcsapatszerű alakulatokat látott. Hiszem, hogyha ezt az emlékiratát nem 1706. elején szerkeszti, hanem 1707—8-ban, amikor Rákóczi hadserege külső megjelenésében is már jórészében (udvari hadak, reguláris huszárezredek, stb.) egységesen öltözött, rendes katonaság képét nyujtotta, talán máskép jellemezte volna Rákóczi hadseregét.

Bírálataiban azoknak a tiszteknek neveit, akiket lesujtó módon kénytelen megitélni, — tapintatosan nem nevezi meg, nehogy írásban is megrögzítse szégyenletes magatartásukat. Módja volt különben neki, ha ő azt az emlékiratot Rákóczinak személyesen — ami valószínű — adta elő, azokat a Fejedelem előtt meg is nevezni. De hangsúlyozom, hogy bírálatának célja, — az, hogy tanítani akar. Ezt anélkül, hogy külön nyomatékosabban hangsúlyozná, a figyelmes olvasó kiérezheti. Mélyen fájlalja azt, hogy a kuruc haderő egy ilyen fejedelmet, mint Rákóczi, aki egész életét a magyar szabadságharc visszaszerzésének szentelte, és csatákban, példás, halálfélelmet nem ismerő bátorsággal állja az ellenség tüzét — nem szolgálja olyan odaadással és vitézséggel, mint ahogy ezt ő megérdemelné. Mindenestre jellemes férfi lehetett Le Maire brigadéros, aki kiküldetését Rákóczihoz úgy fogta fel, ahogy azt XIV. Lajos a kurucokhoz küldött tiszteknek írásban meghagyta. Amikor Fierville ezredest, első összekötő tisztjét Magyarországba küldte Rákóczihoz, 1704. elején, 1703. november 12-én Versaillesben neki adott írásbeli utasításában ezt olvassuk: ... "S'ils peuvent joindre le Prince Ragotzi, il aura soin qu'ils obeissent exactement, puisqu' servant ce Prince ils serviront aussi Sa Majestê."[48]

[48] Fierville utasításának kivonatát közli Markó Árpád Rákóczi francia katonáiról irott francia tanulmányában id. helyen. Eredetije a párizsi Külügyminisztérium Hungarica gyüjteményben. Hiteles másolata a Hadtörténelmi Intézet Levéltárában, a kuruckori iratok gyüjteményében 1704. Fasc. 38. sorszám alatt található.

Azaz, ha nekik (t. i. a Török- és Lengyelországon keresztül a magyar hadszíntérre igyekvő francia tiszteknek) „sikerült Rákóczihoz érkezni, akkor ő (t. i. Fierville) gondoskodjék arról, hogy feltétlenül engedelmeskedjenek Rákóczinak, mert miközben ezt a Fejedelmet szolgálják, egyúttal Ő Felségét is szolgálják." Le Maire tehát a kuruc hadseregben betöltött magas állásában is, magát a közös francia—magyar ügy szolgálatában lévőnek tekintette, tehát fájt neki az, hogy Rákóczi alvezérei nem igyekeznek szolgálatukat úgy ellátni, ahogy kellene s ezzel a győzelemnek sok kínálkozó alkalmát elmulasztják.

Különös, hogy Le Maire Bottyánról is rossz, jobban mondva helytelen véleményt alkotott magának. Nem ismerte fel a legkiválóbb kuruc tábornok huszáros hadviselésének és önzetlen hazafiúságának szép példáit. Ennek oka talán az lehet, amire Rákóczi Emlékiratainak egyik helyén[49] rámutat, amikor azt mondja, hogy Bottyán: „... beleavatkozott az erődépítésbe is, és sajnos azt hitte, ért hozzá annyira, hogy sohasem hallgatta meg a mérnök-hadnagyot, akit elküldtem hozzá." Bizonyára volt Bottyán és Le Maire közt a soproni ostrom előtt a helyszínen is nézeteltérés, mert a francia hadmérnök még nem tartotta érettnek a helyzetet ahhoz, hogy rohamra menjenek, amikor kifogyott a lövőszer, Bottyán pedig ezt rendelte el s Le Mairenek volt igaza.

Tudjuk, hogy maga Rákóczi volt hadseregének legszigorúbb bírálója, tehát Le Maire helyzetképfestése nem lephette őt meg. Emlékirataiból ismételten kicsendül az a korholó hang, ha tábornokairól, tisztjeiről beszél, amit már Zrinyi írásaiban olvashatunk. Ezért nem ítélhetjük el Le Maire őszinteségét. „... Megbocsássatok magyarok, igazat kell mondanom!... egy csoportban nincs több tisztviselő egy hadnagynál, senki sem néz rendtartást, senki nem kévánja, sőt gyűlöli"... mondja Zrinyi a Vitéz Hadnagy 36. aforizmájában... „Én itt tanulást írok, nem panegyricumot (magasztalást), tanulhatsz pedig attul, aki megmondja miből vétkezel és nem attul, aki dicsér". (5. aforizma). És ugyanezeket az okulásra, tanulságra szánt gondolatokat olvashatjuk a Török Áfium remek mondataiban. Zrinyi is megköveteli azoktól, akikre: ... „a háborúk sorsát bízzuk"... „erkölcsök szempontjából is kifogástalanok legyenek, mert a becsület teszi a katonát jó katonává".[50] Le Maire más szavakkal ezt így mondja: „Ennek elérésére (t. i. a győzelem kivívására) a csalhatatlan és természetes út az, amelyen a csapatban a fegyelmet és a katonák engedelmességét igyekszik megszilárdítani, a tisztikarban pedig a becsületet, és a tisztességet."

Különösen elszomorító az a kép, amit Le Maire a lövőszer elpazarolásáról megdönthetetlen adatokkal bizonyít. Az aprólékharcoknak, ellenséges földre való portyázó, harácsoló betöréseknek Le Maire nem tulaj-

[49] Rákóczi Emlékiratai 111. o.
[50] *Markó Árpád:* Gróf Zrínyi Miklós prózai munkái. Bpest, 1939. 148—157—289. o.

donít nagy jelentőséget. Ő mint reguláris hadseregben felnőtt katona, inkább a módszeres hadakozás híve. Ebben viszont nem adhatunk itt neki teljesen igazat, mert hiszen a kuruc sereg élelmezése, lóanyagának pótlása érdekében nagyon is szükség volt ilyen harácsoló portyázásokra. Persze más elbírálás alá esik az, ha ez a harácsolás az ellenséges ország területén, vagy saját országunkban történik. Mert utóbbi esetben, mint azt Le Maire éppen a Dunántúlon történt fosztogatások, prédálások leírásánál, keményen megírja (ezek Károlyi 1704. évi dunántúli első felszabadító bevonulásának szomorú hatásai), méltán el lehet ítélni a csapatok garázdálkodását, fegyelmetlenségét és a vezető tisztek tehetetlenségét vagy nemtörődömségét.

Az emlékirat utolsó szép mondata Le Maire becsületére válik, mert egyrészt a magyar szabadság szolgálatában való buzgóságát mutatja, másrészt fájdalmát azon, hogy sok kedvező alkalom elvesztése miatt a kuruc haderő nem szerezte meg a Fejedelemnek azt a győzelmet, amit megérdemelt s ennek oka csakis a katonai erények hiánya.

Az *emlékirat külalakjára* vonatkozólag a következőket állapíthatjuk meg.

Az egész irat megfogalmazása azt mutatja, hogy Le Maire egy, talán a helyszínén készített jegyzetekből összeállított fogalmazványt szerkesztett és azután másolta, az akkori korban használt papíros fajtánál finomabb — valószínűleg Franciaországból magával hozott — fehérebb merített papírosra emlékiratának tisztázatát. Ezt bizonyítja az is, hogy a tisztázat vékony spárgával átvarrt füzetbe van folytatólagosan írva. A füzet 22 folio oldalon tünteti fel az emlékirat szövegét és egy, ugyanabból a papíranyagból való boríték-ívbe van befűzve. A boríték-íven Le Maire kezével semmi feljegyzést nem találunk. Első oldalán Thaly Kálmán ismert kékceruzás jegyzése, mint cím olvasható:

„Le Brigadier Le Maire
1706.
február."

A 22 oldalas szövegnek sem kezdetén, sem végén nincs aláírás vagy keltezés. De hogy ez kétségtelenül Le Mairetől származik, annak bizonysága nemcsak a tartalomból vehető ki, hanem abból is, hogy ez az emlékirat az első betűtől az utolsóig Le Maire nagyon szépen olvasható, a Fejedelem iránti tiszteletből szinte kaligrafikus gonddal írt kezeírása. Ezt — t. i. Le Maire kezeírását — az Országos Levéltár Rákóczi anyagában található sajátkezű leveleivel összehasonlítva állapíthatjuk meg. Talán ez a körülmény is, hogy nem írta azt alá, mutatja, hogy az emlékiratot személyesen adta elő a Fejedelemnek szóban, azután nála hagyta tanulmányozás céljából.

Bár keltezés nincs az iraton feltüntetve, annak idejét egész pontosan meg tudjuk határozni, mégpedig az emlékirat legelső mondatának első

soraiból. Így kezdődik: „... Depuis 5 mois que les allemans ont quité l'ysle de Chut pour passer en Transilvanie..." azaz 5 hónapja annak, hogy a németek elhagyták a Csallóközt, hogy Erdélybe vonuljanak. Tudjuk, hogy Herbeville az 1705. aug. 11-én vívott pudmerici csata után seregét a Csallóköz közepén gyűjtötte össze, azután elvezette a Vág-Duna sarkába és augusztus 23-án érkezett Komárom mellé, a Vág-Duna jobb partjára. Mind a két folyót híddal átköttette és 25-én az egész császári sereg Komárom mellett átkelt a Duna déli partjára. Herbeville 25-én Komáromban még haditanácsot tartott tábornokaival és 29-én már az egész sereg Neszmélyen keresztül menetelt Esztergom felé.[51] Tehát, ha augusztus 25-ét jelöljük meg annak a napnak, amelyen a császári sereg a Csallóközt kiürítette, akkor ettől a naptól számítva az öt hónapot, az emlékiratot Le Maire 1706. január végén szerkesztette.

Érdekes, hogy az emlékiratban a császáriakról, mint „németekről" beszél. A „Kuruc" elnevezést nem használja, emlékiratában róluk mindig mint „magyarokról" beszél.

Az emlékirat papírja kifogástalan, gyűretlen, síma, javítások nincsenek benne. Egy-két helyen találunk csupán pár szó beszúrást és az egyik oldalon egy hosszabb betoldandó mondatot a szegélyen.

Az emlékirat szövegének magyar nyelvre való átültetésénél szigorúan ragaszkodtam a tartalom hűséges tolmácsolásához. Nem szolgai fordítást adok, hanem a mai magyar nyelvre átültetett pontos szöveget. Le Maire hosszú francia körmondatait — egyike-másika fél oldalra is terjed — és a vonatkozó névmásokkal összekapcsolt mellékmondatait felbontottam könnyebben érthető, rövidebb mondatokká. A topografiai megjelöléseknél, (községek, folyók stb.) a magyar fordításban a magyar megnevezést tüntettem fel s mellé tettem zárójelben a Le Mairetől használt, rendszerint német elnevezést. Az emlékirat második részében főleg, ahol a kuruc hadsereg fegyelmét erősen bírálja, súlyosabban megbélyegző véleményénél zárójelben közlöm az eredeti francia szöveget is.

III.

AZ EMLÉKIRAT SZÖVEGE

„Amióta 5 hónappal ezelőtt a németek elhagyták a Csallóközt, hogy Erdélybe vonuljanak, Ausztria és Morvaország védtelenül maradtak. A Lajta és Morva mindkét partján fekvő területek megnyíltak a magyarok előtt és a dunai átkelés minden oldalról lehetséges. Sokáig tépelődtek azon, hogy miképen használják ki ezt az előnyös helyzetet. Pálffy tábornok mintegy 1500 emberrel vonulgatott ide-oda a Lajta partján Óvár (Altembourg) és Bruck között. 10.000 magyarnak lehetővé lett könnyű vállalkozásokat végrehajtani, ami végtelenül fontos és előnyös a mai magyar helyzetre. Azt várták, hogy a fagy beálltával e tábornok csapa-

[51] *Markó Árpád:* s. m. Herbeville levonulásáról Erdélybe 42. o.

tai téli szállásokba vonulnak s nem gondoltak arra, hogy a kemény időjárás nagyon alkalmatlan községek elfoglalására és sáncvonalak építésére. A csapatok, amelyeknek a hadműveleteket folytatni kellett volna a Duna túlsó partján Ausztria felé, tétlenül vesztegeltek, október végén, egész novemberben és december elején pedig céltalan hadmozdulatokat tettek. Mert az, hogy Éleskő (Scharfenstein) és Detrekő (Blasenstein) várait elfoglalták a Fehér hegyekben és hogy Vörösvár (Pibersburg)[52] alatt megtorpantak s kénytelenek voltak onnan elvonulni semmiképen sem tekinthető ama nagy cél elérésének, amit tőlük várni lehetett. Az a tervük, hogy ezután elfoglalják Komárom (Comore) városát,[53] abban a hitben, hogy egy ilyen hatalmas várral szemben lövészárok-rendszert kiépíthetnek, megszerzik az uralmat a Duna két ága felett és ezzel megakadályozzák az ellenség hajózását ezeken és meghiúsítják hídverési próbálkozásaikat, hogy Erdélyből való visszatértük után ismét bemehessenek a Csallóközbe — túlságosan nagyszabású volt ahhoz, hogy sikerüljön. Nem hiszem, hogy eredményes sáncépítést végezhettek és képesek lettek volna ott kitartani a 100 ágyú és sok mozsár tüzében, amelyekkel ez a vár fel volt szerelve. Itt minden próbálkozás csődöt mondott volna, annál is inkább, mert a lakosság sem állt volna mellékük, pedig a gyenge helyőrségre való tekintettel számítottak arra. Számításuknak — négy hibája volt. Először, mivel nem tudtak titkot tartani, 15 nappal a megmozdulásuk előtt az egész környék már el volt árasztva (t. i. hírekkel). Másodszor lassan és tétován intézkedtek a hídverésre alkalmas hely kiválasztásában a Dunaparton. Egyszer itt, másszor amott akartak hidat verni, ami a hídanyag összeállítását természetesen késleltette. Harmadszor nagyon kevés csapatot küldtek oda mindössze 1300 hajdút, és 1000 lovast. Negyedszer nem ismerték a kijelölt tisztek magatartását és a csapatok használhatóságát. Két haditanácson jóváhagyták a támadás tervét, de mindjárt vonakodtak a parancsokat végrehajtani, amikor arról volt szó, hogy a csapatokat egészen a várbeli ágyúk által pásztázott területig kell előrevezetni, mégpedig azzal az indokolással, hogy nem azért vannak itt, hogy egyeseknek becsületét megmentsék (Pour sauver l'honneur de quelequn).[54]

Az bizonyos, hogy haszontalan dolog volna a háborút átvinni a Csallóközbe, amíg nincs biztosítva az átkelés lehetősége a Duna túlsó partjára. A legcélszerűbb és leghatásosabb hadművelet az volna, ha Eszter-

[52] Éleskőt 1705. szept. 26-án foglalták vissza a kurucok, Detrekőt pár nappal azután. Vöröskő várát, helyesebben Vörösvár várát, Bercsényi okt. 5-én zárta körül. Az ostromzár október 20-ig tartott, akkor Rákóczi parancsára abbahagyták és elvonultak a vár alól, amelynek különben sem volt sem hadászati, sem harcászati jelentősége. Thaly szerint a Fejedelem Wratislav kancellár, az osztrák békedelegáció elnökének kérésére szüntette meg, hogy az akkor folyó béketárgyalásokra ez kedvező befolyást gyakoroljon, lévén Vörösvár Pálffy altábornagy tulajdona. *Thaly Kálmán:* Ocskay László. Budapest 1905. 64—65. o.

[53] Komáromot a kurucok november közepén zárták körül, de azt nem erőltették, hanem 7 nap mulva elvonultak a vár alól. Feldzüge des Prinzen Eugen v. Savoyen. Wien. 1881. I. Serie VII. Band. 467. o.

[54] Nem világos, hogy kire gondol itt Le Maire? Bottyánra-e vagy pedig a vonakodó tisztek közvetlen ezredparancsnokaira?

gomot (Gran, Cran, Strigonie) Érsekújvár (Neyheisl) szomszédságában tudnánk elfoglalni. Mert akkor ahhoz, hogy az ellenség ezeket visszafoglalja, legalább két erős hadtestre lenne szüksége. Ezek egyikének lenne a feladata a magyarokat e területről visszaszorítani. Mert, ha erre nem képesek, mindaddig, amíg a magyarok elég lövőszerrel rendelkeznek és a túlsó partra tudnak csapatokat átküldeni, a németek támadását ágyútűzzel meg lehet állítani. De szükség lenne naponta friss csapatokra, hogy az erődök hátsó bejárata felé is ássanak árkokat és a környező dombokon is dolgozhassanak. Az ostrom sokáig fog elhúzódni, ezalatt idő lenne mindenre.

Ezek olyan fontos és szükséges intézkedések, amelyek mögött háttérbe kell szorulni minden más követelménynek, amíg a helyőrség csak 3—400 emberből áll és amíg azt hitték, hogy a vár elfoglalása könnyű munka lesz. Csodálkozom, hogy ezzel ellentétben előnyösebbnek véltek olyan kivihetetlen hadmozdulatokat mint pld. azt, hogy a Duna különböző pontjain 8—9000 lovast és gyalogost áthajózzanak, ezekből több harccsoportot alkotnak, hogy Pápát és Kapuvárt elfoglalják s a többi csapatot szétosztják az országrész területén. Nem törődtek azzal, hogy a lakosság rokonszenvét megszerezzék s az ellenséget meggyűlöltessék velük és, hogy a szabadság ügyét — hiszen ők is magyarok —, a lakosság szívére kössék. Ehelyett szörnyű garázdálkodásaikkal, fosztogatásaikkal, községek elhamvasztásával elkeserítették őket. Pápa meghódolása egy véletlennek köszönhető. Parancsnokát[55] mindjárt kezdetben egy gránátlövés megölte. Ha ez nem történik akkor még 20 ostromtámadással sem lehetett volna eredményt elérni, ha olyan zűrzavarral és ügyetlenül vezetik mint az elsőt, amikor legalább 100 emberünk pusztult el. Kapuvár parancsnoka gyáva ember volt, meghódolt, mielőtt csapataink odaértek volna. Pedig ez egy négy bástyával megerősített erődítmény, nagyrészben mocsár veszi körül s ebben könnyen fittyet hányhattak volna legalább húsz bombának és a $1^1/_2$ fontos ágyúk lövedékeinek. E két helyiség megszerzésében tehát a szerencse nagyobb szerepet játszott, mint egy jól megindított ostrom, így azután azt hitték, hogy hasonló könnyedséggel fogják Sopront (Edinbourg) is megszerezni. Nem törődtek tehát azzal, hogy miképpen van ez a város megerősítve s milyen annak parancsnoka. 40 bombát vetettek oda be, de ez a 400 reguláris németből álló helyőrséget, amelyhez 2—3000 főnyi polgárság is és parasztság is csatlakozott, egyáltalában nem rendítette

55 Pápa és Kapuvár várait Bottyán csapatai szállották meg Bottyán dunántúli felszabadító hadműveleteinek keretében. Pápát december elején, Kapuvárat pár nap mulva. Bottyán dec. 9-én egyik pátensét már Kapuvárról keltezi. Pápa elfoglalásának leírásánál ellentétet állapíthatunk meg Thaly leírása és Le Maire beszámolója közt. Thaly szerint az első rohamot a kurucok nagy lendülettel, vitézséggel hajtották végre s abban Bottyán maga is részt vett és meg is sebesült, tehát az nem lehetett olyan elhibázott és felesleges vállalkozás, mint amilyennek Le Maire festi. A vár parancsnoka báró Miglió Tullius kapitány valóban a harc kezdetén elesett. Le Maire szerint ágyúgolyó (gránát), Thaly szerint puskalövés következtében. *Thaly Kálmán:* Bottyán János életrajza. Pest 1865. 84. o.

meg. Az sem használt volna, ha ennél jóval több ágyúgolyót lőnek a várba. A császári parancsnok állítólag már Landau ostrománál gróf Frise alezredese volt,[56] aki akkor e város kormányzója volt, amikor azt a franciák a németektől visszafoglalták. Végtére is legalább 24 fontos ágyúkra lett volna szükség, hogy a város falait lerombolják, mert háromszoros fal veszi azt körül, kifelé lépcsőzetesen kiképezve. Oldalazó tornyok és egy erős bástya s mindezt vízzel teli széles árok veszi körül. Arra sem gondoltak, hogy kudarc esetén vissza kell vonulni s e város távol fekszik a mi birtokunkba lévő területtől. Tehát azt még elfoglalása esetén is bajos lett volna szilárdan kezünkben tartani. Az odavezető utak sem szabadok, ki kell kerülni a mocsarat[57] s a Lajta partján vonulva az óvári és az egy mérföldre eső brucki tüzérség ágyútüzének vannak kitéve. A városban harcra kész helyőrség van elhelyezve, tehát nagy vargabetűvel a Fertő tó (Neusiedler See) körül áthaladva Feketeváros (Pourpach) és Ruszt városokon kell áthaladni. Mindez alkalmas visszavonulási lehetőségeket nyújt a németeknek, viszont elvághatják a mi közlekedő vonalainkat. Ez a hely a stájer határ közelében fekszik. Ott van Heister tábornok egy kis hadtesttel,[58] ha pedig Somorja (Sumerein) felé mennek, az osztrák határ mentén, — ott van Pálffy tábornok hadteste. Nem gondolva mindezekre a nehézségekre, meghiúsították Óvár megvételét, pedig e célra nagy nehézségeket leküzdve, szállítottak át a Duna három ágán hajókon tüzérséget, lövőszert és csapatokat. Sok késlekedés és tétovázás után menetközben (mivel nem voltak tisztában azzal, hogy mi fog történni, — ez a tábornok[59] hibája — mert senki sem tudta, hogy ki a valódi parancsnok) végre Sopron alá érkeztek. Ostobaságuk most lett nyilvánvalóvá, mert annak a légből kapott gondolatoknak, hogy a vár önként meghódol, a józan megfontolás ellentmondott. Hiú remény volt azt hinni, hogy a mi tüzérségünk térdre kényszeríti őket. A külvárost, azaz az Újvárost igen keskeny 8 láb magas, lőrésekkel ellátott fal veszi körül sarkán kis tornyokkal. Lábánál széles közlekedési út vezet és kis vizes árok környezi. Meg-

[56] Sopron parancsnoka Weitersheimb császári alezredes volt. Kriegs Chronik Österreich—Ungarns. A bécsi Kriegsarchiv kiadványa Wien 1887. II. Teil, 199. o. Landau, bajorországi város a rajnai Pfalz tartományban a spanyol örökösödési háborúban négyszer cserélt gazdát, 1702. és 1704-ben a császári, 1703. és 1713-ban a francia csapatok foglalták el, La Maire itt valószínűleg az 1703. évi elfoglalást érti.

[57] A Fertő-tó parti mocsarait.

[58] Herbeville marsall császári főparancsnok seregének Erdélybe vonulása után két hadseregcsoportot hagyott Ausztria védelmére, Pálffy János tábornokot a Lajta vidékén és Pozsony környékén és Heister Hannibal tábornokot, (az azelőtti és későbbi császári főparancsnok, Heister Siegbert marsall öccsét) Szombathely, Szentgotthárd vidékén. Heistert decemberben Bottyán Szentgotthárdnál megverte. Pálffy csapatait pedig Bercsényi serege — Ocskay — Magyaróvár alól elszorította s ő december elején Brucknál kénytelen volt Ausztrai területére visszavonulni. Kriegs Chronik stb. 198. o. Feldzüge des Pr. E. v. S. 471. o.

[59] Nem világos, hogy Bottyánt gondolja-e, vagy pedig valamelyik más tábornokot, mert Esterházy Antal, Andrássy Pál s mások is voltak Bercsényi környezetében.

felelő létrákkal könnyen megmászható, ha hizelegnek maguknak azzal, hogy nem várt szerencséjük lesz. Sopron ostroma helyett inkább Óvár elfoglalásával kellett volna foglalkozniok, hogy biztosítva legyen Somorján keresztül a Dunán való átkelés és, hogy a további előnyomulás számára a folyó partján legyen egy a csapatok összpontosítására alkalmas gyülekezőhely. (place d'armes), a Lajtának torkolata a Győr (Raab) és a Komárom felé folyó Dunaág közelében. Itt kellene egy földvárat építeni, amit Óvár támogatna. De mindezzel nem törődtek, két napig lőtték a várost 6 nehéz mozsárral, 8 kisebb ágyúval és 6 drb. gyújtóbombákat vető ágyúval. Ennek ellenére megállapítható volt, hogy a polgárság zúgolódás nélkül tűrte házainak elhamvasztását.[60] Amikor a lövőszerünk elfogyott, nagy volt a meglepetés és zavar, mert dönteni kellett arról, hogy vagy elvonulnak a vár alól, vagy egy általános rohamot indítanak a külvárosok ellen. Mivel ennek házait elhamvasztották, az utóbbi mellett döntöttek. Azok, akik a Fejedelmet szívök szerint hűségesen szolgálták, jól intézkedtek és bátran vezettek addig, amíg próbálkozásuk hajótörést nem szenvedett. Lövés nélkül megközelítették a falak lábát, létráikat nekitámasztották, de a tisztek közül legtöbben, — vagy, hogy őszinte legyek — valamennyien — magukra hagyták katonáikat, még mielőtt a falig jutottak, megfélemlítve olyan elképzelt veszélytől, aminek semmi előjele sem volt. Emezek pedig megijedtek, mikor látták, hogy vezetőik cserbenhagyják őket, megzavarodtak s mindenki menekült. Ez a hadművelet tehát meghiúsult, s még azzal sem vígasztalhattuk magunkat, hogy a tisztek kötelességüket híven teljesítették, bár éppen itt lett volna a legmegfelelőbb alkalom és helyzet ahhoz, hogy bátorságukat minden különösebb kockázat nélkül kimutathassák. A kisebb, színleges, félrevezető támadásokra fordították figyelmüket, nem törődtek az általános főtámadással, ami egy negyedórával az előbbiek után indult meg.

A bajt már nem lehetett orvosolni, tehát el kellett vonulni a vár alól s üzenetet küldeni Érsekújvárba, új ágyukért és lövőszerért, hogy Óvár ostromát megkezdhessék. De az elvesztegetett idő soha többé nem tér vissza. Erős hideg, jégzajlás miatt nem lehetett a Dunán újból átkelni, 5—6 napi veszteglés után a parton, kénytelenek voltak a Szered melletti várba menni s mivel a Sopron alól elhozott ágyúkat a mocsár miatt nem lehetett Somorjára szállítani, azokat Mosonban (Visselbourg, Mouszon), hagyták, amely Óvártól egy ágyúlövésre fekszik, de ott sincsenek biztonságban.

[60] Sopron ostromának leírásánál szintén megállapíthatjuk az ellentmondást Le Maire emlékirata és az egykorú adatokból összeállított munkák leírása közt. Amit Le Maire személyes tapasztalatai alapján erről ír, azt kétségkívül hitelesnek ismerhetjük el, de az is bizonyos, hogy a kurucok ágyútüze, ezt különben ő is elismeri, hatásos volt, mert egy városrészt elhamvasztott. A polgárság Dobner polgármester vezetésével szilárdan kitartott a császári helyőrség mellett sőt amikor az már feladarta állítólag adni a várat, a polgárság kényszerítette a további kitartásra. Az egyik császári belállítottságú régebbi munka, a már idézett Kriegs—Chronik is elismeri, hogy a kuruc tüzérség hatása erős volt. I. h. 199. o. Thaly Bottyán életrajzában részletesen ismerteti Sopron ostromát. s. m. 102—109. o.

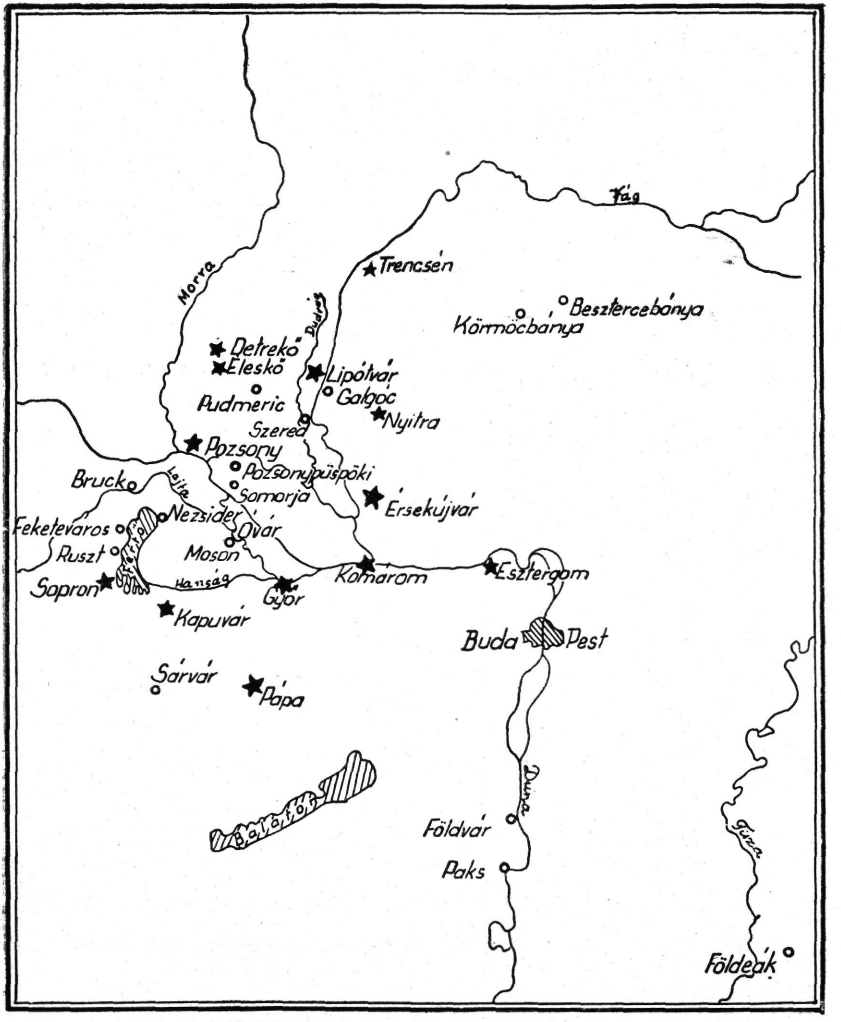

Ebben a helyzetben érkezett az a hír, hogy Trencsén (Trenchin)-ben kifogyott az élelem. Ezért, hogy az ostromzárat, amely megakadályozza a vár felsegítését megerősítsék, a folyó jegén át odaküldték Mosonból Ocskay huszárezredét. Ennek a helynek (Trencsénnek) elfoglalása biztosí-

taná Körmöcbánya (Kremnitz) és Besztercebánya (Neusohl) birtokát is, ahol értékes kincsek, bányák vannak. Sőt a Vág folyó vonalának uralmát is biztosítaná, mert innen lehetne legjobban megsarcolni a szomszédos morva és sziléziai határterületeket. Ha sikerülne talán ezt a éhinséget kihasználni és növelni a vár szorult helyzetét bombázás útján, bizonyára elesik. Ez a vállalkozás mindenesetre indokolt volna és inkább megérné azt a lőszerpazarlást, amit sok más céltalan vállalkozás felemésztett.

Ime, ezek az események történtek 5 hónap alatt. A kedvező idő ezalatt elmúlt és eredménytelenül elfogyott 15.000 kg lőpor, 400 bomba, 100 egyéb hadiszerelvény, sok gránát. Mindezekkel meg lehetett volna vívni Esztergomot, amely csak a Dunán való átkelés miatt fontos. De így is nehéz lenne azt biztosítani,lévén a Dunának ott még igen sok más ága, s az ezek feletti uralmat csak Esztergom kézbentartása biztosíthatná. Mert csak innen küldhetünk segítséget, ha az ellenség mindent latba vetne, hogy azt visszaszerezze.

Én Esztergom elfoglalását tartom a leglényegesebb, legfontosabb feladatnak. E hely birtoka nélkül a Dunán való átkelés a magyarok számára mindig kockázatos és lehetetlen lesz, mert bárhol máshol próbálunk a Dunán átkelőket létesíteni és azokat hídfőszerű tábori erődökkel ellátni, — a tapasztalat azt bizonyítja, hogy az ilyeneket a védőrség hamarosan elhagyja, ha az ellenség közeledik. Ezek csak gyenge védművek, s az ágyútűzhöz nem szokott őrségnek 6 bomba is elég ahhoz, hogy megadja magát. Eddig még nem volt példa arra, hogy ilyen — támogatás nélkül magukra hagyott kis helyek szívós védekezést tudtak volna kifejteni, ha őket támadják. Földvár (Feduar)[61] és Paks (Pax) sorsa is ezt bizonyítja. Számolnunk kell azzal, hogy a gyengén megerődített hídfők semmit sem érnek. A magyaroknak erős kőfalakra, széles árkokra, szóval jól megerősített pontokra lenne szükségük, hogy bátorságban érezzék magukat. Esztergomban mindezeket megtaláljuk, azonfelül nagy város, amelyet lőrésekkel bíró kőfalak és tornyok zárják körül. Sok katonaságnak van itt helye. Biztosíthatja a Dunántúli területeket, — ellenállhat a komáromi helyőrség támadásainak, amelyet igen fájdalmasan érintene az a tudat, hogy Esztergom a magyarok birtokában van. Pápa és Kapuvár birtoka semmit sem ér, ha nincs összeköttetésben Óvárral. Ezek helyőrségei menthetetlenek, ha a győri császári parancsnoknak eszébe jutna őket megtámadni. Nem is mernek most kimozdulni ezekből a városokból, mert minden oldalról, Sárvár (Charuar), Győr, Óvár és Sopron felől körülfoghatják őket. És miképpen kaphatnának segítséget a magyaroktól? Semmiképpen, még a Dunán keresztül sem tudnának csónakokon visszavonulni. És ha Óvárt el is foglalnók, miképpen tarthatjuk magunkat ott, ha Esz-

[61] A Földvár körül 1705-ben lezajlott eseményekkel foglalkozik *Esze Tamás*. Rákóczi dunántúli hadjáratának terve 1705-ben c. tanulmányában. Hadtörténeti Közlemények 1954. 1. füzet. Földvár ostromát és a Bottyánvára elvesztése körüli események leírását lásd *Markó Árpád* értekezésében: Bottyán tábornok harcai Bottyánvár körül. Magyar Katonai Szemle 1933. évf.

tergom nincs a kezünkben? Az ellenség Pozsony (Pressbourg) felől bemehet a Csallóközbe, és minket Somorjáról kikergethet, hiszen ez csupán egy nagy falu. Ha Óvárt körülzárják, elvágják közlekedési lehetőségeinket, hát honnan támogassuk őket? Esztergom elfoglalása feltétlenül szükséges ahhoz, hogy győzelmeket arassunk és megvethessük a lábunkat a Dunántúli országrészben, magunkhoz csatoljuk annak magyar lakosságát, rábírjuk, hogy a haza közös ügyéért fegyvert ragadva síkra szálljanak, amint megtették, amikor Károlyi tábornok lovashadtestével végigszáguldott ezen a területen.[62] Ebből a megerősített városból biztosíthatjuk Óvár, Kapuvár és Pápa birtokát és tekintélyes haderőt is tarthatunk ezen a vidéken, mert annak ellátása és visszavonulása az említett helyek birtokában biztosítva van. Nyilvánvaló, hogy az országrész lakossága minden ingadozás nélkül honfitársai oldalára fog állani, ha tapasztalja, e célravezető és őket védelmező intézkedések eredményét és érzi, hogy nem lehet ott minket legyőzni. Enélkül természetes, hogy tétovának, mert annak a pár sarcoló betörésnek végeredménye, amit csapataink Morvában és Sziléziában végrehajtanak, még nem egészen világos. Amióta oda csapatokat küldtek, amelyek nem támaszkodhattak a szomszédságban biztos hátvédekre, községekre, számolni kell azzal, hogy kénytelenek lennének onnan visszavonulni, ha a németek komolyan viselnek hadat ellenük. S a morva-határszéli és Lajtaparti lakosság kétségbeesve szenvedni fog a ő szokásos prédáló fegyelmetlen magatartásuktól. És miképpen lehessen az ellenséges területet megsarcolni, ha annak lakosságával nem tudjuk megértetni, hogy a hadviselés kemény törvényei az ellenszegülőket szigorúan büntetik.

De nem elég az, ha csak egy helyen, Esztergomnál tudunk átkelni a Dunán. És innen nehéz is ellenőrizni, hogy mi történik a Duna alsó szakaszán Budától délre. Az ellenségnek Erdélybe való levonulásával elhagyták Földvárt, aminek megerődítését Paks közelében megkezdtük. Semmi sem gátol bennünket abban, hogy felhasználjuk az időt s vagy ezt a helyet, vagy amazt jól kiépítsük.

A földvári állásnak sok előnye, de két hátránya is van, Az egyik az, hogy a körülötte lévő hegy, amelyen sáncokat lehet építeni, természettől fogva erődítményszerű terraszokkal bír és a közelben egymástól független több kisebb hegycsúcs (monticul) van. Ezek egymást védhetik annyira, hogy ha egy kissé műszakilag megerősítik, — nem lehet azokat megrohanni. Ez a hegy magasabb valamennyinél, kivéve magát Földvár erődítményét, amely a hegy lábánál egy völgyszorosban fekszik. Az állás közvetlen szomszédsága mocsárvidék. Ezen keresztül átjárók vezetnek s rajtuk akár egy 10.000 emberből álló sereg is visszavonulhat a sáncokból lövő ágyúk tüzének oltalma alatt. Az ellenség ezt az állást nem tá-

[62] Károlyi Sándor tábornagynak első dunántúli felszabadítási kisérletét érti, amikor 1704. januárjában Győrnél a Dunán átkelve rövid idő alatt valóban kiszorította a császári seregcsoportokat, de azután könnyelmű s lazán vezetett hadműveletei kudarccal végződtek és csapatainak garázdálkodása rossz emlékeket hagyott hátra a Dunántúl lakósainál.

madhatja meg, legfeljebb, ha magát a végső pusztulásnak akarja kitenni, de csak akkor, ha a védők szívósan védekeznek. További hátrányok azok számára, akik a hegyet el akarnák foglalni, — hogy nincs vizük. Legfeljebb a Dunából hozhatnak nyomorúságos lépcsőkön, amelyek a Duna felőli oldalon szabadon kígyózó vonalban vannak építve a hegy lejtőjén.

Ha ezen a helyen hidat akarnánk átfektetni, az legfeljebb 800 lépésre a sánctól lehetséges s azt is magasra kellene felhúzni, erősen körülsáncolni, szóval az említett híd megerődített hídfőjeként kiépíteni. Ha ezt fölényes erejű ellenség támadja, nincs remény ahhoz, hogy a hegységre épített védművekből támogatni lehetne. Ily módon tehát a híd biztonsága a túlsó parton mozgó csapatok közelségétől függ. Mert, ha innen eltávolodnak, hogy Pálffy tábornok mozdulatait a Duna felsőbb szakaszán megfigyeljék, akkor a rácok egy hadcsoportba összeverődve itt lent megtámadhatják őket s a hidat szétrombolhatják. Ugyanez történnék akkor is, ha a rácokat támadnák meg és Pálffy tábornok azalatt Budáról 10—12 hajóval leereszkedve csapataival a hídfőt erről a partról támadja. Itt azt teljesen megsemmisítheti, mert itteni csapatainkat igen meggyöngítené, ha kétfelé osztva kellene harcolniok, nem is volna bátorságos dolog erre vállalkozni.

A másik átjárónak Paks mellett, amelyet a legutóbbi hadjáratban foglaltunk el[63] — sokkal nagyobb hibái, de nagyobb előnyei is vannak az előbb vázolténá1. Sokkal gyengébb védőrség kellene ide, 500 ember elég lenne. A híd a túlsó parton a hegyszoros közepén köt ki. Ezt a pontot ágyútűzzel nem lehet oly könnyen veszélyeztetni, mint az Földvárnál lehetséges, mert nem fekszik olyan magasan. A vízhordás kevesebb fáradtságba kerül. E magaslat lábánál van egy mocsaras tó, ami visszavonulásnál védelmet adhat, ha egy megvert, vagy az ellenséggel szemben előnytelen helyzetbe jutott csapat kénytelen visszavonulni. Az árokrendszer, a mocsár széle és a Duna partja közt két úton érheti el a hidat s nem kell félnie attól, hogy üldözni fogják. Mert az ellenségnek lehetetlen lenne — mint azt a Fenségednek már benyújtott erődítési tervezet mutatja — a Duna és e mocsár közt előrehaladni, ahol az átjárás helye szűk. Gyalogságunk igen erős ágyú és puskatűz oltalma alatt a hidat megközelítheti s a lovasság a dombok lába körül portyázhatik. Innen könnyen járható út vezet a Dunához 800 lépésre a híd alatt. Ezen a helyen egy sűrű cserjével benőtt magas part szegélyezi a folyót. A gyalogság szakaszai ebben jól elbújhatnak, visszaverhetik azok próbálkozásait, akik elég merészek lennének ahhoz, hogy a visszavonulást zavarják. Ezt a magában álló hegyet (montagne isolée) igen jól meg lehet erődíteni, ezen már sokat is dolgoztak. De nagy hátránya ennek az állásnak, hogy alig fél ágyúlövésnyire van egy másik hegy, ahonnan ezt jól lehet tűz alá venni. Ez ellen csak jól elhelyezett harántgátakkal (traverses) védekezhetnek, ezeknek helyét már ki is jelölték s a munkát félig már el is végezték. Igy a

[63] Bottyán november 13-án már Solton, 14-én Földváron van, tehát Paks vidéke ekkor került vissza kurucok kezébe. *Thaly:* Bottyán életrajz 79. o.

csapatok jól vannak védve. Másik hibája, hogy ez az állás erősebben ki van téve a bombák tüzének, mint Földvár. De mivel a sáncok a hegyek gerincén 105 ölnyi hosszúak és 25 ölnyi szélesek és egész hosszában harántgátak építését tervezik, a bombák fele vagy a Dunába, vagy a sáncok külső lejtőjére esik. Az említett harántgátak így is védelmet nyújtanak, főleg akkor, ha a Duna nagyon megárad. Több csatorna is van itt, amelyek meghiúsíthatják az erőd megközelítését erről az oldalról, ha csak nem gondoskodnak jóelőre arról, hogy itt bakokra szerelt utakat és hidakat építsenek.

Feltétlenül szükséges egy háborúban, hogy a megfelelő térszín, jó erődök és sáncok biztosítsák a sikert s ezek megerősítsék a katonák bátorságát és kitartását, különösen, ha a győzniakarás szilárd hite hiányzik a csapatból. Ebben a helyzetben egy tábornok tudása és ügyes vezetése semmit sem segít, hogy ellenségével kellő felkészültséggel szállhasson szembe. Ezért nagyon is törődni kell azzal, hogy a hadiszerencse elnyerésére kedvező nemes vetélkedést felébresszük a csapatban, másrészről, pedig a vezetőnek is be kell bizonyítani rátermettségét. Ennek elérésére a csalhatatlan és természetes út az, amelyen a csapatban a fegyelmet és a katonák engedelmességét igyekszik megszilárdítani, a tisztikarban pedig a tisztességet, becsületet annyira, hogy aki hivatott másnak parancsolni, annak rendelkezéseit a legpontosabban végre is hajtsák. A katonának tisztelni kell tisztjét, bármilyen rendfokozatot is visel. Ennek az érzésnek a csapatban kell lakozni akkor is, ha egy új elöljáró kerül élére. Ha a tekintélyt aránytalanul osztjuk szét (partagér, l,autorité), ez széthúzást okoz, sőt teljes felbomlást eredményezhet.

A fegyelem (discipline) karöltve jár a fel- és alárendeltségi viszonnyal (subordination), mert enélkül a háborút tudatlanul és rendetlenül vezetik s csak az ellenség győzelmét segítik elő. Ezért az ezredeket megalakulásuk után ki kell képezni, megtanítani a katonai szolgálatra, a fegyverrel való bánásmódra, rendgyakorlatokra és a szabályokat megszegőket meg kell fenyíteni. Szükséges, hogy a tiszteket megkülönböztetésben részesítsük és, hogy a tiszti rangot csakis becsületes személyeknek adjuk meg, akik szívvel lélekkel szolgálnak és fáradoznak legfelsőbb uruk dicsőségének előmozdításában. Viszont, ha bebizonyítják harckészségüket és bátorságukat, megfelelő módon kell őket jutalmazni. De kárbaveszett dolcg lenne helyes rendszabályokat életbeléptetni és jó utasításokat adni, ha azokat szigorúan végre nem hajtjuk. Még a legjelentéktelenebb dolgokban is szükséges néha, akár halálbüntetéssel is sújtani a bünösöket. Ezt látjuk a Római Birodalom alapításánál, amit nem kezdtek azzal, hogy egy rendetlen nagy tömeg özönlött be abba az országba, amit elfoglaltak. És még oktalanabb volna abban bízni, hogy néhány csodálatos kinyilatkoztatás révén valamennyi légiót sikerült nekik meggyőzni a közös együttérzés, szövetség szelleméről s mindarról a félelemről és kívánságról, hogy ezt a hatalmas birodalmat felállítsák. Hanem elkezdték azzal, hogy rendet szabtak, amivel kiküszöbölték a zavarokat, a tekintély megóvására

törvényeket hoztak, hogy legyen aki intézkedjék s legyen aki engedelmeskedjék. A fenyítések, amiktől félhetnek, a jutalmak, amik buzdítják őket és a megbecsültetés, ami szívüket felemeli, — mindezek a fegyelmet hadseregükben már a győzelem előtt biztosították. Az ő törvényük halálraitélte azt, aki elhagyta őrhelyét, ott elaludt, vagy harc nélkül hátrált és gyávaságból letette a fegyvert. És ha előfordult, hogy egy cohors vagy légió nem állotta meg helyét, akkor sorsot húztak s minden tizedik katonát kivégeztek azért, hogy azok, akik elkerülték ezt a halált, legalább félhetek ettől. Mivel pedig ha az igazságszolgáltatás védelme alatt e túlságos szigorúság sokáig fennáll és a szíveket megkeményíti, akkor mintegy ellensúlyozásul szívesen részesítették jutalmakban és megtisztetetésekben azokat, akik szép haditetteket hajtottak végre, azért is, hogy azok az emberek, akiket a dicsőség, elismerés utáni vágy hevített, megkapják méltó jutalmukat a nyilvánosság előtt is. Ez volt az oka e harcias nép nagy győzelmeinek, mert a szabályok betartása, a büntetések, jutalmak, szép eredmények meghozták az örvendetes sikereket, amiket egyébként nem remélhettek volna.

De nem szükséges az ókorba visszanyúlnunk, hogy a katonai rendtartás szép példáját szemünk elé tárjuk. Franciaország sok, népesebb ellenségével szemben mindig csak azért tudott sikert elérni, mert hadrakelt ezredeiben mindig megvolt a rend, fegyelem, engedelmesség, tudtak büntetni és jutalmazni. És, ha hadseregüket növelni kellett, 3—3 századot elvettek a régi hadseregből, azokat az újonnan felállított ezredek élére osztották be, hogy ezek tanítsák meg rendtartásukkal, fegyelmükkel a többieket is a rendre, fegyelemre, mert ezt tartották a hadsereg élete leglényegesebb követelményének.

Én ezt az emlékiratot nem azért írom, hogy saját gondolataimat, megfigyeléseimet nyilvánosságra hozzam, hanem azért, hogy Fenséged elé tárjam tapasztalataimat, hogy serege utánozhassa mindabban, amit jól végez, ezeket az elveket és a valóságban is olyan hős katonák legyenek Fenséged magas személye körül, akik valódi odaadással, buzgalommal szolgálják, és, hogy az én buzgalmam és odaadásom az oka annak, hogy fáj nekem és türelmetlen vagyok, ha különböző alkalmaknál, amióta itt szolgálok, találkoznom kellett tisztekkel, akiket Ön elhalmoz engedményekkel és javakkal és ezt hálátlansággal viszonozzák, amikor elvesztik bátorságukat és szégyenérzet nélkül gyengeség és gyávaság példáját mutatják katonáinknak. Ezzel minden szégyenérzet nélkül olyan tetteket követnek el, amelyek egy olyan Fejedelem dicsőségét veszélyeztetik, aki annyit fáradozik az ő boldogulásuk érdekében. A Vörösvár alatti találkozás óta[64] nem láttam mást, csak rosszul vezetett harcokat, mert abban a küzdelemben még Fenséged jelenléte és az a bátorság,

64 A Pudmeric mellett 1705. augusztus 11-én vívott csatát szokták egykorú források a Vörösvár melletti harcnak nevezni. Részletes leírását lásd: *Markó Árpád:* II. Rákóczi Ferenc a hadvezér 261—289. o.

amellyel magát a veszélynek kitette, némelig fellelkesítette őket. De már a vár ostrománál, ahol 18 kedvező napot elvesztegettek, kénytelen voltam megírni Bercsényi tábornoknak, akinek parancsára kétszer is odamentem, — hogy ezt a vállalkozást a tisztek és katonák milyen immelámmal vezették és végezték, minden lelkesedés nélkül, és hogy ezek a tiszturak nem voltak hajlandók maguk is nekilátni a munkának, hogy összeköttetést létesítsenek a vár alatt dolgozó aknászokkal. Komáromban 6 ezredes közül, akik odajöttek, hogy a rohamot megszemléljék, az egyik — amikor távozniok kellett, kiengedett kezeink közül egy őrséget, amit mi útközben a Duna partján ártalmatlanná tettünk. Erre ez az őrség hanyathomlok csónakba ugrott, amelyen egy könnyű ágyú volt felszerelve. 3—4 lövést lőttek a levegőbe, mire az ezredes 400 lovasával őrült iramban elszáguldott, s minket — engem és Rivière urat otthagyott a város és a mocsár között a várbeli ágyúk tüzének hatáskörében. Ott állottunk magunkra hagyatva, minden segítség nélkül, amikor a sáncokból 20 ellenséges lovas felénk közeledett. Egészen biztosan foglyul esünk, ha nem sikerül utolsó percben onnan elmenekülni.

Terv szerint éjjel kellett volna a várost megrohanni s e célból annak a hídnak biztosítására, ami a mocsáron át odavezetett, még fényes nappal 300 embert rendeltek oda. De e csapatot vezető tiszt ezt az őrséget messze a híd mögött, 500 m-nél is hátrább, állította fel, s mire a nap felkelt —, az ellenség már a hídon volt.

Amikor már döntöttek a főtámadás részleteiről, megbeszélték az adandó jelzéseket és a csapat tagozódását az előnyomulásra és a helyszínén készített rőzse-kötegeket este a megfelelő helyekre már előre is vitték — a tervet megváltoztatták, olyan ürügyekkel, amikre csak boszszankodva gondolhatunk, mert rossz és gyáva kifogások voltak.

Szégyenszemre vissza kellett vonulnunk, nemtörődve azzal, hogy a közvélemény ezt hogy fogja megítélni és mit gondol majd Fejedelemséget messze a híd mögött, 500 m-nél is hátrább, állította fel, s mire a kirendelt huszárok néhány, nem is nekünk szánt ágyúlövésre úgy szétrebbentek, mint egy felriasztott fogolymadárcsapat.

Mikor először szemléltem meg Óvárt[65] 300 lovas kíséretében, csakis Rottenstein úrnak köszönhettem, hogy a németek meg nem öltek, vagy fogságba nem hurcoltak. Ugyanis 60 ellenséges katona jött ki a várból egy kertbe. Az ezredest és 300 lovasát a 4—8 ágyúlövés, ami senkiben sem tett kárt, annyira megfélemlítette, hogy kereket oldottak — mire én hozzásiettem. Pedig ezt a kitörő ellenséget játszva felkoncolhattuk volna, ha a huszárok el nem vágtatnak.

[65] Ocskay december közepe táján zárta körül Óvárt. *Rónay—Horváth Jenő:* Magyar Hadikrónika II. k. 349. Ez a jelenet tehát december hó valamelyik napján játszódhatott le. Rottenstein János, Rákóczi szolgálatában álló tüzéralezredes volt. Ugy látszik Óvár esetleges ostromával kapcsolatban tartózkodott valószínűleg szintén helyszini tájékozódás céljából a vár előterében, s Le Marie magára maradva hozzácsatlakozhatott.

Egy másik alkalommal, amikor ismét Rivière úrral[66] együtt voltunk kint, a mellénk adott huszárok ugyanígy cserben hagytak 3—4 ágyúlövés hallatára. A veszély ezúttal nem volt oly nagy, mert Rivière találkozott ugyan egy 10—12 ellenséges katonából álló járőrrel egy közeli kertben, de ezek pár lövés után eltávoztak.

A Sopron alatti harc közben mégjobban kiütközött egyrészt a hitványság (lacheté) másrészt a győzelem lehetősége, ha komolyan hozzáfogtak volna. Amikor az árok már a miénk volt és a létrákat feltámasztották, még egy lövés sem esett s egy ellenséges őrszem sem mutatkozott. De ezt nem használtuk ki. A tisztek kényelembe helyezkedtek s a katonák csapatostul eltávoztak még a támadás előtt. Napközben Rivière úrral megszemléltük a helyzetet. Az az ezredes, aki önként ajánlkozott, hogy 400 lovasával elkísér, a sánc mögött 500 lépésnyire egy fedezékből ki sem mozdult s lovasai, akiket hozzánk küldött, elvágtattak, látva azt, hogy az ellenség ágyú- és puskatüze reánkirányul, tehát, ha mellettünk maradnak, ütött a végórájuk.

Mit lehet ilyen emberekkel csinálni, akik állandóan félnek a haláltól? (Que peut-on faire, avec des gens, qui ont toujours la crainte de la mort?) Ezek jóllakva lusták, ha harcolni, győzni kell, vagy egy közönséges feladatot becsülettel elvégezni, még akkor is, ha nem fenyeget valami előre nem látott veszély. De kapzsik és türelmetlenek, ha zsákmányszerzésről lehet szó, ott, ahol nincs ellenség a közelben.

Soha még egy nép sem volt annyira felizgatva és nem vonakodott fegyvert ragadni a magyarok ellen, mint éppen ezek a magyar honfitársaik, a Dunántúl népe, mert amikor ide bejöttünk, mint a vadak, akik ellenséges barbár területre léptek, elrabolták marháikat, a boroshordókat a pincékben feltörték, raboltak, bútorokat összetörtek, gyújtogattak, erőszakoskodtak és senki sem büntette őket, nem is akarta a főbűnösöket kikutatni. (Si jamais peuple á ésté excité a prendre les armes contre les hongrois, ' se sont leurs compatriots de l'autrecoté du Danube. Ont est entré chez eux en ravisseurs et comme dans un pays ennemie e barbare, enlelé tous les bestiaux, versé le vin dans le caves, volé, brisé les meubles, brullé, violé e tué sans punition.)[67] Azt olvassuk, hogy a régieknél a szilárd fegyelem megőrizte a lakosság vetéseit, gyü-

[66] De la Rivière János, a kuruc tüzérségnek különösen értékes francia tisztje volt, s várépítésekben is kiváló szakember. Érsekujvár megerődítése jórészben az ő munkája volt. Erről szép szines vázlatot is készített, amelyből kitünik, hogy a várat teljesen Vaubon rendszere szerint építették ujjá. A vázlatot Thaly közli Ocskay Lászlóról írt könyvében. Eredetije a Károlyi levéltárban van. *Thaly:* Ocskay László II. k. 316. o.

[67] Ez a megbélyegző bírálat csakis Károlyi hadaira vonatkozhatik, mert amikor Bottyán 1705. őszén, tehát abban az időben, amiről Le Maire emlékirata szól, — a Dunántúlra bevonult, ő szigorú fegyelmet tartott és a lakosságot kímélte, támogatta. Erről némi büszkeséggel és kissé iróníkusan tesz említést Károlyihoz 1705. december 27.én Harkáról (Sopron közelében) írt levelében. Eredeti levél a Károlyi levéltár 1705. évi decemberi fasciculusában: ... „A katonaság jó disciplinában tartatik, semmi huzást s vonást nem követ el, az mint is engemet nem kártevő hanem jótevő Jánosnak hínak". Károlyiról beszéltek akkor a Dunántúlon mint „Kártevő Sándorról".

mölcseit, veteményeit a földeken és ezt a sikert a rend, szigorú engedelmesség hozta meg. Hát miért nem követjük mi is ezeket az üdvös szabályokat? És ez a veszélyes és rendszeres pusztítás gyakran megismétlődött. Ezen hamarosan nem is lehetett változtatni, mert azt állították, hogy nem lehet mindent rögtön orvosolni, — ehhez türelem kell. De minél inkább elhatalmasodnak a bajok, annál nehezebb azokat jóvá tenni. Az új bajok szaporítják a régieket és nem lehet mindezt nemtörődömséggel helyrehozni. Utánozni kellene a régi és újabbkori hősök gondos magatartását.

A magyar tábornokok nem fenyítenek, de nem is jutalmaznak kellően, ellentétben a régi római szabályokkal, és így egyrészt féktelen kicsapongás (licencie) másrészt tunyaság (indolence) mutatkozik. Mert, ha sem a tiszt, sem a közember nem látja jó cselekedetének nyilvánosságrahozatalát, elveszti kedvét, lelkesedését. Senki sem igyekszik vetélkedni azzal a bajtárssal, akit ki kellett volna tüntetni, vagy megjutalmazni.

Az a tiszt, aki elragadott az ellenségtől egy mozsarat és egy kis ágyút, amiket Lipótvárból hoztak ki, nem csak hogy jutalmat nem kapott, de az is megtörtént, hogy egy különleges vállalkozásra jelentkező katonáknak nem adták meg azt a pénzjutalmat, amit ígértek, pedig feladatukat bátran, eredményesen megoldották. A német zsoldosoknak, akik a Pápa ellen indított támadásunkban résztvettek, egy havi zsoldtöbbletet ígértek, azután elküldték őket sétálni. Egy tisztjük mondta nekem Sopron előtt, hogy vonakodtak további harcba vonulni, mert tisztjeik nem tartották be ígéreteiket. Bottyán tábornok, aki szintén megígérte ezt nekik, és akinek én ezt felemlítettem, azt felelte: menjenek, keressék meg a kincstárnokot és vezessék azt elő. Ez a felelet szép és okos volt.[68] (Cette reponse fut belle et sage.)

Így azután a pápai és kaposvári helyőrségek katonáitól, akik pedig Fenséged szolgálatában állottak, elvették jó fegyvereiket és szuronyaikat s ezek helyett rosszakat adtak nekik. Mezítláb meneteltették őket, panaszukat meg sem hallgatták. Ezért aztán 17-en még Sopron előtt megszöktek. És ha Fodor László új ezredét továbbra is csak az a két százados vezeti csupán, akik már itt vannak —, ez a csapat soha sem fog összeállni, szolgálatra alkalmatlan lesz, mert ezredese ritkán tartózkodik ezredénél, a soproni harcnál is hiányzott.

És hogyan viselkednek az ezredesek és a többi tisztek menetelések, vagy ostromzárak alatt? Vagy a terített asztal mellett ülnek, vagy lerészegedve ágyban feküsznek. Nem vizsgálják őrségeiket, elfelejtkeznek azok felállításáról, nem vizsgálják legénységük fegyvereit, nem gyakorlatoznak, nem törődnek a jövővel, de arról nem felejtkeznek meg, hogy a parasztoktól be ne követeljék mindazt, ami ellátásukhoz szükséges. (Ils sont toujours a table ou sur des lits aprés avoire trop bu, ne visite jamais leur gardes.) Ezek a hanyagságok, amiket a tábornokok ismer-

[68] Nem világos, erősen csípős mellékízű megállapítás.

nek és eltűrnek (ce relachement sceu et toleré par les generaux) egészen a legénység soraiban is lábrakapnak. Őrhelyüket elhagyják, ha úgy tetszik nekik, szakaszokba összecsoportosulva elhagyják a tábort, fosztogatnak s ha alantas tisztjük őket fenyegetni meri, kardot rántanak ellene, elkergetik, sőt bántalmazzák is. (Si le subalterne les veut menacé, ils tire le sabre sur lui, le fonds sauvé et souvent le frappent.) Fegyvereiket annyira nem gondozzák, hogy azokkal már lőni sem lehet. Koborló kalandorok módjára útközben lemaradoznak, ezerféle úton kísérik a csapatot minden oldalon.

A lövőszerrel nem takarékoskodnak. Hihetetlen mennyiségű puskaport, golyót fogyasztanak el és nem gondolnak ennek vészes következményeire. A lövőszerraktárak sorban kiürülnek s nincs utánpótlásuk. Hat hónappal azelőtt vizsgáltam meg Érsekujvár készletét, 39.000 kg lőpor volt ott, — ma nincs több 20 kilogrammnál. Nyitrán 10.000 kg volt, csak 2 kg maradt. Elfogytak a bomba — ágyúgolyó — gyújtóbomba — gránát — és egyéb lövőszerkészletek. És mit értek ezzel el? És hogy arassanak győzelmeket, ha a hadtesteket kis egységekre aprózzák fel, amelyek nem elég erősek ahhoz, hogy nyomatékkal tudjanak fellépni. Azt hiszem, hogy ezek a kis csapatok alkalmasak talán arra, hogy az ellenséget meglepjék, ha táborát váratlanul különböző oldalról megrohanhatják. De ez is csak akkor járhat eredménnyel, ha a közelben mozgó csapattestek beavatkozhatnak, összemérhetik fegyvereiket az ellenséggel s értesíthetik kellő időben a többieket, ha ezek nincsenek nagyon távol. De éppen azért szükséges, hogy ezek a csapatok számban arányosak legyenek az ellenségével, mert máskülönben egy helyen 2 ezred, a másikon 3, a harmadikon 4 és együttvéve kereken számítva mintegy 3—4000 ember képtelen valami jó eredményt elérni. Ha pedig több csoportot akarunk egy hadtestben egyesíteni, hiányzik a vezető. És nem is található meg többé mert az egyik a Fehérhegyekbe veszi be magát s csak akkor mutatkozik, ha az ellenséget a síkságon tudja. A másik mindenárom olyan vállalkozást akar befejezni, amit rosszul kezdett meg, és már régen túlhaladott parancsokhoz ragaszkodik. Így minden parancsnok tudja magatartásának olyan magyarázatát adni, amely lehetetlenné tesz bármilyen nagyobb méretű hadmozdulatot és minden esetben találnak mentőkörülményeket. Ehelyett alaposan megfontolt és kidolgozott haditerveket kellett volna kigondolni, amelyek összhangban vannak a rendelkezésre álló erőkkel és azokat egyöntetűen harcbavetni, hogy dicsőséges eredményt érjenek el. Így arathatnak győzelmeket az ellenségen lépésről-lépésre haladva, mert az ellenség hátrányosabb harcászati helyzetbe kényszerítve semmit sem tehet és mindig inkább hátrálni fog, mintsem, hogy magát a pusztulásnak kitegye. Az erők szétforgácsolását csak nagy harci egységek engedhetik meg maguknak, amelyeket egy helyben összpontosítva amúgy is nehezen lehetne élelmezni. Pálffy tábornoknak csak kis haderő áll rendelkezésére és mégis alkalmat adtunk neki arra, hogy a mi kisebb horderejű támadásainkat kivédhesse s nem kellett neki benyomulni olyan területre, amelyet gyenge erőkkel igyekezett biztosítani.

Az a 10.000 magyarból álló harccsoport, amely a Dunán átkelt, széttagolás nélkül képes lehetett volna arra, hogy könnyen ellenálljon, győzelmeket arasson, néhány fontos pontot elfoglaljon és az ellenséget mindenütt megverje, ahol találkozik vele.

Még sok mindent tudnék mondani azokról, akiknek kezében van ma a felsőbb vezetés. De mély alázattal kérem Fenségedet, legyen meggyőződve arról, hogy kizárólag a fájdalom az oka felizgatott kedélyemnek, amikor látom a sok kötelességmulasztást, és azt, hogy sok kedvező alkalmat veszni hagynak, ahelyett, hogy megszerezzék a győzelmet és azt a szerencsét és boldogulást, amit Fenséged a sorstól méltán remélhetne, és amit meg is kapna, ha a katonai erények ehhez hozzásegítenék."

*

Le Maire Emlékiratának figyelmes áttanulmányozása minden, a Rákóczi-szabadságharc hadtörténetével foglalkozó történetkutató számára érdekes és tanulságos olvasmány. A francia brigadéros éles tükröt állít a kuruc hadinép elé és a tükör képe nem nagyon vígasztaló. Lesujtó bírálatát, elkeseredett, — bár mindig higgadtan — előadott kifakadásait talán egy-két helyen nem szívesen olvassuk és joggal elfogultnak is tekinthetjük. De figyelembe kell vennünk tiszta szándékát, vagyis azt, hogy tanítani akar és, hogy a magyar szabadságharc ügyét és Rákóczihoz való hűségét komolyan szívén viseli. Ezért kétszeresen fáj neki az, hogy a kuruc hadsereg többet, és mindent jobban tehetne, ha Fejedelme példáját követné és ha soraiban meglenne az a „serény resolutio" és az az „unanimis consensus" azaz szilárd elhatározás és egyértelmű egyetértés, amit Zrínyi Miklós is az ő korabeli magyarságtól követel. Le Maire itt ismertetett Emlékirata is igazolja Esze Tamás igen helyes megállapítását, aki a szabadságharc, éppen ugyanennek az időszakával (1705.) foglalkozva állapítja meg, [69] hogy: „... a hadsereg regularizálása nem tud lépést tartani a hadviselés követelményeivel. Egyre jobban kitűnik a főúri tábornokok dilettantizmusa, sem fegyelmet nem tudnak tartani, sem vezetésre nem alkalmasak." Ezt a megállapítást Le Maire tapasztalatai alapján még kiegészíthetjük azzal, hogy a kuruc tisztikar nagyrésze, — tisztelet az olyan kivételeknek mint Bottyán, Béri Balogh Ádám, Orosz Pál, Czelder Orbán, Esze Tamás brigadérosok, Ebeczky István, Galánthay Balogh István ezredesek, Rátonyi János kapitány a görgényi vár hős védője és még sokan mások, — sem volt jobb, fegyelmezettebb vezéreinél, — tehát a felelősség a kuruc haderő fegyelmezetlen volta miatt egyetemlegesen őket is terheli.

Markó Árpád,
a történettudomány
kandidátusa

[69] *Esze Tamás:* I. m. Hadtörténelmi Közlemények 1954. évf. 1. füzet. 212. o.

IRATOK A KOMÁROMI VÁRRÓL AZ 1848—49-ES SZABADSÁGHARCBAN

A komáromi várnak igen nagy szerepe volt az 1848—49-es magyar szabadságharc történetében. A támadó osztrák hadseregnek jelentős részét kötötte le a vár környékén, és kitörésekkel nehezítette meg annak előnyomulását 1848—49 telén. Fennállása az osztrák hadműveletekre zavarólag hatott, a magyar nép és a magyar hadsereg számára pedig reményt nyújtott a legválságosabb pillanatokban is.

Fekvése igen kedvező: a Duna és a Vág összefolyásánál épült a Csallóköz csúcsán, ezért csak a Csallóköz felől lehet megtámadni. Kitűnően épített vár, melyet a Duna és a Vág természetes akadálya mellett a Csallóköz felől a Nádorvonal (Palatinal Linie), a másik oldalon pedig az ószőnyi Csillagsánc és a megerősített Hadisziget (Kriegsinsel) teszik hozzáférhetetlenné.

Élelemmel kellőképpen el volt látva. Falai között körülbelül 10—12 000 ember tartózkodott.

Az osztrákok nagy fontosságot tulajdonítottak a komáromi vár elfoglalásának.

Az 1848—1849 telén előnyomuló osztrák hadseregből Wrbna altábornagy maradt Komárom előtt a 2. hadtesttel, és 1848 december 30-án felszólította Majthényi várparancsnokot a vár feladására. Majthényi ekkor még elutasító választ adott, majd hasonlóképpen január 1-én Ramberg altábornagynak is, aki a vár körülzárását hajtotta végre.

Az osztrákok kezdetben jelentősebb áldozat nélkül szerették volna elfoglalni a várat, ezért szólították fel a parancsnokot annak feladására. Majthényi, aki korábban oly önérzetesen utasította vissza a vár feladását, a kormány menekülése után ingadozóvá vált, és lemondott a parancsnokságról.

Az utána következő parancsnokok szilárdan kitartottak a vár védelme mellett. A vár rendszeres ostromának a megkezdéséig az őrség kirohanásokkal nyugtalanította az ellenséget.

Miután az osztrákoknak nem sikerült a várat áldozat nélkül elfoglalniok, március elején szorosabbra vonták az ostromgyűrűt. Ekkor már Simunich altábornagy, — aki kezdetben Lipótvárnál működött — a komáromi blokádhadtest parancsnoka, és körülbelül 14 000 ember és

42 ágyú állott rendelkezésére. Terve az volt, hogy a várat teljesen körülzárja. A Csallóköz felől Sossay vezérőrnagy dandárja zárta körül, a Vág mentén Veigl altábornagy hadosztálya, a másik oldalról pedig Lederer vezérőrnagy dandárja.

Március 31-én a Bécsből érkezett Welden táborszernagy általános rohamot rendelt el a vár ellen, azonban ez nem járt sikerrel. Ugyancsak ezen a napon kezdődött meg a vár rendszeres lövetése.

Egy kimutatás szerint április 18-ig 14 460 bombát zúdítottak a várra. Azonban a vár őrségét és az árulással gyanúsított Majthényit követő parancsnokokat[1] mindez nem félemlítette meg.

A várőrség segítségére és bátorítására Kossuth Guyon tábornokot küldte a várba, azonban nem sikerült bejutnia. Mindenesetre a várőrség értesült a közeledő magyar seregről.

A tavaszi hadjárat során dicsőségesen előnyomuló magyar hadsereg április 22-én felszabadította a komáromi várat, és április 26-ig teljesen megtisztította a vár környékét az osztrák csapatoktól. A parancsnok ekkor Klapka lett. Klapka neve ezután összefonódott Komárom nevével. A cári segítséggel megerősített osztrák sereg sem bírt vele, és a vár még Világos után is magyar kézben volt.

Pétervárad és Munkács várának szeptember 11-i eleste megrendítő hatással volt a komáromi helyőrségre. Október 2-án adta fel Klapka a várat, azzal a kikötéssel, hogy a császár kegyelmet fog gyakorolni a hazafiakkal, valamint a hazáért sínylődő minden bebörtönzöttel szemben, és megkezdődött a honvédcsapat lefegyverzése.

Az osztrákok azonban nem tartották be a megadási feltételek során tett ígéreteiket: a 13 tábornokot kivégezték; a honvédeket, sőt a tisztek egy részét is közlegényként sorozták be az osztrák hadseregbe és idegenbe vitték őket; az olmützi, kufsteini és egyéb várbörtönök pedig magyar hazafiakkal teltek meg.

Klapka 1850. február 6-án Londonból Haynaunak írt levelében vádat emelt a kegyetlenkedések ellen és a szerződés megszegéséért.

*

A közölt okmányok válogatása azzal a célzattal történt, hogy a vár védelmének fontosabb eseményeit ismertessék a szabadságharc során.

Az iratok nyelve Kossuth és Szemere levelének kivételével német, részben eredetiek, részben a bécsi Kriegsarchiv másolatai.

*

[1] Mack, Kosztolányi, Meszlényi, Halasy és Török.

1.

Oroszvár, 1848. december 21.

A hadseregfőparancsnokság utasítása Neustädter vezérőrnagynak, hogy a csötörtöki és a somorjai állásait a Csallóközben Komáromig tolja előre, és az ellenség komáromi kitöréseit akadályozza meg.

Tábornok úr még idejében tudomást fog szerezni arról, hogy a tegnapi parancs folytán a Csallóközben Csötörtöknél és Somorjánál elfoglalt állásából mikor vonuljon a Duna jobbpartján Győr felé előnyomuló hadsereggel egymagasságban Komárom ellen.

Ha ön közben jelentősebb ellenséges portyázó csapattal találkoznék, — ami előfordulhat, ha az ellenség Komáromból támadó hadműveletet hajtana végre, — akkor sürgősen és biztos úton értesítse erről a Nagyszombaton levő Simunich altábornagyot, és a lehetőségekhez képest akadályozza meg az ellenség előnyomulását, visszavonulva Csötörtökre.

Hadtörténelmi Intézet Levéltára. Az 1848—1849-es forradalom és szabadságharc iratai, 6. fasc. 77. irat.[2]

2.

Oroszvár, 1848. december 22.

A hadseregfőparancsnokság (Windischgrätz) utasítása Kempen altábornagynak Pozsonyba.

Csapatának felállítását illetően szükségesnek tartom, hogy értesítsem önt a Neustädter-dandárra és a Simunich altábornagy hadosztályára vonatkozó rendelkezésekről.

Miközben a hadsereg zöme a Duna jobbpartján Győr irányában nyomul előre, ugyanakkor Neustädter tábornok a Csallóközben a Duna balpartján hasonló magasságban vonul előre Komárom ellen, azzal a céllal, hogy kikémlelje, vajon az ellenség támadó hadműveletet akar-e végrehajtani Komáromból?

H. I. L. 1848/49. 6/240.

3.

1848. december 24.

Kémjelentés az osztrák hadseregparancsnokságnak Komárom helyzetéről.

Herz Salamon pozsonyi zsidó gabonakereskedő tegnap Komáromból előőrseinkhez érkezett. Gróf Mensdorf ezredes hozzám utasította, ahol ma reggel ½8-kor jelentkezett. Mivel ő csak azért ment Komáromba, hogy a rebellisek által tőle Pozsonyban elvett gabonáját reklamálja, ezért Komáromban nem is figyelt másra. Szilárd meggyőződése azon-

[2] A jelzetet a következőkben rövidítve adjuk, pl.: H. I. L. 1848—49. 6/77.

ban, ha valaki Komáromot katonailag akarja megtekinteni, akkor ez a legkisebb részletekig megvalósítható.

A város és Komárom vára tömve van mindenfajta készlettel, annyira, hogy alig lehetséges más dolognak az elhelyezése. Reguláris katonaságot nem látni. A Sándor-gyalogságnak egy zászlóalja még ott tartózkodik és a csákójukat honvéd módra alakították át. Ezek a honvédek nyomorúságosak, fegyelmezetlenek, kedvetlenek és kiképzetlenek. A várban naponként 10—20-as csoportokban gyakorlatoznak. E hó 23-án az 5. tüzérezredből letartóztattak 120 embert, akiket Pestre vittek, mivel nem akarták tovább szolgálni a rebelliseket. Ezért a tüzérségnél is sok újonc található.

Tegnapelőtt ½10-kor a reguláris katonaság a Duna jobbpartjára ment. A Nagyduna-ágon dereglyékkel szállították át őket, a Kisduna-ágon pedig, amely teljesen befagyott, cölöphidat vertek.

A Nagycsallóközben a Nádorvonal előtt egyáltalán nincsenek előőrsök felállítva, és zavartalanul lehet egészen a partig menni, ahol egy altiszt kevés akadályt gördít a belépés elé.

A rebellis Lázár tábornok a komáromi megyeházán lakik.

A házakon és a nyilvános tereken nagy mennyiségű kiáltványt függesztettek ki a rebellisek, melyek óvják a népet attól, hogy higyjenek azoknak a cs. k. kiáltványoknak, melyeket Windischgrätz altábornagynak tulajdonítanak. Kiáltványaikban az osztrákokat törvényteleneknek és trónfosztottaknak nyilvánítják. Azonkívül a francia és olasz kormány közeli segítségét ígérik.

Azt hirdetik a magyaroknak, hogy Windischgrätz minden fiatal embert katonának képeztet ki, és ezeket Olaszországba küldi a hadseregbez. Ezért a fiatalemberek inkább vonuljanak be hazájuk védelmére a honvédzászlóaljakhoz.

Szőny közelében, Ácsnál, a magaslatokon két sáncot emeltek, azonban még nem szállták meg őket.

Kolb cs. k. élelmezési biztos és a Szt. Gyoni számadó a felkelőket szolgálják: az első kényszerből, az utóbbi önként. Mindketten továbbmentek a visszavonulókkal.

H. I. L. 1848—49. 6/351.

4.

Ács, 1848. december 29.

A II. (Wrbna) hadtestparancsnokság jelentése a cs. k. hadseregfőparancsnokságnak Győrbe.

A II. hadtest délután 3 órakor a Csorich-hadosztállyal és a Colloredo-dandárral megérkezett Ácsra. Ezt a helységet megszállta, és a Komáromba vezető úttal szemben foglalt állást. Valamennyi csapat,

az előőrsök kivételével, itt táborozik. A Lederer-dandár még ma Czonczóra megy, és a Czonczó pataknak a Dunába való befolyásánál állást foglal balszárnyuk védelmére.

A Lichtenstein herceg lovasosztály Harkályig, Mocsáig és Ószőnyig ment előre a komáromi úton Pest felé, és ezeket a helységeket megszállta. Erős őrjáratok portyáznak Újszőny felé, és tartják az összeköttetést a nevezett három állomással, valamint az Ácsnál levő hadtest előőrseivel.

Az előőrsök szerint az ellenség Újszőnyt nem szállta meg. A Komárom és az újszőnyi hídfő közötti híd már nem áll, és az összeköttetést csupán egy átkelővel tartják fenn. Az újszőnyi hídfő előtt nagy költséggel épített sáncok üresek, és látszólag csupán a hídfőt szállták meg.

Komárom védőrsége mindössze 7000 ember. Egy Komáromból megszökött árkász jelentkezett előőrseinknél, és azt állítja, hogy valamennyi cs. k. tüzér megtagadta a szolgálatot, és Komáromból fogolyként szállítják el őket.

A Győrből elvonuló felkelők közül csak egy zászlóaljnyi honvéd ment Komáromba. A többi folytatta visszavonulását Dorog felé.

Holnap megkezdem a hídfő szűk körülzárását, és felszólítom a parancsnokot Komárom átadására.

H. I. L. 1848/49. 7/87.

5.

Pozsony, 1848. december 25.

Kempen altábornagy kémjelentést küld Windischgrätznek. (Részlet.)

... a kém jelenti, hogy Pozsonytól Komáromig sehol sincs ellenség. A vidéket Szőnytől Újfaluig, különösen az útvonalakat, elsáncolták, és fatorlaszokat állítottak fel. E hó 22-én Komáromból ágyúkat is rendeltek oda.

A kém további állítása szerint 10 000 gyalogos tartózkodik a komáromi várban. Lovasság nincsen, és állítólag 35 rossz kezelőszemélyzettel ellátott ágyúütegük van.

Kossuth sógora, — Meszlényi térőrnagy — ellenőrzi Majthényi várparancsnok viselkedését.

Gönyűn állítólag 3000 gyalogos és 2000 lovas áll; Győrött pedig 17 000 ember, közülük 3000 lovas és 20 üteg.

Jelenti továbbá a kém, hogy a rebellisek sorában 50 lengyel tiszt harcol, és arra törekszenek, hogy az itteni ulánusokat esküszegésre és szökésre bírják.

A fegyházak valamennyi rabját kiengedték.

Az is tudomásomra jutott, hogy bécsi fiatalok a magyar felkelők

sorai közé álltak, és közülük ötvenen e hó 22-én Győrben szolgálatot vállaltak.

H. I. L. 1848/49. 7/139a.

6.

Mocsa, 1849. január 1.

Kivonat Ramberg altábornagynak báró Majthényi komáromi várparancsnokhoz intézett leveléből.

Felhívja figyelmét arra, hogy a magyar kormányra tett esküje nem köti, mivel ez törvényesen nem létezik, és korábbi esküje a császári hűségre kötelezi. További ellenállás helyett a vár azonnali átadását követeli a császári csapatoknak.

H. I. L. 1848/49. 8/11.

7.

Komárom, 1849. január 1.

Majthényi vezérőrnagy válasza Ramberg altábornagynak.

Anélkül, hogy méltóságoddal vitába bocsátkoznék tettünk helyességéről, vagy helytelenségéről, csupán azt tudom önnek válaszolni, amit gróf Wrbna altábornagynak is válaszoltam: Komárom várát minden külerődítményével az utolsó csepp vérig védelmezzük.

H. I. L. 1848/49. 8/12.

8.

Kocs, 1849. január 1.

Trattner ezredes jelentése a cs. k. hadseregfőparancsnokságnak a Komárom környékén végzett felderítésről, és a tervezett komáromi ostromzárról.

Alulírott báró Smola őrnaggyal január 30-án elindult Győrből és 10 óra tájban érték el az I. hadtestet, amely a Komárom előtti magaslatokon harcrendbe fejlődött fel. Innen a főhadiszállásmesteri hivatalhoz tartozó Bach őrnagyot parlamenterként a várba küldték, hogy a vár védőit a vár átadására szólítsák fel.

Véleményem szerint a Komárom előtti állás túlságosan távoli ahhoz, hogy az ellenség előtt teljes erőnk látható legyen.

Ezekről a magaslatokról jól látszottak a Homokhegyen és az újszőnyi magaslatokig húzódó sáncok, és az ellenség jól felhasználta az 1809-ben a franciák ellen épített árkok maradványait. A kiküldött járőrök azzal a jelentéssel tértek vissza, hogy az ellenség elhagyta mind a tíz sáncot. Ezek egyikén a háromszínű zászló lengedezett.

A mellvédek még befejezetlenek. Újszőnyt az ellenség teljesen elhagyta, és a Dunán keresztül a hídfőhöz, majd a várba vonult vissza.

Miután a parlamenter elutasító válasszal tért vissza, az I. hadtest Ácsra vonult. Puszta-Herkálra egy szárny[3] lovasságot küldtek, és Ram-

[3] Egy szárny két szakasznak felelt meg, mely 92 emberből állt.

berg altábornagy egy gyalogos zászlóaljat, egy lovas századot és egy fél lovasüteget rendelt Ószőnybe. A csapat tartaléka Mocsára ment. 31-én reggel Ramberg altábornagy terepfelderítést hajtott végre, mégpedig Puszta Bieleg, Naszály, Almás Hof-on keresztül Ószőnybe, ahol megtette a szükséges intézkedéseket ennek a helységnek a megtámadása ellen.

A délutáni órákban a hídfő sáncaiból az Újszőnyből Ószőnybe vezető úton vonulókra és egy tüzérségi szállítmányra tüzeltek.

Ramberg altábornagy szándéka, hogy Újszőnyt megszállva tartja, mivel ez Ószőnytől túlságosan távol van, és az ott levő csapatokat könnyen megtámadhatják.

Véleménye szerint, Mocsa mindkét helytől távol van, és ilyen körülmények között a legmegfelelőbbnek látszik Ószőny erős megszállása, barrikádokkal való biztosítása, és szükséges néhány ütegállás készítése is minden támadás ellen.

Az altábornagy javasolta, hogy a felkelők által a Homokhegyen és az Újszőny előtt készített sáncokat megnyitja, hogy az Ács felé eső oldalt szétrombolhassa.

Ezt és Ószőny biztosítását a Kochweichte mérnök-százados vezetése alatt érkező árkászszázaddal valósíthatják meg.

A csapatok gyengesége, valamint a helységek távolsága miatt Komárom támadási pontjának — a hídfőnek — tényleges körülzárása nem valósítható meg. Meg kell elégedni az ellenség mozdulatainak a korlátozásával. Ez azonban könnyebbé válik azáltal, hogy a jégzajlás miatt lehetetlen a hídfőnél a kitörő csapatok gyülekezése. Támadó hadmozdulatra gondolni sem lehet.

H. I. L. 1848/49. 8/13.

9.

Mocsa, 1849. január 5.

A hadseregfőparancsnokság értesítése Ramberg altábornagy hadosztályparancsnoknak, Majthényi komáromi várparancsnok állítólagos leváltásáról.

Több oldalról egybehangzó kémjelentés szerint, báró Majthényit a rebellis párt leváltotta a komáromi várparancsnoki tisztéről. Egy másik változat szerint önként mondott le, és az ismert angol Guyonnal[4] helyettesítették, aki korábban Simunich altábornagy ellen Nagyszombatnál és Nádasnál vezette a hadtestet.

H. I. L. 1848/49. 8/255.

[4] Guyon Richárd ekkor még nem volt a komáromi várban. csak február 22-én indult el oda.

10.

DISLOKATIONS — AUSWEIS
des Cernirungs Corps vor der Festung Comornn.[5]

Commandant	Brigadier	Cantonierungs Stationen	Benennung der Truppen-Abtheilungen	Anzahl der Bataillons, Escadrons Compagnnien, Geschütze
Feld — Marschall — Lieutenant v. Ramberg	General Major Baron Lederer	O-Szöny	Khevenhüller Infanterie Kress Chev. Legers ½ 12 pf. Positions Battr.	6 Compagnien 1Escadron 3 Geschütze
		Naszály	Khevenhüller Inft. (samt Stab) 6 pf. Fussbatterie N 9 ½ 12 pf. Baterrie Munitions Reserve	4 Compagnien 6 Geschütze 3 Geschütze
		Meierhof Almas	Khevenhüller Infanterie Sappeur Fiquelmont Dragoner	1 Compagnie ½ Compagnie 1 Zug
		Zuckerfabrik Füsitő	Khevenhüller Infanterie	1 Compagnie
		Raab	Bianchi Infanterie	6 Compagnien
	Oberst Br. Simbschen	Mocsa	Hess Infanterie Fiquelmont Dragoner Cavallerie Batterie Nr 7 Sappeur	4 Compagnien 3 Escadronen 6 Geschütze ½ Compagnie
		Csoncsor Weingärten	Hess Infanterie	½ Compagnie
		Ács	Hess Infanterie Fiquelmont Dragoner	1 ½ Compagnie 3 Züge
		Meierhof Csem	Fiquelmont Dragoner	1 Zug
		Raab	Fiquelmont Dragoner	2 Escadrons

Divisions—Quartier des Herrn FML. v. Ramberg zu Mocsa
Brigade Quartier des Herrn G. M. Br. Lederer Naszály
Brigade—Quartier des Herrn Obersten Br. Simbschen Mocsa

Mocza, am. 3. Jänner 1849.
H. I. L. 1848—49. 8/150.

[5] A komáromi várat ostromló osztrák hadtest elhelyezési kimutatása.

11.

Mocsa, 1849. január 6.

Ramberg altábornagy jelenti a cs. k. hadseregfőparancsnokságnak, hogy Majthényi elutasította Komárom várának feladását. Már nem ő a parancsnok, hanem Mack és Kosztolányi. Guyon is a várban van.

Éppen most tér vissza a komáromi vár feladására újólag felszólított Majthényi parancsnokhoz küldött parlamenter, aki azonban, mint a főparancsnokság a mellékelt két iratból láthatja, nekem elutasító választ adott.

A legújabb hírek szerint a vár parancsnoksága nem egy kézben egyesül. Egy bizonyos Mak nevezetű, — aki korábban a tüzérségnél szolgált — rendelkezik a csapatokkal, Majthényi a tulajdonképpeni várral [Corps de la place] és hídfővel, végül egy bizonyos Kosztolányi Győrből, a Nádorvonal valamennyi erődjével.

Az angol Guyon hasonlóképpen a várban van. A nevezett katonai parancsnokokat Kossuth sógora, Meszlényi, valamint Halassy alispán és a védelmi bizottmány más radikális tagjai terrorizálják, és ezek engedélye nélkül semmit sem tehetnek.

Élelmiszerekben, úgymint lisztben, zabban, szénában, fában, vágómarhában stb. nem szenved hiányt a védőrség, azonban szalmában már most jelentős hiány van.

Többek között 1900 ökrük és 4000 darab juhuk van a várban. Fegyverekben, ágyúkban, lőporban és lőszerben sincsen hiány.

Mindez általában 12 000 emberre elegendő, akik közül néhány sorgyalog zászlóalj, a többi honvéd. Lovasságuk mindössze két csikós huszárszázadból áll, aminek tulajdonképpeni okát abban látom, hogy a védősereg nem szándékozik kitörni.

A fegyelem kötelékei naponta lazulnak, és a csapatok között nagy elégedetlenség uralkodik, mivel különösen a fejadagok elosztása oly rendszertelenül történik, hogy sok katona néha napokon keresztül nem kap sem húst, sem kenyeret.

H. I. L. 1848/49. 8/365.

12.

1849. január 10.

Kémjelentés a komáromi vár élelmiszerkészletéről.

A helybeli Linhardt pékmestert a felkelő magyar főélelmezési bizottmány felszólította, mint egykori cs. k. ellátó pékmestert, hogy csatlakozzék ahhoz a bizottsághoz, melynek feladata a Komáromban felhalmozott élelmiszertartalékok megvizsgálása. Az élelmiszerek nagy részét nedves kazamatákban találta, mégpedig: 10 000 mérő romlott álla-

potban levő szalonnát, mely nem volt levegős helyen, hanem egymásra halmozva; több ezer mérő borsót, lencsét és babot kupacba hányva és részben már csírázásban; néhány ezer hordó füstölt húst, melyen már a penészedés nyomai látszanak; több ezer mérő burgonyát, amely nedves állapotban a földön fekszik felhalmozva, ezért már most kezd rothadni a fele; 4—5000 mérő sót; több ezer köteg hagymát és fokhagymát; sok ezer mérő dohányt; 250 000 mérő igen rossz zabzsákokban álló lisztet, melyből 60 000 mérő használhatatlan; 30—40 000 mérő igen szép kölest Moson megyéből, mely nedves helyiségekben tárolva, nemsokára romlani kezd; 10 000 mérő zabot és nagyon sok szénát, jól raktározva; 40 000 mérő darát, negyedrészben keverve búzával, és háromnegyed részben rozzsal, amely ezért nemsokára megromlik; néhány ezer mérő cukrot és kávét; három uszályt, tele élelmiszerekkel; 3500 vödör bort, melynek azonban csak a fele van pincében, a másik fele szabadban van és megfagyott. Összesen 6—7 millió fejadag van felhalmozva.

H. I. L. 1848/49. 8/538.

13.

Győr, 1849. február 3.

Jelentés a mocsai hadtestparancsnokságnak arról, hogy a Duna a magas vízállás miatt elöntötte a komáromi vár raktárait, és az ott levő élelmiszerek tönkrementek.

Igyekszem a hadtestparancsnokságnak azt a fontos hírt tudomására hozni, hogy gróf Zichy királyi biztos szóbeli közlése szerint a Duna magas állása miatt a víz behatolt a komáromi vár kazamatáiba, és az ott felhalmozott élelmiszerekben: lisztben, gabonában, húsban stb. kárt okozott, és ezeket használhatatlanná tette. A rothadni kezdő hús annyira megfertőzi bűzével a vár levegőjét, hogy tífusz kitörésétől tartanak. Számolni lehet azzal, hogy a tönkrement élelmiszerkészletek részbeni pótlására a komáromi helyőrség kitörést kísérel meg, azzal a céllal, hogy a környékbeli falvakból rekviráljon.

H. I. L. 1848/49. 12/4.

14.

Győr, 1849. február 7.

A győri katonai állomásparancsnok (Apponyi ezredes) jelentése a pozsonyi hadkerületi parancsnokságnak (Kempen) a magyarok kitörési kísérletéről Győr irányába.

Az a hír terjedt el néhány nap óta, hogy a felkelők kitörést szándékoznak megkísérelni Komárom várából Győr felé. A Neustädter vezérőrnagy parancsnoksága alatt álló ostromló sereg kémjétől semmi mást nem tudtam meg, mint, hogy Neustädter néhány nappal ezelőtt

Szerdahelyre érkezett, melyet újólag el is hagyott, és most Pozsonyba vonúlt vissza. Ennek következtében erről az oldalról minden összeköttetés megszakadt. Kérem ezért a tekintetes hadkerületi parancsnokságot, hogy a Nagycsallóközben végrehajtott, és a jövőben végrehajtandó hadműveleteket közölje velem.

H. I. L. 1848/49. 12/447a.

15.

Mocsa, 1849. február 8.

Lederer vezérőrnagy jelentése a hadseregfőparancsnokságnak.

Tudomásunkra jutott, hogy a komáromi helyőrség holnapra, vagy holnaputánra Kossuth[5a] megérkezését várja, hogy egyesítve a köznépet a Nagycsallóközben levő felkelő katonasággal, a Komárom felé vonuló Simunich altábornagy ellen vezesse.

H. I. L. 1848/49. 12/455.

16.

Buda, főhadiszállás, 1849. február 10.

Simunich jelentése Windischgrätznek Komárom szorosabb körülzárásáról.

A komáromi helyőrség nemcsak a Neustädter-dandárt szorította vissza Nyárasdnál, és nemcsak élelmiszerrel látta el magát a Csallóközből, hanem — különösen az utóbbi időben — további kitöréseket is hajtottak végre Karváig és Párkányig, sőt Érsekújvárig és Eperjesig.

Ezenkívül az a hír is tudomásomra jutott, hogy Komárom megyében sok helyen hozzáfogtak a népfelkelés megszervezéséhez. Ezt leginkább az ostromgyűrű szűkítésével lehet megakadályozni. Amíg azonban ez nem történik meg, addig kisebb mozgó alakulatok kiküldésével hiúsítható meg.

H. I. L. 1848/49. 13/109.

17.

Buda, főhadiszállás, 1849. február 17.

Kivonat Windischgrätz hadseregfőparancsnoknak Simunich altábornagyhoz intézett leveléből.

A magyar helyőrség feladta Eszék várát. Nugent tábornok különböző kedvezményeket adott nekik. Ezt a példát helyesnek véli Komárom várának feladásánál is, melyet vérveszteség nélkül szeretne elfoglalni.

H. I. L. 1848/49. 14/38.

5/a Kossuth ekkor még Debrecenben volt.

18.

Kochmeister mérnökkari százados tervrajza Komárom lövetéséről.

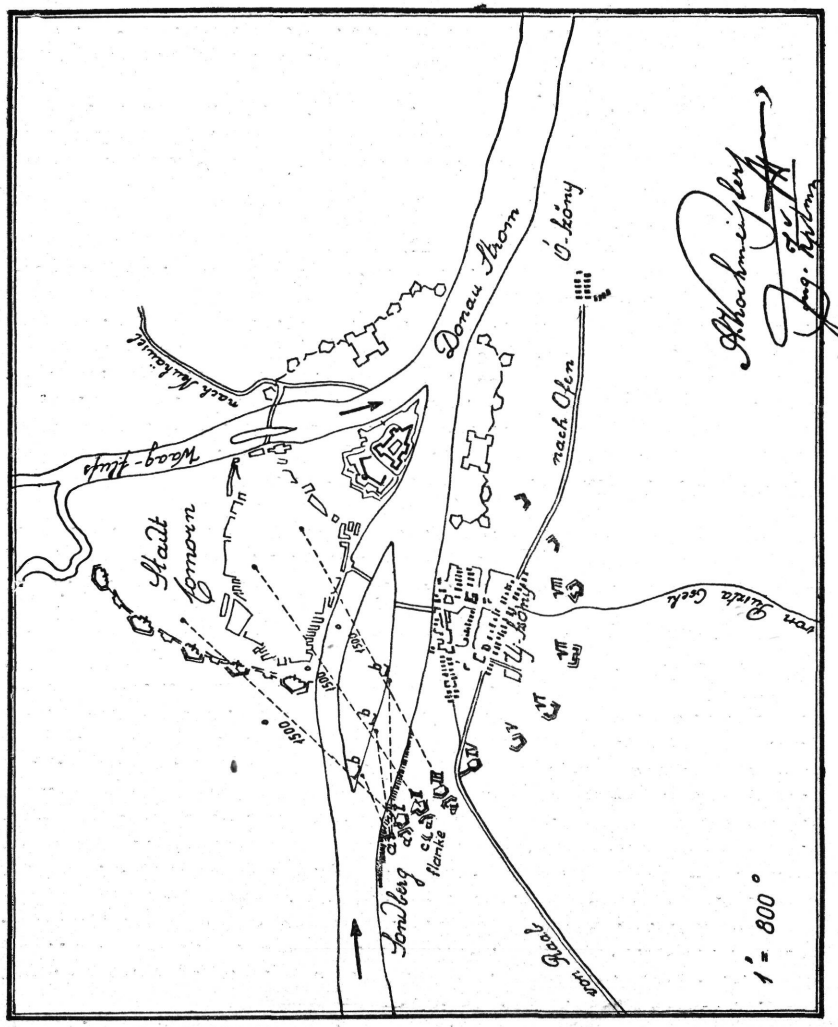

H. I. L. 1848—49. 14/3996.

19.

Gyöngyös, főhadiszállás, 1849. február 26.

Windischgrätz hadseregfőparancsnok értesítése Simunich altábornagynak Komáromba.

Egy éppen most érkezett február 21-i császári kézirat szerint az eszéki vár helyőrségének adott engedményeket legfelsőbb akaratával összeegyeztethetetlennek tartja.

A február 17-i utasításomhoz hozzáfűzve, értesítem önt, hogy a komáromi helyőrséggel hasonló alapon megkezdett tárgyalásokat azonnal szakítsa meg. A tárgyalások folytatásához csak a feltétel nélküli megadás szolgálhat alapul.

H. I. L. 1848/49. 15/120.

20.

Welden táborszernagy március 30-ra kiadott általános támadási parancsa Komárom ellen.

Mivel bebizonyosodott, hogy a komáromi helyőrségben nincs elég alkalmas tüzér arra, hogy az erődök nagy kiterjedése miatt valamennyi ágyút ellássanak, ezért fontos, hogy sok oldalról való támadással az ellenséges tüzérséget megosszuk. Valószínűnek tartom, hogy a helyőrség értesült Görgey közeledéséről a vár felmentésére, valamint, hogy a csapatok megbízhatatlansága miatt nagyobb kitörést nem kísérelhetnek meg, mivel ezáltal alkalom adódik a szökésre.

E feltevések miatt a következő tervet dolgoztam ki:

30-án este Szent Péter környékén Kurtakeszi felé a Veigl-dandár nagy tábortüzet gyujt, úgy, hogy ők láthatókká váljanak a várból. Napkeltekor Bátorkeszi irányából ágyútüzet nyitunk, és az egész Veigl-dandár megindul. Ha lehetséges a gróf Crenneville alezredes portyázó csapatának idevonása Érsekújvárról, akkor az Bakotán és Ógyallán keresztül Szittavára vonuljon, és a Veigl-dandárral, amely vele szemben áll fel, egy látszattámadást kezd. Ekkor Ószőnyről néhány, az ellenség előtt látható csapat Almás felé megy, a tűzérségi tűz pedig Bátorról közeledik. Ebben az állásban meg kell várni, hogy mit csinál az ellenség a Vág-hídfőnél. Ha ott gyülekezik és kitöréshez készülődik, akkor a Veigl-dandár Kurtakeszire vonúl vissza, mintha Almásnál át akarna kelni, anélkül, hogy emiatt túlságosan eltávolodnék. Crenneville alezredes portyázó csapata a Szittaván levonúl. Ezután majd megmutatkozik, hogy az ellenség mennyiben téveszthető meg, akit ekkor minden oldalról megtámadva és elvágva, vissza kell vetni a várba.

Napfelkeltével a Sossay-dandár balszárnyával egy mozdulatot tesz a Vág jobbpartján a Vág-sziget és a Nádorvonal északi csúcsa felé. Itt tüzérségi tűznek kell lekötnie az ellenség figyelmét. Kitörésnél visszavonúl, hogy az ellenséget maga után csalogassa.

Nemesőrsről a Sossay-dandár egy másik oszlopa a Duna balpartján lefelé megy, és alkalmas helyen egy üteget próbál felállítani, ahon-

nan a Nádorvonal végét és a szigetet lőni lehet. Eközben a Homokhegyen levő ütegek is lövik a szigetet és a Nádorvonalat.

Újszőnyben már az éjszaka folyamán feláll egy zászlóalj; két zászlóalj tartalékként áll Újszőnynél ütegeink fedezésére; egy negyedik zászlóalj rohamra készen Ószőnyben tartózkodik; a lovasság pedig a 8. sz. sánc és az Ószőny közötti területet fedezi. Míg ez megtörténik, dél lesz. Minden üteg a Duna-hídfő ellen egyesíti a tüzét. 12 órakor megszűnik ez a tűz, majd Ószőnyből az első rohamcsoport előnyomúl. Ezeket rőzsekötéghordók követik. Addig, míg a rohamcsapatok nincsenek kitéve az ellenséges puskatűznek, hanem csak a tüzérséginek, addig külön harcrendben vonúlnak előre, az ostromlott pont előtt azonban gyorsan egyesülnek. Ettől a pillanattól kezdve tilos a tüzelés, és csupán a szuronyt szabad használni. Az elfoglalt sáncokban ne tartson sokáig a berendezkedés, mert erről az utánuk jövők gondoskodnak. Az ellenség első megingását kihasználva, szorosan kövessék azt, hogy ahol lehetséges, behatolhassanak a sáncokba. Ugyanekkor, azaz délben, a már korábban, az eddig a Duna jobbpartján a Homokhegy alatt alakult csapat nyomúljon a sziget felé.

A hajók elülső részét rakják meg rőzsekötegekkel, melyek mögül a legénység tüzelni tud. Röppentyű ütegeket is helyezzenek el a hajókon, amelyek a sziget legkeletibb részén kössenek ki.

Közelebbi részleteket nehéz meghatározni, mivel ezek a helyzettől és a csapatparancsnokok képességeitől függenek. Egyiknek sem szabad szem elől tévesztenie azt a főcélt, hogy egy csőcselékből álló ellenséges sereggel szemben elért sikert a leggyorsabban arra kell felhasználni, hogy bevonúljunk a várba. Eközben fehér zászló kitűzésével, vagy parlamenterekkel nem szabad az előnyomúlást meggátoltatni. Aki ellentáll, azt lelőjük, aki megadja magát, azt hátraküldjük.

H. I. L. 1848/49. 19/151a.

21.

Komárom előtti tábor, 1849. március 30.

Dossen alezredes jelentése Simunich altábornagynak Ácsra.

Ettingshausen alezredes jelenti, hogy Komáromból egy léggömböt engedtek fel, amely éppen a 4. sz. sánc felett szállt el, és a Duna folyásával ellentétes irányban nyugat felé repült.

Valószínűleg kiáltványokat vagy híreket visz Görgeynek. Ezt azzal a megjegyzéssel jelentem, hogy a léggömb leszállását seholsem vettük észre, és valószínűleg a Csallóközben eshetett le.

H. I. L. 1848/49. 19/292.

22.

Miskolc, 1849. április 1.

Szemere Bertalan levele Kossuthnak.

Barátom! Most jött egy futár, Komárombúl, *Jablonczay* százados, hozzám kísérték. Ő hoz levelet Töröktől. Még nincs ott Guyon. Indult

f. h. 22-én. 17-ke óta bombázzák a várat, de kivált a várost, 30, 60, sőt már 120 fontossal. Eddig kevés kárt tett. De a vár segedelmet vár.

H. I. L. 1848/49. 19/476.

23.

Eger, 1849. április 1.

A honvédelmi bizottmány elnökétől, Görgey Tábornok úrnak Gyöngyösre. (Részlet.)

Nagy aggodalommal értesülök, hogy sem Guyon, sem egyike is azon tiszteknek, kik 4—5 hét óta pénzzel küldettek Komáromba, nem tudtak oda bejutni. — Én ezt jó részt ügyetlenségnek nevezem, mert ha cernirozva[6] van is Komárom egy vékony cordon által, mely egyes ember bemenetelét akadályozza, lehetetlen, hogy a várőrség néha-néha kitöréseket ne tegyen, s ezek által időnként a cernirozó cordont egyes pontokon meg ne szakítsa: a küldötteknek tehát az volna a hivatása, hogy valamely városkában az ellenséges cordon vonalon kívül tartózkodjanak, a körülményeket szemmel tartsák s várőrségi Ausfall[7] által előidézett kapunyitás momentumát rögtön felhasználják. — De ezek az urak nem így tesznek: hanem megkísértik az utat s nem succedálván,[8] nem az, hogy a legvégső biztos ponton tartózkodnának, hanem visszajönnek egyik Egerbe, másik Szabadkára, harmadik Isten tudja hova, s az messze távolban várják a sült galamb röptét.

E szerint Komárom aggaszt. Ha a Commando esélyességébe bízhatnék, nyugodt volnék, mert a városból tehetne egy két hónapra kölcsönt. De a mostani Commando fejetlenségétől félek.

Mit kell tehát tenni?

Két alternatíva[9] van. Vagy kiszámíthatja Ön, mennyi erő kell ahhoz — miszerint a főczél mellett „vereint bleiben und schlagen"[10] ütközet után egy hadtest detachiroztassék[11] Komárom ostroma felmentésére — vagy nem számíthatja.

Első esetben — a pénzt vivőknek a hadsereg mellett kellene maradni addig, míg a detachírozás megtörténhetik. Ha ez meg lesz — feltehetni vélem, hogy az ellenség hírét kapván haderőink közelítésének, nem fog hosszú vonalon elszórva maradni a vár körül, hanem erejét össze húzza ellenünkbe: valamelly pontot a körben üresen hagy. — Ekkor a küldöttek csapjanak egy varga betűt, kerüljék meg felülről az ellenséget, s vigyék be a pénzt.

Második esetben nincs más mód, mint az, hogy mennyenek ameddig mehetnek, a végponton várakozzanak, s ha a várőrség kitör, használják fel az alkalmat.

6 Körülzárva, bekerítve.
7 Kitörés.
8 Sikerülvén.
9 Változat.
10 Egyesülve maradni és győzni.
11 Különítményeztessék.

Mellyiket kell a kettő közül tenniök, ez stratégiai combinációktól függ. Én hát nem tudok mást tenni, mint az itt lebzselő küldötteket Tábornok Úrhoz a végett küldeni, hogy 10—12 nap alatti hadi operátioinak probabilitásait[12] számba véve, őket vagy az első, vagy a második módnak követésére utasítsa.

Van még az ellenségről is annyi újabb bizonyos tudomásom, hogy azon 8000 ember, mellyet Benyiczki Losoncz felé csalt, nem ment be egész Losonczra, hanem miután Törincsig nyomúlt, onnan pénteken reggel tért vissza, de Gyarmatnak — Vácz felé ment e vissza, vagy Gyarmatnak I. Ságh felé, hogy Komáromnak tartson? azt nem tudom, — hanem, hogy pénteken vissza tért, az bizonyos.

H. I. L. 1848/49. 19/474. Kossuth Lajos Összes Munkái, XIV. kötet, 778—780. o. Kiadta a Magyar Történelmi Társulat, Akadémia-kiadó, 1953.

24.

Bécs, 1849. április 18.

Augustin altábornagy jelentése Welden táborszernagynak a Komárom ellen felhasznált lőszerről.

Alulírott tegnap este kapta Ácsról Zitta tábornok első jelentését f. h. 16-ról. Sajnálkozását fejezi ki, hogy oly sok lőport és drága lőszert eddig nagyrészt eredmény nélkül használtak fel. Ez a felhasználás 14 460 bombából, 4782 gránátból, 12 509 tömör, nehéz golyóból és 1587 mázsa lőporból áll.

H. I. L. 1848/49. 22/378.

25.

Az I. (Klapka) hadtestparancsnokság jelentése az 1849. április 26-i komáromi csatáról.

A hadseregfőparancsnokság által a komáromi vár előtt levő ellenséges ostromállások [Belagerungs-Arbeiten] ellen elrendelt támadásnál a hadtest részéről a Dipolt- és a Zákó-dandárok működtek együtt, és ezek a sáncok megrohamozásánál igen tevékenyek voltak.

Hajnalhasadáskor, mikor a csata nagyobb méretet kezdett ölteni, hadtestem többi dandárja is kivonúlt a harcvonalba. A Kazinczy-hadosztályt a jobbszárny támogatására és a megrohamozott sáncok megtartására rendeltem, miközben a többi dandár a balszárnyt alakítva harcrendbe állt.

Az a terep, amelyiken ez a szárny működött, különösen a lovasság számára volt alkalmas, ahová ez Nagy Sándor tábornok parancsnoksága alatt előnyomúlva, a balszárny legszélét és a balszárny fedezetét képezte.

A dandárom gyors előnyomulása miatt az ellenség kezdetben a balszárnya felé, az Igmándi útra vonult vissza, miközben a lovasságom

[12] Lehetőségeit.

a jobbszárnyát fenyegette, és én így a balszárnyammal elértem az újszőnyi magaslatokat. A lovasság eközben hevesen támadta az ellenség szárnyát.

Ekkor az ellenség, hogy megvédje magát a körülzárástól, több üteget irányított balszárnyam ellen, és nagy tömegben vetett ide lovasságot. Kevésszámú lovasságunk nem állta ki a rohamot, és visszavetették az ellenség üldözése közben. A támadás gerincét képező gyalogságom imponáló magatartása erélyesen visszaverte a támadást. Félelmet nem ismerő tüzérségem gyorsan újból állást foglalt, és lőtte az ellenséget. Ezáltal megakadályozta további előnyomulását, és miután lovasságunk nemsokára rendeződött, a harcrend ismét helyreállt, és megtartottam állásaimat.

Dícsérőleg kell megemlékeznem a 26. zászlóaljról, mely a roham kezdetekor a zömöt alkotta, és zárt formában nyomult előre; továbbá a 47. zászlóaljról, mely szorosan felzárkózva lehetővé tette, hogy a 12 fontos félüteg, melynek alig volt ideje a felállásra, megfelelő helyre visszavonúlhasson.

Ezután a csata gyorsan befejeződött, és az ellenség a régi állásaiba vonúlt vissza. Délután 2 óra tájban az ágyútűz is elnémult.

Veszteségem ezen a napon 23 halott, 37 sebesült, köztük egy huszárhadnagy az 1-ső huszárezredből, 21 eltünt és 32 ló.

Ami a sáncok bevételét illeti, arról a vállalkozást végrehajtó Knézics alezredes fog részletes jelentést küldeni, mivel én később érkeztem a többi dandárral a csatatérre.

H. I. L. 1848/49. 24/255.

26.

London, 1850. február 6.

Klapka tábornok levele Haynau táborszernagynak a komáromi vár feladási feltételeinek megszegéséről.

A napról-napra erősebbé váló panaszok, melyeket a komáromi kapituláció megszegése idézett elő, szükségessé tették, hogy írjak önnek, mivel ön a császár helyetteseként szóban és írásban ígéretet tett a megadási feltételek betartására.

Ön, és valamennyi osztrák tábornok, akik Komárom előtt állottak, pontosan tudják, milyen ok kényszerítette Komárom várának győzelemhez szokott védőrségét arra, hogy kapituláljon. Az osztrák követek állandóan biztosítottak bennünket arról, hogy a császár közvetlenül a vár feladása után jóságos szívvel kegyelmet fog gyakorolni honfitársainkkal és minden bebörtönzött fegyvertársunkkal szemben, akik a győztes nagylelkűségére számítva, bizalommal és feltétel nélkül megadták magukat.

Erre való bizonyítékként felhozták, hogy a császár első hadsegédjét, Grűn[13] grófot külön Aradra küldte, a már kimondott halálos ítélet fel-

[13] Helyesen: Grünne.

függesztésére. Komárom védőrsége azt hitte, hogy a vár feladásával nemcsak az ország békéjét állítják helyre, hanem ennek következtében a kivételes állapot is megszűnik, és megnyílnak a börtönök ajtói. Senki sem gondolta akkor, hogy a vár feladását azért sürgeti a császár, hogy a már elhatározott halálos ítéletet büntetlenül és jogtalanul hajthassa végre a hazafiakon.

Ezekről a cselekedetekről hallgatok, a közvélemény elég hangosan beszél róluk, és a történelem fogja eldönteni, hogy az aradi és a pesti ítéletek mennyiben szolgálták a császár és az osztrák monarchia érdekét. Azonban fel kell emelnem szavamat azok nevében, akik az ön szavában és aláírásában hittek és most becsapták őket. Kötelességemnek tartom, hogy utaljak a megszegett kapituláció kezemben levő eredeti okmányára és a feltételek szigorú betartására, melyeket a következő pontokban gyalázatosan megsértettek.

A komáromi helyőrség közül azok, akik a kapott amnesztia alapján el akarták hagyni a hazájukat, senki sem kapott szabályos, hanem csak kényszer útlevelet; az Amerikába való kivándorláshoz csupán a porosz követség vízumát, azzal a kifejezett záradékkal ellátva, hogy az eltávozók sohasem térhetnek vissza. Az útleveleket a vár feladása után nyolc nap múlva osztották ki, amikor reklamáció már lehetetlen volt, habár korábban, mielőtt Komáromot feladták, a külföldre jelentkezőktől minden ellenvetés nélkül csupán útjuk célját kérdezték a szükséges útlevél kiállításához, amelyről az osztrák részről megbízott gróf Nobili altábornagy hivatalos feljegyzéseket készített.

Csapot és Borost, valamint Ruttkayt és másokat a kapituláció után fogságba vetették; Bangyart,[14] Havasit, — bár külföldre kaptak útlevelet, — a Pester Zeitung folyó év január 3-i számában felségárulással vádolták, és amennyiben bujdosnak, felszólítják őket, hogy 90 napon belül jelentkezzenek a hadbíróságnál. Mindezek az urak a kapituláció szavai szerint feltétlen amnesztiát kaptak.

Sokkal általánosabb azonban az a panasz, és minden kétséget kizárnak az újságok egybehangzó jelentései, hogy a kapituláció 1. cikkelyének szavai ellenére, — amely szerint a helyőrség kivétel nélkül szabad és hazamehet, — jelenleg valamennyi honvédet, huszárt és a védőrséghez tartozó más legénységet besoroztak, hogy osztrák ezredekhez vezényeljék őket.

Excellenciád bizonyára emlékszik rá, hogy ez a pont a kapituláció fő nehézségét képezte. Ön a honvédség feltétlen elbocsátására ezzel a német kifejezéssel válaszolt: A helyőrség szabad elvonulásán magától értetődik legalább a sor- és a huszárezredek besorozása [Einrotirung], mi azonban ezt nem hagyhattuk jóvá. Ezt sem ön, sem a helyőrség nem ideiglenes, hanem végleges megállapodásnak tekintette. Ezt bizo-

[14] Helyesen: Bangya.

nyítja az ön — és jelenleg Colloredo herceg, Burits, Barco és más tábornokok által a korábbi Würtemberg ezred huszáraihoz intézett — felszólítása azok elvonulása előtt, mely csalogató ígéretek mellett történt annak érdekében, hogy újból belépjenek az osztrák hadseregbe. Ezeknek az uraknak a bosszúságára egy ember sem mutatott erre hajlandóságot.

A kapitulációnak ilyen világos értelmezésénél, amint fent előadtuk, a személy- és vagyonbiztonságért jótálló menlevelek a katonai záradék őszinteségével összegyeztethetetlen törvényszegés eszközévé váltak, és azokat, akiknek szabad elvonulását személyi és vagyonbiztonsága mellett garantálták, később erőszakos besorozással büntették, és szószegőknek minősítették őket.

Alig hiszem, hogy ezek az ön által a császár nevében írásbelileg vállalt kötelezettségeknek ily kiáltó megsértései az ön tudtával és beleegyezésével történtek. Nem tételezhetem fel, hogy egy katona, akinek bármilyen is a politikai véleménye, rangját és nevét a kapituláció megszegésével ily szégyenletes módon bélyegezze meg. Sokkal inkább azt hiszem, hogy a katonai becsületet csak oly szolgalelkű teremtmények árulják el, akik nem sejtik, hogy egy ilyen tett milyen beláthatatlan erkölcsi következményeket vonhat maga után.

Ezért felszólítom Excellenciádat, hogy adott szavának és aláírásának betartásáról hűségesen gondoskodjék, és az egykor parancsnokságom alatt álló komáromi vár feladási feltételeit tartsa szentnek. A már elkövetett sérelmeket haladéktalanul tegye jóvá, a helyőrséghez tartozó útleveleket pedig vizsgálja felül, hogy ezeket megfelelő formában állítsák ki. Abban az esetben, ha ön ezeket a követeléseimet nem hallgatja meg, akkor a még rendelkezésemre álló fegyverekkel legalább azok számára biztosítom a jelen- és az utókor megbecsülését, akik a kapitulációt magyar részről írták alá.

H. I. L. 1848/49. 12/299b.

Bőhm Jakab—Palotai István

РЕЗЮМЕ

ВОЕННЫЙ СОВЕТ 2 ЯНВАРЯ 1849 ГОДА И ЭВАКУАЦИЯ СТОЛИЦЫ

Барта Иштван

В середине декабря 1848 г. развернулось решающее наступление главных сил австрийской реакции против революционной Венгрии. Главнокомандующий венгерской армией Гергеи, вместо битвы с противником, отвел войска с западной границы и сосредоточил их под столицей. Кошут напрасно требовал изо дня в день наступления на продвигавшегося вперед противника, решающего сражения не произошло, и в последний день года Венгерское правительство было вынуждено покинуть столицу и вместе с Государственным Собранием переселиться в город Дебрецен. Эвакуацию столицы Кошут поручил одному из видных деятелей освободительной борьбы, пламенному патриоту Ласло Чани, занимавшему в то время свыше полугода пост комиссара главной венгерской армии. Чани на первых порах верил в генерала Гергеи, отличившегося в октябре революционными подвигами, пользовавшегося доверием Кошута и всего народа и в начале ноября ставшего верховным командующим венгерской армией. Но быстрое отступление подорвало доверие к нему как со стороны Кошута, так и Чани.

В первой части статьи говорится об усилиях Кошута и Чани заставить генерала Гергеи изменить свое решение. Чани не одобрял быстрый отбезд правительства из столицы, своей панической поспешностью способствовавший подрыву доверия со стороны армии и населения и давший генералу Гергеи возможность в дальнейшем также не исполнять приказы Кошута, не сразиться с противником вблизи от венгерской столицы.

Определить дальнейшую стратегию войны был призван состоявшийся 2 января в Будапеште военный совет, на котором участвовали военные руководители — Гергеи, Феттер, Клапка, Перцель, и представлявший политическую власть Чани.

Статья, на основании до сих пор почти неизвестных источников, освещает подробности этого первостепенно важного совета. Оказывается, что Гергеи навязал участникам совета свое мнение — сражение под столицей ставит под угрозу существование всей армии — и что Перцель и Чани решительно выступили против сдачи столицы без боя. Гергеи выдвинул и свой план, по которому он, продвигаясь с основними силами армии по левому берегу Дуная сначала на север, затем на запад, освободив Комарно и угрожая подбездным путям противника и самой Вене, заставит австрийские войска отступить. Автором этого плана до сего времени считался Клапка. Чани протестовал против этого замысла: он понял, что этой авантюрой Гергеи преследовал единственную цель — ускользнуть из-под контроля правительства. Но когда военный совет все-же утвердил план, Чани в знак протеста сразу отказался от поста комиссара.

Вскоре после военного совета воинские части переправились через Дунай и оставили столицу. Гергеи двинулся к северу, а защищавшая новую столицу, Дебрецен, армия во главе с Перцелем заняла позицию по линии реки Тиссы.

Чани, на протяжении многих дней лихорадочно работавший над эвакуацией столицы, покинул ее с последними частями. Приехав 9 января в Дебрецен, он первым делом обратился к Кошуту с письмом, в котором критиковал правительство за преждевременную эвакуацию столицы и предложил ему строгим приказом заставить Гергеи вернутья обратно и сосредоточить все имеющиеся в распоряжении силы для решающего контрудара, но командование обединенной армией поручить не Гергеи. Опыт Чани, его полезные советы являлись в эти дни большой помощью для Кошута, подготовлявшего план успешной самозащиты и условия победоносного контрнаступления.

ОСВОБОЖДЕНИЕ ВЕНГРИИ В ЗЕРКАЛЕ ЛЕТУЧЕК СОВЕТСКОЙ АРМИИ

Лейтенант *Лайош Арокаи*

В период Великой Отечественной войны политические органы Советской Армии одной из своих важнейших задач считали разбяснение солдатам неприятельских армий характера, истинных целей войны. Для этого использовались различные средства агитационной работы: радио, высокомощные рупоры и летучки — самое удобное средство в военных условиях.

Главная цель политико-просветительной работы Советской Армии состояла в том, чтобы помочь создать среди венгерских солдат и всего венгерского народа условия международной освободительной борьбы.

В этой агитационной деятельности в зависимости от политического и военного положения Венгрии отмечается два основных периода. Первый продолжался от начала войны до оккупации Венгрии немцами, т. е. до марта 1944 года, второй завершился полным освобождением нашей Родины.

В первом периоде основная цель агитационной деятельности Советской Армии была направлена на вывод Венгрии из войны путем убеждения и привлечения на свою сторону венгерских солдатских масс, участвовавших в военных действиях на территории Советского Союза. Советские летучки освещали характер войны, цели немецких фашистов и их венгерских приспешников, предупреждали о том, что союз с Гитлером является национальным самоубийством. Что было делать в этот период войны венгерскому солдату, чтобы спасти страну от катастрофы? Советская Армия указывала две возможности: возвращение на Родину или плен. Два лозунга — „Ступайте домой!“ и „Сдавайтесь!“ — постоянно повторялись в летучках на венгерском языке. Требование вернуться домой в этот период означало — добиться от правительства вывода венгерской армии из Советского Союза, но вследствие слабости демократических сил эта цель оказалась неосуществимой. Самым простым выходом из положения для находившихся на фронте венгерских солдат был плен. Советские летучки убеждали их сдаваться как в собственных интересах, как и в интересах своей Родины. Деятельность венгров, перешедших на сторону Советской Армии и участвовавших в борьбе с фашистами тесно связана с великим делом освобождения нашей страны.

После открытой оккупации Венгрии немцами национальная освободительная борьба уже не ограничивалась требованием сепаратного мира, а превращалась в вооруженное восстание. Начался новый период и в агитационной работе Советской Армии. Эта деятельность была направлена не только на вывод Венгрии из войны, а и способствовала подготовке национальных сил к вооруженной борьбе против фашизма. Летучки Советской Армии призывали патриотически настроенных венгерских офицеров и солдат идти домой на борьбу с немцами, организовывать парти-

занские отряды, примыкать к назревавшему движению сопротивления или сдаваться Советской Армии. Эти призывы не были напрасными. Лучшие венгерские солдаты выбирали плен, причем в то время началось массовое дезертирство и многие венгерские солдаты примкнули к различным партизанским группам.

В августе 1944 года обстановка изменилась. После капитуляции Румынии и Болгарии представились исключительно удобные условия для ввода венгерской армии в вооруженную борьбу против немцев. Открылась возможность, воспользовавшись быстрым продвижением Советской Армии и слабостью находившихся в стране немецких сил, повести всю армию на борьбу с гитлеровцами. К этому сплоченному выступлению и призывали советские летучки руководителей венгерской армии.

Тем временем развернулся девятый удар. Советская Армия в своих обращениях к венгерскому народу разбясняла, что она вступает на венгерскую землю не с захватническими целями, на борется за освобождение венгерского народа. Обращалась с воззваниями к командованию фронта, к населению освобожденных территорий и жителям, находившимся еще под гнетом фашистов. В результате этих обращений в стране быстро развернулась мирная работа, значительная часть населения осталась на месте и удалось сохранить много ценностей для новой Венгрии.

После 15 октября 1944 года стало ясным, что венгерская армия не повернет против клики Салаши и немцев, Лозунги агитации опять изменились. Их целью было способствовать развалу венгерской армии. „Прекращайте сопротивление русским! Открывайте фронт!“ — говорили летучки. Летучки Советского Союза ознакомляли венгерских солдат с событиями на освобожденных территориях. Сообщали об образовании Временного Правительства, переговорах о перемирии, проведении земельной реформы. Призывали венгерских солдат положить конец напрасному кровополитию. До конца войны лозунги уже не изменялись.

Агитационная деятельность Советской Армии способствовала укреплению венгерских демократических сил, развертыванию антифашистской вооруженной борьбы. Многотысячные солдатские массы, сложившие оружие под влиянием этих воззваний, способствовали прекращению войны, а те, кто в результате политико-воспитательной работы взялись за оружие против фашизма, внесли свой вклад в дело создания новой Венгрии.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

RÁKOSI MÁTYÁS	Megnyitó beszéd V. I. Lenin 85. születésnapján rendezett ünnepi ülésen — — — —	5
HEGEDŰS ANDRÁS	V. I. Lenin születésének 85. évfordulója — —	7
KORNIS PÁL alezredes	A Nagy Honvédő Háborúban aratott győzelem 10. évfordulójára — — — — — — — — —	17
JAN DURDIK	A 15. század elejének haditechnikai problémáihoz — — — — — — — — — —	39
BARTA ISTVÁN a történettudomány kandidátusa	Az 1849. január 2-i haditanács és a főváros kiürítése — — — — — — — — — —	66
ÁROKAY LAJOS hadnagy	Felszabadulásunk a Szovjet Hadsereg röpcéduláinak tükrében — — — — — — — —	101

KÖNYVSZEMLE ÉS KRITIKA

K. J. VOROSILOV	Cikkek és beszédek (ism. *Solt Lajos* ezds.) — —	127
BENDA KÁLMÁN	A Bocskai szabadságharc (ism. *Nagy László*) —	138
	Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához. 4. köt. 1929. októberétől 1939. szeptemberéig (ism. *K. J.*) — — — — — —	145

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТИ

РАКОШИ МАТИАШ	Вступительная речь на торжественном собрании 85 лет со дня рождения В. И. Ленина — — — —	5
ХЕГЕДЮШ АНДРАШ	85 лет со дня рождения В. И. Ленина — — —	7
Подполковник КОРНИШ ПАЛ	На 10-летную годовщину победы Великой Отечественной войны — — — — — — — — — — — —	71
ЯН ДУРДИК	К военно-техническим проблемам начале 15 века	39
БАРТА ИШТВАН	Военный Совет 2 января 1849 года и эвакуация столицы — — — — — — — — — — — — —	66
Лейтенант АРОКАЙ ЛАЙОШ	Освобождение Венгрии в зеркале летучек Советской Армии — — — — — — — — — — — —	101
КРИТИКА И РЕЦЕНЗИЯ — — — — —		127
ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ АРХИВ — —		155
РЕЗЮМЕ — — — — — — — — — — —		203

Ára: 8·— Ft

11340/2

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

3-4

1955

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

3-4

1955

ÚJ FOLYAM BUDAPEST II. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET FOLYÓIRATA

Felelős szerkesztő: A Hadtörténelmi Intézet parancsnoka.
Szerkeszti a szerkesztőbizottság. Budapest, I., Kapisztrán-tér 2. Tel.: 160—220.
Megjelenik negyedévenként.
Felelős kiadó: a Katonai Kiadó, Budapest, VI., Sztálin-út 2. Telefon: 112—064.
Egyes szám ára 8 Ft. Előfizetési ára félévre 16, egész évre 32 Ft.
Csekkszámla szám: 61.297 bef. szla. Budapest.
Megrendelhető: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor-tér 1.
Telefon: 180—850 és a kiadónál.

14692/2 — Vörös Csillag Nyomda, Budapest. Felelős: Poroszka L.

SZALVAI MIHÁLY
ALTÁBORNAGY
(1899—1955)

Mély fájdalommal tudatjuk, hogy 1955. november hó 21-én, hosszas betegség után elhúnyt Szalvai Mihály elvtárs, a Magyar Néphadsereg altábornagya, országgyűlési képviselő, a Hazafias Népfront Országos Tanácsának és a Magyar Önkéntes Honvédelmi Szövetség országos választmányának tagja.

Szalvai Mihály altábornagy elvtárs személyében a munkásmozgalom régi, kipróbált harcosát, a párt és a magyar dolgozó nép hű fiát, a Magyar Néphadsereg egyik kiváló tábornokát vesztettük el.

Szalvai Mihály altábornagy 1899-ben született. 1917 óta részt vett a munkásmozgalomban. 1919-ben belépett a Kommunisták Magyarországi Pártjába. Azóta egész életét a forradalmi munkásmozgalom szolgálatában töltötte. Részt vett a dicsőséges Magyar Tanácsköztársaság fegyveres védelmében, majd a spanyol szabadságharcban, mint a nemzetközi brigád hős Rákosi-zászlóaljának parancsnoka. Hazánk

felszabadulása után tevékeny munkát fejtett ki honvédségünk megteremtésében és különböző fontos beosztásokban minden erejét, tapasztalatát néphadseregünk szervezésére és megerősítésére fordította.

Szalvai Mihály altábornagy építőmunkásból lett néphadseregünk egyik vezető tábornoka. Példaképe volt a párt, a dolgozó nép és a nemzetközi munkásmozgalom ügyéért önfeláldozóan harcoló kommunistának. Népköztársaságunk kormánya nagyra értékelte fáradhatatlan tevékenységét, azért a Magyar Szabadság Érdemrend ezüst fokozatával, a Kossuth Érdemrend III. osztályával, a Vörös Csillag Érdemrenddel, két ízben a Magyar Népköztársaság Érdemrendje IV. fokozatával és különböző érdemérmekkel tüntette ki.

A magyar nép, a Magyar Dolgozók Pártja, a Magyar Népköztársaság kormánya, népköztársaságunk fegyveres erői örökre megőrzik Szalvai Mihály altábornagy elvtárs emlékét.

Budapest, 1955. november 21-én.

Apró Antal, Bata István, Földes László, Gerő Ernő, Gyurkó Lajos, Hajdu László, Hegedüs András, Janza Karoly, Kovács István, Kovács Imre, Kutika Károly, Madarász Ferenc, Mező Imre, Mikes József, Muczina Ferenc, Münnich Ferenc, Németi József, Nógrádi Sándor, Rákosi Mátyás, Rónai Sándor, Sebes Imre, Sebes Sándor, Szabó István, Szabó Pál, Sziklai Sándor, Szöllős Sándor, Tóth Lajos, Ugrai Ferenc, Váradi Gyula.

A SZOVJET PÁNCÉLOS ÉS GÉPESÍTETT CSAPATOK SZEREPE A MAGYARORSZÁGOT FELSZABADÍTÓ HADMŰVELETEKBEN

Csémi Károly alezredes

1944. augusztus 20-án a Szovjet Hadsereg hatalmas csapással áttörte az egyesült román-német fasiszta csapatok védelmét Jassi-Kisinyev térségében és nagy lendülettel folytatta előnyomulását Románia belseje, annak fővárosa felé. Az áttörés után a 2. és 3. Ukrán Frontok parancsnokságai nagy harckocsizó és gépesített gyorscsoportokat vetettek be az áttörés kifejlesztésére az ellenség hadműveleti mélységének különböző irányaiba. Ezek a gyorscsoportok nagy távolságra távolodtak el az összfegyvernemi csapatoktól, szétzúzva az ellenség beérkező hadműveleti tartalékait, visszavonuló csoportjait és birtokba véve fontos ipartelepeket, szorosokat, hídfőket — nagy lendületet adtak a hadműveletnek. A Ploesti-i olajmezők és a Foksáni kapu birtokbavétele után Románia sorsa eldöntöttnek volt tekinthető. A Román Kommunista Párt vezetésével a román dolgozó tömegek kikényszerítették az uralkodóház és a burzsoázia kapitulációját. Románia 1944. augusztus 24-én hivatalosan is kapitulált. A szovjet csapatok tovább folytatták az előnyomulásukat, az ellenálló német csapatok megsemmisítését. Kravcsenkó tábornok harckocsizó csapatai 1944. augusztus 29-én elérték Bukarestet, Románia fővárosát és 31-én a szovjet harckocsizók rendezett sorokban, a román főváros dolgozói leírhatatlan lelkesedésétől kísérve bevonultak a fővárosba.

Ez a hadművelet befejezte a német front stratégiai kettészakítását, melyet a Kárpátok és a szovjet csapatok Déli és Középső, illetve Északi arcvonalra osztottak ketté.

•

A Románia területén diadalmasan előretörő szovjet csapatok előrevetették a Horthy fasizmus pusztulásának árnyékát és a magyar nép felszabadulásának közeli lehetőségét is. Az elvakult magyar „történelmi" osztály azonban a végsőkig ragaszkodott uralmához. Átadták a hatalmat a fasizmus legvérengzőbb szárnyának — a Szálasi-banditáknak, akik minden lehetőséget megragadtak uralmuk meghosszabbítására, még az ország teljes rombadöntése és kirablása árán is. Tervszerűen Németországba hurcolták az ország értékeit, működtek a számonkérő székek, bőven hullott a magyar hazafiak vére. Mozgósították az összes rendelkezésre álló erőket és eszközöket, hogy véres hatalmukat megvédjék.

A német fasiszta hadvezetőség szintén felismerte Magyarország fontosságát. Magyarország — az utolsó szövetséges, kapu Ausztria, Csehszlovákia és Dél-Németország gazdag ipartelepei felé, korlátlan lehetőség az élelmiszer, állatállomány kirablására. Olajlelőhelye az utolsó, amely a német hadvezetőség rendelkezésére áll. A fentieken kívül Magyarország elveszítése a német stratégiai arcvonal Déli szárnyának összeomlását, az Olaszországban, Görögországban és Jugoszláviában lévő csapataik bekerítését és a fenti területek elveszítését is jelenthette.

Magyarország tehát a német Déli arcvonal kulcskérdésévé vált.

Katona politikai helyzet a Kárpátokban, és a Balkánon a 9. csapás kezdete előtt

1944. augusztus 25-én Románia hadat üzent Németországnak és Magyarországnak. A román csapatok beszüntették az ellenállást a szovjet csapatokkal szemben és egyes részei megkezdték a németek és a magyarok ellen a harcot.

A Szovjet Hadsereg gyors és sikeres támadása és a bolgár nép hősi harca következtében Bulgária felszabadult és 1944. szeptember 9-én hadat üzent Németországnak. Jugoszlávia területén folytak a szovjet hadsereg felszabadító hadműveletei, úgyszintén tovább folytatódott és szélesedett a jugoszláv hazafiak fegyveres harca az országot elnyomó fasiszták ellen.

A fenti helyzet következtében a szovjet-német front déli szárnyán a Szovjet Hadsereg közvetlen feladata lett Jugoszlávia, Magyarország, Csehszlovákia felszabadítása, a fasisztáktól való megtisztítása. A front e szárnyán a szovjet hadvezetés megfelelő mennyiségű csapatokat vont össze, hogy e feladatot végre tudják hajtani.

A felszabadításra váró országok népei nem akartak háborút a Szovjetunió ellen. Ez megmutatkozott abban, hogy Jugoszlávia népei aktívan, fegyverrel a kezükben harcoltak már hosszú ideje a német fasiszták ellen. Csehszlovákia népei szintén partizán harcba kezdtek és hősies harcuk eredményével segítették elő a szovjet hadsereg előnyomulását. Magyarországon — bár ilyen tömeges harc nem volt — de mind szélesebb néptömegek gyűlölték meg a háborút. A háború első időszakában a vad soviniszta propagandával félre vezetett tömegek mind világosabban felismerték a háború igazi célját. Látták az egyik oldalon a gazdagodó, dőzsölő uralkodó osztályt, a másik oldalon ők maguk érezték a háború minden nehézségét, szenvedését és nyomorát. Ez a hangulat visszatükröződött a hadseregben is. A magyar katonák mindjobban megelégelték a háborút és az igazi ellenségeiket kezdték felismerni. Tömegessé váltak a szökések, egyes katonák, sőt csoportok átállása is a szovjet hadsereg oldalára. Ezt a fasiszta hadvezetés legszigorúbb rendszabályai sem tudták megakadályozni. Ugyanakkor kezdett kibon-

takozni a magyar nép partizánharca is a fasiszták ellen. A kommunisták vezetésével a magyar nép legjobb fiai harcoltak a szovjet hadsereg soraiban, Kelet és Északkelet Magyarországon magyar partizáncsoportok harcoltak. Sok magyar partizán harcolt a jugoszláv és csehszlovák partizáncsapatokban is.

Tehát ezen országok népeinek állásfoglalása, fasiszta ellenessége megkönnyítette a szovjet hadsereg előtt álló feladatok végrehajtását.

Voltak azonban olyan tényezők is, amelyek a feladatokat bonyolulttá és nehézzé tették. Ezek közé számított az, hogy a szovjet hadseregnek le kellett küzdeni a Kárpátok hegységét, annak keleti és déli nyúlványait, ahol a németek mind nagyobb erőket vontak össze. Ide tartozott, — hogy a német hadvezetés felismerve a déli arcvonalon előállott helyzet veszélyét — mind nagyobb és nagyobb erőket vont ide elsősorban a nyugati arcvonalról, részben Olaszországból és Görögországból.

Megnehezítette a helyzetet továbbá az, hogy némely tőkés körök ebben az időben már olyan nyiltan játszották kétkulacsos politikájukat, hogy Hitlerék mind merészebben vonták el csapataikat a nyugati arcvonalról és dobták át ezeket a keleti arcvonalra. Ezt bizonyítja az, hogy míg a Budapesti hadműveleti irányban szeptember közepén mindössze húszra volt tehető a német és magyar fasiszta hadosztályok száma, addig a hadműveletek kezdetére ez már elérte a 70 hadosztályt.

A csapatok csoportosítása[1]

A németek Déli hadseregcsoportjába a 6. és 8. német hadsereg, az 1. és 2. magyar hadsereg, valamint a 2. páncélos hadsereg tartozott.

A német hadosztályok között részben voltak olyanok, amelyek Románia területéről vonultak vissza, azonban zömmel nyugatról ideszállított, teljesen vagy nagyrészt feltöltött hadosztályok voltak.

A szovjet hadsereg e szárnyán a 4. és 2. és a 3. Ukrán Frontok harcoltak. A 4. Ukrán Front a Kárpátokban harcolt. A 3. Ukrán Front Jugoszláviában és a Déli Kárpátokban.

Közülük legerősebb volt a 2. Ukrán Front, amely a kettő között helyezkedett el és amelyben erős, nagylétszámú összfegyvernemi, harckocsizó, gépesített kötelékek és magasabb egységek voltak.

A 2. Ukrán Front állományába tartoztak Kravcsenko tábornok páncélos, Pliev tábornok gépesített-lovas, Ahmanov tábornok páncélos, Govorunyenko tábornok páncélos csapatai és még más páncélos-gépesített

[1] Az általános helyzetet e tanulmány csak annyiban érinti, amennyiben a dolgok összefüggéséhez az a továbbiakban szükséges, tekintve, hogy a Hadtörténelmi Közlemények 1954. év. 1. száma ezzel a kérdéssel már foglalkozott.

magasabb egységek. A többi összfegyvernemi magasabb egységekkel együtt ezeknek a páncélos és gépesített csapatoknak volt az a feladata, hogy a sikert kifejlesztve gyorsan előretörjenek és biztosítsák a főirányokban a hadművelet lendületét.

A 3. Ukrán Front állományába tartozott Zsdánov tábornok gépesített magasabbegysége.

Ennek a három Frontnak a csapatait levegőből szovjet légihadseregek támogatták. Mindhárom Front komoly mértékben meg volt erősítve, ami összességében biztosította azt, hogy a déli arcvonalon a német csapatok fölött némi erőfölénnyel rendelkeztek.

A német csapatok ellenállásának leküzdése a Keleti és Déli Kárpátokban és a szovjet csapatok kijutása a magyar Alföldre

Szeptember közepén a 2. Ukrán Front Malinovszkij marsall parancsnoksága alatt jobbszárnyával folytatta támadását Kolozsvár irányába. Ugyanakkor a 2. Ukrán Front balszárnyán is folyt a támadás. Szeptember végére a Front csapatai sikeresen folytatva támadásukat elérték Marosvásárhely, Torda, Arad, Temesvár vonalát. A 3. Ukrán Front Tolbuchin marsall parancsnoksága alatt folytatva támadását, keletről kijutott a román jugoszláv határhoz Temesvár, Turnu-Severin szakaszon. Jobbról a 4. Ukrán Front leküzdve a Kárpátok előhegységeit, széles arcvonalon kijutott a Csehszlovák határhoz és megkezdte Csehszlovákia felszabadítását. (1. sz. vázlat.)

A németek minden igyekezetüket arra fordították, hogy megállítsák a 2. Ukrán Front Kolozsvár irányába kibontakozó támadását. A páncélos tartalékokat sietve Kolozsvár körzetébe vonták, hogy megakadályozzák a szovjet csapatok előretörését.

Ezzel egyidőben történt meg a szovjet csapatok rejtett összpontosítása a balszárnyra, majd azok váratlan csapása Arad körzetében. A nagyerejű támadás már az első nap — október 6-án — áttörte a németek előre kiépített védelmét és keresztül haladva a román-magyar határon, a szovjet csapatok felszabadították Gyula, Makó magyar városokat. Ebben az időben a németek nagy tartalékai Kolozsvárnál harcban állottak az ott támadó szovjet csapatokkal.

Az áttörés előtt a legnagyobb titokban a balszárnyra összpontosították a páncélos és gépesített csapatok egy részét is, melyeket az áttörés befejezése után bevetettek azzal a céllal, hogy az ellenséges védelem mélységébe kijutva a főerők hátába kerüljenek, a támadást gyorsan fejlesszék a mélységben, jussanak ki a Magyar-Alföldre, semmisítsék meg az ellenség visszavonuló csapatait, előrevonuló tartalékait és biztosítsák a támadás nagy lendületét. A páncélos és gépesített csapatok az áttörésbe való bevetés után gyorsan törtek előre, kettévágták az ellenséges védelmet, erős támpontokat megkerülték és az ellenség egyes

1. sz. vázlat. A déli arcvonal helyzete 1944. szeptember végén.

ellenálló részeit megsemmisítették. Közvetlenül a gyorscsoportok után — azok sikereit kihasználva — támadtak az összfegyvernemi csapatok is.

A páncélos és gépesített csapatok merész előretörésének és sikeres harcának volt köszönhető, hogy három nap alatt a Debrecen-i irányban fogságba ejtettek 8200 német és magyar katonát és tisztet, 26 harckocsit és rohamlöveget, 11 vasúti szerelvényt, 600 vagont és 1000 hadtáp szállítójárművet zsákmányoltak. November 9-én a támadás harmadik napján Debrecentől délkeletre lévő ellenséges repülőtereken váratlan rajtaütéssel 140 repülőgépet zsákmányoltak. Ezek a számok is világosan bizonyítják azokat a hatalmas sikereket, amelyeket a szovjet páncélos gyorscsoportok és az összfegyvernemi magasabbegységek elértek.

A páncélos és gépesített csapatok gyors előretörésének eredményeként a harmadik napon bekerítették Nagyváradot nyugatról és Debrecent délnyugatról — közben fontos közlekedési és vasúti csomópontokat vettek birtokba. Nagyvárad fontos közigazgatási és közlekedési központ. Nagyvárad védelmére a németek három páncélos hadosztályt és nagy gyalogsági erőket vontak össze. A szovjet páncélos és gépesített csapatok néhány irányból koncentrikus csapást mérve közeledtek Nagyváradhoz. Arcból az összfegyvernemi magasabbegységek mértek csapást, északról Pliev tábornok gépesített-lovas csapatai és Katkov tábornok gépesített csapatai, délről pedig Kravcsenkó tábornok harckocsizó csapatai törtek be a városba.

Kemény harcok után, kihasználva a több irányból mért csapást, a szovjet csapatok megtörték a Nagyvárad-i ellenséges erők ellenállását, szétverték azokat és október 12-én elfoglalták a várost.

Ugyanezen a napon más gyorsanmozgó páncélos és gépesített csapatok, amelyek a támadást Debrecentől nyugati irányba fejlesztették ki, széles arcvonalon kijutottak a Tiszához.

A 2. Ukrán Front balszárnyán Govorunyenkó tábornok páncélosai az áttörésbe való bevetés után szintén gyorsan kifejlesztették a sikert. Mélyen az ellenség hátában működve csapásokat mértek az ellenség főerőire, megakadályozták és szétverték azokat a tartalékokat, melyeket a németek előrevontak, és az erős támpontokat kikerülve, gyorsan előre törtek. Az ellenség számára váratlanul, megkerülő manőverrel október 8-án menetből birtokbavették Szentest. A németeknek erős védelmük volt a Tisza vonalán, az volt a tervük, hogy a Tiszán megállítják a szovjet csapatok támadását. Elkeseredett harcok bontakoztak ki, melyek három napon keresztül folytak. A beérkezett lövész csapatokkal együttműködve a páncélos és gépesített csapatok a harmadik napon megtörték az ellenség ellenállását és előrevetett osztagaikkal átkeltek a Tiszán és néhány hídfőt foglaltak ott. Az ellenség elkeseredetten védekezett, melyet az is mutat, hogy volt olyan nap, amikor a hídfők ellen 10—15 ellenlökést hajtottak végre. Azonban az átkelt előrevetett osztagok

szilárdan tartották az elfoglalt hídfőket, majd támadásba mentek át, a hídfőket egyesítették és azokat kiszélesítették. Az egységes nagy hídfőn biztosították a főerők átkelését. A főerők átkelése után támadásukat tovább folytatták és elfoglalták Csongrádot, majd a következő napon elhárítva az ellenség sorozatos ellenlökéseit, október 24-én elfoglalták Kiskunhalast. A Front főerőinek balszárnya széles és mély hídfőt létesített a Tisza jobbpartján.

A 2. Ukrán Front balszárnyához csatlakozva és annak sikerét kihasználva a 3. Ukrán Front jobbszárnya támadását kifejlesztve, október 14-én felszabadította Szegedet. Támadásuk továbbfejlesztésével október végére kijutottak a Dunához, Baja—Újvidék szakaszán.

Tehát e két Front csatlakozásán Csongrád, Kiskunhalas, Baja vonalában széles és mély hídfőt létesítettek a Tisza jobbpartján, amely lehetőséget adott arra, hogy a támadást a Duna—Tisza közén tovább fejlesszék.

A németek nagy hadműveleti tartalékokat vontak össze Debrecen, Szolnok, Kiskunhalas körzetében. Október hó közepéig több mint 11 hadosztályt vontak előre. Azonban a páncélos és gépesített csapatok és az összfegyvernemi magasabbegységek gyors előretörése következetében ezeket a tartalékokat kénytelenek voltak beérkezésük sorrendjében bevetni, abban a reményben, hogy a szovjet csapatok támadását megállítják. A németek e terve azonban nem sikerült, mert a szovjet csapatok művészien manőverezve részenként semmisítették meg a németek tartalékait, anélkül, hogy azok a támadást megállíthatták volna.

Közben befejeződött az ellenség Nagyvárad-i csoportosításának megsemmisítése és a szovjet csapatok megindították támadásukat Debrecen felé. Az összfegyvernemi magasabbegységek előtt merészen előretörve harcoltak Pliev tábornok gépesített és lovas csapatai, amely doni és kubáni kozákokból és páncélos csapatokból állott.

A szovjet hadseregben nagyszerűen beváltak ezek a vegyes lovas, gépesített és páncélos csapatok, melyek meg voltak erősítve tüzérséggel, légvédelmi tüzérséggel, műszaki és egyéb szakcsapatokkal. A lovasság együttműködött a gépesített és harckocsizó csapatokkal, gyorsan manőverezett és — különösen nehéz terepen — mint gyalogság támogatta azok harcát.

A németek szándéka az volt, hogy felhasználva a Debrecen környéki nagy tartalékaikat, megsemmisítik a szovjet páncélos és gépesített csapatokat és a támadásukat megállítják. Debrecen környékén nagy páncélos csata fejlődött ki, amelyben mindkét részről többszáz harckocsi vett részt. A harcok több napon keresztül folytak, végül a szovjet csapatok megtörték a németek ellenállását — egy nagy csoportosításukat beszorítva a Sebes-Körös és a Berettyó folyók közé, azokat megsemmisítették. Azután a páncélos és gépesített csapatok gyors ütemben törtek előre.

November 19-én elvágták a Debrecen, Szatmárnémeti vasútvonalat és így megszakították a Debrecen-i német fasiszták összeköttetését az Erdélyben harcoló német csapatokkal. Utána lezárták a németek kivonulási útvonalait, majd minden oldalról koncentrikus csapásokat mértek a városra és október 20-án — nagymennyiségű hadianyagot zsákmányolva — a várost felszabadították.

Debrecen felszabadítása után a páncélos és gépesített csapatok ismét előretörtek és folytatták támadásukat Debrecentől északi irányba. Közben az ellenség nagy tartalékokat vont össze Nyíregyháza körzetébe és ellencsapást hajtott végre Hajduhadháza körzetében. A páncélos és gépesített csapatok elhárították az ellenség ellencsapását, két-három napos harcban szétzúzták főerőiket, majd megkezdték azok üldözését.

A páncélos és gépesített magasabbegységek és lovasság az ellenséget üldözve, a visszavonuló ellenségtől egy pillanatra sem elszakadva, velük együtt betörtek Nyíregyházára és október 26-án e fontos várost is felszabadították. A következő nap a 2. Ukrán Front csapatai folytatták támadásukat és Nyiregyházától É-ra, északnyugatra kijutottak a Tiszához, ahol a németek erősen megszervezett védelmébe ütköztek. Felderítve a Tisza vonalában húzódó német védelem jellegét és erejét, híven ahhoz a szovjet elvhez, hogy az ellenséget biztos kézzel kell verni, megkezdték előkészületeiket a védelem áttörésére.

A 2. Ukrán Front jobbszárnyán harcoló csapatok — mialatt a Front középső arcvonala és balszárnya e nagy sikereket érte el — folytatta támadását Kolozsvár irányába. Támadásával lekötötte azokat a tartalékokat, melyeket a németek ide vontak össze és lehetetlenné tette az azokkal való manőverezést. E tartalékok feladata az volt, hogy megállítsák a 2. Ukrán Front jobbszárnyának támadását és védjék meg Kolozsvárt, Erdély fővárosát. Néhány napig húzódó súlyos harcok után a szovjet csapatok szétzúzták a németek főerőit és október 11-én felszabadították Kolozsvárt. Az itt elhelyezett német tartalékok lekötésével, azok szétzúzásával és Kolozsvár felszabadításával a front jobbszárnyán harcoló csapatok nagy segítséget nyújtottak a középső szakaszon és a balszárnyon támadó csapatoknak. Viszont, miután a front középső szakaszán és balszárnyán harcoló csapatok szétverték az ellenség Debrecen-i, Nyíregyháza-i, Kiskuhalas-i, csoportosítását, felszabadították e városokat és kijutottak a Tiszához, nagy lehetőség nyílott a jobbszárnyon harcoló csapatoknak támadásuk tovább folytatására. Ezt a lehetőséget ki is használták. A támadást Nyíregyháza-Észak irányába tovább folytatva, október végére kijutottak a Tiszához, Csap körzetében.

Összefoglalva: A szovjet csapatok támadása szeptember végétől október végéig leküzdötte a Keleti és Déli Kárpátok hegységeit, felszabadították Románia teljes területét és kijutottak a Magyar-Alföldre. Egy sor nagyfontosságú magyar város felszabadítása után széles arcvo-

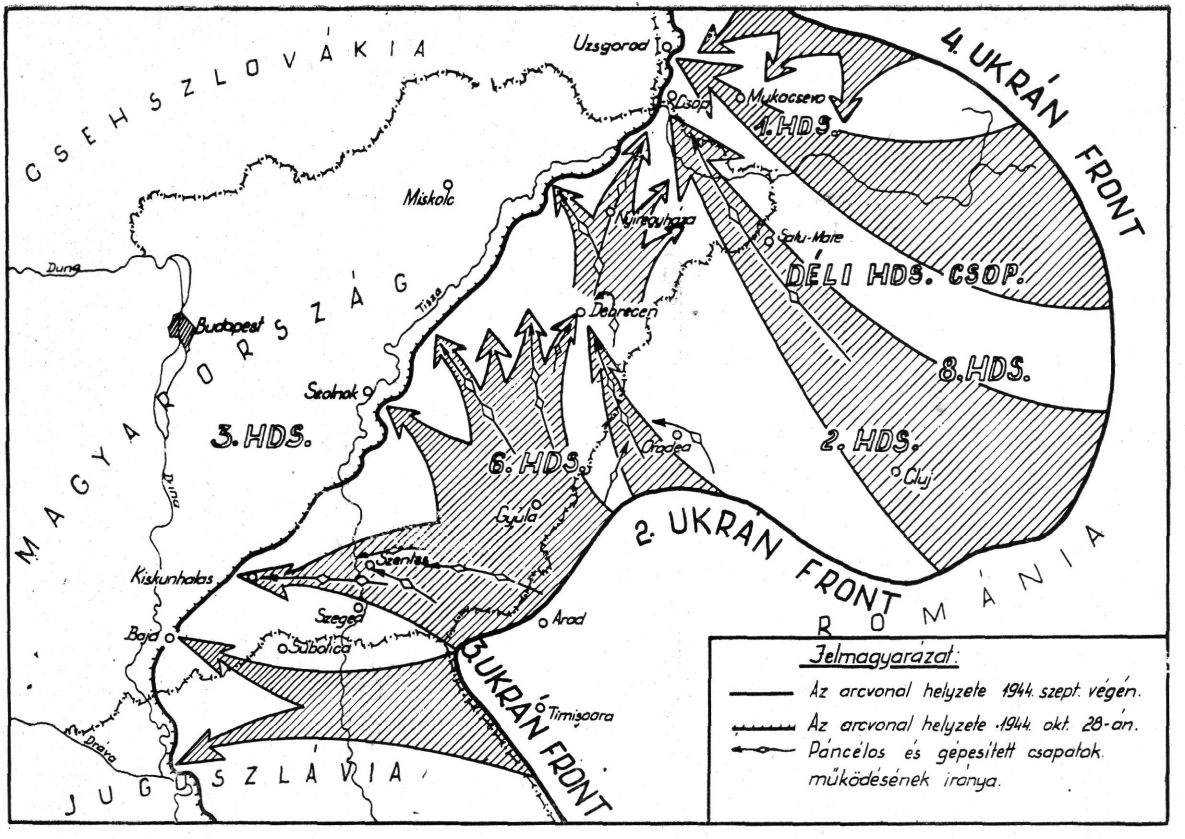

2. sz. vázlat. A Szovjet Hadsereg hadműveletei 1944. októberben.

nalon kijutott a Tiszához. A Tiszán Tószeg és Tiszaug körzetében két kis, Csongrád, Kiskunhalas, Baja, Újvidék szakaszon pedig nagy hadműveleti hídfőt foglalt el a Duna-Tisza közén. (2. sz. vázlat.)

A páncélos és gépesített csapatok az ellenség leküzdésének első szakaszában főleg a gyalogságot és annak kis csoportjait támogatták, majd a síkságra való kijutás után nagy páncélos gépesített és lovas magasabbegységeket vetettek harcba, melyek mélyen előretörve az ellenség hátába, gyors ütemben kifejlesztették a sikert. A páncélos és gépesített csapatokat a légierő egységei támogatták és állandó együttműködést hajtottak végre az összfegyvernemi magasabbegységekkel és a többi fegyvernemekkel.

A Szovjet Főparancsnokság terve és a Budapest felszabadításáért indított hadműveletek kezdete (3. sz. vázlat.)

A front vonala a Budapest-i hadműveletek kezdetéig Tiszalök, Tiszaug, Kiskunhalas, Baja, Apatin, Újvidék vonalában volt.

A Főparancsnokság október 28-án megparancsolta a Budapestért indított hadműveletek kezdetét. Parancsában az alábbi alapvető feladatokat határozta meg:

A 3. Ukrán Front részére: főerőit csoportosítsa át közelebb a jobbszárnyhoz a Tisza nyugati partján alkotott hídfőbe és készüljön fel a Dunán való átkelésre Batina és Apatin körzetében. Foglaljon hídfőt a Dunán és fejlessze ki a támadást Székesfehérvár, Nagykanizsa irányokba. Székesfehérvár irányába azzal a céllal, hogy törje át a Margit vonalat és jusson ki Budapest-i csoportosítás hátába délnyugatról, Nagykanizsa irányába abból a célból, hogy vegye birtokba az ottani olajmezőket. Tekintve, hogy a Front főerői ebben az időben Belgrád irányában voltak, az átcsoportosításra több idő volt szükséges. A támadás kezdetét november 8-ra és 9-re jelölték meg.

A 2. Ukrán Front részére: balszárnyával mérjen csapást Kecskemét, Lajosmizse, Budapest irányába. A front középső arcvonalán és jobbszárnyán elhelyezett csapatok az előbbi irányba támadjanak. A támadás kezdete a 2. Ukrán Front számára október 29. Abból a célból, hogy ezt a feladatot végre tudja hajtani, a front parancsnokság bizonyos átcsoportosításokat hajtott végre a balszárnyra. Rövid idő alatt átcsoportosítottak összfegyvernemi magasabbegységeket és Szviridov tábornok, valamint Zsdánov tábornok gépesített csapatait.

A támadás kezdete lényegében azt jelentette, hogy a 2. Ukrán Front hadműveleti szünet nélkül, az elért eredményeit kihasználva megy át támadásba. Mindössze egy nap állt a rendelkezésre az átcsoportosítások végrehajtására. A 2. Ukrán Front parancsnoka, Malinovszkij marsall elhatározta, hogy Alpártól délkeletre, 29 km-es arvonalon összfegyver-

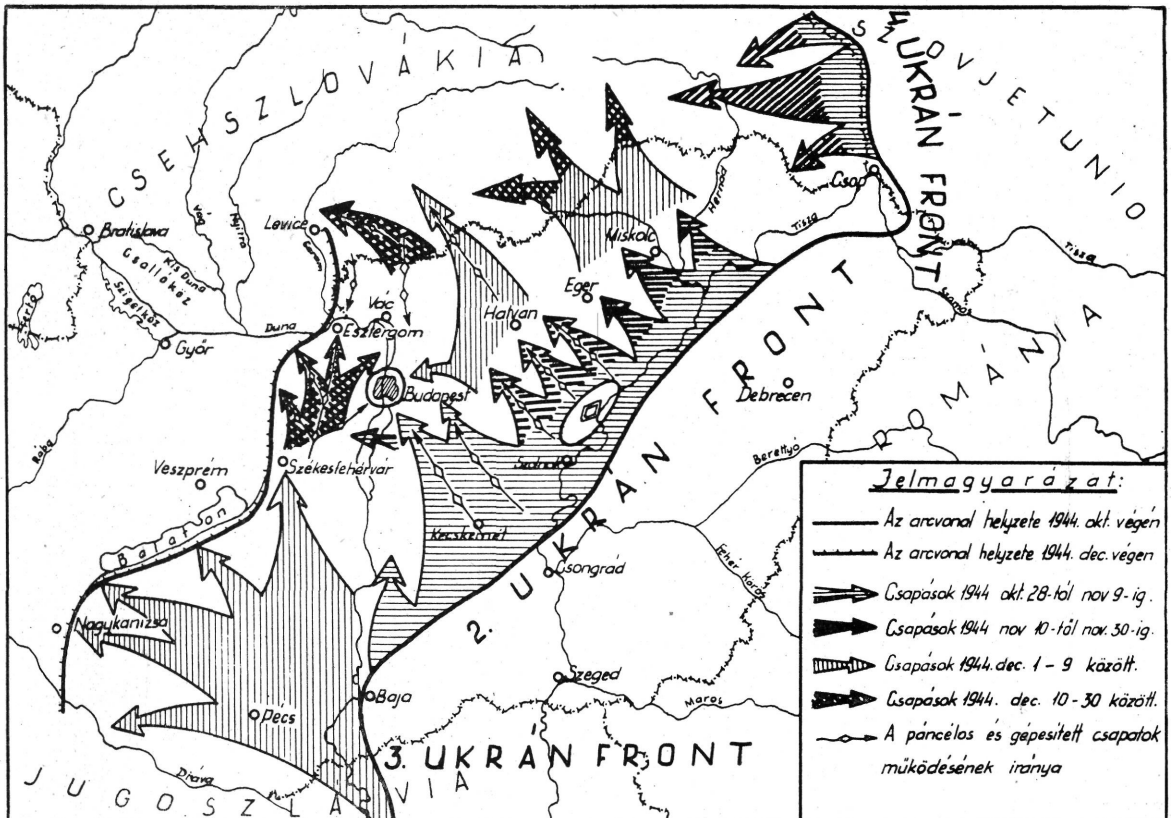

3. sz. **vázlat.** *A Szovjet Hadsereg hadműveletei 1944. november és december hónapokban.*

nemi csapatokkal áttöri az ellenség védelmét, majd páncélos és gépesített csapatokat vet be a siker továbbfejlesztésére.

A front főcsoportosításának jobbszárnyát biztosítják az összfegyvernemi csapatok, melyek Tószeg, Tiszaug körletéből Cegléd irányába támadnak. A siker kifejlesztésére Szviridov tábornok gépesített csapatait a hadművelet első napján, Zsdánov tábornok gépesített csapatait a hadművelet harmadik napján tervezték bevetni.

Kravcsenkó tábornok páncélos csapatai Kaba környékén tartalékban helyezkedtek el. Pliev tábornok gépesített-lovas csapatai pedig Debrecentől északra, északnyugatra húzódó hegyes terepen működtek.

A Budapest-i hadművelet első szakasza (október 28-tól november 30-ig.)

A 2. Ukrán Front főcsoportosítása október 29-én 14.00-kor támadásba ment át és összfegyvernemi csapatokkal áttörte az ellenség védelmét. 17.00-ra a támadás sikeresen kibontakozott és kb. 10 km mélyen áttörték az ellenség védelmét. A főparancsnok az áttörésbe bevetette Szviridov tábornok gépesített csapatait, melyek merészen előretörtek és 29-én estig 20 km-es mélységet értek el. Október 30-án folytatták támadásukat és estig birtokbavették Lajosmizsét. Ezen a napon a gépesített csapatok mintegy 40 km-t törtek előre.

Szviridov tábornok gépesített csapatainak sikere lehetővé tette, hogy más gépesített csapatokat is bevessenek a siker kifejlesztésére. November elsején reggel az áttörésbe bevetették Zsdánov tábornok gépesített csapatait is, azzal a feladattal, hogy Izsák irányában előretörve Budapest irányába támadjanak. Zsdánov tábornok gépesített csapatait megerősítették gépkocsikon szállított lövész csapatokkal is. A gépesített csapatok bevetése után, azok egymással párhuzamos irányokba támadtak Budapest felé.

Zsdánov tábornok gépesített csapatai 1-én és 2-án mintegy 80 km-t, törtek előre és október 2-án kijutottak Dunaharaszti, Rákóczi-liget vonalába.

Ebben az időben a jobbszárnyon támadó gépesített csapatok Lajosmizse körzetében súlyos harcokat vívtak, az ellenség egy páncélos csoportosításával, mely Cegléd irányából ellenlökést hajtott végre. Miután az ellenlökést elhárították és az ellenlökő páncélos csapatok támadását szétverték — kijutottak Monor, Ócsa körzetébe.

Közben a német fasiszta hadvezetőség elkeseredett intézkedéseket tett Budapest védelmére. Gyorsan csapatokat — elsősorban páncélosokat és gépkocsizókat — csoportosítottak át és megszervezték Budapest védelmét. Bár 2-án és 3-án a gépesített csapatok egyes részei még előretörtek és befutottak Budapest külvárosaiba, azonban a védelem annyira megszilárdult, hogy nem volt célszerű azt arcból áttörni. A frontparancs-

nokság az erők átcsoportosítását és gyors manőver végrehajtását határozta el. Az elfoglalt terepszakaszon az összfegyvernemi csapatok védelembe mentek át, a gépesített csapatokat pedig kivonták Cegléd, Szolnok, körzetébe. Ide csoportosították át Pliev tábornok gépesített-lovas csapatait is.

Az átcsoportosított csapatok Cegléd, Szolnok szakaszáról november 10-én csapást mértek Hatvan irányába. A csapásban résztvettek, majd azt továbbfejlesztették Zsdánov, Szviridov tábornok gépesített csapatai és Pliev tábornok gépesített-lovas csapatai is. A támadás eredményeképpen november 26—30-ig a csapatok kijutottak Polgár, Eger, Hatvan, Üllő, Dömsöd körzetébe és tovább a Duna keleti partjára. Ennek a támadásnak eredményeképpen a szovjet csapatok kijutottak Budapest alá, keletről és délről pedig a 3. Ukrán Front csapatai, melyek november 8-án és 9-én keltek át a Dunán, kijutottak Szekszárd, Sás, Pécs, Harkány szakaszára. Ezen a szakaszon egy 150 km széles és 60 km mély hídfőt foglaltak.

A páncélos és gépesített csapatok tevékenységére ebben a szakaszban az a jellemző, hogy az összfegyvernemi csapatoktól nagy mélyégben elszakadva az ellenség hadműveleti mélységében működtek. Támadásuk üteme egyes napokon 30—70 km. között változott. A gépesített csapatok ezen tevékenysége nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a támadást gyorsan kifejlesztették és a szovjet csapatok kijutottak Budapest térségébe.

A Budapest-i hadműveletek második szakasza (december 1-től december 9-ig).

December 1-től csak a 3. Ukrán Front csapatai tevékenykedtek, gyorsan előre törve Balaton és Kaposvár térségébe. A frontparancsnokság elhatározta, hogy Madocsa körzetében szintén át kel a Dunán, tekintve, hogy az ellenség főfigyelme a Front balszárnyára és a 2. Ukrán Front balszárnyára, Dömsöd körzetére összpontosul. December 9-ig kijutottak Gárdony, Balaton, Babolcsa szakaszára és nagy hídfőt létesítettek, melyről fennállt a támadási lehetőség mind nyugati, mind északi irányba.

A 2. Ukrán Front december 5-én újra támadásba lendült és — az eddig alkalmazott páncélos és gépesített csapatokon kívül — bevetették Kravcsenkó tábornok harckocsizó kötelékét is. Ezek a harckocsizó kötelékek a főcsapás irányába, Ipolyság irányába működtek. December 6-án 1 nap alatt mintegy 50 km előretörve, kijutottak Drégelypalánk körzetébe. Tekintettel arra, hogy a lövész csapatoktól messze előretörtek, erőinek egy részével az Ipoly folyón kénytelenek voltak védelembe átmenni. Főerőivel azonban bátor és merész manővert hajtott végre. Ezeket átcsoportosította déli irányba és megindította támadását Vác irányába. A páncélos csapatok gyors ütemben törtek előre, felszabadították Vácot, majd Dunakeszit, ahol az ellenség szilárd védelmébe ütköztek. Tekintve, hogy az áttörés nem volt célszerű, a páncélos csapatok megerősítve az elért sikert, védelembe mentek át.

Ugyanebben az időben a 2. Ukrán Front balszárnyán nagy lövész erőkkel — melyekkel együttműködtek Szviridov tábornok gépesített csapatai is — átkeltek a Dunán és kijutottak a Margit védelmi vonalhoz, Szigetcsép, Gárdony szakaszán.

Összefoglalás: A hadművelet e szakaszában páncélos és gépesített csapatok továbbra is mint gyorscsapatok működtek, azonban zömmel erdős-hegyes terepen. Egyrészük résztvett a Dunán való átkelésben. A szovjet csapatok bekerítették Budapestet most már északról is. Létrejöttek a feltételek arra, hogy a két Front összehangolt csapással teljesen szétverje és bekerítse az ellenség Budapesti csoportosítását.

A hadművelet harmadik szakasza (december 9—31-ig).

A kialakult helyzetnek megfelelően két Front között megváltoztatták a sávhatárt. A két Front közötti sávhatár a Duna folyó lett, melytől északra és keletre a 2. Ukrán Front, délre és nyugatra pedig a 3. Ukrán Front helyezkedett el. A sávhatár megváltoztatása nagyban hozzájárult ahhoz, hogy könnyebb lett a csapatok vezetése. Megnövekedett a Frontok erőinek és eszközeinek állománya, különösen a gyorscsoportokban. Például a 3. Ukrán Front, amely a dunai átkelését és hídfőfoglalását, önálló páncélos és gépesített magasabbegységek nélkül hajtotta végre, most már rendelkezett Szviridov és Katkov tábornok gépesített csapataival, Govorunyenko tábornok páncélos és Szelivánov tábornok lovas csapataival. A 2. Ukrán Front állományába Kravcsenkó páncélosai és Pliev tábornok gépesített-lovas csapatai tartoztak.

Kravcsenkó tábornok páncélosai Ipolyság körzetében harcoltak állásuk megjavításáért, közben felszabadították Ipolyságot.

A Főparancsnokság elgondolása az volt, hogy a 2. Ukrán Front erőivel csapást mér Ipolyság, Levice irányába, átkel a Garam folyón, hídfőt foglalt, majd a Garam nyugati partja mentén déli irányú csapást mér és kijut a Dunához Neszmély körzetébe. A 3. Ukrán Front pedig főcsapását a Velencei tó körzetéből Esztergom, Neszmély irányába méri és befejezi az ellenség Budapesti csoportosításának bekerítését és megsemmisítését.

A csapatok december 20-án mentek át támadásba. A támadás másnapján Kravcsenkó tábornok páncélosai több, mint 60 km-t leküzdve, kijutottak a Garamhoz Léva körzetébe és az ellenség csoportosítását kettévágták. A Garamon az összes hidak fel voltak robbantva, a nyugati parton pedig a németek védelemre rendezkedtek be. Kravcsenkó tábornok elhatározta, hogy időt nem veszítve az eredeti tervtől annyiban tér el, hogy nem a Garam nyugati, hanem annak keleti partján mér csapást Esztergom irányába. December 23-án és 25-én azonban nagyon érdekes helyzet alakult ki. December 22-én Kravcsenkó tábornok páncélosai kijutottak azoknak a német páncélos csapatoknak a há-

tába, melyek Ipolyságtól nyugatra és északnyugatra helyezkedtek el. Majd ott folytatták támadásukat Léva irányába. December 23-án ezek a német páncélos csapatok, melyek három páncélos hadosztály maradványaiból tevődtek össze, rohamot indítottak azzal a céllal, hogy Kravcsenkó páncélosait hátulról verjék szét. December 23-tól 25-ig elkeseredett harcok alakultak ki. A harcok jellege találkozóharc volt, melynek egyik érdekessége volt, hogy mindkét fél erői kijutottak a másik hátába. 25-én estig az ellenség főerőit szétverték és üldözték. Az ellenség Szőgyén irányába vonult vissza, a Garam nyugati partjára. Kravcsenkó tábornok páncélosai szorosan felzárkóztak a visszavonuló ellenséghez, nem adtak időt arra, hogy az megkapaszkodjon, szüntelenül üldözték és verték azokat, majd kihasználva a keletkező pánikot, velük együtt átkelt a Garamon. A Garam nyugati partján Szőgyén körzetében hídfőt létesítettek, melyet 26-án a harckocsizók és gépkocsizó gyalogság egy részével kiszélesítették és megerősítették. A főerőkkel azonban a Garam keleti partján, Esztergom irányába folytatták a támadást és december 26-án az esti órákban kijutottak Esztergomnál a Dunához. Pliev tábornok csapatai ebben az időben kiszélesítették az áttörést északi irányba, megakadályozták az ellenséges tartalékok áttörését Ipolyság, Esztergom irányokba, majd megerősítették az elfoglalt terepet.

A 3. Ukrán Front csapatai december 20-án szintén támadásba mentek át. Az összfegyvernemi magasabbegységek ezen a napon áttörték az ellenség védelmét a Velencei-tótól észak-keletre. December 21-én a keletkezett résbe bevetették Szviridov tábornok gépesített csapatait, melyek tovább fejlesztették a sikert, kiszélesítették az áttörést és megteremtették a lehetőségét annak, hogy 22-én bevessék az áttörésbe Govorunyenko tábornok páncélos csapatait is. 22-től 24-ig a két gyorscsoport szorosan együttműködve harcolt és 24-én estig kijutottak Bicske körzetébe. Bicske körzetébe a páncélos és gépesített csapatok, gyorscsoportok érdekes manővert hajtottak végre.

Szviridov tábornok átcsoportosította az eddigi északi irányba támadó gépesített csapatait és Bicskétől Budapest felé, keleti irányba mért csapást. E csapás teljesen váratlanul érte a németeket, annál is inkább, mert az sikeresen haladt.

Szviridov tábornok csapatai merészen előretörtek és kihasználva a manőver váratlanságát, szétzúzták a németek tartalékait, hadtáp lépcsőit és közvetlenül felzárkóztak Budapest nyugati részére, létrehozták a bekerítés belső gyűrűjét. Ez a manőver és annak eredménye nagyban megkönnyítette az összfegyvernemi csapatoknak, hogy befejezzék Budapest közvetlen bekerítését délnyugati és nyugati irányból.

Govorunyenko tábornok Bicske körzetében kettéosztotta csapatait. Erőinek egy része Neszmély irányába támadt azzal a feladattal, hogy kiérve a Dunához, Neszmély körzetébe foglaljon védelmet és akadályozza

meg, hogy a németek nyugatról csapatokat vonhassanak előre a Budapest körzetében bekerített csapataik megsegítésére. Főerőivel pedig folytatta támadását Bicske, Esztergom irányába azzal a feladattal, hogy egyesülve Kravcsenkó tábornok páncélosaival, bezárják a gyűrűt Budapesti fasiszta csapatok körül. Govorunyenko páncélosainak tevékenysége sikeresen haladt előre. A Neszmély körzetébe kiért csapatai azonnal súlyos védelmi harcokba bocsátkoztak a fasiszták előrevont tartalékaival, ugyanakkor azonban a főerők támadása Esztergom irányába sikeresen haladt előre. December 26-án a főerők kijutottak Esztergom körzetébe és a két Front páncélos csapatai egyesülve, bezárták a gyűrűt. Ugyanakkor Govorunyenko tábornok páncélosai csapatokat inditottak Neszmély körzetébe, hogy az ott elfoglalt helyzetet megszilárdítsák és az ellenség áttörését megakadályozzák.

A 3. Ukrán Front állományába tartozó összfegyvernemi csapatok súlyos harcokat vívtak az ellenség előre kiépített megerődített körletei áttörésére. Az ellenség védelmét csak december 23-ra sikerült áttörni még hozzá csak úgy, hogy Katkov tábornok páncélosai először Székesfehérvár-Északon, majd Székesfehérvár-Délnyugaton részt vettek összfegyvernemi magasabbegységekkel, az ellenség védelmének áttörésében December 24-én az áttörésbe bevetették Szelivanov tábornok lovas csapatait azzal a feladattal, hogy vegyék birtokba Bánhidát, amit azok 28-án végre is hajtottak.

December 30-án a szovjet csapatok befejezve a támadásukat, kijutottak Neszmély, Környe, Moha, Balaton terepszakaszára és ezzel létrehozták a bekerítés külső gyűrűjét, mintegy 60—80 km-re a bekerített Budapesti helyőrségtől.

Összefoglalva: A hadművelet ezen szakaszában a két Front páncélos csapatai különböző irányokból törtek előre és Esztergomnál egyesülve, bekerítették az ellenség csoportosítását, egyidejűleg létrehozták a bekerítés külső arcvonalát is. A páncélos és gépesített csapatok abban a szakaszban merész manővereket hajtottak végre, melyet bizonyít Szviridov, Govorunyenko és Kravcsenkó tábornok csapatainak tevékenysége. Ugyancsak a páncélos és gépesített csapatok — melyek eddig gyorscsoportonként működtek — az összfegyvernemi magasabbegységekkel együtt résztvettek az ellenség erősen kiépített védelmének áttörésében.

Befejeződött a német-magyar fasiszta csapatok Budapest-i csoportosításának bekerítése. A szovjet csapatok Budapest minden oldaláról felzárkóztak közvetlenül a városra, beszorítva az ellenség mintegy 200.000 főnyi jól felszerelt csapatait.

A továbbiakban a szovjet páncélos és gépesített csapatok Magyarország felszabadításáért vívott harcokban különböző feladatokat oldottak meg.

1945. januárban és februárban, amikor a német hadvezetés nagy páncélos erőkkel először Tata, majd Berhida, később Zámoly körzetében indított ellencsapásokat, a páncélos és gépesített csapatok rendszerint a második védőövekben, vagy még hátrább, széles arcvonalon szilárd védelmet létesítettek és megakadályozták a német csapatok áttörését. Majd a németek támadásai megállítása után, a páncélos és gépesített csapatok átcsoportosítottak és a betört német erők szárnyára csapást mérve, együttműködésben az összfegyvernemi magasabb egységekkel, szétverték a támadásukat és visszaállították az eredeti helyzetet.

Nagy volt a páncélos és gépesített csapatok szerepe a balatoni védelmi hadműveletekben is. Ennek a hadműveletnek egyrészt az volt a jellegzetessége, hogy a második világháború folyamán a szovjet csapatok a hadműveleti mélységben utoljára folytattak védelmi hadműveleteket, másrészt ez volt a németek utolsó ellentámadása.

A németek miután Budapestet elveszítették és a téli ellencsapásaik eredménytelenek maradtak, nagy erőket összpontosítottak Székesfehérvár és Balaton körzetében azzal a céllal, hogy szétzúzzák a szovjet hadászati front balszárnyát, visszafoglalják Budapestet, ezáltal egyrészt megakadályozzák a szovjet csapatok kijutását Ausztriába és Dél-Németországba, másrészt fékezzék a középső arcvonalakon sikeresen folyó szovjet támadást. Ennek a támadó csoportosításnak a megerősítésére a nyugati arcvonalról átdobták ide a 6. SS. pc. hadsereget is. Ebbe a támadó csoportosításba tizenegy pc. ho., három gy. ho. és két lovas ho. tartozott. Állományába tartozott 1150 hk. és rohamlöveg, 670 páncélkocsi és több mint 2000 löveg és aknavető. Ez a csoportosítás mérte a főcsapást. E főcsapással egyidejűleg a németek két kisegítő csapást is mértek. Az egyiket Nagykanizsa, Kaposvár, a másikat Dráva folyótól Pécs irányába.

A 3. Ukrán Front parancsnoksága elhatározta, hogy a német támadást felfogja, a támadó csapatokat elvérezteti, technikáját megsemmisíti, majd támadásba megy át és befejezi Magyarország felszabadítását és birtokba veszi Bécset. Ennek érdekében mélyen lépcsőzött, szilárd védelmet hoztak létre. A főirányban a pc. elhárítás megerősítésére kikülönített harckocsik száma fővédőövben elérte 5—15 db-ot. Természetesen ezenkívül voltak a páncélelhárító lövegek.

A nagy páncélos és gépesített csapatok — melyek addig mint gyorscsoportok működtek — a második és harmadik védőövben és azok között helyezkedtek el felkészülve arra, hogy szükség esetén fontos terepszakaszon védelembe menjenek át, vagy pedig az ellenségre csapásokat mérjenek.

A német csapatok 1945. március 6-án mentek át támadásba. Bár rendkívül nagy erőlködést fejtettek ki, a támadás első két napján mindössze 2—4 km-t haladtak előre. Március 8-án és 9-én az ellenség beve-

tette második lépcsőjét, melynek eredményeképpen ismét előrehaladt 2—4 km-t.

Március 15-ig az ellenség bevetette összes tartalékait, melynek eredményeként a Velencei tótól. D-re a 10 nap alatt előrehaladtak 5—8 km-t, Simontornya irányába pedig 20—25 km-t.

Ebbe az irányba a német csapatoknak le kellett volna küzdeni Govorunyenko és Ruszijákov tábornokok páncélos és gépesített csapatainak ellenállását, melyek a Sárvíz csatorna mentén szilárd védelmet szerveztek. Ez azonban a németeknek nem sikerült. A páncélos és gépesített csapatok átszakíthatatlan falként védték az elfoglalt terepszakaszt és véglegesen megállították a németek támadását. Nagy volt a szerepük a harckocsiknak a többi irányokban is, ahol az összfegyvernemi, tüzér, műszaki és többi fegyvernemekkel együttműködésben hatalmas veszteséget okozva a németeknek, megállították azok támadását.

A németek e támadó hadműveletben több mint 745 harckocsit és rohamlöveget és több mint 1000 löveget és aknavetőt, valamint nagy számú élőerőt veszítettek. E hatalmas veszteségek mutatják a németek erőfeszítéseinek komolyságát, egyben lehet látni a szovjet védelem erejét is.

A szovjet csapatok március 16-án — hatalmas tüzérségi és légi előkészítés után támadásba mentek át, és pár nap alatt véglegesen szétzúzták a németek támadó csoportosítását. A németek veszteisége március 6-tól március 25-ig harckocsikban, rohamlövegekben és páncélkocsikban meghaladta az 1350 darabot.

1945. március végén, miután a németek utolsó Magyarországi ellentámadását a Balaton és Székesfehérvár között szétverték, a szovjet páncélos és gépesített csapatok ismét nagy lendülettel törtek előre és messze az összfegyvernemi magasabbegységek előtt haladva, tisztították meg a fasiszta hadseregektől Dunántúlt, gyors ütemben felszabadítva mind nagyobb területeket.

1954. április 4-én a szovjet csapatok kiűzték Magyarország területéről az utolsó fasisztákat is és felszabadították Magyarország területét. Ekkor azonban a hazánkban oly hősiesen harcoló páncélos és gépesített gyorscsoportok különböző irányokból már Bécshez közeledtek, súlyos csapásokat mérve a német csapatokra.

*

A szovjet hadtudomány volt az egyedüli, mely a két világháború között helyesen értékelte az egyes fegyvernemek szerepét a korszerű összfegyvernemi harcban. Mentes volt azoktól az elméletektől, melyek szerint a háború sorsát ez, vagy az a fegyvernem egyedül dönti el. Ennek megfelelően állapították meg az egyes fegyvernemek helyét, erejét és szerepét a hadsereg összetételében. A szovjet páncélos és gépesített csapatok hatalmas szerepet játszottak a második világháború-

ban. Ők képezték a földi csapatok ütőerejét. Alkalmazásuk azonban mentes volt a burzsoá hadtudományt jellemző elméletektől. A szovjet páncélos és gépesített csapatok — bár a támadó összfegyvernemi magasabbegységektől gyakran nagy távolságokra előretörtek — szorosan beleilleszkedtek az összfegyvernemi harc követelményeibe.

A szovjet páncélos és gépesített csapatok tudásukat mesteri fokra emelték. Bátran — nem félve az ellenség bekerítésétől — előretörtek, merészen manővereztek, a támadási irányukat megváltoztatták s ezzel az ellenség számára mindig olyan váratlan helyzetet teremtettek, melyek annak soraiba felidézték a pánikot, fejvesztettséget, viszont elősegítették a mi győzelmünket.

A szovjet páncélos és gépesített csapatok alkalmazása nem sablon szerint történt. Mindig a konkrét helyzet határozta meg alkalmazásuk módját. Előfordult, hogy a hadművelet első napján vetették be őket, előfordult, hogy a harmadikon. Sikeresen működtek mint gyorscsoportok, de szükség esetén — pl. Székesfehérvárnál — együttműködtek az összfegyvernemi magasabbegységekkel az ellenség védelmének áttörésében. Bár a fő harcmódjuk a támadás és a siker kifejlesztése, nagyszerűen megállták helyüket a védelemben is.

A szovjet páncélos és gépesített csapatok működése azért volt olyan sikeres, mert állandóan betartották a fegyvernemek együttműködését. Az összfegyvernemi magasabbegységek, a légierő, a tüzérek és az összes többi fegyvernemek, vagy szolgálati ágak szorosan együttműködtek a harc minden helyzetében.

E rövid tanulmányban főleg az önálló páncélos és gépesített csapatokról beszéltünk, meg kell emlékeznünk azonban a harckocsizó csapatokról is, melyek az ország keleti határától egészen a nyugati határig állandóan szoros együttműködésben, együtt harcoltak a gyalogsággal. A gyalogság harcát támogatták támadásban, ellenállását szilárdították védelemben.

Hazánk felszabadulásának 10. évfordulóját ünnepeljük. Felszabadult népünk örömteljes ünnepei során gyakran emlékezik meg szeretettel azokról a hősökről, akik hazánkat felszabadították, akiknek szabadságunkat köszönhetjük. E hősök között szeretettel gondolunk a szovjet hadsereg bátor, merész, nagyerejű páncélos és gépesített csapataira is.

A BOCSKAI SZABADSÁGHARC 1605. ÉVI HADJÁRATA

Nagy László

A Bocskai szabadságharc 1605. évi diadalmas hadjáratának 350. évfordulóján néphadseregünk katonái dolgozó népünkkel egyetemben büszkén, hálás szívvel gondolnak a Habsburg zsarnokság ellen fegyvert fogó hajdukra és jobbágyokra, valamint az igaz ügyért harcoló nép szabadságharcos hadavezérére; Bocskai Istvánra.

Háromszázötven év roppant távlata nem burkolja a feledés homályába hősi múltunk gazdag történetét. Éppen ellenkezőleg, csak most ragyog fel igazi fényében, méltó értékelésben szabadságharcos őseink dicső tetteinek emléke, a szabad hazáját építő magyar nép történetírásában.

A hősi múlt felelevenítése, — az értékes tapasztalatok és tanulságok megszerzése mellett — harcra, helytállásra buzdító példáival fokozza erőnket, elszántságunkat abban a küzdelemben, amelyet népünk szabadságának, békés alkotó munkájának biztosításáért folytatunk. Jelen tanulmány ezt a célt kívánja szolgálni haladó hagyományaink egy értékes fejezetének, a Bocskai vezette szabadságharc 1605. évi győzelmes hadjárata történetének felelevenítésével.

A Bocskai szabadságharc katonai története egyik legkevésbé feldolgozott területe hadtörténetírásunknak, de még ezen belül is az 1605. év katonai történetét dolgozták fel legkevésbé kielégítő módon és mértékben. Az egyedüli összefoglaló tanulmány, Rónai Horváth Jenő 1893-ban megjelent munkája, egyrészt forrásanyagának szűk volta, másrészt, de nem utolsó sorban, történelemszemlélete miatt, nem képes betölteni azt a feladatot, hogy méltó képet adjon népünk 1604—1606-os hősi küzdelmeiről.[1]

[1] *Rónai Horváth Jenő:* Bocskay István háborúja Rudolf ellen. Hadtörténelmi Közlemények (továbbiakban HK.) 1893. 569—634. o. A szerző csak Érsekújvár elfoglalásáig tárgyalja az eseményeket, s a dunántúli és erdélyi hadműveleteket nem ismerteti. Munkájában döntően Orteliusra és Istvánffyra támaszkodik, s ezen túlmenően levéltári anyagot csak igen csekély mértékben használ. A szabadságharcnak csak rendi jellemvonásait látja, s így olyan megállapításra jut, hogy a Bocskai szabadságharc „... ritka példája az olyan háborúknak, melyekben a főszerepet nem a fegyver, hanem inkább a diplomátia viszi..." Ilyen nézőpontból kiindulva természetesen nem látja meg azt, hogy a szabadságharc igazi döntő erőforrása az elnyomott nép bátor helytállása, önfeláldozó hősi harca volt.

A Bocskai szabadságharc jelenkori kiváló szakértője és történetírója, Benda Kálmán is, — úgy a Bocskai Istvánról írt monográfiájában, mint a szabadságharcot röviden ismertető 1955-ben megjelent munkájában — viszonylag igen keveset foglalkozik a hadtörténelmi eseményekkel.[2] Mindezen tényeket figyelembe véve, jelen tanulmány írója meri remélni, hogy ha csak igen kevés új, eddig még fel nem dolgozott anyagot is közöl munkájában, ennek ellenére nem végzett fölösleges munkát azzal, hogy a szétszórt részadatokat összefoglalva igyekszik hézagmentes, összefüggő képet nyújtani az 1605. évi hadjárat történetéről.

I.

ELŐZMÉNYEK 1604. DECEMBER 6-IG[3]

1. A „tizenötéves háború" és a fokozódó Habsburg elnyomás következményei Magyarországon

Bár az 1593-ban meginduló, úgynevezett „tizenötéves háború" az első években megcsillogtatta a magyar nép előtt a török uralom alóli felszabadulás reményét, azonban ezeket a felcsillanó reménysugarakat a századforduló éveire az eredménytelenség, az ország pusztulásának, a Habsburg elnyomó törekvések fenyegető előtérbe nyomulásának sötét felhői homályosították el. A remény villózását a pusztítás nyomán támadt elkeseredés és kétségbeesés váltotta fel.

Az erdélyi fejedelemség önállóságának megszünése és egyesülése a Habsburg uralom alatt álló magyarországi területekkel nem eredményezte az ország felszabadulását a török uralom alól, csupán az eddig viszonylag békésen fejlődő és erősödő fejedelemség pusztulását vonta maga után,[4] minek következtében megszünt a Habsburg hódító és

[2] *Benda Kálmán:* Bocskai István. Bp. 1942. és A Bocskai szabadságharc. Bp. 1955.

[3] 1604. december 6-át azért tekintem határvonalnak, mert e nappal, illetve Kassa sikertelen ostromának befejeződésével véget ér a háború támadó jellege a császáriak részéről, a Habsburgok hadereje védekezésre szorul és a támadás, a kezdeményezés a szabadságharc hadseregének kezébe kerül.

[4] A császáriaknak az erdélyi fejedelemségben végzett pusztításáról megdöbbentő adatokat közölnek a korabeli krónikaírók. (L. *Makkai László* szerk.: Erdély öröksége. III. k. Tűzpróba. *Krausz György, Gyulafi Lestár. Nagy Szabó Ferenc* munkái.) Pl. „A hadinép az egész országot bejárta, rabolt, fosztogatott, megsarcolta a falvakat... így a köznép olyan nyomorúságba jutott, hogy éhség és bánkódás közepette kapával kellett a földet forgatnia, hogy valamit termelhessen magának; ezért a kapákat Básta ekéjének és a taligákat Básta szekerének nevezték..." (I. m. 69. o.) A rablások nyomán támadt éhinség miatt 1602-ben csak Besztercén mintegy 13.000 ember halt éhen. (I. m. 75. o.) „...kutyákat, macskákat, egereket és az elhullott állatokat is megették sőt emberevésre vetemedtek..." (I. m. 80. o.) A császáriak „...többet ártottak mint török tatár..." (I. m. 79. o.)

Pezzen császári biztos így foglalta össze az erdélyi állapotokat: „Higyje meg Felséged, sokfelé jártam, de ekkora nyomorral még a legutolsó bulgáriai vagy szerbiai török rabszolgánál sem találkoztam, pedig ezekről azt tartják, hogy náluk rosszabb sora már senkinek sem lehet." (Közli *Benda K.:* A Bocskai szabadságharc. Bp. 1955. 41. o.)

elnyomó törekvések előtérbe lépésének utolsó komoly fegyveres akadálya.

Az elhúzódó eredménytelen háború megmutatta, hogy bár a török birodalom III. Mohamed és I. Ahmed szultánok uralkodása alatt a perzsa háborúk és belső bajok miatt nagymértékben meggyengült,[5] a Habsburg hatalom mégsem képes a törökök kiűzését megvalósítani. Ugyanakkor bebizonyosodott az is, hogy a további kilátástalan harc csak a termelőerőket pusztítja hiábavalóan és aláássa az ország ellenálló erejét.[6]

Pedig erre az ellenálló erőre egyre fokozottabban szüksége lett volna az országnak, a török elleni háború leple alatt egyre jobban előtérbe nyomuló és erősödő Habsburg elnyomással szemben. A mind súlyosabbá váló császári elnyomás a háború pusztító hatását szinte a végsőkig, mármár a megsemmisítés mérvéig fokozta. A császári politikát híven jellemzi Bocskainak a dunántúli nemesekhez írott levele: „Az nyomorúságokat penig, és elviselhetetlen igáját az németségnek, velünk egyetemben sok üdőktől fogván keservesen, nagy sok kárral és romlással viseli és kóstolja kegyelmetek, pajzsul és strázsául állván előttök, ennyi esztendőktől fogván való súlyos hadakozásiban; nem nézvén hazánknak, szép városinknak romlását, jószágunknak pusztulását, és szegény nemzetünknek számtalan vérontás miatt ennyire való elfogyását... nem sok ideje, hogy eszünkbe vöttük az törökkel való hadakozásunk színe alatt, mind magok hada, s mind akkorban ellenkező had miatt, várván, hogy dolgunk erőtlenségre jusson, és az erősségek oltalmazásának színe alatt, hogy kezekben keljenek, teljességgel el akartak bennünket fogyatni és talpok alá nyomni..."[7]

Láthatjuk, hogy Bocskai felismerte a Habsburg hódítók és elnyomók célját, amit így foglalhatunk össze: A magyarországi és erdélyi területek örökös tartományi színvonalon történő tartós bekebelezése a Habsburg birodalomba. E törekvés megvalósításának útja: Magyarország és Erdély ellenálló erejének megtörése gazdasági, társadalmi és katonai téren. „Rudolf, Magyarország királya... tervbevette, hogy teljesen megsemmisíti őket, [mármint a magyarokat], Magyarországot tartománnyá teszi és örökös jogon az ausztriai háznak rendeli alá..." — állapította

[5] *Dr. Lázár Gyula:* A török birodalom története. Nagybecskerek. 1890. 361—368. o.

[6] *Pach Zsigmond Pál:* Az eredeti tőkefelhalmozás Magyarországon. Bp. 1952. 37. o. *Dr. Sziklay János* és *Dr. Borovszky Samu* szerk.: Magyarország vármegyéi és városai (továbbiakban M. v. v.) A tizenötéves háború magyarországi pusztításaira vonatkozólag l. pl. Nyitra vm.: 618. o.: A vármegye négy járásában 1598-ban volt 17 909 ház, 1601-ben azonban már csak 10 207. Vagy Szabolcs vm.: 439. o.: 1598-ban 3398 szabad- és 1201 hódolt adózó ház, 1603-ban már csak 241 illetve 55. stb.

[7] Bocskai 1605. márc. 29.-i levele a dunántúli nemesekhez. (Kiadta *Thaly Kálmán:* Bocskay István leveleskönyve. Magyar Történelmi Tár (továbbiakban MTT.) XIX. 78—79. o.

meg a szabadságért fegyvert fogott rendek Európa népeihez intézett kiáltványa.[8]

A Habsburg hatalom egyre fokozódó méretű politikai és gazdasági elnyomása a birtokgyarapítási céllal indított hűtlenségi pereken-, a magyar végvári katonaság leváltásán-, a városokra rótt hatalmas hadisarcokon-, a kegyetlen vallásüldözésen, a parasztság kirablásán és tönkretételén keresztül szinte minden társadalmi osztályt érzékenyen sújtott, s így jelentős változásokat eredményezett a magyar társadalom politikai állásfoglalásában is.

Ahogyan fokozódott a császári elnyomás mértéke, úgy vált a kényszerítő szükség hatására egyre több ember számára mind inkább elviselhetővé a törökkel való ideiglenes kiegyezés gondolata. Egyre többen jutottak arra a felismerésre, hogy csak a törökkel kötött ideiglenes megegyezés teszi lehetővé az eredményes védekezés megszervezését a török hódító törekvéseknél veszélyesebbé váló Habsburg hódító és elnyomó törekvésekkel szemben. Látták azt is, hogy az ország igen nehéz helyzete semmiféle reális lehetőséget nem nyújt az egyszerre mindkét ellenség ellen vívott háborúhoz, s ugyanakkor azt remélték, hogy a megegyezés következményeképpen legalább is mérséklődik Magyarországnak török részről történő pusztítása.

Így tehát a törökkel ideiglenesen megegyezést kereső és a Habsburg elnyomók ellen forduló politika előtérbe nyomulása, amely a széles néptömegek Habsburgok elleni gyűlöletére és harckészségére támaszkodhatott, megérlelte az előfeltételeket egy eredményekkel biztató Habsburg ellenes szabadságharc megindításához.

2. *A szabadságharc kirobbanása*

Az elmondottakból láthatjuk, hogy az országszerte végsőkig fokozódó elkeseredés következtében már csak az alkalom hiányzott az elégedetlenség kirobbanásához. A szabadságharc erői már szerveződtek a harcrakész néptömegek között, az elégedetlenek már keresték a megfelelő vezért, amikor egy váratlan császári támadás meggyorsította a szabadságharc kitörését.

[8] A Bocskai párti magyarság kiáltványa Európához. (Kiadta *Dr. Károlyi Árpád:* Magyar Országgyűlési Emlékek (továbbiakban MOE.) XI. k. 169—184. o.) Magyar nyelven lásd az idézetet *Benda K.:* i. m. Okmánytár 94. o.

Lásd még u. o. 96—98. o.: „... a király ... minden nagyobb és kisebb hivatalt külföldi németeknek osztrákoknak osztogat: így minden végvár parancsnokságát is osztrákoknak adta ... a magyar gyalogosok fölé német, osztrák kapitányokat, parancsnokokat rendelt ..." V. ö. *Dr. Lázár Gy.:* i. m. 372. o., vagy M. v. v. Szatmár vm.: 453. o.

A vallásüldözéssel kapcsolatban l. Bocskai idézett levelét (MTT. XIX. 79. o.) V. ö. *Pach Zsigmond Pál:* i. m. 49., 52. o. A vallásügy tárgyalásának eltiltásáról az 1604. évi decretum törvénytelenül hozzá toldott 22. tc-ét l. Magyar Törvénytár 1526—1608. 955—957. o.

1604. október elején Belgiojoso kassai főkapitány megindult hadseregével Kassáról Debrecen-Várad irányába. Hadjáratának nyíltan hirdetett célja az volt, hogy seregével a török ellen megy, de valójában a Tiszántúl legnagyobb birtokosát, Bocskai Istvánt kívánta elfogni, hogy őt hűtlenség címén bíróság elé állítsa, és elkobzott birtokaival gyarapítsa — egyrészt a Habsburgok, de nem utolsósorban — a saját vagyonát.[9]

Bocskai István neve már egy évtizeddel előbb ismert volt nemcsak Magyarországon, hanem más európai országokban is. Történelmi szereplése az erdélyi fejedelemségben kezdődött, ahol mint váradi főkapitány már egész fiatalon nagy katonai és politikai befolyásra tett szert. A tizenötéves háború megindulásakor — abban a hitben, hogy elérkezett a török kiűzésének ideje — tevékenyen részt vett annak a politikai fordulatnak létrehozásában, amely a fejedelemségnek a Portától való elszakadását és a török elleni harcra a Habsburgokkal kötött szövetséget eredményezte. A román fejedelmek csapataival együtt közösen kivívott gyurgyevói diadal nemcsak Bocskai hadvezéri hírnevét alapozta meg, hanem a török kiűzésének reményét is felvillantotta a magyar és az európai népek előtt.

A bíztató, reményteljes kezdetet azonban nem követte hasonló folytatás. A diadal kiaknázása és folytatása elmaradt a bécsi udvar kétszínű politikája következtében, mert a Habsburgok nem törekedtek kellő erővel Magyarország felszabadítására a török uralom alól. A császáriak a törökkel szemben stratégiai védekezésbe vonultak, s támadó erejüket a magyar nép és Erdély leigázására fordították. E politika következtében Bocskait, — akit nem tartottak alkalmasnak a sötét tervek végrehajtására — először az erdélyi hadak fővezérségéről váltották le, később pedig a váradi kapitányságról is, majd Prágába csalták és két évig erőszakkal ott tartották. Hazatérése után a Habsburg szövetségből kiábrándult Bocskai visszavonult birtokaira.[10]

A történelmi események rohanó sodra azonban nem engedte, hogy magánemberként tétlenül szemlélje az ország pusztulását. A török földön bujdosó erdélyi emigránsok Bocskait szemelték ki a megindítandó Habsburg ellenes harc vezéréül. Bár Bocskai visszautasította első felhí-

[9] Belgiojoso gaztetteinek összefoglaló leírását l. *Benda K.*: i. m. Okmánytár 81—85. o.

Bocskai elleni támadására l. *Gyalókai Jenő:* A biharmegyei hadjárat 1604-ben. HK. 1928., valamint *Benda K.*: i. m. 5—6. o. és *Sepsi Lackó Máté:* Krónikája. *(Rohonyi G. — Nagy L. — Tóth Gy.* szerk.: Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához. Bp. 1955. I. k. 195—196. o.)

[10] Bocskai István életére vonatkozóan l. *Benda K.*: Bocskai István Bp. 1942. és A Bocskai szabadságharc. Bp. 1955. 9—15. o., *Dr. Károlyi Á.*: Bocskai szerepe a történelemben. Bp. 1898.

Bocskai vagyoni viszonyaira vonatkozóan l. *Lukinich I.*: Erdély területi változásai a török hódítás korában. Bp. 1918. 147. o., továbbá *Császár Edit:* A hajdúság kialakulása és fejlődése. Debrecen 1932. 6. o.

vásukat, azonban levelezése a császáriak kezébe került, s ez elégségesnek bizonyult arra, hogy „felségsértési" perbe fogva őt, minden bizonnyal kimondják a szokásos verdiktet: a „fej- és jószágvesztést".

Bocskai ismerte a császári politika szokásait és eszközeit, s nem jelent meg a rakamazi táborban, ahová Belgiojoso rendelte őt. Ennek következtében két út állott előtte: Vagy elmenekül külföldre, mint Illésházy és mások tették, vagy fegyveres harcot indít a császáriak ellen, mint Székely Mózes Erdélyben. Bocskai ez utóbbi utat választotta, de Székely Mózessel ellentétben nem kizárólag az uralkodó osztály Habsburgok ellen harcolni is kész szűk rétegére kívánt támaszkodni, hanem elfogadta a császári seregben szolgáló és a környéken koborló hajduk feléje nyújtott kezét és a népre támaszkodva kezdte meg a harcot a Habsburgok ellen. Így a néptömegek bevonásával megszületett a szabadságharc győzelmének reális alapja.[11]

1604. október 15-én az álmosd-diószegi ütközetben Bocskai a hozzá csatlakozott hajdukkal vereséget mért az ellene sereglő császári hadak egyik oszlopára.[12] Ez a hajdulesen alapuló taktikai siker egyrészt Belgiojoso silány hadvezéri képességei miatt, másrészt a forradalmi hangulatú, harcrakész néptömegek csatlakozása következtében stratégiai győzelemmé növekedett. Belgiojoso előbb visszavonult Váradra, majd „nyakok vakarítva" menekülni kezdett seregével Felső-Magyarország felé.[13] Menekülésével önként feladta a tiszántúli részeket, s így ez a terület a szabadságharc első bázisa lett.

Belgiojoso Kassa felé menekült, azonban a császári főkapitány ke-

[11] Bocskai így ír saját helyzetéről: „. . . erővel, az ő Felsége álgyuival és éles kardjával kergettenek el az ő Felsége hűsége mellől, nem lött mit tennünk halál előtt, a mint tudtuk, oltalmazni kellett magunkat." Ugyanő a hajduk kezdeményező szerepéről: „. . . az hajduság által akarták véghez vinni; [mármint Bocskai elfogását] kiket hogy melléje vehessen az király képe [t. i. Belgiojoso] Váradot, Debreczent és Kerekinek az várassát . . . azt igirte volt praedául. De azok az dolgot eszekbe vevék; magok nemzetinek hóhéri nem akarván lenni, úgy megháborodtanak volt rajta, hogy ha szinte oly ember akkor közikbe nem találkozott volna: magoktól is ugyan reá támadtanak volna az németre. Azonban hogy értették, hogy minket is kergettenek: magok jövének érettünk Sólyomkőből, olykor, a mikor immár Szent-Jobbot tőlünk elvötték és Kerekit vitatták . . ." (Bocskai 1605. április 8-i levele Erdélybe ismeretlenhez. MTT. XIX. 102—103. o.) L. még *gr. Mikó Imre:* Erdélyi Történelmi Adatok (továbbiakban ETA.) Kolozsvár 1858. III. k. 51—53. o., továbbá *Szamosközi István* történeti maradványai IV. k. Bp. 1880. 237. o.

[12] Bocskai felkészülésére és az álmosd-diószegi ütközetre vonatkozólag l. *Gömöry Gusztáv:* Az álmosdi ütközet. HK. 1891. 709. skk. o., *Gyalokay J.:* i. m HK. 1928. 259. skk. o., *Kővári László:* Erdély története 4. k. Kolozsvár 1860. 163—164. o., *Szilágyi Sándor* szerk.: A magyar nemzet története V. k. (továbbiakban i. m. V. k.) 585—588. o., *Thury József:* Bocskai István fölkelése. Századok 1899. 41., 124. o., továbbá *Benda K.:* i. m. Okmánytár 99—100. o., *Sepsi Laczkó Máté:* i. m. ETA. III. k. 53. o., *Hidvégi Mikó Ferenc* Históriája (1594—1613) Monumenta Hungariae Historica Scriptores (továbbiakban MHHS.) VII. k. Pest, 1863. 168—169. o., *Istvánffy Miklós:* Magyarország története 1490—1606. Vidovich Gy. ford. Debrecen. 1867. 895—896. o. *Boldizsár K.:* i. m. 15—16. o.

[13] *Hidvégi Mikó Ferenc:* i. m. 169. o.

gyetlen bánásmódja miatt elkeseredett kassaiak bezárták előtte a kapukat, s így kénytelen volt tovább menekülni észak felé. Hatalmas hadserege útközben felbomlott és csupán 50 főnyi kísérettel érkezett meg Szepesvárba.

Bocskai Belgiojoso üldözése közben birtokába vette a Tiszántúlt, majd november 11-én bevonult az önként kaput nyitó Kassára, ahol másnap országgyűlést tartott a szabadságharc erőinek megszervezése céljából. Ezalatt a hajduk és a hozzájuk csatlakozott fegyvert fogó jobbágyok szétrajzottak a környéken, és újabb városokkal, újabb területekkel növelték a szabadságharc bázisát.[14]

A bécsi udvar Belgiojoso seregének szégyenteljes veresége után a Magyarországon és Erdélyben egyaránt ismert és gyűlölt Basta tábornokot küldte a szabadságharc leverésére 9.400 német gyalogossal, és 5.000 lovassal. Bocskai Bastával szemben nem egészen 14 000 embert tudott csak felvonultatni, akiknek nagyrésze lelkes, de harcban járatlan, rossz fegyverzetű jobbágyokból állott. Az erőviszonyok ilyen kedvezőtlen állapota mellett vakmerőnek tűnik Bocskai azon elhatározása, hogy felveszi a harcot Basta seregével, mert a vereség szinte bizonyosnak látszott. Bocskai azonban felismerte, hogy egy harc nélküli visszavonulás esetleg helyrehozhatatlan következményeket vonhat maga után, s bízva a hajduk és a hozzácsatlakozó jobbágyok hősiességében és elszántságában, a visszavonulás helyett eléje ment Basta seregének, hogy annak támadását feltartóztassa.

Némethi Balázs hajdukapitány, Bocskai alvezére azonban nem teljesítette a főseregnek való vonulásra kapott parancsot, hanem vakmerően rátámadt a nyomasztó túlerőben levő császáriakra. A vakmerő támadás eredménye az lett, hogy Basta november 17-én Osgyánnál szétverte az alig 4.000 főt kitevő seregét.

Az osgyáni vereség következtében a szabadságharc további fennmaradását fenyegető veszély nagyon megnövekedett. Félni lehetett attól, hogy a vesztes csata Bocskai seregének kis létszáma miatt katasztrófális következményeket von maga után. Ez a veszély az elkövetkező napok folyamán még csak fokozódott, mert bár Bocskainak ügyes taktikával sikerült kelepcébe csalni Basta előnyomuló seregét Bessenyő és Edelény között, s már-már úgy látszott, hogy sikerül vereséget mérni a császáriakra, de az utolsó pillanatban Basta „stratagemával csalá meg" Bocs-

[14] Az álmosdi győzelem után kialakult helyzetre Basta támadásáig az előbb felsorolt munkák következő részein kívül l. még M. v. v. Abauj-Torna vm.: 114. o., Lippai Balázs 1604. nov. 11-i levelét Sebessy Ferenchez. (ETA. III. k. 317—318. o.), Kátai Mihály kállói kapitány levelét a Magyar Kamarához *(Benda K.:* i. m. Okmánytár 71. o.) *Hain Gáspár:* Lőcsei krónika (kiadták Lőcsén 1910-ben) 134—136. o., *Szamosközi I.:* i. m. IV. k. 256. o.

kait, s így ez az ütközet is vereséggel végződött. A hajduk nagy veszteségek árán visszavonultak Miskolc, Kassa, Gönc irányába.[15]

A császáriak tovább folytatva előnyomulásukat elfoglalták Szendrőt és december 3-án Kassa alá vonultak. Kemény ostrom alá vették a várost, azonban vállalkozásukat itt nem koronázta siker, mert Sennyey Miklós, Bocskai Kassán hagyott kapitánya, nemcsak hogy megvédelmezte a várost, hanem bátor kirohanásával néhány nap múlva elvonulásra kényszerítette a császári hadvezért.[16]

Basta Kassa alól Eperjesre húzódott téli szállásra és tehetetlenül szemlélte a szabadságharc erőinek kibontakozását, s rövid idő múlva megkezdődő katonai sikereit.

II.

ERŐVISZONYOK 1605-BEN

1. A Habsburgok erőviszonyai

Általános politikai és katonai helyzet

Basta seregének Osgyánnál és Edelénynél aratott győzelmei csak időleges, taktikai sikereknek bizonyultak, mert nem eredményezték a Habsburgok stratégiai célkitűzéseinek megvalósulását; a szabadságharc hadseregének megsemmisítő vereségét és a mozgalom gyors felszámolását.

E tervek végrehajtása megakadt Kassa szilárd védelmén, de a döntő hajótörést, a stratégiai kudarcot a nép ellenállásán, elszántságán, bátor helytállásán szenvedte. A szabadságáért fegyvert fogó népet nem csüggesztette el az elszenvedett két vereség, hanem újult erővel és buzgalommal gyülekezett ismét a szabadságharc táborába, hogy megindítsa a döntő ellentámadást a Habsburg zsarnokság felszámolására.

Basta serege Eperjesen félig mezítelen, éhező hadinéppé zsugorodott össze, Bocskai hadai pedig — bár gyakorlatlan elemekkel — de mégis

[15] Basta 1604. novemberi támadásra vonatkozólag l. elsősorban leveleit. (Kiadta *Dr. Veress Endre:* Basta György levelezése. II. k. Bp. 1913.) továbbá Mátyás főherceg 1604. nov. 18-i és 1605. jan 19-i leveleit Miksa főherceghez (MOE. XI. 3. o.), továbbá *Benda K.:* i. m. Okmánytár 100. o., *Dr. Komáromy András:* Rhédey Ferenc váradi kapitány. HK. 1894. 176—177. o., *Sepsi Laczkó M.:* i. m. ETA. III. k. 53. o.

Basta levelei megdöntik R. Horváth Jenő azon állítását, hogy az osgyáni ütközet *november 14-én* volt. (L. *R. Horváth J.:* i. m. HK. 1893. 594. o.) Basta 1604. nov. 18-i levelében azt írja, hogy: „. . . . *tegnap* nos proelium habuisse cum his Bochkai seguacibus, kiket megvertünk . . .“ Nov. 30-i levelében Miksa főherceghez: „. . . Jelentem, hogy Esztergom alól indulva, *dopo 17 giorni* di cammino találkoztam az ellenséggel Osgyánnál, hol megvertem . . .“ (*Dr. Veress E.:* i. m. II. k. 525., 532. o.) Az edelényi ütközet pontos helyére vonatkozólag azt írja: „. . . tegnap reggel arattam második győzelmemet contra los rebelles *a Bessenyő*, miután en el partirme még egyszer levertük a török-tatár haddal egyesült felkelőket.“ (u. o.)

[16] Kassa ostromára vonatkozólag l. Basta 1604. dec. 4-i levelét (u. o. 534—535. o.), továbbá M. v. v. Abauj-Torna vm.: 114. o.

állandóan gazdagodtak — állapította meg a kialakult helyzetről Mátyás főherceg.[17]

Belgiojoso hadának felbomlása után Basta kudarca nagyon nehéz helyzet elé állította a császári udvart, mert Basta serege volt az utolsó megbízható és komolyabb hadműveletre siker reményében felhasználható hadserege.

Ebben a nehéz helyzetben a császári udvar az eddiginél még fokozottabb mértékben rászorult a külföldi hatalmak támogatására. Mátyás főherceg, — aki az elmebeteg Rudolf császár és király helyett igyekezett helyreállítani a birodalom megrendült hatalmi helyzetét — azon fáradozott, hogy Rudolf szólítsa fel segélyadásra a szabadságharc leveréséhez a pápát, a spanyol királyt, a lengyel királyt, sőt az egész kereszténységet. Fenyegető nyomatékként azt tárta a külországi uralkodók elé, hogy ha a felkelők a törökökkel, a románokkal és Erdéllyel szövetkeznek, veszélyes támadást indítanak az egész kereszténység ellen.[18]

A Habsburgok igyekezete azonban kárba veszett fáradságnak bizonyult, mert sem a hűbéres viszonyban álló olasz fejedelmek, sem Velence és Génua, sem Angolország és Lengyelország nem küldtek jelentősebb segítséget. Sőt Spanyolország is, mely kezdetben még nyújtott némi támogatást, 1605. nyarán beszüntette azt, és a spanyol államtanács kimondta, hogy a király nem küldhet több pénzt a Habsburgok támogatására.[19]

Láthatjuk tehát, hogy a külpolitikai helyzet nem alakult bíztatóan a Habsburgok számára, de ugyanakkor nem nyújtott sokkal kedvezőbb képet a belső helyzet sem. A választófejedelmek és a birodalmi rendek többsége, protestáns vallására hivatkozva, lényegében megtagadott minden konkrétabb segítségnyújtást a szabadságharc leveréséhez. A vallási indokok mögött döntő okként természetesen az lapult, hogy a választófejedelmek és a birodalmi rendek nem kívánták a Habsburg központi hatalom megerősödését.

A birodalmi segély elmaradása súlyos következményeket vont maga után, mert a tizenötéves háború folyamán a kincstár teljesen kiürült, s így a Habsburgok gazdasági és pénzügyi helyzete katasztrófálissá vált. A zsoldhiány miatt a hadseregben veszélyes méreteket öltött a lázongás, a parancs megtagadása, s így a hadsereg értéke nagymértékben lecsökkent.

[17] Mátyás főherceg 1605. január 9-i levele Miksa főherceghez. (MOE. XI. k. 4. o.)

[18] MOE. XI. k. 7. o.

[19] A Habsburgok külpolitikai kapcsolataira l. MOE. XI. k. 4—5., 202—204. o., továbbá II. Christián választófejedelem 1605. jan. 9-i levelét Rudolfhoz, és Rudolf 1605. jan. 17-i segélykérő levelét, valamint Moritz hesseni gróf 1605. máj 22-i levelét a száz választóhoz. (*Marczali Henrik:* Regesták a külföldi levéltárakból. Bp. 1882. 95—97. o.), és Mátyás főherceg leveleit a mainzi választóhoz. (HK. 1893. 709—713. o.)

Ugyanakkor az örökös tartományok népeire sem számíthatott a császári udvar. Geitzkoflers tanácsos például azt írta Rudolfnak, hogy nem tanácsolja a cseh népfelkelés elrendelését, mert azok nem harcolnának Bocskai csapatai ellen, hanem inkább hozzájuk pártolnának.[20] A Habsburgok nem támaszkodhattak jelentősebb mértékben a magyar uralkodóosztályra sem, mert a magyar nemesség nagy része a rajta esett sérelmek miatt, vagy önként, vagy a körülmények kényszerítő hatása alatt, a szabadságharchoz csatlakozott. Azok a hazaárulók pedig, akik kitartottak a Habsburgok mellett, egyrészt csekély számuk, másrészt tömegbázisuk hiánya miatt nem tudtak nagyobb méretű segítséget nyújtani.[21]

Ezekután nézzük meg, mégis milyen erőforrásokkal rendelkeztek a Habsburgok a szabadságharc elleni küzdelmükben.

Elsősorban viszonylag jelentős külső segítséget nyújtott a pápa, aki minden eszközzel támogatta a Habsburg elnyomó törekvéseket. A katolikus reakció összefonódása a Habsburg politikával nyíltan megmutatkozott egyrészt a pápai segélyezredek alakjában, másrészt a magyarországi klérus szélsőségesen reakciós magatartásában, s a katolikus választófejedelmek és birodalmi rendek aktív fegyveres segítségében.

Katonai téren számottevő erőt képviseltek a császári kézen levő magyarországi várak őrségei is,[22] azonban ezek felhasználhatósága inkább csak defenzív jellegű volt. Ezek a várak ugyanis elszigetelve álltak a felkelés mind nyugatabbra hömpölygő áradatában, s nem képezhették komolyabb hadmozdulatok bázisát. Nem szabad emellett figyelmen kívül hagyni azt a körülményt sem, hogy a császári zsoldban álló magyar katonaságra való támaszkodás kétes értékű volt, mert — mint látni fogjuk az események tárgyalásánál, — a magyar várőrségek a legtöbb esetben csatlakoztak a szabadságharchoz.[23]

Hogy tisztán lássuk és értékelni tudjuk a Habsburgok katonai erőviszonyait és kilátásait, a továbbiakban a császári hadsereg szervezetét, létszámviszonyait és harcmódját is meg kell vizsgálnunk.

[20] Geitzkoflers császári tanácsos jelentése *(Marczali H.:* i. m. 98. o.) Továbbá l. még Mátyás főherceg 1605. aug. 2-i levelét (HK. 1893. 712. o.) és *Benda K.:* i. m. 19., 45. o.

[21] A Habsburgok magyarországi híveit számbavevő 1605. januári pozsonyi országgyűlésre és az itt megjelentek számára vonatkozólag l. MOE. XI. k. 30., 65—66., 77—80. o., *Szilágyi S.:* i. m. V. k. 592—593. o., *Szalay László:* Magyarország története. 19. könyv 472. o.

[22] A végvári katonaság létszámával kapcsolatban l. *Takács S.:* A magyar gyalogság megalakulása. Bp. 1908. 244—312. o., továbbá *Dr. Komáromy A.:* A bányavidéki véghelyek 1610-ben. HK. 1893. 680—690. o.

[23] Basta 1604. nov. 22-i levele Kollonitsch kapitányhoz. *(Dr. Veress E.:* i. m. II. k. 526. o.) továbbá lásd majd jelen tanulmánynak a hadjárat eseményeivel foglalkozó III. fejezetét.

A császári hadsereg

A császári hadsereg a 16. század végén és a 17. század elején már döntő zömében zsoldos katonaságból állott. A banderiális hadrendszer és a nemesi felkelés egyre jobban idejét múlt hadkiegészítési formává vált, s helyette a pénzen való megváltás, az önként vállalt hadiadózás lépett életbe. Az egész fegyveres erő két részre oszlott; várőrségekre és mezei hadakra. Szervezeti téren Magyarország főkapitányságokra volt felosztva, melyeknek száma a 16. században kettőről hatra emelkedett.[24]

A hadsereg legfőbb parancsnoka a király volt, akit főként idegenekből álló haditanács vett körül. Egy-egy hadművelet irányítását a király egy kijelölt hadvezérre bízta, aki legtöbb esetben valamelyik főherceg volt.

Az egységek szervezése kétféleképpen történt; magyar módra és német módra. A kisebb gyalogos egységek élén a vajdák, a lovasegységek élén pedig a kapitányok állottak.[25]

A Bocskai szabadságharc idején a császári hadsereg létszámát hozzávetőlegesen mintegy 30—40.000 főre becsülhetjük. Ez a szám azonban nem áll arányban a csapatok használhatóságának mértékével, mert a zsoldhiány és más gátló körülmények erősen csökkentették a csapatok harcértékét.[26]

A császári hadseregben a gyalogság, lovasság, tüzérség mellett megtaláljuk a műszaki csapatok-, valamint az ellátószolgálat-, igazságszolgáltatás és egészségügyi szolgálat elemeit is.

A gyalogságnál és a lovasságnál mind nagyobb mértékben elterjedt a lőfegyverek használata, mely tényező erősen hatott a hadsereg harcmódjára. A tüzérség számszerűleg még nem volt nagy, s inkább csak várharcoknál játszott komolyabb szerepet, mert nehezen szállíthatósága miatt mozgó harcban igen körülményes volt az alkalmazása.[27]

A katonai kiképzés döntő mértékben a harcban való kiképzésre szorítkozott, amire a szinte állandóan folyó kisebb nagyobb háborúkban tág lehetőség kínálkozott.

[24] *Dr. Erdélyi Gyula*: A magyarok hadművészete. Bp. 1933. 232—234. o.
[25] U. o. 236—237. o.
[26] Erdélyi Gyula a magyarországi királyi haderőt „a hivatásos, állandó fegyver alatt álló katonaságot" a 17. század elején 100.000 főre becsüli. (I. m. 241. o.) Ez a szám mindenképpen túlméretezett, főképpen a Bocskai szabadságharc idején, amikor az azelőtt császári szolgálatban álló magyar katonák nagy része a Habsburgok ellen harcolt. Ha összeadjuk a császári kézben levő várak őrségének, Basta seregének, a spanyol, német-birodalmi, olasz segélyezredek, a morva és stájer nemesség időlegesen felülő seregének létszámát, akkor talán megközelítőleg pontos a 30—40.000 főnyi létszám, de ez sem állandó létszám. Lásd még tájékoztatásul az 1602. évi decretum 1. tc. 1—3. §-át. (Magyar Törvénytár 1526—1608. 915. o.)
[27] *Dr. Erdélyi Gy.*: i. m. 245—250., 253—255. o.

A hadsereg erkölcsi értékét nagymértékben a zsold pontos fizetése határozta meg. A zsoldos hadseregek erkölcsi színvonalának Európaszerte megnyilvánuló általános süllyedése még csak további taszítást kapott attól, hogy a Habsburgok egyrészt zsoldfizetési képtelenségük miatt, de nem utolsósorban a lakosság ellenálló erejének megtörése végett Magyarországon még fokozottabb rablási szabadságot engedélyeztek a katonáknak, mint más országokban.

A zsoldosok rablási szabadságának növekedése természetesen megbosszulta magát, mert a fegyelem nagyarányú meglazulását, sőt nem egyszer annak teljes felbomlását eredményezte. Egyre gyakoribbá vált a parancsteljesítés nyílt megtagadása, a lázongás.[28]

A fegyvernemi arányok és a harcmód alakulására a császári hadseregben is döntő tényezőként hatott a gazdasági alap fejlődése következtében a fegyverzetben végbemenő fejlődés, mely párosulva a török ellen folytatott háború védelmi jellegével megszabta a hadviselés módját, s ehhez alkalmazkodóan a puskás gyalogság előtérbe nyomulását.[29] A császári hadseregben is rohamosan nőtt a puskás gyalogosok arányszáma a lándzsás gyalogsághoz viszonyítva, nőtt az egész gyalogság arányszáma a lovassághoz viszonyítva és a lovasságon belül is tért hódított a lőfegyverek minél kizárólagosabb használata.[30]

A lőfegyverek rohamos elterjedése mindkét fegyvernemnél többféle következményt vont maga után. Egyrészt az egyre fokozódó tűzerő komoly előnyöket jelentett a tűzfegyverekkel kevésbé ellátott ellenséggel szemben, másrészt ugyanakkor a lőfegyverek elterjedése miatt egyre jobban kiszorultak a hadseregből a támadás végrehajtására alkalmas lándzsás egységek. Így a hadsereg a lőfegyver kezdetleges fejlettségi foka és nehézkessége következtében nagy mértékben elvesztette támadási képességét és merevvé, nehézkessé, lassúvá vált.[31] Az ilymódon előállott helyzeten egyedül a támadásra alkalmas, szálfegyverekkel ellátott könnyű lovasság fokozott alkalmazásával lehetett volna segíteni, azonban a császári lovasság már igen korán áttért a lőfegyverek szinte kizárólagos

[28] U. o. 259. o.

[29] *Engels:* „... Semmi sem függ annyira a gazdasági előfeltételektől, mint éppen a hadsereg... Fegyverzet, állomány, szervezet, stratégia mindenekelőtt a termelés mindenkori fokától és a közlekedési utaktól függ... (*Engels:* Anti-Dühring. Szikra. 1950. 170—171. o.)

Sztálin: „A hadviselés módjai... a termelés fejlődésétől függően változnak... A hadseregek szervezeti formái, a különböző fegyvernemek rendszerint a hadviselés formáihoz és módjaihoz alkalmazkodnak... Mozgó háborúban gyakran a lovasság tömeges alkalmazása dönti el a harcot. Álló háborúban ellenkezőleg a lovasságnak nincs semmi szerepe, vagy csak másodrendű..." (*I. V. Sztálin:* Az orosz kommunisták stratégiája és taktikája. Művei. 27. k. 49. o.)

[30] *Denison György:* A lovasság története a legrégibb időktől a jelenkorig. Bp. 1884. 193—194. o.

[31] U. o. 194—195. o.

használatára, minek következtében elvesztette minden fegyvernemi sajátosságából fakadó előnyét, s így egyre inkább képtelenné vált a gyalogság tűzhatásának kiaknázására.[32] A császári hadseregben a török elleni eredményes harchoz feltétlenül szükséges könnyűlovasságot igen sokáig döntő mértékben csak a magyar és délszláv népekből zsoldbafogadott katonaság képviselte. Függetlenségi harcaink idején azonban a császári hadsereg kénytelen volt nélkülözni a magyar könnyűlovasságot, mert annak nagy része éppen ellene harcolt.

Ha feltesszük a kérdést, miért nem vetődött fel hosszú időn keresztül parancsoló szükségként a könnyű lovasság fejlesztése a császári hadvezetőség számára, akkor a válasz csak az lehet, hogy a császáriak Magyarországon igen sokáig szinte kizárólagosan hadászati védelemre rendezkedtek be, a hadműveletek legtöbbször a saját várak védelméből, ritkábban az ellenséges várak ostromából állottak s ez a hadviselés elsősorban gyalogságot kívánt. A császári sereg harcmódja az volt, hogy kedvező terepen elsáncolta magát és nem törődött azzal, hogy közben a török egész országrészeket elfoglal. Döntő ütközetre igen ritkán került sor, s inkább manőverezésekkel igyekeztek az ellenfelet állása elhagyására kényszeríteni.[33]

Ez a hadászati elv — ha hozott is sikereket Nyugat-Európa hasonló elveket követő hadseregeivel szemben, — eredménytelenségre volt kárhoztatva mind a török, mind a szabadságharc hadserege ellen vívott háborúkban. A Bocskai szabadságharc idején a hadművészet terén már bekövetkezett az az átmeneti korszak, amikor a gyalogság ideiglenesen elvesztette, a lovasság pedig (s itt a mozgékonyságból fakadó fegyvernemi előnyökkel rendelkező könnyű lovasságot kell érteni) visszanyerte jelentőségét.[34] A Habsburg hadsereg pedig a 17. század elején kevés számú, nehézkesen mozgó, döntően tűzfegyverekre építő lovasságával nem felelt meg az adott kor hadművészete követelményeinek, s így hadművészeti szempontból háttérbe szorult, — az ugyan éppen a gazdasági fejletlenség miatt — döntő zömében könnyűlovasságból álló szabadságharcos hadsereg mögött. A magyar hadművészet sajátos, a nyugateurópaitól eltérő fejlődési vonala a 17. század elején érdekes módon találkozott az európai hadművészet fejlődésének követelményeivel, s ez biztosította fölényét a császáriak hadművészetével szemben.

[32] U. o. 194—196. o.

[33] *Dr. Erdélyi Gy.*: i. m. 265—269. o A császáriak harcmódjáról értékes felvilágosításokat nyújt Basta 1604 nov. 7-i levele (*Dr. Veress E.*: i. m. II. k. 518—519. o.) magyarul kiadta *Benda K.*: i. m. Okmánytár 72. o.

[34] Marx—Engels: Összes műv. XI. k. II. rész 482. o. (oroszul).

2. *A szabadságharc táborának erőviszonyai*

Általános gazdasági, politikai és katonai helyzet

A Habsburgok erőinek számbavétele után vizsgáljuk meg a szabadságharc táborának erőviszonyait. Mielőtt azonban egyenként sorra vennénk a különböző erőket, vessünk egy rövid pillantást Magyarország 1604—1605-ös *gazdasági helyzetére.*

Beszéltünk már a tizenötéves háború és a Habsburg elnyomók szörnyű pusztításáról, mely az ország gazdasági erejét igen nagy mértékben tönkretette. A császári zsoldosok rablása súlyos korlátja volt a fejlődésnek, az árutermelés kiterjedésének, s a török dúlással együtt a legnagyobb csapást; állandó fosztogatást, létbizonytalanságot jelentett a dolgozó tömegek számára.

A zsoldosok rablása a parasztság kisajátításának irányába hatott, mert katasztrófális méretekben pusztította a termelőeszközöket, elűzte földjéről a jobbágyok nagy tömegét, akik erdők rejtekében, mocsarak között kóboroltak, hogy legalább a puszta életüket megmentsék.[35] „Az országnak szinte már csak a romjai látszanak [a császáriak]... a lakosság vagyonát, városait, falvait, a nemesi kúriákat török szokás szerint tímár birtokként szétosztották a katonaságnak és ez nemcsak a szükségen felül, hanem egészen a tékozlásig és elherdálásig ingyen felélt mindent... a szerencsétlen nép pedig nyáron az oktalan állatok módjára a hegyekben és erdőkben bolyongott, makkal, gyökerekkel és fakéreggel enyhítette éhségét és nem sokkal azután pedig pestisben pusztult el; nem egyszer azonban még a hegyekben is kifosztották és elszedték ruháját..." — állapította meg a rendek kiáltványa és hozzátette: „... ez a baj az egész országban elharapózott...[36]

Valóban elmondhatjuk, hogy Magyarország népe úgy állott a háború forgatagában, mint ősszel a megszedett fa.

„... Itt a föld szörnyen elpusztult — írta Bocskai 1605-ben Murát pasának — országomnak semmiből jövedelmét nem vehetem, ebből énnekem nincsen sohuvá néznem, sem bízhatnom..."[37] A hadakozáshoz pedig pénz kellett, „... mert az hadbeli segítség pénzbeli segítség nélkül ... semmiképpen nem állandó..."[38]

Bocskai hiába volt Magyarország egyik legnagyobb birtokosa, a termelési viszonyok 17. századi fejlettségi foka nem tette lehetővé számára, hogy egy 20—30.000 főnyi hadsereget pusztán a saját anyagi erőforrásaira támaszkodva fenntartson. Ezt maga is kijelentette a szerencsi ország-

[35] *Pach Zs. Pál:* i. m. 53. o.
[36] *Benda K.:* i. m. Okmánytár 94—96. old.
[37] Bocskai 1605. márc. 27-i levele Murát pasához. L. még 1605. ápr. végén írt levelét a török szultánhoz. (MTT. XIX. 76., 119. o.)
[38] Bocskai 1605. ápr. 8-i levele a török szultánhoz. (MTT. XIX. 92. o.)

gyűlésen a rendek előtt: „Az én értékem is penig az hadakozásra szolgáló népnek eltartására ti kegyelmetek segétsége nélkül nem elégséges . ."[39]

A háború anyagi szükségleteit azonban mégis csak biztosítani kellett valahogyan. Ennek érdekében Bocskai igénybe vette az ország belső gazdasági erőforrásait és igyekezett külföldi támogatást is szerezni a szabadságharc számára. A belső erőforrásokat vizsgálva tudjuk, hogy az országgyűlés minden füst után 2—2 forintot ajánlott meg a háború céljaira. Kivételt képeztek azok a falvak, amelyek megégtek a tizenötéves háború alatt, mert ezek csak 1—1 forintot voltak kötelesek fizetni, ahol pedig az embereket is levágták, azok a falvak semmit nem fizettek.[40] Ismerve azonban az ország elpusztított állapotát, nem nehéz kiszámítani, hogy az így befolyt összeg távolról sem volt elegendő a szükségletek fedezéséhez. Némi bevételt jelentett ugyan az áruló urak és főpapok jószágainak lefoglalásából és zálogba tételéből befolyó összeg is, ami mintegy 180.000 forintra rúgott, de a szükségletekhez képest ez is szinte csak egy csöpp volt a tengerben.[41]

Nem kapott a szabadságharc jelentősebb gazdasági támogatást külföldről sem, hiszen mindvégig teljes külpolitikai elszigeteltségben zajlott le. Az egyedüli külföldi szövetséges, a török és a török vazallussága alatt élő moldvai vajda, ha hadbeli segítséget nyújtott is, anyagi támogatást csak nagyon csekély mértékben bocsátott a szabadságharc rendelkezésére. Hiába írta Bocskai egymásután a pénzbeli segítséget sürgető leveleit a szultánhoz és a pasákhoz, igyekezete legtöbbször nem hozott számottevő eredményt. Keserűen állapította meg a temesvári pasához küldött levelében: „Mennyiszer szorgalmaztattam és nagyságod hadamnak fizetésre való pénz felől, jól emlékezhetik a te nagyságod reá . . . hadam az sok reménséggel való bíztatást elúnta . . . Kérem azért nagyságodat, akár csak húszezer forintot előljáróban . . . küldene meg . . ."[42]

Láthatjuk tehát, hogy a szabadságharc gazdasági alapját nem sikerült kielégítő mértékben biztosítani, s a zsoldfizetési zavarok, a hadsereg felszerelésének elégtelensége mindvégig erősen fékezték, gátolták az elért eredmények messzebbmenő kiaknázását, s más gátló körülményekkel párosulva fékezték a szabadságharc lendületét, leszűkítették perspektíváját.

A külföldi segítség tárgyalásánál érintettünk egy olyan kérdést, ami végig a szabadságharc alatt nagyon kényes probléma volt, de a későbbi századok folyamán is sok vitára szolgáltatott alapot; és ez a török szövetség kérdése.

[39] Bocskai fejedelmi előterjesztése a szerencsi országgyűlésen. (MOE. XI. k. 150. o.)
[40] A szerencsi rendek válasza Bocskai előterjesztésére. (MOE. XI. k. 159. o.)
[41] *Szilágyi S.:* i. m. V. k. 599. o.
[42] Bocskai 1605. ápr. 8-i levele a temesvári pasához. (MTT. XIX. 97. o.)

A polgári történetírók Habsburg-párti része, nyílt vagy burkolt formában azzal marasztalta el 16—17. századi Habsburg-ellenes függetlenségi harcainkat — köztük a Bocskai szabadságharcot is — hogy azok egyrészt elősegítették a török hódítók magyarországi terjeszkedését, másrészt gyengítették a törökellenes erőket, s ezzel mintegy meghosszabbították a török hódoltság időtartamát Magyarországon.[43]

Ez az állítás, a kérdés ilyen értékelése, ebben a formában egyáltalán nem fedi a valóságot, s csak arra volt alkalmas, hogy csökkentse Habsburg ellenes függetlenségi harcaink hatalmas történelmi jelentőségét. Nem lehet helyesen megítélni a török szövetség kérdését az adott kor viszonyainak vizsgálata nélkül, mely viszonyok parancsoló szükségszerűen megkövetelték a szövetség létrejöttét.

A török szövetség szükségességét a 17. század elején Bocskai fogalmazta meg a legtömörebben és legvilágosabban: „. . . magunk az sok ínség miatt országul elfogyatkozván, elégtelenek valánk idegen nemzet rabságából magunkat megszabadítani . . .”[44]

Hasonlóan látták a problémát a magyarországi rendek is. Azt írták: „Bocskai ettől az önkénytől [t. i. a császáriak önkényétől] indíttatva, nem előzetes elhatározással, hanem a végső szükség sürgetésére, az ebben a helyzetben egyedül lehetséges megoldásképpen a törököt hívja segítségül, hogy védje meg a magyarokat, azt gondolva, hogy a természetes ellenség szelídebb, jóindulatúbb, igazságosabb lesz, mint a keresztények császára . . .”[45]

Miután Bocskai és a rendek felismerték a Habsburg hódító és elnyomó törekvések veszélyesebb voltát, figyelembe vették az ország megcsappant erőforrásait, a külpolitikai elszigeteltségét és mivel a császáriak kezdetben minden megegyezési kísérletet mereven elutasítottak, a végső kényszerítő körülmények hatására, ideiglenesen feladták a pillanatnyilag elérhetetlen célt, a török kiűzését, hogy ezzel megmenthessék a megmaradt Magyarországot a Habsburg zsarnokság pusztítása elől.

A kényszerítő szükségszerűség hangsúlyozása mellett bátran leszögezhetjük, hogy az adott időben, az adott körülmények és erőviszonyok között ez volt az egyedüli helyes, az ország lakosságának létérdekeit szem előtt tartó politika.[46]

[43] Lásd pl. *Szekfű Gyula:* Bethlen Gábor. Bp. 1929., avagy *Maja Depner:* Das Fürstentum Siebenbürgen im Kampf gegen Habsburg. 1938. A kérdés tárgyalását lásd *Wittman Tibor:* Bethlen Gábor mint hadszervező. Bp. 1952. (különnyomat a „Századok” 1951. évi 3—4. számából) 4—9. o.

[44] Bocskai sorait idézi *Benda K.:* i. m. 40. o.

[45] U. o. Okmánytár 100. o.

[46] A külpolitikai kapcsolatok és a török szövetség kérdéséről l. *Benda K.:* i. m. 36., 39—40. o., és *Thury J.:* i. m. Századok 1899. Thury figyelmen kívül hagyja, hogy a török történetírók szóvirágokkal, üres frázisokkal teletűzdelt stílusa sokszor a hitelesség rovására megy, s így helytelenül értékeli a török szövetség kérdését. L. még *Szalay L.:* i. m. 19. könyv 473. o. (Szalay „lázadásnak” minősíti a szabadságharcot.) L. még MOE. 142—143. o.

Nézzük meg most már azokat a körülményeket, amelyek lehetővé tették a szövetség létrejöttét a szerződő felek között.

A török birodalom I. Ahmed uralkodása alatt fenyegető örvény szélére került. A szultán szinte kizárólag a hárem örömeinek élt, a vezető hivatalokban fejetlenség uralkodott, s a belső gazdasági és politikai válságot csak mélyítették a külpolitikai bajok. A perzsák sorozatos győzelmeket arattak a törökök felett, és elfoglalták Örményország és Mezopotámia nagy részét. A keleten nagy veréségeket szenvedő s nyugaton is háborút viselő török birodalom számára természetesen igen előnyös volt egy magyarországi felkelés, mely a Habsburgok erejét leköti. Ennek érdekében a megrendült birodalom *pillanatnyilag* belement abba is, hogy a királyi Magyarország és Erdély területén egy Habsburgoktól független nemzeti királyság alakuljon. Azért kell hangsúlyozni, hogy csak pillanatnyilag és csak a kényszerítő helyzet hatására, mert végső fokon Magyarország és Erdély egyesítése egy nemzeti királyság alatt úgy politikailag, mint stratégiai szempontból, további fennmaradásában veszélyeztette volna a török magyarországi hódításait. Kikapcsolva a távolabbi perspektívát, az adott időben a Habsburgoktól független nemzeti királyság gondolatának a törökök részéről történő felvetése — ha ugyan a törökével ellentétes politikai célkitűzésekből kifolyólag is — találkozott a magyar nép többségének törekvésével és így alapja lehetett egy ideiglenes szövetség létrejöttének.[47]

Tervei megvalósításának érdekében a török már 1604-ben lépéseket tett abban az irányban, hogy Erdély és később Magyarország is elszakadjon a Habsburgoktól és Bocskai uralma alatt egyesüljön. A török földön bujdosó erdélyi emigránsok Bethlen Gábor vezetésével nagy segítséget nyújtottak a törökkel való szövetség létrehozásához. Nagy buzgalommal egyengették az utat Bocskai, — a török felett fényes győzelmeket arató hadvezér — és a Porta között.

1604. november végén, miután a császáriak mereven elzárkóztak minden tárgyalás elől, a szövetség ténylegesen is létrejött. Ennek következtében Bocskai táborába hamarosan megérkeztek az első török segélycsapatok.

A szerződésben — mely híven visszatükrözte a török birodalom megrendült hatalmi állapotát — a töröktől való függés szinte minimálisra

[47] *L. Dr. Lázár Gy.:* i. m. 371—372 o. *Thury J.:* i. m. Századok 1899. 28., 42. o. Thury nem beszél arról, hogy a török csak *átmenetileg*, az adott kényszerhelyzetben egyezett bele Magyarország és Erdély egyesítésébe egy nemzeti király uralma alatt, mert nyilvánvalóan tudta, hogy ennek megvalósulása esetén az egyesült magyar királyság területe félköralakban körül fogva a török hódoltsági területet olyan támadási lehetőséget biztosít, amelynek létrejötte esetén csak rövid idő kérdése lehet a magyarországi török hódoltság felszámolása. Ne feledjük el, hogy néhány évvel később Bethlen Gábor Habsburg-ellenes függetlenségi harcai idején a török már milyen mereven elzárkózott Magyarország és Erdély egyesítése elöl.

csökkent és a megállapodás a kölcsönös segítség és támogatás alapjaira épült.[48]

1605 őszén a szabadságharc nagy katonai sikereinek hatása alatt a török a koronát is felajánlotta Bocskainak, azonban ő mindamellett, hogy a szövetség megkötése óta a legbecsületesebben igyekezett teljesíteni a megállapodásban foglaltakat, látta a török szövetség veszélyes voltát, nem feledte el annak ideiglenes jellegét, s az ország gyenge erőviszonyainak szem előtt tartása mellett ezért sem akarta magát a török mellett szilárdabban lekötelezni.[49] A török minden szövetség ellenére maradt a korábbi „természetes ellenség", akivel lehetett időlegesen, a körülmények kényszerítő hatására szövetséget kötni, de senki nem gondolt egy pillanatig sem arra, hogy a török elleni harcról, a török kiűzésének reményéről végérvényesen lemondjon, s az eddigi hódolt területeket örökre török kézen hagyja.

Csak erősítette az elkövetkezendő török elleni küzdelem szükségességét az a körülmény, hogy a török, a meglévő szövetség ellenére gyarapítani igyekezett a hódoltság területét. Elfoglalta Esztergom várát és Bocskaiék minden tiltakozása dacára sem adta vissza, s nehezen lehetett visszatartani attól is, hogy Érsekújvárra rá ne tegye a kezét. „...Az török nemzet azt akarná, bátor az németek mindegyig levágnának, avagy mi a németeket, mert ők annyival inkább erősödnének hatalmas állapotjokban..."[50] — jellemezte a török politikát Homonnai Bálint. Emellett a török attól sem riadt vissza, hogy a magyarok háta mögött különbékére irányuló tárgyalásokat folytasson a császáriakkal.[51]

Bocskai amellett, hogy igyekezett minden erővel útját állni a további török hódításnak, minden tőle telhetőt elkövetett azért is, hogy Magyarország népét megóvja a „szövetséges" török csapatok pusztításától. Megírta többek között a tatár szultánnak is, hogy „...felséged az hadának erős fenyíték alatt megparancsolja, hogy az míg az Magyarország határán általmennek, sohul ott semmi kárt ne tegyenek és ne pusztítsanak"[52] — hanem inkább — „...menjenek egyenesen az német királynak őstől maradott országára, és azt rabolják, pusztítsák, égessék..."[53]

[48] L. I. Ahmed szultán 1604. máj. 30 — jún 28-án kiállított athnaméját Bocskai részére. (*Szilágyi S.—Sziládi Á.*: Török-magyarkori Államokmánytár (továbbiakban T. m. k. A. o.) I. k. 43. o. (Mehmet basa 1604. okt. 19-i levelét Nagyszeben városához. (ETA. III. k. 319—320. o.) *Kővári L.*: i. m.: 4. k. 165—166. o., *Szalay L.*: i. m. 19. könyv 470. o., *Szilágyi S.*: i. m. V. k. 591. o., Bocskai és Lalla Mohamed pesti találkozására l. Homonnai Drugeth Bálint Naplóját, valamint Bocatius János kassai főbíró följegyzéseit (*Benda K.*: i. m. Okmánytár 116—124. o.)

[49] L. Bocskai 1605. márc. 27-i levelét Murát pasához. (MTT. XIX. 77. o.)

[50] Homonnai Drugeth Bálint Naplója (szept. 21.) *Benda K.*: i. m. Okmánytár 112—113. o.) L. még i. m. 27. o., valamint Bocskainak 1605. április végén a temesvári pasához írt levelét. (MTT. XIX. 96. o.)

[51] MOE. XI. k. 263—265. o.

[52] L. Bocskai 1605. ápr. 8-i levelét a tatár szultánhoz. (MTT. XIX. 88. o.)

[53] *Benda K.*: i. m. 41. o.

Bár minden erélyes fellépés ellenére is előfordultak itt-ott kisebb török dúlások, mégis lehetett némi foganatja Bocskai határozott magatartásának, mert például Tarikh—i—Pecsevi arról számol be, hogy a török csapatok „igazságos és jó bánásmódja" (értsd: mérsékeltebb rablása) következtében 1605-ben elviselhetőbb viszony alakult ki az átvonuló török segélycsapatok és a magyar lakosság között. Ha a török történetíró krónikájának szokásos túlzásait nem is hisszük el, annyit mégis elfogadhatunk belőle, hogy a szabadságharc katonai ereje és Bocskai tekintélye legalábbis mérsékletre tudta szorítani az „igaz hit harcosait".[54]

A szabadságharcban különböző időpontokban részvevő török segélycsapatok számát mintegy 20.000 főre becsülhetjük. Ezek a csapatok zömükben könnyűlovasokból állottak, akik értékes támogatást tudtak nyújtani a császáriak elleni harcban.[55]

A török szövetség kérdésének végső értékeléseként leszögezhetjük, hogy felhasználása, amellett, hogy nem eredményezett jelentősebb hódítást az ország területéből, egy időre biztosította Magyarországot a Habsburg zsarnokság kiterjeszkedésétől. Ha pedig arról az oldalról vizsgáljuk a kérdést, hogy a szabadságharc milyen mértékben gyengítette a török ellenes erőket, mennyire tolta el a török kiűzésének időpontját, le kell szögeznünk azt a tényt, hogy a Habsburgok sem 1604 előtt, sem azután még több mint fél évszázadig nem is gondoltak komolyan a török kiűzésére Magyarország területéről, s így az az erő, amit a szabadságharc kétségen kívül gyengített, nem a török kiűzésére irányuló erő volt, hanem az ország leigázására, a szabadságjogok eltiprására törekvő Habsburg zsarnokság ereje.

Miután megvizsgáltuk a szabadságharc gazdasági erőforrásait, a külföldi segítség kérdését, tartsunk szemlét azok fölött a *belső erők* fölött, amelyekre Bocskai számíthatott és támaszkodhatott társadalmi, politikai és katonai téren.

„Bár a mult forradalmaiban a győzelem gyümölcsét nem a néptömegek élvezték, e forradalmak fő, döntő átütő erejét a néptömegek alkották."[56] — írja F. V. Konsztantyinov a Történelmi materializmus című munkájában. Természetesen így volt ez a Bocskai-szabadságharcban is. A szabadságharc döntő erőforrása kezdettől fogva mindvégig a széles néptömegek aktív harca és támogatása volt. Bár a Habsburg zsarnokság jóformán minden társadalmi osztályt érzékenyen érintett Magyarországon, mégis csak az elnyomott osztályok álltak ki bátran a nemzet szabadságának ügyéért akkor, amikor az uralkodóosztály tagjai már csak kegyelmet könyörögtek a bécsi udvartól. Az elnyomott jobbágyságon belül is a legelszántabb, legharciasabb réteget a *hajdúk* alkották.

54 *Tárikh—i—Pecsevi* Krónikája. Századok 1899. 120. o.

55 *Denison Gy.:* i. m. 205. o, L, még *Tárikh—i—Pecsevi:* i, m, Századok 1899. 116. o. és *Hádsi Khalfa* krónikája u. o. 124—125. o., valamint Bocskai levelét MTT. XIX. 85., 93. o.

56 *F. V. Konsztantyinov:* i. m. 617—618. o.

A 15. század végén, 16. század elején egy új társadalmi réteg jelenik meg Magyarországon; a hajdúság. Keletkezésük történetét hosszú ideig homály fedte. Különböző, sokszor téves hipotéziseket állítottak fel a hajdúk keletkezésével kapcsolatban, de ma már biztosan tudjuk, hogy nagyrészük azokból a termelőmunkából kiszorult elemekből került ki, akik már a 15. század végén tömegével hajtották fel a marhákat az ausztriai vásárokra és akiknek ez a kenyérkereseti lehetősége a 16. század elején megszűnt. Másfelől az idők folyamán soraik egyre bővültek azokkal a jobbágyokkal, akiket a török hódítás előnyomulása, a császári zsoldosok pusztítása és nem ritkán a földesúri kizsákmányolás tett bujdosóvá, földönfutóvá.[57]

A hajdúk az 1514. évi Dózsa vezette parasztfelkelés idején már jelentős szerepet játszottak. Ezt bizonyítja sok erről szóló korabeli feljegyzés mellett az a törvénycikk is, amit a felkelés leverése után hoztak, mely szerint: „... a közönséges nyelven hajdúknak nevezett barompásztorok se hordjanak kopjákat és fegyvereket ... mert különben, ha a hajdú fegyvert visel, bárki és bárhol elfoghatja: s első ízben ki kell herélni, másod ízben, ha megint fegyvert visel, feje essék, vagy más halállal büntessék."[58]

A hajdúk száma az évek folyamán egyenes arányban nőtt a török hódítás előretörésével, a háborús pusztításokkal. A 16. század második felében számuk már annyira felszaporodott, hogy Báthory István erdélyi fejedelem felismerve a bennük rejlő katonai értéket, hozzákezdett katonai megszervezésükhöz. Báthory István minden 100 hajdú fölé egy hadnagyot, 4—500 fölé pedig egy kapitányt rendelt. A hajdúk ekkor még zömükben gyalogosok voltak, de már lovasok is akadtak közöttük, akiknek száma az évek folyamán egyre növekedett. Báthory István jelentős katonai sikereket köszönhetett a szolgálatába fogadott hajdúknak, és ha az ő példáját Báthory Zsigmond és a Habsburg uralkodók rendszeresen követik, úgy a harcedzett hajdúságban olyan katonaanyagot nyernek, akikkel siker reményében harcolhattak volna a török hódítók ellen.[59]

A hajdúk nagyrésze ugyanis olyan jobbágyokból verődött össze, akiket a török hódítás kergetett el földjéről, tett hontalanná. Ezek ádáz, engesztelhetetlen gyűlöletet éreztek a török hódítókkal szemben és életüket, vérüket egyáltalán nem kímélték, ha a török elleni harcról volt szó. A török elleni gyűlölet mellett nagyban emelte katonai értéküket és felhasználhatóságukat az a körülmény, hogy mint a társadalomból

[57] Illésházi a hajdúk keletkezéséről: „... támadtanak vala a jobbágyságból, akiknek hazájuk elpusztíttatott vala a hadak miatt." (Idézi *Acsády Ignác:* A magyar jobbágyság története. Bp. 1948. 189. o.) V. ö. *Császár E.:* i. m. 16—17. o., vagy *Takáts S.:* i. m. 1—10. o., *Dr. Erdélyi Gy.:* i. m. 246, o., MOE. XI. k. 318. o., *Benda K.:* i. m. 7. o.

[58] Magyar Törvénytár 1000—1526. 1514. 60. tc. 2—3. §. A Dózsa-féle parasztháborúban való részvételükről l. *Takáts S.:* i. m. 11—12. o.

[59] MOE. XI. k. 318—319. o., *Benda K.:* i. m. 7. o.

kitaszított, az élet kemény, kegyetlen iskoláját kijárt elemek szinte „eszményi" emberanyagot jelentettek minden korabeli — a katonától sok nélkülözést és fáradozást megkövetelő — hadsereg számára. A mindennapi létbizonytalanság, az állandó üldözés olyan embereket formált belőlük, akik a legkevesebbért is könnyen kockára tették életüket.

Az erdélyi uralkodók és a magyar uralkodóosztály azonban nagymértékben elmulasztották ennek az óriási eredményekkel kecsegtető lehetőségeknek a kiaknázását. A hajdúk zsoldbafogadása helyett a rendek az országgyűléseken sorozatosan törvényt hoztak a kiirtásukra, melynek végrehajtását kötelességévé tették mindenkinek.[60] Így a magyar uralkodóosztály ahelyett, hogy felhasználta volna a hajdúságot az ország és nem utolsósorban saját maga védelmére, mindent megtett, hogy az önhibáján kívül földönfutóvá vált hajdúkat a saját ellenségévé tegye.

A császári politika hamarosan felismerte ennek a társadalomból kitaszított, kitagadott rétegnek használhatóságát és egy részüket zsoldjába fogadta. A Habsburgok az így zsoldba fogadott hajdúkat azután nemcsak a török ellen használták fel, hanem a magyar nemesség megfélemlítésére is. A zsoldba fogadott hajdúkat királyi hajdúknak nevezték, megkülönböztetésképpen a zsoldba nem fogadott szabad hajdúságtól, az „ördög apostolaitól". Sok bátor tettet hajtottak végre a királyi végházakban állandó zsoldon élő hajdúk is, de náluknál sokkal félelmetesebbek voltak a törökre nézve az állandó zsoldon kívül élő és csak ideiglenesen szolgálatba fogadott szabad hajdúk. Ezek a legváratlanabb időben és helyen rácsaptak a törökre, s az ilyen összecsapások után ritkán maradt a törökök közül mégcsak hírmondó is.[61]

Az 1590-es években a hajdúság létszáma már 30.000 körül mozgott. Létszámuk növekedésével azonban bizonyos differenciálódási folyamat ment végbe közöttük. Nem számítva a tehetős hajdúvezérek vékony rétegét, a koldusszegény hajdúk között a lovashajdú már bizonyos mértékig gazdagabb réteget képviselt a lóval sem rendelkező gyalogos hajdúkhoz viszonyítva, pedig még azok alatt is ott állottak a szökött jobbágyokból összeverődött, még szervezetlen szegénylegények, akiket szintén hajdúknak neveztek.[62] A hajdúk általános viselete a zsinóros magyar ruha, vörös, kék, zöld dolmány és nadrág, meg a bocskor volt. Nagy részük még nem volt lőfegyverrel felszerelve, hanem görbe karddal és kopjával harcolt.

A századforduló éveiben a tizenötéves háború pusztító viharában többször előfordult, hogy a hajdúk a magyar uralkodóosztály végletekig

[60] A hajdúk kiirtására irányuló törekvésekről l. Magyar Törvénytár 1526—1608. 907. o., MOE. XI. 18—19., 33. o., Thurzó György azon sikertelen kísérletére, hogy a hajdúkból állandó magyar hadsereg magját szervezze meg, l. u. o. 319. o.

[61] *Wittman T.*: i. m. 22. o., *Benda K.*: i. m. 8. o.

[62] A nevesebb hajdúkapitányok névsorát közli *Császár E.*: i.m. 18—19. o., valamint Magyar Törvénytár 1526—1608. 907. o.

ellenséges magatartása következtében eszközévé váltak a császári elnyomásnak, de ennek ellenére 1604-ben bebizonyították, hogy nem hazátlan zsoldosok, hanem a magyar dolgozó nép egyszerű fiai, akik ha tévelyegtek is, leghamarább találtak rá a helyes útra. A hajdúk nemcsak felismerték a nemzetet fenyegető végveszélyt, hanem vállalták a kezdeményezés kockázatát, s kibontották a Habsburg ellenes szabadságharc zászlaját.

Ha azt kutatjuk, hogy miért a hajdúk léptek rá először a fegyveres felkelés útjára, a feleletet nem kell a mitoszok világában keresnünk, mert könnyen megtalálhatjuk viselkedésüknek a reális politikai és gazdasági indító okait.

Beszéltünk már arról, hogy a Habsburgok a magyar nép ellenálló erejének megtörése végett a századforduló éveiben támadásra lendültek a magyar végvári katonaság ellen is. A végvárak parancsnokságát olyan idegen kapitányokra bízták, akik „... hitükről és hűségükről megfeledkezve és csekély okoktól indíttatva a hitükre bízott várat az ellenségnek föladni nem átalják ..."[63] A magyar parancsnokok leváltása mellett megindult a magyar végvári katonaság tömeges elbocsátása is, ami gazdasági téren a nincstelen, a termelésből kiszorult lakosság számát szaporította, mert „minél több német katonát hoztak hazánkba, annál több magyar vitéznek vették ki a kezéből a kenyeret".[64] Tudjuk, hogy a hajdúk jelentékeny részét királyi zsoldba fogadták, akik számára a magyar katonaság elbocsátása a legsötétebb létbizonytalanságot eredményezte. Emellett az egész ország pusztítása a hajdúk számára is a létalap-megszűnésének veszélyét vetette fel, s ez a körülmény párosulva Belgiojosonak, a hajdúkkal szemben tanúsított zsarnoki, rabló magatartásával; a legközvetlenebbül és a legérzékenyebben érintette a hajdúk további létfeltételeit.[65] Mind többen felismerték közülük, hogy a már tarthatatlan viszonyokat, a társadalomkívüliséget egyedül egy Habsburg zsarnokságot felszámoló szabadságharc tudja megváltoztatni, melynek győzelme véget vethet az embertelen állapotoknak.

Ez a kulcsa a hajdúk kezdeményező szerepének és mindvégig bátor, következetes, legforradalmibb magatartásának. Természetesen emellett nem szabad figyelmen kívül hagyni az olyan igen jelentős tényező szerepét sem, mint az elnyomott osztályok mély hazaszeretete, mely minden korban hatalmas lökőerőt és szilárd támaszt biztosított szabadságharcainknak.

Az 1605-ös hadjárat folyamán a hajdúság minden győzelmet arra igyekezett felhasználni, hogy zsarnokain, a császáriakon véres bosszút

[63] L. az 1601. évi decrétum 35 tc-ét, u. o. 909. o.

[64] *Takács Sándor:* Kísérletek a magyar haderő feloszlatására. Századok 1904. 6. o.

[65] Belgiojosonak a hajdúkkal szemben elkövetett gaztetteire vonatkozólag l. *Benda K.*: i. m. Okmánytár 83—84. o.

álljon, s a még császári zsoldban maradt hajdúk is tömegesen álltak át a szabadságharc hadseregébe. Kitartó, hősi magatartásukat, állhatatosságukat Bocskai így örökítette meg: „... az nagy fizetetlenség miatt felette nagy fogyatkozott állapotban vadnak, de mind azt sem nízték, hanem télen is, számtalan sanyarúságokat, hidegségeket, ki sánczban várak alatt való heveréssel, ki az ellenség ellen való csatározással, meg nem mondhatni mennyit szenvedtenek; most is hol éhen, hol szomjuhon, nagy ruhátlansággal és sok fogyatkozással óránként, testek szakadásával, vérek hullásával és sokan halálokkal is szolgáltanak."[66]

A szabadságharc küzdelmeiből nemcsak a hajdúk vették ki tevékenyen a részüket, hanem a széles *jobbágytömegek* is. A múlt történetírása a nép hősiességét csak igen ritkán jegyezte fel, egyenes következményeként annak a helytelen történelemszemléletnek, hogy a „nagy emberek" csinálják a történelmet és a néptömegek csak szerény statisztaként húzódnak meg a nagy tettek árnyékában. Nekünk elsőrendű, megtisztelő kötelességünk, hogy bemutassuk a néptömegek hősi harcát, a nép történelemformáló szerepét.

A 16. század végén és a 17. század első éveiben a jelentős mértékben éppen a háború sorvasztó hatása miatt fejletlen magyarországi majorsági gazdálkodás még nem eredményezte a földesúri robotterhek és más szolgáltatások olyan mérvű megnövekedését, ami már az elviselhetetlen jobbágyi terhek miatt szinte kizárja a jobbágyság és a birtokos osztály közös harcbani összefogását.[67] Így a jobbágyság, amely minden társadalmi osztály közül a legsúlyosabban érezte a Habsburg zsarnokság hatását, már a szabadságharc első napjaitól kezdve fegyvert fogott a földesuránál veszedelmesebb kizsákmányoló: a császári katonaság ellen.

A jobbágyok több fronton harcoltak a szabadságharc győzelméért; beálltak a hadseregbe, gerillaharcot folytattak a császári katonák ellen, dolgoztak a hadsereg számára (várak erősítése, hidak építése, szállítások), adóztak a hadsereg fenntartására és termeltek a hadsereg ellátására. Mindvégig következetesen kitartottak a szabadságharc mellett, mert csak a győzelem hozhatta meg a számukra az idegen hódítók kisajátító törekvéseinek megszünését. A győzelem a további létezés, a további fejlődés alapfeltétele volt és ez a körülmény párosulva a nép mély hazaszeretetével sziklaszilárddá tette helytállásukat.

Már az első napoktól kezdve egyre nagyobb számban tüntek fel a hadseregben a hajdúk mellett „hátibőrös, gubás, mezítlábas" emberek, akik nagy része egy szál baltával, vagy kaszával, némelyikük pedig csak husánggal volt felszerelve. Mint az egykorú krónikás írta: „A sereg javarésze afféle Körös-Tisza vidéki magyar volt." Kiöntött tenger árjá-

[66] *Bocskai* 1605. ápr. végén kelt levele a török szultánhoz. (MTT. XIX. 118. o.) L. még *Gyulafi Lestár* följegyzéseit MHHS. XXXI. 42. o., továbbá *Dr. Komáromy A.*: i. m. HK. 1894. 180. o.

[67] A korábban idézetteken kívül l. még *Császár E.*: i. m. 12—14. o.

hoz hasonló megmozdulásuk hatására Belgiojoso rémülten menekült a Tisza vidékéről, nehogy a felkelt nép elvágja hadműveleti bázisától.

A hajdúk gyors előnyomulását az tette lehetővé, hogy a jobbágyság a maga mozgalmára ismerve a szabadságharcban, mindenütt segítette őket és tüntetően melléjük állt.

Az osgyáni csatában Németi Balázs seregének már mintegy 70%-át a fegyvert fogott és hadra sereglett jobbágyok alkották. Ezek a bátor szívvel hadra sereglett parasztok a harcban még járatlanságot tanúsítottak, de a hősi helytállás, a szívós kitartás nem egy példáját hagyták örökül az utókor számára. Például a vereséggel végződő osgyáni ütközet után nem csüggedtek el, hanem újra összeverődtek és Basta Kassa alá vonuló seregét állandóan támadással zaklatták, fárasztották, fogyasztották. Elfogdosták a további sikeres harchoz feltétlenül szükséges utánpótlását és mindenben kezére játszottak a hajdúknak. Amikor pedig Basta serege megkezdte visszavonulását Kassa alól Eperjes felé, a császáriak után özönlő hajdúkhoz csatlakoztak és közös erővel űzték, verték a hátráló császáriakat, akik ennek folytán megtizedelve, rongyosan, éhesen, kimerülten érkeztek meg Eperjes alá.[68]

1605. január elején a császárpárti rendek már kétségbeesetten panaszkodtak Mátyás főhercegnek, hogy Bars, Nyitra, Pozsony és más nyugati megyék nemessége nem mer insurgálni, mert fél a jobbágyaitól. Kérték a főherceget, hogy feltétlenül küldjön idegen katonákat, akik vigyáznak a jobbágyokra, nehogy valami zendülést kezdjenek a földesurak háta mögött, amíg azok Bocskai csapatai ellen harcolnak.[69]

Nemcsak a Habsburg-párti magyar rendek írtak így, hanem maga Mátyás főherceg is, aki arról értesítette Rudolfot, hogy a morvaországi szlovákok is Bocskai felé vonzódnak, és őt akarják királyuknak.[70]

A magyar királyi tanács arról számolt be 1605. január végén, hogy nem javasolják fölkelés kihirdetését a szabadságharc ellen, mert a föld népe, ha táborokba gyűl, fegyverét földesurai és a király ellen fordítja.[71]

1605 elején Erdélyben is legkorábban a föld népe, a jobbágyság mozdult meg a szabadságharc mellett. Január első napjaiban Hofkircher János, az egyik császári várparancsnok Gyulafejérvárra ment és onnan fegyverbe szólította a fejedelemséget. Az volt a terve, hogy az egybegyűlt fegyveres erővel Bocskai Felső-Magyarországon működő seregét hátbatámadja. A szász városok küldtek is néhány száz gyalogost, de a nép nem mozdult. Erre Hofkircher Torockó—Szentgyörgyre ment, hogy a népet hadra kényszerítse Bocskai ellen. Alighogy megérkezett, másnap hajnalban már arra ébredt, hogy a nép fegyvert ragadott, megro-

[68] *Benda K.*: i. m. 23—24., 28. o., *Szilágyi S.*: i. m. V. k. 592. o.
[69] MOE. XI. k. 84. o.
[70] „. . . das die Schlawackhen in Maeren alberaith ainen gleichen verstandt mit den rebellen haben und sich dem Bockhaj untergeben und denselben zum Khenig auffwerffen vollen . . .“ (MOE. XI. k. 100. o.)
[71] U. o. 113—114. o.

hanta a házat, ahol elszállásolva volt, a császári sereget pedig részint levágta, részint megszalasztotta. Ő maga is életével fizetett a vakmerő kalandor tervért.[72]

A nép fegyveres megmozdulása 1605 nyarán is tovább folytatódott. Mátyás főherceg elkeseredetten panaszolta, a mainzi választó fejedelemnek, hogy „... a föld népe is hűtlen és esküszegő lett és ő császári Felségétől elhajolva... Bocskai pártjára állott."[73] Hasonlóan írt Thurzó György is: „Falvaink népe összejátszott a rebellisekkel, s amikor a hajduk elérték valamelyik várat, katonái puskalövés nélkül átadták az erősséget, a támadókhoz álltak."[74]

Egy császári jelentés úgy foglalta össze a magyarországi helyzetet, hogy a magyarok mindnyájan örülnek a császári katonaság vereségének, de kiváltképpen a parasztok, akik, ahol csak tehetik, beállnak a hajdúk közé.[75]

Csak néhány apró részletet volt módomban közölni a néptömegek hősi harcáról a Bocskai szabadságharc alatt, de ezek a mozaikszerű adatok is világosan megmutatják, hogy az elnyomott nép szinte egyöntetűen kiállt a szabadságharc mellett és mindvégig a legszilárdabb erőforrása volt a szabadságharcnak. Természetesen ezt elősegítette olyan körülmény is, hogy úgy Bocskai, mint alvezére, Rhédey Ferenc a hajdúk főkapitánya, különös gondot fordított a szegénység védelmére. Rhédey például őröket állíttatott mindenfelé, akik arra ügyeltek hogy a várőrségek csak annyi barmot hajtsanak el a föld népétől, amennyit ő a szükségnek megfelelően megengedett és hogy azért is becsülettel megfizessenek.[76]

A városi polgárság csatlakozása a szabadságharchoz már korántsem volt olyan egyöntetű és egységes, mint a jobbágyságé. Pedig a császári elnyomás a városi polgárságot is érzékenyen sújtotta, s a szabadságharc célkitűzéseinek megvalósulása a városoknak is érdeke lett volna! Az olyan korán kaput nyitó városok mellett, mint Kassa, Debrecen, Kálló, Lőcse, Nagyszombat igen sok város csak a kényszerítő körülmények hatására nyitotta meg kapuit a szabadságharc hadserege előtt, sőt voltak olyan városok is szép számmal, melyek mindvégig kitartottak a császáriak pártján.

A városok csatlakozását, illetve ellenséges magatartását sokféle tényező határozta meg. Jelen tanulmány nem nyújt módot a részletes tárgyalásra, s így csak vázlatosan soroljuk fel azokat.

Döntő jelentőségű körülmény volt egy-egy város csatlakozása szempontjából az illető város polgársága között végbement differenciálódási folyamat előrehaladottsági foka, mert ahol a plebejus réteg nagy szám-

[72] *Kővári L.*: i. m. 4. k. 167—168. o.
[73] Mátyás főherceg 1605. aug. 2-i levele a mainzi választóhoz. (HK. 1893. 712. o.
[74] *Benda K.*: i. m. 24. o.
[75] U. o. 23. o.
[76] *Dr. Komáromy A.*: i. m. HK. 1894. 188. o.

ban volt, ott kényszeríteni tudta a patriciusokat Bocskai csapatainak befogadására. Természetesen lényegesen befolyásolta egyes városok meghódolását a bennük elhelyezett császári csapatok ereje is. Ezek mellett figyelembe kell venni a következőket:

Egyes városok, mint például a szász városok is bizonyos előnyöket húztak a császári uralomból, amit csak végső kényszerűségből voltak hajlandók feladni. A városi polgárság egy része abban a tévhitben élt, hogy a szabadságharc a német uralom felszámolása keretében a német polgárság kiirtását is kitűzte célul. A háború terhei, köztük az ágyúk szállítása is, mint látni fogjuk, jelentős mértékben a polgárság vállára hárultak, melyek alól igyekezett kivonni magát, amennyiben módjában állott. A szabadságharc rendi jellegéből kifolyólag a szabadságharcot vezető nemesség ellenséges magatartást tanúsított a mezővárosok jogainak elismerésével szemben, mint az például Modor, Szentgyörgy, Bazin esetében is megtörtént.[77]

Az uralkodóosztályon belül a legelszántabb és legkövetkezetesebb réteget kétségen kívül a török földön bujdosó *erdélyi emigránsok* képviselték. A fiatal Bethlen Gábor, aki ekkor már vezető emberük volt, komoly szerepet játszott Bocskai megnyerésében s a későbbiek folyamán pedig a törökkel való szövetség fenntartásában. Maga írta egy későbbi levelében: „Bocskai Istvánnak én súgogattam Fejérvárról [Nándorfehérvárról] én bíztattam, tanácsoltam, oktattam... s úgy indult aztán az én írásomra, sok bíztatásomra meg..."[78] 1604-ben levélben hívta fel Bocskait, hogy „... hazájának, nemzetének is utolsó veszedelmét látván elközelíteni, serkenjen fel és kösse fel az harangot..."[79] Ismerjük Bocskaival folytatott levelezésének történetét, melynek napvilágra jötte adta meg az utolsó lökést Bocskai elhatározásához.

A szabadságharc kitörése után az erdélyi emigránsok közül igen sokan fegyverrel harcoltak a felkelés győzelméért, ami egyet jelentett számukra a hontalanság, a számkivetettség megszűnésével.

A vármegyei nemesség csatlakozása és részvétele legtöbb esetben az illető megye földrajzi fekvésétől és a megyében vezetőszerepet játszó főurak állásfoglalásától függött. A Tisza mentén és Felső-Magyarország keleti részén fekvő megyék nemessége aránylag már korán a szabadságharc mellé állt, míg a Felső-Magyarország nyugati részén fekvő megyék nemessége az első időkben szinte ellenségesen fogadta a hajdúcsapatok előnyomulását, és nagyon sokszor csak a katonai sikerek és saját jobbágyaik fenyegető magatartása következtében csatlakozott.

[77] *Szilágyi S.:* i. m. V. k. 601. o., *Benda K.:* i. m. 49—51. o., Nem helytálló *Szalay L.* beállítása: i. m. 19. könyv 470. o.

[78] Behlen Gábor 1620. júl. 30-i levele. (T. m. k. Á. o. I. k. 239—240. o.)

[79] Közli *Benda K.:* i. m. 14. o. L. még *Kővári L.:* i. m. 4. k. 173. o. (V. ö. Mátyás főhercegnek 1605. márc. 13-án a szász választóhoz írt levelével.) *Marczali H.:* i. m. 96. o.

Az uralkodóosztály zömének megnyerése és a szabadságharc táborában való megtartása a győzelem egyik nagyon fontos előfeltétele volt. Bocskai tudta, hogy a nemesség gazdasági és politikai potenciáljának megszerzése nélkül nem képes sikeres harcot folytatni a Habsburgok ellen, s ezért mindent elkövetett, hogy a nemességet táborába vonja.[80]

A felső-magyarországi birtokosok nagy többsége, csatlakozása után meglehetős következetességgel ki is tartott a szabadságharc ügye mellett, hiszen annak célkitűzései a legszorosabban egybeestek a nemesség érdekeivel. Magatartásuk azonban nem volt minden kérdésben egyforma. Mámoros lelkesedéssel üdvözöltek minden császáriakon aratott győzelmet, sőt a radikálisabb rész még a Habsburgoktól való teljes elszakadás gondolatát is a magáévá tette, de rögtön fellobbanó szalmalángnak bizonyult a lelkesedésük, amikor a háborúval szükségszerűen velejáró áldozathozatalról volt szó.

Katonai szempontból a megyei nemesi felkelés nem jelentett komolyabb erőforrást, mert a nemesség ebben az időben egyrészt már nem katonáskodott szívesen, másrészt az elmúlt idők folyamán el is vesztette minden harcban való jártasságát, s így tevékenységét a harcmező helyett inkább az országgyűlésen fejtette ki. A személyes hadviselés fáradalmai és kockázatai helyett inkább a hadiadózás és a pénzen fogadott katonaság anyagi terheit vállalta magára.

A *nagybirtokosok*, az ország főurai közül némelyek már a szabadságharc első hónapjaiban csatlakoztak a mozgalomhoz, mint például Felső-Magyarországon Homonnai Drugeth Bálint, a Mágóchiak, Széchy Tamás, a Dunántúlon Nádasdy Tamás és még néhányan, azonban ez csak igen szórványos jelenség volt. A korán csatlakozott főurak kicsiny tábora többnyire azokból a nagybirtokosokból került ki, akik a kamara legközelebb kiszemelt áldozatai voltak. A nagybirtokosok többsége csak akkor fordult el Rudolftól, amikor látták, hogy a császári csapatok rohamléptekben „pironkodnak ki" az országból a „korbácsos hajdúk" elől és további császárpártiságuk vagyonuk elkobzását, vagy elpusztítását eredményezte volna. Találóan jellemzi magatartásukat az a megállapítás, amit Bocskai Thurzó Kristóf jelentkezésekor mondott: „...miután az esőn sokat ázott a köpenyt felölté."[81] Még az olyan egyáltalán nem császárpárti főúr, mint Báthory István is vonakodott a mozgalom mellett nyíltan állástfoglalni,[82] nem beszélve a később jelentős, de annál kevésbé

[80] A nemesség tartózkodására l. Bosnyák Tamás sorait: „Nagy hallgatásban vannak az urak, nem akarnak a közönséges jók mellett megindulni..." (Idézi *Benda K.*: i. m. 26. o.)
A nemesség csatlakozásával kapcsolatban l. az egyes vármegyei monografiákat. Pl. Zemplén vm. 390. o., vagy Heves vm. 527. o., vagy Bars vm. 346. o., vagy Hont vm. 324. o., Gömör, Kishont vm. 501. o. stb. Pl. „... Heves vármegye Bocskaihoz csatlakozása leginkább abban nyilvánult meg, hogy 1605-ben Bocskai fejedelem javára szedték be a vármegye területén a királyi adókat és a kincstár számára járó fizetést.." (i. h.)

[81] *Istvánffy M.*: i. m. 908. o.

[82] *Szilágyi S.*: i. m. V. k. 590. o.

dicső szerepet játszó Illésházy Istvánról, akit bár a bécsi udvar „fej- és jószágvesztésre" ítélt s csak meneküléssel tudta megmenteni életét, mégis csak 1605. nyarán csatlakozott a szabadságharchoz, akkor, amidőn meggyőződött róla, hogy a bécsi udvartól kegyelmet semmiképpen nem remélhet.

Illésházynak az egész szabadságharc folyamán tanúsított magatartása híven tükrözte a nagybirtokosok zömének megalkuvó-, minden áron békére hajló álláspontját. [83]

A főurak gondolkozására és a szabadságharchoz való viszonyára éles fényt vet Thurzó György levele is, melyet 1605-ben írt Mátyás főherceghez a béketárgyalásokkal kapcsolatban: „Bár kedvezőtlenek Bocskai föltételei, el fog még jönni az idő, mikor ő felségének megnövekedett számú hívei az országgyűlésen simítani és változtatni fognak rajtok; mert akik törvényeket hoznak, el is törülhetik azokat..."[84]

A szabadságharchoz előbb vagy utóbb csatlakozott főurakon kívül a nagybirtokosok között jelentős számban akadtak olyanok is, akik végig kitartottak a Habsburgok mellett. „...Sokan post habito bono publico partibus Germanicus adhaeserunt, kik mintegy fomites malorum mind minekönk mind penig felebarátjoknak sok károkat, akadályokat, zűrzavarokat szerzettenek az országban"[85] — mondotta Bocskai. Ezek a nyílt árulók maguk is érezték, hogy ellentétben állnak a közvéleménynyel, és kimondták, hogy nem rendelhetik el a személyes felkelést, mert akkor jobbágyaik ellenük fognának fegyvert.

Áruló magatartásuk odáig fajult, hogy levelekben kérték az uralkodótól a még megmaradt magyar végvári katonaság eltávolítását az országból és helyettük németek behozatalát.

Tévedés volna azonban azt hinni, hogy magatartásukat a szabadságharchoz csatlakozott birtokos osztály egyöntetűen elítélte és megbélyegezte. Ellenkezőleg, az országgyűléseken nagyon sokan a nyílt árulók védelmére keltek, s igyekeztek megakadályozni birtokaik elkobzását. Ez a dicstelen törekvésük sok esetben sikerrel is járt.[86]

A szabadságharc egész ideje alatt végig ellenséges, áruló magatartást tanúsítottak a *katolikus főpapok*. Ők szolgáltatták 1604 előtt a felségárulási perek vezérkarát s a szabadságharc alatt is a legreakciósabb, legellenségesebb réteget képviselték. Egy olasz katolikus pap úgy jellemezte a magyarországi klérust, hogy „...e buzgalommal a magyar püspökök azoknak a német tanácsosoknak kegyét keresték, akiktől függ-

[83] U. o. 591. o., *Dr. Komáromy A.*: i. m. HK. 1894. 337—338. o., MOE. XI. k. 611. o., *Dr. Lázár Gy.*: i. m. 373. o.
[84] MOE. XI. k. 206. o.
[85] U. o. 150. o.
[86] „...semmiképp nem egyezünk bele, s nem akarjuk, hogy véreink csak azért, mert eddiglé nem csatlakozhattak hozzánk, kárt valljanak..." (MOE. XI. k. 606—607. o.) L. továbbá u. o. 10., 83—84. o., *Szilágyi S.*: i. m. V. k. 593. o.

tek... s mint néma kutyák, hogy szájukból a konc ki ne essék, akkor sem mertek zajt ütni, amikor ezek a németek nemcsak az ország vagyonát és jövedelmét pocsékolták el, hanem az egyház vagyonára is rátették kezüket."[87]

Az elmondottakból láthatjuk, hogy a szabadságharc tábora milyen különböző társadalmi helyzetű és ellentétes gondolkozású emberekből tevődött össze. Az ellentétes osztályokat ideiglenesen egy táborba kovácsolta az a körülmény, hogy a Habsburg elnyomás jóformán minden társadalmi osztályt sújtott, de ugyanakkor az ideiglenes összefogás nem jelentette azt, hogy a szabadságharc táborán belül ne lettek volna meg az ellentétek a magyar uralkodóosztály és az elnyomott parasztság között.

A birtokososztály zöme ugyanis — a hajdúkkal és jobbágyokkal ellentétben — nem kívánta a Habsburgoktól való teljes elszakadást és célkitűzései a pusztító, török elleni háború megszüntetésének, és a rendi sérelmek orvoslásának követelésére, illetve fegyveres kikényszerítésére korlátozódtak. Ők „törvényes alapot" kerestek a fegyveres felkelés számára a „ius resistendi"-ben, hogy ezzel is elhatárolják magukat minden „törvénytelen" forradalmi megmozdulástól.[88] A birtokosok nagy többsége még az önálló erdélyi fejedelemség visszaállításának következetes követeléséig sem jutott el, és fölébe helyezve egyéni érdekeit az ország érdekeinek, a szabadságharc alatt is önző, szűklátókörű osztálypolitikát folytatott. A birtokos osztály gazdasági és politikai túlsúlya azonban biztosította a nemesség számára a vezetőszerepet a szabadságharcban, mely körülmény rányomta a mozgalomra a rendi jelleget és beszorította azt a rendi felkelés korlátai közé.

Mindezek ellenére a Bocskai vezette szabadságharc mégsem volt kizárólag rendi felkelés. A mozgalomban fegyveresen részvevő és a katonai sikerek kiharcolásában döntő szerepet játszó néptömegeknek — bár burkolt formában jelentkező, de lényegében minden kizsákmányolás és elnyomás ellen irányuló — elszánt harca igyekezett szétfeszíteni — és nem egyszer sikerrel — a fojtogató rendi korlátokat. Ez megmutatkozott a néptömegeknek abban a törekvésében is, hogy a szabadságharc célkitűzéseit kiszélesítsék a Habsburgoktól való teljes elszakadásig.

Bár e követelés azonnali megvalósítása az adott körülmények között nélkülözött több szükséges előfeltételt, mégis alkalmas volt arra, hogy meggátolja az uralkodóosztály opportunizmusának diadalra jutását. A nagy katonai győzelmek hatása és Bocskai szilárd, következetes magatartása mellett nem kis mértékben a fegyveres néptömegek fellépésének

87 Közli *Benda K.*: i. m. 60. o. L. még *Makkai L.*: i. m. 335. o., továbbá MOE. XI. k. 219. o.

88 L. MOE. XI k. 606., 693., 698—699. o. L. még *Eckhart Ferenc:* Bocskai és híveinek közjogi felfogása. Károlyi emlékkönyv. Bp. 1933.
A szabadságharc külföldi visszhangjával kapcsolatban l. *Szilágyi S.*: i. m V. k. 594, 606. o.

kényszerítő súlya akadályozta meg, hogy a szabadságharc csak néhány nagybirtokos érdekeit kielégítő, de az ország számára semmit nem hozó eredménnyel végződjék.

Láthatjuk tehát, hogy a Habsburg ellenes szabadságharcot átszőtte, tarkította a benne részvevő ellentétes osztályok küzdelme. A belső egyensúly felbomlását egyelőre az a körülmény akadályozta meg, hogy a Habsburg elnyomók kisajátító törekvése a jobbágyok számára veszélyesebb volt saját földesuruk ellenük irányuló kisajátításánál. Emellett szólni kell Bocskai óriási érdemeiről is, aki fáradhatatlan munkával igyekezett közös táborba hozni és együtt tartani a hősiesen harcoló, politikai célkitűzéseiben végsőkig elmenő hajdúkat és jobbágyokat; a nagy többségében közönyös városi polgárokat; a nagy szavakat hangoztató, de minden áldozatvállalástól húzódozó köznemeseket; és a legtöbbször csak végső kényszerből csatlakozó főurakat.

Bocskai számos levelében, személyes beszélgetésében igyekezett megnyerni a szabadságharc számára az uralkodó osztály tagjai. „Ti kegyelmeteknek egyéb gondolatokat ki privátumra néz, pro praesenti hátra kell hadnia... Nem kell most néznönk kárunkat, se szép házainkat, jószágunknak pusztulására, hanem oltalmaznunk kell életönket, régi jó hírönket, nevönket, melyet az német nemzetség keservesen, szidalommal lába alá tapodott vala..."[89] „... Mert minden marhánál, szénánál, drágábbnak tartatott minden nemzetségünknek, életünknek, törvényeknek szabadsága."[90]

Bár Bocskai, maga is a birtokos osztály tagja volt, s célkitűzései, törekvései az uralkodó osztály érdekeinek keretén belül maradtak, ennek ellenére ő mégis meglátta azt az utat, amely az ország egész lakosságának érdekeit, fejlődési lehetőségeit szolgálta. Látta, hogy csakis a széles néptömegek aktív támogatásával lehet eredményes harcot folytatni az idegen hódítók ellen, és nemcsak akart és mert a széles néptömegekre támaszkodni, hanem meg is védte katonáit az uralkodó osztály önző, szűklátókörű támadásai ellen. Egyfelől a hajdúk letelepítésével, másfelől a mértéken felül prédálók és fegyelmezetlen elemek szigorú megbüntetésével akarta biztosítani, hogy a szabadságharc alatt a kizsákmányolók és kizsákmányoltak közötti ellentét fel ne borítsa az eredményes harchoz feltétlenül szükséges belső egységet.[91]

[89] MOE. XI. k. 151. o.

[90] *Benda K.:* i. m. Okmánytár 150. o. Lásd még Bocskai leveleskönyvét (MTT. XIX. 106., 108., 109., 117. o.) stb.

[91] L. Bocskai 1606. okt. 15-i levelét Illésházyhoz. *Benda K.:* i. m. Okmánytár 149. o., továbbá u. o. 52. o. L. még *Szilágyi S.:* i. m V. k. 599. o. A hajdúk letelepítésére vonatkozólag l. *Boldizsár Kálmán:* Bocskai hadi népe. Debrecen. 1906. 13. skk. o., továbbá *Császár Edit:* A hajdúság kialakulása és fejlődése. Debrecen. 1932. 5—6., 25. o.

A szabadságharc hadserege

A szabadságharc gazdasági és társadalmi erőforrásainak vizsgálata után tartsunk szemlét a Habsburg zsarnokság megtörésére és a „haza nagy szabadságtalanságának" helyreállítására felsorakozó hadsereg fölött.

A hadsereg főparancsnoka és legfőbb szervezője, a hadműveletek tervezője és irányítója maga a fejedelem, Bocskai István volt. Kiváló hadvezéri képességeiről már a török elleni harcok folyamán fényes tanúbizonyságot tett és miután a szabadságharc élére állott, újabb, mesterien megtervezett és bátran végrehajtott győzelmes hadműveletekkel öregbítette hadvezéri hírnevét. Hadműveleti terveit mindig az adott helyzet figyelembevételével és a körülmények gondos mérlegelése után alkotta meg, de a már elkészült tervek maradéktalan végrehajtásából egy jottányit sem engedett.

Értékes hadvezéri ténykedésének méltatása mellett nem szabad elfeledkeznünk fáradhatatlan hadszervezői munkájáról sem. Bocskai a fennálló óriási nehézségek ellenére a szabadságharcot megindító háromezer hajdúból a széles néptömegek és újabb hajdúcsapatok bevonásával olyan hadsereget szervezett, amely térdre kényszerítette a hatalmas Habsburg birodalom fegyveres erejét.

Mint tapasztalt hadvezér és hadszervező, világosan látta az állandó reguláris hadsereg szükségességét a császáriakkal szembeni eredményes küzdelemhez, s ezért már 1604 végén arra törekedett, hogy a legalkalmasabb katonaanyagból, a hajdúkból az állandó, reguláris hadsereg magvát létrehozza. E terv megvalósításának befejezését váratlan halála meggátolta.

Bocskai helyettese, az összes felső-magyarországi hadak főkapitánya, Homonnai Drugeth Bálint, nem kiemelkedő hadvezéri képességei következtében került e magas katonai és politikai méltóságra. Hatalmas vagyona és előkelő társadalmi állása mellett, annak köszönhette előtérbe kerülését, hogy mint a kamara egyik legközelebbi kiszemelt áldozata a főurak közül legkorábban csatlakozott a szabadságharchoz. Hadvezéri talentumait egyedül Érsekújvár ostrománál bizonyítgatta, ahol ugyan szívósan és kitartóan fáradozott a vár elfoglalásán, azonban a várat mégsem fegyverrel vették meg, hanem Mátyás főherceg parancsára őrsége feladta.

A jó humorú, egyenes jellemű Homonnai „keményen" gyűlölte a császáriakat és még azokat a magyarokat sem szívlelte, akik német ruhát hordtak,[92] azonban nem tudta kivonni magát a szabadságharchoz kizárólag önző anyagi érdekei miatt csatlakozó, megalkuvó Illésházy befolyása

[92] Az 1605. augusztusában hűséget esküdő Dóczi András kapitányról pl. azt írta: „... Eleget esküvék, hogy ő is híve magyar nemzetünknek ... de minthogy kalapos süvege és német ruhája vala Isten bocsásson meg neki ..." (Naplója 180. o.)

alól. Így akaratlanul is hozzájárult ahhoz, hogy a békekötésben elért eredmények nem álltak arányban a kivívott katonai sikerek nagyságával.

Homonnai után Felső-Magyarországon Rhédey Ferenc töltötte be a legmagasabb parancsnoki állást; ő volt az összes hajdúcsapatok főkapitánya. Rhédey kiemelkedő képességű, kristálytiszta jellemű, hűséges katonája volt a szabadságharcnak. Jószág nélkül szűkölködő szegénylegényi sorból valódi érdemekért emelték az ország mágnásai közé, s ő a jutalmazást a magyar nép szabadságának védelmében eltöltött életművével hálálta meg. 1621-ben a harcmezőről szólította el a halál az öreg katonát, aki törődött testtel, fáradtan, betegen is a népünkre törő császári zsoldosokat űzte nyugat felé. A Bocskai szabadságharc idején is nemcsak Bocskai felső-magyarországi hadműveleti terveinek kiváló végrehajtásával tünt ki, hanem forró hazaszeretetével és a sokat szenvedett föld népének védelmezésével is. Rhédey őszinte meggyőződéssel vallotta: „...valahol mi magyar ez széles világon eggyé kell lenni és az német nemzetre kell támadnunk, ki minket sem hitünkben, sem tisztességünkben, igazságunkban meg nem tartott, hanem teljességgel el fogyatni akar bennünket sok jó szolgálatunkért és vérünk hullásáért."[93] A hadműveletek idején minden tőle telhetőt elkövetett, hogy a népet megkímélje a háborúval járó pusztításoktól és katonáit kemény paranccsal tiltotta el a jobbágyok zaklatásától.

Rhédey mellett nem egy nevesebb hajdúvezér serénykedett, hogy újabb győzelmekre vezesse fürge katonáit, vagy ahogyan akkor nevezték: „Bocskai angyalait". A félelmetes hírű Sennyey Miklóst Kassa bátor védelme dicsérte, a zabolátlan, nehezen fegyelmezhető Némethy Gergely a Dunántúlon és Stájerországban lyukaszgatta a császári zsoldosok koponyáit, Dengeleghy Mihály és Duló Gergely az ausztriai portyákban jeleskedtek. Bucsy Benedek a Pozsonyba húzódott Bastát igyekezett végleg kiűzni az országból, a ravasz Rákóczi Lajos pedig Erdély nyugati végváraiból költöztette ki erőszakkal a császári őrséget. Rajtuk kívül még számos kisebb-nagyobb csapatparancsnok fáradozott azon, hogy boszszúvágytól égő katonái élén megfizessen a császáriaknak a szörnyű évtizedek minden keserűségéért. Ezek a hajdúkapitányok végezték a sereggyűjtést, a hadfogadást, természetesen mindegyik lehetőleg a szűkebb hazája lakosai közül, s így egy-egy hajdúcsapat legtöbbször az egy vidéken lakókból állott.[94]

Persze a szabadságharc hadseregét nemcsak a hajdúk alkották, hanem a következő alkotóelemekből tevődött össze:

a) — Az önként hadra sereglő hajdúk, végvári katonák, szegénylegények és szökött jobbágyok. Ők képviselték a hadsereg legforradal-

[93] Rhédey 1605. jan. 2-i levele ismeretlenhez. (O. L. Thurzó iratok fasc. 103.) Mágnássá emelésével kapcsolatban l. az 1606. évi kassai országgyűlés törvénykönyvét. (MOE. XI. k. 802. o.)

[94] U. o. 618. o., továbbá *Császár E.*: i. m. 18—19. o.

mibb, legbátrabb, legelszántabb és egyben számbelileg is legnagyobb részét.[95]

b) — A csatlakozott főurak fegyveres kísérete, az időnként felülő nemesi felkelés, a vármegyék házak után kiállított vagy toborzással összegyűjtött katonasága és a városok által fogadott zsoldosok.

A nemesi felkelés értéktelenségét maguk a rendek is többször elismerték: „...azt, hogy a rendeknek a személyes fölkelése nem annyira hasznos, nemcsak a jelen országgyűlés alatt, hanem már a korábbi években is kijelentették, s ehelyett... minden húsz ház után egy jól felszerelt könnyű fegyverzetű lovast megajánlanak... Akiknek alkalmazása a katonaságnál sokkal alkalmasabb fog lenni, mintha mindenki táborba szállna..."[96]

c) — Bocskai testőrsége; a kék gyalogok, lovastestőrök, palotás hajdúk. Ez volt a tervbevett állandó nemzeti hadsereg magja. Az összes csapatok között a testőrség volt a legfegyelmezettebb, legképzettebb része a hadseregnek.[97]

d) — A különböző időben érkező török, tatár, moldvai segélycsapatok.

A hadsereg létszámáról nincsenek pontos adataink. Az elszórva található részadatok szerint a 1604. évi 3—6—10—12 ezer fős létszámú sereg 1605 közepére 20—30.000 hajdúkból, végvári katonákból, szökött jobbágyokból álló haddá nőtt, amelyhez időnként csatlakoztak a vármegyei csapatok és a török segélyerők is. Velük együtt a létszám elérte a 45—50.000 főt is. Az ország igen nehéz gazdasági helyzetét figyelembe véve nehezen képzelhetjük el azonban, hogy az állandóan fegyverben álló katonaság létszáma túlhaladta volna a maximális 30.000 főt, hiszen még ezeknek a fizetése is szinte megoldhatatlan problémának bizonyult. Természetesen, ha figyelembe vesszük azt a körülményt, hogy egy-egy hosszabb, rövidebb időtartamra egész vidékek jobbágysága fegyvert ragadott a császáriak ellen, akkor elhihetjük, hogy némely hónapban a harcolók létszáma jóval felülhaladta az 50.000 főt is.[98]

A hadsereg fegyelmi helyzete visszatükrözte a 17. századi hadseregek fegyelmi állapotának általános jellemvonásait. Az egyes csapatparancsnokok meglehetős önállósággal irányították egységeiket, s a felsőbb parancs végrehajtását nagymértékben a parancsadó személyes tekintélye határozta meg. A zsoldfizetés nagyon sokszor elmaradt vagy hónapokat

[95] A hajdúsereg összetételére vonatkozólag l. *Dr. Komáromy A.*: i. m. HK. 1894. 180., 188. o., mely szerint Rhédey seregében a magyarokon és a török segélycsapatokon kívül szép számban voltak oroszok, cserkeszek, kozákok, kunok stb.

[96] Magyar Törvénytár 1526—1608. 919. o. A szabadságharc alatti nemesi felkelésre és vármegyei csapatokra vonatkozólag l. MOE. XI. k. 159., 728., 779—780., 798. o., továbbá *Rohonyi G.—Nagy L.—Tóth Gy.* szerk.: Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához. I. k. Bp. 1955. 199. o., M. v. v. Szatmár vm.: 453. o., Bars vm.: 347. o., *Dr. Erdélyi Gy.*: i. m. 235. o.

[97] MOE. XI. k. 502—503. o.

[98] *R. Horváth J.*: i. m. HK. 1893. 618. o., M. v. v. Bihar vm.: 505. o., Hont vm.: 81. o., *Szilágyi S.*: i. m. V. k. 598. o., MOE. XI. k. 222. o.

késett, a szervezett élelmezési és ruházati ellátásra csak gyenge, kezdeti kísérletek történtek, és így a katonáknak helyszíni beszerzésből, prédából kellett fenntartani magukat. Mindez természetesen szinte lehetetlenné tette a fegyelem megszilárdítását. Súlyosbította a fegyelmezési lehetőségeket az a körülmény is, hogy a szabadságharc hadserege harc közben szerveződött meg, a csapatok szinte állandóan mozgásban voltak, s a nehézkes összeköttetés következtében az ellenőrzés elé óriási akadályok gördültek.[99]

Bocskai minden tőle telhetőt elkövetett, hogy a nem egyszer már túlzott önállóságra törekvő és mértéken felül prédáló „angyalait" visszaterelje a törvények és parancsok betartásának medrébe. Bár maga is tudta, hogy „... ilyen vártozás soha kár nélkül nem lehet..."[100] s védelmébe vette a nemcsak kardot forgató, hanem zsákmányt is szorgalmasan kutató katonáit a kárvallott urak bosszúja elől, de attól sem riadt vissza, hogy a féktelenkedőket szigorúan megbüntesse. Tudjuk, hogy pl. egyik legvitézebb hajdúkapitányát, Lippai Balázst is kivégeztette fegyelemsértései miatt.

Végeredményben azonban minden szigorú intézkedés, törvény, hadiszabályzat legfeljebb csak mérsékelni tudta a kilengéseket, mert a bajok a háborúhoz szükséges anyagi eszközök nagymértékű hiányában gyökereztek, amin pedig nem lehetett rövid idő alatt segíteni.

A sajátos magyarországi fejlődésnek és a háború jellegének megfelelően a hadsereg főfegyverneme a *lovasság* volt. Lovas volt a hajdúk nagyrésze, s természetesen az időnként felülő nemesi felkelők, valamint a török, tatár segélycsapatok is a lovasság számát szaporították. A lovasság általában 500 főt számláló egységekbe volt szervezve, 1 kapitány parancsnoksága alatt. Ez a szervezeti egység tovább tagozódott 100—100 fős századokra, melyeket egy-egy hadnagy vezetett. Fegyverzetük egyenes vagy görbe kardból, kopjából és ritkábban lőfegyverből, puskából, pisztolyból állott. Harcmozdulataik az akkori nyugateurópai szokásokhoz képest szabálytalanok voltak, leginkább nyitott rajvonalakban küzdve vették körül az ellenség szárnyait, miközben lovaikat nagy ügyességgel forgatták.[101]

A 16. században a lőfegyver elterjedésével komoly fejlődésnek indult, de a századforduló éveire ideiglenesen csökkenő jelentőségű *gyalogság* a szabadságharc hadseregében másodrendű helyet foglalt el.

Ennek nagyrészben az az oka, hogy a 17. század elején Magyarországon európai értelemben vett modern magyar gyalogság — a szinte állandóan folyó harcoktól bénított gazdasági fejlődés elmaradottsága következ-

[99] *Benda K.*: i. m. 53—54. o., MOE. XI. k. 160., 161., 596., 783—787. o., az eskü és zászló jelentőségéről u. o. 727. o., Némethy Gergely fegyelmezetlen viselkedéséről u. o. 223., 474—477. o., továbbá *Császár E.*: i. m. 52—53. o.

[100] Bocskai levele Illésházyhoz. *Benda K.*: i. m. 52—53. o.

[101] A lovasságra vonatkozólag l. *Dr. Erdélyi Gy.*: i. m. 237—238. o., *Denison Gy.*: i. m. 204. o., MOE. XI. k. 725—727. o., *Benda K.*: i. m. 43. o.

tében — döntő mértékben csak a császári zsoldba fogadott, nem nagyszámú várvédő gyalogság formájában létezett. Bár rajtuk kívül — főként Erdélyben — elég szép számmal voltak még gyalogosan harcoló elemek, akik azonban nem számíthatók a modern gyalogság sorai közé, mert nem a gazdasági alap fejlettségének következtében lettek gyalogosokká, hanem éppen ellenkezőleg: elszegényedésük miatt már nem tudtak lovon katonáskodni.

Természetesen nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a nagyon lényeges körülményt sem, hogy a török elleni eredményes harc hosszú évtizedeken keresztül minél nagyobb számú lovasságot követelt, s a szabadságharc gyors hadműveleteihez is elsősorban lovasok kellettek.

A szabadságharc hadseregének gyalogsága tehát a következő elemekből tevődött össze: 1. a lóval nem rendelkező szegénylegényekből, jobbágyokból, elszegényedett székelyekből. 2. a császári szolgálatból elbocsátott vagy a szabadságharc folyamán átállt, zömében végvári gyalogosokból. 3. A fejedelmi „kék gyalogok"-ból. 4. A városok által kiállított zsoldos gyalogságból.

A gyalogság szervezési felépítését nem ismerjük pontosan. A gyalogosok zöme kopjával volt felszerelve, puskával kevesen rendelkeztek, de annál többen voltak olyanok, akiknek csak kasza és más hasonló kezdetleges fegyver jutott. Inkább csak várostromnál és várvédelemnél kerültek alkalmazásra, mint nyílt harcban.[102]

Bocskai gyenge *tüzérsége* főként a várakban elhelyezett nehézágyúkból állott. A tüzérség a 17. század elején még nagyon „... nehezen mozgatható maradt, a kis mozgékony ágyúkat viszont, amelyeknek elegendő a kalibere és elegendő távolságra lőnek, nem ismerték."[103] Ha sor került az ágyúk nehéz és körülményes szállítására, akkor ez a súlyos tehertétel a városi polgárokra hárult.

A műszaki munkálatokat a minden egyes alkalomra külön-külön kirendelt jobbágyok és mesteremberek végezték. A munkák döntő mértékben várak erősítéséből és hidak építéséből állottak.

A hadsereg ellátása a kor szokásainak megfelelően a helyszíni beszerzésen nyugodott, s bár Bocskai tett kísérleteket az ellátás megszervezésére, a fennálló viszonyok között csak a kezdeményező lépésekig juthatott el.[104]

A császáriak hadászati védelemre épülő nehézkes harcmódjával ellentétben, a szabadságharc hadseregének *harcmódját* — a háború jellegének, a fegyvernemek egymáshoz való arányának megfelelően — a

[102] A gyalogságra vonatkozólag l. *Takáts S.*: i. m. 11—153. o., MOE. XI. k. 725—726. o., *Denison Gy.*: i. m. 211. o.

[103] *Engels:* A hadsereg. Hadtörténelmi kiskönyvtár 1. sz. 34—35. o., Bocskai tüzérségével kapcsolatban l. MOE. XI. k. 151., 160., o., műszaki munkálatokra u. o. 729. o.

[104] A hadsereg ellátásával kapcsolatban l. u. o. 778. o., továbbá *Császár E.*: i. m. 17. o.

meglepetésre épített, villámgyors támadások és az ellenséges hátországban végzett távoli portyázások jellemezték.

A török elleni harcokban eredményesen alkalmazott kisebb egységekkel végrehajtott „hajdules" kibővült a nagylétszámú könnyűlovasság minden előnyét kiaknázó nagyméretű lovasportyákkal, amelyek mélyen benyomulva az ellenség mögöttes területeire, elvágták az utánpótlási vonalakat, s állandó csipkedéssel fárasztották, fogyasztották az ellenséges haderőt.[105]

A hajdúk nem alkalmazkodtak a császári hadvezetés által lerögzített szabályokhoz, és nem tekintették kikerülhetetlen akadálynak a megerősített várakat, vagy az elsáncolt hadseregeket. Nem vették figyelembe azt a hadművészeti elvet, hogy ezeket az erősségeket először el kell foglalni és csak azután szabad előnyomulni, hanem kikerülték az erődített helyeket és egyre mélyebben benyomultak az ellenség hátába, és egyre nagyobb területeket szabadítottak fel az idegen elnyomók uralma alól. A hajdúk természetesen csak úgy tudták sikerrel alkalmazni ezt a hadviselési módot, hogy az ország lakosságának többsége, az elnyomott néptömegek, támogatták a szabadságharcot, magukénak érezték annak célkitűzéseit, s egyrészt az élelemellátás megtagadásával, másrészt állandó fegyveres rajtaütésekkel nagymértékben megbénították az ellenséges várak ellenálló képességét és gyengítették az elsáncolt csapatok erejét.

Mindebből persze nem vonhatjuk le azt a következtetést, hogy a szabadságharc hadműveleteiben egyáltalán nem játszott szerepet a várak birtoklása. A környező vidéket uraló várak elfoglalása fontos hadműveleti célként szerepelt Bocskai haditerveiben is, azonban a várak birtoklásának jelentőségét alárendelte a stratégiai célkitűzéseknek. A szabadságharcának elsősorban minél nagyobb felszabadított területre volt szüksége, melynek lakossága a hadsereg sorait bővíti és felbecsülhetetlen segítséget nyújt majd a várak elfoglalásánál is. Emellett Bocskai számított arra is, hogy azok a várak, amelyekben magyar várőrség és várkapitány van, önként csatlakoznak a szabadságharchoz. Azt, hogy e számítás nem volt alaptalan, bizonyítja az a körülmény, hogy hadműveleti szempontból nagyon fontos végvárvonal 1605 elején már nagyrészben a hajdúk kezében volt, önkéntes csatlakozás útján.

Nem lehetett azonban arra számítani, hogy minden vár önként csatlakozik majd. Bocskai tudta, hogy a kiemelkedően fontos várakat a császáriak szívósan fogják védelmezni. Tisztában volt azzal is, hogy a rendelkezésre álló kevés tüzérséggel nem lehet egyszerre sok várat módszeres ostrom alá venni. Így a hajdúk azon igyekeztek, hogy az önként nem csatlakozó várakat lehetőleg rajtaütéssel, vagy csellel foglalják el. Ha

[105] A hajdúles leírását l. *Takáts S.*: i. m. 36—40. o.
Az ausztriai portyázások szükséges voltára l. Illésházy 1605. jún. 6-i levelét Bocskaihoz. (Történelmi Tár 1878. 7. o.)

ez nem sikerült, a kiéheztetés taktikájához folyamodtak. Módszeres ostromra csak akkor került sor, ha a vár elfoglalása hadműveleti szempontból döntő fontosságú volt, és minden másfajta próbálkozás csődöt mondott.

A hajdúk harcmódja a várak ellen talán legjellemzőbben Nyitra esetében mutatkozott meg. A hadműveleti szempontból kiemelkedően fontos Nyitra várát először rajtaütéssel igyekeztek elfoglalni. Ez azonban csak félig sikerült, mert bár az alsó- és felsőváros a kezükre került, a fellegvárba visszahúzódott őrség keményen tartotta magát. Ekkor megpróbálkoztak kiéheztetéssel, de mivel ez sem járt eredménnyel, hozzákezdtek a módszeres ostromhoz. Előbb tüzérség hiányában ostromlétrákon és maguk készítette „fortélyos találmányú" ostromtornyokon rohamozták halált megvető bátorsággal a falakat, de ez sem vezetett eredményre, mert a védők minden rohamot visszavertek. Amikor azonban Rhédey nagyobb sereggel és tüzérséggel a falak alá érkezett, a védők nem mertek tovább ellenállni és a vár átadására kényszerítették a parancsnokot.[106]

A hajdúk harcmódja, a török elleni harcokban sikeresen alkalmazott népi harcmód, úgy a „mezőben" vívott összecsapásoknál, mint a várak ostrománál sikeresnek bizonyult a császáriakkal szemben is. Bocskai jogos büszkeséggel írhatja a török szultánnak: „...sokkal több és nagyobb dolgot viszek véghez... mint az elmúlt tizenhárom esztendőkben [mármint a törökök véghez vittek]..."[107]

III.

HADMŰVELETEK 1605-BEN

1. Stratégiai és taktikai tervek

A császári hadvezetés hadműveleti tervei 1605-ben a várak védelmére és Basta hadseregének a szabadságharc központi bázisa ellen irányuló támadására épültek. Tavaszra azonban a szabadságharc elfojtására irányuló támadások kudarcba fulladtak, s így az elkövetkező hónapokban a császári haderő — néhány kisebb erejű ellentámadást leszámítva — teljesen védekezésbe szorult.

Az egységes, összefüggő védelem megszervezése megoldhatatlan feladatokat rótt a császári hadvezetésre. A török hódoltsági területet félkörbe fogó, számtalan várból álló óriási kiterjedésű védelmi öv csak akkor tudta volna feltartóztatni a hajdúk előnyomulását, ha megfelelő erejű mozgó „mezei" hadsereg biztosítja közöttük az összeköttetést és az ostromlott várak felszabadítását. Basta seregének felbomlása után a császári hadvezetés nem tudott ilyen sereget létrehozni, s ezért 1605 köze-

[106] *Dr. Komáromy A.*: i. m. HK. 1894. 181. o.
[107] Bocskai 1605. ápr. 8-i levele a török szultánhoz. (MTT. XIX. 92. o.)

pétől kezdve a hadműveleti terv csak az örökös tartományok megvédésére irányult.

A szabadságharc táborában Bocskai a katonai stratégiai és taktikai terveket a mozgalom politikai célkitűzéseivel összhangban alkotta meg és dolgozta ki. Ezeket a célkitűzéseket a legtömörebben a következőképpen foglalhatjuk össze: A legrövidebb időn belül fel kell számolni Magyarországon és Erdélyben a Habsburgok zsarnoki uralmát és kényszeríteni kell az uralkodót az eredménytelen, de az ország területét borzalmasan pusztító „tizenötéves háború" befejezésére.

E célkitűzések megvalósítása természetesen csakis a Habsburgok katonai erejének megtörésén — és a császári seregnek az országból való kiszorításán keresztül történhetett meg. A szabadságharc stratégiai terve tehát csakis támadó jellegű terv lehetett.

A tervek részletes kidolgozása előtt meg kellett határozni a hajdúsereg főtámadási irányát, amelyben az erők zöme felvonul a stratégiai feladat megvalósításához.

A főtámadási irány kijelölésénél és a hadműveletek sorrendjének meghatározásánál két variáció jöhetett számításba:

1. Az erők zöme először délkeleti irányba támad, felszabadítja a gyenge császári erőkkel megszállott Erdélyt, s a fejedelemség katonai erejével megerősödve, nyugat felé fordulva folytatja a hadműveleteket Felső-Magyarország felszabadítása végett.

2. Az erők zöme nyugati irányba támad, felszabadítja Felső-Magyarországot és a Dunántúlt, s amikor a katonai helyzet itt már megszilárdult, csak akkor kerül sorra az Erdélyben maradt, utánpótlástól elvágott császári csapatok felszámolása, s a fejedelemség felszabadítása.

Az első variáció látszólag gyorsabb és biztosabb eredményekkel kecsegtetett, mint a második, hiszen az Erdélyben levő császári katonaság gyenge ereje miatt itt kínálkozott a legkönnyebben elérhető győzelem. Ugyanakkor viszont ez a hadműveleti sorrend óriási veszélyeket rejtett magában, mert ha Bocskai erre az útra lép, egyrészt időlegesen átengedi a felső-magyarországi forradalmi bázist a császáriaknak, másrészt időt enged a Habsburgoknak ahhoz, hogy erejüket rendezve lecsapjanak Erdélyre. Márpedig a szabadságharc igazi, számottevő erejét a felső-magyarországi és Tisza menti néptömegek alkották, és nem a hosszú belháborúkban kifáradt Erdély lakossága. Ha Bocskai az utóbbira támaszkodik, könnyen vereséget szenvedhet.

A török elleni harcok tapasztalt hadvezére nem kockáztatta a pillanatnyilag könnyebb győzelmi esélyekért az egész szabadságharc kimenetelét. Így tehát a csapatok döntő többsége nyugati irányba lendült támadásra és Erdély felé csak egy kisebb hadoszlop indult azzal a feladattal, hogy lekötve az ott levő császári erőket, akadályozza meg a nyugat felé működő fősereg Erdélyből történő hátbatámadását és döntőleg a belső erőforrásokra támaszkodva kezdje meg a fejedelemség felszabadítását.

A hadműveleti célok eléréséhez a főtámadási irány kiválasztása, a hadműveletek fontossági sorrendjének megállapítása után meg kellett határozni a támadás végrehajtásának legcélravezetőbb formáját is.

A szabadságharc azon célkitűzése, hogy a legrövidebb idő alatt a lehető legnagyobb területen számolja fel a Habsburg elnyomást, az egy időben több irányban folyó támadást tette szükségessé.

A többirányú, excentrikus támadás az adott körülmények között a támadás legcélszerűbb és legeredményesebb formája volt, mert a szétszórtan fekvő várakban elhelyezett császári erőket elvágta egymástól és a hajdúk így külön-külön tudták őket megsemmisíteni. Ugyanakkor ez a támadási forma eredményesen elősegítette az egymástól elzárt területek lakosságának a szabadságharchoz történő csatlakozását is.

Az erők ilyen megosztását megengedhetővé tette az a körülmény, hogy a Habsburgok egyetlen komolyabb erejű mezei hadserege Basta parancsnoksága alatt tétlenségre kényszerítve állomásozott Eperjesen, s így nem tudta jelentősebb mértékben veszélyeztetni a megosztott erőkkel harcoló hajdúseregek támadásának sikerét.

Bocskai a hadműveleti irányokat úgy határozta meg, hogy azok Kassa hadműveleti központból kiindulva sugárszerűen fonták át a császári uralom alatt levő területeket. A legerősebb hadoszlop támadása Felső-Magyarországon, a végvár vonal mentén történt, mert ez volt a legrövidebb út az ország nyugati határának eléréséhez és mert a végvárakban levő magyar őrségek támogatására méltán számíthatott a hajdúsereg. Emellett az 1605. évi hadműveletek menetében mindenütt felismerhetjük Bocskai azon igyekezetét is, hogy a végvárvonal gyors kézrekerítésével meggátoljon minden újabb török hódítást. Ezt tapasztalhatjuk a felső-magyarországi hadszintéren kívül Erdélyben és a Dunántúlon is.

A felső-magyarországi fő támadási irányhoz szervesen kapcsolódott a dunántúli kisegítő támadási irány. A Dunántúlon keresztül Ausztriába irányuló támadásnak az volt a fő célja, hogy a Dunántúlon levő jelentős császári erőket lekösse, és feltartóztasson minden Ausztriából és Stájerországból jövő császári ellentámadást, mely oldalba kapva a nyugat felé előretörő felső-magyarországi hajdú csapatokat veszélyeztethette volna a hadműveletek sikerét.[108]

A helyesen megalkotott és jól kidolgozott tervek vizsgálata után adjuk át a szót a „számtalan sanyarúságokat, hidegségeket" tűrő és a szabadságharc győzelmét „testek szakadásával, vérek hullásával" szolgáló hajdúknak és a hazájáért tűzhelyét, családját elhagyó, lelkesen fegyvert fogó jobbágyoknak; a szabadságharc hős hadseregének.

[108] Stratégiai tervekre vonatkozólag l. Bocskai leveleit MTT. XIX. 87—89., 95., 97—98., 101. o., MOE. XI. k. 158. o., *Szilágyi S.*: i. m. V. k. 594., 596., 608. o., *Benda K.*: i. m. 30. o.

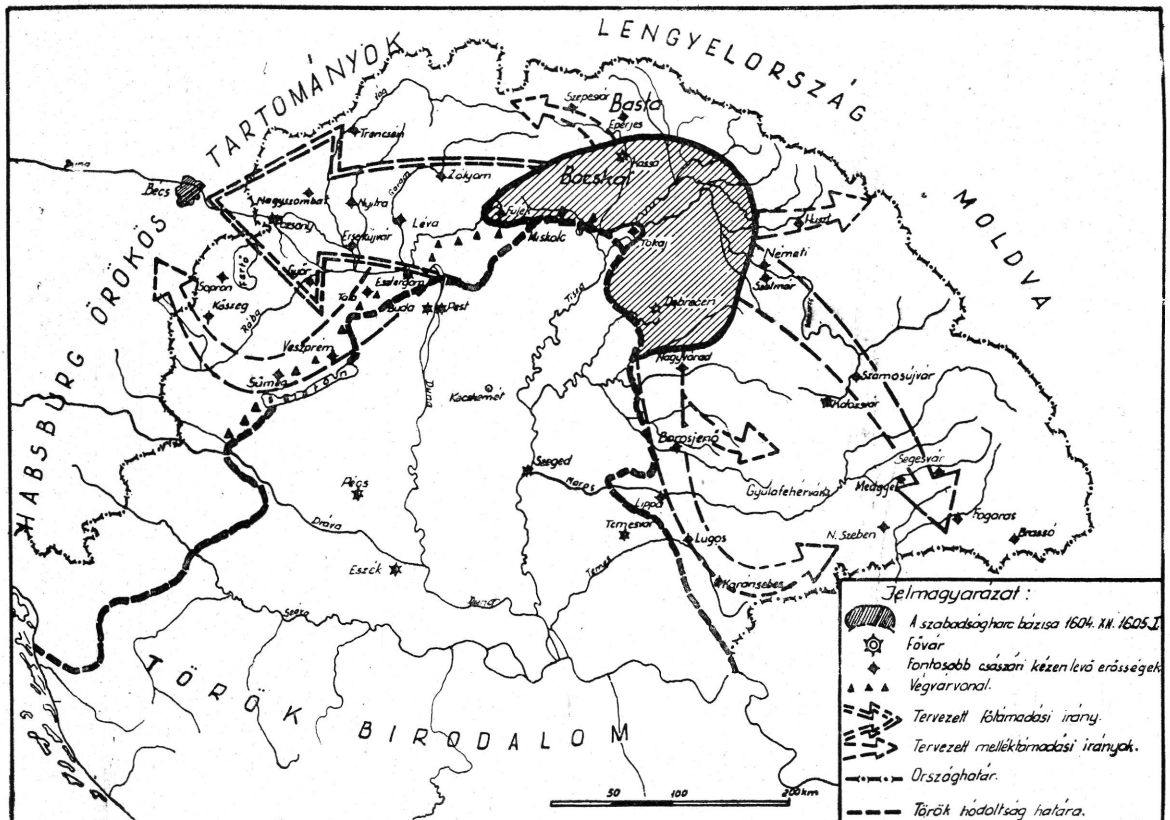

Hadműveleti tervek 1604 végén—1605 elején.

2. Hadműveletek Felső-Magyarországon

„... Felségeddel tudatom, hogy ámbár idáig baj nélkül eljutottam, s a városokkal megbékéltem, nekem zur Bestärkung des oberhungarischen Kriegsheeres 2000 gute muskatiere... wie auch Geld und Tuch küldjön sürgősen..."[109] — írta 1604. december 9-én Eperjesről Basta Rudolf császárnak. Néhány nappal később pedig már arról értesítette Mátyás főherceget, hogy „... nem lévén elég erőm a támadásra, folytatom die angefangene gütige Tractation zur Stillung der oberhungarischen Rebellion..."[110]

Ha ezt a két levélrészletet összehasonlítjuk Basta néhány nappal előbb írt leveleivel, melyekben még a hajdúk fölött aratott „fényes győzelmekkel" dicsekszik és elbizakodott hangon jelenti be Kassa elfoglalására és a mozgalom gyors felszámolására irányuló hadmozdulatait, akkor rögtön észre vehetjük, hogy a közbeeső rövid idő alatt jelentős változás történt a hadműveleti helyzet alakulásában.

Az egyetlen konkrét hadműveleti esemény — Kassa eredményes védelme, — mely ez idő alatt történt, még önmagában nem lehetett elegendő indok ahhoz, hogy a császári hadvezér feladja a szabadságharc gyors eltiprására irányuló terveit. Két győzelem után egy sikertelen várostrom még nem bírhatta erre az elmúlt évek erdélyi harcaiban oly nagy szívósságot tanúsító Bastát. Ehhez a kassai kudarcnál sokkal jelentősebb katonai és politikai tényezőnek kellett közrejátszania. Ez a tényező pedig a széles néptömegek kitartó hősi helytállása volt.

Az edelényi vesztes ütközetből Miskolcon keresztül Göncre vonuló Bocskai mellé, egyre több hajdúcsapat és fegyvert fogott jobbágy gyülekezett. A nép elszántságát, harckészségét egyáltalán nem törte meg a két vereség és mintha a földből nőtt volna ki, új hadsereg verődött össze.

Basta december 4-én a Kassa alatti táborban értesült az eseményeknek reá nézve ily kedvezőtlen fordulatáról, és rádöbbent arra, hogy itt nem egy üldözőbe vett főúr kétségbeesett próbálkozásával áll szemben, hanem egy hatalmas erejű népmozgalommal, melyet nem képes jelenlegi erejével felszámolni.

Az elkövetkező napok eseményei hamarosan beigazolták felismerésének helyességét. Először a kassai várból kirohanó hajdúk tiporták meg az osgyáni és edelényi győző zászlóit, majd amikor a császári sereg megkezdte egyre gyorsuló ütemű visszavonulását Eperjes felé, az erdők mélyéről rájuk törő fegyveres jobbágyok és az éjszaka sötétjéből váratlanul előbukkanó fürge lovashajdúk törlesztettek szorgalmasan a császáriakkal szemben fennálló tartozásukból. A végsőkig sanyargatott „földnépe" kelt bosszúálló harcra a császáriak ellen, s a Basta vezette hadsereg nem tudott szembeszállni ezzel a viharral. Az idegen zsoldosok

[109] Basta 1604. dec. 9-i levele Rudolfhoz. (*Dr. Veress E.*: i. m. II. 514. old.)
[110] Basta 1604. dec. 17-i levele Mátyás főherceghez. (u. o. 542. o.)

beszorultak Eperjesre, és egy gyenge próbálkozástól eltekintve tétlenül és tehetetlenül szemlélték a diadalmasan kibontakozó eseményeket.

A december 9—10-én Kassára visszatérő Bocskai, miután egy hajdúcsapatot Eperjes felé küldött Basta seregének sakkbantartására, Rhédey Ferencet 2.000 lovas hajdúval megindította a hadműveleti szempontból kiemelkedően fontos végvárvonal és a bányavárosok elfoglalására. A sereg létszáma a feladat nagyságához képest kicsiny volt, de Rhédey — mint látni fogjuk — méltán számíthatott a jobbágyok és újabb hajdúcsapatok csatlakozására. A Sajó felső völgyében nyomultak előre nyugat felé, s december közepén már fegyverbe szólították Gömör vármegye népét. A lelkesen csatlakozó jobbágyokkal megerősödött sereg 24-én bevette *Fülek* városát s a várat „...a környék földnépével oly szorosan körülzárolta, hogy senki ki vagy be nem mehetett..."[111] Rhédey a vár ostromát Géczy András kapitányra bízta, maga pedig Kollonitsch főkapitány ellen indult a bányavárosok irányába.

Kollonitsch ugyanis a röviddel azelőtt elszenvedett Eperjes környéki veresége után ismét sereget gyűjtött a bányavárosok vidékén, hogy azzal a szorongatott helyzetben levő Bastát megsegítse. Rhédey ezt meg akarta akadályozni, s míg a kisebb hajdúegységek Bosnyák Tamás és Dengeleghy Mihály parancsnoksága alatt sorra csatlakoztatták *Szécsény, Buják, Drégely, Nógrád, Gyarmat, Csábrág* végvárakat, ő a sereg zömével felkanyarodott északi irányba Kollonitsch elé.[112]

Amikor az oly sok győzelmet hozó 1605. év első napja felvirradt, a bágyadt téli nap sugarai a szabadságáért fegyvert fogott nép jelentős sikereket kiharcoló fegyverei köré fonhattak győzelmi koszorút.

A hajdúcsapatok diadalmas előnyomulása a népfelkelés kiöntött tengerhez hasonló árján az újévben is tovább hömpölygött előre. Január első napjaiban Rhédey hajdúi felszabadították a bányavárosok környékét, s Kollonitsch főkapitány seregét visszaűzték Lévára. A Bocskaitól erősítésként érkező Némethy Gergely hajdúkapitány seregével egyesülve január 4-én bevonultak *Korponára.* Rövid pihenő után Rhédey *Léva* ellen indult, egy kisebb csapatot pedig *Selmecbánya* ostromára küldött.

Selmecbánya ostroma rövid idő alatt győzelemmel befejeződött. Lévát azonban a megerősített őrség szívósan védelmezte. Rhédey nem akarta lekötni magát egy hosszú ideig elhúzódható ostrommal, hiszen

111 *Istvánffy M.*: i. m. 905. o.

112 Az 1604. decemberi hadieseményekre vonatkozólag l. Basta dec. 4., 9., 18-án kelt, valamint Mátyás főherceg dec. 18-án és 1605. jan. 2-án kelt leveleit. (*Dr. Veress E.*: i. m. II. k. 534—535., 541., 545., 563., 564. oldalak.) *Sepsi Laczkó M.*: i. m. Szemelvények... I. k. 197—198. o., M. v, v, Abaúj-Torna vm.: 114, o, Nógrád vm.: 418. o., Hont vm.: 324. o. *Dr. Komáromy A.*: i. m. HK. 1894. 177—178. o., 182. o., Rudolf császár 1605. jan. 10-i levele II. Christian választó fejedelemhez. (*Marczali H.*: i. m. 94. o.) *Szilágyi S.*: i. m. V. k. 594—596, o., *Kővári L.*: i, m, 167. o., *Szalay L.*: i. m. 19. könyv 471. o.

nem az volt a feladata, hogy megálljon egy makacsul ellenálló várnál, hanem, hogy a legrövidebb időn belül minél nagyobb területet szabadítson fel a császári elnyomás alól. Így a sereg egyrészét visszahagyta Léva körülzárására, s a főerőkkel visszaindult korponai főhadiszállására. Útközben csatlakoztatta az önként kaput nyitó *Végles* várát, melynek példáját néhány nap múlva *Vác* is követte.

A januárban kialakult hadműveleti helyzetet a Pozsonyban összegyűlt császárpárti magyar rendek a következőképpen jellemezték: „Ahogy a napok múlnak [Bocskai csapatai] egyre nagyobb és szélesebb területen haladnak előre: a végvári vidék elfoglalása után már a bányavárosokat és a szomszédos megyéket egészen a Pozsony közelében levő helyekig az elszakadásra bíztatják, úgy, hogy ha törekvéseiknek ellent nem állunk a lehető leggyorsabban, attól kell félni, hogy Nyitrából, amit most keményen szorongatnak, kiindulva egész Pozsonyig előretörnek és azt elfoglalva átkelnek a Dunán, vagy a Morván és a szomszédos tartományokat is feldúlják... eddig is sokfelé, úgy itt a Pozsony közeli helyeken is nemcsak a tömegből és tudatlan népből, hanem a katonák és nemesek soraiból is sokan hozzápártolnak... azok a megyék, amelyek közelében most hirtelen fellángolt a tűzvész Bars, Nyitra, Pozsony..."[113]

Februárban a szabadságharc hadserege szüneteltette a hadműveleteit. Rhédey serege megállapodott Korpona környékén, Bocskai pedig, hogy a tavaszi hadműveletek előtt megpihentesse a Kassa körül összegyűlt csapatokat, szétjelküldte őket téli szállásra a Fülektől Nagybányáig terjedő területre.

Ezt a néhány hétre beálló hadműveleti szünetet igyekezett kihasználni a maga javára Basta, az Eperjesre beszorított, segélykérő leveleket irkáló császári hadvezér.[114] Úgy számított, hogy ha már Rhédey seregének előnyomulását nem tudja megakadályozni, megpróbálja felszámolni a szabadságharc Kassa körüli bázisát, ami ha sikerül, könnyen az egész mozgalom bukását eredményezheti. Február első napjaiban megindult Eperjesről Tokaj felé, hogy legelőször is az ostromlott várnak segítséget vigyen. Csapatai Göncön „...a várost feldúlák, sok embert ölének meg, ezenképen Hejczen, Szántón, Szerencsen, Mádon szörnyű dúlást, éktelen fertelmességet cselekedének és minden éléssel megrakván Tokajba menének. A Tokaj alatt levő őrizö vármegye hada a német elől elszalada..."[115]

Azon a napon, amikor Basta kimozdult Eperjesről, a csapatok téli

[113] MOE. XI. k. 82—84. o. Magyarul kiadta *Benda K.*: i. m. Okmánytár 86—87. o.

[114] Lásd Basta és Mátyás főherceg leveleit (Dr. Veress E.: i. m. II. k. 549—599. o.)

Az 1605. januári hadieseményekre vonatkozólag l. még Kollonitsch S. jan. 4-i jelentését (*Marczali H.*: i. m. 94—95. o.), *Istvánffy M.*: i. m. 906. o., *Sepsi Laczkó M.*: i. m. Szemelvények... I. k. 198. o., MOE. XI. k. 1—23. o., M. v. v. Hont vm.: 324. o., *Dr. Komáromy A.*: i. m. HK. 1894. 182. o.

[115] *Sepsi Laczkó M.*: i. m. Szemelvények... I. k. 198. o.

szállásra vonulása következtében csekély erőkkel rendelkező Bocskai elhagyta Kassát és Sárospatakra ment. Basta erre a hírre Sárospatak ellen indult, azonban nem mert a vár ostromához kezdeni, mert közben értesült arról, hogy a Sárospatakról Bodrogközre menő Bocskai riadóztatja a telelő csapatokat. A császári hadvezér attól félt, hogy az összegyülekezett hajdúk hátbatámadják ostromló seregét. Ezért elvonult a vár alól és maga után akarta csalni a még nem teljesen felkészült Bocskait, hogy nyílt csatában vereséget mérjen rá.

A szabadságharc vezére azonban maga is „komoly, tanult hadviselő ember" volt és nem ült fel a cselnek, hanem Basta távozása után visszatért Sárospatakra, „... kin Básta György igen megháborodék elméjében és igen kezde tartani a cunctator fejedelemtől... mert nem tud vala ellene mit cselekedni, rókának mondja vala..."[116]

Ezután Basta Huszt felé indult és az volt a szándéka, hogy majd Erdélyből támadja hátba a fejedelmet. Vásárhelynél azonban Homonnai Bálint serege elállta az útját, s mivel Basta nagyon tartott az egyre gyülekező hajdúktól, febr. 26-án visszatért Eperjesre.

Ez a bodrogközi kirándulás volt a császáriak utolsó gyenge próbálkozása a kezdeményezés kézbevételére. Bocskai helyes hadvezéri ítélőképességgel kitért a túlerőben levő császáriak elől, mert az adott körülmények között az összecsapás kimenetele erősen kétséges volt. Ennek ellenére az események irányítását kézben tudta tartani, mert mint láthattuk képes volt megakadályozni Basta Erdélybe menetelét, s így elhárította az onnan jövő hátbatámadás veszélyét.

Az Eperjesre visszatérő Basta tokba tette kardját és harcikedvét, asztalhoz ült, és folytatta a reménytelen segélykérő levelek írását.[117] A szorgalmasan írt sürgős segélyt kérő levelek azonban hiábavalónak bizonyultak. Nem érkezett segély sehonnan sem. A felkelők még azt a fegyver- és ruhaszállítmányt is elfogták, amit Mátyás főherceg a sok igérgetés után végre valóban elindított Eperjesre. Azokat a lengyel zsoldosokat pedig, akiket Basta felfogadott szolgálatra, a minden mozdulatát éber figyelemmel kísérő Bocskai pártoltatta el a császáriak mellől.[118]

A várt segély helyett újabb riasztó hírek érkeztek az eperjesi főhadiszállásra. Március 21-én a december óta ostromlott *Fülek* várát parancsnoka Honorius Tannhauser János feladta a hajdúknak, szabad elvonulás feltétele mellett. Néhány nappal később pedig *Hajnácskőt* foglalták el Bocskai katonái és keményen szorongatták Lévát is. Szerte

[116] U. o. 199. o.
A februári hadieseményekre vonatkozólag l. még Hohenlohe 1605. febr. ?-i levelét a szász választóhoz (*Marczali H.:* i. m. 99. o.), Basta febr. 23 és 26-i levelét. (*Dr. Veress E.:* i. m. II. k. 604. 606. o.), *Dr. Komáromy A.:* i. m. HK. 1894. 183. o.

[117] L. Basta márciusi segélykérő leveleit. (*Dr. Veress E.:* i. m. II. k. 610—637. o.)

[118] Bocskai 1605. márc 27-i levele Murát pasához. (MTT. XIX. 76. o.)

Felső-Magyarországon újra mozgolódni kezdtek az eddig téli szálláson pihenő hajdúcsapatok.

Mátyás főherceg, ahelyett, hogy megsegítette volna a szorongatott helyzetben lévő hadvezért, támadásra szólította fel őt a hajdúk ellen. Előbb azt a parancsot küldte neki, hogy mentse fel Füleket az ostrom alól, majd amikor a vár a hajdúk kezére került, a bányavárosok megsegítését rendelte el. Basta rezignáltan jelentette, hogy inkább ő kér segítséget, minthogy bárkit is meg tudna segíteni. Katonái sorozatosan megtagadják az engedelmességet és a hajdúk már Eperjes kapuit döngetik.

Valóban, március hónapban egyre határozottabban kidomborodott Bocskai seregének fölénye. A téliszállásról elő jövő hajdúk — akiknek a győzelembe vetett reményét csak növelte a téli hadműveletek sikere —, már gyülekeztek a nagy tavaszi támadásra. Rajtuk kívül 4.000 főnyi török sereg is érkezett Sárospatakra, hogy támogassa a hajdúk előnyomulását.

Rhédey március közepén váltott lovakkal vágtatott a fejedelemhez, hogy megbeszélje vele a további hadműveleti terveket. Bocskai a bányavárosok elfoglalását és a támadás Nagyszombat-Pozsony irányba történő folytatását tűzte ki számára feladatul. Ugyanakkor megtette a kellő intézkedéseket a túlságosan közel levő Basta kimozdítására is. Fürge hajdúi „kétszer egymásután ugyan szép szerencsékkel" csatáztak a Hohenlohe kapitány parancsnoksága alatt eléjük vonuló császáriakkal.[119]

Basta helyzete Eperjesen egyre tarthatatlanabbá vált. Ezt végül Mátyás főherceg is belátta, és március 30-án parancsot küldött Bastának, hogy vonuljon vissza Eperjesről a bányavárosok irányába és védje meg azokat a hajdúk támadásától.[120] A császári hadvezér április első napjaiban meg is indult Eperjesről — ahol egy ezredet hagyott hátra a város védelmére — a felső Vág vonal mentén Rózsahegy irányába. Amint kimozdult a városból, a „korbácsos hajdúk" azonnal a nyomába eredtek és állandó rajtaütésekkel fárasztották, fogyasztották seregét.

Ezalatt a Korponára visszatérő Rhédey a kapott parancs értelmében megkezdte a támadást a bányavárosok ellen. Serege ekkor mintegy 7.000 hajdúból és 4.000 főnyi török, tatár, cserkesz csapatból állott.

Április első napjaiban már *Besztercebánya* előtt volt és felszólította a vezetőket a fallal körülvett város átadására. Az ellenséges érzelmű patríciusok színleg meghódoltak és Rhédeyt csekélyszámú kísérettel bebocsátották a városba, azonban a császáriak felbújtására megkísérelték, hogy orvul megöljék őket. A hajdúfőkapitány kivágta magát a kelepcéből, de a város lakói keservesen megfizettek az árulásért. Ugyanis az ostromló

[119] Bocskai 1605. márc. 30-i levele a budai pasához. (MTT. XIX. 85. o.)
[120] Mátyás főherceg 1605. márc. 30-i levele Bastához (*Dr. Veress E.*: i. m II. k. 635. o.)
A márciusi hadieseményekkel kapcsolatban l. még Bocskai 1605. márc. 20-i levelét Báthory Istvánhoz (MTT. XIX. 65. o.) *Marczali H.*: i. m. 96. o., *Sepsi Laczkó M.*: i. m. Szemelvények... I. k. 199. o.

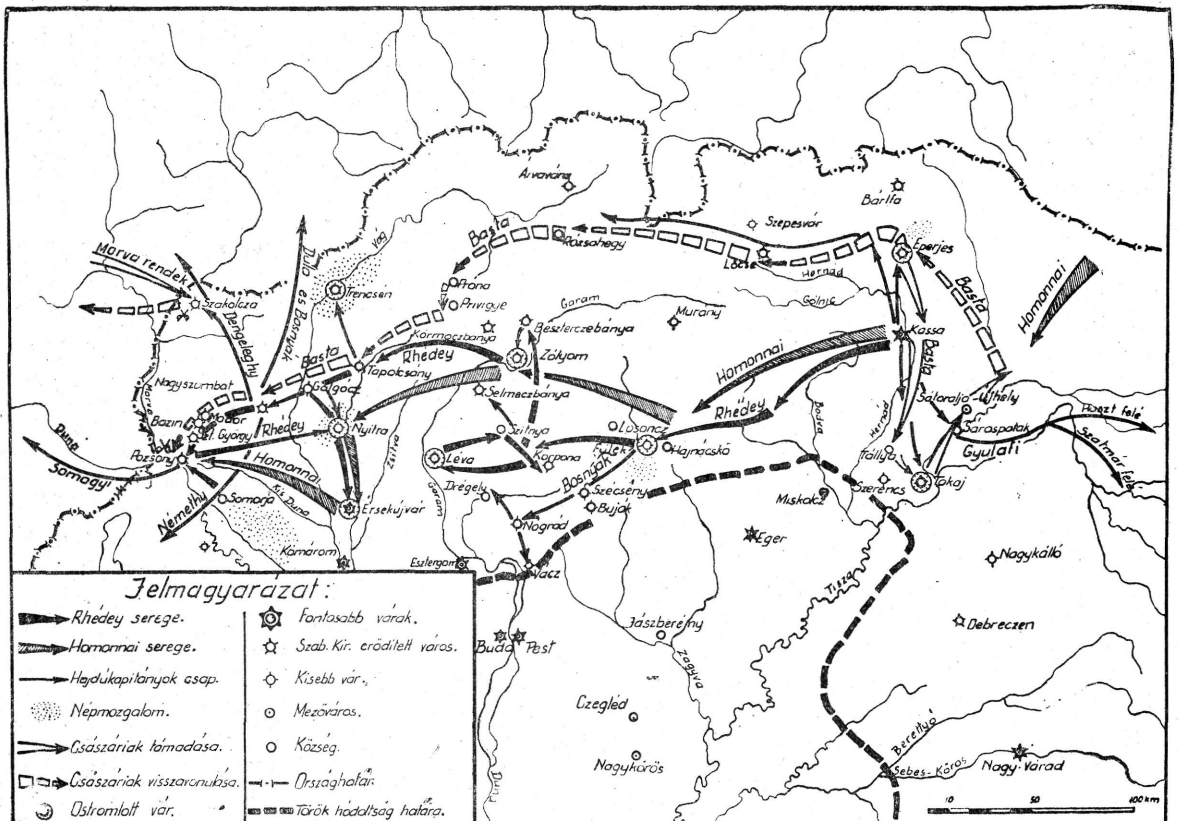

Hadműveletek Felső-Magyarországon 1605-ben

seregben levő tatárok április 16-án megtorlásképpen porig égették a várost.

Rhédey serege Besztercebányáról *Zólyom* ostromára vonult. Már javában folyt a harc, amikor 24-én parancs érkezett Bocskaitól, hogy a sereg zöme azonnal induljon Basta hadának üldözésére, a vár alatt maradt hajdúk pedig foglalják el minél hamarabb Zólyomot. Rhédey a kapott parancs értelmében azonnal útnak indult. A védők később minden élelemből kifogyva feladták a várat a visszamaradt katonáinak.

Basta visszavonuló serege időközben Privigyén keresztül Tapolcsányba érkezett. Ugyanis a császári hadvezér nem tudta végrehajtani Mátyás főhercegnek a bányavárosok megsegítésére adott parancsát, mert katonái megtagadták az engedelmességet. Így a zsoldosok követelése szerint folytatta visszavonulását Pozsony irányába. Útközben, ahol csak megjelentek, mindenütt olyan szörnyű dúlásokat vittek véghez, amelyek még a legcsászárhűbb embereket is ellenük hangolták.

Rhédey Tapolcsány környékén érte be a visszavonulókat. Mindenütt a nyomukban volt és állandó rajtaütésekkel komoly veszteségeket okozott a fosztogatásba merült császári seregnek. Nyílt csatába nem bocsátkozott velük, mert Bocskaitól azt a parancsot kapta, hogy csak fárassza, fogyassza őket, ha azonban a császáriak valahol megállapodnának, azt azonnal jelentse Kassára, s akkor majd a főerők ütnek rajtuk.

Rhédey a kapott parancs értelmében szorgalmasan űzte Basta hadát, de amikor április 28-án Galgóc környékére ért, új terv ötlött agyába. Ugyanis a menetvonal *Nyitra* közelében húzódott és a leleményes hajdúfőkapitány arra gondolt, hogy egy váratlan gyors rajtaütéssel megkísérli hatalmába keríteni a várat.

Előhada Kicsindy Pál hajdúhadnagy parancsnoksága alatt előre vágtatott, észrevétlenül átúsztatott a folyón és egy gyors, váratlan támadással bevette az alsóvárost. Nemsokára Rhédey is megérkezett a derékhaddal, és a felsőváros is a hajdúk kezére került. A fellegvárba szorult Forgách püspök azonban a hűségén megmaradt németekkel szívósan védekezett. Rhédey szoros ostromzár alá fogta őket, de amikor úgy látta, hogy a fellegvár nem hódol meg a tervbevett néhány nap alatt, a derékhaddal visszatért Basta üldözéséhez. A visszamaradt hajdúk folytatták az ostromot.[121]

Rhédey május 3-án már az önként kaput nyitó *Galgócon* volt. Innen szólította fel csatlakozásra a hadműveleti szempontból jelentős fontosságú *Nagyszombatot*. A város, — mely néhány nappal előbb a visszavo-

121 Az áprilisi diadalmas előnyomulásra l. Bocskai 1605. ápr. 8-án és április végén írt leveleit. (MTT. XIX. 86., 102—105., 117—118. o.) Basta leveleit. (*Dr. Veress E.*: i. m. II. k. 643—645. o.), *Istvánffy M.*: i. m. 906—907. o., Mátyás főherceg 1605. aug. 2-i levelét a mainzi választóhoz (HK. 1893. 711. o.), *Benda K.*: i. m. 31., 34., 90., 103., o., *Dr. Komáromy A.*: i. m. HK. 1894. 184—187. o., M. v. v. Zemplén vm.: 390. o., *Szilágyi S.*: i. m. V. k. 596., 603., o., *Kővári L.*: i. m. 4. k. 170—172. o., *Szalay L.*: i. m. 19. könyv 472—474. o.

nuló császáriak előtt bezárta kapuit, — május 5-én Rhédeyt önként bebocsátotta. Ettől a naptól kezdve Nagyszombat lett a szabadságharc előretolt hadműveleti bázisa. Innen indultak ki a még császári kézen levő várak és városok felszabadítására irányuló hadműveletek, és az örökös tartományokba mélyen benyomuló diadalmas portyák, amelyek megakadályozták, hogy a császáriak újabb csapatokat hozhassanak onnan a szabadságharc leverésére.

A nagyszombati hadműveleti központból Rhédey — aki május első napjaiban újabb erősítést kapott Bocskaitól — többirányú támadást indított a császáriak ellen.

Egy hajdúcsapat Szilassy János és Károlyi István vezetésével északnyugatnak kanyarodott és elfoglalta *Trencsén* várát, mely az egykorúak szerint olyan erős vár volt, hogy „... Magyarországon nem sok vagyon ollyan, Isztergomnál erősb, sok lövőszerszám is vagyon benne, az török császár hadának is gond volna megvönni erővel..."[122]

Ugyanakkor Némethy Gergely a Dunántúl felszabadítására, illetve egy innen jövő császári ellentámadás feltartóztatására indult, Rhédey pedig elfoglalta *Modor, Bazin, Szentgyörgy* mezővárosokat, s Pozsony környékén portyázott.

A hajdúfőkapitány a hadsereg további bővítését is szem előtt tartotta, s ezért megnyerte a szabadságharc számára Somogyi Mátyást a *csallóközi* hajdúk vezérét, minek következtében az egész szigetköz a császáriak ellen fordult. A Csallóköz csatlakozásával szinte lehetetlenné vált a közlekedés a császári hadsereg számára Komárom és Esztergom felé.

Ezalatt egy erős portyázó hadoszlop Dengeleghy parancsnoksága alatt Morvaország felé indult, egy másik pedig Bosnyák Tamás és Duló Gergely vezetésével Sziléziára tört.

Ha ezeknek a hadmozdulatoknak a közvetlen hadműveleti céljait keressük, csak egy pillantást kell vetnünk a térképre és rögtön megtaláljuk azokat. Ezek a hadműveletek azt a célt szolgálták, hogy Basta Pozsonyban táborozó hadseregét minden oldalról körülfogják, utánpótlási lehetőségeitől elvágják s így erejét megtörjék, vagy legalább is jelentékenyen megbénítsák.

Ennek érdekében Rhédey hadserege sorozatos támadásokat indított *Pozsony* ellen. A hajdúfőkapitány arra törekedett, hogy ha lehet elfoglalja az újabb erősítésekkel ellátott és az örökös tartományok védelme szempontjából kiemelkedő jelentőségű várost, vagy ha ez nem sikerül, akkor is állandó támadásokkal helyhez kösse Basta hadát.

Az első támadás május 11-én történt a város ellen. A hajdúk két oldalról törtek Pozsonyra; Maki György, Somogyi alvezére egy erős csapattal a Csallóköz felől: Bucsi Benedek Rhédey kapitánya pedig 6000

[122] Illésházy levele Bocskaihoz. TT. 1878. 9. o.

hajdúval Cseklesz irányából. A harc délután 4 órától este 11 óráig tartott, s bár a véres küzdelemben a Virágvölgy nevű külváros is lángba borult, a császáriak ennek ellenére visszaverték a támadást.

A csallóközi hajdúk ekkor Bécs környéke ellen indultak portyára, s a következő Pozsony elleni támadást főleg török-tatár segélycsapatok hajtották végre május 26-án. Ez sem járt azonban sikerrel, s bár az év folyamán még többször megismételték a támadást, Pozsony mindezek ellenére mindvégig megmaradt a császáriak kezén. A Habsburgok mindent elkövettek, hogy a várost szilárdan a kezükben tartsák, mert ez volt az örökös tartományok utolsó komoly védőbástyája.[123]

Rhédey azonban látta, hogy Pozsonyt nem tudja elfoglalni, ezért a város körül megfigyelő és lekötő erőket hagyott hátra, s egy erős hadoszloppal *Nyitra* elfoglalására indult.

Nyitra ostromáról és elfoglalásáról már beszéltünk a hajdúk harcmódját tárgyaló fejezetben. Az elmondottakhoz csak annyit kívánunk hozzáfűzni, hogy Rhédey június 13-án érkezett a vár alá és 18-án már be is vonult a feladott erősségbe. Serege ekkor a táborán keresztül vonuló Forgách püspök szavai szerint a hajdúkon kívül — akiket a Habsburg-párti főpap számba se akart venni — mintegy 3.000 főből állott. Természetesen ez a létszám csak a Nyitra körül levőket foglalja magában, mert az egész sereg a török segélycsapatok nélkül is kb. 10.000 fő körül mozgott.[124]

Nyitra elfoglalása után Rhédey serege *Érsekújvár* ellen vonult. A vár hadműveleti szempontból döntő jelentőségű erősség volt Felső-Magyarországon. Őrsége mintegy 2.000 főből állott Strein János, Thury Ferenc és La Motte parancsnoksága alatt. A védők bíztak a falak erősségében és meglehetős nyugalommal néztek az elkövetkező ostrom elé. Attól sem riadtak vissza, hogy kirohanásokat intézzenek a hajdúk ellen és megpróbálják elzavarni őket a vár alól.

Rhédey június 23-án kezdte meg a módszeres ostrom előkészítését. Ostromló sáncokat hányatott a vár körül, amely munkálatok menetét a védők sikertelenül igyekeztek meggátolni. Július első napjaira a sáncok elkészültek és kezdetét vette a falak ágyúzása.

A tüzelés hatására az őrség, — melynek már fogytán volt az élelme és lőpora — segélykérő levelet küldött Bastához, amit azonban a hajdúk elfogtak. A lefülelt hírvivők elmondták, hogy „... az benn való magyarok könyörögvén az úrnak [mármint Rhédeynek] izentek, hogy még

123 A májusi hadieseményekkel kapcsolatban az idézetteken kívül l. még M. v. v. Bars vm.: 346—347. o., Pozsony vm.: 589—590. o.

124 Nyitra elfoglalására l. *Dr. Komáromy A.*: i. m. HK. 1894. 322—325. o., és *Ivánffy M.*: i. m. 906. o.

Rhédey seregére vonatkozólag l. még Basta 1605. jún. 26-i levelét Mátyás főherceghez (*Dr. Veress E.*: i. m. II. k. 689—691. o.), Mátyás főherceg levelét a mainzi választóhoz (HK. 1893. 711—712. o.), *Ivánffy M.*: i. m. 909. o. M. v. v. Bars vm.: 347. o., Pozsony vm.: 211., 590. o., *Szilágyi S.*: i. m. V. k. 596. o.

harmad napig ne siettesse az várat ő nagysága ostromlani, annak utánna ők is készek lesznek a németnek ellensége lenni."[125]

A hajdúfőkapitány hallgatott rájuk és csak néhány nap múlva, július 11-én rendelt el rohamot a vár ellen, de az ígéret ellenére a bennt levő magyarok nem segítették őt, s így a támadás sikertelen maradt.

Néhány nap múlva azonban valóban bekövetkezett a várban levő magyar katonák zendülésse, amiről Mátyás főherceg a következőképpen számolt be: „... az érsekújvári császári szolgálatban álló magyarok a német parancsnoknak egy kérvényt nyújtottak be; este mindkét nemzetbeli katonák és tisztek összejövén, a magyar katonák kérvényükre választ követeltek, mit kapitányuk Thury Ferenc nekik meg is adott. Egy magyar katona azonban kikelt az ellen, mire a magyar kapitány vezénylő pálcájával néhány ütést mért rá. Erre nagy dulakodás támadt a magyarok között, sőt Thuryra két lövés is tétetett. Ekkor a németek Thury pártjára állván, a magyarokra tüzelni kezdtek és nagy lövöldözés, vérengzés támadt, miben számosan elestek, vagy ötvenen pedig a bástyákon és árkokon átugrálva, a kívül levő fölkelőkhöz csatlakoztak. Ezek csakhamar rohamot kísérlettek meg, de veszteséggel visszaveretlek.

A következő napon [július 25-én] éjfélkor megújították a támadást, mely bár 6 óráig tartott, eredményre nem vezetett. Miután a felkelők ez alkalommal sokat vesztettek, s közülök számosan nehezen megsebesültek, az ostromot megszüntették, s Érsekújvártól egy fél mérföldnyire visszavonultak ..."[126]

Rhédey a következőképpen indokolta a visszahúzódás okát: „... az egész kereszténységnek veszedelme következhetnék, hogy ha idegen nemzetség [értsd török] férkőznék az helyben ... Én is gondolván arról, hogy az török szaporodton szaporodik mellettem, hogy valami véletlen dolog ne történnék az helyen, az sánczokból mind az jancsárokat, s mind penig az hajdúságot kiszólítám ..."[127]

Míg Rhédey csapatai Érsekújvárt ostromolták, rút árulás veszélyeztette az eddig elért sikereket. Az történt ugyanis, hogy Náprágyi Demeter veszprémi püspök és Aranyossi Pál Mátyás főherceg megbízásából megvesztegették és a császáriak oldalára állították Somogyi Mátyást, a csallóközi hajdúk vezérét, s vele együtt a csallóközi csapatok nagyrészét.

A hír óriási felháborodást keltett a nagyszombati táborban, és már két nappal az árulás után július 20-án rajtaütöttek a hitszegőkön. A váratlan rajtaütés következtében a csallóköziek közül sokan elpusztultak és csak a császári ezredek közbelépése mentette meg őket a teljes végromlástól. A támadás szeptember 6-án megismétlődött és a hitványokat egészen Pozsonyig üzték, sőt még a várost is megostromolták miattuk

[125] Soporny János 1605. júl. 8-i levele Thurzó Szaniszlóhoz. (Act. Thurzó fasc. 110)

[126] Mátyás főherceg 1605. aug 10-i levele a mainzi választóhoz. (HK. 1893. 713. o.)

[127] Rhédey 1605. júl. 29-i levele Thurzó Szaniszlóhoz. (Act. Thurzó fasc. 104)

szörnyű haragjukban. A hajdúk a legszigorúbban elítélték a hitvány árulást és a szabadságharc folyamán a csallóköziek cselekménye elszigetelt jelenség maradt.[128]

Augusztus hónapban a császáriak átmeneti, jelentéktelen sikereket értek el a hajdúkkal szemben. Elfoglalták Szentgyörgyöt és Bazint, de ezzel ki is merült minden erejük. Különben is egy újabb erős hadsereg indult ellenük támadásra; Homonnai Drugeth Bálint országos főkapitány 15.000 főnyi serege.[129]

Ez a hadsereg Érsekújvár alatt egyesült Rhédey seregével, és amint ez megtörtént, az erősség további sorsa megpecsételődött. A vár elfoglalása a legreálisabb számítások szerint is csak nagyon rövid idő kérdése lehetett. Így számított Homonnai is, és Érsekújvár gyors elfoglalása után folytatni akarta a támadást Pozsony és az örökös tartományok irányába.

A vár eleste azonban mégis csak hónapok múlva következett be! Ha ennek az okát keressük, gondoljunk vissza Rhédey idézett szavaira, amelyekkel az ostromnak júliusban történt megszakítását indokolta. Ő is attól félt, amitől Homonnai is tartott, tudniillik, hogy az ostromló táborba egyre nagyobb számban érkező törökök, akik mind „segíteni" akartak a vár elfoglalásában, végül majd maguknak kaparintják meg az erősséget. Esztergom esete csak növelte a magyarok aggodalmát és csak egyre jobban megerősítette őket abban a gyanújukban, hogy Érsekújvárt ugyanígy a maga számára akarja elfoglalni a török. Ezért az osromműveletek lassan folytak, Homonnai pedig megpróbált mind több törököt eltávolítani a falak alól.

Az újabb török hódítások azonban a császáriakat is nagyon megijesztették. Titokban megindultak a tárgyalások Érsekújvár további sorsa felől, s Mátyás főherceg parancsot küldött Bastának, mely szerint: „Wie wir Euch vor diesem erindert haben, dass wir die Festung Uivar, ha már felmentened lehetetlen, inkább a magyarok kezén, mint a törökén kívánjuk látni, rendeljük, hogy tárgyalásba ereszkedjél végette Homonnaival, wie Ihr auch ohne sondere Verursachung wieder die Ungarn nichst offensive wollet fürnehmen lassen..."[130]

Basta azonban mégsem lépett Homonnaival érintkezésbe. Érsekújvár átadásáról Illésházy tárgyalt nagy titokban, aki elfogadta a császáriak azon átadási feltételét, hogy a veszély elültével a magyarok majd önként visszaadják a várat.

Az átadás október 17-én meg is történt. Homonnai nem tudott a titkos feltételekről és meg volt győződve arról, hogy a vár kizárólag az ostrom következtében hódolt meg. Míg az átadási műveletek folytak, a

128 A csallóközi árulással kapcsolatban l. Mátyás főherceg aug. 10-i, és Rhédey júl. 29-i leveleit (i. h.), valamint M. v. c. Pozsony vm.: 590. o.

129 L. Homonnai Bálint Rimaszombatban kelt nyíltlevelét (TT. 1881. 584—585. o.)

130 Mátyás főherceg 1605. okt. 14-i levele Bastához. (*Dr. Veress E.*: i. m. II. k. 734. o.)

törökök állandóan be akartak jutni a várba, hogy azt azután a sajátjukénak jelentsék ki.[131] Homonnai — becsületére legyen mondva — egy fia törököt sem engedett be a várba, még csak „látónak" sem, s ezért a szövetségesek nagy haraggal, szörnyű fenyegetések között elhagyták a tábort.

Homonnai, miután Érsekújvárt magyar őrséggel megrakta, az eredeti terv szerint folytatni kívánta a támadást nyugati irányban és Pozsony elfoglalására indult. A császáriak azonban az ő felszólítására sem adták fel a várost és Illésházy is igyekezett megakadályozni, hogy Homonnai elfoglalja azt. Így, mivel már az idő is elhidegült, a csapatok téliszállásra vonultak.[132]

Mialatt a hajdúk Felső-Magyarország nyugati részén sorozatos sikereket értek el a császáriakkal szemben, az országrész keleti felében is eredményesen folytak a hadműveletek. Különböző hajdú egységek és vármegyei csapatok még 1604 végén ostrom alá fogták *Szendrőt*, *Tokajt*, *Szepesvárt*, *Szatmárt* és *Németit*, majd később *Huszt* várát is, és állandó támadásokat intéztek *Eperjes* ellen.

Bár a hadsereg zöme a nyugat felé irányuló támadásban vett részt és keleti részén csak kisebb erők harcoltak, ennek ellenére itt is hamarosan komoly sikerek születtek. Január első napjaiban a német őrség feladta *Szendrő* várát, 24-én pedig *Szatmár* is kicsúszott a császáriak kezei közül.

Márciusban Basta sikertelen vállalkozása után, a keleti országrészben annyira megszilárdult a szabadságharc helyzete, hogy Bocskai április 12-re országgyűlést hívhatott össze *Szerencsre* a szabadságharc erőinek számbavétele és megszervezése végett. A megszilárdult helyzetre jellemzően a gyűlés védelmét 300 lovas és 400 gyalogos látta el. Az összegyült rendek a győzelmi híreken fellelkesülve „...egy szüvvel lélekkel szabad akaratjokból..."[133] Magyarország fejedelmévé választották az Erdélyben már februárban megválasztott Bocskai Istvánt. Az országgyűlés több fontos katonai határozatot hozott a fegyelem megszilárdításával és a további hadműveletekkel kapcsolatban, majd kiáltványt intézett Európa népeihez, amely felsorolta a szabadságharc kirobbanásának okait.[134]

A szerencsi országgyűlés megnyitása előtt, amikor Basta elhagyta

131 Homonnai naplója (okt. 18.) (*Benda K.*: i. m. Okmánytár 115. o.)

132 Érsekújvár ostromára és azzal párhuzamosan folyó hadműveletekre vonatkozólag l. Basta leveleit (*Dr. Veress E.*: i. m. II. k. 705—739. o.), Mátyás főherceg leveleit a mainzi választóhoz (HK. 1893. 713—716. o.), *Tárikh—i—Pecsevi* és *Hádsi Khalfa* Krónikái, (Századok, 1899. 119., 125. o.) M. v. v. Nyitra vm.: 618. o. Pozsony vm.: 590. o., Homonnai Drugeth Bálint Naplója (Kiadta *Nagyi István*, Tudománytár. 1839. 3. k.), *Dr Komáromy A.*: i. m. HK. 1894. 325—342. o., *Szilágyi S.*: i. m. V. k. 597. o., *Kővári L.*: i. m. 4. k. 175. o., *Benda K.*: i. m. 35., 42. o.

133 Bocskai 1605. ápr. végén kelt levele a török szultánhoz (MTT. XIX. 117. o.)

134 A kiáltványt magyarul l. *Benda K.*: i. m. Okmánytár 93—102. o.

Eperjest és megindult nyugat felé, Bocskai kísérletet tett *Eperjes* elfoglalására is. Sennyey Miklós hajdúkapitány indult a város ellen, s noha katonái bátran és lelkesen harcoltak, ennek ellenére a város megmaradt a Basta által visszahagyott császári ezred kezén. A németek szívósan védekeztek, s mivel Eperjesnek nem volt különösebb stratégiai jelentősége, a fölösleges vérontás elkerülése végett Bocskai egyelőre nem erőszakolta a város elfoglalását.[135]

A dióhéjban elmondottakból láthattuk, hogy 1605-ben a felső-magyarországi hadműveletek döntő mértékben elérték a kitűzött célokat. A hadműveleti szempontból jelentős végvár-vonal és a többi várak és városok zöme a hajdúk kezére került, a még császári kézen levő néhány vár pedig már nem tudott számottevő befolyást gyakorolni a kialakult hadműveleti helyzetre. A Habsburgok politikailag és katonailag egyaránt súlyos kudarcot szenvedtek és erejük Felső-Magyarországon annyira meggyengült, hogy már nem is gondolhattak komolyan a szabadságharc fegyveres elfojtására és így a tárgyalások útjára kényszerültek.

Az elért eredmény elsősorban az egész Felső-Magyarországot elárasztó hajdúcsapatok- és a hozzájuk csatlakozó, őket támogató néptömegek hősi harcának volt köszönhető. Természetesen nem szabad lekicsinyelnünk az olyan fontos tényezők jelentőségét sem, mint a Bocskai által kidolgozott hadműveleti terv kiválósága; Bocskai és Rhédey kiemelkedő hadvezéri képessége; a nemzeti összefogás létrejötte; a hajdúsereg könnyűlovas hadviselésének fölénye; és végül, de nem utolsó sorban az a körülmény, hogy a 15 éves háborúban meggyengült császári hatalom nem tudott megfelelő létszámú és értékű hadsereget küldeni Felső-Magyarországra a hajdúk ellen.

A hadműveletek fényesen bebizonyították a hajdúsereg kiváló katonai értékét és feltárták annak a lehetőségét, hogy megszervezésük esetén döntő katonai tényezőkké válhatnak az idegen hódítók elleni harcokban. Bocskai felismerte ezt, s mint tudjuk már 1605-ben megkezdte a hajdúk egyrészének letelepítését, mely példát a nagy erdélyi fejedelmek a későbbiek folyamán is követték, s élvezték annak gyümölcseit a bekövetkező újabb Habsburg-ellenes függetlenségi harcokban.

3. Hadműveletek a Dunántúlon

1605. márciusában — amikor Felső-Magyarországon Rhédey csapatai már készülődtek a tavaszi hadjárat megindítására — Bocskai elérkezettnek látta az időt a dunántúli hadműveletek előkészítésére is.

Március 29-én felhívással fordult a dunántúli nemesekhez és felszólította őket, hogy „... támadjon mellettünk és mutassa jóakaratját az mi hadainkhoz, melyet kegyelmetek meghitt köziben az én jámbor szolgám-

[135] A Felső-Magyarország keleti részén folyó hadműveletekre lásd az előbb idézett források megfelelő részeit.

mal Horváth Tamással, kegyelmetek esmért barátjával küldöttem, kitől szóval is izentem kegyelmeteknek..."[136] Bocskai igyekezett megnyugtatni a töröktől erősen tartó dunántúliakat, hogy „...semmi gondolkodása pedég az ottomány nemzetségről kegyelmeteknek ne légyen... mert erős hitlevele és bíztatása vagyon nállam ő hatalmasságának... hogy valakik az mi hűségünk alatt találtatnak, azoknak sem személyekben, sem jószágokban bántások nem lészen..."[137]

A következő napon már arról értesítette a budai pasát, hogy „...az mely vitéz ember azért tőllök onnan az Dunán túl jött hozzám, hogy akaratjokat az által érthessem, ím most innét bizonyos számú hadacskámmal visszabocsátottam..."[138]

Úgy látszik azonban, hogy Horváth Tamás küldetése nem ért el különösebb eredményt a Dunántúlon, mert egészen májusig, Némethy Gergely támadásáig semmiféle komolyabb fegyveres megmozdulás nem történt itt. Bocskai a dunántúliak hallgatását úgy értékelte, hogy azok „... az német torkában ott csak közel vadnak, módjok eddig semmi nem volt az mellénk való támadásban..."[139] A császáriak közelsége kétségtelenül közrejátszott a dunántúliak passziv magatartásában, azonban a döntő ok véleményünk szerint mégis az volt, hogy ezen a területen a török számított veszélyesebb ellenségnek, s ez a körülmény rányomta bélyegét a lakosság politikai állásfoglalására is.

A dunántúli hadműveletek megindítása viszont feltétlenül szükséges volt, mert mint Bocskai mondta: „...Bastának is az miatt onnat felől segétsége nem jöhet, mi is pedig meggyülekezvén itt az bajrám után... akármely helyen találhatjuk ezt az ellenséget, megverjük..."[140] Ezért amikor látta, hogy a dunántúliak Horváth Tamás beküldésére nem mozdulnak a császáriak ellen, május első napjaiban Némethy Gergely hajdúkapitányt rendelte a Dunántúlra 2.000 lovashajdúval.

Némethy *Somorjánál* átkelt a Dunán, s megkezdte a hadműveleteket, amelyeknek célja e terület felszabadítása és az örökös tartományokban levő császári erők lekötése volt. Az utóbbi feladatot a hajdúkapitány az örökös tartományokba irányuló gyakori lovasportyákkal kívánta megvalósítani.

Basta, amikor hírül vette Némethy megindulását, a pozsonyi táborból 1200 lovast küldött az átkelés megakadályozására. Katonái azonban képtelennek bizonyultak erre a feladatra, s miután megnézték a fürge hajdúk után vonuló porfelhőt, eredmény nélkül hazatértek.

Némethy az átkelés után kikerülte az erős Moson, Magyaróvár, Győr várakat és diadalmenetben végigvonult Győr vármegyén, ahol a jobbá-

136 Bocskai 1605. márc. 29-i levele a dunántúli nemességhez. (MTT. XIX. 82. o.)
137 U. o. 81. o.
138 Bocskai 1605. márc. 30-i levele a budai pasához. (MTT. XIX. 85.o.)
139 Bocskai 1605. ápr. 8-i levele a tatár szultánhoz. (MTT. XIX. 88. o.)
140 U. o.

gyok közül sokan csatlakoztak seregéhez. Így megerősödve, rövid idő alatt elfoglalta *Pápát*, és *Zalaegerszeget*, *Tata* pedig önként kaput nyitott a hajdúk előtt.

Amint hírül ment Némethy seregének gyors előnyomulása, a császári uralommal szemben elégedetlen dunántúli főurak közül többen csatlakoztak a mozgalomhoz. Így Nádasdy Tamás, Rátkay Menyhért, Hagymássy Kristóf, Horváth Bálint és még egynéhányan. Csatlakozásuk után Bocskai pártjára állították *Körmendet*, *Szombathelyt*, *Kőszeget*.

Jellemző a kialakult helyzetre, hogy amikor Kőszeg városa a hajdúk ellen oltalmat kért Nádasdytól, ő azzal utasította vissza a kérelmet, hogy a kőszegi várat még akkor sem szándékozik megvédeni, ha a császár neki és unokáinak örök időre odaajándékozná, „mert a német számára egy katonát sem tud kapni, míg Bocskainak kétezer fegyverest is könnyen szerezhet."

Természetes, hogy ilyen körülmények között az első hónapokban Némethy serege szinte akadály nélkül nyomult előre a Dunántúlon. Május 22-én már *Csepregen* volt a hajdúvezér, és ide hívta össze gyűlésre a környékbeli nemeseket a szabadságharchoz való csatlakoztatásuk végett. Sokan megjelentek közülük, legtöbbjük azonban csak kényszerből, akik az első adandó alkalommal visszatértek a császár hűségére.

Némethy nem sokat időzött Csepregen. A felszaporodott seregből magához vett 3.000 jó lovast, s ezekkel portyára indult az örökös tartományokba. Ugyanakkor a sereg zömét és a török-tatár segélycsapatokat Hagymássy Kristóf parancsnoksága alatt *Sopron* ostromára küldte.

A portyára induló fürge hajdúk már május 25-én elfoglalták *Feistriz* várát, 27-én pedig *Hohenbruckot*, majd *Feldbachot*, *Fürstenfeldet* és *Burgaut*. Vakmerő támadásuk nagy riadalmat keltett a császári udvarban, de tehetetlenek voltak a szélsebesen száguldó lovashajdúkkal szemben. A portyázásnak az vetett véget, hogy Némethy híreket kapott otthonról, mely szerint Hagymássy nem boldogul Sopron ostromával.

Haza indultak tehát és a kismartoni uradalmon keresztül Sopron alá vonultak. Némethy erélyesebb eszközökkel folytatta az ostromot, de mindhiába, a várost ő sem tudta elfoglalni. Amikor pedig megtudta, hogy Basta erős sereggel jön a város felmentésére, a hajdúvezér kitért előle és seregével a Dráva menti területek felszabadítására indult.

Közeledtének hírére *Szentgotthárd* császári parancsnoka ijedtében minden ellenállás megkísérlése nélkül levegőbe röpítette a várat és elmenekült.

A Dráva mentét azonban már megszállták a gyülekező császári csapatok. Trautmansdorf Zsigmond végvidéki parancsnok, Batthyány Ferenc és Zrínyi Miklós parancsnoksága alatt mintegy 11.000 fős hadsereg vonult Némethy ellen. A két sereg Körmend és Hollós között találkozott össze július 29-én. Trautmansdorf azonnal támadni akart, de Batthyány, akinek a legjobb barátai a hajdúk táborában voltak, tárgyalásokat esz-

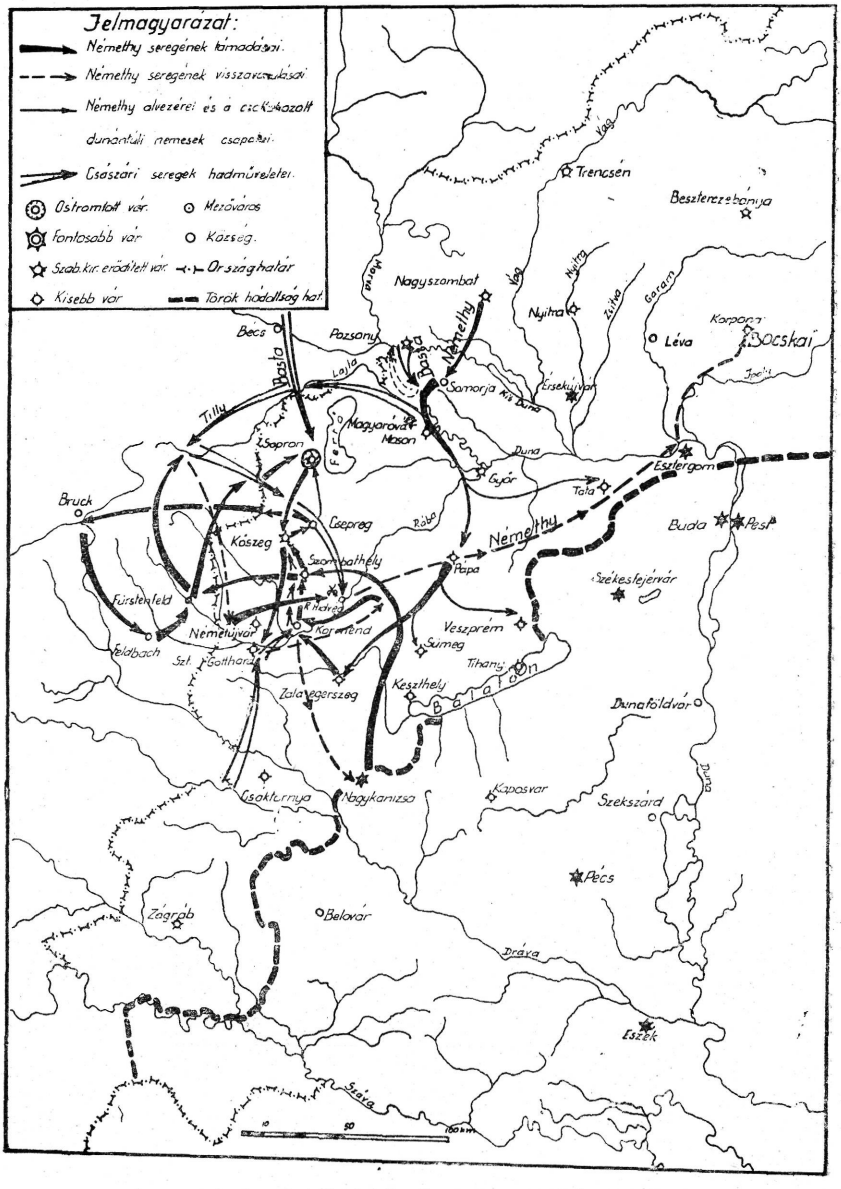

A dunántúli hadműveletek 1605-ben.

közölt ki a császári vezérnél. Némethy a tárgyalások alatt kényelmesen átköltöztette csapatait a Rábán, s mire a császáriak észbe kaptak, már csak egy kavargó porfelhő emlékeztette őket arra, hogy itt hajdúk is jártak.

A hajdúknak ez a visszavonulása azonban csak ideiglenes jellegű volt. Amint a császáriak előnyomultak és hatalmukba ejtették Körmendet, Kőszeget és Szombathelyt, Némethy egy gyors visszakanyarodással rájuk csapott és újra elfoglalta *Körmendet.*

A császáriak egy erős csapatot küldtek ellene, amelynek sikerült meglepni a hajdúkat. Nem sokáig pihenhettek azonban a könnyen szerzett babérokon, mert a hajdúk még ugyanazon a napon visszaadták a kölcsönt és egészen Regédig űzték a császár zsoldosait.

A császári vezér ekkor egy erősebb sereget küldött a hajdúk ellen. Némethy, — akinek a serege az első kudarcok hírére erősen megcsappant —, újra kitért a túlerő elől és török hódoltsági területre húzódott. Itt éberen figyelte az eseményeket és várta az első alkalmat, hogy ismét lecsaphasson a császáriakra.

A kedvező alkalom nemsokára be is következett. Szeptemberben hírt kapott arról, hogy *Szombathelyen* egy pápa által küldött olasz ezred dorbézol és kisebb csapatokra oszolva rabolja a környező vidéket. Váratlanul rácsapni a fosztogatókra! — született meg a hajdúvezér agyában a gondolat, amit hamarosan tett követett.

Könnyűlovas katonái kisebb csoportokra oszoltak és úgy keltek át félköralakban a Rábán. Szombathely előtt egyesültek és egy szélsebes rohammal váratlanul rácsaptak az olaszokra. A harc rövid de véres volt. A halálra rémült pápai katonák bomlott pelyvaként szóródtak széjjel, s Badenben, ahol összeszedték őket, már alig voltak többen kétszáznál. A fürge hajdúk 13.000 forint zsoldot és 800 bolognai puskát zsákmányoltak.

A nehezen fegyelmezhető, de bátor szívű hajdúvezér nem elégedett meg a szombathelyi sikerrel, hanem összeszedte csapatait és október első napjaiban megindult Stájerország felé. A Rába völgyén vonult végig és felégette a császári őrséggel megrakott *Körmendet.* Stájerországban egészen Feldbachig nyomult előre és arra kényszerítette a császári hadvezetést, hogy a tartalékban levő és Felső-Magyarországra szánt katonaságot ellene rendelje.

Tilly János, Magyaróvár parancsnoka 4.000 lovassal a stájer gyalogsággal és a holsteini herceg 1.000 katonájával Némethy ellen vonult. Ez a többszörös túlerő visszaszorította a hajdúkat Stájerországból. A hajdúkapitány ekkor a határ mentén állította fel kicsiny seregét, hogy megakadályozza a stájer csapatok betörését a Dunántúlra. Amikor azonban meghallotta, hogy Tilly serege már a háta mögött táborozik *Rábahidvég* környékén, mégegyszer összeszedte maradék seregét és a császáriak ellen indult.

Pedig ekkor már a serege nagyon megfogyatkozott. Míg Sopron ostroma idején majdnem 14.000 katonával rendelkezett, most a török-tatár segélycsapatok elvonulása — és a nemesség elpártolása után alig volt 3.000 embere. Ennek is egy része a még visszamaradt török katonaságból került ki.

A császáriak többször túlerővel állottak vele szemben, hiszen Tilly csapatai mellett Basta is megérkezett a táborba jelentős számú sereggel.

Némethy nem sokat tétovázott, hanem egy vakmerő támadással rácsapott a császáriakra. Az összecsapás december 3-án történt. Az ütközetről Mátyás főherceg a következő beszámolót küldte a mainzi választóhoz:

„... [Némethy] a rácokkal hosszasan harcolt, mígnem Basta a vallonokkal és egyéb népekkel segítségökre jött. Az ellenség egész a Rábáig visszaűzetett, s közülök 200 levágatott, többen pedig a vízbe fúltak, vagy elfogattak..."[141] Persze arról már nem tesz említést a főherceg, hogy a nyomasztó fölény ellenére a császáriak is több mint 200 főt vesztettek, ami azt bizonyítja, hogy a hajdúk bátran, hősiesen harcoltak a túlerő ellen.

A rábahídvégi vesztes csata után Némethy megmaradt embereivel elhagyta a Dunántúlt, és Korponára ment Bocskaihoz. Távozásával az egész országrész ismét Habsburg uralom alá került.[142]

*

Ha az 1605-ös dunántúli hadműveleteket akarjuk értékelni, akkor az első pillanatban úgy tűnik, mintha az itteni hadműveletek eredménytelenül folytak volna le. Úgy látjuk, hogy a hajdúk kudarcot vallottak, s működésük össze sem hasonlítható a Felső-Magyarországon küzdők sikeres harcával.

Valóban a Dunántúlon nem születtek olyan mérvű, tartós sikerek,

[141] Mátyás főherceg 1605. dec. 14-i levele a mainzi választóhoz. (HK. 1893. 717—718. o.) L. még MOE. XI. k. 515—517. o.

[142] A Dunántúlon folyó hadműveletekre az események időrendi sorrendjében lásd a következőket. *Május:* Némethy Gergely 1605. jún. 5-i levelét Rhédey Ferenchez (*Szilágyi S.:* Szamosközy tört. maradványai MHHS 30. k. 342. o.), Mátyás főherceg 1605. aug. 2-i levele a mainzi választóhoz (HK. 1893. 711. o.), MOE. XI. k. 205., 515—516., 584. o., M. v. v. Győr vm.: 337. o., Komárom vm.: 450. o., Vas vm.: 198—199. o., *Istvánffy M.:* i. m. 910—913. o., *Tárikh — i — Pecsevi* és *Hadsi Khalfa* Krónikái (Sz. 1899. 118—119., 125. o.), *Dr. Kuncz A.:* Szombathely—Savaria- rendezett tanácsú város monographiája. Szombathely. 1880. 82. o., *Dr. Komáromy A.:* i. m. HK. 1894. 189. o., *Szilágyi S.:* i. m. V. k. 598. o., *Szalay L.:* i. m. 19. könyv 475. o.

Június-július: Mátyás főherceg idézett és aug. 10-i levelét a mainzi választóhoz (HK. 1893. 712—713. o.), Basta 1605. júl. 2-i levelét Velence prágai követéhez (*Dr. Veress E.:* i. m. II. k. 639. o.), Náprádi Döme 1605. július 5-i levelét (*Szilády—Szilágyi:* Török-magyarkori államokmánytár I. k. Pest. 1868. 49. o.), M. v. v. Vas vm.: 198—200. o., *Darnay Kálmán:* Sümegi kalauz. Sümeg. 1930. 56. o.

Augusztus-december: Az idézetteken kívül l. még Mátyás főherceg 1605. nov. 30-i levelét a mainzi választóhoz (HK. 1893. 717. o.), ugyanő dec. 14-i levelét (u. o.), MOE. XI. k. 515—517. o.,

mint Felső-Magyarországon vagy Erdélyben. Ennek okát a következő pontokban lehetne összefoglalni:

1. A császári csapatok a Dunántúlon mindvégig erős mennyiségi és minőségi fölényben voltak a hajdúkkal szemben.

2. A Dunántúlon ebben az időben is a török hódítás maradt a főveszély s ezért a dunántúliak korántsem csatlakoztak olyan tömegesen a török szövetségben harcoló hajdúkhoz, mint az a más politikai körülmények között levő Felső-Magyarországon történt.

3. Az itteni nemesség egy rövid átmeneti időt leszámítva döntő többségében végig kitartott a Habsburgok hűségén, s aktív gazdasági és politikai támogatásuk nélkül nem lehetett huzamosabb ideig megtartani a Dunántúlt.

4. A védelem szempontjából döntő fontosságú várak, erősségek (Magyaróvár, Győr, Sopron stb.) mindvégig császári kézen maradtak.

5. Némethy serege sem számbelileg, sem összetételénél fogva nem volt arra alkalmas, hogy várakat ostrommal foglaljon el, és a kézrekerült várakat pedig megoltalmazza. (Gyalogság hiánya, könnyűlovas portyázó hadviselés.)

A dunántúli hadműveletek látszólagos eredménytelensége mellett azonban nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a fontos körülményt, hogy az itt folyó harcoknak egyik fő célkitűzése az itt levő császári erők lekötése és a felső-magyarországi főhadszintér biztosítása volt. Ezt a feladatot Némethy Gergely kapitány 2.000 lovashajdúja teljesítette, mert megakadályozta, hogy a Dunántúlról egyetlen császári katonát is átvigyenek Felső-Magyarországra. Csak ennek a szempontnak a figyelembe vételével tudjuk helyesen értékelni az 1605-ös dunántúli hadműveletek eredményeit.

4. Hadműveletek Erdélyben

A Bocskai vezette szabadságharc politikai célkitűzései között jelentős helyet foglalt el Erdély felszabadítása a császári uralom alól és ott az önálló nemzeti fejedelemség visszaállítása a Habsburg hódító törekvések fékentartására; ugyanakkor azonban katonai szempontból az erdélyi hadműveletek jelentősége háttérbe szorult a felső-magyarországi hadműveletek mögött. A szabadságharc sorsa végső fokon a Felső-Magyarországon elért eredményektől függött, s így Erdély mindvégig csak mellékhadszíntér maradt.

Az Erdélyben levő kislétszámú, várakban szétszórt császári haderő nem jelentett komolyabb veszélyt a szabadságharc Kassa környéki bázisára, sőt ennek központi fekvése elvágta minden utánpótlási lehetőségtől a fejedelemség területén állomásozó császáriakat. A várak, amelyekben meghúzódtak, elszigetelten álltak a még hallgató, de minden pillanatban fegyvert fogható erdélyi nép tengerében, s az idegen, ellenséges

érzületű nép közé szorult császári katonák csak a felső-magyarországi Habsburg-győzelemtől várhatták kiszabadulásukat.

Bocskai az összes tényezőket figyelembe véve úgy számított, hogy bár Erdély erőforrásai megcsappantak a majdnem egy évtizedig tartó belső harcok alatt, s így nem is tudnának döntő erőforrást biztosítani a szabadságharc számára, de arra elégségesek, hogy az ott levő császári csapatokat lekössék, sőt a császári uralmat is felszámolják.

Ennek érdekében 1604. december 12-én, — miután a szabadságharc sikeresen kiállta a súlyos erőpróbát Felső-Magyarországon — felhívással fordult az erdélyi rendekhez és felszólította őket, hogy csatlakozzanak a szabadságharchoz, s saját erejükkel számolják fel a Habsburg uralmat a fejedelemségben.[143]

Bocskai felhívásának néhány hétig semmi foganatja sem volt. Az erdélyi uralkodóosztály tagjai mély hallgatásba burkolózva várták az események kifejlődését. Ezt a csendet a császáriak arra akarták felhasználni, hogy Erdélyből hátba támadják a szabadságharc Kassa környéki bázisát. Ekkor azonban megmozdult a „földnépe" és fegyvert ragadva szétverte a gyülekező császáriakat. Erről a népi megmozdulásról, — a torockószentgyörgyi felkelésről — beszéltünk már az előző fejezetben. Tudjuk, hogy 1605. január első napjaiban történt, s hogy ez volt az Erdélyben levő császári csapatok utolsó ilyen irányú próbálkozása. Ettől kezdve az erdélyi Habsburg haderő mindinkább csak védekezésbe szorult.

Bocskai, amikor azt tapasztalta, hogy az erdélyi rendek nem sietnek eleget tenni felhívásának, kettős intézkedést tett hátának biztosítására.

Először is a Felső-Magyarországon nélkülözhető kisebb csapatokkal megkezdte a fejedelemség határán levő várak kézrekerítését, hogy minél kevesebb tartani valója legyen erről az oldalról, ugyanakkor viszont bölcs politikai tapintattal igyekezett vagy megnyerni, vagy legalább is semlegesíteni a székelyeket, nehogy a császáriak fel tudják azokat ellene használni.

Mindkét törekvés rövid idő alatt komoly sikereket eredményezett. Bethlen Gábor és Rákóczi Lajos csapatai február első napjaira kézre kerítették *Lippát, Lugost* és *Karánsebest*, ugyanakkor egy kisebb hajdúcsapat ostrom alá fogta *Szamosújvárt*, az erős *Kővárt* pedig a benne levő nagybányai polgárok hódoltatták meg Bocskainak. Január 24-én Gyulafi László hajdúi eredményesen befejezték *Szatmár* ostromát, s így az Erdélyben levő császáriakat szinte minden oldalról körülzárták.

Nagyon sikeresnek bizonyult a székelyekkel szemben alkalmazott politika is. Ennek első konkrét eredménye már február elején megmutat-

[143] Bocskai 1604. dec. 12-i felhívása az erdélyi rendekhez. (*Szilágyi S.*: Erdélyi Országgyűlési Emlékek (továbbiakban EOE.) V. k. 360—361. o.)

kozott. Ugyanis a Szebenbe menekült császári biztosok egy kb. 10.000 főből álló sereget gyűjtöttek össze az ostromlott Szamosújvár felmentésére, azonban amikor a székelyek hírül vették, hogy Bocskai feledést kíván borítani az elmúlt években elkövetett cselekményekre és ennek fejében csak semlegességet kér tőlük szétszéledtek és nem voltak hajlandók Bocskai csapatai ellen harcolni. Sőt, „mondván, hogy ők mindenkor nyelvükön való fejedelmet kívántak, kit köztök látván, szükségekben megtalálták; ezután sem akarnak nemzetségek árulói lenni... Székelykeresztúron generális gyűlések lévén, generálisnak tették Petki Jánost, s innet rendeltek követeket Bocskaihoz, hogy kézen megesküdjenek..."[144]

A székelyek megnyerésének további politikai következményei lettek. ugyanis Bocskai melletti állásfoglalásuk hatására, február 21-én a Nyárádszeredán összegyűlt nemesség fejedelemmé választotta Bocskait.

Bocskai amint értesült az események kedvező fordulatáról, követeket küldött a Nagyszebenben levő császári biztosokhoz és felszólította őket, hogy adják át a fejedelemséget. A biztosok visszautasították a felszólítást, mert abban reménykedtek, hogy Rácz György kapitány 500 szász gyalogosával és néhányszáz más katonájával meg tudja akadályozni Bocskait a fejedelemség felszabadításában mindaddig, amíg Felső-Magyarországról jelentősebb császári segítség nem érkezik.

A fejedelem miután látta, hogy békés úton nem kapja meg Erdélyt, március végén beküldte a fejedelemségbe Gyulafi Lászlót 1.000 lovas hajdúval, s ugyanakkor segélyt kért a szövetséges moldvai vajdától: „... ha kévántatik az segétség felől [Gyulafi] nagyságodat is megtalálja; nagyságod azért oly készen tartsa egy rész hadát és oly közel való helyeken, hogy ha kévántatik, mindjárást mehessen az erdélyi had mellé..."[145]

Bocskai az 1.000 lovashajdún és a moldvai segélycsapaton kívül méltán számíthatott most már a székelyek és az erdélyi nemesség támogatására is. Ez valóban meg is történt, mert a székelyek és nemesek tekintélyes része már márciusban fegyvert fogott és Segesvár mellett *Nádasnál* táborba szállott. Mindjárt csatlakozásra szólították *Segesvárt* és *Medgyest*, de a két város közül csak az utóbbi mutatott ilyen hajlandóságot.

A medgyesi polgárok március 25-én bebocsátották a városba a magyar csapatokat, de ugyanakkor titokban üzentek Rácz Györgynek, aki másnap éjjel váratlanul rajtaütött a magyarokon és elfoglalta a várost. A becsapottak felbőszültek a csalárdságon, *Paratélyra* vonultak és hogy a szászokon bosszút álljanak, felgyújtották a paratélyi és berethalmi kastélyokat.

Közben Gyulafi serege előre nyomult Marosvásárhely irányába.

144 Szamosközy István történeti maradványai, IV. Bp. 1880. 330. o.
145 Bocskai 1605. márc. 25-i levele Jeremia vajdához. (MTT. XIX. 74. o.)

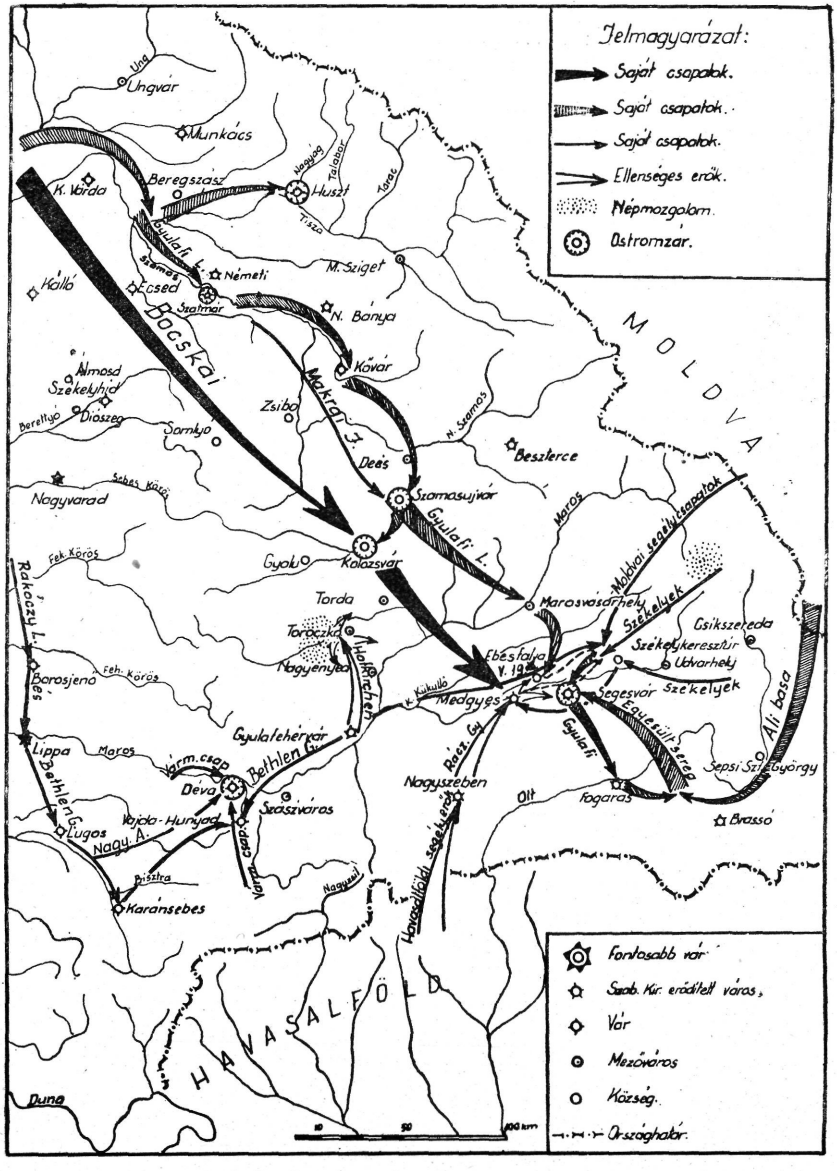

Hadműveletek Erdélyben 1605-ben

Bocskai intézkedett, hogy megfelelő tüzérség álljon rendelkezésére, s ezért mint maga írta: „... az mi penig az álgyúkat és falkonokat nézi, írtunk immár a felől a szathmári kapitányunknak, hogy elegendő porral, golyóbissal, mindjárást Gyulaffi uramhoz indítsa, mely ez ideig ítéljük, hogy útban is vagyon..."[146] A sereg április 25-én ért Marosvásárhelyre, ahová Gyulafi május 8-ra országgyűlést hirdetett.

Míg a lassan gyülekező rendekre várakozott, megpróbálta elfoglalni Medgyest, azonban a havasalföldi vajdától segítséget kapott Rácz György, nemcsak hogy visszaverte a támadást, hanem még ő lépett fel támadólag Marosvásárhely ellen. Gyulafi, hogy biztosítsa az országgyűlést minden rajtaütéstől, áttette annak székhelyét Kelementelkére. Itt az összegyűlt rendek előtt felolvasta a szerencsi országgyűlés meleghangú átiratát, majd felszólított a megjelenteket, hogy a hűtlenül távolmaradókat proscribálják.

A gyűlés végeztével Gyulafi Korod-Szentmártonon keresztül *Ebesfalvára* vonult, ahol táborba szállott. Alighogy ez megtörtént, megérkeztek a szász városok követei, akik az országgyűlésről való távolmaradásukat kényszerhelyzetükkel magyarázták és előterjesztették azokat a feltételeket, melyek alatt hajlandók Bocskainak meghódolni.

A meginduló tárgyalásokat Rácz György váratlan támadása zavarta meg, aki május 19-én rátört az ebesfalvi táborra és szétugrasztotta az elővigyázatlan sereget. Gyulafi maga is csak nehezen tudott elmenekülni a császáriak elől. Néhány napig pár főnyi kíséretével az erdőkben bujdosott, és csak *Maros-Sásdon* állapodott meg, ahol a Mátyus János vezetésével hozzája igyekvő székelyekre talált. Innen küldött segélykérő levelet a moldvai vajdához, Bethlen Gáborhoz és Rákóczi Lajoshoz, s mikor már némi erősítés érkezett, a Segesvár melletti *Fejéregyházához* szállott táborba. Seregének létszáma egyre növekedett. Június elején 800 magyar gyalogos érkezett Havasalföldről a táborba, akik Bocskai mellett akartak harcolni. Nemsokára megjött Bethlen Gábor is 400 lovassal, majd 5.000 főnyi moldvai segélycsapat érkezett és a csiki, gyergyói, háromszéki székelyek is egyre nagyobb számban gyülekeztek körülötte.

A tetemesen felszaporodott sereg fenyegetően körülfogta *Segesvárt*. Ennek ellenére június 14-én a ravasz Rácz Györgynek sikerült a csapatait bevinni a városba, minek következtében nem sikerült Segesvár gyors elfoglalása. Így Gyulafi kénytelen volt hosszabb ideig tartó, módszeres ostromhoz folyamodni.

Közben Erdély más területein egyre jobban megszilárdult Bocskai helyzete. Június 4-én kaput nyitott *Kolozsvár*, másnap pedig az ostrom-

[146] Bocskai 1605. ápr. 14-i levele Petki Jánoshoz. (EOE. V. k. 376. o.)

lott *Szamosújvárt* adták fel a császáriak. A szabadságharc sikerei láttán megszeppent szász városok júliusban újabb követeket küldtek Gyulafi táborába, s 4-én létre is jött a megegyezés. Ennek értelmében a szászok kötelezték magukat, hogy két hónap leforgása alatt leteszik a hűségesküt, hazaküldik a Rácz György mellett levő idegen csapatokat, valamint a császári biztosokat is, s nem adnak több élelmiszert a fogarasi és dévai őrségeknek.

Míg a tárgyalások folytak, Gyulafi hírt kapott arról, hogy Ali pasa mintegy 12.000 főnyi török és moldvai segélycsapattal a Barcaságra érkezett. Úgy határozott, hogy eléjük megy a két sereg egyesítése végett. Július 5-én megindult a Segesvár melletti táborból Brassó irányába. Útközben *Fogaras* vára 7-én meghódolt csapatai előtt, s *Brassó* is hódoló követséget küldött hozzá. Gyulafi azonban a további sikereket már nem érhette meg, mert július 23-án váratlanul elköltözött az élők sorából.

Halála után Petki János székely főkapitány vette át ideiglenesen az erdélyi csapatok főparancsnokságát. Az Ali pasa csapataival egyesült sereg visszafordult Segesvár ostromának folytatására, mert Rácz György a megállapodást megszegve nem volt hajlandó átadni a várost.

Míg Erdélyben ezek történtek, Felső-Magyarországon megszilárdult a szabadságharc politikai és katonai helyzete. Ez a körülmény lehetővé tette Bocskai számára, hogy egy frissen szervezett, kb. 20.000 főnyi hadsereggel megindduljon Erdély teljes felszabadítására. Bocskai július 26-án hagyta el Kassát és augusztus 22-én már Kolozsváron fogadta az erdélyi császári biztosokat, akik érkezésének hírére egyszerre késznek mutatkoztak a fejedelemség átadására.

A szabadságharc hadseregének ilyen mérvű megnövekedése a császári csapatok számára teljesen kilátástalanná tette a további küzdelmet. Ezt belátta az eddig makacsul harcoló Rácz György is, és szeptember 9-én átadta Segesvárt Bocskai katonáinak.

Erdélyben már csak *Várad* maradt császári kézen, amit a következő évben adtak át és *Déva* vára. A dévai német őrség megpróbálkozott azzal, hogy a törököknek adja át a várat, de Nagy Albert székely és vármegyei csapatai megakadályozták őket szándékuk keresztülvitelében. A császári katonák ezek után nem folytatták sokáig a védekezést, hanem október végén feladták a várat.

Bocskai nem sokáig időzött Erdélyben, hanem miután szeptember 14-én Medgyesen országgyűlést tartott, még e hónap végén kivonult Erdélyből Kassára, majd pedig a nagyvezérrel való találkozásra ment.

1605. végére tehát Erdély felszabadult a császári elnyomás alól, s új erőforrásokkal gazdagította a szabadságharc bázisát. A hadjárat eredményeképpen visszaállították az önálló nemzeti fejedelemséget, s így

Erdély újabb évtizedekre ismét a magyarság védelmének szilárd bástyája lett.[147]

Láthattuk, hogy Bocskai az erdélyi hadműveleteket csak kislétszámú magyarországi hadsereggel indította meg, mert nem akart jelentősebb erőt elvonni a felső-magyarországi főhadszintérről. Inkább a belső erőforrásokra, a székelyekre és a széles néptömegekre támaszkodott és nem utolsó sorban a moldvai és a török segélycsapatok támogatására.

Az elért eredmények fényesen igazolták Bocskai hadműveleti terveinek helyességét. Erdély felszabadult anélkül, hogy jelentősebb erőt vontak volna el a felső-magyarországi főhadszintérről. A felszabadítás a lehető legkisebb véráldozattal ment végbe. A székelyek megnyerésével pedig Bocskai nemcsak a szabadságharc további folytatásához szerzett jelentős erőforrást, hanem az elkövetkező évtizedek függetlenségi harcai számára is.

IV.

AZ 1605. ÉVI HADJÁRAT ÉRTÉKELÉSE

Az 1605-ös hadjáratban elért eredményeket csak akkor tudjuk helyesen értékelni, ha összefüggéseiben vizsgálva azokat először megnézzük, hogy mennyiben váltották valóra, vagy hozták közelebb a megvalósuláshoz a szabadságharc gazdasági, társadalmi, politikai és katonai célkitűzéseit; milyen hatással voltak a katonai sikerek a kibontakozó béketárgyalások menetére; és végül hogyan tükröződnek az 1605-ös hadjáratban elért katonai eredmények a bécsi békekötés pontjaiban.

A szabadságharc célkitűzéseit egészen röviden úgy foglalhatnánk összse; a szabadságharc véget akart vetni a Habsburgok azon törekvésének, hogy a tizenötéves háború leple alatt Magyarországot és Erdélyt gazdaságilag tönkre téve, társadalmilag, politikailag és katonailag meggyengítve, örökös tartományi színvonalon beolvasszák a Habsburg birodalomba.

147 Az 1605. évi erdélyi hadműveleti eseményekkel kapcsolatban az idézetteken kívül l. még: A császári biztosok 1605. jan. 3-i felhívását Petkihez, ugyanazok jan 4-i levelét Kolozsvár városához, Sarmasági Zsigmond jan. 6-i levelét Petkihez, Bocskai jan. 6-i levelét Petkihez, a szerencsi országgyűlés ápr. 20-i átiratát az erdélyi országgyűléshez, az ápr 25-i meghívót a marosvásárhelyi országgyűlésre, Bethlen Gábor máj. 26-i levelét Rákóczy Lajoshoz, Péchy Simon júl. 25-i levelét Petkihez, a moldvai vajda aug. 23-i levelét Bocskaihoz, Péchy Simon szept. 25-i levelét Petkihez, Rákóczy Zsigmond okt. 1-i levelét Petkihez és Bocskai dec. 18-án kelt rendeletét a székelyek között tartandó mustráról (Közölve EOE. V. k. 368—401. o.), továbbá Bocskai márc. 25-i levelét a nándorfehérvári pasához (MTT. XIX. 71. o.), Bocskai ápr. 13-i levelét a szászokhoz (l. u. o. 101. o.), Bocskai ápr. 15-i levelét Balassy Ferenchez (ETA. 3. k. 312. o.). *Nagy Szabó Ferenc* memorialeját (Tűzpróba 1603—1613. 39., 41., 44. o.), *Gyulafi Lestár:* (u. o. 46, 47—48. o.) *Kraus György* leírása (u. o. 84—94. o.). A császári biztosok febr. 18-i levele Bastához *(Dr. Veress E.:* i. m. II. 604. o.), Mátyás főherceg aug. 17-i levele a mainzi választóhoz (HK. 1893. 714. o.), Nagy Albert okt. 18-i levelét Rákóczy Zsigmondhoz *(Szilády—Szilágyi:* Török-magyarkori államokmánytár I. k. 50. o.), *Benda K.:* i. m. 34—35. o. *Makkai L.:* i. m. 337—338. o., *Szilágyi S.:* i, m, V, k, 591, 596. o., *Kővári L.:* i. m. 4. k. 167—175. o., *Szalay L.:* i. m. 19. könyv 472—474: o., *Szilágyi S.:* Erdélyország története . . . Pest. 1866. II. k. 77—79. 81—82. o.

A szabadságharc célkitűzései megvalósításának első állomása a császári csapatoknak Magyarországból és Erdélyből való kiszorítása, a területek Habsburg elnyomás alóli felszabadítása és a méltányos béke megkötése volt, melyet követnie kellett a törökkel megkötendő békének, megszüntetve ezzel az országot szörnyű méretekben pusztító, eredménytelen, kilátástalan tizenötéves háborút.

E célkitűzés első szakaszának megvalósítása az 1605. évi hadjáratban kivívott katonai eredményeken keresztül döntő részben megtörtént. Felső-Magyarország és Erdély területének legnagyobb része, néhány — az esetleges további hadműveletek szempontjából nem túlzottan jelentős — vár kivételével felszabadult, a császári hadsereg egyhamar helyre nem hozható veréseget szenvedett, miáltal képtelenné vált arra, hogy az 1606-os évben a háború további kimenetelét jelentékenyen befolyásoló hadműveleteket indítson.

A szabadságharc hadserege által elért eredmények létrehozó okait részleteiben az egyes fejezetekben már tárgyaltuk, s azért most csak röviden kívánom összegezni azokat:

1. A hajdúk és jobbágyok, — tehát a nép döntő többsége — magáénak érezte a szabadságharc célkitűzéseit, melléje állt, s hősi harcával, helytállásával és áldozatvállalásával döntő erőforrást és átütőerőt biztosított a szabadságharc számára.

2. Az uralkodóosztály nagy része, a Habsburg elnyomó törekvések által gazdasági és politikai helyzetében jelentékenyen megtámadva, szintén a szabadságharc táborába csatlakozott, amivel egyrészt növelte a szabadságharc gazdasági és politikai bázisát, ugyanakkor megfosztotta a Habsburgokat attól a lehetőségtől, hogy a magyar uralkodóosztályra támaszkodva verjék le a nép megmozdulását.

3. Bár a szabadságharc külpolitikai elszigeteltségben, illetve meglehetősen egyoldalú török szövetségben zajlott le, (nem számítva a moldvai vajda, főképp Erdélyben jelentős támogatását), de ugyanakkor a Habsburgok sem kaptak jelentős külföldi segítséget sem gazdasági sem katonai téren, s ez a hiány párosulva a tizenötéves háborúban elszenvedett veszteségekkel, valamint a belső gazdasági bajokkal nem tette lehetővé, hogy a Habsburg birodalom elsöprő túlerővel lépjen fel a szabadságharc ellen.

4. A szabadságharc hadművészete, a döntő zömében könnyűlovas hadsereg harcmódjára épülő stratégia és taktika előnyeinek kihasználásával fölénybe került, a hadművészet fejlődésének ideiglenes követelményeihez nem alkalmazkodó nehézkes császári hadsereg hadművészetével szemben. Ehhez hozzájárult még az a körülmény, hogy a szabadságáért harcoló hadsereg emberanyaga erkölcsi téren minőségileg fölötte állt a császári hadseregnek, s nem utolsó sorban az a tényező, hogy Bocskai hadvezéri képességei felülmúlták Bastáét, úgyszintén a hajdúvezérek,

elsősorban Rhédey Ferenc jobb és kiválóbb parancsnokoknak bizonyultak a császári hadsereg parancsnokainál.

A szabadságharc célkitűzéseinek második szakaszára, a Habsburgokkal kötendő méltányos béke előfeltételeinek létrejöttére igen előrelendítő hatással voltak az 1605. évi hadjárat nagy győzelmei. Ezt a tényezőt pontosan nyomon követhetjük a megegyezésre irányuló tárgyalások előrehaladásának vizsgálatánál. 1605. elején, míg a hadjárat csak kibontakozóban volt, Basta ridegen elutasította Bocskai követeléseinek teljesítését. Ugyanakkor 1605. végén, a nagy katonai győzelmek hatása alatt Mátyás főherceg már jelentős engedmények árán is hajlandó volt a békekötésre. Az 1605-ös katonai győzelmek biztosítottak szilárd tárgyalási alapot Bocskai számára az 1606-ban folyó béketárgyalásoknál is, s csak ezen az alapon állva lehetett elérni a szabadságharc lényeges követeléseinek valóra váltását a bécsi békében.

A bécsi békében elért legfontosabb eredmények az önálló, területileg megnagyobbodott, a letelepített hajdúkkal katonai potentiáljában megerősödött erdélyi fejedelemség létrejötte, s a Habsburg fennhatóság alatt maradt országrészben a császári elnyomás nyílt, durva megnyilvánulásainak megszünése, az örökös tartományi színvonalon történő bekebelezésre irányuló törekvések időleges félre tétele voltak. Ha feltesszük a kérdést, hogy a békekötésben elért eredmények arányban állnak-e a kivívott katonai eredmények nagyságával, válaszunk nem lehet egyöntetű. Az ország elpusztult gazdasági helyzetét, a külpolitikai elszigeteltséget, illetve a török szövetség veszélyes, megbízhatatlan voltát figyelembe véve azt kell válaszolnunk, hogy a szabadságharc nagyvonalakban *elérte* az adott körülmények között *elérhető* eredményeket. Ugyanakkor részleteiben, mégpedig jelentős részleteiben ez nem történt meg. Mert ha az adott időben, az adott körülmények között a független nemzeti királyság tartós, megalapozott megvalósítása nélkülözött is sok szükséges előfeltételt, ennek ellenére az elért katonai eredményekre támaszkodva, a Habsburgoktól való nem teljes elszakadás keretei között is lehetett volna sokkal nagyobb, az ország független helyzetét, fejlődését jobban biztosító eredményeket elérni a békekötésben. Annak okát, hogy ez nem történt meg, kétségkívül az uralkodóosztály nagy részének megalkuvó, opportunista, önzően csak egyéni érdekeit néző magatartásában találjuk meg.[148]

[148] A béketárgyalásokkal és békekötéssel kapcsolatban l. Bocskai végrendeletét (Tűzpróba. 1603—1613. 118. o.), Bocskai és Illésházy levelezését (TT. 1878.), fontosabb leveleket közli *Benda K.*: i. m. Okmánytár 142—151. o., Rákóczy Zsigmond és Csáky 1605. jan. 7-i levelét Bastához, valamint Erminio bíboros 1605. aug. 27-i levelét Bastához (*Dr. Veress E.*: i. m. II. k. 571. 709. o.), *Hádsi Khalfa* Krónikáját (Sz. 1899. 127—128. o.), *Benda K.*: i. m. 29., 42., 48., 61—67. o., MOE. XI. k. 122., 211., 225., 254., 257—258., 404—406., 437—445., 458., 539—540., 549., 585—586., 602., 707. o., *Dr. Komáromy A.*: i. m. HK. 1894. 339—341. o., *Szalay L.*: i. m. 19. könyv 479—481. o., *Dr. Lázár Gy.*: i. m. 375. o., *Kővári L.*: i. m. 4. k. 176—177., 183. o., *Szilágyi S.*: i. m. V. k. 606., 608—610. o.

Így az a mozgalom, melyet 1604. októberében néhány ezer hajdú és egy császáriaktól üldözőbe vett, jeles hadvezéri talentumokkal felruházott nagybirtokos indított meg az Ér mellékén, diadalmasan előretört egészen Bécsig, de a legkevesebb áldozatot hozó uralkodóosztály ingadozó és önző magatartása következtében ez a szívünket ma is forrón megdobbantó hősi küzdelem nem nyerte el teljes mértékben méltó befejezését.

Ennek ellenére a Bocskai szabadságharc évszázadokon keresztül követendő példa maradt mindazok számára, akik népünk szabadságáért harcba indultak az idegen elnyomók ellen.

A BIHARI NÉP HARCA 1703—1704-BEN

Gottreich László

A bihari táj multja

Hazánknak alig van olyan tájéka, melynek ne lennének hagyományai a szabadságért évszázadokon át folytatott küzdelemről. A Rákóczi szabadságharcból is az ország mindegyik területe kivette részét. A küzdelem a Tiszahátról és a Tiszántúlról indult el és terjedt át az ország többi részeire is. A Felvidéken a magyar jobbágyok vállvetve harcoltak a szlovákokkal. Az Alföld népe, ha veszély közelgett, inkább pusztán hagyta falvait, városait, semmint hogy azok az ellenségnek szolgáljanak szállásul. Erdélyben Rabutin minden erőszakossága és praktikája sem tudta megakadályozni a szabadságharc zászlóinak kibontását. Az 1704-es év elején már a Dunántúl is bekapcsolódott a Habsburg-ellenes küzdelembe és mindvégig jelentős szerepet játszott. Különböző vidékeknek egy volt a célja: lerázni Bécs igáját és kivívni a szabadságot.

Jelenleg folyamatban van egy munka, amely a kuruc katonai alakulatok történetét fogja tartalmazni ezredek és tájak szerint. Amennyiben ez a vállalkozás befejezést nyer, a Rákóczi szabadságharc hadtörténetének legtöbb kérdésére választ tudunk kapni. Tanulmányomban ezt az elgondolást követtem Bihar megyére, a szabadságharc egyik kiindulópontjára vonatkoztatva. Természetesen az ilyen jellegű munkában egyszerre több szálat kellett követnem. Figyelemmel voltam a tájék múltjára, az ezredek kialakulásának történetére, a harcokban való részvételükre, harcaik eredményeire, vagy esetleges eredménytelenségére és annak okaira. A kutatások befejezetlensége miatt csak töredékes képet tudtam nyújtani a bihari nép és a belőle kikerült katonák hősi küzdelméről a Rákóczi szabadságharcban, de úttörő jellegű vállalkozásról lévén szó, majd a további munkálatok feladata lesz részletesebb képet adni Bihar, valamint a többi megye és tájék részvételéről a Rákóczi-szabadságharcban.

Hazánk egyik legnagyobb kiterjedésű megyéje volt Bihar vármegye. Területének egy része a síkságra esett, itt feküdtek a bihari hajdúvárosok. Másik része erdős-hegyes vidék, mely itt-ott járhatatlan rengetegben veszett el. A megye lakosai között a magyarok mellett, különösen a hegyes részeken, találunk románokat is. A székhelyét és központját

alkotó Nagyvárad már évszázadok óta fontos helyet töltött be a magyar történelemben. Jelentősége megnövekedett az ország háromrészre szakadása után, amikor mindhárom országrész között összekötő kapcsul szolgált. Területén történt az első összecsapás Bocskai hajdúi és a császáriak között. Erdély II. Rákóczi György hadjárata után bekövetkezett bukása a megyét kettős tűz, a török és a császári erők közé fogta. Falvaiban a bujdosók találtak menedéket és a kurucoknak egyik főfészke lett. Így a Rákóczi szabadságharac kitörése idején a bihari jobbágyság volt az, amelyik a Tiszahát mellett megadta az indító lökést a nagyküzdelem kibontakozására. Ennek a jobbágyságnak és a hozzájuk csatlakozott elszegényedett kisnemeseknek, zsoldjukat meg nem kapott vagy elbocsátott végvári katonáknak, közös néven szegénylegényeknek, akkor már több évtizedes kuruc múlt állt a hátuk mögött. A szegénylegények a Tiszahát mellett, különösen nagyszámban éppen Biharban tűntek fel. A megye helyzete miatt a hadak járásának állandóan ki volt téve. Hol a bujdosók ütköztek itt össze a császáriakkal, hol a török-tatár csapatok zsarolták a lakosságot. Az általános elszegényedés érintette a megye leggazdagabb részét: Diószeget és a hajdúvárosokat is. A kisnemesek is gyakran elvesztették mindenüket és adófizető sorba süllyedtek.

Ezidőtájt a XVII. század hetvenes éveitől kezdődően, a Habsburgok nyugati veszteségeikért Magyarországon keresve kárpótlást, egyre inkább kiépítették gyarmatosító rendszerüket. A törököt kiűzték ugyan az országból, de Bécs ezt a saját érdemének tulajdonította és a visszafoglalt területeket a maga számára foglalta le. A Neoacquistica Commissio segítségével számos kis- és középnemest fosztott meg birtokától és azt császári katonáknak, hivatalnokoknak, valamint a főnemesség számára megbízható tagjainak adta. A porció, a katonai beszállásolás, a repartitió, vagyis az országra évről-évre kivetett nagyösszegű hadiadó, a császári katonák zsarolásai és fosztogatásai, a kamarai tisztviselők túlzott követelései az ország egész területén érvényesültek. Fokozottabb mértékben jelentkezett ez a töröktől visszafoglalt területeken, amelyekből Bécs még nagyobb hasznot akart kicsikarni. Bihar megye területének nagy része pedig 1686 után szabadult fel. A szepesi kamara figyelme egyre nagyobb mértékben fordult Bihar felé és a jobbágyságot súlyos terhekkel sújtotta. A bihari nép azonban csakhamar szembefordult elnyomóival. Az 1690-es évektől kezdve egyre erősbödött, erjedt az a mozgalom, mely végül 1703-ban, Rákóczi vezetésével szabadságharcban robbant ki. A szabadságharc megindításában igen nagy részük volt a bihariaknak. Ezt a folyamatot követjük végig, attól az időtől fogva, midőn a török megjelent a megye területén.

*

1660. augusztus 27-én, 45 napig tartó küzdelem után elesett a törököktől ostromolt Várad. Ezt követően a törökök a szomszédos kisebb vá-

rakat és végül 1661. februárjában az utolsó jelentékenyebb erősséget, Szentjóbot is bevették. Ezzel a nagy kiterjedésű Bihar megyének jelentékeny részei kerültek török uralom alá. 1664-ben meghiúsult Rákóczi László és Pethő Zsigmond vállalkozása Várad visszavételére s ezzel hosszú időre eltűnt az a remény, hogy a török terjeszkedésének Biharban útját állják. A török fennhatóság alá került lakosoknak keserves volt a sorsuk. A váradi pasa fennhatósága alatt lévő falvaknak az adóját évről-évre tízszer is felemelték.[1] Az adót a legkülönfélébb címeken szedték: volt szultáni adó, basa élése, füstpénz, szénapénz, fapénz, portapénz, tized. Ezen kívül tartoztak a lakosok fuvaros szolgálattal is. Saját földesuraiknak szintén kellett fizetniük. Ilyen körülmények között indult meg, az alföldi folyamathoz hasonlóan, Bihar megye jelentős részének pusztulása, a falvak elnéptelenedése.

Az 1664-ben megkötött vasvári béke bebizonyította, hogy a Habsburgok nem törekednek Magyarország török uralma alól való felszabadítására, hanem igyekeznek a törökkel békében élni, hogy az országot annál inkább hatalmukban tarthassák. Néhány főúr kísérlete Bécs korlátok közé szorítására, a Wesselényi-féle szövetkezés, nem járhatott sikerrel, mert távol állt a néptől. A közép- és kisnemesség, mely részben már a Wesselényi szövetkezésben is résztvett, annak bukása után sem hagyta abba a harcot. A letartóztatások, birtokelkobzások politikai és gazdasági alapjaiban támadták meg befolyásukat az ország életében. A jobbágyok még inkább érezték a sok adót és a császári katonák pusztításait. Az 1672-ben behozott súlyos fogyasztási adó, az accisa, általános elégedetlenséget keltett. Éppen ettől az évtől lett állandó a bújdosók mozgalma. Vezetői Petrőczi, Kende, Szuhay, Szepesy, a vagyonukat vesztett középnemesség soraiból kerültek ki. A bújdosók azonban elsősorban a jobbágytömegekre számítottak, amelyeknek nemességet igértek. Évről évre rajtaütöttek a császáriakon a királyi Magyarország területén. Amikor Teleki Mihállyal, Apafi erdélyi fejedelem miniszterével érintkezésbe léptek, egy részük a Partiumba, az erdélyi határszélekre húzódott. Bihar megyében is gyakran tartózkodtak a bújdosók egyes csapatai. A császáriakkal folytatott harcaik nem jártak mindig eredménnyel és gyakran kitették a jobbágyságot a császári zsoldosok pusztításainak. Még a labanc Barkóczi István is kénytelen volt megállapítani 1675-ben „most is nem kevés búsulásunk vagyon, mint, hogy Diószegre menvén, az ottan kvártélyozó és ellenünk csatázó katonáknak üldözésekre, ahol ott gyalog széjjel szakadozván, az német és magyar tisztek is gyalog ugrándozván, az szegénységnek sok károkat tettek".[2] Itt találkozunk először Diószeg mezővárosával, mint a bújdosók egyik bihari támaszpontjával.

[1] *Bunyitay:* Nagyvárad a török foglalás korában. Budapest. 1892. 48. o.
[2] *Szilády:* Török-magyar kori államokmánytár. V. 321. o.

A bújdosók 1678-ban az ifjú Thököly Imrét választották meg vezetőjüknek, aki harcukat az eddiginél sokkal hatásosabban és erélyesebben vezette. Bihar megye alatta is a kurucok fontos kiindulási pontját jelentette. Nem tudta azonban elkerülni, hogy a császáriak fosztogatásaikkal és prédálásaikkal a bihari jobbágyoknak súlyos károkat ne okozzanak. 1680-ban Thököly, aki maga is gyakran tartózkodott Bihar megyében és Diószegen is, utasította a császárhoz küldött követét, Vajda Lászlót, hogy tiltakozzék a császárnál katonáinak féktelen pusztításai és kegyetlenkedései miatt. Különösképpen nagy károkat okoztak a császáriak a debrecenieknek, akik akkor Bihar vármegyéhez tartoztak, továbbá a létaiaknak, diószegieknek, margittaiaknak, tehát azon helységeknek, melyek Thököly kurucainak fő támaszai voltak.[3] „Többre menvén húsz esztendő alatt lett ilyen hallatlan kártételek egy néhány százezer forintnál, annyira jutott birodalmunknak az ő felsége határi mellett lévő széle, hogy majd immár az szegénység az földet nem lakhatja, hegyeken, erdőkön, lappanganak az emberek, sok faluk, városok pusztán állanak".[4] Az elszegényedett lakosok a rájuk rótt sokféle terhet nem tudták fizetni, amivel magukra zúdították a földesurak és tiszttartóik haragját. 1682-ben Diószegről a város állatállományának igen jelentős részét, 900 marhát, hajtotta el egy Horváth Ferenc nevű tiszttartónak a fia, mivel az 1675. évi pusztítás óta, tehát már hét éve, nem tudták Egyed puszta pázsitbérét megfizetni.[5]

Thököly a bújdosók élére állása után sikeresen vette fel a harcot a császári erőkkel. Lipót kénytelen volt bizonyos engedményekre és 1681-ben összehívta a soproni országgyűlést. Az országgyűlés által hozott törvények jó része azonban csak papíron maradt és nem jelentett változást Lipót politikájában. Thököly ezért a következő évben újból megindította a félbeszakadt hadműveleteket és Felsőmagyarországot Kassával együtt elfoglalta.

1683-ban a török Bécs ellen nagyszabású hadjáratra határozta el magát. Kara Musztafa nagyvezír bízott Bécs elfoglalásában, de terve kudarccal végződött és a török sereg addigi legnagyobb vereségét eredményezte. Bécs most már rászánta magát arra, hogy megkezdje a török kiűzését. A török hatalom megrendülésével Thököly helyzete is nehézzé vált. 1685-ben már teljesen kiszorult Felsőmagyarországból és hadainak nagyrészével Biharba húzódott vissza. Ekkor történt meg, hogy a váradi pasa magához hivatta Thökölyt és elfogatta. Ezzel Thököly ama koncepciója, hogy a török segítségével küzd a Habsburg uralom ellen, nagyrészt összeomlott. Elgondolása, hogy a török támaszt tud neki nyújtani a

[3] *Deák Farkas:* Bújdosók levéltára. Budapest. 1883. 279. o.
[4] U. o. 280. o.
[5] *Szilády:* I. m. VI. 233. o.

császáriak ellen, hibásnak bizonyult. Noha az ország függetlenségéért vívott harcát továbbra is folytatta, azelőtti tekintélyét nem tudta helyreállítani. Kénytelen volt teljes egészében a gyengülő török hatalomra támaszkodni és nem tudott önálló hatalomként fellépni.

Törökbarátsága súlyos áldozatokkal járt. A török csapatok az ország nagyrészét megszállva tartották, becsapásaikat a szomszéd területekre még béke idején is folytatták és ezzel súlyos pusztításokat okoztak. Még baráti átvonulásuk alkalmával is nagy károkat vallott a lakosság. Törökbarát elképzelésének addig volt alapja, amíg megfelelő segítséget tudott kapni a függetlenségi harcokhoz. Ezidőtájt viszont már bebizonyosodott, hogy a török birodalom egyre inkább hanyatlik, katonai ereje gyengül és eljött az alkalom, hogy az országból kiűzzék. A kurucok tömegei Thököly elfogatása után elvesztették a törökben való bizalmukat. Ki akarták venni részüket a török elleni harcból, mert remélték, hogy „a két pogány" közül legalább az egyiktől megszabadulnak. Ezért nagyobb részük otthagyta Thököly táborát és csatlakozott a császári csapatokhoz. Egyrészük mint bújdosó továbbfolytatta a küzdelmet a császáriak ellen és még bízott abban, hogy a hadiszerencse fordultával Thököly képes lesz eredményesen szembeszállni Lipóttal. A török is belátta, hogy súlyos hibát követett el. Szabadon bocsájtotta Thökölyt, aki újra a kurucok élére állt. Azonban ezzel a lépésével már elkésett. 1685. október 24-én a császáriak kezére került Kassa, majd a többi város is megadta magát Munkács kivételével. Kassa eleste után csatlakozott a császáriakhoz Petneházi Dávid, a híres kuruc ezredes. December 9-én, Arad visszavételekor kitüntette magát, ezért 1686. január 24-én aranylánccal tüntették ki. 1686-ban Biharban is megkezdődött a küzdelem a török kiűzéséért. Elsősorban a fontos Szentjób várát vették ostrom alá. A vár mindössze néhány napi ostrom után 1686. február 12-én megadta magát a császáriaknak, akik között harcolt Petneházi ezredes is. Később Petneházi Buda bevételének egyik hőse lett. 1687-ben Bihar vármegye már gyűlést tudott tartani Szentjóbon, innen követeket küldtek Pozsonyba, hogy főispánt kapjanak.[6] 1686-ban a szintén Szentjóbon tartott közgyűlés pedig Buday Istvánt választotta meg első és Baranyi Mihályt második alispánnak.[7] 1689-ben a császári csapatok körülzárták Váradot és három évig ostromzár alatt tartották. A Várad alatti harcokban is résztvettek a volt kurucok. A törökök ezt a fontos várat igyekeztek minél tovább hatalmukban tartani, ezért kiütésekkel zavarták az ostromló csapatokat. 1689. június 3-án, az egyik kicsapás alkalmával esett el Tunyogi Sámuel, volt kuruc ezeres kapitány. Az ostrom lassan haladt előre. A császáriak 1691-ben foglalták vissza a várost és végül súlyos harcok után, 1692. június 5-én a várat is hatalmukba ejtették.

[6] *Bunyitay:* I. m. 54. o.
[7] U. o. 58. o.

A vármegye területének azonban ismét jelentős részei pusztultak el a török kiűzése alatt. Az 1692. évi összeírás képet ad ezen pusztulás méreteiről. A hajdan fontos Székelyhíd mezővárosnak 35 telke közül csak 4 maradt lakott.[8] Szentjób község, amely a vár mellett terült el, 1689-ben pusztult el és 16 telke maradt lakatlan.[9] Egyedül az első járásban, ahol Diószeg volt a legnagyobb lakott helység, 54 falu állott üresen. Diószeg lakossága azonban a betelepedés révén megnövekedett. Ebben a mezővárosban 1692-ben 201 háztartást, 179 telket írtak össze, amelyek közül 30 nemesi volt. A török hódoltság alatt lakosai a dézsmától mentesek voltak, de beszállásolással tartoztak a földesuraknak, az erdélyi fejedelemnek. Parancsára 50 alattvalónak állandóan készen kellett állni a hadakozásra. A városnak termékeny szántóföldjei, nagykiterjedésű és jó szőlői voltak. Hozzátartozott Bihar legnagyobb szőlőterülete, 2057 kapásnapszámnyi szőlővel, mely a megye szőlőinek közel harmadát tette ki. Diószeg határában három pusztán lévő helység feküdt, ezeket legeltetésre használták. Úgylátszik, hogy a lakosok nagymértékben foglalkoztak dohánytermeléssel is, mert minden ház kertjében ültették.[10] Az ebből szerzett jövedelem lehetővé tette a diószegieknek, hogy a kilencedet és robotot megváltsák. 1000 forintot fizettek a kilenced és a robot helyett, valamint a mészárszék és csapszék használata fejében. A kamara azonban 1692 után nem volt hajlandó elismerni az erdélyi fejedelmek idejében fennállott jogállapotokat.

A török nem akart belenyugodni a megye területéről történt kiűzésébe és Diószegtől Derecskéig égette a falvakat, 1693—94-ben ismét lecsapott a megye földjére, mely a portyázási területéhez tartozott. A török-tatár csapatokat a hírhedt Galga szultán, a tatár kán fia vezette. A tatárok felprédálták a Kúnságot és Bihar megye Berettyó folyása körüli részeit. Különösen súlyos károkat szenvedett nyolc bihari hajdúváros: Berettyóújfalu, Kaba, Sas, Derecske, Komádi, Sáránd, Bagos és Konyár. A hajdúvárosok lakóiból még évekkel később is több mint 5000 ember volt tatár rabságban. A berettyóújfalusi bíró és esküdtek tanúsága szerint a helységből a tatárok 1500 embert elhurcoltak, a várost teljesen felégették, az egész állatállományt elhajtották. Derecskét teljesen felégették, 540 embert cipeltek rabságba. Az egész marhaállományból csak 6 darab maradt meg. Súlyosan érintette a tatárjárás a többi hajdúvárost is.[11] Szörnyű pusztításait jól érzékelteti Dányádi János siralmas éneke.

[8] *Mezősi Károly:* Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében. Bpest, 1943. 48. o.
[9] U. o. 38. o.
[10] U. o. 31. o.
[11] A nyolc bihari hajdúváros felterjesztése a kamarához adóhalasztási ügyben, mellékelve a tatárpusztításról szóló tanuvallomások. Derecske, 1698. jan. 14. (A hegyaljai felkelés okmánytára. Kézirat.)

„Mert által költözvén Berettyó folyásán,
Nagy rablást tevének Újfalu határán,
Sőt e táján,
Minden helyek pusztán
Maradtanak miattok,
Rabolván."[12]

A gyarmatosító császári uralom Biharban. A nép ellenállása

A tatár sarcolások utáni években sem nyílt alkalma a bihari jobbágyoknak és kisnemeseknek, hogy az elpusztított falvakat benépesítsék és a sok szenvedés és nyomorgatás után az őket sújtó szegénységből kiemelkedjenek. A volt fejedelmi birtokokra, többek között Diószegre, a kamara tette rá a kezét. Először Heissler Donát császári tábornok,[13] majd 1697-ben Gronsfeld, egy másik császári tábornok kapta meg.[14] Ez a birtokadományozás teljes összhangban állt Bécs ama irányú törekvéseivel, hogy minél nagyobb területeket juttasson a magyar földből idegeneknek, császári katonáknak és tisztviselőknek.

1697-ben a hegyaljai jobbágyok felkelésben törtek ki az elviselhetetlen császári zsarnokság ellen. Bihar megyében is egyre több lett az olyan szökött katonák száma, akik megtámadták a császáriakat és híveiket. Harminc-negyvenen gyűltek össze egy csoportba és intézték támadásokat, utána pedig a szomszéd megyékbe mentek át. Ezzel kivonták magukat Bihar megye fennhatósága alól, más megyékben pedig nem állt módjában a Bihar megyei tisztviselőknek velük szemben eljárni. Bihar megye tisztikara ezért a szomszéd megyékhez átiratot intézett, hogy közösen lépjenek fel a „tolvaj" katonák ellen.[15] A hegyaljai felkelés június 30-án tört ki, utána Biharban is megnövekedett a bujdosó kurucok száma. Itt is a császári katonák mellett elsősorban a zsaroló kamarai tisztviselők, harmincadosok, provizorok és prefektusok ellen irányult a végsőkig elcsigázott nép elkeseredése. Bossányi Sándor margittai harmincados kénytelen volt jelenteni, hogy nem tud megmaradni helyén a vagabundusok miatt.[16] A megye az augusztus 29-én Félegyhá-

[12] Magyar költészet Bocskaitól Rákócziig. Magyar klasszikusok Bp. 1953. 226. o.

[13] Heissler Donáth, az 1680-as évektől kezdve Magyarországon harcoló császári tábornok. 1690-ben Zernyestnél Thököly fogságába ejtette, később Zrínyi Ilonáért kicserélték. 1692-ben ő vette át Váradot a töröktől, 1696-ban a török ellen vívott harcban elesett.

[14] Gronsfeld Bronkhorst-Johann Franz császári tábornok, majd altábornagy, egy vértes ezred tulajdonosa. A zentai csatában részt vett. A spanyol örökösödési háború kitörésekor Magyarországról a nyugati hadszíntérre helyezték át.

[15] Bihar megye a szomszéd vármegyékhez a pocsaji közgyűlésről. 1697. május 30. (A hegyaljai felkelés okmánytára.)

[16] Bossányi Sándor a kamarának. Margitta. 1697. augusztus 14. (A hegyaljai felkelés okmánytára.)

zán tartott gyűlésén hűségét fejezte ki Lipótnak, de ugyanakkor már a császárhű megyei tisztikar is kénytelen volt panaszkodni az egyre növekvő terhek és kihágások miatt. Felterjesztésében a megye tiltakozott az újabb 3000 köböl gabona kivetése miatt. Arra hivatkozott, hogy az egész területét kiélték az ott állomásozó Páldeák és Pálffy-féle ezredek, a lakosoknak már semmiféle gabonájuk nem maradt. Sokan kénytelenek voltak elbújdosni. A megye kérte, hogy legalább csökkentsék a kivetést 2000 köbölre.[17] A megyei nemesség egyes tagjai még határozottabban kezdtek elfordulni a rájuk is csak romlást hozó Habsburg uralomtól. Püspöki Sámuel, bihari szolgabírót letartóztatta La Porta váradi császári parancsnok, mert Tokaji Ferenc, a hegyaljai felkelés egyik vezetője egyideig nála tartózkodott.[18]

A megye helyzeténél fogva legközvetlenebbül kötötte össze Felső-magyarországot a török kézen lévő Temesvidékkel. Érthető, hogy a hegyaljai felkelés leverése után a menekülők egy része Biharnak vette útját, hogy innen menjen át török területre. A menekülőknek ez a csoportja Kismarján, Diószegen, Szalontán át vágott magának utat.[19] A császáriak a felkelés bukása után növekvő figyelmet fordítottak Biharra. Az elnyomás még tovább fokozódott. Egyes prefektusok olyan hajmeresztő visszaéléseket követtek el, hogy még a kamara is kénytelen volt vizsgálatot indítani. Így indult meg a székelyhídi jobbágyok panaszára a vizsgálat prefektusuk, Tallmayr ellen. Tallmayr megtiltotta a székelyhídieknek még azt is, hogy egyáltalán felszántsák a földjeiket. Így akarta elérni, hogy a jobbágyok munkáját teljesen a saját hasznára vegye igénybe. Végül mégis megengedte a jobbágyföldek felszántását, de azzal a feltétellel, hogy az egész falu egy nap alatt végezze el a szántást. Ezt az intézkedést általánossá akarta tenni, ezért a következő alkalommal ismét az egy nap alatt történő szántást rendelte el. Varga István jobbágynak az ekéje összetörött, ezért nem tudta a szántást a többiekkel együtt egy nap alatt elvégezni. Erre Tallmayr kijelentette, hogy az első alkalommal a német katonáknak adatja az ökreit. Mikor pedig Varga István azt válaszolta, hogy a kamara Tallmayrt a lakosok védelmére és nem vesztére nevezte ki, a prefektus az öreg jobbágyot kalodába csukatta és csak a többiek könyörgésére engedte el. Azelőtt a székelyhídi lakosok sem kilencedet, sem tizedet nem fizettek, csak katonáskodtak, ezzel szemben Tallmayr súlyos taxával, fuvarozással, levélhordással terhelte őket. Sok székelyhíditől a felszántott földet is elvette, amint az megtörtént Pereki Balázs, Lakatos István, Dobos András, Simon István és Takács Mihály jobbágyokkal. Eljárásával még a Székelyhídon lete-

[17] Bihar megye felterjesztése a kamarának. Felegyháza, 1697. aug. 29. (A hegyaljai felkelés okmánytára.)

[18] La Porta a haditanácsnak, Bécs, Kriegsarchiv. 1697. Prot. Exp. F. 519/19. 192. o.

[19] *Benczédi László:* A hegyaljai kuruc felkelés 1697-ben. 98. o.

lepülni akarókat is elriasztotta.[20] A Tallmayr elleni vizsgálatnak azonban nem lett eredménye és folytathatta visszaéléseit.

Tallmayrnak a csattanós választ a Bihar megyei bújdosók adták meg. Vékás kuruc hadnagy 1698. szeptember 25-én este 8 és 9 óra között csapatával megtámadta és súlyosan megsebesítette a kegyetlen prefektust. Az egyik hajdúja, Kolcsár Márton „tolvaj, tolvaj" kiáltozással csapott lármát, mire a támadók azt felelték vissza: „nem tolvaj, ördögadta, hanem kuruc". A falusiak a lármára a harangokat kezdték kongatni, erre a kurucok felgyújtották a házat, ahol a prefektus összezsarolt javait tartotta, majd eltávoztak.[21]

Nem Tallmayr volt az egyetlen kamarai tisztviselő, aki súlyos visszaéléseket követett el. Trencsényi Ferenc, a váradi harmincados hasonló módszerekkel működött. A kamarai harmincadosok és prefektusok ugyanis azt a szokást honosították meg, hogy azoktól a magánföldesúri jobbágyoktól is követelték a kamara számára is beszolgáltatni a dézsmát, akik azelőtt nem fizették azt. Trencsényi a dézsma nem fizetés címén 130 öregcsöbör bort és nyargalóba 70 magyar forintot vont rajtuk.[22] A harmincadosok ezen eljárása nem elszigetelt, hanem általános jelenség volt. Mindez a gyarmatosító politika fokozását jelentette. Bihar megye a sok pusztítás ellenére még mindig kedvezőbb helyzetben volt, mint az alföldi megyék, amelyek még jobban megsínylették az elmúlt időket. Ezért a kamara jó kizsákmányolási alapot látott a megye jobbágyságában. Úgy vélte, nem kell számolnia a megye lakosságának érzelmeivel, hiszen Váradon erős császári helyőrség állomásozott. Ugyanakkor ennek a helyőrségnek ellátása a bihari jobbágyokra nehezedett. Így tehát, mint az ország más területein, Biharban is összefonódott a császári katonai elnyomás a szepesi kamara által képviselt gazdasági kizsákmányolással. A császáriak a megyét, melyet a töröktől és a kurucoktól csak nemrégen foglaltak vissza, új és jó vadászterületüknek tekintették, ahol még kevésbé kötik őket olyan meggondolások, mint a régi szokásjog, vagy bizonyosfokú óvatosság, legalább is a nemességgel szemben. Különösen a gazdaságilag legértékesebb rész, Diószeg és a megye északi

[20] Inquisitio contra dominum Tallmayr die 30. máy. 1698. peracta. (O. L. Kamarai levéltár. Repraesentationes, 1698.) Tallmayr üzelmeiről még a biharmegyei jobbágyok egy keltezetlen és aláírásnélküli folyamodványa: „Ilyen jobbágyságot akar a nyakunkba vetni, mink azt fel nem válalhattyuk, hanem minket az mint ide hit, helyünket ültette, három esztendeig való szabadságra: egy dézsmára az olltan egy tallérra, de azt meg nem állotta, hanem minden képpen nyomorgat bennünket." (A hegyaljai felkelés okmánytára.)

[21] 1700 július 28-án tett tanúvallomások. Püspöki Sámuel és Komáromi János szolgabírák által hitelesítve. (A hegyaljai felkelés okmánytára.)

[22] Hagymafalusi, nádehteleki, bogdánszovárhegyi, köves-egyházi, czigánfalvai, tankafalvai, csulyafalvai, szocsodi és tatárosi lakosok folyamodványa Csáky Istvánhoz. 1698. június 30. (O. L. Repraesentationes.) Érdekes a folyamodványnak az a része, melyben a Csákynál lévő urbáriumra hivatkoznak. Taxát, egészhelyes ember ad egy tallért, félhelyes egy forintot, „minden esztendőben konyhára egy harmadfű tinót s egy sertést, azonkívül, akiknek vagyon ötvenhat, két-háromszáz juha is, köpűsméhei és sertései, azokban többet egynél nem ad."

része tűnt olyannak nekik, mint ahonnan magas összegeket tudnak kisajtolni, minden kockázat nélkül. Diószegen Gronsfeld császári tábornok rendezkedett be, aki 1697-ben kapta meg a birtokot. Ottomány községet a kamara Bernát Jánosnak adta bérbe, de ennek halála után özvegyétől és fiaitól a szerződés lejárta előtt vissza akarta venni, noha a szántóföldeket és szőlőket ők művelték meg tetemes költséggel. Gronsfeld beleavatkozott a dologba és úgy tüntette fel magát, mint az özvegynek és az árváknak pártfogóját, ugyanakkor azonban kinyilvánította, hogy a birtok tulajdonképpen őt illeti meg, mert Diószeghez tartozott.[23] Gronsfeld a pocsaji határ gabonáját is lefoglaltatta kilenced fejében, azon a címen, hogy Diószeghez tartozik és Erős Gábor váradi provizor csak akkor tiltakozott, amikor a kamarai föld 40 debreceni köbölből álló gabonáját is a maga számára akarta learattatni.

A császáriak állandóan nagyobb létszámú katonaságot tartottak Biharban, részben azért, hogy az esetleges török becsapások ellen védekezhessenek, főleg azonban a lakosság fékentartására. Még súlyosabb terhet jelentettek az átvonuló császári ezredek, amelyek Felsőmagyarországról Erdélybe és viszont, a megye területén mentek keresztül. A megyében tanyázó vagy átvonuló császári soldatesca felélte a jobbágyság minden élelmiszer és takarmány készletét. 1698. őszén a Neuberg-ezred hét százada érkezett Váradra. Ez alkalommal Weinacht váradi provizor utasította Tallmayrt a katonák elszállásolására szükséges barakok építésére és arra, hogy vetesse elő a székelyhídieknek 12 ekéjét, amit túlságos „elnézése" miatt tudtak elrejteni.[24] A székelyhídiek tehát passzív rezisztenciával ilyen módon igyekeztek magukat a kamarai robotmunka alól kivonni.

A bihari helyzetet maga a vármegye tárta fel: „amely quantumot, noha erőnk felett volt, beszolgáltattunk, azt sokkal súlyosabb terhek követték. Újabban 11 ezred vonult keresztül a megyén, és így annyira kimerült a megye hogy sokan puszta kézzel máshová kényszerültek és kényszerülnek vándorolni. A szálláskeresők válogatás nélkül mennek be a falvakba, ott 2—3 napig időznek. Egy-egy házba 20—30 ember megy be, ezeket gazdájuk elhagyják. Ott kedvük szerint rendelkezhetnek a szénával, takarmánnyal és kenyérrel és így teljesen kiűrítik. A szegény nép maga sem tudja, hogy legyen képes kifizetni a portiókat, avagy élelmezni a beszállásoltakat."[25]

Biharban voltak hajdúvárosok is. Bocskai hajdúinak nagy része ugyanis a megye területén telepedett meg. Jogaikat az 1626. évi erdélyi országgyűlés erősítette meg és névszerint felsorolta Szalonta, Ürögd,

[23] Gronsfeld a kamarához. 1698. július 12. (O. L. Repraesentationes) és Bernáth István árvái a kamarához. 1698. július 26. (U. o.)
[25] Bihar megye a kamarához. Az 1698. december 18-i szentimrei közgyűlésről. (O. L. Repraesentationes).
[24] Weinacht a kamarához 1699. szeptember 16. (O. L. Repraesentationes).

Szentmárton, Tamási, Harsány, Körösszeg, Komádi, Vekerd, Sas, Régeny, Félegyháza, Bagamér, Mikepércs, Bagos Konyár, Derecske, Berettyóújfalu, Kaba, Sáránd, Tépe városokat, összesen huszat.[26] 1692-ben a 20 hajdúváros közül már csak 9 volt lakott. Az elpusztult városokból a hajdú lakosok egy része másik hajdúvárosba tudott költözni. Egyik-másik hajdúváros, mint például Szalonta, benépesült a török uralom alóli felszabadulás utáni és a Rákóczi szabadságharc kitörése közti időben. A császári hatóságok igyekeztek e hajdúvárosi kiváltságokat is megszűntetni. Derecske, Újfalu, Sáránd, Bagos hajdúvárosok síkra szállottak ugyan jogaikért, de bécsi körökben az a vélemény alakult ki, hogy a hajdúvárosok szabadságjogaikat a „törvénytelen" erdélyi fejedelmek idején szerezték, azért, mert harcoltak a fenséges császári ház ellen.[27] 1700-ban a kamara elrendelte a hajdúvárosok összeírását és addig élvezett és jogaikra vonatkozóan kimondta: „ez az alap és privilégium azonban az új viszonyok között semmiképpen sem állhat helyt, és hagyható érvényben, a hajdúvárosok tehát császár ő felsége javára ismét gyakorlatilag lefoglalandók és mind a tized megadására, mind más uradalmi járandóságok, tagság megfizetésére a többi alattvalók módjára kötelezettek."[28] Ezekután 1701 február 3-án kelt rendelettel elrendelték a hajdúvárosi birtokok lefoglalását. 1702-ben a kamara a fiskális birtoknak tekintett hajdúvárosokat Eszterházy Pál nádornak adományozta fizetése fejében. 90.000 forint ellenértékében. 1703-ban pedig még további falvakat és pusztákat adott át neki, így Bogyoszlóházát, Begécset, Atyást, Kismarját, Nagymarját, Mezőgyánt, Ugrát, Madarászt, Homorogot, Csépát, Radványt, Somlost. 1703-ban, a szabadságharc megindulásának évében, a vármegye egész nyugati része a Habsburgokat hűségesen kiszolgáló nádor birtokában volt.

A kamara 1692 után a megye területén érvényesítette a Neoacquistica Commisiot amelynek értelmében csak azoknak a nemeseknek adták vissza birtokaikat akik jogukat okmánnyal igazolni tudták. Így azután, mivel sok nemes család okmányai elvesztése miatt ezt nem tudta igazolni, birtokai a fiskusra szálltak. Ilymódon a fiskus lett Bihar megye legnagyobb részének földesura. A különféle birtokelkobzások is növelték a kamarai földterületet. A Thököly-felkelésben résztvett Zólyomi Miklós 14 faluját, valamint Veér Mihály, Bocskai István és Rhédey Ferenc volt erdélyi fejedelem birtokait a kincstár javára lefoglalták. A kamara megkezdte a hatalmas terület egyes részeinek eladását, hogy minél előbb pénzre tegyen szert. Így 15.000 forintért eladta a Zólyomiféle javakat, 14 falut Csáky Lászlónak, de néhány év múlva már újból eladományozta. Ez arra mutat, hogy egyes területek vételárát a kamara többször is felvehette. Gondosan ügyelt viszont a császári kormány

[26] *Győrffy István:* A hajdúk eredete. Magyar nép, magyar föld. 142. o.
[27] Opperstein a kamarához 1698. március 10. (O. L. Repraesentationes).
[28] *Mezősi:* i. m. 220. o.

arra, hogy a váradi püspökség és káptalan visszakapja összes birtokait. Több mint száz falu került ismét a váradi püspök hatalma alá. A megyében voltak nemesi városok is, mint Gáborján és Beregböszörmény, Ezeknek a kiváltságaikra sem volt a kamara tekintettel.[29]

A szerb betelepülés a török kiűzése utáni időben megnövekedett. 1690-ben, mikor a törökök a Balkánról kiszorították a császáriakat. Csernojevics Arzén pátriárka alatt 40.000 szerb család költözött Magyarországra. Biharban Várad visszafoglalása után a város Olaszi nevű részében telepedtek le a szerbek. Olaszinak Lipót már 1691 december 4-én kiváltságlevelet adott, tehát akkor, midőn a várban még törökök tartózkodtak. 1701-ben Bécs több évi előkészület után megszervezte a szerb, vagy korabeli elnevezéssel rác határőrséget, ugyanakkor a magyar végvári katonákat véglegesen elbocsátotta, csupán a győri és komáromi magyar őrséget hagyták meg további intézkedésig. A szerb határőröket nagy kiváltságokkal látták el. Kivették őket a megyék fennhatósága alól külön szerb hivatalnokokat állítottak az élükre, akiket királybíróknak neveztek és mindenképpen azon igyekeztek, hogy megfelelő, a magyarok ellen jól felhasználható katonaanyagot nyerjenek bennük. Jelentős mennyiségű földet is kaptak. Egy közgyalogos 18, egy lovas 24 holdat kapott, a kapitányok 192, a főkapitánynak már 384 hold jutott. Ezenkívül még külön kaptak rétet is. A földosztást a szerb katonáknak a megyék ellenállásával nem törődve, Bécs 1703 tavaszáig folytatta. Így a császáriaknak sikerült a szerbekben jelentős katonai erőt nyerni, hiszen Herdegg kamarai prefektus 1702. augusztus 10-i jelentésében a Tisza és Maros mentén a fegyvertfogható szerbek számát a bolgárokkal együtt 8.000 főre becsülte.[30]

A hegyaljai felkelést követő években Bécs méginkább hozzálátott minden esetleges ellenállás elfojtásához. 1698-ban a nemesektől és jobbágyoktól beszedette a fegyvereket, 1701-ben elrendelte 22 vár lerombolását azért, mert félt, hogy ezek kuruc támaszpontokká lesznek. Az országnak továbbra is nagy létszámú, mintegy 44.000 császári katonát kellett eltartania. Új adónemet vetettek ki a dohánymonopólium formájában. A Jászságot elzálogosították a német lovagrendnek. Mindezek csak lépcsői, de egyre inkább emelkedő lépcsői voltak Bécs elnyomó rendszerének. Biharban ezidőtájt tették földesúrrá Bécs hű támaszait, Eszterházy Pál nádort, Bánffy György erdélyi gubernátort, Tököli szerb határőrségi kapitányt. 1700-ban kitört a spanyol örökösödési háború. A Habsburgoknak nyugatra kellett szállítani hadseregük nagy részét. Mindez némi könnyítést jelentett volna az országnak, ha fokozódó veszteségek pótlására nem rendelték volna el 1702 október 8-án 8 lovas és 4 gyalogezred fölállítását. Ennek az is volt a célja, hogy a „rebellis"

[29] U. o. 213. o.

[30] *Takáts Sándor:* Kísérletek a magyar haderő felosztására. Századok, 1904. 341. o.

elemeket eltávolítsák az országból és a magyar katona nyugaton vérezzen a számára teljesen idegen érdekekért. Ugyanakkor otthon a császári zsoldosok tovább folytathatták fosztogatásaikat és Bécs remélte, hogy még zavartalanabbul hajthatja végre gyarmatosítási terveit. Valóban, a helyzet tarthatatlanná vált az ország lakossága számára és még a Bécshez hű nádor is sokalta a féktelen elnyomás eme rendszerét, éppen azért, mert tudta, hogy ez felkeléshez vezet.

A szervezkedés Bécs igájának lerázására már évek óta folyt. A kezdeményezést a jobbágyok, valamint a privilégiumaiktól megfosztott rétegek és a kisnemesek ragadták magukhoz A szegénylegények, a vagabundusok száma a hegyaljai felkelés leverése után sem csökkent. A császári ezredekben erőszakkal besorozott jobbágyokból sokan megszöktek és a bújdosók számát növelték. Biharban, ahol a Páldeák és Pálffy ezredek tartózkodtak, az ezen ezredektől megszököttek alkották a vagabundusok jelentős részét. Csatlakoztak hozzájuk az elbocsátott végvári katonák és a házukból porció nemfizetés miatt katonai executióval kiűzött jobbágyok is. A szegénylegények titkon gyűléseket tartottak és csak az alkalomra vártak, hogy lecsaphassanak a császáriakra. Gyűlöletük kiterjedt a megyét kormányzó nemességre is, mert ennek egy része császári szolgálatban is állt, és harmincadosi vagy provizori minőségben a kamara érdekeit képviselte. Így például Erős Gábor szatmármegyei nemes váradi provizor volt. Torday Ferenc, bihari másodalispán pedig a derecskei harmincadosi hivatalt is betöltötte. A kamara elnyomó rendszere azonban a nemesség jelentős részét is érintette, elsősorban a taxás nemességet, de a középbirtokos nemességet is. Az utóbbit igen bántotta a Neoacquistica Commissio működése, amely birtoka jelentős részétől fosztotta meg, továbbá az, hogy a kamarai hivatalnokok velük szemben is önkényesen léptek fel. Komáromy János nemes, székelyhídi postamester, kénytelen volt panasszal fordulni a kamarához, hogy Tallmayr prefektusnak „rancor"-ja van rá, ezért sertéseit kiverette a legelőről, két napig visszatartotta, más alkalommal 12 forint fizetését követelte tőle. Jellemző, hogy ugyanaz a Komáromy megyei esküdként résztvett abban a nyomozásban, amely a Tallmayr prefektus ellen 1698-ban elkövetett támadás részleteit derítette föl. Ez mutatja a nemesség ezen rétegének kettős arculatát Egyrészt érdekeik szembeállították a gyarmatosító rendszerrel és annak hivatalnokaival, másrészt épp erre a rendszerre igyekeztek támaszkodni a jobbágyok és szegénylegények ellen.

A népi kuruc mozgalom éveken át tartó szervezkedése meghozta gyümölcseit. A szabadságharcnak már csak alkalmas vezetőre volt szüksége, hogy meginduljon és ezt megtalálta II. Rákóczi Ferenc személyében. Rákócziban már a hegyaljai felkelés idején a szabadságharc vezetőjét látták a tömegek, akkor azonban nem vállalta a hegyaljai kurucok által felkínált szövetséget. Nem volt tisztában a felkelés céljával és an-

nak kitörése váratlanul érte, ezért Bécsbe igyekezett, hogy magát minden gyanútól tisztázza. Ő maga így ír erről: „Minden percnyi késedelem hosszúnak tűnt fel, mert a felkelésben, a forradalomban tapasztalatlan lévén, nem akartam, hogy elfogjanak és őrizkednem is kellett, hogy a bécsi udvarnak ellenem támadható gyanúit okosan és óvatos cselekvéssel magamról elhárítsam."[31] A hegyaljai felkelés tapasztalatai és Bercsényi meggyőző szavai rádöbbentették arra, hogy hol a helye. Egyre inkább átlátta, hogy Bécs zsarnoksága nem kíméli sem őt, sem a jobbágyait és hogy eleve elhatározták mind az ő tönkretételét, mind az ország lakosságának kifosztását és nyomorba döntését. „A telelő német katonaság tönkretette nyomorult jobbágyaimat távollétem alatt és panaszaik igen szomorítottak, ha közöttük voltam," — írta önéletrajzában.[32]

Határozott szándék azonban nem bontakozott ki benne, 1701-ben történt elfogatása, majd Lengyelországba való menekülése után sem. A segítséget a szabadságharc megindításához sokáig külföldtől, elsősorban XIV. Lajos francia királytól várta. A bújdosók követségei, amelyek 1702-től keresték fel, meggyőzték arról, hogy a népre kell támaszkodni, ha az ország szabadságát ki akarja vívni. 1703. május 6-án kibocsátotta a breznai pátenst, amely „az Isten és Törvényünk ellen képtelenül hatalmaskodó, zaklató, Portioztato, Adoztato, Nemessi szabadságunkat hatalmasson foglalo s fogyató, beczülletünköt tapodó, sónkat, kenyerünket el vevő, életünkön uralkodó s. kegjetlenkedő birodalom ellen" fegyverfogásra szólítja föl a nemzetet és bejelenti, hogy ő maga veszi kezébe a szabadságharc vezetését.[33] A pátens kibocsátása után Esze Tamásék kibontották a szabadságharc zászlaját. Június 7-én Dolhánál történt vereségük után végre Rákóczi személyesen vette kézbe az irányítást, valamivel hamarább, mint tervezte. Június 14-én átlépte a határt. Ideiglenesen ő is kudarcot vallott, de csapatainak első szervezése után már a siker reményében indulhatott ismét útnak. Július 7-én másodszor is elindult és 14-én kiért a síkságra. Július 18-án Naménynál kelt át a Tiszán. A tiszai átkelést követő nap történt meg a leszámolás a császáriakkal a biharmegyei Diószegen.

A diószegi népfelkelés és szervezői

A július 19-i diószegi népfelkelés szervezői Bóné András és Gödény Pál voltak. Nemsokára csatlakozott hozzájuk Koss Mihály, a szentjóbi helyőrség kapitánya. Bóné András végvári katona volt, majd Thököly

31 *II. Rákóczi Ferenc* Önéletrajza. Domján Elek fordítása. Miskolc, 1903 58. o.
32 U. o. 71. o.
33 *Esze Tamás:* II. Rákóczi Ferenc breznai kiáltványa. Századok, 1954. 314—315. o.

kapitánya. 1685-ben csapatával Vállajon és más bihari községekben állomásozott. Ezidőtájt Thököly már csak hada töredékeivel rendelkezett. Bónénak is mindössze 10 tized, azaz egy századnak megfelelő erő volt a keze alatt. Thököly elfogatása után Bóné valószínűleg a török elleni harcokban vett részt, majd Diószegen telepedett le. Az 1692-es összeírás már a diószegi szőlőbirtokosok között emlegeti Bónét, aki 20 kapásszőlőt bírt és Gödényt, aki 6 kapásszőlővel rendelkezett. Gödény Pálról megemlékezik a Várad ostrománál elesett Tesla Mihályról szóló halotti ének is.

„Kedves Gödény Pálom, aki voltál nékem
Sokszor a pogányon szerencsés vélem.
Mint ráró jobbkarom mellett segítségem.“[34]

1698-ban, mikor Bánffi György erdélyi gubernátor a pocsaji jószágot megszerezte, Gödényt helyezte oda tiszttartónak,[35] aki a diószegieknek akarta árendába adni Pocsajt.[36] Ez a törekvés nyilvánvalóan meghiúsult, hiszen a diószegi jobbágyok munkáját a pocsaji terület megművelésénél amúgyis igénybevették.

A bihari kurucmozgalom harmadik szervezőjének, Koss Mihálynak változatos és hányatott élete volt. Először 1680-ban tűnt fel, mint a böszörményi magyar hadak hadnagya, Nagyszegi Gábor kapitány mellett.[37] A böszörményi labancok élén portyázásokat hajtott végre a kurucérzelmű Debrecen ellen. Igyekezete főleg a debreceniek állatállományának megdézsmálására irányult.[38] 1688-ban mint gyalogos kapitányt említik, továbbra is a kurucok elleni harcokban vett részt és Belényes, valamint Debrecen felé portyázott.[39] 1689-ben mint szentjóbi kapitányról emlékszik meg róla a váradi ostromnál elesett Tunyogi Sámuel volt kuruc ezredesről szerzett szép ének.

[34] Történelmi Tár. 1879. 381. o.

[35] Szentgyörgyi József ecsedi udvarbíró Simon Petrus Glaser pocsaji postamesterhez. 1698. június 20. (O. L. Repraesentationes).

[36] Glaser Simon Petrus pocsaji postamester Benkovics váradi püspökhöz 1698. június 28. (O. L. Repraesentationes.)

[37] Nagyszegi Gábor régi császári zsoldban álló katonatiszt volt. Lipót 1674. április 3-án a felkelők javaiból adományozott neki. (O. Sz. K. Thaly gyűjtemény. Fol. Hung. 1389/1. 11—12. old.) 1678-tól volt böszörményi kapitány. Koss Mihály később így emlékszik meg róla: „Nagyszegi Gábor uram mind az aszszonnyal ő kegyelmével együtt, Böszörményben laktomban nagy jó kapitányom, kapitánynem voltanak.“ (M. H. H. S. XXXV. *Czegei Vass György* Naplója. 387. o.)

[38] Történelmi Tár, 1909. Csűrös: A debreceni diárium. A diárium egykorú írója nem mulasztja el az esetek ismertetésénél mindig hozzátenni, „Koss Mihók is jelen volt“, „Koss Mihók volt ez fő az dologban“. 540, 542. o.

[39] Olasz Ferenc Apafinak. 1688. február 25. *Szilády:* I. m. VII. 290. o.

„Tenéked is kedves kapitány társam
Vég Szentjóbban, Koss Mihály komámuram
Jót kívánok, hogy az hartzban én hadam
Gondot tartál, oltalmaztál, mint Uram.“[40]

Koss Mihály 1693-ban már Thököly kurucai között volt, mint ezeres kapitány.[41] Thököly bizalmi emberei közé tartozott, de a kurucságban egyáltalán nem volt állhatatos. Néhány hónappal később a császáriak elfogták.[42] Thököly és hívei azt gyanították, hogy szánt-szándékkal fogatta el magát. Ez után néhány évre eltűnik szemünk elől. Mikor 1703-ban felbukkan, ismét a szentjóbi vár élén találjuk.

A diószegi népfelkelés előkészítésének a részleteit teljes egészében nem ismerjük, de tudjuk, hogy a tiszaháti felkelés idején Biharban is gyülekeztek a kurucok.[43] A felkelés előkészítésében és megszervezésében a legnagyobb érdem Bóné Andrásnak, a régi tapasztalt katonának jutott, aki magasabbfokú ismereteket is elsajátított. Mikor Rákóczi csapataival átlépte a határt, ő már a Beszkidekben volt és onnan küldte vissza a fejedelem Diószegre, hogy szervezze meg a népfelkelést és gyűjtsön katonákat a szabadságharcnak a bihari falvak lakóiból.[44]

Bóné Andrásnak és az első kurucoknak a Beszkidekről Diószegre érkezéséről több későbbi folyamodvány szól. „Mikor kapitány Uram, úgymint Bóné András leérkezett Diószegre, akkor mi is vallásunk mellett Kegyelmes Fejedelmünk mellett megindultunk.“ — írták Kovács Ferenc és Megyeri Ferenc diószegi hadnagyok a fejedelemnek.[45] Tibor István katona özvegye így írta le meghalt férjének működését: „Mivel miolta az Úr Isten romlott nemzetünk eltapodtatott szabadságának helyben állítására felindította, az én szegény uram is Beszkéd alá fölmenvin, onnét mindjárt bizonyos dolgokirt Diószeg felé expediáltatott, holott is

[40] Történelmi Tár, 1879. 375. o.

[41] M. H. H. S. XV. 143. o.

[42] Thököly Sándor Gáspárnak 1694. január 7. „Az ellenség postáinkat két izben is felvervén, az leveleket is elnyerték; első úttal az Gyulára és Tömösvárra szóló levelekkel Koss Mihályt is elfogták és Lugosról Veteránihoz vitték.“ (M. H. H. S. XXXI. Késmárki Thököly Imre naplója 1693—94. évekből. Budapest, 1896. 88. o.)

[43] Nordermann diószegi prefektus Károlyinak 1703. június 5. Károlyi Oklevéltár. V. Bp. 1897. 9. old. „Az mely tolvajok felől írtam vala Nagyságodnak, hogy a Derecskére beütöttek volt, azok ekkori menésekben a Bárknál találván debreczeni nótáriust Pósalaki János uramat megfosztották és keményen megverték.“ Érdekes, hogy mennyire gyűlölt személy volt, a kuruc szegénylegények előtt még később is Pósalaki. L. erre nézve K. O. V. 159—160. old. ahol Pósalaki Pikó Demeter és Török Péter általi megkínoztatását panaszolja.

[44] Bóné András teljesen bírta a szegénylegények bizalmát. A szegénylegények éneke szerint.

„Egy szegénylegény volt az Esze Tamás
Magát megvonó jó Bóné András.“

Diószegen, ahol lakott, nem volt nemesi telke. Biztosan a személyükben nemesek közé tartozott.

[45] Kuruc katonák és házuk népe folyamodványai Rákóczihoz. (Sajtó alatt.) (Továbbiakban: Folyamodványok.)

reábízott dolgokban híven fáradozván, azok időktül fogva vékon tehetségeig magát haza szolgálattyában foglalta."[46]

Ezekből a folyamodványokból kiviláglik a diószegi népfelkelés szervezésének menete. Bóné bihari jobbágyokkal ment a határra a fejedelem elé, ott várta meg, amíg a kurucok megerősödnek, és azután tiszaháti, beregi és ugocsai szegénylegényekkel együtt tért vissza Diószegre. Itt július 19-én, a tiszaháti átkelés másnapján történt meg a leszámolás az elnyomó császáriakkal. Gödény Pál nem volt a határon, hanem Diószegen maradt és az ő házánál gyűltek össze a felkelők. Bóné kihirdette a breznai pátenst és fegyverbe szólította a lakosokat. A lakosok valóban fegyvert fogtak és a felkelés eredményeként levágták a zsaroló Norderman prefektust és elvették tőle a diószegiektől különféle címeken beszedett hatalmas összeget, 6—8.000 forintot. „Diószeget Gronczfeldtül hasonlójul foglalta el. Német praefectusát levágták és találtak nálla 8 ezer forintot és bort igen sokat... Bóné András nevű hadnagy, amelyet Kegyelmed ismert. Diószegen telepedett le, volt, vitt közibe legalább ezer embert."[47] Egykorú ének is megemlékezik a diószegi eseményekről. Soraiból sugárzik a sanyargató császári tábornok és prefektusa elleni gyűlölet.[48]

„Diószeg is kérdi az urát,
Hol vett annyi számú polturát?
A quantumról adion számot,
Mert nem hagynak többé vámot
Vennie s ennie,

A láda kolcsát elvesztette
Mert Bóné már megijesztette
Testin estek nagy mély sebek
Vérét nyalják vizslák s ebek.
Mondja Fort, hol Laport?"

A diószegi népfelkelésben résztvettek a szomszéd falvak és mezővárosok lakosai, erre azonban csak szórványos adatok vannak. A szentimreiek ott voltak a császáriakkal való leszámolásnál. „Mivel első tá-

[46] Folyamodványok. A fejedelem válasza 1705. december 22-én kelt.

[47] Csáki István Barkóczinak 1703. július 29-én. Th. gy. Fol. Hung. 1389/2. 146. old. Több más egykori levélben is: „General Gronczfeld uram diószegi kastélyát felverték és az mely jókat ott találtak elpraedálták." (Dul Mihály kohárynak. 1703. július 29. O. Sz. K. Th. gy. Fol. Hung. 1398/2. 148. old. „Diószegen lévő német tiszteket lecsabdosták és Diószegen is beszállottak, valami Bóné András nevű passusával járnak, az ki is commendójuk." (Ordódy György levele 1703. július 22. Th. gy. Fol. Hung. 1389/2. 143. o.)

[48] Magyarország Erdély hallj új hírt. (Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból. I/2. 1060. o.) A Nordermann által várt La Porta váradi parancsnok ezidőtájt már nem élt.

madásunkban elsőbbek, amint Kegyelmes Urunk tudhatja is, másoknál voltanak."[49] *A* diószegi események hírére a változékony hajlamú Koss Mihály, mint szentjóbi kapitány, a vár helyőrségével a kurucokhoz csatlakozott. Elhatározásának okait nem ismerjük. Minden esetre nagymértékben elősegítette az a tény, hogy a fiskus a szentjóbi katonáknak adott egyes kiváltságokat fokozatosan felszámolta.[50] A császáriak hátában kirobbant népfelkelés fontos mozzanatként illeszkedett be a fejedelem terveibe. Ha Bihar császári kézben marad, a váradi helyőrség a Marosmenti szerb határőrséggel karöltve állandó oldaltámadásokkal fenyegetheti a Tisza felé előretörő kuruc csapatokat. Fontos volt az is, hogy a bihari jobbágyokból minél előbb ezredeket szervezzenek, ezért Bóné a népfelkelés után otthon maradt Diószegen és innen irányította a szervezést.[51] A megyei nemesség egy része is csatlakozott július végére a szabadságharchoz. Buday István alispán is elment a kuruc táborba, ahol udvari kapitánnyá nevezték ki. Itt azonban nem sokáig töltötte be ezt a hivatalt, mert nem sokkal később már neki is volt ezrede. Ekkor csatlakozott Torday Ferenc, aki nemsokára nagylétszámú, teljesen bihariakból álló ezreddel rendelkezett.[52]

Torday csatlakozása azonban nem volt egészen őszinte és nem hasonlítható Bóné és Gödény kurucságához. Torday a nemesség azon részéhez tartozott, amely lényegében egyetértett a császári uralommal, ha az biztosította a jobbágyok kizsákmányolását. Már 1692-ben szolgabíró volt és ezt a hivatalát éveken át folytatta, közben 1694—98. között a másodalispáni széket is betöltötte. Később Derecskén telepedett le és harmincadosságot is vállalt.[53] Hadvezetése hozzá nem értése miatt már elejétől kezdve tele volt hibákkal és végül is katasztrófába torkolódott. A bihariak, noha hivatalbeli éveiből jól ismerték, kezdetben hozzá is bizalommal csatlakoztak. Augusztusban már másfélezer embere volt. A fejedelem megbízásából a Tisza vonalán tartózkodott és a Tiszapolgár—Ónod szakaszon hatolt előre ezredével. A Tiszántúl ezidőtájt már nagyszámban feltűnő szerbekkel harcolt. Eredményeket is mutatottt fel, de az ezredből sokan elestek. Egyedül Debrecenbe 12 szekér sebesültet szállítottak Torday katonái közül.[54]

[49] Eöllyüs János és Gödény Pál kapitányok ajánlása a szentimreieknek a fejedelemhez intézett folyamodványához. 1705. április 27. (Folyamodványok.)

[50] Weinacht váradi provisor a kamarához 1698. október 16. „Mivel Szent Jóbnak a mentessége már megszűnik, hogy végül is mit tegyek a felséges kamarai tanácstól várok utasítást. Úgy vélem, hogy mindazokat, akiknek bár mely csekély földjük van taxa fizetésre kell kötelezni." (O. L. Repraesentationes 1698. és *Borovszky:* Bihar-vármegye monográfiája. 612. o.)

[51] Július 22-én a szentmiklósiaknak adott protekcionalisában már főkapitánynak, tehát ezredesnek írja magát. Th. gy. Fol. Hung. 1389/2. 142. o.

[52] Extractus litterarum 29. július datarum. Th. gy. Fol. Hung. 1389/2, 150. o.

[53] Szolgálataiért a hencidai Zólyomi féle fiskális portiót kéri a kamarától. (O. L. Repraesentationes 1698. február 3.)

[54] Dul Mihály Kohárynak 1703. augusztus 15. Th. gy. Fol. Hung. 1389/2. 171. o.

Harcok Várad körül és az ostromzár kezdete

Bóné, mialatt ezrede szervezésével foglalkozott, hibát követett el. Nem biztosította csapatait a váradi császári helyőrség, valamint a belényesi és aradi szerb határőrök támadása ellen. Július 30-án Várad külvárosánál, Olaszinál táborozott. Kis Balázs öreg, sok ütközetben résztvett, akkor nyugállományban lévő szerb ezredes volt az olaszi szerbek parancsnoka, aki néhány évvel előbb a belényesi helyőrség élén állt és súlyos visszaéléseket követett el, ezért a bihari jobbágyok gyűlölték.[55] Katonái a jobbágyságot állandóan zaklatták állatállománya jelentős részét elhajtották. Azonban ez esetben is, mikor a jobbágyok panaszt emeltek Kiss Balázs és katonái féktelen magaviselete ellen, a kamara napirendre tért e fölött, anélkül, hogy Kiss Balázsnak bárminemű bántódása lett volna. Kiss Balázs most összegyűjtötte olaszi csapatait, csatlakozott hozzá Popovics Tekelija, vagy ahogy magát nevezte, Tököli[56] szerb határőrségi kapitány, aki a szegedi és aradi szerb csapatokat gyűjtötte maga mellé. Ezidőtájt már a kurucok is jelentős erőkkel rendelkeztek. A lovasságuk 4.000 gyalogságuk 3 000 emberből állott.[57] Ezek azonban nem voltak összpontosítva, hanem nagyobb részük Kálló vára alatt időzött, melyet a fejedelem ostrom alá vett. Itt nagyon kitüntették magukat a diószegiek, akik fejszecsapásokkal döngették a vár kapuját. Kálló vára július 29-én adta meg magát, ez alkalommal a kurucok 11 ágyút is zsákmányoltak. Bónénak Olaszinál tehát nem állhatott rendelkezésére az egész bihari kuruc erő. Július 30-án támadásra készült Olaszi ellen, mindössze 1000 emberrel. Böck őrnagy, a váradi császári helyőrség helyettes parancsnoka Tökölinek adott utasítást, hogy vegye fel a harcot a kurucokkal és szerb csapatait németekkel erősítette meg. Tökölinek a meglepetést kihasználva, sikerült Bóné katonáit a Körös és Parizs mocsaras ingoványaiba szorítani, ahonnan kikászálódni nem tud-

[55] Kiss Balázs hosszú évtizedeket töltött császári szolgálatban. A kurucok egy ízben elfogták, és ki akarták végezni, de megmenekült. Bécs ostroma idején a körülzárt Szatmárból ő ment Bécsbe, hogy a katonaság számára az elmaradt zsoldot kérje. Sikerült szerencsésen visszatérni, ezért I. Lipót ezüstserleggel tüntette ki. A török elleni harcokban tevékenyen résztvett. Lippa ostrománál első volt, aki a várba jutott. Később ezredet szervezett, de ezzel sok baja volt, úgy hogy csakhamar feloszlatta. 1699-ben ment nyugdíjba évi 600 forinttal. *(Takáts Sándor:* Kísérletek a magyar haderők feloszlatására. Századok 1904. 128. o.) Visszaéléseire Lusánszky Márton Ferenc belényesi provisór levelei vetnek fényt: „Jelenti (t. i. a provisor), hogy Kiss Balázs katonáinak nagy visszaélései miatt mint magának, mint a jobbágyoknak lehetetlen az ott tartózkodásuk." „Ha Kiss Balázs katonái a sokféle visszaéléseik miatt másfajta parancsot nem kapnak, vagy másképpen nem mozdítják el őket, őfelsége jövedelme és haszna csökkenést szenved egyetlen ember sem maradhat meg azokon a helyeken." (Extractus Litterarum Martini Francisci Lusánczky ... de dato 25 et 29 juli 1 Augusti 1692 Bellényesino exaratarum. O. L. Repraesentationes, 1693.)

[56] Lipót „érdemeiért" 1706. március 16-án családjával együtt megnemesítette. *Illési—Petkó:* Királyi könyvek 173. o. Életét lásd: *Márki:* Arad-vármegye története II. 277—294. o.

[57] Rákóczi emlékiratai. Bp. 1948. 43. o. A jezsuita Wagner szerint még több-

ván, a legtöbbjük belefúlt az ingoványba, vagy a németek és rácok fegyvere alatt hullt el. A visszavonulás utáni napon 500 főből álló kuruc erő gyülekezett Pocsajnál. Ezt a nem nagy létszámú erőt a császáriak fel tudták morzsolni. Állítólag 300 kuruc esett el, és csak a többi tudott visszamenekülni Diószegre [58] A szerbek sikereiken felbuzdulva a magyar falvakat prédálták és égették. Az aradi, gyulai, belényesi szerbek a Sárréte mellékét, valamint a Kunságon Karcagújszállást és Madarast elpusztították.[59]

Bóné kudarcát a szabadságharc vezetőinek kellett jóvátenni. A fejedelem, aki ezidőtájt Debrecen körül táborozott, sietve elindult, hogy a hű bihari jobbágyfalvakat megmentse a szerbek pusztításaitól. Augusztus 5-én este érkezett a kuruc sereg Rákóczi és Bercsényi vezetésével Diószegre. A tábor egy része a fejedelem vezetésével helyben maradt, másik részével, mintegy 7—8.000 emberrel, Bercsényi támadást intézett a váradolaszi szerbek ellen. A támadásban Bóné, Szőcs János és Torday Ferenc ezredei vettek részt, azonkívül litvániai tatárok és 200 lengyel.[60] A nagyobb létszámú erő sikert ígért és a meglepetés most az olaszi szerbeket érte. Augusztus 6-án hajnalban ért Olaszi alá Bercsényi csapataival. Itt a meglepett szerbeknek jóformán nem is volt idejük védekezésre, mert a pusztításaikért dühös kurucok mindet levágták és a szerbek lakta Olaszi várost is elpusztították. A július 30-i kudarcnál tőlük elvett zászlókból hatot visszaszereztek Tökölitől.[61] A szerbek másik vezére, Kiss Balázs az olaszi ostromnál halálosan megsebesült. Ugyanis, midőn kijött parolára, alkudozni a kurucokkal, puskalövéstől halálos sebet kapott és három nap múlva meghalt.[62] Valószínű, hogy eltévedt golyó ölte meg. Bercsényi Olaszi alól a délbihari síkságra indult csapataival és elfoglalta a fontos Szalonta és Sarkad hajdúvárosokat. Midőn azonban Gyula várát akarta bevenni és három ízben felszólította a parancsnokot megadásra, az minden alkalommal elutasítólag válaszolt, úgy, hogy Bercsényi kénytelen volt visszafordulni, nehogy az aradi és szegedi szerbek közrefogják.[63]

Az olaszi győzelem lehetővé tette Várad ostromzár alá helyezését. A város népe a kurucok győzelmét kívánta. Egy Nádasdi nevű polgárt a fejedelemhez küldtek oltalomlevélért, de visszafelé elfogta őt a káptalan udvarbírája s társaival együtt megbotoztatta őket kuruc érzel-

[58] A. R. II. 1. 27—28. o. Stepney jelentése Hedges miniszternek, Bécs 1703. augusztus 11.

[59] Gyöngyösi bírák és szenátus levele 1703. augusztus 6. Th. gy. Fol. Hung. 1389/2. 166 o.

[60] *Thaly:* Bercsényi család. III. Bp. 1892. 30. o.

[61] Baiz csongrádi praefectus jelentése. Th. gyü. Fol. Hung. 1389/2. 169. o.

[62] Diarium Arcis Praesidii Szathmáriensis. Aug. 12-i bejegyzés.

[63] Baiz prefectus jelentése és Stepney szeptember 5-i levele. A. R. II. 1-33. o.

mükért.[64] A váradi tisztek közül ekkor csatlakozott a román Hatzogán Markuly a kurucokhoz. A császáriak toborozni küldték ki, de ő a toborzott katonákkal a kurucokhoz csatlakozott, és Vetésre ment a fejedelemhez.[65] A bihari román jobbágyok egy része a szerbekkel való vallási közösség miatt ezekhez húzott, de jó részük még a török uralmát is inkább kívánta, mint Lipót fennhatóságát.[66] Váradon lakott Szoboszlai

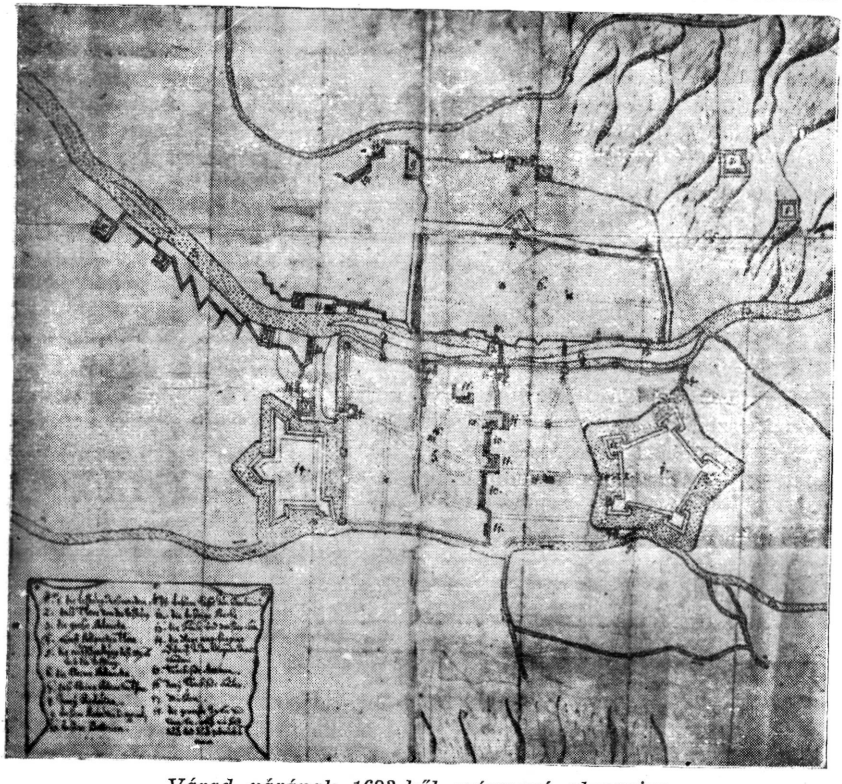

Várad várának 1692-ből származó alaprajza.

[64] *Borovszky:* Bihar vármegye monográfiája. 200. o. Nádasdit Csatár község lakói között említi az 1692-i összeírás.

[65] Pekry 1706. április 20-i ajánlólevele szerint. O. L. II. R. F. szh. lt.

[66] Kiss Balázs 1703. május 20-án Eszterházy nádorhoz „Várad megszállása idején látván az hadi harczegek és commandérozó generálisok, hogy török praesidiumok között lévő oláh és más közönséges lakosok többen annyi elességet hordtak be a töröknek, hogyha nyáron Várad alatt voltunk is, mit sem ért, mert más nyárig is beélhették éléssel. Kire nézve tetszett az hadi uraságnak, hogy a török véghelyek közül a lakosokat elkergessék és ha nem cselekedték, fegyverrel vágják és tűzzel emésszék azon lakosokat." Th. gy. Fol. Hung. 1389/23. 27. o. Modern másolat Bihar-megye levéltárából.

Sámuel diószegi szőlőbirtokos, aki az első alkalommal csatlakozott a fejedelem hadához.[67] Ilyen körülmények között kedvezően alakult a helyzet a kurucok számára. Az ostromzár megkezdésére megvolt a lehetőség. Maga a vár sem volt bevehetetlen, minden korszerű követelménynek megfelelő erősség.

Már a török elleni hosszú ostrom is alaposan megrongálta, de még inkább veszélyeztette az, hogy a közeli szőlőhegyekről jó belövés nyílt a várra. A vár korszerűsítésének tervét kidolgozták ugyan Bécsben, de nem hajtották végre. Péntekhely és Velence városrészek eltűnése viszont javította helyzetét, mert a védőrség számára szabad kilövést tett lehetővé.[68]

A vár ostromzár alá vétele azonban nem indult meg elégséges erőkkel. A kurucok nem rendelkeztek megfelelő tüzérséggel az ostrom megindítására és a zárlatot sem tudták úgy végrehajtani, hogy teljesen elvágják a vár összeköttetéseit. A blokádban eleinte Bóné és Gödény ezredei vettek részt, de ezek csakhamar más feladatot kaptak. Torday ezrede ezidőtájt nem volt Várad alatt, hanem átkelve a Tiszán egész Ónodig hatolt és Borbély Balázs ezredével együtt résztvett a város megvételében, valamint a Montecuccoli-ezreddel ezidőtájt folyó harcokban.[69] Tordayról azonban még remélték a császáriak, hogy visszatér hozzájuk. Egyik ismeretlen jóakarója „nemcsak elvesztett jószágának visszaadását, sőt eő Felségének ígérete szerint sok más rendbéli kiváltképpen való gráciának megadását" ígérte.[70]

Torday csatlakozása nem volt önkéntes. Atállása a kurucokhoz, ennek ellenére jelentős lépés volt a jobbágy-nemesi összefogás Biharban való kialakításához. A megyei nemesség jelentős része ezidőtájt már felhagyott a kezdeti ingadozással és szembefordulva a császáriakkal, kuruccá lett. Torday kezdetben igyekezett a népre támaszkodni és meglehetősen nagy létszámú ezrede gyakran csak vasvillával felfegyverzett földnépéből alakult meg, azonban nem volt alkalmas arra, hogy a bihariak kezdeti bizalmát később is megtartsa. Nem tudott a néphez közelkerülni és ami még annál is nagyobb baj, katonailag teljesen képzetlen volt. Amellett nem nagyon törekedett arra, hogy az ezredébe tömegesen sereglő bihariakból ütőképes ezredet szervezzen. Hadvezetése csőddel járt és ezrede egyik vereségét a másik után eredményezte.

[67] Károlyi levéltár. Kuruckori iratok. 1707. dec. 1. A—13.

[68] *Gyalókai:* A váradi vár. H. K. 1942. 91—92. o.

[69] Az ónodiak maguk jöttek ki a kurucok elé, mire a Tokajból jött németek bosszúból az ónodi lakosságot mészárolták. Darvas Mihály Dúlnak 1703. augusztus 26. Th. gy. Fol. Hung. 1389/2. 185. o.

[70] Nem világos, hogy milyen elvett birtokokról van szó. Talán a „Neoacquistica Commisió" által a Torday családnak vissza nem adott területekre célozz az ismeretlen levélíró. Várad 1703. szept. 27. O. L. II. R. F. szh. lt. IV. 2. a. Kiadva: H. K. 1954. I. 295. o.

A bélfenyéri ütközet

Bóné augusztus folyamán ezredével a váradi ostromzárban vett részt. Noha az egyáltalán nem volt megfelelő erejű és inkább csak a megfigyelésre szorítkozott, Fels ezredest, a császári helyőrség új parancsnokát, csak megfelelő katonai kísérettel lehetett a várba behozni. Löffelholz, az aradi parancsnok két ezred szerbet rendelt ki, hogy Felsnek a Jenőből Váradra való megérkezését biztosítsák. A szerbek vezetője ismét, az ilyen vállalkozásokban már nagy gyakorlatra szert tett, Tököli volt. Bóné azonban résen állt. Tisztában volt vele, hogyha Fels bejutása sikerül és a császáriak még erősítéseket is tudnak a várba juttatni, Várad megvételének még a reménye is eltűnik. Ezredével megindult és maga mellé vette Majos István és Bozóki Pál ezredeit is.[71]

Közben a császáriak tervüket végrehajtották, mert Felst bejuttatták a várba. Nem maradt más hátra, mint hogy megvárják az Arad felé visszatérő szerbeket és akkor csapjanak le rájuk. 1703. szeptember 1-én Bélfenyér községnél találkoztak a visszatérő császáriakkal. Tököli úgy állította fel csapatait, hogy a német századok középre kerültek, míg a szerbek a két szárnyat tartották. Arra számított, hogy szerb csapatai feltartóztatják a kurucokat, míg ő a német századokkal igyekszik áttörni a vonalukat. Azonban fordítva történt, a németek tudták feltartani a heves kuruc rohamokat, de a szárnyakon a szerbek csakhamar meginogtak és szétfutottak. Stolz német százados, aki már ismerte a helyi viszonyokat, igyekezett a szétszéledt szerbeket egy erdőszélen ismét összegyűjteni.

Sikerült neki újból rohamra vezetni őket, de Bóné katonái a másik két ezreddel együtt visszaverték a támadást. Midőn pedig a szerbek a fosztogatáshoz láttak hozzá, a heves és változó szerencsével folytatott küzdelem a Bóné vezette kurucok javára dőlt el. A harcból kivette részét két kapitánytársa is, akik közül Bozóki a helyszínen esett el, Majos István pedig néhány nap múlva Debrecenben halt meg. A két fél veszteségét pontosan nem ismerjük. Császári forrás szerint, mindössze 100-an estek el mindkét részről, ennél azonban sokkal nagyobb lehetett a veszteség, amely kuruc részről is komoly áldozatokat jelentett. Végül mégis megnyerték az ütközetet és száz szerbet foglyul ejtettek. Jelentős

[71] Majos István az első kurucok egyike volt. Munkácsnál ő mentette meg a fejedelem életét. Bozóki Pál régebben mint kállói alkapitány szolgált. Azon végvári tisztek közé tartozott, akik erélyesen felléptek a fiscus túlzott követelései ellen. A rengeteg és elviselhetetlen portio fizetés miatt Kálló város lakói közül: „Sokan már mindenükből kifogyva kényszerültek innen elköltözni, és máshová távozni, városunknak végső pusztulását észleljük." Folyamodványában Bozóki a kállói esküdtekkel együtt a kamara által elvett két városi csapszék és a mészárszék visszaadását kéri. (O. L. Repraesentationes 1693. jan. 8.) Később a katonaságtól visszavonult, majd 1698-ban elvállalta a kállói postamesteri hivatalt. Július 29-én Kálló megvételekor csatlakozott a kurucokhoz, ahol csakhamar ezeres kapitányként látjuk viszont. Működése azonban egy hónapnál alig tartott tovább, mert Bélfenyérnél elesett.

zsákmányra tettek szert, ezt Bóné személyesen mutatta be a fejedelemnek.[72]

A bélfenyéri harc bebizonyította a kurucok szívósságát és küzdenitudását. Megmutatta, hogy a Bécs által dédelgetett és ütőkártyának felhasznált szerb határőrökkel szemben is megállják a helyüket. Bóné megmutatta, hogy régi katonai tapasztalatait jól tudja hasznosítani a szabadságharcban és okult az olaszi rajtaütésnél vallott kudarcából. Mindamellett nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a császáriak eredetileg kitűzött céljukat, az új parancsnoknak, Felsnek a váradi várba való bejuttatását még az ütközet előtt elérték. Mindez azonban nem csökkenti azt az eredményt, hogy az ilyen nehéz küzdelemhez hozzá nem szokott kuruc csapatok és köztük a nagy létszámban harcoló bihari katonák, megfelelő vezetés alatt jól megállják a helyüket.

A váradi és szatmári ostromzár

A bélfenyéri győzelem idején a kurucok már messze jártak a tiszaháti és tiszántúli kiinduló pontjaiktól. Augusztusban átkeltek a Tiszán és a felkelés zászlóját Borsod, Gömör és Heves vármegyékben lobogtatták. Szeptemberben már Léváig jutottak. Ugyanakkor szeptember 21-én a fontos Szolnokot is hatalmukba kerítették. Augusztus közepén a kuruc felkelők számát 16.000-re, szeptember végén már 30.000-re becsülték. A felkelés hullámai hatalmas folyamként árasztották el az országot. A császáriak a várakba zárkózva igyekeztek az áradatot feltartóztatni. Ugyancsak a várakba zárkózott a gyanakvó középnemesség nagy része is, a kuruc csapatok előrehaladása után azonban csatlakozott a szabadságharchoz. A császáriak nem tudták a kuruc csapatok diadalmas útját feltartóztatni. A következő hónapokban a felkelés lendülete a felvidéki részen egész a nyugati határig jutott. Október elején az ország 72 megyéjéből már csak 10 volt teljes egészében a császáriak kezén. Ocskay veresége Lévánál október 31-én csak időszakos megtorpanást jelentett. Bercsényi és Károlyi hadteste november 12-én Losoncon egyesült és 15-én Zólyomnál megverte Schlick császári tábornok csapatait. A visszavonuló Schlicket Rajecnél Winkler kuruc ezredes hajdúi és a szlovák felkelők november 23-án újból megverték, Ocskay november 27-én Lévát is visszafoglalta. Schlick serege maradványait egész Pozsonyig vonta vissza. A harcok színhelye tehát messze került Bihartól. Valójában azonban több császári helyőrség volt közelében, mint Arad, Gyula, Szeged, valamint a szerb határőrség részéről is állandó becsapásokkal, portyázásokkal kellett számolni. A bihari küzdőtér tehát nem maradt elszigetelt terület, hanem az ott folyó harcok részévé váltak az ország délkeleti szögletén folytatott küzdelemnek.

A váradi ostromzár megerősítésére a bélfenyéri győzelem után lett

[72] *Wagner:* Historia Leopoldi II. 744—745. o. Diarium szept. 15-i bejegyzés.

volna lehetőség, de ezt az alkalmat elszalasztotta a kuruc katonai vezetés. A váradi blokád nemcsak hogy nem erősödött, hanem inkább gyengült. Ennek az volt az oka, hogy a fejedelem sokkal fontosabbnak ítélte Szatmár várának bevételét, mint a Várad körüli harcokat. Kétségtelen, hogy Szatmár jóval inkább be volt ékelve a kuruc csapatok által megszállt terület közé és várőrsége nagyon könnyen meg tudta zavarni az egyes hadmozdulatokat, de a váradi ostromzár ilyen tervszerűtlen végrehajtása végeredményben nagy kárt okozott a kurucoknak. Arad mellett Váradra tudtak támaszkodni elsősorban a szerb határőrök, akik mindig biztos háttér gyanánt tudták maguk mögött pusztító portyázásaiknál, másrészt éppen Várad zárta el az utat Tisza—Maros-menti szállásaik felé. Ezeknek felszámolása nemcsak katonai szempontból lett volna jelentős, hanem megnyitotta volna az utat a kurucokkal barátságos viszonyban álló török birodalom felé. Az Erdéllyel való összeköttetést is nagyon megkönnyítette volna, ha Váradot a kurucok elfoglalják. A Váradot tartó császári helyőrség gyakran jutott a végső szükséghez közel, a várat azonban az éveken át tartó zárlat ellenére sem tudták bevenni a kurucok.

Ezidőtájt, midőn szeptembertől Belényesen is kuruc helyőrség volt és Váradot megfelelően el lehetett volna zárni dél felől is, Bóné ezredének az ostromló csapatok közül történő elrendelésével a vár helyőrsége ismét lélegzethez jutott. Nem pótolta a Bóné-ezred elvonulását Torday ezredének a Tiszántúlról történt visszarendelése. Az ezred Bóné vezetésével a szatmári ostromzárhoz ment, itteni működésük azonban ideiglenes jellegű volt és nem befolyásolta lényegesen a Szatmár körül kialakult helyzetet.[73] A vár körül folyó harcokban Bóné megszokott erélye és bátorsága szerint tevékenyen résztvett.[74] Október 19-én került sor kisebb összecsapásra. A szatmári várőrség portyázókat indított Vetés felé, ahonnan visszatérve a kurucok részéről semmi mozgást nem észleltek. Mikor azonban újból kimentek Szentmártonra takarmányszerzés végett, a mindenütt éberen őrködő kurucok két helyen is útjukat állták a visszatérő császáriaknak. Előnyösebb helyzetben voltak, mert azokat sikerült közrefogni. A császáriak megkísérelték ugyan, hogy fegyverrel utat vágjanak maguknak, de soraik felbomlottak és vesztesként kerültek ki a küzdelemből. Egy káplárjuk és 5 lovasuk elesett, négyet tíz szolgával együtt elfogtak a kurucok. Vesztettek még 30 lovat és szekeret is. A kuruc katonák közül is többen elestek, egy Kun Péter nevű zászlótartó pedig a szatmáriak fogságába esett. Az ütközet he-

73 Bóné október 21-én a szatmári táborból ír Andrássy Jeremiásnak: „Az ország elunván az portiot, mint fegyverben van, hat vár vagyon sub obsidione, vagyunk százezren." A. R. I. 1. 328—329. o, Ugyanaz nap írt kapitánytársaival együtt Glöckelsberg szatmári parancsnoknak a fogolycsere ügyében. U. o. 331. o.

74 A vár október 8-ig történt ostromát lásd *Esze Tamás:* Tiszántúli hadjárat. Bp. 1951.

vességét a császári helyőrség naplója a jelenlévő híres kuruc tiszteknek, Bóné Andrásnak és Szőcs Jánosnak tulajdonította.[75]

Bóné ezredével együtt nem sokkal az október 19-i csete-paté után eltávozott Szatmár alól. Egy hét múlva már otthon, Diószegen találjuk. Itt élesen kifakadt a kuruc katonaság ama része ellen, amely komoly ütközetben való részvétel helyett csak a prédálást kereste és gyakran nem tett különbséget barát és ellenség között. Azonban nem magukat a katonákat, hanem fegyelmet nem tartó kapitányaikat hibáztatta kóborlásaikért és kihágásaikért.[76] Bóné ezredére egyszerre több helyen is szükség lett volna. Egyrészt Várad felszabadítására Kolozsvárból németek indultak el, másrészt a szerb határőrök Makó felől igyekeztek segíteni a zárlat alatt tartott császári helyőrséget. A fejedelem arra gondolt, hogy Bónét küldi Várad alá, hogy a németeknek és szerbeknek útját állja.[77]

A bihari kurucok Erdélyben

Ha azonban Bóné ezredére szükség volt a németek és szerbek Várad alatti összeköttetésének meggátlására, ugyancsak szükség volt rá Erdélyben, ahol a fejlemények megkövetelték jelenlétét. A németek Jenő körül gyülekeztek, hogy Várad felmentésére utat törjenek maguknak. Bónénak az volt a feladata, hogy ezt meggátolja és megakadályozza a belényesi vidék elpusztítását. Mivel azonban a jenői német gyülekezéséről szóló híreket nem követte közvetlen támadás, a fejedelem szükségesnek látta, hogy Bóné ezredével Erdélyben működjék, s csak Torday maradjon Várad alatt.[78]

Rákóczi, mikor Bónét ilyen fontos feladattal bízta meg, nemcsak a régi harcedzett tisztet látta benne, akiben katonái feltétlen megbíznak, hanem tudta azt is, hogy nem híve annak a felfogásnak, hogy a katona ott szerez, ahol talál. Ez a felfogás, mint a portyázó, zsákmányszerző harcmód tartozéka, megvolt különösen a tiszántúli ezredeknél és az olyan ezredeseknél is, mint Koss vagy Gödény. Ezért ezekre minden vitézségük ellenére sem lehetett komolyabb feladatokat bízni. Zsákmányszerzéseikkel, a szegénység zaklatásával elidegenítették maguktól a lakosságot. Katonáik nem szokták meg a fegyelmet, a harc hevében is csak a várható nyereséget keresték, nem törődtek az ellenség megsemmisítésével. Nagyobb szabású hadmozdulatokra már azért sem gondoltak, mert ilyen alkalmakkor nagyobb volt a veszteség és kisebb a zsák-

[75] Diarium október 19. Kun Pétert Szalacs község lakói között említi az 1692-i összeírás.

[76] Bóné felfogását jól tükrözik éles szavai: „Elsőben kérem, hogy ki ki zászlaja alá, ezeriben menjen; annak utánna, ha nem fogadja: valahol valamelyiket passus nélkül találom, mint ellenséget vágatom." Bóné Sennyeinek október 26-án. A. R. I. 1. 229. old. Szatmár alóli távozását a várbeliek csak november 5-én tudták meg. „Észrevették a mieink, hogy Bóné András ezredes válogatott lovasságával ezekben a napokban eltávozott és Erdélybe vette útját" Diarium november 5.

[77] Rákóczi Sennyei Isvánnak Tokaj. 1703. október 22. A. R. I. 1. 132. o. Valószínűleg ezen levél vétele után indította útjára Sennyei a Bóné ezredet.

[78] Rákóczi Sennyeinek október 29—30. A. R. I. 1. 137—138. o.

mány, mint portyázáskor. Persze a portyázó harcmódjuk nagyon alkalmas volt a császáriak nyugtalanítására, zaklatására, erejük morzsolására. A portyázó harcmód tette lehetővé, hogy egy-egy vereség után a kuruc csapatok ismét összegyűljenek és a magát győztesnek vélő ellenség hátában rajtaütésszerű támadásokat intézzenek. Az egykorú, a népből kikerült énekes a darazsakhoz hasonlította a kuruc katonákat.[79] Harcmódjuk is hasonlatos volt a darázscsípésekhez. Darázscsípésekkel azonban nem lehetett halálos sebet ejteni a császári seregen. Ezek megzavarták és megbontották ugyan sorait, de nem voltak alkalmasak a végső győzelem kivívására. Már pedig, különösen a tiszántúli hadtestnél, a portyázó hadviselési mód uralkodott. Az egyes kapitányok jórészt még Thököly idejéből vették át ezt a harcmódot és nem nagyon gondoltak a fejlődésre. Ellenezték a regularitást és a fegyelmet, részben megszokásból, részben kényszerűségből kitartottak a csiripelő harcmód mellett, mert másképpen nem tudták ellátni magukat. Így azután sok régi, tapasztalt tiszt jelenléte ellenére nehéz volt olyant találni, akire nagyobbszabású harcfeladatokat lehetett bízni. Bóné sem érte el mindenben a megfelelő színvonalat, ő sem volt reguláris tiszt, de legalább két előnyös tulajdonsággal rendelkezett, amint az a fejedelem is észrevette. Egyik az volt, hogy tapasztalatait nagyobb vállalkozásnál is jól tudta hasznosítani, másik abban állt, hogy katonái és a szegénység bíztak benne. Erdélyi vállalkozása előtt Bóné élesen fellépett a kóborló, szegénységet prédáló, a kurucságot csak ürügyül tekintő kapitányok és katonák ellen. Nem sokkal később a fejedelem azt írta róla elismeréssel: „Nem olyan embernek ismertük lenni Bóné Andrást, hogy hadai között elkövetni szokott keménysége szerint, ha szintén Erdélyben parancsolatunkból bemegyen is, hogy hadainak szegénységen való prédálást követni megengedje."[80]

Bóné feladata Erdélybe küldetésekor az volt, hogy menjen Somlyó felé, egyesüljön Orosz Pállal és a Kolozsvárnál álló németekből és némi székely hadból összeszedett császáriakkal szembeszállva, azokat megverve, a kuruc seregnek utat nyisson Erdély belsejébe Bóné ezredével október végén elindulván, november 2-án elfoglalta az Erdélybe vezető úton lévő fontos Sebesvárt.[81] Ezután folytatta útját, hogy Orosz Pállal egyesüljön. Sikerült neki az összeköttetést megteremteni, mielőtt még Kolozsvártól északkeletre, a Szamos folyó melletti Bonchidánál, november 10-én ütközetre került volna sor. A bonchidai ütközet tulajdonképpen két részből állt. Első alkalommal a kurucok a gubernium parancsára felültetett székelyekkel álltak szembe, akiknek Thoroczkai István

79 „Uruk mellett voltanak ők, mint egy lelki más.
Jánki Péter,
Zöld Demeter,
Voltak mint darázs."
(A szegénylegény éneke. Szöveggyűjtemény. I. 2. 1071. o.)
80 Rákóczi Sennyeinek november 2. A. R. I. 1. 139. o.
81 *Czegei—Vass* Napló. M. H. H. S. XXXV. 369. o

volt a vezetőjük. A székely hadak létszáma 1100 fő volt, de sokan közülük kurucérzelműek voltak, úgy hogy komoly ellenállást nem is tanúsítottak. A kurucok is kímélték a székelyeket, érzelmeiket ismerve, ezért azok csak 20 embert vesztettek. Thoroczkai István megpróbált menekülni, de elfogták és csakhamar ő is a kurucok közé került. A kurucok közeledésének hírét megtudták Kolozsváron, mire az ottani parancsnok valamennyi rendelkezésére álló erőt ellenük küldött. A Thoroczkai-féle had szétszóródásáról még nem volt tudomása. Két németnek lett volna a feladata, hogy hírt vigyen a székelyeknek a német csapatok jöveteléről, ezek azonban eltévedve, a kurucok közé kerültek és így éppen azok értesültek a kolozsváriak közeledéséről. Bóné és Orosz, kihasználva az alkalmat, seregükkel meglepték a gyanútlan németeket, akiknek idejük sem volt arra, hogy harcrendbe fejlődjenek. Ezért azután súlyos veszteségeket szenvedtek és több mint 500 emberük esett el. Itt is felhasználták a kurucok ellen a szerbeket, de ezeknek segítsége már csak csekély számuk miatt sem lehetett jelentős, katonailag sem lehettek nagyértékűek, mert elszaladtak és elszöktek. Bóné és Orosz katonáinak veszteségéről ellentmondó adatok vannak, de több adatot összevetve, az nem lehetett jelentős és 60—70 fő körül mozoghatott.[82] A bonchidai ütközet jelentős lépés volt Erdély felszabadítása felé.

A kuruc tisztek ügyesen alkalmazták a váratlan támadás előnyét és ez sikerre is vezetett. Hiba volt viszont, hogy nem üldözték a szétszórt császáriakat és meg sem kísérelték Kolozsvár azonnali gyors elfoglalását, ami azt eredményezte, hogy itt is hosszadalmas, nagyobb erőket lekötő ostromra volt szükség.

Bóné részletes jelentést küldött az ütközetről. Kár, hogy csak kivonata marad meg, de így is érdekes részleteket tudunk meg a harc lefolyásáról és eredményéről: „Katonaságomat Orosz Pálával egyesítve, mint egy ezernyi székelyt megtámadtunk, azokat teljesen szétszórtuk, tábornokukat, Thoroczkai Istvánt, kapitányokat, hadnagyokat, 283 fogollyal a fejedelemhez küldtük, azután Bonchidára beszállván a kolozsvári parancsnok német, magyar, rácz katonasága a harcmezőre kijött. Mi szembeszálltunk velük, szerencsésen megütköztünk. Isten segítségével őket megvertük és egy mérföldnyire Kolozsvártól üldözve, majdnem mindet megsemmisítettük." Az ellenséges veszteséget 568 emberre becsülte, míg az ő ezredéből mindössze 7 katona esett el és 25-en sebesültek meg.[83]

[82] A Bonchida-i ütközetre: Károlyi oklevéltár V. 51—52. o. *Czegei—Vass* Napló. M. H. H. S. 369—370. o. A. R. I. 1. 239. o. *Szakál* Napló. T, E, II, 52, o. Diarium november 30.

[83] Bóné Sennyeinek november 16. Nagyalmás A. R. I. 178. o. Sennyei Glöckelsbergnek írt levelében ugyancsak 568 főnyi császári veszteséget ír elesettekben, kétszázat pedig foglyokban. Diarium, november 30.

Bóné portyázásai Várad alatt

Bónénak a bonchidai ütközet után ezredével vissza kellett térni Várad alá, mert közben Torday rossz vezetése miatt az egész ostromzár kétségessé vált. Torday keze alatt 2500 gyalogos és 300 lovas volt. Ezzel az erővel nagyobb, támadójellegű hadmozdulatot kezdhetett volna. Erre azonban nem vállalkozott, hanem csak apró portyákat küldött Várad felé. Beckers őrnagy, a váradi helyettes parancsnok november 10-én 500 főnyi erejű csapattal meglepte a gyanútlan kurucokat, s arra kényszerítette őket, hogy felszerelésüket otthagyva, meneküljenek el. A császáriak kezére jutott több kuruc zászló is.[84] A veszteség jelentős volt, hiszen egyedül Diószegről négy zászlóalja (sereg) katonának nyerték el mindenét és így a had, mely főleg kaszákkal volt felfegyverezve, ruhátlan is maradt és eloszolni készült.[85] A kuruc tábor Püspökinél történt felverése együttjárt a falvak lakóinak menekülésével és a Várad környéki helységek pusztulásával.[86] Röviddel a püspöki dúlás után, november 18-án a szerbek Belényest is felégették és végigpusztították Délbihart. Csak ezután érkeztek nagyobb létszámú kuruc csapatok Belényesre, hogy a vidéket további pusztulástól megóvják.[87]

A visszaérkező Bóné ezredének a váradi ostromzár erősítése mellett az volt a feladata, hogy Szappanos István ezredével együtt oltalmazza Belényest és vidékét a szerb pusztításoktól.[88] A fejedelem egyideig azt is tervezte, hogy a két ezredet Abrudbányára küldi, „az ott kívántató praesidiumok helyreállítására", de erre mégsem került sor. Az ezred november végén újból Várad körül, a bihari földvárnál tartózkodott. Bóné lesből a várból kijövő váradi császári csapatokra támadt és Alpárfalunál 10—12 főnyi veszteséget okozott nekik a csete-patéval. Két századát Belényesre küldte, ő maga az ezred többi részével Biharnál maradt.[89] Néhány nappal később Jármi Ferenccel, ezredes társával együtt Kér falunál csapott össze 200 császárival. December 8-án felégették a váradi vár alatt lévő sörfőzőt és lecsapdosták a külvárosi házakban állomásozó labanc hajdúkat.[90]

Nem sokkal később Bóné ezredével ismét Szatmár alá vonult, ahol

[84] Whitworth Hedgesnek november 28. A. R. II/1. 65. o.

[85] Torday Sennyeinek Bihar november 14. A. R. I. 1. 177. o.

[86] Komáromy János Ramocsaházy Györgynek Székelyhíd november 20. „Lehetetlen volt szekeret állítanom, mert Bihar, Püspöki, Csatár és Újlak az egész föld szekere hátán volt és futott, amint ma is puszták azon helyek excepto csatár" A. R. I. 1. 244. o. Továbbá Major György és Balogh János hadnagynak dátum nélküli levele Sennyeihez. „Ez mai szombat nap reggelén Várad alatt lévő Tordai Uram táborát széllyelverték, levágták, Püspökit felégették, amelyet szemünkkel láttunk."

[87] Várnay Gáspár Ramocsaházynak Belényes december 12. A. R. I. 1. 193. o.

[88] Rákóczi Sennyeinek november 24. A. R. I. 1. 147. o.

[89] Bóné Sennyeinek november 27. A. R. I. 1. 183. old. A váradi labanczok Szekerekből sáncot csinálva reggeltől fogva délig állott velek a harc, de erősségükbül ki nem verhettük."

[90] Jármi Sennyeinek december 10. A. R. I. 1. 192. o.

az ostrom szintén igen lassan haladt előre. Itt azonban csak rövid ideig időzhetett, mert alig hogy odaérkezett, a fejedelem visszarendelte. A szerbek ugyanis megint kezdtek Várad felé mutatkozni és Rákóczi attól tartott, hogy „nagy csapást tehet a rácz Bóné nélkül".[91] Eredetileg Orosz Pállal egyesülten Erdélyben kellett volna működnie Bónénak, aki december 28-án indult meg Szatmár alól, de csakhamar más feladatot kapott ő is, Orosz Pál is.[92]

A bihari katasztrófa

Közben Löffelholz aradi császári parancsnok utasítást kapott Bécsből Várad felszabadítására. Löffelholz maga mellé vette a szerb Tökölit és a szegedi helyőrséghez tartozó de la Roche alezredest és 1704. január 7-én Váradra érkezett. Itt a helyőrségből 100 német, valamint 400 huszár és hajdú csatlakozott hozzá. Még az éjszaka folytatta útját a bihari földsáncig, ahol a kuruc csapatok tartózkodtak. A tábor vezetői Jármi Ferenc, szabolcsi nemes, kisvárdai parancsnok, Torday ezredes és Mosich Gergely, vagy másnéven Székely Mózes nevű kapitány voltak.[93] Csapataik létszáma mintegy 2000 fő lehetett. Az ellenség Jenő körüli gyülekezéséről az ottani jobbágyok útján értesítést kaptak ugyan, de paraszthírnek tartották és nem vették figyelembe. A sáncoláshoz hozzákezdtek és két sánckaput már elkészítettek, de nem számítottak a császáriak gyors támadásával. Emiatt azután január 7-én Löffelholz csapatai rajtuk tudtak ütni. A császáriak ereje körülbelül egyenlő volt a kurucokéval. A támadást kora hajnalban kezdték, 100 lépésre megközelítve a sáncokat. Gránátosaik az árkokból támadtak, közben a gyalogosok állandó puskatűzzel zavarták meg a kurucokat. Négy császári ágyú is tüzelt a sáncra. Ugyanakkor, részben Tordayék hanyagsága miatt, a kuruchajdúknak nem volt töltésük. Igy egyenlőtlen eséllyel kellett felvenni a harcot. 150 német az árkokból kiugorva, három helyen mászta meg a sáncot egy félóra leforgása alatt, ugyanakkor a szerbek a tábort körülzárták, hogy a kurucok ki ne törhessenek. Midőn mégis megkísérelték a kitörést, közülük 700-at levágtak Beckers ezredes lovasai, nem számítva azokat, akik a táborban vesztek el. 147 embert pedig elfogtak a császáriak. A kurucok egy része a templomban és a templom kerítés mögé menekült, azonban de la Roche alezredes csapatai gránátok bedobásával törték meg ellenállásukat. Sokat ezek közül is levágtak, 20 katonát pedig elfogtak. Nem túlzás tehát, hogy a bihari földsánc felverése katasztrófálisnak mondható vereséget eredményezett. Három kuruc ezredből mintegy 1500—1600 főre tekinthetjük a teljes vesztesé-

91 Rákóczi Sennyeinek december 31. A. R. I. 1. 155. o.
92 Az ezred ellátása súlyos gondokat okozott. „Én rólam és hadamról nincs emlékezet, ha eszik-é, iszik-é, van-é quártéllya." Bóné Sennyeinek Nagyfalu 1704. január 1. A. R. I. 1. 199. o.
93 Talán azonos a Thököly leveles könyvében említett Mósik nevű volt labanc hadnaggyal. M. H. H. S. XXIII. 136. o.

get, ha nem is fogadjuk el, hogy mindössze 20 ember menekült volna meg. A császáriaknak állítólag csak 3 halottjuk és 4 sebesültjük volt, a váradi helyőrségből 13 halottjuk és 42 sebesültjük, szerb katonaságból.[94]

A bihari vereség egyes kuruc ezredek viselkedését, katonai előrelátását és a katonáiról való gondoskodását igen rossz színben tünteti fel. Jármi nem vette figyelembe a híreket, hogy a császáriak Várad felmentésére csapatokat vonultattak fel. Torday a november 10-i rajtaütés után sem sokat törődött katonáival. A bihari sáncnál részegen vezényelte ezredét, amely 10 vagy 20 ember kivételével ott veszett az ezeres kapitányával együtt.[95] Jármi Ferenc ezredes is elesett az ütközetben. Noha a következő években is előfordul egy Jármi Ferenc, ez nem azonos a bihari ütközetben részt vett Járnival. Mosich vagy Székely Mózes ezredes viszont szintén életét vesztette a bihari harcban.[96] Mosich hadaiból azért mégis többen maradtak meg, mint a Tordayéból, mert a fejedelem később Szappanos Istvánnak rendeletet adott Mosich maradékhada összegyűjtésére.[97]

A belényesi győzelem

A császáriak bihari győzelmük után felprédálták a falvakat. Először Félegyházára mentek, ahol a gyalogságukat pihenni hagyták, a lovasság ellenben továbbment Diószegre, amelyet felégetett, elpusztított. Állítólag 400 kurucot levágtak és 1000 szekeret zsákmányoltak.[98] Annyira elpusztították Félegyházát és Diószeget, hogy az utóbbi helyen csak Gronsfeld kastélyát hagyták sértetlenül. Ezután a zsákmánnyal terhelt szerbeket visszaküldte Löffelholz Váradra. Eredeti terve az volt hogy 200 fő némettel megerősíti Váradot, azután hazatér Aradra. Tisztjei azonban eltérítették szándékától és így január 11-én Belényes felé indult. Tököli kapitányt küldötte előre 600 emberrel, ezek január 13-án este megérkeztek Belényesre. Addigra már Löffelholz többi csapata is elérte a helységet. Löffelholz szekérvárral vette körül táborát. Az éjszaka fo-

[94] A bihari földsáncnál lefolyt harcról a Wienerisches Diarium 1704. 55. száma ad részletes leírást. Kuruc forrás Hadadi István főhadnagy, Majos Jánosnak és Sennyei Istvánnak küldött jelentései. 1704. január 10. A. R. I. 1. 201—202. o.

[95] Harhovszky Vencel és Luczai István Orosz Pálnak. Várallya 1704. január 23. O. L. Balassa cs. l. A verpeléti bíró tanusítása „Asztalos István Uram eő kegyelme Tordai István (tollhiba Ferenc helyett) ezerében lévén nagy véletlenül elesett az mint, hogy abbul az ezredbül nem maradott 10 vagy legföllyebb 20 ember, melynek magam is bizonysága vagyok, nemcsak pedig magam, hanem az egész faluval megbizonyítom, hogy különben sincsen. (Folyamodványok.)

[96] Pogáczicz Gergely diószegi udvarbíró tanusítása Székely Mózes özvegyének Szatmári Erzsébetnek folyamodványára. „Az belül írt instánsnak ura Fölséged hűségében az bihari harcznak veszedelme alkalmatosságával az ellenségh fegyvere miat ezeres kapitány tisztségét viselvén esett el, kinek is három neveletlen férfi gyerek árvája maradván."

[97] Rendelete Kistapolcsány 1705. január 21. (Rákóczi rendeletei. Kézirat. Eredetije O. Sz. K. Fol. Hung. 978. 206/a. o.

[98] Hadadi jelentése csak 300 szekérről tud.

lyamán ostrom alá fogta a gyenge palánkot és egy muskétás, valamint három hajdú elvesztése árán el is foglalta. A kurucok a várkastélyba szorultak, amely ellen Löffelholz a Váradról hozott mozsarakkal megkezdte a tüzelést. A császáriak azonban nem tudtak sokáig tüzelni a várra, mert a mozsaraik laféta falai eltörtek. Löffelholz közben értesítést kapott, hogy Bóné Erdélyből 1000 lovasával Belényesre tart. Erre gyorsan föladásra szólította fel a helyőrséget, amely gondolkodási időt kért, de végül is elutasította a felhívást. A császáriak ekkor elhatározták, hogy másnap az ostromot egyszerre három helyen kísérlik meg, addig előkészítik az ostromhoz szükséges létrákat és lőszert. Mivel a vár árka be volt fagyva, innen lehetett legkönnyebben a várpalánkhoz bejutni. Elhatározták tehát a jég feltörését, hogy a felmentő csapatok bejutását megakadályozzák. Azonban elszámították magukat. Bóné ezredével nem a várt irányból, hanem Várad felől jött és megtámadta az ellenséges szekérvárat. Erre a császári csapatok ott hagyták felállított őrállomásaikat és zsákmánnyal megrakott szekereiket. Löffeholznak sikerült ugyan a lovasságot kézben tartani és megakadályozta azt is, hogy a várőrség kitörjön, a jobbszárnyon azonban a Tököli vezette szerb határőrök Bóné támadására megfutamodtak és a Jenő felé elterülő erdőbe menekültek. A kurucok a vár irányába húzódtak, míg Löffelholz csapatait a szekerekhez rendelte, hogy a többi szerbet összeszedve ellenállhasson a heves kuruc rohamnak. Közben azonban már a kocsisok is otthagyták szekereiket. Löffelholz katonái a szekereket a vár felé biztosítva igyekeztek a Bóné-ezred hét—nyolc—kilenc századdal megkísérelt heves támadásait visszaverni. Gránátokkal és puskatűzzel egy ideig ellent is tudtak állni. A kurucok megadásra szólították föl a németeket, de visszautasításra találtak. Ez alatt Löffelholz értesült, hogy a szerb csapatok már mind szanaszét futottak és egyedül vannak a harcmezőn. Erre visszavonulásra határozta el magát. A hegyeken keresztül Jenőre érkezett, miután többször is átkelt a Körösön. Remélte, hogy Tököli szétvert csapatait összeszedheti és újból támadhat Belényes ellen. Tervéből nem lett semmi, a hatalmas mennyiségű, harmincezer birodalmi tallér értékűre becsült zsákmány Belényesen a kurucok kezében maradt. A császáriak ezenkívül még 50 szekeret és 3 zászlót, valamint az összes mozsaraikat is elvesztették. Ennek ellenére saját veszteségüket igen jelentéktelennek tüntették fel, 22 halottra és sebesültre, valamint 37 fogolyra becsülve azt és 12 kuruc zászló elhozásával dicsekedtek, amely állítás teljesen légből kapott volt. A szerbek közül Tököli elszökött titkárának jelentése szerint 900-an vesztek oda a súlyos harcban.[99] Bóné ügyessége jelentősen enyhítette a bihari vereséget és ismét bizalmat öntött a csüggedő katonákba. Kitűnt, hogy a bihari jobbágykatonák, szemben a másféle állításokkal, igenis sikeresen tudnak harcolni a császáriakkal és a félelmes hírű szerb határőrökkel. A kurucok

[99] Wienerisches Diárium 1704. 55. szám, A. R. I. 1. 204. o.

ismét megmutatták, hogyha nem szervezetlenül, hanem rendezetten vezetik őket és a harchoz nem értő, a néptől távol eső nemes helyett tapasztalt katona és olyan ember a parancsnokuk, akiben feltétlenül megbíznak, akkor jól tudnak harcolni és rosszabb felfegyverzettségük ellenére eredményeket tudnak elérni. Bóné győzelme megakadályozta, hogy Belényes császári kézre kerüljön és ezzel Délbihar teljesen elvesszen a kurucok számára. Visszaszerezte azt a bőséges zsákmányt amit a szerbek a bihari falvak felégetésénél nyertek. Meglepetésszerű megérkezésével zavarba ejtette a szerbeket, akik a császári erők zömét alkották, ezeknek szétverése után Löffelholz németjeivel már nem tudta végrehajtani tervét.

A belényesi győzelem nem hozott lényeges változást a váradi ostromzárnál. A császáriak ugyan nem voltak elég erősek, hogy széttörjék az ostromvonalat, de képesek voltak arra, hogy a laza körülzárási vonalon át élelmet juttassanak Váradra. Bóné ezrede volt az egyedüli, mely nagyobb erőt jelentett a Várad alatt harcoló csapatoknak, de egymaga nem volt képes egyszerre végrehajtani kettős feladatát, az ostromzárat és a szerbek távoltartását. A két szembenálló erő létszámát pontosan nem ismerjük. A szatmári ostromnál, annak vége felé mintegy 4.000 kuruc működött, a váradinál átlagban csak ennek a fele, mintegy 2.000 katona.[100] A váradi császári helyőrségnek későbbi adatai szerint 2676 orális porciót osztottak ki naponta, létszáma tehát 2300—2400 fő körül lehetett.[101] A Várad körüli harcok 1704. első felében vontatott ütemben folytak. Bóné ezredével Kismarján táborozott, Váradtól elég messze. Közben Buday István, a szatmári ostromzár parancsnoka, az ezred négy századát Szatmár alá akarta vitetni, amit Bóné ellenzett mert Várad körül ezzel csak a szerbek kaptak volna szabad kezet. A fejedelem gondolt a Várad alatti sereg megerősítésére. Kiss Albert ezredét a Pataki nevű tiszt vezetése alatt akarta Várad alá küldeni.[102] A Szamár alatti helyzet nemcsak ezt tette lehetetlenné hanem szükségessé vált Bóné ezredének segítsége a szatmári ostromnál.

A bihari ezredek

A Bóné ezred tisztikara ezidőtájt a következőkből állt: Élén Bóné András ezredes volt, alezredese Nagy István, Félegyháza hajdúvárosnak volt lakosa. Tesla Mihálynak, 1692-ben történt elestéről szóló Siralmas Krónika így emlékszik meg róla:

„Igyemet, bajomat hordozó barátom
Legyen Isten hozzád édes Nagy Istvánom
Bokros bánatomban vígasztaló társam
Az Urnak ajánlak jó vitéz hadnagyom."

[100] Orosz György Rákóczinak 1705. június 26. O. L. II. R. F. szn. lt.
[101] Az 1706. évi fegyverszünet idején. Károlyi levéltár, kuruckori iratok. 1706. június 1. A. 22.
[102] Rákóczy Budaynak Dömsöd 1704. április 30. A. R. I. 1. 85. o

Az ezred őrnagya, Tardy Ferenc, a szabadságharc kezdetén Telegd nevű községben lakott. Onnan azonban kénytelen volt Margittára távoznia családjával együtt, mert fegyvert fogott a kurucok oldalán.[103] Egyedül Diószegről 153 lovas és gyalogos katona szolgált az ezredben, noha a bihari sáncnál sok diószegi elesett. Margittáról 90-en, Székelyhídról 86-an harcoltak az ezredben. E három helységből került ki az ezred állományának nagy része, de Bihar megye északi részének csaknem valamennyi községéből voltak találhatók Bóné katonái között. Így például Éradonyból 31, Ottományból 28, Szalacsból 22, Keserűről, amelynek Buday István volt a földesura, 28 katona szolgált a Bóné ezredben.[104] Koss és Gödény ezredében is sok bihari volt, ha kevesebb is, mint Bónéében. A diószegi népfelkelésben résztvett szentimreiek, számszerint 65-en, a Koss-ezredben harcoltak. A belényesi körzet lakosai Szappanos István, Szudricsán István, Fonáczi Mátyás, Karácsony Gergely és más kompániás kapitányok csapataiban szolgáltak. A hajdúvárosok csapatait a Várad alatti küzdelmekben Szunyog György vezette. A bihariak tehát számos ezredben és kompániában teljesítettek szolgálatot. Ezen ezredek közül a küzdelmekben legjobban Bóné ezrede vette ki részét. A Koss- és Gödény-ezredekben is sok bihari katona szolgált, de ennek a két ezrednek feladatai nem voltak jelentősek.

Koss Mihály 1703. szemptemberétől Nagybányán tartózkodott.[105] Ezredének egy része szintén Nagybányán állomásozott, másrésze Szatmár, Középszolnok és Kraszna megyét óvta az ellenséges becsapásoktól. Részt vett az ezred Kővár ostrománál és 1704. január 18-án három zászlóalja vette át a várat. Februártól kezdve Koss hajdúi Kolozsvárnál harcoltak. Nagyobb arányú harcokra a kolozsvári ostromzárnál sem került sor. Apró csete-paték folytak mindkét részről. Június végén Koss ezredét Gyulafehérvárra rendelték, ahol 400 hajdújával a helyőrségi szolgálatot látta el.[106] Az október 8-i vesztett patai ütközet után a kurucok kénytelenek voltak Fehérvárt is kiüríteni. Rabutin október 21-én elfoglalta a várost, miután Koss hajdúival együtt eltávozott onnan.[107]

[103] Tardy Ferenc folyamodványa Rákóczihoz. Félegyháza 1707. május 13. (Folyamodványok). Az ezred tisztikarát egy valószínűleg 1704. tavaszán kelt tanusítványból lehetett megállapítani, melyet Királyi Lőrinc főhadnagy részére adtak ki Belényes körüli sikeres harcainak elismerésére. Királyi később a 15. compánia kapitánya volt. Bóné ezen a tanusítványon mint ezredes és a váradi ostromzár főparancsnoka írta alá magát. (K. l. sine dato.)

[104] Bihar-megyei katonaság 1704. április 26-án lezárt összeírása. O. L. II. R. F. szh. lt. Közel két év múlva az ezred 1246 emberből állt s a második legnagyobb létszámú tiszántúli ezred volt. 15 compániájából 13-ban a bihariak voltak többségben. (K. O. V. 423—425. o.)

[105] Kajdi István Sennyeinek Nagybánya 1703. szeptember 14. A. R. I. l. 168. o.

[106] Ezrede tehát létszámát tekintve a csonka ezredek közé tartozott. *R. Kiss István:* II. Rákóczi erdélyi fejedelemmé választása. 149. o.

[107] Wienerisches Diarium 1704 138. szám. Már csak 200 katonájáról tud Koss Mihálynak. Ezrede tehát teljesen összezsugorodott. A létszámcsökkenésnek oka valószínűleg az ezred fizetetlensége volt.

Sennyei és Buday tábornokok kudarcai Szatmár alatt

Gödény ezredével hosszú ideig szintén Nagybányán időzött, azután Szatmár ostrománál tevékenykedett.[108] Itt az ostromzár parancsnoka a fejedelem távozása után Sennyei István lett. A szatmári várőrség Sennyei vigyázatlansága folytán 1704. február 12-én súlyos vereséget mért a körülzáró kuruc csapatokra. A császáriak február 12-i kitörése 300 katona elvesztését jelentette az ostromlóknak.[109] A fejedelem vizsgálatot indított Sennyei tábornok ellen, akinek hibájából ez a gyászos esemény bekövetkezett és elmozdította a Szatmárnál állomásozó kuruc csapatok parancsnokságától. Helyébe Buday István, a volt bihari alispán került, aki ezidőtájt már tábornoki rangot ért el.[110] A Szatmárnál lévő kuruc csapatok létszáma ezidőtájt nem volt több 2200-nál, ami elégtelennek bizonyult a vár megvételére. Ezért kellett Gödény és Bóné ezredeinek is Szatmár alá vonulni. Gödény ezredével még április végén vagy május elején távozott el Nagybányáról, de ment közvetlenül Szatmár alá és a szatmári ostromban csak rövid ideig vehetett részt.[111] Bónét a fejedelem május 21-én hívta el Várad alól, Vajó Andrást küldve helyébe.[112] Június 2-án megkapva a parancsot, előbb a Túr és Szolnok körül táborozó szerb csapatok ellen indult. Közben a császáriak kisebb kitöréseket hajtottak végre Szatmárnál. Buday, arra hivatkozva, hogy nincs megfelelő létszámú katonája, elhanyagolta a szükséges óvintézkedéseket a kicsapások megakadályozására. Május 26-án adjutánsát, Perényi Zsigmondot sietve a fejedelemhez küldte, hogy segítséget kérjen. Már eleve elhárított magáról minden felelősséget és arra hivatkozott, hogy csapatai gyakorlatlanok. Ezen érve semmi esetre sem állta meg helyét, hiszen katonái megfelelő tapasztalatokra szert tehettek a hosszadalmas ostrom alatt. Minden védekezésével csak palástolni igyekezett, hogy képtelen a hadvezetésre és nem bízik katonáiban. Glöckelsberg altábornagy, szatmári parancsnok kihasználta ezt a körülményt, és június 9-én újabb nagyszabású kitörést hajtott végre. A császári várőrség helyzete ezidőtájt már nagyon rossz volt. Ismételt kérése ellenére sem kapott segítséget Bécsből. Az élelmi-készletük is fogytán volt és nem is remélték, hogy szerezhetnek. A vár körül 4—5 mérföldnyire már minden helység el volt pusztítva és közelből a lakosok Kállóra, Kraszna megyébe vagy Nagybánya környékére költöztek. Ily körülmények között szánta el magát Glöckelsberg a nagyobb szabású kitörésre, amelynek célja Buday gyenge ostromvonalának széttörése volt. Maga

[108] Az ezred létszáma addig jelentékenyen megnőtt. Szatmár alatt már 1192 főből állt. Th. gy. Fol. Hung. 1389/2. 216. o.

[109] Diarium 1704. február 12.

[110] Kinevezése Miskolcon február 14-én kelt. A. R. I. 1. 73. o. Buday nem éppen örült megbizatásának. „Adta volna Isten, Nagyságod akárhová expediált volna, nem ide; mert semmi jót nem vihetek véghez." — írta a fejedelemnek. A. R. I. 1. 208. o.

[111] Május 18-án már Pap Mihály a nagybányai kapitány. A. R. I 1. 324. o.

[112] Rákóczi Budaynak. Dunaordas május 21. A R. I. 1. 165. o.

mellé vette Sickingen ezredest, az összes lovasságot, 300 gyalogost, valamint 3 ágyút. Csendben kiosonva a várból, a Szamos hídig jutottak anélkül, hogy kuruc őrökkel találkoztak volna. Mikor a hídnál a kurucok végül mégis csak észrevették Glöckelsberg csapatait, mindkét részről megkezdődött az ágyúzás és a harc. A Szamos hídnál lezajlott ütközetben a kuruc csapatok vereséget szenvedtek és a császáriak egész Csengerig jutottak. Ott felgyújtották a várost és a benne lévő gabonakészletet. A kurucok császári forrás szerint 800 embert vesztettek, ők mindössze 14-et. Ez mindenképpen túlzottnak tekinthető, de a helyzet az volt, hogy a Szatmárt ostromló kuruc sereg súlyos veszteséget szenvedett és jelentősen meggyengült. 10 zászlóalj és 4 ágyúja is a császáriak kezén maradt.[113] Sennyei balkezes hadvezetése után a Budayé is csődöt mondott. Ezek a tábornokok nem értettek a hadvezetéshez, és ezt maguk is érezték. Buday el is akart menni a szatmári ostromló sereg éléről és hiba, hogy ennek ellenére őt hagyták meg ottan. Ismét kitűnt, hogy a kuruc sereg milyen kevés képzett tiszttel rendelkezik.

A június 9-i kitörés ismét lélegzethez juttatta az erősen szorongatott szatmári várőrséget. A kitörés másnapján Sickingen ezredes akadály nélkül jutott ismét Csengerig és június 11-én a szomszéd községekből, Porcsalmáról és Tyukodról élelmet vitt be a várba. Ez azonban nem volt elegendő az egész várőrség számára. Hiába remélte azonban Glöckelsberg, hogy fizetés ellenében a szomszédos falvakban kapnak élelmet. A lakosok házaikat elhagyva, inkább az erdőbe menekültek, mintsem hogy a császáriaknak élelem adással lehetővé tegyék a vár további védelmét. Glöckelsberg számára csak a Nagykároly elleni támadás jöhetett szóba, miután egyetlen hely volt a környéken, ahonnan bővebben remélhetett élelmet. Sickingen ezredest küldte ki egész lovasságával és 200 gyalogosával, valamint 4 ágyúval és sok szekérrel. Június 13-án érkeztek Károly alá a császáriak. Buday meg sem kísérelte, hogy Sickingent útjában akadályozza, Nagy Pál károlyi kapitány pedig ellenállás nélkül adta át a várat készleteivel együtt Sickingennek. Így a szatmári várőrség ismét jelentős élelem birtokába jutott, ami lehetővé tette számára, hogy még egy félévig ellentálljon a kuruc ostromnak. Sickingen június 15-én tért vissza Szatmárba, két napi károlyi időzése után. A szatmáriak tevékenysége felélénkült és Ugocsa megyébe is átmentek élelemszerzés végett. Június 12-én Donec őrnagy 400 katonával Túrterebes községbe ment és 24-én ért vissza, ismét jelentős gabona- és borkészlettel. A szatmáriak jelentős állatállományra is szert tettek, hiszen Károlyból 660 juhot és most Terebesről újabb 70-et hajtottak el.[114] Ezen tények teszik érthetővé, hogy a császári várőrségek körülzárva is olyan hosszú ideig tudtak ellenállni. A kurucok nem rendelkeztek megfelelő mennyiségű, a várostromhoz szükséges tüzérséggel, a kiéheztetés pedig gyakran azért nem sikerült, mert a kuruc vezetés nem tudta elzárni teljesen az

113 Diarium június 9.
114 Diarium június 13., 15., 22—24.

ostromolt császári helyőrségeket. Így volt ez Szatmár esetében is, méginkább Váradnál, amelyet egyáltalán nem sikerült elfoglalni. A laza és gyakran el is hanyagolt ostromzárak lehetővé tették a császáriaknak, hogy kiütésekkel zavarbahozzák, esetleg szét is szórják a kuruc csapatokat és jelentős élelmi készletet hozva be a várba, továbbra is ellent tudjanak állni az ostromló kurucoknak, jelentős erőket kötve le, amelyekre más hadszíntéren lett volna nagy szükség.

Bóné sikeresen fejezi be a szatmári ostromot

A szatmári helyzet tehát 1704 júniusában igen súlyosra fordult, Bónénak kellett átvenni az ostrom vezetését, a tehetetlen Buday tábornok utódaként. Bóné júniusban ezredét Túr és Debrecen környékéről kiegészítette és július elejére érkezett Szatmár alá. Ennek hatása csakhamar érződött. Július 4-én, midőn a szatmári németek takarmányozás végett Szentmárton faluba kimentek, Bóné lovasaival váratlanul rájuk támadt és megzavarta őket. Az összeütközés alkalmával elesett Nagy István alezredes. A szatmáriak részére sem volt az összecsapás veszélytelen és maga Glöckelsberg is csaknem ott maradt.[115] Az elesett Nagy István alezredest Glöckelsberg parancsára előbb átdöfték és csak azután temették el.[116] A Bóné-ezred alezredese ezután egy esztendeig Kárándi Mihály volt.[117] A szentmártoni eset július 10-én megismétlődött, amikor a kuruc lovasok ismét megtámadták a takarmányozó németeket. Ezek az apró csete-paték lényeges változást nem hoztak.

Buday július közepén eltávozott Szatmár alól, ugyanakkor Bóné kissé eltávolodott a vár közvetlen közeléből és Pátyodnál táborozott katonáival.[118] Augusztus 9-én éjszaka Glöckelsberg 400 gyalogossal és 15 lovassal felderítés végett kiment a várból. A kurucok azonban a németi mezőnél észrevették őt és visszafordulásra kényszerítették. Bebizonyosodott hogy a szatmári várőrség már nem kísérletezhet nagyobbszabású akciókkal, mert lényegesen megváltozott a helyzet Bóné odajövetelével. Glöckelsberg kénytelen volt a haditanácsnak jelenteni, hogy Angyalosnál erős a kuruc tábor, a várőrséget állandóan zaklatják portyázásaikkal, még a takarmányozásnál is, amit eddig minden akadály nélkül vihettek véghez, az élelem csak szeptemberig, vagy legfeljebb októberig elegendő.[119]

[115] „Ez volt Bóné ezredes első harccselekménye, aki azután minket egész a vár feladásáig ostrom alatt tartott." — írja a Diarium július 9-i feljegyzése.

[116] Bóné Glöckelsberghez írt levele szerint meg is nyúzták. Diarium júl. 27. Arra példa, hogy a szerbek által elkövetett hasonló kegyetlenségeket is Bécs és a császári tisztikar sugalmazta.

[117] Szalontai másnéven Kárándi János testvére. A bonchidai ütközetben részt vett és meg is sebesült 1704-ben alezredes, 1705-ben ezredes lett.

[118] Diarium július 20. Bónénak ekkor 2000 katonája volt.

[119] Diarium július 8. és augusztus 11. Glöckelsbergnek állítása szerint mindössze 300 gyalogos és 400 lovas állt rendelkezésére. Valóságban a szatmári várőrség létszáma ennél sokkal nagyobb volt, hiszen a várban összesen 2000 ember tartózkodott.

Az utolsó nagyobb összecsapás a várőrség és az ostromlók között szeptember 8-án történt. A császári katonákat, midőn a várőrség juhait legeltették, 2500 főnyi kuruc csapat támadta meg és a juhokat elhajtotta. Glöckelsberg megkísérelte a juhok visszavételét. de ez csak részben sikerült neki.

Ezek után a császáriak és a kurucok között megkötött fegyverszünet miatt szeptember 25-től szüneteltek a harcok. Ezt az alkalmat akarta Glöckelsberg arra felhasználni, hogy a várat megfelelő élelemkészlettel lássa el. Bóné éberségén azonban terve meghiúsult. Továbbra is fenntartotta a zárlatot, megakadályozta a császáriakat tervük végrehajtásában és ezzel közelhozta a vár megadásának időpontját. Glöckelsberg kénytelen volt a vár megadásáról tárgyalni. Rákóczi az alkudozásokkal Forgách Simont bízta meg, akinek helyetteseként először Gyürky Pál tábornok érkezett meg az angyalosi táborba. Megkezdődtek a tárgyalások a vár feladásának feltételeiről, de nagyon vontatottan haladtak előre. A császáriak húzni, halasztani igyekeztek az időt és eltolni a feladás napját, noha a helyzetük fokról-fokra rosszabbodott és lényegesen rosszabb volt a váradi helyőrségnél, mert semmilyen formában nem volt összeköttetésük más császári helyőrségekkel vagy csapatokkal. Míg Váradra tudtak időnként kisebb-nagyobb erősítést bevinni, ez Szatmárnál lehetetlen volt. Kénytelenek voltak tehát alkudozni, mert a Bóné által erélyesen vezetett ostromzár miatt nem remélhettek a június 9-ihez hasonló eredményes kitörést. November közepén a tárgyalások folytatására Orosz Pál tábornok érkezett Szatmár alá.[120] Glöckelsberg ekkor minden segélyforrástól megfosztva, elszánta magát a kapitulációra. Egy 33 pontból álló feladási okmányt szerkesztettek, ezt később bonyodalmas volta miatt 22 pontra csökkentették. Ezt a kapitulációs okmányt november 26-án alá is írták.[121] A fejedelem azonban ezt nem fogadta el, mert már november 28-án Forgáchot bízta meg a szerződés megkötésével. Forgách december 20-án érkezett meg és a kapitulációs okmányt végleges formájában december 25-én ő írta alá. Ez már csak 19 pontból állt és az előbbiekkel szemben szigorításokat tartalmazott, mert míg az előbbi a helyőrség Erdélybe való elvonulását megengedte, az utóbbi már csak a lovasság egy részének tette azt lehetővé és csak négy tarack elvitelébe egyeztek bele. A kurucok Szatmár megvételével igen jelentős hadizsákmányra is szert tettek, többek között 72 ágyúra, de legjelentősebb az a tény volt, hogy ez az erősen zavaró pont eltűnt a kurucok háta mögül és Szatmár kiesett a császári hadvezetés kezéből. miután több évtizedig erős fészke volt a Tiszántúlon.

Bóné tehát sikerrel oldotta meg azt a feladatot, ami nem sikerült Sennyeinek és Budaynak. Ezredét meg is jutalmazta a fejedelem. Elő-

[120] Diarium november 17.

[121] Diarium november 18—26. Thaly szerint a kapitulációs okmány 22 pontból és záradékból áll. November 27-én írták alá, mégpedig kuruc részről Orosz Pál, Bóné András, Majos János és Kajdy István. A helyőrség 1200 főből állt a kapituláció idején. (*Thaly:* Bercsényi család. III. 313. o.)

ször az egész szatmári nyereséget neki akarta juttatni, később, mivel Majos János ezrede is részt kért belőle, csak a felét kapták meg az ezüst és egyéb „dib-dáb" portékáknak.[122] Egyúttal elrendelte a fejedelem, hogy 120 forintért zászlókat készítsenek az ezred részére, Lónyai Ferenc ruházati főbiztosnak pedig utasítást adott, hogy a létszámnak megfelelően, 1163 főre készíttessen mundért. Bónét személyesen is többször kitüntette a fejedelem. 1704. februárjában 100 öreg cseber, tehát jelentős mennyiségű bort adatott részére. December 20-án, a szatmári ostrom sikeres befejezése után, Örvend bihari falut adományozta neki.[123]

A bihari jobbágyok feudális-ellenes mozgalmai és e harcuk eredményei

A bihari jobbágyok önfeláldozóan küzdöttek a szabadságharc ügyéért. Mikor fegyvert fogtak, azt is remélték, hogy a földesúri terhektől megszabadulnak. A szentjóbiak a kocsmát és mészárszéket, ami azelőtt a kamaráé volt, maguknak akarták tartani. A szentimreiek a malmot nem hagyták fiskális kezelésbe venni és dézsmát sem akartak fizetni.[124] A Rézhegység alatti falvak lakói katonának mentek el és szitén nem akartak tudni a dézsmafizetésről. A micskeiek a kocsmajogot a magukénak tartották.[125] A katonának ment diószegiek nem engedték, hogy a borból a provizor dézsmát vegyen, sőt a jobbágyok általában a dézsma elengedésében reménykedtek.[126] A sok pusztítás és a kóborló hadak miatt a legtöbb bihari falu ínséget szenvedett és úgy segített magán, ahogy tudott. A királyiak a provizor által elcsépeltetett négy asztag gabonát egymás között osztották fel azzal, hogy majd megadják.[127] A székelyhídiak halálra keresték Komáromi János provizort, volt postamesterüket és egy nemest meg is öltek. Az egész jobbágyság, a magyar és román egyformán kurucnak állt be.[128]

A fejedelem erélyesen fellépett a bihari mozgalmak ellen. A diószegiek közül többet elfogatott a borszállítás késedelmezése miatt, de ugyanakkor nem engedte meg a kóborlóknak a szegénységen való prédálását, s a diószegi szőlőben való garázdálkodását.[129] Később azon diószegieknek, akiknek jószágukat a szerbek felégették, az évi tized és kilenced felét elengedte.[130] A bihariaknak, mivel „édes hazánk felszabadu-

[122] Rákóczi rendeletei. (Kézirat.)
[123] Rendeletek. O. Sz. K. Fol. Hung. 978. 95—96. o.
[124] Szalay János Ramocsaházy Györgynek Szent Jób október 30. A. R. I. 1. 173. o.
[125] Csongrádi Pál Ramocsaházynak Diószeg 1703. december 2. A. R. I. 1. 257. o.
[126] Szalay János Ramocsaházynak Diószeg, 1703. december 10. A. R. I. 1. 258. o.
[127] Csongrádi Ramocsaházynak Diószeg, december 13.
[128] Komáromi János Ramocsaházynak Diószeg, 1703. december 15.
[129] Rendeletek. (O. Sz. K. Fol. Hung. 973. 19/b.)
[130] Rendeletek. (O. Sz. K. Fol. Hung 978. 95/a.)

lása mellett felszentelt igyekezetünket maguk táborukban való jelenlétekkel, hűséges magok viselésekkel elősegítették", a bor és búza dézsmájukat engedte el.[131] A bihari hajdúvárosok a harmincad fizetése alól mentesültek. A püspöki lakosok Várad ostrománál élelemadással és személyes katonáskodással serénykedtek, Rákóczi ezért a dézsma és kilenced fizetése alól mentesítette őket.[132] A kismarjaiaknak régi privilégiumaik alapján nem kellett vámot fizetni. A Bónénak adományozott Örvend falu dézsmájának a felét is elengedte a fejedelem.[133] A Bihar megyei jobbágyoknak tehát, ha nem is mentesültek mindenben a földesúri kötöttség alól, jelentős könnyebbséget jelentettek ezek az enyhítések, az előző, végsőkig fokozott terhekkel szemben.

A bihariak harca 1704 után

A bihari kurucok hűségesen harcoltak 1704. után is, de harcaik súlypontja kétségkívül az első két évre esett. Elsősorban Bóné ezrede volt az, amely leginkább kivette részét a küzdelemből. Gödény ezzel szemben nem tudta kellőképp vezetni ezredét, ezért a fejedelem annak élére Öllyüs Jánost állította.[134] Mikor Károlyi 1705. májusában Gödényt elfogatta, Rákóczi helyeselte, sőt azt kívánta, hogy fossza meg tisztségétől.[135] Később azonban elbocsáttatta az árestomból és ámbár nem felelt meg feladatának, nem kívánta szomorítani, mert az elsők között fogott fegyvert a szabadságért. Ezért utasította Károlyit, hogy ha szükséges az elbocsátása, ez megfelelő körülmények között történjen.[136] Az ezredből való távozása ezután valószínűleg rövidesen megtörtént, mert 1706-ban már nem Gödény, hanem Miklós Deák volt az ezred alezredese. Koss Mihállyal sem volt megelégedve a fejedelem. „Jobb szolgálatokat kívánni, vagy inkább az eke mellett hadnunk", vélekedett az ilyen tisztekről.[137] Bóné azonban méltónak mutatkozott a beléhelyezett bizalomra. Szatmár ostroma után ismét vissza kellett térni a váradi blokádhoz, mely sehogy sem haladt előre, de ez nem rajta múlott Amellett meggyűlt a baja Palocsay Györggyel, az ostromló csapatok parancsnokával, aki confusio csinálásával vádolta. A fejedelem megvédte Bónét a rosszindulatú támadásokkal szemben.[138] 1705. májusában ezredének ismét a szerbek ellen kellett harcolni. Tököli 3500 emberrel támadt a Körösvidékre és felégette Kunhegyest. A szerbek visszatérőben Mező-

131 Rendeletek. (O. Sz. K. Fol. Hung. 978. 17/a.)
132 Rendeletek. (O. Sz. K. Fol. Hung. 978. 27/a—b.)
133 Rendeletek. (O. Sz. K. Fol. Hung. 978. 259.)
134 1705. február 23-án. Rendeletek. (O. Sz. K. Fol. Hung. 978. 219/a—b.)
135 Rákóczi Károlyinak Eger, 1705. május 20. K. O. V. 204. o.
136 Rákóczi Károlyinak Eger, 1705, jún. 10. K. O. V. 219. o.
137 Rákóczi Károlyinak Eger, 1706, április 13. A. R. I. 1. 523. o.
138 „Értvén, hogy Bóné András tekintetes nagyságos Palocsai György colonellus hadai között csinált valamely confusióval vádoltatnék, de mivel mindazokat parancsolatunkból cselekedte, nem okozhattyuk." Rendeletek (O. Sz. K. Fol. Hung. 978. 260/a.)

túrnál szekérvárba sáncolták el magukat, majd onnan május 25-én kitörtek. A kurucok megtámadták őket, Nyíri András ezredes vezetésével, de Nyíri eleste után a magyar lovasság is 45 fő veszteséggel visszavonult. A szentandrási révnél az átkelni szándékozó szerbeket Károlyi útólérte és zsákmányuk jórészét visszaszerezte. Mivel pedig Tökölinek mégis sikerült átjutnia a túlsó partra, Károlyi mint főparancsnok Bónét küldte utána. Bóné katonáival a szerbek után úsztatott, elnyerte szekereiket és 300-at levágott közülük.[139]

A szentandrási ütközet és Bóné ezredének Békésben való tartózkodása azért volt jelentős, mert nagy része volt abban, hogy ebben a megyében a kuruc hagyományok meggyökeresedtek és 30 év múlva éppen a békésszentandrásiak és mezőtúriak indítottak jobbágyfelkelést az elviselhetetlen terhek miatt. Még akkor is jól emlékeztek Bónéra és egy Csordás nevű mezőtúri kapitányt vele tévesztettek össze.

„Túri kapitány is, kinek neve Csordás
Amint értem légyen, keresztneve András,
Kit szám'alan ifjak követtek mint darázs,
Gondolván, ő légyen elmúlt Bóné András."[140]

A szentandrási ütközet után Bóné visszatért Váradhoz és folytatta a meddő blokádot. Az évek nem szálltak el felette nyomtalanul. Megbetegedett és már nem volt képes az addigi eréiyes hadvezetésre, nagyobbszabású feladatok megoldására. Növelte a nehézségeket a főúri tisztek és a szegénylegények között egyre inkább kiélező ellentét. A szegénylegények úgy érezték, hogy „Vége vagyon böcsi szegénylegényeknek." Jól látták a váradi ostromzár parancsnokainak, Palocsay Györgynek és Gyürki Pálnak tehetetlenségét, sőt időnkénti rosszakaratát és lelkesedésük csökkenéséről keserűen panaszkodtak.

„Várod alját is sok szegénylegény
Vérével festé sok helyét szegény.
Hogy úr esett volna, nem látta napfény.
Nosza szegény
Vitéz legény,
Légy hű halálig."[141]

A szegénylegények és egyik legnépszerűbb vezetőjük, Bóné, minden keserűségük és csalódásuk ellenére is végig híven kitartottak a szabadságharc ügye mellett. Bóné 1707. szeptemberében a Várad alatti tábor-

[139] Békés vármegyei régészeti és művelődéstörténeti társaság évkönyve. 1879—80. 15—16. o. *Thaly:* A szentandrási csata és Gyula ostroma 1705-ben.
[140] Rebellisek éneke. Szöveggyűjtemény. I. 2. 1095 o.
[141] Szegénylegények éneke. Szöveggyűjtemény. I. 2. 1072. o.

ban halt meg. Katonai pályafutása mutatja, hogy nemcsak vitéz katona volt, de értett nagyobb feladatok megoldásához is. Katonái szerették őt és bíztak benne. Harcaik Bélfenyérnél, Bonchidánál, Belényesnél, Szentandrásnál, valamint Szatmár és Várad alatt, sok áldozatba kerültek, de elősegítették a szabadságharc diadalát. A többi bihari ezred is kivette részét a küzdelemből, ha nem is volt olyan vezetője, mint Bóné. Torday, Gödény és Koss ezredei is hűen és bátran harcoltak Várad alatt, Kolozsvárnál, vagy védték az országot Nagybányán. A bihari nép valóban példamutatóan vette ki részét a nemzet nagy küzdelméből.

HONVÉDTOBORZÁS A TISZÁNTÚLON 1848 NYARÁN*

Urbán Aladár

Az első felelős magyar minisztérium 1848. áprilisában rendkívül nehéz körülmények között vette át az ország kormányzását, amikor a függetlenség legfontosabb biztosítékainak: az önálló pénz- és hadügy vitelének lehetőségei erősen korlátozottak voltak. Ugyanekkor néhány hét alatt világosan kibontakozott a horvát elszakadási törekvések és a nemzetiségi mozgalmak — elsősorban a szerb felkelés — veszélyes volta. A Batthyány-kormány pénz nélkül és lényegében haderő nélkül állott ezekkel a mozgalmakkal szemben. A Magyarországon állomásozó sorezredekre ugyanis alig lehetett számítani, azok tisztikarának osztrákbarát, a magyar forradalommal szemben ellenséges magatartása miatt. A katonai közigazgatás kerületi szervei — a főhadi kormányszékek — pedig tudni sem akartak az új kormányról és továbbra is csak a bécsi hadügyminisztériumtól fogadtak el rendelkezéseket. Nem jöhetett számításba ekkor még mint katonai tényező az áprilisi törvények értelmében felállítani rendelt nemezetőrség sem. Ennek szervezése még a kezdet kezdetén tartott — és a már felállított osztályai a legkülönbözőbb korú és képességű egyéneket egyesítették katonai fegyelem, kiképzés és főleg fegyver nélkül.

Ebben a nehéz helyzetben szánta rá magát a kormány, hogy a nemzetőrség felállításáról szóló XXII. tc. lehetőségeit kihasználva, toborzást indítson az *önkéntes nemzetőrség* szervezésére. Ezt az elhatározást sietette a közvélemény is, amely önkéntesekből álló hadsereg sürgős felállítását követelte. A Radical Kör felhívása, amely nemzeti hadsereg toborzás útján történő felállítását javasolta, még ápr. 30-án megjelent.[1] Ezt a javaslatot azután a márciusi baloldal is lelkesen támogatta.

A végleges elhatározásra — mert a tervvel már május elején foglalkoztak — a Lederer-féle véres provokáció után néhány nappal, *május 16-án* került sor. Ekkor jelent meg a rendes, vagy mozgó (mobilis) nemzetőrségbe való jelentkezésre buzdító felhívás *Batthyány Lajos* miniszterelnök és *Baldacci Manó* ezredes (az Országos Nemzetőrségi Haditanács

* Részlet a szerző „A szabadságharc első honvédzászlóaljai és a honvédelem szervezése 1848 nyarán" c. készülő munkájából.

1 Pesti Hirlap [PH] 1848. máj. 3., *Pap Dénes:* Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez. Pest, 1868. 1. 65—67. o

elnöke) aláírásával.[2] „A törvény parancsolta nemzeti őrseregen felül — mondja a felhívás — szükséges haladéktalanul egy *tízezer főből álló rendes nemzetőrsereg* felállítása." A rendelet szerte az országban egyszerre huszonegy hadfogadó helyen hirdette meg a toborzást Pozsonytól Kassáig és Szombathelytől Békésgyuláig. (Erdély ekkor nem jött számításba, mivel az unió még nem történt meg.) Az önkénteseket 20 pengőforint foglalópénz fejében három évre tervezték fogadni, akiknek ruházatáról és teljes felszereléséről az állam tartozott gondoskodni. Vagyis ezt a „nemzetőrséget" lényegében szigorú katonai alapon — és bizonyos fokig a sorezredek mintájára — kívánták szervezni.

Így indult meg 1848. májusában országszerte a rendes nemzetőrség — vagy ahogyan rövidesen nevezték: a *honvédség* toborzása, amely az ország magyarlakta vidékein mindjárt a kezdetben komoly sikereket ért el. Az elsők között szép számmal jelentkeztek olyanok is (szegényparasztok, zsellérek, napszámosok, mesterlegények), akiket a törvény vagyoni állapotuk — lényegében osztályhelyzetük — miatt a „törvényszabta nemzetőrség" soraiból kizárt.

A lelkesedés országszerte nagy volt, főleg a fiatalság soraiban, de a toborzás útjába nem kis nehézséget gördített az a tény, hogy a kormány máj. 16-tól, a toborzási felhívás megjelenésétől, két hétig semmi részletesebb utasítást nem adott. Ezért egyes helyeken meg sem kezdték a toborzást, várva a végrehajtási utasításra, más törvényhatóságok nem tudtak mit kezdeni a nagyszámú jelentkezővel, ismét mások pedig a jelentkezetteket sietve Pestre küldték, hogy így szolgálják a kormány szándékait.

Végre a május végén elkészült és június elején szétküldött *„Toborzási utasítás..."*[3] azután tisztázta a félreértéseket és pontosan megjelölte a követendő eljárást. Az utasítás — amelyet szétküldtek a megyéknek és városoknak, valamint a sorezredi hadfogadó helyeknek* — elsősorban leszögezte hogy az *új honvédi nemzetőrség* tíz zászlóaljból fog állni, amelyek a következő helyeken alakulnak meg: 1. és 2. zászlóalj Pesten, 3. zj. Szegeden, 4. zj. Pozsonyban, 5. zj. Győrött, 6. zj. Veszprémben, 7. zj. Szombathelyen, 8. zj. Pécsett, 9. zj. Kassán és a 10. zj. Debrecenben Az utasítás megjelöli a hadfogadást lebonyolító sorezredeket is, amelyek főhadfogadó kormányának székhelye lett egyben a zászlóaljak alakulási helye is.

[2] PH. 1848. máj. 17.

[3] Ld. a Hadtörténelmi Intézet levéltára. Az 1848—49-es szabadságharc iratai. 16/e. fasc.

* A toborzás ugyanis egyszerre két vonalon: polgári és katonai vonalon is folyt. A toborzásnál felhasználták a magyarországi kiegészítésű sorezredek hadfogadó kormányait, amelyek toborzótisztjei — az utasítás szerint — együttműködtek a törvényhatóság által kijelölt polgári biztosokkal. Ők alkották a katonai (szükség esetén polgári) orvossal együtt a „beavatási bizottmányt". Ilymódon biztosítva volt a május második felében újraválasztott és a forradalom ügyét szívükönviselő polgári szervek ellenőrzése és befolyása a toborzás menetére. Ez az óvatossági rendszabály eredményesen ellensúlyozta a sorezredi hadfogadó tisztek közömbösségét, vagy osztrákbarát érzelmeit.

A toborzási utasítás a következő feltételekhez köti a felfogadást: „Ezen nemzetőrseregbe mindenki beléphet, ki tökélletes egességgel bír és minden hadi szolgálatra alkalmatosnak találtatik, — szintén 10 esztendei s magyarországbani tartózkodás által honosított külföldi vagy egyéb örökös tartománybeli is; — ha 18 és 40-ik évközti korú és legalább is öt láb két hüvelyk magasságú, és egyébiránt ösmert rosz magaviselete által nem bélyagoztatik." (3. §. Fölvételi kellékek.) A húsz pontból álló utasítás a továbbiakban meghatározza a jelentkező önkéntesek illetményét (napi 8 kr. és 1 kenyéradag), az elszállásolás és felszerelés módjait, továbbá tisztázza a toborzás szervezeti kérdéseit.

Ezzel a rendelkezéssel — amely mind a polgári, mind pedig a katonai szerveket kielégítette — mostmár valójában országos méretekben és szervezetten bontakozhatott ki a toborzás, és egyes helyeken rövidesen kiemelkedő eredményeket ért el. A toborzás sikere a fővárosban volt a legnagyobb, ahol három hét alatt kiállították és jún. 24-én már felszerelve útnak is indították az első két önkéntes zászlóaljat.[4] Gyorsaság és siker szempontjából Pest és Buda után mindjárt a Tiszántúl következett, elsők között küldvén le a délvidéki hadszintérre a szegedi 3. és a debreceni 10. honvédzászlóaljat — ezzel is tanújelét adva, hogy hű maradt évszázados függetlenségi hagyományaihoz.

A továbbiakban az említett két zászlóalj toborzásának, szervezésének és harcbaindításának körülményeivel kívánunk foglalkozni.

A 10. honvédzászlóalj felállítása

A 10. honvédzászlóalj toborzása katonai vonalon a 39. sz. Don Miguel sorgyalogezred hadfogadóin keresztül történt.[5] Ennek *Debrecenben* székelő főhadfogadó kormánya vezetésével *Nagykállón* (ahol eddig nem volt rendszeresített hadfogadó),[6] *Nagykárolyban* és (a május végén kijelölt) *Nagyváradon*[7] folyt le a zászlóalj toborzása, pontosabban az önkéntesek megvizsgálása és beavatása. (Toborzást ugyanis kezdeményeztek az egyes hatóságok is, melyek azután együttesen állították önkénteseiket a hadfogadók elé.) *A zászlóalj toborzási körzete* a következő területeket foglalta magába: Szabolcs, Szatmár, Bereg, Ugocsa, Máramaros és Bihar megyéket, valamint a Hajdúkerületet.[8]

Debrecenben, a zászlóalj alakulási helyén korán megindult a toborzás munkája. Poroszlay Frigyes, a város főbírája néhány napon belül megkapta Batthyány miniszterelnök máj. 18-án kelt körlevelét a jelent-

[4] PH. 1848. jún. 25.

[5] O. Lt. Az 1848—49-es minisztérium levéltára [továbbiakban: 1848-as minisztérium]. A honvédelmi minisztérium iratai. Általános iratok. [továbbiakban: HM. ált. ir.] 1848:66.

[6] O. Lt. 1848-as minisztérium. Miniszterelnök hadügyi és nemzetőri iratai [továbbiakban: HNI.] 1848:276.

[7] HM. ált. ir. 1848:63.

[8] Debreceni Állami Levéltár [továbbiakban: D. lt.]. Hajdú megye iratai [továbbiakban: Hajdú m.]. 1848. 7. fasc. 68. sz.

kezésre felhívó falragaszokkal, azzal az utasítással, hogy azokat a legforgalmasabb helyeken kifüggesztve, „annak tartalmát egyszersmind a lakosság minden osztályai közt legnépszerűbb emberei által közzé tenni... ezáltal a haza szolgálata iránti buzgalmat előidézni... polgári s hivatalos kötelességének ismerje."[9] Ezt követte a belügyminiszter máj. 20-i rendelete, amely utasítja a várost alkalmas polgári biztos — lehetőleg tisztviselő — kiküldésére, a toborzótiszttel való együttműködésre, a toborzási bizottmány létrehozására.[10] Eredményeként a toborzás — bár a város május utolsó hetében a tisztújítással volt elfoglalva,[11] már máj. 23-án megindult. A főbíró még aznap büszkén jelentette a miniszterelnöknek, hogy „alig ragasztattak ki a megküldött felszólítási lapok, egy pár óra alatt számos önkéntesek jelentették magokat"...[12] A jelentések szerint máj. 23-án valóban 121 fő, az első öt napban összesen 178 — és a máj 23—31-ig terjedő időszak alatt már 336 volt a debreceni újoncok száma.[13]

A debreceni főbíró említett máj. 23-i levele ugyanakkor beszámolt arról, hogy a helyi hadfogadó kormány még semmi rendeletet nem kapott a beállott újoncokat illetően, így azok tartásáról és elszállásolásáról a városi tanács volt kénytelen gondoskodni. Nyilván a gondtól és tehertől szabadulni akarván, közli egyben a miniszterelnökkel, hogy már gondoskodtak az újoncok Pestre történő szállításáról is: mégpedig Tiszafüredig szekéren, Szolnokig hajón és onnan vasúton tervezik felküldésüket. Ezt csak a miniszterelnök gyors válasza akadályozta meg, aki máj 27-én közölte — örömét fejezve ki, hogy a toborzást illetően a városba vetett reményében nem csalódott —, hogy az újoncokat nem kell Pestre szállítani, mert azok Debrecenben lesznek fölszerelve. Batthyány levele egyben jelezte, hogy a többi kérdésre a közeljövőben nyomtatásban szétküldendő utasítások fognak felvilágosítással szolgálni.[14] A problémákat véglegesen így csak a június első hetében megkapott toborzási utasítás oszlatta el — bár ekkor nagy gondot okozott a magassági mérték a már felfogadott újoncokkal kapcsolatban. — Ebben az időszakban határozták meg végleg a zászlóalj elöljáróban említett toborzási körzetét is.

Időközben a *Hajdúkerületben* is megindult a toborzás, a máj. 27-i közgyűlési határozat értelmében, amely némi aggodalommal tekintett a fejlemények elé: „Népünk lóra termett, eleitől fogva huszárok szoktak körében toborzani*... úgy hogy a katonáskodás eszméje nálunk huszár-

[9] *D. Lt.* Debrecen város levéltára [továbbiakban Debrecen]. Lvtr. 1848:35.
[10] D. Lt. Debrecen. Lvtr. 1848:40.
[11] *Szabó István:* Debrecen 1848—49-ben 1928. 15. o.
[12] HNI. 1848:323.
[13] O. Lt. 1848-as minisztérium. Belügyminisztérium — az Országos Nemzetőrségi Haditanács iratai [továbbiakban: ONöHt].. 1848:3713.
[14] HNI. 1848:323.
* A Hajdú-kerület a 6. sz. Würtemberg huszárezred hadkiegészítő területe volt.

sággal van egybekötve".[15] Az aggályok — amint azt Péli Gábor főkapitánynak a belügyminiszterhez sürgönyileg küldött jelentésében olvashatjuk — nem voltak alaptalanok. Máj. 28-án a toborzás igen jól indult: már kora hajnalban Hadház, Böszörmény, Nánás és Dorog városokból biztatóan szép számú, több mint kétszáz önkéntes jelentkezett. Másnap azonban Debrecenben a beavatási bizottmány elé állított újoncok legnagyobb része nem vállalta a gyalogos szolgálatot és azzal a nyilatkozattal tért vissza, hogy „mint lovaskatonák a legnagyobb készséggel fognak szolgálni, de a gyalogság közé nem állnak."[16] A főkapitány ekkor kérte, hogy ezeket az újoncokat sorozzák be valamelyik lovasezredhez — amiről természetesen a minisztérium hallani sem akart. Mivel a pénzügyi viszonyok ekkor még huszárezredek felállítását, azok tetemesen nagyobb költségei miatt nem tették lehetővé, a miniszterelnök csak azt ígérhette meg, hogy lovascsapatok alakulása esetén a hajdúkat oda át fogják helyezni.[17] Ez a nyilatkozat természetesen nem nagy rokonszenvre talált, ezért néhány tucat jelentkezőtől eltekintve — akiket máj. 28-án soroztak be — a kormány egészen őszig, a Bocskai-csapat felállításáig, nélkülözni volt kénytelen a „harcias jellemű hajdúk" szolgálatait.

Szabolcsban, a toborzás kezdetekor újonnan felállított nagykállói hadfogadó némi késéssel, csak jún. 6-án kezdte el tevékenységét,[18] néhány nappal azután, ahogy a hadügyminisztertől megérkezett a nyomtatott toborzási utasítás. A hadfogadó parancsot kapott ebben, hogy a „dolog miben állását sürgöny által haladéktalanul bejelentse" és a toborzás menetéről időről-időre jelentést adjon.[19] A késedelem ellenére a polgári szervek természetesen máj. 27—28-án már erőteljesen megkezdték a toborzást és máj. 31-én 226 fő, jún. 6-án pedig közel 600 a jelentkezett önkéntesek száma.[20] Mindez azt mutatja, hogy a polgári szervek buzgón tevékenykedtek a toborzás érdekében, hogy a megye helységei megkezték az önkéntesek beszállítását a hadfogadó helyre. Pl. Nyíregyháza városa már máj. 29-én 42 jelentkezőt vitt Nagykállóba.[21] (Nyíregyháza végül 71, Nagykálló 51 önkéntest állított.)

Ezért érthető, hogy Szabolcs megye jún. 5-én már sürgeti az újoncok átvételét a hadügyminisztertől,[22] egyben kéri, hogy az előírt 5 láb 2 hüvelyk magassági mértéket a szabolcsi „alacsony termetű, de különben erős izmú, munkaedzett testalkatú" önkénteseknél 5 lábra szállítsák le. — Időközben azután megérkezett Csippik János hadnagy, a 39. sor-

15 D. Lt. Hajdu m. 1848. 5. fasc. 27. sz.
16 HNI. 1848:510.
17 D. Lt. Hajdu m. 1848. 7. fasc. 24. sz.
18 O. Lt. 1848-as minisztérium. Belügyminisztérium — ONöHt. újoncozással kapcsolatos iratai. [továbbiakban: ONöHt. újonc ir.] 253. rakt. sz.
18 Nyíregyházi Állami Levéltár. [továbbiakban: Ny. lt.] A 10. zászlóalj iratai.
20 U. o. A 10. zj. iratai: „Az 1848-ik évbe 3 évre önkéntesen beállott újoncok fizetési naplója."
21 *Lukács Ödön:* Nyíregyházi szabad, kiváltságolt város története. Nyíregyháza, 1886. 279. o.
22 HNI. 1848:499.

ezred toborzótisztje, aki Finta Márton főkapitány, polgári biztos és Schaller János „középponti alorvos" társaságában jún. 7-én[23] megkezdte a jelentkezők felfogadását és beavatását. A beavatottak száma:

jún. 7.	jún. 8.	jún. 9.	jún. 10.	jún. 11.
218	161	35	102	107 fő

vagyis öt nap alatt 623 fő volt.[24]

A kilencszáz főt meghaladó jelentkezők között valóban szép számmal voltak olyanok, akik egyébként alkalmasak lettek volna, de a mértéket nem ütötték meg. Ezeket azután a hadügyminiszter korábbi utasítása értelmében a 62. sz. Turszky sorezredhez igyekeztek besorozni, szintén három évre. Ez az intézkedés a sorezredekkel szembeni bizalmatlanság miatt némi ellenszenvet váltott ki az újoncok körében — amint az Péchy László alispán jún. 10-i leveléből kitűnik[25] — végül azonban 230 jelentkezőt soroztak be a Turszky ezredhez is.[26] Vagyis Szabolcs megye — annak ellenére, hogy itt is igen erős rokonszenv mutatkozott a lovasszolgálat iránt[27] — nem egészen három hét alatt a honvédekhez és a Turszkyakhoz összesen 853 önkéntest állított.

A közelfekvő *Bereg megye* is Nagykállóba küldte újoncait, úgyhogy ezek csekély száma az előbbi összegből levonandó. — A beregi alispán már máj. 29-én jelentette a miniszterelnöknek, hogy a megyebeli lelkes fiatalság kezdeményezésére „zene és zászló kíséretében felhívó szónoklatok mellett kezdték meg a helyenkénti körutat" és első útjukon az önkéntesek száma 40 főre szaporodott.[28] Ezekben a napokban kapta meg a megye az Országos Nemzetőrségi Haditanács elnökétől az értesítést, hogy az önkéntes jelentkezők a debreceni 10. zászlóaljhoz sorozandók és tetszés szerint akár Debrecenbe, akár Nagykállóba vagy Nagykárolyba szállíthatók.[29] Június elején azután Beregszászról állítólag több mint hatvan ifjú indult Nagykállóba jelentkezni.[30] Mindenesetre a nagykállói hadfogadó a toborzás idején Bereg megyéből csak 31 önkéntest fogadott fel: mégpedig Beregszászról 16, Munkácsról pedig 15 jelentkezőt — elsősorban földesurakat, ügyvédeket, diákokat és tisztviselőket.[31]

A *Szatmárban*, Nagykárolyban tartott hadfogadásról keveset tudunk. Megjegyezni kívánjuk, hogy itt már korábban is volt a 39. sorezrednek hadfogadó helye, így nem kellett olyan nehézségekkel megbírkóznia, mint a kállói toborzóknak. A toborzási biztos kinevezésével — amire

[23] U. o.
[24] Ny. lt. Avatójegyzékek 1848/49.
[25] HNI. 1848:499.
[26] ONöHt. 1848:3713.
[27] HNI. 1848:499.
[28] HNI. 1848:398.
[29] *Lehoczky Tivadar:* Beregmegye és a munkácsi vár 1848—49-ben. Munkács. 1899. 23. o.
[30] U. o.
[31] Ny. lt. Avatójegyzékek. 1848/49

máj. 27-én került sor[32] — a munka kezdetét is vette, és eredményeként június közepéig az erősen nemzetiségi összetételű megye 232 önkéntest állított a honvédekhez és 69 újoncot a Turszky ezredhez.[33] A Szatmárnémetiből jelentkezett öntkéntesek száma kb. 40 főre tehető.[34]

Nagykárolyban állottak a hadfogadó bizottmány elé *Máramaros megye* tisztviselői[35] és *Ugocsa megye* földbirtokosai is, amint ezt az egyik szatmári önkéntes levelében tömören megjegyzi: „Máramaros és Ugocsából is számos úri ember jött be."[36] Egyébként Máramaros kieszközölte magának — tekintettel Nagykároly messzeségére és arra, hogy területén is van hadfogadó —, hogy önkénteseit Máramarosszigeten avattassa be és csak nagyobb (30—40 főnyi) csoportokban szállítsa Nagykárolyba.[37] — Végül meg kell említeni azt is, hogy Nagykárolyba utasították a Partiumból *Középszolnok* megyét is, amelynek alispánja Zilahot szerette volna a hadügyminiszter útján pótlólag hadfogadó helyül kijelöltetni — de eredménytelenül.[38]

A 10. zászlóalj negyedik hadfogadó helye *Nagyvárad* volt, amelyet Beöthy Ödön bihari főispán kérelmére jelölt ki a miniszterelnök. Beöthy máj. 24-én kelt levelében beszámolt a toborzási hirdetményeknek a fiatalság körében keltett lelkes visszhangjáról és a következőket írta: „... a fellelkesedés perczei hatását pedig fel használni igyekezve, itt Váradon is toborzást nyitni semmit sem késtünk".[39] Batthyány azután máj. 30-án intézkedett is, hogy Nagyváradon rendes hadfogadót állítsanak fel.[40] Az itt megindult toborzás eredményeként jún. 7-én Nagyváradról 103 honvédet és a Turszky ezredhez 15 önkéntest szállítottak Debrecenbe.[41] A honvéd önkénteseket azután két nap múlva — saját kérésükre — továbbküldték Szegedre.[42] Nagyvárad később még egy csoport bihari önkéntest állított a honvédséghez, de azt már a debreceni főhadfogadó mellőzésével, egyenesen Szegedre küldték.[43] Így *Bihar megye* önkénteseinek zöme — a tervezettel és utasításokkal ellentétben — nem a 10. zászlóalj, hanem a szegedi 3. honvédzászlóalj soraiban küzdött.*

Időközben Debrecenben, a zászlóalj alakulási helyén is tovább folyt a toborzás és jún. 1—8-ig újabb 73 önkéntest avattak be.[44] A debreceni főhadfogadó már jún. 4-én jelzi a hadügyminiszterhez küldött jelentésé-

32 Ny lt. Szatmár vm. közgy. jkv. 1848:1540.
33 ONöHt. 1848:3713.
34 *Borovszky Samu* (szerk.): Szatmár-Németi sz. kir. város. Bp. é. n. 264. o.
35 HNI. 1848:362.
36 Alföldi Hírlap. Debrecen. 1848. júl. 5.
37 ONöHt. 1848:872.
38 HNI. 1848:451.
39 HNI. 1848:330.
40 HM. ált. ir. 1848:63.
41 ONöHt. 1848:3713.
42 ONöHt. újonc. ir. 253. rakt. sz. — *Hegyesi Márton:* Az 1848-iki harmadik honvédzászlóalj története. Bp. 1898. 18. o.
43 *Hegyesi:* id. mű. 20. o.
* A toborzási körzetekről készült térkép már ezt az utóbbi megoszlást tünteti fel.
44 ONöHt. 1848:1312.

ben,[45] hogy a nagykállói és nagykárolyi önkéntesekkel a zászlóalj létszáma rövidesen eléri az ezer főt, azért utasítást kér, hogy ezután is folytassa-e a toborzást. A válasz[46] értelmében be kell hívni a fiókfogadók újoncait — és ha számuk eléri a szabályszerű állományi létszámot, akkor a toborzást teljesen be kell szüntetni. Ezekután a hadfogadó — bár jún. 10-én 98 nagyváradi önkéntest továbbküldött Szegedre[47] — beszüntette a hadfogadást[48] és elrendelte az összes újoncok Debrecenbe szállítását.[49]

A toborzás berekesztéséig — a nagyváradiak kivételével — Debrecenben 447 honvédet toboroztak,[50] amihez jún. 15-én 292 nagykárolyi és jún 18-án 623 nagykállói újonc járult.[51] Végül a nagykállóiak beszállításakor Szabolcs megye kérésére és felelősségére felfogadtak még öt jelentkezőt.[52] Ezzel *a zászlóalj létszáma* — messze túlhaladva a szabályszerű keretlétszámot — *1367 főre emelkedett.* Ezen kívül még a Turszky sorezredhez a toborzási körzetben összesen 328 embert állítottak.[53]

Mindez súlyos terhet jelentett a városnak, hiszen csak a sorezredi legénység egy részét tudta középületekben elhelyezni, akikkel együtt a városban állomásozó katonaság létszáma 1925 főre rúgott.[54] Ebből a számból laktanya híjján mintegy 1750 embert kellett a polgári lakosságnál elszállásolni. Ezért többízben kérelemmel fordultak a miniszterelnökhöz, a hadügyminiszterhez, hogy könnyítsen terheiken, aminek eredményeként jún. 27-én a sorezredhez állott 323 újoncot egy kapitány parancsnoksága alatt Pestre szállítottak.[55] A miniszterelnök azonban nem egyezett bele Poroszlay polgármester javaslatába,[56] hogy a közelfekvő hajdúvárosokban megosztva helyezzék el az önkénteseket. Ragaszkodott ahhoz, hogy a zászlóalj együttmaradjon, hiszen úgyis csak addig lesz Debrecenben, amíg „a legnélkülözhetetlenebb ruha és fegyverzettel" el nem látják, azután rövidesen rendeltetési helyére fogják indítani.[57]

Mielőtt követnénk az immár Debrecenbe, alakulási helyére összpontosított zászlóalj felszerelésének menetét, vizsgáljuk meg, kikből, *milyen osztályokból* tevődött össze önkéntes állománya.

A 39. sorezred debreceni főhadfogadó helyének parancsnoka, Ábrahám kapitány, jún. 4-én a hadügyminisztériumnak küldött jelentésében a következőképpen jellemzi a debreceni újoncokat:

45 HNI. 1848:448.
46 U. o.
47 ONöHt. 1848:1312
48 ONöHt. újonc. ir. 253. rakt. sz.
49 D. lt. Debrecen. Tan. ül. jkv. 1848:47. (jún. 15.)
50 ONöHt. 1848:3713.
51 ONöHt. 1848:1312.
52 HNI-iratok ikt. kve. 1848:955.
53 ONöHt. 1848:3713.
54 HNI. 1848:556.
55 ONöHt. újonc. ir. 253. rakt. sz.
56 HNI. 1848:556.
57 D. lt. Debrecen. Lvtr. 1848:77.

„A már be avatott önkéntesek többnyire nemes férfiak, itteni polgárok fijai, mesterlegények, és pór sühederekből állanak, — izmos, köpczös és erős testalakúak, s jelen körülményekre való nézve, hajlandó szelleműek..."[58]

A hazafias érzelmű hadfogadó kapitány fogalmazása nem hagy kétséget afelől, hogy a társadalom haladó elemei, „a jelen körülményekre... nézve, hajlandó szellemű" középnemesség, honoratior réteg, céhlegények és zsellérek alkották a 10. zászlóalj magvát.

Még közelebbi felvilágosítást adnak a nagykállói hadfogadó jún. 7—11-i avatójegyzékei,[59] ha a felfogadottak mesterségszerinti megoszlását vizsgáljuk. A mesterség, ill. foglalkozásszerinti megoszlást — tekintettel arra, hogy egy lassan felbomló, a feudalizmusból most kibontakozó társadalomról van szó — nagyjából egybevágónak vehetjük az osztályhatárokkal. A mesterségnélkülieket pedig — mivel erősen mezőgazdasági jellegű vidékről van szó — kivétel nélkül parasztoknak tekinthetjük — sőt még az iparosok nagy része is aféle paraszti paros, mesterségével csak télen foglalkozó mester lehetett. Végül még arra kell ügyelnünk, hogy a szegénysorsú értelmiségieket (gazdatisztek, tanítók, nevelők, irnokok, gyógyszerészsegédek) jól megkülönböztessük — amennyire az összeírás ezt megengedi — az értelmiségi pályán (mint ügyvéd, megyei tiszti ügyész, stb.) működő földbirtokosoktól.

Ezeket szem előtt tartva tudjuk kimutatni a 623 szabolcsi önkéntes osztálymegoszlását:

paraszt	466	74.8%
iparos	96	15.4%
földbirtokos	43	6.9%
értelmiségi	18	2.9%

Megjegyzendő, hogy a 43 földbirtokos közül 10 Beregből került ki — ahonnan ugyanakkor a 31 önkéntes között csak 6 paraszt („mesterség nélküli") jött; továbbá, hogy Szabolcs megye jelentkezett földesurait kivétel nélkül fő- vagy altisztségre ajánlotta[60] — a Kállóban megválasztott ideiglenes altisztek között azonban tíz közül 5 földbirtokos, 3 tanító, 1 nevelő és 1 tanuló volt.[61] Az avatási jegyzék bejegyzései szerint a tanulók nagy részét a megye ajánlatára vették be; volt olyan, akinek nevénél a következő megjegyzés áll: „gyenge, de lelkesen katona".

A legfontosabb kérdés azonban az, hogy *a parasztság milyen ré-*

[58] HNI. 1848:448.
[59] Ny. lt. Avatójegyzékek. 1848/49.
[60] ONöHt. 1848:1062.
[61] Ny. lt. Avatójegyzékek 1848/49. és a nagykállói önkéntesek fizetési naplója alapján.

tegeiből tevődött össze a szabolcsi önkéntesek háromnegyedét kitevő „mesterség nélküliek" tömege? Erre az avatási lajstromok nem tudnak feleletet adni — de ebben a vonatkozásban találunk számos más utalást. Már Debrecen város főbírája, ill. polgármestere említi első levelében, hogy kívánatos volna, hogy ha az újoncok „bár egészen nem öltözködhetnének is fel katonai ruhákba, legalább egy darab egyen forma fő és lábbelivel láttatnának el mielébb."[62] Erre nemcsak a rendfenntartás, a házaknál szerteszét elszállásolt önkéntesek megkülönböztetése érdekében volt szükség,[63] hanem azért is, mert az újoncok nagyrésze valóban rászorult a lábbelire. Amint ezt igazolja Ábrahám kapitány már említett részletes jelentése:

„Végre pedig alázatos észrevétel teendődik az iránt, hogy ha az bé avatott önkéntesek részére — kik többnyire, főkép, a külföldiek* csupan egy pár fehér ruhával lévén el látva — a meg kívántató fehér ruha, foszlány és topánkák iránt hovahamarábbi rendelés nem tétetik, az tisztátalanság, és az abból eredő egészségtelenség elhatalmazhatna . . ."[64]

Mindez együttvéve igazolni látszik azt a feltevést, hogy az önkéntesek nagy tömegét alkotó parasztok zöme a szegényparasztságból, a zsellérek közül került ki, hogy valóban *a nemzetőrség soraiból kirekesztett nincstelenek az elsők között jelentkeztek a haza, a forradalom védelmére.*

Az avatólajstromok ismeretében meg tudunk még felelni arra a kérdésre is, hogy milyen korosztályokból tevődtek össze a 18—40 év közötti önkéntesek. A szabolcsi toborzás adatai igazolják a kortársak által reánkhagyott — és a köztudatba oly mélyen gyökeredzett — nézetet, hogy az első önkéntes honvédzászlóaljak zömében fiatalokból állottak. A szabolcsi 623 önkéntes korszerinti megoszlása:

18—22 éves	434	69.7%
23—25 éves	84	13.5%
26—30 éves	65	10.4%
31—40 éves	40	6.4%

Vagyis a 18—25 éves fiatalok döntő többségét, több mint 80%-át alkották a legénységnek. (Meg kell még jegyezni, hogy a 30—40 év kö-

62 HNI. 1848:323.
63 HNI. 1848:420.
* A környékbeliek, nem debreceniek.
64 HNI. 1848:448.

zötti 50 főből 12 kiszolgált katona, 8—15 évi szolgálattal rendelkező egyén jelentkezett.)

Tekintettel arra, hogy a debreceni 10. honvédzászlóalj gazdasági fejlettség szempontjából nagyjából egységesnek tekinthető területen alakult, ebből kifolyólag az osztályerőviszonyok is egyenlőek lehettek — így a zászlóalj egyik felének arányait érvényesnek tekinthetjük az egész zászlóaljra. Csak egy irányban kell számolni az összetétel bizonyos módosulásával: Debrecenben a kollégiumi diákság lelkes csatlakozása következtében az értelmiség arányának feltétlenül meg kellett növekednie. A kollégiumban a tanítást május végén befejezték, a három és félszázat meghaladó diáksereg szétszéledt és jelentős részük állott be ott helyben a honvédekhez. Az egyik kortárs visszaemlékezéseiben így írja le ezeket a napokat: „... a pönkösti innep elmúltával a mindig fenyegető veszéjek növekedésével férfi karra lévén szüksége a hazának, az egész iskola szét oszlott, s bár még vége távol volt, befejezettnek tekinteték az év; sokan a már akkor alakult önkéntesek soraiba állván".[65] — Arról is van tudomásunk, hogy jún. végén a zászlóalj állomáshelyére már megérkezett parancsnoka elsők között arra kért engedélyt, hogy utólag 40 sárospataki diákot a zászlóaljba felvehessen.[66] (A zászlóalj parancsnoka maga is zempléni, ez lehet magyarázata a pataki diákok jelentkezésének. A kérelem sorsa ismeretlen, de — a zászlóalj amúgyis magas létszámának további növekedéséből indulva ki — feltehetőleg teljesült.) Mindenesetre a debreceni diákok jelentős mértékben növelhették a zászlóaljban a diákok, az értelmiségiek arányát.

A 10. honvédzászlóalj közel 1400 főnyi legénysége tehát Debrecenben állomásozott a 39. sorezred főhadfogadójának parancsnoksága alatt, csak az kellett most már, hogy a zászlóalj tisztikara átvegye őket és megkezdje a kiképzést és felszerelést. A zászlóaljparancsnokok kinevezése még jún. 8-án megtörtént,[67] amikor a hadügyminiszter előterjesztésére a nádor *Szemere Pál* nyugalmazott századost nevezte ki őrnagynak és a 10. zászlóalj parancsnokának. Szemere őrnagy azonban csak jún. 29-én vette át az 1367 főnyi legénységet a hadfogadótól.[68] Munkáját megkönnyítette, hogy a toborzás országos sikerére való tekintettel, az egyre növekvő számú önkéntesek „rendezésére és fegyverbeni gyakorlatára" a nádor kinevezte az első tiszteket a honvédzászlóaljakhoz, köztük a 10. zászlóaljhoz is.[69] A kinevezettek a következők:

századosnak

Mihályi Károly főhadnagyot
Hrabovszky Róbert főhadnagyot

[65] *Széll János* önéletírása. Kézirat a debreceni Déri Múzeumban. 201. p.
[66] HNI-ir. ikt. kve. 1848:1164.
[67] HNI. 1848:768. — Közlöny. 1848. jún. 15
[68] HNI-ir. ikt. kve. 1848:1161.
[69] HNI 1848:464. — Közlöny. 1848 jún. 15.

főhadnagynak

Földvári Sándor volt hadnagyot
Beöthy György volt hadnagyot
Krivácsy József hadnagyot

hadnagynak

Gyurkovics Imre őrmestert
Komáromy György és
Szunyoghy Albertet.[70]

A rendelet egyben a tiszteket állomáshelyük azonnali elfoglalására utasította.

Az aktív tisztek egy részével — akik sorezredükkel helyben állomásoztak — Szemere őrnagy hozzálátott lelkes újonczászlóalja felruházásához, felszereléséhez és kiképzéséhez. Ez utóbbi volt a könnyebb feladat. (Amit egyébként az általános utasítások értelmében már a hadfogadó tisztjeinek is el kellett kezdeniök.) A miniszterelnök Debrecen városához írt levelében — amelyben kifejti, hogy a toborzást nem azzal kell kezdeni, hogy fegyvert nyomnak az újoncok kezébe — a következőket mondja erről a feladatról:

„Nem marad tehát egyébb hátra, mint hogy ezen tiszt urak megkettőzött szorgalommal új hivatalokban eljárjanak, s az önkénteseket erkölcsre, tisztaságra, hadfegyelemre szoktatván, egyszersmind őket a hadgyakorlatok elemeiben, t. i.: fordulat és menetekben beoktassák, s ha ennek foganata mutatkozik és az önkéntesek eléggé kiképeztettek, erről szóló jelentésüket ide tegyék, hogy azután a minisztérium az igénylő számú fegyvereket részökre innen kiszolgáltassa; de hiba volna a nemzetőrségnél lévő fegyvereket olly embereknek, kik azzal bánni nem tudnak, kiadni."[71]

A felruházás kérdése azonban már sokkal nehezebb feladatok elé állította a zászlóalj parancsnokságát. Már az előzőek során láttuk, hogy a zászlóalj zömében zsellér-napszámos legénysége ruhaneműekkel, főleg fehérneművel igen gyengén volt ellátva. Ábrahám kapitány jún. 4-én kelt jelentésére adott válaszában a hadügyminiszter kijelentette: „A ruházatot és fegyvereket illetőleg mind a perczben teljes hiány miatt ebbeli igényeiknek meg nem felelhetek".[72] Azt tanácsolja, hogy a hadfogadó kéziraktáraiból „a leginkább szűkölködő önkéntesek... fejérnemű és topánnyal öltöztessenek fel", s addig, míg az egész zászlóalj számára a

[70] Utóbbi két polgári személyt Beöthy Ödön ajánlotta (HNI. 1848:330.) a toborzásnál kifejtett buzgalmuk jutalmául. (Előbbi Bihar m. volt országgyűlési követe, utóbbi bihari földbirtokos.)

[71] D. lt. — Debrecen. Lvtr. 1848:84

[72] HNI. 1848:448.

ruházat meg nem érkezik, fokozott gondot fordítsanak a gyakori fürdésre és a ruházat rendszeres tisztántartására. A főhadfogadó azután ideiglenesen kisegítette a „minden ruha nélkül szűkölködő" önkénteseket, majd a város látott hozzá a legnélkülözhetetlenebb darabok pótlásához.[73]

A város a pénzügyminiszter felhívására közel 14.000 ft-ot gyűjtött össze önkéntes adakozásokból,[74] ami komoly segítséget jelentett a zászlóaljnak, főleg, ha a sóhivatal útján utalványozott pénzek késtek — vagy mint előfordult, tévedésből Nagyváradra küldték.[75]

Szemere őrnagy pedig júl. 3-án — az Országos Nemzetőrségi Haditanács korábbi utasítása értelmében, felhívással fordult a zászlóalj toborzási körzetében fekvő megyékhez, hogy ajándékaikat,

„mennyiben azok a fölruházás, fegyverkezéshez anyagul szolgálhatnak, természetben a zászlóallyhoz szállíttassanak. Ilyenek lehetnek bőr, vászon, kék és barna posztó. Azon ajánlatok ellenben, mellyek ily végre nem használhatók, tétessenek pénzzé, de csak pénzben küldessenek át."[76]

Ugyanakkor a miniszterelnök és az Országos Nemzetőrségi Haditanács az Óbudai Ruházati Bizottmányon keresztül szintén mindent megtett a zászlóalj felszerelése érdekében. Az újság szerint július második felében a következő holmik érkeztek Pestről:

1.400 db nadrág,
1.400 pár bakancs,
1.400 db kiszabott köpeny és ugyanannyi foszlány (zubbony) kelmében,
1.400 db vászontarisznya,
1.380 db nadrágszíj,
1.380 db töltésláda,
98 db altiszti kard.[77]

Az így lassan fölszerelt és részben kiképzett, nagylétszámú zászlóaljra már számított a kormány; júl. 15-én a miniszterelnök rendelkezett, hogy mivel a 10. zászlóalj számára már a szükséges felszerelési tárgyakat elküldötték és a fegyvert is napokon belöl megkapja, elő kell készíteni a kiindulásra.[78] Néhány nap múlva intézkedett a zászlóalj számfeletti újoncairól is: azokat a 6. zászlóaljnak átadni rendelte.[79] A hadügyminiszter júl. 23-án kelt rendelete azután júl. 28-ára tűzi ki az indulás

73 ONöHt. újonc. ir. 253. rakt. sz.
74 *Szabó István:* i. m. 17. o.
75 D. lt. Debrecen. Tan. ül. jkv. 1848:128. és 151. sz.
76 D. lt. Hajdu m. 1848. 7. fasc. 68. sz
77 Alföldi Hírlap. 1848. júl 23.
78 HNI. 1848:645.
79 HNI. 1848:670.

napját, megparancsolva, hogy Szegedre vonuljanak, ott a zászlóalj felesszámú újoncait a 6. zászlóaljnak átadva, várják be Bechtold altábornagy, a délvidéki seregek főparancsnokának utasításait.[80]

A zászlóalj ruházatának és felszerelésének kiindulás előtti állapotáról részletes képet kaphatunk Szemere őrnagy júl. 25-én kelt jelentéséből.[81] Eszerint a zászlóalj bakancsal, nadrággal és két váltás fehérneművel el van látva. Sapka és a köpeny (amit kiszabva, kaptak) 2—3 nap alatt elkészül, csak a foszlány, amit végben kaptak, nem lesz kész, mert a szabók nem győzték a munkát. — Emellett a zászlóalj kapott Temesvárról 1044 új szuronyos puskát,[82] van 12.000 óngolyója, 8.000 gyutacsa és 6 q lőpora. A hadrakészen álló zászlóalj létszáma az ugyanakkor mellékelt kimutatás szerint 1339 fő, vagyis az elmúlt hónap során még tovább növekedett.

Július 28-án azután a parancs értelmében a zászlóalj útnak indult. Előbb Szolnokra vonult, majd némi pihenő után, aug. 5-én az első három század (mivel több hajó nem állott rendelkezésre) elindult Szegedre, ahová másnap délben érkezett meg. A zászlóalj másik fele aug. 6-án indult tovább hajóval Szegedre.[83] A zászlóalj első fele már aug. 7-én útrakelt Bechtold parancsára Óbecsére, a táborba — ahol átadta a 6. zászlóaljnak kétszáz főt meghaladó feleslegét[84] — és továbbment Nagybecskerekre, ahová aug. 8-án érkezett meg.[85] Végül a 10. zászlóaljat a délvidéken állomásozó magyar erők balszárnyán, Kis Ernő ezredes dandárába osztották be. Állomáshelye *Écska* volt, a nagybecskereki tábor előőrse a Perlasznál és Tomasevácnál magukat elsáncolt szerb felkelőkkel szemben.[86]

Itt fejeződött be azután a zászlóalj felszerelése és folytatódott kiképzése — a harcok szünetében. Mert Écskán, 10—15 kilométerre a felkelők táborától mozgalmas volt az élet. Egyik legkiemelkedőbb fegyvertényét a zászlóalj alig három héttel megérkezése után hajtotta végre, amikor résztvett *szept. 2-án Perlasz* megrohanásában és elfoglalásában. A zászlóalj a Mihály sorezred 3. zászlóaljával vállvetve, hősiesen kivette részét a szuronyrohamból.[87] Itt kapott súlyos sebet Szemere Pál őrnagy, aki szept. 8-án belehalt sérüléseibe.[88]

[80] HNI-ir. ikt. kve. 1848:729 — Alföldi Hírlap. 1848. júl. 26.
[81] ONöHt. 1848:2232.
[82] Júl. 19-én érkeztek. Ld.: Alföldi Hírlap. 1848. júl. 23.
[83] ONöHt. 1848:2520. — Alföldi Hírlap. 1848. aug. 20.
[84] *Szalkay Gergely:* A VI. honvéd zászlóalj története. Kézirat az Országos Széchenyi Könyvtárban. Fol. Hung. 2087.
[85] Közlöny. 1848. aug. 16.
[86] ONöHt. 1848:3032.
[87] Közlöny. 1848. szept. 5. — *Gyalókay Jenő:* A perlaszi tábor megvétele. 1848. szept. 2. Századok. 1915. 274—287. o.
[88] ONöHt. 1848:3713. Utóda Kiss Pál 37. sz. gyalogezredi százados, a Perlasznál szintén résztvevő bihari nemzetőrök parancsnoka lett. — Közlöny. 1848. szept. 7.

A 10. zászlóalj alakulásának története ezzel befejeződött. Átesett a tűzpróbán, s a tábori élet, az előőrsszolgálat nehézségei megedzették, rövidesen ütőképes egységgé kovácsolták. Önkéntesei beváltották a hozzájukfűzött reményeket, bátran, lelkesen harcoltak és soraikból számos új tiszt került ki a később, 1848. őszén felállított új zászlóaljakhoz.

A 3. honvédzászlóalj felállítása

A 3. honvédzászlóalj toborzását a 37. Mihály nagyherceg sorezred hadfogadó szerveinek segítségével intézték, amelynek főhadfogadó kormánya *Szegeden* székelt, s amelynek ezen kívül hagyományos fiókhadfogadóhelye volt a békésmegyei *Gyulán.*[89] A fenti két hadfogadóhoz jelölte ki azután — Nagyváradd al egyidejűleg — máj. 30-án a miniszterelnök még *Arad* városát is.[90] Ez utóbbi azonban már a 61. Rukawina gyalogezred hadkiegészítő területéhez tartozott, így annak hadfogadója végezte a toborzást,[91] miként *Temesváron* is, amely ugyan nem volt hivatalosan kijelölve, de ahol szintén szép sikerrel folyt a honvédtoborzás.[92] Végül, mivel a *Nagyváradon* jelentkezettek is Szegedre kerültek, ez is a 3. zászlóalj toborzóhelyeihez sorozandó. *A zászlóalj toborzási körzete* hivatalosan Bihar, Békés, Arad, Csanád és Csongrád megyéket foglalta magába, de ide szállították újoncaikat Krassó, Temes és Torontál megyék is. Ez utóbbi területekre tulajdonképpen hivatalosan nem volt kiterjesztve a toborzás, tekintettel arra, hogy a lakosság nagy része a közvetlen támadás veszélye miatt, saját szűkebb hazájának védelmével volt elfoglalva.

Szegeden — miként Debrecenben — korán megindult a toborzás. Vadász Manó, az ezekben a napokban lefolyt tisztújítás eredményeként megválasztott szegedi polgármester már máj. 21-én jelenti, hogy városrészenként utasította a tanács egy-egy alkalmas tagját, hogy az „önkéntes nemzetőri toborzást... addig is, míg e részben további miniszteri rendeletek érkeznének, legalább a beírással meg kezdje..."[93] Két nap múlva már a toborzás előrehaladásáról számotadva, a polgármester az újoncok Pestre küldését is tervezi.[94] Ezért azután Batthyány miniszterelnök máj. 27-én Szegeddel is sietve közölte, hogy a zászlóalj alakulási helye Szeged lesz és itt is fogják felszerelni.[95] Közben Szegeden is nagy probléma, hogy nem tudnak az érdeklődőknek közelebbi felvilágosítást adni, és azt sem tudják, hogy mit kezdjenek a már jelentkezettekkel. Máj. 25-én Osztrovszky József „kirendelt tanácsnok"[96] erről a következőt jelenti:

89 HM. ált. ir. 1848:66.
90 HNI. 1848:351.
91 ONöHt. 1848:3223.
92 *Deák Imre:* Adatok az 1848 év eseményeihez Krassó vármegyében. Lugos. 1931. 71. o.
93 HNI. 1848:306.
94 U. o. 1848:316.
95 U. o.
96 *Reizner János:* A régi Szeged. Szeged, 1884. I. 147. o.

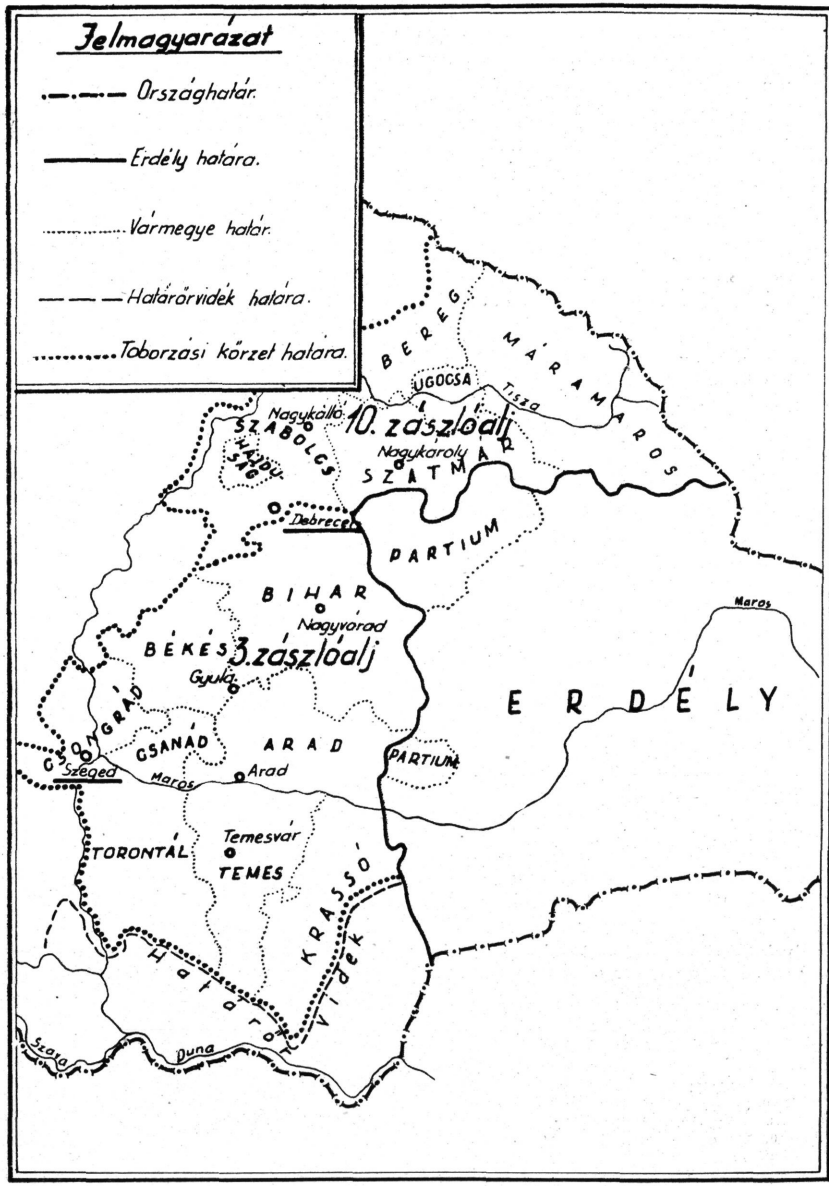

A 3. és 10. honvédzászlóalj toborzási körzete.

„... az aláírások és besorozások gyakoribbak lennének, ha az illetőket az elmenetel vagy a fölesketés idejéről biztosabbá lehetne tenni, mert a dolog bizonytalansága sokakat, sőt legtöbbet visszatart..."[97]

Mindaddig nem volt nehézség a szegedi toborzásnál, míg a vidékiek meg nem érkeztek. A Szegeden összeírt jelentkezők ugyanis továbbra is otthon tartózkodtak és így a városi tanácsnak külön gondot nem jelentettek. Amikor azonban máj. 27-én Szentesről 39 önkéntes érkezett, a város rögtön sérelmezte, hogy a helyi hadfogadó még nem kezdte meg a munkát. Az aznapi tanácsülés nehézkesen gondoskodott elhelyezésükről és ellátásukról[98] és ugyanakkor a hadügyminiszterhez fordult sürgős „utasító rendeletért", mert félő, hogy „a halasztás csak a nőttön nevekedő lelkesedést bágyasztaná..."[99] Néhány nap múlva, máj. 31-én Vadász polgármester már azt jelenti a miniszterelnökhöz írott levelében,[100] hogy Krassó megyéből 40, Temes megyéből 156 és Makóról 50 újonc érkezett, akiket csak a legnagyobb nehézségek árán tudtak a lakosságnál és a felsővárosi minoritáknál elszállásolni. Jelzi egyben azt is, hogy az egybesereglett újoncokat önkéntes adományokból látják el. Ezért sürgősen kéri az újoncokat átvevő és felesketŏ tiszt leküldését és az önkéntesek ellátásáról, elszállásolásáról és felruházásáról szóló rendelkezéseket.

A polgármester a jún. 1-én tartott közgyűlésnek jelenti, hogy „a haza alsó vidékeinek több részéből" addig Szegedre gyülekezett önkéntesek száma kb. 350 főre tehető, akiket a minorita rendházban helyeztek el. Egyben jelenti, hogy az egybesereglett, de még hivatalosan fel nem fogadott, ezért az állam által el nem látott önkéntesek aznaptól — szívességből — a helyi katonai éléstárból kapják napi kenyér fejadagjukat, napi zsoldjukat pedig az önkéntes adományokból fedezik.[101] Ugyanez a közgyűlés elhatározta, hogy a miniszteri utasítás megérkezte előtt megkezdik a jelentkezők vizsgálatát és besorozását, ezért a belügyminiszter rendeletének megfelelően kiküldik a toborzási bizottmányt, Korda János nemzetőri ezredes vezetésével. A közgyűlés elhatározta még, hogy Szeged városa — Pest példáján lelkesülve — 50.000 ft-ot szavaz meg Kossuth pénzügyminiszter felhívására a haza oltárára.[102]

Időközben *Gyulán*, a 37. sorezred fiókhadfogadó helyén is megkezdődött a toborzás. Tomcsányi József, Békés megye alispánja máj. 24-én már jelenti Batthyánynak, hogy a megküldött és kifüggesztett felhívás „Gyulán nagy rokonszenvre talált".[103] Hiányolja azonban azt, hogy „mindeddig semmi rendelet sem érkezvén, az annyira kívánt czél létesítésével senki megbízva nincs"... ezért mihamarabbi utasítást kér, hogy

97 Szegedi Állami Levéltár. [továbbiakban: Sz. lt.] Számozatlan, dátumozott iratok. 1848.
98 Sz. lt. Tan. ül. jkv. 1848:2374.
99 HNI. 1848:343.
100 U. o. 1848:426.
101 Sz. lt. Közgy. jkv. 1848:31. — *Reizner:* i. m. 147. o.
102 U. o. Közgy. jkv. 1848:34—35
103 HNI. 1848:315.

„a felhívás előidézte, s csalhatatlan jelekben nyilvánult lelkesedés a kívánt rendeletek hiány végett siker nélkül ne maradjon." Tomcsányi alispán valóban nem csalódott, mert Okolicsányi István hadfogadó hadnagy — aki június elején kezdte meg a beavatást — több mint kétszáz önkéntest fogadott fel,[104] akiket azután a megyei hatóságok Makón át szállítottak Szegedre.[105] Békés megye ugyanakkor máj.—jún. hónap során önkéntes adakozásokból a haza javára 7850 ft-ot ajánlott fel.[106]

Az *Aradon* folyt toborzásról szintén elég keveset tudunk. — Mint már fentebb említettük: Aradot a miniszterelnök máj. 30-án jelölte ki hadfogadóhelyül. A pénzügyminiszter azonban csak jún. 6-án utalványozta a pénzt az aradi hadfogadó számára,[107] ami nyilván jelentősen meglassította a toborzás kezdetét. A polgári toborzóbizottmány azonban már máj. 20-án megalakult, amely nemzeti zászlóval és zeneszóval járta be a várost. A toborzás a hagyományos módon: verbunkos táncok kíséretében folyt. A toborzók előtáncosa egy helybéli ácsmester volt.[108] „A toborzók működésének sikere mutatkozik" — jelenti jún. közepén az Aradi Hirdető — és hírt ad arról, hogy ezekben a napokban több, mint száz még fel nem esküdött önkéntest küldöttek Szegedre.[109]

A *Nagyváradon* folyt toborzás kezdeteit már ismerjük: Beöthy főispán még máj. 24-én megkezdte a toborzást és jún. 7-én 103 önkéntest állítottak a debreceni főhadfogadó elé, akik közül 98-at jún. 9-én, saját kérésükre Szegedre továbbküldöttek, annak ellenére, hogy a miniszterelnök rendelete a váradi önkénteseket Debrecenbe utasította.[110] Felmerül a kérdés, miért akartak ezek az önkéntesek Szegedre menni — és miért járult ehhez hozzá minden ellenkezés nélkül a debreceni hadfogadó? Utóbbi kérdés az egyszerűbb: a korábbiakban láttuk, hogy Ábrahám kapitány már jún. 4-én jelezte, hogy a nagykállói és nagykárolyi újoncokkal együtt az önkéntesek száma eléri a kívánt létszámot. Így érthető, hogy minden további ellenvetés nélkül hozzájárult a nagyváradiak továbbutazásához. — Miért éppen Szeged — a 3. zászlóalj lett a választott? Ennek a közelségén kívül mindenekelőtt az a magyarázata, hogy az önkéntesek Pestre küldését egyszersmindenkorra meggátolni akaró rendelet [111] — feltehetőleg tévedésből — Nagyváradot, ellentétben minden korábbi tervezettel, a 3. zászlóalj toborzási helyéül jelölte ki. A nagyváradiak előtt pedig ez utóbbi rendelet helyességét igazolni látszott az a tény, hogy Bihar megye tulajdonképpen nem a 39. számú, hanem a 37. gyalogezred hagyományos hadkiegészítő területe volt, így érthető, hogy Szegedet, a szegedi főhadfogadó kormányt tekintették felfogadásukra ille-

104 ONöHt. újonc. ir. 253. rakt. sz.
105 *Hegyesi:* i. m. 13. o.
106 *Oláh György:* Békés vármegye 1848—1849. Gyula. 1893. I. 169. o.
107 HNI-ir. ikt. kve. 1848:478.
108 *Lakatos Ottó:* Arad története. Arad, 1881. I. 117. o.
109 Aradi Hirdető. 1848. jún. 17.
110 HNI. 1848:475.
111 HNI. 1848:417. — PH. 1848. jún. 2.

tékesnek. Mindenesetre Nagyvárad — értesülve a debreceni zászlóalj létszámának beteléséről — az önkéntesek következő csoportját már Nagyszalonta—Gyula—Békéscsaba—Hódmezővásárhelyen át egyenesen Szegedre küldte.[112]

A *Temesvárott* folyt toborzásról csak azt tudjuk Vukovics Sebő kir. biztosnak a belügyminiszterhez küldött jelentéséből, hogy május végén közel kétszáz újoncot küldtek Szegedre,[113] — ill. az előbb említett adat szerint — hogy Szegeden június elején 156 temesmegyei újoncot látott el felavatásukig a város. — Tudjuk azt, hogy *Krassó megye* is számos újoncot állított a szegedi 3. honvédzászlóaljhoz. Már máj. 27-én 40 főt küldött Szegedre Jakabffy Kristóf első alispán,[114] máj. 31-ig pedig Vukovics előbb említett levele szerint 75 önkéntes ment át Temesváron Szeged felé. A visszaemlékezések mintegy 120 főre teszik a Krassó megyéből 1848 tavaszán jelentkezett önkénteseket, akiknek toborzására, a megye is külön bizottságot állított fel.[115] (Az erősen nemzetiségi összetételű megyében ez igen szép eredmény.) — Végül folyt a toborzás *Torontál megyében* is, amint erről Karácsonyi László főispán leveleiből értesülünk,[116] de ennek eredményéről nincs tudomásunk, annál is inkább, mert a torontáli jelentkezők nagy része nem akart foglalópénzt elfogadni és 3 évre elszegődni, hanem csak a veszély időtartamára akartak katonának állni. A kormány azonban ekkor még ilyen, „önkéntes a győzelemig" ajánlatokat nem fogadott el.[117]

Mindenesetre a bánáti megyék: Torontál, Temes és Krassó — amelyek lakosaira a kormány inkább, mint helyi szolgálatot teljesítő, családjukat közvetlenül védelmező nemzetőrökre számított — megértve a jól kiképzett és fegyelmezett honvédzászlóaljak szükségességét, várakozáson felül szép számú önkéntest, legalább a zászlóalj egynegyedét állították ki.

Szegeden az orvosi vizsgálattal egybekötött hivatalos beavatást csak jún. 1-én kezdte meg Jelentsik Imre főhadnagy, a 37. gyalogezred főhadfogadó kormányának parancsnoka, Misics Dániel ügyvéd, hatósági biztos társaságában. Az eredmény az első héten a következő volt:

Június	1.	2.	3.	5.	7.	Összesen:
	102	63	56	75	39	335 fő.

Egyidejűleg a Turszky-ezredhez 65 újoncot állítottak.[118] Már jún. 5-én megérkezett Mészáros hadügyminiszter parancsa, amely a pesti to-

[112] *Hegyesi:* i. m. 20. o.
[113] *Deák Imre:* i. m. 71. o.
[114] Sz. lt. Számozatlan, dátumozott iratok 1848.
[115] *Boros János:* Az 1848. év eseményei Krassó vármegyében. Lugos, 1928-36. o.
[116] HM ált. ir. 1848:419.
[117] ONöHt. 1848:653.
[118] HNI. 1848:430.

borzás sikeréről tudósítva Szeged város közönségét, meghagyja, „ha az önkéntesen ajánlkozók száma 1.000 főnyire felmegy, ennél többet ne fogadjon be“[119] — így a szegedi hadfogadó jún. 26-án jelenti, hogy mivel a zászlóalj létszáma elérte az 1018 főt, a toborzást megszüntette.[120]

Ez a létszám a zászlóalj parancsnokának júl. 8-án Óbecsén kelt kimutatása[121] szerint a következőképpen tevődött össze:

Szegedi hadfogadó kormánytól		
(ebben a szegedi és szegedkörnyéki önkénteseken kívül benne vannak a szentesi, makói, stb., általában a Csanád, Csongrád, Torontál, Temes, és Krassó megyei önkéntesek vagyis azok, akiket Szegeden fogadtak fel — így az Aradról felesketés nélkül küldött csoport is)		672 fő
debreceni hadfogadó kormánytól (a nagyváradi önkéntesek első csoportja)		98 fő
gyulai hadfogadó kormánytól (két csoportban: 106 és 76 fő)		182 fő
	összesen:	952 fő
ehhez járult:		
gyulai hadfogadó kormánytól (ismét két csoport: 16 és 15 fő)	31 fő	
az 1. honvédzászlóaljtól	**2 fő**	
52. sorezredtől[122]	**2 fő**	
zászlóaljnál beavatott önkéntesek	14 fő	
	összesen:	1001 fő.
a 60. sorezredtől áthelyezett, de még meg nem érkezett		17 fő
	így összesen:	1018 fő.

Ekkor tehát még nem érkezett meg a táborba a zászlóaljhoz a nagyváradi önkéntesek második csoportja sem. (Vagyis ezek nem Szegeden csatlakoztak a zászlóaljhoz!) Itt Óbecsén júl. 17-ig még a következő csoportokkal szaporodott a zászlóalj létszáma:[123]

aradi hadfogadótól	**90 fő**
nagyváradi hadfogadótól	**51 fő**

[119] Sz lt. Közgy. okir. 1848:1505/118.
[120] ONöHt. 1848:1187.
[121] U. o. 1848:1651.
[122] ONöHt. 1848:943.
[123] ONöHt. újonc ir. 253. r. sz.

gyulai hadfogadótól	1 fő
táborban fölfogadott	3 fő
összesen:	145 fő
a júl. 8-i létszám:	1001 fő
létszám július 17-én	*1146 fő.**

Mindezeket alapulvéve a szegedi 3. honvédzászlóalj legénysége a következő toborzóhelyekről került ki:

Szegeden beállott	672 fő
Gyulán	214 fő
Nagyváradon	149 fő[124]
Aradon**	90 fő
Óbecsén	17 fő[125]
1 honvédzászlóaljtól	2 fő
52. Ferenc Károly gyalogezredtől	2 fő
összesen:	1146 fő.

Ebből a létszámból azonban szegedi önkéntes tudomásunk szerint csak 150 volt.[126] A szám bármilyen kicsinynek is tűnik Debrecenhez viszonyítva,*** feltétlenül hitelesnek tekinthető. Nem állott ugyanis érdekében Szegednek, hogy a 4. hadmegye főparancsnokságának érdeklődésére 1848. decemberében a valóságot eltitkolja, a város érdemeit kisebbítse.

Mint a 10. zászlóaljnál, itt is igen érdekes volna ismerni a zászlóalj legénységi állományának osztályösszetételét, azonban az avatójegyzék teljes hiánya miatt csak közvetett módon állapíthatunk meg egyet-mást a 3. zászlóalj önkénteseinek összetételéről.

A 3. honvédzászlóalj összetételét vizsgálva, mindenekelőtt annak erősen értelmiségi jellege a szembeötlő, amiért a kortársak emlékezete szerint parancsnokától, Damjanichtól a „mágnászászlóalj" elnevezést kapta. Az egyik, a szabadságharc bukása után elsőnek, még az abszolutizmus korszakában megjelent emlékirat lelkes túlzása szerint a 3. zászlóalj „kevés kivétellel végzett tanuló ifjakból alakult",[127] és ezt erősíti meg Szeged történetírója is, az 1880-as évek köztudatát rögzítve: „A minden-

* Ebből ekkor már három fő hiányzik: egy még Szegeden a Tiszába fúlt, kettő pedig halálosan megsebesült júl. 14-én Turiánál. A 60. sorezredtől áthelyezett 17 főt azért nem számolják, mert még nem érkeztek meg a zászlóaljhoz.

[124] *Lakos Lajos:* Nagy-Várad múltja és jelenéből. Nagyvárad, 1905. 55—56. o.-is megerősíti ezt.

** Ebben a számban nincsenek természetesen azok, akik jún. elején mentek Szegedre és ott avatták be őket.

[125] Ld. külön kimutatás: ONöHt. újonc. ir. 253. r. sz.

[126] Sz. lt. Tan. ül. jkv. 1848: 2803/4317. — *Reizner:* i. m. 150. o.

*** A lakosság lélekszáma: Debrecen 55.000, Szeged 36.000 fő volt.

[127] *Vahot Imre—Gánóczy Flóris:* Honvédek könyve. Pest, 1861. III. 129 o.

felől egybesereglett ifjúság a társadalom és foglalkozás minden rendét és ágát képviselte. Jelentékeny számmal voltak köztük a pályavégzett ifjak, ügyvédek, jurátusok, mérnökök, gazdatisztek, papnövendékek, tisztviselők, tanulók, ifjú iparosok stb...."[128] Kétségtelen, hogy a szegedi főgimnázium felsőtagozatából, a líceumból számosan beállottak az önkéntesek közé és ennek is nagy szerepe volt abban, hogy az elnéptelenedett felsőtagozaton az 1848/49-es tanévben nem folyt oktatás.[129] A zászlóalj a kortársaknak is feltűnt erősen értelmiségi jellegét növelte az is, hogy a nagyváradi önkéntesek soraiban a 3. zászlóaljhoz kerültek a nagyváradi jogakadémia hallgatói is, amely szintén üresen állott a következő tanévben.[130] A jelentkezett közel 150 honvéd mintegy 10%-a az iskola jogvégzett, vagy még joghallgató tanulóiból állott.[131] Ezt erősíti meg a debreceni önkéntesekről is olyan pontos véleményt adott Ábrahám hadfogadó parancsnok, az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnak küldött jelentése is: „Nagy-Váradról ide érkeztett... önkéntesek többnyire földesurak, megyei tisztviselők, ügyvédek és tanuló ifjak..." írja a Szegedre továbbküldött újoncaikról.[132]

Mindez azonban legjobb esetben azt jelentheti, hogy a középnemesi fiatalság és a honorátiorok soraiból kikerült önkéntesek — az itt elválaszthatatlanul egybefonódó, külön ki nem mutatható földbirtokos és értelmiségi csoportok — száma a 3. honvédzászlóaljnál magasabb volt, mint a 10. zászlóaljnál, hogy valamivel meghaladta a 10—12%-ot. De nem változtathatott azon az alapvető tényen, hogy a céhlegények, iparossegédek mellett itt is — mint feltehetőleg az ország bármely részén — „a földművelő osztály... adta a legszámosabb járulékot", amint ezt a kortárs Horváth Mihály másfél évtized után megállapította.[133]

A kétségtelenül az önkéntesek döntő többségét alkotó parasztság soraiban pedig — mint azt már korábban is láttuk — Szegeden is túlnyomórészt a szegényparasztokat, zsellér- és napszámosrétegeket találjuk. Ezt a már Debrecenből ismert felruházási problémák ismétlődése is igazolja. Szeged polgármestere jún. 2-i jelentésében — beszámolva a toborzás előrehaladásáról — ruhaneműek mielőbbi leküldését sürgeti:

„...a szükséges ruházatra nézve elkerülhetetlen, hogy azonnal... kész mundérok küldessenek, mert az ide gyülekezett sereg olly rossz ruházatban van jelenleg, hogy a féreg elterjedésétől köztök

[128] *Reizner:* i. m. 147. o.
[129] *Reizner János:* Szeged története. Szeged. 1900. III. 324. o. — *Czimer Károly:* A Szeged-Belvárosi Kaszinó százéves története. Szeged. 1929. 66. o.
[130] *Bozóky Alajos:* A Nagyváradi Királyi Akadémia százados múltja 1788-tól 1888-ig. Bp. 1889. 215. o.
[131] *Bozóky* id. mű. és az ONöHt. újonc. ir 253. r. sz. alatti zj. névsor összevetéséből.
[132] ONöHt. újonc. ir. 253. rakt. sz.
[133] *Horváth Mihály:* Magyarország függetlenségi harcának története Genf. 1865. I. 189. o

tartani lehet — mely körülmény sokakat vissza ijesztene a lelkesedéstől..."[134]

Ugyanezt jelentette néhány nap múlva jún. 8-án a szegedi hadfogadó a hadügyminiszternek is:

„Egy része a magyar őrseregbe beavatott újoncoknak nem lévén a változtatásra elegendő fehér ruhával el látva, minek ártalmas következéseitől annál inkább félhetni, minthogy az ember itt az ágyneműeknek is híjjával vagyon..."[135]

Ezeken a nehézségeken a kormány máról-holnapra nem tudott úrrálenni, így a hadügyminiszter mindkét jelentésre csak azt válaszolhatta, hogy a munkálatok már megkezdődtek, „azonban illy állapotban, midőn mindenütt csak hiányra akadván, mindent újonnan teremteni kell, lehetetlen, hogy a zászlóaljak felállítása oly folytonos rendben végbe vitessék, mint a sorezredek kiegészítése..."[136] A ruházat legégetőbb hiányainak pótlása ezekután itt is, mint Debrecenben, végülis a városra maradt. Szeged vállalta is az áldozatokat, s amint azt Korda János nemzetőrségi ezredes jún. 14-én jelentette a hadügyminiszternek: a szinte minden ruházatot nélkülöző honvédeknek „a szegedi had választmány polgár társaink ajánlatából be jött mennyiségből fehér ruhát, nadrágot, bakantsot, sipkát és fehér kabátot készíteni el határozá..."[137] Jún. 19-én pedig Vadász polgármester jelenti, hogy 200 pár ing és gatya elkészítését már el is kezdték,[138] amiért azután Baldacci, az Országos Nemzetőrségi Haditanács elnöke meg is dicsérte a várost.[139]

Az újoncok felszerelése mellett másik fontos feladat volt azok kiképzése, begyakorlása, amelyben nagy akadályt jelentett a tisztek kinevezésének hiánya. Ezt már a polgármester máj. 31-i, majd jún. 2-i jelentése is sürgeti,[140] de eredménytelenül. A többi zászlóaljparancsnok kinevezésével egyidejűleg *nem* nevezték ki a 3. zászlóalj parancsnokát, a tisztek kinevezésére pedig — mint ezt már a 10. zászlóaljnál láttuk — csak jún. 13-án került sor.[141] Így érthető, hogy jóllehet a helyi hadfogadó elkezdte az újoncok foglalkoztatását, begyakorlását,[142] mégis Korda János ezredes fentebb említett jún. 14-i jelentésében már gondterhelten számolt be arról, hogy „Szeged városában összpontosult 600 főnyi mozgó őrsereg 18 nap óta henyélnek, minden kellő fegyelem nélkül. Ezek tanítására röktön tiszteket küldeni annál is inkább szükséges, mert félhető, hogy ily dologtalan nép kihágásokra vetemethetik."[143]

134 HNI. 1848:407.
135 U. o. 1848:497.
136 Sz. lt. Közgy. okir. 1848:1506/119.
137 HNI. 1848:535.
138 Sz. lt. Számozatlan, dátumozott iratok. 1848.
139 U. o. Közgy. okir. 1848:1635/174.
140 HNI. 1848:426. és 407.
141 Közlöny. 1848. jún. 15.
142 Sz. lt. Közgy. jkv. 1848:43.
143 HNI. 1848:535. Sz. lt. Tan okir. 1848:1447/2546.

Egy váratlan fordulat azután új helyzet elé állította a zászlóaljat, tisztikarát és a minisztériumot is: *jún. 21-én* a 952 főnyi 3. honvédzászlóaljat Óbecsére indították[144] Csuha Antal őrnagy, „a Tiszánál felállított előőrök és seregek Parancsnoka" rendelkezése alá.[145]

Mindez a minisztérium tudta nélkül történt. Magyarázata az, hogy Szegednek sürgősen nemzetőröket kellett volna kiküldenie Török- ill. Óbecsére, hogy a szerb felkelők előrenyomulását a Tisza vonalán ezzel megakadályozzák. A város azonban szívesen engedett a tétlenséget megúnt, tettvágytól égő önkéntesek követelésének, akiket azután felszerelve a szegedi nemzetőrök fegyvereivel,[146] hajón — egyetlen tisztjük: Utassy Kálmán főhadnagy kíséretében — szállítottak a táborba.[147] Zicco János kapitány — a zászlóaljhoz megérkezett következő tiszt — csak itt érte utol a hirtelen útnakindított zászlóaljat.[148]

A hadügyminiszter eközben, a történteket nem is sejtve, jún. 25-én utasítja az Országos Nemzetőrségi Haditanácsot, hogy a 900 főt meghaladó Szegeden, „mint legközelebbi veszély helyén toborzott honvédi zászlóalj" mihamarabbi felszereléséről, a pesti 1. és 2. zászlóalj mintájára történő ellátásáról sietve gondoskodjék.[149] — Nem kevésbé lepték meg a fejlemények az Innsbruckból visszatért miniszterelnököt, aki jún. 29-én kelt levelében[150] a hadügyminisztert tette felelőssé és elrendelte a 3. zászlóalj azonnali visszatérését Szegedre. Hasonló rendelkezés ment másnap Csernovics Péter királyi biztosnak,[151] aki az időközben a délvidéki magyar erők főparancsnokává kinevezett Bechtold altábornagynak adta át a zászlóalj feletti vezényletet.[152]

Mészáros Lázár hadügyminiszter jún. 3-án kelt levelében[153] tiltakozott a miniszterelnöknél az ellen, hogy ő lenne a felelős a 3. zászlóalj kimozdításáért:

> „Mi végre a honvéd, nevezetesen a 3-ik zászlóaljnak Ó-Becsére kiindíttatását illeti, arra nézve biztosíthatom a Minister elnök urat, hogy azt hírem, tudtom nélkül, egyedül a nevezett városnak sürgetős felszóllítására, és minthogy az ellenség mozdulatai Ó Becsének rögtöni megszállását igényelték, történt meg."

Egyben javasolta — mivel Óbecsét, „azon igen nyomós tiszai pontot" fegyveres erő nélkül hagyni nem lehet — hogy az akkor Szegeden

144 ONöHt. 1848:1651.
145 U. o. 1848:1498.
146 HM. ált. ir. ikt. kve. 1848:3141. (Szeged májusban 1500 fegyvert kapott nemzetőrei számára a minisztériumtól Ld.: HNI. 1848:71.)
147 *Reizner J.*: A régi Szeged. I. 155—57. o.
148 HNI-ir. ikt. kve. 1848:1071.
149 HM. ált. ir. 1848:666.
150 HNI-ir. ikt. kve. 1848:589.
151 U. o. 1848: 588.
152 HNI. 1848:648.
153 U. o. 1848:618

tartózkodó pesti 2. honvédzászlóaljjal váltsák fel a 3. zászlóaljat, amire másnap meg is történtek a megfelelő intézkedések.[154] Végül azonban Bechtold kérésére, aki — a hadügyminiszter levele szerint[155] — „utolsó jelentésben az Ó Becsén tanyázó önkéntes zászló allyal nagyon meg volt elégedve, és jövő hadi mozgalmaknál jó sikerrel használni szándékszik", a miniszterelnök beleegyezésével mégis a táborban maradt a 3. zászlóalj.

Így került a még nem is teljes létszámú 3. honvédzászlóalj — hamarabb, mint a legkorábban felszerelt 1. és 2. zászlóaljak — elsőnek a déli hadszíntérre, anélkül, hogy kellően felruházva, felszerelve, vagy kiképezve lett volna. Itt *Óbecsén* a délvidéki magyar erők derékhadában, Szenttamás és Turia szerb táborok közvetlen szomszédságában került sor azután a zászlóalj felszerelésére s kiképzésére — miként a 10. zászlóaljnál is — állandó harcok közepette.

A 3. zászlóaljnál nagy nehézséget jelentett az, hogy kellő szervezettség, megfelelő számú tisztek — és főleg parancsnok nélkül került le a táborba. A nádor jún. 8-án csak kilenc zászlóaljparancsnokot nevezett ki, a harmadikhoz — mint a rendelet mondja — „a kinevezés függőben hagyatván."[156] Sajátságos, hogy éppen a szegedi, a szerb felkeléshez legközelebb eső zászlóalj parancsnokságát hagyták betöltetlenül, holott erre lenne a legégetőbb szükség. De éppen ebből sejthetjük, hogy ez nem jelenti, megfelelő (legalább annyira megfelelő, mint a Vitalisok, a 8. és 9. zászlóaljak parancsnokai) személy hiányát, vagy hogy a kormány nem döntött volna még, hogy ezen a fontos helyen ki legyen a parancsnok. Ennek ellenkezőjét bizonyítja az, hogy a felelős magyar minisztérium első tennivalói sorában, még ápr. 16-án, utasítja br. Piret altábornagyot, a temesvári főhadi kormányzót, hogy „Damjanich (Jánost) pedig Olaszországból tüstént hivassa vissza."[157] Egy feljegyzés szerint ápr. 24-én Kossuth is ajánlotta Damjanichot „a honvédelem ügyének minél hűbb kezekre bízhatása végett."[158] A kormány szándékát Vukovics Sebő máj. 31-én Szemeréhez küldött levele érteti meg: „Csak Damjanichot kapnók vissza — írja. — Kiss ezredes mellett felette hasznos volna, — kettőjük által biztosítva volna a katonaság hangulata. Damjanich a határvidékre is hatna."[159] Vagyis a kormány számított rá, mint kiváló, lelkes katonára — de úgy is, mint a szerbek körében befolyásos, de a magyar kormányhoz és a forradalomhoz hű egyénre, akinek a magyar ügy mellett való állásfoglalása hatással lehet a Délvidék szerb lakosságára. A kormány a szerb származású Vukovics Sebő és Csernovits Péter kormánybiztosok mellett tehát Dam-

154 HM. ált. ir. 1848:3107.
155 HNI. 1848:645.
156 U. o. 1848:768. — PH. 1848. jún. 15.
157 U. o. 1848:4.
158 HNI–ir. ikt. kve. 1848:1142.
159 *Deák Imre:* i. m. 70. o.

janich Jánost is (Csernovits közeli rokonát) tudatosan állította a szerb felkelés színhelyéhez legközelebb alakuló honvédzászlóalj élére, hogy példájával megnyerje, vagy legalábbis semlegesítse a végvidék szerb felkelőit.

Damjanich — aki osztályparancsnokával, Haynau tábornokkal összeszólalkozott, megvédve azzal szemben a magyar forradalmat és ezért büntetésből 1848 áprilisában az olaszországi harctérre került[159a] — maga is türelmetlenül várta hazatérhetését, „Mihelyt megjön a Miniszter rendele, rögtön jövök" — írta feleségének Veronából máj. 27-én.[160] Végre, hosszú huzavona után jún. 20-án — zászlóalja Óbecsére indulásának előestéjén — megérkezett Pestre és másnap reggel jelentkezett a minisztériumban, ahol örömmel és megkülönböztetett tisztelettel fogadták.[161] Ekkor közölhették vele a reáváró feladatokat, amit Damjanich — aki égett a vágytól, hogy hazájának hasznos tagja lehessen — egyetértőleg fogadhatott. Erre a megbeszélésre vonatkozhatnak jún. 21-én feleségéhez írott sorai: „... megtudtam, hogy valami más rendeltetésem lesz, mint az őrnagyság a nemzetőrségben."[162]

Ezután a látogatás és megbeszélés után már másnap, jún. 22-én sorkerült *Damjanich János* 61. sz. sorezredi százados, őrnagyi és zászlóaljparancsnoki kinevezésére.[163] Ezt a Batthyány miniszterelnök által történt gyors kinevezést azután júl. 5-én a nádor is megerősítette.[164] Damjanich közben jún. 23-án elutazott zászlóaljának alakulási helyére, amelyet nagy meglepetésére már nem talált Szegeden. Rögtön utánaindult Óbecsére, ahová jún. 25-én érkezett meg.[165]

Ezekben a napokban kelt Mészáros hadügyminiszter már korábban említett levele, amely tekintettel a zászlóaljparancsnoki kinevezésre, sürgeti — az akkor már régen Óbecsén tartózkodó — 3. zászlóalj útrakészítését. Ugyancsak ezidőtájt folyik a vita a zászlóalj visszaindítása vagy táborbantartása körül, amelyet azután Bechtold kétesértékű dicsérete és kifejezett kérelme dönt el. Itt a táborban kapja meg azután Damjanich őrnagy a miniszterelnöknek őt a döntésről értesítő, júl. 15-én kelt levelét: hogy a zászlóaljat Bechtold altábornagy vezérlete alá rendeli, a szükséges felszerelési tárgyakat pedig rövidesen Szegedre küldeti, ahonnan a zászlóalj gondoskodjon továbbszállításáról.[166]

A 3. zászlóalj felruházása annál fontosabb volt, mivel elindulásáig lényegében semmi felszerelést nem kapott, amint ezt Zicco kapitány

[159a] *Vukovics Sebő:* Emlékiratai. Bp. 1894. 193—194. o.
[160] *Hamvay Ödön* (bevezette és fordította): Damjanich levelei nejéhez. Bp. 1910. 38. o.
[161] i. m. 46. o.
[162] U. o.
[163] HNI. 1848:792., Közlöny 1848. jún. 25.
[164] U. o. 1848:606.
[165] *Hamvay Ödön:* Damjanich János élete története ... Bp. 1909. 39. o.
[166] HNI. 1848:645.

jún. 22-én Óbecsén kelt, Szeged város tanácsához intézett levele bizonyítja: „A Nemes Tanácsot aziránt bizodalmasan felszóllítom, hogy az önkéntesek számára 500 darab pokróczot — ide Ó Betsére mentül hamarább küldgyön — mivel kéntelenek vagyunk szabad alatt tanyázni, melyek annál szükségesebbek, mivel az önkénytesek többnyire ruhákkal ellátva nincsenek."[167] Szeged város jún. 23-i tanácsülése azután a kért pokrócok és a már elkészült ruhaneműek leküldéséről sürgősen intézkedett, meghagyva egyben a küldemény elszállításával megbízott csendbiztosnak, hogy a zászlóalj állapotáról kimerítő ismereteket szerezzen.[168]

A város azután két hét alatt összesen három ízben: jún. 25-én, júl. 1-én és 10-én küldte le az időközben elkészült felszerelési tárgyakat. Damjanich júl. 11-én kelt és a város tanácsához intézett jelentése szerint összesen:

980 darab nyári (vászon) nadrágot
989 darab vászonkabátot (kitli)
901 pár csizmát*
594 darab kenyértarisznyát
474 darab nadrágszíjat
368 darab sapkát
189 darab inget
189 darab gatyát és
8 darab dobot.[169]

Damjanich ugyanekkor bizalommal kéri a tanácsot, hogy a már leküldött ruhadarabokat és felszerelési tárgyakat sürgősen egészítsék ki, hogy a zászlóalj akkori létszámát, 1.100 főt maradék nélkül el tudja vele látni.

Ennek a bizalomnak az volt az alapja, hogy Szeged város lelkes közönsége valóban messzemenő segítséget nyújtott a falai között szervezett, s szinte a város közvetlen védelmére táborbavonult honvéd zászlóaljnak. Igy pl. amikor az induló zászlóalj orvos nélkül állott, a város két seborvost és egy segédet adott orvosaiból,[170] akik azután — bár szolgálataikat megköszönve, visszatérésüket az Országos Nemzetőrségi Haditanács már júl. 6-án megengedte[171] — a kinevezett orvosok késlekedése miatt egészen augusztusig maradtak a táborban.[172] A szegedi nemzetőrség által a zászlóaljnak használatra átadott rossz fegyverek megjavítására pedig még jún. 22-én a város sietve egy fegyvermestert kül-

167 Sz. lt. Tan. okir. 1848:1641/2716.
168 U. o. Tan. ül. jkv. 1848:1641/2716.
* A zászlóaljak szabályszerűen előírt lábbelije a fűzős bakancs volt.
169 U. o. Tan okir. 1848:1867/3199. — Ld. még: *Reizner:* id. mű. 148. o.
170 Sz. lt. Számozatlan, dátumozott iratok 1848.
171 U. o. Közgy. okir. 1848:1795/203.
172 U. o. Tan. okir. 1848:1868/3200. és 2384/3207., Közgy. jkv. 1848:246.

dött le Óbecsére.[173] A zászlóalj parancsnoka nyár folyamán többízben fordult — és nem eredménytelenül — segítségért a város tanácsához. Ilyen szoros kapcsolat más zászlóaljak történetében szinte ismeretlen. Így a toborzás, a felszerelés, de a későbbiek során nyújtott készséges segítség alapján — mégha a város polgárai adataink szerint a vártnál kisebb számban állottak is be a zászlóalj soraiba — joggal tekintheti Szeged város magáénak Damjanich zászlóalját, a 3. honvédzászlóaljat.

A felszerelés egy fontos állomása volt az, amikor a zászlóalj megkapta végre saját fegyvereit. Ennek közeli érkezését már a fentebb idézett, jún. 11-én Szeged város tanácsához intézett levelében is jelezte Damjanich, közölve egyben azt is, hogy akkor a várostól kapott puskákat és kaszákat tüstént visszaszolgáltatja. Júl. 13-án azután Molnár Ferdinánd főhadnagy a temesvári fegyverraktárból 1044 darab csappantyús fegyvert vett át a 3. zászlóalj számára.[174] (Csak a 3. és 10. zászlóaljaknak sikerült a temesvári hadiszertárból fegyvert biztosítani.) Az Óbudai Ruházati Bizottmánytól kapott felszerelési cikkekkel együtt azután a zászlóalj felszerelése — természetesen csak nyári ruhákkal — július végére befejeződött.[175]

Ezzel párhuzamosan folyt Damjanich őrnagy szervező- és nevelőmunkája, hogy az 1.100 főt meghaladó újoncállományából fegyelmezett, magas harcértékű zászlóaljat faragjon. A tettvágytól égő Damjanich nagy lendülettel fogott szép feladatához: „... három napja éjjel-nappal talpon vagyok — írja feleségének jún. 27-én — hogy az új harcosokat az első ütközetre előkészítsem".[176] Munkája során legfontosabbnak a fegyelem biztosítását tartotta és ezért szinte egyedülálló szigorral tisztította meg zászlóaljját a nem odavaló elemektől. Már júl. 5-én jelentette az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnak, hogy egyes — a sorezredektől átkerült — katonák fegyelmezetlen magatartásukkal, garázda életükkel rossz hatással vannak a zászlóalj újonc legénységére. Ezért egyben kéri, hogy „... olly egyéneket, kik rossz viseletük miatt *nem* érdemlik, hogy honvéd zászlóaljot szolgáljanak, onnét csapassanak el vagy pedig a sor osztályba tétessenek által..."[177] Damjanich indokolt kérelmét a hadügyminiszter hozzájárulásával az Országos Nemzetőrségi Haditanács teljesítette is úgy, hogy a „merőben javíthatatlanokat" a szegedi dologházba szállítani rendelte.[178] Ennek a júl. 18-án kelt rendeletnek Damjanich aug. 2-án haladéktalanul eleget is tett,[179] eltávolítva egyben zászlóaljából a toborzási utasítás 3. §-a ellenére felfogadott kül-

[173] U. o. Tan. okir. 1848:2129/3614. és 2381/3805.
[174] HM. ált. ir. ikt. kve. 1848:3545.
[175] ONöHt. 1848:1376.
[176] *Hamvay:* Damjanich levelei nejéhez. 48. o.
[177] ONöHt. 1848:1376.
[178] U. o. 1848:1607.
[179] Sz. lt. Tan. ül. jkv. 1848:3387. Számozatlan, dátumozott iratok. 1848.

földieket is, „kikben szembeszökőleg feltűnik: hogy nem azon lelkesedéssel ragaszkodnak a zászló alyhoz, mivel egy honvédnek illik és kell . . ."[180]

Ugyanakkor Damjanich már az első napokban gondoskodott a tiszti kinevezések alkalmával üresen hagyott — a minisztérium által a zászlóalj altisztjei sorából kiemelkedő egyénekkel feltölteni szándékozott — hadnagyi állások betöltéséről. Megérkezte után négy nappal, jún. 29-én három egyént, név szerint: *Gorove Antalt*, Bihar megye aljegyzőjét, *Gosztonyi Istvánt*, Bihar megye esküdtjét és *Szabó Jánost*, Csanád megye szolgabíráját hadnagyi kinevezésre ajánlotta az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnak.[181] A kinevezési javaslat indokolása kifejezésre juttatja Damjanich bizalmát nemcsak a fenti három önkéntessel, de az egész zászlóaljjal szemben. A kinevezés indokolt — írja ajánlásában — „annál is inkább, mivel említettek ezen zavaros időkben, hazájuk iránti szeretetből, hivatalaikat oda hagyva — a többi valóban lelkes és dicséretre méltó zászló allyam egyénei közzül — elhatározott, példás, becsületes szorgalmuk és eréllyel párosult pontos jártasságuk által magokat különösen kitüntették".[182] Damjanich kérelmét — mint legtöbb kérését általában — azután a miniszterelnök és a nádor rövidesen teljesítették, mindhárom előterjesztett még júl. 17-én kinevezték hadnagynak a 3. zászlóaljhoz.[183]

Emellett — mint a fentiekben láttuk — Damjanich nagy gondot fordított zászlóalja felszerelésére és ellátására is. Ez az első hetekben igen nagy nehézséget jelentett, mert a délvidéki táborok katonaságát — akik sátrak nélkül, szabad ég alatt tanyáztak — csak igen gyatrán tudták ellátni. Csuha Antal nemzetőrségi őrnagy július elején a következőt írta Szeged polgármesterének: „. . . még most is sok honvéd áll éhen, minthogy elég kenyeret sem kaphatunk, mezítláb a végőr vonalon kaszával . . ."[184] Július végére azonban ez is megoldódott, amikoris a zászlóalj pénzzel, kenyérrel és ruhával való ellátottsága Damjanich jelentése szerint kielégítő volt.[185] A jelentés szerint az Óbecsén állomásozó, 1170 főt számláló zászlóalj legénysége nappal 10—15 főnyi csoportokban házakhoz volt szállásolva — de az éjszakát szabadban, a táborban töltötték. (Természetesen, még ekkor is sátrak nélkül.)

Damjanich, a fáradhatatlan katonai szervező, a keménykezű — de beosztottjaival messzemenően törődő zászlóaljparancsnok tevékenységének ismertetésénél feltétlenül meg kell említenünk azt a lelkiismeretességet, amellyel az írásbeli munkálatokat intézte. Nincs az első tíz honvédzászlóalj parancsnokai közül mégegy, aki ilyen pontosan és részle-

180 ONöHt. 1848:1651.
181 U. o. 1848:1284.
182 U. o.
183 HNI. 1848:770.
184 Sz. lt. Számozatlan, dátumozott iratok. 1848.
185 ONöHt. 1848:2465.

tesen tájékoztatta volna a kormányt, az Országos Nemzetőrségi Haditanács elnökét, vagy más szerveket a zászlóalj életéről, harcairól, tevékenységéről. Az ő pontosságának, rendszeretetének köszönhetjük, hogy avatójegyzékek hiányában, fentebb idézett, júl. 8-i létszámjelentése alapján meg tudjuk állapítani az önkéntesek toborzási helyeit. Az ő körültekintő gondossága teszi lehetővé, hogy nemcsak a zászlóalj létszámának újabb növekedéseit és első veszteségeit ismerjük,[186] de ismeretes a júl 17-én 1146 főt számláló zászlóalj teljes névsora is.[187] (Tudomásunk szerint ezzel is egyedül áll a 3. zászlóalj.) Egyidejűleg Damjanich közölte az Országos Nemzetőrségi Haditanáccsal, hogy a zászlóaljhoz kinevezett tisztek közül kik és mikor érkeztek meg a táborba. A kimutatás szerint a zászlóalj tisztiállománya 1848. júl. 19-én a következő volt:

Zászlóaljtörzs:	*Megjegyzés* (a kimutatás alapján)
őrnagy: Damjanich János	
segéde:	nincs kinevezve
főorvos: Matavowszkij Ferdinánd	nem érkezett meg[188]
1. alorvos: Ottmayer Mihály	júl. 9-én érkezett
2. alorvos:	nem ismert még[189]
számvevősegéd: Miskolczy Károly	jelen van[190]
1. század:	
százados: Ziccó János	jelen van
főhadnagy: Kubinyi Károly	jelen van[191]*
hadnagy: Novobaczky József	júl. 12-én érkezett*
hadnagy: Schmeller Ferenc	jelen van
2. század:	
százados: b. Meszena Ferenc	jelen van*
főhadnagy: Molnár Ferdinánd	jelen van*
hadnagy: Gyürky Antal	nem érkezett meg*
3. század:	
százados: Losteiner Antal	nem érkezett meg*
főhadnagy: Dobay Ágoston	jelen van
hadnagy: Beniztky Sándor	jelen van*

186 U. o. 1848:2165., ONöHt. újonc. ir. 253. rakt. sz.
187 ONöHt. újonc ir. 253. rakt. sz
188 Júl. 4-én erősítették meg a kinevezést. HNI. 1848:608.
189 Júl. 9-én nevezték ki. HNI. 1848:638.
190 Kinevezése jún. 14-én kelt. Sz. lt. Tan. okir. 1848:1577/2664.
191 A *)-gal jelölt tiszteket nem az első kinevezés alkalmából, jún. 13-án (ld. a 69. sz. jegyzetet), hanem jún. 19-én nevezték ki. Ld.: Közlöny. 1848. jún. 21.

4. század:

százados: Bóbits János	jelen van
főhadnagy: Földváry Károly	jelen van*
hadnagy: Guthy Lajos	nem érkezett meg*

5. század:

százados: Martiny Frigyes	júl. 9-én érkezett
főhadnagy: Utassy Károly	jelen van
hadnagy: Mille István	júl. 12-én érkezett*
hadnagy: Pécsy Ferenc	júl. 9-én érkezett*

6. század:

százados: Damaszkin György	jelen van*
főhadnagy: Kiszling Károly	júl. 9-én érkezett*
hadnagy: Fodor József	jelen van.

Amint látjuk, július közepére — az első csatározások idejére — a zászlóalj tisztikara is szinte teljes létszámú volt már. Ugyanis a fenti létszámhoz még hozzá kell számítani azt a három — Damjanich által ajánlott — hadnagyi kinevezést, amely ezekben a napokban történt, s amelyekről a zászlóalj még ekkor nem szerzett tudomást. (Az ekkor hiányzónak feltüntetett három tiszt augusztusra sem érkezett meg, így helyettük a miniszterelnök másokat nevezett ki.)[192]

Ezekben a napokban, *júl. 14-én, Szenttamás első ostrománál* esett át az alig felszerelt és kiképzett 3. honvédzászlóalj a tűzkeresztségen. Damjanich éjt nappallá téve készítette elő zászlóalját erre az első ütközetre. Mint feleségének írta: „... nyolc nap óta le sem vetkőztem és ezen idő alatt annyit fáradtam, mint még soha életemben..."[193] Azonban Damjanich minden erőfeszítése hiábavaló volt. Bechtold fővezér áruló magatartása miatt zászlóalja nem kapott komoly megbízatást, pontosabban, mielőtt hozzáfoghatott volna feladata végrehajtásához, vissza kellett vonulnia a Szenttamás melletti *Turia* alól, ahol addig a sáncokkal szemben egy dombon, a felkelők ágyúinak lőtávolában volt felállítva.[194] Bechtold, aki nem akart győzni, csak demonstrálni, hogy magát igazolhassa,[195] nem nyújtott megfelelő (tüzérségi-műszaki) támogatást a zászlóaljnak, hogy azután ezek tapasztalatlanságával okolhassa sikertelenségét. Emellett a honvédek demoralizálásával — a még szokatlan

[192] ONöHt. 1848:2466. és 2619.
[193] *Hamvay:* i. m. 54. o.
[194] *Vahot—Gánóczy:* Honvédek könyve. III. 129—130. o.
[195] *Olchváry Ödön:* A magyar függetlenségi harc 1848—1849-ben a Délvidéken. Bp. 1901. 30—34. o. — *Thim József:* A magyarországi 1848—49-iki szerb fölkelés története. Bp. 1940 I. 175—178. o.

tüzérségi tűzbe való állítás következtében várható megfutamodással — akarta lejáratni nemcsak a 3. zászlóaljat, hanem általában a kormánynak a honvédzászlóaljak felállítására, a Délvidék védelmének megszervezésére irányuló erőfeszítéseit. Ebben a galád szándékában lelhetjük magyarázatát, hogy miért „lelkesedett" a még kiképzetlen és fel sem szerelt 3. zászlóalj táborbanmaradásáért az álnok Bechtold.

A becstelen terv azonban szertefoszlott az újoncok hősiességén, akik a tüzérségi tűznek több órán át értelmetlenül kitéve, bátran megállották helyüket. Ebben nagy szerepe volt Damjanich egyéni hősiességének, személyes példamutatásának is. Zászlóalja nem lett hozzá méltatlan és a visszavonulásra adott parancs után a legnagyobb rendben vonult vissza Óbecsére. Damjanich pedig — bár a kudarc miatt elkedvetlenedett — büszkén jelentette júl. 19-én az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnak, hogy: „... ámbár ezen rövid idő alatt a nagy szolgálat és rossz idő, nem különben a szükséges fegyver és ruházat végett ritkán volt alkalom a gyakorlásra, *a csata téren bátran és teljes elszántsággal nézett fiatal zászló aljam az ellenségre*", és egyben kifejezi bizalmát, hogy a jövőben is érdemesek lesznek „a haza tiszteletére és szeretetére".[196]

Nem törték meg a zászlóalj lelkesedését és harci kedvét a további — önhibáján kívüli — kudarcok sem: az aug. 19-i, második sikertelen támadás Szenttamás ellen, amelynek minden nehézségét hősiessen viselték a zászlóalj honvédei — írta feleségének Damjanich. Ugyanakkor már kifakad a fővezér tehetetlensége és árulása, a „szerencsétlen nembánomság" ellen: „... fogcsikorgatva és vérző lélekkel érzem, hogy máskép lehetne és kellene is lennie".[197] A Szenttamás—Turia alatti aug. 19-i eseményekre, a sikertelen vállalkozásra már az egész ország felfigyel és miközben a felsőbb vezetéssel szemben jogosan táplálja a gyanút, elismeréssel adózik a 3. honvédzászlóalj hősiességének, példás magatartásának.[198]

Szenttamás harmadik, szept. 21-i, ugyancsak sikertelen ostrománál tudomásunk szerint a 3. zászlóalj nem vett részt.[199] Három századát a csata utáni napokban Versecre helyezték át, ahová szept. 28-án érkezett meg.[200] A zászlóalj másik fele — Damjanich parancsnoksága alatt — résztvett okt. 13-án Törökbecse védelmében, ahol döntő szerepe volt a támadás visszaverésében, a győzelem kivívásában.[201] A kudarcok és nehézségek által megedzett 3. zászlóaljnak ez volt az első győztes csatája, amelyet az ősz során a bánáti harctéren számos dicsőséges fegyvertény

196 ONöHt. újonc. ir. 253. rakt. sz.
197 *Hamvay:* i. m. 58. o.
198 *Egressy Gábor:* A rácz lázadás és a magyar ügy. Röpirat. O. Lt. 1848/49-es nyomtatványok. 11. fasc.
199 *Hegyesi:* i. m. 42. o.
200 *Vukovics:* i. m. 302. o.
201 *Hegyesi:* i. m. 47—48. o., *Thim:* i. m. 253. o.

követett. Október végén a zászlóalj másik három századát is Versecre helyezték, ahol a féldandár erejű helyőrség parancsnoka már Damjanich lett.[202] A téli harcok során itt alapozta meg azután jóhírét a 3. zászlóalj, amelyet rövidesen együtt emlegettek az ekkor Damjanich parancsnoksága alá került vörössapkásokkal, a kassai 9. honvédzászlóaljjal.[203] A tavaszi hadjárat idején pedig már szinte fogalommá vált Damjanich honvédeinek hősiessége, és a költők együtt énekelték meg a 3. zászlóalj és a vörössapkások dicsőséges tetteit.[204]

Dolgozó népünk emlékezete pedig szívébe zárta szabadságharcunk száz csatán győztes első honvédzászlóaljainak emlékét, köztük a tiszántúli ifjúság színe-virágát soraiba fogadó 3. zászlóaljét is. Ez a zászlóalj hősi harcaival jelentősen hozzájárult 1848 nyarán és őszén a szerb felkelés lokalizálásához és ezeknek a harcoknak során készült fel a tavaszi hadjáratban reáváró nagyszerű feladatokra. Nem tekinthetjük véletlennek, hogy 1849 tavaszának minden dicsőséges fegyvertényénél kiemelkedő szerepet játszott zászlóaljunk, amely ezzel népünk szabadságharcainak legszebb lapjaira írta be a 3. honvédzászlóalj, Damjanich zászlóaljának nevét...

[202] *Vukovics:* i. m. 382. o.
[203] *Hoffmann Arnold:* Az 1848—49-iki vörössapkás 9-ik honvédzászlóalj története. Kassa 1906. 25. o.
[204] *Zalár:* Szabadságdalok. Pest. 1849. 45. o.

1849 HADTÖRTÉNETI IRODALMÁNAK NÉHÁNY KÉRDÉSE*

Borus József százados

Népünk hősi múltjának, évszázados honvédő harcainak feltárása során a felszabadulás óta e hősi múlt egyik legnagyszerűbb szakaszának, az 1848—49. évi polgári forradalom és nemzeti szabadságharc történetéről több jelentős munka jelent meg. Marxista történetírásunk fejlődését olyan alkotások jelzik, mint a „Forradalom és szabadságharc" című gyűjteményes kötet, a Kossuth Emlékkönyv több tanulmánya, Kovács Endrének Bem Józsefről írt Kossuth-díjas monográfiája, — a kisebb tanulmányokat, cikkeket nem is számítva. E megjelent, nemkülönben a készülőfélben levő művek lehetővé teszik, hogy történetírásunk napirendre tűzze nemzeti szabadságharcunk katonai történetének elkészítését is.[1] E nagyszabású feladat előkészítése során tisztáznunk kell mindenkelőtt szabadságharcunk hadtörténetének periodizációját, és az egyes periodusok katonai-hadművészeti problémáit.

Nemzeti szabadságharcunk periodizációja ma még nincs megfelelően kidolgozva. A hadtörténeti periodizációnak természetszerűleg a forradalom politikai történetén kell alapulnia, de a hadműveletek sokoldalúsága következtében részletesebb periodizáció szükséges. Ennek kidolgozásánál figyelembe kell venni, hogy a katonai események rendszerint csak késéssel tükrözik a politika fordulatait

A tisztánlátás végett először vegyük szemügyre a szabadságharc általános periodizációját. A forradalom és szabadságharc történetének első történetírói feldolgozása Horváth Mihály emigrációban készült nagy műve: „Magyarország függetlenségi harczának története". A Genfben 1865-ben megjelent[2] háromkötetes, együttesen közel 2000 oldalra terjedő munka 12 könyvre oszlik. Az egyes könyvek a „függetlenségi harc" egy-egy szakaszát tárgyalják, s így lényegében ez 1848—49 történetének első, alapos periodizációja. Előző munkájában, a reformkorról írt és Genfben 1864-ben megjelent könyvében Horváth — nem tudni, mi ok-

* Részlet a szerző „A tavaszi ellentámadás megszervezése 1849-ben" című, készülő disszertációjából.

[1] A Magyar Történelmi Társulat 1949. március 27-i közgyűlésén tartott elnöki székfoglalójában Andics elvtársnő javasolta, hogy alakuljon munkaközösség a katonai kérdés" feldolgozására. Sz. 1948. 18. o.

[2] Második, csak lényegtelen módosításokat tartalmazó kiadása Pest, 1871—72.

ból — részletesen ismerteti a márciusi eseményeket.[3] A szabadságharcról írt munkája emiatt teljesen helytelenül 1848 áprilisával kezdődik; az első, „Bevezetés" címet viselő könyvben a független magyar minisztérium megalakulásától júniusig mondja el az eseményeket. Ez után sorban következnek „A szerb és horvát lázadás kezdete", „A reactio nyílt fellépése" című könyvek az első kötetben, mely így 1848 október végével fejeződik be. A második kötet „A dynasztia nyílt háborúja az ország ellen s ennek önvédelme Budapest megszállásáig" című könyvvel kezdődik, ezt követi az ötödik könyv „Az ország védelme Debreczenből" címmel, majd a sajátságos című hatodik: „A márcziusi alkotmányirat s a nemzet válasza." Horváth Mihály ebben mondja el a tavaszi hadműveletek lefolyását, a Függetlenségi Nyilatkozat létrejöttének körülményeit, végül Buda ostromát, amivel egyben a második kötet is végetér. A harmadik kötet — szemben az első kettővel — melyek egyenként 3 könyvet foglalnak magukban — 6 könyvre oszlik. A szerző külön-külön ismerteti „Az orosz interventio" címen az intervenció előkészítését, majd „Az orosz hadak betörését közvetlen megelőzött események"-et. Ez után következik „A harcz a szövetséges osztrák-orosz hadak ellen Görgey elvonultáig Komáromból" című kilencedik, és a „Szegeden" című tizedik könyv. A szabadságharc legutolsó napjaival az „Aradon" című tizenegyedik, bukásával pedig „A katasztrófa" című tizenkettedik könyv foglalkozik, mely utóbbiban külön fejezet szól a megtorlásokról.

Horváth Mihály periodizációja meglehetősen részletes, jól szemlélteti az egyes időszakokat, így a harmadik kötetben a bukás drámaiságát, még címeiben is. Hibája éppen részletességében rejlik; a szabadságharc nagyobb korszakai nem látszanak eléggé ebben a felosztásban. Különösen hiányolható ez a Batthyány-kormány időszakának, az áprilistól szeptemberig tartó huzavonának a tárgyalásában, valamint abban, hogy az 1949. április 14 előtti és utáni időszak között nincs világos elválasztás és ez utóbbi túlságosan apró részekre oszlik.

Horváth nagy munkájának, a „Függetlenségi harc"-nak a felosztása még e hiányosságok ellenére is sokkal jobb áttekintést ad és jobban kapcsolódik a szabadságharc nagy sorsfordulataihoz, mint a későbbi feldolgozások periodizációja. Gracza György 1894—98-ban megjelent ötkötetes „népszerű" munkája: „Az 1848—49.-i magyar szabadságharc története" szerkezetileg erősen szétfolyó összeállítás; adatai és megállapításai gyakran pontatlanok, szemléletmódja erősen nacionalista. Amíg első két kötete egészen apró fejezetekre oszlik, — addig a harmadikban már külön fejezetet kapott a téli hadjárat, a negyedik kötetben a tavaszi, majd az utolsóban az intervenció. Gracza munkájának ilyenformán nincs áttekinthető felosztása, az egyes fejezetek időbeni elhatárolása meglehetősen aránytalan; mégis e fejezetek a szabadságharc

[3] *Horváth Mihály:* Huszonöt év Magyarország történetéből. III.[3] 371. s köv. o.

valamely nagyobb eseményéhez, sorsfordulójához kapcsolódnak. Ezzel Szemben Márki Sándornak a Millenáris Történet[4] tizedik kötetébe írt, közel 400 oldalra terjedő összefoglalása — jóllehet felosztik 3, egymástól időben helyesen elhatárolt könyvre[5] — fejezetcímeiben már erősen tükrözi a századforduló végére kialakult, a szabadságharc valódi történetét nem a tényleges sorsfordulók, hanem Kossuth és Görgey személyi viszonya, illetve ellentétei köré csoportosító nézetet.[6]

Ugyanez az elv érvényesül, de fokozottabb mértékben az ellenforradalmi korszak 30-as éveiben készült egyetlen összefoglalásban is, a Hóman Bálint—Szekfű Gyula által írt Magyar Történetben. Szekfű itt — jellemző módon — a polgári forradalom és nemzeti szabadságharc történetét egyetlen, mindössze 50 oldalnyi[7] terjedelmű fejezetbe sűríti bele, s a „Negyvennyolctól hatvanhétig" című rész I. fejezeteként tárgyalja. A fejezet alcímei: „... A februári forradalom hatása. A 48-i áprilisi törvények. A pesti radikális mozgalmak. Az úrbéri viszonyok változása. A bécsi kormány és a nemzetiségek. Jellasics horvát bán. A szerb lázadás. A tót mozgalom. Az oláh mozgalom. A bécsi ellenforradalom hatása. Az olasz- és horvát-kérdés; Batthyány. A pesti radikalizmus és Kossuth. Az önvédelem; 1848 szeptembere. Kossuth és a honvédelem szervezése. A nemzetiségi harcok. Görgey és Windischgrätz. Az új bécsi abszolutizmus. Görgey felvidéki hadjárata. Bem Erdélyben. A fővezérlet; Görgey és Kossuth. A tavaszi hadjárat. A függetlenségi nyilatkozat. Az orosz intervenció. Görgey seregének levonulása. Bem katasztrófája; Világos."[8]

Szekfű munkájának alcímei erősen tendenciózusak. Görgey neve négyszer is előfordul, míg Bemé csak kétszer, s a második alkalommal oly módon, hogy Világost az ő temesvári „katasztrófája" idézte elő. — Mindebből teljesen nyilvánvaló, hogy a szabadságharc periodizációja 1865-től az 1930-as évekig, alig hetven év alatt, a szabadságharc értékelése változásainak és főleg ez értékelés visszafejlődésének megfele-

[4] A Millenáris Történet értékelésével még adós a marxista történeti kritika. A Millenáris Történet a XIX. századvégi magyar, lényegében feudális történetírás legnagyobb alkotása. E történetírás értékelésére l. *Andics* elvtársnő idézett székfoglalóját Sz 1948.; *Molnár E.*: A magyar történetírás a felszabadulás óta; eredményei, hiányosságai és legsürgősebb feladatai. Társadalmi Szemle 1952. jan. 53—54. o. és ugyanő: A magyar történetírás tíz esztendeje. Sz 1955. 2. sz. A Millenáris Történetet egyébként Mátyás Flórián jellemző gúnnyal „díszmű"-nek nevezte. *Mátyás F.*: Egy honfoglalás előtti magyar hadjáratról Németországban és I. Endre, Kálmán királyaink haláláról. Bp. 1898. 4., 7. stb. o.

[5] Ezek címei: „A demokrata királyság megalapítása" MT. X. 7. o. „Az önvédelem harcza" u. o. 141. o. és „A függetlenségi harcz" u. o. 167. o.

[6] A második könyvben az 1848 decemberi trónváltozás és a téli hadjárat megindulását ismertető fejezetek között „Két dictátor" c. fejezet van; a VI. fejezet „Görgey és Dembinszky" címet viseli.

[7] Az V.[3] kötet 690 oldal, s ebből „A nemzeti és rendi politika" című fejezet 63. o., a dualizmusról szóló rész az első világháború kitöréséig pedig több mint 140 oldalra terjed.

[8] *Hóman—Szekfű:* Magyar Történet V.[3] 388—438 o.

lően, Horváth Mihály részletes, a való eseményeken és összefüggéseken alapuló felosztásából személyi ellentétek és harcok történetévé változott át, s nemcsak témájában szűkült le[9] — a terjedelem állandó csökkenéséről e helyütt nem is szólva —, hanem szegényebbé vált felosztásában is.

Horváth, Gracza, Márki és Szekfű munkái periodizációjának megvizsgálása bizonyítja, hogy az 1848—49. évi polgári forradalom és nemzeti szabadságharc periodizációját a polgári történetírás nem tudta kidolgozni. Előrehaladás helyett ez a történetírás folyamatosan visszafejlődött, csődbejutott, mert nem a történeti igazság alapján, hanem a pozitivizmus, utóbb a szellemtörténeti módszer segítségével dolgozott. „A forradalom belső osztályerőinek mozgása, valóságos menete és törvényszerűsége hétpecséttel lezárt titok volt ennek a történetírásnak."[10] Válságából a kivezető utat e területen is a marxizmus mutatta meg. Marx és Engels a magyar forradalommal annak kezdetétől fogva részletesen foglalkoztak. Kölnben megjelent lapjuk: a „Neue Reinische Zeitung" hasábjain. Ismeretes, hogy 1849 januárjában a Neue Reinische Zeitung a magyar forradalmat lelkesült hangon a francia forradalom 1793-as évéhez, Kossuthot pedig a francia forradalom óriásaihoz hasonlítja.[11] Kevésbé ismert azonban a Neue Reinische Zeitung 1849 májusában megjelent utolsó számának hosszabb cikke, mely rövid áttekintést ad „e nagyszerű keleteurópai forradalmi háború" menetéről. A cikk a forradalom előzményeinek és első hónapjai történetének rövid ismertetése után a szeptemberi fordulattal foglalkozik, majd az első (a pákozdi) győzelemmel. Ezután részletesen kitér a téli és a tavaszi eseményekre. Megállapítja, hogy Windischgrätz támadásának megindulásakor „mindenekelőtt időt kellett nyerni, becsalni a császári hadsereget az ország belsejébe, ahol a partizánháború kimerítené és erős helyőrségek és más különítmények hátrahagyása elgyengítené." Görgey visszavonulása és a főváros feladása új helyzetet teremtett, a szabadságharc ügye a Tiszántúlra szorult vissza, 1849 tavaszáig, amikorra Bem Erdélyt is felszabadította. Ekkor, 1849 tavaszán „az ország belsejéből újonnan kiképzett újoncok érkeztek, ezek megerősítették a hadrakelt magyar hadsereget. Lengyel és német légiók alakultak, rátermett parancsnokok fejlődtek ki, vagy ilyeneket alkalmaztak, és a decemberi, vezetés nélküli, szervezetlen tömeg helyén most koncentrált, bátor, nagylétszámú, jólszervezett és kitűnően vezetett hadsereg állott

[9] Teljes joggal állapította meg Andics elvtársnő már idézett elnöki székfoglalójában, hogy a hivatalos magyar történetírás „egyenesen kerülte az antifeudális és népi mozgalmak történetének feltárását". Ezért „az 1848/49-es szabadságharcnak és antifeudális forradalomnak száz év után sem bírjuk teljes és hű történetét . . ." Sz 1948. 3. o.

[10] *Révai J.:* Marx és az 1848-as magyar forradalom. Szikra, Bp. 1953. 40. o.

[11] *Marx—Engels—Lenin—Sztálin:* Proletárnemzetköziség és hazafiság. Szikra, Bp. 1952. 19—20. o.

a császári hadsereggel szemben." A cikk a tavaszi ellentámadás sikereinek ismertetése után a közelgő orosz intervencióra és az európai népek összefogásának szükségességére hívja fel a figyelmet.[12] A Neue Reinische Zeitung ez utolsó vezércikke tartalmaz ugyan kisebb tévedéseket, de jelentőségét az optimista hang és az adja meg, hogy 1848—49 magyar történetének ez az első összefoglalása.

Marx és Engels a következő években is foglalkoztak a magyar forradalom eseményeivel és szereplőivel, mint azt egymással folytatott levelezésük is tanúsítja. Engels egyenesen arra készült, hogy könyvet írjon a magyar hadjárat történetéről,[13] de tervét sajnos nem váltotta valóra.

Marxnak és Engelsnek az 1848—49. évi magyar forradalom történetéről adott útmutatásait elsőnek Révai elvtárs használta fel. „Marx és az 1848-as magyar forradalom" című, 1933-ban, illetve 1940-ben írt tanulmányában[14] az ő tanításaik alapján vizsgálta 1848—49 fő kérdéseit, s egyben megalkotta a forradalom periodizációját is. Révai elvtárs a forradalom és szabadságharc történetében a politikai történet alakulása alapján a következő főbb szakaszokat különbözteti meg:

Első szakasz: maga a márciusi forradalom, március 15 és a pesti népmozgalmak, a Batthyány-kormány megalakulása.

Második szakasz: „a Batthyány-minisztérium Pestre költözésétől szeptemberig..."[15]

„A forradalom harmadik, leghősiebb szakasza a budapesti nép" szeptemberi tömegmozgalmával veszi kezdetét.[16] Ez „a magyar forradalom szeptember-januári szakasza..."[17]

A következő szakasz 1849 januárjával kezdődik, amikor „a hatalom egész szervezete... már csak két pilléren nyugodott: a hadseregen és a vármegyén."[18] Ez a szakasz addig tart, amíg „1849 áprilisában a baloldal megbukik..."[19]

A forradalom utolsó szakasza a Függetlenségi Nyilatkozat kimondásával kezdődik, ami „lényegében a forradalmi radikalizmus belső likvidálását vezette be."[20]

1848—49 történetét e marxista periodizáció alapján tárgyalja a ké-

[12] A cikk nagyobbik felét fakszimilében közli a „Karl Marx Album". Dietz Verlag, Berlin 1953. a 92—93. o. között. A cikkre 1952-ben Czóbel Ernő hívta fel a figyelmemet; tőle kaptam meg nyers fordítását. A teljes szöveget nem tudtam megtalálni.

[13] Engels 1854. június 10-i levele Marxhoz: „... *ich schreibe das Buch diesen Winter jedenfalls.*" *Marx-Engels:* Briefwechsel. Dietz Verlag, Berlin 1950. 2. k. 46. o.

[14] Negyedik kiadása Marx halálának hetvenedik évfordulójára jelent meg.

[15] *Révai:* i. m. 22. o

[16] U. o. 27. o.

[17] U. o. 45 o.

[18] U. o. 34. o.

[19] U. o. 63. o.

[20] U. o. 38. o.

szülő egyetemi tankönyv is,[21] de két alapvető s egymással összefüggő hibával. A tankönyvkézirat a forradalom 1848 szeptemberétől 1849 március végéig terjedő szakaszát egyetlen, „Az ellenforradalom fegyveres támadása és a szeptemberi fordulat. A szabadságharc nemzeti egységfrontjának megszilárdulása és az ellenforradalom első rohamának visszaverése. Az ellenforradalom második rohama és a szabadságharc nemzeti egységfrontjának meglazulása" címet viselő részben tárgyalja, s ezen belül nem különbözteti meg a kormány Debrecenbe költözésével, tehát az 1849 januárjával kezdődő újabb szakaszt, jóllehet 1849 januárja, a főváros és az ország nagyobb részének elvesztése döntő változást hozott a politikai erőviszonyokban, és új helyzetet teremtett gazdasági téren is. Spira a forradalom utolsó szakaszának kezdetét 1849 március végétől számítja. Ebből ered azután, hogy a tavaszi ellentámadás, tehát az egész szabadságharc katonai történetének legszebb, leghősibb szakasza — teljesen elfogadhatatlan módon — „Az ellenforradalom második rohamának visszaverése és a szabadságharc nemzeti egységfrontjának felbomlása. Az európai nagyhatalmak összefogása és az ellenforradalom harmadik rohama. A szabadságharc bukása" című utolsó részbe került. Az első hibát a Révai elvtárs által kidolgozott periodizáció nem következetes alkalmazása okozta, — a második hiba viszont abból adódott, hogy Spira a baloldal forradalmi diktatúra megteremtésére irányuló javaslatának meghiúsulását új szakasz kezdetének tekinti. Valójában ez egy folyamatnak a kezdete, mely folyamat a Függetlenségi Nyilatkozat kimondásáig, a hadseregnél pedig április végéig tartott. A Függetlenségi Nyilatkozat kimondása a tavaszi ellentámadás kellős közepén történt ugyan, de a magyar főserég Komárom utáni megtorpanásáig e nyilatkozat a hadműveletek menetére nem gyakorolt különösebb befolyást. Az ellentámadás Komárom után azért szakadt félbe, mert „a békepárt győzelmével nem voltak már hadicélok..."[22] A forradalom végső szakasza katonai értelemben azzal *kezdődött*, „hogy Komárom felszabadítása után nem Bécsnek, hanem Budának fordultak. A hadigépezet áprilistól júniusig üresen szaladt, beleértve Buda ostromát is..."[23] Tehát nem március végén, hanem április utolján állott be a döntő és végzetes fordulat 1849 katonai eseményeiben.

Az egyetemi tankönyvkézirat e lényeges hibája abból is fakad, hogy a szabadságharc katonai történetének periodizációja máig sincs kidolgozva. Ez a probléma jóval bonyolultabb és kuszáltabb, mint az általános periodizáció esetében volt. Hadtörténeti felosztás még kezdetleges formában sincs, elsősorban azért, mert a polgári történetírás 1848—49

[21] Magyarország története. II. k. Magyarország újabbkori története 1790—1918. Első könyv 1790—1849. Az 1848—49-ről szóló rész *Spira György* munkája.
[22] *Révai:* i. m. 39. o.
[23] U. o. 40. o.

katonai történetének feldolgozásával adós maradt,[24] a bontakozó marxista hadtörténetírás pedig csak most készül fel e feladat megoldására. Horváth Mihály részletes periodizációja hadtörténeti vonatkozásban is használható, mert az eseményeket 1848 szeptemberétől kezdve — mint az egyes könyvek címei is mutatják — túlnyomórészt a katonai történet alapján csoportosította, határolta el egymástól.

Horváth Mihály munkája elsősorban nem hadtörténeti céllal készült, mégis mindmáig legjobb hadtörténeti feldolgozása nagyszerű nemzeti szabadságharcunknak. Horváth, mint erre több helyen utal,[25] a katonai események előadásában Wilhelm Rüstowot követte; több helyen felhasználta a porosz hadtörténész adatait és főleg értékelését. Rüstow kétkötetes, a bécsi levéltárak anyagát felhasználó műve Zürichben 1860—61-ben jelent meg, „Geschichte des ungarischen Insurrectionskrieges in den Jahren 1848- und 1849" címen, s néhány évre rá magyarul is kiadták, I. kötetét Vértesi Arnold, II. kötetét Áldor Imre fordításában.[26]

Rüstow nagyjelentőségű munkája a hadviselő felek seregeit, a határőrvidéket és a terepet ismertető bevezetés után 11 fejezetre osztva részletesen, de aránytalan elosztásban tárgyalja az eseményeket. Az 1848 júniusától decemberig terjedő időt egyetlen, alig 60 oldalra terjedő fejezetben mondja el. Ezzel szemben a december közepétől január elejéig történteket ismét külön fejezetben, több mint 50 oldalon ismerteti. Ez az aránytalanság a következőkben is megmarad, mert a negyedik, az 1849 elejétől a február közepével záruló fejezet ismét közel 60 oldal; s 60 oldal jut a február végétől március végéig terjedő eseményekre is. Ezzel szemben az egész tavaszi ellentámadásra, tehát a szerinte március végétől Komárom felmentéséig terjedő időszakra csak kevéssel jut több: 82 oldal.

Rüstow mindezt a nem egészen 400 oldalra terjedő I. kötetben[27] mondja el; viszont az 1849 április végétől Komárom átadásáig terjedő öt hónap eseményeit, a több mint 400 oldalt magában foglaló II. kötetben írja le. Felosztásának ez aránytalanság ellenére mégis nagy érdeme az, hogy helyesen tárgyalja a szabadságharc 1849 februárjától április végéig terjedő eseményeit. Rüstow világosan elhatárolja egy-

[24] Említésre méltó munka mindössze kettő van: *Gelich Rikhárd* és *Breit József* könyvei; ezekre később részletesen kitérünk.

[25] Műve II. 371. oldalán részletesen idézi *Rüstow*, „egy európai hírű szakember" véleményét Bem hadviselési módjáról. A III. 134. o.-n *Rüstow* Paskievics értékelését idézi; a nyári létszámviszonyokat ugyancsak tőle veszi át, s egyben „jeles Rüstow"-nak nevezi, a III. 166. s köv o.-n.

[26] Az 1848—1849-diki magyar hadjárat története. Pest 1866. I—II. k. A fordítás rendkívül pontatlan, telve önkényes kihagyásokkal, lerövidítésekkel, s feltehetően bővítésekkel is. Az eredetiben 398 oldalnyi első kötet a fordításban 372, viszont a 408 oldalas második 439, azonos betűtípussal!

[27] Itt és a továbbiakban, ahol külön nem jelöljük, mindig a német eredetiből idézünk.

mástól a február közepétől március végéig tartó, „Görgey Klapkával történt egyesülésétől a magyarok sikeres támadásának kezdetéig" című; továbbá a március végétől április végéig történt, és „A magyarok sikeres támadásának kezdetétől Komárom várának teljes felmentéséig" címen tárgyalt eseményeket, végül az ezt követő és június közepéig, tehát a „Komárom teljes felmentésétől az ellenségeskedések újbóli megindulásáig" terjedő szakaszt.[28]

Rüstow a február közepétől április végéig történt események előadásában a Tisza-vidékét, tehát a magyar főseregét tartotta szeme előtt, ezért kénytelen volt ugyanezen időszak erdélyi, bácskai és bánáti eseményeiről egy teljesen külön fejezetet írni, amit könyve más helyén sehol sem tett. Mindezek ellenére Rüstow műve mint minden tekintetben, úgy periodizációjában is toronymagasan fölötte áll a szabadságharc katonai történetéről magyar katonaszerzők által írt két nagyobbterjedelmű munkának, Gelich és Breit könyveinek.[29] Gelich háromkötetes munkájában[30] a periodizációnak még nyoma sem lelhető fel; első kötete 24, a második 26, a harmadik viszont már 72 fejezetet tartalmaz! Gelich — mint műve előszavában írta — az első kötetben „Magyarország 1848-diki honvédelme történeti fejlődését" kívánta előadni, s az előszó után a szöveg elé oda is írta: „Magyarország honvédelmi szervezetének története 1848—49." A második rész címe az előszó szerint „A magyarországi hadjárat 1848—49-ben"[31] lett volna, de valójában az I. kötetben Gelich 1848 november végéig minden jelentősebb *eseményt* is elmondott.[32] Gelich könyve jellemző példája annak, hogy a múlt századvégi magyar történetírás, jóllehet fellépett a szabadságharc katonai története feldolgozásának igényével, feladatát lényegében nem tudta megoldani, s ebben a szerkezeti nehézségek döntő szerepet játszottak, amint azt régebben az egykorú kritika is megállapította.[33]

Nem sokkal több eredményt mutathat fel a soronkövetkező — s egyben utolsó — nagyobb munka, Breit József összeállítása sem.[34] Gelichhel szemben itt van bizonyos szerkezeti egység, mert az I. kötet

[28] A magyar fordítás értékére jellemző, ahogyan e címeket fordították: „A magyarok támadó fellépéséig"; „A magyarok támadó fellépésétől Komárom felmentéséig"; s „Komárom 1849. április közepétől június hó derekáig"!

[29] A nagyszámú munka közül egyedül e kettő lép fel a teljességre törekvés igényével.

[30] Magyarország függetlenségi harcza 1848—49-ben. I—III. k. Bp. 1882—1889

[31] Az idézett részek *Gelich* I. 5., 9. és 7. o.

[32] A pákozdi csatáról szólva még ezeket írta: „A katonai intézkedéseket mindkét részről e könyv hadműveleti részében fogjuk előadni..." I. 228. o. s igéri azt is, hogy „más helyütt bővebben" fog szólni a schwechati csatáról is I. 329. o.; de azután már részletesen ír többek között a móri ütközetről II. 134. o., vagy a január 4-i kassai harcokról II. 182. s köv. o.

[33] HK 1889. 323. s köv. o.

[34] *B. J.*: Magyarország 1848—49. évi függetlenségi harczának katonai története. I—III. Bp. 1897—1898. Második, változatlan kiadása 1929—1930. A továbbiakban, ha nincs külön megjelölve, ezt a kiadást idézzük.

„A téli hadjárat", a II. „A tavaszi hadjárat" és a III. „A nyári hadjárat" címet viseli és 1849, március 5-ig, május végéig, illetve október elejéig mondja el az eseményeket. — Hasonlóan Rüstowhoz és Gelichhez, Breit szintén az intervencióval foglalkozott legrészletesebben, s bár külön kötetet szentelt a tavaszi hadjáratnak, ez a rész mégis aránytalanul rövidebb a következőnél. Az I. kötet a Jellasics betörését megelőzött első, a Jellasics betörésétől december közepéig tartó második, és a március közepével befejeződő harmadik részből áll. Ezzel szemben a II. kötet csak egy részt tartalmaz, a negyedik részt, s ezen belül apró fejezetek vannak. E felosztás helytelen egyrészt azért, mert nem tűnik ki belőle, hogy a helyzet 1849 február közepétől a magyarok javára kezd megváltozni, másrészt pedig Buda ostromának a tavaszi hadjárat Komárom felszabadításáig terjedő szakaszától külön nem választása nem szemlélteti a főseregnél április végére beállott politikai eredetű és következményű fordulatot.

A centenáriumra, 1948-ban megjelent „Forradalom és szabadságharc 1848—49" című kötet nem tartalmaz külön katonai tanulmányt, hanem Mód Aladár: „Pártharcok és a kormány politikája" című tanulmánya több vonatkozásban foglalkozik a katonai kérdésekkel. Sajnálatos módon e tanulmányban sincs megfelelően elválasztva egymástól az 1849 áprilisát megelőzött és az azt követő időszak, a szabadságharc katonai történetének legbonyolultabb és legfontosabb része.

E néhány munka alapján tisztán látjuk, hogy a szabadságharc katonai történetének periodizálásánál a tavaszi hadjárat kezdete, előzményei és befejezése időpontjainak megállapítása okoz nehézséget. A legtöbb problémát a február közepétől március végéig terjedő időszak megítélése, valamint a Komárom felszabadítása utáni eseményeknek az előzőktől elválasztása, pontosabban: el nem választása okozza. A január elejétől Komárom felszabadításáig, sőt az intervenció megindulásáig terjedő időszakot szinte minden szerző más- és másféle módon osztja fel kisebb részekre. Rüstow határozottan elválasztja egymástól a február közepe, március vége és április vége közötti időszakokat, ezzel szemben Gelich műve II. kötetét a március eleji események leírásával fejezi be, s nem látja azt, hogy a február közepétől március legvégéig történt események mennyire együvétartoznak. Hasconlóan jár el Breit is, aki munkája I. kötetét az 1849. március 5-i szolnoki ütközet leírásával fejezi be.[35]

Mi az oka annak, hogy a magyar történetírás 1848—49 hadtörténetének periodizációját nem tudta kidolgozni? Ezen a téren talán még nagyobb zavar uralkodott, mint a szabadságharc általános periodizációja körül. A periodizáció kérdéseivel foglalkozó katonai írók nem a politikai történetet vették alapul, hanem kizárólag a hadieseményeket

[35] Ez után még a bács-bánsági és erdélyi harcokról van egy egy fejezet.

alapján keresték a megoldást. A történészek viszont nem látták a katonai események magasabb, hadászati összefüggéseit, s a két csoport együttműködése akkor sem volt kielégítő, amikor még nagyobb feldolgozások készültek. Az együttműködés később sem javult meg, de nagyobb feldolgozások sem készültek. Breit művének második, azonos kiadásában az első kiadásban is 23 tételt tartalmazó forrásjegyzéket változatlanul nyomtathatta ki: a két kiadás között eltelt több mint 30 év alatt semmiféle nagyobb vagy összefoglaló munka nem jelent meg.

A kérdés megoldásának előfeltétele még egy fogalmi probléma tisztázása is. Rüstow, 1849 áprilisáról szólva „sikeres offenzivá"-ról,[36] Gelich „diadalmas áprilisi hadjárat"-ról,[37] Breit „magyar támadó hadjárat"-ról[38] beszél. A főseregnél ez a hadjárat Rüstow szerint Komárom felmentéséig[39] Gelich szerint Buda bevételéig,[40] Breit szerint pedig, mint azt a II. kötet címe is mutatja, május végéig tartott.[41] A nehézség ott van, hogy előzőleg, 1848 decemberéről szólva, Gelich is, Breit is osztrák támadásról beszél,[42] mint amelynek visszaverésére indult meg 1849 áprilisában, illetőleg márciusában a magyar támadás. A marxista terminológiában az ilyen támadást ellentámadásnak nevezzük. Az ellentámadás fogalmát Sztálin 1946. február 26-án, a német katonai ideológiával kapcsolatban Razin ezredeshez írt levelében úgy határozta meg, hogy az ellentámadás az ellenség sikeres, de döntő eredményekre nem vezető támadása után következik be. Az ellenség támadása folyamán „a védekező fél erőket gyűjt, majd ellentámadásba megy át és ez az ellenfélre döntő vereséget mér. Azt hiszem, hogy a jól megszervezett ellentámadás a támadásnak nagyon figyelemreméltó válfaja... Már a régi parthusok ismerték az ilyen ellentámadást, amikor Crassust, a római hadvezért és csapatait az ország belsejébe csalták, azután ellentámadást intéztek ellenük és megsemmisítették őket. Igen jól ismerte ezt a mi zseniális hadvezérünk, Kutuzov is, aki Napóleont és hadseregét jól megszervezett ellentámadás segítségével semmisítette meg."[43]

Sztálin e levele alapján világos, hogy az ellentámadás a *támadás*nak egyik válfaja. A sztálini megállapítás azért rendkívüli jelentőségű, mert korábban az ellentámadást éppen ellenkezőleg, védelmi harcként fogták fel. Így értelmezték az ellentámadást az első világháborúban,[44]

[36] *Rüstow* I. 315. o.
[37] *Gelich* III. 202. o.
[38] *Breit* II. 1. o.
[39] *Rüstow* I. 315. o.
[40] III. 295. o. Az ostrom leírása és értékelése után „az áprilisi hadjárat lezárásáról"-ról beszél.
[41] A cím: „A magyar támadó hadjárat 1849 március elejétől május végéig."
[42] *Gelich* II. 114. o.; *Breit* I. 146. o.
[43] Sztálin a győzelem hadvezére. Szikra, Bp. 1950. 266. o.
[44] 1917-ben a 7. hadseregparancsnokság által kiadott „Ellenlökem és ellentámadás" Op. 1650. sz. „Titkos!" megjelölésű füzet az ellentámadást, mint védelmi harcot tárgyalja.

és a két világháború közötti időben is.[45] Lényeges Sztálin meghatározása azért is, mert az általa felhozott két példa azt bizonyítja, hogy az ellentámadás nem kisméretű harccselekmény, hanem mint az i. e. 53-ban a parthusok, 1812-ben pedig Kutuzov ellentámadása mutatja: megszervezéséhez időre és alapos erőgyűjtésre van szükség, végrehajtásában pedig az egész hadseregnek részt kell vennie, a háború kézműipari korszakában.

Ellentámadásra — Sztálin megállapításának és példáinak figyelembevételével — számos példát találunk a magyar történelemben is. 1030-ban I. István serege a betört Konrád császár haderejét — mint erre történetírásunk nemrégiben rá is mutatott[46] — ellentámadással semmisítette meg. Ugyancsak ellentámadásnak kell tekintenünk Bethlen Gábor erdélyi fejedelem 1621. évi hadműveleteit[47] és Bottyán János kuruc tábornok 1707. évi dunántúli harcainak befejező szakaszát.[48]

E kétségtelen példák mellett nagyszerűen bizonyítja az ellentámadás ismeretét a szabadságharc 1849 telén és főleg tavaszán lefolyt több hadművelete is. Bem 1848 decemberétől, 1949 márciusáig Erdély földjét ellentámadással tisztította meg a császári és cári csapatoktól, Perczel 1849 március végén ugyancsak ellentámadást indított a déli országrészek felszabadítására, s nagyszerű ellentámadás a főserég tavaszi hadjáratának április 1 és 26 között, Hatvantól Komáromig végbement szakasza is. A megelőző hónapok számos kudarca után ez az ellentámadás mért döntő vereséget a Habsburg hadseregre, visszaszorítva azt az ország nyugati határaira.[49]

Az 1849 április elején megindult, s csaknem 4 héten át tartó dicsőséges ellentámadás hosszú hónapokon át tartó, fáradságos szervezőmunka eredménye volt. E szervezőmunka megindulását 1849 január elejére, az országgyűlés és a kormány Debrecenbe költözésének napjaira kell tennünk, jóllehet Kossuth már november elején előre látta, hogy a döntésre a következő tavaszon kerül majd sor. Kossuth 1848 októberében, midőn a magyar sereg az osztrák határon vesztegelt, sorra mulasztva el a bécsi forradalom megsegítésére kínálkozó alkalmakat,[50] a helyzet tisztázására a táborba ment.[51] Kossuth személyes megjelenésének következménye lett azután a schwechati támadás és

[45] Harcászati szabályzatkivonat. Bp. 1925. 85. o. és Harcászati szabályzat I. rész Bp. 1939. 184. o.

[46] *Székely Gy.*: Kapcsolatok a keleteurópai népek harcaiban a feudális német hódítók ellen a 11—14. században. HK 1954. I. sz. 142. o.

[47] Vö. Hadtörténelem. Jegyzet a Honvéd Akadémia számára. I. k. Bp. 1954. 239. o.

[48] Bottyán 1707. évi harcainak jellegét *Tóth Gyula* Várkonyi Ágnes két munkáját túlzott kritikai igénnyel ismertető cikke HK 1954. 1. sz. 265. s köv. o. nem veti fel; a Hadtörténelem jegyzet I. 331. o. pedig kizárólag védelmi hadműveletként értékeli.

[49] Értékelésére, erőforrásaira l. Kossuth Emlékkönyv. Bp. 1952. I. 401. s köv. o.

[50] *Barta I.*: A magyar szabadságharc vezetői és a bécsi októberi forradalom. Sz 1951. 448. s köv. o.

[51] Kossuth Emlékkönyv I. 322. o.

főleg az, hogy az elnök a seregnél töltött közel két hét alatt alaposan megismerkedett a katonák hangulatával, a vezetés és a felszerelés hiányaival s mindezek alapján november 9-én, a képviselőházban tartott beszámolójában helyesen vonta le a következtetést: „van vitéz hadseregünk, van a nemzetben lelkesedés, vannak némely szereink is, a mi még hiányzik, elő fogjuk teremteni, s azt gondolom, hogy a tavaszi csata — mert nem hiszem, hogy ez idén döntetik el a nemzet sorsa nagy csatákban, de ha igen, akkor annak is szemébe tudunk nézni, a tavaszi csata, mondom, olly készen fogja találni e nemzetet, hogy azok kik a nemzetet a legvégsőre kényszerítették, meg fogják bánni vakságukat."[52]

A hiányzó dolgok előteremtéséhez 1848 novemberében hozzá is láttak, de Görgey harcnélküli visszavonulása következtében a fővárost ki kellett üríteni s 1849 január elején Debrecenből, szinte kizárólag a Tiszántúlra, és akkor még Erdély kisebb részére támaszkodva mindent elölről kellett kezdeni. A forradalom ekkor kezdődő negyedik szakaszának legfőbb célja az ellentámadás megszervezése lett, ennek érdekében szólalt fel Kossuth az országgyűlés debreceni első ülésén, ezt szolgálta a képviselők együttmaradását kimondó határozattól kezdve az ellenség hátában harcoló partizánok lelkesítéséig sokezernyi intézkedés. Az 1849 áprilisában végbement ellentámadás történetének részletes kidolgozása nagyban előrevinné 1848—49 hadtörténetére vonatkozó ismereteinket. E nagy és megtisztelő feladat elvégzéséhez egyelőre azzal szeretnék hozzájárulni, hogy a következőkben megkíséreljük tisztázni az előzmények, tehát az ellentámadás megszervezése történeti irodalmának általános, majd néhány részletproblémáját.

Elsősorban azt kell szemügyre vennünk, hogyan értékelte a történetírás az egész időszakot, tehát 1849 első három hónapját? Mint a periodizáció vizsgálatánál megállapítottuk, a feudális és polgári történetírás sem e szakasz kezdetének, sem lezárásának időpontját illetően nem foglalt el egységes álláspontot: egyiket sem tudta megnyugtatóan datálni. Azt, hogy január elején valami új kezdődik, megtaláljuk Rüstownál, Horváth Mihálynál, de Gelichnél, Márkinál és a későbbi szerzőknél is.

Rüstow,[53] mint műve periodizációjának vizsgálatánál láttuk, 1849 első három hónapjával két fejezetben foglalkozik. A politikai történetnek szinte teljesen figyelmen kívül hagyása következtében az országgyűlés és a kormány székhelyének Debrecenbe való áttételénél a január 2-i pesti haditanács végzéseit fontosabbnak tekinti, mert „ezek a háború új sza-

[52] Kossuth Lajos 1848/49-ben. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I. rész. Sajtó alá rendezte *Barta I.* Bp. 1952. 385. o. (A továbbiakban *Kossuth* XIII.)

[53] Rüstow, demokratikus felfogású katonai író életrajzának rövid összefoglalása Brockhaus Lexikon, 15. kiadás. Leipzig, 1933. 16. k. 257. o.

kaszát nyitják meg..."[54] Ebből kiindulva azután csak itt-ott van pár szó, legjobb esetben pár mondat az Országos Honvédelmi Bizottmány által irányított nagyszabású szervezőmunkáról. Rüstow röviden ismerteti a debreceni országgyűlés január 13-i nagyjelentőségű határozatait — az időpontot tévesen január 10-re teszi —, majd az ezekből eredő intézkedéseket, s hosszan ír Dembinskiről. Szerinte a Magyarország sorsára vonatkozó új reményeket a pesti haditanács végzései eredményezték.[55] — Ennyi mindössze, amit Rüstow a katonai események részletes tárgyalása mellett, inkább ezek között, a kápolnai csatát megelőző szervezési intézkedésekről ír.

Horváth Mihály[56] az egész időszaknak „Az ország védelme Debreczenből" címet adta. Ilyen összefoglaló cím egyetlen más szerzőnél sem fordul elő, de még ez a cím is csak részben fejezi ki 1849 első hónapjainak valódi tartalmát és célkitűzéseit. A szervezési intézkedéseket ismertetve, Horváth a kitűzött célt így fogalmazza meg: „hogy a kormány időt nyerjen a Tisza mögött magát szervezni, a bács-bánsági hadakat és az alakulásban lévő zászlóaljakat összpontosítani, a hadviselés eszközeit, a pénzsajtókat, lőszergyárakat Debrecenben, Nagy-Váradon rendeznie..."[57] Azt azonban nem mondja el, hogy ez intézkedések végeredményben egy magasabb cél megvalósítását szolgálták. Az összpontosítás szükségességét indokolva megállapítja, hogy az összes hadtesteknek, az erdélyi hadak, a szegedkörüli sereg s a várak őrségeinek kivételével „egy fő hadsereggé kell vala alakulnia, mely aztán egy ügyes fővezér alatt támadó munkálatokat kezdjen a császáriak ellen."[58] Horváth e megfogalmazásaiból az világlik ki, hogy ő a védelmet és a későbbi támadásra való előkészületeket különállóan fogta fel, nem látva meg, hogy a második a fontosabb; az első ennek alá van rendelve, megvalósítását szolgálja. Ezt még tetézi az, hogy Horváth, műve politikai irányvonalának megfelelően, az ellentámadást az 1849. március 4-én Olomoucban kiadott oktrojált alkotmány nemzeti visszahatásaként fogja fel. Az a megállapítása, hogy az udvar e lépése „a nemzet nagy többségének... mely... fegyverben áll vala, új ösztönül szolgált, minden erejét megfeszíteni az ország törvényes jogainak, alkotmányának s épségének megvédelmezésére"[59] — feltétlenül helyes, mert így az udvar maga is siettette az ellentámadás megindulását, de ez az ellentámadás feltétlenül bekövetkezett volna az oktrojált alkotmány kibocsátása nélkül is.

[54] *Rüstov* I. 170. és 172. o.
[55] *Rüstow* I. 194. s köv. o.
[56] Életrajzát feldolgozta *Márki S.*: Horváth Mihály. Bp. 1917. és újabban *Pamlényi E.*: Horváth Mihály. Bp. 1954. A Függetlenségi Harc hadtörténeti problémáival egyik sem foglalkozik. A könyv politikai irányára *Pamlényi* 83. s köv. o.
[57] *Horváth* II. 251. o.
[58] *Horváth* II. 253. o.
[59] A hatodik könyv címe: „A márcziusi alkotmányirat s a nemzet válasza". Az idézet a II. 404. o.-ról való.

Ami a szabadságharc katonai történetére vonatkozó munkákat illeti, elsőnek Gelich könyvével, s még ezt megelőzőleg a szerző személyével kell foglalkoznunk. Gelich a szabadságharc idején a hadügyminisztérium táborkari osztályán dolgozott századosi, majd miután Görgey előléptette, őrnagyi rangban. Világos után ő is emigrációba ment és a brüsszeli rendőrfőnök beszervezte osztrák rendőrkémnek. Ezzel elárulta az ügyet, melyet előzőleg szolgált, elárulta társait, akikkel együtt élt, s évtizedeken át mint rendőrkém működött.. Gelichnek Asbóth Lajos mellett jelentékeny szerepe volt az 1864. évi Almássy-összeesküvés leleplezésében, amikoris kémjelentéseit „Áldás hazánknak" felírású papíron küldözgette. Hajnal István szerint még akkor is kémkedett, amikor a szabadságharc történetét írta.[60] Nyilván e szolgálati jutalmául bízták meg 1869-ben a honvédség felállításakor az akkori honvédelmi minisztérium vezetésével.[61]

A történetírás Gelich árulásával a maga idején nem foglalkozott, Bíró Ede volt honvédőrnagy 1898-ban megjelent cikke csak annyi visszhangot keltett, hogy a Századokban Hegyesi Márton Breit könyvéről írt ismertetésében felhívta Gelichet: tisztázza magát az árulás vádja alól.[62] A vád azóta a levéltári anyagok, köztük Gelich eredeti kémjelentései alapján bebizonyosodott, de sem Steier, sem Hajnal idevonatkozó megállapításai nem keltettek visszhangot a hadtörténetírásban, érthető okokból.[63] Jóllehet a kritika rámutatott Gelich könyvének nagymérvű fogyatékosságaira, hogy „a nagy munka... csak vásári munka... s nem egy helyen elhamarkodott, felületes és hézagos...",[64] a katonai történészek mégis ezt a feldolgozást használták legszívesebben. Idézi Breit 1897-ben megjelent munkája forrásjegyzékében, Gyalókay Jenő Perczel 1849 áprilisi harcairól 1924-ben megjelent munkájában, ott van a különböző reprezentatív katonai kiadványok forrásjegyzékeiben, de 1941-ben is előfordul a Hadtörténelmi Közlemények lábjegyzeteiben.[65] Bíró visszaemlékezésein, Steier és Hajnal könyvein kívül azonban sehol nincs említés arról, hogy e sokat idézett munka szerzője évtizedeken át az osztrák rendőrség szolgálatában állott. És ez érthető is. A „magyar királyi honvédség" nem ismerhette el, hogy egyik megszervezője és vezetője[66] év-

[60] Három világrészben. Bíró Ede honvéd-őrnagy emigrációi naplója. 1948/49 Történelmi Lapok. Kolozsvár. 1898. 12. o. *Hajnal I.*: A Kossuth-emigráció Törökországban. I. Bp. 1927. 329. o, és *Steier L.*: Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezredes visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és a tót mozgalomról. Bp. 1924. 708., 710. stb. o.

[61] *Gelich* I. 452. o. és *Bolgár F.*: A magyar függetlenségi harc története. Egyetértés 1884. júl. 27. 206. sz.

[62] Sz 1898. 637. o.

[63] *Steier* könyvéről a HK 1924. évf. megjelent ismertetés csak Asbóth árulásáról ír, a 327. o.-n. Hasonlóképpen a Sz 1925—26. 301. o,

[64] Sz 1898. 636—637. o.

[65] *Breit* 1897. évi kiad. I. kötet III. o.; *Gyalókay J.*: Jellachich hadműveleti tervei 1849 május havában. HK 1924. 62. o.; A magyar katona. Vitézségünk ezer éve II. Bp. é. n. 494. o.; HK 1941. 248. o.

[66] Életrajzát l. *Szinnyei J.*: Magyar írók III. Bp. 1894. 1097. s köv. hasábok, a kémkedés említése nélkül.

tizedeken át rendőrspicli volt! Ehelyett művét széltében hosszában használták, idéztek belőle, de minden kritikai megjegyzés nélkül.

Mindezzel nem azt akarjuk állítani, hogy Gelich munkájának nincsen *semmiféle* pozitívuma. A következőkben részletesen foglalkozunk pozitívumaival és negatívumaival is. Az osztrák rendőrségnek tett, a magyar haladás ügyét eláruló szolgálatait azonban súlyos mulasztás lenne szó nélkül hagynunk, mert semmi okunk nincs arra, hogy egy rendőrspicli könyvét használjuk akkor, ha annak adatait és állításait lábjegyzetek vagy másfajta forrásmegjelölés hiányában ma már nincs módunk ellenőrizni.

Erdemes röviden foglalkoznunk azzal az ismertetéssel, mely Gelich könyvéről még annak megjelenése közben az „Egyetértés" című napilap hasábjain jelent meg. Az ismertetés szerzője, Bolgár Ferenc módfelett dicséri Gelichet is, mint „kiváló katonai írót" és könyvét is. Bolgár a könyvvel általánosságban foglalkozik, konkrétumot csak egy vonatkozásban hoz fel. Elmondja, hogy mozgalom indult meg Görgey rehabilitálására, s e mozgalom és főleg Görgey ellen részletesen idézi Gelich véleményét s váci kiáltványról, mint olyan véleményt, amelyhez nem kell kommentár![67]

1849 első hónapjairól Gelich művének II. kötetében többszáz oldalon át ír. Szerinte az országgyűlés és a kormány székhelyét azért kellett áttenni a fővárosból, hogy másutt „biztosított" helyen legyen. Az erőket és eszközöket azért vitték Debrecenbe, hogy „Magyarország ellentállási erejét élesszék és növeljék". Az OHB, Kossuth, és a hadügyminisztérium intézkedései azt szolgálták, „hogy a Tisza mögött az ellentállás minden eszközeit összpontosítsák, rendezzék és fokozzák és a hadsereget rövid idő alatt tekintélyes erőre fejlesszék." A következő oldalon világosan meg is mondja: minderre a nagyszabású munkára azért volt szükség, hogy a hadügyminisztérium „a felső és közép Tisza melléki területen szilárd alapot állíthasson az ellentállás folytatására."[68] Gelich a szövegben előszeretettel helyezi a hadügyminisztériumot, ahol ő is szolgált, az OHB elé. de a fő hibája abban van, hogy az ellenállás folytatásáról beszél csupán, s nem látja az ellenállás folytatása mögött meghúzódó főcélt. Nagyszámú és elég hosszú fejezetcímei közül egy sincs olyan, amelyből kiderülne valami távolabbi cél, mint a harc folytatása, ami végeredményben állandó, napról-napra megvalósítandó cél volt. Az egész munka nem más, mint intézkedések és események eléggé rendszertelen leírása, minden magasabb összefüggés említése, vagy ilyenekre való utalás nélkül. Mivel nagyobb részekre nincs felosztva, s az időrendet is eléggé önkényesen

[67] *Bolgár F.*: i. m. Egyetértés 1884. júl. 27. 206. sz. A váci kiáltványról *Gelich* II. 177. s köv. o.

[68] Az idézetek *Gelich* II. 153., 204., 213. és 214. o.

értelmezi,[69] többéves gyakorlattal is csak hosszas keresés után lehet benne megtalálni valamit.

Márkinak a Millenáris Történetbe írt sok értékes adatot tartalmazó összefoglalásától terjedelme miatt nem lehet megkövetelni, hogy részletesen foglalkozzék a szabadságharc valamennyi kérdésével.[70] Előre kell azonban bocsátanunk, hogy éppen az 1849 első hónapjaival foglalkozó fejezete az, amely már címénél fogva sem alkalmas arra, hogy belőle az események valódi történetét ismerjük meg. Debrecen a fővárosnál jobban védett, az országgyűlés újabb erélyes védelemre készült, s ezért a Tiszántúlra mentek át, s 1849 januárjában Görgey váci nyilatkozata „némi időt szerzett a magyar sereg és kormány rendezkedésére."[71] A további eseményeket és különösen a szervezést meglehetősen szűkszavúan, több helyen felette hiányosan mondja el. Az első hónapok emberfeletti erőfeszítéseiről jóformán alig találunk valamit; a képviselőház január 13-i ülése, Kossuth személye, a fővezérlet problémái, a hadfelszerelés és ellátás, — mindez alig néhány oldalon.[72] Márki munkájának e feltűnő és nála érthetetlen hiányait nem magyarázhatjuk kizárólag a számára megszabott terjedelem szűkreszabott voltával, itt sokkal inkább arról van szó, hogy Márkinak is bele kellett illeszkednie a Millenáris Történet általános hangjába. A kötet élén ott van Székely Bertalannak az 1867. június 8-i koronázást ábrázoló festménye, az előszó fölött pedig egy, a kiegyezést szimbolikusan ábrázoló kép: előtérben Deák, mögötte Petőfi a háromszínű zászlóval, a háttérben Ferencz József, amint a koronázási dombon kardjával a négy égtáj felé suhint. Ilyen „elvi" bevezető után nincs semmi meglepő abban, hogy Márki pozitívan értékeli Görgey váci kiáltványát, s jóformán semmit sem ír a dicsőséges tavaszi hadjáratot előkészítő, a nemzet túlnyomó többségét minden előzőknél joban megmozgató és igénybevevő erőfeszítésekről. Teljesen világos, hogy „Az 1848/49-ik évi szabadságharc története" nem fogadható el sem Márki munkásságának egyik legnagyobb pozitivumául, sem úgy, hogy 1925-ig ez lett volna a szabadságharcnak legjobb feldolgozása, amint azt Lukinich Imre Márkiról írt nekrológjában állította.[73]

Hasonlóan nem magyarázhatjuk a terjedelem rövidségével azokat a feltűnő hiányokat, melyek Rónai Horváth Jenő: „Magyar Hadi Krónika" című összefoglalásának[74] 1848—49-ről szóló részét jellemzik. Ez a fejezet

[69] Igy pl. a II. 330. o.-n elmondja, hogy főparancsnoki kinevezését Dembinski február 15-én kapta meg, de Görgey Dembinski elleni napiparancsát, mely február 14-én kelt, csak II. 396. o.-n közli.

[70] Márkinak a Hadtörténelmi Közleményekben megjelent nekrológja többek között ezért a munkájáért sorolja — helyesen — a hadtörténészek közé. HK 1925. 211. o.

[71] A fejezet címe: „Görgey és Dembinszky". A megfelelő helyek MT X. k. 194., 196. és 203. o.

[72] MT X. 206. s köv. oldalak.

[73] Sz 1925—1926. 331. és 332. o.

[74] A Magyar Hadi Krónika rövid értékelését l. *Borus J.*: A magyar hadtörténetírás helyzete és feladatai. HK. 1954 1. sz. 71—72. o.

a kötet többi részéhez viszonyítva is gyengén van megírva, mert a szerző sem az események okait nem keresi, de nem indokolja az intézkedéseket sem. Elmondja, hogy az 1849. január 2-i haditanács elhatározta: „a főváros — honnét az országgyűlés már január 1-én Debreczenbe vonult — feladassék..." A következőkben egymásután leírja az egyes hadműveleteket, majd egy lakonikus mondat következik: „Kossuth sürgetésére Dembinszky döntő támadást tervezett az osztrák fősereg ellen."[75] Arról azonban, hogy mi minden előzte meg Kossuth sürgetését, és hogy e sürgetésnek mi volt a célja, semmit sem tudunk meg a Magyar Hadi Krónikából, ebből az első katonai igénnyel készült összefoglalásból. A hadtörténészek 1849 első hónapjainak valódi tartalmát, a tavaszi ellentámadás előzményeit az 1849-től eltelt közel fél évszázad alatt, a milleneum idejéig nem voltak képesek felismerni, mint azt Rónai Horváth Jenő könyve is mutatja.

Vajon Breit József 1897-ben, tehát Rónai Horváth Magyar Hadi Krónikájával egyidőben megjelent, „kiválóan katonai célra készült" műve, „Magyarország 1848—49. évi függetlenségi harczának katonai története" jelentett-e lépést előre, elődeihez képest. Szerzője — mint előszavában meg is mondja — közvetlen feladatul tűzte maga elé a katonai célt, „alkalmat óhajtván nyújtani tisztjeinknek hazai történelmünk legújabb hadi eseményeinek megismerésére, miáltal egyszersmind lehetővé válik, hogy a szabadban megoldandó harcászati feladatokkal kapcsolatosan az 1848/49-ben állomásaik közelében lezajlott és úgy harcászati, mint hadászati tekintetben sok érdekes és tanulságos mozzanatot tartalmazó hadieseményeket is megbeszéléseik tárgyává tegyék." Ehhez még hozzáteszi, hogy „részrehajlatlanul, sine ira et studio s minden nagyítás nélkül történethűen akarja az eseményeket az utókor számára megörökíteni."[76]

A munka megjelenésekor, 1897-ben Breit vezérkari századosként szolgált a Honvédelmi Minisztériumban.[77] Nem kis dologra vállalkozott tehát, amikor ilyen beosztásban hozzáfogott a szabadságharc katonai történetének feldolgozásához, mely azután elkészülvén, saját kiadásában jelent meg. Nevét nem is írhatta rá, csupán kezdőbetűit tüntette fel, nyilván a honvédségi szolgálat miatt. A könyv egyes kötetei nem egyidőben jelentek meg, s csak nehezen lehetett megszerezni,[78] mivel szerzője és kiadója egyaránt ismeretlen volt. Az előszóban igérteket Breit komolyan igyekezett valóra váltani, s amíg a hadsereg „lélekemelő nagy feladatát" a haza „felszabadítását"-ban jelölte meg, ugyanakkor élesen elítélte Görgeynek pl. a kápolnai csata utáni magatartását, több helyen is.[79]

[75] *Rónai Horváth J.*: Magyar Hadi Krónika. II. Bp. 1897. 501. és 506. o.
[76] L. az első kiadás előszavát I. k. III. o.
[77] A Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium. A honvédség és csendőrség névkönyve 1898. Bp. 1898. 4. o.
[78] Vö. *Hegyesi* ismertetését a Sz 1898. évfolyamának 638 o.-n.
[79] *Breit* I. 289., ill 300. s köv. o.

Gelich könyvének a maga idején a Hadtörténelmi Közlemények rövid ismertetésén kívül alig volt reflexiója;[80] ezzel szemben Breit munkáját a Hadtörténelmi Közlemények mindjárt az első kötet megjelenése után feltűnő melegen fogadta, s inkább dicsérte, mint kritikailag ismertette. „A munka nagy előnyei . . . — írta az ismeretlen bíráló — abból állanak, hogy a hadjárat eseményeit tárgyilagosan, bő katonai ismerettel, helyes ítélettel és a czélnak eléggé megfelelő részletességgel dolgozza föl, s így tisztjeinknek valóban hasznos segédmunkát ad."[81] — Talán nem túlzunk, ha azt állítjuk, hogy a könyv mondanivalóját a honvédség magáévá tette. Az ismertetés tárgyilagos, helyes ítéletű munkának mondja Breit művét, s csak azt sajnálja, hogy a függetlenségi harc egész leírása nem egyszerre jelent meg. Emellett az is komolyan figyelemreméltó, hogy ugyanez az ismertetés rendkívül negatíven nyilatkozik Gelich könyvéről, mely „végül sovány vázlattá satnyult, s az elég nagy zajjal megindult vállalat . . . úgy történelmi, mint katonai szempontból alig számbavehető művet eredményezett."[82] Még ugyanebben az évben megemlékezett a folyóirat az időközben megjelent II. kötetről is, egészen röviden azt állapítva meg, hogy ez a kötet „mindazon jeles tulajdonságokkal bír, melyeket a mű első kötete megjelenése alkalmával felsoroltunk . . ."[83] A következő évben azonban a Hadtörténelmi Közlemények megjelenése hosszabb időre abbamaradt, s így végleges, összefoglaló értékelés benne Breit könyvéről sem akkor, sem pedig annak másodszori kiadása alkalmával nem jelent meg.

Hosszasan ismertette, pontosabban: bírálta azonban a munkát a Századok 1898. évfolyamában Hegyesi Márton, számos a szabadságharcról szóló munka Görgey-párti szerzője. Az ismertetés végső eredménye elmarasztaló vélemény, de ez nagyon ravasz módon jön elő. Hegyesi a tíz oldalra terjedő ismertetés első felében módfelett dicséri Breitet, megmondván nevét és beosztását is, több helyen kiemelve annak hazafiasságát. Hosszasan ismerteti tartalmilag a művet, ílymódon bizonyítva be pártatlanságát, majd hirtelen fordulattal azt állítja, hogy az „részben felsorolt helyes ítélkezése és kiemelt jelessége daczára sem mondható . . . absolut becsűnek." Ezután azonban nem a munka valódi hibáit hozza fel, hanem így ír: „. . . elsősorban és főleg azért, mert Görgei tábornok iránt, az április hadjárat diadalkoszorúzott fővezére iránt nemcsak sok helyen elfogult, de igazságtalan is."[84] Hegyesi itt részletesen kifejti Breit Görgey iránti elfogultságát", végül pedig több apró, jórészt Gelichre visszavezetett tévedést sorol fel, de itt sincs mindenben igaza. Mellőzve itt

[80] Napilapokban ismertették, így az Egyetértés 1884. 206. és a Függetlenség 1882. 299. s köv. számaiban.
[81] HK. 1897. 136. o.
[82] U. o. 136. o.
[83] U. o. 643. o.
[84] Sz. 1898. 640. o.

Hegyesinek Görgeyről alkotott véleményét, azt kell megállapítanunk, hogy a múlt század végén Breit és a Hadtörténelmi Közlemények a szabadságharcról tárgyilagosabban írt, mint Hegyesi s az ő bírálatát közlő Századok.

A vizsgált időszak legfőbb kérdéseire vonatkozóan Breit az eddig tárgyalt műveknél általában világosabban foglal állást. Ő sem mondja meg, hogy az országgyűlés és a kormány Debrecenbe menetelének milyen magasabb céljai voltak, s ő is a kelleténél nagyobb fontosságot tulajdonít az 1849. január 2-i haditanács határozatainak. Kiemeli a képviselőház január 13-i ülésének jelentőségét, az ez után megindult nagyszabású szervezőmunkát, s már itt megemlíti a támadó hadműveletek előkészítését, amire többek között Klapka is felkészült Tokaj körül.[85] Nem ír azonban arról, hogy 1849 februárjában, amidőn Kossuth már sürgette az ellentámadás megindítását,[86] az addig végzett szervezőmunka eredményeként adva voltak-e már az előfeltételek egy ilyen ellentámadás megindítására.

Az előzőekkel egybevetve, Breitnél sem találunk sokkal többet 1849 hónapjainak nagyszabású szervezésére, de a munka egészében véve jóval sikerültebb s ennek következtében sokkal használhatóbb, mint Gelich összecsapott könyve, s mivel hasonló igényű és terjedelmű feldolgozás azóta sem készült, adatainak viszonylagos pontossága, áttekinthetősége és világos stílusa miatt ma is nélkülözhetetlen 1848—49 hadtörténetének tanulmányozásához, de feldolgozásához is.

Breit könyvével a sor meg is szakad. A századforduló és az első világháború között és alatt összefoglaló munka sem 1848—49 általános, sem katonai történetéről nem készült. Szekfű Gyula egyik 1924-ben megjelent cikkében fel is vetette, hogy Horváth Mihály nagy munkáján kívül összefoglaló munkaként Gracza „ötkötetes ponyvamunká"-ját lehet megemlíteni. Amikor Szekfű a 48-ról szóló munkák hiányán töprengve feleletet próbál erre fogalmazni, a kérdés nyomban hadtörténetivé válik, mert szerinte a kiegyezés után kiélezetten élő és uralkodó Kossuth-Görgey ellentét miatt a kutatók nem *mertek* 1848—49 történetével foglalkozni. A komoly kutató kénytelen lett volna Kossuth glóriájára némi árnyat borítva, Görgeynek juttatni némi fölényt, mondja Szekfű. „Nem vehetjük rossz néven kutatóinktól, hogy egyiknek sem volt kedve Görgey kálváriáját, Görgey dicsősége nélkül, néhány nyomtatott ív kedvéért elszenvedni, senki sem ugrott be, fejest, tudománya csillogó vértezetében a Jó és Gonosz közt megnyílt tátongó űrbe." Ehhez tudományos munkaszervezetre lett volna szükség, hogy ez kiadja a szabadságharc iratanyagát. Cikkét folytatva Szekfű a továbbiakban megállapítja, hogy 1848 és 1867 ellentéte az Ausztriától elszakadással megszünt, egyidejűleg a levéltári anyag hozzáférhetővé vált, s a Történelmi Társulat vezetője szí-

[85] *Breit* I. 181. s köv o.; 216—217. o., 237. o.
[86] *Breit* I. 261. o

vén viseli a korábbi tudományos mulasztások pótlását. Ez után Székfű nagyszabású programot vázol fel, 1848—49 iratanyagának közzétételére.[87] Szekfű itt azt a kiadványprogramot ismétli meg, mely két évvel korábban a Magyar Történelmi Társulat „Fontes Historiae Hungaricae Aevi Recentioris" sorozatának első 48-as kötetében, a Steier Lajos által összegyűjtött és kiadott „Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezredes visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és a tót mozgalomról" című könyv előszavában a Történelmi Társulat már nyilvánosságra hozott.[88] A program sokat ígért, de a felszabadulás előtt Steier egy másik kétkötetes munkáján, a Károlyi Árpád által szerkesztett „Németújvári gróf Battyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöré"-n, Thimnek a szerb mozgalomról szóló háromkötetes munkáján, és több, az emigráció iratait tartalmazó kiadványon kívül más nem valósult meg belőle. Ami kimaradt: az Országos Honvédelmi Bizottmány, Kossuth kormányzósági és a honvédsereg hadműveleti iratainak kiadása fontosabb lett volna mindennél. A forradalom ilyen iratai azonban a negyedszázados ellenforradalmi rendszer idején nem kerülhettek napvilágra; e rendszer erőszakos megdöntésére volt szükség, hogy a magyar nép megismerhesse a 100 év előtti dicső forradalom és szabadságharc igaz történetét tartalmazó eredeti okmányokat.[89]

A Szekfű által előterjesztett programnak egy másik fontos pontja sem valósult meg, a katonai és polgári szakemberek együttműködésével nem készült el „a magyar újkor e legtörténetibb korszakának igazi, hű képe" sem. Ilyen együttműködés a kor katonai és polgári történészei között nem alakult ki, s nyilván ez is oka annak, hogy Breit könyve után olyan összefoglalás, amely ha nem is ad többet, de legalább megüti Breit könyvének a mértékét, a felszabadulásig nem készült Magyarországon. „A magyar katona. Vitézségünk ezer éve" című díszes kiadvány „I. Ferenc József kora" címet viselő tizedik részének első fejezete „A magyar függetlenségi harc", 110 oldalon elmondja 1848—49 főbb eseményeit, s ennyiben összefoglalásnak tekinthető. Pozitívuma, hogy kiemeli a magyar honvédség fölényét a Habsburg-hadsereggel szemben.[90] Nyomban ezután Görgeyről van egy külön rész, a legnagyobb dicséret hangján, majd néhány más vezető rövid jellemzése után rátér az eseményekre. Ezek során a Debrecenbe való átköltözésről csak utalás formájában értesülünk; a további ellenállást az osztrákok tétlensége és a január 2-i haditanács határozatai tették lehetővé; majd ,,február havában a magyar

[87] *Szekfű Gy.*: Negyvennyolcas történetünk mai állása. Napkelet, 1924. 6—10. sz. Az idézet a 244. o.-ról való.

[88] *Steier:* Beniczky. V—VI. o.

[89] 1951 és 1955 között napvilágot látott Kossuth 1848—49-ben írt műveinek négy kötete, s hamarosan megjelenik a hiányzó második kötet is; a Kossuth Emlékkönyv jelentős részben addig nem ismert levéltári anyag alapján készült; a Hadtörténelmi Intézetben befejezés előtt áll a szabadságharc katonai iratainak részletes regesztázása.

[90] A magyar katona. i. m. II. 227. o.

kormány politikai és egyéb okok miatt szükségesnek látta, hogy a császári főerők ellen döntő támadást intéztessen."[91] A szerző, Berkó István ezredes tehát nem mond semmi újat az előző művekhez képest, s egyáltalán nem mutat rá arra, hogy a politikai vezetésnek és szervezésnek mi volt a szerepe az elért és általa ismertetett fényes sikerekben, s hogy a hadsereg éppen jellegénél és a néppel való szoros kapcsolatánál fogva tudott győzni.

Ebben az időszakban Gyalókay Jenő és Berkó István munkássága említésreméltó 1848—49 vonatkozásában. Ők ketten számos részletkérdést világítottak meg, s ha a téma szeretete nem is juttatta el őket a nép szerepének helyes felismeréséhez, s a kor hivatalos Görgey felfogása miatt Kossuthtal, tehát a politikai vezetéssel szemben Görgeynek adtak igazat, — az általuk feltárt anyag ma is használható, s szempontjaik is több vonatkozásban figyelemreméltók.[92]

Végigtekintve a felszabadulás előtti hadtörténeti irodalmat, nem találtunk egyetlen olyan munkát sem, amely az áprilisi ellentámadás megszervezésével foglalkozna; de az összefoglaló művek sem nyújtanak vázlatos vagy hozzávetőleges képet sem e szervezésről, az egyes problémákról. A centenárium évében, 1948-ban Debrecenben jelent meg egy gyűjteményes kötet, mely 1849 januárjától májusig öleli fel Debrecennek, mint fővárosnak a történetét. A Szabó István által szerkesztett, „A szabadságharc fővárosa Debrecen 1849 január-május" címet viselő kötet a rövid előszón kívül kilenc tanulmányt tartalmaz. Értékével a kritika nyomban a megjelenés után foglalkozott, rámutatva arra, hogy a szerzők nem beszélnek a forradalom objektív szükségszerűségéről.[93] Az ismertetések azonban a kiadvány pozítivumairól jóformán meg sem emlékeztek, egyedül a Társadalmi Szemlében megjelent cikk utal két helyen Varga Zoltán „A trónfosztás" című tanulmányára, amely „törekszik az osztályviszonyok feltárására". Az ismertetések egy kalap alá veszik az összes többi tanulmányt, nem mutatva rá a köztük lévő komoly különbségekre, elsősorban a vizsgálat mélységét és a megállapításokat illetően.

A kötet legértékesebb, terjedelmében is legnagyobb a közölt tanulmányok legtöbbjéhez viszonyítva komoly tudományos színvonalat jelentő, s központinak tekinthető tanulmányát az egész kiadvány szerkesztője, Szabó István írta. Mindmáig ez az egyetlen olyan munka, amely 1849 első hónapjai történetének részletes feltárását tűzte ki célul. „A küzdelem szervezése" címnek pozítivuma az, hogy szervezésről beszél, tehát világosan meghatározza az OHB által végzett munka jellegét. A „küz-

[91] U o. 262., és 272. o.

[92] *Gyalókay Jenő* elsősorban az erdélyi harcokról írt a Századokba, a Hadtörténelmi Közleményekbe és a Hadtörténelembe. *Berkó István* pedig a külföldi légiókról, Görgey hadműveleteiről és különféle szervezési és ellátási problémákról jelentetett meg több cikket a HK-ban és a katonai folyóiratokban.

[93] Az 1849-es békepárt és mai ideológusai. Társadalmi Szemle 1948. dec. 823. s köv. o. és 1848 centenáriumának magyar történeti irodalma. Sz 1948. 343—344. o.

delem" szó használata és a január elejétől május legvégéig terjedő időszak egységes tárgyalása mutatja, hogy Szabó nem látja ez öt hónapon belül a január-februári, a márciusi, az áprilisi, majd a májusi szakaszok egymástól elütő voltát. A jó százoldalas tanulmány az eseményeket és az intézkedéseket nem időrendben, hanem a következő csoportosításban tárgyalja: Az általános helyzet 1849 januárjában; a kormányzat és a közigazgatás tevékenysége; a hadseregszervezés kérdései; fegyver- és hadianyaggyártás; hadfelszerelés, egészségügy és élelmezés; végül a Tiszántúl jelentősége.

E felosztás ellen első áttekintésre nem emelhető komolyabb kifogás. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Szabó alig foglalkozik az általa tárgyalt időszak harcaival, még kevésbé katonai sikereivel. Tanulmánya elején oldalakon át ismerteti a január eleji katonai helyzet súlyosságát; a következőkben viszont még csak utalást nem találunk nála Erdély teljes felszabadítására. Perczel nagysikerű januári ellentámadására, a kápolnai csatára. Nem szerepel Tiszafüred, nem találkozunk a Vetter fővezérsége körüli problémákkal, a márciusi huzavonával sem. E hiányosságok miatt a nehézségek és a leküzdésükért vívott harc részletes megrajzolása mellett a tanulmány végső kicsengése pesszimista. Vajon elegendő-e a tavaszi ellentámadásról és ez ellentámadás sikeréről ez a rövidke félmondat: „Amikor... a magyar seregek a Tiszánál... támadásba indultak és csaknem Ausztria határáig előretörtek..."[94] A kötet egy másik tanulmánya ugyancsak néhány sort szentel a különböző frontokon elért fényes sikereknek, de nem említi meg ezek előzményét és forrását.[95]

Szabó tanulmányának legnagyobb pozitívuma abban áll, hogy 1849 elejének nehézségei ismertetése után helyesen határozza meg az adott helyzet legsürgősebb és legfontosabb feladatát, a következőképpen: „A magyar kormánynak elsősorban tehát időt kellett nyerni egyrészről a Tiszánál tervezett összpontosítás végrehajtására, majd pedig a Tiszántúlra támaszkodva a már-már veszedelmesen összezáródó ellenséges kör széttörése és az ország visszafoglalása céljából támadó hadjárat megszervezésére". Néhány oldallal hátrább elmondja azt is hogy a „debreceni szervezési munka... célhoz vezetett: néhány hónap múlva az országnak csaknem egész területéről kiszorították az ellenséges haderőket."[96]

A cél ilyen, egyetlen korábbi tanulmányban sem található világos megfogalmazása a tanulmány legnagyobb értéke. Legnagyobb hiányossága pedig éppen abban van, hogy e cél megvalósulásának ábrázolásában nem tud előrelépni a polgári történetírás korábbi eredményeihez képest. A nép szerepének hiányos, ki nem dolgozott ábrázolása, a katonai kérdések elnagyolása és kihagyása és az a tény, hogy a negatívumok el nem hallga-

[94] *Szabó I.*: A küzdelem szervezése. A szabadságharc fővárosa Debrecen. Debrecen 1848. 198. o.
[95] *Csobán E.*: A közvélemény problémái. A szabadságharc fővárosa 258. o.
[96] *Szabó I.* i. m. 110. és 117. o.

tása nem párosul a pozítivumok kihangsúlyozásával, — mindeme hiányosságok bizonyítják, hogy a polgári történetírás 1848—49 történetének feldolgozását érdemben már akkor sem tudta előbbrevinni, ha gazdag anyag alapján és helyes részletszempontokat felvetve dolgozott, mert nem ismerte a forradalom törvényszerűségeit, s így nem volt képes általánosító értékelésre jutni.

A marxista történetírás 1848—49 kérdéseivel elsőízben a „Forradalom és szabadságharc" című kötetben foglalkozott részletesen. Már idézett tanulmányában Mód Aladár megállapítja, hogy „a kormány Debrecenbe költöztetésével a forradalom új szakasza vette kezdetét". A munka a szervezési feladatokról szólva túlmegy a korábbi megállapításokon, amikor leszögezi: „a közlekedési, ellátási, felszerelési és szervezési nehézségeknél sokkal nagyobbak voltak azok a nehézségek, melyekkel Kossuthnak és a baloldalnak a birtokososztály reakciós s az országgyűlésen egyre határozottabban fellépő elemeivel szemben politikailag kellett megküzdenie." Ugyancsak pozítivan kell értékelnünk az országgyűlés január 13-i határozatainak megvalósítását szolgáló intézkedések ismertetését is, beleértve a nép erőinek mozgósítását. „A nép lelkesedése és áldozatkészsége a szabadságharc sikeres folytatásának legfontosabb forrásává vált." Arról azonban Mód sem beszél, hogy az ellenállás szervezésére magasabb cél érdekében volt szükség, s amikor a cél megvalósulásáról ír,[97] azt a megelőző áldozatos erőfeszítésekkel nem hozza kapcsolatba.

A Kossuth születésének 150. évfordulójára megjelent „Kossuth Emlékkönyv"-ben két tanulmány foglalkozik 1849 első hónapjainak katonai vonatkozásaival: „Kossuth a Honvédelmi Bizottmány élén", Ember Győző munkája és Balázs József — Borus József — Nagy Kálmán közösen írt tanulmánya: „Kossuth, a forradalmi honvédelem szervezője". Ember Győző külön tárgyalja „A főváros feladásától a Függetlenségi nyilatkozatig" terjedő időszakot, s részletesen kitér Kossuth 1849 január eleji, a harc folytatására irányuló szilárd elhatározására. Foglalkozik Ember a szervezőmunkával is, és megállapítja, hogy az 1848 utolsó hónapjaitól megindult erőfeszítések és szervezési intézkedések eredménye a tavaszi hadjárat sikere. Ezt a sikert a fegyver- és hadiagyaggyártásban, a koncentrációban, a nép mozgósításában elért eredmények hozták meg.[98]

A „Kossuth, a forradalmi honvédelem védelem szervezője" című tanulmány nem időrendben halad, s így nem tartalmaz külön fejezetet a debreceni szervezőmunkáról. Részletesen foglalkozik a Debrecenben hozott, a sereg forradalmi szellemét biztosító intézkedésekkel, a nép mozgósításával, a hadseregszervezéssel, a hadianyaggyártással, a január-februári helyzettel, majd mindezek alapján leszögezi: „A tavaszi hadjárat annak a hatalmas szervező és lelkesítő munkának volt az eredménye, melyet Kossuth Debrecenben a Honvédelmi Bizottmány élén fejtett ki...

97 *Mód A.* i. m. 103., 109. és 131—132. o.
98 Kossuth Emlékkönyv I. 264. s köv. o. 272. s köv. o.

Hatvan, Tápióbicske, Isaszeg, Vác, Nagysalló és a többi fényes győzelem elsősorban az egész magyar nép tevékeny részvételének, odaadó, lelkes támogatásának a gyümölcse..."[99] A Kossuth Emlékkönyv tehát — noha külön nem foglalkozik az ellentámadás megszervezésével —, e szervezés egyes kérdéseit jóval szélesebben értelmezi és világítja meg, mint azt a polgári történetírás tette.

Hasonlóan kell értékelnünk a készülő egyetemi tankönyv 1848—49-ről szóló részét, melynek szerzője többször is használja az „ellentámadás" kifejezést, és „A további ellenállás szervezése" című alfejezet bevezetőjében megállapítja, hogy Debrecenben a Honvédelmi Bizottmány „a további ellenállás megszervezésére, a stratégiai ellentámadás szervezeti feltételeinek megteremtésére" törekedett.[100] E megfogalmazásban azonban nincs kellően kihangsúlyozva az ellentámadás megszervezésének elsődlegessége a további ellenállás feltételeinek biztosítása előtt és felett. Spira a következő alcímek alatt foglalkozik a szervezéssel: „A honvédsereg további fejlesztése; A hadiipar újjászervezése; A munkásság helytállása; pénzügyi nehézségek; Újabb népjóléti intézkedések; Harc a belső ellenség fokozódó tevékenysége ellen."

Az egyetemi tankönyv elsősorban nem hadtörténeti céllal készül, mégis sokkal többet mond a tavaszi ellentámadás megszervezéséről, mint a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia számára készült, a Hadtörténelmi Intézet kiadásában megjelent „Hadtörténelem" című jegyzet. Ez az összeállítás a hadtörténelem fogalmát túlságosan leszűkíti, mert az 1849. tavaszi ellentámadás előkészítéséről szólva kizárólag a hadsereg átszervezésével foglalkozik,[101] s emellett súlyos tárgyi tévedéseket is tartalmaz.

Az 1849 április havában végbement ellentámadás megszervezéséről ezideig külön munka nem jelent meg, de az 1849. évi debreceni időszakra vonatkozó irodalomban sok hasznos adatot és megjegyzést találunk. Éppez ezért komolyan sajnáljuk, hogy a nagyértékű Magyar Történeti Bibliográfia megfelelő részében e szervezőmunkára alig találunk irodalmat, „A kormány és az országgyűlés Debrecenben" című pont[102] nincs megfelelően átgondolva és megszerkesztve, mert a szervezésre nem tartalmaz semmiféle anyagot. Helytelen továbbá, hogy a február 24-i cibakházi ütközet és a február 26—27-i kápolnai csata a bibliográfiában „Görgey téli visszavonulása" címszó alatt szerepel, és még utalást sem találunk olyan fontos munkákra, mint például Bakó Imre: „A Magyar Állami Országos Fegyvergyár" működése 1848—49-ben Bp. 1942; ugyanakkor Szabó István: „A honvédelmi bizottmány elnöki hivatala 1849-ben" címen megjelent cikke más címszó alá került. A bibliográfia sorrakerülendő második kiadása alkalmával helyes lenne e hiányosságokon is segíteni.

[99] Kossuth Emlékkönyv I. 401. o.
[100] Magyarország Története i. m. II. k. Első rész, 3. folytatás 312. o.
[101] Hadtörténelem i. m. II. 138. o.
[102] Magyar Történeti Bibliográfia 1825—1867. Bp. 1950. III. 113. o.

A számbajöhető történeti irodalom e rövid áttekintése alapján világos, hogy a nagyszámú pozítivum ellenére egyetlen munkában sem domborodik ki az ellentámadás megszervezésének legfontosabb vonása. Ezt pár szóban így lehet megfogalmazni: a szabadságharc vezetői 1849 első hónapjaiban mindenekelőtt az ellentámadás megszervezése és megindítása érdekében tevékenykedtek. Harcuk előbb az ország erőforrásainak e cél szolgálatába állítására irányult, utóbb pedig az általuk a nép segítségével megszervezett ellentámadás megindulását gátló akadályok elhárítására.

Az ellentámadás megszervezése egyes kérdései historiográfiájának vizsgálatát az országgyűlés és a kormány Debrecenbe menetelét, a január 2-i haditanácsot és a főváros kiürítését tárgyaló irodalommal kell kezdenünk. Mindhárom kérdéssel legrészletesebben „A szabadságharc fővárosa Debrecen" című kötet foglalkozik. A korábbi történeti irodalmat szinte teljes egészében — noha nem kielégítő mértékben — felhasználja Módy György: „A menekültek"-ről írt tanulmányában. A Debrecenbe költözés okát Módy világosan határozza meg, míg az ugyancsak bő anyagot használó Szabó István ezt az okot a móri csatavesztésben látja.[103] Ugyanígy vélekedik korábban Görgey Arthur, Breit és Tragor Ignác, a váci takarékpénztár történetkedvelő igazgatója is. A valóság ezzel szemben az, hogy az országgyűlés és a kormány Debrecenbe költözését kimondó határozat meghozatalában a móri csatavesztésnél jóval súlyosabban esett latba Görgey hadtestének állandó visszavonulása. Madarász József szerint: „Deczember utolsó napjaiban az ellenségnek Budapesthez közeledése, a magyar haderő folytonos hátrálása aggodalmat okozott. A képviselőház megbízta elnökét, szólítsa föl a honvédelmi bizottmányt, terjeszsze elő a hadsereg állását, az ország helyzetét."[104] Az útra Pesttől Debrecenig jól használható Módy és Szabó idézett tanulmánya. Egyik sem ír azonban megfelelően a nagy átköltözés előkészületeiről, sőt Módy — az egész kötet hangjának megfelelően — nem átallja azzal vádolni Madarász Lászlót, hogy nem gondoskodott kellő időben az útlevelek kiállításáról, hanem „már az első napon elsietett".[105] Madarász valójában Pestet legkorábban január 1-én este vagy éjjel hagyta el, addig onnan irányította Csányival egyetemben az átköltözést, majd a debreceni útvonalon folytatta e tevékenységét. Madarásznak e rendkívül fontos szerepét a Kossuth Lajos

[103] *Szabó I.* i. m. 104. o.

[104] *Görgey A.*: Életem és működésem Magyarországon az 1848. és 1849. években. Bp. 1911. I. 120. o.; *Breit* I. 180—181. o.; *Tragor I.*: Vác története 1848—49-ben. Vác, 1908. 71. o. Tragor rövid életrajza. *Szinnyei J.*: Magyar írók XIV 517—518. hasáb; *Madarász J.*: Emlékirataim 1831—1881. Bp. 1883. 177. o.

[105] *Módy Gy.*: i. m. 63. o. Az egész kötet Madarász-ellenességről a Sz 1948. évfolyamában az idézett kritika.

Összes Művei XIV. kötetében közzétett iratok, nemkülönben a szolnoki ferencesek Historia Domusának bejegyzése bizonyítja.[106]

Az 1849. január 2-án megtartott haditanáccsal és a főváros kiürítésével legutóbb Barta István foglalkozott, e folyóirat hasábjain. Csányi László tevékenységére vonatkozó kutatásainak eredményei alapján Barta tisztázza a képviselőház december 31-i ülésének pontos előzményeit, foglalkozik Madarász szerepével az átköltözésben, és rendet teremt a haditanács időpontja körüli zűrzavarokban is. Barta tanulmányának legnagyobb értéke abban áll, hogy eddig ismeretlen levéltári anyag alapján fényt derít a haditanács határozataira és leleplezi Görgeynek — enyhén megfogalmazva is — kétszínű magatartását és kalandor terveit, melyek elfogadása ellen Csányi és Perczel sikertelenül bár, de körömszakadtáig küzdöttek.[107]

Barta értékes és sok újat adó tanulmányához két kiegészítő megjegyzés: egyrészt Görgey Bécs elleni terveire, másrészt Vetter emlékirataira vonatkozóan. A Bécs elleni támadás kétségkívül kalandor tervét érdemes lenne még alaposabban megvizsgálni. Barta állítását, miszerint „Görgey a valóságban egy pillanatra sem gondolt komolyan ennek a tervnek a megvalósítására, s csak eszközül használta fel arra, hogy kivonhassa magát a kormány és Kossuth hatásköréből" Mészáros Lázár Emlékiratainak egyik megjegyzése is igazolja, mely szerint Görgey „kikürtölte" a Bécs elleni támadás tervét. Barta Vetter emlékiratait — mint maga is említi[108] — Abafi Aigner fordításában használta. Vetter eredeti, német nyelvű szövegének holléte teljesen ismeretlen, de enélkül is megállapítottam Abafi fordításáról, hogy az rendkívül pontatlan, valószínű, hogy kihagyásokat, méginkább, hogy betoldásokat tartalmaz, az elírásokról nem is szólva. A fordítás évekkel Vetter halála után készült; Abafi üzleti leveleinek hátlapjára. A szövegben több helyütt áthúzás is található, de az ilyen részek másutt sem hasonló, sem eltérő szövegben, ill. fordításban nem jönnek többé elő.[109] Ilyen körülmények között Vetternek az Abafi hagyatékában fennmaradt emlékirataít mindenesetre csak fenntartásokkal használhatjuk.

1849 január elejének egyik legsúlyosabb kérdése az országgyűlés, a kormány, a bankjegynyomda és a hadiipar Tiszántúlra való áttele-

[106] Madarász január eleji tevékenységéről *Barta I.*: Az 1849. január 2-i haditanács és a főváros kiürítése. HK 1955. 2. sz. 80., o.; *Kossuth* XIV. 15., 23., 27., s köv. o. A szolnoki ferencesek kéziratos Historia Domusa a szolnoki Damjanich Múzeumban.

[107] *Barta I.* i. m. 73., 75., 82., 85. s köv. o.

[108] *Barta I.* i. m. 87—88. o.; *Mészáros Lázár* Emlékiratai. Pest, 1867. II. 38. o.; Abafi—Aigner *Barta* i. m. 79. o. A fordítás Orsz. Széchenyi Könyvt. kézirattára Quart. Hung. 3030. sz.

[109] Abafi szerkesztői tevékenységére és nagyfokú pontatlanságára vö. *Bisztray Gyula* megjegyzéseit Sárosi Gyula kisebb költeményei prózai munkái és levelezése. Bp. 1954. 7. s köv. o.

pítése mellett a minden irányból előnyomuló császári csapatok feltartóztatása volt. Ebben a helyzetben a kormány számára kezdetben a zavartalan berendezkedést — bármennyire súlyos is e megállapítás —, nem a honvédcsapatok hősies harca tette lehetővé, hanem a császári hadvezetés, elsősorban Windischgrätz főparancsnok késedelmessége és sablonos, merev hadászati elgondolásai. Nem felel meg a valóságnak az, amit Szabó István Mészáros Lázárra hivatkozva állít, hogy „jan ár hónap első felében Windischgrätz és Schlick egyidejűleg is könnyűs_erre Debrecen ellen indulhattak volna".[110] Ez a vélemény egyáltalán nem veszi figyelembe a császári sereg nehézségeit és fogyatékosságait, valamint a császári hadvezetés túlzott óvatosságát és félelmét a honvédseregekkel szemben. A császári seregről Szabó Istvánnak 1948-ban is ugyanaz a véleménye, mint 1850-ben a Windischgrätz-párti Szilágyi Sándornak volt. Szilágyi feldolgozásnak semmiképpen sem nevezhető, az iratközlésen alig túlmenő „A magyar forradalom története 1848- és 49-ben" című munkájában nyilván személyes benyomásai, méginkább érdekei alapján a magyar sereget módfelett alábecsülve ezeket írta Windischgrätz hadairól: „a császári sereg mindennel ellátva. Öltöny elegendő, hogy a tél sanyarát könnyen tűrheték, fegyver jó, maga a sereg betanult, századok óta fennálló". A császári hadsereg eredeti hadműveleti iratai azonban, amelyek elsőízben az 1851-ben megjelent és Windischgrätz személyes közreműködésével készült „Der Winter-Feldzug 1848—1849. in Ungarn" című kiadványában láttak napvilágot, egészen mást tartalmaznak. A január elején Görgey üldözésére küldött Wrbna altábornagynak január 8-án Vácott keltezett és e munkában kiadott jelentése szerint a seregnek nincs megfelelő lábbelije, sok a menetképtelen, a hámoslovak vasalatlanok. Hasonló tudósítást küldött Windischgrätznek Wyss vezérőrnagy is, az ipolysági ütközet után.[111] A magyar történetírás azonban több mint száz éven át a császári sereget e jelentések figyelembevétele nélkül jellemezte, s így erősen túlértékelte.

A magyar történetírás azt sem vette figyelembe, hogy Windischgrätz nem Görgey felvidéki hadjárata miatt nem üldözte erélyesebben Perczelt, hanem azért, mert az ideiglenesen megszállt területeken kénytelen volt erőinek jelentékeny részét hátrahagyni a lakosság fékentartására és a dunántúli partizánokkal szemben.[112] Windischgrätz óvatosságában ezenfelül az időjárási viszonyok és utánpótlási vonalainak túlságos elnyúltsága és sebezhetősége és közrejátszott. „Windischgrätz

[110] *Szabó I.* i. m. 111. o.; *Mészáros L.* II. 10—11. o.

[111] *Szilágyi S.*: A magyar forradalom története 1848- és 49-ben. Bp. 1850. 266. és 280. o.; Der Winter-Feldzug 1848—1849 in Ungarn. (A továbbiakban Winterfeldzug). Wien, 1851. 134—135. o. Wyss jelentését Gelich említi II. 286. o., a Wrbnáét előbb, 283—284 o.

[112] Kossuth Emlékkönyv I. 396. és 397. o.

herceg rendszere — írja Rüstow — csapatokat különíteni ki minden világtáj felé, ha itt vagy ott egy kis szellő mozdult, teljesen hibás volt".[113] Utóbb a herceg, Perczel januári sikerei következtében visszavonta a Görgey után küldött erők túlnyomó részét is. Schlick Kassa felől támadó seregét viszont — mint arra Gelich rámutatott — „Zemplén megye és a nagyon érzékeny Szepesség magatartására" akadályozta meg Debrecen elleni előnyomulásában. Az Erdély felőli támadások lehetőségét pedig Bem sikerei ebben az időben már eleve kizárták.[114]

A januári katonai helyzet tehát minden súlyossága ellenére sem volt reménytelen. Reménytelennek az a történetírás látta, mely elfeledkezett Bem harcainak jelentőségéről, és — mint azt Mészáros Lázár vagy Szabó István munkájában láthatjuk — nem foglalkozott kielégítően Perczel januári ellentámadásának hatásával sem. Rüstow az imént idézett, Windischgrätzre nézve egyáltalán nem hízelgő véleményét éppen Perczel januári sikerei, és a császári hadvezetésnek e sikerekkel szembeni tehetetlenségének következtében alkotta meg. Az a hadtörténetírás, mely Görgey felvidéki visszavonulását oly nagyra értékelte, Perczel januári ellentámadásával kapcsolatban csak annyit jegyzett meg, hogy ez meghökkentette Windischgrätzet, és meg sem említette Bem erdélyi sikereinek jelentőségét a debreceni kormány szervezőmunkája szempontjából![115]

E tanulmány máris terjengőssé váló keretei nem teszik lehetővé Görgey felvidéki hadjáratának részletesebb értékelését. Amikor január 6-án a dunántúli hadtest Vácról elindulva észak felé vette útját, semmi biztosíték nem volt arra, hogy a császáriak követni fogják. A feldunai hadtest egész téli hadjáratának egyetlen eredménye a mintegy 15.000 főnyi sereg együttartása lett, ehhez viszont semmi szükség nem volt a hosszú és fárasztó, öt héten át tartó menetelésre! Igazat kell adnunk Kossuthnak, ki e hadműveletet Szemeréhez intézett január 21-i levelében, „mysticus kalandjárás"-nak nevezte.[116]

A tényekkel és Kossuth ítéletével szemben az ellenforradalmi időszakban megjelent nagyobb feldolgozás, Kosáry Domokos Görgeyt, mint „egyik legnagyobb hadvezérünket" tárgyaló műve így foglal állást: „Görgey serege a téli visszavonulást kitűnően oldotta meg". A sereg bizalma „Görgey mindenki előtt kiemelkedő vezéri egyéniségében összpontosult. Ez volt Görgey igazi arculatának felismerése". Kosáry itt nem

[113] *Rüstow* I. 232. o.

[114] *Gelich* II. 183. o.; Bem sikereire és ezek jelentőségére *Kovács E.*: Bem József. Bp. 1954. 328. s köv. o.

[115] *Breit* Perczel januári harcairól szólva meg sem említi a főváros elleni támadás lehetőségeit, I. 251. o.; s hasonlóan ír *Berkó* is, „A magyar katona" II. 271. o. Sokkal többet ad előzőleg *Rüstow* I. 230. s köv. o. és *Gelich* II. 289. s köv. o.

[116] *Kossuth* XIV. 180. o

mutat rá sem a nemzetiségek részvételére a téli hadjáratban, sem pedig Guyon és a parancsnokok szerepére, az egyszerű katonák hősiességére.[117]

Görgey seregének távolléte és Perczel erőinek kezdeti gyengesége miatt, nemkülönben Mészáros Lázár január 4-i kassai veresége után a kormány Debrecenben eleinte nem érezhette magát biztonságban. A szervezőmunkát viszont haladéktalanul meg kellett kezdeni, többek között a biztonság megteremtése, az ellenség megállítása végett is. Kossuth és a Honvédelmi Bizottmány éppen ezért nem várt a helyzet jobbrafordultáig, működését nem tette függővé a katonai helyzet alakulásától. Horváth Mihály e napokról szólva a helytállás érdemét elsősorban Kossuthnak tulajdonítja. Ugyanígy vélekedik később Gelich is, és hasonlóan Márki, de ő jóval mérsékeltebb hangon, belevegyítve itt is a Kossuth—Görgey problémát.[118] A szervezési intézkedéseknél Horváth Mihály a pénz-, fegyver- és lőszergyártás megindítását, az újoncozást, az ellenséggel szembenálló seregek megerősítését, a csatavesztő Mészáros helyébe Klapka kinevezését említi, s az erkölcsi állapot megerősítését és növelését szolgáló intézkedésekről ír a legrészletesebben. Érdeme, hogy nemcsak felsorolja a Honvédelmi Bizottmány tevékenységét, hanem mindjárt megmutatja a nép áldozatkész válaszát is; a népnek az újoncozásban, adományokban, a háborús terhek vállalásában megmutatkozó önfeláldozó hazaszeretetét. Külön fejezetben foglalkozik a hadügy szervezésével, a legfelső irányítás és az összpontosítás megvalósítására irányuló intézkedésekkel, majd ismerteti Kossuthnak a fővezérlet körüli problémák megoldását célzó törekvéseit.[119]

Ismeretes, hogy Horváth az emigrációban milyen kevés anyag alapján volt kénytelen dolgozni.[120] Ennek ellenére a debreceni szervezésről a későbbi irodalom sem tud érdemben többet adni, hanem csak kiegészíti, a Horváth által megrajzolt képet. Gelich többet ír a hovédelmi minisztérium tevékenységéről, Szabó István részletesebben foglalkozik a kormánybiztosok szerepével vagy a hadfelszerelés problémáival,[121] de a debreceni szervezés részletes története mindmáig feltáratlan. A Kossuth Emlékkönyv megfelelő részeinek és különösen a „Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén" második része bőséges irat-anyagának a figyelembevételével ma már egyre bővül a kép, de még távol áll a teljességtől.

Az irodalom elégtelensége még fokozottabban megmutatkozik a nemzeti összefogás 1849 eleji állapotának és a nép szerepének a vizsgálatában. A polgári történetírás voltaképpen nem is vetette fel a nem-

[117] *Kosáry D.*: A Görgey-kérdés és története. Bp. 1936. 8. és 31—32. o.; Spira i. m. (Magyarország Története) 302—303. o.

[118] A debreceni bizonytalanságról Gelich nyomán eltúlozva ír *Szabó I.* i. m. 116. o. Kossuthról *Horváth* II. 226—227. o., *Gelich* II. 206—207. o.: *Márki* MT X. k. 206. s köv. o.

[119] *Horváth* II. 227. s köv. o.; 247. s köv. o.; 252 s köv. o.

[120] *Márki S.*: Horváth M. 271. o. *Pamlényi* i. m. 80—81. o.

[121] *Gelich II.* 261. s köv. o.; *Szabó I.* i. m. 127. s köv. o. stb.

zeti összefogás kérdését. Horváth Mihály az országgyűlés és a Honvédelmi Bizottmány viszonyáról, a békepárt tevékenységéről „A debreceni belviszonyok" címen külön fejezetben ír, de nem foglalkozik sem a békepárt mögött álló erőkkel, sem a békepárt tevékenységének következményeivel. A későbbi irodalomban azután e kérdések még ilyen formában sem szerepelnek többé, egészen a debreceni történészek munkájának megjelenéséig. A debreceni kötetben mindenekelőtt Szabó Istvánnak kellene foglalkoznia a kérdéssel, de az ő adatokban különben gazdag tanulmányában nem találjuk a nemzeti összefogás felvetésének még a nyomát sem. Azaz, hogy nyoma mégis van. Tanulmánya legvégén Szabó, Révai elvtárssal vitatkozva kijelenti, nem „látszik igazolhatónak az a megállapítás, mintha a szabadságharc bukásának egyik döntő oka az lett volna, hogy a kormány mögül Debrecenben elmaradt volna a pesti utca hajtó forradalmi hevülete, a forradalom tömeghátvéddel rendelkező radikális balszárnya". Szabó meg is mondja, hogy miért. „... az 1848 októberi szakítás óta a magyar 48-as szabadságmozgalom ügye merőben katonai küzdelem kérdésévé lett, sorsa tehát katonai feltételektől függött."[122] Magyarul ez azt jelenti, hogy a magyar forradalom kimenetelét nem a politikai harc, a haladás és a reakció küzdelme döntötte el, hanem az kizárólag katonai kérdés volt. Ilyen nyiltan még az 1934-ben megjelent „A magyar katona. Vitézségünk ezer éve" sem fogalmazta meg a politikai vezetés elsődlegességének a tagadását.[123]

A kötet egy másik, Csobán Endre által írt, „A közvélemény problémái" címet viselő tanulmánya ugyancsak nem tesz említést a békepártról vagy a politikai harcokról, és idézőjelek között nevezi „fegyelmetlen"-ségnek Görgey váci kiáltványát. Az alacsony színvonalú, tárgyi tévedéseket is tartalmazó dolgozattól nem kívánjuk számonkérni az osztályerőviszonyok részletes tárgyalását, de nem is mehetünk el szó nélkül amellett az idilli kép mellett, amelyet Csobán nemcsak megrajzol, hanem bizonyítani is próbál. Egy sort sem találunk az arisztokrácia és a magas klérus árulásáról, de van szó a „politizáló" hadseregről, különböző „vádak"-ról, s mindennek tetejébe „a közvélemény" kifejezés folytonos használatával Csobán azt akarja elhitetni a jámbor olvasóval, hogy 1849 első hónapjaiban a „közvélemény" egységesen viszonyult a szabadságharchoz. Tanulmánya legvégén nem állallja leírni, hogy „a közvélemény" az emberi szabadság megvédése érdekében dolgozott, és hogy „ez a két tényező: Kossuth és a közvélemény volt a nemzeti küzdelemnek fő mozgató ereje."[124]

A marxista történetírás egyik legfőbb érdeme 1848—49 vonatkozásá-

[122] *Szabó* jellemzően Révai elvtárs „Kossuth Lajos" c. munkájának moszkvai kiadását idézi. I. m. 202—203. o.

[123] A magyar katona i. m. II. 237. o. „... a szervezésnek és a magasabbrendű vezetésnek szakértelmet követelő munkálataiba a politikai tényezők gyakran igen ártalmasan beavatkoztak".

[124] *Csobán E.* i. m különösen a 235., 237. és 260. oldalak.

ban éppen az, hogy elsőnek világította meg mind a nemzeti egységfront kérdéseit, mind a nép szerepét. Mód Aladár már idézett „A pártharcok és a kormány politikája 1848—49-ben" című munkájának két fejezetében is foglalkozik a debreceni időszak e kérdésével. Mód rámutat arra, hogy a birtokososztály reakciós elemeinek egyre határozottabb fellépése jelentette a legnagyobb nehézséget. A január elején az országgyűlésen megvívott küzdelemben „a nemzeti ellenállás képviselői kerültek felül s Kossuth és a Honvédelmi Bizottmány egész erővel fogott hozzá, hogy az országgyűlésnek a végsőkig való harcot kimondó határozata ne maradjon üres frázis." A megoldást a nép mozgósítása jelentette volna, de ehhez a felhívások önmagukban nem lehettek elégségesek. „A döntő kérdés tehát az volt, képes lesz-e Kossuth és a Honvédelmi Bizottmány a népfelkelés jelszavától, a népfelkelésekre kiadott utasításoktól a helyes célkitűzés gyakorlati feltételeinek a biztosításáig eljutni, képes lesz-e a forradalmi nemzeti népháború feltételeit gyakorlatban is megteremteni?" — Ez a harc végül a jobboldal felülkerekedéséhez vezetett, amivel szemben Kossuth a Függetlenségi Nyilatkozat kimondásával sikertelenül próbálta elvágni a megalkuvás útját.[125]

A debreceni politikai viszonyoknak és a nemzeti egységfront állapotának részletes, modern forráskutatáson és bő levéltári anyagon alapuló rajzát találjuk Andics elvtársnőnek a Kossuth Emlékkönyvbe készült tanulmányában. Andics elvtársnő megállapítja, hogy Windischgrätz támadása a középbirtokos nemesség politikai magatartásában fordulatot idézett elő. E fordulat félreállásukban, Debrecenből való távolmaradásukban és legdöntőbben békepártivá alakulásukban nyilvánult meg. Az udvarral kölcsönös kompromisszumok alapján történő kiegyezést kereső magatartásuk alapmotívumát gazdasági kérdések, az úrbéri kártalanítás bizonytalansága és a császáriak vagyoni retorziói szabták meg, a néptől való félelmük mellett. A békepárti parlamenti tevékenysége állandóan erősödött, igyekeztek megkötni Kossuth kezét-lábát akkor midőn a baloldal a képviselőház feloszlatására, Görgey félreállítására és forradalmi diktatúra megteremtésére törekedett. A nép hazaszeretete, áldozatkészsége, a belső árulókkal szemben is megnyilvánuló partizántevékenysége lehetőséget nyújtott arra, hogy Kossuth — bár ezt nem tette meg — rájuk támaszkodjék a forradalom és szabadságharc győzelemre juttatása érdekében.[126]

A népnek a debreceni időszakban játszott szerepére gyakran idézik Mészáros Lázár szavait, miszerint „*a haza minden része*... ritka hazafiúi áldozatkészséget" tanusított.[127] E szavak a debreceni hónapoknak, de az egész szabadságharcnak is a legfőbb erőforrására világítanak rá. Horváth Mihály a nép „önfeláldozási készség"-ével több he-

[125] *Mód A.* i. m. 103., 107., 111., 133. s köv. o.
[126] *Andics E.:* Kossuth harca az árulók és megalkuvók ellen a reformkorban és a forradalom idején. Kossuth Emlékkönyv II. 81. s köv. o.
[127] *Mészáros L.* i. m. II. 32. o. Kiemelés tőlem B. J.

lyen is foglalkozik, Márkinál viszont már említését sem találjuk. Ugyanez a helyzet a katonai íróknál is. Gelich ír ugyan a debreceni életről, viszonyokról, sőt a „kozmopolita hölgyvilág"-ról is, továbbá a pesti népről, említi a lakosság háborús igénybevételét, de eszébe sem jut felvetni, akár kérdés formájában is, mi volt hát az az erő, mely a debreceni hónapokat s az utánuk következő sikereket lehetővé tette. Breit és Berkó műveiről e tekintetben nincs mit mondanunk, mert náluk már a Gelich-féle utalások sem találhatók.[128]

A nép forradalmi és katonai szerepéről „A szabadságharc fővárosa Debrecen" szerzői — mint az eddigiekből is megállapítható — igen sajátságos véleményt táplálnak. „A küzdelem szervezésé"-ben Szabó István a nép szerepével több vonatkozásban foglalkozik. A népfelkelésről szólva nem látja az osztályharc és a honvédő harc összefüggését, másfelől a népfelkelést katonailag teljesen értéktelennek gondolja. Szerinte 1848 végén és 1849 elején a tömeges népfelkelés egyedül azért nem következett be, mert a szervezése nem volt megfelelő. Szabó István annyira megy a nép honvédő szerepének lebecsülésében, hogy kijelenti: „a helyhez kötött, nehézkes „kaszás nép" nem is igen tehetett volna komoly kárt a korszerű osztrák hadseregben." Ilyen állásfoglalás mellett azután nem véletlen, hogy Mesterházy portyázóiról, akik Szolnoktól délre hónapokig védték a Tiszát, az egész kötetben egyszer sincs említés, de nincs szó a tiszántúli megyék, elsősorban a Nagykunság többszöri, a Tiszavonal megvédését szolgáló mozgósításáról sem. A nép honvédő és honvédelmet szolgáló szerepét Szabó tehát egyáltalán nem mutatja meg, s ezen az sem változtat, amit tanulmánya végén a népről, mint „debreceni küzdelem" egyik „hőséről" és „alaptényezőjé"-ről néhány szóban mond. Osztályokat nem ismerő állásfoglalását világosan mutatja Mészáros Lázár emlékirataiból általa idézett rész bevezető mondata: „Dolgozott *mindenki* tehetsége szerint..."[129]

Tudjuk, hogy a polgári történetírás e súlyos elmarasztalása nem oldja meg a nép szerepének ábrázolását. A marxista történetírás azonban a nép szerepének megmutatásában már lényegesen nagyobb eredményekről adhat számot, mint például a polgári történetírás bírálatát illetően. A „Kossuth Emlékkönyv", ha nem is mentes a személyiség történeti szerepének idealizálásától, a nép szerepéről mégis többet ad, mint az egész előző történeti irodalom. A „Kossuth, a forradalmi honvédelem szervezője" című tanulmány hangsúlyozza, hogy Kossuth minden eszközt felhasznált a vezetés és a nép szoros kapcsolatának kiépítésére és a nép tájékoztatására. Részletes adatokat közöl a nép érdekeit védő, a zaklatásokkal szemben kímélő kossuthi politika igazolására, de nem

[128] *Horváth* II. 247. s köv. o. 377. o. *Gelich* II. 229., 291. és 361. o.
[129] *Szabó I.* i. m. 140. és 199. ill. 201. o. Kiemelés tőlem B. J. Az sem érdektelen, hogy Szabó Oláh György: Békés vármegye 1848—1849. (Gyula 1892.) című, gyakran idézett munkájából nem idézi a január eleji szegedi a Tisza-vonal védelmezésére szolgáló népfelkelést tárgyaló részeket, a II. 154. s köv. o.-ról.

hallgatja el e politika korlátait sem. A tanulmány befejező része joggal állapítja meg: „Az 1848—49. évi forradalmi háborúban a nép kétségtelenül nagyobb szerepet vitt, mint bármelyik előző függetlenségi harcban, de a legnagyobb belső korlátot éppen az képezte, hogy sem Kossuth, sem a forradalom és szabadságharc többi vezetője nem támaszkodott a népre kellő mértékben."[130]

A kötet egy másik, „Kossuth Lajos forradalmi szövetsége a radikális baloldallal és a népi tömegekkel" című, Spira György által írt tanulmánya elsősorban a nép szerepének bemutatására törekszik. A december—március hónapokat tárgyaló rész kiindulópontja az a megállapítás, hogy ekkor a nemzeti egységfrontot elsősorban a parasztság széles tömegeinek leszakadása fenyegette. Adatokkal bizonyítja a kossuthi, tehát a forradalmat vezető politikának helytelenségét, elégtelenségét a parasztokkal szemben. A tanulmány több vonatkozásból szól a szervezési, a nép mozgósítását, a fegyveres harcba bevonását szolgáló intézkedésekről.[131] — Hiányossága mindkét tanulmánynak, hogy éppen a nép megnyerésére irányuló politika eredményeiről, a nép mozgósítását célzó törekvések népi visszhangjáról nem hoz úgyszólván semmi adatot. Történetírásunk ez adósságának mielőbbi törlesztéséhez hasznos segítséget tudnak adni a vidéki levéltárak gazdag anyagának kiaknázásával a vidéki történetkutatók.

Magyarországon módfelett szegény a gazdasági, méginkább a hadigazdasági kérdésekkel foglalkozó történeti irodalom. 1848—49 hadigazdálkodása kérdéseinek átfogó vizsgálatára mindmáig kísérlet sem történt. Éppen ezért szinte lehetetlen pontosan számbavenni azokat az óriási erőfeszítéseket, amelyek 1849 elején a Tiszántúlra korlátozódó területen az ellentámadás gazdasági feltételeinek megteremtésére mentek végbe. A szabadságharc általános történetéről szóló munkák a hadigazdaságra legfeljebb apró részletadatokat tartalmaznak. Horváth Mihály nagy munkájának egyik legsúlyosabb fogyatékossága éppen az, hogy a hadiipar kérdéseivel még alfejezetben sem foglalkozik, az egész munkában alig pár mondat van erről. Gelich egyebek között a január havi bevételeket és kiadásokat, valamint a február havi kiadásokat közli. A nagyváradi berendezkedésről szólva néhány oldalon foglalkozik a fegyver- és hadianyaggyártással.[132]

A hadi és hadfelszerelési ipar állapotára és teljesítményeire Bakó és Szabó István idézett munkái, valamint Mérei Gyula: „Magyar iparfejlődés"-ének megfelelő helyei és Farkas Lajos — Radó Géza: „Kossuth és a szabadságharc hadiipara" című, a Századokban a Kossuth évforduló alkalmából megjelent tanulmánya használhatók elsősorban, kisebb részletmunkák mellett. E munkák közül az 1942-ben disszertációként megjelent Bakó zömmel levéltári anyag alapján dolgozott. Művét gyakran

[130] Kossuth Emlékkönyv I. 301. s köv. o. és 407. o.
[131] Kossuth Emlékkönyv II. 225. s köv. o.
[132] *Horváth* II. 227. o.; *Gelich* II. 237. s köv. és 375. o., ill. 217. s köv. o.

idézik az utána jövő szerzők is, így Szabó és Mérei. Bakó legnagyobb érdeme, hogy elsőnek próbálkozik általánosító számításokkal. Igy például kimutatja, hogy a nagyváradi gyár lőszertermelése naponként és puskánként egy, ágyúnként pedig 14 lövésre volt elegendő.[133]

Szabó István tanulmányának éppen a hadiiparról szóló része a legsikerültebb. A sok részadatból nem próbálkozik ugyan általánosító számításokkal, de felhasználja a számbajöhető irodalmat, s ezzel egyrészt jó áttekintést nyújt, másrészt alapot teremt a többi kutatások számára is. Mérei a korábbi irodalomhoz viszonyítva erre a három hónapra semmi újat nem ad, egyáltalán nem ír az 1849 januárja teremtette új feltételekről és feladatokról. Farkas és Radó pedig a részletekben vesznek el, mert szinte teljesen figyelmen kívül hagyják a megelőző irodalmat.

Ha a hadigazdálkodás vonatkozásában az eddigi feldolgozások elégtelensége és nagyfokú hiányai következtében csak azt állapíthatjuk meg, hogy a munka elvégzése szinte teljes egészében hátra van, akkor a hadseregszervezésre még fokozottabban ezt kell mondanunk, jóllehet ez könnyebb feladat. Az 1848—49 évi honvédsereg szervezési kérdéseiről külön feldolgozás mindezideig nem jelent meg. Nyilván ennek tudható be, hogy nagyfokú tisztázatlanság uralkodik egészen alapvető kérdésekben is, elsősorban a létszámviszonyok körül. Horváth, Gelich és mások adatai alapján megállapítható, hogy január folyamán a honvédzászlóaljak száma 70 fölé emelkedett, s ezeken kívül még 21 császári eredetű zászlóalj harcolt a honvédsereg soraiban.[134] A honvédség összes létszáma ennek ellenére csak körülbelül, legjobb esetben tízezres pontossággal állapítható meg; s egyáltalán nem tudjuk az egyes zászlóaljakban a puskák számát. Hasonlóan ismeretlen a honvédség szociális összetétele, a tisztikar vonatkozásában is.

Szabó István tanulmányának a hadiiparról szóló részéhez viszonyítva a katonai szervezésről szóló része jóval kevésbé sikerült. Szabó szerint a haderő magvát a császári eredetű csapatok alkották. Ez az állítás lebecsüli a honvédcsapatok politikai jelentőségét, de nem mutat rá arra sem, hogy az 1849 január eleji válságot jelentős mértékben éppen az előzőleg császári szolgálatban volt ellenforradalmi érzésű tisztek okozták, míg a honvédtisztek kitartottak. A népfelkelés katonai használhatatlanságának hosszas bizonygatása mellett Szabó feltűnően keveset foglalkozik a hadkiegészítéssel, nem veszi figyelembe a meglévő szegényes irodalmat sem. Adatokkal alá nem támasztott végkövetkeztetését, hogy t. i. „a debreceni menekülésben eleinte a legnagyobb szorongatás alatt és szűkös területen körülbelül megkétszereződött a magyar haderő" —, semmiképpen sem lehet elfogadni. A debreceni létszámgya-

[133] *Bakó I.*: A Magyar Állami „Országos Fegyvergyár" működése 1848—49-ben. Bp. 1942. 58. o.
[134] *Horváth* II. 248., *Gelich* II. 266., Kossuth Emlékkönyv I. 353—354. o.

rapodás — mint annakidején a „Kossuth Emlékkönyv"-ben kimutattuk — havonta mintegy tízezer fő lehetett.[135]

Az ellentámadás megszervezése időszakának egyik legfontosabb kérdése a február közepétől egészen március végéig terjedő időszak. Ennek első felében Dembinski, az új fővezér hozzákezd az ellentámadás megindításához, kísérlete azonban a kápolnai csatával meghiúsul, s a következő napokban őt magát is félreállítják. A fővezérségben Vetter követi, aki ismét megkísérli az ellentámadás megindítását előbb Cibakházától, majd Tiszafüredtől. A második kísérlet sikerül is, de azt már nem Vetter irányítja. E nagyszámú probléma közül a következőkben röviden a Dembinski fővezérségére, a kápolnai csatára, a március eleji tiszafüredi napokra és a Vetter fővezérségére vonatkozó történelmi irodalmat vizsgáljuk meg.

Dembinski Magyarországra jövetelének körülményeit és fővezérré tételének okát a különböző feldolgozások nagyjából egyöntetűen mondják el. Horváth Mihály szerint Dembinski már Párizsban kikötötte, hogy a főparancsnokságot nem vállalja el, mert nem látja helyesnek egy idegen kezében. Rüstow rámutat arra, hogy képességei alatta maradtak hírnevének, s helytelen volt őt kinevezni. A Felső-Tiszánál, Görgey és Klapka seregének egyesülésekor, tehát már fővezérségének kezdetén egymásnak ellentmondó intézkedéseket adott ki.[136] Ennél sokkal lényegesebbek azonban Dembinski fővezérségének politikai körülményei és főleg következményei. Horváth Mihály szerint Dembinski kinevezése elsősorban Görgey ellen irányult, Gelich szerint rosszul megválasztott időpontban.[137] Valójában nem az időpont volt rosszul megválasztva, hanem Görgey félreállítása, vagy legalább felelősségrevonása nem történt meg, ezért Kossuth megoldása félmegoldás.[138] Nem lehet azon csodálkozni, hogy ilyen körülmények között Görgey mindjárt fellépett Dembinski ellen, s a hadtestéhez intézett napiparancsában a hadtest Dembinski alá történt beosztását „lealázás"-nak nevezte! E napiparancsot a váci kiáltványt is pozitíven értékelő Márki nem átallotta a váci kiáltványnál is magasabbra értékelni.[139]

Ez a napiparancs csak első láncszeme annak a lényegében ellenforradalmi tevékenységnek, melyet Görgey ettől kezdve a kormány által kinevezett főparancsnokok, Dembinski, utóbb Vetter ellen folytatott, másfél hónapon keresztül, míg végre ő maga került a főparancsnoki beosztásba. A régebbi irodalom azonban — Horváth Mihály kivételével — ezt a folyamatot nem látta meg. A tiszafüredi események leírása után Márki nyomban Görgey szerénységét emeli ki, hogy a 200,000 Ft-os

135 *Szabó I.* i. m. 137. és 147 o. Kossuth Emlékkönyv I. 353. o.
136 *Horváth* II. 254. o.; *Rüstow* I. 196. s köv. o., 226. és 228. o.
137 *Horváth* II. 278. s köv. o.; *Gelich* II. 228. o.
138 Vö. Kossuth Emlékkönyv I. 330. o. *Horváth* II. 279. o.
139 A febr. 14-én kelt napiparancsot közli *Görgey* i. m. I. 188 o. *Márki* véleménye MT X. 213. o.

nemzeti jutalom, majd a gödöllői uradalom elfogadása helyett a győzelem után a vegytan tanára akar lenni a budapesti egyetemen.[140]

Az irodalom elég bőven foglalkozik a kápolnai csatával, de néhány fontos körülmény mindmáig homályos. Kápolnánál Dembinski parancsnoksága alatt a Perczel seregétől magával vitt Kazinczy hadosztályon kívül Görgey és Klapka hadtestei harcoltak, s mindkét parancsnok ellenszenvvel viseltetett Dembinski iránt. Ehhez meg kell említeni, hogy a vezérkari főnök teendőit Bayer látta el, aki Görgey vezérkari főnöke volt.[141] Dembinski tájékozatlansága és képességeinek hiánya mellett e tényezőket is figyelembe kell venni a csata kimenetelének és a következő napok eseményeinek elbírálásához. Kossuth Tiszafüred után így vélekedett: „Dembinski hibákat követett el, igaz, de meg kell vallanom, még nagyobb része van az eredménytelenségben a szíves közremunkálás hiányának."[142]

Kossuth véleményét elfogadhatjuk, de ki kell egészítenünk azzal, hogy ő maga ezekben a hetekben kétszer mulasztotta el a Görgey elleni kemény fellépést. Először február közepén, Görgey Kassára történt megérkezése után, amikor e fellépés Dembinski érdekében, s másodszor március elején Tiszafüreden, amikor Vetter érdekében lett volna szükséges. Tiszafüredért Görgey nem hadbírósági eljárást kapott, hanem március 9-én ő is megkapta a második osztályú katonai érdemrendet, a sikeres téli visszavonulásért.[143]

Az egységes fővezérlet azonban nem valósult meg sem Vetter kinevezésével, sem Görgey kitüntetésével. Görgey, mint emlékirataiból és öccsének ez emlékiratok bővített kiadását tartalmazó munkájának adataiból kitűnik, Vetter fővezérségét is úgy fogta fel, hogy — mint Klapkának március 10-én írja — „Vetter kinevezése által lépéseink egyelőre megint meg vannak szakasztva és jó rész idő s alkalom kárba megy..."[144] Március legvégén, tehát három hét eltelte előtt Vetter már ideglázban megbetegedett, olyan előzmények után, melyet Gelich is furcsának talált,[145] s ezzel Görgey főparancsnoki kinevezése elől elhárult minden akadály. — Mindezt persze az irodalom nem ilyen folyamatosan vagy összefüggően mondja el, de Horváth Mihály alapján, Gelich és mások, sőt Görgeyék könyveinek adataival kiegészítve, így lehet rekonstruálni.

Az 1849 január eleje és március legvége közötti időszak tárgyalásának egy fontos kérdésével, a partizánharccal és előzményeivel, az ideiglenes ellenséges megszállás alá került területek lakosságának helyzetével, illetve az erről szóló történeti irodalommal még nem foglal-

140 *Márki* MT X. 223. o.
141 A Kazinczy-hadosztályra *Danzer A.*: Dembinszky Magyarországon. Bp. 1874. 58. o. Bayer Kápolnánál *Id. Görgey I.*: 1848 és 1849-ből. Bp. 1885. I. 253—254. o.
142 *Kossuth* Csányinak 1849. márc. 10. *Kossuth* XIV. 628. o.
143 *Horváth* II. 321. o.
144 Közli *id. Görgey* i. m. III. 37. o.
145 *Gelich* III. 33. o.

koztunk. Ilyen történeti irodalom valójában nincs is. A lakosság helyzetét a különböző helytörténeti munkákból hézagosan össze lehet állítani, s itt-ott előkerül egy-két adat a partizánharcra vonatkozóan is.

Az 1848—49 telén működött partizáncsapatok tevékenységét alig ismerjük, s csak egyetlen ilyen csapat harcairól maradt fenn irodalmi leírás.[146] Az irodalom elégtelenségének hangoztatása helyett itt inkább arra kell rámutatnunk, hogy a nép honvédő szerepének bemutatásához elengedhetetlen az 1848—49 téli partizánharcok történetének mielőbbi feldolgozása, az ország területén levő levéltári anyag felhasználásával, kiindulva abból, hogy a forradalom vezetői a népet nem tudták és nem merték tömegesen bevonni a fegyveres harcba; szűkkeblűségük miatt sem.[147]

1848—49 történeti, közelebbről hadtörténeti irodalmának végleges értékeléséhez nyilván alaposabb, részletesebb munkára, a vélemények vitákon való tisztázására van szükség. Nem kétséges, hogy a polgári történetírás ért el bizonyos eredményeket az egyes kérdések megvilágítása terén. Ezzel szemben tény, hogy 1848—49 fő kérdései annyiban megoldottak, amennyiben ezt a marxista történetírás elvégezte. 1848—49, a polgári forradalom és a nemzeti szabadságharc hadtörténeti kérdései összefoglaló feldolgozásához véleményünk szerint szükséges:

1. A marxizmus—leninizmus elméletének tanulmányozása, különös gondot fordítva a klasszikusok katonai jellegű írásaira és megjegyzéseire, nemkülönben a marxista feldolgozásokra.

2. A megelőző irodalom eredményeinek kritikai átértékelése, e munkák időtálló, helyes adatainak felhasználása. A helytörténeti irodalom adatait, eredményeit az eddigieknél fokozottabban figyelembe kell vennünk.

3. A fővárosban és vidéken számba kell venni 1848—49 hadtörténeti vonatkozású iratanyagát. Itt a vidéki szakemberek, levéltárosok, tanárok és más történetkedvelők bevonásának tág tere nyílik. Helyes lenne megvizsgálni hadtörténeti, elsősorban hadműveleti iratok kiadásának lehetőségét.

4. A tervezett nagyobb összefoglalás elkészítését meg kell előznie egyes kérdések monografikus feldolgozásának. A felszabadulás óta 1848—49 hadtörténetéről csak három munka jelent meg: Kovács Endre monográfiája és Varga Jánosnak a Jellasics elleni partizánharcokat tárgyaló könyve, majd legutóbb Márkus László Guyon életrajza. Mielőbb szükség van a hadseregszervezés kérdéseinek, nemkülönben egyes hadjáratok történetének megírására.

Ez utóbbi területen, és általában 1848—49 hadtörténetének teljes és módszeres feltárásában e folyóiratra is fontos szerep vár, a kutatások eredményeinek rendszeres közzétételében.

[146] *Mednyánszky Sándor:* A győri portyázók viszontagságai. Honvéd Album, 1868.

[147] *Andics E.* i. m. Kossuth Emlékkönyv II. 114. s köv. o. *Spira* i. m. Magyarország Története) 286. s köv. o.

OROSZ KATONÁK RÉSZVÉTELE A MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG VÉDELMÉBEN (1919)

A. V. Fjodorov

„Magyarország és a Szovjetunió dolgozóinak barátsága — mondotta K. J. Vorosilov — fényesen megnyilvánult a Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a polgárháború éveiben, valamint a magyar proletárforradalom idején."[1]

Az 1918—20-as oroszországi polgárháborúban volt magyar hadifoglyok is küzdöttek a szovjethatalom oldalán. Orosz munkások és parasztok, a cári hadsereg egykori katonái pedig, akik az Osztrák-Magyar Monarchia területén voltak fogságban, résztvettek a magyar nép fegyveres harcában, amelyet a magyarországi szovjethatalomért vívott a beavatkozók és a belső ellenforradalom ellen. Ez a kölcsönös támogatás ékes példája volt a magyar internacionalizmusnak és az orosz és a magyar dolgozók forradalmi együttműködésének.

Az Ausztria-Magyarország területén élő orosz hadifoglyok helyzete súlyos volt. A munkaerő-veszteség pótlására és az ipari termelés csökkenésének valamelyes ellensúlyozására, az osztrák-magyar kormány a háború alatt nagymértékben igénybe vette a hadifoglyok munkaerejét. Sok tízezer hadifoglyot sújtott a magyar földesurak és tőkések kegyetlen kizsákmányolása. Még a katonai parancsnokság is kénytelen volt figyelmet fordítani a hadifoglyok sanyargatására. A Hadügyminisztérium egyik okmánya megállapította: „Magyarország területén több mint 124.000 hadifoglyot vezényeltek munkára. Élelmezésük és a bánásmód rossz. A tulajdonosok durva erőszakkal törekszenek a munka termelékenységének fokozására."[2]

A munkanap tizenkét órára, sőt olykor még hosszabbra is nyúlott. A táplálkozás rendkívül silány; a foglyok még elég kenyeret sem kaptak. Ruha és lábbeli dolgában is rosszul álltak. A Földművelésügyi Minisztérium, amely a katonai hatóságokkal együtt a foglyokat munkára beosztotta, távirati értesítést kapott arról, hogy Szatmárnémetiben „a

[1] Szabad Nép. 1954. október 14.
[2] Magyar Munkásmozgalmi Intézet (MMI). Fejér-megye. Főispán 1989/1915 Alispáni iratok.

hadifoglyoknak olyan kenyeret adnak, amely az állatnak sem jó".[3] Bratislaváról ezt jelentették: „Itt a hadifoglyokat botozzák. Ha nem végzik el munkájukat, kikötik őket és romlott húst adnak nekik".[4] Különösen nehéz volt a sorsuk a fakitermelésben foglalkoztatott hadifoglyoknak. „A hadifogoly favágók rongyosak, nincs téli ruhájuk és cipőjük, szenvednek a hidegtől."[5] A földbirtokosok és a kulákok gyakran még a vasárnapi pihenőt is megvonták a foglyoktól. Szolnok városának 1917. március 20-án tartott törvényhatósági ülésén a megyei önkormányzat vezetője, Küry Albert alispán beszédében hangsúlyozta: „Fontos, hogy vasárnap a munkások templomba menjenek, az úristent azonban ők legjobban munkával dicsérik. Ezért szükséges, hogy a munkásokat vasárnap is munkára kényszerítsék, legalább délután".[6] A szolnoki városi hatóságok azzal a kérelemmel fordultak a kormányhoz, hogy törvényesítse a hadifoglyok vasárnapi munkáját. A Földművelésügyi Minisztérium rendeletileg megtiltotta, hogy a foglyok érintkezzenek a helyi lakossággal.[7]

A hadifoglyok az önkényre és a kegyetlen kizsákmányolásra munkamegtagadással, tömeges szökéssel válaszoltak, sokan megpróbálták átlépni Ausztria—Magyarország határát; követeléseket és ultimátumokat nyújtottak át a vállalkozóknak és a hatóságoknak. Az egyenlőtlen harc legtöbbnyire azzal végződött, hogy a hadifoglyokat testi fenyítéssel, bebörtönzéssel sújtották, sőt még súlyosabb rendszabályokat foganatosítottak ellenük. A kormány képviselője a megyében, Ráday Gedeon gróf főispán, azt javasolta a kecskeméti katonai parancsnokságnak, hogy „büntető rendszabályokat alkalmazzon" azokkal az orosz hadifoglyokkal szemben, akik — amíg nem javítják meg élelmezésüket, főként pedig nem növelik kenyéradagjukat — megtagadták a munkát. Ezeket az intézkedéseket meg is valósították.[8] A munka megtagadásáért, a csehekkel való érintkezésért, tömeges szökésekért és kiáltványok terjesztéséért a hadifoglyokat „két órára kikötik",[9] közölte egy jelentés Üllő faluból.

A magyarországi orosz hadifoglyok politikai beállítottságára hatással volt az a forradalmi munka, amelyet a bolsevikok végeztek a cári hadseregben a háború első napjaitól kezdve. A foglyok között voltak bolsevik katonák, akik terjesztették a tömegek között a forradalmi tanokat, segítették a foglyokat a szervezkedésben, összekovácsolták és harcra mozgósították őket.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmének hírét az orosz

[3] MMI. Földművelésügyi Minsiztérium (FM) 1916—62/X. 112924.
[4] U. o. 1917—19—11758.
[5] U. o. 1916—11—40039.
[6] MMI. Szolnoki városi levéltár. 1917.
[7] MMI. FM. 1916—52/X—70001.
[8] MMI. Kecskeméti városi levéltár. 1917.
[9] MMI. FM. 1916—62/X—70007.

hadifoglyok lelkesen fogadták. Fokozták ellenállásukat kizsákmányolóikkal szemben. Majdnem mindenütt megtagadták a munkát. Egyre áll hatatosabban hangoztatták követeléseiket: javítsák meg ellátásukat, életkörülményeiket, változtassák meg az irántuk tanúsított bánásmódot. 1918 januárjában Szeged polgármestere azt jelentette a főispánnak, hogy az orosz hadifoglyok között terjednek a szocialista eszmék; ugyanolyan életkörülményeket követelnek, mint amilyeneket a forradalom eredményeként az orosz munkások és a parasztok vívtak ki maguknak. A polgármester közölte intézkedéseit: „A hadifoglyok el vannak szigetelve a lakosságtól, viselkedésüket fokozottabban ellenőrzik".[10] Szatmárnémetiben 975 orosz hadifogoly — ellátásuk megjavítása végett — néhány napra beszüntette a munkát.[11] Legfőbb követelésük azonban az volt, hogy azonnal küldjék őket haza. „Az ezer hadifogoly egyharmada megszökött",[12] — közölte a Zala megyei jelentés. A hatóságok az orosz hadifoglyoknál egy kiáltvány néhány példányát találták, amely hazaszökésre szólította fel őket.

1918 elejétől a munkamegtagadás és a szökés tömeges jelleget öltött. Trencsén megye alispánja ezt jelentette a kormánynak: „... az Oroszországgal folytatott béketárgyalások izgalmat keltenek a hadifoglyok között, beszüntetik a munkát és tömegesen elszöknek. A munkáltatók kérik, hogy az orosz hadifoglyokat olaszokkal cseréljék fel".[13] Ugyanilyen kérés érkezett Tolna megyéből is. A helyi hatósági szervek kérték, hogy az orosz hadifoglyokat olaszokkal váltsák fel, mivel az oroszok „hanyagul dolgoznak és bolsevik-módra viselkednek gazdáikkal szemben".[14] A kaposvári cukorgyárnak 1918 április 19-én a földművelésügyi miniszterhez intézett távirata közölte: „... az orosz hadifoglyok nem akarnak dolgozni, tömegesen szöknek haza".[15]

Magyarország burzsoá-földbirtokos kormánya az orosz hadifoglyokban látta a „zavargás és rendbontás" egyik forrását és ellenséges érzülettel viseltetett irántuk. De másként éreztek az orosz hadifoglyok iránt a magyar dolgozók. A városok és falvak sok lakója elrejtette az orosz hadifoglyokat a rendőrök és határőrök elől, élelmiszerrel, ruhával, pénzzel látta el őket. Az orosz hadifoglyokkal együttérző, őket támogató munkásokat és parasztokat üldözték. A hadbíróság egyévi börtönre ítélte Bota Trifán kolozsvári lakost, mert elősegítette orosz hadifoglyok szökését. A parancs ellenére sem volt hajlandó a szökésben lévő hadifoglyokra lőni.[16]

A hadbíróság sok hasonló ítéletet hozott „orosz hadifoglyok szöké-

[10] MMI. Szegedi polgármesteri levéltár.
[11] MMI. FM. 1918/1919—26244.
[12] U. o. 1917—62/X—30001.
[13] U. o. 1198—62/X—55001.
[14] U. o. 1918—62/X—55896.
[15] U. o.
[16] MMI. Kúria. B. I. 659/12/1918, 1917. december 13

sének elősegítéséért, éjjeli szállás nyújtásáért, ruhával, élelemmel, pénzzel való támogatásukért."[17] „Az ellenség javára"[18] végrehajtott cselekedetéért, vagyis orosz hadifoglyok rejtegetéséért elítélték Kosztik Lászlóné gorondi lakost. A katonai hatóságok közlése szerint, „a hadifoglyok gyakran csak azért hagyták el munkahelyüket, mert a helyi lakosság rábeszélte őket, hogy induljanak gyalog Oroszországba. Eközben gyakran megtörtént, hogy a lakosság élelmiszerrel látta el a hadifoglyokat... Nem csupán a polgári lakosság követ el hasonló káros cselekményeket..., hanem az Oroszországból visszatért katonák is felszólítják a hadifoglyokat, hogy igyekezzenek mielőbb hazamenni, hiszen Oroszországból is visszajönnek az osztrák és a magyar foglyok".[19] Hasonló jelentések érkeztek Magyarország különböző helységeiből.

A Belügyminisztérium 1918 január 21-i körrendelete megállapította: „Titkos jelentések szerint, az orosz hadifoglyok körében a szocialista eszmék terjesztésére csoportok alakultak, amelyek céljaik elérésére megfelelő magyar és külföldi sajtótermékeket igyekeznek szerezni. Nem lehetetlen, hogy az orosz hadifoglyok a lakosság között kifejtett propagandájukkal olyan politikai helyzetet akarnak teremteni, amilyen Oroszországban van. Kérem méltóságodat, intézkedjék azirányban, hogy titkos megfigyelés alatt tartsák az orosz hadifoglyok és a lakosság kapcsolatait".[20]

Az orosz és az ukrán hadifoglyoknak az 1918-as magyarországi események iránt tanúsított magatartását ékesen bizonyítja a *Déli Hírlap*-ban tett közös nyilatkozatuk és a Magyar Nemzeti Tanácshoz intézett felhívásuk. Ez a felhívás így hangzik: „Testvérek! Magyarok! Engedjétek meg, hogy mi is résztvegyünk nemzeti felszabadító harcotokban. Foglyok lévén, országunk harcában, sajnos, nem vehetünk részt. Az emberi érzés és a szabadság azonban nem engedi, hogy hallgassunk ilyen ünnepélyes pillanatban, amikor az emberiség jogainak megvédésére kel. Sok vért ontunk mindnyájan hiába ebben a teljesen értelmetlen háborúban, sok bajtársunk esett el; most fogjunk össze, ne legyen köztünk ellenségeskedés, hanem béke. Mi azonban hadifoglyokként vagyunk itt, míg orosz és ukrán földön a magyar hadifoglyok szabadon élnek, szabad polgárok. Arra kérjük a Magyar Nemzeti Tanácsot, vegyen minket pártfogásába, hogy együtt küzdhessünk szabadságtokért."[21]

Az 1918-as burzsoá-demokratikus forradalom nem hozta meg a szabadságot a magyar népnek. A magyar munkásosztály, a kommunisták vezetésével, harcot indított a szocialista forradalom győzelméért. 1919 márciusában Magyarországon kikiáltották a Tanácsköztársaságot.

[17] U. o. 1917.
[18] MMI. H. M. H. L. H. M.-nak jelentése. 575310, 15/a/1918, Kassa, 1918.
[19] MMI. Arch. Borsodmegyei alispáni. 8980/1918.
[20] MMI. Arch. Fejér m. Főisp. 10-res. 1918/290.
[21] Déli Hírlap. 1918. november 1.

Az Antant és az Egyesült Államok imperialistái megkezdték az intervenciót a fiatal Magyar Tanácsköztársaság ellen. Halálos veszély fenyegette az országot. A munkásosztályt fegyverbe szólították a Haza és a Tanácshatalom védelmére. Széleskörű kampány indult önkéntesek toborzására a magyar Vörös Hadseregbe. Ezekben a nehéz napokban ezt írta Lenin, Szovjet-Oroszország nevében a magyar munkásokhoz intézett üdvözletében: „Most az a hálás és igen nehéz feladat áll előttetek, hogy megálljátok a sarat az antant elleni súlyos háborúban. Legyetek szilárdak... Az a háború, amelyet ti viseltek, az egyetlen jogos, igazságos, igazán forradalmi háború, az elnyomottak háborúja az elnyomók ellen, a dolgozók háborúja a kizsákmányolók ellen, háború a szocializmus győzelméért. Az egész világon a munkásosztály becsületes tagja a ti pártotokon áll."[22]

*

A magyar szocialista forradalom szabadságot adott a Magyarország területén lévő hadifoglyoknak. Sokan közülük visszatértek hazájukba. De azok, akik a hazatérés nehézségei miatt tovább is Magyarországon maradtak, kötelességüknek tartották, hogy a magyar proletariátussal együtt védelmezzék a fiatal Magyar Tanácsköztársaságot.

A Magyarországon élő orosz hadifoglyok harci szervezője a szociáldemokrata-bolsevik csoport volt. Ez a csoport *Pravda* címen újságot alapított, továbbá orosz klubot létesített Budapesten, *Marx—Lenin Klub* néven. A magyar városokban önkénteseket toboroztak a magyar Vörös Hadseregbe. A *Vörös Ujság* 1919 április 1-i száma közölte a Szovjet Állam Külügyi Népbiztosságának rádióüzenetét a Magyarországon élő orosz hadifoglyokhoz, amely felszólította őket, hogy keljenek a Magyar Tanácsköztársaság védelmére. A felhívás így hangzott: „Ti, fogoly elvtársak, akik átéltétek az imperialista háború minden borzalmát és saját bőrötökön tapasztaltátok az orosz és a magyar burzsoázia kizsákmányolását, minden eszközzel támogassák az ifjú Magyar Tanácsköztársaságot.

Az ellenség már összefogott, hogy leigázza a magyar és az orosz proletariátust. Minden orosz és magyar proletár és paraszt helye a Vörös Hadseregben van... Keljetek a magyar proletariátus védelmére! Váll váll mellett, egyesülten küzdenek a magyar és orosz proletárok valamennyi proletár közös érdekeiért."[23]

Az OSZSZSZK Külügyi Népbiztosságának felhívását nagy lelkesedéssel fogadták a magyarországi volt hadifoglyok. Gyűlésükön felszó-

[22] *Lenin:* Üdvözlet a magyar munkásoknak. *Lenin* Művei 29. köt. Szikra 1953. 397. o.

[23] Ennek az okmánynak eredetijét nem találtuk meg. Tartalmát a lehallgatott rádióadás feljegyzett szövege nyomán közöljük, melyet a magyar levéltár őriz. MMI. II. 26. (1919) 1173—1.

lalt Szamuely Tibor, a Kommunisták Magyarországi Pártjának egyik alapítója, a Magyar Tanácsköztársaság hadügyi népbiztoshelyettese. A magyar tanácskormány nevében üdvözölte az egybegyűlteket és felhívta őket, hogy a köztársaság támogatására lépjenek be a Vörös Hadseregbe. A Magyar Tanácsköztársaság Hadügyi Népbiztosságának a Magyarországon lévő orosz munkásokhoz és parasztokhoz intézett röplapja így hangzott: „Elvtársak! Orosz munkások és parasztok! Vörös-Magyarország proletariátusa testvéri szövetséget kötött az orosz proletariátussal. A mi feladatunk az, drága elvtársak, hogy erős kézzel és elszánt szívvel megszilárdítsuk országaink munkásainak és parasztjainak örök szövetségét... Mindazok, akik szívükön viselik a proletariátus és a forradalom ügyét, lépjenek be a budapesti nemzetközi ezredbe..."

Ez a felhívás, akárcsak a magyar tanácskormány más felhívásai, forró visszhangra lelt a volt orosz hadifoglyok körében. 1919 májusában hadifogoly önkéntesekből Budapesten nemzetközi brigád alakult, amelynek állományába tartozott az 1. orosz zászlóalj, több mint ezer fővel. A frontra induló zászlóalj búcsúztatásakor Budapesten rendezett gyűlésen Szamuely Tibor orosz nyelvű beszédet mondott. Felszólította az orosz katonákat, hogy teljesítsék nemzetközi kötelességüket, bátran harcoljanak a nép érdekeiért, a Magyar Tanácsköztársaságért, a tőkések ellen. Beszédét az orosz katonák harsány, meg-megismétlődő hurrákiáltással fogadták. A zászlóalj az Internacionálét és forradalmi dalokat énekelve indult el a frontra.

Az orosz önkéntesek a magyar dolgozókkal vállvetve hősiesen küzdöttek a magyar Vörös Hadseregben az imperialisták fegyveres erői ellen. Az orosz zászlóalj elkeseredett harcokban jelentős veszteségeket okozott az ellenségnek.[24]

A katonai parancsnokságnak a magyar Vörös Hadsereg Legfelsőbb Főparancsnokságához intézett, 1919 június 2-i távirata említést tesz az 1. orosz zászlóalj kiváló harci erényeiről. A zászlóalj a Szakály—Alsó Sztregova szakaszon május 29-től dúló szakadatlan harcokban megtörte a számbeli fölényben lévő ellenséges erők makacs ellenállását és nagy területeket foglalt el. Az egység parancsnoka és politikai vezetői állandóan az első vonalban tartózkodtak.[25] A Főparancsnokság külön parancsban elismerését nyilvánította a zászlóalj személyi állományának hősiességéért és vitézségéért.

Nincsenek teljes adataink arról, hogy hány orosz önkéntes vett részt a Magyar Tanácsköztársaságért vívott harcokban. Azt azonban tudjuk, hogy az 1. orosz zászlóaljon kívül más egységekben is küzdöttek orosz önkéntesek. A katonai parancsnokság például azt jelentette

[24] MMI. HL. Vörös Hadsereg Parancsnoksága, N° 769/VIII. 1919.
[25] Hadtörténelmi Intézet Levéltára. Vörös Hadsereg Parancsnoksága 302.2/VI—1919, sürgöny.

Gödöllő környékéről, hogy 1919. június 15-én egy oroszokból alakított, 363 főnyi század érkezett Krivánba, és ezenkívül 200 fő a nemzetközi ezred kiegészítésére; ez utóbbiak között voltak „oroszok, lengyelek, olaszok, néhány német és magyar".[26] 1919. június 18-án Budapesten újabb nemzetközi zászlóalj alakult, amelyben „egy orosz alegység" is volt.[27] Ezt a zászlóaljat a frontra irányították. 1919 júliusában a Magyar Tanácsköztársaság Hadügyi Népbiztossága megbízta Jefimov és Jukelszon orosz állampolgárokat, hogy állítsanak össze „egy fegyveres alakulatot a Magyar Tanácsköztársaság területén lévő volt orosz hadifoglyokból."[28] E megbizatás sikeres végrehajtása céljából vasúti szerelvényt, élelmiszert, autót és 5 millió koronát bocsátottak Jefimov és Jukelszon rendelkezésére. A katonai parancsnokokat és a közigazgatási szerveket utasították, hogy mindenben támogassák őket.

Mint már említettük, az OK(b)P budapesti csoportja Magyarországon orosznyelvű újságot adott ki, *Pravda* címen. A budapesti *Pravda* 1919. április 9-től augusztus 3-ig jelent meg, hetenként kétszer-háromszor, 4 kisméretű oldalon; egyes számok kettősek voltak. Összesen 37 szám jelent meg.[29] A *Pravda* cikkeket közölt a Vörös Hadsereg hősi harcairól Oroszországban, röviden ismertette a Népbiztosok Tanácsának egyes rendeleteit. Számos cikk és tudósítás foglalkozott a szovjet munkások munka-hőstetteivel, Szovjet-Oroszország gazdasági helyzetével, a kulturális építőmunkával, a kommunista párt szerepével az ellenségen aratott győzelem megszervezésében és a Szovjethatalom megszilárdításában. A *Pravda* nagy figyelmet szentelt Tanács-Magyarország belső és külpolitikai helyzetének. Kifejtette a szocialista forradalomnak és a proletárdiktatúra győzelmének jelentőségét a magyar dolgozó nép számára.

A *Pravda* lankadatlanul buzdította a Magyarország területén élő orosz, ukrán, lengyel, szlovák és más nemzetiségű munkásokat és parasztokat, hogy keljenek a Magyar Tanácsköztársaság védelmére. Az újság minden számán ez a jelszó állt: „Minden képzett proletárkatona kötelessége, hogy belépjen a Vörös Hadseregbe".

A lap egyik első száma felhívást közölt az orosz katonákhoz, munkásokhoz és szegényparasztokhoz. „A magyar katonák, munkások és szegényparasztok — hangzott a felhívás — megalapították a Tanácsköztársaságot. Célja: proletár-uralom létesítése és a proletariátus felszabadítása. Evégből nemzetközi Vörös Hadsereg alakul. A fegyvert és az erőt azok ellen fordítjuk, akik elnyomtak bennünket, akik kiszívták

[26] U. o. 3508.15/VI—1919, sürgöny.
[27] Hadtörténelmi Intézet Levéltára. Hadügyi Népbiztosság. 145637/6 sz. rendelet. 1919. VII. 5. (No 13247).
[28] Hadtörténelmi Intézet Levéltára. Hadügyi Népbiztosság. 145637/6 sz. rendelet. 1919. VII. 5. (No 13247).
[29] Ennek az újságnak egyetlen teljes — egyes számokból összeállított — évfolyamát a MDP Központi Vezetőség mellett működő Magyar Munkásmozgalmi Intézet és a budapesti Fővárosi Könyvtár őrzi.

utolsó csepp vérünket, akik csak nyomorúságot és ínséget adtak nekünk. Orosz proletárok és testvérek, lépjetek hát be a nemzetközi Vörös Hadseregbe!"[30].

A budapesti *Pravda* cikkeiben leleplezte a magyar burzsoázia, arisztokrácia és papság áruló szerepét, akik nyíltan szövetkeztek az idegen imperialistákkal. Az egyik cikkben, amelynek „A haza kiárusítói" volt a címe, arról esett szó, hogy miként „Miljukov, az orosz kadet* a háború alatt a gyűlölet szenvedélyét szította a népben, a háború vége felé pedig suttyomban odatörleszkedett a német tábornokokhoz, hogy mentsék meg... Kresztovnyikovot, Rjabusinszkijt és a többi pénzeszsákot a bolsevikok „erőszakától", ugyanígy most a szétzúzott és levert osztrák és magyar burzsoázia nem átall angolokat, franciákat vagy bárki mást rászabadítani Bécsre vagy Budapestre, csakhogy lerázza a gyűlölt tanácshatalmat."[31]

A *Pravda* hasábjain megjelent cikkek ismertették a forradalmi mozgalom fellángolását a nyugateurópai országokban. „A proletárharc fáklyája — hangoztatta az egyik vezércikk —, mely a világháború sötét, véres éjszakáján gyúlt fel Petrográd és Moszkva utcáin, egyre újabb és újabb munkás- és paraszt-zászlóaljakat hív életre. A magyar proletár, földműves és bortermelő már válaszolt a hívó szóra és hozzálátott az új élet megteremtéséhez a régi feudalizmus és az erőszak s az elnyomás minden fúrfangjában jártas új militarizmus romjain." A cikk a továbbiakban említést tesz Bajorország, Németország, Lengyelország, Nyugat-Ukrajna, Bulgária, Olaszország, Spanyolország dolgozóinak harcáról, Macedónia és Crna Gora népeinek nyomorúságáról. Befejezése így hangzik: „... közel van az a nap, amikor ezek az elszórt tüzecskék egyetlen, óriási lángtengerré olvadnak össze, amely megsemmisíti a kapitalizmus gyűlölt uralmát, az erőszak és az elnyomás uralmát, és helyette diadalra jut a mindenki számára egyenlő munka, a béke és a testvériség az emberek között, akik nem ismernek sem versengést, sem osztályharcot, sem háborút, sem vérontást".[32]

A *Pravda* cikkei hozzájárultak a Magyarországon lévő orosz munkások és parasztok politikai öntudatosságának fokozásához, segítségükre voltak abban, hogy tisztán lássanak a nemzetközi élet eseményeiben, hogy megértsék az európai népek forradalmi felszabadító mozgalmának okait és jellegét, a proletárok sorainak tömörítésére szólították fel őket, az imperializmus elleni harcban.

A burzsoá sajtó, amely viszályt akart hinteni a magyar és az orosz dolgozók között, provokációs jelentéseket közölt Szovjet-Oroszországnak a magyar forradalom iránt tanúsított magatartásáról. Válaszul a

[30] Pravda, április 16. (Budapest).
* Az alkotmányos demokrata párt rövidítése. (A ford.)
[31] Pravda, u. o.
[32] U. o.

budapesti *Pravda* közzétette az OSZSZSZK Külügyi Népbiztosságának a magyar kormányhoz intézett rádiótáviratát, amelyben ez állt: „Szovjet-Oroszország a legmélyebb testvéri szeretet és elragadtatás érzésével viseltetik Tanács-Magyarország iránt". A rádiótávirat említést tett arról, hogy Lenin nagyra becsülte a magyarországi Tanácshatalom gyakorlati tevékenységét, továbbá azt a reményét fejezte ki, hogy a magyar dolgozó nép még elszántabban fog küzdeni a forradalom ellenségei ellen, akik hadjáratokat szerveznek Szovjet-Oroszország és Tanács-Magyarország ellen.[33]

„A Clemenceau-jegyzékről" című cikkében a *Pravda* beszámolt a tőkésvilág főkolomposainak agresszív politikájáról, akik az Oroszországi Szovjet Köztársaság megfojtásáról ábrándoztak. De, mint az újság hangsúlyozta, ebből nem lett semmi: „A Vörös Hadsereg megverte és megveri ellenségeit. Egész Oroszország egyesült a bolsevizmus zászlaja alatt. Ugyanígy lesz Magyarországon is."[34]

A lap rendszeresen közölt jelentéseket és tudósításokat a frontok helyzetéről, a magyar Vörös Hadseregnek az intervenciósokkal vívott hősi harcairól, s ennek során az 1. budapesti nemzetközi ezred szerepéről az ütközetben. Megemlékezett az 1. orosz zászlóalj harci érdemeiről és hangsúlyozta, milyen fontos szerepe volt a zászlóaljban szervezett OK(b)P-sejtnek, amely nagy politikai munkát végzett az alegység tagjai között.

Az újságban napvilágot láttak Gyemjan Bednij versei is.

Noha a budapesti *Pravda* csak rövid ideig jelent meg, mégis jelentős szerepet játszott az osztály-öntudat fejlesztésében és a nemzetközi proletár-szolidaritás eszméinek terjesztésében a volt orosz hadifoglyok között.

A Magyar Tanácsköztársaság 133 napig állt fenn. Jóllehet az antant beavatkozása és a magyar nép ellenségeinek szabotázsa és ellenforradalmi tevékenysége rendkívüli nehézségeket okozott, a magyarországi Tanácshatalom számos intézkedést hozott a dolgozók érdekében. Az ellenségnek azonban sikerült elfojtania a magyar forradalmat és véres terroruralmat honosított meg az országban.

Huszonöt esztendő múltán a Szovjet Hadsereg szétzúzta a hitlerista és horthysta hadakat Magyarország területén. A fasiszta rendszer összeomlott Magyarországon. Megalakult a Magyar Népköztársaság. A szovjet és a magyar nép között még szorosabb kapcsolat és testvéri együttműködés jött létre, s ez biztosítéka a népi demokratikus Magyarország nagy sikereinek, amelyeket az új, szocialista élet építésében arat.

Megjelent a Вопросы Истории 1955. 2. számában.

[33] Pravda, 1919. május 29. (Budapest).
[34] Pravda, 1919. június 15. (Budapest).

A MAGYAR VÖRÖS HADSEREG GYÁRI MUNKÁSEZREDEINEK SZERVEZÉSE

Derkovics Jenő

A gyári munkásezredek létrehozásának szükségessége

A magyar polgári demokratikus forradalomban kisemmizett, elárult munkásság és szegényparasztság, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatására, 1919 március 21-én kezébe vette a hatalmat, kikiáltotta a Magyar Tanácsköztársaságot és intézményesítette a proletárdiktatúrát.

A Tanácsköztársaság létrehozása komoly feladatok megoldása elé állította a magyar munkásosztályt: készen kellett állnia arra, hogy hazáját, hatalmát, ha kell önfeláldozó harcok árán is megvédje a nyugati imperialista hatalmak és csatlósállamainak támadásával szemben.

Erre annál inkább is kellett számítania, mert a Tanácsköztársaság katonai helyzete, már létrehozása idején is rendkívül súlyos volt: minden oldalról támadásra készen álló intervenciós csapatok fenyegették. Az északi arcvonalon mintegy 23.000 főnyi csehszlovák, a keleti arcvonalon 33 000 főnyi román, a déli arcvonalon pedig mintegy 50.000 főt számláló francia és délszláv haderő állott. Ezzel az intervenciós haderővel szemben mindössze 23—25.000 főnyi magyar haderő állott. A Magyar Tanácsköztársaság katonai helyzetét még az is súlyosbította, hogy a csehszlovák csapatok Budapesttől csak 40—45 kilométernyire állottak, Salgótarján pedig közvetlen veszélyben volt.

A Magyar Tanácsköztársaság nyugati határán ugyan nem volt közvetlenül fenyegető a katonai helyzet, de az imperialisták zsoldjában álló osztrák szociáldemokrata kormány ellenséges magatartásával mégis komolyan kellett számolni.

Ebben a súlyos katonai helyzetben a Magyar Tanácsköztársaság csak azzal a hadsereggel rendelkezett, amelyet az úgynevezett „Népköztársaságtól" örökölt. Ez a hadsereg mindössze 31—32.000 főt számlált, de részben az is fegyelmezetlen, egyéni akciókra hajlamos alakulatokból állott. Ennek a hadseregnek az öntudatos, forradalmi alakulatai, már jóval a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt csatlakoztak az érlelődő proletárforradalomhoz, s valójában ezek képezték a forradalmi hadsereg magvát.

Mindebből világosan kitűnik, hogy a Magyar Tanácsköztársaság a létrehozásakor nem rendelkezett olyan öntudatos és fegyelmezett hadsereggel, amelyre nyugodtan rábízhatta volna a proletárhatalom védelmét. Ilyenképpen a Tanácsköztársaságra nézve életkérdés volt a proletárdiktatúra fegyveres erejének, a proletariátus forradalmi osztályhadseregének megteremtése. A kommunisták javaslatára a Forradalmi Kormányzótanács már az első kiáltványában ki is jelentette, hogy „Hatalmas *proletárhadsereget* szervez, amely a munkásság és parasztság diktatúráját érvényre juttatja a magyar kapitalistákkal és nagybirtokosokkal szemben, csakúgy, mint a román bojárokkal és cseh burzsoákkal szemben".[1]

Ezen alapelvnek megfelelően, a Hadügyi Népbiztosság kommunista vezetői elkészítették a forradalmi osztályhadsereg szervezeti szabályzatát, s március 24-én a Forradalmi Kormányzótanács rendeletet adott ki a Vörös Hadsereg megszervezésére.

E nagyjelentőségű rendelet többek között kimondta, hogy „A Vörös Hadseregnek elsősorban a szervezett munkásságból toborzott és a már fegyverben álló proletárkatonákból kell állnia... akiknek kötelességük a forradalmi proletárság érdekeinek védelme minden külső és belső ellenséggel szemben, a világproletáriátus felszabadításáért"[2] Lényegében ez a meghatározás képezte azt az elvi vonalat, amely a Vörös Hadsereget jellegében és céljában megkülönböztette a burzsoá államok hadseregeitől. Ebben a rendeletben esett szó először a munkászászlóaljak felállításáról is, mert a rendelet kimondta, hogy „A Vörös Hadseregen belül, mint annak tartaléka, munkászászlóaljak, csapattestek állítandók fel".[3]

A jobboldali és centrista szociáldemokrata vezetők eleinte ellenezték a munkás tartalékzászlóaljak felállítását és magyarázatát kérték annak, hogy miért kell a Vörös Hadseregen belül külön gyári munkászászlóaljakat szervezni.

A gyári munkás tartalékzászlóaljak felállítását a kommunisták kezdeményezték, mert egyrészt úgy látták, hogy a Tanácsköztársaság védelmének, fegyveres erejének megerősítésével nem várhat a proletariátus addig, amíg a forradalmi Vörös Hadsereget megteremtik, másrészt pedig az üzemek, gyárak forradalmi szellemű fegyelmezett munkásságában látták egy ilyen fegyveres erőnek a megteremtését. Ezenkívül a kommunisták, a munkás tartalékzászlóaljak felállításával olyan különleges munkás-katona alakulatok megteremtésére törekedtek, amelyek a termelés rendes folytatása mellett, a Tanácsköztársaság védelmére, mindenkor mozgósíthatók.

[1] Vörös Újság, 1919. március 22. (Mindenkihez.)
[2] Népszava, 1919. március 25. (A Forradalmi Kormányzótanács rendelete a Vörös Hadsereg felállításáról.)
[3] Népszava, 1919. március 25.

A kommunisták komoly forradalmi jelentőséget tulajdonítottak a gyári munkásezredek felállításának. Ezzel a jobboldali és centrista szociáldemokrata vezetők is tisztában voltak, s éppen ezért ellenezték eleinte a gyári munkásezredek felállítását. De mivel bele kellett nyugodniok a gyári munkászászlóaljak megszervezésébe — mint később kitűnt — arra törekedtek, hogy azokból önálló szociáldemokrata munkáshadsereget hozzanak létre, s azt alkalmas politikai helyzetben, proletárdiktatúra-ellenes céljuk megvalósításában felhasználhassák. Sajnos, a szociáldemokrata párt és szakszervezeti vezetők ilyen irányú aknamunkája érvényesült is a gyári munkászászlóaljak szervezésében és irányításában. Ezzel kapcsolatban felvetődik a kérdés: vajon mi volt az oka annak, hogy a munkásosztály legöntudatosabb, legforradalmibb rétegében érvényesülhetett a szociáldemokrata befolyás.

Ennek két főoka volt: az egyik abban nyilvánult meg, hogy a szakszervezetek vezetése, a két munkáspárt egyesülése után is, főképpen a szociáldemokraták kezében maradt, s így proletárdiktatúra-ellenes tényked esüket majdnem teljes szabadon folytathatták a munkászászlóaljak szervezésével kapcsolatban, a másik főoka pedig abban jutott kifejezésre, hogy a kommunisták túlbecsülték a gyári ellenőrző munkástanácsok forradalmi szerepét, noha tudták, hogy azok jelentős része jobboldali szociáldemokratákból áll.

Ezek figyelembevételével megállapíthatjuk, hogy a kommunisták forradalmi módon cselekedtek, amikor a gyári munkászászlóaljak felállítását kezdeményezték, azonban súlyos hibát követtek el azzal, hogy kezükből majdnem teljesen ki hagyták csúszni azok szervezését, irányítását, és nem számoltak a szakszervezeti vezetők káros, proletárdiktatúra-ellenes tevékenységével.

Mint tudjuk, a jobboldali és centrista szociáldemokrata vezetők eleinte ellenezték a gyári munkászászlóaljak felállítását, de később, amikor a hadügyek irányítására létrehozott öttagú Hadügyi Kollégiumban három jobboldali szociáldemokrata népbiztossal többségbe kerültek, arra törekedtek, hogy a gyári munkászászlóaljak összes ügyeinek intézését magukhoz ragadják.

Ez ma már nem is meglepő, mert a Tanácsköztársaság bukása után dokumentálisan bizonyítást nyert, hogy mind Haubrich, mind a közvetlen irányítása alá tartozó osztályok vezetői az ellenforradalom szolgálatában állottak. Szóval a munkászászlóaljak szervezése már kezdetben a proletárdiktatúra ellenségeinek kezébe került, akiknek tényked ése rá is nyomta bélyegét erre a nagyjelentőségű munkára. S hogy mindennek dacára mégis sikerült a gyári munkásezredeket létrehozni, az főképpen a gyári ellenőrző munkástanácsok *kommunista és kommunista érzelmű tagjainak* volt köszönhető, akik következetes forradalmi tényked ést fejtettek ki az üzemekben és gyárakban a szociáldemokrata szakszervezeti vezetők aknamunkája ellen.

A gyári munkásezredek, zászlóaljak toborzása és szervezése a gyári ellenőrző munkástanácsok közvetlen bevonásával történt. A gyári munkásezredek kimondottan üzemi-szakszervezeti alapon szervezett katonai egységekből állottak, amelyek állandó, szoros összeköttetést tartottak fenn a szakszervezetekkel, tehát szakszervezeti jellegük nagyon élesen kidomborodott. Ezen szervezeti formának nagy előnye a gyári katonai alakulatok gyors összeállításában és kiképzésében, hátránya pedig a szociáldemokrata szakszervezeti vezetők ártalmas tevékenységének tágterű biztosításában nyilvánult meg.

Természetes, a jobboldali szociáldemokrata vezetők aknamunkája miatt néhány munkásezred nem vált igazi, öntudatos, forradalmi katonai alakulattá, de mind ennek dacára a legtöbb munkásezred olyan hősiesen küzdött a Tanácsköztársaság védelmében az intervenciós csapatok ellen, amellyel örök emléket emeltek maguknak.

A munkásezredek hősi harcaiból arra lehetett következtetni, ha szervezésük, irányításuk nem összpontosult volna az áruló szociáldemokrata vezetők és ellenforradalmi katonai szakemberek kezében, akkor a Tanácsköztársaság legerősebb fegyveres erejévé válhattak volna. A proletárdiktatúrának halálos ellenségei — a jobboldali szakszervezeti vezetők — mindent elkövettek, hogy a kommunistákat, amennyire lehetséges, távol tartsák a munkásezredek irányításától.

Például Haubrich hadügyi népbiztos — akinek ügykörébe tartozott a munkásezredek összes ügyeinek irányítása — főképpen régi szervezett munkásokat, helyesebben mondva, megbízható jobboldali szociáldemokratákat nevezett ki ezred és zászlóalj politikai megbizottakká, s ilyenképpen igyekezett meggátolni a kommunista ellenőrzést. Még nem áll rendelkezésünkre elegendő dokumentációs anyag, amelynek alapján pontosan megállapíthatnánk a gyári munkásezredek politikai megbízottjainak szociális és politikai összetételét, de annyi már bizonyítható, hogy kommunisták alig voltak közöttük.

Haubrichot ugyanaz a proletárdiktatura-ellenes érzelem vezette a munkásezredek parancsnokainak és zászlóaljparancsnokainak a kinevezésében, mint a politikai megbizottak kijelölésében. S annak dacára, hogy a Forradalmi Kormányzó Tanácsnak a Vörös Hadsereg megalakításáról szóló rendelete világosan kimondja, hogy a munkásalakulatoknál a parancsnokoknak kizárólag a munkásság soraiból kell kikerülnlük, Haubrich egyetlen munkást sem nevezett ki parancsnokká. Ezt mindennél jobban bizonyítja a gyári munkásezredek főparancsnokságának április 27-én kiadott rendelete, amelyből kitűnik, hogy a tizenkét megalakult gyári munkásezredben hét volt alezredes, öt volt őrnagy ezredparancsnoki tisztséget, tíz volt őrnagy, huszonkettő volt százados, négy volt főhadnagy pedig zászlóaljparancsnoki tisztséget töltött be.[4]

[4] HIL. Magyar Tanácsköztársaság iratai. 6 fasc. 116721. sz.

Ma már megállapíthatjuk, hogy e katonai szakemberek jelentős része vagy az ellenforradalmárok táborához, vagy az áruló szociáldemokraták csoportjához tartozott. Ehhez a parancsnoki karhoz tartozott a gyári munkásezredek első főparancsnoka is, egy volt ezredes, aki a Tanácsköztársaság idején szintén ellenforradalmi tevékenységet fejtett ki. Tehát mindezek alapján határozottan állíthatjuk, hogy a gyári munkásezredek szervezése és irányítása áruló szociáldemokraták és ellenforradalmárok kezében volt.

Ezzel kapcsolatban felvetődik a kérdés: vajon mi volt annak az oka, hogy a kommunisták — akik kezdeményezték a gyári munkásezredek felállítását és akik a Tanácsköztársaság egész fennállása alatt a legkülönbözőbb területeken, így a Vörös Hadseregben is nagyon jelentős tevékenységet fejtettek ki — a gyári munkásezredek szervezésében, irányításában teljesen háttérbe szorultak.

Ennek egyik fő oka abban volt, hogy a két munkáspárt egyesülésével a proletáriátus minden ellenállás nélkül vette birtokába az államhatalmat, s ez megnehezítette, akadályozta — többek között — a régi hadügyminisztérium apparátusának szétzúzását is, amely így az ellenforradalmár katonai szakemberek tényked ésének egyik legfontosabb „fészkévé" vált. A másik fő oka pedig abban nyilvánult meg, hogy a jobboldali szociáldemokrata vezetőknek minden nehézség nélkül sikerült elfoglalni a Hadügyi Népbiztosság és a Vörös Hadsereg legfontosabb vezető állásait.

Ma már bizonyítást nyert, hogy a Tanácsköztársaság hadügyeinek az intézésével megbízott öt népbiztos közül Böhm Vilmos[5] és Haubrich József[5] a proletárdiktatúra idején ellenforradalmi aknamunkát folytatott. A magyar munkásság ezen árulói, ellenforradalmi céljuk megvalósításában elsősorban a gyári munkásezredekre és a tisztára, szervezett munkásokból álló vörös vasas hadosztályra igyekeztek támaszkodni, s ezen tényked ésükben igénybevették a munkásezredek ügyeinek közvetlen irányításával megbízott katonai szakemberek támogatását, akik majdnem kivétel nélkül ellenforradalmárok voltak.

De az áruló jobboldali szociáldemokraták a munkásezredek felhasználásával sem bírták megvalósítani alattomos tervüket, mert mihelyt azok a működő hadsereghez kerültek, a jobboldali szakszervezeti vezetők aknamunkája, bomlasztó agitációja a kommunisták felvilágosító tevékenysége folytán jelentősen csökkent. A kommunisták meggyőzték a

[5] Böhm Vilmos — műszerész, szociáldemokrata pártvezér. Az októberi polgári-demokratikus kormányzat idején hadügyminiszter, a Tanácsköztársaság alatt hadügyi népbiztos, a Vörös Hadsereg főparancsnoka. A Tanácsköztársaság megdöntésére irányuló összeesküvés egyik vezetője.

[6] Haubrich József — vasöntő, szociáldemokrata szakszervezeti funkcionárius. A Tanácsköztársaság idején hadügyi népbiztos, Budapest katonai főparancsnoka, a IV. hadtest parancsnoka. Résztvett az ellenforradalom aknamunkájában.

munkásezredeket arról, hogy a Tanácsköztársaságot nem Budapesten és környékén, hanem a frontokon kell megvédeni.

Lényegében a kommunisták felvilágosító munkájának volt köszönhető, hogy azok a munkásezredek, amelyeket a jobboldali szociáldemokrata szakszervezeti vezetők hazug igéretekkel igyekeztek félrevezetni, a Tanácsköztársaság védelmében a legnagyobb hősiességgel küzdöttek a magyar dolgozók hazájára tört intervenciós csapatok ellen.

Mindezek után megállapíthatjuk, hogy a gyári munkásezredek felállítása a proletárdiktatúra szükségszerű következménye volt, mert olyan különleges fegyveres erőt képviseltek, amelyet a termelés rendes folytatása mellett mindenkor fel lehetett használni a Tanácsköztársaság védelmében.

A gyári munkásezredek toborzása, szervezése és kiképzése

Mint említettük, az a hadsereg, amelyet a Magyar Tanácsköztársaság átvett az úgynevezett „Népköztársaságtól", nem biztosíthatta az ifjú proletárhaza védelmét, ezért a Forradalmi Kormányzótanács március 25-én rendeletet adott ki a Vörös Hadsereg felállítására, s ugyanakkor elrendelte a gyári munkás tartalékászlóaljak megszervezését is. A rendelet megjelenése után az egész országban a legnagyobb lelkesedéssel indult meg a toborzás. A munkások és a szegényparasztok tömegesen jelentkeztek a Tanácsköztársaság védelmére, úgyhogy a Vörös Hadseregbe toborzottak száma április 4-én elérte a 30.374 főt.[7]

De a Vörös Hadsereg toborzási sikere mellett nagyon elmaradt a gyári munkás tartalékászlóaljak toborzása. E téren április 4-ig csak annyi történt hogy a kommunisták kezdeményezésére, a volt csepeli tölténygyár munkásaiból toborzottakból március 28-án megalakult egy munkászászlóalj, amelyet a Hadügyi Népbiztosság I./22 zászlóaljnak nevezett el. E zászlóalj volt az első gyári munkásokból álló katonai alakulat, s ez képezte a későbbi híres 22. munkásezred magvát. A salgótarjáni bányászok és vasmunkások is tettek kísérletet munkászászlóalj felállítására, de kezdeményezésük részben a 80. dandárparancsnokság, részben a szociáldemokrata szakszervezeti vezetők aknamunkája miatt csak később valósult meg. A budapesti gyári munkás tartalékászlóaljak felállítása a legnagyobb lassúsággal haladt; a szociáldemokrata szakszervezeti vezetők — akiknek a két munkáspárt egyesülése után jelentősen erősbödött a befolyásuk az üzemekben és gyárakban — valósággal akadályozták a munkászászlóaljak toborzását. Tehát a Tanácsköztársaság első két hetében a gyári munkás tartalékászlóaljak toborzása alig haladt előre.

A munkászászlóaljak toborzásának ilyen nagymérvű akadályozása

[7] *HIL.* Magyar Tanácsköztársaság iratai. 4. fasc. Toborzási kimutatások.

főképpen azért történhetett meg, mert a Hadügyi Népbiztosság kommunista és szociáldemokrata vezetői között már a Tanácsköztársaság első napjaiban éles ellentétek merültek fel a Vörös Hadsereg szervezési kérdéseiben, s így a gyári munkás tartalékzászlóaljak felállításának kérdésében is.

A Hadügyi Népbiztosság vezetői között felmerült ellentétekről Böhm Vilmos a Tanácsköztársaság bukása után megjelent emlékiratában a következőket írta: „Pogány és a két kommunista között már az első napon kiújultak, kiélesedtek a régi ellentétek. A legkisebb kérdésben éppen úgy, mint a hadseregszervező rendeletből kifolyóan a legélesebben szembekerültek egymással."[8]

Ezen ellentétek azonban nem a régi, hanem új, elvi ellentétek voltak, amelyek a szociáldemokrata hadügyi vezetők megalkuvó nézetei ellen folytatott harcban jöttek létre. Ennek bizonyítására fel lehet hozni, hogy a Vörös Hadsereg felállításáról szóló rendeletbe csak a kommunista helyettes hadügyi népbiztosok határozott követelésére került be az az elvi fontosságú meghatározás, hogy „A Vörös Hadsereg a proletárság osztályhadserege...", amelynek „kötelessége a forradalmi proletárság érdekeinek védelme, minden külső és belső ellenség ellen, harc a világproletariátus felszabadításáért."[9] A szociáldemokrata hadügyi vezetők megalkuvásának bizonyítására még azt is fel lehet hozni, hogy a munkás tartalékzászlóaljak felállításának elrendelése is csak a kommunista helyettes hadügyi népbiztosok erélyes fellépésére történt meg. Szóval a Hadügyi Népbiztosság kommunista vezetői nem személyi, hanem *elvi* harcot folytattak a hadügyek élén álló szociáldemokraták ellen, akik már a Tanácsköztársaság első napjaiban igyekeztek akadályozni az igazi forradalmi proletárhadsereg megteremtését.

A Tanácsköztársaság kétheti fennállása alatt a Hadügyi Népbiztosság vezetői között annyira kiéleződtek az ellentétek, hogy a Forradalmi Kormányzótanács április 4-én kénytelen volt egyes vezetőket eltávolítani a hadügyek éléről és annak irányítására egy öttagú Hadügyi Kollégiumot nevezett ki. A Kollégium három jobboldali szociáldemokrata és két kommunista hadügyi népbiztosból állott.

Ez, a többségében jobboldali szociáldemokratákból álló Hadügyi Kollégium Kun Béla kezdeményezésére jött létre, aki az adott politikai helyzetben egy ilyen összetételű kollégiumban látta leginkább biztosítva a Vörös Hadsereg irányítását, szervezését. De Kun nagyon tévedett, mert az új szociáldemokrata hadügyi népbiztosok tovább folytatták ellenforradalmi aknamunkájukat a hadügyek terén. Jól átgondolt, alattomos

[8] *Böhm Vilmos:* Két forradalom tüzében. Budapest, 1946. 277. o.

[9] Népszava, 1919. március 25. (A Forradalmi Kormányzótanács rendelete a Vörös Hadsereg felállításáról.)

ténykedésük elsősorban arra irányult, hogy a Hadügyi Népbiztosság legfontosabb ügyköreinek irányítását maguk számára biztosítsák. Ennek megfelelően, április 4-én a Hadügyi Kollégium úgy állapította meg az új népbiztosok ügyköreit, hogy lényegében a szociáldemokrata népbiztosok kezében összpontosult a Vörös Hadsereg politikai, társadalmi és szervezési ügyeinek irányítása. A munkásezredek szervezésének és összes ügyeinek irányítását a Hadügyi Kollégium Haubrich József hadügyi népbiztosra bízta.

Miután Haubrich kezébe került a gyári munkászászlóaljak, ezredek szervezésének irányítása, mindazok a szociáldemokrata szakszervezeti vezetők, akik eddig ellenezték a munkásezredek felállítását, most már minden tekintetben támogatták azt. A szociáldemokrata vezetők ezen új állásfoglalásának lényegében két célja volt: egyrészt ilyenképpen igyekeztek tanúságot tenni a Tanácsköztársasághoz, a proletárdiktatúrához való hűségükről, másrészt pedig a gyári munkásezredek megszervezésével egy olyan „munkáshadsereg" megteremtésére törekedtek, amelyet megfelelő politikai helyzetben, proletárdiktatura-ellenes céljuk szolgálatába állíthatnak.

Tehát a hadügyek vezetésében beállított változással a gyári munkásezredek szervezésében is változás állott be. De ezt a változást nemcsak a szociáldemokraták új taktikája idézte elő, hanem ebben nagy szerepet játszott a Smuts-jegyzék[11] visszautasításával kialakult új politikai és katonai helyzet is. A Smuts-jegyzék visszautasítása után minden nap várható volt a Tanácsköztársaság „határain" álló intervenciós csapatok támadása és ez megkövetelte a gyári munkásezredek haladéktalan megteremtését.

Április 5-én a Hadügyi Népbiztosság elrendelte Budapest és környéke üzemeiben és gyáraiban a toborzást a munkás ezredekbe. A toborzás meggyorsítására április 8-án a főváros összes nagyobb üzemeiben és gyáraiban toborzó-gyűléseket tartotak. E gyűléseken a népbiztosok rámutattak arra, hogy a proletáruralom teljes megerősítésére, a proletárdiktatura megvédésére feltétlenül szükséges a gyári munkásság felfegyverzése, a gyári munkásezredek, zászlóaljak felállítása. Az általános helyesléssel fogadott beszédek után a munkásság minden toborzó-gyű-

[11] A párizsi békekonferencián résztvevő imperialista nagyhatalmak között, a Magyar Tanácsköztársaság felszámolása módjára vonatkozóan éles ellentétek vetődtek fel, s ezért ők, mindenekelőtt meg akarták győződni a Tanácsköztársaság tényleges politikai és katonai helyzetéről. E célból, területi engedmények felajánlásának alattomos ürügyével, április 4.-én Budapestre érkezett Smuts angol tábornok, aki ajánlatot tett a Forradalmi Kormányzótanács megbízottainak a Vix-jegyzékben követelt területi igényeik enyhítésére. A Kormányzótanács megbízottai nem fogadták el Smuts ultimátumszerű ajánlatát, mire megszakadtak a tárgyalások. De Smuts az igazi megbízatásának eleget tett: a Magyar Tanácsköztársaság tényleges gazdasági, politikai és katonai helyzetéről, az áruló szociáldemokrata vezetőktől pontos tájékoztatást nyert. Ezután nem volt kétséges, hogy a győztes imperialista nagyhatalmak, vagy csatlósállamaik legközelebb támadást indítanak a Tanácsköztársaság ellen.

lésen egyhangulag kimondta, hogy mindenkor készek a Tanácsköztársaság, a proletárforradalom megvédésére.[12]

A gyári munkásezredek szervezésének meggyorsítására és egységes irányítására a Hadügyi Népbiztosság április 9-én elrendelte a Munkásezredek szervezési csoportjának felállítását s egyúttal meghatározta annak ügybeosztását. A rendelet lényegében a következőket tartalmazta:

Haubrich József népbiztos intézi a Hadügyi Népbiztossághoz közvetlenül forduló munkásság ügyeit, valamint a munkásezredek és a gyári toborzás tervezését:

Alája tartozik és közvetlen vezetésével tényked ik a Hadügyi Népbiztosság 51., 58. és 60. osztálya.

1. Az 51. hadosztály ügykörébe tartozik: a gyári munkásezredek toborzása, szervezése, nyilvántartása és összes személyi ügyeinek intézése.

2. Az 58. osztály ügykörébe tartozik: a gyári munkásezredek kiképzése, felfegyverzése, illeték és anyagi ügyeinek intézése, valamint az ezzel összefüggő összes szociális ügyeknek rendezése.

3. A 60. osztály ügykörébe tartozik: az összes katonai-kincstári üzemek termelésének irányítása és biztosítása.[13]

Mindebből világosan kitűnik, hogy Haubrich hadügyi népbiztos kezében nemcsak a munkásezredek szervezésének irányítása összpontosult, hanem a katonai-kincstári üzemek és gyárak termelésének az irányítása is.

A gyári munkásezredek toborzása az üzemekben, gyárakban felállított toborzó bizottságoknál történt. Ugyanis az az üzem, vagy gyár, amely egy 150 főből álló teljes századot ki tudott állítani, önálló toborzó bizottsággal rendelkezett. A gyári toborzó bizottságok, a gyári ellenőrző munkástanácsok irányításával teljesen függetlenül tényked tek a kerületi toborzó bizottságoktól.

Az üzemekben és gyárakban április 8-ával megindult toborzás nagy lelkesedéssel folyt. Tíz-tizenkét nap alatt mintegy 13.000 munkás lépett be a gyári katonai osztagokba, amelyekből századokat, zászlóaljakat szerveztek és haladéktalanul megkezdték katonai kiképzésüket. A gyári katonai alakulatok katonai kiképzése nagy gondot okozott a Hadügyi

[12] Az április 8.-án megtartott toborzó-gyűléseken a munkásság a következő határozatot fogadta el: „A gyár munkássága 1919. április 8.-án megtartott gyári munkásgyűlésen egyhangú lelkesedéssel elhatározta, hogy megalakítja a budapesti tartalék-munkáshadsereg gyári osztagait. A gyűlés kötelességévé teszi minden katonaviselt, gyárban dolgozó egészséges elvtársnak, hogy haladéktalanul jelentkezzék a munkáshadseregbe való belépés céljából. A gyűlés biztosítja a Forradalmi Kormányzótanácsot, hogy a gyár munkássága mindenkor kész a proletárforradalom vívmányait minden néven nevezendő támadással szemben fegyverrel a kézben megvédeni" (Vörös Katona, 1919. április 10.)

[13] HIL. Magyar Tanácsköztársaság iratai. 33. fasc. 7965. sz. A proletárdiktatúra leverése után kiderült, hogy a Hadügyi Népbiztosság 51., 58. és 60. osztályának vezetői ellenforradalmi tevékenységet fejtettek ki. (Lásd a „Népbiztosok perének tárgyalási jegyzőkönyvé"-t.)

Népbiztosság 58. osztályának, mert nem volt felkészülve a tömeges katonai kiképzésre.

A gyári munkás alakulatok katonai kiképzése az „Utmutatás a harcra való kiképzéshez" című szabályzat alapján történt. Ez a lerövidített szabályzat csak a harckiképzéshez szükséges útmutatásokat nyújtotta, tehát a munkás alakulatok katonáit főképpen sorakozásokra, gyülekezésekre, különböző rajvonal alakításokra, harcalakzatok felvételére és fegyverrel való bánnitudásra képezték ki, de emellett nagy súlyt helyeztek a harci szellem kialakítására, a harcra való nevelésre is.[14]

A gyári munkásezredek szervezése elég eredményesen haladt, úgy hogy április 20-án, amikor a Forradalmi Kormányzótanács az ifjú proletárállam védelmére fegyverbe szólította a dolgozókat, már nyolc munkásezred volt felállítva, négy pedig szervezés alatt állott.

Április 23-án a Forradalmi Kormányzótanács csapatszemlét tartott a gyári munkásezredek felett. A csapatszemlére nyolc gyári munkásezred vonult fel, amelyeknek összlétszáma 12.800 főt tett ki.[15] A szemlén résztvett munkásezredek, bár katonai alakulatokat képeztek, de még nem voltak véglegesen megszervezve, mert a Hadügyi népbiztosság 51. osztálya nem készült el a munkásezredek szervezési szabályzatával.

A Tanácsköztársaság súlyos katonai helyzetére való tekintettel a Hadügyi Népbiztosság április 27-én elrendelte azon gyári munkásezredek végleges megszervezését, amelyek az április 23-i csapatszemlén résztvettek. Ezeket a munkásezredeket gyorsan kellett megszervezni, gyorsan kellett kiképezni, hogy a Tanácsköztársaság megdöntésére készülődő intervenciós hadseregekkel fel lehessen venni a küzdelmet. Ezért a gyári munkásezredek megszervezésére a Hadügyi Népbiztosság a lényegében a következőképpen rendelkezett:

1. A munkásezredek célja: A Tanácsköztársaságnak, a proletáriátus hatalmának, kivívott jogainak megvédése és további fejlődésének biztosítása; mindezeknek az ellenforradalmi törekvésekkel szemben való megvédése; a saját üzemek megvédése, valamint Budapest belrendjének biztosítása és védelme.

2. A munkásezredeknek tagja lehet minden szervezett dolgozó munkás, akit az üzemi ellenőrző munkástanács megbízhatónak ismer el, de nem lehet tagja, aki munkanélküli segélyt kap, akinek a Forradalmi Kormányzótanács rendelete értelmében nincs választójoga...

3. Minden üzem ellenőrző munkástanácsa saját kebeléből egy-egy politikai megbizottat nevez ki az általa felállított munkászászlóalj parancsnokai mellé.

[14] Útmutatás a harcra való kiképzéshez.

[15] Az április 23-i csapatszemlén résztvett munkásezredek létszáma a következő volt: az 1. munkásezred 1250, a 2. munkásezred 1600, a 3. munkásezred 1350, a 4. munkásezred 1800, az 5. munkásezred 1700, a 6. munkásezred 1500, a 7. munkásezred 1800, a 8. munkásezred szintén 1800 főből állott. („Vörös Katona", 1919. április 24.)

4. A munkásezredek tagozódása: Minden munkásezred három-három zászlóaljból, minden zászlóalj négy-négy századból, minden század négy-négy szakaszból álljon. Egy-egy szakasz létszáma 50 főnél több, de 36 főnél kevesebb nem lehet. Ennélfogva a parancsnokon kívül egy-egy szakasz 50—50, egy-egy század 200—200, egy-egy zászlóalj 800—800, egy-egy ezred 2400—2500 főnyi létszámot haladhat meg.

A gyári munkásezredeknél kivételesen minden raj, szakasz és század a parancsnokot maga választja meg.

5. Kiképzés: Azon gyári munkásezredekbe, amelyekbe még katonailag kiképzetlen munkásokat osztanak be, a kiképzésről az üzemi direktóriumokkal együttesen az ezredparancsnokságoknak kell gondoskodni. A kiképzés kezdetben csak a legszükségesebb gyakorlatokra: fegyverfogásokra, fegyver- és lőoktatásokra szorítkozzék. A főelv az legyen, hogy mindenki ismerje a lőfegyverét s azt tökéletesen és célszerűen használni is tudja. A kiképzetlenek kiképzésére naponként egy óra, a kiképzettek továbbképzésre pedig hetenként kétszer egy-egy órát kell fordítani.

Ezenkívül a rendelet kihangsúlyozza, hogy a gyári munkásezredekkel — mint fegyveres erővel és karhatalommal — mindaddig míg más intézkedés nem történik, kizárólag Haubrich hadügyi népbiztos rendelkezik, s az ő hatáskörébe tartozik a munkásezredek parancsnokainak, zászlóaljparancsnokainak és ezred-politikai megbizottainak kinevezése is.[16]

E rendeletből teljes világossággal kitűnik, hogy a gyári munkásezredeket Budapest belrendjének és védelmének biztosítására állítják fel és a Tanácsköztársaság fegyveres erejének egy teljes önálló karhatalmi alakulatát képezik. De az már nem tűnik ki a rendeletből, hogy a munkásezredek a Vörös Hadsereg tartalékát képezik-e, vagy sem.

A különböző okmányok elemzése alapján határozottan megállapítható, hogy a szociáldemokrata hadügyi népbiztosok arra törekedtek, hogy a munkásezredeket szervezetileg teljesen elkülönítsék a Vörös Hadseregtől. Erre vonatkozólag nagyon jellemző Haubrich hadügyi népbiztosnak, a „Vörös Katona"[17] tudósítója előtt tett következő kijelentése: „A gyári munkászászlóaljakat, ezredeket még igen sokan tévesen a Vörös Hadsereg tartalékának képzelik el és ehhez képest azt a szintén téves konzekvenciát vonják le, hogy ezek a munkásezredek fogják emberanyaggal táplálni a Vörös Hadsereget. Erről nincsen szó és sohasem volt szó! A gyári munkásezredek ügye teljesen független a Vörös Hadsereg ügyétől."[18]

[16] HIL. Magyar Tanácsköztársaság iratai. 6. fasc. 111721. sz. (Rendelet a munkásezredek szervezésére.)

[17] A „Vörös Katona" — 1919. január 29-étől március 30-ig a Kommunisták Magyarországi Pártjának katonai lapja. Március 30-tól a Hadügyi Népbiztosság hivatalos lapja. Május elejétől „Proletár Hadsereg" címmel került kiadásra.

[18] Vörös Katona, 1919. április 18.

De a proletárdiktatúra rendszerével elégedetlenkedő szociáldemokrata vezetőknek, minden mesterkedésük dacára sem sikerült a gyári munkásezredekből a Vörös Hadseregtől teljesen külön álló fegyveres erőt létrehozni. A gyári munkásezredek, mint ahogyan azt a Forradalmi Kormányzótanács március 25-én elrendelte, a Vörös Hadsereg tartalékát képezték.

Április végén, amikor a román és csehszlovák intervenciós csapatok előnyomulásával rendkívül súlyossá vált a Tanácsköztársaság helyzete, a kommunisták követelésére és a Keleti Hadsereg vezérkari főnökének sürgetésére, a Hadügyi Népbiztosság irányításával egyelőre befejezték a budapesti gyári munkásezredek szervezését. Április 30-án Budapesten 12 gyári munkásezred volt megszervezve 36 zászlóaljjal, amelyeknek létszáma 20.000 főt tett ki. Ezen munkásezredek a következő üzemek és gyárak munkásaiból alakultak:

Az 1. munkásezred I., II., III. zászlóalja 12 **századdal a Csepeli Acél-** és Fémárugyár munkásaiból alakult.

A 2. munkásezred I. zászlóalja 4 századdal a Lipták Építési és Vasipari Gyár munkásaiból; a II. zászlóalja 4 századdal a Hofherr-Schrantz és Clayton-Schuttleworth Magyar Gépgyári Művek munkásaiból; a III. zászlóalja 4 századdal a Teudloff-Dietrich Budapesti Armatura-, Szivattyú- és Gépgyár, Orenstein és Koppel Mezei Vasutak gyára és az 5. számú Vonatműhely munkásaiból alakult.

A 3. munkásezred I. zászlóalja 4 századdal a Schlich-Nicholson Gép-, Wagon- és Hajógyár munkásaiból; a II. zászlóalja 4 századdal az Autójavító műhelyek munkásaiból, a III. zászlóalja 4 századdal az Első Magyar Gazdasági Gépgyár, Hirsch és Frank Budapest-Salgótarjáni Gépgyár és Vasöntőde, valamint a Herkules-művek munkásaiból alakult.

A 4. munkásezred I., II. zászlóalja 8 századdal a MÁV Északi főműhely munkásaiból; III. zászlóalja 4 századdal Ganz és Társa Danubius Gép-, Wagon- és Hajógyár (Kőbányai út) munkásaiból alakult.

Az 5. munkásezred I. zászlóalja 4 századdal az Óbudai hajógyár munkásaiból; a II. zászlóalja 4 századdal a Ganz villamossági Gyár és Ganztörzs munkásaiból; III. zászlóalja 3 századdal a Déli Vasút helyi csoportja, az Állami Nyomda és az Újlaki Téglagyár munkásaiból alakult.

A 6. munkásezred I. zászlóalja 4 századdal az Albertfalvai Repülőgépgyár munkásaiból; a II. zászlóalja 4 századdal a Röck J. Gépgyár, az Első Brünni Gépgyár, Felten és Guilleaume Kábel- és Sodronykötélgyár, Ganz Fiát, és Magyar Fiát Repülőgépmotorgyárak munkásaiból; a III. zászlóalja 3 századdal a Városi Elektromos Művek (Kelenföld) és a Hengermalomtársaság munkásaiból alakult.

A 7. munkásezred I. zászlóalja 4 századdal a Franklin Társulat nyomdája és a Fővárosi Nyomda munkásaiból; a II. zászlóalja 4 századdal az „Ericcson" Magyar Villamossági gyár, a Magyar Rézhengerművek, a

Vulkán gépgyár, Wörner J. és Társa Gépgyár munkásaiból; a III. zászlóalja 4 századdal a Városi Elektromos művek (Váci út) munkásaiból alakult.

A 8. munkásezred I., II., III. zászlóalja 12 századdal a MÁV gépgyár munkásaiból alakult.

A 9. munkásezred I. zászlóalja 4 századdal Ganz és Társa Danubius Gép-, Wagon- és Hajógyár (Váci út) munkásaiból; a II. zászlóalja 4 századdal az Első Magyar Csavargyár, Hirman Ferenc Fémöntöde és Rézárugyár, Rosemann és Kühnemann Gépgyár és az Általános iparművek munkásaiból; a III. zászlóalja 4 századdal a Láng L. Gépgyár munkásaiból alakult.

A 10. munkásezred I. zászlóalja 4 századdal a Mátyásföldi Repülőgépgyár munkásaiból, a II. zászlóalja 4 századdal a Mátyásföldi Repülőgépgyár és a Keleti Pályaudvar fűtőháza munkásaiból; a III. zászlóalja 4 századdal a Nyugati Pályaudvar helyi csoportja munkásaiból alakult.

A 11. munkásezred I. zászlóalja 4 századdal a Káposztásmegyeri Vízművek, a Chinoin Vegyészeti gyár, a Schlick-Nicholson Hajógyár munkásaiból; a II. zászlóalja 4 századdal az Egyesült Izzólámpa munkásaiból; a III. zászlóalja 4 századdal az Egyesült Izzólámpa és a Mautner Bőrgyár munkásaiból alakult.

A 12. munkásezred I., II., III. zászlóalja 12 századdal a Wolfner Bőrgyár munkásaiból alakult.[19]

Tehát mint már említettük, április 30-án Budapesten 12 gyári munkásezred 36 zászlóaljjal állott készen a Tanácsköztársaság védelmére, de a hiányos felszerelés miatt csak 16 zászlóalj volt harcképes. Ez arról tanúskodott, hogy a Hadügyi Népbiztosság 5/B. osztálya ebben a nehéz helyzetben is vétkes könnyelműséggel intézte a gyári munkásezredek felszerelését, s ez annál inkább is súlyos mulasztás volt, mert e célra elegendő fegyver állott rendelkezésére.

A román intervenciós csapatok előnyomulásával a Hadügyi Népbiztosság rendkívül fontosnak tartotta a Budapesten levő fegyveres erő növelését, s ezért május 2-án elrendelte a 13. és 14. gyári munkásezredek felállítását. A rendelet értelmében a 13. munkásezredet három zászlóaljjal a Ganz és Társa Danubius Gép-Wagon-, és Hajógyár munkásaiból, a 14. munkásezredet szintén három zászlóaljjal az Istvántelki Főműhely munkásaiból kellett megalakítani.

Május 2-án a Magyar Tanácsköztársaság helyzete válságossá vált, a román intervenciósok egész hosszában elérték a Tisza balpartját, a csehszlovák csapatok pedig megszállták Miskolcot és Ózdot, Egert és Salgótarjánt pedig közvetlenül fenyegették. Ebben a helyzetben a proletárdiktatúrával elégedetlenkedő szociáldemokrata vezetők elérkezett-

[19] HIL. Magyar Tanácsköztársaság iratai. 6. fasc. 116721. sz.

nek látták az időt a Tanácsköztársaság felszámolására. Böhm hadügyi népbiztos, a Keleti Hadsereg parancsnoka, minden felhatalmazás nélkül beszüntette a hadműveleteket, a Forradalmi Kormányzótanács ülésén pedig a szociáldemokrata népbiztosok követelték a Kormányzótanács lemondását, egy szakszervezeti kormány megalakítását és a harcok beszüntetését. A szociáldemokrata népbiztosoknak ezzel az ellenforradalmi fellépésével szemben a Forradalmi Kormányzótanács kommunista és egyes baloldali szociáldemokrata tagjai a proletáriátus fegyverbe hívását és a harc folytatását követelték. A Forradalmi Kormányzótanács nem volt képes határozni, s ezért a munkássághoz fordult.

Másnap, május 2-án, ebben az ügyben összehívták a vas- és fémmunkások bizalmiférfi-testületét, valamint a gyári munkásezredek megbízottait. A vasmunkások bizalmiférfiainak az ülésén Böhm Vilmos, a Keleti Hadsereg parancsnoka, vázolta a Tanácsköztársaság politikai és katonai helyzetét, miközben igyekezett csüggesztő, pacifista szólamokkal hatást gyakorolni a bizalmi-férfiakra.[20] De a harcban megedződött bizalmi-férfiak soraiban hazug érveivel nem tudott csüggedést kelteni, és Landler Jenő belügyi népbiztos harcra serkentő beszéde után, az 1200 bizalmi-férfi egyhangúlag a harc folytatása, a Tanácsköztársaság megvédése mellett döntött.

Ezután a gyári munkásezredek megbízottai előtt Haubrich hadügyi népbiztos vázolta, Böhm beszédének a szellemében, a Vörös Hadsereg helyzetét. De itt már megoszlottak a vélemények. A munkásezredek megbízottainak egyik része a Tanácsköztársaság megvédése mellett szállt síkra, a másik része pedig a harc beszüntetését sürgette és feleslegesnek, hiábavalónak tartott minden áldozatot a Tanácsköztársaság vagy Budapest védelmében. Ezen az ülésen teljes világossággal kitünt, hogy a proletárdiktatúrával elégedetlenkedő szociáldemokrata párt- és szakszervezeti vezetők eddigi agitációja mély ellentéteket hozott létre a gyári munkásezredekben.[21]

Ilyen előzetes tanácskozások után ült össze május 2-án este a buda-

[20] Böhm hadügyi népbiztos és hadseregparancsnok, ezen az ülésen igyekezett meggyőzni a bizalmi férfiakat a hadműveletek folytatásának reménytelenségéről és kijelentette: „Nincs fegyverünk, nincsenek ágyúink, nincs élelmiszerünk, nincs ruházatunk; csapataink fegyelmezetlenül, szinte csorda módjára szétszaladtak." (*Böhm Vilmos:* Két forradalom tüzében, Budapest. 1947. 251. o.)

[21] Annak a bizonyítására, hogy e napokban egyes gyári munkásezredekben élesen kifejezésre jutott a pacifista szellem, elegendő, ha a budapesti Munkás- és Katonatanács május 2.-i ülése előadójának erre vonatkozó megállapítását idézzük: „Azt is elmondom önöknek, hogy a munkászászlóaljakban nincs meg az a harckészség, amilyent látni kellene, hogy Budapest megmentésére gondolhassunk . . . Abból a két felfogásból, amelyet lát az ember — nem a Forradalmi Kormányzótanácsban, hanem a munkásság között — abból, ismétlem két irányzat állapítható meg. Egyik irányzat, mondhatom — amiként egy mai értekezletünkön, a munkászászlóaljakkal való tárgyalás közben kiderült — körülbelül a többsége azt mondja, hogy nem védjük Budapestet, nem megyünk ki, mert a helyzet az ő véleményük szerint reménytelen és nem hajlandók felesleges áldozatra." (Népszava, 1919. május 3.)

pesti Munkás- és Katonatanács, amelyen a Forradalmi Kormányzótanács megbízottja részletesen beszámolt a Tanácsköztársaság válságos politikai és katonai helyzetéről, s a kommunisták, valamint a baloldali szociáldemokraták helyeslése közepett kijelentette, hogy „Budapestet meg kell védeni minden áron, Budapestet meg kell védeni, bármibe kerül is, mert meg kell védeni Magyarország munkásmozgalmát, ezt az igazán dicsőséges ágát a nemzetközi munkásmozgalomnak".[22] Ezután a budapesti Munkás- és Katonatanács nagy lelkesedéssel elhatározta, hogy a Magyar Tanácsköztársaság védelmére, a proletárforradalom megmentésére fegyverbe hívja a proletáriátust és folytatja a harcot a magyar dolgozók hazájának megsemmisítésére igyekvő intervenciós csapatok ellen.

A budapesti Munkás- és Katonatanácsnak ezzel az öntudatos történelmi jelentőségű forradalmi elhatározásával új szakasz kezdődött a Magyar Tanácsköztársaság életében s így fegyveres erőinek működésében is.

Miután a visszavonulás alkalmával a Vörös Hadsereg legtöbb alakulata felbomlott, számolni lehetett az intervenciós csapatok további előnyomulásával, ezért a Forradalmi Kormányzótanács május 3-án elrendelte a proletáriátus általános mozgósítását a Tanácsköztársaság védelmére.[23] A Kormányzótanács rendeletére a munkások és parasztok tízezrével jelentkeztek a Vörös Hadseregbe,[24] és készek voltak azonnal az ifjú proletár-hazát fenyegető intervenciós csapatok ellen vonulni. Ez azt jelentette, hogy a proletáriátus megértette és átérezte annak a veszélynek a nagyságát, amely az imperialista országok részéről fenyegette a Tanácsköztársaságot.

A katonai helyzet válságára való tekintettel május 3-án a Forradalmi Kormányzótanács elrendelte a Budapesti Karhatalmi Parancsnokság felállítását s annak rendelte alá a fővárosban és környékén lévő összes fegyveres erőket, — s így a munkás-ezredeket is. Ugyanekkor a Kormányzótanács megbízta Haubrich hadügyi népbiztost a Budapesti

[22] Népszava, 1919. május 3.

[23] Az a parancs, amellyel a Forradalmi Kormányzótanács elrendelte a proletáriátus általános mozgósítását, a következőket tartalmazta: „Mozgósítási parancs! A proletárforradalom megmentésére elrendeljük a proletárság általános mozgósítását. Minden katonailag kiképzett proletár haladéktalanul tartozik frontszolgálatra bevonulni. Minden katonailag kiképzetlen munkás vagy kiképző zászlóaljakba, vagy pedig erődítése munkák végzésére köteles. Budapestet a mai naptól hadműveleti területnek nyilvánítjuk. Felhívjuk a proletárságot, hogy a végsőkig tegye meg kötelességét. A Forradalmi Kormányzótanács." (Népszava, 1919. május 3.)

[24] Az a szinte már történelmi ténnyé merevedett feltevés, hogy május 3.-án és 4.-én mintegy 100.000 proletár jelentkezett a Vörös Hadseregbe, nem felel meg a valóságnak. Arravonatkozólag, hogy milyen arányú volt a proletariátus megmozdulása a Tanácsköztársaság védelmére május elején, leginkább a hivatalos toborzási- és létszámjelentésekből alkothatunk világos képet magunknak. Ezen kimutatásokból megállapítható, hogy a mozgósítás elrendelésétől, vagyis május 3.-tól 14.-ig 49.061 munkás és szegényparaszt jelentkezett a Vörös Hadseregbe, s ugyanazon időszakban 44.420 toborzott vonult be a hadseregbe katonai szolgálatra. (HIL. Magyar Tanácsköztársaság iratai. 4. és 6. fasc. Toborzási és létszámkimutatások.)

Karhatalmi Parancsnoksággal, tehát a gyári munkásezredek ügyeinek az irányítása a régi kezekben maradt.

Ebben a válságos helyzetben a Keleti Hadseregparancsnokság, de különösen annak vezérkari főnöke, Stromfeld Aurél, mindent elkövetett, hogy a Vörös Hadsereg felbomlott, visszavonuló egységeit, rendezze és alkalmassá tegye azokat a védekezésre, a Hadügyi Népbiztosság pedig Budapest védelmére tette meg az intézkedéseket.

Ezekkel a hadseregszervezési és hadműveleti ténykedésekkel kapcsolatban teljes világossággal kitünt, hogy a hadügyek irányításában fennálló kettős rendszert meg kell szüntetni és a hadműveletek tervezését, irányítását és ellenőrzését az összes arcvonalakon egy egységes parancsnokság alá kell rendelni. A Forradalmi Kormányzótanács, okulva a hadseregszervezés és hadműveletek irányítása terén történt hibákból és hiányokból, május 5-én elrendelte a Hadseregfőparancsnokság felállítását, s ugyanakkor Böhm Vilmos hadügyi népbiztost a Vörös Hadsereg összes harcoló egységei főparancsnokává, Stromfeld Aurélt pedig a hadsereg vezérkari főnökévé nevezte ki.[25]

Eszerint a Hadseregfőparancsnokság rendelkezett a Vörös Hadsereg összes szárazföldi, vízi és légi hadműveleti egységeivel. A Hadseregfőparancsnokság felállításával gyökeres változás állott be a hadműveletek vezetésében, ezért szükségessé vált a Hadügyi Népbiztosság és a Hadseregfőparancsnokság ügyköreinek megállapítása. Ezzel kapcsolatban a Hadügyi Népbiztosság a következőképpen határozott:

„1. A Hadügyi Népbiztosság és Hadseregfőparancsnokság, mint két egymás mellé rendelt szerv működik, egyik tehát a másiknak alárendelt alakulások számára közvetlen parancsot nem adhat.

2. A Hadseregfőparancsnokságnak a hadműveleti egységek vannak alárendelve. Hadműveleti egységeknek tekintendők mindazon csapatok, vagy intézetek és alakulatok, amelyek az ellenséggel szemben a frontokon állanak, illetőleg, mint menetkész alakulatok a Hadseregfőparancsnokság rendelkezésére bocsáttattak.

3. A Hadügyi Népbiztosságnak vannak alárendelve: a katonai kerületi parancsnokságok, a hadosztály különleges alakulatok és dandár póttestek, azokat is beleértve, amelyeket a Keleti Hadseregparancsnokság rendelkezésére bocsátottak, továbbá az állomásparancsnokságok és az egyéb katonai hatóságok, állandó intézetek és különleges területi alakulások.

4. A harctérre már kiküldött alakulások számára az ember és anyagpótlást, valamint minden új szervezést a Hadügyi Népbiztosság végzi . . ."[26]

Tehát, a Hadseregfőparancsnokság hatáskörébe tartozott a hadmű-

[25] HIL. Magyar Tanácsköztársaság iratai 6. fasc.
[26] HIL. Magyar Tanácsköztársaság iratai. 45. fasc. 9757. sz.

veletek irányítása, a Hadügyi Népbiztosság pedig a hátországi alakulások szervezését és kiképzését, valamint a működő hadsereg anyagi ellátását irányította.

A Hadseregfőparancsnokság felállításával, a gyári munkásezredek szervezése és felhasználása tekintetében gyökeres változás állott be. A Vörös Hadsereg vezérkari főnöke nemcsak karhatalmi alakulatoknak tekintette a gyári munkásezredeket hanem a Vörös Hadsereg tartalékának is, amelyeket nemcsak Budapest védelmére, hanem front-szolgálatra is fel lehet használni.

A Hadseregfőparancsnokság ténykedése elsősorban arra irányult, hogy a rendelkezésére álló, de felbomlásban levő szétszórt egységeket és bizonyos gyári munkászászlóaljakat is a működő hadsereg keretén belül összefogja és nagyobb egységekbe szervezze. Miután a Hadseregfőparancsnokság két nap alatt világos képet alkotott magának a Vörös Hadsereg állapotáról és erejéről, május 8-án elrendelte az I., II., III. hadtestparancsnokságok, az 1., 2., 3., 4., 5., 6., 7. hadosztályparancsnokságok, az 1., 10., 32., 65., 46., 101., 38., 39., 19., 20., 44. dandárparancsnokságok felállítását. Ugyanekkor a Hadseregfőparancsnokság elrendelte tizenhét gyalogezred, öt munkásezred, két nemzetközi ezred, két vörösőr-zászlóalj és egy önálló zászlóalj megszervezését is.[27]

A munkásezredeknek a működő hadseregbe való bevonásával kapcsolatban, a Hadseregfőparancsnokság úgy intézkedett, hogy a 2., 13., és 22. gyári munkásezredek az eddigi alakulásukban kerüljenek a hadseregbe, viszont a 6. munkásezredet a 4. hadosztályparancsnokság alakítsa meg a 29. gyalogezred három munkászászlóaljából, a 7. munkásezredet pedig az 1. hadosztályparancsnokság állítsa fel a kötelékébe tartozó 32. gyalogezred IV. V. VI. munkászászlóaljából.[28]

A Hadseregfőparancsnokság rendkívül fontosnak tartotta a működő hadsereg megerősítését munkásezredekkel, ezért május 10-én elrendelte, hogy az említett öt munkásezreden kívül, különböző gyári munkászászlóaljakból és önálló munkászászlóaljakból szervezzék meg a 6. hadosztály keretében az 5. munkásezredet, az 1. hadosztály keretében a 9. munkásezredet, a 4. hadosztály keretében pedig a 11. munkásezredet. A rendelet szerint az 5. munkásezred I. zászlóalját a MÁV Gépgyár, a II. zászlóalját a Ganz Villanygyár, a III. zászlóalját különböző csepeli vasgyárak munkásaiból; a 9. munkásezred I. zászlóalját szervezett építőmunkásokból,[29] a II. zászlóalját szervezett postásokból, a III. zászlóalját az Obudai

[27] HIL. Magyar Tanácsköztársaság iratai. 46. fasc. 508/17. hdm. sz.

[28] Május 8-tól, vagyis a Vörös Hadsereg újjászervezésének az elrendelésétől fogva, különbséget kell tenni a Hadügyi Népbiztosságnak alárendelt gyári munkásezredek (karhatalmi alakulatok) és a működő hadsereg kötelékébe tartozó munkásezredek között.

[29] Szervezett építőmunkásokból alakult meg a 9. munkásezred I. zászlóalja, amelyet MÉMOSz zászlóaljnak neveztek. MÉMOSz rövidítés — Magyar Építőmunkások Országos Szövetsége-t jelent.

Hajógyár munkásaiból; a 11. munkásezred I. zászlóalját szervezett építőmunkásokból, a II. zászlóalját budafoki munkásokból, a III. zászlóalját pedig gödöllői munkásokból kellett felállítani.[30]

A Tanácsköztársaság súlyos katonai helyzetére való tekintettel, s hogy szükség esetén bármelyik arcvonalra a leggyorsabban lehessen erősítést küldeni, a Hadseregfőparancsnokság május 11-én elrendelte, hogy a szervezés alatt álló 1. és 4. hadosztály zömével Pásztó-Gyöngyös-Jászárokszállás-Tura-Verseg körzetben erős hadseregtartalékot kell összevonni.[31]

Az 1. és 4. hadosztályparancsnokság május 14-ére, a kijelölt körzetben már összevonta csapatait és ott a következőképpen csoportosította őket: a 32. gyalogezred I., II., III. zászlóalja és a 7. munkásezred I. II. zászlóalja Jászárokszálláson és közvetlen környékén, az I/29. zászlóalj Vámosgyörkön, az I/9. munkászászlóalj és a 8. munkásezred I., II., III. zászlóalja Gyöngyösön és környékén voltak elhelyezve. A 2. munkásezred I., II., III. zászlóalja Turán, a 22. munkásezred I., II. zászlóalja Kartalon, a III. zászlóalja Versegen, a 6. munkásezred I., II. zászlóalja Horton, a III. zászlóalja Ecseden, a 14. munkásezred I. zászlóalja Ecsegen, I., III. zászlóalja pedig Pásztón voltak csoportosítva.[32]

Május 8-ától 15-ig egyes kommunista katonai szakemberek támogatásával a Hadseregfőparancsnokság újjászervezte a Vörös Hadsereget és megállapította a „végleges" szervezeti formáját.[33] Ennek eredményeképpen a Vörös Hadsereg május 16-i hadrendjében már 38 gyalogezred és 6 zászlóalj szerepel, amelyek között 8 munkásezred és 1 munkászászlóalj

[30] HIL. Magyar Tanácsköztársaság iratai. 46. fasc. 318. iratszám.

[31] HIL. Magyar Tanácsköztársaság iratai. 46. fasc. 511/ hdm. sz.

[32] Ezen zászlóaljak közül az I/29. és az I. II/32. zászlóaljak nem tartoztak a gyári munkásezredekhez, de munkászászlóaljak voltak: az I/29. zászlóalj az Istvántelki főműhely munkásaiból alakult, az I. II/32. zászlóaljakat pedig különböző vasipari üzemek munkásaiból szervezték. Tehát a hadseregtartaléknak nevezett 22 zászlóaljból 19 gyári munkászászlóalj volt.

[33] Május 15-én a Vörös Hadsereg magasabb parancsnokságait alkották; 1. a Hadseregfőparancsnokság; 2. az I., II., III. hadtestparancsnokságok; 3. az 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, hadosztályparancsnokságok; 4. az 1, 2, 3, 10, 17, 18, 19, 20, 29, 30, 31, 32, 33, 38, 39, 44, 46, 66, 69, 80, 101 dandárparancsnokságok. A gyalogság állott: az 1, 3, 4, 10, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 30, 32, 33, 38, 39, 44, 46, 47, 49, 53, 101. vörös gyalogezredekből, a 2, 6, 7, 8, 9, 11, 14, 22. vörös munkás gyalogezredekből; a tengerész vörös gyalogezredből, két nemzetközi vörös gyalogezredből, valamint a II. IV. V. vadászzászlóaljakból, az I. önálló munkászászlóaljból (Salgótarjáni zászlóalj), és az 51., 52. önálló zászlóaljakból (vörösőr zászlóaljak). (HIL. Magy. Tanácsköztársaság iratai. 47. fasc. 138. sz. irat.)

[34] Ez az egy munkászászlóalj — a salgótarjáni munkászászlóalj volt, amelylyel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy Salgótarján munkássága a proletárdiktatúra létrehozása óta mindent elkövetett egy munkásezred felállítása érdekében, de azt egyes áruló szociáldemokrata vezetők és a 3. hadosztály parancsnoka megakadályozták. Amint a hivatalos iratokból kitűnik, a salgótarjáni Munkás- és Katonatanács már április 21.-én jelentette a Hadügyi Népbiztosságnak, hogy 1600 helybeli munkás jelentkezett a Vörös Hadseregbe és a város válságos helyzetére való tekintettel kérte azok felfegyverzését. A 3. hadosztály és a 80. dandár parancsnoka helytelenítette a jelentkezett munkások felfegyverzését és halogatták a munkásezred megszervezését is. De mindennek dacára a kommu-

volt.[84] Tehát a működő hadsereg gyalogságának egyötödét gyári munkásezredek képezték,[35] amelyeknek az ereje 94 lövészszázadot, 11 géppuskásszázadot tett ki, 12.133 puskával és 83 géppuskával.

Ha tekintetbe vesszük, hogy a munkásezredek tábori alakulatainak szervezése az egész Vörös Hadsereg újjászervezésével egyidejűleg történt, akkor megállapíthatjuk, hogy a Hadseregfőparncsnokság — de főképpen Stromfeld vezérkari főnök — igazán nagyszerű és gyors szervező munkát végzett a Tanácsköztársaság védelmének biztosítása érdekében.

A Hadseregparancsnokság ezen figyelemreméltó szervező munkájával egyidejűleg a Hadügyi Népbiztosság is jelentős tevékenységet fejtett ki a gyári munkásezredek szervezése terén. A Hadügyi Népbiztosságnak elsősorban az volt a feladata, hogy a Vörös Hadsereg anyagi ellátását minden tekintetben megszervezze, a gyári munkásezredek megcsappant állományát feltöltse és új gyári munkásezredeket szervezzen.

Mint tudjuk, a gyári munkásezredek szervezésének irányításával Haubrich hadügyi népbiztos volt megbízva, de mivel május 3-án a Forradalmi Kormányzótanács őt bízta meg a Budapesten és környékén levő összes fegyveres erők parancsnoklásával, május 7-én pedig kinevezte Budapest karhatalmi főparancsnokává, egyedül nem bírt eleget tenni a ráháruló feladatoknak s ezért május 6-án elrendelte a Gyári Munkásezredek Főparancsnokságának felállítását. E főparancsnokságnak az volt a feladata, hogy Budapest és környékén felállított gyári munkásezredek szervezését és a hadsereggel való helyes együttműködését, egységes irányítását biztosítsa.

nisták támogatásával tizenkét nap alatt mégis sikerült egy munkászászlóaljat megszervezni. Ez a zászlóalj május 3.-án már résztvett Salgótarján közvetlen védelmében. Két hét múlva, vagyis május 18.-án, amikor legnagyobb veszélyben volt a város, megalakult a II. zászlóalj, s e napokon hozzáláttak a III. zászlóalj felállításához is. Erre Dofcsák Antal jobboldali szociáldemokrata népbiztos, a hadseregparancsnokság tejlhatalmú megbízottja, május 19.-én elrendelte, hogy ezeket a zászlóaljakat katonai kiképzés céljából irányítsák Pásztóra. (HIL. Magyar Tanácsköztársaság iratai. 33. fasc. 421/267. ht. sz., 7. fasc. 131-175. sz. stb.) Mindez világosan bizonyítja, hogy egyes szociáldemokrata vezetők és velük egy húron pendülő katonai szakemberek aknamunkája miatt nem sikerült Salgótarjánban négy hét alatt egy mukásezredet felállítani, noha mintegy 3000 munkás jelentkezett a Vörös Hadseregbe.

[35] Érdemes megemlíteni, hogy mely gyárak és üzemek munkássága képezte ezeket a munkásezredeket, zászlóaljakat, mert ezek már nem voltak azonosak az elsődlegesen felállított gyári munkásezredekkel. A 2. munkásezred I. II. III. zászlóalját különböző vasipari gyárak szervezett munkásai; a 6. munkásezred I. II. zászlóalját az Istvántelki főműhely munkásai, a III. zászlóalját a Láng Gépgyár munkásai; a 7. munkásezred I. zászlóalját az Északi Főműhely munkásai, II. zászlóalját a MÁV. és a Ganz gyár munkásai, a III. zászlóalját az Istvántelki Főműhely és az Első Magyar Gépgyár munkásai alkották. Továbbá a 8. munkásezred I., II., III. zászlóalját a MÁV. Gépgyár munkássága; a 9. munkásezred I. zászlóalját a MÉMOSZ zászlóalj, a II. zszlóalját a Postások zászlóalja, a III. zászlóalját pedig az Óbudai Hajógyár munkássága; a 14. munkásezred I. II. III. zászlóalját a Ganzgép, vagon- és hajógyár munkássága, a 22. munkásezred I. II. III. zászlóalját a csepeli Weisz Manfréd-üzem munkássága képezte. A 32. gyalogezredet hivatalosan nem tekintették munkásezrednek, de lényegében az volt, mert üzemekben toborzott munkásokból állott.

A Gyári Munkásezredek Főparancsnokságának a megalakulása után újból megindult a munkásezredek intenzívebb szervezése. Ezúttal a munkásezredek főparancsnoksága elsősorban arra törekedett, hogy a működő hadsereghez beosztott gyári katonai egységek hiányát pótolja, s csak másodsorban foglalkozott újabb gyári munkásezredek felállításával. Bár május első felében a gyári munkásezredek toborzása és szervezése nem járt olyan eredménnyel, mint április második felében, de két hét alatt azok mégis elérték a május 6-i létszámukat, s ezenkívül felállították a 15. és 16. gyári munkásezredeket,[36] a 17. pedig szervezés alatt állott. A Budapesten és környékén felállított tizenhat gyári munkásezred létszáma ezredenként a következő volt, május 20-án:

Ezred száma	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Élelmezési létszám	1320	1012	672	1107	707	1737	2376	1501
Ütközetlétszám	1320	811	622	1200	720	1366	1204	1800
Ezred száma	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.
Élelmezési létszám	1207	2169	1293	1500	347	550	2998	2420
Ütközetlétszám	1179	1369	1120	1200	473	311	405	544[37]

Tehát a gyári munkásezredek összlétszáma az említett időben 21.527 főt tett ki 17.033 puskával. Ha tekintetbe vesszük, hogy a működő hadsereg munkásezredeinek, munkászászlóaljainak az élelmezési létszáma ugyanekkor 16.312 fő volt, az ütközetlétszáma pedig 12.942 főt tett ki, akkor megállapíthatjuk, hogy május 20-án a gyári munkásezredek és a működő hadsereg munkásezredeinek élelmezési összlétszáma 37.839 főt, ütközetlétszáma pedig 29.975 főt tett ki.

Miután május 17-én a Hadseregfőparancsnokság kiadta a rendelkezését Miskolc és környékének visszafoglalására, egyúttal mindent megtett, hogy a működő hadsereg létszámát emelje. E célból a hadseregfőparancsnokság május 17-én elrendelte, hogy a diósgyőri menekült és lajstromozott munkásokból, valamint a Ganz-Danubius Gép- és Wagongyár, továbbá az Istvántelki Főműhely munkásaiból állítsák fel az 5. munkásezred három zászlóalját, 1800 fővel. Ezzel a hadseregfőparancsnokság alapjában befejezte a Vörös Hadsereg munkásezredeinek a szervezését. A működő hadsereg munkásezredeinek a tényleges ereje május 19-én, a miskolci támadás előestéjén a következő volt:

1. hadosztály.

32. dandár:

7. *munkásezred:* 12 lövészszázad, 3 géppuskászszázad 24 géppuskával, műszaki félszázad, élelmezési létszám: 1580 fő, ütközetlétszám: 1484 fő.

[36] A 15. és 16. mukásezredek nincsenek feltűntetve az április 30.-i kimutatásban, mert május 3.-a után szervezték meg azokat. Mind a két ezred azon városi üzemek munkásaiból alakult meg, amelyek a Városi Alkalmazottak Országos Szövetségének (VAOSz) voltak tagjai.

[37] HIL. Magyar Tanácsköztársaság iratai. 61. fasc. 520/10. hdm. sz.

31. dandár:

8. munkásezred: 12 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 24 géppuskával, műszaki félszázad, élelmezési létszám: 1749 fő, ütközetlétszám: 1555 fő.

9. munkásezred: 10 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 21 géppuskával, élelmezési létszám: 1612 fő, ütközetlétszám: 1521 fő.

4. hadosztály.

19. dandár:

6. munkásezred: 12 lövészszázad, 1 géppuskásszázad 10 géppuskával, 1 műszaki század, élelmezési létszám: 1932, ütközetlétszám 1363 fő.

14. munkásezred: 12 lövészszázad, 2 géppuskásszázad 15 géppuskával, 1 műszaki század, 1 távbeszélő szakasz, 2 ágyú, élelmezési létszám: 1865 fő, ütközetlétszám: 1329 fő.

69. dandár:

2. munkásezred: 12 lövészszázad, 1 géppuskásszázad 10 géppuskával, 1 műszaki század, 1 távbeszélő szakasz, élelmezési létszám: 1762, ütközetlétszám: 1199 fő.

22. munkásezred: 12 lövészszázad, 2 géppuskásszázad 12 géppuskával, 1 műszaki század, 1 távbeszélő szakasz, élelmezési létszám: 1974 fő, ütközetlétszám: 1319 fő.

5. hadosztály.

39. dandár:

5. munkásezred: 12 lövészszázad, 1 géppuskásszázad 11 géppuskával, 1 távbeszélő szakasz, műszaki félszázad, élelmezési létszám: 1478 fő, ütközetlétszám: 1221 fő.

3. hadosztály.

46. dandár:

11. munkásezred: 8 lövészszázad, 1 géppuskászszázad 6 géppuskával, élelmezési létszám: 1560, ütközetlétszám: 930 fő.

80. dandár:

I. Salgótarjáni munkászászlóalj: 4 lövészszázad, élelmezési létszám: 800 fő, ütközetlétszám: 783 fő.[38]

[38] HIL. Magyar Tanácsköztársaság iratai. 61. fasc. 520/2. hdm. sz.

Tehát a Vörös Hadsereg munkásezredeinek tényleges hadereje május 19-én 106 lövészszázad, 17 géppuskásszázad, 5 műszaki század, 5 távbeszélő szakasz és egy fél üteg volt (16.312 élelmezési fővel), 12.624 puskával, 133 géppuskával és 2 ágyúval.

Miután a Hadseregfőparancsnokság elég erősnek tartotta a munkásezredekkel megerősített Vörös Hadsereget a csehszlovák csapatok visszavetésére és egy esetleges déli támadás feltartóztatására, május 15-én kiadta rendelkezését egy Miskolcon át végrehajtandó északi ellencsapásra. Az ellencsapást a zömében munkásezredekből (32. gyalogezred és 7., 8., 9. munkásezred) álló 1. hadosztálynak kellett végrehajtani.

Miután a 1. hadosztály munkásezredei győzelmesen végrehajtották a miskolci ellencsapást s az ellenséget visszavetették, a hadseregparancsnokság május 27-én kiadta rendelkezését az északi támadásra, s egyúttal intézkedett négy támadó csoport felállításáról. Ezek a támadó csoportok a következő magasabb egységekből alakultak meg: az első csoport a III. hadtestnek alárendelt 1., 4., 6. hadosztályból és az 5. hadosztály 10. dandárjából; a második csoport az 5. hadosztály többi egységeiből; a harmadik csoport a 3. hadosztály összes egységeiből, valamint a „Duna Őrség" egy részéből; a negyedik csoport pedig az 1. dandárból alakult meg.[39]

A Vörös Hadsereg északi támadócsoportjaiba osztották be a hadseregfőparancsnokság rendelkezésére álló összes munkásezredeket, amelyeknek tényleges ereje március *30-án* a következő volt:

A *7. munkásezred* 12 lövészszázadból, 3 géppuskásszázadból, távbeszélő félszakaszból állott 1046 puskával, 21 géppuskával (1335 élelmezési fővel). Az ezred I. zászlóalját a MÉMOSZ zászlóalja, a II. zászlóalját a zászlóalját a MÁV-gépgyár és a Ganz-gyár, a III. zászlóalját pedig az Istvántelki Főműhely és az Első Magyar Gazdasági Gépgyár munkásai alkották.

A *8. munkásezred* 12 lövészszázadból, 3 géppuskászszázadból, 1 műszaki századból, távbeszélő félszakaszból állott 1401 puskával, 12 géppuskával, (1799 élelmezési fővel). Az ezred I., II., III zászlóalját a MÁV Gépgyár munkásai képezték.

A *9. munkásezred* 3 lövészszázadból, 3 géppuskásszázadból, távbeszélő félszakaszból állott 610 puskával, 15 géppuskával (1301 élelmezési fővel). Az ezred I. zászlóalját a MÉMOSZ zászlóalja, a II. zászlóalját a szervezett postások, a III. zászlóalját az Óbudai hajógyár munkásai alkották.

A *14. munkásezred* 12 lövészszázadból, 2 géppuskásszázadból, 1 műszaki századból, távbeszélő félszakaszból állott 1357 puskával, 18 géppuskával, (1966 élelmezési fővel). Az ezred I., II., III. zászlóalját a Ganz-gyár munkásai képezték.

[39] HIL. Magyar Tanácsköztársaság iratai. 61. fasc. 528/4. hdm. sz.

A 6. munkásezred 12 lövészszázadból, 2 géppuskásszázadból, 1 műszaki századból, távbeszélő félszakaszból állott 1301 puskával, 10 géppuskával, (1865 élelmezési fővel). Az ezred I., II. zászlóalját az Istvántelki Főműhely, a III. zászlóalját pedig a Láng-Gépgyár munkásai alkották.

A 2. munkásezred 12 lövészszázadból, 1 géppuskásszázadból, 1 műszaki századból, távbeszélő félszakaszból állott 1026 puskával, 10 géppuskával, (1819 élelmezési fővel). Az ezred I. zászlóalját a Lipták Vasipari gyár, a II. zászlóalját Hofherr-Schrantz és Clayton-Schuttleworth gépgyári művek, a III. zászlóalját pedig Teudloff-Dietrich gépgyár, Orenstein és Koppel mezei vasutak gyára munkásai képezték.

A 22. munkásezred 12 lövészszázadból, 2 géppuskásszázadból, 1 műszaki századból, távbeszélő félszakaszból állott 1237 puskával, 12 géppuskával (1922 élelmezési fővel). Az ezred I., II., III. zászlóalját a Csepeli Weisz Manfréd Művek munkásai alkották.

Az 5. munkásezred 12 lövészszázadból, 2 géppuskásszázadból, távbeszélő félszakaszból állott 1933 puskával, 13 géppuskával (1578 élelmezési fővel). Az ezred I. zászlóalját a diósgyőri munkások, a II. zászlóalját diósgyőri menekült munkások, a III. zászlóalját Ganz-Danubius hajógyár, Istvántelki főműhely és a Tudor accumulátor gyár munkásai képezték.

A 11. munkásezred 9 lövészszázadból, 2 géppuskásszázadból állott 1237 puskával, 12 géppuskával (1922 élelmezési fővel). Az ezred I. zászlóalját lajstromozott budapesti vasmunkások, a II. zászlóalját Ganz-törzs villamossági gyár munkásai alkották, a III. zászlóalj szervezés alatt állott.

Az I. salgótarjáni munkászászlóalj 3 lövészszázadból állott 800 puskával (830 élelmezési fővel).

Tehát május 30-án a Vörös Hadsereg támadó csoportjaiba tartozó munkásezredek tényleges összereje 99 lövészszázad, 20 géppuskásszázad, 5 műszaki század, 4 távbeszélő szakasz volt. 11.348 puskával, 123 géppuskával (16.337 élelmezési fővel.)[40]

A május 30-án megindított, általános támadás az egész északi arcvonalon nagy sikerrel járt. A Vörös Hadsereg tíz-tizenkét nap leforgása alatt jelentős területeket szabadított fel a cseh burzsoázia uralma alól, és június 10-én már Tokaj-Tőketerebes-Bártfa-Torna-Rozsnyó, Tiszolc-Zólyom-Érsekújvár-Dunamócs vonalán állott.

Természetes, az északi hadműveletek kibontakozásával a Hadügyi Népbiztosságnak és a Hadseregfőparancsnokságnak a legkülönbözőbb szervezési kérdéseket kellett véglegesen megoldani, hogy biztosítsák a Vörös Hadsereg további ütőképességét. Egyik ilyen kérdés, a Budapesti Katonai Főparancsnokság alá tartozó csapatoknak a Hadseregfőparancs-

[40] HIL. Magyar Tanácsköztársaság iratai. 61. fasc. 528/4. hdm. sz. 530/51. hdm. sz.

nokság alá való rendelése, a másik pedig a harctéren levő munkásezredek csökkenő állományának a pótlása volt.

A Vörös Hadsereg győzelmes előnyomulásával kapcsolatban a Hadseseregfőparancsnokság szükségesnek tartotta, hogy a Tanácsköztársaság területén levő összes harcképes alakulataival rendelkezhessék, ezért a Hadügyi Népbiztossággal teljes egyetértésben, június 6-án elrendelte a Budapesti Katonai Főparancsnokságnak IV. hadtestparancsnoksággá való alakítását. Tehát június 7-től fogva az összes budapesti katonai és karhatalmi alakulatok, kivéve a gyári munkásezredeket — a IV. hadtestparancsnokság alá tartoztak. A gyári munkásezredekkel tovább is a Hadügyi Népbiztosság rendelkezett, de azok karhatalmi századait, szükség esetén, a IV. hadtestparancsnokság karhatalmi célokra igénybe vehette.

Az északi hadműveletek idején nagy nehézségekbe ütközött a munkásezredek fogyatékainak pótlása, s ezért a hadseregfőparancsnokság javaslatára, a Hadügyi Népbiztosság június 10-én elrendelte a munkásezredek pótkereteinek felállítását. A munkásezredek pótkeretei felállításának lényegében az volt a célja, hogy a gyári munkásezredeknek a harctéren küzdő, és a mögöttes országrészekben levő katonáit nyilvántartsa; a harctéri fogyatékai pótlását olyképpen biztosítsa, hogy a termelés ne csökkenjen, az üzemekbe újonnan felvett munkásokat besorolja a munkásezredekbe, a harctéren levő munkásezredekkel, zászlóaljakkal szoros összeköttetést teremtsen és azok harcosainak személyes ügyeit intézze.

Ezenkívül a rendelet szabályozta a gyári munkásezredek állományának szolgálati tagozódását, s e tekintetben három csoportot állított fel. Az első csoportot a harctéri szolgálatra alkalmas katonák, a második csoportot a harctéri szolgálatra alkalmatlan, de őrszolgálatra alkalmas katonák, a harmadik csoportot pedig a fegyvernélküli segédszolgálatra alkalmas katonák képezték.[41]

A munkásezredek pótkereteinek felállítása nagyon fontos lépést jelentett a munkásezredek harcképességének biztosításában, de az oda vezetett, hogy a gyárak és üzemek még szorosabb kapcsolatot teremthettek a harctéren levő alakulataikkal, amely mind katonai, mind politikai szempontból helytelen volt. Ugyanis az arcvonalakon harcoló munkásezredek és üzemek között létrejött szoros kapcsolat volt egyik főoka annak, hogy a hátországban részletesen ismerték a harctéri eseményeket, az arcvonalakon küzdő munkásezredeket pedig helytelenül tájékoztatták a mögöttes országrészekben, a gyárakban, az üzemekben történt különböző eseményekről. Ezenkívül e szoros együttműködés széles lehetőséget nyújtott arra, hogy a jobboldali szociáldemokrata szakszervezeti vezetők, a jórészt megalkuvó szociáldemokratákból álló gyári ellenőrző munkástanácsok segítségével — ellenforradalmi agitációjukkal behatolhattak a harcoló munkásezredekbe.

[41] HIL. Magyar Tanácsköztársaság iratai. 51. fasc. 225033. sz.

Főképpen ennek következtében június közepén a gyári munkásezredek toborzása, szervezése és a pótlása teljesen ellanyhult. Ezért, ezen munkák fellendítésére, határozott vezetésére és következetes ellenőrzésére a Hadügyi Népbiztosság június 19-én elrendelte az összes munkásezredeknek három csoportban való átszervezését és három csoportparancsnokság felállítását. Az intézkedés szerint az I. csoportparancsnokság keretébe a 3., 9., 11., 12., 14., 15. gyári munkásezredeknek, a II. csoportparancsnokság keretébe a 2., 4., 7., 10., 13., 16. gyári munkásezredeknek, a III. csoportparancsnokság keretébe pedig az 1., 5., 6. és a 17. gyári munkásezredeknek kellett tartozni.

A gyári munkásezredek csoportparancsnokságai gazdasági tekintetben, a Gyári Munkáscsapatok Felügyelete útján, a Hadügyi Népbiztosságnak, katonai tekintetben pedig a IV. hadtest parancsnokának, illetve Budapest katonai főparancsnokának voltak alárendelve.

A Gyári Munkáscsapatok Felügyelőségének hatáskörébe tartozott a gyári munkásezredek toborzása, szervezése, kiképzése; a fegyelem biztosítása, az összekötőszolgálat, a karhatalmi szolgálat kezelése; valamint a riadó előkészületek, póttestek működésének és a hadrendnek, létszámnyilvántartások ellenőrzése. Ezzel a gyári munkásezredek szervezeti kiépítése befejezést nyert.

A Gyári Munkáscsapatok Felügyelőségének szervezeti felépítése a következő volt:

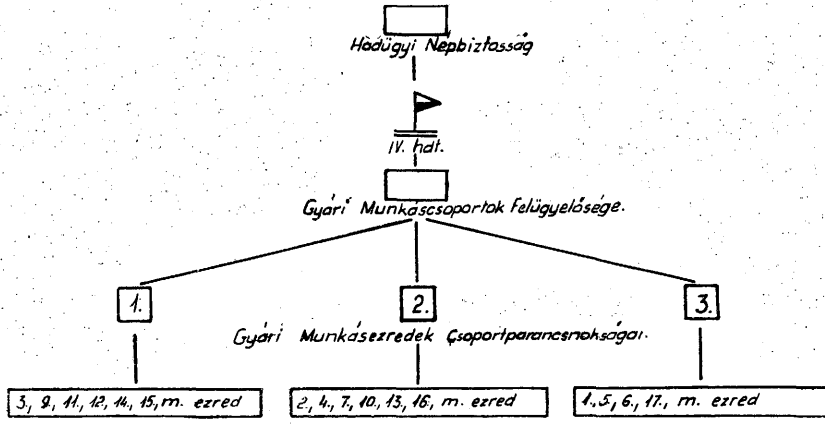

Sajnos, nem rendelkezünk hivatalos adatokkal arra nézve, hogy ekkor milyen erőt képviseltek a gyári munkásezredek, de különböző kimutatások alapján az összlétszámukat 28—29.000 főre tehetjük, amelyből a harctéri szolgálatra alkalmasak száma 15—16.000 fő lehetett,

mintegy 16.000 puskával. A katonailag kiképzetlenek száma 12—13.000 főt tett ki.[42]

Tehát meg voltak az előfeltételek ahhoz, hogy a Hadügyi Népbiztosság a gyári munkásezredek létszámát emelje, a harctéren küzdő munkásezredek fogyatékait pedig pótolja, és mégis közömbösen viseltetett ezzel a fontos dologgal szemben. Ezzel kapcsolatban felvetődik a kérdés: vajon a Hadügyi Népbiztosság miért helyezkedett ilyen álláspontra ebben a rendkívül fontos ügyben? Ennek — mint különböző hivatalos iratokból rekonstruálni lehet — a következő okai voltak:

1. A szociáldemokrata hadügyi népbiztosok a gyári munkásezredeket lényegében karhatalmi alakulatoknak tekintették, amelyeket nem harctéri szolgálat céljából állítottak fel, hanem azért, hogy Budapest vagyon- és közbiztonságát biztosítsák, védelmezzék.[43]

2. Böhm hadügyi népbiztos és hadseregfőparancsnok, valamint Haubrich hadügyi népbiztos és a Budapesti IV. hadtest parancsnoka, közös megértéssel arra törekedtek, hogy a régi szervezett munkásokból álló katonai alakulatokat, s így a gyári munkásezredeket is, hacsak lehetséges Budapesten tartsák. A szociáldemokratáknak ezzel az volt a céljuk, hogy abban az esetben, ha a proletárállam helyzete meginogna, akkor a Budapesten állomásozó, majdnem teljesen gyári munkásokból álló katonai alakulatok mellett a gyári munkásezredeket is felhasználják ellenforradalmi politikájuk megvalósítására, — a Tanácsköztársaság megdöntésére.[44]

3. A jobboldali szociáldemokrata szakszervezeti vezetőknek sikerült, a termelés biztosítására való hivatkozással, Budapesten együtt tartani a gyári munkásezredek zömét, noha újabb dolgozók alkalmazásával meg

[42] A június 5.-i hivatalos kimutatás szerint a tizennégy gyári munkásezred összlétszáma 24972 főt tett ki, amelyből a kiképzettlenek száma 11914 fő, a harctéri szolgálatra alkalmasak száma pedig 13058 fő volt 13437 puskával (HIL. 33. fasc. 240.033. sz.) Ebben a kimutatásban három munkásezredről hiányoznak az adatok, de azok létszáma, átlagot véve alapul, 3500—4000 fő lehetett, amelyből a katonailag kiképzettek száma 2000—2500 főt tett ki, mintegy 2000 puskával. Tehát nem túloztunk, amikor a 17 gyári munkásezred június 19-i létszámát 28—29000 főre becsültük, a harctéri szolgálatra alkalmasak számát pedig 15—16000 főre tettük, mintegy 15,500 puskával.

[43] Hogy a szociáldemokrata hadügyi népbiztosok milyen határozottan ellene voltak a gyári munkásezredek harctérre küldésének, az kitűnik Haubrich hadügyi népbiztos egyik július 20-i rendeletéből, amelyben kihangsúlyozza: „Nem tartják szem előtt azt, hogy a gyári munkáscsapatoknak mi a rendeltetésük, és mire vannak hivatva; azt vélik, hogy ezen csapatok a Vörös Hadsereg csapattesteivel azonosak... Ezen felfogás helytelen. A gyári munkásezredekben beosztott elvtársak valamennyien üzemi munkások, üzemeikben dolgoznak és csakis a főváros belrendjének, élet és vagyon biztonságának a biztosítására szolgálnak akkor, amikor annak szüksége fenn forog." (HIL. Magyar Tanácsköztársaság iratai. 51. fasc. 225327. sz.)

[44] A szociáldemokraták ilynemű ténykedését az bizonyítja leginkább, hogy amikor, a júliusi támadás után a keleti arcvonalon válságosra fordult a helyzet, sem a Budapesten állomásozó és 21000 puskával, 112 géppuskával, 30 ágyúval, 16 aknavetővel, 10 repülőgéppel rendelkező, IV. hadtestet, sem pedig a 16000 harcképes fővel, és ugyanannyi puskával rendelkező gyári munkásezredeket, nem lehetett felhasználni a felbomló arcvonal megerősítésére.

lehetett volna oldani mind a termelés biztosítását, mind a munkásezredek harctérre küldésének kérdését. A jobboldali szociáldemokrata termelőbiztosok azonban a legélesebben ellenezték újabb munkások tömeges alkalmazását az üzemekben, pedig a szakmunkások ezrei voltak munka nélkül.[45]

De ezen aknamunka palástolására a Hadügyi Népbiztosság munkásezredek szervezése főcsoportja, Haubrich hadügyi népbiztos irányításával, mégis kénytelen volt folytatni a gyári munkásezredek toborzását és szervezését.

A Hadügyi Népbiztosság rendeletére a Gyári Munkáscsapatok Felügyelősége június végén és július első felében a kisebb üzemekben és gyárakban toborzott munkásokat beosztotta különböző gyári munkásezredekbe, mert azok elhanyagolása már feltűnő volt. Ugyanis voltak olyan üzemek, ahol 200—300 munkás jelentkezett a munkásezredekbe, azonban a hivatalos szervek hosszabb ideig nem intézkedtek a beosztásukról és kiképzésükről. Természetes, hogy a gyári munkásezredekbe jelentkezett dolgozókat az ilyen hanyagság felháborította és számos esetben figyelmeztették a Gyári Munkáscsapatok Felügyelőségét hivatásuk teljesítésére.[46]

Június közepétől a gyári ellenőrző munkástanácsok alig folytattak valamelyes agitációt a gyári munkásezredek toborzására, s ilyenképpen a gyárakban a toborzás majdnem teljesen megszünt: mindössze 2500—3000 munkás jelentkezett karhatalmi szolgálatra.

Egy héttel a Tanácsköztársaság megdöntése előtt, július 24-én, a Hadügyi Népbiztosság elrendelte a 18., 19. és a 20. gyári munkásezredek felállítását, A 18. gyári munkásezred a Gizella malom, a Concordia malom, a Király malom, a Hungária malom, valamint a Zwack likőrgyár, a Hűtőház, a Flóra gyertya-gyár, a Spodium enyvgyár, a Gregersen gőzfűrésztelep, a Helveg F. vegyészeti gyár, a Kénsavgyár és a Petróleumfinomító-gyár munkásaiból alakult meg. A 19. gyári munkásezredet a 13.

[45] Ebben az időszakban semmi akadálya nem volt újabb dolgozó tömegek bevonásának a termelésbe, hisz 1919 május 31-én, a hivatalos kimutatás szerint, 46.974 munkanélküli részesült állami segélyben. A munkanélküliek legnagyobb része azért nem dolgozott, mert az állam gondoskodott róluk. A Népgazdasági Tanács június 3-i rendeletével módosította a munkanélküli segélyre vonatkozó rendeletet, amelynek értelmében a 18—45 éves férfiak csak abban az esetben voltak illetékesek munkanélküli segélyre, ha igazolták, hogy katonai szolgálatra alkalmatlanok.

[46] Például, a Magyar—Belga Fémipari üzemi ellenőrző bizottsága július 11-én levelet intézett Haubrich hadügyi népbiztoshoz, amelyben a következőket írta: „A Hadügyi Népbiztosság felhívása folytán gyárunk már hetekkel ezelőtt bejelentette és több ízben rövid úton is szorgalmazta a gyári munkászászlóaljakba való beosztását, és a kiképzéshez szükséges fegyverek rendelkezésre bocsátását, amely mind a mai napig nem történt meg. — Mivel a gyári munkásság proletári kötelességének ez irányban is eleget kíván tenni, ismételten kérjük, hogy gyárunkat a munkásezredek kötelékébe most már formálisan beosztani, lajtsromba venni és a kiképzéshez, valamint az őrszolgálathoz szükséges fegyverek rendelkezésünkre bocsátásáról gondoskodni sziveskedjék . . . (HIL. Magyar Tanácsköztársaság iratai. 51. fasc. 225.262. sz.)

munkásezred kötelékébe tartozó Weisz Manfréd húskonzervgyár és a 16. gyári munkásezredbe tartozó Közvágóhídi üzemek munkásaiból szervezték. A 20. gyári munkásezredet pedig az Első Fegyver- és Gépgyár, valamint különböző kisebb üzemek és gyárak munkásaiból, továbbá a 16. munkásezred IV. zászlóaljából alakították meg. Ezzel véglegesen befejeződött a gyári munkásezredek szervezése.

Tehát a Hadügyi Népbiztosság húsz gyári munkásezredet állított fel, amelyeket — az 5. munkásezred kivételével — Budapest és környéke üzemeinek és gyárainak munkásságából szerveztek. A működő hadsereg kötelékébe tartozó 2., 5., 6., 7., 8., 9., 11., 22. munkásezredeket a Hadseregfőparancsnokság az 1—16. gyári munkásezredekből hozta létre, melynek hiányát azonban hamarosan pótolták. A Vörös Hadsereg kötelékébe beosztott munkásezredek szervezetileg ugyan a Hadügyi Népbiztosságnak voltak alárendelve, de harcászatilag a Hadseregfőparancsnokság rendelkezett velük.

Arra vonatkozólag, hogy a húsz gyári munkásezred milyen erőt képviselt, sajnos nincsenek adataink, de ha tekintetbe vesszük a tizenhét ezrednek június 19-én megállapított létszámát, akkor a húsz gyári munkásezred létszámát mintegy 32.000 főre becsülhetjük, amelyből körülbelül 17—18.000 volt harctéri szolgálatra alkalmas s ezek 16—17.000 puskával rendelkeztek.

Ebből kitűnik, hogy a júniusban és júliusban a Budapest védelmére szervezett gyári munkásezredek létszáma és ereje — ha kis mértékben is — de folyton emelkedett, amit sajnos nem mondhatunk el a hadműveletekben résztvevő munkásezredekről, mert azok létszáma fokozatosan csökkent. Ez a csökkenés az alábbi táblázatból világosan kitűnik.

A hadműveletekben részvevő munkásezredek tényleges összerejének változása május 15-től július 20-ig.[47]

Dátum	Hadműveletekben résztvevő munkásezredek	Lövészszázadok sz.	Géppuskás századok sz.	Géppuskák száma	Műszaki századok sz.	Élelmezési létszám	Útközet létszám
Május 15	2., 6., 7., 8., 9., 14., 22., I. m. zlj.	86	10	79	—	--	11.475

[47] HIL. Magyar Tanácsköztársaság iratai. 61. fasc. 515/19. hdm. sz.; 530/2. hdm. sz.; 530/51. hdm. sz.; 615/60. hdm. sz.; 705/57. hdm. sz.; 720/57. hdm. sz.

Dátum	Hadműveletekben résztvevő munkásezredek	Lövészszázadok sz.	Géppuskás századok sz.	Géppuskák száma	Műszaki századok sz.	Élelmezési létszám	Útközet létszám
Május 20	2., 5., 6., 7., 8., 9., 11., 14., 22., I.	106	17	127	5	16312	12.942
Május 30	2., 5., 6., 7., 8., 9., 11., 14., 22. I.	102	19	123	5	16337	11.348
Június 15	2., 5., 6., 7., 8., 9., 11., 14., 22.	93	20	119	6	—	9.115
Július 5	2., 5., 6., 7., 9., 11., 22.	68	16	102	5	11911	8.361
Július 20	2., 6., 5., 9., 11., 22.	57	14	87	3	9952	7.744[47]

A kimutatásból megállapítható, hogy a harctéren levő munkásezredek létszáma és ereje május 20-tól állandóan csökkent.. De mivel a csökkenést csak részben lehet a munkásezredek természetes harctéri fogyatékának tekinteni, felvetődik a kérdés: vajon mi okozta ezt a nagyarányú csökkenést. Szerintünk a munkásezredek nagyarányú csökkenésének az okai a következőkben rejlettek:

1. A munkásezredek, lényegében mint szakmai-szakszervezeti fegyveres alakulatok, a harctéren is szakmai-üzemi katonai egységeket képeztek, s így a gyári ellenőrző munkástanácsok révén szoros összeköttetést tartottak fenn a jobboldali szociáldemokrata szakszervezeti vezetőkkel,

akik ezzel visszaélve, jól palástolt demagógiával igyekeztek elégedetlenséget kelteni a munkásezredekben a proletárdiktatura ellen.

2. A jobboldali szociáldemokrata szakszervezeti vezetők főképpen arra törekedtek, hogy a harctéren küzdő fegyelmezett munkásezredek, zászlóaljak forradalmi harci szellemét megingassák. Ezért a mögöttes országrészekben történt eseményekről elégedetlenséget szító módon tájékoztatták őket.

3. A Clemenceau jegyzéknek minden magyarázat nélküli közlése, és a Vörös Hadsereg visszavonásának a híre lehangoló, csüggesztő hatást váltottak ki a munkásezredekben, amelyet a szociáldemokraták nyiltan kihasználtak ellenforradalmi céljuk érdekében.

4. A jobboldali és centrista szociáldemokrata vezetőknek a Szocialista—Kommunista Munkások Magyarországi Pártja kongresszusán és a Tanácsok Országos Gyűlésén elhangzott pacifista és nyilt ellenforradalmi beszédei egyes munkásezredek harci szellemét és proletárdiktatúrába vetett bizalmát megingatták.

5. Június közepén, amikor legnagyobb szükség lett volna a kommunista politikai felvilágosításra, a munkásezredekben már alig volt kommunista zászlóalj-politikai megbízott, nem is szólva az ezred politikai megbizottakról. Ilyenképpen lényegében a jobboldali szociáldemokrata vezetők befolyása alá kerültek a munkásezredek.

6. Mind a Forradalmi Kormányzótanács kommunista tagjai, mind a Hadügyi Népbiztosság kommunista vezetői — egyesek kivételével — lebecsülték a forradalmi politikai felvilágosító munkának a jelentőségét a hadseregben, s így a munkásezredekben is.

Természetes, mindezek többé vagy kevésbé romboló hatással voltak a munkásezredek fegyelmére és hangulatára. És hogy a munkásezredek mégis hősiesen, önfeláldozóan küzdöttek a Magyar Tanácsköztársaság védelmében, az annak tulajdonítható, hogy a nemzetközi forradalmi proletár szolidaritás eszméje és a saját hazájuk iránti forradalmi szeretet olyan mélyen élt bennük, hogy azt az ellenforradalmár szociáldemokraták, csak a Clemenceau-jegyzék közzététele és a Vörös Hadsereg visszavonása után bírták megingatni, amikor elhitették egyes munkászászlóaljakkal, hogy a magyar proletáriátusnak mindenekelőtt a saját érdekeit kell nézni, nem pedig a világforradalom ügyét.

De az áruló szociáldemokrata vezetők aknamunkájukkal nem homályosíthatták el a Vörös Hadsereg gyári munkásezredeinek a Magyar Tanácsköztársaság védelmében folytatott áldozatkész, hősi harcai jelentőségének ragyogását. A magyar Vörös Hadsereg gyári munkásezredeinek szervezése, hősi harcai és dicsőséges győzelmei még ma is példaadóul szolgálhatnak néphadseregünk számára.

A VÖRÖS HADSEREG ÉS A DOLGOZÓ NÉP

Matuz József

Több, mint három hónapig, 1919. március 21-től augusztus 1-ig védte a magyar Vörös Hadsereg a Magyar Tanácsköztársaságot az imperialisták és a belső ellenforradalom ellen. A kicsiny proletársereg háromszoros túlerőt, négy tőkésország intervencióját verte vissza 133 napon át, kiérdemelve ezzel a világ dolgozóinak tiszteletét.

Mi tette képessé a magyar proletariátus hadseregét e hősies ellenállásra? Hogyan érték el a vörös katonák hatalmas sikereiket?

A Vörös Hadsereg győzelmeinek forrása elsősorban abban keresendő, hogy igazságos célokért, felszabadult hazája megvédéséért küzdött az intervenciós rablók ellen: hogy ez a sereg — hasonlóan az orosz Vörös Hadsereghez és a Párizsi Kommün hadseregéhez, minden megelőző hadsereggel ellentétben — nem az elnyomók, a kizsákmányolók hadserege volt az elnyomottakkal, a kizsákmányoltakkal szemben, hanem ellenkezőleg, a felszabadult proletariátus, a dolgozó nép fegyveres ereje a kizsákmányolókkal, a dolgozó nép elnyomóival és azok uszályhordozóival szemben.

Ennek tudatában támogatta a magyar proletariátus, a dolgozó parasztság és az értelmiség tekintélyes része — hadseregét. Az 1919-es magyar Vörös Hadseregre is érvényes Sztálin elvtárs megállapítása a nép és a szovjet Vörös Hadsereg egységét illetően:

„... a nép és a hadsereg — egységes egésze egy család. Sehol a világon a nép nem veszi körül a hadseregét olyan szeretettel és gondoskodással, mint nálunk. Nálunk szeretik, tisztelik a hadsereget, gondoskodnak róla. Miért? Mert a világon először a munkások és parasztok megteremtették saját hadseregüket, amely nem az urakat, hanem a volt rabokat, a felszabadult munkásokat és parasztokat szolgálja.

Ez Vörös Hadseregünk erejének forrása."[1]

[1] Sztálin a győzelem hadvezére. HM. Pol. Fcsf-ség é. n. 6. o.

A dolgozó nép támogatásának különös jelentőségét hangsúlyozza Sztálin elvtárs akkor is, amikor a háború sorsát eldöntő állandóan ható tényezők[2] közül elsőként említi a hátország szilárdságát.

A hátország szilárdsága igen sok, rendkívül bonyolultan összekapcsolódó tényezőtől függ. Ilyen például az ország egész gazdasági élete, a hadiipar, a „polgári" ipar, a mezőgazdaság, a közlekedés teljesítőképessége, a lakosság erkölcsi-politikai állapota stb.

A magyar dolgozó népnek a proletárdiktatúra hadseregéhez való viszonya nem választható el *magához a proletárdiktatúrához fűződő viszonyától:* részét képezi annak. A dolgozó nép és a Vörös Hadsereg kapcsolatának elemzése csakis az egyes osztályok, azok egyes csoportjai (társadalmi és területi felbontásban) politikai nézeteinek, magatartásának, politikai tevékenységének, termelőmunkájának tükrében lenne lehetséges: ha a hátország valamennyi problémáját mélyrehatóan feltárnánk. A téma ilyenformán, minden oldalról történő, alapos kifejtéséhez azonban kötetek kellenének. E közlemény éppen ezért nem foglalkozik a tárgykörbe tartozó problémák valamennyiével.

Nem érinti a dolgozó nép kommunisták mellé állásának kérdését; s nem fejtegeti azt sem hosszadalmasan, hogy a társadalom haladó osztályai, rétegei miért álltak a Vörös Hadsereg oldalára. Viszont rövid magyarázatot nyújtunk olyankor, amikor a fejlődés irányától eltérően, az egyes osztályok, rétegek elfordultak a proletárdiktatúra hadseregétől, vagy éppen szembekerültek vele.

E cikk közlését azért határoztam el, mert a Vörös Hadsereg különböző kérdéseivel foglalkozó tanulmányok mellett tartalmaz olyan adatokat, amelyek első ízben látnak napvilágot.

Tanulmányom — jellegének megfelelően — bőven ad idézeteket, színes részleteket a korabeli sajtóból és eredeti okmányokból. Úgy vélem, e kis munka tanulmányozása, anyagának elsősorban az oktatásban történő felhasználása hozzájárulhat népünk és katonáink hazafias neveléséhez.

I.

A dolgozó népnek a hadsereghez való viszonya általában megegyezik a fennálló államrendszerhez való viszonyával. Ez érvényes a Tanácsköztársaság időszakára is. Az egyes osztályok, rétegek magatartását a Vörös Hadsereg irányában mindenkor politikai tényezők határozták meg.

A proletárdiktatúra létrejöttekor a magyar *munkásosztály* egy emberként sorakozott fel annak oldalán. Sok évtizedes vágyainak megoldását remélte a Tanácsköztársaságtól: a kizsákmányolás megszüntetését, a háborúutáni nagymérvű munkanélküliség és az élelmezési válság felszá-

[2] Ezek: a „hátország szilárdsága, a hadsereg szelleme, a hadosztályok száma és minősége, a hadsereg fegyverzete, a hadsereg parancsnoki karának szervezőképessége". *Sztálin:* A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról. Szikra Budapest 1949. 40. o.

molását, a független Magyarország megteremtését, a békét. Abban, hogy a munkásosztály a Tanácsköztársaság mellé állt, természetesen nagymértékben közrejátszott az, hogy a kommunisták nevelőmunkája elsősorban a munkásság soraiban bontakozott ki.

A munkásosztály a Tanácsköztársaság fennállásának első napjaiban nemcsak voksaival szavazott bizalmat a dolgozó nép államának,[3] hanem azzal is hogy már az első toborzás eredményeként rövid hat nap alatt negyvenezer önkéntes jelentkezett a proletárdiktatúra eredményeit védelmező Vörös Hadseregbe, frontszolgálatra.[4]

„A gyár munkássága 1919. április 8-án megtartott gyári munkásgyűlésen egyhangú lelkesedéssel elhatározta, hogy megalakítja a budapesti tartalék munkáshadsereg gyári osztagait. A gyűlés kötelességévé teszi minden katonaviselt, gyárban dolgozó, egészséges elvtársnak, hogy haladéktalanul jelentkezzék a munkáshadseregbe való belépés céljából. A gyűlés biztosítja a forradalmi kormányzótanácsot, hogy a gyár munkássága mindenkor kész a proletárforradalom vívmányait minden néven nevezendő támadással szemben megvédeni"[5]

— mondja az egyik budapesti gyár munkásgyűlésének határozata s néhány nap alatt a vörös vasas hadosztályon[6] kívül 25 munkászászlóalj alakult meg.

S lám, amikor április 16-án a román imperialisták támadása megindult, a Vörös Hadsereg áruló szociáldemokrata vezetői, mint Bőhm, Pogány vagy Haubrich, nem vették igénybe a lelkes gyári munkásságot a fenyegető veszély elhárítására. Ahelyett, hogy a munkásalakulatokat a frontra vitték volna, őrszolgálat ellátásának ürügyével a hátországban tartották őket. Bőhm így ír erről emlékirataiban:

„Haubrich fáradhatatlan tevékenységének sikerült néhány nap alatt huszonöt — szervezett munkásokból álló — fegyelmezett zászlóaljat egyelőre csak a *belső rend védelmére* felállítani."[7]

A Haubrich által április 27-én kibocsátott hadügyi népbiztossági rendelet hasonlóképpen fogalmazza meg a munkásezredek célját:

„*A saját üzem megvédése.*

Budapest és környéke *belrendjének* biztosítása és védelme."[8]

Pedig a munkászászlóaljakra hatalmas feladatok vártak a fronton. A román csapatok a keleti front egyes szakaszain szinte ellenállás nél-

[3] A Rákosi-per. II. kiadás. Szikra 1950. 353. o.
[4] A Rákosi-per. 412. o.
[5] *Breit Jozsef:* A magyarországi 1918/19. évi forradalmi mozgalmak és a vörösháború története. II. köt 29. o.
[6] Hadtörténelmi Intézet Levéltára (a következőkben: HIL.), Hadügyi Népbiztosság (a következőkben: HÜNB.) 8041/eln. 6. 1919. sz.
[7] *Bőhm Vilmos:* Két forradalom tüzében. Népszava. é. n. 237. o. (Kiemelés tőlem *M. J.*)
[8] HIL. HÜNB. 116721. sz. (Kiemelés tőlem *M. J.*)

kül nyomultak előre a Tisza felé. A székely hadosztály árulása[9] következtében hatalmas rés tátongott a Vörös Hadsereg arcvonalán. A vörös csapatokat az árulás és a román seregek akadálytalan előretörése demoralizálta. A frontvonalon tátongó űrt a friss munkászászlóaljaknak kellett volna betölteniök, a demoralizált csapatok szellemét a munkászászlóaljak forradalmi lendületének kellett volna helyreállítania.

Ezért a Budapesti Munkások és Katonák Tanácsa április 19-én tartott ülésén megkondította a vészharangot. A házak falain megjelentek a plakátok: „Veszélyben a forradalom", „Be a Vörös Hadseregbe". Ugyancsak „Veszélyben a forradalom" címmel a Vörös Újság hatalmas cikket közölt április 22-i számában. A népbiztosok bejárták a várost és harcra lelkesítették a proletariátust. A következő napon pedig a legnagyobb vidéki városokban: Miskolcon és Diósgyőrött, Győrött, Nagykanizsán, Békéscsabán, Sopronban, Székesfehérvárott, Debrecenben tartottak népgyűléseket a munkásosztály fegyverbeállításának érdekében.

1919. május első napjai arany betűkkel írva kerültek be népünk történetébe. Budapest dolgozó népe lelkesen ünnepelte meg az első szabad május elsejét. A nemzetközi proletariátus ünnepére díszruhába öltöztek az utcák, a házak. Budapest emberemlékezet óta így feldíszítve még nem volt: a legkisebb mellékutak apró házacskája is ünnepi mezt öltött.[10] Ezen az ünnepi május elsején szent fogadalmat tett a magyar munkásosztály: fegyverrel kezében, ha kell, élete árán is megvédi a betolakodóktól szeretett hazáját, Tanácsmagyarországot.

Hiába akarták az áruló szociáldemokrata vezérek 2-án délután a Munkástanács ülésén a front ingatag helyzetét a proletárdiktatúra felszámolására felhasználni, a Tanács túlnyomó többsége a proletárdiktatúra fenntartása, a harc továbbvitele mellett foglalt állást.

„Ennek a határozatnak a végrehajtása azután az volt, hogy május 2-a után, 3-án és 4-én két nap alatt *kilencvenezer munkás* és paraszt lépett be a hadseregbe. Teljesen elképzelhetetlen, hogy a háborútól megundorodott tömeg egy blokád alatt álló országban ilyen gyorsan segítségünkre sietett volna, ha nem lettek volna a kommunizmusnak mély gyökerei." (Rákosi)[11]

A korabeli sajtó beszámol a munkásosztály mindent felülmúló áldozatkészségéről május első napjaiban. A Vörös Újság[12] például azt írja, hogy 2-án szokatlan lelkesedéssel jelentek meg a munkások a gyárakban. Már a kora reggeli órákban gyűléseket tartottak, ahol egyöntetűen elhatározták, hogy fegyvert fognak és a frontra mennek.

[9] Az áruló Kratochwill hadosztályparancsnok és az ellenforradalmi tisztek vezetése alatt a székely különítmény a román támadás első napjától kezdve visszavonulót fuvatott, és miután április 20-án érintkezésbe léptek a román imperialistákkal, a hadosztály a hó 26-án letette a fegyvert.

[10] Az Ifjú Proletár (a következőkben: I. P.) 1919. május 5.

[11] A Rákosi-per. 413—414. o.

[12] Vörös Ujság (a következőkben: V. U.) 1919. május 5.

A kommunista népbiztosok kimentek az üzemek munkásaihoz és tájékoztatták őket arról a hatalmas veszélyről, amely a Tanácsköztársaságot fenyegeti. A gyárak többségében a munkások türelmetlenül félbeszakították a szónoklatokat, s azt követelték, hogy haladéktalanul vigyék őket a frontra. A Teudlogg és Dietrich-féle műszaki gyárban a Kormányzótanács küldöttét nem is engedték szóhozjutni, azt mondták, nem kell több beszéd, cselekedni akarnak, és elindultak a laktanyába.

A MÁV Északi Főműhelyben az ott dolgozó háromezer munkásból ezernyolcszáz felsorakozott századokba, s katonás rendben vonult be a laktanyába. Ugyanez volt a helyzet a MÁV Gépgyárban, a Gazdasági Gépgyárban, az Istvántelki Főműhelyben és a többi üzemben is.[13]

A Ganz-gyári munkások és az Északi Főműhely dolgozóinak három felszerelt zászlóalja: 1008 katona a volt 32-esek laktanyájában, a Váciúti munkások fegyelmezett zászlóaljai a volt Aréna-úti laktanyában nyertek elhelyezést: itt képezték ki őket.[14]

És bár a népbiztosok azt javasolták az üzemek dolgozóinak, hogy csak a 18 és 45 év közötti elvtársak vonuljanak be, a munkásság úgy döntött, hogy 50 évig mindenki kimegy a frontra. Sőt voltak olyan 54—55 éves munkások is, akik fegyvert fogtak a Tanácsköztársaság védelmére.[15] S ha a tanácsülés felhívása csak a katonailag kiképzett munkásokat érintette is, „az a kívánság nyilvánult meg az összes... gyárak munkássága részéről, hogy kivétel nélkül kimehessenek harcolni a kommunista rendért."[16]

A munkásosztály hatalmas lelkesedését példázza az a körülmény is, hogy a munkások nem voltak hajlandók magukat alávetni a sorozással kapcsolatos orvosi vizsgálatnak. Egészségesek és rokkantak egyaránt fegyvert fogtak és mentek harcolni Tanácsmagyarország védelméért.[17]

A gyárakban annyi munkás maradt mindössze, amennyi a folyamatos termeléshez feltétlenül szükséges volt. A Magyar-Belga Fémárugyárban május első napjaiban csak az őrszemélyzetet és a nőmunkásokat lehetett benntalálni, a többiek kimentek a gyakorlótérre. A Láng-gépgyár, amely annakidején, a munkászászlóaljak felállításakor, egy zászlóaljat adott a Vörös Hadseregnek, most további háromezer katonát ad. Nem maradt más az üzemben, csak a gyár öregjei, rokkantjai és nőmunkásai. A Langfelder-gyár 250 munkása közül eddig 160 részesült

[13] V. U. 1919. május 4.
[14] Pesti Napló (a következőkben: P. N.) 1919. május 6.
[15] V. U. 1919. április 22.
Tanácsok Országos Gyűlésének Naplója. Athenaeum 1919. (a következőkben: TOGyN.) 8. ülés, június 21.
[16] V. U. 1919. május 4.
[17] Néhány héten belül bebizonyosodott azonban, hogy sok lelkes, de beteg, rokkant munkás, aki így orvosi vizsgálat nélkül került ki a frontra, nem bírja el a fáradalmakat, a harc nehézségeit; így azután a veszteségek száma nagymértékben megnövekedett.
E kérdéssel kapcsolatban lásd: TOGyN. 8. ülés, jún. 21.

katonai kiképzésben, ezek haladéktalanul be is vonultak. A többiek katonai kiképzése már folyik a napi munka végeztével.[18] És így sorolhatnánk tovább a többi budapesti üzemet is.

Nemcsak Budapest munkássága állott egyöntetűen a Tanácsköztársaság, a Vörös Hadsereg mellé, a vidéki ipari gócokból is özönlöttek a munkások a Vörös Hadseregbe. Az 5. hadosztály parancsnokságának jelentése arról számol be, hogy a diósgyőri vasasok tömegesen jelentkeznek a hadseregbe. Május 10-én már 600 fő állott menetkészen a Hadseregparancsnokság rendelkezésére.[19]

Május második felében kapta meg a Hadseregparancsnokság az ózdi bányászok jelentkezését. Ezt azonban nem fogadta el, s ezt válaszolta: „Ózdi bányamunkások értesítendők, hogy ők a proletárság érdekeit akkor szolgálják legjobban, ha munkájukat eddigi szorgalommal a bányában folytatják."[20] Feltétlenül helyeselnünk kell a Hadseregparancsnokság ezen intézkedését, hiszen a Tanácsköztársaság csak a Salgótarján-ózdi bányavidékkel rendelkezett, s a termelés és a Vörös Hadsereg szempontjából egyaránt létkérdés volt a szén.

A későbbiek folyamán is találkozunk a gyárimunkások jelentkezésével: így május végén kb. 4500 miskolci és diósgyőri vasmunkás jelentkezett a Vörös Hadseregbe,[21] s még július folyamán is alakultak újabb munkásezredek.

1919. hős munkásosztálya nemcsak mint a Vörös Hadsereg tényleges katonája harcolt az antant rablói ellen: veszély esetén, ha szükség volt rá, letette a kalapácsot, fegyvert fogott, s olajos ruhában, a munka verítékével homlokán ment a barrikádokra, hogy megvédje szülővárosát, hazáját.

A 19-es salgótarjáni bányász ma már közismert hősiessége a helytállás örök példájául szolgálhat a magyar munkásosztálynak.

Salgótarján védelme az ott állomásozó 80. dandárnak volt a feladata. A városnak és környékének megvédése létkérdés volt a proletárdiktatúra számára: ez volt a tanácshatalom rendelkezésére álló egyetlen bányavidék.

A dandár áruló tisztikara azonban „harcászati elgondolásokra" hivatkozva elhatározta Tarján kiürítését.

E hajmeresztő, ellenforradalmi cselekedetet az időközben (máj. 2.) megérkező Rákosi Mátyás akadályozta meg. Rákosi elvtárs a munkás-

[18] P. N. 1915. május 6.
[19] HIL. Vörös Hadsereg Parancsnokság (a következőkben: VH. Pság.) 510/16. sz.
[20] HIL. VH. Pság. 529/20. hdm. sz
[21] HIL. VH. Pság. 601/51. sz.

osztály helytállására hivatkozva: „A munkások majd megmentik Salgótarjánt" — félreállította az áruló dandárparancsnokot, s a védelem megszervezését maga vette kezébe.

Rákosi elvtárs a salgótarjáni munkások mozgósítására összbizalmi értekezletet, majd a labdarúgó pályán népgyűlést hívott egybe. Nem lehet leírni a városukat védeni akaró emberek lelkesedését. Fiatalok és öregek — 14-től 60-ig —, férfiak és nők jelentkeztek a város megvédésére.[22]

A bányában mindössze néhány munkás maradt, hogy a bányafenntartás munkáját elvégezze. A bányászokkal együtt fegyvert fogott a tarjáni acélgyár, az üveggyár, a Hirsch és Frank-féle gyár munkássága is.[23]

Sőt nemcsak Salgótarján dolgozói fogtak a Tanácsköztársaság hívására fegyvert, hanem a környező bányatelepek: Zagyvaróna, Salgóbányatelep, Somoskőújfalu, Somoskő, Karancsalja, Bocsárlapújtő, Karancsberény bányászai is.[24] A felfegyverzett munkások egységei új erőt öntöttek a már-már megingó csapatokba is, s velük együttesen tartották egy héten keresztül a várost a felmentő 6. hadosztály megérkeztéig. Ezután újra leszállítak a bányába, s a széntermelés napi átlagát egy hét alatt a kezdeti 162 vagonról 265 vagonra emelték.[25]

Kevesebbet olvashattunk eddig Debrecen hős munkásosztályáról, pedig az három alkalommal is fegyvert ragadott a város védelmére. Először április második felében indult harcba a város munkássága. A román hadsereg ekkor előrenyomulóban volt, és már Debrecent veszélyeztette. A munkások puskát fogtak, s úgy ahogy voltak, polgári ruhában, minden utasítás nélkül, ötös, tízes csoportokban szállingóztak kifelé a Vámospércs mellett húzódó frontra.[26] — Nem rajtuk, hanem a székely hadosztály vezetőinek árulásán múlott, hogy a város mégis elesett.

A debreceni munkások a román megszállás idején sem adták fel a küzdelmet. Április utolsó napjaiban fegyveres felkelést szerveztek a tanácshatalom visszaállítására. A munkások szervezkedését a románok felfedték, s véres kegyetlenséggel elfojtották.[27]

Debrecen munkásainak elszántságát azonban ez sem törte meg. Június 4-én, amikor meghallották az ágyúdörgést a Tisza felől, s azt hitték, jön a felszabadulás órája, csak kézi lőfegyverekkel felszerelve, szétverték a román helyőrséget.[28]

A dorogi és tokodi bányászok és vasasok, június első napjaiban, a Párkánynána körüli harcok során, a vörös csapatokkal együtt szorították

[22] *Bozó György:* 1919. — Salgótarján. Szabad Nép, 1949. március 20.
[23] A bányászok harca Salgótarjánért. V. U. 1919. május 18.
[24] *László Imre* kéziratban lévő lévő tanulmánya a Vörös Hadseregről, 19. old-HII.
[25] V. U. 1919. május 18.
[26] *Böhm Vilmos:* I. m. 239. o.
[27] V. U. 1919. április 30.
[28] TOGyN.

vissza az ellenséget; a nehéz és fárasztó harcok után újra szerszámot fogtak, és ott folytatták a termelést, ahol abbahagyták.

Salgótarjánon és Debrecenen kívül egy sor más város munkássága: a nyíregyháziak, az ózdi vasgyár munkásai, a miskolci vasutasok, a szolnoki vasúti munkások, Szeged tőkés elnyomás alatt sínylődő proletárjai megmutatták, hogy készek Vörös Hadseregüket fegyverrel is támogatni.[29]

Ahol és amikor pedig kilátástalan lett volna az imperialista megszállás alatt lévő munkásság fegyveres felkelése, onnan — bár az erre vonatkozó adatok összességükben nincsenek még feltárva — százával, ezrével szöktek át a proletárok a frontvonalon, minden veszély ellenére, hogy harcoljanak a Vörös Hadsereg oldalán, megszállóik ellen.

1919. május elején Miskolc-Diósgyőr munkásságából kétezer ember jött át, akik feltétlenül katonai szolgálatot akartak teljesíteni a Vörös Hadseregben.[30]

Június elején a szerbektől jön át egy zászlóalj Pécsvárad-Bátaszék között a Vörös Hadsereg oldalára;[31] valamivel később pedig hétszáz vasutas Szabadkáról szökik át, a szegedi vasutasok felhívása alapján, hogy katonai szolgálatot teljesíthessen.[32] Szeged munkanélkülijei pedig június 27-én azzal a kéréssel fordulnak a város francia parancsnokához, hogy engedje őket a Vörös Hadseregbe.[33]

A pécsi bányászok közül pedig néhány hónap alatt kb. 8 ezer szökött át a Tanácsköztársaság területére,[34] s a dombóvári vörös erők ezekből a menekült pécsvidéki bányászokból kerültek ki.[35]

[29] A felfegyverzett munkásság harcaival kapcsolatban lásd:
Párkánynána: HIL. VH. Ság 616/19. hdm. sz.
Nyíregyházi munkások: HIL. VH. Ság. 426/22. hdm. sz.
Ózdi vasgyári munkások: HIL. VH. Ság. 769/II. cs.
Miskolci vasutasok: *Landler Jenő:* A Vörös Hadsereg diadalmas útja és bomlása. Új Március, 1929. Tanácsköztársaság évfordulójára kiadott különszám. — HIL. VH. Ság. 601/51. sz.
Szolnok: V. U. 1919. május 6.
Szeged: TOGyN 8. ülés. jún. 21.
A munkásosztály harckészségét példázza a komáromi akció is, amely pedig egyébként nem szolgálta a Vörös Hadsereg hadműveleteinek sikerét. Április 30-án éjjel az újszőnyi vörös csapatok — titkos egyetértésben a komáromi munkássággal — el akarták foglalni Komáromot. Az akció, mely teljesen kilátástalan volt, súlyos hadászati következményekkel járhatott volna. A Hadseregparancsnokság helyesen intézkedett, amikor a tervezett akciót lefújta. A nyilván provokatív célokkal kitervelt akció mégis azt bizonyítja, hogy Komárom munkássága, amely nem rendelkezett kellő politikai és hadászati érettséggel, szilárdan a Tanácsköztársaság, a Vörös Hadsereg oldalán állott.

[30] HIL. VH. Ság 1742. sz. 1919. május 13.

[31] HIL. Magyar Hadügyminisztérium (a következőkben: HÜM.) (D. 9.) 566/919. sz. Vöröshadseregről jelentés. 1919. VI. 14.

[32] HIL. HÜM. 230/1919. sz. Napi hírek. 1919. VI. 14.

[33] HIL. HÜM. (D. 9.) Napi hírek és bizalmas jelentések. 1919. VI. 19—30.

[34] Ennek egy része már a polgári demokratikus köztársaság idején átmenekült az ellenforradalmi szerb uralom alól Magyarországra. — HIL. HÜM. Hoffmann Mihály távirata, 1918. február 2.

[35] HIL. HÜM. (D. 9.) 566/919. Vörös Hadseregről jelentés.

Az otthonmaradottak természetesen szeretetük ezernyi jelével halmozták el védelmezőjüket, a Vörös Hadsereget.

A frontra induló katonákat hozzátartozóik nem kétségbeesetten, elkeseredve bocsátották útjukra, hanem bizakodva, a győzelem reményében.

Május 4-én, vasárnap sok asszony és gyermek ment be katonaférjéhez, apjához az Aréna és Lehel út sarkán lévő laktanyába. Itt gyakorlatoznak, vértezik fel magukat a szükséges katonai tudással a frontra induló Váci úti munkások. „Többeknek az asszonya is ott van, gyermekei is. Élelmet szorongatnak, elhelyezik a nagy hátizsákba a fehérnemű, a kötött ruhaféle közé, ott szorgoskodnak a családfő körül, legyen meg mindene, amire szüksége lesz majd kint a harctéren. Nem csügged az asszony, inkább jóságosan inti, vigyázzon, nehogy megtetvesedjen: ha pedig megsebesült, tudja meg, hogy a hátizsákban fönt, mindjárt a nyílásnál találja a karbolos flaskát meg a kötszert."[36]

Híven fejezi ki a proletáranya gondolkodásmódját, érzelemvilágát Várnai Zseni: „Eredj fiam" c. verse. A munkásanya, aki az imperialista háború idején arra kérte fiát, hogy ne pusztítsa a burzsoázia érdekében osztályos-társait, és ne váljon tőkéscélok martalékává, most azt mondja:

„Hazátlanok szent hazáját
Ezer szívvel, ezer karral,
Szeresd fiam,
Védd meg fiam,
Milliónyi akarattal,
Tűzzel, vassal és haraggal,
Most én mondom: szülőanyád!"

Nemcsak a családtagok halmozták el szeretetük jeleivel a vörös harcosokat, hanem az ismeretlen proletártömegek is. Szépen ír erről a Vörös Katona április 12-i számában:

„Vörös lobogó az utcán. A csepeli vörös gárda zászlóját viszi egy vörös harcos a Rákóczi úton, utána még két vörös katona halad. Harctérre indul a gárda — mondja a zászlót vivő elvtárs — hát kijövünk az utcára feldíszíteni a vörös lobogót.

Kísérem a zászlót végig az utcán, egy asszony, egy proletárasszony megállítja a zászlóvivőt, egy csokor ibolyát tűz a tetejére, egy fehérruhás lányka egy kis csomagot, egy másik leány kiveszi a hajából a szalagot és azt tűzi fel a zászlóra. És rövidesen megtelik a lobogó, van rajta befőtt, cigaretta, cigarettapapír, könyv, szalag sokféle színben... notesz, levélpapír, imakönyv, cukorka, csokoládé, sőt még egy porcelán-csésze is. Egy tükör is kerül a zászlóra és a vígan sütő tavaszi nap

[36] V. U. 1919. május 6. Vasárnap a proletár-laktanyában.

megvillan benne. A Múzeum körútra érünk a zászlóval, a Nemzeti Múzeum előtt gyermekek árulnak kis piros papírból készült szélforgót, egyik gyermek megpillantja a zászlót, zsebében keresgél valamit, aztán ránéz a papiros forgóra és ezek közül tűz egyet a zászló legtetejére.

A Kálvin-téren egy század vöröskatona halad trombitaszó mellett, a katonák meglátják a zászlót s a század, mintegy parancsszóra, énekelni kezdi a Marseillest."

Népgyűléseken, munkásgyűléseken viharos lelkesedéssel üdvözölték a városok, gyárak dolgozói fronton küzdő munkatársaikat. Erről tanúskodnak azok a táviratok, amelyek nap-nap után érkeztek a frontra. Csak egyetlen álljon itt példaképp:

„Landler hdt. első ho. MÁV. gépgyári 8. m. ezred Gödöllő. A Landler hdt. fényes győzelme alkalmából, melynek ti is osztályrészesei voltatok, mi a gyárban itthon lévő fizikai és szellemi elvtársaitok a legnagyobb lelkesedéssel és kitörő örömmel párosult hálával üdvözlünk benneteket. Bízunk abban, hogy az általatok alkotott rendíthetetlen ércfal erős pajzsként védi a nagy eszmét és azt sikeresen diadalra is fogja juttatni."[37]

Amikor a Vörös Hadsereg, győzelmes harcai során, felszabadított egy-egy várost, a dolgozók leírhatatlan lelkesedéssel fogadták megmentőiket. Igy történt az Szolnok esetében is (május 4.).

A vörös csapatok bevonulása diadalmenetté változott. Munkások, munkásasszonyok éljenező, kendőt, sapkát lobogtató sorfala között vonultak a város főterére. Ismeretlen emberek ugráltak fel a kocsikra és ölelték meg a felszabadulást hozó vörös harcosokat.[38]

Igy lehetne még sorolni tovább a munkásosztály Vörös Hadsereg iránti szeretetének példáit.

Mint fentebb láttuk, a magyar munkásosztály harci szellemének tetőfokát május első napjaiban érte el. A munkásosztály legjava fogott e napokban fegyvert, s üzemek szerint szervezett munkásezredekbe tömörülve indult a frontra. Ezek az ezredek azonban rögtönzött jellegüknél fogva túl nehéz feladatokat minden lelkesültségük ellenére sem oldhattak meg hosszabb időn át.[39]

Ezt használták ki a jobboldali szociáldemokraták, akik május első napjaiban ugyan háttérbe szorultak, a hó második felére azonban kezdtek magukhoz térni, s a veszteségek nagyságáról szóló híreket még

[37] HIL. VH. III. hdt. anyaga.
[38] Az 1919. május 4-i lapokban közölt távirat.
[39] HIL. VH III. hdt. anyaga. 607/7. hdm. sz. Kerekes József memoranduma.

jobban eltúlozták.[40] Amikor pedig Kassa felszabadítása (jún. 6.) után a támadás csökkenő erővel folyt, igyekeztek a munkásosztály lelkesedését lohasztani. Május első napjaiban a kommunisták egy percig sem titkolták a munkásosztály előtt, hogy a Tanácsköztársaság megvédése hosszú időbe kerülhet, és sok áldozatot követel. A jobboldali szociáldemokrata vezérek ellenben — az antanttal való kompromisszumos megoldást remélve — azt hangoztatták, hogy a munkásosztálynak csak „egyetlen nyomásra" kell a frontra mennie. Most ez a jelszó a munkásosztály lendületének lefékezésére vált alkalmassá.[41]

Kedvezőtlenül befolyásolták a proletariátus hangulatát a Párt- és Tanácskongresszuson lezajlott viták a Felvidéken fegyverrel megszerzett területek kiürítésével kapcsolatban is.[42] Ha a június 24-én Budapesten és egyebütt kitört ellenforradalmi lázadás fel is rázta átmenetileg a magyar munkásosztályt,[43] az északi területek átadása feltétlenül nyomasztólag hatott a munkásság szellemére.

Hasonló hatást váltott ki az a körülmény is, hogy 19. júniusában hosszú időre kilátástalanná vált az orosz és magyar vörös csapatok egyesülése.[44] Keményen éreztette hatását a blokád, az ellátási nehézségek, melyek még az aratás után sem szűntek meg.[45] A vörös katonák hozzátartozói, anyák, feleségek, akik a májusi napokban harcra lelkesítették fiaikat, férjeiket, most a nehézségek hatására, s a szakszervezetekben megbúvó jobboldali szociáldemokraták biztatására levelek özönével árasztották el a frontot, sőt maguk is ki-kiszökdöstek, hogy a katonákat hazatérésre bírják. A főváros lakossága körében az a mondás járta: „Nincsenek Pesten szamarak, mert már elmentek a frontra."[46]

A szociáldemokrata agitáció ugyanakkor a proletárdiktatúra „békés" felszámolása esetére antant segélyt, „demokráciát" helyezett kilátásba.

Mindennek hatására sokan a munkások közül, akik alig egy hónapja még lelkesülten álltak a forradalom vörös zászlai alá, a Vörös Hadsereg Budapesten történő átcsoportosításánál kereket oldottak.[47]

A munkásosztály harci erejének utolsó nagy fellángolása a júliusi tiszántúli offenzíva alkalmával következett be. A munkásosztály, az

[40] *Landler:* I. c.

[41] *Münnich Ferenc:* A Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadserege. Lásd: A Magyar Tanácsköztársaság hősi küzdelmeiről. (A továbbiakban: Tanulmányok — Münnich) 155—156. o

[42] Ennek jelét mutatják azok a felszólalások, melyek a Tanácsok Országos Gyűlésén hangzottak el a felvidék kiürítése ellen. Idézi: *Réti László:* A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatása Magyarországon és a magyar forradalmak (1918—19). Lásd: A Magyar Tanácsköztársaság hősi küzdelmeiről. (Tanulmányok) Szikra Budapest 1954. (A következőkben: Tanulmányok — Réti) 99. o.

[43] Tanulmányok — Réti. 102. o.

[44] Gyenyikin 1919 nyarán döntő hadjáratba kezdett, s a vörös déli front csapatai súlyos vereséget szenvedtek.

[45] *Landler:* I. c.

[46] III. hdt. pság. 711/6. hdm. sz. (Landler Jenő jelentése).
1 ho. pol. megb. 239/P. sz. jelentése.

[47] Tanulmányok — Münnich. 147. o.

egyszerű vörös katona, nem gyaníthatta annak provokatív jellegét. Ennek bukása azonban maga után vonta a proletariátus erkölcsi szellemének hanyatlását. Ráadásul ott volt a szovjet hatalom érdekében tervezett világsztrájk kudarca is.[48]

S e körülmények között nem volt olyan proletárpárt, amely ellensúlyozni tudta volna az egyre fokozódó bomlasztó tevékenységet, amely újra felrázhatta volna, harcra szervezhette volna a munkásosztályt. A munkásság pedig sokkal fásultabb volt annál, semhogy megismételhette volna május elsejét. Ha azonban a proletariátus — Rákosi elvtárs szavaival élve — „sejtette volna,... hogy a Tanácsköztársaság likvidálása után fehérterror és nyomor következik, akkor nemcsak fegyverrel, hanem foggal és körömmel is védelmezte volna a Tanácsköztársaságot...“[49]

II.

Míg a magyar munkásosztályról megállapíthatjuk, hogy többségében, a Tanácsköztársaság fennállásának időszakában támogatta védelmezőjét, a Vörös Hadsereget, addig a *parasztságnál* más volt a helyzet.

A parasztságnak a proletárdiktatúrához való viszonyát alapvetően a földkérdés határozta meg.

A feudális, majd félfeudális Magyarországon, az „urak és papok országában“, a parasztság több évszázados harcot vívott a földért. A magyar parasztnak az igénye a földre az 1514-es parasztháboru, a Rákóczi-szabadságharc, 1848. és az 1918-as, ún. „őszirózsás“ polgári forradalom után is kielégítetlen maradt. A parasztság joggal várta, hogy a Tanácsköztársaság, a kommunisták majd osztanak földet. A Tanácskormány azonban a földkérdést *gazdasági* kérdés gyanánt kezelte, annak *politikai* vonatkozásait figyelmen kívül hagyta. Jóllehet kisajátította a 100 holdon felüli földbirtokokat, nem osztotta szét (mégcsak részben sem), hanem szocializált, szövetkezeti nagybirtokot csinált belőlük. A kommunisták tévedéséhez az is hozzájárult, hogy a somogyi földmunkások a földosztás helyett a szövetkezeti nagygazdaságot választották; s azt hitték, hogy az ország e politikailag legfejlettebb paraszti rétegének hangulatával az egész dolgozó parasztság hangulata azonosítható.

A parasztság passzív magatartásában az a körülmény is közrejátszott, hogy a falvakban a blokád következtében még a városnál is nehezebben lehetett közszükségleti cikkekhez hozzájutni. Ugyanakkor viszont rekvirált és katonát szedett a proletárállam, hogy a Vörös Hadsereget katonával, felszereléssel, élelemmel elláthassa, hogy a város, a munkásosztály élelmezését is biztosítsa.[50]

[48] *Rákosi Mátyás:* A KMP. megalakulása és harca a proletárforradalom győzelméért. A Magyar Tanácsköztársaság. Szikra, Budapest 1954. 54. o.
[49] A Rákosi-per. 482. o.
[50] A Rákosi-per. 409. o.

Így azután érthető, hogy a parasztság túlnyomó része nem érezte magáénak a proletárdiktatúrát; nem alakult ki a proletárdiktatúra alapvető erőforrása, a munkás-paraszt szövetség. Innen származik az a közöny, amellyel a parasztság a Vörös Hadsereg harcait kísérte.[51]

Csak a falusi lakosság legszegényebb rétege, a napszámosok, béresek szolgálták hűségesen — fegyverrel kezükben — a proletárdiktatúrát.[52] A parasztság egyéb rétegei — elsősorban a klerikális reakció és a kulákság által befolyásolt területeken — jónéhány esetben áldozatul estek az ellenforradalom manipulációinak. Gyakorta nem teljesítették a bevonulási parancsot,[53] sőt többízben zavargásban törtek ki.[54]

A parasztság *forradalmasodásának* jelei elsősorban az ellenforradalmi megszállás alatt, vagy annak közvetlen közelében bontakoztak ki.

Vonatkozik ez mindenekelőtt a szegedkörnyéki parasztokra, akiknek módjukban állott a fehér-uralmat alaposabban megízlelniök.

1919. június 28—29-én a szegedkörnyéki tanyákon a földmunkások és kisbirtokos parasztok népgyűléseket tartottak, melyen kifejezték haragjukat és megvetésüket a szegedi ellenforradalmi kormány és a többfelé lezajlott ellenforradalmi puccs iránt. — Szeged-Alsótanya népe például kijelentette, hogy a „Tanácsköztársaság alapján áll és minden ez ellen szóló és a régi rendszert visszaállítani próbálkozó kísérleteket, ha kell, kaszával és kapával a kezében le fogja verni. A Szegeden bentlévő cirkusz kormánynak azt izeni... hogy ne merjenek a franciákkal és a szerbekkel együtt a tanyákra kijönni, mert szemben találja magát a tanya egész népével![55]

Hasonló volt a helyzet a fehérek megszállta falvakban is. A paraszti lakosság egyre-másra tagadta meg a fehér hadseregbe való belépést. Szegeden és környékén naponta a toborzóbizottságok előtt mindössze 100—150 ember jelentkezett.[56] Amikor például a toborzóbizottság Dorozsmára megérkezett, s az ellenforradalom ügynökei az „Új Magyarország"-ot kezdték árusítani, a nép ezzel utasította vissza: „Hozzanak „Proletár"-t, azt majd megvesszük, de a burzsoá zsebébe nem tömjük a pénzt."[57]

A szegedi fehér kormány kémjelentései szerint „július 6-án *Algyő*

[51] TOGyN. 8. ülés, június 21.
[52] A Rákosi-per. 409. o.
[53] A Dunántúlon és Kecskemét környékén.
HIL. HÜM. (D. 9.) 802/1919. i.
Böhm Vilmos: i. m. 282. o.
[54] A Dunántúlon (Somogy megye kivételével), valamint Eger környékén.
HIL. HÜM. (D. 9.) 145/919.
HIL. HÜM. (D. 9.) 625/919.
Breit József: i. m. III. kötet 168—169. o.
[55] HIL. VH. Pság. 630/hdm. sz.
[56] HIL. HÜM. (D. 9.) Napi hírek és bizalmi jelentések. 1919. június 19—30. VI. 28.
[57] HIL. HÜM. 984/HÜM. Bizalmas közlések. 1919. július 3. (D. 9)

községben tartott agitáció impressiói szerint a község lakossága a politikai változások lényegéről *teljesen tájékozatlan.* A lakosság még a földosztást emlegeti, a nemzeti hadseregbe való belépésről tartózkodóan beszél . . .'[58]

„Algyőn a hangulat teljesen bolsevista."[59]
„Kevermes kommunista."[60]

A fehér uralom alatt lévő dorozsmai nép fegyvert, lőszert és kézigránátokat ásott el, várva az alkalmas időpontot az ellenforradalmárok elleni harcra.[61]

Míg a szegedkörnyéki falvak esetében, az ellenforradalom elhatalmasodásának következtében, a paraszti ellenállás kibontakozását tapasztalhatjuk, addig paraszti ellenállással a románok által megszállt tiszántúli vidékeken egyáltalán nem találkozunk.

A paraszti ellenállás, s annak legmagasabb formája, a partizánháború, a történelem tanúsága szerint csak ott bontakozik ki, ahol a parasztság — saját helyzetéből és célkitűzéseiből kiindulva — szükségét érzi az ellenforradalom megsemmisítésének.[62]

Még Szovjetoroszországban is, ahol pedig a földről szóló dekrétum már az Októberi Forradalom másnapján a parasztságnak adta örök használatba a földet, előfordult, hogy a középparasztság az ellenforradalmárokat és a fellázadt kulákokat támogatta, és csak akkor állott a forradalom oldalára, amikor már a saját bőrén tapasztalta a fehérgárdisták, eszerek, mensevikek „áldásos" uralmát: azt, hogy ezek elveszik tőle a forradalom által adott földet.[63]

A magyar parasztnak ezzel szemben nem volt mit megvédenie köz-

[58] HIL. HÜM. (D. 9.) 888/919. i. Propaganda bizottság jelentése. VII, 9,
[59] HIL. HÜM. (D. 9.) 984/HÜM. Bizalmas közlések. 1919. július 11.
[60] HIL. HÜM. (D. 9.) 89/919 Napi hírek tudomásul adása. VI/6.
[61] HIL. HÜM. (D. 9.) 984/HÜM. Bizalmas közlések. 1919. július 1.
[62] A parasztságnak a partizánmozgalomban viselt szerepét elvileg meghatározta Frunze, a kiváló szovjet hadvezér, a szocialista haditudomány avatott művelője: „A munkásosztályt szociális helyzete alkalmassá teszi tömegcselekedetek végrehajtására; a parasztság teljesen más szociális feltételek között él, ezért nem dicsekedhet ezzel a tulajdonsággal. A teljesen szétszórt parasztság jobban megszokta az egyéni cselekvést, vagy az egész kis csoportokban való együttműködést és ez a tulajdonsága határozza meg hadtetteit. A parasztság — a partizánmozgalom atyja. A partizánmozgalom ugyanis nem más, mint parasztságunk lélektani adottságainak katonai megnyilvánulása. A parasztok azért léptek a harc mezejére, hogy az ellenforradalmi veszélyek ellen küzdjenek. Adottságukból és életmódjukból kifolyólag azonban nem válhatnak olyan harcászati eljárások követőivé, melyek tömegszervezeteket és egyöntetű tömegcselekvést kívánnak meg". Lásd *Frunze* válogatott művei. I. kötet (Beszédek és tanulmányok a Vörös Hadseregről.) HM. HVK. Budapest, 1950. 58. o.
[63] *Lenin:* Az ifjúsági szövetségek feladatai. Lásd: Marx, Engels, Marxizmus. Szikra, Budapest, 1948, 425. o.
Nógrádi Sándor: A bolsevikok pártja a külföldi katonai intervenció és a polgárháború szakaszában. Előadás a Pártfőiskolán 1951. január 16-án. Szikra, 17—18. o.

vetlenül az ellenforradalommal szemben, hiszen nem kapott földet, s így azt a fehérek nem is vehették el tőle. Emellett a Tanácsköztársaság fennállásának rövid három hónapja alatt nem nyílott arra lehetőség, hogy a parasztság kellően érzékelhesse a proletár- és a burzsoá diktatúra közötti különbséget. Ez idő jelentős része alatt ugyanis a parasztság tekintélyes része hadműveleti területen élt, ahol nem nyilvánulhatott meg a vörösök és fehérek parasztpolitikájának lényege.

A románok által megszállt Tiszántúl, ahol elsősorban kellett volna a partizánmozgalomnak kibontakoznia, erősen kulákos terület, s e körülmény nagymértékben éreztette hatását. Amikor a Vörös Hadsereg április második felében kiürítette a Tiszántúlt, sok agrárproletár és szegényparaszt csatlakozott hozzá,[64] a kulák ellenben otthonmaradt; így a lakosság megoszlása sem volt alkalmas a partizánháború szervezésére.

Mindezen felül a párt, az állam, a hadsereg vezetése nem tekintette kötelességének a partizánharc szervezését. Partizánalakulatok felállításának szükségessége a Tanácsköztársaság időszakában fel sem vetődött.

Fenti okok mellett a román hadsereg vezetése által gyakorolt nagymérvű közigazgatási terror, mely mindennemű szervezkedést gátolt, továbbá a terület kicsinysége, alkalmatlansága partizánháború céljaira, nem játszik lényeges szerepet a partizánháború elmaradásában.

Az egyéb ellenforradalmi megszállás alatt állott területeken még kevésbé volt lehetőség a paraszti ellenállás kibontakozására. A fehér csehek által megszállt területeken szinte feleslegessé tette a Vörös Hadsereg diadalmas előnyomulása május 1-ét követően; a szlováklakta vidékeken pedig a parasztok inkább a burzsoá Csehszlovákia felé húztak, mivel az, a Magyar és Szlovák Tanácsköztársasággal szemben, osztott földet.[65]

A franciák és a szerbek által megszállt déli vidékek jobbára szintén nemzetiségi területek voltak; ezenkívül ezen az arcvonalon a Tanácsköztársaság fennállásának egész ideje alatt fegyvernyugvás volt; esetleges partizántevékenység semmiképpen sem szolgálta volna a Tanácsköztársaság érdekeit. Ez alól kivételt képez a szegedi fehér kormány ellenőrzése alatt álló terület paraszti lakossága, mely a fentebb említett módon fejtett ki bizonyosfokú ellenállást.

A proletárdiktatúra fennhatósága alá tartozó területeken viszont többízben előfordult, hogy a paraszti lakosság nem állt a proletárdiktatúra és a Vörös Hadsereg oldalára. Ennek a földkérdés megoldása mellett igen fontos oka volt a Vörös Hadsereg egyes egységeinek fegyelmezetlen magatartása.

A forradalmi hadseregnek amúgyis élelmeznie kell magát a helyi

[64] Tanulmányok — Münnich 128. o.

[65] *Oldner Vladimir:* A Szlovák Tanácsköztársaság (1919). Lásd: A Magyar Tanácsköztársaság hősi küzdelmeiről. 229. o.

lakosság rovására, s ez önmagában is bizonyos elégedetlenséget vált ki a parasztság körében. Ilyen feltételek mellett különösen vigyázni kell arra, nehogy a katonák fegyelmezetlen, önkényes magatartást tanúsítsanak a falvak lakóival szemben, hiszen „a forradalmi hadsereg magatartásától... a parasztság megsegítésére való készségétől függ elsősorban a parasztság viszonya az új hatalomhoz..."[66]

A Magyar Vörös Hadseregnek e kérdést nem sikerült helyesen megoldania. Előfordult olyan eset, hogy egy község lakosságára a hadsereg ellátása területén a többi falvaknál aránytalanul nagyobb teher hárult, mint pl. Kartal esetében.[67] De a legszigorúbb parancsok,[68] a kemény megtorlás[69] ellenére is gyakorta előfordult, hogy vöröskatonák, megsértve a törvényességet, főként hadműveleti területeken, visszaéléseket követtek el. Állatok takarmányozására lekaszálták a lábon álló gabonát, borpincéket törtek fel, önkényesen rekviráltak, stb.[70] Ez a magatartás természetesen kiváltotta a lakosság felháborodását, panaszát.

Ahol azonban a Vörös Hadsereg katonái helyes magatartást tanúsítottak, éltek a politikai felvilágosító munka eszközeivel, ott a siker az alapjában elhibázott földpolitika ellenére sem maradt el. Május első napjaiban több munkásezredet helyeztek el falun. A vöröskatonák a falu népével való kapcsolat elmélyítésére szabadidejükben agitációs munkát végeztek, dalárdákat szerveztek; a zászlóalj politikai megbízottak előadásokat tartottak a falu dolgozóinak. Az agitációs munka eredményeként egyik faluban a termelőszövetkezet a hízott disznók egyrészét felajánlotta a munkáscsapatok számára.[71]

Ismeretes, hogy a legjobb munkásezredeken kívül a legharcosabb szellemmel éppen azoknál a paraszti alakulatoknál: tiszántúli, tiszavidéki földművesezredek, 6. hadosztály (amely jelentős részben szegedkörnyéki parasztfiatalokból állott) találkozunk, amelyeknél, a forradalmi szellemű politikai megbízottak tevékenységének eredményeként, a politikai nevelőmunka a legmagasabb színvonalra emelkedett.

66 *Sztálin* Művei 8. kötet. Szikra 1952. 396—97. o.
67 Kartal községben, ahol a lakosság felterjesztése szerint korábban is lakásinség uralkodott, egy ezredet, egy műszaki századot, egy géppuskás századot, összesen mintegy 2500 katonát helyeztek el a környező falvakkal ellentétben, ahol a beszállásolt katonaság száma sokkalta kisebb volt. — HIL. TK. iratai. 47 cs. 208. sz., 1919. május 14.
68 A Vörös Hadsereg rendeletei. Szabályrendeletek. 22. sz. 1919. április 12. 101. o. 7891/Eln. 7. sz. körrendelet.
A Vörös Hadsereg rendeletei. Kisközlöny. 27. sz. 1919. április 26. 113. old. 111461/7. 1919. sz. rendelet.
69 VH. Pság. 724/3. hdm. sz.
70 *Balázs József:* Salgótarján 1919. — Hadtört. Közl. 1954., 3—4. sz. 297. o. *Breit József:* i. m. II köt. 51—52. o.
Kel. Hads. parság 423/10. hdm. sz.
VH. Pság. 137/4. hdm. sz.
VH. Pság. 713/3. hdm. sz.
TOGyN. 5. ülés, június 18
TOGyN. 8. ülés, június 21.
71 V. U. 1919. május 11.

III.

Az *értelmiség* állásfoglalása a Vörös Hadsereggel kapcsolatban nem volt egyöntetű. A legjobb része, amely a háború idején az ifjúság (Korvin Ottó, Sallai Imre, Révai József vezette) antimilitarista csoportjához tartozott, később részt vett a Kommunista Párt megalkotásában, s mint ilyen, a Tanácsköztársaság idején teljesen azonosította magát a proletariátus célkitűzéseivel.

A nem kommunista értelmiségnek a Tanácsköztársasághoz, a Vörös Hadsereghez való viszonyát számos körülmény határozta meg: társadalmi hovatartozás, vagyoni helyzet, szolgálati viszony, közvetlen kapcsolat a dolgozó tömegekkel vagy a volt uralkodóosztályokkal, nevelés stb.

A *műszaki* értelmiség számára felszabadulást hozott a proletárdiktatúra. Megszabadult a tőkétől való függéstől, alkotóképessége szabadabban bontakozhatott ki. Az értelmiség e csoportja, amely helyzeténél fogva legközvetlenebb kapcsolatban állott mindig a nagyüzemi munkássággal, tekintélyes részben hívévé vált a munkásosztály államának. Ezt azzal is kifejezésre juttatta, hogy szükség esetén a fizikai munkásokkal együtt, magáraöltötte a Vörös Hadsereg csukaszürke egyenruháját. Így a vasúti mérnökök már április 25-én jelentkeztek a Vörös Hadseregbe szolgálattételre.[72] Műszaki értelmiségieknek a Vörös Hadseregbe való belépése különösen május eleje után öltött nagyobb méreteket, amikor is az üzemi tisztviselők, akik legnagyobbrészt tartalékos tisztek voltak, több gyárból a munkásokkal együtt bevonultak,[73] és végig résztvettek a proletárhadsereg harcaiban.

Azonosította magát a Vörös Hadsereg célkitűzéseivel túlnyomó többségében a magyar *pedagógus* társadalom is. A pedagógust, elsősorban a tanítót, népi származása, a faluban elfoglalt társadalmi helyzete, a közigazgatási tisztviselők lekezelő magatartása, a néppel való közvetlen kapcsolata, részesedése a népéletben, sokszor nyomorban, nagyrészt a tanácshatalom mellé állította.

Pedagógusaink helytállását bizonyítja, hogy az ellenforradalom győzelme után háromezer tanítót, többszáz tanárt bocsátottak el állásából, mert fegyverrel kezében védte a munkásosztály oldalán hazáját. Egy csepeli tanító, Szilágyi Gyula, elbocsátását például a következő szavakkal indokolják:

„Rokkantsága dacára a Vörös Hadseregbe lépett... az orosz bolsevizmust, mint az egész világ munkásosztályának tanítómesterét dicséri."[74]

Sajátos munkájukkal hozzájárultak a Vörös Hadsereg harcainak

[72] Népszava. 1919. április 27.
[73] V. U. 1919. május 4. Fegyverben Budapest proletariátusa.
[74] *Gárdos Miklós:* Nemzetünk történelmének dicső lapjai. Magyar Nemzet, 1954. március 21.

eredményességéhez a legkiválóbb *színművészek, írók* is. A színművészek: Bajor Gizi, Bárdi Ödön, Beregi Oszkár, Ditrói Mór, Góthné Kertész Ella, Góth Sándor, Jászai Mari, Környei Béla, Márkus Emilia, Medgyaszay Vilma, Rózsahegyi Kálmán, Somogyi Nusi, Törzs Jenő, stb. felléptek a toborzási ünnepségeken, a vöröskatonák számára rendezett esteken szerepeltek.[75] íróink: Barta Lajos, Somlyó Zoltán, Szini Gyula, Tóth Árpád pedig műveiket bocsátották a vöröskatona estek rendelkezésére.[76]

Az *orvosok* nemcsak mint katonaorvosok segítették elő a proletárhadsereg harcait, hanem ismeretterjesztő munka végzésével a harcosok műveltségi színvonalának emeléséhez is hozzájárultak. A „Martinovics" laktanyában május vége felé Bajor Lajos orvostanhallgató tartott előadást a fertőző betegségek elleni védekezésről.[77]

Az értelmiségnek egy olyan csoportja is volt, amely többségében szembenállott a proletárdiktatúrával, a Vörös Hadsereg célkitűzéseivel: a gazdatisztek és a közigazgatási tisztviselők. Ezek tevékenysége közvetlenül szolgálta az uralkodó osztály érdekeit, közvetlen feladatuk volt a dolgozó nép kizsákmányolása, elnyomása. Ezer szál fűzte őket a levitézlett uralkodó osztályokhoz. Sokan közülük annyira gyűlölték a proletárdiktatúrát és annak Vörös Hadseregét, hogy még a hazaárulástól sem riadtak vissza. Az emődi főszolgabíró május első napjaiban felkérte a cseh burzsoá haderőt, szállja meg a községet, nehogy az a Vörös Hadsereg kezébe kerülhessen.[78]

Néphez hű értelmiségünk ugyanakkor nemcsak a Vörös Hadsereg által ellenőrzött területeken fejtett ki tevékenységet a Tanácsköztársaság honvédő harcának előmozdítása érdekében, hanem az ellenség által megszállt vidékeken, a fehér hadsereg keretei között is.

A szegedi ellenforradalmi hadsereg árkász zászlóaljának orvosfőnöke, aki a fehér Hadügyminisztérium közlése szerint „kimondott kommunista", úgy „kezelte" a zászlóalj embereit, hogy azok közül többen „egészségügyi okokból" elbocsátásukat kérték.[79] — Ugyancsak a szegedi fehér hadseregben történt, hogy a bemutató szemle alkalmával több tiszt nem volt hajlandó az esküt letenni. Részben nyíltan megmondták, hogy ez teljesen ellenkezik nézeteikkel, részben pedig arra hivatkoztak, hogy nem esküsznek saját testvéreik élete ellen. Dr. Balla orvos például kijelentette, hogy „egy olyan társaságnak, amely legközelebbi hozzátartozóját (öccsét) üldözi és le akarja fogatni, nem esküszik. Inkább Oroszországba szökik!"[80]

[75] V. U. 1919. március 29., április 1., 6., 20.
Vörös Katona (a következőkben: V K.) 1919. április 7., 11.
[76] V. U. 1919. április 11.
[77] V. U. 1919. május 31.
[78] HIL. TK. iratai 45. cs. 149. sz. 1919. május 2.
[79] HIL. HÜM. (D. 9.) 984/HÜM. Bizalmas közlések. 1919. július 1.
[80] HIL. HÜM. (D. 9.) Napi hírek és bizalmas jelentések. 1919. június 19—30. VI. 27.

Hasonló esetekről szinte nap, mint nap siránkoznak a különféle ellenforradalmi jelentések. Egy tartalékos főhadnagy tiszttársai előtt kijelentette, hogy teljes mértékben osztja a munkásosztály nézeteit, s mivel Szegeden most reakciós kormány alakult, ő azt nem hajlandó fegyverrel támogatni.[81] Egy másik tartalékos főhadnagy, összekötő tiszt, arra a kérdésre, hogy miért nem viseli a nemzetiszínű jelvényt, amikor állásánál fogva a legjobban volna hivatva a „nemzeti eszmének" e színek viselésével szolgálatot tenni, kijelentette, hogy jelvényt majd akkor visel, ha szabad lesz azt hordani, amilyent mindenki akar![82]

Annak az értelmiségnek, mely fegyverrel kezében, a hátországban vagy az ellenség által megszállt területeken a Vörös Hadsereg győzelme érdekében munkálkodott, természetesen csak egy kisebb része volt meggyőződéses, képzett kommunista. Igen sokakat — közöttük számos régi tisztet — nemcsak társadalmi helyzetük és anyagi érdekeltségük állított a Vörös Hadsereg oldalára, hanem a hazaszeretet is. Ez a hazaszeretet nem volt még igaz, a proletárnemzetköziség eszméjével párosult hazaszeretet. Burzsoá nacionalizmus nyomta rá még arra a bélyegét. De e nacionalista értelmiség világosan láthatta a világháborút követő eseményekből, majd a Tanácsköztársaság idején a burzsoázia hazaárulásából, hogy az ország függetlenségét, a magyarlakta területek épségét, csakis a kommunisták akarják és képesek megvédeni.[83]

Ezek a becsületes, hazafias értelmiségiek nemcsak értékes szaktudásukat, lelkesedésüket állították a Vörös Hadsereg szolgálatába, hanem gyakran életüket és vérüket is feláldozták a Magyar Tanácsköztársaság védelmében.[84]

Maga Stromfeld Aurél, a Vörös Hadsereg legendás hírű vezérkari főnöke sem volt még a Tanácsköztársaság idején a proletárdiktatúra híve. Stromfeld, a volt monarchiabeli hivatásos tiszt, kizárólag hazafiúi érzéstől indíttatva vezette győzelemről győzelemre a Vörös Hadsereget a területrabló imperialistákkal szemben.[85]

A proletárdiktatúra feladata lett volna, hogy bennük az igazi, szocialista hazaszeretetet kialakítsa; ez viszont a Tanácsköztársaság fenn-

[81] Névszerint: Bach Arthur 46. gy. ezredbeli t. fhdgy. HIL. HÜM. 180/919, i. sz.

[82] Schuck t. fhdgy. HIL. HÜM. (D. 9.) 984/HÜM. Bizalmas közlések 1919. július 7.

[83] Breit, az ellenforradalom hadtörténésze — persze más összefüggésben —, magyarázatot keresve e nacionalista értelmiségnek a Tanácsköztársaság idején tanúsított magatartására, ezt írja „. . . sok valóban hazafias érzésű és gondolkozású tisztünk, csak azért nem vonta ki magát a szolgálat alól, mert ettől várták az ellenség leggyorsabb kiverését és a nemzeti ügynek is lényeges szolgálatát." (Idézi: A Rákosi-per. 419. old.)

[84] A Rákosi-per. 422—423. o.

[85] *Nagy Kálmán*: Stromfeld Aurél a Magyar Vörös Hadsereg vezérkari főnöke. Századok. 1951. 1—2. sz. 215. o.

állásának rövid néhány hónapja alatt lehetetlen volt. A legjobbak, közöttük Stromfeld Aurél, a Tanácsköztársaság bukása után, az ellenforradalmi korszakban, annak közvetlen hatására lettek szocialistává.

IV.

A magyar *ifjúság* 19 hősi napjaiban méltóan viselkedett példaképéhez, a szovjet ifjúsághoz és nagy elődéhez, a 48-as ifjakhoz. A ifjúság, amely „mentes minden régi tehertől s könnyebben magáévá teszi a lenini útmutatást, mint bárki más" (Sztálin), számtalan példával bizonyította be ragaszkodását ahhoz a rendszerhez, mely elsőízben adta meg neki a szabad fejlődés lehetőségét.

A monarchia idején az ifjúmunkásnak még a felnőtt munkásnál is rosszabb volt a helyzete. Ifjúmunkások ezrei tengődtek munka nélkül. A fiatalok csak igen kis hányadának volt meg a tanulási lehetősége (e kis hányad is túlnyomórészt az uralkodóosztály gyermekeiből tevődött ki); a munkás- és parasztifjúság túlnyomó része a felnőttekhez hasonló feltételek között, de jóval kevesebb bérért, látástól vakulásig dolgozott. A legjobb esetben — tanoncként — a mester felesége helyett végezte a házimunkát, gondozta az apróságokat, s bére a szegényes élelmen kívül elsősorban nyaklevesekből állott.

Az ifjúmunkás vagy parasztfiatal a legelemibb szabadságjogokkal sem rendelkezett: a fiataloknak még választójoguk sem volt.

A jogfosztottság, nyomor, munkanélküliség következtében sok fiatalnak nem maradt más lehetősége, mint a kivándorlás.

A Tanácsköztársaságban gyökeres fordulat állott be az ifjúság életében. A proletárdiktatúra legnagyobb kincsének a jövő reménységét, az ifjúságot tartotta. Az iskolák kapui szélesre tárultak a tanulnivágyó munkás- és parasztfiatalok előtt. Rendeződött az ifjúmunkások helyzete: törvényesen szabályozták munkaidejüket, egyenlő munkáért a felnőttekkel egyenlő bért kaptak. A munkáltatót kötelezték, hogy tanulóját *kizárólag* szakmájában foglalkoztassa, és kategórikusan megtiltották a testi fenyítést. 18 éves kortól kezdve — nemré való tekintet nélkül — választó és választható volt minden fiatal.

Az ifjúság az új életet jelentő intézkedéseket a Tanácsköztársaság fennállásának egész ideje alatt forradalmi magatartásával hálálta meg. Soha egy pillanatra sem került az ellenforradalmárok vagy a jobboldali szociáldemokraták uszályába. A június 22—24-én megtartott ifjúmunkás kongresszuson például minden kérdésben a következetesen baloldaliak, forradalmárok álláspontja diadalmaskodott.[86]

[86] I. P. 1919. június 29.
Réti László: 1918/19-es forradalom Magyarországon. A Magyar Tanácsköztársaság. Lásd: Előadások a Magyar Munkásmozgalom Történetéből. MMI. Budapest, 1951. 34. o.

Ez a következetesen forradalmár ifjúság, amikor szükség volt rá, — és hozzá kell tennünk — amikor tehette, a Vörös Hadsereg tagjaként, fegyverrel védte proletárhazáját. A fenyegető veszély hatására már április végén egyre-másra lépnek be ifjak kollektíven a Vörös Hadseregbe; így az újpesti ifjúmunkások és diákok; a tanítók szakszervezetének ifjúmunkás szakosztálya.[87] Fegyvert fogtak azok a 18 éven felüli fiatalok, akik az Ifjúmunkások Országos Szövetségének központjában dolgoztak, valamint nagyrészt az Ifjú Proletár c. napilap nyomdai dolgozói is. Szombathely városában 300 középiskolás jelentkezett szolgálattételre a Vörös Gárdába.[88]

Az ifjúmunkások arra számítottak, hogy majd külön ifjúmunkás vörös századokat szervezhetnek a Vörös Hadseregen belül,[89] erre azonban mégsem került sor. Az ifjúmunkások hősi lendülete elakadt a hivatalokban ülő bürokraták, ellenforradalmárok mesterkedésein. Sok fiatal viszont túlságosan fiatal korára való tekintettel nem kerülhetett be — bármennyire szeretett volna is — a Vörös Hadseregbe. Ezért azután az ifjúmunkások és tanulók közül sokan megszöktek otthonról, eltagadták korukat, így igyekeztek a proletár hadsereg soraiba állni. Ék Sándort, Népköztársaságunk Kossuth- és Munkácsy-díjas érdemes művészét, aki a Tanácsköztársaság napjaiban szintén ifjúmunkás volt, sem vette fel fiatal kora miatt a Vörös Hadsereg soraiba a sorozóbizottság, csak úgy sikerült mégis bevonulnia, hogy ismerte a Vörös Hadsereg egyik szervezőjét.[90]

Hogy hány ifjú hős harcolt számszerint 19 hadseregében, ma még nem tudjuk pontosan. De hogy sokan lehettek, azt bizonyítja az is, hogy külön rendeletben kellett szabályozni a Vörös Hadseregben szolgálatot teljesítő főiskolai hallgatók és középiskolás diákok tanulmányi szabadságának, vizsgáinak kérdését.

Azok az ifjúmunkások, akik idősebb testvéreikkel együtt az üzemekből kikerültek a frontra, bebizonyították, hogy hű fiai a Tanácsköztársaságnak.

Ifjúmunkások is részt vettek Salgótarján védelmében, s a harcszünetekben az Ifjú Proletár-on keresztül felhívást intéztek otthonmaradott ifjúmunkás társaikhoz: dolgozzanak a gyárakban helyettük is. Ugyanilyen felhívást tettek közzé a Vörös Tengerész Dandár román fronton küzdő ifjúmunkásai.[91]

A számtalan ifjú hős közül, akik életüket adták a Vörös Hadsereg győzelméért, csak egyet nevezzünk meg: Kovács Hugó ifjúmunkás a

87 V. K. 1919. április 22.
88 Szabad Ifjúság. 1954. március 21. A hős 133 nap.
89 Nyugatnémetországi Ifjú Proletár (a következőkben: NyIP.) 1919. május 8.
90 Harcos hónapok emlékéből. Elmondta: Ék Sándor Kossuth- és Munkácsy-díjas érdemes művész Szabad Ifjúság. 1954. március 21.
91 I. P. 1919. május 18., június 1.

győztes miskolci csatában a kommunizmus diadaláért ifjú életét áldozta fel.[92]

A 19-es ifjak nem egy olyan tettet hajtottak végre, amely még ma, több mint 35 esztendő elmúltával is lelkesítőleg hathat ifjúságunkra.

A fehérgárdisták garázdálkodásának esett áldozatul Sándor Ernő, a VII-c. ifjúmunkás-csoport tagja. Sándor Ernő a budapesti dunaparton járt éppen, amikor fehérgárdistákkal találkozott. Azok felszólították: lépjen be a fehérgárdába. Sándor Ernő ezt megtagadta. Az ellenforradalmárok erre az ifjúmunkást agyonlőtték. A fiatal hős életét áldozta fel, de nem lett áruló.[93]

Ilyen fiatal hős volt a 14 éves kis Gelberg Miklós is. Gelberg Miki korábban Nagyváradon élt, ahol az ifjúmunkás-csoportok egyik leglelkesebb vezetője volt. Amikor a románok betörtek Váradra, a szőke kisfiú a vörös csapatokkal együtt Budapestre jött; s itt az egyik vörös alakulathoz csatlakozott. Amikor bekövetkezett a monitorlázadás, s a monitorok a Margithídnál voltak, a védőcsapatokkal együtt a kemény, harcos kis legény is kiment a Dunához. A kis, sovány fiúcska négy kézigránátot dobott el, az egyik beletalált a Pozsony monitor kéményébe, s a kémény felrobbant. Gelberg Miklós hősi tette nagymértékben elősegítette a monitorlázadás leverését.[94]

Azok az ifjúmunkások pedig, akik még kicsinyek és gyengék voltak, s így nem vehettek fegyvert a kezükbe, a gyárakban és üzemekben, a munka frontján igyekeztek pótolni a fronton küzdő felnőttek munkáját.[95]

Igy segítette 1919 ifjúsága Vörös Hadseregét küzdelmes harcaiban.

V.

A Magyar Tanácsköztársaság 1919 augusztus 1-én, az imperialisták csapásai alatt elbukott. A dolgozó nép azonban nem felejtette el Vörös Hadseregét. Még azok is, akik közömbösek voltak a proletárdiktatúrával szemben, a fehér-terror kegyetlenkedéseinek, népnyúzó politikájának hatására ráébredtek arra, hogy mégis jobb lett volna kitartani a Tanácsköztársaság mellett.[96]

A parasztságnak a fehérekkel való szembefordulására jellemző, hogy a móri parasztok augusztus első napjaiban csak napi 30 korona zsold ellenében hajlandók polgárőrséget szervezni.

A munkásosztály számottevő rétegei pedig egyenesen a proletárdiktatúra feltámadásában reménykedtek. Ebben különösen kitűntek a

92 I. P. 1919. június 8.
93 I. P. 1919. július 20.
94 I. P. 1919. június 29.
95 I. P. 1919. június 1.
NyIP. 1919. május 8.
96 Pl. HIL. HÜM. (D. 9.) 812/17. sz. 5. a oszt. 1919.

bányászok. Komló, az első szocialista bányaváros büszke lehet múltjára. A bányászok augusztus első napjaiban megtagadták a fegyverek átadását, számítva arra, hogy lesz még egyszer munkás-világ az országban.[97]

A tatabányai bányászok között augusztus közepe táján olyan hírek terjedtek el, hogy a Bakonyban 80 ezer vörös katona rejtőzik, akik az időt várják a küzdelem újrafelvételére. Ugyanezen időben a bányában nagyarányú tűzvész tört ki...[98]

De nemcsak a bányászok, hanem a munkásosztály többi rétege is hasonló magatartást tanúsított a fehér-terror első napjaiban. Pápán, Magyaróvárott a munkások, a politikai megbízottak és a szökött vörös katonák vezetésével, megpróbáltak szembeszegülni a fehérek uralmának.[99]

Miskolcon pedig augusztus második felében is még nagymennyiségű fegyver (több mint ezer darab) volt a munkások, elsősorban a vasgyáriak és a vasutasok kezén. A hazaáruló ellenforradalmárok rémülten hívják fel erre a körülményre a hódító román csapatok térparancsnokságának figyelmét, s azt javasolják, hogy tartsanak az — ellenforradalom számára — megbízhatatlan munkásoknál a „közbiztonság érdekében" házkutatást.[100]

Hogy a miskolci munkások fegyveres ellenállására mégsem került

[97] A rendszerváltozás vidéken. Budapesti Közlöny. 74. sz. 1919. augusztus 10.

[98] HIL., HÜM. (D. 9.) Miniszterelnöki sajtóosztály vidéki csoport. Helyzetkép 1919. augusztus 18. d. e.

[99] A rendszerváltozás vidéken.

[100] Az alábbiakban teljes terjedelmében közlöm az errevonatkozó okmányt: „51/919. fp. aug. 22. A román Csapatok Térparancsnokságának, Miskolc. Megállapítottam, hogy midőn 1918. nov. 1-én a magyar forradalom kitört és a polgárőrség címe alatt a rendőrfőkapitány a munkásokat felfegyverezte, körülbelül 1800 fegyver osztatott szét. A fegyvereket leginkább a vasúti műhelyben szolgáló és vasgyárban dolgozó, de Miskolczon lakó vasas munkások kapták. Az 1800 db fegyvernél azonban jelentékenyen nagyobb mennyiség jutott a közösség birtokába, mert a harctérről hazatérő igen sok katona magával hozta fegyverét és ezt senki nem ellenőrizte. Én a munkások kezén lévő fegyverek számát 2500 drb-ra becsülöm. Később a polgárőrség feloszlott; beszolgáltattak mintegy 800 drb fegyvert s ezen fegyverek legnagyobb része meg is volt, részint a vörös őrség kezén, részint a rendőrség őrizetében, mint ilyen a megszállás következményeként a térparancsnokságnak beszolgáltatott. A különbségül jelentkező 1700 drb fegyver azonban a Térparancsnokságnak ily mennyiségben kiszolgáltatva nem lett. Tudomásom szerint a beszolgáltatott szám néhány száz darabnál többet nem tesz ki! Ezen fegyverek megbízhatatlan egyéneknél kétségtelenül el vannak dugva. Valószínű, hogy ezen eldugás az ú. n. vasúti Kolónia és a város felső részén, hol a vasgyári munkások laknak, történhetett. A közbiztonság érdekében javalatosnak tartanám, hogy a fegyverek után az általam megjelölt területen házkutatások foganatosíttassanak. Nézetem szerint leghelyesebb az volna, ha a házkutatást a román katonaság és mi katonai csendőrségünk egy összeállított különítménye foganatosítaná egy rendőrtisztviselő vezetése alatt. Információul megjegyzem, hogy annak idején a fegyver szétosztást a városi főkapitány eszközölte, de ez idő szerint kimutatás nincs arról, hogy ki kapott fegyvert és ki adta vissza,

A házkutatás eredménye előre nem látható, de valószínű, hogy az eljárásnak eredménye lesz; de ha nem volna is eredménye, eredményül nyugodtan fogadhatjuk el azon hatást, melyet az ily komolyan végrehajtott akció kelt.

M. — 919. VIII/23."

Miskolc. Megyei Lt. eln. o. — 1920. 51/919. fp. aug. 22.

sor, annak oka a forradalmi hullám hanyatlása, a fehér uralom egyre fokozódó megszilárdulása, a küzdelem kilátástalansága volt. Mindenesetre a fegyverek elrejtésének puszta ténye is azt bizonyítja, hogy a miskolc—diósgyőri munkások kitartottak a Vörös Hadsereg mellett.

A magyar nép az elnyomatás keserű éveiben dalaiba fonta a Vörös Hadsereg emlékét, s fájó szívvel, de bizakodva gondolt arra, lesz még szabad a magyar nép, lesz még saját véréből és húsából sarjadzott hadserege.

Megállj pajtás, megérjük még,
Elindulunk újra.
Mint a szélvész, úgy csapunk le
Majd a burzsujokra.
Lobog már a vörös zászló,
Állj te is alája,
Útni fog a burzsujoknak
Hej, a végórája![101]

101 A néppel tűzön vizen át. Szépirodalmi könyvkiadó. 1951. 291. o Tizenkilences és emigrációbeli katonadalok, 4.

A DOLGOZÓ HONVÉD

*Az 1. Honvéd Műszaki Hadosztály, később Műszaki Vezetési Törzs Magyarország újjáépítésében és a népi demokrácia megalapozásában kifejtett küzdelmei és teljesítményei 1945—1947**

Molnár Pál mérnök,
a magyar néphadsereg nyugalmazott altábornagya

I.

Egy néhány percre gondoljunk vissza az 1945. év elejére. Magyarország háború által feldúlt terület. Lakossága a hosszú második világháborúban teljesen kimerült. Értékeit a náci fasiszták és magyarországi bérenceik kifosztották, javarészt nyugatra hurcolták. Mindenfelé felrobbantott hidak, szétrombolt sínpárok, megsemmisült állomásépületek, kidőlt távírópóznák, felszaggatott úttestek, szétszórt aknák és még fel nem robbant lövedékek, elsüllyesztett vízijárművek és elaknásított víziutak fogadnak bennünket. Az ország pusztulása az igazságtalan háború lángragyújtóit, a német fasisztákat és a horthysta uralkodóosztályt vádolja.

A rombolások mértékéről az alábbi számadatok adnak hozzávetőleges képet:

a) elrombolt közúti híd 1424 darab 27 504 m összhosszban,
elrombolt vasúti híd 848 darab 18 964 m összhosszban.

b) Vasúti felépítmény: 4141 km vágányzat, 5330 váltócsoport.

c) Hajózás: Magyarország területén elsüllyedt és magyar tulajdont képező hajók: 2 db oldalkerekes személyszállító gőzös, 12 db csavargőzös, 15 db vontatógőzös és motoros, 46 db uszály- és tartányhajó, 27 db állóhajó.
Magyarország területén elsüllyedt, de idegen országokban lajstromozott hajók: 20 db vontatógőzös vagy motoros, 69 db uszály- és tartányhajó.

d) Híradás: A hálózati és postaműszaki berendezés 75%-a elpusztult, a rádióberendezések 100%-ban megsemmisültek. A fővárosban egyedül 50 000 állomás központi kapcsológépei semmisültek meg,

* Kivonat a szerzőnek hasonló című, a Magyar Történelmi Társulat 1954. évi pályázati felhívására írt, III. díjat nyert történelmi tanulmányából.

melyek újjáépítése — költséget és munkaidőt tekintve — két új Duna-híd megépítésének teljesítményét jelenti.

Nem lehet tehát csodálkozni, hogy a felszabadulás után minden becsületes magyar emberben felmerült a kérdés: vajon fog-e a romokon valaha is magyar élet sarjadni, s ha igen, meddig fog az tartani, amíg ez bekövetkezhet?

A mélyrezuhanás után elemi erővel tört fel a romok alatt szunnyadó élniakarás és a vágy a rendezett, biztosított életformák után. „3 év alatt újjáépítjük az országot" hangzott el ekkor a Magyar Kommunista Párt felhívása, amely mozgósította a tömegekben szunnyadó, de tettekre feszülő erőket és világos utat mutatott az újjáépítés csodájának megvalósítására.

A mélyről feltörő életösztön, a dolgozó erők mozgósítása és a párt iránymutatása hívta azután életre a MŰSZAKI HADOSZTÁLY-t is, melynek létrehozásában az oroszlánrész a Közlekedési Minisztériumot illeti meg, ahol a kommunisták befolyása kezdettől fogva erőteljesen érvényesült.

Az akkori viszonyok között ugyanis csak egy ilyen műszaki erő volt biztosíték arra, hogy a megindult újjáépítésnél:

a) biztosítani lehet a leromlott munkamorál által kieső teljesítményeket,

b) a munkákban súlyt lehessen képezni,

c) az újjáépítést az összes beteg gócokon egyidejűleg lehessen megkezdeni és végrehajtani, és végül

d) tervszerűen lehessen minden vonalon dolgozni.

II.

A szovjet hadvezetés a magyarországi hadműveletek alatt a mozgási és közlekedési nehézségek leküzdésére magyar hadifoglyokból, magyar tisztek parancsnoksága alatt, 2 vasút- és hídépítő dandárt állított fel, melyek 1945. június 13-ig a szovjet vezérkar irányítása alatt voltak és a szovjet műszaki alakulatokkal vállvetve működtek együtt. Ezeket a dandárokat Magyarország teljes felszabadítása után a Szövetségközi Ellenőrző Bizottság bizalomra való megértéssel a magyar újjáépítési munkáknál való felhasználás végett a magyar kormánynak rendelkezésére bocsátotta. Egyben ezeknek az alakulatoknak, mint nem fegyveres egységeknek az újjáépítés keretében való alkalmazási-irányítási jogát a magyar Közlekedési Minisztérium, míg a vezetést magát a magyar Honvédelmi Minisztérium hatáskörébe utalta. Utóbbi a dandárok átvételekor azokat átszervezte és 1 magyar vasút- és hídépítő dandárt (10 zj.), 1 magyar híradóépítő dandárt (5 zj.) és 2 magyar vasútbiztosító zászlóaljat alakított belőlük. Ezek az alakulatok önkéntes jelentkezés alapján a fogolytáborokban lettek a rendelkezésre álló, nagyon vegyes összetételű és kiképzési fokon álló, mindenféle fegyvernemhez tartozó ember-

anyagból összeállítva. A parancsnokok zöme műszakilag teljesen képzetlen volt. Szökések valamennyi egységnél napirenden voltak.

1945 október 15-én a Honvédelmi Minisztérium az előzőkben felsorolt alakulatokat átszervezte és megalakította az 1. HONVÉD MŰSZAKI HADOSZTÁLY-t, amely 1 vasútbiztosító ezredből, 6 vasút- és hídépítő zászlóaljból és 4 híradó építő zászlóaljból állott. A hadosztály hadrendjét az alábbi ábra szemlélteti.

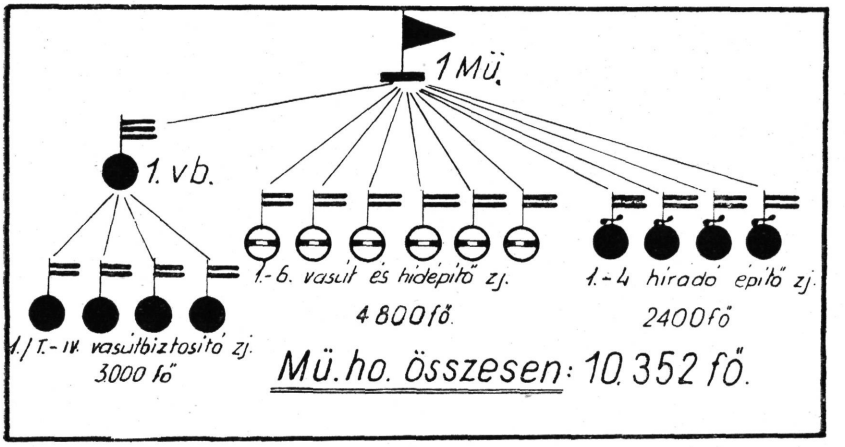

1. ábra.

1946 VIII. 15-én a Honvédelmi Minisztérium a hadosztályparancsnokság elnevezését „Műszaki Vezetési Törzs"-re változtatta meg, majd 1946 XI. 1-ével az ország pénzügyi stabilizálásának megtörténte és egy közbenső újabb és átmeneti átszervezés után a Műszaki Vezetési Törzs hadrendjét

1 utászzászlóalj,
1 hajós osztály és
2 önálló aknakutató század erősségben véglegesíti.

A 2 aknakutató századot újonnan kellett megszervezni. A fent idézett rendelettel egyúttal az egész ország lőszer- és aknamentesítésének egységes és tervszerű irányításával a Műszaki Vezetési Törzs parancsnokát bízta meg.

A két önálló aknakutató század felállítása 1946 november 25-ig megtörtént és ezzel a Műszaki Vezetési Törzs és alárendelt alakulatainak személyi helyzete a parancsnokság felszámolásáig állandósul.

A Műszaki Hadosztály egyes átszervezési ütemeit a 2. sz. ábra mutatja.

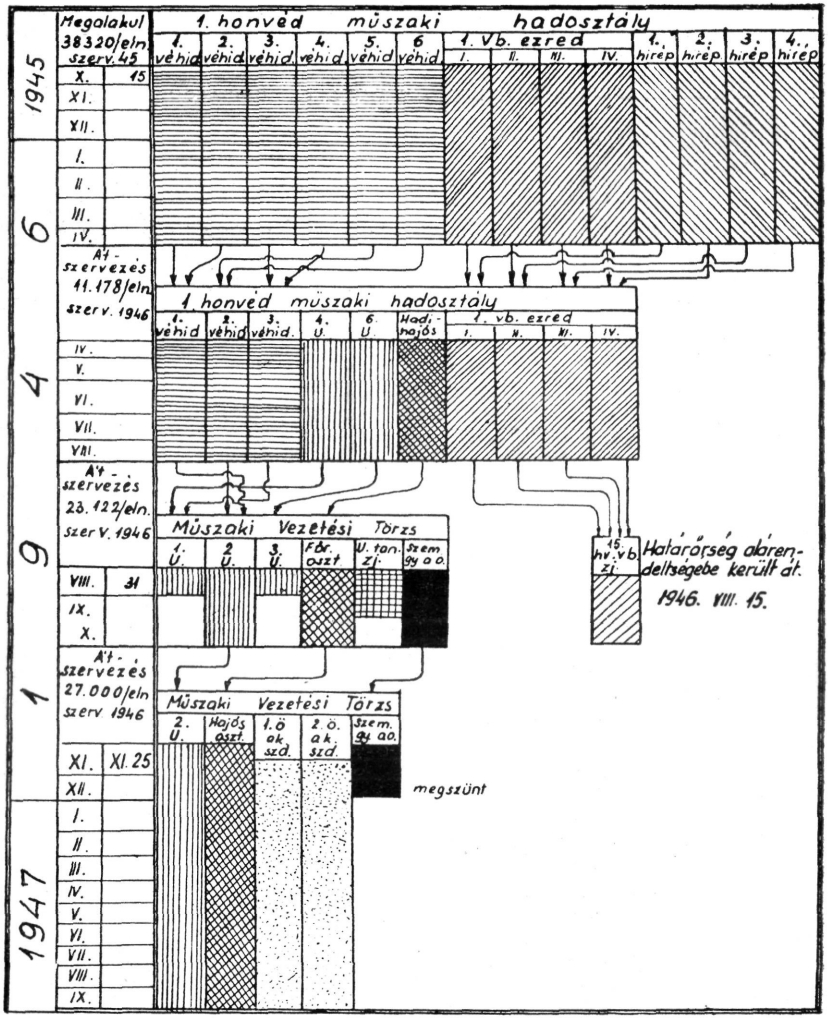
1945
1946
1947
Megalakul 38320/eln szerv. 45
1. honvéd műszaki hadosztály
1. véhid
2. véhid
3. véhid
4. véhid
5. véhid
6 véhid
1. Vb. ezred
I.
II.
III.
IV.
1. hírép
2. hírép
3. hírép
4. hírép
X. 15
XI.
XII.
I.
II.
III.
IV.
Át-szervezés 11.178/eln szerv. 1946
1. honvéd műszaki hadosztály
1. véhid
2. véhid
3. véhid.
4. U.
6. U.
Hadi-hajós
1. vb. ezred
I.
II.
III.
IV.
IV.
V.
VI.
VII.
VIII.
Át-szervezés 23.122/eln. szerv. 1946
Műszaki Vezetési Törzs
1. U.
2 U.
3. U.
Főr. oszt
U. tan. zj.
Szem gy a o.
15. hv. vb. zj.
Határőrség alárendeltségebe került át.
1946. VIII. 15.
VIII. 31
IX.
X.
Át-szervezés 27.000/eln szerv. 1946
Műszaki Vezetési Törzs
2. U.
Hajós oszt.
1. ö. ak. szd.
2. ö. ak. szd.
Szem. gy. a o.
XI. XI. 25
XII.
megszünt
I.
II.
III.
IV.
V.
VI.
VII.
VIII.
IX.

2. ábra.

A Műszaki Hadosztály megalakulásakor a tiszteknek és tiszthelyetteseknek átlagban 32%-a, a legénységnek pedig csupán 5%-a volt szakképzett. Ez az arányszám meglehetősen alacsony egy olyan seregtestnél, mely teljes egészében a szakképzettségre épült fel. Új bevonulásokkal sem igen változott a helyzet, sőt talán romlott, mert akiknek képzettségüknél vagy rátermettségüknél fogva a polgári életben elhelyezkedési lehetőségük volt, azok különböző jogcímeken vagy felmentést kaptak, vagy az akkori körülmények között egyáltalán be sem vonultak. Sok szakképzett tiszt és tiszthelyettes bújt meg a különböző kiegészítő és bevonulási központ parancsnokságoknál. A legénység szakképzett része pedig az öreg, már hosszú időt leszolgált, háborúfáradt emberekből tevődött össze. Így, amikor ezek szociális és egyéb méltányossági okok miatt leszerelésre kerültek, a szakképzettség 2%-ra, tiszteknél és tiszthelyetteseknél átlagban 22%-ra csökkent.

Voltak, akik önként jelentkeztek a Műszaki Hadosztálynál szolgálattételre; ezek jelentős része olyan lelkes fiatalokból állott, akik már megértették a hadsereg megváltozott szellemét és az országépítés fontosságát és magukévá tették a demokrácia célkitűzéseit. De voltak olyanok is, akik csak azért jelentkeztek önként vagy tettek eleget a behívási parancsnak, akik a munka elől vagy egyéb okok miatt a katonaságnál reméltek menedéket találni. Ezek legfőbb gondja a leszerelés, majd pedig később a hadseregből való menekülés. Így a hadosztály létszáma soha nem tudta elérni még papíron sem a rendszeresített létszámot, ami bizony nagyon megnehezítette a hadosztály működését.

1945. november 22-én a honvédelmi miniszternél tartott tájékoztatómban az alábbiakat jelentettem:

„A hadosztály megalakulásának végleges határideje XI. 3-ban volt megállapítva. Ezt a határidőt több, előre nem látható ok miatt nem lehetett betartani. Éspedig:

a) A bevonulások idejével egyidejűleg elrendelt vasúti vonalzárlat miatt. b) Az október 26-án elrendelt létszámcsökkentés, amely bár végrehajtásra egyelőre nem került, a hadosztály megszervezését személyi téren igen nagy mértékben akadályozta és akadályozza még a mai napig is. c) A vasútbiztosító ezred parancsnoka és a zászlóaljparancsnokok még mindig nincsenek kinevezve, d) A bevonulási morál teljes hiánya. e) A személyi összeköttetések és a híradó eszközökkel való összeköttetés teljes hiánya, a gépkocsi hiány és egyéb ismert technikai nehézségek. f) A kellő propaganda és hangulatkeltés teljes hiánya. g) A kiegészítő parancsnokságok és bevonulási központok elégtelen felkészültsége ahhoz, hogy igazságos bevonulási, illetve behívási rendet tudjanak tartani. Zsíros parasztok, kupecek, feketézők és fiaik sokszor felmentést kaptak anyagi ellenszolgáltatás ellenében."

1945. év végén a Műszaki Hadosztály meglévő, átlagban 74%-os

állományából szökésben volt 15%, szabadságon és kórházban 25%; így a rendszeresített létszámnak csupán 34%-a volt produktív és ezzel kellett feladatainkat megoldani.

III.

A Műszaki Hadosztály alakulatainál a megalakulás időpontjában munkafegyelemről és katonai fegyelemről még beszélni is alig lehet. A fegyelem fenntartására a rendelkezésre álló fegyelmi fenyítő hatalom nem kielégítő, a megtorlásra valóban alkalmas büntetések kiszabását a megfelelő rendelkezések hiánya és a hadbíróság által mérlegelt enyhítő körülmények gátolták. De nem szabad azt sem elfelejtenünk, hogy az 1945 novemberében még szolgáló vagy szolgálatkötelezettek zöme egy teljesen szétvert hadseregnek, a Horthy-rendszer haderőinek hadifogságba esett tagjai voltak, akik a katonai szolgálattal szemben nem igen ismertek gátlásokat és megfelelő demokratikus nevelésben még nem részesültek.

A fegyelmi helyzet egyre súlyosabb lesz és 1945 december 17-én, amikor a honvédelmi minisztert kihallgatásom alkalmával szóbelileg tájékoztattam, a ruházati, élelmezési és illetményellátási állapotok miatt a szökések száma már veszedelmes méreteket ölt. Az előbb felsorolt anyagi hiányosságokhoz járult az is, hogy a Szövetségközi Ellenőrző Bizottság az 1. Műszaki Hadosztály alakulataira szabadságolási tilalmat rendelt el, mert a Duna és Tisza átjárókat fenyegető jég- és árvízveszélyre való tekintettel a Műszaki Hadosztály teljes létszámú és állandó készültségére feltétlenül szükség volt. Végül és nem utolsósorban a tömeges szökéseket elősegítették azok a kétkulacsos tisztek és tiszthelyettesek is, akik a Horthy-hadseregben a fegyelem fenntartására a legkíméletlenebb eszközöktől sem riadtak vissza, míg a demokratikus honvédségben részben félelemből, részben demoralizáló hátsó gondolattól vezetve, „jó ember"-nek mutatkoztak és a fegyelem minimumát sem követelték meg. Így történt azután, hogy az alakulatok legénysége — mint arról bizalmas jelentésekből tudomást szereztem — attól sem riadt vissza, hogy, amennyiben a várva-várt karácsonyi szabadságkedvezményben nem részesülne, tömegesen hagyja el beosztását.

Minthogy a fentiekben vázolt bajoknak s a fenyegető még nagyobb veszélynek megelőzésére megfelelő rendészeti eszközökkel nem rendelkeztem, sem pedig a veszély valóraválása esetén az elrettentésre is alkalmas megtorló intézkedéseket — megfelelő rendelkezés híján — foganatosítani nem állt módomban, szükségesnek tartottam szóbeli jelentésem írásbeli megismétlését, kérve a honvédelmi minisztert olyan intézkedések sürgős életbeléptetésére, amelyekkel ez a helyzet leküzdhető és a honvédek meggyőzhetők arról, hogy az ország közös érdeke — ha áldozatot követel is — előbbre való minden egyéni érdeknél.

Tájékoztatásom után dr. Tombor Jenő, akkor honvédelmi miniszter

rádiószózatban fordult a Műszaki Hadosztály katonáihoz, melyben a szökésben lévőknek amnesztiát ígért arra az esetre, ha szolgálattételre önként jelentkeznek. Ennek a rádiófelhívásnak eredménye volt ugyan, azonban még így is, 1946. év január havában 500, februárban 350, márciusban pedig 250 új bűnügy érkezett be a hadosztály hadbírósághoz, melyek zöme szökés és önkényes eltávozás volt.

A mélypontra süllyedt fegyelmi helyzetben csak akkor állt be javulás, amikor igazságos leszerelési renddel az ok meg nem szűnt. Az újoncok bevonulása után, tehát csak 1946 októberétől beszélhetünk kifogástalan és normális katonai fegyelemről. De meg kell mondanom azt is, hogy a legénység között jelentős számban voltak olyanok, akik lelkesen és magasfokú hazaszeretettől áthatva, példájukkal másokat is magukkal ragadva és lelkesítve vették ki részüket még a legmostohább viszonyok között is az újjáépítés nehéz munkájából.

A meglazult fegyelmi helyzetet az első pillanatban hajlandók lennénk a vesztett háború utáni katonai téren szükségszerűen jelentkező antimilitarista felfogás számlájára írni. Pedig ez nem így volt. Hiszen az első világháború után a magyar Vörös Hadseregbe a munkások, parasztok tízezrei léptek be önként és harcoltak és védték a proletárdiktatúrát a hazánkba betört intervenciós erőkkel szemben. A legénység laza katonai felfogásának okát egészen máshol kell keresnünk. Éspedig:

a) A hadosztály zömmel szovjet hadifogságból a műszaki munkákra szabadon bocsátott legénységből állott. A háborúfáradt, sokszor idős és családos embereket nem volt szabad leszerelni és az egyszerű észjárás ebben elviselhetetlen kényszert látott.

b) A hadosztálynál is szinte törvényszerűen jelentkezett a minden háború után erőteljesen lábrakapó pacifista hangulat.

c) De a legfőbb ok volt az a siralmas anyagi helyzet, amelyre még részletesen ki fogok térni. A jognak és a kötelességnek az egyensúlya fel volt borulva, a szolgálati kényszer alatt álló dolgozó honvédeknek a honvédség vezetősége nem biztosította azt a minimális anyagi ellenszolgáltatást, melyet biztosítani kötelessége lett volna. Rongyosan, tetvesen, télvíz idején is mezitláb, éhesen, sokszor már emberinek sem mondható elhelyezésben, inflált pénzzel, illetve még e nélkül sem katonai kényszer alatt állni... nem csodálható, hogy a honvédek nem lelkesedtek a katonai szolgálatért, az alkotó, termelő és újjáépítő nehéz fizikai munkában való tevőleges részvételért.

Nem húnyok szemet azok előtt a nehézségek előtt, amelyek az 1945 és 1946 években a demokratikus honvédségben anyagi téren fennállottak. De, sajnos, meg kell mondani, hogy az illetékes helyeken, főleg a Honvédelmi Minisztériumban hiányzott a kellő megértés és a segítő akarat ahhoz, hogy a hadosztálynál a dolgozó honvéd elviselhető emberi viszonyok között tölthesse be hivatását. Meg kell mondani, hogy a hon-

védelmi vezetés ebben az időben tele volt reakciós, népellenes és a saját erőnkből való talpraállástól irtózó elemekkel. Gyakran azt kellett éreznem, hogy egyenesen gátló erőkkel állok szemben, mely erők és fórumok a hadosztály rendeltetésével és teljesítőképességének minél magasabb fokra való emelésével nemcsak hogy nem értettek egyet, hanem egyenesen ellenségként állottak ott és akkor, ahol és amikor a sír szélén támolygó ország megmentéséről volt szó! Így azután energiánk nagy részét e reakciós és szabotáló erők kiparírozására voltunk kénytelenek elfecsérelni.

d) De magánál a Műszaki Hadosztálynál beosztott, javarészt a Horthy-hadseregben szolgált tisztek és tiszthelyettesek tekintélyes részének is korrupt volt a magatartása. Alárendeltjeik amúgy is szűkre szabott élelmezési cikkeinek ellopkodása, zugban való értékesítése, a sokszor durva és goromba bánásmód napirenden volt mindaddig, míg garázdálkodásaikat a törvény szigorával meg nem toroltam.

IV.

A nevelői intézmény a Műszaki Hadosztály történetében is jelentős szerepet játszik. Az új intézmény megszervezése a hadosztályon belül a zászlóaljak felállításával egyidőben történt meg. A megalakulás utáni első szakaszban a nevelők feladata a demokratikus hadseregbe nem való antidemokratikus elemek eltávolítása, a legénység érdekeinek fokozott megvédése, az alakulatokon belüli korrupciós jelenségek és tevékenységek leleplezése és a parancsnokok támogatása a munkafegyelem megszilárdítása, illetve megteremtése érdekében. Feladatuk volt továbbá ebben az időben a hadosztályparancsnokság nevelő osztálya által kidolgozott útmutatás alapján a nevelőórák megtartása, amelyre a foglalkozási időből naponta 1 óra volt biztosítva.

A hadosztály nevelő osztálya 1945 karácsonyára kiadja a hadosztály tájékoztató lapját, a „DOLGOZÓ HONVÉD"-et, mely az összekötőkapocs szerepét töltötte be a csapat, a nevelők és a parancsnokság között. Mint a nevelés egyik főeszköze, fontos szerepet játszott a demokratikus politikai szellemben való nevelés és az öntudatos munkafegyelemre való nevelés terén.

Már 1945 decemberében megalakultak a műszaki hadosztály csapatainál a pártszervezetek és ekkor kapta a Műszaki Hadosztály a fiatal „nevelő tiszteket", akik különböző tanfolyamok elvégzése után megkezdték a pártmunkát az egységeknél.

A nevelés és felvilágosító munka területén komoly segítő tényező volt egyes helyeken a szovjet csapatokkal való együttműködés, továbbá szerszámokkal való kisegítés olyan helyzetekben, ahol a dolgozó honvédnek a két kezén kívül más műszaki felszerelése nem volt.

A hadosztály siralmas anyagi ellátottsága természetszerűleg a nevelők munkáját is nehezítette, mert nehéz volt fegyelemről beszélni,

a munkateljesítmény fokozását propagálni ott, ahol a honvédek ruhája rongyos, bakancsuk lyukas, gyomruk pedig korog. A honvédelmi miniszter már említett rádióbeszéde jutalmakat, prémiumot ígért a becsületesen dolgozó, a szökésből önként visszatérő honvédek számára. Amint később látni fogjuk, a miniszteri adott szó beváltásáért felelős anyagi tényezők a Honvédelmi Minisztériumban ezt az igéretet is elszabotálták. Ebben az időben a nevelők feladata, akik legközelebb állottak a legénységhez lényegesen megnehezült. Olyan zászlóaljaknál, ahol a nevelő helyén volt, a szökések száma észrevehetően alacsonyabb volt, mint olyan helyen, ahol nem volt nevelő s ahol azután előfordult az is, hogy a munkához való kivonulási parancsot a legénység megtagadta.

A nyugatos tisztek eltávolítása után a nevelőknek a hadseregben maradt tiszteket is át kellett nevelni. Ekkorra azonban már a nevelői beosztásokba is többé-kevésbé hivatásuknak megfelelni tudó nevelők kerültek. A kezdeti nehézségek lassan megszűnnek, a szökések száma is csökkenni kezd, a munkafegyelem és teljesítmény is megjavul, ami elsősorban is az élelmezés és az anyagi ellátás megjavulásával és a korrupt parancsnokoknak a hadosztálytól való eltávolításával függött össze.

V.

Az előzőkben ismertetett és bizony elszomorító képet mutató fegyelmi viszonyokat alapvetően befolyásolta a hadosztály anyagi ellátottságának határozottan rossznak minősítendő foka.

A Műszaki Hadosztály 1945 október 15-én alakult meg. A hadifogságban összeállított dandárok csak a személyeket hozták magukkal a Műszaki Hadosztályba, s az átvett, teljesen lerongyolódott legénységi tömegeket először fel kellett ruházni, hogy valamiképp is alkalmasak legyenek az őszi és téli időszakban sem szünetelő újjáépítési munkákra.

Megindult tehát a harc az anyagért. Úgy igyekeztünk magunkon segíteni, ahogy tudtunk.

Hogy a nyugatról visszatérő csapatoktól a Dunántúl területén elvett ruházatból a kellő mennyiséget meg tudjuk szerezni, a Közlekedési Minisztérium egy motoros szerelvényt bocsátott a Műszaki Hadosztály rendelkezésére. Ezzel a hadosztály hadbiztosa és a MÁV egy összekötő tisztviselője a Komárom, Szombathely, Kaposvár vasútvonalak mentén lévő ruharaktárakból a gyűjtött anyagokat Budapestre szállították.

Sajnálattal kellett azonban tapasztalnom, hogy nem minden erre illetékes honvédségi szervtől és funkcionáriustól részesültünk olyan megértésben és támogatásban, mint amilyent a Műszaki Hadosztály az ország valódi érdekeinek megfelelően megérdemelt volna. Az alábbiakban csak néhány szemelvényt mutatok be, mert szükségesnek tartom az utókor számára legalább részben megörökíteni a nehézségeket, melyeket a dolgozó honvédeknek egy vesztett háború, egy dühöngő infláció és

nem utolsó sorban a bürokrácia sáncai között meghúzódó reakciós erők szabotálása okoztak.

a) A vasútbiztosító alakulatokat, főként a közellátás érdekeit és az utazó közönség személyes biztonságát szolgáló szerelvénykísérő őrségeket a hadosztály önerejéből hideg élelemmel ellátni nem tudta és így ezek a szó szoros értelmében *éheztek*. Hiszen az élelmezési adagváltságból a közismerten magas fekete árak miatt hideg élelmet, szalonnát vagy kolbászt beszerezni nem lehetett. Mindent elkövettünk ennek a lehetetlen helyzetnek megváltoztatására. Érintkezésbe léptem közvetlenül a Közellátási Minisztériummal, ahol megértették és méltányolták a Műszaki Hadosztálynak az újjáépítésben betöltött szerepét és feladatát és készségesen hajlandók is voltak segíteni. Feltételül csupán azt kötötték ki, hogy a Honvédelmi Minisztérium élelmezési osztálya néhány sorban írjon át hozzájuk, és fogadja el ebben az átiratban a Közellátási Minisztérium segítségét mintegy igazolását annak, hogy a Honvédelmi Minisztérium a hadosztály igénylését saját hatáskörében kielégíteni nem tudja.

Olyan világos és egyszerű ennek megértése és bizonyára mindenki magától értetődőnek tartaná, hogy a Honvédelmi Minisztérium élelmezési osztálya ezt az átiratot perceken belül kiadta. De nem ez történt! Nem tudtam azt az átiratot az élelmezési osztálytól kiverekedni, de nem is segítettek a maguk erejéből! Csak hadd éhezzenek azok a vasútbiztosítók, gondolták magukban a szabotálás eme nagymesterei! És a vasútbiztosítók a Honvédelmi Minisztérium élelmezési osztályának szabotáállása miatt tovább is éheztek...

b) A hadosztály alakulatai szétszórtan, csaknem az egész országban dolgoztak. Élelmezés szempontjából a területileg illetékes kerületi parancsnokságokhoz voltak utalva. Gyakori volt a panasz, hogy egyes kerületi parancsnokságok csak hüvelyeseket adnak dolgozó honvédeimnek, úgy, hogy heteken át az étlapon csak borsó és bab váltakoztak. Sőt a székesfehérvári kerületi parancsnokság az ő területén dolgozó hídradó építőszázadnak bármiféle élelmicikk kiszolgáltatását, még a babot és borsót is, egyszerűen megtagadta! Ezt a Honvédelmi Minisztériumnak is jelentettem, aminek kapcsán némi javulás állott be, de az ellátási nehézségek nem szűntek végleg meg. Ezért a hadosztályon belül egy külön anyagi ellátó szervet létesítettem, az ún. „ellátó szakasz"-t. Ennek feladata az lett volna, hogy a kerületi parancsnokságokhoz utalt és éhező alakulatokat a gyűjtött anyagokból, vagy e célra a közellátási hatóságoktól kiutalt anyagokból végszükség esetén kielégíthessük. De ez az igyekezetem is meghiúsult a Honvédelmi Minisztérium ellátó szerveinek szabotáló ellenállása miatt. Nem tudta az ellátó szakasz pl. a hideg élelmet legyártani, mert a H. M. élelmezési osztálya az ehhez szükséges vágóállatok kiutalását nem engedélyezte. Nem tudta a rossz ruházat központi javítását elvégezni, mert a H. M. ruházati osztálya szabotálta

az újjáépítést azzal is, hogy egyszerűen nem adott megfelelő mennyiségű javítóanyagot.

c) A ruházati helyzet 1945 októberében, amint már mondottam, egyszerűen siralmas. Raktári- vagy cserekészlet egyáltalán nincs, a dolgozó honvédeken pedig egy rend 2/10 értéknél is silányabb rongyos koldusruha. Javítóanyag hiányában a ruha cafatokban lógott róluk. Voltak honvédek, akiknek még egy rend rossz fehérneműjök sem volt s ezért a zubbonyt és a nadrágot télvíz idején fehérnemű nélkül hordták! Egyes alakulatoknál ruha- és főleg bakancshiány miatt az állomány 40—60%-a nem tudott kivonulni és megjelent a létszámkimutatásban egy új, szégyenletes és elszomorító rovat: „mezítlábasok". A semmittevés temészetesen nem a legjobb eszköz az erkölcsi erők konzerválására.

Amikor e hiányosságok megszüntetése érdekében kifejtett minden erőfeszítésem hiábavalónak bizonyult, több ízben kényszerültem a helyzet tarthatatlanságát a honvédelmi miniszternek személyesen feltárni és sürgős orvoslás végett személyének latbavetését kérni. Kérésemre az akkori honvédelmi miniszter, dr. Tombor Jenő személyesen kényszerült a ruházati anyagszertárhoz kiszállni, ahol a helyszínen elrendelte, hogy a tárolt készletekből elsősorban a Műszaki Hadosztály legszükségesebb igényeit elégítsék ki. Csak a történelmi hűség kedvéért szögezem le, hogy az anyagi ellátás javítására 1946 I. 25-én 50.817/I. c, II. 7-én 50.931/I. c, II. 18-án 51.641/I. c, II. 20-án 51.799/I. c, felterjesztéseket tettem. E felterjesztésekre vagy nem kaptam választ, vagy az elintézés csak mosolyt gerjesztő volt. Ruházati téren pl. felterjesztéseimre 20 kg, azaz húsz kiló talpat, 200 orsó cérnát, 20 kg nyakbőrt, 100 kg vas talpszeget, újabb 200 orsó cérnát, 600 köpenygombot és 10.000 nadrággombot utalt ki a H. M. ruházati osztálya! Ezek a cikkek részben nem voltak szükségesek, részben pedig a 8000 fős állományra még a legminimálisabb szükségletet sem elégítették ki, bár a felsorolt nehézségeket úgyszólván naponta személyesen jelentettem és kértem a minisztérium segítségét.

d) 1946 januárjában beállott árvízveszély és az ezzel járó jégzajlás a közlekedésben szakadást idézett elő. Buda és Pest összeköttetés nélkül maradt. Személyi közlekedés a két városrész között lehetetlen, a hírváltás minimális. Az összeköttetés megteremtésén dolgoznak a munkáskezek és közöttük ott vannak a hadosztály dolgozó honvédei is. A hadosztályparancsnokság Budán van elhelyezve s kb. 4000 honvédje pedig Pesten. Ezekről anyagilag és élelmezésileg pedig gondoskodni kell. E helyzet bekövetkezését már előre láttam és hogy a pesti oldalon dolgozó honvédeket a szétválasztott helyzetben is el tudjam látni, a pesti oldalon már jóelőre egy anyagi kirendeltséget telepítettem. Ennek az lett volna a feladata, hogy a pesti oldalon rekedt alakulatok ellátását a Honvédelmi Minisztérium, illetve a közlekedési hatóságok útján biztosítsa.

Mikor az általam előrelátott helyzet bekövetkezett, a Pesten telepített ellátási kirendeltségem nem tudta feladatát végrehajtani, mert a H. M. élelmezési osztálya, a bürokráciával párosult szabotálás iskolapéldájaként egyszerűen arra az álláspontra helyezkedett, hogy csak akkor veszi figyelembe a Műszaki Hadosztály pesti anyagi kirendeltségének erőfeszítéseit, tehát csak akkor hajlandó 4000 dolgozó honvédről gondoskodni, *ha a kirendeltség felterjesztései a hadosztályparancsnokságon keresztül, szolgálati úton érkeznek hozzá be!* A szabotálók tudták nagyon jól, hogy a követelmény az adott helyzetben teljesíthetetlen, mert hiszen nem voltak hidak, nem volt személyi összeköttetés lehetséges és éppen ezért települt a kirendeltség már jóelőre Pestre! És e képmutató szabotálás miatt éhezett 4000 dolgozó honvédem Pesten!

Segítséget ezekben a nehéz napokban a polgári dolgozóktól kaptunk; a közlekedési miniszter, Gerő Ernő elvtárs rendeletére a polgári dolgozók részére biztosított központi étkezésből kaptak a dolgozó honvédek is...

e) 1945 december közepén beállott árvízveszély miatt a Vörös Hadsereg a Szövetségközi Ellenőrző Bizottság útján a még fegyverszüneti kötelezettség alatt álló magyar vezetést tette felelőssé a dunai és tiszai hidak műszaki biztonságáért. A feladat végrehajtása a Műszaki Hadosztályra várt. A közlekedésügyi miniszter minden támogatást kilátásba helyezett a hadosztály alakulatai gyors mozgatásának, eltolásainak biztosítására. Ugyanekkor — miután a Honvédelmi Minisztériumtól támogatásban nem részesültünk — a rendelkezésre álló, saját polgári dolgozóinak szánt készleteiből igyekezett dolgozó honvédeimet meleg alsóruhákkal és keztyűkkel ellátni.

A Honvédelmi Minisztérium ugyanekkor fenntartotta a Szövetségközi Ellenőrző Bizottság által elrendelt szabadságtilalmat a Műszaki Hadosztályt illetőleg, bár a Honvédség egyéb alakulatai a karácsony alkalmából szabadságolhatók voltak. A háborúból hazatért és családjuktól elszakított legénység között a szökések száma ijesztően kezdett növekedni. Ezen a helyzeten saját felelősségemre megpróbáltam segíteni. Az alárendelt alakulatok parancsnokait bizalmas levélben tájékoztattam a helyzetről és a közlekedési miniszter elvtárssal folytatott megbeszélésem alapján értesítettem őket, hogy a folyó munkák végzéséhez szükséges létszámból legfeljebb 5%-ot engedjenek a legjobban rászorultak közül a tilalom ellenére is szabadságra. Ezenkívül személyesen megjelentem a miniszternél és a szabadságtilalommal kapcsolatos fegyelmi szempontból szinte tarthatatlan helyzetre felhívtam a miniszter figyelmét. Közben a szökések oly nagy mérvet öltöttek, hogy a honvédelmi miniszter kénytelen volt rádiófelhívást intézni a Műszaki Hadosztály honvédeihez. Ebben a becsületesen kitartóknak és helytállóknak jutalmat, az önként visszatérőknek pedig büntetlenséget igért. A felhívás eredményeképpen sokan visszatértek. A jutalmazásra pedig fejenként 500 db cigarettával szá-

molva 1946. I. 4-én 39/I. c. 1946. sz. alatt 1,500.000 db cigaretta központi kiutalását kértem, mint a miniszteri igéret beváltását.

Erre a felterjesztésemre több mint egy hónapig, II. 7-ig *még választ sem kaptam* és ezért 540/I. c. 1946. sz. alatt táviratilag újból kértem a megigért cigaretták kiutalását indokolva azzal, hogy a jutalom kiadásának elhúzódása *a miniszter adott szavába* vetett bizalom teljes megrendülését vonja maga után. *Ekkor a miniszteri igéret óta 6 hét telt el* és a cigaretták ára 200 pengőről 1000 pengőre emelkedett! Végre 1946 II. 18-án a honvédelmi minisztérium 401.515/el. 1946. sz. rendeletében a következő szégyenteljes módon realizálta a miniszter adott szavát: fejenként 500 cigaretta helyett már csak 100 db cigarettát adott, de azt is 400 pengős árban számolta el, holott a cigaretta ára ekkorra már 1000 pengő volt darabonként! Sapienti sat...

f) Hogy az inflációs időszak a pénzellátás és illetmény kifizetések terén milyen állapotokat idézett elő, illetve, hogy ezt követőleg a forint bevezetésekor keletkezett pénzszűke a rendezett gazdálkodásra való áttérést mennyire nehezítette meg, az közismert. Az alakulatoknál már korábban is 2—3 hetes illetményhátralékok voltak, a honvédelmi minisztérium a szó szoros értelmében adósa volt annak a dolgozó honvédnek, akit szolgálatra kötelezett, de még a zsoldját sem tudta kifizetni. Mint jellemzőt említem meg, hogy 1946. február 21-én hadosztályom legénységének zsold és munkapótdíj fejében 4.9 milliárd pengővel tartoztunk, és 9 milliárd pengőt tett ki az anyagi tartozás.

g) Az újjáépítési munkapótdíj, beosztási és túlmunka illetményekkel kapcsolatban, illetve ezek igazságos módon való elosztására két ízben tett javaslatomra a honvédelmi minisztériumtól *még válasz sem érkezett.*

h) A megállapított napidíj 1946 februárjában egy darab szabadforgalmú „Munkás" cigaretta árával volt egyenértékű. Miután a Műszaki Hadosztály alakulatai az ország egész területén szétszórva állomásoztak, illetve dolgoztak és miután a vezetés és ellátás vasúti közlekedés, illetve gépkocsik híján főleg személyes érintkezésen és futárszolgálaton alapulhatott, kértem a napidíjak felemelését, majd a kérés szociális vonatkozásaira hivatkozva ismételten sürgettem annak elintézését. *A kérdés megoldást sohasem nyert.*

i) A történelmi hűség kedvéért meg kell azt is említenem, hogy az újjáépítési munkapótdíjat szabályozó rendelet megjelenése napján egy villamosjegy ára 200 pengő, egy napilap ára pedig 80 pengő volt. A napi 4000 pengős újjáépítési munkapótdíj ekkor 50 napilap vagy 20 villamos jegy árának felelt meg, de már február 20-án 2 napilap, illetve csak másfél villamosjegy értéke volt. Ere a tarthatatlan helyzetre vonatkozó és 5i. 801/I. c—1946. sz. sürgető kérésemre a honvédelmi minisztériumtól *még választ sem kaptam.*

j) Az elhelyezés terén fennálló budapesti helyzetet szinte alig lehet ecsetelni. Alakulataim ablaknélküli fűtetlen szobákban vészelték át a

telet. Vízvezetékek, WC-k befagyva, használhatatlanok, világítás nem volt, csak itt-ott szűkös petróleumlámpák.

k) Gépkocsikban 80%-os hiány. A szervezetszerű gépkocsikat soha nem kaptuk meg és így a vezetés soha nem tapasztalt nehézségeinek egyik főoka is ebben gyökeredzett. A hadosztályparancsnokságot egyedül a közlekedési minisztérium támogatta a szükséghez képest időről-időre néhány gépkocsival.

Összefoglalva csak azt lehet leszögezni, hogy a Műszaki Hadosztály anyagi ellátása csaknem egy éven keresztül a létszámnak 10.000 főről 600 főre való lecsökkenéséig egyszerűen rossz volt.

VI.

Az előzőekben vázoltak után mindenkiben önkéntelenül felvetődik a kérdés, hogy ilyen körülmények között teljesíteni tudta-e a Műszaki Hadosztály a reá bízott feladatokat?

Visszapillantva a hadosztaly működésére, a következő fejezetekben ismertetésre kerülő teljesítmények alapján bárki megállapíthatja, hogy a dolgozó honvédek a gátló és mostoha körülmények ellenére a legjobbat nyújtották, sőt sok esetben többet, mint amennyit tőlük várni lehetett. Mert dolgozó honvédeimmel meg tudtam értetni az újjáépítés nagy jelentőségét és fontosságát, az ebben dolgozók felelősségét és történelmi szerepét. Ott, ahol a test és az erő már-már felmondta volna a szolgálatot, segített az értelem és a tudás ereje, az öntudat felszítása és felfokozása. Csak így tudtuk mindig a kitűzött célt elérni, a ránkbízott feladatokat becsülettel megoldani. Ezért az akkori viszonyok között végzett munkák és elért teljesítmények indokolják a Magyar Történelmi Társulat és a Magyar Munkásmozgalmi Intézet közös pályázati felhívása alapján a Műszaki Hadosztálynak az újjáépítés frontján betöltött szerepének e munka keretében való megörökítését.

Mert ha minden megvan, ha minden rendben megy, ha terveket nem csak csinálni, hanem azokat különösebb problémák nélkül betartani is lehetséges, akkor eredményt elérni aránylag könnyű dolog. Az igazi erőpróba ott mutatkozik, ahol rendkívüli viszonyokkal találjuk magunkat szemben, ahol a nehézségek nemcsak nagyok és nemcsak sablonosak. Ilyenkor a vezetéstől függ a siker, de azt ki is kell csikarni tudni. Ehhez viszont tudás szükséges, előre kell látnunk, tisztában kell lennünk azzal, hogy mit akarunk és mit akarhatunk, és meg kell találni tudni, sokszor rögtönözni a feladat végrehajtásához szükséges módszereket, eszközöket, illetve segítőtársakat.

A csendben, reklám nélkül, szívósan és kitartóan küzdő és fáradó dolgozó honvéd munkái és teljesítményei nélkülözték a propaganda mai fejlett eszközeit és módszereit, népünk zömének halvány sejtelme sem volt, hogy a háború félelmetes pusztításai és rémségei után, a munka frontján, szerszámmal a kezében a romok eltakarításán, a termelés meg-

indításáért, az életbiztonságért, sokszor saját életét kockára téve küzd és fárad a dolgozó honvéd is! De talán sokan azok közül is, akik erre még emlékeznek, lassan-lassan elfelejtik a demokratikus Honvédség Műszaki Hadosztályának 2 éven át tartó munkáját és közreműködését az ország újjáépítésében...

Amit az előző fejezetekben elmondtam, csak aláfestésül, csak keretnek és színezésnek szolgál a következőkben elmondandókhoz. A Műszaki Hadosztály szerepe népi demokráciánk történetében méltán sorakozik azokhoz az eredményekhez, melyeket dolgozó népünk ma, stabil, rendezett körülmények és feltételek között, céltudatos államvezetésünk és Pártunk által irányítva, sok szeretettel és gondoskodással övezve, napról-napra, a dolgozó honvédekhez hasonlítva szinte játszva végez és teljesít.

VII.

A Műszaki Hadosztály által végzett munkák *általános* áttekintését a 3. ábra mutatja. A részleteket az alábbiakban ismertetem.

A) Műszaki alakulatok teljesítményei:

Ezek négy féle munkakört ölelnek fel:

17 nagy hídnál végeztünk helyreállítási és egyéb munkákat,

9 helyen végeztünk a M. Á. V.-nak felépítményi, illetve állomás helyreállítási munkát,

2 év árvízvédelmében vettünk részt,

1 emlékmű építésénél működtünk közre (Gellérthegy, felszabadulási emlékmű).

Kossuth-híd

Ehhez a hídépítéshez a Műszaki Hadosztály kezdetben 1 tiszt és 60 dolgozó honvédből álló válogatott ácsrészleget vezényelt. Ez a létszám fokozatosan nő, és 1946 januárjában elérte a napi 600 fő kivonuló létszámot is. A hidat eredetileg 6 deszkatartós és 3 nagy vastartós mezőre tervezték, de a faanyag hiánya és az időközben a romokból és roncsokból visszanyert vasanyag lehetővé tette a terv megváltoztatását és a híd végeredményben 2 fatartós és 7 vastartós mezővel épült meg. A dolgozó honvédek vállvetve dolgoztak a polgári dolgozókkal, részt vettek a faanyag beszerzésében (Lágymányosi téli kikötő, Szolnok környéke, a háború folyamán megsemmisült Feszty körkép épülete, Hárosszigeti fűrésztelep) a faanyag Budapestre való szállításában, a fűrésztelepen való méretrevágásban; építettek egy fedett munkacsarnokot az építés helyén;

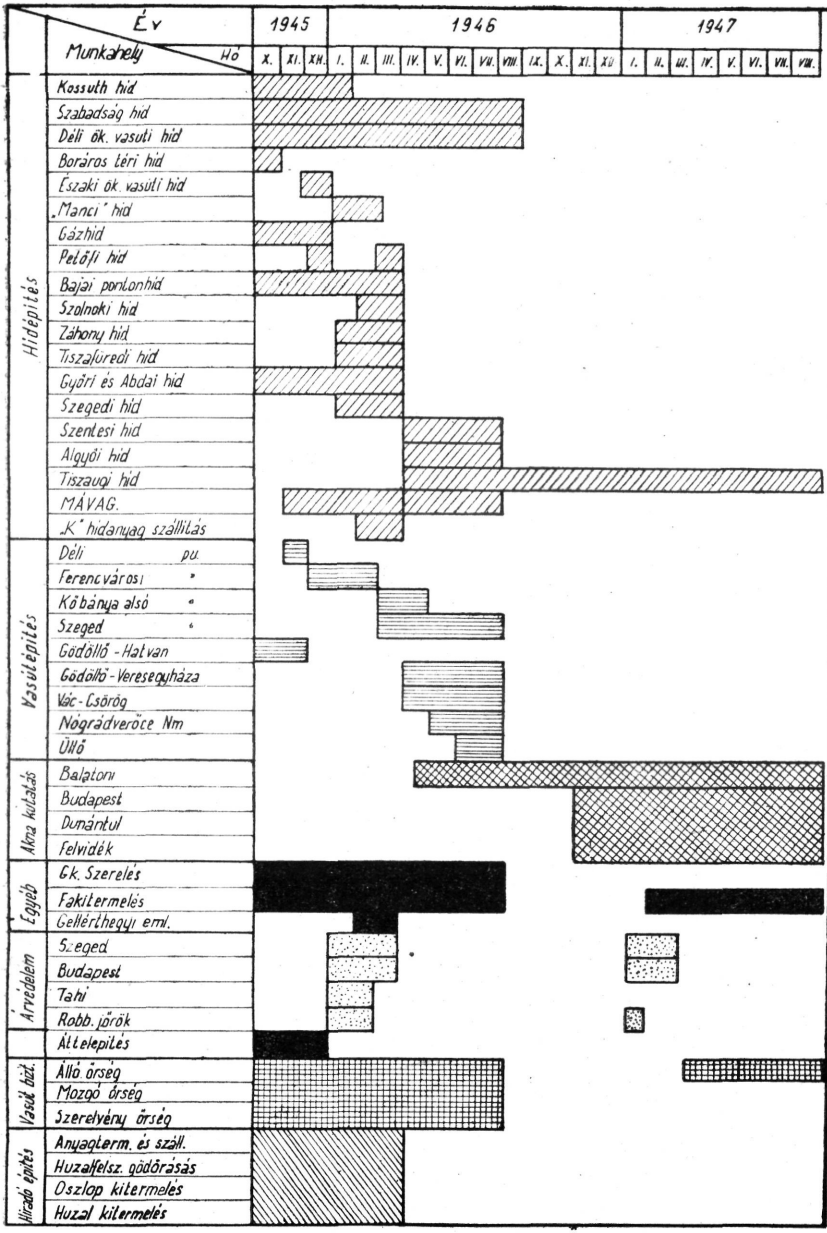
Év
Munkahely
Hó
1945
1946
1947
X. XI. XII. I. II. III. IV. V. VI. VII. VIII. IX. X. XI. XII. I. II. III. IV. V. VI. VII. VIII.
Hídépítés
Kossuth híd
Szabadság híd
Déli ök. vasúti híd
Boráros téri híd
Északi ök. vasúti híd
„Manci" híd
Gázhíd
Petőfi híd
Bajai pontonhíd
Szolnoki híd
Zábony híd
Tiszafüredi híd
Győri és Abdai híd
Szegedi híd
Szentesi híd
Algyői híd
Tiszaugi híd
MÁVAG.
„K" hídanyag szállítás
Vasútépítés
Déli pu.
Ferencvárosi "
Kőbánya alsó "
Szeged "
Gödöllő - Hatvan
Gödöllő - Veresegyháza
Vác - Csörög
Nagrádverőce Nm
Üllő
Akna kutatás
Balatoni
Budapest
Dunántúl
Felvidék
Egyéb
Gk. Szerelés
Fakitermelés
Gellérthegyi erm.
Árvédelem
Szeged
Budapest
Tahi
Robb. járók
Áttelepítés
Vasút biz.
Álló őrség
Mozgó őrség
Szerelvény őrség
Hídépítési
Anyagterm. és száll.
Huzalfelsz. gödörásás
Oszlop kitermelés
Huzal kitermelés

3. ábra.

ugyanott iroda és konyhabarakot. A munkacsarnokban gyártották a főtartókat és részt vettek a pillérek alapozásánál. Végezték a pillérek betontesteinek zsaluzását és 1945 december 26-án betonba ágyazták a fatartós mezők partfáit, majd elhelyezték a sarukat. Közreműködtek a pillérek betonozásánál és segédkeztek a főtartók beemelésénél. Utóbbi munkát már az új 100 tonnás úszódarú segítségével végezték. A fatartós hídmezőkben szélrácsokat szereltek, befedték a famezőket és beépítették a gyalogjárók konzolját.

A vastartók szerelésében a dolgozó honvédek nem vettek részt. Ott volt a Műszaki Hadosztály akkor is, amikor előre nem látható nehézség támadt és gyors segítséget kellett nyújtani. Így pld. a karácsony előtti szombaton a munka leállt, a polgári dolgozók sztrájkba léptek. A híd betonozása félkész állapotban maradt és ha azonnali segítség nincs, akkor a betonozás tönkremegy és az anyagi káron kívül a határidős munka nagy időveszteséget szenvedett volna. A hadosztálytól azonnal odavezényelt 50 honvéd 2 nap és 2 éjjel dolgozva befejezte a betonozást és a munkát megmentette. Történt pedig mindez az alatt, amikor a sztrájkoló polgári dolgozók odahaza, családjuknál, karácsonyt ünnepeltek...

A Műszaki Hadosztály a Kossuth-híd építésénél 112.000 munkaórát teljesített.

Szabadság-híd

A Kossuth-híd elkészülte után a Szabadság-híd újjáépítésénél segédkezett a dolgozó honvéd.

A Közlekedési Minisztérium a híd forgalomnak való átadását 1946. VIII. 20-ban szabta meg. A honvédek dolgozó létszáma ezen a munkahelyen naponta 300—350 fő körül mozgott. Részt vettek a munka valamennyi fázisában, majdnem valamennyi munkahelyen. Itt is polgári dolgozókkal keverve dolgoztak az alábbi munkák végrehajtásánál:

A MÁVAG hídosztályán 100—150 fős létszámmal a híd vasszerkezetének lemezeit készítették. Lebontották a Ferenc József-híd középső nyílásában uszályokra épített és a jégzajlás által elsodort hídprovizóriumot és ezzel megmentették annak értékes faanyagát. Részt vettek a sarújáról lecsúszott budai parti hídmező felemelésében. Behordták az ellensúlyokat, segédkeztek a középső Gerber-tartó daruval való beemelésénél; egy kompresszoros részleg dolgozott ott, ahol pillanatnyilag erre szükség volt; a vasalkatrészek szegecselésénél szegecselő csoport dolgozott, a régi, már használhatatlan szegecsek levágását is ők végezték. Az anyagszállítás és behordás zömét, valamint a két part között rohamcsónakkal a helyi anyag- és személyforgalmat is ők bonyolították le. Részt vettek 1946 januárjában a hídprovizórium előtt feltorlódott jég robbantásában.

Ezekkel a munkákkal a dolgozó honvéd is hozzájárult ahhoz, hogy a

hidat, mint a magyar hídépítőtechnika és újjáépítési akarat komoly sikerét 1946 VIII. 20-án határidőre át lehetett adni a forgalomnak.

A déli összekötő vasúti híd („K" híd)

A Dunántúl és a keleti országrészek közötti állandó jellegű vasúti összeköttetést 1946 novemberéig egyedül a szovjet Vörös Hadsereg által az elrombolt déli összekötő vasúti híd helyén épített hídprovizórium biztosította. A várható jégzajlásra való tekintettel a Vörös Hadsereg közlekedési csapatainak parancsnoka a közlekedési miniszterrel egyetértésben úgy intézkedett, hogy 1945/46 telén a provizóriumon a forgalmat minden eszközzel biztosítani kell, majd 1946 őszére egy állandó jellegű vasúti hidat kellett építeni. A dolgozó honvéd feladata is ehhez képest kettős volt: a) a hídprovizórium megmentése és b) az új „K" híd építése.

A *hídprovizórium megmentését* a dolgozó honvédek polgári munkaerő nélkül, a Vörös Hadsereg közlekedési csapataival együttműködve és azok irányítása szerint végezték. (Jégtörő vízlécek felerősítése, a jégtörők kővel való megtöltése, a kb. 2000 m³ kő szállításához iparvágány fektetése.)

Az új „K" híd építésénél magyar vasútépítő katonák irányították a munka végrehajtását, mivel a „K" hídanyag Magyarország régi katonai anyaga volt.

1946 februárjában kéthónapos munkával dolgozó honvédeink biztonságba helyezték, majd Budapestre szállították a Hegyeshalom-Ostffyasszonyfa környékén feltalált „K" hídanyagot. Az anyagszállítások lebonyolítására rakodóvágányt építettek, berendezték az anyagteret, a rombolt pillérek bontásánál és a szükséges földmunkáknál segédkeztek, dolgoztak a szerelőpálya megépítésénél és elvégezték az első balparti hídmező szerelését.

E hídépítésen 300—400 fő volt az állandóan dolgozó létszám. A számunkra kiutalt feladatot elvégeztük, a hídprovizórium átvészelte a telet és az új vasúti hidat 1946 november 8-án átadták a forgalomnak.

Motoroshajókra épített úszó vasúti híd Baján

1945 nyarán a Vörös Hadsereg motorhajókon úszó vasúti hidat épített a Dunán át Bajánál, a felrobbantott vasúti hídtól délre. Ezt a hidat, melynek gerendamáglyákra épített parti hídrészét a vízálláshoz kellett emeléssel vagy süllyesztéssel igazítani, nagy vízállásváltozás esetében új hídbejáróhoz kellett áthelyezni. Ezt a szolgálatot 1946 márciusáig a dolgozó honvédek látták el, amikor is a híd le lett bontva. A napi dolgozó létszám ezen a munkahelyen 100—120 fő volt.

A Tiszaug-i közúti- és vasúti híd roncskiemelése és helyreállítása
(4. és 5. ábra)

1945 folyamán a hadosztály, erősen összekeverve polgári dolgozókkal, a közlekedési minisztérium újjáépítési szerveivel dolgozott együtt. A munkaerőgazdálkodást az egyes építésvezetőségeknél a pillanatnyi szükségletek kielégítése irányította. Mi nem rendelkeztünk újjáépítési tervekkel. Ennek hiányában az alsó műszaki vezetésnek alkalmazkodnia kellett a polgári építésvezetőségek ad hoc terveihez.

1946 márciusában azután a közlekedési miniszter nagyvonalú előrelátása lehetővé tette, hogy a Műszaki Hadosztály a kapott feladaton belül vezetés, tervezés és végrehajtás terén önállóvá válhatott. Csupán az ellenőrzés és az anyagi ellátás maradt központiasan meg a közlekedési minisztérium közegeinél. Így az elért eredmények jobban lelkesítették a dolgozó honvédeket, a katonai vezetés szabadabb kezet nyerve sajátos katonai szervezéséből kifolyólag nagyobb teljesítményt is tudott felmutatni, mintha egy meglévő katonai szervezettel egy más polgári szervezésbe kellett volna beilleszkednie.

Azok közül az újjáépítési munkák közül, melyeket a hadosztály az előző bekezdésben mondottak szerint teljesen önállóan hajtott végre, a főhelyet a Tiszaug-i vasúti és közúti Tisza híd roncskiemelési és újjáépítési munkája foglalja el.

A Tiszaug-i egyesített közúti- és vasúti híd a Budapest—Békéscsaba útvonalon vezet a Tiszán keresztül. A híd két darab 100 méteres medernyílásból és az ezekhez csatlakozó egy-egy 50 méteres ártéri hídnyílásból állott. Összesen tehát *300 m hosszú, tehát olyan, mint a budapesti Szabadság-híd.*

Kocsipályája 5,30 m, a főtartók középtávolsága 7,20 m, a teljes hídszélesség 8,30 m volt. A híd önsúlya:

a 100 m-es nyílások 830 tonna, ebből 533 tonna vas,
az 50 m-es nyílások 345 tonna, ebből 195,8 tonna vas.

A hidat 1929-ben adták át a forgalomnak. Eredeti állapotát a 4. ábrán láthatjuk.

Ez a vízszín felett kb. 15—20 m-re vezető híd csaknem teljesen el volt rombolva. Az 1944-ben visszavonuló német náci csapatok a meder feletti két mezőt a mederpillérekhez csatlakozó szélső keretekben felrobbantották, minek következtében ezek a mezők a Tiszába zuhantak. A bal 100 m-es nyílásban lévő vasszerkezet a vasúti síneknél fogva lerántotta a tiszaugi hídfőről a bal 50 m-es mezőt, melynek part felőli része az ártérre zuhant. Csak a jobb 50 m-es mező maradt épen. A 4. ábrán látható a felrobbantott állapot is az első felderítés alapján. Megállapítható volt, hogy a jobb 100 m-es mező utolsó 4 kerete igen súlyosan, a bal 100 m-es mező pedig a mederpillértől számított 6—8. keretében volt súlyosan megsérülve. A bal 50 m-es hídmező utolsó kerete sérült meg.

Ez volt a helyzet, amikor a hadosztályparancsnokság 1946 március 21-én a közlekedési minisztériumtól a munkát átvette. Utóbbi vállalta a költségek fedezését és helyszíni építésvezetője útján az építéshez szükséges anyag rendelkezésre bocsátását. A honvédelmi minisztérium vállalta a roncskiemelési munkák megtervezését, megszervezését, a szükséges munkaerők rendelkezésre bocsátását, az építés vezetését és végrehajtását. Végrehajtó csapatnak a 2. vasút- és hídépítő zászlóalj (a későbbi 2. utászzászlóalj) jelöltetett ki.

A honvédek mellett polgári szakmunkások is dolgoztak, egyrészt mert például búvárok katonai vonalon nem voltak biztosíthatók, másrészt pedig tekintettel voltunk a helybeli lakosság kereseti és megélhetési viszonyaira.

1946 tavaszán, a munka megindulásakor, építőanyag jóformán semmi sem volt a helyszínen és annak előteremtése az akkori viszonyok között bizony nagyon nehéz volt. Különösen nagy volt a hiány faanyagban, elsősorban megfelelő méretű cölöpökben és nagyobb méretű vastartókban. Minden anyagot a dolgozó honvédeknek kellett felkutatni, kitermelni, a kiutaltakat pedig a munkahelyre leszállítani. Ezeket külön különítmények végezték, Szolnokon, a budapesti Szabadság-hídnál, a dunaföldvári rombolt Duna híd roncsainál, Kúnszentmártonban.

Augusztus 18-ra 110 darab cölöp került Szolnokról Tiszaugra. Az emeléshez szükséges vastartók közül 4 darab 1 m magas, 22 m hosszú szekrényes tartót a budapesti Szabadság-hídtól, a további még szükséges tartókat a dunaföldvári híd roncsanyagából utalta ki a Közlekedési Minisztérium. Itt azonban mindössze csak 4 darab alkalmas vastartót talált a kiküldött különítményünk. Más helyről kiutalt tartókkal a készletet 14 darabra egészítettük ki, amely mennyiség most már egy 100 m-es nyílásban való munkához volt éppen elegendő, de két nyílásban párhuzamos munkához már nem volt elég. A nagyobb elosztó és kiváltó tartókat a helyszíni roncsanyagból rögtönöztük, kisebb tartókat más munkahelyekről, Budapestről, Szolnokról, Kúnszentmártonból kaptunk. Négy, egyenként 200 tonnás és két egyenként 100 tonnás emelőt a Közlekedési Minisztérium utalt ki, négy 60 tonnás készletet pedig romanyagból a helyszínen gyártottunk.

A munka megkezdésekor csupán fadereglyékre rögtönzötten épített szükség úszódarunk volt. Ezzel komolyabb munkát végezni nem lehetett. Szeptember elején sikerült két nagy teherbírású pontont szereznünk, melyre vas szükségdarút építettünk. Egy Ganz-gyártmányú 10 tonnás úszódaru beérkeztével (szeptember 24) pedig végre rendelkezésre állt az az eszköz, mellyel a szerelési és roncsbontási munkákat a megkívánt ütemben lehetett végezni. A még szükséges könnyű vízijárműveket, ladikokat, hadihídpontonokat a Honvédelmi Minisztérium utalta ki.

A műszaki anyagi ellátást megnehezítették az inflációs idők közismert nehézségei, főképpen azért, mert erre az időre esett az anyag-

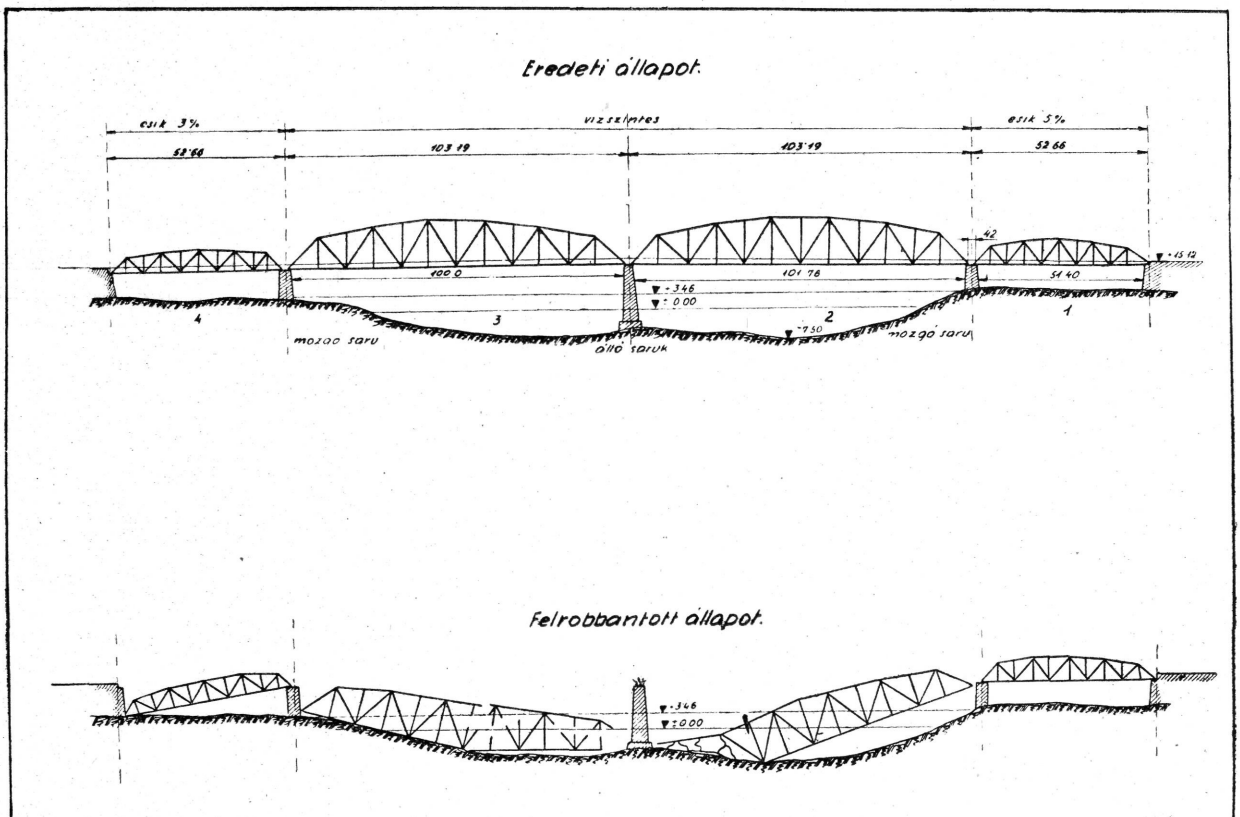
Eredeti állapot.
esik 3%
vízszintes
esik 5%
52.66
103.19
103.19
52.66
42
+15.12
100.0
101.76
51.40
+3.46
0.00
-7.50
4
3
2
1
mozgó saru
álló saruk
mozgó saru
Felrobbantott állapot.
+3.46
0.00

4. ábra.

beszerzések zöme. Ennek ellenére a Közlekedési Minisztérium építésvezetősége, bár sok utánjárással, de kellő időben megszerezte a szükséges anyagok zömét.

A híd helyreállításának nagybani helyreállítási tervét az 5. ábra mutatja.

A munka egyre jobban látható eredményeivel együttjárt az átlagon felüli munkakészség és munkakedv, de nagyban hozzájárult ehhez az akkord-szabadságok bevezetése. Az inflációs időben a munkakészséget a két érdekelt minisztérium által adományozott jutalomcigarettákkal serkentettük. A stabil pénz, a forint megteremtése után a Közlekedési Minisztérium által juttatott prémiumok bizonyultak a legjobb serkentő eszköznek.

Végeredményben a dolgozó honvédek teljesítményét még békebeli viszonylatban is átlagon felülinek kell minősíteni. Végül ki kell emelnem a katonai és polgári dolgozók közötti példás összműködést, melyet — szerencsére kisszámú — rendbontó elemek sem tudtak meglazítani.

A kiemelt roncsokból a Közlekedési Minisztérium polgári vállalkozó cége, a „Helyreállítási kft" kiegészítette a második medernyílás hídszerkezetét, míg a harmadik medernyílás szerkezetét a Közlekedési Minisztérium mint teljesen új szerkezetet az akkori Győri Vagongyárnál rendelte meg.

A tiszaugi roncskiemelés után a dolgozó honvédek elbontották az emelő aljazatokat, a jobb 100 m-es nyílás megmentett vasszerkezetét helyretolták és ideiglenes sarúkra helyezték, elvégezték az utómunkákat, rendezték az anyagokat és szerszámokat karbahelyezték a munkagépeket. Minden veszélyeztetett anyagot még a jégveszély beállása előtt lényeges veszteség nélkül eltávolítottak a mederből.

Összefoglalva a roncskiemelési munkákat az alábbi teljesítményi adatok jellemzik:

1946 III. 21. A Közlekedésügyi Minisztérium kiadja a roncskiemelési munkákat a Műszaki Hadosztálynak.

1946 V. 23-án, 8 nappal a kitűzött határidő előtt, a 4. parti hídmező felemelése be van fejezve.

1946 XII. 20-án a 2-ik 100 m-es hídmező felemelése megtörtént.

1946 XII. 30-án a híd teljesen ki van építve a pillérre. Minden veszély, ami még az emelési munkát veszélyeztethette volna, elmúlt. *a roncskiemelési feladat be volt fejezve.*

A tavaszi idő beálltával a dolgozó honvédek átlagos 80 fős létszámmal elbontották a jég által nem veszélyeztetett és így télen át is állva hagyott emelő- és daruállványt (76 cölöp kihúzása, 100 m³ faanyag szállítása), majd pedig megépítették a harmadik, 100 m-es nyílás Győrben készülő vasszerkezetének szereléséhez szükséges állványzatokat. Ez a munka 140 darab cölöp leverését, 68 bak leszabását, összeállítását és beépítését, valamint 200 m³ fa- és 100 tonna vasanyag szállítását jelentette.

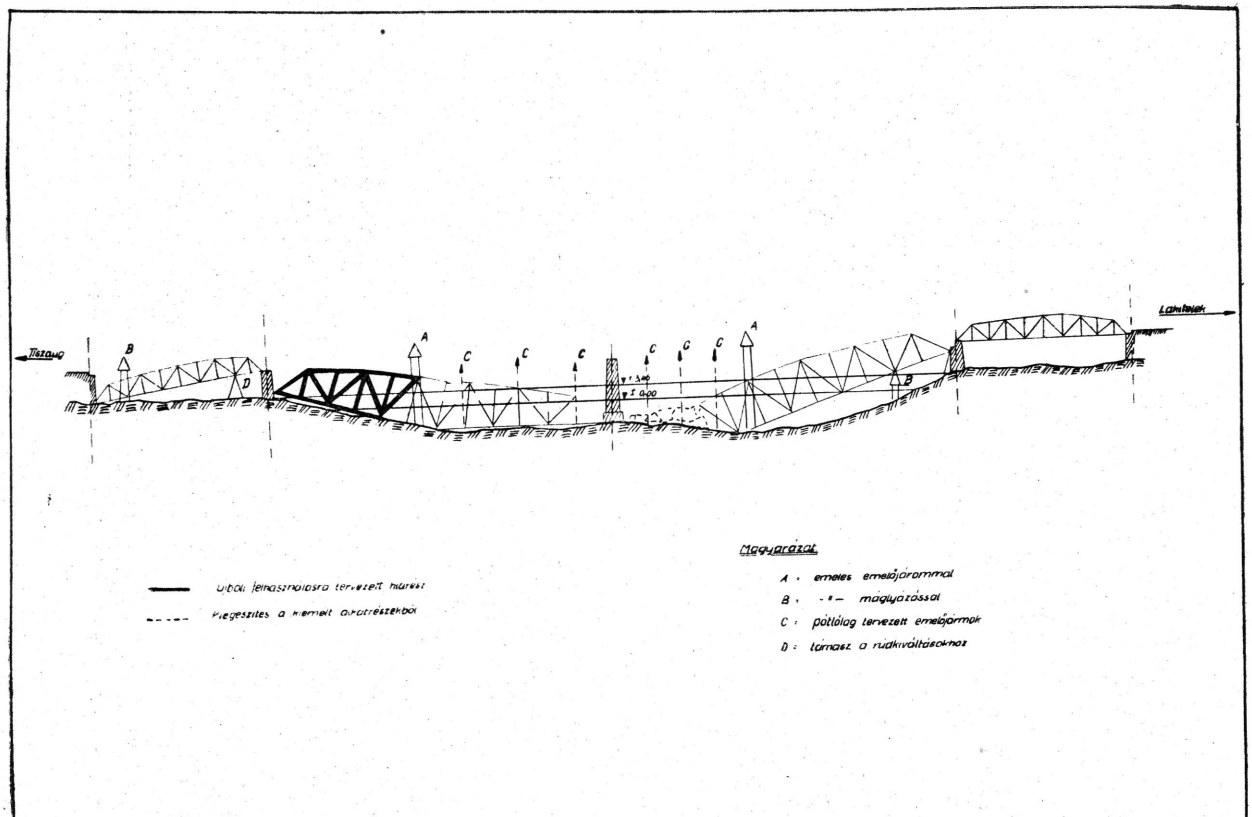
Tiszaug
Lakitelek
A
B
C
D
Ujbóli felhasználásra tervezett hiárész
Kiegészítés a kiemelt alkatrészekből
Magyarázat
A : emeles emelőjárommal
B : -"- máglyázással
C : pótlólag tervezett emelőjármok
D : támasz a rúdkiváltásokhoz

5. ábra

A kész vasszerkezet szállítását a gyáraknak augusztusban kellett volna megkezdeni, de 1 hónapi késedelmes kezdet után is mindössze 30 tonna anyagot szállítottak, de ez sem az volt, ami legelőször szükséges lett volna. A gyárak késedelme így a munkatervet is felborította. A késedelem dacára, amint ezt Gerő Ernő elvtárs, közlekedési miniszter a nyilvánosságnak több ízben is bejelentette, a *hidat 1947 XI. 7-én, 8 nappal a kitűzött terminus előtt átadtuk a forgalomnak.*

Egyéb hídműszaki munkák

Az eddig felsorolt hidakon kívül dolgoztunk még:

1. A gázhíd. A németek által felrobbantott Margit-híd pillérein épült fel. Mint leggyorsabb és legolcsóbb megoldás az egész híd hosszában átvezetett függőhíd jött tekintetbe. A munka már 1945 tavaszán megindult, de a sok akadály miatt csak az ősz folyamán kap lendületet, mikor a Boráros téri hídon átvezetett gázvezetéket a közelgő jégzajlás a hídprovizóriummal együtt elsodrással fenyegette. Ekkor kapcsolódtunk mi egy kicsiny, de sodronykötélpálya építésében kiképzett és járatos 1 tiszt és 5 fő erősségű szakcsoporttal, amely 4200 munkaórát dolgozott a Margit-hídon át épített gázhídon, mely időnek 60%-a a hídkeretek szerelését, 20%-a a szélrács kötelek behúzását, 15%-a anyagmozgatást és 5%-a egyéb munkákat ölelt fel.

A híd december 20-án készült el és így Pest gázellátása 1945 telén már biztosítva volt.

2. A Boráros téri híd bontásánál.

3. Az Északi összekötő vasúti híd roncskiemelésénél.

4. A Petőfi-híd jég által megrongált hídtagjainak bontásánál, majd annak polgári dolgozók által történt helyreállítása után, a híd újbóli beépítésénél.

5. Az ún. „Manci"-hídon, jégzajlás alatti bontásnál.

6. A szolnoki Tisza híd árvédelménél és építésénél.

7. A szentesi Tisza híd helyreállításánál.

8. Az algyői Tisza híd helyreállításánál.

9. A záhonyi vasúti híd jégvédelménél. Ez a munkahely volt az egyetlen, ahol a természet elemeivel szembeni harcban alul maradtunk. Záhonynál a jégzajlás felett nem tudtunk úrrá lenni. Egyébként Záhony és a híd között 1200 m vasúti felépítmény szabályozást és 400 m állomási mellékvágányt is fektettünk, illetve csináltunk és a felrobbantott híd roncsainak kiemelésénél is segédkeztünk.

Vasútépítési feladatok

A Műszaki Hadosztály alakulatai elrombolt vasutaink újjáépítésében is részt vettek. Az alábbi vonalakon dolgoztunk:

A Gödöllő—Hatvan közötti második vágány helyreállításánál, a Gödöllő—Vác közötti vonalon síncserét hajtottunk végre, Nógrádverőce—Nagymaros között felépítményi munkát végeztünk.

Ezenkívül pedig az alábbi nagy pályaudvarok helyreállításában vettünk részt:

Budapest Déli pu., Budapest Ferencváros pu., Kőbánya alsó pu., Szeged pu., Üllő v. á.

Egyéb munkák

Részt vettünk a gellérthegyi felszabadulási emlékmű építésében 50 fő dolgozó létszámmal; gépkocsi felszerelésében szakképzett honvédek segédkeztek a MÁVAUT üzemben a Közlekedési Minisztérium gépkocsijainak javításában. A németajkúak kitelepítésénél és a szlovákiai magyarok áttelepítésénél a dolgozó honvédek közreműködtek; Szegeden, Klárafalván és Nagylakon robbantó járőrök eredményesen dolgoztak a jégtorlaszok megnyitásánál. Szegeden a felrobbantott vasúti híd sodorvonalban lévő 3 kőszekrényes aljazatának bontásakor segédkeztünk, majd a jég elvonulása idején a jégvonulást robbantással segítettük elő. A szegedi gyalogforgalom pontonhídját a jégzajláskor lebontottuk. 1945 XII. 15. után az előzőkben említett hidakon kívül a jégveszély elhárításában részt vettünk a szegedi Tisza hidaknál és a tiszafüredi hídnál is. 1947 szeptember havában karbahelyeztük az örkénytábori iparvágányt, egy ott kiépített kitérőt Budapesten a Zách utcai katonai iparvágányba építettünk be.

B) A híradó építőzászlóaljak teljesítményei

A Műszaki Hadosztály 4 híradó építőzászlóalja a postának nyújtott segítséget a háború folyamán elpusztított vagy megrongált távíró- és távbeszélőhálózat helyreállításához. A munkatervet a postavezérigazgatóság állította össze, ahol is a zászlóaljparancsnokok és a Honvédelmi Minisztérium szakközegei bevonásával havonta megtartott értekezleten a posta-műszaki és katonai szempontok összehangoltattak. Az 1945. év őszi és téli hónapjaira esik a munkák legnehezebb része. Ez volt az ország ideghálózata helyreállításának legfontosabb szakasza. A posta műszaki személyzetének csak kis részével rendelkezett, a munkafegyelem erősen csökkent és ezért a helyreállítás üteme igen lassú volt. A hálózaton végzendő munkáknak csak a dolgozó honvédek közreműködése adott lendületet, pedig nekik is sok nehézséggel kellett megküzdeniök. Nem volt a zászlóaljaknál sem kellő számú szakképzett legénység. Hiányoztak a vonalépítéshez szükséges szerszámok, éppúgy, mint a postánál is s emiatt sokszor egész munkanapok estek ki a tervszerű munkából. Az elhelyezési és anyagi nehézségekről már megemlékeztem. Különösen a járműhiány miatt veszett el sok értékes idő a térben erősen szét-

tagolt egységek improduktív kényszerű gyalogmenetekkel. Ennek ellenére a híradó építőzászlóaljak rövid féléves működésük alatt igen jelentős eredményeket mutatnak fel a legtöbb nehézséget magában rejtő téli hónapok alatt zokszó nélkül végzett alapos és lelkiismeretes munkájukkal. Ezt a következő adatok jellemzik:

Új vezetéket építettek 1950 km hosszban, kiástak 5050 darab póznagödröt, felállítottak 7033 oszlopot, összegyűjtöttek 197 tonna vezeték- és 130 tonna egyéb híradóanyagot, és végül 148 tonnányi anyagot szállítottak.

C) A vasútbiztosítás (6. ábra.)

1945/46-ban a közlekedési utak mentén a személy- és anyagszállítás biztonsága a semmivel volt egyenlő. A Műszaki Hadosztály vasútbiztosító ezrede volt hivatva az ország élő- és holt anyagi javainak közlekedési és szállítási biztonságát megteremteni és fenntartani. E célból a vasútbiztosító ezred a menetrendszerű személyszállító- és gyorstehervonatokat mozgó őrségekkel látta el, az egyes forgalmi berendezéseket, fontos pályaudvarokat és üzemanyagtároló helyeket állandó őrségekkel biztosította és esetenként adódó, nem menetrendszerű szállítmányok biztosítására kíséreteket adott. Ilyen feladatok 1945 novemberétől 1946 május 31-ig 279 esetben fordultak elő és megtalálhatók közöttük jóvátételi szállítmányok, volksbundista kíséretek, belföldi élelmiszer szállítmányok, gyermekvonat kíséretek, pénz szállítmányok kísérete, papíranyag kíséretek, Joint-szállítmány kíséretek, munkásvonat kíséretek, szén kíséretek, gyapjúszállítmány kíséretek stb., stb.

A vonatkísérő őrségek 1945 szeptember 15-től 1946 augusztus 15-ig 71 esetben, az álló biztosítók 431 esetben léptek eredményesen közbe. Ezeknek az eseteknek 83%-a lopás és fosztogatás volt, 15%-a gyanús egyének letartóztatása, zömmel csírájában megakadályozott fosztogatás és 2%-a egyéb rendellenes cselekmény.

A fosztogatásokra és az akkori viszonyokra jellemző, hogy az esetek 63%-a szénlopás volt, míg 37%-ban szerepel vegyesen deszka, só, gyufa, gyapot, cukor, búza, kukorica, tojás, gépzsír, kátránypapír, üveg, benzin, sőt még szükséghíd faanyag is.

A vasútbiztosító honvédeknek pusztán létezésük és jelenlétük is már nagymértékben csökkentette a fosztogatás lehetőségeit.

A vasútbiztosító ezred által adott őrségeket és kíséreteket 1945 X. 15. és 1946 VIII. 15. közötti időben — amikor is a vasútbiztosító ezred megszűnt — a *6. ábra* tünteti fel. Ezen az esetenként adott alkalmi őrségek nincsenek felvéve.

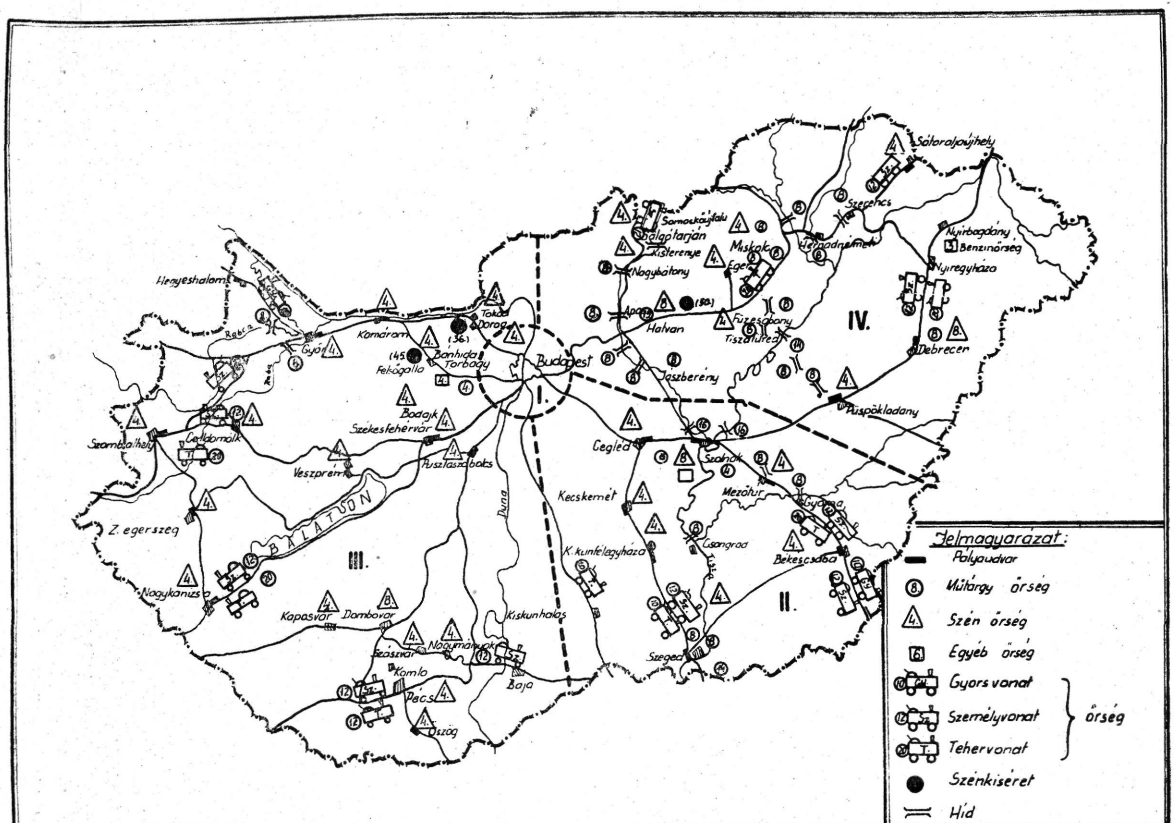
Jelmagyarázat:
Pályaudvar
Műtárgy őrség
Szén őrség
Egyéb őrség
Gyors vonat
Személyvonat
Tehervonat
őrség
Szénkiséret
Híd
Budapest
I.
II.
III.
IV.
BALATON
Duna
Tisza
Rabca
Hegyeshalom
Győr
Komárom
Tokod
Dorog
Bánhida
Torbagy
Fekőgalla
Bodajk
Székesfehérvár
Szombathely
Celldömölk
Veszprém
Pusztaszabolcs
Z. egerszeg
Nagykanizsa
Kaposvár
Dombovár
Szászvár
Komló
Pécs
Ószög
Nagymányok
Baja
Kiskunhalas
Kecskemét
K. kunfélegyháza
Cegléd
Szolnok
Mezőtúr
Gyoma
Csongrád
Békéscsaba
Szeged
Jászberény
Hatvan
Apa
Nagybátony
Kisterenye
Balgatarján
Somoskőújfalu
Miskolc
Eger
Füzesabony
Tiszafüred
Tiszadrelmeti
Szerencs
Sátoraljaújhely
Nyírbogdány
Benzinőrség
Nyíregyháza
Debrecen
Püspökladány

6. ábra.

D) Az ország akna- és lőszermentesítése (7. ábra.)

Az aknamezők a háború továbbható maradványai voltak. Telepítési rendszerüket egyéni kezdeményezéssel a legtöbb helyen megbolygatták, miáltal az aknamezők felszedése nehezebb és veszélyesebb lett. Az aknamezőkről hiányzott minden vázlat, a telepítési mód és az aknák faja sokszor ismeretlen volt. A magasra nőtt gaz az aknamezők minden nyomát eltüntette és a benntjárást, de még az aknakutató készülék használatát is lehetetlenná tette. A hosszú időben föld alatt lévő fémes részek elrozsdásodtak s így a gyújtószerkezet már a legkisebb érintésre is működésbe jöhetett. Hasonló volt a helyzet az elszórt lőszerek, bombák és robbanó anyagok összegyűjtésénél és megsemmisítésénél is. 1946 november 15. előtt az aknakutatást decentralizált vezetés alatt az egyes kerületeknél működő tűzszerész csoportok, illetve aknakutató munkásszakaszok végezték. Ezek személyzete zömmel önként jelentkezőkből állott, ellenőrzésük a kerületi parancsnokságok feladata volt. 1946 júniusában az illetékes szervek nagyobb eredmények elérése végett arra az elhatározásra jutottak, hogy ebben a munkában — az állandó életveszélyre való tekintettel — a lőszer- és aknamentesítés eddigi vontatott üteme és az elég gyakran előfordult balesetek miatt, illetve elkerülése végett kizárólag több éves tapasztalattal bíró szakembereket alkalmaz. Ezért „B"-listázott tisztek és legénység szolgálatát is igénybe vette, mivel a demokratikus Honvédségben ténylegesen szolgálók közül a kellő hozzáértő ember nem állt rendelkezésre.

A magyar kormány 1946 szeptember 6-án kiadott 10.880/ME. 1946. sz. rendelete (megjelent a Magyar Közlöny 1946. évi 215. számában) volt az első lépés az egész ország akna- és lőszermentesítésének teljesen új alapokra való helyezésére. Ez a rendelet az aknák és lőszerek bejelentését országos viszonylatban október 15-ig kötelezően elrendelte úgy egyes személyek, mint városok és községek részére is. Ugyanakkor megtörténtek az előkészületek arra, hogy az addigi be nem vált rendszerrel felhagyva, az ország akna- és lőszermentesítését központosítsák és annak végrehajtása céljából katonailag szervezett alakulatokat állítsanak fel. Ilyen módon kerültek 1946 november 15-vel felállításra az 1. és 2. sz. önálló aknakutató századok, mindkettő a Műszaki Hadosztály utódparancsnoksága, a Műszaki Vezetési Törzs parancsnokságának alárendeltségében, s ugyanakkor a Műszaki Vezetési Törzs parancsnoka lett megbízva azzal, hogy az országos lőszer- és aknamentesítési munkákat irányítsa és ellenőrizze.

Az aknakutató századok felállítása egy eddig eredménytelen és teljesen kátyúba került tisztogatási rendszer helyes és eredménnyel biztató útra való terelését jelentette, amellyel a célt, az ország ezirányú nyugalmának és biztonságának visszaadását el lehetett érni.

Az újonnan megalakult századokhoz bevonult tűzszerészeket és aknakutatókat először is fegyelmezett, bajtársiasan áldozatos szellemű csa-

pattá kellett összekovácsolni és az életveszélyes munkák végrehajtásához közös alapot kellett teremteni. Első volt tehát a katonai keretet még a munkák megindulása előtt egy szigorú tisztogatásnak alávetni, majd egy olyan szabályzatot szerkeszteni, mely minden életveszélyes tevékenységnél egyértelműleg szabályozza mindenkinek a magatartását, tevékenységét, megszabja minden rangú és rendű beosztottnak minden előfordulható helyzetben a kötelességét és jogait. Ezzel a szabályzattal minden katonám el lett látva. Ez a 3348/eln. I. a—1946. sz. rendeletemmel kiadott utasítás képezte alapját az aknakutató alakulatok szakszolgálatának. Hogy pedig az utasítás minden aknakutatónk vérébe menjen át, elrendeltem, hogy az egyes fejezeteknek az aznapi munkákkal összefüggő részeit az alparancsnokoknak szószerint fel kell olvasni, oktatás tárgyává tenni és az óvórendszabályokat, valamint a tiltott tevékenységeket vissza kellett kérdezni. Az utasítást a munkához el kellett vinni, hogy kétes esetekben mindjárt kéznél legyen. Végül össze lett állítva mindaz, aminek megtartása a robbanóeszközökkel dolgozó honvédeknek és társaiknak életbiztonsága miatt elengedhetetlen.

Bűnös mulasztása az akkori honvédségi illetékes tényezőknek az, hogy az aknakutató századok felállításuk után 5 hónappal még *egyetlen egy gépkocsival sem rendelkeztek!* Az 1947 márciusában előfordult halálos balesetek egyik főokát éppen a gépjárművek hiányában kell keresni. Nem volt lehetőség arra, hogy a nagy területeken szétszórt csoportokban folyó munkákat a parancsnokok állandóan, naponta, ha kell, többször is ellenőrizzék, veszély esetén gyorsan orvost és segélyt tudjanak a helyszínre vinni. A gépjárművek kiutalása a századokhoz csak akkor kezdődött meg, amikor a tömeges halálos szerencsétlenségekkel kapcsolatban Dinnyés akkor honvédelmi miniszter személyesen lépett közbe. A századok így is csak áprilisban kapták meg gépkocsijukat, de ezek a járművek olyan rosszak voltak, hogy hasznukat alig lehetett venni. Zömük állandó javítás alatt állott.

Az előző bekezdésben mondottak azonban, mint később kiderült, egy súlyos és bűnös visszaélést lepleztek.

A 10.800/ME. 1946. sz. kormányrendelet alapján a bejelentésekből a 7. ábra szerinti kép bontakozott ki. Az egész országot a Magyar Középhegység vonala, tehát Miskolc, Gyöngyös, Budapest, majd tovább menve Székesfehérvár, a Balaton és ettől délnek Barcs irányában a Dráváig húzódó vonal két részre osztja. Ettől a vonaltól és főleg a Tiszától keletre eső országrészek akna- és lőszerhelyzete általában tisztázottnak volt mondható és a bejelentések is elég szórványosak voltak. A megadott vonal mente és attól nyugatra a határig elterülő országrész azonban úgy aknásítás, mint hátrahagyott, szétszórt és kilőtt, de bedöglött lőszerek tekintetében megdöbbentő képet nyújtott. Az 1947 szeptemberig befutott jelentések szerint kb. 15.000 kat. hold az a gazdaságilag is igen értékes terület, mely aknamezős volt. Az elaknásított erdők ebben az időpont-

ban még teljesen felderítetlenek voltak. A lezajlott harcok területén és e területek mögött községek és városok egész sorában kellett megsemmisítési munkát végezni. *A 7. sz. ábrán* Magyarországnak csak ama területeit tüntettem fel, amelyek 1946 november 15-ig bejelentett adatok szerint aknamentesítésre, illetve lőszertelenítésre szorultak, de nem mutatja a melléklet az ország területén valóban található akna és lőszer *mennyiségét.* Az elhagyott lőszerek és telepített aknamezők bejelentése az ország vérkeringésének megindulásával mindjobban emelkedő irányt mutatott. Ez különösképpen vonatkozik Nagy-Budapest lőszermentesítésére.

Nagy-Budapest lőszermentesítésével egész külön kell foglalkoznunk. Az ország szíve, idegrendszerének központja az 51 napos ostrom alatt olyan irtózatos megpróbáltatásoknak volt kitéve, milyeneket Varsón kívül Európa egyetlen fővárosa sem szenvedett át. A felszabadulás utáni Budapest képe megdöbbentő volt. Az ostrom okozta károkon kívül a németek és nyilasok által fel nem robbantott lőszerraktárak, a rengeteg helyen szerte-szét szórt lőszer, fel nem robbant, bedöglött tüzérségi lövedékek és légi bombák, a peremvárosok elaknásított területei, egyszóval a halálthozó lövedékekkel és robbanóanyaggal zsúfolt város követelően parancsolta a lőszer- és aknamentesítési munka azonnali megkezdését.

Ezt a munkát kezdetben a Honvédelmi Minisztérium tűzszerész csoportja végezte, azonban 1946 november 15-én az önálló aknakutató századok megalakulásakor a közterek és középületek, valamint a lakóházak mentesítése még nagyrészt nem történt meg. Ezért az egyik aknakutató század főfeladata Nagy-Budapest lőszer- és aknamentesítése lett.

A 10.880/ME.—1946. sz. rendelet meghatározta a közületek közreműködését a lőszermentesítési munkákban. A fővárosban a XIV. (közmunka és katonai) ügyosztály hatáskörébe tartozott ennek a közreműködésnek irányítása. A rendelet alapján létesült bizottság a tűzszerész járőrök által megvizsgált és helyszíni robbantással megsemmisítendőnek javasolt lőszer robbantási helyét a különböző közművek vezetékeinek fekvését figyelembe véve, kijelölte, a robbantás után jegyzőkönyvben rögzítette a robbanás lefolyását, az esetleg keletkezett károkat s ugyanekkor megtette a közművekben esett károk kijavítására a szükséges lépéseket.

A szállítható lőszert a főváros által kirendelt tehergépkocsikkal a XI. kerületi Andor utcában lévő, ún. „nyugati lőszerraktár"-ba szállították a járőrök. Innen az anyag a törökbálinti lőszermegsemmisítési helyre került.

A nem szállítható, tehát helyszínen megsemmisítendő lőszer helyszíni robbantása a fővárosban bizony sok problémát vetett fel. A sokszor már sérült gyújtójú kilőtt lőszerek legfeljebb 1—2 méterre kézben hordozva, csak életveszély mellett voltak elmozdíthatók. Igen gyakran egész elképesztő helyeken találtak az aknakutatók és tűzszerészek ilyen döglött

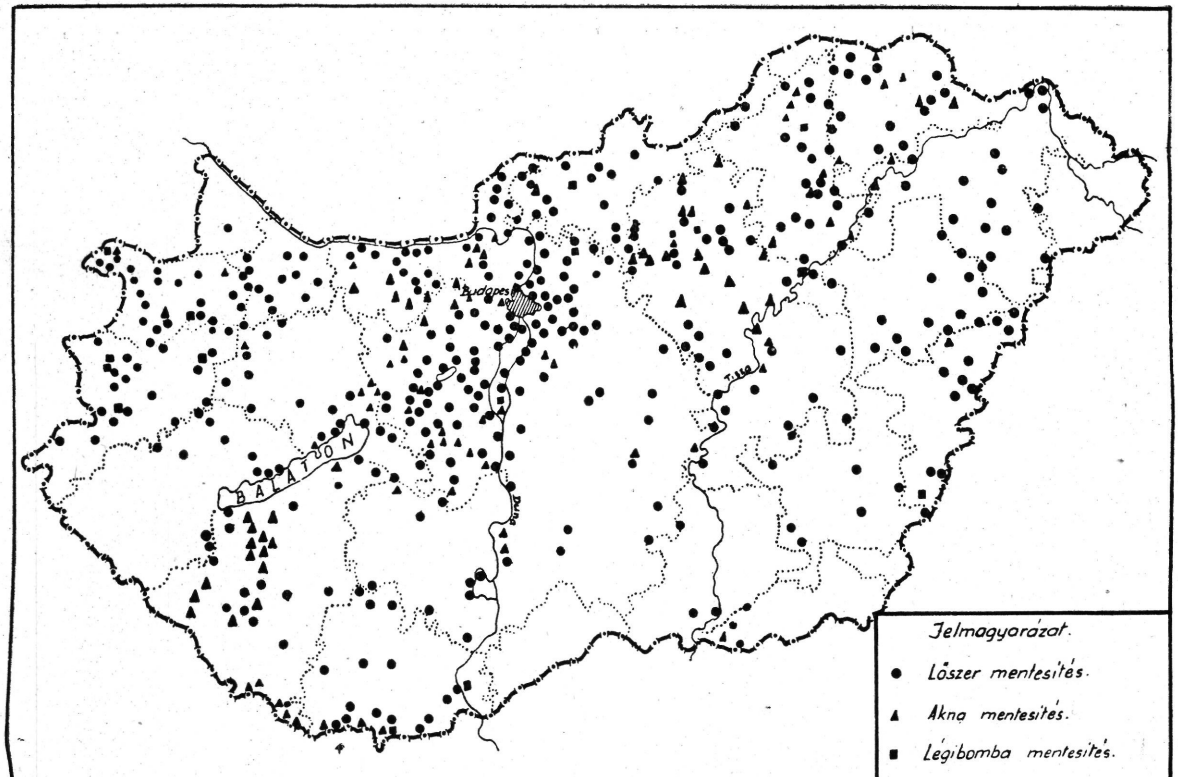
Budapest
BALATON
Tisza
Duna
Jelmagyarázat.
Löszer mentesítés.
Akna mentesítés.
Légibomba mentesítés.

7. ábra.

tüzérségi lövedékeket, padlásokon, szobafalba fúródva, strandfürdő medencéjében, templomtoronyban stb., stb.

1947 július 30-ig Budapesten 205 ízben történt helyszíni robbantás, zömmel sűrűn lakott területen (Jókai tér, Kálvin tér, Klauzál tér) anélkül, hogy akár emberben, akár anyagban bejelentett kár keletkezett volna. Ha nagyritkán elő is fordult pl. ablakbetörés, annak minden esetben a közönség figyelmetlensége, az óvóintézkedések negligálása volt az oka.

A Nagy-Budapest-i lőszerbejelentések 1947 tavaszán az építkezési idényben megkezdett romeltakarítási és építési munkák arányában fokozatosan emelkedtek, mert ezeknél a munkáknál sok újabb lőszer és robbanóanyag került elő a romok alól. Ugyancsak 1947 elején indult meg a Vár romtalanítása a főváros kb. 1700 munkásával. Itt oly sok lőszer került a munka során elő, hogy állandó aknakutató járőrt kellett a Várban tartanunk, mely az előbukkanó lőszert azonnal biztonságba helyezte, a szállíthatót elszállította, a nem szállíthatót pedig összegyűjtve, időnként megsemmisítette.

Az 1947. évi rendkívül forró nyár miatt a város belterületén tárolt lőszer öngyúlladás esetén szerencsétlenségek előidézője lehetett volna. Ezért a nyugati lőszerraktárakban tárolt lőszer- és robbanóanyagot törökbálintra szállítottuk és a megsemmisítés 1947 augusztus végére befejezést nyert. A szállíthatatlan lőszer továbbra is a helyszínen lett megsemmisítve, úgy, hogy Törökbálinton 1947 szeptemberétől már csak az időközönként kiérkező robbanóanyagok kerültek azonnali robbantásra.

*

Teljesítményi adatok. 1945-ben a bányák kizárólag a tűzszerészek által, életük kockáztatásával és nem egy esetben életük feláldozásával hatástalanított bombákból kitermelt robbanóanyaggal tudták csak üzemüket fenntartani, mert más robbanóanyagunk nem volt. A tűzszerészeknek és aknakutatóknak köszönhető, hogy a felszabadulás után kifosztottságunk és szegénységünk ellenére a közlekedés megindulhatott, a gyárak dolgozni tudtak és így mindenkinek biztosítva volt a kenyere.

Ezzel az áldozatos munkával a tűzszerészek és aknakutatók halhatatlan emléket állítottak maguknak.

Ez a munka a súlyos robbanóanyag hiány miatt a felszabadulás után még évekig így folyt. De erről csak kevesen tudnak már. Így pl. 1947 július havában egyedül Budapesten 34 darab 250 kg-os német légi bombát hatástalanítottunk és így kb. 3400 kg trotilt juttattunk az iparügyi minisztériumnak. Feldebrő és Vécs közelében lévő lőszerraktár felszámolásánál, igen nehéz, különleges módon hatástalanított tüzérségi lövedékekből kb. 15 tonna robbanóanyagot nyert az ország bányászata.

A Műszaki Vezetési Törzs (a Műszaki Hadosztály utódparancsnoksága) 1947 január havában javasolta, hogy az aknakutatók által akna-

mentesített területeket, egyes közigazgatási hatóságok felkérésére, felszántva adhassa át az illetékeseknek. A helyzet ugyanis az volt, hogy a földművesek a múlt tapasztalatain okulva, a mentesített területek felszántását nem vállalták és így sok termőterület mezőgazdaságilag kihasználatlan maradt. A Honvédelmi Minisztérium engedélye alapján az aknakutatók az aknamentesített területek nagy részét fel is szántották és így adták át a tulajdonosoknak.

Előzőleg megemlékeztem már arról, hogy sokszor milyen ellenállásokat kellett leküzdenünk az illetékesek részéről, amelyek szabotázsszerűen nehezítették meg a Műszaki Hadosztály újjáépítési munkáit. Megesett ez nemcsak katonai, hanem polgári vonalon is. Egy ilyen kirívó esetet szeretnék e helyütt megörökíteni. 1947 április 12-én, mikor Fejér megyében az aknakutatók egymásután pusztultak el vagy sebesültek meg, amikor a Honvédelmi Minisztérium hanyagsága miatt géppjárművekkel nem rendelkezvén, a szerencsétlenül jártak részére még gyors orvosi segítséget sem tudtunk számos esetben vinni, a székesfehérvári főispán 606/1947. sz. alatt valamennyi község elöljáróságát utasította, hogy közmunkaerő vagy iga kirendelését az aknakutatók részére tagadja meg. Egyszerűen fütyült a 10.880/ME—1946. sz. kormányrendelet 2. és 3. §-ban elrendeltekre. A Belügyminisztériumhoz kellett fordulnom a főispán megrendszabályozása végett.

De ezzel szemben meg kell emlékeznem arról a segítségről, melyet aknakutató eszközök rendelkezésre bocsátásával a szovjet katonai parancsnokság részéről kaptunk és a magyar faluk dolgozóinak és az ország egész lakosságának dolgozó honvédeink iránt tanúsított szeretettől áthatott viselkedéséről. Amikor derék aknakutatóink áldozatos és önfeláldozó munkájukkal bebizonyították, hogy munkájuk a sokat szenvedett dolgozó parasztjainkat és egész népünket szolgálta, attól kezdve a községek, a falu népe dolgozó honvédeinket mint saját gyermekeit dédelgette, élelmezte, gondoskodtak jó elhelyezésükről és minden lehetőt megtettek, hogy az aknakutatók jól érezzék magukat. E tekintetben ki kell emelnünk a somogymegyei Mesztegnyő községet, de igen sok falu, város és közület fejezte ki írásban is háláját a dolgozó honvéd iránt.

És így hosszú időn át, sok helyről gyűjtöttük össze és semmisítettük meg a veszélyes lőszert, rejtett aknákat és egyéb robbanóanyagokat, tettük megművelhetővé az elhagyott ugart és fokozatosan visszaadtuk a sokat szenvedő földművelő népnek is az élet- és vagyonbiztonságot.

Összegezve az országban megsemmisített lőszerek, robbanóanyagok

stb. összsúlya — — — — — — — — — —	5620	tonna
a megsemmisített aknaanyag összsúlya — — —	43,29	tonna
a megmozgatott lőszer, akna stb súlya — — —	5915	tonna
megtisztított terület — — — — — — —	3779,3	k. hold
felszántott terület — — — — — — — —	882	k. hold
robbantással feldarabolt harckocsik száma — —	11	db

Nagy-Budapest adatai:

bejelentett címek száma: — — — — — —	2915	
helyszíni robbantások száma — — — — —	205	
helyszíni robbantásnál megsemmisített lőszer súlya	109	tonna
Budapestről kiszállítva — — — — — —	784	tonna

Hősi munka volt ez, amit derék dolgozó honvédeink végeztek, a kis díjazás, amit e munkáért kaptak úgyszólván semmi ahhoz képest, amit ők nyújtottak a közösségnek. Hangtalanul és névtelenül dolgoztak s ha a sors úgy akarta, meghaltak. Részükre a háború még éveken át tartott. Igazi hősei az újjáépítésnek. Hősi munkájuk eredményét az életbiztos közlekedés, az életveszély nélküli munka lehetősége és az életveszély nélkül megművelhető holdak ezrei jelzik.

Ez a munka áldozatokat is követelt.

Az aknakutató dolgozó honvédek közül 1946 november 15-től 1947 júliusig 22 dolgozó honvéd halt hősi halált és 16 sebesült meg.

Hősi halált haltak: György József t. őrv., Kiss Dániel ht. törm., Szilágyi János t. tiz., Szabó Lajos ht. törm., Gál István honv., Nagy István ht. hdgy., Sostorics Sándor t. őrm., Andok István törm., Orbán Elek őrm., Schmellner Rudolf t. őrv., Rajnai Géza ht. főtörm., Bogyó András ht. őrm., Paksy István t. szkv., Kompis György honv., Bagotai Ferenc honv., Vágusz Jenő t. szkv., Kovács Béla t. tőrm., Kovács Ferenc szkv., Kovács Ferenc t. tiz., Molnos Gyula ht. alhdgy., Egei Elek ht. főtörm.

Megsebesültek: Magyar Benő honv., Duró Sándor honv., Kardos János honv., Molnár Sándor ht. hadgy., Szomi József főtörm., Böröcz István szkv., Misángyi János ht. törm., Kertész Árpád ht. hadnagy. Losch József tiz., Lehel György tiz., Bajai Lajos főtörm., Salamon Ferenc ht. törm., Lénárt István t. őrv. Pauer Sándor t. alhdgy., Szabó István ht. őrm. Kiss Rudolf honv., Kovács I. Mihály honv.

A Balaton aknamentesítése

A Műszaki Hadosztályhoz tartozó hadihajós-, illetve hajósosztály feladata a Balaton aknamentesítése volt. A hajósosztály balatoni aknakereső osztaga 1945 évtől kezdve 232 db „E" (érintő) aknát talált, szedett fel és hatástalanított.

VIII. Tanulságok

1. A felszabadulást követő időkben a politika terén uralkodó viszonyok rányomták bélyegüket a katonai szervek munkájára is. Hiszen minden hadsereg szinte keresztmetszete valamely ország gazdasági és társadalmi viszonyainak s kicsiben minden megtalálható benne, ami országos viszonylatban nagy keretek között megy végbe. És mint ilyen esetekben szokott lenni, a demokratikus Honvédségben is voltak, akik

csak egyéni érdekeiket, érvényesülésüket és a hasznot keresték és voltak, akiknek osztályrésze a kellő támogatás nélküli küzdelem, a megfeszített munka és nélkülözés volt. A haszonélvezők között bújt meg rendszerint az ellenség, kinek nem volt érdeke az ország gyors talpraállítása, sőt egyáltalán a talpraállítás, a koldússzegény Magyarország felszámolása, a munkásosztály és a dolgozó nép uralmának, országépítő munkájának napról-napra való izmosodása és fejlődése. Magas állásaikban szinte felelőtlenül és minden ellenőrzés nélkül tudták az eredményt igérő munkákat elgáncsolni, megnehezíteni és a dolgozók életét elkeseríteni.

2. A technikát és annak jelentőségét lebecsülték. A technikust lenézték, szemükben a műszaki ember „technikailag megfertőzött" egyén volt, a mérnök pedig „lakatosmester". De tudták vagy érezték, hogy a nép uralma a technika segítségével a szocializmushoz, végső fokon a kommunizmushoz vezet.

3. A felszabadulás utáni idők demokratikus Honvédségében nem volt érdem és nem volt megbecsült az alkotó, a termelő munka. A vezető katonai funkcionáriusok mosolyogtak a „munka" szó elhangzása felett, mindegyik csak véres háborúkban látta eszményi világának értelmét és a dolgozó honvédeket, mint nem az ő körükhöz tartozó alsóbbrendű lényt őszintén és meggyőződésből sohasem segítették. Ezekben a körökben a dolgozó honvéd számára úgyszólván még a levegőt is ki kellett „verekedni". Ezeknek a magas katonai funkcionáriusoknak Clausewitz lebegett a szemük előtt mint hadvezéri ideál, példaképük pedig a porosz náci katona volt. A háború igazi terheit viselő, nem lovon ülő, gyalogjáró harcos tömegek csak számok, a karrier lépcsőfokai voltak. Ezért hagyták magukra a dolgozókat és a dolgozó honvédeket. Ezek munkája nem az ő számukra termett babérokat.

4. Ezzel szemben szinte szokatlan, szinte sokszor megható volt, hogy a közlekedésügy funkcionáriusai, élükön Gerő Ernő elvtárssal, mily fáradhatatlan gondoskodással verekedték ki a honvédelmi minisztertől és funkcionáriusaitól mindazt a pénzt, anyagot, felszerelést és ellátást, amit a dolgozó honvédnek verekedés nélkül is meg kellett volna kapnia. Meg kell mondani, hogy csak az utóbbiak voltak azok, akik a Műszaki Hadosztály helyzetét elviselhetővé tették és az ő megértésüknek, szocialista munkamódszereiknek lehet kizárólag köszönni azt, hogy meg tudtunk a belénk helyezett várakozásnak és a nékünk előlegezett bizalomnak minden tekintetben felelni.

A végső tanulság ezekből matematikai pontossággal következik.

Az a hadsereg, melynek vezetői nem ismernek haladó politikai eszményt, vagy ha ismernek is, azt meggyőződésből nem fogadják el életcélnak, a harcosokat csak egyszerű számoknak, őket saját személyükben kiszolgálni kötelezett tömegeknek tekintik, az a hadsereg csak

operetthadsereg, melyben nincs meg a harcos szeretete, tisztelete és — ami a legfontosabb — bizalma vezetői iránt, és amely az első komoly erőpróbánál gazdátlanul bomlik széjjel.

Az a hadsereg, ahol a vezetők, mint a középkor zsoldosai, csak pénzért, rangért és egyéb anyagi javakért szolgálnak, nem érzik át azokat a feladatokat, amelyek az állam fennmaradását és a nép érdekeit szolgálják, az a hadsereg a harcmezőn elbukik, annak a hadseregnek saját vezetői legnagyobb ellenségei.

A feudális Kína egykori és egymással versengő, a lakosságot szipolyozó, kegyetlenkedő „tábornokai", a délamerikai államok állandóan forrongó katonai vezetői és mások példái mutatják, hová juthat egy nép, ha az őt védeni, jóléte felett őrködni hivatott fegyveres erők a nép érdekeit semmibe veszik, azokkal szemben állnak, kapzsiak és megvásárolhatók...

E rövid hadtörténelmi tanulmányomban elmondottak azt bizonyítják, hogy rombadöntött országunk újjáépítésében, ezzel kapcsolatban népi demokráciánk megerősítésében becsülettel és termelő munkával nemcsak részt vettünk, de ezenfelül rossz anyagi ellátás mellett is jó teljesítményt igyekeztünk nyújtani. Egy olyan világban, melyben a jognak és a kötelességnek egyensúlya nem volt meg, igyekeztem dolgozó honvédeimmel mindazon kötelezettségeknek eleget tenni, melyeket az ország érdeke és demokráciánk építése érzésem szerint feltétlenül megkívántak. Helyes volt a minden körülmények között kikényszerített építő munka, a szerves bekapcsolódás az országos építő munkába és igazolnak bennünket a megindult közlekedés, a hírváltás mai magas foka, a hidakon át lebonyolódó forgalom, az elárasztástól megmentett otthonok és lakosok, az aknáktól mentesített és a termelésnek visszahódított városi és mezőgazdasági területek, valamint mindezeknek eredő következménye: az ország egyre lüktetőbb gazdasági élete, népi demokráciánk egyre jobb anyagi bázisainak megszületése.

Ez kissé a mi érdemünk is és ezért első sorban jár köszönet és elismerés

a dolgozó honvédnek

aki zord télben, egy szál alsónemű nélküli ruhában, éhesen, fagyos kézzel, rongyos bakancsban dolgozott jégtorlaszok között, állt őrt állomásokon és vonatokon, vagy bármely pillanatban aknák felszedésénél tette életét kockára a közösségért. Annak a dolgozó honvédnek, valamennyien népünk gyermekeinek, ezer gonddal sújtott családapáknak, ipari munkásoknak és földművelő parasztoknak egyaránt, akiknek zöme mögött egy háború véres borzalmai és a hadifogság megpróbáltatásai állottak. Akik kétkezi munkájukkal segítették a pusztulás szélén álló országot megmenteni. Akik éveken át családjuktól elszakítva harcoltak, de nem

tudták miért?! Akiknek abból a vagyonból és kincsből, amit a magyar haza drága földje minden gyermekének adni tudna, legtöbbször csak egy sírgödörre való jutott! Akiknek sok esetben mindenük elpusztult, amit szerettek, amiért élni és dolgozni érdemes. Akiket csaknem egy nehéz és hosszú éven át még rendesen élelmezni és ruházni sem tudtunk, hogy legalább az időjárás viszontagságai ellen legyenek megvédve. És akik a kétségektől gyötörve vagy apatikusan sorsukba beletörődve sokáig nem is látták a célt, amiért nekik dolgozni, küzdeni és küszködni kell...

Néphadseregünknek ma már mindene megvan ahhoz, hogy mindazt, amit a dolgozók, köztük mi, dolgozó honvédek is 1945-ben elkezdtünk, alkottunk és újjáépítettünk, mind külső, mind belső ellenségek ellen meg is tudja védeni.

A LÉGIERŐ FEJLŐDÉSÉNEK HADTÖRTÉNELMI ÁTTEKINTÉSE*

Fodor Gyula alezredes

A levegő meghódításának vágya egyidős az emberiséggel. A görög mondavilág egyik legszebb gyöngyszeme Daidalos és Ikaros története, akik viasszal összeragasztott tollakból készített szárnyakkal emelkedtek a levegőbe. A nap heve azonban megolvasztotta a viaszt és így szárnyaszegetten a tengerbe hullottak.

A középkor olyan lángeszű tudósa, mint Leonardo da Vinci már tudományos alapon foglalkozott a repülőgép szerkesztés problémáival és komolyan tanulmányozta a madarak repülését. De a repülést izomerővel, úgy ahogy ő elképzelte, megoldani nem lehetett.

Utána is sokan kísérleteztek a repüléssel, de a technikai eszközök fejletlensége miatt sokáig megoldani nem tudták. Az ember első ízben léggömbön emelkedett a levegőbe a XVII. század végén, de használható légijárművet szerkeszteni csak egy évszázad múlva sikerült. Ekkor oldották meg a kormányozható léghajó problémáját.

A modern repülés kezdetét csak F. Mozsajszkij orosz tengerésztiszt és repülőgéptervező munkássága jelentette. Mozsajszkij a világon először épített és próbált ki repülőgépet. Az ő munkáját a múlt század végén a kiváló orosz és más nemzetiségű tudósok egész sora folytatta. Mendelejev, Zsukovszkij, Ciolszkovszki, Wright, Lilienthal és más repülőgépszerkesztő tudósok nevéhez fűződik a levegő meghódítása. Ezeknek a kutatóknak áldozatos, megfeszített munkája valósította meg az emberiség régi vágyát, a repülést.

De még meg sem született az első használható légijármű, amikor máris felmerült hadi alkalmazásának gondolata. A távoli mesék ködébe vész annak az ókori hadvezérnek a sikere, aki elsőnek használta fel a levegőt a hadviselés érdekében. Egy bevehetetlennek vélt város ostromakor összefogdostatta a város galambjait, gyújtóanyagot kötöztettek rájuk, azok szabadonbocsájtva fészkükbe menekültek s így lángokba borították a várost.

De ha ezt a mondák sorába is utaljuk, az már tény, hogy a francia polgári forradalom hadserege 1794 június 26-án a Fleurus-i ütközetnél

* A Szerkesztőség örömmel üdvözli, hogy a néphadsereg egyik fegyvernemi tisztje kísérletet tett saját fegyverneme történetének megírására. Reméljük, hogy ezt a kezdeményezést további, sikeres tanulmányok fogják követni.

kötött léggömböt használt fel az ellenség megfigyelésére. Ha ezt a felderítő repülés őskorának nevezhetjük, rövidesen sor került az első bombatámadásokra is. 1848-ban Velence ostromakor az osztrákok a szél által a város fölé hajtott léggömböket használták fel bombázásra. A magyar honvédsereg főparancsnokságának, ehhez hasonló, de technikailag más megoldású tervet terjesztett fel egy magyar feltaláló 1849 tavaszán Buda ostromakor. Ennek megvalósítására azonban nem került sor.

1870-ben, mikor a poroszok Párizst ostromolták, majd az 1871-es Párizsi Kommün alatt a körülkerített város szél által hajtott léggömbökkel tartotta fönn az összeköttetést a vidékkel.

Az időjárástól félig-meddig független kormányozható, félmerev rendszerű léghajót Santos-Dumont brazil mérnök szerkesztette. Ezeket a léghajókat a francia kormány nyilvántartásba vette, hogy háború esetén felhasználja őket. Alkalmazásukra azonban nem került sor.

Ilyen előzmények után természetes, hogy mikor Mozsajszkij első repülőgépét a bizottság előtt sikeresen próbálta ki, azonnal felmerült a gép katonai alkalmazásának lehetősége. A korabeli sajtó így írt: „Kell-e beszélni ennek a kiváló találmánynak kiszámíthatatlan következményeiről? Képzeljék csak, milyen riadalmat képes okozni az ellenségnek egy ilyen repülő, milyen pusztító zavart idézhet elő gyülekezési és közlekedési pontjain! Az erődök és aknazárak egyetlen hadsereget sem... mentenek meg karmaik közül és a repülő a levegőben száguldva sebezhetetlen magasságban marad."[1]

Mozsajszkij és követői munkássága nyomán az 1910-es években megjelentek az első katonai feladatok megoldására alkalmas repülőgépek. Az 1910-es franciaországi hadgyakorlaton már részt vettek repülőgépek, melyeket katonai feladatok megoldására alkalmaztak. Ebben az időben Oroszország „légiereje" 7 repülőgéppel rendelkezett. Az első orosz katonai repülők Rudnyev, Gorskov, Kogutov és mások voltak. Az orosz repülők 1911-ben eredményesen vettek részt a pétervári, varsói és kievi hadgyakorlatokon.

Az orosz hadtudomány ebben az időben a következőképpen szögezte le a légierő általános feladatait: az ellenség felderítése, az összeköttetés fenntartása, az ellenség erkölcsi erejének, anyagának rombolása, repülőgépeinek és kormányozható léghajóinak megsemmisítése, erődítéseinek pontos meghatározása, szükség esetén lefényképezése.

A legfőbb feladatnak a felderítést tartották, ehhez azonban szükséges volt a repülőgép és a föld közötti együttműködésre. E problémát D. M. Szokolov orosz ezredes oldotta meg, aki a gépbe rádiót épített be és az általa készített készülékkel 1911-ben először hajtottak végre sikeresen repülőgépről adást. A rádiótechnika tökéletlensége azonban ez idő-

[1] Kronstadti Vesztnyik, 1877. évi 5. szám.

ben még nem tette lehetővé, hogy minden gépet rádióval szereljenek fel, erre csak jóval később kerülhetett sor, de ez semmivel sem csökkentheti Szokolov vitathatatlan érdemeit.

A repülés fejlesztéséből a magyar feltalálók is kivették a részüket. Egy magyar szerzetes, Cyprián barát 1768-ban a világon először vitorlázó repülőgépet épített és azzal a nyitrai Koronahegyről siklórepülésben leszállt a földre. A nyitrai püspök a gépet elégettette, Cyprián barátot pedig istenkáromlásért perbe fogták és kolostorba zárták.

Az egyházi reakciónak ilyen tudományellenes fellépése abban a korban megszokott volt, jórészt ennek köszönhető, hogy a magyarok több mint egy évszázadig repüléssel alig foglalkoztak. Csak a XIX. század végén építette meg Schwarcz Dávid az alumíniumból készült, merev rendszerű, kormányozható léghajót. A léghajó a sikeres próbarepülést már csak Schwarcz halála után több mint fél évvel 1897. november 11-én végezte el. Az eredményektől a szakértők el voltak ragadtatva. De az örökösök a kísérleteket nem folytatták, hanem a szabadalmakat eladták egy német feltalálónak, Zeppelinnek, aki a magyar repülőgéptervező eredményeit felhasználva építette meg világhírűvé vált merev rendszerű léghajóit, melyeket az első világháborúban még London bombázásánál is sikeresen használtak fel.

Utána a magyar repülőgépszerkesztők hosszú sora ért el kiválóbbnál kiválóbb eredményeket. Csak néhány példát említünk: Némethy Emil 1900-ban elsőnek készített acélcső vázú repülőgépet, amit a holland Fokker gyár vett át két évtized múlva. Ő dolgozta ki elsőnek a csűrőkormányt, amit a világ az amerikai Wright testvéreknek tulajdonít, Némethy érdeme az aerodinamika azon törvényének felismerése, hogy a repülőgép hordképességét vagy a hordfelület növelésével, vagy a sebesség növelésével emelhetjük. Repülő-elméleti könyve hosszú ideig a legjobb nemzetközileg használt kézikönyv volt.

Kolbányi Géza olyan repülőgépmotort szerkesztett, melyben megoldotta a benzinkeverék adagolását és a gyújtáshoz akkumulátort használt.

Svachulay Sándor gépész 1909-ben kipróbált gépe már behúzható futószerkezettel, állítható fémlégcsavarral és féklapokkal rendelkezett.

Horváth Ernő 1910-ben kétüléses, katonai célokra felhasználható gépet épített.

Zsélyi Aladár mérnök 1913—14-ben már teljesen burkolt törzsű gépet próbált ki, újszerű motorelhelyezéssel — mely később az egész világon elterjedt. Gépének felületi terhelése 40 kg/m² volt, a kísérletek során pedig 170 km/óra sebességet ért el.

Ezeket a teljesítményeket külföldön, csak a világháború végén épített gépek mutatták fel.

A repülőgépek első harci alkalmazására az 1911—12-es tripoliszi olasz—török háborúban került sor. E háborúban két repülőgép vett részt, amiket főleg felderítésre használtak fel. Később kísérletet tettek földi célok és ellenséges csapatok bombázására is. A bombavetés helyes módszerére véletlenül jöttek rá, egy szállító oszlop elleni támadásnál.

Orosz pilóták először 1913-ban kerültek harci alkalmazásra. Az 1912—13. évi balkáni háborúban ugyanis orosz önkéntes repülőosztag harcolt a bolgár hadsereg kötelékében. Az osztag pilótáinak haditapasztalata nagymértékben elősegítette az orosz repülőgépállomány korszerűsítését és mennyiségi növelését. A tapasztalatok alapján ellentétben a német és az osztrák felfogással — megkezdték a repülőgépfegyverzet kikísérletezését. 1913-ban Poplaykov orosz repülőtiszt géppuskát szerelt a repülőgépre. Az „Ilja Muromec" elnevezésű repülőgépet pedig olyan kísérleti bombavető felszereléssel látták el, mely a maga korában egyedülálló volt. A berendezés mechanikus kezelésű belső bomba felfüggesztésére szolgált, ezenkívül különböző célzókészülékkel rendelkezett.

Az orosz pilóták tökéletesítették a repülőgépvezetés technikáját is. Ebben B. M. Nyeszterov járt az élen, aki a repülőgépvezetés magasiskoláját teremtette meg. Nyeszterov gyakorlatilag bizonyította be, hogy fordulót 45°-nál nagyobb szögben bedöntött géppel is végre lehet hajtani. Majd 1913. augusztus 27-én először repülte végig az úgynevezett bukfenc műrepülési figurát. Nem sokkal később ezt Pegunak, egy francia pilótának sikerült megismételnie. A műrepülésnek ezzel az alapvető figurájával a repülőgépek manőverezési lehetőségei megnőttek. A pilóták egyre újabb és újabb műrepülési figurákat kísérleteztek ki: forduló, harci forduló, háton repülés, vezetett orsó stb. — melyek később a légiharc elemeivé váltak. Már javában dúlt az első imperialista világháború, mikor 1916-ban Kacsinszkij repülőoktató, a sort teljessé téve, a világon először hajtotta végre sikeresen az egyik legveszélyesebb műrepülési figurát, a dugóhúzót.

A repülőgép és a repülés ilyen fejlődése, az első imperialista világháború előestéjén tette lehetővé, hogy a harcok alatt a légierő a korszerű háború elengedhetetlen elemévé vált.

A légierő az első imperialista világháborúban (1914—1918)

Az első világháború elején a hadviselő államok már aránylag elég nagy mennyiségű hadirepülőgéppel rendelkeztek. Ezek zöme azonban csak felderítő feladat megoldására volt alkalmas. Fedélzeti fegyverekkel

és bombavető készülékkel legtöbbjük nem rendelkezett. Az egyes államok légiereje 1914-ben a következő volt:[2]

Oroszország	263 db repülőgép
Németország	232 „ „
Franciaország	156 „ „
Ausztria—Magyarország	65 „ „
Anglia	30 „ „
USA.	30 „ „
Olaszország	30 „ „

A használt repülőgépek legfontosabb harcászati-technikai adatai a következők voltak:

motorteljesítmény	60—80 Le
sebesség	70—80 km/ó
emelkedőképesség 2000 m-re	30—60 perc
csúcsmagasság	2500—3000 m
repülés időtartama	2—3 óra
repülési súly	500—1000 kg
gépszemélyzet	pilóta és megfigyelő

A háború kezdetén a légierőt főleg *harcászati felderítésre* használták. De sikerrel alkalmazták az ún. „tüzérrepülőket" a tüzérségi tűz hatásának megfigyelésére és a lőelemek helyesbítésére. A tüzérrepülők alkalmazása megnövelte a tüzérségi tűz hatótávolságát, mert lehetővé tette a távoli tűz megfigyelését és helyesbítését. A felderítő repülők elleni harcra 1915-ben speciális együléses vadászrepülőgépet szerkesztettek.

A vadászgépek megjelenése összefügg a légcsavarkörön keresztül való tüzelés megoldásával. Eleinte főleg a légcsavarkör feletti tüzeléssel próbálkoztak és csak hosszabb kísérletezés után sikerült megoldani a géppuskák vezérlését. Így lehetővé vált a légcsavarkörön keresztül egy-két géppuskával felszerelt, együléses vadászrepülőgépek gyártása. A vadászrepülőgépek mind gyorsaságban, mind manőverezőképességben jelentősen felülmúlták a felderítő gépeket.

A repülők a földi harcokba eleinte nem avatkoztak be, de már 1914-ben acéltüskéket gyártottak, melyeket a repülők kosárszámra szórtak

[2] Más források adatai ettől némileg eltérnek. Így pl. a Vorosilov Akadémia: „A hadművészet története" c. kiadvány harmadik kötetében a következő repülőgép állományt közli:

Oroszország	216 repülőgép
Franciaország	162 repülőgép
Anglia	30 repülőgép
Németország	232 repülőgép

Én itt a legvalószínűbb adatokat fogadtam el. *F. Gy.*

le az ellenség élő erőire. Ezek az acéltüskék nem robbantak, hanem esési energiájukkal megölték, vagy megsebesítették a harcosokat. Rövidesen megkezdték a robbanó bombák alkalmazását is, de bombázást a háború elején csak esetenként hajtottak végre, mellékfeladatként felderítés közben. 1915-ben azután megszületett a speciális bombázó-repülőgép.

A háború alatt a bombázók, de különösen a vadászok igen gyakran avatkoztak be a földi harcokba. A harcmezőn működő csapatok és a harci technika megsemmisítésére főleg az alacsony magasságból és a földközeli repülésből történő tevékenységet alkalmazták. Néhány országban pedig kísérleteket folytattak különleges csatarepülőgépek megszerkesztésére is.

Széles körben kezdték alkalmazni a tengerészeti repülőket is. Ezek feladata a tengeri felderítés, a haditengerészeti bázisok, hajók, tengeralattjárók bombázása saját flotta és támaszpont őrzése volt. 1914-ben jelentek meg az első repülőgép anyahajók — bár nem a szorosan vett mai értelemben, mert a repülők a hadihajók kiegészítő felszerelését képezték, mint ma a legtöbb csatahajón és nehézcirkálón. Az első ilyen repülőgéphordozó hajókat az orosz flotta alkalmazta. Az „I. Miklós" nevű hajón 5 hidroplán volt. Ezeket 1916. februárjában már harci feladatokra is alkalmazták. Az orosz Feketetengeri Flotta támadást intézett Zonguldak, az északi török partvidéken lévő haditengerészeti támaszpont ellen.

Ebben a harccselekményben elsőnek alkalmaztak hajókról felszálló repülőgépeket, mint csapást végző erőket.

A légierő hadászati alkalmazását az első világháborúban kezdték meg. A német légierő Londont és Párizst, a francia légierő pedig az ellenséges hátországban lévő vasúti csomópontokat, hadiipari vállalatokat támadta. Természetesen a légerőnek az ellenség politikai és gazdasági központjaira mért csapásainak nem volt nagy hatása, hiszen a bombázó csapatok aránylag kevés és kisteljesítményű géppel rendelkeztek. Az antant hatalmak még a háború végén, 1918 novemberében is csak 686 nappali és 525 éjjeli bombázó repülőgéppel rendelkezett, míg Németországnak mindössze 279 éjjeli bombázója volt. A nappali bombázók körülbelül 680 kg, az éjjeliek pedig 1000 kg bombaterhet tudtak magukkal vinni. A németek a háború alatt Anglia ellen 111 támadást hajtottak végre. Ebből 52-őt hadiléghajóval, 59-et pedig repülőgéppel. A támadások során az emberáldozatok száma 4800 volt. Ugyanakkor a német polgári lakosságból — német adatok szerint — ellenséges légitámadás miatt 720 fő vesztette életét, 1754 pedig megsebesült. Az anyagi kár 1 175 000 fontsterlingre rúgott.[3]

[3] *Belov:* A korszerű háború gazdasági kérdései. Pol. Fcsfség. 1952. 81. o.

A légierő hadászati alkalmazása tehát mindvégig másodrendű maradt és a főfeladata a földi csapatok támogatása volt. E cél érdekében a háború utolsó évében már egész nagy tömegben alkalmaztak repülőgépeket. Így a németek az 1918 márciusi piccardiai támadásnál 1000—1200 repülőgépet alkalmaztak, melyek ellen a szövetségek 2000 gépet vetettek be. A harcoló felek arra törekedtek, hogy biztosítsák saját légierejük szabad tevékenységét és oltalmazzák a csapatokat, valamint a hadtáp területet az ellenséges légierő csapásaitól. Mindkét oldalról elkeseredett harcot folytattak a légiuralom megszerzéséért. Egymás repülőgépeit részben légiharcokban igyekeztek megsemmisíteni, másrészt a hatásos légvédelmi rendszert akarták megteremteni.

A háború négy éve alatt a nyugati hadszíntéren összesen 10 420 repülőgépet semmisítettek meg. Ebből 8077-t légiharcban, 2347-et pedig a légvédelem eszközeivel pusztítottak el. Az ellenséges repülőterek elleni tevékenység, mint a légiuralom kivívásának egyik fő módja még nem terjedt el, illetőleg nem volt elég hatásos.

A háború alatt évről évre növekedett a légierő harci állománya és ez a növekedés nagy szervezési változásokhoz vezetett. Korábban a repülők szervezési egysége a 6 gépből álló század volt. A századok gépeit eleinte egyenként, majd kisebb csoportokban alkalmazták. Nemsokára a század lett a legelterjedtebb bevetési egység. A századok gépállománya 10—12 repülőgépre növekedett, majd a feladatok kibővülésével több századot csoportba (osztályba), azokat ezredekbe, dandárokba egyesítettek. Franciaországban 1918-ban szervezték meg az első légihadosztályt 600 repülőgéppel.

A harcok folyamán kidolgozták az egyes repülő csapatnemek harcászatát. A földi és a repülő csapatok együttműködése azonban még gyermekcipőben járt. Ugyanígy a légierő hadműveleti és harcászati felhasználásánál is csak az első lépéseket tették meg. Az irányításnál pedig a decentralizálás elve érvényesült. Ennek ellenére megteremtették a repülők alkalmazásának első, habár kezdetleges formáit.

Ezzel párhuzamosan a repülőgépállomány számszerűleg és technikailag egyaránt rohamosan növekedett. E fejlődést az 1. és 2. táblázat mutatja.

1. A repülőgéppark számszerű növekedése 1914—18-ban.[4]

A háborúban résztvevő országok	Repülőgépek száma		Növekedési arányszám	Megjegyzés
	1914	1918		
Németország	300	15 000	50 szeres	Az adatokban a repülőgépek össz száma szerepel. Ezek közül azonban csupán 15% volt az egységeknél, a a többi tartalékban vagy iskolán volt.
Franciaország	560	17 000	30 szoros	
Anglia	272	22 000	80 szoros	
USA	65	6 000	90 szeres	
Olaszország	143	2 700	20 szoros	

2. A repülőgépek minőségi fejlődése 1914—18-ban[5]

Repülőgéptipusok	A motorok összteljesítménye HP-ben		Repülési sebesség km/ó.		Emelkedési				Repülési időtartam órákban		Harcimegterhelés tonnában	
					idő 2000 m-re percben		csúcsmagasság km-ben					
	1914	1918	1914	1918	1914	1918	1914	1918	1914	1918	1914	1918
Felderítők	60-80	300	80	180	30-60	15	2-3	5	2-3	4	—	0,6
Vadászrepülőgépek	—	300	—	220	—	8	—	7	—	2	—	0,3
Könnyű bombázók	—	400	—	180	—	18	—	5	—	4	—	0,8
Nehéz bombázók	—	900	—	130	—	30	—	4	—	7	—	1,0

[4] Belov adatai az i. m.-ben ettől eltérnek. Szerinte a növekedés a következő volt:

	1914.	1918.
Franciaország	560	7000
Anglia	272	4000
Németország	300	14000
Egyesült Államok	—	6000

Belov: I. m. 47. o.

[5] Vorosilov Akadémia. A hadművészet története. 3. kötet oroszul.

Az első imperialista világháború végén a harcoló felek már több mint 60 000 repülőgéppel rendelkeztek. Az orosz légierő azonban, mivel a cári kormány csak nagy késéssel kezdte meg a hazai repülőgépipar fejlesztését, meglehetősen elmaradt és gyengébb volt, mint a többi hatalomé.

Az orosz repülők ennek ellenére nagy bátorságról és a repülőgépek mesteri kezeléséről tettek tanuságot. Így 1914. augusztus 26-án Nyeszterov orosz pilóta a történelemben először kezdeményezett légiharcot, még hozzá a legveszélyesebb támadási móddal: összeütközés végrehajtásával (kosolás).

E. N. Kruteny, több légigyőzelemmel rendelkező pilóta, kidolgozta a légiharc taktikai elméletét és művét 1917-ben kiadta. Elméletét teljesen igazolta az „Ilja Muromec" elnevezésű repülőgép, amely 4—5 géppuskával volt felszerelve és így nappal is sikeresen verte vissza az ellenséges vadászok támadásait, míg más gyengén felszerelt vagy fegyverzettel egyáltalán nem rendelkező bombázók komoly veszteségeket szenvedtek.

Az első világháborúban önálló magyar légierő nem volt, de a monarchia „légijárműves" csapatainál sok magyar szolgált. Így majdnem száz százalékig magyarokból állt az osztrák—magyar hadsereg legeredményesebb vadászrepülő százada is. A monarchia légiereje majdnem a leggyengébb volt a nagyhatalmak között. 1914-ben összesen csak 15 repülő századdal rendelkezett, egyes források szerint 52, más adatok szerint 65 géppel. A háború alatt azonban az osztrák—magyar légierő is gyors fejlődésnek indult, de a repülőgépipar gyenge teljesítőképessége miatt mindvégig elmaradt a többi hatalmak mögött.1916-ban felállították a „légicsapatok parancsnokságát" és a repülőszázadok számát 25-re emelték. 1918 közepén már 82 repülőszázad volt 622 géppel. Rendeltetésük szerint a századok „hadosztály" (közelfelderítő) „távolfelderítő", „vadászvédő" (légvédelemnél alkalmazott vadász), „légijárműves" (bombázó) és „fényképező" századok lehettek. Ezenkívül külön voltak a haditengerészeti repülő századok.[6]

A repülők elleni védelem szükségessége teremtette meg a légvédelmi tűzeszközök, álcázó részlegek, valamint a légi figyelő- és jelzőszolgálat megszervezését.

Végeredményben megállapíthatjuk, hogy a légierő az első világháború végére már önálló fegyvernemmé vált és igen komolyan befolyásolta a földi csapatok szervezetét, harceljárását.

A légierő befolyásolta a harcászatot is. A háború vége felé már egyik fél sem küldte rohamra gyalogságát repülőtámogatás nélkül. A repülők beavatkoztak a mögöttes terület életébe is. Korábban a csa-

[6] Hadtörténelem. Jegyzet a HA. számára Bp. 1954. 305. o.

patok az ellenségtől távolabb eső területen zárt rendben meneteltek. A légierő tevékenysége miatt kénytelenek voltak a menetoszlopokat jobban tagozni, ami azt eredményezte, hogy a harcrend felvételéhez sokkal több időre volt szükség. A tüzérség a repülők felhasználásával megfigyelt távoli célokat is tudott lőni. Ez befolyásolta a harcászati tar-

3. A légierő különféle csapatnemeinek aránya az első világháború végén[7]

Állam	Felderítők	Bombázók			Vadászok
		Nappali	Éjjeli	Összesen	
Anglia	28,6	17,4	10,8	28,2	43,2
	503	306	190	496	759
Franciaország	45,3	6,8	7,9	14,2	40,5
	1 505	225	247	472	1 344
USA.	37,4	16,1	0	16,1	46,5
	277	119	0	119	344
Olaszország	44,4	4,4	9,8	14,2	41,4
	360	36	80	116	336
Belgium	65,4	0	5,2	5,2	29,4
	100	0	8	8	45
Németország	52,8	0	9,8	8,8	37,4
	1 442	0	268	268	1 070
Ausztria	62,8	0	1,8	1,8	35,4
	391	0	11	11	220
Az Antant országokban összesen	40,4	10,4	7,7	18,1	41,5
	2 745	586	525	1 211	2 828
Németországnak és Ausztriának összesen	54,6	0	8,5	8,5	36,9
	1 833	0	279	279	1 290
Az összes államokban	45,3	6,7	7,9	14,6	40,1
	4 578	686	804	1 490	9 118

[7] 1918. november 11-i adatok.
A táblázat számlálóiban a százalékarány, a nevezőkben pedig az abszolút mennyiség van feltüntetve.

talékok elhelyezését, mert azokat a peremvonaltól nagyobb távolságra kellett visszavonni. Hatásos eszközt nyert a repülőkben a felderítés is. Eddig a felderítés tökéletlensége miatt a találkozó harcok napirenden voltak, de a felderítő repülők tevékenysége ezeket nagymértékben korlátozta, a meglepetés mind nehezebbé vált. A hadtápterületeken, de a hátországban is, ami régebben szinte békeviszonyok között élt, gondoskodni kellett a légvédelem és a légoltalom megszervezéséről is. A légierő hatása e néhány kiragadott példánál sokkal szélesebbnek bizonyult. A különféle feladatok száma a légierő csapatnemei között meghatározott arányt alakított ki. (Lásd a 3. táblázatot.)

A légierő helyzete az első és második világháború között

A szovjet légierő

A Szovjetunióban korszerű és nagyteljesítményű légierőt sokkal nehezebb volt létrehozni, mint a kapitalista országokban. Az utóbbi országok ugyanis már az első világháború alatt megteremtették repülőgépgyártó bázisukat és 1918-ig már jó néhány tízezer repülőgépet gyártottak, illetve adtak át katonai célokra.

A Vörös Hadsereg a cári fegyveres erőktől igen kevés repülőgépet örökölt. Összesen körülbelül 300 darab, különböző típusú (12 féle típus), de már elavult repülőgép jutott a szovjet hadseregnek. Ezt a kis mennyiséget 33 repülő csoportba szervezték. A szovjet állam mindössze öt kisebb gyárral rendelkezett, amelyek a repülőgépek összeszerelését úgy ahogy biztosítani tudták. Ilyen körülmények között új repülőgépek előállításáról szó sem lehetett, ezért a harci készültséget csak a meglévő repülőgépek javításával és üzembentartásával lehetett elérni.

A Szovjet Légierő létrehozására és fejlődése biztosítására mindenekelőtt a hazai repülőgépipart kellett megalkotni. E feladatot a leninisztálini iparosítási tervben hajtották végre. A Bolsevik Párt, de különösen Lenin és Sztálin már a polgárháború és a külföldi intervenció nehéz évei alatt nagy figyelmet szentelt a légierő alapjai megteremtésének.

1918. május 24-én megszervezték a Munkás-Paraszt Vörös Katonai Légierő Főparancsnokságot, majd a káderképzés biztosítására különböző repülő intézeteket állítottak fel. Így 1919-ben a Moszkvai Repülő Technikumot, 1922-ben a Vörös Légi Flotta Mérnöki Technikumát, 1922-ben pedig Zsukovszkijról elnevezett Légi Flotta Akadémiát szervezték meg.

A polgárháború éveiben a légierő komoly szerephez jutott. A fehérgárdisták és intervenciósok elleni harcok döntő szakaszaiban nagyobb repülő csoportokat vontak össze, amelyek együttműködtek részben a szárazföldi, részben a tengeri erőkkel. Például: 1919. tavaszán a Jugye-

nyics elleni védelmi harcokban a szárazföldi és tengerész repülő egységeket összevonták egy repülő csoportba és ez együttműködve a szárazföldi, valamint tengeri erőkkel, résztvett a „Krasznaja Gorka" erőd elfoglalásában. Ugyanígy használták fel a légierőt a többi harcokban is, azaz a repülőgépeket nem szétforgácsolva, hanem összpontosítottan, a döntő szakaszon vetették be.

A polgárháború befejezése után igen gyors fejlődésnek indult a repülőipar. 1920-ban már megalkották az első szovjet gyártmányú repülőgépmotort. 1922-ben megépült az ANT—1 típusú repülőgép, amellyel 1924-ben már komoly teljesítményt mutattak fel: Taskentből Kabulba való repülésnél 8000 m magasságban repülték át a Hindukus csúcsát.

A szovjet nép komolyan kivette részét a repülés fejlesztéséből. Az első ötéves terv végére hatalmas repülőipart hoztak létre, amely korszerű hazai repülőgépeket gyártott. Az ötéves tervek megvalósításának éveiben a szovjet repülőipar világviszonylatban is a legjobb és legkorszerűbb gépeket bocsájtotta ki. Könnyű, nagysebességű és manőverező képességű vadászrepülőgépeket, kiváló felderítőgépeket, csatarepülőgépeket, gyors és távolsági bombázókat. 1925-től 1930-ig jelentek meg az I—2, I—3, I—4 és I—5-ös típusú vadászrepülőgépek. Az utóbbiak messze felülmúlták a hasonló külföldi gépeket. Rövidesen ezután megjelent a TB—1-es egyfedelű nehéz repülőgép is, amely a korszerű közepes és nehézbombázó repülőgépek elődje volt. Megalkották az ANT—1-es, ANT—2-es és a nyolcmotoros „Makszim Gorkij" repülőgépeket is. Ezután évről-évre mind tökéletesebb gépeket gyártottak. Így 1935-ben a kétmotoros SZB bombázót, mely 400 km/ó sebességgel repült, majd az I—15, később I—16 egyfedelű, mely 450 km/ó sebességgel, behúzható futóművel és kiváló manőverező képességgel rendelkezett, később a CÁGI—25 távolsági egymotoros, nagy szárnyfedelű repülőgép került kibocsájtásra. E gép elméleti repülési távolsága 15 000 km volt. Ezen a típuson repült a Szovjetunióból Amerikába az Északi-Sarkon keresztül Cskálov. Megszületett az IL—2, amely az IL—10-es csatarepülőgép elődje, a német fasiszták réme volt. A Polikárpov, Tupoljev, Iljusin, Jakovlev, Lavocskin, Mikoján és Gurjevics által tervezett gépek magasan felülmúlták az akkori idők nagyra híresztelt és reklámozott német repülőgépeit.

A szovjet hadi repülés már a második világháború előtt is megmutatta fölényét. 1938-ban a Haszán tónál, majd 1939-ben Halhin-Golnál a japánok ellen, a második világháború elején pedig az 1939—40-es finn—szovjet háborúban sikeresen együttműködtek a földi erőkkel az ellenség megsemmisítésénél.

A kapitalista országok légiereje

Az első imperialista világháború a burzsoá hadtudományt kátyuba juttatta. A kivezető út keresése közben a kapitalista katonai ideológusok között, egyre népszerűbb lett a gépesített háború gondolata. A burzsoá teoretikusok, a számukra megbízhatatlan embertömegeket gépekkel, technikai eszközökkel akarták pótolni. Egyesek a páncélosokkal, mások betonerődökkel, ismét mások a légierővel akarták helyettesíteni az élő, gondolkodó, harcoló embert. Ez utóbbi apostola Douhet tábornok volt, aki azt állította, hogy korszerű viszonyok közt sikeres támadó hadműveleteket sem a földön, sem a tengeren nem lehet végrehajtani, de nem is szükséges. A győzelem kivívásához elegendő a légierő, mely szétzúzva az ellenség gazdasági és politikai központjait, fegyverletételre kényszeríti.

Jóllehet ezt a teóriát teljesen egy ország sem fogadta el, részleteiben mégis foglalkoztak vele Olaszország, Anglia, majd később az USA és Németország katonai vezetői.

A francia ideológia ennek az elméletnek éppen az ellenkezőjét állította. Véleménye szerint a következő háború formája megegyezik az első világháborúéval, ezért a légierőt csak mint kisegítő eszközt emlegették. Emiatt a repülés és repülőgépipar fejlődése Franciaországban annyira elmaradt, hogy még a második világháború kezdeti időszakára sem tudták átállítani iparukat.

A rablóháborúra készülő németek 1939-re komoly katonai légierőt hoztak létre. A német fővezérség villámháborús terveiben a légierőnek igen fontos szerepet szánt. Olyan elméletet gyártottak, hogy a légierő mint hadműveleti él-lépcső szerepel és a levegőből végrehajtott csapásokkal elő fogja készíteni a harckocsik és gépesített csapatok támadásának sikerét.

A fő repülő csapatnemnek a bombázórepülőket tekintették. A bombázók legfontosabb feladatait a következőkben határozták meg:

— résztvesznek a légiuralom kivívásában;

— szétzüllesztik az ellenség hadtápját és

— terrorizálják az ellenség lakosságát és csapatait.

A németek nem választották el a közel és távol bombázó tevékenységek lehetőségét és nem is tulajdonítottak különösebb jelentőséget a távolsági (stratégiai) bombázók működésének, jóllehet létrehoztak néhány nehézbombázó repülőgéptípust (HE—177, FV—200 stb.). Általános elvük a közepes bombázórepülőgépek felhasználásán alapult, ezen belül a főfeladatot a zuhanó bombázóknak szánták, melyeknek részben a tüzérséget is helyettesíteni kellett volna. E célra szerkesztették meg a JU—87-es és JU—88-as típusú repülőgépeket.

Az angolok hivatalosan elismerték az ellenség gazdasági és politikai központjai ellen működő nehéz, illetve távolsági bombázók szükségességét, de a nehézbombázó egységeket a háború kezdetéig nem sikerült feltölteniük, sőt 1942. januárjában az angol légierő összesen csak 69 korszerű nehéz bombázóval rendelkezett. Az angolok ténylegesen csak 1943-ban kezdték meg a többmotoros repülőgépek tömeggyártását.

A kapitalista országok az első világháború tapasztalatai alapján elismerték a bombázórepülőgépek nagy jelentőségét, bár korábban a fősúlyt a felderítőkre és vadászrepülőkre fektették, ezután fokozatosan emelni kezdték a bombázók arányszámát. Így Angliában, Németországban, Franciaországban és Olaszországban együttvéve a bombázók arányszáma a többi repülőgépnemhez viszonyítva a következőképpen oszlott meg: 1925-ben 25%, 1930-ban 33%, 1935-ben 38%, 1938-ban 48% és 1940-ben 50%.

Számszerűleg 1939-ben a második világháború kezdetén Németország 2 000, USA. 800, Anglia 1 170, Franciaország 1 100, Olaszország 1 100 bombázórepülőgéppel rendelkezett.

Még szembetűnőbb a bombázórepülők fejlődése az öt fő kapitalista országban (Anglia, Franciaország, Németország, Olaszország és Japán), ha a bombavetési lehetőségek mérlegét vizsáljuk. Míg 1918-ban kb. 429 tonna a bombaterhelés, 1938-ban már 8 478 tonna, tehát húszszoros a növekedés. Az elkövetkező háborúban uralkodó szerepet szántak a bombázórepülőknek, arra számítottak, hogy önállóan hajtják végre feladataikat és képesek lesznek magukat megvédeni a levegőben, ezért nem fordítottak figyelmet a vadászrepülők fejlesztésére. Míg 1918-ban 40,1% volt a vadászgépek aránya az összes repülők számához képest, 1937-ben ez az arány már 20—22%-ra csökkent.

A második világháborút megelőző háborúk — a spanyol polgárháború, kínai stb. — azonban bebizonyították, hogy a vadászrepülők a légiuralom kivívásának legfontosabb eszközei. Ezek a háborúk beigazolták azt is, hogy a bombázórepülők nem tudnak önállóan működni, mert az ellenség vadászrepülőinek könnyű zsákmányaivá válnak. Éppen ezért ettől kezdve nagyobb figyelmet szenteltek a vadászrepülőknek és az arányszámuk 1939-re ismét megnövekedett 20—22%-ról 25—30-ra. A kapitalista országok csatarepülőkkel nem rendelkeztek. Csatarepülő tevékenységet egyes esetekben könnyű bombázó és vadászrepülőgépek folytattak. Egyetlen kapitalista államnak sem volt olyan légiereje, amely teljesen megfelelt volna a korszerű háború követelményeinek. A második világháború kezdetén a harci tapasztalatok hatására nagyon sok elvi kérdésben megváltoztatták nézeteiket. Változott a szervezés és korszerű, megfelelő típusú repülőgépeket szerkesztettek.

Összefoglalva leszögezhetjük, hogy az első világháborút követő 20 év alatt a hadirepülés fejlődése minden tekintetben hatalmas lépéssel halad előre. Különösen sokat fejlődött a repülő technika, amint azt a következő táblázat mutatja.

4. 1939. évi főbb katonai repülőgéptípusok jellemzése

Repülőgép tipus megnevezése	Motorok száma és teljesítőképessége HP-ben	Maximális vízszintes sebesség km/ó	Repülési távolság km	Bombaterhelés kg-ban	Repülési csúcsmagasság km-ben
Vadászrepülő	egy / 950—1000	520—550	750—960	nincs	10—12
Könnyű bombázó	egy / 950—1000	450	1500	500	9
Közepes bombázó	kettő / 850—900	500	3000	1800	10
Nehéz bombázó	négy / 1000 (4 x)	400	4000	4000	9,5

A magyar repülés a két világháború között

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom nyomán létrejött magyar Tanácsköztársaság kezdettől fogva nagy figyelmet fordított a légierő megszervezésére. Már 1919. április 8-án felállították a repülőcsapatok parancsnokságát és nyolc repülőszázadot. Később még két század szervezését kezdték meg.

A tanácshatalomnak majdnem 300 különféle típusú, nagyrészt elavult repülőgép állt rendelkezésére, de ezek zöme 25—100%-os javításra szorult. Az ország repülőgépgyárai aránylag könnyen használhatóvá tehették volna ezek nagyrészét, sőt új gépeket is tudtak gyártani, de az alkatrész, üzemanyag és pilótahiány a repülők felhasználását amúgy is korlátozta, a legtöbb gép pedig annyira elavult volt, hogy nem volt célszerű üzembe helyezni. A felhasznált gépállomány ezért általában 23 és 37 között mozgott. Ezt az aránylag kis légierőt azonban a magyar Vörös Hadsereg jól kihasználta. A felderítő századok rendszeresen ellenőrizték az ellenség mozgását, ha pedig szükséges volt, bombákkal és

géppuskával beavatkoztak a földi harcokba. Általában egyesével vagy 2—4 gépből álló kis csoportokban működtek, de ha szükséges volt egy-egy feladat megoldására 3—5 repülőszázadot is összevontak. A felderítők mellett volt egy vadász század is. Ennek feladata részben saját felderítő gépek kísérése, részben a földi erők főcsoportosításának légi biztosítása, részben a földi harccselekmények támogatása volt.

Az intervenciós csapatok légiereje elég lanyha tevékenységet fejtett ki, úgy hogy légiharcokra csak egy alkalommal került sor. „VI. 12-én délelőtt 9 órakor Miskolc felett ellenséges repülőt észleltek. A 8. repülőszázad két harci géppel azonnal felszállt. Ujvári László és Kreisz Géza pilóták a gépet üldözőbe vették és lelőtték. Ellenséges gép (kétüléses) Sajószöged (Sajó torkolat előtt) községbe zuhant le,"[8] mondja az egykorú jelentés.

A Tanácsköztársaság bukása után uralomra jutott ellenforradalmi rendszer — bár a párizskörnyéki béke értelmében légierővel nem rendelkezhetett, agresszív tervei alátámasztására, polgári repülés álcájában kísérelte megszervezni hadirepülését. Komolyabb próbálkozásokra azonban csak a háború előestéjén került sor, mikor Horthyék az ország anyagi erőforrásait végleg megfeszítve fegyverkeztek, hogy valóra váltsák soviniszta és szovjetellenes terveiket.

A magyar repülőgépszerkesztők a két világháború között világszerte elismert kimagasló eredményeket értek el. Például Sklenár János gömbtolattyús csillagmotort szerkesztett, mely a repülőmotorok hatásfokát elméletileg növelte,[9] Asbóth Oszkár pedig megépítette a világ első használható helikopterét.[10]

A hivatalos magyar kormányzat a magyar mérnökök és technikusok kimagasló munkásságát tudomásul sem vette és mint minden téren, a repülőgépszerkesztésnél is a haladás ellenségének bizonyult. Horthyék előbb az olasz, majd a német fasizmus uszályában kullogva drágán vásárolták meg a már kiselejtezett gépeket.

A német fasizmus erősödésével a magyar vezérkar mindinkább Göring kimustrált gépeit vásárolta meg. Csak 1942-ben, mikor már szorult a hurok Hitler és cinkosai nyaka körül, akkor kezdtek a németek korszerűbb gépeket, sőt gyártási eljárásokat is eladni.

Közben természetesen mennyiségileg is fejlesztették ugyan a légierő állományát, de csak úgy, ahogy az a német érdekeknek megfelelt. 1939-ben még csak egy repülő ezred volt — két bombázó és két vadász századdal —, 1943-ban már két repülő dandár — huszonhárom harci (vadász, bombázó) és tíz felderítő századdal —, 1944-ben pedig a harci

[8] Hadtörténelmi Közlemények 1954. 3—4. szám. 354. o.
[9] Repülés 1954. márc. 10.
[10] *Vajda Pál:* Magyar feltalálók. Budapest 1943. 247. o.
Asbothot találmányáért nemrégiben a nemzetközi „Paul Tissander" diplomával tüntették ki.

repülő erők zömét egy repülő hadtestbe vonták össze, amelyben két vadász ezred — 9—9 századdal —, egy bombázó ezred — hat századdal — és négy felderítő század volt.

A horthysta légierő mindvégig hűen kiszolgálta a fasizmust, teljes aktivitással vett részt annak különféle agresszív vállalkozásaiban, így a Szovjetunió elleni rablóháborúban is. A repülőgépvezetők azonban jelentéseikben, cikkeikben a gyűlölet, a félelem és az elismerés különös keverékén írtak a Szovjet Hadseregről és a Szovjet Légierőről: „Az orosz repülők rendkívül sok és jól rejtett hadirepülőtérrel rendelkeznek... páncélozásuk lehetővé teszi, hogy veszteség nélküli alacsony támadásokat végezzenek... igen pontosan és hatásosan tüzelnek... robbanó lövedékeik érzékeny károkat okoznak." Majd a cikk így folytatódik: „alacsonyan támadó repülőgépeinket irdatlan gyalogsági tömegtűzzel fogadták és igen sok — különösen puskatalálatot értek el...

Az orosz csapatlégvédelemre jellemző, hogy felderítő gépeink — ha 800 méter alatt repültek — minden alkalommal gyalogsági lövedékek találatait hozták magukkal."[11]

Mindezzel és ehhez hasonló megnyilvánulások sorával akaratlanul elismerték a Szovjet Hadsereg és Légierő hatalmas fölényét és uralmát.

A légierő a második világháborúban
A légierő működése a nyugateurópai hadszíntéren 1939—1941-ig

A második világháború a német fasiszták légiuralomért vívott légi hadműveletével kezdődött meg. A fasiszta „villámháborús" elv alapján a légiuralomért vívott harc előfeltétele volt a szárazföldi erők sikeres szereplésének. Számításaikat a meglepetésre és a légierő ellenség feletti számbeli fölényére építették. Céljuk az volt, hogy az ellenséges légierőt még repülőterein megsemmisítsék.

A német parancsnokság elhatározta, hogy 1939. szeptember 1-én 2 000 harci repülőgéppel meglepetésszerűen csapásokat hajt végre lengyelországi repülőterek és egyéb fontos objektumok ellen. Ennek végrehajtása során két nap alatt a lengyel légierőt jóformán teljesen megsemmisítették és így biztosították az abszolút légiuralmat. Hasonlóképpen működött a német légierő Norvégia, Belgium, Hollandia és Franciaország megrohanásánál is. A francia légierőt 20 nap alatt tudták megsemmisíteni.

1940. augusztus 8-án kezdődött meg Anglia fölött a német légitevékenység. A hitleri fővezérség elhatározta, hogy az angol légierőt repülőterein semmisíti meg — ezáltal abszolút légiuralmat teremt Anglia felett —, majd kiszélesíti tevékenységét a lakott területek és

[11] Magyar Katonai Szemle 1942. 10. szám.

központok ellen. A terv megvalósítása azonban balul ütött ki. A németek vállalkozásuk ideje alatt több mint 2 000 repülőgépet vesztettek, az angolok kb. 1200 vadászrepülőgépével szemben. A német légierő gyönge szereplésének okai a következők voltak:

— határozatlan tevékenység,

— óvták az erőket, hogy majd a Szovjetunió elleni támadásnál felhasználhassák,

— a bombázók biztosítására kevés vadászrepülő erőt adtak, emiatt az angol vadászok könnyen semmisítették meg a német repülőket.

A légvédelem új eszköze jelent meg ekkor, a „rádiólokátor", amelyet az angolok ügyesen kihasználva megnövelték légvédeli képességüket.

Az angol bombázórepülők az 1939—41-es időszakban kisebb erőkkel működtek az ellenség hadtáp objektumai ellen. Általában éjjel hajtották végre a harcfeladatokat mert az angol légierő nem rendelkezett megfelelő gyors és nagy hatósugarú vadászrepülőgéppel, a bombázógépeik is lassúak voltak és gyönge védőfegyverzettel rendelkeztek.

A nyugati hadszíntér tapasztalata szerint a vadászrepülők fontossága növekedett. Az angolok összes légvédelmi eszközei közül, amelyet 3 hónap leforgása alatt felhasználtak, az első helyet a vadászrepülők foglalták el. A lelőtt német fasiszta gépek 88%-át a vadászrepülők semmisítették meg.

A légierő a Nagy Honvédő Háborúban (1941—1945)

A német parancsnokság a nyugateurópaihoz hasonló módszerrel kezdte meg a Szovjetunió elleni rablóháborúját is. A teljes légiuralom kivívására váratlan megsemmisítő légicsapásokat tervezett a szovjet repülőterek ellen. Erre a célra légierejének több mint 2/3 részét bevetette. Több körülmény összessége, úgymint:

— gyors és meglepetésszerű támadás;

— a német légierő számbeli túlsúlya;

— a németek nyugaton szerzett harci tapasztalatai;

— a szovjet légierő nem volt mozgósítva; stb. miatt a németek ideiglenes fölényben voltak.

A szovjet légierő kedvezőtlen körülmények között kezdte meg a harcot. A háború kezdetén új repülő technikára tértek át, aminek kezelését a repülővezető állomány még nem tudta elsajátítani. Több repülőgépgyárat kellett áttelepíteni mélyen a hátországba, ami késleltette az újtípusú repülőgépek kibocsájtását. A légierő a földi erőkkel együtt kénytelen volt védelmi harcokat folytatni.

A kedvezőtlen körülmény ellenére azonban az ellenség kemény ellenállásra talált mind a földön, mind a levegőben. A németek meglepetéssel vették tudomásul az erős légi ellenállást, ami miatt elkeseredett légiharcokat kényszerültek folytatni. Ennek eredményeként a német légierő veszteségei gyorsan növekedtek.

J. V. Sztálin 1941. november 6-án tartott beszédében leszögezte: „A mi légierőnk minőségileg felülmúlja a német légihaderőt és a mi dicső pilótáink pedig a megfélemlíthetetlen harcosok hírnevére tettek szert. De repülőgépünk egyelőre kevesebb van, mint a németeknek."[12]

A számbeli fölényt a szovjet pilóták utolérhetetlen hősiességükkel, kiváló repülő szaktudásukkal kiegyensúlyozták. A moszkvai védelmi harcokban Viktor Talalihin repülőgépvezető a repülés történetében először alkalmazta egy német bombázógéppel szemben az éjjeli kosolást. Nikolaj Gasztello szds., hogy megsérült és égő gépével ellenséges fogságba ne kerüljön, repülőgépét nekiirányította az ellenséges harckocsi és gépkocsi oszlopnak és magával együtt felrobbantotta azt.

A szovjet légierő a többi fegyvernemmel együttműködve fáradhatatlanul pusztította az ellenséges harci technikát, a fasiszta légierő legtapasztaltabb katonáit és a Moszkva alatti harcokban végleg eloszlatta a német légierő legyőzhetetlenségének legendáját.

A moszkvai csatában a német légierő súlyos veszteséget szenvedett, a szovjet légierő pedig sikeresen védte meg Moszkvát — a Szovjetunió fővárosát — a fasiszta légierő csapásai ellen. A szovjet repülők felőrölték az ellenség légierejét és komoly segítséget nyújtottak a Vörös Hadsereg Moszkva alatti győzelméhez. Az 1941—42-es téli hadjáratban szenvedett súlyos veszteségei miatt a német légierő kénytelen volt lemondani arról, hogy egyidőben a front több szakaszán működjön. A hitleristák azonban még mindig számbeli fölénnyel rendelkeztek.

Az 1942-es nyári támadás alkalmával a német parancsnokság légierejének több mint felét Sztálingrádnál összpontosította.

A szovjet légierő a sztálingrádi harcokban, együttműködve a gyalogsággal, tüzérséggel, páncélos csapatokkal, sikeresen megoldotta feladatait, légiharcokban, majd repülőterek elleni tevékenységgel ritkította a német repülők sorait. Később sikeres légi blokáddal akadályozta a körülzárt csapatok légiúton történő anyagi ellátását.

A szovjet légierő sikeres harca és a repülőipar megnövekedett teljesítménye 1942. végére a szovjet légierő javára kedvezően megváltoztatta a német és szovjet repülőgépek számbeli arányát.

Ezért a szovjet légierő rátérhetett a határozott és nagyméretű légitevékenységre. Rendkívüli elkeseredett harcokat vívott 1943. tavaszán

[12] *Sztálin:* A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról. Szikra. 21. o.

a Kubán felett, ahol a németek körülbelül 2000 repülőgépet vontak össze, köztük legjobb vadászrepülőik több mint egyharmadát.

A hatalmas méretű légiharcok több mint két hónapig tartottak, ezalatt a németek körülbelül 1000 repülőgépet vesztettek.

1943 júliusában a fasiszták kísérletet tettek, hogy a hadászati kezdeményezést ismét kezükbe kaparintsák. Ez a kísérletük, mint ismeretes, kudarcba fulladt. A németek kb. 2000 repülőgépet vontak össze Kurszk alatt azzal a céllal, hogy megsemmisítsék a szovjet légierőt, és ezáltal biztosítani tudják földi erőik sikeres harctevékenységét.

A légiharcok fellángolása után a szovjet repülők nemcsak visszaverték az ellenség támadását, hanem rövid időn belül a német repülők zömét is megsemmisítették, a kezdeményezést magukhoz ragadták és így kivívták a teljes légiuralmat.

A Kubán és Kurszk feletti hatalmas arányú légiharcok bebizonyították, hogy a szovjet légierő nemcsak számbeli, de minőségi fölényben is van, ez a fölény végérvényesen a szovjet légierő oldalán maradt.

Amikor a Szovjet Hadsereg 1943-ban megkezdte dicső támadó hadműveleteinek sorozatát, a német bombázók áttértek földi csapataik visszavonulásának fedezésére, illetve biztosítására. A német bombázók hatalmas veszteségeket szenvedve, teljesen felhagytak az előbbi támadó tevékenységükkel és áttértek a teljes védekezésre. Így is általában éjjel tevékenykedtek, ami teljesen lecsökkentette tevékenységük és csapásaik értékét. Sőt a németek fokozatosan csökkentették a bombázó repülőgépek gyártását a vadászok javára. Ezzel a bombázók aránya a háború eleji 60%-ról 18%-ra csökkent. A német hadsereg kritikus helyzete kizárta azt a lehetőséget, hogy bombázó csapatnemüket új technikával, korszerű repülőgépekkel lássák el. A megmaradt, aránylag kis létszámú bombázó repülők a háború végén már csak földi csapataik védelmi harcát igyekeztek biztosítani.

A szovjet légierő ezzel ellentétben a kurszki csata után teljes légiuralommal rendelkezett. Ennek birtokában sikeresen biztosította a földi erők nyugat felé való előretörését. Az 1944-es évben a szovjet légierő nemcsak a hadszintér felett biztosította a teljes légiuralmat, hanem a földi csapatok hatásos támogatása mellett, hatalmas csapásokat mért az ellenség gazdasági és hadtáp objektumaira.

Az 1945-ös évben a legnagyobb légiharcok az Odera folyó megközelítésekor és a berlini hadműveleteknél folytak. A német parancsnokság a háború utolsó szakaszára Berlin térségébe vonta össze légierejének összes meglévő repülőgép típusait, többek között újfajta reaktív vadászgépeit is. A szovjet légierőtől a légiuralmat azonban nem tudták elragadni. A Berlinnél folytatott hadműveletekben 8400 szovjet repülőgép vett részt, amelyek naponta többezer bevetést hajtottak végre és döntő

mértékben hozzájárultak a fasizmus utolsó menedékének felszámolásához.

A Japán elleni hadműveletekben szintén fényes sikerrel szerepeltek a szovjet repülők. Hatalmas és tömeges bevetéseket hajtottak végre az ellenséges csapatok, a fontos objektumok ellen. A légideszantok sikeresen közreműködtek a fontosabb központok és kikötők elfoglalásánál. A légierő szállító egységei pedig az anyagi ellátás zavartalanságával biztosították a gyorsan előretörő földi csapatok győzelmes harcait az imperialista Japán felett.

Mindent egybevetve a szovjet légierő a második világháborúban gazdag és sokoldalú tapasztalatokat szerzett. A háború eredménye alátámasztotta azt a szovjet elméletet, hogy a győzelem kivívása csak a szárazföldi, légi és tengeri erők kölcsönös támogatásával lehetséges.

Bebizonyosodott, hogy a légierőt tömeges bevetésekkel, az erőket a főirányokba összpontosítva kell felhasználni. Szükség esetén pedig egy célra rövid időn belül több csapást kell mérni. Nagyszerűen oldották meg a repülő egységek és magasabb egységek ellátását, még a harchelyzetek gyors változásakor is.

A háború folyamán megszületett a távolsági bombázórepülő csapatnem, melynek feladata volt az ellenség hátországában lévő ipari központok, csomópontok, katonai bázisok és kikötők elleni tevékenység.

A légvédelmi rendszerben működő vadászrepülők sikerrel oldották meg feladatukat; az ellenséges repülőtámadásoktól biztosították a szovjet városokat, ipari központokat stb. A háború alatt mennyiségi, minőségi tekintetben rohamosan fejlődött a szovjet repülőtechnika. Új, korszerűbb típusok kísérletezésével biztosították a minőségi fölényt, számbelileg pedig a háború utolsó három évében 40 000 repülőgépet gyártottak évente,[13] ami messze felülmúlta a német ipar teljesítőképességét.

A Szovjet Hadsereg és légierő felőrölte a hitleri német hadsereget. Abból a 80 000 repülőgépből, amelyet a németek a háború utolsó három évében gyártottak — 75 000 a szovjet—német hadszintéren semmisült meg. A szovjet légierő sikeres szerepléséről tanuskodik, hogy több mint 20 000 repülőt tüntettek ki. Ezek közül 2119 kapta meg a „Szovjetunió Hőse" kitüntetést, hatvanhárom a „Szovjetunió Kétszeres Hőse" és kettő a „Szovjetunió Háromszoros Hőse" kitüntetést.

[13] *Belov:* I. m. 215. o.

5. A német repülőipar termelése a háború alatt[14]

	1940.	1941.	1942.	1943.	1944.
Harci repülőgép	10 250	11 030	14 700	25 220	37 950

A légierő a nyugateurópai, afrikai és csendesóceáni hadszíntereken 1941—1945-ben

Németország légierejének zömét a Szovjetunió elleni hadműveletek kötötték le, ezért nem tudott nagyobb erőket az angol és amerikai hadseregekkel szemben összpontosítani. Amerika és Anglia fegyveres erői eléggé óvatosan kezdték háborújukat a németek ellen. A Csendes-Óceánon és Észak-Afrikában pedig másodrendű jelentőségű harcok folytak, amelyek komoly hatást nem gyakoroltak a szovjet—német hadműveletekre. Ilyen feltételek mellett az angol és amerikai légierő meg sem közelítette azt a szerepet, amit a szovjet légierő a németek és szövetségeseik ellen elért.

1943. nyaráig az angol bombázó légierő csökkentett arányban harcolt és főleg éjjeli bevetéseket hajtott végre kis csoportokkal. Tevékenységük céljai német haditengerészeti bázisok, raktárak, vasúti csomópontok és egyes ipari objektumok voltak. Elsősorban az ellenük tevékenykedő tengeralattjáró támaszpontokat, gyárakat, javító üzemeket támadták.

Az angoloknak azon kísérlete, hogy már 1941—42-ben áttérjenek a nappali bombázó tevékenységre, kudarcot vallott, bombázóik veszteségeket szenvedtek. Ez a kudarc arra késztette őket, hogy a németek passzivitását kihasználva — ami érthető, mert a német légierő a Szovjetunió ellen tevékenykedett —, újtípusú gépekkel lássák el a légierejüket. Kibocsátották a „Tájfun", „Moszkitó", „Lancaster", „Halifax" és más elnevezésű vadász, bombázó és főleg nehézbombázó repülőgépeket. Míg a háború elején csupán egyes objektumok ellen tevékenykedtek, 1943. nyarától áttértek a tömeges bevetésre és a nagyobb méretű ipari köz-

[14] *Belov:* I. m. 144. o. Más adatok ettől némileg eltérnek. P. M. S. Blackett szerint a német repülőtermelés a következőképen alakult:

1940. 10 200
1941. 11 000
1942. 14 200
1943. 25 000
1944. 39 600

Blackett: Az atomenergia politikai és katonai következményei. Szikra. 1951. 229. o.

pontok elleni tevékenységre. Bombázórepülőgépeikbe rádiólokátor készülékeket építettek be, amelyek megkönnyítették az éjjeli bombatámadások végrehajtását. A háború végefelé az angolok teljes légiuralommal rendelkeztek és így ismét megkísérelték a nappali légitevékenységek alkalmazását is. Az angol katonai parancsnokság azon igyekezete, hogy a légierőt teljesen függetlenítse, hogy az csupán hadászati feladatokat oldjon meg, nem sikerült. Még a legkisebb méretű földi hadműveletekben is (1943. Libiában) kénytelenek voltak bombázó erőket bevetni a földi csapatok közvetlen biztosítására. Így azután az angol parancsnokság szükségesnek látta átszervezni a légierőt. Létrejött a „Harcászati légierő", amely főképpen vadász, bombázó és részben közepes bombázó repülőgépekből tevődött össze, azzal a feladattal, hogy a harcmezőn együttműködjön a földi csapatokkal.

Az amerikaiak elméletüknek megfelelően a légierőt a második világháborúig főképpen a tengeri haderő, és az azzal együttműködő földi erők biztosítására használták fel. Az ellenséges ipari és gazdasági központok elleni önálló légitevékenységet csak másodrendű feladatként kezelték. Erre a célra csupán 159 db. négymotoros Boeing—17 típusú bombázógéppel rendelkeztek.

Az amerikai légierő 1941 elején a következőképpen oszlott meg: közepes és könnyű bombázók — 37%, vadászok — 36%, *nehézbombázók* — 5%, és felderítők — 22%. Az összlégierő 40%-a a tengerészeti légierőhöz tartozott.

Az USA. háborúba lépésekor megváltoztak a nézetek a hadászati (stratégiai) légierőre vonatkozólag. Távolsági repülőgépeiket gyors ütemben kezdték építeni és 1943 elején már három és félszeresére növekedett az eredetihez képest, a háború végére pedig az össz légierő 30%-át alkotta.

6. Az angol—amerikai légierő által Németországban ledobott bombák évenkénti megoszlása[15]

	Bombasúly	Áldozatok száma	Arány
1940.	10 000 tonna	350	0,03
1941.	30 000 tonna	2800	0,1
1942.	40 000 tonna	4300	0,1
1943.	120 000 tonna	103 000	0,9
1944.	600 000 tonna	201 000	0,3
1945. (4 hónap)	500 000 tonna	110 000	0,2
Összesen:	1 300 000 tonna	kb. 500 000	0,39

7. A német haditermelés indexe[16]

1940 — 100
1941 — 101
1942 — 146
1943 — 229
1944 — 285

Amerikai nézetek a második világháborúban a légierő hadászati felhasználásáról

Az amerikaiak a légierő fő csapatnemének a távolbombázókat tartották. **Részükre fő** feladatul a következőket jelölték meg:

— nappali viszonyok között, nagymagasságból végrehajtott tevékenység az ellenséges hadtáp objektumok ellen,
— a tengeri flotta harctevékenységének légibiztosítása,
— szükség esetén a földi csapatokkal is együttműködhet.

Az amerikai légierő 1944-ig aránylag kis mértékben tevékenykedett. **1942-ben** 8 500 harci repülőgéppel az összes hadszintereken összesen **26 688 repülő**-bevetést hajtott végre. Az amerikai légierő támadásának **fő súlya** nem a fasiszta Németország számára volt veszélyesebb,

[15] *Blackett:* I. m. 228. o.
[16] *Blackett:* I. m. 229. o.

hanem Japán ellen irányult. A Németország ellen intézett támadások 1942-ben az összbevetésnek csak 9.3 százalékát, 1943-ban pedig 17,4 százalékát tették ki.

Az amerikai légierő csak 1943 második felétől kezdett aktívabban tevékenykedni Németország ellen, amikor a Szovjetunió hadserege már komoly győzelmeket vívott ki. Korábban már ismertettem, hogy Németország légiereje nagy veszteségeket szenvedett a szovjet légierőtől, ezért a légiuralom hadászati viszonylatban az 1944. júniusi partraszállásnál már megoldottnak volt tekinthető, természetesen az amerikai légierő javára.

Az 1939—43-as időszakban a német légierő 2,5-szer kevesebb veszteséget szenvedett repülőgépben az angol—amerikai légierőtől, mint a szovjet légierőtől.

Az amerikai és angol légierő meglehetősen könnyű viszonyok között tevékenykedhetett a Németország elleni háborúban. Mindenekelőtt olyan német ipari vállalatok és építmények ellen tevékenykedtek, amelyek léte és háború utáni esetleges működése nem tetszett az érdekelt monopolistáknak. Ugyanakkor a német hadiipar zömét nem támadták, az zavartalanul, majdnem háromszorosára növekedhetett.

*

A második világháború alatt a légierő mennyiségileg és minőségileg órási mértékben megnőtt. A mennyiségi növekedés százezrekre tehető. Egyre nagyobb repülő egységek jelentek meg. Számos országban légihadseregeket és légiflottát szerveztek. Megjelentek a reaktív (lökhajtásos) és rakéta repülőgépek. Nagyot fejlődött a repülőgépek fegyverzete is. A háború végén már 10 tonna súlyú bombákat, sőt az amerikai légierő atombombát is használt. A repülőgépek géppuskáinak, gépágyúinak száma és mérete megnőtt. Széles körben használták a rádiót és a rádiólokációs eszközöket. A korszerű navigációs műszerek lehetővé tették, hogy a gépek a nap bármely szakában biztosan repüljenek. A repülőgépek sebessége is rohamosan növekedett. A vadászgépeké átlag 700 km/óra, könnyű és közepes bombázóké 600 km/óra, — nehézbombázóké 500 km/óra.

Repülési távolságok: frontvadászok — 1000 km-en felül, kísérővadászok — 3000 km-ig, könnyű és közepes bombázók — 2000—2400 km nehézbombázó — 5000 km-en felül.

A légierő először szerepelt mint hadászati tényező és szervezésileg külön fegyvernemmé vált. Természetesen a légierő nem tudta pótolni a többi fegyvernemeket, de a hadsereg felépítésénél komoly szerepet játszott. A légierő lehetőségei nagymértékben befolyásolják az egységek és magasabb egységek szervezését, a harcrendek felépítését, a harcászati, a hadműveleti és hadászati vezetést.

A légiuralom kivívása egyik legfontosabb feltétele lett a sikeres földi és tengeri hadműveleteknek. A légierő fejlődésével lehetővé vált az ellenség elleni állandó és szünetnélküli harctevékenysége. Jóformán egyetlen komoly hadművelet sem folyt le a légierő közreműködése nélkül.

A légierővel párhuzamosan új fegyvernemként jelentkeztek a „légideszant" csapatok, amelyeket a második világháborúban már komoly méretekben alkalmaztak.

Megoldódtak a légierőn belül a repülő csapatnemek közötti, valamint a légierő és a szárazföldi és tengeri erők közötti együttműködés kérdései is.

A második világháború tapasztalata megdöntötte Douhet elméletét, amely azt állította, hogy a modern háború megnyeréséhez egyedül fejlett légierőre van szükség.

A hadművészet előtt az a feladat áll, hogy a légi, földi és tengeri erők közös erőfeszítéseit a győzelem érdekében egyesítse.

A második világháború befejezése óta a légierő ismét ugrásszerűen fejlődött. Újtípusú gázmeghajtású repülőgépek jelentek meg, amelyek már a hangsebességet túlhaladták. A légierő fegyverzete még hatásosabbá vált s így a korszerű háborúban még nagyobb feladatok megoldására vált képessé.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK

A DUNÁNTÚL FELSZABADITÁSA 1705-BEN.

Nehéz katonai és politikai viszonyok közt érlelődött meg Rákócziban 1705 őszén, 250 évvel ezelőtt, a Dunántúl teljes felszabadításának gondolata. Már két éve folyt a hősies küzdelem, s a főnemesi hadvezérek hibájából a Dunántúl népe még mindig Habsburg-iga alatt szenvedett; katonai szempontból pedig egyenesen végzetes jelentőségűvé válhatott a császáriak dunántúli uralma, mivel az udvar bármely időszakban felvonulási területül használhatta fel az erődítményekkel és a Duna vonalától természetileg is védett országrészt. Különösen komollyá vált a veszély 1705 folyamán, amikor a kurucok Erdély szilárd uralmával akarták külpolitikai terveiket biztosítani, a császáriak pedig a Dunántúlon kívül Erdély megszerzésével még egy hadászati bázist kívántak teremteni az országban. Rákóczi hadvezéri nagyságának bizonysága, hogy *felismerte e tervek katonai összefüggéseit,* és az Erdély felé vonuló Herbeville tábornok elleni támadással egyidőben a Dunántúlra olyan katonai akciót szervezett, amely *siker esetén fenntartotta az erők egyensúlyát,* mégha a Herbeville csapataival történő összecsapás szerencsétlenül is végződik. Ezért volt szoros kapcsolat a zsibói csatavesztés, valamint Bottyán dunántúli hadjárata között, Bercsényi vélekedése szerint így: „elveszti az vámon, kit az erdélyi harminczadon nyer német uram."

A dunántúli hadjárat vezetésével Rákóczi Bottyán Jánost, a nép szeretett „Jóltévő Jánosát" bízta meg, aki 1705. októberében lankadatlan szorgalommal, nehézséget nemismerő odaadással készítette elő hadseregét a nagy küldetésre. *Győzelmének előfeltételeit már a kecskeméti táborban megteremtette,* ahol fegyelmezett, jól szervezett csapatok kovácsolódtak ütőképes erővé keze alatt. Közkurucainak és tisztjeinek fegyelmezettsége biztosítékul szolgált arra, hogy a csalódott és bujdosásra kényszerült dunántúli nép zászlói alá áll, a fegyverre nem alkalmas lakosság pedig minden erővel támogatni fogja a felszabadító hadsereget.

Bottyán kevés gyalogsággal és jelentéktelen tüzérséggel, zömében lovas csapatokkal indult útra. A gyalogság és tüzérség hiánya azért esett súlyosan a latba, mert Bottyán a dunántúli erősségeket, várakat és kerített városokat is el akarta foglalni. Az eddigi hadjáratok ugyanis azt bizonyították, hogy a Dunántúl uralmát csak az erősségek elfoglalása teszi tartóssá. Ezért részesítette Bottyán a szabadságharc többi hadvezéreitől eltérően különös figyelemben a gyalogos csapatokat, és *gyalogságának hiányát e hadjáratban is a lovasság gyalogosításával pótolta.*

Természetesen a gyalogos harcot nem ismerő lovasok csak nehezen tudtak megbírkózni feladatukkal, és ez a magyarázata Földvár, Simontornya, Pápa és más várak „vérrel megvételének". *Bottyán támadó gondolata* mégis áthidalta a nehézségeket és a veszteségek ellenére is *újszerű megoldással gyarapította a szabadságharc hadművészetét.* Nem kevésbé *jelentős a hadjárat időpontjának a kiválasztása is,* hiszen a támadás az általában betartott hadműveleti szünetben, télbe hajló ősszel indult meg, és Bercsényi szerint ez különösen fontos, mert az ellenség „neki nehéz téli hadakozásra szorult". A lendületes előretörés azonban megakadályozta, hogy a hadjárat hosszú időre elhúzódjék, mert december végére néhány nyugati város kivételével, az egész Dunántúl felszabadult.

A nagyszerű hadműveletnek volt egy, eddig figyelembe sem vett mozzanata: *Bottyán és Bercsényi együttműködése a hadjárat egyes periódusaiban.* Bercsényi hadereje ebben az időben a Duna északi szakaszán, a Csallóköz vidékén tanyázott és Bottyán seregének tevékenységét egyrészt a dunai átkelőhelyek lezárásával biztosította, másrészt maga is küldött át csapatokat Bottyán támogatására. Csáky Mihály és mások ezredei nem Földvárnál keltek át a Dunán, mint eddig gondoltuk, hanem csak jóval később, a Duna északi szakaszáról érkeztek meg Bottyán táborába.

A hadjárat sikerének alapját a nép és a hadsereg összefogása biztosította, amely kiállt minden nehézséget és megpróbáltatást. A bujdosó kurucság tömegesen tódult Bottyán zászlói alá, s valamennyi hazafias erő megértette a hadjárat felszabadító jellegét. Jogos megelégedéssel írta Bottyán Rákóczinak, hogy „ezen a földön, valahol járok, az egész község úgy várt, mint Messiást a zsidók, — az mint is szívesen látván, egészen felköltenek és felültenek mellettünk, Fejedelemséged hívségére". Rákóczi büszke megelégedéssel értékelte Bottyán győzelmét a zsibói csatavesztés okozta keserűségében és így vélekedett: „Való, együtt Erdélyben az ellenség: de Bécs tájékára is elérkeztek hadaim. Ki nyert, ki vesztett? — megmutatja az idő".

A minden tekintetben példamutató és lelkesítő dunántúli hadjáratot legjobban a felszabadult nép tudta értékelni, és költőjét is a büszke érzés, a szabadság régenvárt napjai ihlették diadalmas énekre:

„Immár reánk derült újra szép szabadság:
Mert győzedelmeket vívutt az kurucság.
Vígaszságban vagyon ezen darab ország, —
Aranyos zászlóját szelek jól hordozzák."

T. Gy.

VITA

VARGA JÁNOS:

NÉPFELKELŐ ÉS GERILLAHARCOK JELLASICS ELLEN 1848 ŐSZÉN C. KANDIDÁTUSI ÉRTEKEZÉSÉNEK VITÁJA*

Mérei Gyula opponens felszólalása

Varga János elvtárs kandidátusi értekezésének bírálata során nem irigylésreméltó az opponens szerepe. Olyan tanulmánnyal szemben kell az advocatus diaboli szerepét eljátszania, amely elvileg is, tárgyilag is — egészen kis hibáktól eltekintve — rendkívül széleskörű levéltári és nyomtatott források felkutatására és a vonatkozó teljes irodalom feldolgozására alapozott marxista műnek tekinthető.

Nem vállalkozhatom arra, hogy e hozzászólás keretein belül Varga elvtárs értekezésének minden erényét felsoroljam. Legyen szabad azonban ízelítőnek legalább utalásszerűen érintenem a mű fontosabb eredményeit és rámutatnom néhány figyelemreméltó megállapítására.

Az értekezés színes, eleven, élvezetes előadásban fest lelkesítő képet a közvetlen szülőföldjét, háztűzhelyét, családját védő nép önfeláldozó harcairól, mélységes hazaszeretetéről. Ugyanakkor éles ellentétként nem kevesebb sikerrel mutatja be, hogy az igazságtalan és így a nép számára értelmetlen háborúba, a benne nem érdekelt horvát és osztrák népet csak erőszakkal lehetett belekényszeríteni. Ez a kényszer azután egyrészt harckészségük hiányát eredményezte. Ugyanakkor azzal, hogy a fogoly horvátok, osztrákok nyilatkozatai alapján rávilágít e népek rokonszenvére a magyarok és gyűlöletére a közös elnyomók iránt, a magyar nép hősiességének szép példáin a hazaszeretetre nevelés mellett a demokratikus nemzetköziségre, a népeknek az elnyomók elleni összefogására is nevel.

Érett történésznek sem kellene szégyenkeznie amiatt, ahogyan a munka szerzője a történeti személyiségeket eleven, húsból-vérből való emberként ábrázolja. Görgey, Kossuth, Csányi, Batthyány, Jellasics jellemzése szép példája annak, hogyan kell minden sematizálást elkerülve az osztályhelyzetből megmagyarázni a történelmi személyiségek tetteit és ugyanakkor megmutatni, mi az, ami egyéniségükből következően színezi, módosítja, alakítja állásfoglalásukat, de mindig úgy, hogy tetteik emellett osztályuk általános magatartását tükrözik.

* Elhangzott a Magyar Tudományos Akadémián 1955. június 23-án

Nem kevésbé fontos eredménye a munkának, hogy rendkívül gazdag anyag alapján igen pontosan elemzi az egyes osztályok és rétegek állásfoglalását a honvédő háborúval és az őszi népfelkeléssel kapcsolatban és meggyőzően foglalja össze a népfelkelés és partizánharc eredményeit a szabadságharc egész menete szempontjából.

Finom részmegfigyeléseinek sorából hadd emeljek ki csupán néhányat, amely különösen megragadta figyelmemet. Az a mód ahogyan megmutatja, hogyan válik a másodlagos ellentét főellentétté és fordítva, a dialektikus materializmus ellentétek harcáról szóló tanításának szép, konkrét alkalmazása. Ezt teszi, amikor 1848. szept. 11-gyel kapcsolatban rávilágít, hogy az eddig főellentétként szereplő földesúr-paraszt ellentét hogyan válik másodlagossá Jellasics támadása folytán és hogyan lesz főellentétté a magyar nép és Habsburg elnyomók ellentéte, amely márciustól a nyár közepéig másodlagos ellentét volt. Majd pedig a pákozdi és ozorai diadal után hogyan nyomul ismét előtérbe a földesúr-paraszt ellentét és szorul átmenetileg háttérbe a magyar nép és a Habsburgok ellentéte.

Mély elemzőkészségre vall annak az összefüggésnek a feltárása, hogy a pesti plebejus tömegek mellett a népfelkelésnek is komoly szerepe volt az 1848 őszi események alakulásában s a jobboldal visszahúzódásában. Figyelemreméltó megállapítás, hogy a népfelkelés Kossuth kezében eszköz mind az ellenforradalom ellen, mind a képviselőház behódolásának megakadályozására. Új eredmény a nemzetőrség osztályösszetételének és ezzel együtt funkciójának megváltozásáról szóló megfigyelés is. Fontos részlet az is, amely a népfelkelés diktatórikus elrendelésével kapcsolatban arról számol be, hogy a baloldal fél a megalkuvó Batthyány diktatúrájától, mert nem akarja megalkuvásra hajlamos emberre bízni a népfelkelés ügyét, viszont a törvényesség látszatának megóvása miatt a birtokos nemesség kedvéért ragaszkodik Batthyány személyéhez. — Nagyon érdekes az a megállapítás is, hogy a honvédség megszervezésének segítségével a haladó nemesség egésze ki akarja kerülni az úrbéri kérdés teljes rendezését.

Mindez csak néhány kiragadott megállapítás a fontos általános és részleteredményeknek abból a gazdag gyűjteményéből, ami a munkában megtalálható.

A teljes forrásanyag és az irodalom biztos ismerete tette lehetővé, hogy a szerző ne csupán újnak tűnő és látszatra tetszetős megállapításokat tehessen, hanem valóban szilárd, biztosan megalapozott és végérvényesnek tekinthető, a szabadságharc általános történetére vonatkozó eredmények egész sorához eljuthasson. Így és csakis így kerülhette el mindvégig a vulgarizáló, sematikus ábrázolást is.

A kandidátusi értekezésre általában és egészében véve a pozitívumok a jellemzők. Néhány fogyatékossága azonban van a műnek. Ezek közül legyen szabad egyeseket megemlítenem.

A munka legfőbb fogyatékosságának tartom a polgári és marxista történeti irodalom bírálatának hiányát. Ezt semmiképpen sem pótolhatják a Bevezetés általánosságokat mondó sorai.

Hogyha nagy és eléggé nem dicsérhető eredménye is a munkának roppant adatgazdagsága, ez egyúttal hibáinak is egyik forrása. Szerző ugyanis az egyébként jól megírt, világos szerkezeti felépítésű munkát fölöslegesen túlzsúfolta adatokkal, ami sokhelyütt fárasztóvá, nehezen követhetővé teszi az előadást. A sok idézet szintén fékezi az előadás lendületét.

Fölöslegesen hosszúnak tartom a 3—71. oldalon található két első fejezetet. Itt a szerző lényegében véve nem tesz mást, mint hogy nagyon világosan és áttekinthetően csoportosítva és sok új anyagot hozva bizonyít be olyan állításokat, amelyeket már Révai József, Andics Erzsébet, Mód Aladár munkáiból, a Kossuth Emlékkönyv tanulmányaiból amúgyis ismerünk. Ellentmondó szövegezés található a reguláris hadsereg tisztjeinek magatartásáról szóló részeknél. A 81. és 85. oldalon Teleki Ádám tisztikarának hazafiatlanságáról s ebből következő hátrálásáról, gyávaságáról ír és Csányi ama meggyőződéséről, hogy Telekit és tisztikarát egyelőre lehetetlen ütközetre bírni. A 130. oldalon viszont arról olvashatunk, hogy e tisztek nagyobbik, becsületes része ellenezte a visszavonulást.

Úgy tudom, hogy Gasparics Kilitet az abszolutizmus korában egy függetlenségi mozgalomban való részvétele miatt végezték ki, tehát közvetlenül nem az 1848—49-es szabadságharc vértanúja volt. Magyarázat nélkül marad, hogy miért éppen Cegléd, Kecskemét, Nagykőrös népének egy része volt elégedetlen a kormány erélytelen politikájával és miért éppen ott indultak meg a spontán népfelkelési mozgalmak. — Kissé erőltetettnek látom szerzőnek azt a vitáját, amit egy vagy több, meg nem nevezett történésszel folytat, arról, hogy a parasztság 1848 szeptemberében osztályérdekeit nem rendelte alá a függetlenség ügyének, hanem mindössze félretette 48 továbbfejlesztésére irányuló követeléseit addig, amíg 48 márciusának vívmányait biztosítja, hogy azután erre az alapra építve lépjen fel továbbmenő követeléseivel. Tudomásom szerint marxista történeti irodalmunkban (Haraszti Sándornak a Társadalmi Szemlébe írt cikke nem tekinthető történeti műnek) senki sem vélekedett másképp. Senki sem írta le vagy gondolta azt, hogy a parasztság a szabadságharc végéig félre akarta tenni osztálykövetéseit. Senki sem állította azt, hogy a parasztság, amikor 48 őszén március vívmányainak biztosításáért harcolt, ne harcolt volna osztályérdekeiért. Legföljebb arról van szó, hogy 48 továbbfejlesztéséért vívott harcát tette félre ideiglenesen és vette elő újra, amikor a középnemesség jobbratolódása november körül megindult. Így szögezte ezt le egyébként Spira Györgynek a Kossuth Emlékkönyvben megjelent tanulmánya is.

Ezek a fogyatékosságok és még számos egyéb pontatlanság nem ho-

mályosíthatja el azt az általános benyomást, hogy történettudományunk a vitára bocsátott kandidátusi értekezéssel alapos, lelkiismeretes forráskutatáson nyugvó, a történeti tények szilárd talajára épített és ennek alapján helyes elvi általánosításokat tartalmazó új marxista művel gazdagodott.

Az értekezést elfogadásra ajánlom.

Spira György opponens felszólalása

Különös öröm számomra, hogy a mai ülésen opponensként szólalhatok fel, mivel kezdettől, egyetemi éveitől fogva modomban állott közvetlen közelből figyelni azokat az erőfeszítéseket, amelyekkel Varga János történetírásunknak nemcsak rátermett művelőjévé, hanem egyben szakavatott művelőjévé is igyekezett magát kiképezni, s mivel most, amikor végre előttünk fekszik ennek a szorgalmas munkának első önálló könyv alakjában napvilágot látott terméke, mint legfiatalabb történésznemzedékünk egyik jelentős képviselőjét üdvözölhetem a szerzőt tudományos pályájának ezen a nevezetes állomásán. Varga Jánosnak már a 18. századi parasztttörténet egyes kérdéseivel foglalkozó tanulmányai (különösen a földközösségről szóló) méltán vonták magukra a szakkörök figyelmét, mai vitánk tárgyát képező könyve pedig immár nemcsak a történettudományt gazdagítja értékes új eredményekkel, hanem arra is alkalmas, hogy felébressze olvasóiban „a népnek és a hazának azt a harcos szeretetét, amellyel — mint maga írja — ő történelmünk egyik legszebb fejezetét kísérelte meg életre kelteni" (6. l.).

Mi okozza, hogy könyve valóban ilyen hatást képes kiváltani? Elsősorban az, hogy történeti irodalmunknak azok közé a még mindig nem kielégítő számú termékei közé tartozik, amelyeknek hőse maga a nép, s népünk történetének sem akármilyen, kisszerű eseményei képezik tárgyát — bár számunkra a nép életének még ezek a kisszerű, hétköznapi eseményei is rendkívül fontosak —, hanem olyan küzdelmek, amelyek a magyarországi osztályharcok és függetlenségi harcok sokszázados történetének egyik döntő fordulópontján játszódtak le. Varga János könyvének lapjain cáfolhatatlanul bizonyítja be, hogy 1848 őszének forró napjaiban nem lehetett volna megvédeni a magyar forradalom vívmányait azok nélkül a dunántúli és Duna—Tisza közi magyar, szlovén, német, horvát és szlovák parasztok nélkül, akik ekkor tíz- és tízezrével keltek fel, hogy saját kezükbe vegyék a válaszúton álló magyar történelem további menetének meghatározását; s ezzel könyve egyszersmind újabb igazolásává is lesz a néptömegek történelemformáló szerepéről szóló marxista-leninista tanításnak, amelyet még mindig vannak történészeink, akik manapság gyakorta szeretnek emlegetni, de annál ritkábban szoktak vezérfonalként felhasználni munkájukban.

Bár itt mindjárt meg kell jegyezni, hogy e téren azért Varga János

munkája is hagy maga után némi kívánnivalókat. Egyik fogyatékossága, hogy nem domborítja ki eléggé a dolgozó nép egyes osztályai között kétségkívül meglévő s éppen osztálytermészetükből fakadó különbségeket. Igaz, ezzel kapcsolatban nem állhatunk elő túlságosan nagy követelésekkel, hiszen egyfelől a munkásság 1848 Magyarországán még nem lépett teljes vértezetben a történelem színterére, még csak fejletlen osztálycsíra volt s éppen ezért még nem járhatott olyan nagy léptekkel a parasztság előtt, mint napjainkban, másfelől pedig a munkásság legfontosabb megmozdulásai a főváros utcáin zajlottak le, a Varga által tárgyalt események színhelye viszont a Dunántúl volt; de egy esetben mégis kínálkoznék alkalom arra, hogy megmutassa, milyen élenjáró szerepet játszott a pesti munkásság már ekkor is, fejlődésének elmaradottsága ellenére is, s éppen ebben az egy esetben — a Lamberg fölött végrehajtott népítélet tárgyalásakor — elmulasztja kiaknázni ezt az alkalmat, sőt — velem vitatkozva — azt igyekszik bizonygatni, hogy Lamberg kivégzésében nem a pesti munkásoknak, hanem az ekkor Pesten tartózkodó paraszti népfelkelőknek volt döntő részük (276—277. l.). Vargának igaza van, amikor rámutat arra, hogy a Lamberget körülvevő tömegben ott voltak a vidékről érkezett népfelkelők is, de nincs igaza, amikor logikai érvekkel megkísérli elvitatni a pesti munkásoktól a népítélet kezdeményezésének érdemét, amit én pozitív adatok alapján — úgy hiszem — helytálló módon állapítottam meg.

A másik fogyatékosság, amelyet szeretnék megemlíteni, már magának a parasztság szerepének ábrázolásával kapcsolatos. A parasztság egyes rétegeinek magatartását elemezve, Varga egyfelől meggyőzően bizonyítja, hogy a dunántúli népfelkelő-harcokban a parasztság valamennyi rétegének képviselői részt vettek, másfelől nem kevésbé meggyőző módon mutatja ki, hogy a részvétel mértékét tekintve viszont igen nagy különbség volt a parasztság egyes rétegei között a szegénység javára (255—270. l.) Azt azonban már nem világítja meg eléggé, mi okozta, hogy éppen a parasztság legszegényebb rétegei vették ki részüket leginkább a harcból. Rámutat arra, hogy a nincsteleneknek sem állott érdekükben a forradalom előtti állapotok visszatérése, s rámutat arra is, hogy osztálykövetelésük kielégítése terén éppen ők várták a legtöbbet a forradalomtól a továbbiakban. De ő is elköveti azt a hibát, amelybe korábban egyszer már magam is beleestem, hogy csak azt mutatja meg, mitől szabadította meg a forradalom márciusban a nincsteleneket s milyen sokat vártak azok tőle éppen kielégítetlenségük miatt a még elkövetkező időkben, azt viszont nem elemzi a szükséges konkrétsággal, hogy azért a forradalom már márciusban is adott egyet-mást nekik is, adott mindenekelőtt kedvezőbb kereseti lehetőségeket, a robotrendszer felszámolásával megkönnyítve számukra munkaerejüknek áruba bocsátását. S ilyenformán nemcsak a forradalom előtti állapo-

tok visszaállításának kísérlete ellen védekeztek és nemcsak a jobb jövő lehetőségét iparkodtak megőrizni, hanem a forradalomnak ezt a már elért s éppen számukra nem közömbös eredményét is védelmükbe vették, amikor 1848 őszén fegyvert fogtak a támadók ellen.

Hangsúlyozni szeretném azonban, hogy ezek a kisebb fogyatékosságok nem valami mély elvi hibában gyökereznek s csekély munkával kiküszöbölhetőek volnának. És ezeket leszámítva, különben nyomát sem látjuk a könyvben a parasztság idealizálásának. Pedig idealizálni nemcsak kiemelkedő történeti személyiségeket lehet, hanem a népet is, s különösen csábíthatna erre olyasféle téma, amilyent Varga dolgozott fel. Vargától azonban mi sem áll távolabb, mint hogy takargassa hőseinek, a parasztoknak gyengéit, hibáit. Varga nem átallja megnevezni azt a három dunántúli községet, amelynek lakói gyáván meghódoltak az ellenségnek (255. l.). Varga nem fél elmondani, miként vertek agyon az ellenség megmenekülése miatt felindult parasztok Kőszegen néhány foglyulejtett császári katonát (248—249. l.). S neki van igaza, nincs is oka arra, hogy szemérmetesen hallgasson ezekről a semmiképen sem helyeselhető tettekről. Nem kell félnie: az olvasó emlékezetében nem annak az egyetlen esetnek a képe fog megmaradni, amikor a népfelkelők a fegyvertelen foglyokra vetették rá magukat, hanem azé a számtalané, amikor a csaknem fegyvertelen felkelők az állig felfegyverzett ellenséggel szálltak szembe. Nem kell aggódnia: az olvasó nem azt a három községet fogja számontartani, amelyik meghódolt, hanem azt a sokszázat, amely ellenállt. S éppen azzal, hogy nem fest egyszínű képet, hogy nem kendőzi el a hibákat, csak fokozza a könyv hitelét. Az olvasó éppen azért, mert láthatja a gyávaság összes — bár elenyésző számú — példáit is, szerez magának teljes bizonyosságot arról, hogy nem a gyávaság, hanem a bátorság volt a könyv hőseinek tipikus jellemvonása.

Mindez persze csupán azért lehetséges, mert Varga János nemcsak a gyávaság, hanem a bátorság példáit is viszonylag teljes számban felsorakoztatja könyvének lapjain. És itt érkeztünk el munkájának a tárgyválasztás mellett másik fő erényéhez, meggyőző erejének alapjához: adatanyagának gazdagságához. Varga igen szorgalmas és aprólékos forráskutatást végzett. Nemcsak a központi, hanem egyes vidéki levéltárakban is gyüjtött anyagot, nemcsak nyomtatásban már megjelent, hanem kéziratos emlékiratokat is feldolgozott, felhasználta a rendelkezésre álló sajtóanyagot, s értékesítette számos helytörténeti tanulmány adatait is. Ez a kiterjedt anyaggyüjtő munka, a sok-sok mozaikadat gondos egymás mellé illesztése teszi lehetővé számára, hogy szinte faluról falura haladva mutassa be a Dunántúl népének guerilla-akcióit — köztük egy sor olyan megmozdulást, amelyről korábban egyáltalán nem volt tudomásunk — s hogy szinte óráról órára nyomonkövethesse Roth vagy Todorović hadtestének mozgását és a környező vidék népé-

vel való meg-megújúló összeütközéseit. Bízvást állíthatjuk, hogy ezekután további vidéki levéltári anyagok feltárásával lehet talán még részleteiben csiszolni az általa rajzolt képet, lényegesen módosítani azonban már aligha lehet.

Nem tagadhatom azonban, hogy könyvének apparátusa — minden bősége ellenére is — keltett bennem némi hiányérzetet. Először is sajnálom, hogy Varga — kettő kivételével — nem alkalmazta forrásokként azokat a népdalokat, amelyek 1848 őszén születtek meg a parasztok ajkán. Ezeknek különösen azért tulajdonítok nagy jelentőséget, mert a rendelkezésre álló s Varga által felhasznált forrásanyagnak csaknem az egésze a néptől többé-kevésbé idegen emberek tollából ered s így legfeljebb a nép tetteit tükrözheti megközelítő hűséggel, a nép gondolkodását viszont közvetlenül nem. Helytelenítem továbbá az előző marxista történeti irodalom nagyarányú mellőzését. Úgy gondolom, azoknak az adatoknak hasznosítása, amelyeket pl. Fekete Sándor közöl a márciusi fiatalokról szóló könyvében egyes radikálisoknak a dunántúli népfelkelés megszervezésével kapcsolatban kifejtett tevékenységéről, vagy annak a leírásnak figyelembevétele, amelyet Borus József ad a pákozdi ütközetről ilyentárgyú tanulmányában, nem vált volna Varga munkájának rovására.

Ami Varga forráskritikai módszereit illeti, ezekkel kapcsolatban csak apróbb megjegyzéseim vannak, mégpedig a feldolgozott sajtóanyagra vonatkozólag. Így nem tartom szerencsésnek, hogy Varga a *Kossuth Hirlapjá*ban megjelent cikkeket általában úgy kezeli, mint amelyek nagyjából híven adják vissza Kossuth nézeteit, holott tudjuk, hogy az első Batthyány-kormány lemondását követő egy-két naptól eltekintve, Kossuth általában nem ért rá irányítóan beleavatkozni lapjának szerkesztésébe. Nem mernék továbbá olyan bátran támaszkodni, mint Varga, egyes, állítólag parasztoktól származó s az egykorú sajtóban közölt levelekre, mert néhány ilyen levélnek a stílusa — úgy gondolom: joggal — azt a gyanút kelti bennem, hogy szerzőjük a valóságban nem a parasztok, hanem az illető lapok belső munkatársai közül került ki.

Ami végül a felhasznált adatok pontosságát illeti, itt is csak elvétett hibákra mutathatok rá. Jelačić seregének, illetve főerőinek létszámára vonatkozólag többhelyütt is közöl adatokat Varga, s ezek néhol eltérnek egymástól, illetve nem egyeztethetőek össze (8., 76., 218., 312. l.). Tévesen állítja azt, hogy Jelačić báni tisztéből következően rendelkezett a horvátországi határőr-katonasággal (73. l.), holott a valóságban Jelačićot éppen azért léptették elő báni kinevezésével egyidőben altábornaggyá, hogy ilyen módon alája rendelhessék a határőrséget is, mert mint bán, csak a polgári közigazgatásnak lett volna a fejévé Horvátországban. Az országgyűlés száztagú küldöttségéről úgy tesz említést, mintha az szeptember 4-én már Bécsben lett volna (41. l.), bár a való-

ságban a küldöttség szeptember 4-én még el sem indult Bécsbe. A szeptember 30-án önként fegyvert fogó ötszáz pesti vasúti munkásról pedig úgy ír, mintha ezek nem Vasvári szabadcsapatához tartoztak volna (69. l.), noha a valóságban Vasvári „fővárosi csapat"-ának kötelékébe tartoztak.[1] S legfeljebb egy-két ezeknél is jelentéktelenebb tárgyi hibára lehetne még rámutatni.

Varga János könyvének érdemei azonban nem merülnek ki abban sem, hogy gazdag forrásanyagának mozgósításával részletesen és pontosan leírja az 1848 őszén lefolyt dunántúli népfelkelő-harcok eseményeit. A könyv bevezető és befejező fejezetei gondos és alapos elemzését adják több olyan bonyolult történeti problémának is, amelyek tisztázása nélkül nem lehetne kellőképen megérteni a népfelkelő-harcok kibontakozásának okait és körülményeit s nem lehetne kellőképen értékelni a negyvennyolcas magyar forradalom fejlődésének egészében elfoglalt helyüket. Így behatóan taglalja Varga a márciusban véglegesen meg nem oldott parasztkérdés alakulását a Jelačić betörését megelőző hónapokban, megmutatva, hogyan vezetett a parasztkérdés rendezetlensége a nyár folyamán a nemzeti egységfront meglazulásához s hogyan jött létre az ellenforradalom szeptemberi támadásának idején a nemzeti egységfront megszilárdulásának irányába mutató forradalmi fordulat. Mindebben támaszkodik marxista történetírásunk korábbi idevágó eredményeire, bár — helytelenül — általában nem utal könyvének ilyentermészetű előzményeire, de egyes kérdésekben el is mélyíti az előző irodalom által adott elemzést. Így például nemcsak arra mutat rá, hogy a parasztok és a földesurak osztályharca 1848 tavaszán és nyarán annak eldöntéséért folyt, milyen irányban, a kapitalizmus amerikai vagy porosz útján fejlődjék-e tovább a magyar mezőgazdaság, hanem a nemzeti egységfrontnak az ellenforradalom szeptemberi támadásakor végbemenő megszilárdulását és a belső osztályharc ezzel együttjáró időleges háttérbeszorulását is végső soron arra vezeti vissza, hogy ekkor maga a kapitalista fejlődés lehetősége vált kérdésessé s felidéződött a feudalizmus restaurációjának veszélye, ez pedig pillanatnyilag másodrendű jelentőségűvé tette azt a kérdést, vajon a kapitalista fejlődésnek amerikai vagy porosz útjára fog-e rálépni a magyar mezőgazdaság (31—32. l.). Azután alaposan és — a már említett csekély fogyatékosságtól eltekintve — kielégítően elemzi, hogy a magyar társadalom mely rétegeinek soraiból rekrutálódtak a népfelkelők tömegei és vezetőik, behatóan és egészében ugyancsak helytálló módon ismerteti azokat az aggodalmakat, amelyekkel a magyar uralkodóosztály a népfelkelést figyelte s amelyek arra ösztönözték, hogy Jelačić kiűzése után minél gyorsabban igyekezzék lefegyverezni a felkelt népet, végül összefoglalásképen részletesen taglalja az őszi népfelkelő-harcok eredményeit

[1] V ö.: Országos Levéltár, Kossuth—Polizei—Akten 325.

és fő jellemvonásait. S az elvi általánosításokra való törekvés nemcsak ezekben az elemző fejezetekben figyelhető meg, hanem a népfelkelő-harcok eseményeinek leírása közben is minduntalan. Igen fontosnak tartom például azt a gondolatsort, amellyel Varga az ozorai győzelem feltételeit tárgyalja, kimutatva, hogy az a sok kisebb, Roth hadteste ellen irányuló guerilla-akció, amely Ozorát megelőzte, nem értékelhető önmagában, hanem csak egymással kölcsönhatásban, mivel jelentőségük nemcsak abban állt, hogy külön-külön gyengítették az ellenséget, hanem ezenfelül még abban is, hogy együttvéve elvágták Roth előtt a menekülés valamennyi ösvényét, s így, bár külön-külön talán szerény megmozdulásoknak tűnnek, együttvéve mégis egy egész ellenséges hadtest teljes megsemmisüléséhez vezettek (202—203. l.). Ez az elemzés véleményem szerint általában is iránymutató lehet a hasonló természetű népi megmozdulások értékelésének helyes módszerére vonatkozólag: általános irányelvként fogadhatjuk el, hogy nem elegendő az ilyen kisebb megmozdulások eredményét külön-külön lemérni s azután egyszerűen összegezni, hanem figyelmet kell fordítanunk arra is, milyen minőségileg magasabb színvonalú összhatást érnek el ezek a kisebb megmozdulások együttesen, egymást erősítve.

Varga János könyvének alapvető elvi eredményeit, amelyeket nem tudnék röviden felsorolni, kivétel nélkül helyeseknek tartom. Néhány kérdésben azonban, amelyek a munka problematikájának egészéhez képest csak másodrendű fontosságúak, vitatkoznom kell Vargával. Úgy vélem, közismert tényeknek mond ellent például Vargának az a kijelentése, hogy 1848 szeptemberében Ausztriában még csak „bomladozni kezdett a proletáriátus és burzsoázia átmeneti egységfrontja" (8. l.) s hogy a bécsi októberi felkelésben a proletáriatuson kívül a polgárság is részt vett (292. l.). A valóságban — tudjuk — az osztrák burzsoázia már 1848 augusztusában végleg szembefordult a proletáriátussal. Nem tartom helyesnek azt a beállítását, mintha a Magyarországon 1848 szeptemberének elején lejátszódott politikai események siettették volna az ellenforradalom fegyveres támadását, amennyiben — Varga szavaival — „a szeptember eleji napok... sejtetni engedték az udvarral, hogy a kompromisszumos politika vége felé jár és előre vetette árnyékát egy olyan fordulat, amely ismét vagy most először, a Bécs számára nem kívánatos elemeket és egyéneket hozza felszínre" (8—9. l.). Amikor ugyanis a magyar országgyűlés meghozta szeptember eleji nevezetes határozatait, Bécsben már rég elintézett ügy volt Magyarország megrohanása; s az ellenforradalmat fegyveres támadásának megindítására nem ezek a határozatok ösztönözték Magyarországon, hanem éppen az a kompromisszumos politika, amelyet előzőleg a Batthyány-kormány folytatott. Szerencsétlennek látom azt a képet, amelyet Varga István nádorról fest, amikor azt írja, hogy „szeptember 21-én... ő is újabb lépést tett a békés megegyezés felé" (119. l.). Azok a látszólagos erő-

feszítések, amelyeket István nádor tett Jelačićal folytatandó tárgyalások felvételére: nem békés megegyezésre, hanem a magyar nemzet éberségének elaltatására irányuló kísérletek voltak. Nem helyeselhetem hogy Varga a parasztság felbomlásáról egyhelyütt úgy beszél, mintha ez a folyamat Magyarországon már 1848 előtt megindult volna (257. l.), holott a parasztságnak ellentétes osztályokra szakadása csupán a jobbágyfelszabadítás után ment és mehetett végbe. Hibának tartom, hogy Varga kritikátlanul átveszi azoknak a kortársaknak a véleményét, akik szerint szerencse volt, hogy a dunántúli magyar sereg jelentős része a pákozdi ütközet kezdete előtt még nem értesült a Lambergen előző nap végrehajtott népítéletről (133. l.), hiszen, ha valóban így volt, akkor ez semmiképen sem lehetett előnyös, mivel a sereg zömének lelkesedését bizonyára csak fokozhatták volna a pesti nép kérlelhetetlenségéről szóló hírek.

A legtöbb bizonytalanság a forradalmat vezető nemesség szerepének megítélésével kapcsolatban figyelhető meg Varga János munkájának lapjain, bár hangsúlyozni szeretném, hogy alapvető megállapításaival azért a nemesség értékelésére vonatkozólag is egyetértek. Elhibázottnak, fölöttébb szűkkeblűnek tartom azt az ítéletet, amelyet a nemesség 1848 novemberében—decemberében tanúsított magatartásáról mond. Egy helyütt — Görgeyről szólva — futólag megjegyzi, hogy Görgey novemberben és decemberben megfigyelhető jobbratolódása nagyobbarányú volt, mint a középnemesség zöméé (175. l.), s ebben igaza van. Később azonban, amikor a kérdést bővebben tárgyalja, helytelenül s tulajdon korábbi megállapításával is ellentmondásba keveredve, úgy beszél Görgeyről, mint akiben ekkor a középnemesség zömének tipikus képviselőjét láthatjuk. A középnemesség zöme — Varga szerint — ekkor éppúgy fel kívánta bontani a néptömegekkel kötött szövetségét, ahogyan Görgey igyekezett szabadulni azoktól a népfelkelőktől, akiknek a vállán emelkedett előzőleg oly magasra. Schwechat után — mint Varga állítja — a középnemesség „egyre nagyobb tömegeinek az lett a vezérgondolata: védekezni ugyan Ausztriával szemben, de azért védekezni, hogy ezzel Magyarország elérjen egy olyan kompromisszumot, amely meghagyja a nemesség érdekeit biztosító legfőbb forradalmi eredményeket, de az elnyomottakkal szemben, akik március továbbfejlesztését is tervbe vették, lehetővé teszi a magyar és osztrák uralkodóosztályok összefogását". (299—300. l.) Magyarán mondva: Varga szerint a középnemesség zöme már 1848 novemberében—decemberében békepárti álláspontra süllyedt. Ez azonban nem igaz. A középnemesség körében csakugyan tapasztalható volt bizonyosfokú jobbratolódás a Jelačić kiverését követő hónapokban, a középnemesség zöme azonban csak 1849 márciusa táján sorakozott fel a békepárt jelszavai mögött s csak ekkor szánta el magát a néptömegekkel kötött szövetségének felbontására. Vagyis — Varga motivációjától eltérően — nem akkor, amikor a for-

radalom helyzete mind súlyosabb lett, hanem éppen akkor, amikor a forradalom ismét sikereknek nézhetett elébe. (Hogy miért, ennek kifejtésére itt most nincs terem; részletesen foglalkozom ezzel a kérdéssel az egyetemi tankönyv megfelelő helyén.)

Ez a hiba nem kicsinyelhető le, mégis nagyobb számban találunk Vargánál a nemesség ábrázolásával kapcsolatban ellenkező irányú hibákat, olyanokat, amelyek végeredményben a nemesség idealizálására vezethetnek. Hogy az országgyűlés nemesi tagjai miért békéltek meg hamarabb a népfelkelés gondolatával, mint a megyei táblabírák, azt például azzal magyarázza, hogy „a képviselőház a magyar uralkodóosztálynak, akár jobboldali, akár baloldali — de legöntudatosabb elemeit foglalta magában. Továbbá nekik, mint az *ország* vezetőinek több félnivalójuk volt az ellenforradalom győzelmétől." (87. l.) Pedig a leglényegesebb magyarázat alighanem az, hogy az országgyűlés tagjai a megyei nemesektől eltérően a forradalom motorjának, a pesti népnek közvetlen nyomása alatt állottak. Másutt meg, ahol beszél a nép által — bár csak a parasztság és nem a pesti nép által — a nemességre gyakorolt nyomás jelentőségéről, helyesen mutat rá arra, hogy ez a nyomás a középnemesség zömét 1848 őszén előrelendítette (127. l.), de hogy miért lendítette és lendíthette előre s miért nem kergette éppen ellenkezőleg az ellenforradalom karjaiba, azt már nem világítja meg, márpedig ez olyan tévhitet kelthet az olvasóban, mintha a nemességet valami anyagi alapoktól független hazaszeretet vezérelte volna. S ezt még csak erősítheti, hogy később egy helyütt Varga a népfelkelést ellenző nemesek állásfoglalását az illetők kizsákmányoló voltára vezeti vissza, a népfelkelést támogató nemesekről viszont — saját korábbi fejtegetéseitől is eltérően — elegendőnek véli annyit írni, hogy őket hazaszeretetük segítette át „azon a problémán, amelyet egy kizsákmányoló osztály szemében az elnyomottak fegyverbehívása jelent" (254. l.). És ez azért is feltűnő fogyatékosság, mert ugyanott a népfelkelés és általában a forradalom ügyéért lelkesedő értelmiségiek helytállását viszont pusztán azzal indokolja, hogy „a forradalom számukra is egy polgári állam kötetlenebb, szabadabb mozgást és anyagi felemelkedést biztosító ígéretét hozta" (255. l.), holott az értelmiség színe-javát nyilván nemcsak a jobb elhelyezkedés, az anyagi felemelkedés reménye lelkesítette, hanem ezzel együtt az a remény is, hogy a forradalom győzelme esetén szabadon terjeszthetik majd eszméiket, akadálytalanul élhetnek majd hivatásuknak.

Végül találkozni Varga könyvében hibákkal egyes katonai problémák megítélésének kapcsán is. Valószínűleg csak fogalmazásbeli hiba, de fogalmazásbeli hibának is meglehetősen szerencsétlen az, hogy 1848 októberének katonai helyzetét, a magyar sereg lajtamenti tétlenségét tárgyalva, a következőket írja: „Támadó hadjáratra erőfölényben lévő ellenséggel szemben csak jól szervezett, begyakorolt és kellően felszerelt reguláris hadsereg képes. A szervezésnek olyan kezdeti állapotában

lévő haderőtől, amelynek jelentős részét még kaszával is csak úgyahogy ellátott népfelkelők és nemzetőrök teszik, támadó hadjáratban csakis rendkívül kedvező hadi és politikai helyzetben lehet sikert remélni". S ezután azt fejtegeti, hogy a hadi és a politikai helyzet az adott esetben kedvezőtlen volt. (291. l.) Ami ennek a tételnek az általános érvény igényével fellépő részét illeti, az nyilvánvalóan ellentétben áll Engels idevágó nézeteivel, amelyeket éppen ezekkel az eseményekkel kapcsolatban fejtett ki, s gondoljuk csak meg: ha Vargának igaza volna, akkor vajmi kevés forradalmi háborúban arathattak volna győzelmet a forradalom erői, sőt akkor általában már a kezdet kezdetén el kellett volna bukniok. Ami pedig ennek a tételnek konkrét vonatkozásait illeti: azok a kedvezőtlen körülmények — a tisztikar megbízhatatlansága, a magyar forradalom liberális vezetőinek ingadozása stb. — amelyekre Varga utal, valóban megvoltak s nem is voltak jelentéktelenek, de voltak még jelentősebb kedvező körülmények is — s ezekre Varga már nem utal —, például az, hogy a magyar sereg tudatában volt ügye igazságosságának, míg az ellenfél demoralizált volt, hogy a magyar sereg nem állott magárahagyatva, hanem — soha többé vissza nem térő módon — támaszkodhatott a bátor bécsi népre s hogy a kezdeményezés a forradalom erőinek kezében volt. Mindebből az következik, hogy egy a magyar sereg által Ausztria területén megindítandó támadó hadjárat kimenetele nem volt eleve eldöntve, hanem a magyar forradalom táborán belül politikai harc kimenetelétől függött, Varga szövegezéséből viszont némileg ennek az ellenkezője tűnik ki s ez az olvasót arra bírhatja, hogy utólag igazoltnak lássa a magyar sereg tisztikarának semmiképen sem menthető magatartását.

Komolyabb hiba azonban ennél az, hogy Varga nem megfelelően tárgyalja azt a viszonyt, amelynek a reguláris és az irreguláris csapatok között kell lennie a forradalmi háborúban. Igaz, egy helyen általános formában kijelenti ugyan, hogy a partizánharc a reguláris haderő és a nép „legszorosabb egységét jelenti" (306. l.), de arra már nem mutat rá, hogy ez gyakorlatilag megköveteli például a reguláris és az irreguláris csapatok közös, egyöntetű irányítását is. Könyvének zárófejezetében is, az őszi népfelkelés fogyatékosságait elemezve, a fogyatékosságok okait csupán egyes kormánybiztosok alkalmatlanságában, megfelelő parancsnokok hiányában, a népfelkelés gerincét képező fegyveres mag elégtelenségében és a helyi közigazgatás municipalizmusában látja (316—322. l.), arról azonban nem beszél, hogy egyes kivételes esetektől eltekintve, általában hiányzott a reguláris és az irreguláris erők tevékenységének összehangolása s ez is csökkentette a népfelkelés hatékonyságát. És ez nem egyszerűen feledékenységből maradt el. Amikor másutt arról ír, hogy Görgey a feldunai hadtest élére kerülve, hogyan igyekezett az irreguláris csapatokat elkülöníteni seregétől, sőt, ha lehet, teljesen fel is számolni, Görgey álláspontját csak politikai megfontolá-

sok alapján ítéli el, „katonai szempontból" azonban „kifogástalan"-nak minősíti (305. l.). Ez azonban nem felel meg a marxizmus-leninizmus tanításának. És itt érkeztünk el Varga könyvének egyik legfájóbb fogyatékosságához. Varga munkáját a történelmi materializmus módszerének alkalmazásával — s hozzátehetjük: sikeres alkalmazásával — írta meg. Hogy munkája olyan, amelyre egész történettudományunk büszke lehet, ez legfőképen ennek köszönhető. A marxizmus—leninizmus azonban nemcsak módszer. A marxizmus-leninizmus hatalmas, sokrétű, tudomány, amely sajátos módszerének segítségével nemcsak példát ad nekünk arra, hogyan kell tudományos problémákat megoldani, hanem tudományos problémák sorának egész tömegét máris fényesen megoldotta. Ha ezekre az eredményekre nem támaszkodunk eléggé, akkor éppúgy hibát követünk el, mint ha beérjük ezekkel az eredményekkel, ha dogmatikusan törekszünk alkalmazni őket olyan problémákra, amelyekre közvetlenül nem alkalmazhatóak, vagyis ha nem törekszünk továbbfejleszteni őket. Varga János több kérdésben — láttuk — bátran és sikeresen igyekezett továbbvinni a marxizmus-leninizmus tanításait. Ha az előbb említett kérdésekben ugyanilyen igyekezettel támaszkodott volna a marxizmus-leninizmus már rég kidolgozott tanításaira, akkor ezekben sem követett volna el hibát.

Opponensi véleményem e részének befejezéséül még annyit, hogy Varga könyvében meglehetősen ritkán — a szükségesnél mindenesetre ritkábban — vitatkozik nyíltan azokkal a történetírókkal, akikkel valamely kérdésben nem ért egyet. Mégis egyes esetekben — úgy érzem — fölöslegesen bocsátkozik vitába. Így például csaknem 4 teljes lapon át cáfolja — szerintem szükségtelenül — Haraszti Sándornak azt a rég megcáfolt és rég elfeledett véleményét, amely szerint 1848 őszén a fegyvert fogó parasztok alárendelték osztályérdekeiket a függetlenség ügyének, — s ráadásul úgy teszi ezt, hogy meg sem mondja, kivel vitatkozik (267—270. l.). Hasonlóképen — azt hiszem — ma már szükségtelen hosszasan cáfolni Kossuthnak azokat a rágalmazóit, akik szerint Kossuth 1848 szeptemberében azért ment toborozni a Duna—Tisza közére, mert menekülni akart Jelačić elől (62—64. l.). Különben viszont, ha már cáfolja őket, cáfolja jobban s mutasson rá arra is, hogy Kossuthot ez az állítólagos menekülési vágya egyáltalán nem gátolta a fővárosba való visszatérésben szeptember 27-én, amikor szükség volt jelenlétére a képviselőház ülésén, bár Jelačić ekkor már valóban fenyegető közelségben volt Budához.

Most pedig rátérek az előttünk fekvő kandidátusi értekezés formai vonásainak tárgyalására. S mindjárt előrebocsátom, hogy — eltérően más opponensektől, akik hasonló vitákon ilyenkor mentegetőzni szoktak s a Tudományos Minősítő Bizottságra hivatkoznak, mint amely zordonan megköveteli ezt a szerintük elhanyagolható vizsgálódást — én senkitől sem kérek elnézést, mert a magam részéről elengedhetetlen-

nek tartom a formai kérdések elemzését is. És rögtön le is szögezem, hogy Varga János munkájának formai vonásait szerencsére lehet is elemezni, mert történetírásunk termékeinek többségével ellentétben ez a könyv nem formátlan massza, hanem gondosan megkomponált, szépen megírt alkotás. Nemcsak megállapításainak helyessége és bizonyítottsága, hanem vonzó formája is hozzájárul ahhoz, hogy olvasóit magával tudja ragadni s a meggyőzésen túl nevelni, nemesíteni is képes, nem úgy, mint az a sok-sok történeti munka, amely tartalmi értékei ellenére sem találja meg az utat az olvasóközönséghez, pusztán azért, mert élvezhetetlen.

Varga János stílusa a lehető legegyszerűbb. Keresetlenül, a köznapi beszéd nyelvén mondja el azt, ami történt: mondatait nem cicomázza fel üres díszül szolgáló jelzőkkel vagy hasonlatokkal. Ugyanígy idegen stílusától a *szavakban kifejezésre jutó* pátosz. És így is van ez rendjén. Könyvének főszereplői, ezek az egyszerű parasztemberek nem öltöztek díszbe — nem is igen volt, mibe —, nem forgattak csillogó fegyvereket — nem is igen jutottak igazi fegyverekhez — s nem érezték magukat hősöknek, amikor harcba szálltak, hanem mindennapi köntösükben, fegyver helyett többnyire munkaeszközeikkel kezükben rohantak az ellenségre s úgy vélték, csak kötelességüket teljesítik a haza iránt, amikor életüket kockáztatják. Hősiességük nem külsőségekben, hanem tettekben nyilvánult meg s nagyságuk éppen ebben állott. A stílus cirádái nem kiemelnék, hanem éppen elfednék a *tetteikben kifejeződő* pátoszt. Varga nem szavakkal, hanem tetteik egyszerű bemutatásával hódol előttük, s stílusa éppen ezért méltó hozzájuk.

A könyvének lapjain nem nagy számban előforduló stilisztikai hibák egyébként összefüggenek stílusának legfőbb erényével, azzal, hogy a mindennapi beszélt nyelvre épül. Stílusát ugyanis nem tudja teljesen megtisztítani a köznapi beszédben, sajnos, eléggé elburjánzott hibáktól; szövegében találhatunk nyelvtani hibákat — rossz vonzatokat, helytelenül alkalmazott névutókat stb.[2] —, németességeket[3] és olyan pesties ízű

[3] Németből rossz magyarsággal szolgaian fordított szavak és kifejezések: „bekövetkezik" (235., 295. l.), „bevall" (289., 299. l.). „lehangolás" (90. l.), „elhelyezést nyer" (147. l.). Németes szórend a grófi vagy a bárói címet a tulajdonnév *elé* írni (122., 129. l. stb.).

[2] Rossz vonzatok: „az önkényuralom hitvány szolgahadának eltávolításá*ban* ezen vidék felkelő népe is becsülettel kivette részét" (213. l.), „benne a dunántúli népfelkelés ellenkező hatást váltott ki, mint osztálya tagjainak döntő többség*énél*" (289. l.), „köszönete ... az egész felkelő nép*nek* szólt" (u. o.), „mégsem tudott teljesen elszakadni a ‚törvényesség' talaj*ár*ól" (293. l.). Helytelenül alkalmazott névutók: „elfogultak a néppel *szemben*" (243. l.), „egyesek magatartása a népfelkelés *mellett* vagy vele *szemben*" (261. l.), „szívesebben sorakoznak fel a fennálló viszonyok biztosítása, mint azoknak baloldali megváltoztatása *mellett*" (258. l.), „támadó hadjáratra erőfölényben lévő ellenséggel *szemben* csak jól szervezett ... hadsereg képes" (291. l.). Helytelen törekvés névutóknak ragokkal való helyettesítésére: „a földbirtokosok*ból* kikerülő tisztviselők" (282. l.), „a megyétől kiküld*ött* rögtönítélő bíróságok" (290. l.). Pontatlan egyeztetések: „semmi esetre *sem* ő adja a teljhatalmat" (61. l.; itt az állítmány felszólító módban van, tehát „sem" helyett „se" kellene), „felriasztották a

kitételeket, mint például „begyulladt" (126. és 252. l.), vagy „első számú bérenc" (9. l.), avagy „sajátkezűleg vág agyon" (140. o.); sőt a mozgalmi zsargon vonásait is megfigyelhetjük a „felé" névutó (21. és 39. l.), az „aláhúz" (76. l.), a „behoz" (221. l.), a „meghalad" (289. l.), igék alkalmazásában, meg amikor „a nép alulról érkező tömegnyomásá"-ról (127. l.), „a kormánybiztosok összetételé"-ről (318. l.), vagy arról beszél, hogy a reakciósok „irányt vettek" valamire (8. l.); bár — ismétlem — ezeknek a hibáknak a száma viszonylag kicsiny.

Mint említettem, Varga ábrázolási módjának legfőbb sajátossága a szereplők tetteinek minden fölösleges körítés nélküli elbeszélése. Bizonyára vannak, akik ezt hallván, azt gondolják, hogy tehát Varga — magyarán mondva — egyszerűen egymás mellé rakosgatja a szürke ténybeli adatokat s ezek szerint könyve mégsem lehet valami élvezetes olvasmány. Nos, ha így gondolják, tévednek. Varga mélységesen tiszteli forrásadatait, de könyve mégsem szürkén hömpölygő adattenger. Nem állítom, hogy adatait kivétel nélkül mindig sikerül a legszerencsésebb módon összeötvöznie; nem, könyvének kétségtelenül vannak kissé fárasztó részei is. Például a szeptemberi zalai és somogyi megmozdulások leírása, amelynek egyes pontjaihoz nem állott rendelkezésére kellő mennyiségű forrásanyag, s amelyben ezért néhány guerilla-akció nem kap eléggé érzékletes körvonalakat, elmosódottabb marad. Vagy a Todorović hadtestének történetéről szóló passzus, amely viszont — megfordítva — bőséges forrásanyagra épült, s amely, mivel a szerzőnek — úgy látszik — egyetlen adatától sem volt szíve megválni, túlságosan részletekbe bocsátkozva adja elő, hogyan és miért *nem* történt meg Todorović fegyverletételre szorítása. Sőt arra is van eset, hogy ugyanazokat a — valóban szürke — számadatokat fölöslegesen kétszer is beleszövi előadásába; például a székesfehérvári felkelés — különben ragyogó — leírásában, ahol először számszerűen közli, hogy a császáriak mennyi élelmiszert raktároztak el a városi életesházban (147. l.), majd elbeszélvén az életesháznak a nép által történt elfoglalását, ugyanezekkel a számadatokkal illusztrálja a felkelők kezére került zsákmány nagyságát (152. l.). De Varga János művének egészére nem ezek a hibák jellemzőek. Hanem az, hogy lapjairól elevenen lép elénk a mult, a dunántúli táj — útvesztőivel, amelyekkel az ellenség előrehaladását nehezítette, s rejtekeivel, amelyeket saját fiainak tartogatott; az isten háta mögötti falvak lakossága — maroknyi vagyonkájával és mérhetetlen szabadságvágyával, az illúziókkal, amelyeket a nép barátjának híresztelt Jelačić iránt táplált, és a döbbenettel, amelyet Jelačić pusztító seregének megjelenése keltett benne;

szomszédos helységeket, *akik* . . ." (116. l.). Helytelen a Csányi név többesszámát Csányik helyett Csányiak alakban írni, ha nem a Csányi-család több tagját, hanem Csányit és elvbarátait akarja meghatározni (235. l.). „A több mint 16 km-es utat *csaknem* három óra alatt tették meg" helyett „*nem egészen* három óra alatt" kifejezést kell használni, ha arra akar célozni, hogy viszonylag gyorsan tették meg az utat (246. l.).

az ellenség — egyenruháinak rikító színeivel és soha ki nem elégíthető étvágyával, elbizakodottságával, amely annál nagyobb lett, minél beljebb hatolt országunkba, és a fejvesztett kapkodással, amely azonnal eluralkodott rajta, amint ellenállásba ütközött; s a felkelő nép — zavarodottságával, ha támadás érte, és ötletességével, ha támadást kellett kezdeményeznie, kedvetlenségével, ha a földesurak cserbenhagyták, és áldozatkészségével, mikor magáramaradottan is védenie kellett otthonát s a haza becsületét; egyszóval e könyv lapjain ott hullámzik osztályoknak és rétegeknek, embereknek és szenvedélyeiknek az a tarka, bonyolult, ellentmondásokat rejtő szövevénye, amely összességében a történelem.

Felmerülhet persze az a kérdés, nem kerül-e Varga éppen ezáltal ellentétbe az exaktság követelményével, amelyet mostanában egyesek annyira szeretnek hangoztatni, nem feledkezik-e meg arról, hogy az adatok, bármily bőségesek is, önmagukban — mint mondani szoktuk — még nem beszélnek, nem feledkezik-e meg arról, hogy a történettudomány is törvénykutató tudomány, amelynek exakt — s exakt módon előadott — következtetésekre kell jutnia. De erre a kérdésre könnyű válaszolni. Hiszen már láthattuk, hogy Varga munkájának egyik fő jellemvonása az elméleti általánosításokra való törekvés. S tegyük hozzá a kételkedők megnyugtatására, hogy tételeit, végkövetkeztetéseit természetesen a lehető legszabatosabban s természetesen elvont fogalmakat is alkalmazva adja elő. Csakhogy Varga nem esik az egyoldalúság hibájába. Amint nem feledkezik meg az elvont következtetések megalkotásának szükségességéről, úgy nem feledkezik meg arról sem, hogy a semmiből semmit sem lehet elvonni, hogy megalapozatlan elméleti következtetésekre jutni semmivel sem ér többet, mint nem jutni semmiféle elméleti következtetésre. Sőt arról sem feledkezik meg, hogy önmagában még a szükséges forrásanyag feltárása sem biztosíthatja a szükséges elméleti következtetések megalapozását, mert a történettudomány anyagát, amelyből a történeti fejlődés törvényeit elvonatkoztathatjuk, nem a forrásadatok képezik, hanem maga a történeti élet, amelyet a forrásadatok csak tükröznek, s ezért elméleti eredményekre csupán akkor juthatunk, ha nemcsak feltárjuk a szükséges forrásanyagot, hanem annak segítségével megkíséreljük rekonstruálni is a történeti életet úgy, ahogyan az általunk tárgyalni kívánt helyen és időben folyt.

Ezért és nem öncélúan vagy pusztán a gyönyörködtetés kedvéért idézi fel Varga könyvének nagy részében (s hadd jegyezzem meg: legmagasabb színvonalon a Roth hadtestének történetéről szóló fejezetben) e régmúlt idők embereinek életét, harcait a maguk színeinek s szenvedélyeinek teljes gazdagságával. S hadd tegyem hozzá azt is: ez a korfestő törekvés legapróbb mozzanataiban sem válik nála önmagáért valóvá. A finom árnyalásnak mindig megvan könyvében a maga határozott célja, értelme. De lássunk egy-két példát. Jelačić seregének Székesfehérvárra történt bevonulását Varga így írja le: „Szeptember 26-án délután

3 órakor Kempen hadosztálya, a megye volt adminisztrátorának, gróf Zichy Ödönnek embere, a szentmihályi iskolamester vezetésével a sűrű fűzekkel borított Sárrét egyik kevéssé ismert útja felől megkezdte a város elözönlését. A fehérváriak felé, akik részéről ‚egy föveg sem emelkedett az ellenség tiszteletére', a bevonuló reguláris katonák ‚kudzsa madzsar'-t kiabáltak. Az egyik tiszt nyilatkozata szerint az egész városban egyetlen barátságos arc sem fogadta őket, még a bánt rablóvezérnek tituláló kiáltványokat is maguknak kellett letépdesniök a házak faláról. Este 11 óra táján égő kanócokkal ellátott ágyúk kíséretében Hardegg-vasasok fedezete alatt a császári himnusz hangjai mellett megérkezett Jellasics is. Kovacsevics őrnagy még szeptember 26-án 24.000 kenyérrészletet, 170 mázsa húst, 400 akó bort, 50 öl fát és megfelelő mennyiségű szalmát rendelt, természetesen nyugtatványra." És így tovább. (122. l.). Vajon lehetne-e tömörebben jellemezni a magyar társadalom különböző rétegeinek megoszlását a forradalom és az ellenforradalom tábora között, mint egyfelől Zichy Ödön gróf Jelačićot kalauzoló emberének, másfelől a város összeszorított fogakkal hallgató népének felvillanó képével? S vajon lehetne-e érzékletesebben ábrázolni egyfelől az ellenség dölyfét és népnyúzó módszereit, másfelől az ellenségnek a néptől való rettegését, mint a császári katonák gyalázkodó kiáltozásának és azonnali rekvirálásának előadásával, illetve a Jelačićot ugrásszerűen körülvevő, ágyúkkal felfegyverzett őrség bemutatásával? Mindezekről a kérdésekről elvont formában is kell persze írni, s Varga nem is mulasztja el, hogy ezt is meg ne tegye, de ezt csak azért teheti meg, mert közben ilyen élményszerű s élethű képekkel alapozza meg általános jellegű megállapításait.

A történeti életnek a maga konkrétságában és sokrétűségében való ilyetén felidézése óvja meg Vargát a dogmatizmustól, a sematizmustól, amelyektől sohasem lehetnek mentesek azok, akik az exaktság követelményének hajlamosak egyoldalú értelmezést adni s akik ennek megfelelően beérik eredeti elméletek felhalmozásával. Vizsgáljunk meg ennek illusztrálására egy másik példát. Kossuth októberi dunántúli toborzókörútját a szemtanúk tudósításainak felhasználásával így írja le Varga: Kossuth „útja Vác—Esztergom—Komárom—Győr—Moson—Pozsony vonalán, akárcsak az Alföldön, itt is diadalmenethez hasonlított. Esztergom utcáin dacára a kietlen szélnek, szinte hullámzott a nép és a város egymaga azonnal 800 fiát adta Kossuth mellé. Komáromban, amely Kossuth szavai szerint ‚leírhatatlan lelkesedéssel' várta őt, már 6600 embere volt. Győrben Kossuth azt kérdezte a nép egybegyűlt ezreitől: ‚Még a legutolsó féregnek is meg adta isten a képességet, hogy magát erejéhez mérten védelmezze, s a magyar nemzet még az utolsó féregnél is hitványabb volna?' És Győr népe lélekzetét visszafojtva, ‚majd elnémulva sírt — majd ünnepies mély hangon esküt rebegett' és megmutatta Kossuthnak, hogy ‚a magyar nép nem tudna élni többé járomban'. Öttevényben, amelynek népe az ellenséghez húzott és röviddel Kossuth érke-

zése előtt a magyar sereg élelmezésére kiküldött szolgabíró segédjét is agyonverte, Kossuth szólt a néphez. ‚Szólt és győzött, mint rendesen. Oly hatalmas erővel tudta felvilágosítani az eltévedt népet, hogy az teljesen megbánva tettét, ügyünknek hűséget esküdött.'" És így követi tovább a szerző Kossuthot városról városra, hogy azután egy összegezéssel fejezze be a toborzóút történetét: „Így történt, hogy Kossuth a magyar táborba nem egyedül, hanem 14.000 népfelkelő, nemzetőr és önkéntes kíséretében érkezett meg." (294—295. l.) Mennyivel egyszerűbb volna pusztán annyit írni, hogy Kossuth útja végig diadalmenet volt. De mennyivel jobban átértjük Kossuth diadalának igazi jelentőségét, ha látjuk magunk előtt az öttevényieket, akik nemrég még az ellenséghez szítottak, vagy a győrieket, akiknek számottevő része alig néhány napja még csakugyan „az utolsó féregnél is hitványabb"-nak bizonyult, amikor gyáván meghódolt a menekülő Jelačićnak, s akik most megindultan szánják eltévelyedésüket. És ez nem minden. Varga nemcsak arra vigyáz, hogy megmutassa Kossuth diadalának igazi nagyságát, hanem arra is, hogy Kossuth diadala el ne kápráztasson minket. Nemcsak Kossuth ekkor aratott sikereire derít fényt, hanem ugyanitt mindjárt elénkvetíti Kossuth sikersorozatának árnyoldalait is. Legfőképen azt, hogy magát Kossuthot is némileg elkápráztatták saját sikerei, útközben egyfajta „népfelkelési romantika" ragadta magával s ez arra a tévhitre vezette, hogy a próbálatlan felkelők ezreivel helyettesítheti a magyar sereg megerősítésére olyannyira szükséges sorkatonaságot. Fénynek és árnyéknak ez az együttes rajza példája lehet a sematizmustól mentes ábrázolásnak.

A sematizmustól való óvakodás teszi képessé Vargát arra, hogy ne csak tömegmegnyilvánulásokat, hanem egyéni jellemeket is színesen, érzékletesen tudjon ábrázolni. Varga hősei osztályuknak, illetve osztályuk valamely csoportjának jellegzetes képviselői, de egy-egy társadalmi réteg könyvében szereplő képviselői korántsem egyformák, korántsem egy kaptafára húzott összesítői a mögöttük álló társadalmi réteg vonásainak, hanem egyéniségek, akiknek az egyéni tulajdonságaiban mindig sajátos módon tükröződnek a mögöttük álló társadalmi réteg alapvető tulajdonságai. Különösen sikerültnek tartom Roth tábornok és Csányi László jellemzését. Roth tábornokot persze viszonylag könnyebb jellemezni, hiszen nála kelepcébe szorulása után kiváltkép szembeszökően mutatkoznak meg az elbizakodott, de tehetségtelen császári tisztek tipikus jellemvonásai. Annál nehezebb viszont Csányi ábrázolása. Hiszen mi sem volna csábítóbb Csányi ábrázolásával kapcsolatban, mint egyszerűen kidomborítani a hazájához hű középbirtokos nemes, a jó szervezőképességgel rendelkező kormánybiztos tiszteletet ébresztő vonásait — s beérni ennyivel. Varga azonban nem kíván a kisebb ellenállás irányába haladni. O nemcsak a középbirtokos nemesség legjobb tulajdonságainak képviselőjét látja s láttatja meg Csányiban, hanem arra is figyelmeztet, hogy Csányiban megvoltak a középbirtokos nemesek tipikus gyengeségei is.

Például az atyafiságos kapcsolatok túlzott előnyben részesítése, ami kiütközött belőle többek között akkor, amikor Horváth Vilmos másodalispánt, régi barátját nvezte ki Zala megyébe kormánybiztossá, holott Horváth nem igen bizonyult méltónak erre a felelős, nehéz tisztségre. Ilyen eszközökkel Varga elejét veszi annak, hogy az olvasó valami tökéletes, csak jótulajdonságokkal rendelkező hőst lásson Csányiban. S éppen ez teszi lehetővé Varga számára azt is, hogy megmutassa, mennyire kimagaslott mégis Csányi osztályostársainak sorából. Mert Csányit — mint Varga megírja — tudták ugyan kedvezőtlenül befolyásolni baráti érzelmei, de csak addig, amíg meg nem győződött arról, hogy ezek a haza érdekeit sértik. S ezért kinevezte ugyan Horváthot kormánybiztossá, de amint mulasztást tapasztalt nála, azonnal kíméletlenül felelősségre vonta. (103. l.) Így ébreszt Varga igazán megalapozott tiszteletet Csányi iránt az olvasóban, mélyebbet, mint amilyent Csányi jótulajdonságainak egyoldalú bemutatásával tudott volna felkelteni.

Varga legfőbb ábrázolási módszere az egyes szereplők portréjának megrajzolásánál is a hősöknek tetteik tükrében történő jellemzése. Ehhez az alapjában helyes módszerhez azonban túlzott mértékben ragaszkodik, s ezért egyes olyan főszereplőknek — például Kossuthnak, vagy Jelačićnak — az alakja, akiknek a tevékenysége a tárgyalt időszakban nem összpontosult éppen a népfelkelés köré s akiknek a vonásait éppen ezért nem lehet kizárólag a népfelkeléssel kapcsolatos események tükrében bemutatni — némileg elmosódottabb marad könyvében. Természetesen nem azt hibáztatom, hogy Varga nem kalandozik el könyvének tulajdonképeni tárgyától, hanem azt, hogy utalásszerűen is csak alig tesz említést ezeknek a személyiségeknek a tárgyalt időszakban kifejtett egyébirányú tevékenységéről vagy korábbi cselekedeteikről, fejlődésükről. Ezért nem alakulhat ki róluk az olvasóban eléggé kerek kép.

Emiatt, de más okokból is legtöbb kifogásom Jelačić szerepének ábrázolása ellen van. Jelačić alakját Varga mértéktelenül felnagyítja; könyvét olvasva szinte úgy tűnik, mintha Jelačić nem az ellenforradalom egyik képviselője, hanem egy személyben az egész ellenforradalom megtestesítője lett volna. Varga — kissé Károlyi Árpádnak és társainak felfogására emlékeztetve — úgy állítja be, mintha nem Jelačić lett volna az udvar támogatója, hanem az udvar Jelačićé (74. l.), mintha nem az udvar utasította volna Jelačićot már 1848 augusztusában Magyarország elleni támadásának megindítására, hanem Jelačić maga határozta volna el a támadást s döntötte volna el ennek időpontját, az udvar pedig csak 1848 szeptemberében hagyta volna jóvá Jelačić lépéseit (9., 73—74. l.). Pedig ismeretes, hogy Jelačićot osztrák és magyar arisztokraták javaslatára a bécsi udvar bízta meg 1848 tavaszán a horvátországi Vendée megszervezésével, s ismeretes az is, hogy az udvar nem szeptember 4-én adta áldását Jelačić tevékenységére, hanem — mint ő maga azonnyomban megírta ezt Rajačićnak — már augusztus 26-án utasította a táma-

dásra s már ekkor tudatta vele, hogy rövidesen ki fogják bocsátani azt az igazolására szolgáló királyi kéziratot, amely azután szeptember 4-én csakugyan meg is jelent. Jelačić szerepének felnagyítása alkalmas lehet az udvar és a körülötte tömörülő osztrák és magyar arisztokraták ellenforradalmi szerepének kicsinyítésére. Ehhez képest jelentéktelen hiba de elég szerencsétlen az, hogy Varga a Jelačić által támadásának megkezdésekor közzétett proklamációról úgy beszél, mint amely „a nemzetközi jogszokás által szentesített ultimátumot helyettesítette" (7. l.), holott Jelačić és Magyarország viszonyát illetően nemzetközi jogszokásokat egyáltalán nem lehet figyelmbe venni, mivel Jelačić magyar állampolgár s így közönséges lázadó volt.

Végül nem tartom helyesnek azt a módot, ahogyan Varga Jelačić és a horvát nép viszonyát tárgyalja. Varga azt állítja, hogy a horvátokra Jelačić hazug propagandája egyáltalán nem hatott, hogy csak a kényszer hatására támogatták Jelačićot (74—75. l.), s többször is idézi foglyul ejtett horvát katonák kijelentéseit arról, hogy ők tulajdonképen semmiféle ellenséges indulattal nem viseltettek soha a magyar nép iránt. Ebben az egy esetben Varga — kivételesen — maga is a sematizmus hibájába esik. Bizonyos, hogy a horvát nép körében számos magyarbarát megnyilvánulás figyelhető meg a forradalom idején, de hogy Horvátországban ekkor mindenki magyarbarát lett volna, ezt nem látom bizonyítottnak. Ha Horvátországban senki sem hallgatott volna Jelačić nacionalista uszítására és valójában senki sem támogatta volna Jelačićot, akkor Jelačić sohasem indulhatott volna rohamra Magyarország ellen. A horvát foglyok magyarbarát kijelentéseit pedig már csak forráskritikai okokból sem lehet teljesértékűeknek tekinteni, hiszen ezek a kijelentések kivétel nélkül mindig a fogságba kerülésük *utáni* időből származnak. Nyilvánvaló, hogy Varga ebben az egy esetben a nacionalizmus elleni harc helyes szándékától vezéreltetve esett maga is a sematizmus hibájába. Nem lett volna szabad azonban megfeledkeznie arról, hogy a nacionalizmus ellen nemcsak a magyar nép és a szomszédos népek multbeli baráti kapcsolatainak feltárásával kell harcolnunk, hanem többek között annak feltárásával is, hogy milyen sokat ártott a multban mind a magyar, mind a horvát, mind a többi együttélő népnek az uralkodóosztályaik által kifejtett s bizony sohasem teljesen hatástalan nacionalista agitáció.

Ami Kossuth szerepét illeti: már láthattuk, hogy Varga általában sikeresen védekezik a sematikus ábrázolási mód veszélye ellen, s nem kerül a Kossuthtal kapcsolatos és még széltében-hosszában élő illúziók hatása alá, anélkül, hogy Kossuth érdemeit hibáinak ostorozásával bármiben is kicsinyítené. Egy-két kivételes esetben azonban mégsem tud szabadulni ezektől az illúzióktól. Így például Kossuth alföldi toborzókörútját értékelve, amikor azt írja, hogy „az alföldi nép *elsősorban* a Kossuthtal való találkozás élményének hatására fogott kaszát és kapát hazája megmentésére" (96. l. A kiemelés tőlem — *S. Gy.*). Ezzel a meg-

lehetősen elterjedt nézettel vitatkozva, másutt már kimutattam, hogy az alföldi parasztság hangulatában ekkor végbement fordulatnak sokkal mélyebben fekvő okai voltak, amelyeknek a hatását Kossuth személyes varázsa csak erősítette, amelyeket azonban, ha hiányoztak volna, Kossuth személyes fellépése sem pótolhatott volna. Egy másik Kossuth szerepének szépítésére alkalmas helytelen megállapítással pedig a könyv legvégén találkozhatunk, ahol Varga röviden kitekint a Jelačić kiűzése után, a szabadságharc későbbi szakaszaiban lejátszódott népfelkelő-harcokra, s utalva arra, hogy ezek méretei soha többé nem érték el az őszi népfelkelő-harcok méreteit, többek között azt írja: „Ennek okát azonban nem Kossuthban ... kell keresni." (323.l.) Ez az odavetett megállapítás azt a hitet keltheti az olvasóban, hogy Kossuth parasztpolitikai hibái nem jártak különösebben káros következményekkel, pedig a valóságban ezeknek jelentős részük volt abban, hogy a későbbi hónapok során a népfelkelés sikerei alattamaradtak Kossuth várakozásának is.

Igen megbecsülendőeknek tartom azokat az eredményeket, amelyeket Varga Görgey jellemzése terén ér el. Varga nem tesz engedményeket a szellemtörténeti irányzat Görgeyt felmenteni, sőt felmagasztalni igyekvő álláspontjának, de a fiatal marxista történészeink — különösen hadtörténészeink — körében eléggé elterjedt, Görgey képének fölöttébb egysíkú ábrázolásában megmutatkozó hibákat sem veszi át. Hogy Varga mennyire nem tesz engedményeket a reakciós Görgey-felfogásnak, arra csak egy példát: a miklósfalvi haditanácsról szólva, Varga is megírja, hogy egyedül Görgey támogatta Kossuth támadást sürgető véleményét, de ugyanakkor nagyon találóan arra is rámutat, hogy Görgey csak ekkor, Kossuth jelenlétében öltött magára ismét forradalmi mezt, korábban, Kossuthnak a lajtamenti táborba történt megérkezése előtt viszont, „mikor a benyomulás Ausztriába még a siker reményével kecsegtetett", „egyetlen szava sem volt a tisztikar halogató politikájához" (301—302. l.). Egyszóval Görgeyt Varga is igen negatívan értékeli, de megvilágítja, hogy Görgey, ha tipikus képviselője volt is a középbirtokos nemesség jobbszárnyának, fölöttébb egyéni úton jutott el a békepárthoz és Világoshoz. Hiba csak abban van, hogy mivel Varga 1848 őszének csupán néhány hetével foglalkozik könyvében s mivel Görgey politikai jellemének legalapvetőbb s legelítélendőbb vonásai, amelyek lelke mélyén persze már ekkor is megvoltak, tetteiben ekkor még kevéssé tükröződtek közvetlenül, Varga nem tudja kellő fényben tárni elénk Görgey alakjának egészét, nem tudja legélesebb megvilágításba éppen legtipikusabb jellemvonásait helyezni, azokat, amelyek csak később váltak uralkodókká tevékenységének felszínén is. Varga például hosszan ír arról, hogy Görgey Ozora előtt még bízott a népi tömegekben, még támaszkodni akart rájuk (173—175. l.), — s ezt jól teszi, ezt nem írni meg: sematizmus volna. Csakhogy Görgeyt alapvetően mégsem ez az átmeneti népbarátsága jellemzi, hanem népellenessége. Ezt persze Varga is tudja, s éppen ezért hangsúlyozza is,

hogy Görgey ekkor megfigyelhető népbarátsága csupán átmeneti volt, hogy Görgey ekkor csak félretette a nép iránt táplált megvetését, hogy Görgeyből ekkor „sem hiányzik a népet lebecsülő nemes gőgje, ott lappanganak benne mindazok a vonások is, amelyek őt később az árulás útjára sodorták és a szabadságharc belső likvidálóinak egyikévé tették". Ez azonban nem elegendő. Az olvasó emlékezetében ezek az általános érvényű kijelentések nem lesznek képesek ellensúlyozni azt a sok-sok tény összegezéséből előálló s az általános érvényű kijelentésekkel ellentétben álló képet, amelyet Varga itt is éppoly színesen rajzol meg, mint egyebütt. Ezt csak azoknak a tényeknek nem kevésbé érzékletes előadása ellensúlyozhatná, amelyek a többi ténytől eltérően már ekkor is közvetlenül tükrözik Görgey tipikus, de pillanatnyilag háttérbeszoruló jellemvonásait, az adott esetben népellenességét. Erre azonban Varga nem fordít elég gondot. Pedig milyen szépen igazolhatná általános érvényű megállapításainak helyességét, ha például előadná, hogy ugyanaz a Görgey, aki ezekben a napokban haditörvényszék elé állította az áruló Zichy Ödön grófot s oly sok népbarátságáról szóló kijelentést tett, ugyanekkor hadbíróságot rendelt Zichy Ödön grófnak a népfelkelésben becsülettel részt vevő kálózi jobbágyai ellen is, ha azok „a kálózi uradalomhoz tartozó ingó vagy ingatlan vagyonban kárt tenni merészelnének".[4] Egykét ilyen kiegészítéssel teljesen hibátlanná tehetné egyébként minden lényeges vonásában helyes s eddigi ilyenirányú eredményeinkhez mérten jelentős előrehaladást képező Görgey-ábrázolását.

A mellékszereplők portréi közül komolyabb kifogásom egyedül ifj. Pázmándy Dénes ábrázolása ellen van. Pázmándyról ugyanis Varga azt állítja, hogy az országgyűlés megbízásából és a magyar sereg tisztikarának engedelmességre bírása érdekében ment a lajtamenti táborba, ott azonban maga is elfogadta a tisztikar kapituláns álláspontját (293. l.). De a valóságban Pázmándy saját elhatározásából sietett a táborba, bár útjához kikérte az országgyűlés hozzájárulását, s nem a tisztikar körében, hanem már eleve kapituláns álláspontra helyezkedett. Eléggé ismeretesek azok az előző hetek során a táborba küldött levelei, amelyek ha nem is nyíltan, de eredményükben mindenesetre Jelačić üldözésének késleltetését kívánták előidézni.

Ennyit akartam elmondani Varga János munkájának formai vonásairól. Mindezek után — úgy hiszem — értelmetlen volna felvetni azt a kérdést, hogy Varga tanulmánya tudományos avagy népszerű munka-e. Nyilvánvaló ugyanis, hogy olyan tudományos munka, amely a népszerűség megszerzésének minden feltételével rendelkezik. (A népszerűség követelményeinek szempontjából legfeljebb az kifogásolható, hogy — kivált befejező fejezetében — ismertnek tételez fel néhány olyan fogal-

[4] Görgey Arthur: Életem és működésem Magyarországon az 1848. és 1849. években I, Bp, 1911, 42—43. l.

mat és bizonyos előzményeket, amelyek valójában nem lehetnek ismeretesek a negyvennyolcas magyar forradalom történetében nem különösebben jártas olvasó előtt.) Varga könyve — úgy, ahogy van — kerek cáfolata azoknak a történészeink körében meglehetősen elterjedt nézeteknek, amelyek szerint a tudományos és a népszerű munkákat élesen el kell választanunk egymástól. Varga könyve újabb bizonyítéka annak, hogy egy tudományos munka nem akkor lesz népszerű, ha enged tudományos színvonalából — ebben az esetben legfeljebb rossz lesz —, hanem akkor, ha tartalmát — bármily bonyolult is az — adekvát formában, elvi tisztasággal és sematizmustól mentesen adja elő.

Ezzel végére értem opponensi véleményemnek. A t. Bírálóbizottság láthatja, hogy a legapróbb hibákat is a lehető legszigorúbban igyekeztem megbírálni. Hogy mégis kevésszámú hibára tudtam csak rámutatni, ez — bízvást állíthatom — nem az én mulasztásomnak, hanem Varga János elismerésreméltó, jó munkájának tulajdonítható. Éppen ezért teljes meggyőződéssel javasolhatom Varga Jánosnak a történettudomány kandidátusává történő minősítését, egyben azt kívánva jelöltünknek, érjen el a jövőben további sikereket a marxista-leninista tudomány s — ami ezzel azonos — a nép szolgálatában, a mi sokat szenvedett, de végre szebb napok elébe néző népünk szolgálatában, amelyből származik s amelynek hű fiaként mutatkozott be ebben az első önálló munkájában.

Varga János válasza

Kedves elvtársak!

Hálás köszönetemet szeretném tolmácsolni Mérei és Spira elvtársaknak, de a többi hozzászólóknak is. Ezek a hozzászólások azt igazolják, hogy alaposan és részleteiben is vizsgálat alá vették disszertációmat. Mindabból, amit itt elmondottak nem a hivatalos bíráló hangját, hanem az őszinte segítőkészséget éreztem kicsendülni. Egy sor olyan kérdésre irányították rá figyelmemet, amelyeket feltétlenül szem előtt kívánok tartani. Hálás vagyok azért is, mert a téma feldolgozását folytatni szeretném és ennek a munkának során nem egy olyan problémával fogok találkozni, amelynek helyes megoldásához most is iránymutatást kaptam. Az az érzésem, hogy mindketten túlbecsülték munkám értékét, mert magam is tudok néhány olyan dologról, amelyek nem merültek fel ugyan, de amelyeken lenne még csiszolni való. Én magam azokat az eredményeket, amelyeket az elvtársak munkámnak tulajdonítottak, inkább csak a célt többé kevésbé megközelítő kísérletnek tekintem. Ezt a szempontot, ahol lehetséges, a hozzászólásokra adott válaszom során is tekintetbe kívánom venni.

Mindenekelőtt azokat a kérdéseket tekintem át, amelyekben egyetértek az elvtársakkal, azután azokkal foglalkozom, amelyek megítélésében eltérés van az opponálók között és végül azokra térek ki, amelyekben Mérei és Spira elvtársak nem tudtak meggyőzni állításaim helytelenségéről.

Először is el kell fogadnom Mérei elvtárs bírálatát, amely szerint az általános elvi bevezetés nem pótolhatja a polgári és marxista irodalom kritikájának hiányát. Elismerem, hogy ezt valamivel részletesebben is meg lehetett volna oldani. De csak valamivel, mert fennáll az a nehézség, hogy nem olyan nagyon volt mit bírálni és elemezni, hiszen disszertációm tárgyával eddigi történetírásunk vajmi keveset foglalkozott és legfeljebb egyes odavetett megjegyzéseket lehetne boncolás alá venni.

Jogosnak találom azt is, hogy Spira elvtárs helyteleníti a korábbi marxista történeti irodalom mellőzését. Ebbe a hibába azért estem bele, mert ahol ez lehetséges volt, magukat az eredeti forrásokat tanulmányoztam át. Persze, ez nem menti azt, hogy legalább utalnom kellett volna arra, hogy ezzel, vagy azzal a részletkérdéssel előttem ki foglalkozott és egyes problémákat ki, hogyan oldott meg.

Mérei elvtárs megjegyzése a szöveget zsúfolttá tevő adatokról és idézetekről, melyekre Spira elvtárs is utal, nagyon figyelemreméltó. Bennem is már írásközben többször felmerült ez a probléma. Hogy mégis ezt a módszert választottam, annak kettős forrása van. Egyrészt éppen azért mert a téma egészével érdemben még senki sem foglalkozott, minden egyes állításomat adatokkal is igazolni kívántam, hogy a kialakított kép minél reálisabb legyen. Másrészt az ember általában is nehezen tud elszakadni a források beszéltetésétől, hát még akkor, ha azok ilyen lelkesítő eredményekkel foglalkoznak. Megtévesztett az is, hogy én az adatok birtokában nem egyszer rajtuk keresztül gondolkodva nem éreztem fárasztónak az egyes megszövegezett részeket.

Különösen meg kell köszönnöm Spira elvtársnak, hogy a stilisztikai kérdésekre oly nyomatékkal felhívja a figyelmet. Én magam is igyekeztem erre komoly gondot fordítani, hiszen a magyar történetírás egyik fő követelményének a népi, a magyaros és szabatos stílust tartom, azonban az ember írás közben bizony elég nehezen tud szabadulni a köznapi nyelvben, sőt nem egyszer az irodalomban is elburjánzó helytelenségektől. Annak elhatározása mellett, hogy máskor még jobban fogok vigyázni, engedjék megjegyeznem azt is, hogy mindamellett nem minden olyan szót és kifejezést kívánok száműzni a magyar nyelvből, amelyet Spira elvtárs kiirtásra ítél, mert pl. a bekövetkezik, bevall, lehangol, behoz szavakat, akármennyire is idegen szavak fordításai, szerintem a magyar nyelv, illetőleg az én nyelvérzékem nem érzi idegennek.

El kell ismerni továbbá azt, hogy bizony kicsit lelkiismeretfurdalást érzek Spira elvtárs azon észrevételével kapcsolatban, hogy disszertációm mindössze két ízben merít a nép gondolkodását valóban kifejező népdal-

kincsből. Itt nem azt akarom felhozni mentségemül, hogy az eddigi 48-cal foglalkozó tanulmányok még szűkebb markúak voltak a népdalok felhasználásában, hanem azt, hogy az egyes népdalok hitelességének megállapításával kellő hozzáértés híjján nem fáradhattam és ezért választottam azt a megoldást, hogy csupán a kétségtelenül korabeli és hiteles dalkincsre támaszkodom. Spira elvtárs figyelmeztetését minden esetre megszívlelendőnek tartom és esetleges hasonló tárgyú munkáimban nem fogom szem elől téveszteni.

A kisebb kérdésekről a következőket:

A Gaspariccsal kapcsolatban észlelt pontatlanság a pongyola fogalmazás következtében került jelenlegi formájában a szövegbe.

A bécsi forradalommal kapcsolatos hibát pedig az okozta, hogy Engels abból a megjegyzéséből, hogy Ausztriában a polgárság és a burzsoázia *szeptemberben* elváltak egymástól, nem elég meggondoltan, elhamarkodott következtetést vontam le, holott e vita előtt is nagyon jól tudtam, hogy az osztrák burzsoázia már 48 nyarán sortüzet nyitott Bécs proletárjaira. A Duna-Tiszaközi parasztság kezdeményező szerepe azért maradt magyarázatlan, mert bizonyító adatok híjján csak vagylagos hipotézisekre építhettem volna. Véleményem szerint a kezdeményezésben szerepe van annak is, hogy e városok népe 48 előtt is lazább földesúri keretek között élt, így egyrészt a jó király ideológia nem vert benne annyira gyökeret, mint pl. a Dunántúl parasztjaiban, másrészt kisebb lévén a földesúr-paraszt ellentét intenzitása, ez sem fékezte oly mértékben a helyzet, a paraszti érdekek és azok védelmének felismerését.

Az ellenforradalmi seregek létszáma valóban többféle változatban is szerepel a disszertációban. Ennek az az oka, hogy olyan, magától az ellenségtől származó hiteles állománykimutatás, mely erre vonatkozólag a legfontosabb adatokat közölhetné, jelenleg nem áll rendelkezésünkre és ezért csupán az egymással pontosan meg nem egyező magyar források inkább becslésszerű adataira vagyunk hagyatkozva. Ezek szerint Jellasics haderejének létszáma 41 és 44 ezer között volt. Én azokon a helyeken, ahol e sereg fogyatkozásáról, pusztulásáról, a népfelkelők akcióiról beszélek, éppen azért, hogy Magyarország népeinek tevékenységéről minél reálisabb képet adjak, kivétel nélkül mindenütt az *alsó* határt tekintettem mérvadónak. Egyetlen esetben térek el ettől, amikor Jellasics parancsnoksága alatt a Drávát átlépő sereg létszámát említem. Ennek az a magyarázata, hogy itt az e napokról szóló legrészletesebb és legközvetlenebb forrás ugyancsak becslés alapján megállapított eltérő számadatát vettem alapul. Azonban érzékeltetni akarva, hogy ez a szám nem pontos, a többiektől eltérően, amikor kifejezetten 41 ezer emberről, vagy 41 ezer bizonyos hányadáról szólok, itt óvatos formában a következő megfogalmazást választottam: a létszám *35 ezer körül mozgott.* Belátom azonban, hogy a forráskritikának ez a módja nem a legszerencsésebb, mert amint Spira elvtárs véleménye is igazolja, félreértésekre adhat alkalmat.

Az a megállapítás, hogy Jellasics mint bán rendelkezési jogot kapott a határőrvidéki katonaság felett, csakugyan téves. Ilyen formájában nyomdahibából került a könyvbe. Az eredeti kézírásos szövegben ez állt: „Jellasics mint bán a polgári hatalom feje lett és mint újonnan kinevezett altábornagy rendelkezési jogot kapott a határőrvidéki katonaság felett". A „polgári hatalom"-tól a „rendelkezés" szóig terjedő szövegrész pontosan egy teljes sort tölt ki, amely kimaradt és ez a korrektúra javítása közben elkerülte figyelmemet.

Egyetértek azzal is, hogy bár a nádor szökéséről is beszélek, mégis szerencsétlen fogalmazás a nádor békés kiegyezést megkísérlő lépéséről írni, ha nem világlik ki a szövegből, hogy itt tulajdonképpen a nemzet félrevezetéséről van szó. Görgeynek a reguláris és irreguláris seregek elkülönítésére vonatkozó javaslatával kapcsolatban az értékelés megfogalmazása valóban rossz, mert a jelenlegi formulából úgy tűnik ki, mintha a javaslatot *én* tartanám katonai szempontból kifogástalannak, holott én csupán arra gondoltam, hogy ezt a korabeli hadtudomány, nem utolsó sorban az osztrák birodalmi katonai szabályzatok tanították így. Ugyanakkor mikor ezt elismerem, nem vehetem magamra azt a vádat, hogy a marxizmusnak, mint tudománynak az eredményeit lebecsülltem volna. Azzal a másik állítólagos bizonyítékkal, amelyet Spira elvtárs ennek igazolására felhoz, másutt foglalkozom.

Mérei elvtársnak arra a megjegyzésére, hogy a marxista történetirodalomban senki sem vélekedett úgy, hogy a parasztság 48 őszén alárendelte osztályérdekeit a függetlenség ügyének, Spira elvtárs válaszolt is azzal, hogy Haraszti Sándor igenis erre az álláspontra helyezkedett, csakhogy ő maga egyrészt azt kifogásolja, hogy nem nevezem meg a nézet képviselőjét — ami valóban hiba —, másrészt pedig Haraszti véleményét megcáfoltnak, elfeledettnek tekinti és ezért az újabb cáfolatot szükségtelennek tartja. Én azonban abból kiindulva, hogy az egyetemi hallgatóság körében ma is újra, meg újra felbukkan ez a tévhit, igenis szükségét éreztem annak, hogy e nézetet necsak elvileg cáfoljam, hanem ennek ellenkezőjét 48 őszének e célra kitűnően alkalmas eseményein keresztül adatszerűen és ezért sokkal elhihetőbben bizonyítsam be. Ugyanez a cél vezetett akkor is, mikor hosszasabban időztem annál, a maga korában és utána még sokáig sok gyanúsításra alkalmat szolgáltató kérdésnél, hogy Kossuth miért épp Keletre, az Alföld felé ment népfelkelőket toborozni, mert az egyetemen éppen a Kossuthtal szemben ellenséges források hatására e nézet időnként felszínre kerül. Abban egyetértek Spira elvtárssal, hogy a cáfolat esetleg teljesebb is lehetett volna. Azt a körülményt, azonban, hogy Kossuth szeptember 27-én visszatér a fővárosba, a magam részéről nem tartom a cáfolat erősítőjének, mert igaz, hogy visszatért, de újra el is távozott, még mielőtt a veszélyt feloldó pákozdi győzelemről értesülhetett volna.

Sokkal perdöntőbbnek és egyben Kossuth emberi nagyságát jobban

igazolónak tartok egy másik tényt, amelyet csak a disszertáció megírása után fedeztem fel és így abba nem is kerülhetett bele. Szeptember 23-án este ugyanis a képviselőház titkos ülést tartott és arról tanácskozott, hogy mitévők legyenek Jellasicsal kapcsolatban. A vélemények nagyjából három részre oszlottak. Az egyik azt kívánta, hogy bocsássanak ki egy proklamációt a néphez, hogy az erőszakkal szemben semmit sem tehetnek, oszoljanak szét, a másik úgy vélekedett, hogy maradjanak együtt és tétlenül engedjék Jellasicstól agyonveretni magukat, legalább nagyszerű halál jut nekik osztályrészül, és csak a harmadik, kicsi rész kardoskodott amellett, hogy minden erőt megfeszítve, szinte a lehetetlent meg kísérelve készüljenek fel a védelemre. És Kossuth, amint ismeretes, *másnap* reggel első dolgának tekinti, hogy megkísérelje a többség által lehetetlennek tartó védekezést és népfelkelést szervezni indul. Ez a tény, amelyről részben egymást kiegészítve a képviselőház két tagja, Gyulai Lajos — naplójában — és Doboki — Marosvásárhelyhez küldött levelében — számol be (előbbi a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár kézirattárában, utóbbi a Marosvásárhelyi Városi Levéltárban található) nemcsak azt igazolja, hogy mily nagy tudott lenni Kossuth az általános lehangoltság közepette, hanem azt is, hogy a nép felkelése valóban egyik fontos tényezője volt a szeptemberi fordulatnak.

Mérei elvtárs is, Spira elvtárs is, elismeréssel és őszintén, mondhatom *túlzott* elismeréssel nyugtázzák azt a törekvésemet, hogy 48 őszének történeti szereplőit eleven, egymástól eltérő tulajdonságokkal felruházott embereknek igyekeztem ábrázolni. Tudom azt, hogy ez nem mindig és nem mindenben sikerült tökéletesen. Spira elvtárs ezzel részletesen foglalkozott és bőkezű dicsérete mellett egyes személyek rajza ellen komoly kifogásokat is emelt. Magam is tisztában vagyok azzal, amire egyébként Spira elvtárs is utalt, hogy egy ember teljes, minden részletében kidolgozott portréjának ábrázolása szinte a lehetetlenséggel határos akkor, ha erre az ábrázolásra egyrészt csak mellékkérdésként kerül sor, másrészt pedig — és ez a döntő — ha a szerzőnek személyek ábrázolását témájánál fogva csupán életük egy-két, akármennyire is fontos, hónapjainak keretei között kell megoldania. Ennek következtében a teljességre én sem tarthattam igényt és meg kellett elégednem azzal, hogy a szereplő egyének olyan tetteire és magatartására, amelyek e két hónapon kívül esnek, csak utalásokat tegyek, ott ahol erre lehetőség nyílt. Tudom azt is, hogy ez is lehetne tökéletesebb, de mégis úgy érzem, hogy *nem* azokon a pontokon, ahol ezt Spira elvtárs hiányolja. Szerinte Jellasics a kötet legproblematikusabb alakja, mert szerepe Károlyi Árpád felfogására emlékeztetve mértéktelenül felnagyítva kapott helyet a könyvben.

Ezzel én nem tudok egyetérteni. Ha valaki elolvassa a Jellasics jellemzéséről szóló két oldalt, akkor meggyőződhetik arról, hogy Jellasicsot mindvégig úgy ábrázolom, mint az udvar eszközét, amellett azt is hangsúlyozom, hogy különböző okoknál fogva az ő személye az udvar körül

csoportosuló többi ellenforradalmárnál alkalmasabb volt a reakció terveinek végrehajtására, majd ezeket a különböző okokat elemzem is. Azok az érvek, amelyeket Spira elvtárs állításának igazolására előhoz, nem állják meg a helyüket. Szerinte én Jellasicsot tartom az udvar támogatójának és nem fordítva. De beszéljenek helyettem a disszertáció mondatai. Mihelyt Jellasics személye belekapcsolódik az eseményekbe, ezt írom: „A reakció választása nem véletlenül esett Jellasicsra, mikor benne vélte megtalálni terveinek legbiztosabb végrehajtóját." (73. o.) Természetes, hogy itt az udvarról van szó és azt hiszem senkinek sem lehet kétsége afelől, hogy ez a szövegezés Bécsnek tulajdonítja a kezdeményező szerepet. Közvetlenül ezután Jellasics tavaszi kinevezéséről beszélek, azaz tényekkel támasztom alá állításomat. A kifogásolt 74. oldalon pedig arról írok, hogy Jellasics a horvát népet többek között azzal is igyekezett megtéveszteni, hogy a horvát nemzeti mozgalom vezérének tüntette fel magát és erről a horvát mozgalomról hirdette, hogy az udvar támogatja, ugyanakkor eltitkolta az ellenforradalom valódi céljait. Úgy érzem, hogy ebből, a maga helyén teljesen helytálló megállapításból nem lehet oly messzmenő következtetést levonni, mint ezt Spira elvtárs teszi. Hasonlóképpen soha egyetlen mondattal sem tagadtam, hogy Jellasics már a nyáron az udvar titkos bíztatására kezdte meg készülődéseit. Hiszen arról beszélek, hogy Jellasics szeptember elejét „részint kémei, részint az udvar útján szerzett értesülései alapján és a bécsi ellenforradalom bíztatására" ítélte alkalmasnak a magyar forradalom széttiprására. (73. lap) A szeptember 4-i leiratról pedig nem azt mondom, amit Spira elvtárs nekem tulajdonít, hanem azt — kérem ellenőrizni —, hogy e leirat már a „*nyílt*" jóváhagyás volt (9. l.) és hogy benne a „most előre parancs húzódik meg" (74. l.) A kérdéses leiratot tehát én nem a Jellasics és Bécs közti kapcsolat kezdetének, hanem e kapcsolat nyílt elismerésének tekintem és azt hiszem, helyesen. Nem hiszem azt sem, hogy Jellasics személyének részletesebb vizsgálata kisebbítené az osztrák és magyar arisztokrata ellenforradalmárok szerepét. De az nem lehet vitás, hogy a reakciónak a magyar forradalom széttiprását célzó terveiben Jellasics általában az egyik fő, az adott szeptemberi időpontban pedig a legfőbb szerepet kapta. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy Jellasics kinevezése mellett elsősorban maguk a magyar ellenforradalmárok: az Apponyiak és Jósikák kardoskodtak a legjobban. Ami a továbbiakat illeti: abban egyetértek, hogy túlzás Jellasicstól szabályos ultimátumot követelni, de ugyanolyan egyoldalú Spira elvtárs megállapítása is, hogy Jellasics magyar állampolgár. Jogilag Jellasics, mint Magyarország társországának, Horvátországnak lakója és mint a birodalmi hadsereg tisztje, valahol e kettő közt áll. Megszívlelendőnek tartom Spira elvtárs azon megjegyzését, hogy Jellasics magyarellenes propagandájának a horvát népre gyakorolt hatásának nem szentelek elég figyelmet. Azt azonban egy szóval sem állítom, amiért Spira elvtárs megró, hogy t. i. ez a propaganda egyáltalán nem hatott.

Amikor e nacionalista úszítást tárgyalom, illetőleg hatását összegezem, akkor a következőket mondom: „Nem Jellasicson múlt, hogy a horvát nép jelentős tömegeinek megtévesztési kísérlete csődöt mondott." (74. l.), Tehát nem tagadom, hogy a horvátok kis részére igen is gyakorolt befolyást. A részletezés mellőzésére két szempont vezetett: egyrészt valóban harcolni akartam a nacionalizmus ellen, másrészt, az, hogy a kárpátukránok mellett az összes nemzetiségek közül éppen a horvát népet tudta legkevésbé ellenünk ingerelni az ellenforradalom.

Hasonlóképpen nem tartom a legszerencsésebbnek azokat a kiragadott idézeteket, amelyek Spira elvtárs szerint azt igazolják, hogy nem mindig tudok szabadulni a Kossuthtal kapcsolatos illúzióktól. Hivatkozni szeretnék arra, hogy éppen Spira elvtárs követeli meg — jogosan és helyesen — az ismétlődések kikerülését, a terjengősség kiküszöbölését. Ez a magyarázata annak, hogy ott, ahol ezt nem éreztem szükségesnek, mint pl. Kossuth személyénél, óvakodtam a „de"-k, „viszont"-ok és „bár"-ok sztereotíp ismétlésétől, ahol azonban e kérdést összefüggéseiben tárgyalom, egyetlen esetben sem mulasztom el, az összes pro és kontra tényezők felsorolását. Disszertációmban félreérthetetlenül az egész országra kiterjedő érvénnyel kimondom, hogy: „a parasztság összes rétegei, tehát mindenek előtt annak a márciusnak eredményei védték, amely leemelte róluk a feudális kizsákmányolók igáját, vagy legalább is könnyítette azt. Megérezték tehát azt a veszedelmet, amely az új Magyarországot és vele együtt március paraszt-vívmányait környékezte." (265. l.) Azután arról beszélek, hogy milyen tényezők hatására érezték meg a parasztok a régi rend visszaállításának veszélyét és ezeket a tényezőket többek között egyrészt Kossuth személyében és működésében, másrészt az ellenség pusztításában jelölöm meg. E tényezők súlya azonban nem volt, mert nem is lehett az ország különböző vidékein egyforma. Mármost a Spira elvtárs által kifogásolt mondat az ellenség dunántúli pusztítása és a dunántúli nép felháborodása leírásának közepén helyezkedik el és a teljes mondat a következőképpen hangzik: „Ha az alföldi nép elsősorban a Kossuthtal való találkozás élményének hatására fogott kaszát és kapát hazája megmentésére, Dunántúl parasztjai többek között az ellenség garázdálkodásán és meggyűlölésén keresztül döbbentek rá, hogy mit jelent számukra a haza, miért és ki ellen kell szülőföldjüket oltalmazni." (96. l.)

Úgy gondolom, hogy világosan érthető ebből, hogy itt az ország két különböző vidékének abból a szempontból való összehasonlításáról van szó, hogy melyik volt a különféle tényezők közül az a főtényező, amelyik elsősorban ébresztette rá a parasztokat arra, hogy az új rend vívmányait veszély fenyegeti, tehát nem arról, hogy az alföldi nép megmozdulásának okát a jobbágyfelszabadítástól függetlenül Kossuth szuggesztív hatására vezetem vissza.

Többé-kevésbé hasonló a helyzet a másik önkényesen kiszakított idézettel is. Itt először arról beszélek, hogy a téli gerilla-mozgalom megszer-

vezésében hogyan igyekezett Kossuth az őszi tapasztalatokat hasznosítani. Azután így folytatom: „Igaz, hogy 48 őszéhez hasonló százezreket megmozgató népfelkelés Kossuth szervező munkája ellenére sem jött létre többé. Ennek az okát azonban nem Kossuthban, és főleg nem népünknek a szabadságharctól való eltántorodásában kell keresni." A lap alján pedig megjegyzem, hogy a téli partizán-mozgalom ismertetése nem tartozik e tanulmány keretei közé. Kézenfekvő tehát, hogy itt mindenek előtt Kossuth szervező munkájáról és nem parasztpolitikájáról van szó. Egyébként Kossuth olyan hibáin kívül, mint az októberi népfelkelés-romantika, habozás a bécsi proletáriátussal való összefogás kérdésében, stb., a parasztkérdéssel kapcsolatos korlátokra is rámutatott. Nem akarom a disszertáció összes ilyen irányú megjegyzéseit felsorolni, csak kettőre hivatkozom. A 32. lapon pl. hangsúlyozom, hogy „Még Kossuth ... sem szakíthatta el azokat a szálakat, amelyek őt osztályához fűzték és ennélfogva nem is lehetett a parasztérdekek legradikálisabb képviselője." Az 58. oldalon pedig, mikor a parasztok Kossuth-szeretetéről beszélek, azt írom, hogy Kossuth „ha egyes kérdésekben tévesen is, — a parasztok szemében az ő kívánságaik valóraváltója és megtestesítője volt." A fentiekhez hasonló megjegyzések egy sor helyen szerepelnek a disszertációban és ezért nem hiszem, hogy az olvasó olyan végkövetkeztetésre jutna, hogy én Kossuthot teljesen felmentem a parasztkérdés meg nem oldásának következményei alól.

Tisztában vagyok azzal is, hogy az általam adott Görgey-kép távolról sem teljes, nagyvonalaikban azonban ezt a képet is helytállónak tartom.

Helytállónak azért, mert Görgey szeptemberi — október elejei szereplésében és tetteiben mégis csak a pozitív objektumok dominálnak, október végétől kezdve azonban mindjobban felszínre kerülnek jellemének és nézetének egyébként túlsúlyban lévő negatívumai. Úgy gondolom, hogy helyesen jártam el, mikor az első esetben éppúgy beszélek Görgey negatívumairól, mint ahogy második esetben sem csak a negatívumokat tartom szem előtt, hanem ekkor is utalok az időnként jelentkező pozitívumokra is, mint amilyen pl. a schwechati csatában való bátor viselkedése. Október elejének Görgeyjéről is elmondom, hogy bár jogosan — de *alattomban* is áskálódott Moga ellen, hogy Perczel fölébe helyezése mélységesen sértette hiúságát és az egyik oka lett a Perczel és közte állandósuló viszálykodásnak, stb. Hogy nem mondok el többet, mint amennyit az események leírásában beleszőttem, annak egyszerűen az a magyarázata, hogy *e napokból* más olyan tényeket nem ismerek, amelyek a Görgey-képet még plasztikusabbá tehetnék. Ha megfogadnám Spira elvtárs azon javaslatát, hogy vegyem bele a kálóziak ellen rendelt haditörvényszéki vizsgálatot is, akkor történelemhamisítást követnék el. Görgey ugyanis e lépésével sem tett egyebet, mint pontosan végrehajtotta Kossuth ezirányú utasítását, amelyet Kossuth mint teljhatalmú országos biztos szeptember 30-án Kecskemétről küldött neki. Egyébként ezt az utasí-

tást majdnem teljes szövegében közlöm a disszertáció 285. lapján. Az már más kérdés, hogy e rendelet teljesen megegyezett Görgey nézeteivel, de maga az idézet tény, semmiképpen sem használható fel Görgey személyének jellemzéséhez.

Ellenvetést bátorkodom tenni a Pázmándy alakjára vonatkozó megjegyzésekhez is. Véleményem szerint az, hogy Pázmándy saját maga is akart a táborba menni — amit én is nagyon jól tudok — nincs ellentétben azzal a megállapítással, hogy a Ház a nemzetgyűlés határozatának végrehajtása céljából küldte a táborba. És én *ezt* hangsúlyozom. Ezzel kapcsolatban a következőket írom a határátlépés kérdésében: „A nemzetgyűlés látszólag mindenben Kossuthot követte. Ezt azonban nem annyira saját meggyőződéséből mint inkább a pesti nép mozgalmának és népfelkelés hatására, valamint Kossuth fellépésére tette. Jellemző, hogy mihelyt a képviselők elkerültek Kossuth befolyása és a nép közvetlen ellenőrzése alól, ingadozásuk, aggodalmaskodásuk, mindjárt megmutatkozott. A legjobb bizonyítékot erre Pázmándy szolgáltatja, . . ." (293. l.). Itt tehát nem arról van szó, hogy Pázmándy gondolkodásában a táborban történt volna döntő fordulat, hanem arról, hogy a meglévő aggodalmaskodás, amelynek nyílt jelentkezését a pesti környezet meggátolta, a táborban nyíltan felszínre kerülhetett. Ezt pedig addig Pázmándynak a táborba küldött leveleiből egyáltalán nem lehet olyan nyíltan kiolvasni, mint a táborból Pestre küldött soraiból.

Most rátérek azokra az állításokra, amelyek cáfolatát szükségesnek érzem. Talán az elején mondottakra visszagondolva különösnek tűnik, hogy az érintett kérdések túlnyomó többsége idetartozik. Ennek az oka az lehet, hogy a bírálók esetleg elsiklottak tényleg meglévő hiányosságok felett, ugyanakkor különböző félreértések következtében olyan dolgokat is hibásnak tartanak, amelyek helyességéről én meg vagyok győződve.

Mérei elvtárssal ellentétben én nem látok ellentmondást abban, hogy egyrészt Teleki tisztikarának hazafiatlanságáról írok, másutt pedig arról beszélek, hogy a tisztek nagyobbik, becsületes része ellenezte a visszavonulást. Nem látok ellentmondást, mert az első alkalommal azt állapítom meg, hogy Csányi látta, hogy a tisztikart *egyelőre* nem lehet harcba vinni. Mikor ez történik, a magyar seregek a Dráva és a Balaton déli sarka között állanak, mikor pedig a tisztek nagy része ellenzi a visszavonulást, akkor a magyar sereg már Fehérvárról is visszavonult Jellasics elől. Ezalatt az eredetileg 6.800 főnyi sereg és természetesen tisztikara is, több mint kétszeresével szaporodott és az új egységek parancsnokai nagyrészt hazaszerető elemek voltak. Másrészt az eltelt két hét alatt sok minden történt, pl. a nép tanúságtétele a szabadságharc mellett, a márciusiak agitációja, stb., amelyek mind éreztetik hatásukat a tisztikarra is. Végül, amit fontossága miatt az elején kellett volna mondanom, a disszertáció szövegének tanúsága szerint sem az első, sem a második esetben, nem a

tisztikar egészéről van szó. Hiszen beszámolok róla, hogy miután a Jellasicsnál járt tiszti-küldöttség azzal ment vissza, hogy a bán nem tud hivatalos királyi parancsot felmutatni, a tisztek egyrésze már a Drávánál kijelentette, hogy ezek után harcolni kíván Jellasiccsal. Másrészt hosszasan beszélek arról is, hogy közvetlenül Pákozd előtt már majdnem kenyértörésre került sor a közkatonák és „a sereg elenyésző töredékét kitévő, de éppen a legfontosabb pozíciókat betöltő császárhű tisztek között." Ez a látszólagos ellentmondás csak azt jelenti, hogy igyekszem figyelemmel kísérni a társadalom mozgását, másrészt ezt a mozgást nem sematikusan ábrázolom.

Spira elvtársnak az a megállapítása, hogy én kisebbíteni kívánom a pesti nép szerepét, azt hiszem, jóhiszemű elnézésen alapul.

A monográfia oly értelemben foglalkozik ezzel a kéddéssel, azt kívánja megmutatni, hogy a népfelkelésnek egyáltalán milyen szerepe van az önvédelmi harcban. A szeptemberi fordulatra gyakorolt hatását csak mint egyik jelentős vonatkozást tárgyalom, és szó szerint azt mondom, hogy a népfelkelés *meggyorsította és tovább mélyítette a* balrafordulás folyamatát. Itt tehát nem a szeptemberi fordulatról, hanem csupán a népfelkelésnek e fordulatban betöltött funkciójáról van szó. Sőt minden félreértést kerülni akarva, ennél a megállapításnál azonnal megjegyzem a 276. oldalon a következőket: „e tanulmány nem foglalkozik a pesti nép elhatározó kezdeményező és előrelendítő szerepével, — erre nézve lásd Révai tanulmányait — csupán arra kíván rámutatni, hogy az események őszi alakulásában, a jobboldali elemek visszahúzódásában a népfelkelés is komoly, eddig nem eléggé értékelt szerepet játszott." Mint ebből kiderül, monográfiámban utalva a marxista történetírás korábbi eredményeire, minden fenntartás nélkül elismerem a pesti nép elhatározó, kezdeményező és előrelendítő szerepét. És egyáltalán nem kívántam elvitatni a munkásoktól a népítélet kezdeményezésének jogát. Sőt nemcsak elismerem, hanem az e kérdéssel foglalkozó két-három oldalon, ahol erre egyáltalán lehetőség kínálkozik, hacsak egy fél mondattal is, állandóan igyekszem ezt hangsúlyozni. A népfelkelő parasztokról úgy beszélek, mint a főváros plebejusainak harcostársairól, utalok arra, hogy a főváros jobboldali elemeit a pesti utca kényszerítette passzivitásba és a végén megint azt szögezem le, hogy a népfelkelés a pesti plebejus megmozdulások mellett lett a belpolitikai események lendítőkereke és az őszi balratolódás egyik — tehát egyik — legfontosabb elmélyítője — tehát elmélyítője — és nem alapvető oka.

Spira azt is felrójja, hogy a legszegényebb paraszti rétegek aktivitásának okait keresve csak arra mutatok rá, hogy március mitől szabadította meg őket és hogy mit vártak a további eseményektől, azt azonban nem elemzem, hogy konkréten mit adott nekik a forradalom. És itt Spira elvtárs, mintegy pótolva az én mulasztásomat, ilyen szempontból döntő eredményként a robotrendszer felszámolásával előálló

kedvező kereseti lehetőséget jelöli meg. Abban egyetértek Spira elvtárssal, hogy nem ártott volna ezt is felemlíteni, hiszen egyes vidékeken, bár távolról sem és csak általnosan, minimális mértékben emelkedtek a munkabérek, azt azonban, hogy a jobb kereseti lehetőség döntő mértékben befolyásolta volna a szegény elemek magatartását, nem tartom elfogadhatónak. Mégpedig azért nem, mert ez a tényező elsősorban csak mint lehetőség, csak mint távolabbi perspektíva jelentkezett és nem úgy jelent meg a parasztok tudatában, mint a márciusi forradalommal egybekapcsolt gyakorlati tapasztalat. Közismert tény, hogy az árutermelő birtokos osztály nem utolsó sorban azért műveltette birtokát robotosokkal, a robotrendszer káros voltának felismerése ellenére is, mert ennek a felváltásához nem volt elegendő tőkéje. Ez a tőkeszegénység nem szűnhetett meg egycsapásra a forradalom bekövetkezésével, tehát nem vezethetett azonnal bérmunkások tömeges alkalmazására és a munkabérek számottevő emelésére. Másrészt a robotrendszeren belül — éppen a majorsági gazdálkodás elmaradt technikája miatt — országosan az igásrobot volt a fontosabb, ennek pótlására viszont a volt földesurak épp a legszegényebb rétegek munkaerejét nem vették igénybe, hiszen nekik sem lett hirtelen igaerejük. Maradt tehát egyedül a kétkezű munkával is elvégezhető munkák kérdése. Itt azonban két dolgot feltétlenül figyelembe kell venni. Az egyik az, hogy ezeknek jelentős részét már a forradalom előtt is részesmunka és kisebbik részben bérmunka formájában ezek a szegényebb rétegek végezték, mint pl. az aratást, cséplést, vagy szőlőművelést, tehát ebben a vonatkozásban ez semmiképpen sem jelenthetett óriási különbséget a megelőző helyzethez képest. A másik szempont pedig az, hogy éppen az Alföld és a Dunántúl volt az a két terület, amelyen nem az alacsony népsűrűség, hanem egyéb — most nem tárgyalható okok miatt — a munkaerő kereslet és kínálat viszonyában már a forradalom előtt is inkább a keresleten volt a hangsúly és esztendőről-esztendőre a Felvidék és részben Erdély szegényparasztjai vándoroltak ezekre a vidékekre és találtak itt munkát. Elég itt csak a kolera-felkelés kirobbanásával kapcsolatos körülményekre utalni. Ez pedig nem magyarázható egyoldalúan azzal, hogy mindez a helyi munkabérek letörése miatt volt általános, hanem nem utolsósorban azzal, hogy a helyi munkaerő egyébként sem bizonyult elégségesnek a különböző munkák ellátásához. Végül — amint ezt az adatok vitathatatlanul igazolják — a robot megszüntetésével nemcsak a házas és a házatlan zsellérek eddig robotba ölt munkaideje szabadult fel, hanem a középső paraszt rétegeké is, amelyek a felszabadult munkaerőnek nem csekély részét már maguk is bér-, illetőleg részes vagy hányados munkára fordíthatták. Tehát a jobbágyfelszabadítással nemcsak a munkaerőkereslet nőtt meg, hanem bizonyos értelemben a munkaerőkínálat is. Ha mindezekhez még azt is hozzávesszük, hogy egyfelől a volt úrbéres falvakban a végső computus, azaz elszámolás legtöbb esetben csak a nyár elején történt meg vagy akkor sem, tehát a földesúr addig a hátralékos robot

behajtásával kísérletezhetett, másfelől pedig a források tanusága szerint a napszámbérek növelése helyett nem egy földesúr majorságai jelentős részét nem egyszer maguknak a volt úrbéreseknek igyekezett részmunkába kiadni, akkor feltétlenül arra a megállapításra kell jutnunk, hogy az áprilstól szeptemberig terjedő három hónap kevés volt ahhoz, hogy a változás későbbi következményeit előre látni nem tudó zsellér és napszámos elemek nagyobb számban felismerjék és március eredményének könyveljék el a kereseti lehetőségek eljövendő megjavulását. Ez egyuttal azt is jelenti, hogy ez a felismerés — amely szerintem nem volt — nem is lehetett szegényebb rétegek aktivitásának számottevő forrása. Az aktivitás alapjának továbbra is változatlanul azt tartom, amire disszertációmban hivatkoztam: részben azt, hogy az áprilisi törvények a zselléreket és napszámosokat is megszabadították az úri széktől, a cenzustól, a 18 vagy 12 napi robottól, a papi tizedtől, a kereszténypénztől stb., részben pedig azt, hogy e nincstelen szegényeknek egyfelől kevesebb a vesztenivalójuk, másfelől viszont e kevesebb pusztulása, pl. házuk lerombolása jobban földre sújtja őket, mint az anyagilag tehetősebbeket, hasonló értékük elveszítése, mindez együttvéve merészebbé és elszántabbá teszi őket, végül: ők többet remélhetnek a forradalom győzelmétől.

A továbbiakban Spira elvtárs kifogásolja, hogy Kossuth Hírlapjának cikkeit úgy kezelem, mint amelyek Kossuth gondolkozását tükrözik. Ezzel kapcsolatbn csak arra szeretnék utalni, hogy a 11. lapon én magam hangsúlyozom, hogy e cikkek nem közvetlenül Kossuthtól származnak, ugyanakkor azt is állítom, hogy mivel lapjának egy-egy vezércikkét alkotják, arra vallanak, hogy Kossuth azonosította magát velük. Igaz, hogy Kossuth valóban nem ért rá irányítóan beleavatkozni a szerkesztőségi munkálatokba, azt azonban semmiképpen sem merném feltételezni, hogy saját újságjának példányait, ha nem a nyomás előtt, akkor a nyomás után, át ne futotta volna, különösen ez esetben, hiszen e Spira elvtárs által kifogásolt cikkek éppen az egyik legfontosabb problémával; a parasztkérdéssel foglalkoznak. Ugyanakkor mit látunk? Azt, hogy e cikkek nem egyetlen esetben feszegetik a problémát, hanem ugyanabban a szellemben foglalkoznak vele *heteken keresztül.* — Hihetetlennek tartom, hogy Kossuth heteken át ne nézett volna bele saját újságjába, de ugyanúgy elképzelhetetlennek tekintem azt is, hogy a saját neve alatt megjelenő lapban hosszú időn keresztül megtűrt volna saját nézeteivel ellentétes közleményeket.

Nem látom azt sem aggasztónak, hogy 48-as parasztságunk többsége hangulatának és érzelmeinek illusztrálására olyan, sajtóban megjelent leveleket, egészen pontosan négy levelet is felhasználok, amelyekről 100 százalékos bizonyossággal nem állapítható meg, hogy azokat valóban parasztok vetették papírra. Nem látom aggasztónak nemcsak azért, mert a puszta gyanún kívül a legkisebb bizonyíték sincs ennek az ellenkezőjére, hanem elsősorban és mindenekelőtt azért nem, mert e

levelekben tükröződő gondolatvilág pontosan megegyezik azzal, amelyről a polgári és katonai apparátus tagjainak egyáltalán nem nyilvánosságra és nem agitációs ezsköznek szánt jelentései beszámolnak és amelyet a Spira elvtárs által helyesen oly nagyra értékelt népdalok bemutatnak. Ezzel kapcsolatos mondanivalómat a könyvben nem egyedül, sőt nem is elsősorban problematikusnak állított levelekre, hanem a lényegileg velük teljesen egyező, fentebb említett forrásokra alapozom és e kérdéses leveleket mintegy kiegészítő illusztrációként használom fel.

Kissé túlzásnak tartom azt a beállítást, mintha én a 100 tagú küldöttséget már szeptember 4-én Bécsben levőnek tekinteném. Az a jelképes kifejezés, hogy a nemzetgyűlés küldöttsége Bécsben kilincselt, mikor a kormánybiztosok teljhatalmáról kirobbant vita folyt, csak arra akar utalni: hogyne fordult volna szembe a többség e javaslattal, hiszen már elhatározott tény volt, hogy a képviselőház az udvarral való egyezkedés céljából Bécsbe küldi ki az említett küldöttséget. Az 57. oldalon félreérthetetlenül leírom, hogy a 100-as küldöttség sikertelen kísérletezése az udvarnál szeptember 9-én történt. Ugyancsak erőltetettnek érzem az 500 vasúti munkással kapcsolatos megjegyzést. Egy szóval sem állítom azt, hogy ez az ötszáz vasutas nem tartozott Vasvári csapatába. De ha már olyan igénnyel lépünk fel, hogy a csupán lábjegyzetben és csupán dokumentációra szánt és éppen ezért csak kiragadott felhasznált adatokban jelzett személyek szereplése alakulását is végigkísérjük, akkor Spira elvtárs megállapítása is korrekcióra szorul. Ezek a munkások ugyanis eredetileg nem Vasvári csapatába léptek be, csak pár nappal később kerültek az ő parancsnoksága alatt álló önkéntesek közé. A közölt adatokkal kapcsolatban én pedig minden egyes esetben az *első* jelentkezést vettem alapul és nem tekintettem feladatomnak, hogy a kérdéses személyeket további útjukon végigkísérjem.

Az a véleményem, hogy Spira elvtárs egyoldalúan ítél akkor, amikor egyrészt tagadja, hogy a szeptember elején lejátszódó események, mindenek előtt a politikai élet balratolódásának folyamata, nem siettették az udvar fegyveres beavatkozását, másrészt pedig a támadás megindulásának okát a Batthyány-kormány kompromisszumos politikájában látja. Állítását azzal indokolja, hogy már a szeptember eleji határozatok előtt elintézett ügy volt Magyarország megrohanása. Egyrészt én ennek az ellenkezőjét sehol sem állítom, másrészt a forrásanyagok egész sora bizonyítja azt, hogy a magyar forradalom fegyveres elfojtásának elhatározása már hónapokkal előbb megszületett, még mielőtt Batthyányék megalkuvó politikája az udvarra bármilyen befolyást gyakorolhatott volna. Köztudomású, hogy az ellenforradalmi szervezkedés már a forradalom első heteiben megindult és a kormány megegyezési törekvései csak *bátorították* a reakciót, csak időt engedtek neki és arra ösztönözték, hogy e hónapokat a szervezkedésre használja fel. Az csak természetes, hogy a kormánypolitikát ezért elítéljük. Viszont a politikai élet fokozódó balratolódása többek között kétségtelenül siettette a támadás megindí-

tását. Mi sem igazolja ezt jobban, mint az a körülmény, hogy Jellasics úgy lépte át a Drávát, hogy a parancsnoksága alá tartozó csapatok mindegyike még nem is volt elindítható állapotban. Továbbá szeptember elejének eseményeit disszertációmban csak egyik és nem egyetlen siettető tényezőnek tartom, azután meg azt hangsúlyozom, hogy ez a balratolódás azért idegesítette az udvart, mert a kompromisszumus politikának, tehát a felkészülés idejének a lejártát jelentette, végül az augusztus végi és szeptemberi eseményeket nemcsak mint siettető, hanem még inkább, még a reakció aggodalmait utólag igazoló tényezőknek tüntetem fel.

Hasonlóképpen nem nyerte meg Spira elvtárs tetszését az sem, hogy a monográfiában egészen más kérdéssel kapcsolatban említést teszek arról, hogy a parasztság felbomlási folyamata milyen fokra ért 1848-ban, mert szerinte a parasztság felbomlása csak a jobbágyfelszabadítás után mehetett végbe. Azzal egyetértek Spira elvtárssal, hogy a felbomlás szélesebb síkon és viszonylag rövid idő alatt valóban a kapitalizmus időszakában tette meg fejlődési folyamatának nagyobbik és döntő szakaszát, de én ezt nem tagadtam a monográfiában sem. Azt a nézetet azonban, hogy a folyamat nem indult meg a forradalom előtt nem tudom elfogadni. Spira elvtárs nyilván arra gondol, hogy 48 előtt csupán a parasztság differenciálódása ment végbe, bomlásának megindulása azonban nem. Arra nincsen idő, hogy a kérdés részleges taglalásába bocsátkozzam. Egy-két általam döntőnek vélt cáfolatot azonban szeretnék felemlíteni. Mindenek előtt a differenciálódás és a felbomlás között nincs áthatolhatatlan fal. Sem a differenciálódás végpontját, sem a felbomlás kezdőpontját nem lehet egyetlen dátumhoz kötni, mert ha ezt tennénk, akkor a vulgarizmus hibájában esnénk.

Ugyanakkor senki sem tagadja azt, hogy a kapitalizmus osztályai már a feudalizmus méhében, a feudalizmus felbomlásának időszakában születnek meg, hiszen ez elkerülhetetlenül szükséges a polgári forradalom megérlelődéséhez. A feudalizmus bomlása viszont a termelési viszonyok területén többek között a feudális társadalom egyes osztályainak a bomlását és ujak létrejöttét jelenti. Ez tehát jelenti a parsztság, mint a feudalizmus egyik alapvető osztálya bomlásának a kezdeteit is. Ezt a folyamatot — most már csak a parasztságot tartva szem előtt — semmiképpen sem szabad arra korlátozni, hogy a kialakuló iparos és kereskedő elemek, értelmiségiek, de méginkább a városi proletárok számbelileg egyre gyarapodó rétegei jönnek a parasztságból, hanem meg kell vizsgálni azt is, hogy a továbbra is úrbéres kötelékben megmaradó rétegek, vagy legalább is e rétegek egyes csoportjai között nem jön-e létre olyan viszony, amely nem feudális jellegű és amelyben az egyik termelőeszközökkel rendelkező csoport a másik, termelőeszközöket nem bíró csoportot a gazdasági kényszer segítségével kizsákmányolja. Ha most a reformkort ilyen szempontból vizsgáljuk, akkor meggyőződhetünk róla,

hogy ilyen viszony helyenként változó mértékben többé-kevésbé állandósul a parasztság egyes csoportjai között, még ha összehasonlíthatatlanul kisebb számszerű arányban is, mint a kapitalizmus virágzása idején. Elég, ha a reformkori basaparasztokra és paraszti pusztabérlőkre, az állandó alkalmazottakat tartó gazdag parasztokra vagy a parasztt ársaiknál napszámos munkát vállaló zsellérekre, termésük betakarítását részes munkába kiadó telkes parasztokra utalok. Éppen ezért az nyilván több, mint puszta differenciálódás. Azt sem tagadhatja senki, hogy az osztályharc is megjelenik a falun belül. Elég az úriszék és a jobbágyinstanciák ilyen természetű anyagára gondolni. Lenin Kautskyt idézve rámutat, hogy „az osztályellentét behatol a faluba... megbontja a régi összhangot és érdekközösséget". Eddig Kautsky. Lenin mindehhez nyomatékosan hozzáfűzi 1909-ben: „ez a folyamat már a középkorban elkezdődött és még ma sem zárult le véglegesen". (Lenin: Az agrárkérdésről. I. 11. c.) Az igaz, hogy valamennyi parasztrétegre a feudalizmus átfogó vasabroncsa feszült és ezért nem is beszélhetünk a parasztság különböző osztályairól, de az is tagadhatatlan, hogy ezen az osztályon belül már a feudalizmus időszakában az egyik réteg egyre több burzsoá vonással, a másik, nagyobb réteg pedig egyre több proletár vonással telítődik. A feudalizmus ezt a folyamatot lassítja, de megindulását nem gátolja, egy meghatározott *fejlődési fokon* azonban valóban állít eléje leküzdhetetlen akadályokat. Ezen a fokon azonban a termelőerők és termelési viszonyok összhangjának egyéb területeken is bekövetkezett megbomlása miatt történelmi szükségszerűségként kitör a forradalom, amely a további és most már összehasonlíthatatlanul gyorsabb bomlásnak nyit szabad utat. Ezek után úgy vélem, hogy nem tévedtem, amikor a felbomlást 1848-cal kapcsolatosan, persze nem befejezett tényként, hanem úgy említem, mint olyan folyamatot, amely ez időre fejlődésének egy bizonyos fokára ért el.

Nem tudom elfogadni azt a bírálatot sem, amely szerint kritikátlanul átveszem a kortársaknak azt a véleményét, hogy a Lamberg fölött tartott népítélet nemtudása szerencse volt, mert biztosította a sereg különböző alkatrészeinek együttműködését. Ezt a megállapítást én magam helytállónak tartom. Abból a bekezdésből ugyanis, amelyik ezzel a kérdéssel foglalkozik, világosan kiderül, hogy itt nem a közkatonaság, hanem a tisztikar egy bizonyos részének állásfoglalásáról van szó, hiszen elmondom, hogy azon tisztek körében, akiknek a pesti esemény tudomására jutott, zavar keletkezett és közülük nem egy a sereg elhagyására gondolt, mások pedig nyíltan kijelentették, hogy ők „nem fognak orgyilkosok ügyéért harcolni". Ez az állásfoglalás nem utolsó sorban azért maradt elszigetelt a még mindig szép számmal jelenlévő aulikus tisztek között, mert a többi császárhű tiszt nem szerzett tudomást a pesti nép tettéről. A különböző seregrészek összeműködése pedig a csata alatt nagyrészt azon múlt, hogy a hadműveleteket irányító tisztek képessé-

geik és jóakaratuk teljes latbavetésével vezetik-e katonáikat. Képzeljük csak el, hogy milyen hatással lehetett volna a tisztikar nyílt két táborra szakadása abban a kritikus pillanatban, helyzetben, mikor alig pár perc múlva megindult Jellasics támadása. A viszályfelidézőkkel való leszámolást a harcvágytól égő katonaság sem tudta volna azonnal foganatosítani anélkül, hogy ne veszélyeztette volna a győzelmet Jellasics felett.

A következő kérdéscsoport, amellyel kapcsolatban Spira elvtársnak elnézését kérve, ugyancsak kénytelen vagyok ellentmondani, a középnemesség szerepe, Görgeyhez való viszonya és így tovább. Szeretném ezt a problémát minden összefüggése ellenére is három kérdésre osztani.

Az első: végbement-e a középnemességen belül 1848 őszén egy jobboldali irányú eltolódás vagy sem. Spira elvtárs a problémát végsőkig kiélezve, úgy fogalmazta meg, hogy az én beállításom szerint a középnemesség zöme már november—decemberben békepárti álláspontra süllyedt. Szerinte viszont a középnemesség zöme csak 1849 márciusában sorakozott fel a békepárt jelszavai mögött és csak akkor szánta el magát a néptömegekkel kötött szövetség felbontására. Állításának második felével kapcsolatban azt szeretném megjegyezni, hogy véleményem szerint március táján nem a középnemesség és a nép szövetségének felbomlása történt meg, mert e kettő viszonyában ez időben semmi olyan lényeges változás nem ment végbe, amely már novemberben ne mutatkozott volna, hanem március—áprilisban a nemzeti egységfront másik nagyon fontos tényezőjének, Kossuth és a baloldal szövetségének széthullása következett be. Itt tehát az a benyomásom, hogy Spira elvtárs a középnemesség és a nép szövetségét a nemzeti egységfront *egészével* azonosítja, pedig a nemzeti egységfront többet foglal magában, mint a középnemesség és a nép szövetségét. Állítása első részéről pedig mindenekelőtt annyit, hogy szerintem a békepárti álláspont — amelyet egyébként én ennyire élesen nem is fogalmaztam meg — nem keverhető össze, nem azonosítható azzal a kérdéssel, hogy a középnemesség mikor sorakozik fel a békepárt jelszavai mögött. Az álláspont gondolati kialakulását különböző okok miatt nem követi azonnal és határozottan céltudatos és főleg nem követi könnyebben leleplezhető tett. A kifogásolt helyeken én pedig kifejezetten azt írom, hogy a jelzett időtől kezdve a többség *gondolkozásában* állt be változás, valamint azt, hogy a középnemesség *egyre* nagyobb tömegeinek lett vezérgondolata egy tűrhető kompromisszummal befejezni a háborút. Tehát november—decemberben elsősorban a *gondolat* kialakulásáról beszélek, másrészt csak a békepárti álláspont kialakulásának *folyamatáról* és nem teljesen kialakult álláspontról van szó. Másrészt én a változást természetszerűleg a közvetlenül megelőző szeptember—októberi helyzethez viszonyítva értem. Hiszen a középnemesség körében Andics elvtársnő megállapítása szerint (Kossuth emlékkönyv, II. kötet, 80. old.) már 1848 nyarán volt fokozatos jobbratolódás, de Jellasics betörése ezt nemcsak megakasztotta, ha-

nem a középnemesség nagy többségét ellenállásra is késztette. Ugyanakkor minden jel arra vall, hogy a veszély ideiglenes megszűntével ez a jobbratolódás egyre erőteljesebben fokozódott. Az általam is idézett példákon kívül elég anyagot szolgáltatnak erre a családi levéltárak magánlevelei, valamint e kor szereplőinek emlékiratai. Hogy a gondolatot miért nem követte azonnal tett, arra megint csak Andics elvtársnő mutat rá (uo. 81. old.), amikor Kazinczy Gábort idézve megállapítja, hogy „a pesti scénák voltak azok, amelyek befolyása alatt október—decemberben, valamint sehol úgy a képviselőházban, a mérséklés emberei szorosan értelmezett pártot nem alakítának". Mihelyt azonban nem sötétlett mögöttük a pesti scénák veszélye, amint Kovács Lajos írja: „Debrecenben azonnal és csodálkozva láttuk, hogy milyen sokan vagyunk hasonló gondolkodásúak". Pedig ő csak a Debrecenbe elmenőket tartja számon. De vajon a Debrecenbe elmenni nem hajlandó nagyszámú képviselőcsoport, amelynek 80 százaléka középbirtokosokból állt, vajon nem a szabadságharc ügyének fordított az első alkalommal hátát és fejezte ki most már békevágyát? És vajon a nagyrészt megyei nemesekből álló országgyűlés nem tudta-e rávenni Kossuthot és a baloldalt, hogy december végén egyezkedő küldöttséget menesszenek Windischgrätzhez? Ha a képviselőknek csak kisebbik részét foglalkoztatta volna ez a gondolat, akkor Kossuthéknak nem lett volna szükségük arra, hogy az egyezkedés lehetetlenségét a gyakorlatban bizonyítsák be. Mindezek pedig azt igazolják, hogy a békepárti álláspont igenis már 1848 végére kialakult és Debrecenben a különféle kedvező körülmények miatt csak tettekre, vagy tett, kísérletekre váltódott fel.

A másik a fentivel összefüggő kérdés, hagy vajon Görgey a középnemesség zömének tipikus képviselője-e vagy sem. Ezzel kapcsolatban csak utalni szeretnék arra, amit Görgeyről írok. Egyrészt rámutatok arra, hogy Görgey magatartásában beállott változás *azonos irányú* a középnemesség nézeteiben bekövetkező változással, másrészt annak hangsúlyozása mellett, hogy e változás utólag rekontsruálva, Görgeynél nyilvánult meg a legvilágosabban, hosszasan tárgyalom azt is, hogy Görgey gondolatvilágát mennyire tarkítják a részben foglalkozásából és pozíciójából, részben pedig jelleméből fakadó egyéni vonások. Mindebből következik, hogy én Görgeyt éppen a forradalomhoz és szabadságharchoz való viszonya alapján a középnemesség tipikus képviselőjének, ezen belül pedig a középnemesség különböző szempontok alapján elkülönülő típusai egyikének, mégpedig olyan típusának tartom, amely típushoz viszonylag kevés személy tartozik.

Harmadszor a nemesség idealizálásának nyomaira vonatkozó megjegyzésekkel kívánok foglalkozni. Spira elvtárs más vonatkozásban stílusom egyik szépséghibájaként említette, hogy a disszertációban itt-ott ismétlődések találhatók. Sajnos, egy-két esetben minden igyekezetem ellenére beleestem e hibába és hálás vagyok Spira elvtársnak, hogy erre

felhívta a figyelmemet. Más kérdésekkel kapcsolatban viszont sikerült ezt a hibát elkerülni. Most azonban éppen ez a körülmény ad okot félreértésekre és teremti azt a helyzetet, hogy egyfelől a nemesség szektáriánus megítélésének, másfelől pedig idealizálásának vádját vetik a szememre. Ezt a vádat azonban nem érzem indokoltnak. Valahányszor szó esik a középnemesség magatartásáról, ez mindig más szempont alapján történik, s éppen ezért szükségtelennek találtam, hogy újból és újból felsoroljam mindazokat az okokat, amelyek a középnemességet a szeptemberi fordulatra késztették. Mindjárt a 22. oldalon, mikor azt tárgyalom, hogy miért lépett előre a képviselőház a paraszt-kérdésben, a következőket írom: a nemesség körében „egyre nagyobb tért hódított az a felfogás, hogy a nemesség érdekeit is szolgáló márciusi vívmányok biztosításának újabb osztályprivilégiumokról való lemondás az ára. A ragaszkodás 1848 márciusához viszont egyet jelentett a haza függetlenségének védelmével. A 48-as köznemesség kétségtelen nagy érdeme, hogy szeptemberben zömével ezt az utat választotta. Ebben a veszély fokozódása mellett a parasztkövetelések megerősödése is szerepet játszott. Így aztán naponként nőtt azoknak a száma, akikben a hazaszeretet egyidőre felülkerekedett a privilégium féltésén és az események kimenetelétől való rettegésen." Azt hiszem, hogy ebben világosan benne van az, amit a nemességnek a népfelkelésekhez való viszonya összegezéséül feleslegesnek tartottam megismételni, hogy t. i. egyáltalán nem anyagi alapoktól független hazaszeretetről van szó, hanem bizonyos anyagi érdekek védelme egybeesik a haza védelmével és a haza szeretete itt egyúttal ezen anyagi érdekek szeretetét is jelenti és a nép nyomása ezért lendíthette viszonylag könnyen előre a középnemesség zömét. A másik kifogásolt esetben pedig nem arról van szó, hogy a képviselőház *általában* miért tolódott balra, hanem arról, hogy a már balraforduló képviselőház miért meri a megyei uraknál könnyebben rászánni magát arra, hogy a parasztok mozgósítását használja fel az ellenforradalom kivédésére. Amint már az előbb kifejtettem, a szeptemberi fordulat egyik leglényegesebb okának én is a pesti nép megmozdulásait tartom. Nem akarom tehát most az elmondottakat ismételni, nem szeretném citálni azt a számtalan helyet sem, ahol általában az alsó tömegek nyomásáról beszélek. De hadd idézzem azt a mondatot, amelyet a képviselőház szeptemberi magatartásának vázlatos — hiszen a részletezés nem lehetett feladatom — áttekintésekor írok: „A szeptemberi balratolódáshoz a pesti nép megújuló mozgalmai mellett nagyban hozzájárult az is, hogy a nemzetgyűlés többsége egyre inkább meggyőződött a békés kiegyezés — Jellasicsról van szó — lehetetlenségéről." (57. old.) Nem hiszem, hogy kétségbe lehetne vonni, hogy az események alakulásában nem tulajdonítok a pesti népnek döntő befolyást, csak szükségtelennek éreztem és érzem ma is, hogy ezt az általánosan ismert és elismert tényt mindannyiszor hangoztassam, vala-

hányszor valamilyen formában és valamivel kapcsolatban a szeptemberi fordulatról szó esik.

Spira elvtárs hiányolja, hogy az értelmiség tárgyalásánál elfeledkezem arról, hogy az értelmiség a forradalom győzelmétől eszméi szabad terjesztését várta. Én azonban ezt nem hagytam figyelmen kívül, hiszen a Spira elvtárs által is idézett szabadabb mozgás kézenfekvően nem szabad költözésre vagy más effélére vonatkozik, hanem a szellem és gondolat szabadságára. Ami a schwechati kudarccal, a magyarok oldaláról mutatkozó hibákkal kapcsolatos kérdéseket illeti, először azt kell megjegyeznem, hogy ha csak a Spira elvtárs által idézett két mondatot olvassuk el, akkor a fogalmazás valóban szerencsétlennek tűnik. Ha azonban nem ragadjuk ki őket összefüggéseikből, akkor egészen más kép alakul ki előttünk. Az idézet előtt álló mondat ugyanis így hangzik: „A csata szerencsétlen kimenetele döntő mértékben szükségszerű következménye volt az Ausztriába való behatolás katonai és politikai előkészítetlenségnek." A Spira-féle idézet után pedig a következő mondat áll: „A magyar sereg 1848 októberében még nem volt olyan állapotban, hogy hosszabb külföldi háborút vállalhatott volna. Csakhogy az adott időben az erőviszonyok alakulása rövid hadjáratot is eredménnyel kecsegtetett." Ebből tehát kiderül, hogy nem tartom eleve eldöntöttnek a csata kimenetelét, másrészt általában sem ítélem eleve bukásra a forradalom erőit, de általában igenis kétségesnek tartom azt, hogy *külföldi* támadó hadjáratban — márpedig az én megállapításom a szöveg szerint erre vonatkozik — egy szervezetlen, gyakorlatlan és felszereletlen irreguláris sereg erőfölénnyel rendelkező ellenséggel szemben győzelmet arasson. Erre a történelem csak elvétve tud példát szolgáltatni. Ugyanakkor ezt a megállapítást nem kizárólagos érvénnyel teszem, hiszen rögtön utána arról írok, hogy bizonyos feltételek mellett a szervezetlen és csak úgy, ahogy felszerelt magyar sereg is győzhetett volna. Mégegyszer hangsúlyozom, hogy itt külföldi hadjáratról és nem egy belső forradalmi mozgalomnak az uralkodó osztály elleni felkeléséről van szó. Ezzel kapcsolatosan Spira elvtárs kifogásolja azt is, hogy nem utalok a kedvező körülményekre. Ezzel megint csak nem érthetek egyet, hiszen oldalakon keresztül írok a magyar sereg lelkesedéséről, itt pedig külön is utalok a magyar sereg forradalmi lendületére, igaz, hogy valamivel előbb, talán túlságosan is részletesen foglalkozom a magyarországi hadjáratban résztvett Jellasics-féle katonák demoralizálódásával, Bécs népéről pedig ugyancsak itt jegyzem meg, hogy felkelésüket nem utolsó sorban a magyarok érdekében robantották ki, és hogy a felkelő nép, vezetőivel ellentétben, egyértelműleg a magyarokkal való összefogás mellett kötötte le magát.

Nem eléggé megalapozott Spira elvtársnak az a véleménye sem, hogy én nem foglalkozom a reguláris és irreguláris alakulatok együttműködésének és egyöntetű irányításának kérdésével. Az igaz, hogy az

őszi népfelkelés tanulságainak összegezésénél erről nem beszélek, de korántsem feledékenységből, hanem azért, mert ez az összefoglalás az őszi mozgalomnak egyrészt az eredményeit summázza, másrészt azokat a hibákat, amelyeket csak a népfelkelés folyamán vagy utána ismertek fel világosan. Az egyöntetű irányítás, a reguláris és irreguláris egységek összeműködésének szükségességét már a népfelkelés megszervezése előtt tudták és látták. A disszertációból sok helyről hozhatnék fel erre példát, de a rövidség kedvéért engedjék meg az elvtársak, hogy csupán egyetlen idézetet mutassak be. Az 55. lapon a következőket írom: „Kossuth a hadműveletekben kétségtelenül a reguláris seregnek ítéli az elsőbbséget, viszont az ellenfél megsemmisítéséhez elengedhetetlennek tartja a katonaság támogatását a népfelkelők részéről, de ugyanakkor hirdeti a haderő és népfelkelés együttműködését, hadműveleteik egybehangolását is." Hogy pedig a tárgyalás menetében mindig figyelembe veszem ezt a szempontot is, erre vonatkozóan hadd utaljak a pákozdi ütközet leírására, ahol Ozorán kívül legjobban megvalósult a hadműveletek egységes irányítása, és én mégis szükségesnek tartom megjegyezni, hogy ez nem volt kielégítő, és hogy a császáriak balszárnyának felmorzsolása a reguláris sereg és népfelkelés hadműveletei kellő egybehangoltságának hiánya miatt nem következett be. (138. old.) Hasonló értelemben foglalkozom a lövői, zsirai, salamonfai — összeütközésekkel, Ozoránál pedig megdicsérem Görgeyt, amiért a felkelő nép tevékenységét is beleépítette hadműveleti terveibe.

Ezek után végére is értem eléggé terjedelmes válaszomnak. Azoknak a kérdéseknek, amelyeket cáfolni voltam kénytelen, jelentős része félreértésen alapul, de ez is komoly figyelmeztetés számomra, mert minden bizonnyal a nem kristálytiszta fogalmazásoknak is szerepük van e félreértésekben. Ezt megszívlelve mondok mégegyszer mély köszönetet a hozzászólásokban nyújtott értékes segítségért.

VISZONTVÁLASZ VARGA JÁNOSNAK

A *Hadtörténelmi Közlemények* ebben a számában megjelenteti a Varga János kandidátusi értekezésének vitájában elhangzott opponensi véleményeket és a szerzőnek ezekre adott válaszát. A t. olvasók ebből a közleményből is láthatják, hogy a vita során nem éltem a viszontválasz jogával. Ennek oka egyrészt az volt, hogy a vitás kérdések tekintélyes hányadával kapcsolatban Varga nem az általam képviselt elvi álláspont helyességét vonta kétségbe, csak azt bizonygatta, hogy könyvében valójában nem fordulnak elő a terhére rótt hibák, másrészt az, hogy én — mint már opponensi véleményemben is megmondtam — sem ezeket, sem a valóban elvi nézeteltérésre vezető hibákat nem tar-

tottam — sem külön-külön, sem összességükben — olyan lényegeseknek, hogy miattuk akár csak egy pillanatig is kételkedni kellene a disszertáció elfogadhatóságában, harmadrészt pedig az, hogy nagyon feszélyezően hatott rám az a korábbi hasonló vitákon kialakult egészségtelen gyakorlat, amely szerint az opponensek általában nem szoktak élni a viszontválasz jogával, s bár ezt a gyakorlatot jómagam kezdettől fogva elítéltem, nem éreztem ildomosnak, hogy éppen egy ilyen átlagon felüli disszertáció vitájának alkalmával térjek el tőle első ízben.

Akármi volt is azonban az oka, mindenképen hiba volt hallgatnom, mert ezzel akaratom ellenére olyan látszatot kelthettem s keltettem is, mintha kielégítőnek tartanám Varga válaszát, holott ez legkevésbé sem áll fenn. S még helytelenebb volna folytatnom a hallgatást most is, amikor a vita anyaga már nyomtatásban is napvilágot lát, s ezzel a vita során elhangzott vélemények a disszertáció megvédésének kérdésétől függetlenül mintegy önálló életet nyernek; a további hallgatás ilyen körülmények között csak nemkívánatos zavart idézhetne elő egyes elvi kérdések megítélésével kapcsolatban. Ezért — ha nem veszik rossz néven — az alábbiakban röviden kifejtem, miért nem tartom elfogadhatónak Varga János válaszát. De mindjárt előrebocsátom, hogy nem kívánok visszatérni azokra a kérdésekre, amelyeket érintve Varga — mint már utaltam rá — nem az általam elfoglalt elvi álláspont helyességét vitatta. (Ilyenek Jelačić, Kossuth, Görgey, a pesti nép szerepének értékelése, ilyenek azok a kérdések, hogy mik voltak az okai az értelmiség hazaszeretetének, a köznemesség zömének körében 1848 szeptemberében tapasztalható balratolódásnak, a schwechati vereségnek, s ilyen végül a reguláris és irreguláris alakulatok egységes irányításának kérdése.) Mindezekkel kapcsolatban Varga azt fejtegette, hogy én csak azért hiszem az ő álláspontját az enyémtől eltérőnek, mert félremagyaráztam a könyvében foglaltakat. Nekem ugyan az a véleményem, hogy Varga válaszában valójában nem könyvének eredeti szövegét értelmezte helyesebben, mint én, hanem nagyon is szabadon értelmezve azt, utólag korrigálni igyekezett a benne ténylegesen meglévő hibákat, de akár igazam van, akár nincs igazam, ez most már — úgy látszik — mellékes a még mindig tisztázásra váró elvi kérdések megítélésének szempontjából. Annak tisztázását pedig, hogy akár „jóhiszemű elnézés" következtében, akár rosszindulattól vezettetve félremagyaráztam-e Varga könyvének különböző megállapításait, ha már a bírálóbizottság elmulasztotta ezt megtenni, — azt hiszem — különben is nyugodt lélekkel az ez iránt érdeklődő olvasókra bízhatom. Arról nem beszélve, hogy egyébként is rendkívül hálátlan dolog az embernek azzal a váddal szemben védekeznie, hogy a szerző mondatait összefüggéseikből kiragadva s ezáltal értelmükből kiforgatva idézte; az eddigiek alapján ugyanis úgy látom, hogy ezt a vádat csak akkor kerülhetném

el, ha minden esetben a szerző könyvének teljes szövegét idézném elejétől végéig, erre pedig — ugyebár — nem sok lehetőség kínálkozik.[1]

Ezek után néhány kisebb forráskritikai probléma és ténykérdés, valamint három-négy elvi kérdés igényel még további megvitatást. A forráskritikai problémák közül az egyik az, hogy a *Kossuth Hírlapjá*ban megjelent cikkek — s közelebbről: a parasztkérdéssel foglalkozó cikkek — híven tükrözik-e Kossuth nézeteit. Varga könyvében is, válaszában is arra az álláspontra helyezkedik, hogy igen, én viszont opponensi véleményemben helytelenítettem ezt a felfogást, s változatlanul helytelennek tartom most is. Hiába érvel ugyanis Varga azzal, hogy a *Kossuth Hírlapjá*ban sorozatosan jelentek meg a jobbágyfelszabadítás továbbfejlesztését sürgető cikkek s lehetetlenség, hogy Kossuth ezeket ne ismerte, ha pedig ismerte, ne helyeselte volna: ha egyszer megfeledkezik arról, hogy Kossuth tevékenységének iránya egyáltalán nem esik egybe a *Kossuth Hírlapjá*ban közölt cikkek vonalával. A *Kossuth Hírlapjá*ban közölt cikkek álláspontját azonosítani Kossuth álláspontjával tehát nem egyéb, mint szépítgetni Kossuth parasztpolitikáját. Kevésbé lényeges kérdés az, hogy mennyire lehet hiteleseknek tekinteni egyes radikális lapokban napvilágot látott s állítólag parasztok által írt leveleket. Varga kiáll mellettük s elsősorban azzal érvel, hogy a parasztságnak e levelek által tükrözött hangulatát más — kétségtelenül hiteles — források is hasonlóképen adják vissza. Ez az érvelés feltétlenül helytálló. Igaz az is, hogy ezek a levelek Varga könyvének egyáltalán nem képezik döntő forrásait. S tény, hogy én e levelek hitelessége ellen — mint opponensi véleményemben is — most sem tudok puszta gyanúnál többet felhozni. De ha valaki végigolvassa ezeket a leveleket, azonnal érezni fogja, hogy hangjuk, stílusuk egészen elüt más, egykorú parasztlevelekétől (például azokétól, amelyeket írójuk nevének és lakóhelyének pontos feltüntetésével a *Munkások Ujsága* tett közzé sorozatosan), s ez mindenesetre indokolttá teszi az óvatosságot. Ilyen körülmények között pedig, ha a szerzőnek amúgy is állnak rendelkezésére kétségtelen hitelű források, végkép nincs értelme felhasználni őket. A harmadik lezáratlan forráskritikai kérdés az, mennyire minősíthetőek teljesértékűeknek a horvát foglyok által fogságba esésük *után* hangoztatott magyarbarát kijelentések. Én opponensi véleményemben némi aggályoknak adtam hangot ezzel kapcsolatban, Varga viszont válaszában nem tért ki erre a problémára. Nem tudom, hogy a hallgatást ebben az esetben is az egyetértés jelének tekinthetjük-e.

De nézzük a ténykérdéseket. A legfontosabb ezek közül azzal a javaslatommal kapcsolatos, hogy Varga Görgey népellenességének ala-

[1] Nem térek ki arra sem, hogy valóban ismétléseket követeltem-e Vargától, amikor azt kívántam, hogy amit valamely kérdéssel kapcsolatban könyvének egyik helyén jól ír meg, ugyanazt ugyanazzal a kérdéssel kapcsolatban ne írja meg másutt rosszul.

posabb jellemzése érdekében emlékezzék meg például arról is, hogy Görgey nemcsak Zichy Ödön gróf ellen rendelt haditörvényszéket, hanem a gróffal szembeforduló kálózi volt jobbágyai ellen is, bár azok becsülettel kivették részüket a haza védelméből. Varga ezt az indítványt elutasítja s azt mondja: „Ha megfogadnám Spira elvtárs azon javaslatát, hogy vegyem bele a kálóziak ellen rendelt haditörvényszéki vizsgálatot is, akkor történelemhamisítást követnék el. Görgey ugyanis e lépésével sem tett egyebet, mint pontosan végrehajtotta Kossuth ezirányú utasítását, amelyet Kossuth mint teljhatalmú országos biztos szeptember 30-án Kecskemétről küldött neki. Egyébként ezt az utasítást majdnem teljes szövegében közlöm a disszertáció 285. lapján. Az már más kérdés, hogy e rendelet teljesen megegyezett Görgey nézeteivel, de maga az idézett tény semmiképpen sem használható fel Görgey személyének jellemzéséhez." (360—361. l. Kérem szigorúan ellenőrizni, híven idéztem-e Varga szavait.) A valóságban azonban Varga nem akkor követne el történelemhamisítást, ha megfogadná tanácsomat, hanem éppen ezzel a kijelentésével hamisítja meg a történelmet. A gyanútlan olvasó ugyanis ebből a kijelentésből nyilván arra következtethet, hogy említett rendeletében maga Kossuth utasította Görgeyt haditörvényszék felállítására a kálóziak vagy általában a jobbágyfelszabadítás továbbfejlesztése érdekében földesuraikkal szembeforduló volt jobbágyok ellen. A rendeletnek Varga által közölt szövegében azonban erről egy árva szó nincs. Kossuth nem a földesuraikkal szembeszálló dunántúli falvak népe ellen rendel haditörvényszéket a jobbágyfelszabadítás továbbvitelének megakadályozása céljából, hanem az úton lévő Duna—Tisza közi népfelkelők ellen arra az esetre, ha élelmiszerhiány következtében fosztogatásra vetemednének, a fegyelem megőrzése céljából. Görgey viszont éppen nem ezek ellen lépett fel, bár közönséges fosztogatók ellenében is bőven lett volna alkalma szigort tanúsítani. Emlékirataiban maga írja le, hogy „egy bizonyos Vásárhelyi hadnagy Kálozdra bevonulván, a kastélyt átkutatta és belőle több rendbeli vasládát, értékes tartalommal telvét, továbbá sok becses fegyvert és végre egy hintót négy szép lóval erőszakosan elvitt magával; hogy néhány nappal rá többen Perczel ezredes tisztjei közül mindjárt a horvátok visszavonulása után az uradalmi ménest fosztogatták; hogy a grófi kastélyt és kivált konyháját, pincéjét folyvást jövő-menő ‚önkéntes' tisztek veszik igénybe és hogy a grófnak volt jobbágyai sok mindenféle kárt tesznek az uradalomban". „Én — emeli ki ugyancsak saját maga — *főleg ez utóbbi* harácsolásoknak véget vetendő... hadbírómat Kálozdon hagytam azzal a paranccsal, hogy... hirdesse ki a rögtönítélő hadi bíróságot..."[2] Vagyis Görgey — szöges ellentétben Kossuthtal —

[2] *Görgey Arthur:* Életem és működésem Magyarországon az 1848. és 1849. években I. Bp, 1911, 42. l. A kiemelés tőlem — *S. Gy.*

nem a népfelkelés fegyelmének megőrzését tartotta a legfontosabbnak, hanem az antifeudális parasztmozgalmak megfékezését.

Igen ám, — vetheti fel az olvasó — de hátha Kossuth a rendeletnek abban a részében beszél a parasztmozgalmak letörésének szükségességéről, amelyet Varga nem idéz belőle, hiszen ő azt jegyzi meg, hogy a rendeletnek disszertációjában nem közölte teljes szövegét. Csakhogy ez az állítás sem felel meg a valóságnak. Barta István — mint Kossuth valamennyi írását — ezt a rendeletet is teljes szövegében teszi közzé Kossuth Lajos Összes Munkáinak XV. kötetében, a 861. lapon, s ha a két közlést egybevetjük, azt állapíthatjuk meg, hogy Varga csak a megszólítást, a dátumot és az aláírást hagyta el könyvében az irat szövegéből. Vagyis nem a történelemhamisítástól, hanem csak a jogos kritika elfogadásától való félelem mondatta el vele a fentebb idézett szavait. Az igazság kedvéért hozzá kell tennünk mindehhez még azt is, hogy Kossuth persze maga sem helyeselte a parasztmozgalmakat s *később* maga is nagyon keményen lépett fel ellenük, *ekkor* azonban ennek még semmiféle jele nem volt előre látható s így Görgey *ekkori* ilyen irányú tetteiért a felelősséget semmiképen sem lehet Kossuthra hárítani úgy, ahogy azt Varga szeretné tenni.

A másik tisztázásra váró ténykérdés ifj. Pázmándy Dénes szereplésével kapcsolatos. Varga válaszában elismerte, hogy Pázmándy nem csupán a lajtai táborba érkezése *után* helyezkedett kapituláns álláspontra, hanem már korábban is volt benne — mint más képviselőkben is — bizonyos „aggodalmaskodás", s ehhez csak annyit fűzött hozzá, hogy ezt az aggodalmaskodást „Pázmándynak a táborba küldött leveleiből egyáltalán nem lehet olyan nyíltan kiolvasni, mint a táborból Pestre küldött soraiból" (361. l.) Mindez rendben is volna, ha Pázmándynál valóban pusztán aggodalmaskodásról volna szó. Csakhogy valójában az ő magatartását már a táborba érkezése előtt sem pusztán aggodalmaskodás, hanem — mint opponensi véleményemben is hangsúlyoztam — kifejezetten kapituláns álláspont jellemezte. Pestről a táborba küldött hivatalos leveleiben persze csakugyan nem írt olyasmit, hogy minden veszve van s legjobb volna véget vetni a harcnak, de furcsa is volna ezt várni tőle éppen azért, mert az ő álláspontja rosszabb volt, mint a középbirtokos nemesség zöméé, s mert nem lett volna különösebben bátorságos rá nézve — mondjuk — nyíltan tétlenségre utasítania a magyar sereget. Azt viszont, amit már ekkor is megírt, ha a kortársak talán értelmezhették kedvezőbben is, a történész semmi esetre sem értheti félre. Vajon nem nyilvánvalóan kapituláns álláspont fejeződik-e ki például 1848 október 7-én Pestről Csányihoz, a hadsereg kormánybiztosához intézett levelében, amelyben nem azt írja, hogy a mindezideig késedelmeskedésével kitűnő sereg az eddiginél gyorsabban nyomuljon a menekülő Jelačić után s igyekezzék őt még Magyarország területén megsemmisíteni, hanem — éppen ellen-

kezőleg — azt, hogy „a fő sereggel tovább nyomulni nem lehet. Győr körül kellene valahol alkamas positiót vennetek", s amelyben — jól tudván, hogy a sereg parancsnoksága szeretné elhárítani magától a döntéssel járó felelősséget — nem határozott kezdeményezéseket sürget, hanem — éppen ellenkezőleg — azt követeli: „Csak most ne disponáljatok", — és mindezt egyenes ellentétben az országgyűlés által ugyanaznap hozott határozattal.[3] Az ilyen és hasonló megnyilvánulásokból holmi „aggodalmaskodás"-t venni ki s nem hallani ki belőlük az árulás hangját: a történész részéről nem egyéb Pázmándy mentegetésénél.

A harmadik tisztázást igénylő probléma, amelyet szintén a ténykérdések közé sorolok, az, milyen hatást gyakorolhatott a Pákozdnál álló magyar seregre Lamberg halálának híre. Opponensi véleményemben ezzel kapcsolatban a következőket mondtam: „Hibának tartom, hogy Varga kritikátlanul átveszi azoknak a kortársaknak a véleményét, akik szerint szerencse volt, hogy a dunántúli magyar sereg jelentős része a pákozdi ütközet kezdete előtt még nem értesült a Lambergen előző nap végrehajtott népítéletről, hiszen ha valóban így volt, akkor ez semmiképen sem lehetett előnyös, mivel a sereg zömének lelkesedését bizonyára csak fokozhatták volna a pesti nép kérlelhetetlenségéről szóló hírek." A t. olvasó láthatja, hogy ellenvetésemet itt csak egy feltevéssel próbáltam megalapozni s nem fordítottam külön figyelmet a sereg tisztikarára. Varga igyekezett is kihasználni ezt a körülményt s válaszában arra hivatkozik, hogy azoknak a tiszteknek egy része, akik még idejekorán értesültek Lamberg haláláról, megtagadta az engedelmességet, ha tehát ez a hír szélesebb körben is elterjedt volna, csak végzetes eredményekkel járó zavart és meghasonlást idézhetett volna elő a tisztikar soraiban. Vizsgáljuk meg azonban közelebbről Varga forrásait. A Sándor-huszárok egyik tisztje, Zámbelly Lajos például, aki ekkor a táborban tartózkodott, azt írja emlékirataiban, hogy az ütközet kezdete előtt, szeptember 29-én „reggeli 8 órakor a Sándor-huszárok két tisztje érkezett Pestről, kik azt a szomorú hírt hozták, hogy Lamberg altábornagyot meggyilkolták. E hír annyira leverőleg hatott a rendes seregek, kivált a Sándor-huszárok összes tisztjeire, mely ezrednek Lamberg másodtulajdonosa volt, hogy kevés híja volt annak, hogy a haza ügyét oda hagyják, de szerencsére akkor érkezett az értesítés, hogy Jellachich támad; néhány ágyúlövés is hallatszott, s erre megfeledkeztünk mindenről, az általános óhaj csak az volt, hogy mielőbb lássuk az ellenséget."[4] Ez a kétségtelenül hitelt érdemlő tudósítás a Lamberg sorsa iránt éppen legkevésbé közömbös Sándor-ezred tisztikarának magatartásáról — úgy vélem — önmagában is halomra dönti Vargának a tisztikar *lehetséges* magatartásával kap-

[3] Pázmándy levele: Kossuth Lajos Összes Munkái XIII, Bp, 1952, 119—120. 1. Az országgyűlés határozata: u. o. 113—117. 1.
[4] Zámbelly Lajos: Emlékiratok 1848/49-ből, Hazánk XI, 176. 1.

csolatos egész okoskodását. Azt pedig, hogy a sereg egyszerű katonáira csak kedvező hatást gyakorolhatott volna Lamberg halálának híre, Varga sem vonta kétségbe.

Most pedig rátérek a tisztázandó elvi kérdésekre. Ezek között említem mindenekelőtt azt a kérdést, hogy beszélhetünk-e már 1848 előtt a parasztságnak mint osztálynak a felbomlásáról, bár ez inkább csak terminológiai probléma (noha kétségkívül van elvi magva is). „A parasztság felbomlása" kifejezést az irodalom eddig annak a folyamatnak a megjelölésére használta, amely a feudális keretek szétzúzása után az egységes középkori parasztságot közvetlenül ellentétes osztályokra, falusi burzsoáziára és falusi proletariátusra szakítja, ennek a folyamatnak a polgári forradalom előtt lejátszódó előzményét, a parasztság egyre fokozódó rétegeződését, a parasztságon belüli vagyoni és érdekkülönbségek létrejöttét és megerősödését pedig „a parasztság differenciálódásá"-nak nevezte. Varga könyvének egyik helyén eltér ettől a kialakult terminológiától s arról beszél, milyen fokot ért el „a parasztság felbomlása" 1848-ban. Én ezt kifogásoltam — mint válaszában ő is utal rá — azért, mert változatlanul helyesebbnek tartom a „differenciálódás" kifejezést. Ő azonban válaszában fenntartja álláspontját s elvileg próbálja megindokolni annak helyességét. Rámutat arra, hogy már 1848 előtt megfigyelhető Magyarországon is úrbéres parasztnak úrbéres paraszt által történő kizsákmányolása és a szegényebb paraszt harca a gazdagabb ellen, — s ez kétségtelenül igaz. Sőt tovább is lehetne menni: hivatkozni lehetne a csak minimális úrbéri kötöttségekkel megterhelt mezővárosok helyzetére is, ahol ugyanezek a jelenségek még élesebben megmutatkoznak. A parasztságnak mint osztálynak az egészét tekintve azonban ezeket a jelenségeket — bár 1848 után uralkodóakká lesznek — 1848 előtt csak kivételeseknek lehet tekinteni, a fő ellentét ekkor még nem a parasztság gazdagabb és szegényebb csoportjai között, hanem a parasztság egésze és a földesúri osztály között áll fenn, az osztályharc fő frontszakasza nem burzsoázia és proletariátus — illetve falusi burzsoázia és falusi proletariátus —, hanem a parasztság egésze és a földesúri osztály egésze között húzódik. Tisztában van ezzel persze Varga is s ki is jelenti, hogy 1848 előtt „ezért nem is beszélhetünk a parasztság különböző osztályairól" (367. l.), de így egész érvelése fából vaskarikává válik. Ha ugyanis ekkor még nem beszélhetünk a parasztságnak antagonisztikus osztályokra bomlásáról, miért beszéljünk már ekkor a parasztság felbomlásáról, azaz antagonisztikus osztályokra bomlásáról? Mert mindaz, ami már ekkor előjelét képezi a parasztság későbbi felbomlásának, pontosan belefér a parasztság differenciálódásának fogalmába.

A parasztság felbomlásáról beszélni a polgári forradalom előtt tehát csak arra jó, hogy elmossuk azt az ugrásszerű minőségi változást, amelyet a forradalom idéz elő (még Magyarországon is 1848-ban min-

den korlátozottsága ellenére) azáltal, hogy a parasztságot mint osztályt felszabadítja a feudális elnyomás alól, s ezzel lehetővé teszi, hogy megindulhjon a parasztságnak mint a középkor egységes osztályának a megsemmisülése.

A következő kérdés, amelyről néhány szót szeretnék szólni, az, hogy a márciusi jobbágyfelszabadítás, ha már földet nem adott, adott-e mást, s ha igen, mit a földnélküli parasztoknak. Magam opponensi véleményemben — Vargával ellentétben — arra az álláspontra helyezkedtem, hogy „a forradalom már márciusban is adott egyet-mást nekik is, adott mindenekelőtt kedvezőbb kereseti lehetőségeket, a robotrendszer felszámolásával megkönnyítve számukra munkaerejüknek árubabocsátását". Varga válaszában elismeri, hogy „nem ártott volna ezt is felemlíteni", de vitatja, hogy „a jobb kereseti lehetőség döntő mértékben befolyásolta volna a szegény elemek magatartását", mégpedig azért, mert szerinte „ez a tényező elsősorban csak mint lehetőség, csak mint távolabbi perspektíva jelentkezett és nem úgy jelent meg a parasztok tudatában, mint a márciusi forradalommal egybekapcsolt gyakorlati tapasztalat", majd logikai érvekkel igyekszik bizonyítani, miért nem válhatott ez a lehetőség már 1848 nyarán valósággá (362—364. l.). *Döntő* jelentőséget persze én sem tulajdonítottam és tulajdonítok ennek a tényezőnek s még csak azt sem kifogásolom, hogy Varga tények helyett logikai érvekre hivatkozik, mert ez a kérdés korántsem nyert eddig kielégítő feldolgozást s ezért még alapos további vizsgálatra szorul. A már most is ismert kevésszámú tény azonban annyit mindenesetre bizonyít, hogy a földnélküli parasztok kereseti viszonyainak megjavulását pusztán lehetőségnek tekinteni nem lehet. Hivatkozom itt arra a néhány adatra, amelyet részben magam közöltem a *Századok* 1948-i évfolyamában megjelent tanulmányomban, részben pedig Szántó Imre ismertet a dunántúli Festetics-birtokokról szóló könyvében. De ha ezektől eltekintünk is, akkor sem találhatjuk Varga érvelését kifogásolhatatlannak. Ő például beszél arról, hogy a földesuraknak kevés volt a pénztőkéjük s ezért nem igen fogadhattak fel nagyobbszámú bérmunkást az elveszített robotosok helyettesítésére, hanem inkább részes bérletbe adták ki a parasztoknak majorsági földterületeik bizonyos hányadát (ami mind igaz), — és nem veszi észre, hogy ez is előnyös volt a szegénységre nézve, ha természetesen korántsem pótolhatta az elmaradt földosztást, arról nem is szólva, hogy most természetszerűleg a bérleti feltételek is kedvezőbben alakultak a parasztok szempontjából. Vagy például hitelt ad azoknak az 1848 előtt megjelent cikkeknek, amelyeknek a szerzői keveselték és drágállották az Alföldön és a Dunántúlon a földesurak rendelkezésére álló mezőgazdasági munkaerőt, — és nem veszi észre, hogy ezek nem a valóságos helyzetet tükrözik, hanem csak a földesuraknak azt a vágyát, hogy még nagyobb tartaléksereggel rendelkezzenek s még nyomorúságosabb béreket szabhassanak

meg. Mindezt nem azért említem fel, mintha ebben a kérdésben is fölöttébb nagy különbséget látnék kettőnk álláspontja között, hanem csupán azért, mert az utóbbi időkben — különösen az egyetemen — a legkülönfélébb tévedések kaptak lábra az 1848-i jobbágyfelszabadítás értékelésével kapcsolatban — hol a jobbágyfelszabadítás eredményeit mértéktelenül túlbecsülő, hol ezeket igazságtalanul alábecsülő nézetek —, s ez feltétlenül szükségessé teszi, hogy a legkisebb pontatlanság ellen is fellépjünk.

Ismételten fel kell lépnem továbbá Vargának az ellen a megállapítása ellen hogy az 1848. szeptemberének elején Magyarországon lejátszódott politikai események, az ekkor kibontakozó baloldali fordulat siettették az ellenforradalom fegyveres támadását, még akkor is, ha ezeket az eseményeket az udvart siettetők közül — mint válaszában kijelenti — csak az egyiknek, de nem az egyetlennek tartja. Ez a megállapítás egyszerűen kronológiailag is abszurd, hiszen ezek az események — ismétlem — akkor játszódtak le, amikor Jelačić már rég megkapta a parancsot a támadásra. De nem azért térek vissza erre a kérdésre, hogy pusztán egy kronológiai tévedést javítsak ki. Hanem azért, mert ilyen nézetek hirdetése csak arra vezethet — még ha ezt Varga nem is akarja —, hogy az olvasók egy része utólag igazoltnak lássa a Batthyány-kormány kompromisszumos politikáját s elítélje a baloldali irányú szeptemberi fordulatot, esetleg arra a gondolatra jutva, hogy ha nem kerül sor a szeptemberi fordulatra, akkor talán el lehetett volna odázni az ellenforradalom fegyveres támadását. Ez pedig — mondani sem kell — mérhetetlenül téves és káros gondolat volna.

Végül röviden a középnemesség zömének 1848 novemberében—decemberében végbemenő jobbratolódásáról. Opponensi véleményemben azt írtam, hogy ennek a jobbrafordulásnak a mértékét Varga rendkívül eltúlozza s valósággal úgy tüntet fel, mintha a középnemesség zöme már ekkor békepárti álláspontra süllyedt volna, pedig a valóságban a középnemesség zöme csak 1849 márciusa táján sorakozott fel a békepárt jelszavai mögött. Varga ezzel szemben válaszában kijelentette, hogy a középnemesség zöme 1848 végén már valóban békepárti állásponton volt — gondolatban, ez a jobboldali irányú fejlődés azonban csak később fejeződött ki tettekben: a békepárt jelszavai mögött való felsorakozásban. Ez az egész eszmefuttatás azonban értelmetlen. A békepárt jelszavait elfogadni nem több, hanem kevesebb, mint békepárti álláspontra helyezkedni. A békepárt jelszavai ugyanis — ismeretes — sohasem tükrözték nyíltan a békepártiak igazi nézeteit. Amit például a békepárti Pázmándy Dénes 1848. december 31-én hangoztatott, az egyáltalán nem felelt meg valóságos gondolatainak s a következő napokban végrehajtott tetteinek. Éppen ezért, amikor azt állítom, hogy a középnemesség zöme 1849 márciusában elfogadta a békepárt jelszavait, még ezzel sem állítom azt, hogy ekkor elfogadta a békepárt valóságos

céljait, amit pedig Varga már 1848 végére vonatkozólag feltételez. Nem kívánom most követni Vargát azon az ingoványos úton, amelyre válaszában rálép, amikor a középnemesség zömének gondolati fejlődését a középnemesség békepárti kisebbségéhez tartozó Kazinczy Gábor vagy Kovács Lajos emlékirataiból vett idézetekre, ha az általa válasz- Azt hiszem, sokkal kevésbé vezethez tévedésekre, ha az általa választott másik eszközhöz folyamodunk s az országgyűlési viták tükrében próbáljuk megvizsgálni, mennyire közeledett a középnemesség zöme a békepártiaknak — nem nyíltan kapituláns gondolataihoz — hanem csak sokkal szelídebb, kompromisszumos javaslataihoz.

Hogy a középnemesség zöme már 1848 végén békepárti álláspontón volt, azt Varga azzal akarja igazolni, hogy december utolsó napján az országgyűlés elfogadta a Windischgraetzhez küldendő békekövetség békepárti tervét. De hát arról megfeledkezik, hogy a békepárt másik, ennél sokkal fontosabb indítványát, azt, hogy az országgyűlés és a Honvédelmi Bizottmány ne költözzék Debrecenbe, hanem maradjon Pesten, az országgyűlés elvetette? Persze az országgyűlés határozata még így is kompromisszumos határozat marad, s azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a pesti nép közvetlen nyomása alatt született. Csakhogy az országgyűlés január 8-án és 13-án ismét megerősítette december 31-i álláspontját. Igaz, ezeken a debreceni üléseken már nem voltak jelen a legjobboldalibb képviselők, de ezeken nem volt jelen a pesti nép sem. Mindez tehát azt mutatja, hogy egyfelől a középnemesség zöme 1848—49 fordulóján még kevésbé volt idegen a kompromisszum gondolatától, mint 1848 szeptemberében, de idegenebb volt tőle, mint — mondjuk — 1848 júniusában vagy 1849 márciusában, másfelől pedig most is idegen volt a békepárt igazi céljától, a feltétel nélküli fegyverletételtől.

1848. nyarára azért tartottam szükségesnek közbevetőleg visszautalni, mert Varga — Andics Erzsébetnek egy helyes megállapítását rosszul értelmezve — olyasféle képet is kelt válaszában, mintha a középnemességnek már 1848 nyarán megfigyelhető jobbratolódása október végén ott folytatódott volna, ahol szeptember elején abbamaradt. Ez azonban a szeptemberi fordulat jelentőségének lekicsinylése. A szeptemberi fordulat nem nyomtalanul lezajló közjáték volt a magyar forradalom menetében, hanem olyan mozzanat, amely fél éven át érezttette hatását. A középnemesség zöme nem novembertől — mint Varga állítja —, hanem már október elejétől kezdve szakadatlanul jobbfelé mozgott újból s mégis csak 1849 márciusában jutott el ismét annyira jobbra, mint 1848 nyarán. Ekkor persze mindjárt még tovább is ment jobbfelé. Ez fejeződött ki például abban, hogy csak 1849 márciusában szakított ismét a balodallal, amellyel szeptember eleje óta szövetségben volt. Mert — s ezt szintén hangsúlyoznom kell Vargával szemben — 1849 márciusában nem egyszerűen Kossuth szakított a baoldallal, hanem általa a

középnemesség zöme. Maga Kossuth tulajdonképpen még ekkor sem akart szakítani a radikálisokkal — gondoljunk csak arra, hogy a trónfosztás után a radikális Telekit és Perczelt is miniszteri tárcával szerette volna felruházni —, a szakítás azonban akarától függetlenül is létrejött, s ez is csak azt mutatja, hogy Kossuthban ekkor is a középnemesség zöme és a baloldal közötti összekötő kapcsot kell látnunk, éppúgy, mint korábban. A középnemesség zömének a baloldallal való szakítása pedig egyben a néptömegekkel való — amúgy is laza — szövetségének végérvényes felmondását is jelentette. Mert — bármennyire is nem akarja tudomásul venni ezt Varga — amennyire Kossuth személye kapcsolta össze a középnemességet a baloldallal, annyira a baloldal kapcsolta össze — minden tömegpolitikájában meglévő hibája ellenére — a középnemességet a néppel. Mindezek persze ismert dolgok, de nem én tehetek arról, hogy el kellett ismételnem őket.

Ezzel végére is értem viszontválaszomnak. Nem tudom, kívánja-e Varga János tovább folytatni ezt az általam nem keresett vitát — ha igen, én készségesen állok elébe —, azt azonban már most szeretném leszögezni, hogy mindazt az elismerő kritikát, amelyet könyvéről opponensi véleményemben elmondtam, változtatás nélkül fenntartom. Lehet, hogy a hang, amelyet most megütöttem, élesebb, mint opponensi véleményemé volt — ha talán nem is annyira éles, mint az ő válaszáé —, ezt azonban csak a vita természete hozta magával, s nem szeretném, ha bárki is a könyvéről alkotott eredeti véleményem reviziójának tekintené.

Spira György

KÖNYVSZEMLE ÉS KRITIKA

RÁDAY PÁL IRATAI 1703—1706.

Sajtó alá rendezte Benda Kálmán, Esze Tamás, Maksay Ferenc, Papp László.
Magyar Történelmi Társulat, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955. 828 oldal.

A Rákóczi szabadságharc igen gazdag levéltári anyaga iránt a múlt század 60-as éveitől kezdve nyilvánult meg egyre fokozódó érdeklődés, főként Thaly Kálmán forráspublikáló és feldolgozó munkásságának következményeként. Thaly szenvedélyes buzgalommal vette vizsgálat alá a köz- és magánlevéltárak anyagát és kutatásainak eredményeit monumentális forráskiadványokban közölte. A Rákóczi Tár, az Archivum Rákócziánum, a szabadságharc vezetőinek levelezése és más okmánytárak közzétételével komoly szolgálatot tett a magyar történetírásnak, hiszen a kutatók azóta is nélkülözhetetlen forrásokként használják munkáit. Mindamellett feltétlenül figyelembe kell vennünk azt, hogy Thaly forrásközlő tevékenysége sem választható el romantikus, hőskultuszt teremtő történelemszemléletétől. Ez teszi minden értéke mellett Thaly gazdag tudományos életének termését — beleértve a forrásközleményeket is — egyoldalúvá és fogyatékossá.

A Ráday Pál iratairól készült ismertetésnek nem lehet feladata, hogy akárcsak nagy vonásaiban is Thaly munkásságának értékelésével próbálkozzék, de néhány gondolattal és megállapítással érintenünk kell Thaly forráspublikációját is, mivel máig utólérhetetlennek és utánzásra méltónak tartották az illusztris kutató e téren végzett tevékenységét is. Ráday iratainak előttünk fekvő kiadása után megállapíthatjuk, hogy ez a vélemény módosításra szorul, mert Thaly munkássága ebben a vonatkozásban is csak kezdetnek tekinthető, olyan kísérletnek, amelyet az új magyar történetírás csak alapos kritikával használhat fel. Ráday iratainak kiadása ugyanis azt bizonyítja, hogy a forráspublikáció valóban tudományos színvonalának eléréséhez olyan előfeltételek szükségesek, amellyel a Ráday kötet összeállítói kétségtelenül rendelkeztek. Az okmányok olvasása, a historiográfiai és magyarázó jegyzetek, a lényeges kiválasztása a lényegtelenből és a kötet számos erénye mind arra mutat, hogy történettudományunk kiváló alkotással gazdagodott. Thaly pontatlan közlése, ötletszerű, egyoldalú válogatása helyett e kötet minden sorában céltudatosságot, tudományos gondosságot és széles ismeretekről tanuskodó felkészültséget találhatunk.

Ráday Pál iratainak az összegyűjtését és kiadását az tette indokolttá, hogy Ráday személyén túlmenően ezek az iratok éles fénnyel világítanak rá a szabadságharc mindeddig alig ismert politikai kérdéseire, Rákóczi államépítő tevékenységére, ezért lehetővé teszik a szabadságharc számos megoldatlan problémájának a kibontását. Ráday Pál, a fiatal középnemes, Rákóczi legbelsőbb embereként betekintést nyert e hősi korszak valamennyi fontos ügyébe, szoros kapcsolatot tartott fenn Európa nagy és kis államainak diplomatáival, szeme előtt nőtt naggyá a kuruc hadsereg, körülötte zsibongott a küzdelmes nyolc év sokezernyi szereplője. Ezért válhatott Ráday Pál iratainak a kiadása a Rákóczi szabadságharc egyik fontos dokumentációjává, a kuruckor beszédes tanújává.

Bár a kötet nem lép fel a teljesség igényével — ebben az esetben ugyanis a fejedelmi kancellária sokezernyi okmányát kellett volna magában foglalnia —, mégis a legfontosabb problémák helyes kiválasztása, a súlypontképzés szerencsés megoldása miatt maradéktalanul betölti feladatát. Több van e kötetben, mint amit az egyszerű cím takar!

A kiadvány legfontosabb tárgyi csoportjai a következők: diplomáciai, belpolitikai, katonai, gazdasági vonatkozású, béketárgyalási iratok, valamint Ráday családi levelezése és irodalmi jellegű munkái.

A számunkra legfontosabb katonai iratok tekintélyes helyet kaptak a kötetben és az egészen személyes jellegű okmányoktól eltekintve, úgyszólván alig van olyan szemelvény, amelyben katonai eseményeket, a kuruc és külföldi hadseregeket érintő megállapításokat ne találnánk.

Ráday önéletírásának közlése után pl. a kitűnően válogatott levelek a szabadságharc alapvető katonai problémáiba engednek betekintést, a kuruc mozgalom ellenállhatatlan lendületét érzékeltetik, a különböző osztályok magatartásáról beszélnek a szabadság hajnalán. A köznemesség csatlakozása és állásfoglalása a szabadságharc egész menetét meghatározó tényezővé vált, és ezért kell különös örömmel üdvözölni azt a kísérletet, ahogyan a szerzők — hacsak vázlatosan is — a köznemesség csatlakozásának gazdasági és osztályérdekből fakadó okait megvilágítják s a problémát a néptömegek oldaláról ábrázolják.

Kuruc csapat-parancsnokoktól Rádayhoz és viszont küldött levelek nemcsak ebben a fejezetben, de másutt is szerepelnek, bár nagyobb számban való közlésük sem okozott volna aránytalanságot a diplomáciai iratok kárára. Feltétlenül emelte volna a kötet értékét esetleg néhány olyan jobbágyinstanciának a közlése, amelynek elintézésében Rádaynak is szerepe volt. Persze a válogatás jellege miatt a harcoló csapatok vezetőinek és katonáinak levelei nem kaphattak elég súlyt a kötetben és ennek következménye az, hogy Ráday iratai csak másodkézből való forrásnak tekinthetők a szabadságharc szorosan vett katonai problémáinak, a hadműveleteknek és egyes összecsapásoknak a megismeréséhez.

Annál részletesebben foglalkozik viszont a kötet a kuruc hadsereg főparancsnokának, Rákóczinak hadszervező, fegyelmező és az anyagi ellátást érintő tevékenységével és ebben Ráday közvetlen szerepével. A magyarázó szövegek összefoglaló értékelést nyújtanak olyan bonyolult problémákról, mint pl. a szécsényi országgyűlésre elkészített, de nem tárgyalt katonai törvénykönyvről, a Mercurius Veridicus ex Hungaria című kuruc újságról, gazdasági intézkedésekről, stb. Igen sajnálatos, hogy a szerzők a hatalmas anyag átnézésekor egyetlen utalást sem találtak a szécsényi országgyűlésen fellépő rendi ellenállás olyan megnyilvánulásaira, amelyek a katonai problémák egyszerű elvetését megmagyaráznák, közelebb hoznák az ezzel nyilván összefüggő anatemizált szabályzat problémájának a megoldását. E szabályzattal kapcsolatban csak egy aggályunknak szeretnénk hangot adni: a sokoldalú bizonyítás ellenére sem vagyunk meggyőződve Ráday szerzőségéről, legalábbis az egyedüli szerzőségéről. Böckler munkájának Ráday kézjegyével ellátott példánya, a szécsényi szabályzat Ráday-fogalmazványa nem bizonyítja véglegesen a secretárius szerzőségét, csak azt, hogy Ráday is forgatta Böckler művét, illetve a szabályzat végső formába öntésében részt vett. Jogosnak látszik az a feltevés, hogy a komoly katonai tudásról tanúskodó szabályzat összeállításában főként mások tevékenykedtek. Feltevésünket bizonyíthatja az a szerzők által is megállapított tény, hogy Ráday nem nagyon ismerte — vonzalom hiányában — a katonaélet apróságait, pedig a szécsényi törvénytár a katonai gyakorlat nagy hozzáértést követelő szabályait állapította meg. Helyesnek tartjuk viszont, hogy a szerzők nem feledkeztek el e szabályzattal kapcsolatban is a kutatók figyelmét a megoldandó problémákra ráirányítani.

A másik, régen vitatott problémában, a Mercurius Veridicus megjelenésének, szerzőségének polémiájában is közeledik a kutatás a végső szó kimondásához. A kérdés szakavatott kutatójának, Esze Tamásnak az utóbbi években megjelent munkái szoros összefüggésbe hozhatók a Ráday kiadvány eredményeivel. A hadiújság katonai jelentőségét igazolja az, hogy egyes számait jórészt harctéri jelentésekből állították össze és így a hadiesemények leghivatottabb ismerői szólhattak a félhivatalos lap hasábjain a külföldi személyiségekhez. A Mercurius kérdés helyes és bizonyított megoldásáért nem lehet elég elismeréssel adózni e kötet munkatársainak is.

Közvetlen hatást gyakoroltak a szabadságharc katonai eseményeire Rákóczi Magyarország lakosaihoz és a világ népeihez intézett kiáltványai, amelyeknek zöme — kevés kivétellel — Ráday Pál fogalmazásában hirdette a küzdelem igazságosságát, a magyar nép, a kuruc hadsereg és Rákóczija célkitűzéseit. E publicisztikai iratokat a szerzők teljes egészükben Ráday szellemi alkotásainak tekintik, ami — ha kissé túlzó megállapítás is — sok igazat tartalmaz; Ráday éveken át nyögte a „Recrudescunt" sérelmeit, jól ismerte osztályának, de az egész magyarság-

nak is a multját. Mégis tudott volna-e Ráday Pál világgá kiáltani évszázados sérelmeket, lángragyújtani egyszerű kuruc katonákat Rákóczi, egy kuruc program nélkül? Nem akarjuk elvitatni Ráday Pál elévülhetetlen érdemeit, de azt hisszük, hogy a Rákóczi kiáltványok azért elsősorban csak Rákóczi alkotásai; a Rákóczitól távolálló nemesi öntudat, a stílus csiszoltsága, a szavakban rejlő kifejező erő, a kiáltványok művészi jellege kétségtelenül Rádayt dicsérik, de Rákóczi szavát repítik világgá. A Rákóczi kiáltványok eddig pontatlan közlésben, az idegen nyelvűek pongyola fordításban voltak csak hozzáférhetők, most egy kötetbe kerültek a már eddig kiadottak is számos irattal együtt, és katonai jelentőségükön túlmenően hirdetik a magyar nyelv szépségét, a magyar publicisztika kuruckori virágzását.

A publicisztikai iratok közül kiemelkednek az antiklerikális röpiratok: élükön a jezsuitákat leleplező Responsio áll, ami kétségtelenül Ráday fogalmazványa. Ostorozó kíméletlenséggel veti a jezsuiták szemére, hogy a rendbe felvett fiatalokból kiölik a szülők és a haza iránti szeretetet, hogy mindig saját hasznukat keresik, a politikai életet minden eszközzel kezükben akarják tartani, a lelkiismeret zsarnokai, akik minden szelet a saját vitorlájukba akarnak fogni, még az ellenkező irányút is. A jezsuiták és a Habsburg-ház célkitűzéseinek teljes azonulása a legélesebb állásfoglalásra ösztönzni Rádayt a jezsuiták ellen és a Responsióval együtt a magyar publicisztika antiklerikális hagyományainak legszebb alkotásai kerülnek ki tolla alól. Ezeknek az iratoknak, valamint a pápai udvar haladás ellenes állásfoglalásának a bemutatásával jó szolgálatot tesz a kötet nemzeti hagyományainak helyes felhasználásához.

Anélkül, hogy részletesen szólnánk a gazdasági természetű, a családi és irodalmi jellegű szemelvényekről, kissé behatóbban kell megvizsgálnunk a kötet diplomáciai vonatkozású anyagát. Már elöljáróban hangsúlyozni kívánjuk, hogy a szabadságharc katonai történetének tárgyalása a diplomáciai anyag alapos megismerése és feldolgozása nélkül csak meddő kísérlet maradhat. Ráday munkásságának megfelelően az iratok zömét a külföldi követségekkel, az európai uralkodók udvaraival folytatott levelezések, valamint a bel- és külpolitikailag egyaránt jelentős béketárgyalások dokumentációi alkotják. Ahogy erősödött a kuruc diplomáciai hálózat és kiterjedt Rákóczi külföldi összeköttetése, úgy szaporodott Ráday diplomáciai levelezése is. Kapcsolatot tartott fenn Rákóczi és saját nevében is a nyugati uralkodóknál akkreditált ügyvivőkkel, a portai követekkel, I. Péterhez küldött embereivel, a diplomáciai testülethez nem tartozó alkalmi követekkel és másokkal. Ráday irataink e kötetében a szerzők a kiterjedt hálózat valamennyi szálát kezükben tartják és diplomáciai vonatkozásban is a legértékesebb kuruckori kiadvánnyal gazdagítják történetírásunkat. Az eddigi diplomáciai forrásközlemények (Simonyi, Fiedler stb.) elsősorban Franciaország és a

nyugati közvetítő hatalmak irattermését mutatták be, és főként az ellenség oldaláról közelítették meg a szabadságharc külpolitikai problémáit. Ráday irataiban úgyszólván egész Európa megszólal és ami a legfontosabb, kuruc diplomaták okfejtésében ismerjük meg Rákóczi külpolitikai irányelveit, az úgynevezett szövetségesek valódi tevékenységét és a mediátorok (közvetítők) kétszínű aknamunkáját. Egy problémát azonban mégsem hagyhatunk szó nélkül. Bár a mediátorok és a rokonszenvező hatalmak „segítési készségét" maguk a levelek és a szerzői megjegyzések is leleplezik, néhány igen érdekes probléma megoldásával adósak maradnak. A porosz udvarral fenntartott kapcsolatokról és a porosz magatartás igazi arculatáról pl. főként Jablonski Dániel Ernest udvari prédikátor levelei tanúskodnak, őt azonban egyáltalán nem lehet úgy kezelni, mint, aki „szószólójává vált nemcsak királya előtt, de a világ protestantizmusa felé is a magyar szabadságharc ügyének... Jablonski mindvégig egyik fő támasza volt Rákóczi diplomáciájának." (145—146. old.) Véleményünk szerint a közölt iratok is azt bizonyítják, hogy Jablonski többet ártott, mint használt Rákóczi ügyének. Leveleinek alaphangja a következő: Magyarország számára egy kiút van: a császárral való megbékélés. (163. old.) A porosz király mediációját illetően ezt írja: nem illenék a király méltóságához, hogy ajánlkozzék s esetleg visszautasítsák. (220. old.) Mint igazi jóakarója a magyarságnak látja, hogy a magyarok már nem Magyarországért, hanem Rákócziért harcolnak. Legjobban azzal szolgálhatják hazájuk ügyét, ha méltányos békét kötnek. (557. old.) Hasonló hangnemben nyilatkozik valamennyi levelében. A leszerelő, destruktív állásfoglalás annál is inkább feltűnő, mert már a szabadságharc első hónapjaiban, a nagyszerű kuruc győzelmek idején pengeti a békekötés húrjait, tehát nem a későbbi vereségek vezették el ilyen következtetések levonásához. Érdekes, hogy a hazafi Ráday is észrevette Jablonski álnok céljait. 1705. márciusába ezt írja neki: Fájdalmas Magyarországra, hogy a világ az ellenkezőjét hiszi, s még ő, Jablonski is arra beszélné rá őket, hogy azokat az erőszakkal kicsikart törvénytelen megállapodásokat fogadják el, amik ellen fegyvert fogtak. (224. old.) Ráday másutt is szigorúan megfelel Jablonski, csak önös, porosz udvari érdekből táplálkozó ajánlataira. Általában nem lett volna helytelen tárgyalni azt, hogy mennyiben segítette vagy hátráltatta a kuruc ügy előrehaladását a mediátorok tevékenysége, hiszen már a kérdés vázlatos értékelése is sok hamis illuzió felszámolását segítette elő.

E megjegyzés persze nem érintheti a diplomáciai iratok közlésében, válogatásában és magyarázatában található számos új eredményt, amelyek egészében a kötet legnagyobb tudományos produktumai. Külön ki kell emelni azt a tárgyilagosságot, ahogyan a szerzők Ráday mellett a Rákóczi szabadságharc többi diplomatájának a megérdemelt helyét is

megtalálják, s munkásságukat a szabadságharc egészére gyakorolt hatásukban értékelik.

Különösen fájlaljuk azt, hogy az előszó hely hiányában sem tárgyalhatta Ráday Pál teljes élettörténetét. Míg a szabadságharc előtti és alatti tevékenységéről meglehetős részletességgel tájékozódhattunk, addig az 1711 utáni évekről csak egy rövid utalás említi, hogy Ráday a Szatmárt követő elnyomás idején — bár a megváltozott helyzetbe belelilleszkedett — a magyarországi protestánsok küzdelmét irányította a Habsburgok rekatolizációs törekvései ellen. Tudjuk, hogy 1711 után az állam és egyház viszonyát teljes összhang jellemezte, és a magyarországi protestánsok vallási harcának politikai súlya volt, ezért különösen érdekes lett volna a Rákóczi szabadságharc egyik köznemesi vezetőjének az új viszonyok közötti harci módszereit megismerni, az udvar felszólítására írt Descriptio-jától — amely kétségtelenül nem tartozik az ellenállás vonalába — az országgyűléseken tanusított ellenállásáig megtett útját végigkísérni.

A kötet számtalan erénye közül is első helyen kellett volna említenünk a mű tudományos apparátusát, szerkesztését és kivitelezését, mert e tekintetben is példamutató alkotás került történészeink kezébe. A szépen fogalmazott regeszták, a legkisebb részletekre is kiterjedő historiográfiai és értelmező jegyzetek a szerzők kiváló stílusáról, tudományos munkásságuk színességéről, példás lelkiismeretességéről tanúskodnak. A szerkesztés és ezenbelül a kötet nyomdatechnikai kivitelezése Benda Kálmán és Székely György munkásságát dicséri.

Ráday Pál iratainak közkinccsé tételével az Akadémiai Kiadó és mindazok, akik a mű megjelenését szorgalmazták, komoly szolgálatot tettek a magyar történetírásnak. Nem lehet nagyobb dicsérete egy alkotásnak, ha különös figyelemmel és érdeklődéssel várják mindenütt a folytatását, a második kötet megjelenését.

Tóth Gyula főhadnagy

LORD RUSSEL:

A HOROGKERESZT RÉMTETTEI

Szikra, Bp. 1955. 258 oldal.

Régóta várt, a napjainkban mind erősebben újjáéledő német militarizmus leleplezését hatékonyan szolgáló könyv jelent meg a világ számos országa után hazánkban is, Lord Russell „A horogkereszt rémtettei" című műve. Szerzője a második világháború után hosszabb ideig volt a németországi angol főparancsnok jogi tanácsadója. E minőségében foglalkozott a német háborús bűnösöknek az angol hadbíróságok elé került összes pereivel. Jelentékeny anyagot gyűjtött a német fasisztáknak az Atlanti-óceántól a Volgáig elkövetett véres gaztetteiről.

Lord Russell könyve már kéziratban jelentős politikai vihart keltett. Bizonyos óceántúli és angliai körök kétségbeesett kísérleteket tettek a könyv megjelenésének megakadályozására. A felettes hatóságokhoz kéziratban benyújtott mű tartalma miatt a lordkancellár és az angol külügyminisztérium válaszút elé állította Lord Russellt: vagy eláll könyve megjelentetésétől, vagy lemond állásáról. Lord Russell az utóbbit választotta, elvesztve ezzel jelentékeny nyugdíjjogosultságát, s kiadta könyvét.

„A horogkereszt rémtettei"-nek első kiadása szinte napok alatt elfogyott. Angliában azóta több kiadást ért el, de megjelent az Egyesült Államoktól Dél-Afrikáig és Ausztráliáig szinte valamennyi országban, magyarul is több kiadásban. A könyv, mint előszava mondja, „az egyszerű olvasót" akarja megismertetni „számos német háborús bűncselekmény igaz és pontos történetével." (8. o.) Mindjárt a bevezetés rámutat arra, hogy „a második világháború alatt... a németek olyan méretekben követték el háborús bűncselekményeiket, amelyekre nem volt példa a történelemben." (9. o.) Céljuk a megszállt területek lakosságának megfélemlítése és kifosztása volt, valamint a német hódítással és a náci uralommal szembenálló elemek kiirtása.

A fasizmus vadállati ábrázata 1933 és 1939 között Németországban mutatkozott meg; itt próbálták ki a nácik zsarnoki, emberirtó gépezetüket, midőn „megfélemlítéssel és kínzással, éheztetéssel és gyilkossággal" felszámolták „a rendszer ellenzőit." A Németországban szerzett tapasztalatot és gyakorlatot azután elterjesztették az uralmuk alá hajtott országokban, s ezzel „a megszállt Európa lidérces álmává és korbácsává váltak." (10. o.)

A bevezetés elmondja, hogy a nácik feljegyzései, leltárai, parancsai és egyéb írásos anyagai, melyek a győzelem után a szövetségesek kezébe kerültek, megcáfolhatatlan bizonyítékai a hadifoglyok tilalom alá eső dolgoztatásának, a rablásoknak, a gázzal végrehajtott kivégzéseknek, a túszok kivégzésének, a koncentrációs táborok lakóin végrehajtott kísérleteknek. E német alapossággal készített feljegyzések alapján világos, hogy a német főparancsnokság és vezérkar is felelős és vétkes az agresszív háború megtervezéséért és folytatásáért, a háborús bűncselekményekért; az egész emberiség ellen irányuló számtalan bűntettért. Nürnbergben a Nemzetközi Katonai Törvényszék ennek ellenére nem volt hajlandó e szerveket bűnösnek bélyegezni, de megállapította nagymérvű felelősségüket. „Hitler zsarnoki uralmának legfőbb eszköze azonban a náci párt vezetősége, a Gestapo, az SD, és az SS volt." (12. o.)

A könyv hét fejezetben részletesen ismerteti, hogyan készítették elő és hajtották végre a nácik a béke ellen irányuló merényleteiket, háborús bűntetteiket a német népen, a hadifoglyokon, a tengereken, a megszállt területeken, az uralmuk alá került országokból rabszolgamunkára Németországba hurcoltakon, és a koncentrációs táborokban. Mindezt nagyszámú fénykép és több hiteles rajz illusztrálja. A könyvet lapozgatva látjuk az oradouri templomban szénné égett holttesteket, a koncentrációs táborok borzalmait, a lengyel hadifoglyok ökölnagyságúra zsugorított fejét, a krematóriumokat, a tömegsírokat.

Az első fejezet részletesen ismerteti Hitler zsarnoki uralmának eszközeit. Mindennek gerince a náci párt volt, amely Hitlertől a néhány Reichsleiteren és tucatnyi Gauleiteren át a félmillió Blockwartig biztosította az egész birodalom kézbentartását. A Blockwart minden családról külön dossziét vezetett, s ezzel ellenőrizte, politikailag megfigyelte tömbjének lakosságát. Az SS, az SD, a Gestapo előbb Németországban „tette ártalmatlanná" az ellenzéket, majd a megszállt Európában vezette és szervezte a zsidók kiirtását, a megszállt területek munkásainak leigázását és elhurcolását, a túszok agyonlövését, a polgári személyek tömeges kivégzését és a szövetséges hadifoglyok kínzását és meggyilkolását, 1933 és 1939 között ezeket a szervezeteket az adott parancsok végrehajtása útján a háborúra képezték ki. „Üldözéssel, kínzással és a koncentrációs tábor állandó fenyegető rémével Hitler birodalmává tették Németországot. Arra számítottak, hogy háború esetén ugyanezekkel a jól kipróbált tökéletesített eszközökkel fogják leigázni azoknak az országoknak a lakóit, amelyeket a német csapatok megtámadnak és elfoglalnak." (15. o.)

Az SS (Schutzstaffel — védoszlop, a náci párt fegyveres szervezete) 1929-ben mindössze 280 tagot számlált, 1933-ban 52.000 főből állott, s a háború kitörésekor már 240.000 válogatott bandita tartozott a kötelékébe. Ez után következett az SD (Sicherheitsdienst — biztonsági szolgálat), mely a náci párt hírszerző és kémelhárító ügynöksége volt. A politikai rendőrség feladatát a Gestapo (Geheime Staatpolizei — titkos államrend-

őrség) látta el. E három szervezeten belül még különböző feladatokra kisebb szerveket állítottak fel. A Németországban megszerzett „gyakorlat" alapján az SS 1939 szeptemberében provokációkat készített elő Lengyelország ellen, Hitler augusztus 22-i beszéde alapján: „Lengyelország megsemmisítése van előtérben. A cél: elpusztítani mindent, ami eleven..." (18. o.) És az SS végrehajtotta a parancsot. 1939 szeptemberétől pusztított, gyilkolt, többmillió embert, hadifoglyokat és polgári lakosságot, válogatás nélkül. Utolsó feladata a koncentrációs táborok elpusztítása, a foglyok megsemmisítése volt 1945 áprilisában. Nem rajtuk múlott, hogy ezt a parancsot nem hajthatták végre, a háború gyors befejezése miatt.

A könyv részletesen ismerteti az SD és a Gestapo rémtetteit. Az SD tagjai végezték ki a túszokat, mészárolták le a zsidókat és a keleten megszállt területek lakosságának millióit. A szökött hadifoglyokat elfogatásuk esetén tarkólövéssel végezték ki Mauthausenben. Feladatuk közé tartozott az ejtőernyősök és a „commando raid"-ban (rajtaütésszerű támadás) résztvevő katonák elfogása és kivégzése is; de védelmüket élvezték azok a németek, akik elfogott szövetséges pilótákat lincseltek meg.

Az SS harmadik csoportját az agressziós háborúra kiképzett Waffen-SS Totenkopf Verbände (fegyveres SS halálfejes alakulatok) alkották. Tevékenységükről a nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék a következőket állapította meg: „Bizonyíték van arra, hogy bizonyos Waffen-SS osztagokban általános gyakorlat volt a fegyvertelen hadifoglyok megölése... a Waffen-SS egységei azonkívül részt vettek a megszállt területek polgári lakosságának tömeges meggyilkolásában és megkínzásában. A Waffen-SS osztagok felelősek a megszállt területeken végrehajtott olyan tömeggyilkosságokért és kegyetlenségekért, mint amilyenek az Oradour-sur-Glane-i és lidicei tömegmészárlás volt..." (26. o.)

A jövőbeni SS legényeket a Hitlerjugend tenyésztette ki. A Hitlerjugendben katonai kiképzés volt, melynek vezetőjük helyettesének szavai szerint azt kellett biztosítania, „hogy az ifjúság ugyanolyan természetességgel kezelje a fegyvert, mint a tollat." (28. o.).

A hitleri zsarnokuralom eszközeinek ismertetése után a könyv következő fejezete a hadifoglyokkal szemben elkövetett bűntettekkel foglalkozik. Az 1927 július 27-i genfi egyezményt félredobva, a hitleristák a hadifoglyokat „kegyetlenül bántalmazták és megkínozták, tilalom alá eső és veszélyes munkát végeztettek velük, »különleges kezelésre« átadták őket az SD-nek, eltűrték, hogy német polgári lakosok meglincseljék őket, koncentrációs táborokba zárták, szökési kísérlet esetén agyonlőtték, sőt megtörtént, hogy miután átadták fegyvereiket és megadták magukat, lemészárolták őket." (29. o.)

Az első, tömegméretekben végrehajtott hadifogoly mészárlást az SS-ek 1940. május 26-án hajtották végre az angol Norfolk ezred 2. zászlóaljának maradványain Franciaországban. Ez volt a „paradis-i mészárlás". 1944. december 17-én az ardennes-i offenzíva idején 129 amerikai

hadifoglyot gyilkoltak meg Belgiumban. Számos adat van a különböző kommandó alakulatok elfogott tagjainak szörnyű sorsáról is. A kivégzettek hulláit tartalmazó koporsókat a víz alatt „az általános gyakorlatnak megfelelően" felrobbantották, hogy nyomuk se maradjon. Voltak, akiket civilruhába öltöztetve végeztek ki tarkónlövéssel. — A hadifogoly táborokat 1943-tól a nagyvárosok közelébe, sőt e városok lakónegyedeibe telepítették, hogy így védekezzenek a nyugati légitámadások ellen. A légitámadások alkalmával lelőtt gépek ejtőernyővel kiugrott pilótáit nem védték meg a lakossággal szemben, sőt több helyen a rendőrök vagy a Volksturm agyonlőtte őket, „menekülési kísérlet" ürügyén. Az ilyen gyilkosságokba a Hitlerjugend tagjait is bevonták.

Hasonló sors várt elfogatás esetén a szökött hadifoglyokra, akiket rendszerint a Gestapo lőtt agyon. A Gestaponak adták át 1944. novemberében a hadifoglyok külön parancsban megjelölt kategóriáit is. Ezek a következők voltak:

1. Az újra elfogott szökött szovjet hadifoglyok.
2. Mindazok a fogoly szovjet tisztek, akik nem hajlandók dolgozni.
3. Azok a szovjet hadifoglyok, akiket a hadifogolytáborban működő SD rostáló különítmény (Einsatz-Kommando) külön kiszemelt.
4. Azok a hadifoglyok, akik olyasvalamit követtek el, hogy a tábor parancsnoka nem tartja magát illetékesnek megbüntetésükre.
5. Minden olyan hadifogoly, akire vonatkozóan a Wehrmacht főhadiszállása külön parancsot adott ki. (53. o.)

Az a tény, hogy az első három kategóriába szovjet hadifoglyokat soroltak, bizonyítja, hogy az elfogott szovjet katonákra és tisztekre sokkal rosszabb sors várt, mint az egyéb nemzetiségű hadifoglyokra. „... a kegyetlenség, amellyel a védtelen hadifoglyokat kezelték, a barbár középkor emlékét idézte fel. A németek a legvadabb kegyetlenséggel bántak foglyaikkal. Éheztették, a hosszú, kemény oroszországi télben a szabad ég alatt tartották, halálra dolgoztatták őket; sokezer hadifogollyal olyan munkát végeztettek gyakran ellenséges ágyútűzben, amely közvetlenül a hadműveletekkel volt összefüggésben; végül agyonlőttek minden fogságba esett politikai biztost és politrukot." (56. o.)

Hitler parancsának megfelelően a szovjet hadifoglyokat nyitott, csupán szögesdróttal körülvett táborokban őrizték. Szökési kísérlet esetén előzetes figyelmeztetés nélkül tüzeltek rájuk. A német főparancsnok szerint élelmezésük „a humanizmus helytelen értelmezését" jelentette. Mindenről Keitelnek az volt a véleménye, hogy „ez a háború egy ideológia megsemmisítésére irányul, ezért helyeslem és támogatom e rendelkezéseket." (57. o.)

Ugyancsak Hitler parancsára hoztak különleges rendszabályokat a politikai biztosok ellen, 1941 *márciusától* kezdve. A politikai biztosokat feltétlenül ki kellett végezni, s ezeket az utasításokat igazi német alapos-

sággal olyan módszerekkel hajtották végre, hogy „1941 szeptemberének vége felé az egyik német tábornok már azzal a panasszal fordult a Wehrmacht főhadiszállásához, hogy az utasítások végrehajtása akadályozza az előrenyomulást." (59. o.) Az előrenyomulást valójában az akadályozta, hogy e kegyetlenségek tudata a Vörös Hadsereg harcosait a végsőkig való ellenállásra sarkallta. Hitler parancsát az egész keleti fronton mindaddig tömegméretekben hajtották végre, amíg a politikai biztos üldözöttből üldözővé vált.

A nemzetközi egyezmények súlyos megszegését jelentette az is, hogy a németek a szovjet hadifoglyokat a fronton katonai jellegű munkára használták fel a hadtápnál és védelmi állások építésénél. A hadifoglyok megkínzására és tömegméretekben végrehajtott legyilkolására ugyancsak nagyszámú példa van a könyvben. Tula körzetében 140 hadifoglyot egy csűrben élve égettek el. Leningrád mellett 150-et robbanógolyóval lőttek agyon. Az oreli börtönben tartott hadifoglyok naponta 200 gramm kenyeret és 1 liter rothadt szójababból vagy dohos lisztből készült levest kaptak. Mivel a kenyeret is fűrészporral kevert lisztből sütötték, a napi élelemadag tápértéke legfeljebb 700 kalória volt. Az éhezés okozta legyengülést még növelte az, hogy a hadifoglyoktól elvettek minden használható ruhadarabot, elsősorban a bakancsokat. Akik még ezek után is életben maradtak, azokat zárt vagonokban, élelem és víz nélkül, koncentrációs táborba vitték. Az ilyen vonatokon szállítottak közül a többnapos úton rengetegen elpusztultak. Volt eset, hogy egy 30 vagonból álló szerelvényen a megérkezéskor egyetlen élő embert sem találtak, hanem 1500 holttestet.

Könyve harmadik fejezetében Lord Russell a nyílt tengeren elkövetett háborús bűntetteket ismerteti. A tengeri hadviselést az 1930. évi Londoni Tengerjogi Egyezmény 22. cikkelye olymódon szabályozta, hogy kereskedelmi hajót elsüllyeszteni csak utasainak, személyzetének és okmányainak biztonságba helyezése után lehet, de a mentőcsónakok *nem* tekinthetők biztonságos helynek. Kivételt képez, ha az illető hajó felszólításra nem áll meg, vagy ellenszegül az átkutatásnak. — E szabályokat a hitlerista haditengerészet és a légierő sohasem tartotta be. 1939. szeptember 3-án, 12-órával a Németország és Anglia hadiállapotba lépésének kimondása után az U—30 jelzésű tengeralattjáró elsüllyesztette az Athenia gőzöst, melynek utasai közül 100-an életüket vesztették. Ettől kezdve a fasiszta tergeralattjárók nemcsak az ellenséges, de a semleges hajókat is rendszeresen figyelmeztetés nélkül torpedózták meg. Az elsüllyesztett hajók utasainak és legénységének megmentésére nem hogy kísérleteket nem tettek, de az Egyesült Államok hadbalépése után a tengeralattjárók arra is utasítást kaptak, hogy — mint Hitler mondotta a japán nagykövetnek — a torpedó kilövése után felemelkedve a mentőcsónakokat is süllyesszék el. Ennek megfelelően azután, például az U—852. tengeralattjáró parancsnoka 1943. március 13-án az Atlanti-Óceánon a

Peleus nevő görög hajó elsüllyesztése után a mentőcsónakokat géppuskával lőtte, a legénység pedig kézigránátokat dobált a Peleus életben maradt tagjai közé. Számos hasonló eset felsorolása után Lord Russell megállapítja: az ilyen hadihajók „valójában undorító gyilkosságot követtek el." (85. o.)

„A horogkereszt rémtettei"-nek egyik legterjedelmesebb fejezete „Kegyetlenkedések és tömeggyilkosságok a megszállt területeken" címet viseli. A hágai konferencia 1907-ben elfogadta „A szárazföldi hadviselés törvényeire és szokásaira vonatkozó hágai rendelkezéseket". Más nemzetközi egyezményekhez hasonlóan a németek e cikkelyeket is semmibe vették. Nem a hágai egyezményhez, hanem Göring utasításaihoz tartották magukat. Göring 1942 augusztusában a német megszálló hatóságok vezető tisztviselőinek értekezletén kijelentette: „Isten a megmondhatója, hogy Önöket nem azért küldték a megszállt területekre, hogy a vezetésük alá került népek jólétét mozdítsák elő, hanem azért, hogy az utolsó cseppig préseljenek ki belőlük mindent, s ezáltal biztosíthassuk a német nép életét. Ezt várom én az Önök erőfeszítéseitől. Ennek az idegen népekről való folytonos gondoskodásnak most már egyszersmindenkorra véget kell érnie. Nem érdekel engem, ha az Önökre bízott népek éheznek." (87. o.)

Göring ez utasításának lényegéből következett a lakosság megfélemlítése. Franciaországban, valamint a többi fasiszta uralom alá került országban a hitleristák ezerszám végezték ki a túszokat. 1941 szeptemberében Keitel aláírásával külön rendelet jelent meg valamennyi megszállt ország német katonai parancsnoka számára, a háború egész tartamára. A Szovjetunióra vonatkozólag ez a rendelet kimondta, hogy minden egyes meggyilkolt német katona halálának megtorlásául 50—100 kommunistát kell kivégezni. — A túszok kivégzése azonban nem érte el célját; nem elrettentésül szolgált, hanem gyűlölettel töltve el a nép valamennyi rétegét, mégjobban fokozta a megszállók elleni elkeseredést. Lord Russell ebben a fejezetben ismerteti — más mészárlások mellett — a nácik két legemlékezetesebb háborús bűntettét, a csehszlovákiai Lidice elpusztítását és lakói nagy részének legyilkolását, valamint a franciaországi Oradour-sur-Glane lakóinak borzalmas sorsát. Lidicét 1942. június 9-ről 10-ére virradóan pusztították el, megtorlásul Heydrich cseh-morvaországi német helytartó haláláért. A falu valamennyi felnőtt férfilakosát kivégezték, a 73 éves tisztelendővel egyetemben. A nőket részben kivégezték, részben koncentrációs táborba szállították; a gyermekeket szintén vagy koncentrációs táborokban pusztították el, vagy Németországba vitték nevelésre, ahol nyomtalanul eltüntek. A falut azután kifosztották, felgyújtották, teljesen lerombolták, majd a helyet felszántva szögesdróttal vették körül, „hogy örökké kopár pusztaság maradjon, figyelmeztetőül a csehek számára." (100. o.)

Franciaországban a hitleristák a könyv adatai szerint, több mint 29.000 túszt végeztek ki. A vérengzés 1944-ben öltött minden előzőt felül-

múló méreteket, különösen a normandiai partraszállás után, amikor a maquis-k (francia partizánok) tevékenysége már az egész országot átfogta. A nép ellenállásának letörésére Franciaország középső és délnyugati része ellen a németek a „Das Reich" SS páncélos hadosztályt küldték, megtorló intézkedések végrehajtására. E hadosztály egyik különítménye 1944. június 10-én Oradourba érkezett. Azonnal összeterelték az egész lakosságot. A férfiakat csűrökben lőtték agyon, a nőket és gyermekeket pedig a templomban élve elégették. „Az ártatlan emberek százainak ilyen módon való legyilkolása . . . az emberiesség meggyalázását jelentette, és amikor a részletek ismertekké váltak, borzalommal töltötték el az egész civilizált világot." (117. o.) A rémtett időpontjában a francia ellenállási mozgalom egyetlen tagja sem tartózkodott Oradourban, de még a környékén sem, és így a falu másfélezer lakosa teljesen ártatlanul halt meg azért a támadásért, amelyet a németek ellen Oradourtól 50 kilométernyire követtek el.

A következő oldalak a Kesselring táborszernagy (akkor olaszországi német főparancsnok, ma a nyugatnémet újrafelfegyverzés egyik vezetője) parancsára elkövetett olaszországi vérengzéseket ismertetik, majd a lengyelországi háború bűntetteket. A Szovjetunió lakossága elleni leigázó módszereket az 1941 május 13-án kiadott Barbarossa-rendelet tartalmazta. „A parancs kimondotta, hogy az ellenséges ország polgári lakosai által elkövetett állítólagos támadásokat könyörtelenül számolják fel; a támadások *gyanúsítottjainak* sorsa felett egy tiszt dönt: tőle függ, agyonlövik-e őket vagy sem, és kollektív megtorlást kell alkalmazni az olyan helységek ellen, ahol partizántámadások zajlottak le." (133. o.)

Szinte le sem lehet írni azokat az elképzelhetetlenül aljas bűntetteket, melyeket a németek az ideiglenesen uralmuk alá került szovjet területeken az aggastyánok, asszonyok és gyermekek ezrei ellen elkövettek. A náci katonát ezekért — Hitler egyik külön parancsa értelmében — nem lehetett hadbíróság elé állítani, nem lehetett ellene fegyelmi eljárást indítani. A német parancsnokok e parancsokat továbbítva, maguk is ennek megfelelő utasításokat adtak ki. Von Manstein június 12-én elrendelte, hogy könyörtelenül járjanak el „a bolsevik felbújtók, a franktirőrök, a szabotálók és a zsidók ellen". (138. o.) A német katonai vezetők ilymódon felszítva a legénység legaljasabb ösztöneit, előre engedélyt adtak nekik a lakossággal szemben bármiféle bűntett elkövetésére. Az ilyen felhatalmazások alapján a német katonák rendszeresen élő gyermekeket használtak célpontul lőgyakorlataikhoz; — a leányokat és asszonyokat ezrével hurcolták el aljas ösztöneik kielégítésére. Volt olyan német tizedes, aki egymaga több mint 1000 ember agyonlövésével dicsekedett. (140. o.)

Ezek a borzalmak legfokozottabban a janówi megsemmisítő táborban voltak meg, ahol az egyik őr fogadásból egyetlen fejszecsapással kettéhasított egy 10 éves fiút. A táborparancsnok „agyaggalamblövő" gyakor-

lataihoz kis gyermekeket dobáltatott a levegőbe. Kilencéves lánya az őrült szadizmus láttán tapsolva kérte apját, hogy folytassa.

„Ilyen atrocitásokat követtek el a nácik a megszállt területeken; az elmondottakkal azonban még a felszínét is alig érintettük az egész anyagnak. A végeredmény tizenkét millió gyilkosság volt". (143. o.)

A 12 millió meggyilkolt között vannak a rabszolgamunkára Németországba hurcolt és elpusztult külföldiek, a koncentrációs táborok áldozatai, valamint a kivégzett több mint 6 millió zsidó, az európai zsidóság kétharmada, mint arról a könyv következő fejezeteiből értesülünk. 1941 és 1945 között több mint ötmillió külföldi munkást hurcoltak Németországba rabszolgamunkára. Közülük igen sokan nyomtalanul eltűntek. Lengyelországból már a kezdetben egymillió munkásra számítottak, 1942-ben Ukrajnából kétmillióra. A Szovjetunió megszállt részein a nácik szabályos embervadászatot folytattak, mert a rabszolgamunkásokért indított ismételt hajsza emberhiányra és a polgári lakosság ellenállásának fokozódására vezetett. Az embervadászat méreteire jellemző, hogy az ötmillió munkásból, mint azt a német teljhatalmú munkaügyi megbízott, Sauckel maga bevallotta, még 200.000 sem ment önként Németországba. A munkásokat szállító szerelvények teljesen azonosak voltak az orosz hadifoglyokéval: zárt tehervagonok, élelem és víz nélkül.

Ellenállásra találtak a nácik a franciaországi munkások toborzásánál is, jóllehet az áruló vichyi kormány mindenben a kezükre dolgozott. A munkások ellenálltak, mert nem akartak a német hadiiparban dolgozni éhbérért, elviselhetetlen körülmények között. Visszafelé nem volt út: aki nem bírta tovább az éhezést, a hideg barakokban a papírzsákkal való takaródzást, az a dachaui krematóriumba került. Ha a táborban valamelyik munkásnőnek gyermeke született, az anyának 14 nap múlva már dolgozni kellett, a csecsemő pedig „gyermekotthonba" került, ahol a halálozási arányszám csaknem 100%-os volt.

A munkástáborokban is ezerszám pusztultak az emberek, de még elviselhetetlenebb sorsa volt a koncentrációs táborok sokmillió lakójának. A 12 millió férfi, asszony és gyermek közül legalább nyolcmillió a koncentrációs táborokban pusztult el. Ezekbe a táborokba kerültek a zsidók, a szovjet hadifoglyok, a partizánok, a munkaképtelenné vált kényszermunkások, a szövetséges rohamcsapatok elfogott tagjai, és mindazok, akiket a nácik a hitleri „ezeréves birodalom" megalkotása során „felszámolásra", tehát gázkamrákban való kivégzésre ítélték. A könyv részletesen ismerteti a legnagyobb koncentrációs táborokat: a mocsarak közé telepített auschwitzi haláltábort, melynek kapuján az „Arbeit macht frei" (a munka szabaddá tesz) felirat valójában azt takarta, hogy itt hárommillió embert végeztek ki; a belsenit, ahol az utolsó hónapokban a foglyok éhségükben kannibalizmusra kényszerültek; a Hitler parancsára létrehozott buchenwaldit, „a demokrácia újabb vesztőhelyét"; Dachaut, ahol az orvosok a kísérleteket tengerimalacok helyett embereken végezték;

Neuengammet, ahol 37.000 embert gyilkoltak meg; és Ravensbrücköt, ahol élve dobálták a foglyokat a halottégető kemencébe. Ebben a koncentrációs táborban válogatott hóhérok kínozták és gyilkolták a felügyeletük alatt álló, hatalmukban lévő foglyokat. Ide, és a hasonló táborokba hurcolta a Gestapo azok tízezreit, akik nem voltak hajlandók együttműködni az agresszorral, vagy valamiféle ellenállást tanúsítottak a hódító Herrenvolkkal (felsőbbrendű néppel) szemben. Az ilyen táborokba kerülteknek csak kis része maradt életben, testben és lélekben megrokkanva, többségüket elpusztították a szadista hóhérok, akik a Gestapo különleges, a tarkónlövéstől az orvosi injekciókig sokmindent magukban foglaló módszereivel kínozták halálra áldozataikat. A könyvben egész sora vonul fel az emberiség olyan rémeinek, mint a ravensbrücki tábor „politikai osztályának" sokszoros gyilkos vezetője, aki — barátai állításai szerint — egy csigát sem tudott eltaposni, s anyósa kanáriját gyengéden temette el egy rózsabokor alá. (209. o.)

A könyv utolsó fejezete arról szól, hogyan „oldották meg véglegesen" a nácik a zsidókérdést. E „megoldás" előkészítésére Hitler hatalomrajutásától kezdve Németországban antiszemita hajszát rendeztek. 1938-tól állandó pogromokat csináltak, zsinagógákat gyújtottak fel, kifosztották a zsidó üzleteket. Gettókat létesítettek, és a zsidókat a hatágú sárga csillag viselésére kényszerítették. 1939-től kezdve a hitleristák a zsidók kiirtására vonatkozó tervüket európai méretekben kezdték megvalósítani, különféle módszerekkel. A varsói gettó 400.000 lakosát 1943 áprilisában és májusában megsemmisítették. A balti államokban pogromokat rendeztek, melyek során 1941-ben Litvániában és Lettországban 130.000 zsidót gyilkoltak meg. A Szovjetunió elfoglalt területeire „Különleges Akció Csoportok"-at küldtek, amelyek azután tömeges kivégzéseket hajtottak végre. Szimferopolban egyetlen alkalommal 10.000 zsidót likvidáltak. Idővel külön e célra létesített megsemmisítő táborokba szállították a zsidókat, ahol azután gázzal gyilkolták meg őket. Auschwitzban 1944 nyarán a fasiszta táborparancsnok beismerése szerint 40.000 magyar zsidót gyilkoltak meg.

Könyve végén Lord Russell, összegezve az elmondottakat, ezeket írja: „Aki sohasem hallotta a falu utcáin a német csizmák dobogását, vagy ajtaján a Gestapo dörömbölését, aki sohasem látta, mint lőnek agyon a piactéren barátai és szomszédai közül ötvenet megtorlásul egyetlen német katona ellen elkövetett merényletért, akinek nem hurcolták el otthonából éjnek idején fiait, leányait, hogy azután soha több ne lássa őket viszont — az mindezt nyilván hihetetlennek és elképzelhetetlennek találja." (254. o.)

A horogkereszt ezen rémtetteiért szinte kivétel nélkül felelősek a mai nyugatnémet revansista katonai vezetők, akik a külföldi imperialista körök támogatásával kibújtak a megérdemelt büntetés alól. Az emberiségnek ezek az elvetemült ellenségei ma újra fegyvert kapnak a kezübe, és

arra készülnek, hogy megismételjék mindazt, amit a második világháború idején tettek, amikor „akárcsak a sorozatgyártást valamely iparágban, úgy szervezték meg a gyilkosságokat...!" (169. o.)

Akkor, tizenegynéhány évvel ezelőtt, a népek még nem tudták megakadályozni a hitlerista fenevadak rémtetteit, mert nem gyűlölték eléggé a fasizmust, nem is ismerték eléggé vadállati ábrázatát, nem tudták, mi vár rájuk, így nem fogtak időben össze ellene. Ma, az a törekvés, mely e rémtettek felújítására, sőt kiszélesítésére törekszik, a békeszerető emberiség mindinkább erősödő, napjainkban ragyogó sikereket elérő ellenállásába ütközik. Ezt az ellenállást, a világ tőkés körei által támogatott fasiszta barbárság megismétlődése ellen világméretekben folyó harcot segíti és növeli ez a könyv is, Lord Russell műve.

B. J.

A NÜRNBERGI PER VÁDBESZÉDEI

Budapest, Szikra 1955. 198 oldal.

A világ dolgozó milliói már hosszú idő óta igyekeznek kikényszeríteni, hogy az államok kormányai a lehetőségekhez képest korlátozzák a háborúk borzalmait. A második világháború alatt a fasiszta barbárok felrúgtak minden etikai és nemzetközi szerződésekbe foglalt szabályt s esztelen és szörnyű pusztításokkal a civilizáció legkiemelkedőbb eredményeit veszélyeztették. A háborút a fegyveres erők vívták, de cselekményeiknek elrendelői és végrehajtói egyes személyek voltak, akiknek felelősséget kellett vállalniok az állam nevében és annak megbízásából végrehajtott tetteikért.

Az emberiség százmillióinak követelését fejezte ki a Szovjetunió, midőn ragaszkodott ahhoz, hogy a világháború során elkövetett szörnyű bűntettekért felelős személyeket állítsák bíróság elé. A Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia már 1943. október 30-i deklarációjukban ünnepélyesen figyelmeztették a „hitlerista hunokat" az elkerülhetetlen megtorlásra, 1945. június 5-i deklarációjukban pedig Franciaországgal együtt hitet tettek elhatározásuk mellett, hogy a bűnösöket kérlelhetetlenül átadják az igazságszolgáltatásnak. 1945. augusztus 8-án a négy szövetséges nagyhatalom Londonban egyezményt írt alá „a tengely európai háborús főbűnöseinek üldözése és megbüntetése"' tárgyában.

A londoni egyezmény nagy jelentősége az, hogy első ízben hoztak létre olyan nemzetközi bíróságot, mely hivatva volt ítéletet mondani a nemzetközi jog rendelkezéseinek megsértésével elkövetett bűncselekmények legfőbb részesei ellen.

A háborús főbűnösöket a londoni egyezmény alapján létrehozott Nemzetközi Katonai Bíróság elé állították, amely a megegyezéssel elfogadott Szabályzat elvei szerint működött. A bíróság a négy szövetséges nagyhatalom által kiküldött bírákból állt. A nürnbergi Nemzetközi Katonai Bíróság Szabályzata, mely a védelem szabadságát és jogait a legteljesebb mértékben biztosította, három csoportra osztotta azokat a bűncselekményeket, amelyeknek elkövetőit üldözte:

1. „Béke elleni bűncselekmények." (Támadó, azaz nemzetközi szerződésekbe és megegyezésekbe ütköző háború előkészítése, kirobbantása, valamint az erre irányuló szövetkezés.)

2. „Háborús bűncselekmények." (A hadviselés törvényeinek, szokásainak és az erre vonatkozó nemzetközi egyezményeknek a megsértése.)

3. „Az emberiség elleni bűncselekmények." (A polgári lakosság lemészárlása, rabszolgasorsra vetése, deportálása, faji vagy politikai okokból történt üldözése, stb.)

A Nemzetközi Katonai Bíróságnak azonban nemcsak a náci háborús főbűnösök ügyében kellett ítéletet hoznia, hanem működési Szabályzata előírásai szerint döntenie kellett a felett is, hogy azok a szervezetek vagy csoportok, amelyekhez valamely vádlott tartozott, egészükben is bűnösöknek tekintendők-e? A bíróság a bizonyítékok alapján bűnösnek nyilvánította a náci párt vezetőségét, a Gestapót, a pártvédő osztagokat, stb; ezek tagjai ellen minden országban automatikusan meg lehetett indítani az eljárást. A nürnbergi per folyamán többezer írásbeli és száznál több szóbeli tanúvallomást hallgattak meg s a hónapokig tartó bizonyító eljárás után a bíróság tizenkét vádlottat kötél általi halálra, hármat életfogytiglani fegyházra, négyet pedig hosszú fegyházbüntetésre ítélt.

Betelt a népek igazságszolgáltatása és ítéletet mondtak, a történelemben először, a bűnös háború kirobbantói és folytatói, az emberiség ádáz ellenségei felett.

Ennek a nagyjelentőségű pernek a vádbeszédeit adta ki most egy kötetben a Szikra Könyvkiadó. Amikor e könyvet lapozzuk, szemünk előtt sorra elevenednek meg az elmúlt világháború lelkiismeretlen és bűnös kirobbantóinak gaztettei. Elénk tárul, hogy a náci párt vezetői már uralomrajutásuk percében, sőt már azt megelőzően, a háború előkészítésén dolgoztak. Vétkes uralmuk első pillanatától ádáz és embertelen módon üldözték azokat az erőket, melyek galád terveik útját állhatták volna.

A négy nagyhatalom főügyészeinek vádiratai általában a már említett hármas csoportosításban tárják fel a náci gonosztevők bűneit.

Az agresszív háború ideológiai előkészítését a náci párt vezetői már korán megkezdték. „Az új urak rétegét" akarták megteremteni, amely nem ismeri a „sajnálkozás erkölcsé"-t, amely elég erős, hogy hatalmát megvédje a „nagy tömegek fölött". Azt hirdették, hogy a győztestől nem kérnek számon semmit, tehát gond nélkül rúghatják fel a megkötött nemzetközi szerződéseket és hajtják végre vadállati ösztöneik diktálta terveiket. Egymás után szegték meg ünnepélyesen vállalt nemzetközi kötelezettségeiket. Már azzal, hogy tudatosan agresszív háborúra készültek, megsértették a Briand-Kellog-paktumot — melyet, mint a vádbeszédek egyöntetűen hangoztatták, a modern nemzetközi jog egyik alkotóelemének kell tekinteni — és melynek aláírói, Németország is, ünnepélyes fogadalmat tettek, hogy a nemzetközi konfliktusok megoldási eszközei közül száműzik a háborút. A nemzetközi szerződések megkötésével azt a célt kívánták elérni — miként ezt Hartley Schawcross, Nagy-Britannia főügyésze hangoztatta —, hogy a kiszemelt áldozatot hamis biztonságérzetbe ringassák. „Ez fokozatosan annyira sémává lett, hogy

ha Ribbentropp vádlott valamelyik államnak azt ajánlotta, kössön megnemtámadási szerződést Németországgal, az majdnem mindig azt jelentette, hogy Németország meg akarja támadni az illető államot." A fasiszta Németország vezetői az Ausztriával kötött szerződést arcátlanul megszegve 1938-ban fegyverrel kényszerítették ki az Anschlusst. Néhány hónappal korábban tett ígéretük ellenére, megszüntették Csehszlovákia állami önállóságát. A locarnoi egyezmény megsértésével követeléseket támasztottak Lengyelországgal szemben, majd hadüzenet nélkül megtámadták. Semmibe vették más országok semlegességét és a semlegességi jogok megsértésével, békés szándékaik ünnepélyes és ismételt kinyilatkoztatásai ellenére, orvul lerohanták Dániát és Norvégiát, Hollandiát és Luxemburgot, majd betörtek Jugoszláviába és Görögországba is. A Szovjetunióval kötött megnemtámadási egyezményt, melynek megszegésére — az okmányok bizonysága szerint — aláírása pillanatától készültek, hitszegő módon megsértve, hadüzenet nélkül szovjet földre rontottak. A náci vezetők az agresszív háborúban nem voltak egyedül, mert szövetségest kerestek és találtak a fasiszta Olaszország és az imperialista Japán kormányköreiben, akikkel szövetkezve robbantották ki és harcolták végig bűnös, pusztító háborújukat.

„Miután a fasiszta Németország hitszegő támadást készített elő és hajtott végre a szabadságszerető népek ellen — mondotta R. A. Rugyenko, a Szovjetunió főügyésze — a háborút a militarizált banditizmus rendszerévé változtatták."

A náci gonosztevők semmibe vették a háború szabályait rögzítő nemzetközi egyezményeket. Alávaló módon kegyetlenkedtek a szövetséges hatalmak hadifoglyaival, agyonlőtték vagy a lakosság legaljasabb elemeit biztatták arra, hogy koncolják fel őket. R. A. Rugyenko okmányokkal bizonyította be, hogy „a Vörös Hadsereg katonáival és tisztjeivel szemben elkövetett bestialitások nem véletlen esetek", hanem szándékosan kitervelt gonosztettek cinikus végrehajtását jelentették. R. H. Jackson, az Egyesült Államok főügyésze is hangsúlyozta, hogy „az ellenséggel való kegyetlen bánásmód náci módszerei az Oroszország elleni háborúban érték el csúcspontjukat." A szovjet hadifoglyokat nem a hadsereg, hanem a Gestapo és az SS ellenőrzése alá helyezték. A „táborokban" télen-nyáron szabad ég alatt tartották őket, élelmükről nem gondoskodtak, orvosi ellátást nem nyújtottak nekik. Az ily módon megszervezett „természetes" halandóságot azonban nem tartották elegendőnek: a táborokban gyűjtött szovjet hadifoglyok tízezreit végezték ki. R. A. Rugyenko számos okmánnyal bizonyította ezt; így pl. „a vinnyicai táborban az úgynevezett „szűrés" után mindössze 25 „gyanús" személy maradt".

Az elvetemült gonosztevők szándékos kegyetlenséggel, a kultúra és civilizáció ellenségeihez méltó módon rombolták le a védetlen városokat és falvakat és tették pusztasággá a megh6dított területeket. R. A. Rugyenko több olyan okmányt tárt a bíróság elé, amelyben a

náci bűnözők „tudományos" alapossággal dolgozták ki a pusztítás módszertanát. Az egyik okmány pl. hangsúlyozza, hogy a „Führer elhatározta, hogy Pétervárat eltörli a Föld színéről...", de parancsot adott Jodl Moszkva elpusztítására is. François de Menthon, Franciaország főügyésze vádbeszédében idézte egy náci katonatiszt naplóját Oradour-sur-Glane elpusztításáról: „Oradour egész férfilakosságát agyonlőttük. A nők és gyermekek a templomba menekültek. A templomot felgyújtottuk." — írja le a napló a védtelen lakosság, asszonyok és gyermekek elleni dicső „hadműveletet."

A fasiszták letaroltak, elraboltak mindent, ahová lábukat betették. R. H. Jackson vádbeszédében kifejtette, hogy „a szóbanforgó rablást nem lehet a csapatok fegyelmezetlenségével, vagy egyszerűen az emberi természet gyengeségével magyarázni. A németek megszervezték, jóelőre megtervezték, elrendezték és törvényesítették a rablást is, úgy, ahogy általában mindent megszerveztek; majd gondosan összeállított beszámolót írtak, hogy bebizonyítsák: íme az adott körülmények között mindent elkövettek, a rablás legalaposabb végrehajtása érdekében."

1943 április 7-ig 2775 láda műkincset raboltak el és szállítottak Németországba a megszállt területekről. Csak a Franciaországból elrabolt fizetési eszközök összege 745 milliárd frankot tett ki. R. A. Rugyenko bebizonyította, hogy a náci rablási düh a szovjet területeken érte el felsőfokát. „A támadó német csapatokkal nyomultak előre a hadsereg gazdasági osztályának csapatai, amelyeknek az volt a feladatuk, hogy összeírják a gabonakészleteket, jószágot, tüzelőanyagot és egyéb vagyontárgyakat." Rosenberg kijelentette 1942. augusztusában: „Munkánknak az a célja, hogy az ukránok Németország számára dolgozzanak, és nem azért vagyunk itt, hogy ezt a népet boldogítsuk. Ukrajna megadhatja nekünk azt, amiben Németország szűkölködik. Ezt a célt el kell érnünk, tekintet nélkül a veszteségre". E cél érdekében vandál pusztítást vittek végbe a Szovjetunió megszállt területein, ahol rövidesen, a náci hivatalos szervek jelentése szerint is, éhhalál fenyegette a népet, mert az élelmiszerfejadagokat oly alacsonyra szabták, „hogy még a létfenntartásra sem elegendők és csak egy rövid időre biztosítják a minimális táplálékot" — olvasható a Rosenberg-minisztérium jelentésében.

A nácik vadállati kegyetlenségének legaljasabb tettei közé tartozik a békés polgárok százezreinek és millióinak legyilkolása. Nyomban Hitler uralomrajutása után megszervezték a buchenwaldi, majd 1934-ben a dachaui koncentrációs táborokat, ahol eleinte a német nép legjobbjait pusztították el tervszerűen. E táborokat követték az auswitzi, majdaneki, lettországi, bjelorussziai, ukrajnai haláltáborok, ahová elhurcolták Európa lakosságának százezreit. E táborokban hajtották végre a meghódított és rabigába hajtott népek legjobb, legöntudatosabb elemeinek fizikai felszámolását. Jól jellemzik a fasiszta terveket Bormann feljegyzései: „Meg kell semmisíteni a lengyel értelmiség minden

képviselőjét...“ E haláltáborok borzalmairól, százezrek gázkamrákban történt kivégzéséről, élő embereken, vadállati kegyetlenséggel végzett „tudományos“ kísérletekről, melyeket a vádiratok is felsorolnak, már sokat hallottunk és olvastunk azóta. Többezer volt auswitzi fogoly felhívása a nemzetközi közvéleményhez pl. ismertette, hogy „az 1500 főnyi transzportokból átlagosan 1200—1300 rögtön gázkamrákba került.“ François de Menthon megkísérelte, hogy adatokat hozzon a nyugati országokból elhurcolt férfiak és nők számáról. Ekkor még megközelítő pontosságú adatok sem álltak rendelkezésre, de a francia fővádló bebizonyította, hogy a legalább 250.000 francia deportált közül csak mintegy 35.000 tért vissza a náci haláltáborokból. A varsói gettó elleni „hadművelet“ során, mint Stoop SS-tábornok jelentéséből kitűnik, a Waffen-SS csapatok 56.065 embert „fogtak el“ és végeztek ki. A szovjet néppel szemben alkalmazott „tisztogatási“, „szűrési“, stb. rendszabályokra külön parancsokat adtak ki. R. A. Rugyenko a Rendkívüli Állami Bizottság vizsgálatai alapján kimutatta, hogy többszázezer szovjet állampolgárt gyilkoltak meg e táborokban és egyedül a lisznyeci erdőben a hitleristák 200.000 embert lőttek agyon.

A deportáltakon kívül a nácik többmillió férfit, nőt és gyermeket hurcoltak el rabszolgamunkára. Különösen sok volt a Szovjetunióból „toborzott“ munkások száma. 1942-ben Hitler utasítást adott, hogy „a rendkívül elfoglalt német parasztnők hatékony tehermentesítése érdekében 400.000—500.000 válogatott, egészséges, erős lányt“ szállítsanak Németországba a „keleti területekről.“ Sauckel feljegyzései szerint tervbevették, hogy a továbbiakban a „keleti“ munkások millióit fogják elhurcolni. A „toborzás“-okon összeterelt embereket vagonokba zárva, kiéheztetve szállították el és a legnehezebb munkára fogták őket. R. H. Jackson és Francois de Menthon is bőven tárgyalták beszédükben a nácik rabszolgamunka rendszerét. Lengyelországból pl. 1,800.000 munkást „küldtek“ Németországba. Összefogdosták a 10—14 év közötti orosz gyermeket is; erre Rosenberg adott parancsot: „A komandónak továbbá az a megbízatása, hogy használható 10—14 éves fiatalokat szállítson a birodalomba... A Führer kívánsága, hogy ez a tevékenység még inkább fokozódjék“. Francois de Menthon pontos számadatokat hozott fel a Németországba deportált nyugateurópai munkásokról és bebizonyította a náci vezetők beismerése alapján, hogy Németországban 1944. március elején „ötmillió külföldi munkás tartózkodott s ezek közül 20.000 ember jelentkezett ténylegesen önként.“ Ehhez járultak azok, akik saját országukban dolgoztak Németország szükségleteire, ezek száma már 1942-ben 330.000 volt.

Az elhurcolt munkások helyzete leírhatatlan; a nehéz munka, a súlyos létfeltételek tízezrével vitték őket a halálba. A hitleristák parancsot adtak arra, hogy az elhurcolt munkásokat úgy kell élelmezni, olyan bánásmódot kell velük tanusítani, „hogy az maximális kizsákmányolásuk mellett a legkevesebbe kerüljön.“ A megszállt országok

lakosságának, főként ifjúságának elhurcolásával a nácik termelési terveik teljesítése mellett Európa germanizálásának tervét akarták szolgálni. „Germanizálni vagy megsemmisíteni — ez volt a programm" — mondotta R. H. Jackson. Bizonyította ezt a tervet R. A. Rugyenko is, idézve egy 1942 szeptemberében tartott értekezlet jegyzőkönyvét: „3. A Führer akarata szerint 100 év múlva 250 millió németül beszélő embernek kell élnie Európában". A náci vezéreket ilyen és ehhez hasonló agyrémek is sarkallták gonosztetteik elkövetésében.

A vádiratok és beszédek egymás után bizonyították be azt, hogy a hitleristák milyen bűnöket követtek el a civilizáció, a szabadságszerető népek és az egész emberiség ellen. A náci csizma el akarta taposni a világ kultúrájának eddigi eredményét, hogy a német nép barbarizálásával minden más népet a náci gonosztevők és cinkosaik, az olasz és japán fasiszták rabságába hajtsanak. A szövetséges hatalmak, elsősorban a Szovjetunió hadserege azonban megakadályozta ez őrült tervek végrehajtását.

A szabadságszerető népek nagy győzelme volt a nagyjelentőségű per lefolytatása. Ismeretes tény, hogy egyes nyugati körök eleinte mennyire húzódoztak a per gondolatától és tiltakoztak a háborús bűnösök elítéltetése ellen. Már a per megkezdése előtt és lefolytatása alatt a nyugati burzsoáziának a német fasiszta vezetőkkel rokonszenvező csoportja a jogászok zömét sorakoztatták fel, akik apologetikus érveléssel igyekeztek bizonygatni e per jogi képtelenségét. Erre mutat az, hogy mindegyik fővádló beszédében külön részt szentelt e kérdéseknek és bebizonyította, hogy jogilag nemcsak megengedhető, hanem kötelező is az eljárás lefolytatása. Bár az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország főügyészei is ezt a nézetet képviselték, a háborús bűnös náci vezérek mentése már abban megnyilvánult, hogy pl. Hesst a bíróság nem ítélte halálra és három vádlottat, köztük a fasiszta Németország sajtófőnökét és a Birodalmi Bank elnökét, a Nemzetközi Katonai Bíróság felmentette az ellenük emelt vádak alól.

Az imperialista országok egyes körei mikor az első ítéletek meghozatalával kielégítették azt a követelést, mely a háborús bűnösök megbüntetésére irányult, igyekeztek elfeledtetni, majd később megtagadni a nürnbergi pert. Meggyőzően bizonyítja ilyen szándékukat a kötethez írt előszó. Kitűnően jellemzi ezt a politikát R. H. Jackson, aki 1946-ban a tárgyalás során, mint az Egyesült Államok főügyésze, még amellett szállt síkra, hogy a nürnbergi bíróság Szabályzata és a lefolytatott eljárás a nemzetközi joggal teljesen összhangban áll. Egy-két évvel később pedig szóban és írásban egyaránt tagadta ezt az álláspontot és követelte, hogy vizsgálják felül az életben hagyott háborús főbűnösök és a Nemzetközi Katonai Bíróság ítélete szellemében az egyes országokban a háborús bűnösök ellen hozott ítéleteket.

A mentési akciók eredményeként már 1948-tól megkezdték a háborús bűnök miatt elítélt fasiszták szabadonbocsátását és ma már ezek a

volt náci vezetők: bankárok, gyárosok, diplomaták, magasrangú katonatisztek egyre nagyobb befolyásra tesznek szert, egyre több vezető pozíciót foglalnak el különösen a felállítandó új Wehrmachtban.

A nürnbergi per hatalmas jelentőségét nemcsak nemzetközi jogi szerepe adja meg, hanem az is, hogy jelentős állomás a népek békés együttműködése terén. Nemcsak első ízben hoztak létre olyan nemzetközi bíróságot, mely ítéletet mondott a militarista állam felett, mely elítélte az emberiség és a béke elleni bűntetteket, az agressziót, hanem figyelmeztetés is azok számára, akik valaha is új, pusztító, agresszív háború kirobbantására szövetkeznek. A Nemzetközi Katonai Bíróság ítélete kimondja, hogy az agresszív háború indítása — nemzetközi bűntett, az elképzelhető legsúlyosabb bűncselekmény.

Tanulságos olvasmány számunkra ez a könyv, mert feleleveníti a fasizmus elleni háború eseményeit, amelyeket sohasem szabad elfelejtenünk. Még sokkal tanulságosabb lenne azonban, ha azok a személyek és csoportok is olvasgatnák e per iratait és vádbeszédeit, akik nem okultak a náci főbűnösök dicstelen sorsából és új háború kirobbantásán mesterkednek. Megtanulhatnák belőle, hogy a népek nem fogják tűrni, hogy esztelen módon ismét borzalmakat, vért és pusztulást hozzanak nyakunkra; a náci rabságból megmenekült embermilliók nem felednek és megtorlásuk a háborús bűnösökkel szemben mindenkor kérlelhetetlen lesz.

R. G.

TÓTH SÁNDOR:

A SZOVJET HADSEREG FELSZABADÍTÓ HADMŰVELETEI HAZÁNKBAN

Szikra, Bp. 1955. 195 oldal.

A magyar történetírás, régi adósságát rótta le, Tóth Sándor Magyarország felszabadításának katonai eseményeit ismertető művének kiadásával. Ezzel a könyvvel az olvasó olyan munkát kapott kezébe, amely képet ad hazánk felszabadulásának dicsőséges időszakáról.

A szerzőnek nagy nehézségei voltak a mű elkészítése során. A rendelkezésére álló anyag rendezetlensége, a részleteket megvilágító adatok és források hiánya nagy feladatok elé állították Tóth Sándort, de ezeket alapos körültekintéssel, az ügy iránt érzett szeretetével sikeresen hajtotta végre.

Kettős feladatot kellett megoldania, mikor megkezdte Magyarország felszabadítása történetének feldolgozását: egyrészt népszerű, mindenki számára érthető formában megírni a felszabadulás egyes mozzanatait; másrészt úgy feldolgozni témáját, hogy a katonák számára is szakszerű legyen, és abból megfelelő tanulságokat vonhassanak le. Kettős feladatát a szerző sikerrel oldotta meg, bár éppen e kettősség miatt nem mindenütt hibátlanul.

A könyv népszerűségét lerontja, hogy túl sok benne a kifejezetten katonai vonatkozású meghatározás és értékelés. Félő tehát, hogy azok, akik nem rendelkeznek megfelelő katonai képzettséggel, nehéz olvasmánynak fogják találni és nem lesznek képesek a könyv elmélyült tanulmányozására. Az a katona pedig, aki harcászati ismereteinek kibővítése és harcászati elképzeléseinek bizonyítása céljából fog Tóth Sándor könyvének tanulmányozásához, nem találja meg benne azt a részletes hadműveleti leírást, mely kielégítené ilyen irányú igényeit.

Le kell azonban szögeznünk azt, hogy az említett hibák nem minden esetben a szerzőt terhelik. Olyan anyagnak a megírására vállalkozott, melyhez források gyanánt — többnyire hiányosan és hézagosan — csupán a napi sajtóban megjelent hadijelentések álltak rendelkezésére. Ezek egybevetése és a szétszórt adatok összefüggő egészként való feldolgozása már önmagában is hatalmas feladatot jelentett, de ezt súlyosbította az is, hogy meg kellett találnia azt a módszert, amelynek segít-

ségével akár katonák, akár más olvasók számára kielégítő képet adhatott.

Tóth Sándor munkája a fenti hibák ellenére alkalmat nyújt katonai szempontból a hadműveletek általános értékelésére, a katonaföldrajzi tényezők hatásának és a különleges viszonyok között végrehajtott harccselekmények végrehajtásának tanulmányozására. Igy, ha harcászati szempontból nem is, de hadműveleti kérdések tekintetében feltétlenül elérte célját. Emeli a munka katonai és hadtörténelmi értékét az is, hogy egész sor olyan problémát tisztáz, mellyel kapcsolatban eddig eltérő vélemények álltak fenn. Pontosan meghatározza az egyes helységek elfoglalásának időpontját, felszabadulásuk körülményeit és megírja a szovjet harcosoknak ebben betöltött kiemelkelő szerepét.

Igen nagy jelentősége van a munkának néphadseregünk harcosainak helytállásra nevelése szempontjából is. Eddig ismeretlen, az egyéni hősiességet bemutató példákon keresztül hatásosan ábrázolja a szovjet harcosok hatalmas áldozatot követelő harcát. Helyesen érzékelteti, hogy a Szovjet Hadsereg hős katonái milyen hatalmas erőfeszítéseket hoztak hazánk felszabadításáért, a magyar nép boldog életének megteremtéséért.

Különös figyelmet érdemel a szerzőnek az a törekvése, hogy az általános politikai és diplomáciai eseményeket a katonai vonatkozásokkal együtt tárgyalja és ezeknek összefüggéseit bemutatja. Magyarország két világháború közötti szerepének, a Horthy fasizmus törekvéseinek leírása a bevezetésben mintegy alapot ad a későbbi események megértéséhez. A munka rámutat arra, hogy Magyarország belépése a háborúba a magyar uralkodó osztályok politikájának szükségszerű következménye volt és ezzel a munkásosztály harcának visszaszorítását, a munkásmozgalom likvidálását akarták elérni.

Foglalkozik az ország gazdasági helyzetével is, ezzel összefüggésben a katonai erőviszonyokkal és lehetőségekkel a hadbalépés időszakában. Ezzel kapcsolatban bebizonyítja, hogy Magyarország teljesen felkészületlenül, az erőviszonyok reális értékelése nélkül, csupán a Horthy-klikk kalandor elképzeléseinek és terveinek végrehajtása céljából lépett be a háborúba. Ennek bűnösségét az is alátámasztja, hogy vázolja a Szovjetuniónak hazánkkal kapcsolatos korábbi politikáját, a Szovjet Hadseregnek a magyar katonákkal szemben tanúsított megkülönböztető magatartását.

Németország és csatlósai gazdasági kimerültségének és sorozatos vereségének felvázolása után tér át a magyarországi hadműveletek lefolyására. Ezeknek vizsgálatai során igyekszik megtalálni az általános történeti összefüggéseket, bemutatja a bonyolult hadműveleteket, a felszabadító szovjet harcosok hősiességét és a hazánk felszabadításáért hozott nagy áldozataikat.

A hadműveletek leírásánál, azok periodizálásánál az eddigiektől eltérő rendszert alkalmaz. A korábban e tárgyban megjelent tanulmá-

nyok csupán földrajzi szempontokat vettek figyelembe, míg itt a hadműveleti tervek végrehajtása képezi a periodizáció alapját. Ez azért is helyes, mert éppen Tóth Sándor könyve bizonyítja, hogy az előretörés elsősorban nem földrajzi elemektől függ.

A szerző helyesen látja és vázolja könyvében az Alföldre való kitörés és a Tiszántúl felszabadítása érdekében indított hadműveletek között az összefüggést. Hibát követ el azonban a végrehajtás leírásában. A főcsapás irányának megválasztásának értékelésénél az elérendő célt, az ellenség erejét és a terepviszonyokat veszi ugyan alapul, azonban nem hangsúlyozza kellőképpen azokat a nehézségeket, melyekkel a Szovjet Hadseregnek a feladat végrehajtása során meg kellett küzdenie. A szovjet csapatok alföldi előretörését úgy állítja be, mintha az símán, különösebb ellenállás leküzdése nélkül történt volna, holott ez egyáltalán nem így volt. A Szovjet Hadseregnek az Alföldön is a német és magyar fasiszták szívós ellenállásával kellett megbirkóznia és így az előretörés biztosításához a szovjet harcosok erkölcsi és technikai fölényének legteljesebb kihasználására volt szükség.

A Szovjet Hadsereg diadalmas előnyomulása következményeként tárgyalja a könyv 1944 őszének eseményeit. Tóth Sándor arra a következtetésre jut, hogy Horthyék tanácstalansága és a nyilasok egyre féktelenebb tevékenysége jellemzi ezt az időszakot. Horthy fegyverszüneti kísérletei, annak ellenére, hogy a feltételek igen méltányosak voltak, nem vezettek sikerre és az október 15-i kiugrási kísérlet szégyenteljes körülmények között ért véget. Horthyt Szálasi és nyilas bandája váltotta fel, kiknek véres uralma az ország pusztulásához és teljes kifosztásához vezetett.

A magyarországi hadműveletek második szakaszának a szerző a Budapest bekerítése érdekében indított hadműveleteket tekinti. A 2. Ukrán Front Kecskemét és Budapest irányában, valamint az északmagyarországi iparvidék felszabadítása érdekében indított támadása képezte e szakasz első mozzanatát. Ugyanekkor a 3. Ukrán Front a Dráva—Duna vonalán létesített hídfőt, hogy északi irányba támadva tegye teljessé a főváros bekerítését. Ennek végrehajtása során a hőstettek ezrei születtek, melyeknek számtalan példáját említi meg a könyv. A német hadvezetés minden eszközzel arra törekedett, hogy eltorlaszolja a szovjet csapatok előtt a fővároshoz vezető utat. Kísérlete sikertelen maradt és ennek okaira igen helyesen mutat rá Tóth Sándor, miközben a fogságba esett tisztek és katonák vallomásain keresztül világítja meg a német és magyar hadseregben uralkodó állapotokat.

Minden bonyolultsága ellenére igen élénk és színes az 1944. december 9-ével megindult támadás leírása, mely a Budapest felszabadításáért vívott harc második mozzanatát képezi. A Hatvan—Aszód körzetéből indított szovjet támadás, a német hadvezetés tájékozatlansága követ-

keztében, gyors ütemben nyert tért és az ellenséges védőrendszer felgöngyölítése után Vác és Balassagyarmat felszabadításával végződött. Közben a 2. Ukrán Front balszárnyának egységei Ercsinél átkeltek a Dunán és sikerült közvetlen összeköttetést teremteniök a Székesfehérvár térségében északi irányban előnyomuló 3. Ukrán Fronttal. Az író nagyon helyesen, különös gondot fordít ezeknek a harcoknak az ismertetésére, minthogy a Szovjet Hadsereg itt hajtotta végre a hadműveletek legbonyolultabb formáját, az erőszakos folyamátkelést, melynek tanulmányozása hadtörténeti szempontból is figyelemreméltó.

Helyes érzékkel ismerteti ennek keretén belül a még német megszállás alatt lévő területek magyar lakosságának helyzetét is. Drámai formában írja le a rablókból és gyilkosokból álló Szálasi bandának a németeket is megszégyenítő kegyetlenkedéseit és fosztogatásait. De ugyanakkor rámutat népünk egyre fokozódó ellenállására is. Leírja milyen körülmények között védték a munkások üzemeiket és gyáraikat a leszerelés, elhurcolás, lerombolás ellen, miképpen léptek fel parasztjaink a családi tűzhely védelmében. Ezzel párhuzamosan említi meg azt is, hogy a kommunista párt útmutatása nyomán megalakult Szegeden a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front, majd pedig 1944. december 21-én és 22-én Debrecenben, az Ideiglenes Nemzetgyűlés ülésén az Ideiglenes Nemzeti Kormány.

Eközben megindult a harc Budapest teljes felszabadításáért. A Budapest felszabadítása című fejezet a szovjet harcosok hősiességét és önfeláldozását mutatja be. A sokezernyi többemeletes épület, a rengeteg gyár és üzem, a földalatti folyosók egész rendszere, mely csaknem teljesen behálózta a fővárost, hatalmas feladatok elé állította a szovjet harcosokat. „A Szovjet Hadseregnek módjában állt volna nehéztüzérség bevetésével lőni Budapestet, — írja Tóth Sándor — hogy megadásra késztesse a fasisztákat. De a szovjet hadvezetés nem a könnyebb és gyorsabb, kevesebb véráldozatot követelő megoldást választotta. Nem akarta fővárosunkat a földdel egyenlővé tenni, hanem vállalta a hosszabb és nehezebb, több áldozattal járó utcai harcokat, hogy kímélje a főváros pótolhatatlan értékű műkincseit és műemlékeit, az egész nép kulturális értékeit és nem utolsó sorban a város sokat szenvedett lakosságát. Háztömbről háztömbre haladva füstölték ki fészkeiből a fasisztákat és szívós küzdelmek árán, utcai harcokban szabadították fel Budapestet."

A Budapest elfoglalásáért folytatott harcok 1954. január 1-én indultak meg. E nagyjelentőségű harcoknak leírása népszerű formában nagy feladat elé állította a szerzőt. Egy hatalmas, erőddé átalakított város bevételének bonyolultsága, az utcai harcok sokrétűsége, a párhuzamos események tömege — mindezek ábrázolása még gyakorlott író számára is nehéz feladatot jelent, de megbirkózott Tóth Sándor ezzel a nehézséggel is. Éppen ezeknek a súlyos véráldozatokkal járó

utcai harcoknak ismertetésén keresztül mutat rá a szovjet harcosok magasfokú katonai tudására, személyes bátorságára, öntevékenységére és leleményességére. Példákon keresztül állít emléket sokezernyi névtelen szovjet hősnek, kik életük feláldozásával harcoltak hazánk és fővárosunk felszabadulásáért.

A német katonai vezetés mindenáron kezében akarta tartani a magyar fővárost, és hatalmas erőfeszítéseket tett, hogy áttörhesse a Budapestet körülzáró szovjet csapatok kettős gyűrűjét. Három alkalommal indítottak ellencsapást, hogy áttörjék a Szovjet Hadsereg acélgyűrűjét, de kezdeti sikerek után hamarosan összeomlott mindhárom támadás. A Dunántúl lankáin sorra pusztultak el Hitler legjobb páncélos hadosztályai és bár a német főparancsnokság minden esetben nagy erőfölényt tudott biztosítani az áttörésre kiszemelt fronszakaszon, egymás után érte kudarc a támadó fasiszta csapatokat. A Szovjet Hadsereg következetes és kitartó harcának eredményeként — mely külön fejezetet jelent a Nagy Honvédő Háború dicső történetében is — fővárosunk 1954. február 13-án felszabadult. A Szovjet Hadsereg harcosai és tisztjei e harcok alatt a legszebb katonai és harci erényekről tettek tanúbizonyságot; halhatatlan hőstettek sorozata született meg. A hős szovjet katonák utolsó csepp vérükig harcolva törtek előre, utcáról utcára szabadították fel a várost. Ezt az egyedülálló, hősies harcot örökíti meg a szerző a könyv „Budapest felszabadítása" című fejezetében.

Budapest elfoglalásával ért véget a hazánk felszabadításáért vívott hadműveletek második szakasza, s egyben győzelmesen befejeződött a kilencedik csapás. Hazánk felszabadítása harmadik szakaszának hadműveletei már közvetlenül Ausztria és Dél-Németország ellen irányultak azzal a céllal, hogy kikapcsolják Hitler utolsó tartalékát és hadigazdasági bázisát. E hadműveletek keretében szabadult fel Dunántúl területének jelentős része is.

1954. április 4-én hazánk földjén elhallgattak a fegyverek, Magyarország teljesen és véglegesen felszabadult a német fasiszták és nyilas bérenceik uralma alól. Új korszak hajnala köszöntött az évszázadokon át elnyomott és rabságban tartott, sokat szenvedett magyar népre.

A szerző szavaival élve: „Népünk a Szovjet Hadsereg világraszóló győzelmei eredményeként kezébe kapta az új élet megvalósításának lehetőségét." Örökre és visszavonhatatlanul eldőlt az urak és kizsákmányolók ellen évszázadok óta folyó per. A Szovjet Hadsereg harcai nyomán népünk elindult a nemzeti felemelkedés ragyogó útján, a boldog szocialista jövő felé.

Végső következetésként megállapíthatjuk tehát, hogy a könyv megfelel az általános célkitűzéseknek. A továbbiakban az a feladat áll Tóth Sándor előtt, hogy az itt csak általánosságban érintett kérdéseket részleteiben is feldolgozva, minden vonatkozásban megvilágítva tárja az olvasók elé.

Tolnai László főhadnagy

FELSZABADULÁS. 1944. SZEPTEMBER 26—1945. ÁPRILIS 4. DOKUMENTUMOK.

Szikra, Bp. 1955. 512. oldal.

Szép és hálás feladatot oldott meg a Magyar Munkásmozgalmi Intézet és a MTA Történettudományi Intézete munkaközössége, a hazánk felszabadulásának és a magyar népi demokrácia megszületésének történetéről szóló dokumentumkötet összeállításával. Ez a gyűjtemény jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a magyar történettudomány is méltóan ünnepelhette legnagyobb nemzeti ünnepünk, hazánk felszabadítása tizedik évfordulóját.

A közölt mintegy 260, eddig túlnyomórészt ismeretlen vagy csak nehezen hozzáférhető dokumentum a címben megjelölt időszak leglényegesebb kérdéseinek megismeréséhez nemcsak történészeink, de a nagyközönség számára is komoly segítséget nyújt. Mint az „Előszó" megállapítja, az anyaggyűjtés kiterjedt „... a Szovjet Hadsereg felszabadító szerepére, a magyar ellenállási mozgalomra, a horthysta uralkodó osztályok nemzetárulására, a német-nyilas terroruralomra, a nemzeti újjászületés kezdetére, a Magyar Kommunista Párt tevékenységére és szerepére, a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontra, az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány munkájára, a tömegszervezetek megalakulására, az ipari és mezőgazdasági termelés megindulására és a földreformra..." Mindezeket a kérdéseket a kiadvány hét fejezetben foglalja össze.

Egyes fejezetek a felszabadító hadműveletek három szakaszának megfelelő csoportosításban részleteket tartalmaznak a Szovjet Tájékoztató Iroda hadijelentéseiből olymódon, hogy nemcsak egy-egy jelentősebb sikerről nyújtanak képet, hanem a gondos válogatás eredményeként összefüggően mutatják meg a Szovjet Hadsereg hazánk területén vívott harcait. Bár viszonylag kevés — mindössze 26 — szemelvény foglalkozik a hadműveletekkel, azokból elénk tárul a felszabadító harcok minden nehézsége, s a szovjet katonák csodálatraméltó hősiessége. Hitler fasiszta hadserege a háború ezen időszakában még komoly erőt képviselt és mindent elkövetett, hogy Magyarország teljes pusztulása árán is elnyújtsa a háborút. A fél esztendeig tartó küzdelem egész ideje alatt Hitler állandóan gyengítette a nyugati arcvonalat és onnan elvont csa-

patokkal igyekezett maga javára fordítani a helyzetet a szovjet csapatokkal szemben Magyarország területén.

Ismerve a német vezérkar hatalmas erőfeszítéseit a védelem megszilárdítása érdekében, annál szembetűnőbb a szovjet csapatok előretörésének páratlan lendülete, a harcok során tapasztalt teljesítménye és hadműveleteinek gyorsasága. Igen komoly erőpróbából kerültek ki győztesen a szovjet katonák felszabadító harcaik során. A kegyetlen és ravasz ellenség mellett magas hegyek, megáradt folyók állták útjukat, feneketlen sár nehezítette előnyomulásukat, de még a legkedvezőtlenebb körülmények és a legnehezebb helyzetek sem akadályozhatták meg tartósan a Szovjet Hadsereget nemes küldetése teljesítésében. 1944. szeptember végétől december végéig terjedő időszak alatt hazánk területének kétharmada szabadult fel a fasiszta rabság alól, további másfél hónap alatt pedig fővárosunkban értek véget a háború borzalmai, s 1945. február közepétől április 4-ig a hős szovjet harcosok befejezték hazánk teljes felszabadítását.

A hadműveletek áttekintését nagymértékben megkönnyítik a megfelelő helyeken közölt vázlatok. Itt kell megjegyeznünk azonban a hadműveletek érzékeltetésére hivatott rész hiányosságait. Szükséges lett volna, hogy a hadijelentéseket és a vázlatokat katonai szaklektor is megnézze. Ennek a hiánya okozza azt, hogy a szövegben is és a vázlaton is Front helyett hadseregcsoport szerepel, holott ezt a terminológiát már régen nem használjuk. Az egyébként gondosan elkészített vázlatoknál olyan zavaró hibák is előfordulnak, mint pl. a Duna-Tisza közötti hadműveletekkel foglalkozóknál Levice helyére Lucenec került, vagy a dunántúli befejező hadműveleteknél Trencsén helyére helyezték Nové Zámkit. Mindezek természetesen nem túlságosan jelentős hibák, de nem feledkezhetünk meg róluk, mikor ismételten hangsúlyozzuk azt a gondosságot, mely a kötet összeállítása és szerkesztése körül tapasztalható.

Néhány szemelvény képet ad az 1944. október 15. utáni időből, a Hitler melletti háborúba kényszerített magyar katonatömegek hangulatáról, a Horthy-hadsereg teljes bomlásáról. A voronyezsi katasztrófa és az utána következő események megértették a magyar katonák többségével, hogy milyen szerepe van Magyarországnak és a magyar emberanyagnak Hitler terveiben. Egyre terjedt a németellenes hangulat, szaporodtak a szökések és átállások a Szovjet Hadsereg oldalára, majd mikor a Szálasi-féle hatalomátvétel után a magyar hadsereg látszatönállósága is megszűnt, nemcsak egyes személyek, hanem zárt egységek teljes fegyverzettel és felszereléssel vállalták az életet jelentő fogságot a németek melletti biztos pusztulás helyett. A Horthy-hadsereg nem fordította fegyverét a hazánkat rabságban tartó német fasiszta csapatok ellen, népellenes, áruló vezetői eljátszották ennek minden lehetőségét. Október 15-e után német csapatok közé ékelve és német vezetés alatt erre már egyáltalán nem volt lehetőség. A magyar csapatok teljes meg-

undorodását a háborútól és a semmivel egyenlő harcértékét azonban jól mutatja a tömeges átállásokról szóló számtalan adat, amelyből csak néhány szerepel a dokumentumok között.

Az első fejezet az 1944. októberében lezajlott katonai-politikai eseményekre feleletet adó dokumentumokat tartalmazza. Ténylegesen ma még egyedüli forrásnak tekinthető jelentések, beszámolók és korabeli híranyag tárja elénk az akkori mozgalmas napok történetét. Érzékelhetjük a reakciós, fasiszta közigazgatási apparátus fejvesztettségét, a náci vandalizmus pusztításait és kibontakozik előttünk, hogyan is indult meg az élet a felszabadított területeken. A felszabadult magyar dolgozók tengernyi gondján-baján a szovjet hatóságok segítettek. A városparancsnokok segítettek megszervezni a helyi közigazgatást, biztosítani a közellátást, a helyreállítási munkálatok és a termelés megindítását. Felelősségteljes és nehéz feladatuk maradéktalan teljesítésével biztosították a demokratikus erők kibontakozását, elősegítették a politikai vérkeringés megindulását. Nem véletlen, hogy a szovjet városparancsnokok mindenre kiterjedő gondoskodásukért és önzetlen segítőkészségükért mindenütt kivívták a lakosság háláját és szeretetét.

A felszabadító hadműveletek megindulása és a Szovjet Hadsereg gyors előretörése serkentőleg hatott az ellenállási mozgalomra, új erővel hatotta át a fasisztaellenes nemzeti összefogás harcosait. 1944. szeptemberében ismét megalakult a Magyar Kommunista Párt, a magyar nép harcának hivatott vezetője. A legszélesebb nemzeti demokratikus erők tömörítését célul kitűző Magyar Front tevékenysége megélénkült és határozottabbá vált. A párt és a Magyar Front felhívásokkal fordult a néphez, kiutat mutatott a pusztulásból, követelte a németekkel való azonnali szembefordulást és szakítást. Követelte a munkásság felfegyverzését, a nyilasok letartóztatását és felhívta a hadsereg tisztjeit, vezessék egységeiket a németek ellen, a haza megmentésére. A katonai helyzet alakulása és az ellenállási mozgalom fellendülése arra kényszerítette a szociáldemokrata vezéreket, hogy taktikai okokból aláírják a két munkáspárt akcióegységéről szóló megállapodást.

Kezdetét vette a fegyveres harc is a fasiszta megszállók és magyar cinkosaik ellen. A hadifogolytáborokban kibontakozott antifasiszta mozgalom legjobb harcosai a párt Külföldi Bizottságának segítségével partizáncsoportokba szerveződve lehetőséget kaptak arra, hogy fegyverrel segítsenek helyreállítani nemzetünk becsületét. E partizáncsoportok legjelentősebbje volt az Uszta-csoport, melynek Kárpát-Ukrajnai tevékenységét egy jelentés ismerteti. A Kommunista Párt az országon belül is szervezte a fegyveres ellenállást. Robbantó gárdák alakultak, melyek 1944. októberében egész sor, az első időben főleg demonstratív jellegű akciót hajtottak végre, mint pl. a Gömbös-szobor levegőbe röpítése és a nyilas naggyűlés meghiúsítása a Városi Színházban.

A katonai-politikai helyzet alakulása Horthyt kiugrási kísérletre

kényszerítette. A fegyverszünetet elhatározó koronatanácsi ülés jegyzőkönyve világosan bizonyítja, hogy ezzel Horthy nem akart egyebet, mint rendszerének németellenes látszatot adni. Szándéka sem volt a hadsereget a németek ellen fordítani és legkevésbé sem akart a népre támaszkodni. A földmívelésügyi miniszter aggályaira, hogy a fegyverszünet után erős kommunista mozgalom bontakozik ki, azt felelte: „... elég erőnk lesz ennek megfékezésére". A szégyenteljes kudarcba fulladt kiugrási kísérlet után Horthy törvényesítette Szálasi rémuralmát, s ezzel újabb borzalmakat zúdított a magyar népre. A Kommunista Párt és a Kossuth-rádió leleplezték az aljas árulást és harcba hívtak minden hazafit a német megszállók és nyilas cinkosaik ellen.

A második fejezetben több dokumentum mutatja be, hogyan rabolták ki a németek és nyilasok Magyarországot vagy pusztították el értékeit. Roskadásig megrakott uszályok, vasúti szerelvények és gépkocsioszlopok szállították el a gyárak és üzemek berendezéseit, nyersanyagát és félkészgyártmányait. Nyugat felé terelték a lakosságtól elrabolt jószágokat, tönkretették a közüzemeket, használhatatlanná változtatták a vasúthálózatot és számtalan más módon okoztak mérhetetlen károkat népünknek. A német-nyilas terrorra válaszul a párt szervező munkája eredményeként szélesedett az ellenállás. Tömegessé vált a behívóparancsok megtagadása, a kiürítéssel szembeni ellenszegülés. A munkások gyármentő akciókba kezdtek, a lakosság — különösen a fővárosban — szabotálta az erődítési munkákatokat. Ezek voltak a passzív ellenállás tömegméretűvé vált formái. 1944. október végétől december végéig terjedő időszakban, melyet a második fejezet foglal össze, kiszélesedett a németellenes fegyveres harc is. Bár ez nem nőtt át az egész országra kiterjedő felkelésbe és a szervezkedést felfedező németek kivégezték a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága katonai vezérkarának tagjait, Budapesten és az ország más helyein több partizáncsoport eredményesen működött. A Nógrádi-egység a salgótarjáni szénmedencében, a MOKAN-komité Miskolcon, a fővárosban pedig különösen az újpesti és a Kőbánya-kispesti partizáncsoportok bizonyították be a német fasisztáknak, hogy a magyar nép nem azonos a horthysta és nyilas hazaárulókkal.

A magyar partizánok nem nyújthattak jelentős segítséget a Szovjet Hadseregnek hazánk felszabadításában és a szovjet harcosoknak hatalmas áldozatokat kellett hozniuk Hitler haderőinek szétzúzásáért hazánk területén. Mégis, a magyar partizánok hősi harcaiban testet öltöttek népünk legszebb erényei, megelevenedtek évszázados szabadságharcos hagyományaink és acélozódott az az erő, amely a pusztulás szélére sodort országban elindította a magyar újjászületést.

Ezzel az újjászületéssel, a népi demokrácia megszületésével foglalkozik a kötet harmadik fejezete. Huszonöt esztendős üldöztetés, törvényenkívüliség után a Magyar Kommunista Párt kilépett az illegalitás-

ból és első szava, mellyel a dolgozó nép felé fordult, ez volt: „Lesz magyar újjászületés". Pedig sokan nem hitték, hogy felperzselt, kifosztott és tönkretett országunk egyáltalán talpraállhat és elesettségünkből lehetséges a felemelkedés. Pártunk azonban határozottan és világosan utat mutatott. Dolgozó népünk elé terjesztette Magyarország demokratikus újjáépítésének és felemelkedésének programját. Ez a program első és legfontosabb feladatként jelöli meg az azonnali szakítást Hitlerrel és a fasiszta Németországgal való szembefordulást. Követeli a közélet megtisztítását, a fasiszta métely kiirtását, s a demokratikus szabadságjogok biztosítását. Kimondja, hogy a legrövidebb határidőn belül széleskörű földreformot kell végrehajtani „... a magyar nép... legszámosabb és legszegényebb rétegének felemelésére, a magyar demokrácia alapjainak megszilárdítására...". Megjelölte az ipar- és kereskedelemfejlesztő politikai feladatait, a megvalósításra váró munkásvédelmi intézkedéseket Demokratikus külpolitikát követelt, az országon belül pedig az összes demokratikus erők összefogását, nemzeti bizottságok alakítását, alkotmányozó nemzetgyűlés összehívását és Ideiglenes Kormány létrehozását.

A program félre nem érthető választ adott mindazokra a kérdésekre, melyek a felszabadulás első percétől egész népünket foglalkoztatták. Ez a válasz pedig megfelelt valamennyi dolgozó réteg érdekeinek, s ezért alkalmas volt arra, hogy mozgósítson az új élet építésének megindítására. A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front és a megválasztott Ideiglenes Kormány is ezt a programot fogadta el működése alapjául. A felszabadult területeken sorra megalakultak a Kommunista Párt helyi szervezetei és a többi pártok, a szakszervezetek, nemzeti bizottságok, MADISZ, MNDSZ. Kezdetét vette a munka, friss népi erők törtek felszínre, kibontakozott népünk alkotóereje. Pártunk oroszlánrészt vállalt a sokszor megoldhatatlannak tűnő feladatokból, a kommunisták nemcsak hivatott vezetői, de egyben legönzetlenebb és legáldozatkészebb munkásai voltak az országépítésnek.

A szovjet hatóságok minden segítséget megadtak, hogy a demokratikus erők szabadon szervezkedhessenek és a felszabadított területeken megtartsák az ideiglenes nemzetgyűlés küldötteinek megválasztását. 1944. december 21-én a nagymultú Debrecen városában összeült az ideiglenes nemzetgyűlés, hogy helyreállítsa a magyar államiságot, kormányt adjon a népnek, amely kivezeti országunkat a katasztrófából és szervezi a demokratikus átalakulást. A megválasztott ideiglenes kormány az egész nép akaratát kifejezve hadat üzent a fasiszta Németországnak és fegyverszüneti kérelemmel fordult a szovjet kormányhoz. A dolgozó tömegek mindenütt lelkes helyesléssel fogadták az ideiglenes kormány nyilatkozatát és az 1945. január 20-án megkötött fegyverszünet, amely elismerte és biztosította hazánk önállóságát, függetlenségét és lehetőséget nyújtott a német fasizmus elleni szabadságharcba való bekapcsolódásra.

A negyedik fejezet dokumentumai a felszabadító hadműveletek befejező szakaszával foglalkoznak. A partizáncsoportok működését ismertető források mellett jóleső érzéssel olvashatjuk azt a tudósítást, amely kétezer, a Szovjet Hadsereg oldalára átállt magyar honvéd hősi harcairól szól Buda felszabadításáért. Nem sok az, amivel a magyar nép hozzájárult saját szabadsága kivívásához, de ezt a keveset meg kell becsülnünk és legújabbkori történelmünk legszebb lapjain számontartanunk. Éppen ezért, mikor megmutatjuk, mivel járult hozzá népünk a fasizmus elleni fegyveres harchoz, nem szabad megfeledkeznünk azokról a magyar műszaki csapatokról, melyek a Szovjet Hadsereg oldalán fegyverrel és munkával járultak hozzá a végső győzelemhez. Kár, hogy a kötet összeállítói kutatásukat e kérdésre nem terjesztették ki, s ezért az egyébként igen gazdag gyűjtemény ezt az értékes anyagot nélkülözi.

A következő fejezet gazdag anyag alapján mutatja be a Magyar Kommunista Párt igen kiterjedt munkásságát az első időszakban, s a tömegszervezetek országos méretekben való kibontakozását. Közli az Ideiglenes Kormány első fasizmuselleni rendeleteit és megvilágítja a demokratikus hadsereg megszervezéséért folytatott munkát. A toborzási felhívás országszerte széles visszhangra talált. A fegyverfogható férfiak tömegesen jelentkeztek a demokratikus hadseregbe és a magyarországi hadifogolytáborokban lévő katonák is kérték, hogy vezessék őket a német fasiszták ellen. Nem a magyar dolgozók lelkesedésén múlt, hogy Magyarország ekkor nem vette ki részét kellő mértékben a hitleri Németország elleni harcból. A honvédelmi minisztérium tele volt horthysta katonai vezetőkkel, akik minden módon szabotálták a hadsereg megszervezését és felszerelését. Ez az oka, hogy a fegyverszüneti egyezményben megengedett 8 hadosztály helyett az utolsó pillanatban csak kettő indulhatott el Németország felé és a rövidesen bekövetkezett német fegyverletétel miatt már csak rendészeti feladatokat látott el.

A fejezeten belül külön rész foglalkozik az ipari és mezőgazdasági termelőmunka megindulásával és ezzel kapcsolatban a Szovjetunió gazdasági segítségével. A magyar munkásosztály hősi erőfeszítései és dolgozó parasztságunk termelő kedve bebizonyították, hogy a magyar nép fel tud emelkedni abból a mélységből, amelybe hazaáruló urai taszították. Alig csitult el a harcizaj, a gyárak-üzemek munkásai, s a bányászok máris megkezdték a helyreállítás nehéz munkáját, az elrejtett gépek felszerelését, hogy minél előbb megindulhasson a termelés. Dolgozó parasztságunk is újult erővel fogott az őszi és tavaszi mezőgazdasági munkákhoz. Mind az ipar, mind a mezőgazdaság talpraállítása és a zavartalan termelés megindítása előtt azonban szinte leküzdhetetlen nehézségek tornyosultak. A fasiszták tönkretették üzemeink nagy részét, elrabolták a legfontosabb gépeket és nyersanyagot, hiányzott az üzem- és fűtőanyag, a mezőgazdaság igaerő szükséglete.

Nyilvánvaló volt, hogy a fiatal magyar állam a maga erejéből nem

tud úrrá lenni e nehézségeken, amit még súlyosbított a Budapest népét fenyegető éhínség és járványveszély. Ebben a helyzetben a magyar nép minden reménye a Szovjetunióban és a Szovjet Hadseregben volt. S a szovjet kormány ismételten tanújelét adta, hogy soha nem azonosította a magyar népet a Horthy-fasizmussal. Nemcsak felszabadította hazánkat a kettős elnyomás alól, hanem minden segítséget megadott, hogy népi demokráciánk megerősödését biztosítsa. A Viharsarok áldozatkészsége mellett a Szovjetunió és a Szovjet Hadsereg adományai mentették meg a fővárost és az iparvidéket az éhségtől. Parasztságunk igásállatokat, vetőmagot és a traktorokba üzemanyagot kapott. Még helyre sem állt a diplomáciai viszony országaink között, de már magyar kormányküldöttség utazott Moszkvába, hogy kereskedelmi egyezményt kössön, minek keretében főleg nyersanyagokat kaptunk a Szovjetuniótól. Közlekedési hálózatunk helyreállításában és felrobbantott hídjaink felépítésében oroszlánrészük volt a Szovjet Hadsereg műszaki alakulatainak. Az Ideiglenes Kormány 1945. áprilisáig két ízben kapott pénzkölcsönt a Szovjetuniótól. Így és számtalan más módon nyilvánult meg népünk iránt felszabadítónk önzetlen, baráti segítsége. Méltán mondhatjuk, hogy hazánk felszabadítása csak a kezdete volt a Szovjetunió nemes küldetésének. Megsegíteni a magyar népet, hogy tudjon élni a kapott szabadsággal — ez vezette a Szovjetunió politikáját, a Szovjet Hadsereg magatartását. Életünk és létezésünk elválaszthatatlan ettől a segítségtől, azt szüntelenül érezzük és érezni fogjuk minden területen. Ennek a segítségnek jelentős része van szocialista építőmunkánk eddigi eredményeiben, a megújhodott tudomány és művészet nagyszerű alkotásaiban, megváltozott és egyre szépülő életünkben, s biztosan támaszkodhatunk rá jövőnket formáló terveinkben.

A hatodik fejezet a földreform megszületésével és végrehajtásával kapcsolatos dokumentumokat tartalmazza. Amint a földreform követelése felmerült, a reakció nyomban megkezdte aknamunkáját, hogy megnehezítse annak végrehajtását és elvegye a szegényparasztok kedvét a földtől. Főleg suttogó propaganda útján próbálkozott zavart kelteni, de a kisgazdapárt és szociáldemokrata párt különböző manőverekkel is igyekezett hátráltatni a törvényjavaslat elkészítését, majd végrehajtását. A kisgazdapárt már kezdetben egészen odáig elment a zavarkeltésben, hogy provokatív módon nem földosztást, hanem a kollektív gazdaságok azonnali megszervezését vetette fel.

A széleskörű radikális földreformért folytatott harc legkövetkezetesebb szószólói a kommunisták voltak. A párt megszívlelte az 1919-es tapasztalatokat és már az illegalitás éveiben helyes álláspontot foglalt el a földkérdésben. A párt földreformjavaslata széles visszhangra lelt a dolgozó parasztság körében. Országszerte gyűléseken és a földművelésügyi miniszterhez indított küldöttségek útján követelték a földosztást, sőt egyes helyeken még a törvény megjelenése előtt maguk kezdték azt

meg. A törvényjavaslat készítésével egyidőben a falvakban sorra megalakultak a földigénylő bizottságok. Ezek nyomban munkához láttak. Összeírták az igénylőket, számbavették a felosztásra kerülő földmennyiséget; arra törekedtek, hogy mikor a törvény megjelenik, annak gyors végrehajtásához minden szükséges feltétel meglegyen. 1945. március 18-án a hivatalos lapban megjelent a 600/1945. M. E. sz. rendelet. „A nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhözjuttatásáról." Befejeződött a magyar parasztság évezredes nagy pere urai ellen a földért. Megszületett a fiatal magyar demokrácia első nagy vívmánya: a föld azé lett, aki megműveli.

A földreformnak óriási jelentősége volt. Megszüntette a dolgozó parasztságot gúzsbakötő és a mezőgazdaság fejlődését akadályozó feudális maradványokat, ugyanakkor megteremtette a munkás-paraszt szövetség szilárd alapját. Szerte az országban lázas munka kezdődött. A kiuzsorázott, kisemmizett, nincstelen robotosok, cselédek, kisparasztok, megkezdték az új honfoglalást. Mérték a hazaáruló arisztokraták, népnyúzó földesurak földjét, birtokukba vették az ezeréves jussot. 642.342 szegényparaszt kapott összesen 3,258.738 katasztrális hold földet. A földreform gyors végrehajtásában oroszlánrésze volt a Magyar Komunista Pártnak, a falusi pártszervezetek munkájának. Tanáccsal, útmutatással és ahol kellett, határozott kiállással a komunisták segítették a törvény maradéktalan megvalósítását. A magyar falvakban az újgazdák jártak az élen a tavaszi mezőgazdasági munkák elvégzésében. Azzal hálálták meg a kapott földet, hogy rögtön termelni kezdtek az ország zavartalan ellátásának biztosítása érdekében.

Színes, eseményekkel teli hősi korszak volt ez a fél esztendő, felszabadulásunk és népi demokráciánk megszületésének időszaka. A Magyar Munkásmozgalmi Intézet és a MTA Történettudományi Intézete dokumentumkötete hűen, a valóságnak megfelelően eleveníti meg ennek történetét. A gondosan összeválogatott szemelvények mellett gazdag illusztrációs anyag, képek, vázlatok stb. emeli a kötet értékét. Külön ki kell hangsúlyoznunk, hogy a kötet összeállítói az anyaggyűjtés során nagy gondot fordítottak pártunk célkitűzéseinek és áldozatos harcainak méltó ábrázolására és munkájukkal jelentős mértékben hozzájárultak annak megismertetéséhez. Egész népünk tanulhat e hősi napok soha el nem felejthető történetéből, a magyar dolgozó nép hősiességét bizonyító dokumentumokból, tiszti iskoláink pedig hasznosan állíthatják a gyűjteményt a hazafias nevelés szolgálatába.

Tóth Sándor főhadnagy

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

ADATOK A KURUC HADSEREG BELSŐ ÉLETÉBŐL

Az alábbiakban közölt dokumentumok néhány adattal kívánják gazdagítani a kuruc hadsereg belső életét és szervezetét ismertető eddig kiadott forrásokat. E néhány okmány ismerteti a kuruc katonai esküt, jelentést közöl egy hadiszemléről, bemutatja a kuruc hadsereg egyik szervezeti táblázatát, valamint ismertet egy dicsérő elismerést, amit egy kuruc tiszt kapott. Természetesen ezek az okmányok — már csak csekély számuk és különböző tárgykörük miatt sem — nem lépnek fel azzal az igénnyel, hogy összefüggő, teljes képet adjanak a kuruc hadsereg belső életéről, csupán adalékok, amik talán elősegítik, hogy a kuruc hadseregről alkotott képünk és elképzelésünk még hitelesebb legyen.

A közölt *esküminta* nagy vonalakban tartalmazza mindazon kötelmeket, melyeknek teljesítése és megtartása kötelező volt a kuruc hadsereg minden tagja számára. A katonák az esküt az ezredhez érkezésük után tették le. Ha az ezrednek volt saját zászlója, az eskütétel ünnepélyes formák között, a zászló előtt történt meg.

Fényt derít fel a kuruc hadsereg belső életére az itt közölt *hadiszemle leírás* is.

Az ezredek létszámának megállapítását a mustrabiztosok végezték, akik a *mustrán (szemlén)* részletesen tájékozódtak az ezred állapotáról. A mustra eredményeiről azután a mustratáblázatot állították ki, amelyek egy-egy ezred létszám és felszerelési viszonyait tüntették fel. Néha a kerületi főmustrabiztos több ezred adatait egyszerre, egybefűzve terjesztette fel a paracsnokló tábornokhoz, esetleg a mustrán tett megállapításait könyvbe írta be. Ilyen mustrakönyvet állított össze Erős Gábor, a tiszántúli hadtest főmustramestere. A legterjedelmesebb, 790 oldalra terjedő könyvet az 1706 február 26-i diószegi mustráról szerkesztette meg.[1] Az egyes mustratáblákon fel volt tüntetve az egyes kompániás kapitányok neve, a létszám, az egy hóra járó fizetés összege, a felszerelés mennyisége és minősége, a felszerelésbeli hiányok és a voluntarius tisztek nevei. A mustrakönyvekben szerepel minden egyes katonának a neve és nemzetisége is, valamint egyéb személyi adatai. A mustrakönyvek és mustratáblák segítségével nyomon követhet-

[1] Kivonatosan közölve Károlyi Oklevéltár. V. 403—435. old.

jük az egyes ezredek létszámbeli ingadozásait és ebből, valamint felszerelésének állapotából következtetünk harci erejére. A mustra lefolyásának módját megismerjük Erős Gábor tiszántúli főmustramester Károlyihoz intézett jelentéséből. Egy ezred mustrája átlagban 2 napig tartott. Ilyen alkalommal történt meg az új tisztek ezred előtti declaratiója (kihirdetése), valamint az ezredben eszközölt változások (reductió) végrehajtása, zászló átadása, fegyverzet kipróbálása, intézkedés a fizetésről és felszerelésről. A mustrabiztosok a mustrán tett megállapításokat küldték meg azután az ezredeseknek, hogy saját ezredükről tájékozva legyenek és a kerületi főparancsnokoknak, hogy egész haderejük helyzetét és erőviszonyait megismerhessék.

A kuruc hadsereg létszáma a szabadságharc folyamán állandó ingadozásokat mutatott. A kezdeti időszakból kevés adatunk van, de Rákóczi emlékirataiból tudjuk, hogy a határt 1703 június 16-án átlépő 300 főnyi csapat előbb 3000-re, majd az év végére 30.000-re növekedett. A szabadságharc katonai erőinek növekedését pontosabban csak későbbi időtől, 1705-től tudjuk követni. A létszám 1706—7-ben volt a legnagyobb. Egyes adatok szerint a 100, sőt a 120 ezret is elérte. Thaly Kálmán a nagyszombati jezsuita napló egyik adatára támaszkodva 1706 augusztusára 116.700 főre becsülte a harcoló erők létszámát,[2] noha az idézett adatból csak azt tudjuk meg, hogy 116.700 élelmezési adagot, úgynevezett oralis portiót osztottak ki és e szerint például egy lovas ezredes 50, egy kompániás kapitány pedig 15 katonát jelentene. Ez a létszámmegállapítás tehát semmiképp nem tekinthető reálisnak, még akkor sem, ha a különböző szabadcsapatokat, valamint a vármegyei és nemesi alakulatokat bele is számítjuk. Thaly a „Bercsényi család" című munkájában még csak 100.000-es létszámot mutatott ki.[3] Számításai alapjául az 1706-os „Systema totius militae"-t vette, mely 78 ezredet sorol fel. Ezeket az ezredeket teljes létszámú ezredeknek tekintette és még 5 kihagyott ezredet is hozzáadott a számításhoz. Így valóban elhihetőnek tünne fel a 100 ezres létszám.[4] Nem látszik azonban igazoltnak, hogy minden ezred teljes létszámú volt, hiszen ez esetben nem lett volna szükség az 1707-es reductióra, egységes létszám megállapítására, amely éppen azt célozta, hogy az ezredek legalább nagyjából egyenlő létszámúak legyenek. Még a most közölt 1707-es „Systema"-ban is a legtöbb ezred létszáma az 1000 fő alatt marad. Igaz ugyan, hogy voltak nagylétszámú, 1200—1300 főből álló ezredek is, ezek száma azonban jó-

[2] *Thaly Kálmán:* Az erdélyi kuruc haderő létszáma 1704-ben, H. K. 1896. 10. old

[3] *Thaly K.:* i. m. III. kötet 711. o.

[4] Márki is a tüzérek, szabadcsapatok, különleges alakulatok beleszámításával 100 ezredet tételez fel és minden ezredre 1000 embert számít. Később azonban ezzel ellentmondásban Eszterházy Antal és Bercsényi felterjesztéséről ír, akik tervet mutattak be az ezredek összevonására, mert egyes ezredekben 1000, másokban csak 300 katona volt. *Márki:* II. Rákóczi Ferenc II. 156—158. o.

val kevesebb volt a csökkent létszámú, esetleg mindössze 5—600 katonából álló regimenteknél. Ha az ezredek általg létszámát 800 katonára becsüljük, a 83 ezredben 1706 augusztusában mintegy 66.000 katona volt. Hozzávéve a különböző egyéb csapatokat, a kuruc sereg létszáma 80—85 ezer katona lehetett. Ez a számítás nem tekinthető alacsonynak, hiszen az 1707-es „Systema" szerint 60 ezredben 42.000 katona teljesített szolgálatot, tehát az ezredek létszáma átlagosan 700 fő. Feltételezve azt, hogy 1707-ben az erdélyi ezredek létszáma már csökkenőben volt, számíthatunk átlagosan 100 katonával többet, egy ezredre.

Az 1707-es „Systema"-ban nem szerepelnek a dunántúli ezredek, viszont a dunántúli hadtestről 1707 novemberében készült kimutatás szerint[5] ennek létszáma 12 ezredben és egy században 9039 fő volt. Hozzászámítva azt a 3 ezredet, melynek adatai nincsenek közölve, a dunántúli hadtest lészáma 11.500 katona lehetett. A kurucoknak 1707 végén 76 ezredben 53 000 katonájuk volt. A tüzérségeket, várőrségeket és egyéb csapatokat számítva, az összelétszám 1707 végén 75.000 fő körül mozgott, az 1706 nyári állapothoz képest már csökkenést mutatott, de az ország lakosságának számához viszonyítva a kurucok még akkor is jelentékeny erőkkel rendelkeztek. Összehasonlításképpen felemlítem, hogy a császári seregek összlétszáma 1703 tavaszán 76.000 fő volt, nem számítva 37 kisebb csapatot, úgynevezett „Freicompanie"-t.

Kevés eredeti forrást ismerünk a Rákócz-szabadságharcból, amely a tisztek és katonák egyéni hőstetteit, példamutató magatartását ismertetné, pedig amely kuruc ezrednek megfelelő parancsnoka volt, az az ezred jól megállta a helyét az ütközetben és tisztikara is bátran és példamutatóan harcolt. Erre mutat rá a Bóné-ezred egyik tisztjének, Királyi Lőrincnek adott tanúsítvány, melyben az ezred törzskara bizonyítja, hogy nevezett főhadnagy, később a 13. compánia kapitánya, kivette részét a harcokból, és nem hátrált meg a nehézségek előtt.

1.

KURUC KATONAI ESKÜ

...az magyar haza szabadcságáért az törvénytelenül uralkodni kívánó német nemzet ellen Isten által fegyvert kötött és összveszerkesztett magyarországi vezérlő és erdélyi választott fejedelem, méltóságos Felsővadászi Rákóczi Ferenc kegyelmes urunk eő nagysága hűségében ezen tekéntetes regimentben életem végéig mindenkor álhatatosan megmaradok az haza igaz ügye mellett. Felövedzett szent fegyvert meg nem gyalázom, magam rosszul viselésével el nem hagyom az ütközetnek

[5] A. R. IX. köt. 452—453. o.

idején társomat, kivel összverendeltetem, meg nem szaladok semmiképpen az harczon, hanem az mely helyre állíttatom, abban maradok tisztem parancsolatjáig, harcolok álhatatosan hazám szabadcságáért, mind magam magánoson s mind pedig másokkal edgyütt. Édes hazámtul el nem szaladok, ezen mostani állapotjánál boldogtalanabb állapotjában mind addig, míg isten azt a boldog időt adgya érnem, melyért fegyvert kötöttünk, akkor is előttem járó tiszteim engedelméből. Főtiszteimnek s előttem járóknak mindenkor alázatosan engedelmeskedem. Parancsolatjukat serényen véghezviszem, alája vetvén magamat engedelmesen az hadi törvényeknek és rendeleteknek és ha valaki hazám és hadaim törvényének nem engedelmeskednék, vagy akármi módon azok ellen járna és cselekednék, meg nem engedem, hanem vagy magam, vagy másokkal együtt azért bosszút állok Kegyelmes vezérlő fejedelmünk és hazánk ellenségének ellensége, barátinak és jóakaróinak barátja, jóakarója lészek. Titkon vagy nyilván sem magam, nem mások által az eő nagysága ellenségivel nem cimborálok, sőt ha valaki tapasztalnék is olyat azt mint hazánk árulóját főtiszteimnek megjelentem, regimentem mellől soha semminemű időben el nem szököm, sőt tiszteim híre nélkül egy óráig is seregemtől el nem távozom. Isten engem úgy segíljen.

Országos Levéltár, II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának levéltára I./1.

2.

HADISZEMLE LEÍRÁSA

Méltóságos Generális! Jó Kegyelmes Uram!

Ajánlom Nagyságodnak kötelességgel való szolgálatomat. Jóllehet öt rendbéli levelem által miben progrediálhattam, Nagyságod nekem ki adot méltóságos instructionalis parancsolattya tenora szerint diversis vicibus az mint eset végben vitele, alázatosan informáltam Nagyságodat, min azon által, mivel Kende Gábor Uramtul küldöt ugy Ocsvárul 29. datált és tegnap assignált utolbi levelei Nagyságodnak az előttieknek tenorát confirmállják, hogy tudnillik egy levelemet sem vette Nagyságod, annyival is inkáb informátiómat. Azért Isten jó voltából haza érkezvén vasárnap etvére, azon leveleimnek sensussát, melyeket Istennel bizonyítok Nagyságodnak el küldöttem reiterálom, mely öt levelemnek az előbbikét expediáltam Szakmárrul Ötvös Miklós Üram ő Kegyelme bizonyos emberétül az reám bízot itt való dolgok iránt. Másikat Berkeszrül, miként be érkeztem bizonyos magammal el vitt szabadostul, harmadikat az székely tisztektül, negyediket Csótrul Teleki Uram nemes embereitül, az kiben Ajtai Uram levelét az ezüst iránt annectáltam, ötödiket Orosz Pál Méltóságos Generális Uram katonáitul recom-

mendálván az úrnak Károlyárul, kit bizonyosan el is vittek. Hol késnek, vagy tévettek el, soha nem concipiálhatom. Az publicumokrul kívánok elsőben alázatosan relatiót tennem punctatim.

Elsőben meg indulván Szakmárrul az árvizek miá az Bikken által szombaton, úgy mint 10. Martii Berkeszre érkeztem jó reggel, akkor kezdettünk disponálni az Josika Uram ezerének megh mustrálásárul, kihez 12 ejusdem foghattam, Karulyán és tartot még ad 14. inclusive. Azt végezvén el, viszont adot parancsolatot ki *Méltóságos* Generális Orosz Pál Uram az Pekri Uram ezerének ahoz fogtam Somkuton 16. praeteritis usque ad 17 inclusive késő estig tartot, az kiben Rédai László Uram constituáltatot *vice* colonellusának és megh hagyatot, az Úr *Méltóságos* Teleki Mihály Uram nemes regimentivel legyen egy posterungban. Az német companiát Generális Orosz Pál Uram el küldötte közzülük Nagyságodhoz ordinantiára, míg oda érkeztem, mustrálatlanul maradtak. Az után Csótra ordereztetet az Teleki Uramé és 19. foghattam hozzá, tartván mustrája ad 21. inclusive. Az kalotaszegi és kolosvári 3 seregek cum sjecificatione nominum Generális Uram ordere mellett expediáltattak Gróff Csáki László Uram ezeréhez. Az mi Kővár vidékiek találtattak signanter Josika Uramében, nomine tenus Teleki Uramnak ki adtam, de az nem sok circiter 10 személy. Vay Uramében kettő vagy három. Az Kővár vidéki nemességbül, kik ez előtis fegyver viselők voltak volna, semmi nem tölt, mert olyan nemesség igen szép kevés találtatik, sőt maga Teleki Uram és Rácz András azzal mentették magokat, hogy azokat elő nem vehetni, ha csak lánczon nem tartya az ember, meg sem marasztalhatni. Melyrül Nagyságodat tudom Teleki Uram bőven informálta. Rácz András Uramat tituláris Colonellusnak candidáltam az ezer előt és az ezerét regularis regimentnek. Sok tumultusok után semmi rátiomoknak is nem engedvén, egy néhánynak árestumban való hányattatása után meg csendesedtek. Az után viszont Károlyára terminált pro 24 érkezttek Vay László Uram 3. máramarossi seregei és az Gyulai István Uram ő Nagyságájé félék, tartot ad 26. inclusive, kiben redactiót tévén az mostan purumban vévendő és magammal el viendő tabellákbul Nagyságod méltóztatik meg érteni mógyát. Itten Vay Uram általam pro colonello declaráltatott az regiment előt Kallaj János Uram vicéjének ad interim. Ez után 27. Martii fogtam Almási Márton Uram ezeréhez, tartot két nap. Ide applicáltattak Husztrul jöt és Kővárbul ki hozot kővárvidéki hajduk, számát az tabellábul Nagyságod meg értheti. Darabant itten egy sem találtatot, az palotások is meg mustráltattak ugyan, de mások által még és ki változtattak. Az székely ezernek zászlói resignáltattak *Méltóságos* Generális Orosz Pál Uram által, általam pedigh intimáltatot, hogy sub nomine praetoriano in statu quo megmaradnak. Bíró Christóff Uramat pro *vice* colonello agnoscálják, s ő Kegyelmétül függjenek s ne szökdécselljenek, most meg hal érette, az kin el érik és szenvedgyenek az töb hadakkal.

Bizonyos tisztyeket el is küldötték *Nagyság*odhoz és Cserei Fő Strása *Mester* Uram is meg maradot. Az examen minden regi*ment*ben continuáltatott, kit actu purizáltatok. Az hadak*nak* már kétségben eset szíveket ez után leendő fizetésekkel refocilláltam, eddig való res*tantiának* cessióját insinuáltam. Úgy látom, azt fogják felejteni ez utánna valóval. Az prothocolumot impetitive jelentettem colonellus uraimék*nak*, kiben minden féle perceptiói erogatiói meg légyen az ezernek, nem külömben az compania szerint való hadak nevei is inseráltassanak, azok közzül ki hova lesz, oda notáltassék, ne kellessék annyit kínlódnunk rajta, mint most, se quietantiája, se contraquietantiája némelyiknek telljességgel sem*mi*, némelyik*nek* valami, ki el vesztette, ki nem is vett. Bajosabb volt ez most az magyar országiaknál ha ordinarie minden nap két felé és ottan ottan három felé nem mustráltam volna, két annyi idő tölt volna belé az sok kérdés és examennel. Az computusra *Nemes* Kővár-vidék tisztei iteratis vicibus insinuálván magamat nem jöttek az hadak naturalis consumptiójok iránt, azért nem is ineálhattam és nem végezhettem semmit is. Com*m*issarius Eötvös Miklós Uram embere mellé Cserei János és Kolumban István Uraimékat az n*emes* Gróff Pekri és székely ezrekbül való tiszteket adjungáltam vala. Szolga bíró Rátonyi László Ur*amnak* is meg írtam vala, hogy az Avasban tett consumptió iránt az Teleki Ur*am* regiment*j*e félékkel és palotásokkal computust ineráljon, kik Máramarosban által mennek...

N*agyság*odnak jó K*egy*elmes Ur*amnak*.

Szak*már*, 3. Aprilis 1708.

Alázatos köteles szolgája
Erős Gábor mp.

Károlyi levéltár, kuruckori iratok. 1708. IV. Fasc. 1. A. 11.

3.

SYSTEMA TOTIUS MILITAE.

Anno 1707. die 9. Xbris.

Dunán innen való Regimenteknek effektivus statusa.

Nomina Equestrium regiminum	Exurgat ex comitatibus	quartiria
Balogh István	Posony	480
Somody Ferenc	Posony	600
Ocskay László	Nyitra	700
Ebeczky István	Bars	900
Eszterházy Dániel	Hont Nógrád	611
		3291

Rétey János	Kis Hont	
	Plus Gömör	650
Rétey György	Gömör plus	
	Abauj	1056
Csáky Mihály	Borsod Hevesiek Torna	625
Diák Ferenc	Borsod	705
Szalay Pál	Abauj plus	
	Zemplén	800
Nikházy	Abauj	600
Barkóczy	Heves	
	Borsod	700
Orosz Pál	Zemplény	900
Bertóty István	Pest solt	
	Kiskunság	489
Jász		500
		7022
		3291
		10313

Nomina Equestrium regiminum

Exurgat ex comitatibus

		quar.
Vinkler	Trencsény	
Náray László	Nyitra	997
Révay Gáspár	Hont	715
Révay Imre	Nógrád	900
Czeller	Árvai	
	Liptó	900
Fodor	Zólyom	
	Kishont	1100
		4612
Prinyi Miklós	Gömör	734
Radics	Torna	1092
Csajághi	Heves	
	Borsod	1040
Andrássy Pál	Sáros	
	Abauj	900
Bagossy Pál	Zemplény	1000
Szinay	Ungh	
	Bereg	335
Fervill		
	Bereg	600
Bonafus	Ungh	
	Bereg	600
		6301
		4612
		10913

Nomina Regiminum	Exurgat ex comitatibus	Status effectivus
Géczy Gábor	Nyitra, Komárom, Esztergom	800
Luzsenszky	Trenycsény	450
Gyürki Pál	Liptó	614
Forgács	Sáros, Szepes	612
		2476
Ordódy	„ „	1000
Visnák	„ „	600
Norvald	„ „	700
		2300
		2476
		4776

Tiszán túl való gyalog Regimenteknek effectivus statussa

Nomina Regiminum	Exurgat ex comitatibus	Status effectivus
Esze Tamás	Szakmár, Szabolcs	900
Almási Márton	Szakmár, Ugocsa	900
Gödiny	Szakmár	700
		2500
Eöllyüs	Bihar	1000
Ecsedy	Bihari, Krasznai, Szolnok, Kővár	800
Szent Ivány	„ „ Máramaros	1120
		2920
		2500
		5420

Nomina Regiminium	Exurgat ex comitatibus	Status effectivus
Bik László	Szakmár	1087
Sennyei	Ugocsa, Szakmár	693

Szemere László	Szabolcs	766
Nyúzó	Szabolcs	523
Bessenyei	Szabolcs	780
Krucsay	Szabolcs	200
		3989
Bóné	Bihar	928
Kárándy	Bihar	590
Palocsay	Bihar Szolnok Kraszna	520
Vay László	Szolnok Máramaros	300
Gyulay	Szolnok	700
		3038
		3989
		7027

Lovas regimentek nevei	Status effectivus
Pekri karabélyos	300
Teleky	818
Jósika	887
Csáky	600
Drágoi	300
Vay László companiaia	228
	3133

Gyalog status effectivus Regimentek nevei	
Szent Páli	400

Thaly Kálmán számításai és észrevételei a fogalmazványon.

Székely?

Győri Nagy János ezre kimaradt.

	3291
	7072
	4776
	7027
	25.249
Dunántúl circa	10.000
lovas	35.249
gyalog	19.733
	+300
	55.282

Tüzérségi helyőrségek circa	3.000
	58.282
Semsey Miklós	60.000
Sarkad,	
Simontornya,	
Szabad	
	10.913
	5.420
	16.733
Dunántúl	3.000
	19.730
	300
	300
	20.000
Székely Zsigmond	400
+Gy. Nagy János	800
Winkler, (Szádeczky)	

O. Sz. K. Th. gy. Fol. Hung. 1389/6715. és 180. o. Fogalmazvány.

4.

DICSÉRŐ ELISMERÉS EGY KURUC TISZTNEK

Serenissimi ac Celsissimi Principis D*omini* Francisci Rákóczi de Felső Vadász Inclity Comitatus Sárosiensis Suppremi et perpetui Comitis Bloquadae Varadiensis Suppremus Commendans uniusq*ue* Regiminis Militiae equestris Suppremus Colonellus amnibus hasce visuris lecturis legiq*ue* audituris quibus etiam competit Servitor*um* promptitudinem. Minek utánna I*sten* K*egye*lmes Urunk és Fejedelmünk eő N*adgyság*a hazájához buzgó szívét az romlott ország szabadítására fel indította vólna, minden hazájához buzgó embernek hűséges szólgálattya kévántatott vólna, minden embernek igaz hűsége K*egye*lmes Urunkhoz és N*emes* Országunkhoz meg tettzett, kik közzül Vitézlő *Királyi Lőrincz Fő Hadnagy Urunk* sem leg utolsó, minthogy mihelyen K*egye*lmes Ura s Fejedelme indulattyát s hazájához szólgálatra való reflexióját subolfaciálta, minden késedelem nélkül fegyverét fel övedzvén, hűséges forgolódását sok harczokon dicséretesen meg mutatta, az ellenséggel való szemben szállást nem kerülvén, minden panasz nélkül elég hűségesen forgolódott. Belényes Várának és vidékjének óltalmazására K*egye*lmes Urunktul eő N*adgyság*ától assistentiánk kévántatván seregével ki küldettet, holott is portázását meg nem szüntette mind addig, míg az pogány rácznak Belényes megszállására való közelgését hadai meg halván

tisztek ellen magokat temere opponálván el mentek, mind azon által maga el ment az ellenség elől, el szaladott hadát nem tekéntvén Belényesben benn maradott és ott is magát dicséretessen, alatta lévő pogány ráczok ellen forgatta hűségessen, mellynek nagyobb bizonyságára adtuk ezen testimoniálisunkat. Fide nostra mediante

Andreas Bóné mp.
Serenissimi Principis unius Regiminis
Equestris Militiae Suppremus Capitaneus.

Stephanus Nagy mp.
Ejusdem Regiminis Vice Capitaneus.

Franciscus Tardy mp.
Ejusdem Regiminis Supremus
Vigilarium Praefectus.

Károlyi levéltár, kuruckori iratok. Sine dato. Fasc. 2. (0. 14.) 2.

Gottreich László

LE MAIRE FRANCIA — KURUC HADMÉRNÖK BRIGADÉROS SZEMLEJELENTÉSE SZATMÁR ÉS ECSED VÁRAINAK ÁLLAPOTÁRÓL 1705 FEBRUÁRJÁBAN.

A Hadtörténelmi Közlemények 1955. évi 2. számában közöltem Le Maire francia—kuruc hadmérnök brigadéros egy részletes memorandumát magyar fordításban, amelyet ez a kitűnő műszaki tiszt, Rákóczi Ferenc kedvelt szaktanácsadója a zsibói csata után a Felvidékre visszatért Rákóczi elé terjesztett a Fejedelem távollétében a nyugati hadszíntéren lezajlott eredményekről.[1]

Most, Rákóczi francia diplomáciai kapcsolatait kutató munkám közben ismét egy újabb értékes Le Maire-féle jelentést találtam, amely hadtörténelmi szempontból az előbbinél annál is érdekesebb, mert ez Le Maire első munkája Rákóczi szolgálatában, amikor még sem a Fejedelmet, sem a kuruc hadsereget nem ismerte. Nem is foglalkozik ebben a kuruc hadinép magatartásával, hanem kizárólag hadmérnöki szemrevételezés alapján adja elő véleményét Szatmár és Ecsed váráról, helyesebben erődítményeiről. S ami különösen fontos, — fejtegetéseihez egy megrajzolt színes vázlatot is mellékelt arról, hogy miképpen javasolná Ecsed és a környező térszín megerődítését. Eddig csak egy színes vázlatot ismertünk ebből a korszakból, Riviére ezredes rajzát Érsekújvárról. — Le Mairenek ez itt bemutatott rajzából és a szemrevételezés eredményét közlő memorandumából megismerjük, hogy miképpen gondolta ez az elméletileg és gyakorlatilag is képzett, Vauban marsall iskolájában nevelődött hadmérnök szakember, ezt az erődítményi rendszert újból használható állapotban kiépíteni.

BEVEZETÉS

Le Maire brigadéros személyére és működésére a kuruc hadseregben vonatkozólag utalok a fentemlített közleményemben mondottakra. Mint ez az alább ismertetendő jelentése is mutatja, lelkiismeretes, pontos és kitűnő műszaki tiszt lehetett, aki a magyar szabadságharc ügyét becsülettel szolgálta és Rákóczinak hűséges támasza volt.

E közleménynek nem az a célja, hogy Szatmár és Ecsed várainak szerepét és a kuruc háborúnak azokkal kapcsolatos hadicselekményeit

[1] Hadtörténelmi Közlemények 1955. 2. szám. 155—183. o.

ismertesse. Csupán a Le Maire féle javaslattal, annak előzményeivel, és eredményének rövid ismertetésével foglalkozunk.

Szatmár és Ecsed városai Kelet-Magyarország felső vidékén harcászati szempontból fontos helyek voltak, s ha még hozzávesszük a szintén közelükben fekvő Nagykároly várát: ez az egymástól 30—35 km-re fekvő és e három pontból álló várháromszög elzárta Erdély felső szegélyét észak és nyugat felé. Nagykároly vára II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának első éveiben, sőt mindjárt a nagy népi mozgalom első nekilendülésében, 1703. augusztus 13-án került Rákóczi hadainak birtokába. „Nem valami nagy erődítmény, négy szögletbástya volt és még vízzel teli árok védte."[2]

A nagykárolyi várban akkor Károlyi Sándor felesége, Barkóczy Krisztina lakott, s azt császári őrség őrizte. Melith Pál báró az első főnemes, aki Rákóczihoz csatlakozott, július 22-én ott volt, s igyekezett Károlyinét rábírni a kurucokhoz való csatlakozásra. Pár nap múlva Bercsényi írt Károlyinénak egyrészt fenyegető, másrészt rábeszélő leveleket, melyeknek hatása alatt Károlyiné átadta a várat minden[3] ellenállás nélkül. A nagykárolyi vár a kuruc háború alatt ezután sem játszott különösebb szerepet.

Ecsed vára szintén harc nélkül került Rákóczi birtokába. A Nagykároly várából kivonuló császári őrség egyik hadnagya Melith Pál rábeszélésére: ...„katonáival együtt amicabilis szín alatt bemenvén Ecsedbe, odavaló vitézlő rendet magukhoz elcsábítván, Pápai János prefektus udvarbírót elfogták. Rákóczihoz vitték s Ecsedet is néki feladták, kit is megesketvén hívségére, erősíteni parancsolta."[4]

Az említett vár háromszög harmadik pontját, Szatmárt, megvenni nem volt ilyen egyszerű feladat. A vár közelében 1703. nyarán heves harcok dúltak, mert benne a Rákóczitól is kiválónak elismert Glöckelsberg császári tábornok parancsolt, a keze alatt Lővenburg ezredes és más harcedzett tisztek állottak a védőrség élén. Rákóczi csapatai 1703 augusztus 11-én kezdték meg Szatmár ostromát. Mivel azonban, mint emlékirataiban is megemlíti, várvívásra kellően fel nem szerelt és ilyen harcokban teljesen gyakorlatlan hadinépével szívós ostromharcra nem vállalkozhatott, megelégedett azzal, hogy ezt a várat körülzárja, annak közlekedési vonalait az erdélyi és császári helyőrségek felé elzárja, — szóval — mint Esze Tamás helyesen jegyzi meg — ezt a helyet a hadműveletek szempontjából „közömbösíti". Hadseregére fontosabb feladat, a nagy lendü-

[2] *Esze Tamás:* Rákóczi tiszántúli hadjárata. Századok 1951. évf. I. füzet, 88—89. o.
[3] Archivum Rákócziánum I. oszt. I. kötet 235—236. o.
[4] Arch. Rákócziánum I. 237. o.
Pápai János mint tudjuk, később Rákóczi főtitkára, majd török-portai követe lett.

lettel a Felvidék felé irányított hadműveletek megoldása várakozott. Rákóczi október 11-ig maga is Szatmár alatt táborozott, azután átadta a körülzárás vezetését báró Sennyey István tábornoknak, s amikor később az alárendelt kuruc csapatok bizalma Sennyeyben megrendült, — őt onnan visszarendelte s helyébe Buday Istvánt küldötte.[5]

Mind Rákóczi emlékirataiban, mind Esze Tamás említett tanulmányában pontosan megtaláljuk a vár leírását és egy még az első világháború előtt kiadott gyűjteményes munkában a város és a vár közel egykorú vázlatát.[6]

Mind a két leírásból kitűnik, hogy a város és annak délkeleti kijárata előtt fekvő vár azon a szigeten van, amelyet a Szamos két ága fog körül. A vár ötszögű, földsáncok- és cölöpgátakkal védett eléggé erős erődítmény volt. A tulajdonképpeni Szatmár és a tőle északra fekvő Szamos-ágon túllévő Németi város hidakkal volt összekötve. A várból egy híd vezetett a folyó jobb, egy a balpartjára, a harmadik pedig Szatmárból Németibe. Mind a két várost már az ostromzár első idejében elhamvasztották, a lakosság onnan elmenekült, csupán az ötszögű vár maradt épségben és annak lábainál és előterében folytak a következő évben, 1704-ben kisebb-nagyobb harcok, de ezek a kuruc háború általános menetére semmi befolyást nem gyakoroltak.

Glöckelsberg tábornok 1704 decemberében belátta védekezésének hiábavalóságát és 1705 újév napján tisztességes feltételek mellett kapitulált. A tárgyalásokat a kuruc körülzáró csapatok és a szatmári őrség között Forgách Simon tábornagy végezte, akit Rákóczi 1704 végével Erdélybe küldött az ottani kuruc hadműveletek vezetésére.[7]

Forgách Simon a kapituláció után a Szatmár körül felszabadult csapatok egy részét levitte magával Erdélybe és ezzel Szatmár jelentősége mint vár megszűnt.

Rákóczi örömmel fogadta Szatmár kapitulációjának hírét. Nagykároly várára úgy látszik nem vetett nagy súlyt, de Szatmárt és Ecsedet két igen fontos pontnak tartotta, Erdély északi bejáratánál.

Igen kapóra jött neki, hogy pár héttel Szatmár kapitulációja után,

[5] A Szatmár körüli harcok részletes leírását lásd *Esze Tamás* idézett munkájának 86—117. oldaláig és Rákóczi Emlékirataiban: *II. Rákóczi Ferenc* Emlékiratai. Fordította Vas István. 1951. 53—58. o.

[6] Magyarország vármegyéi, és városai. Szatmár vármegye és Szatmár városról szóló kötetben.

[7] *Markó Árpád:* Az 1704. évi erdélyi kuruc hadjárat. Hadtörténelmi Közlemények XXXIV. évf. III.—IV. füzet 36. o. és Ráday Pál iratai I. kötet. Akadémia kiadó, Budapest 1955. 212—213. o. Levele 1705. január 6-ról Jablonski porosz udvari prédikátorhoz: . . . „Praeterea informe celebre fortalitium Szatmár quod per octodecim menses bloquadam sustinuerit, hac hebdomada previa capitulatione Juris nostri factum esse." — Rákóczi levele Károlyinéhoz, Léva melletti táborból 1705 január 2. utóiratában . . . „most hallván Szatmár vára feladását." Károlyi oklevéltár V. kötet 165. o.

francia szakemberek érkeztek Erdélybe. Tudjuk, hogy XIV. Lajos francia király Des Alleurs márki altábornagyot küldte 1704 végén Rákóczihoz, mint katonai és politikai szaktanácsadóját s vele együtt több műszaki hadmérnök szakembert. Des Alleurs 1705 januárjában érkezett Franciaországból Olaszországon, Törökországon át Temesvárra. A temesvári pasa egyideig akadályokat gördített továbbutazása elé, csak 1705 február 1-én indulhatott el Temesvárról.[8]

Temesvárról, Lugoson, Karánsebesen át a Bisztra völgyén keresztül utazott és február 7-én ért Klopotiva községbe. Ekkor már találkozott a Rákóczitól elébe küldött Bárczy Zsigmonddal, a Fejedelem egyik főtisztjével, aki később Kővár kapitánya lett. Azután Algyógy, Gyulafehérvár, Nagyenyed, Torda érintésével 14-én érkezett Kolozsvárra. Kíséretében volt két hadmérnök főtiszt, Le Maire és Damoiseaux brigadérosok, Károlyi, az Erdélyi haderő főparancsnoka idejében értesült a francia tábornok közeledtéről, elébe utazott Kolozsvárra és február 6-án onnan jelentette Rákóczinak, hogy a franciák már Erdély földjén vannak. 14-én ünnepélyesen fogadta őket Kolozsváron. Ott két napig időztek. Ezalatt Károlyi alaposan tájékoztatta őket főleg az erdélyi hadihelyzetről és átadta Des Alleursnak Rákóczi kérését, hogy szemléltesse meg az erdélyi erődítményeket. Des Alleurs Forgách kérésére Damoiseauxt leküldte Medgyesre az ottani várharcok vezetésére. Titkárját, Chamillardot is visszahagyta s csak Le Maire-vel és kis kísérettel indult tovább 16-án Rákóczi főhadiszállására, Egerbe. Márki Sándor szerint valószínűleg azon az úton, amin később titkára őt követte, azaz Magyaregregyen, Zilahon, Margittán, Hosszúpályin át Debrecenbe, onnan a Hortobágyon át Csegére. Itt kelt át a Tiszán és március 11-én vonultak be Egerbe nagy pompával.

Le Maire alább ismertetendő emlékiratából kitűnik, hogy ő Szatmárt febr. 24-én, Ecsedet pedig 27-én szemlélte meg, s mint írja csak rövid ideje volt minderre, amiből következtethetjük, hogy Des Alleurs őt küldte ezeknek a helyeknek megszemlélésére, s valahol később, talán Debrecenben csatlakozott újból hozzá. Az alább ismertetendő szemlejelentése tehát első bemutatkozó szereplése Rákóczi szolgálatában. Ennek a szemlének az eredménye az alább ismertetendő érdekes emlékirat. Bár kifejti véleményét és javaslatait Szatmár megerődítésére vonatkozóan is, amelyet előbb szemlélt meg, mint Ecsedet, de amikor már Ecsedet is tüzetesen átvizsgálta, arra a meggyőződésre jutott, hogy haszontalan dolog lenne Szatmárt újból kiépíteni, arra sok pénzt áldozni, őrséget behelyezni, tehát azt javasolta, hogy ezt az erődítményt földig le kell rombolni. Annál inkább fontosnak tartja azonban Ecsed erődítményeinek

[8] Des Alleurs utazásának részleteiről és kiküldetéséről lásd *Márki Sándor:* Des Alleurs altábornagy Rákóczinál. HK. 1917. évf. I. és II. füzet.

gyökeres helyreállítását. Rákóczi is nagy súlyt vetett Ecsed birtokára, amely az ő uradalmaihoz tartozott, mint családjának örökös birtoka, és azért örömmel fogadta el Le Maire ebbeli javaslatát.

Ha higgadtan szemléljük a kuruc hadműveleteknek azon a vidéken 1705 után ott lezajlott eseményeit, azt kell megállapítani, hogy Ecsed helyreállítása is teljesen felesleges volt, aminthogy Ecsed körül a szabadságharc későbbi éveiben sem zajlottak le nevezetesebb hadiesemények. 1707 után a szabadságharc katonai súlypontja teljesen áttolódott a Dunántúlra és Felső-Magyarország nyugati szegélyeire és Erdélybe már nem folytak harcok, — ennek a pontnak jelentősége teljesen megszűnt. Amikor pedig a szabadságharc végső időszakában az események színtere visszaszorult az akkori Magyarország északkeleti sarkába, Ecsedre, mint Erdély kapujára többé nem volt szükség.

A szatmári vár a lerombolás után teljesen eltűnt a föld színéről. Mivel a város szélén feküdt, annak terjedésével ez a terület teljesen beépült.

A szatmári vár részletes történetét és pontos helyrajzi adatait, dr. Fodor Ferenc egyetemi professzor, egy még kiadatlan rendkívül alapos monográfiában feldolgozta.[9]

A Fodor professzor birtokában lévő XVII—XVIII. századbeli szatmári várrajzok mind igazolják Le Maire megállapításait.

A Josephinische Aufnahme lapján, amely pedig csak egy emberöltővel azután készült, a várnak már nincs nyoma. A Szamos két ágától övezett sziget egész területét már a város utcái töltik be.

Az ecsedi vár, illetve azok az erődítmények és erődítési rendszerek, amelyek Le Maire alább ismertetendő jelentésének tárgyát képezik, szintén nem azonosak az ecsedi várral. Ezt a várat, amely pedig már a középkor óta a Báthory család birtokában volt, azután királyi birtok lett, később II. Rákóczi Györgyné, Báthory Zsófia, visszakapta. Így került férjének — I. Rákóczi Ferenc révén a Rákóczi család birtokába. A tiszaháti felkelés után, 1701-ben az udvari haditanács leromboltatta. Amikor Le Maire ezt a helyet megszemlélte, mint azt olvasni fogjuk — annak a helyén csak hasznavehetetlen romokat talált és Ecsed városát vagy mint ő mondja a falut (village) földsáncokkal, bástyákkal körülvéve az attól keletre fekvő kis szigetre tervezett négyszögletű sánccal

[9] Fodor Ferenc professzor szíves volt megengedni nekem, hogy kéziratába betekinthessek. A várra és annak elbontása utáni sorsára vonatkozó adatokat tőle kaptam. Egyébként a Hadtörténelmi Intézet térképosztályában a II. József császár idejében készült ú. n. Josephinische Aufnahmenek ez a lapja fotokópiában megvan. Sajnos az Ecsed váráról készült lap kópiája e gyűjteményben itt nincs meg. Az ehhez az időhöz legközelebb álló Ferenc császár alatt készült felvételeknek egy jóval későbbi keltezésű (1860) magyar térképlapján Ecsed városától keletre csak egy várromjel és ez a felírás: „várhegy" jelzi az eredeti régi várkastély helyét.

egybefoglalva, nevezi írásában várnak, erődítménynek. Hogy az eredeti régi vár milyen hatalmas, nagyszabású, pompásan berendezett főúri várkastély lehetett, azt bizonyítja a várnak a kuruc szabadságharc előtti időkből származó részletes leírása.[10]

Le Maire jelentése

a) A jelentés külalakja, szerkesztési módja

Le Mire brigadéros szemlejelenését az Országos Levéltárban, a Rákóczi szabadságharc levéltára gyűjteményében őrzik.[11]

A kézirat és papír minősége azonos a már előbb említett Le Maire féle memorandummal. A szöveg 8 oldalból áll, felső és alsó végén rövid zöld zsinórokkal két íven. A vázlatrajz az ecsedi várról külön lapon.

Címzése nincs. Ebből is megállapítható, hogy Le Maire ezt a memorandumot is, mint a Szatmárban és Ecseden tartott szemléjének beszámoló jelentését személyesen szóban adta elő a fejedelemnek, s azután az írást otthagyta nála. A 4 első oldal foglalkozik a szatmári várral. Az 5. oldalon még egy sor és az aláírás: „fait á Zacmár le 24. fevriér 1705. Le Maire". Utána következik ez a sor: „Visite de la situation d'eched." — 3. és 3/4. oldalon, aláírása: „fait á Eched le 27. fevrier 1705. Le Maire." Közvetlenül alatta a következő sorban ismét Szatmárról ír, 1/4, és 1 egész oldalon és befejezi ezt a fejtegetését még egy véleményével Ecsedről.

A külön lapon a jelentéshez mellékelt vázrajz az ecsedi erődítményekről és a környező térszínről rendkívül tiszta, éles fekete tintával írott rajz. A mocsár lilásszürkére, az erődítmények alapfalai és a profilok szegélyei sárga színnel, a vizes részek lilásszürkére vannak festve. A színek ma is frissek.

A vázlaton feltüntetett betűk az erődítmények egyes részleteit jelzik, magyarázatuk a szövegből kivehető. Természetesen Le Maire mindenütt a Vauban rendszerű várépítési műszavakat használja, hiszen nemcsak Franciaországban, hanem az egész művelt világon abban az időben Vauban várerődítési rendszere általánossá vált, még más nemzetek is a francia szakkifejezéseket használták.

A fordításnál természetesen ezeket a megfelelő magyar műszavakkal igyekeztem kifejezni, s ahol ilyenek nem találhatók, — más módon megmagyarázni. Segítségül volt nekem ebben a munkában az általánosan ismert Petite Larousse Illustré Páris 1914. című kitűnő enciklopédia,

[10] Magyarország vármegyéi és városai. Szatmár város 463. o.

[11] Orsz. Levélt. Rákóczi szabadságharc levéltára. Aspremont rész. B. 27—Gallica 1704 — 05 jelzet. A fasciculus 13—17 ceruzaszámozású lapjai. Az ecsedi várról készült vázlat a 14. számú.

amelynek a fortifikációról szóló címszava után egy Vauban rendszerű erőd részletének sematikus rajza látható a megfelelő szakkifejezésekkel. Megtaláltam továbbá azoknak német magyarázatát egy régi lexikonban Allgemeines Fremdwörterbuch Dr. Johannes Christian August Heyse Hannover 1835. A régi magyar honvédségnél használt erődítési műszavakat pedig a volt Ludovika Akadémiában használt erődítési tankönyvből vettem.[12]

Mint a bevezetésben röviden megemlítettem, Le Maire ebben a jelentésében nem tér ki a kuruc hadsereg (tisztikar, katonaság) bírálására. Itt ő kizárólag az a hadmérnök szakember, akit Rákóczi megbízott azzal, hogy vizsgálja meg ezt a két — nemrég óta a kurucok birtokában lévő — várat, illetve erődrendszert és fejtse ki véleményét arról, hogy lehet-e és érdemes-e azokat rendbehozatni és milyen munkálatokat kellene itt végrehajtani. Ezért ez a jelentés hű képet ad Le Maire hadmérnöki tudásáról és a kuruc ügy iránt táplált önzetlen buzgóságáról. Mint látni fogjuk rendkívül alapos körültekintéssel mindenre gondol, és minden törekvése az, hogy Ecsedet kifogástalanul védhető erőddé építse ki. Mindenre kiterjedő gondossággal tervezi meg a szükséges munkákat és sorolja fel az arra szükséges segédeszközöket, szerszámokat.

Az első oldal margóján felül így kezdi: „Zacmár et Eched... mars. 1705." Ide valószínűleg azt a napot akarta beírni, amikor március havában a Fejedelemnek ezt az emlékiratát bemutatta, mert mint említettem a szövegben két keltezés febr. 24. és febr. 27-ről szól.

b) Le Maire jelentésének szövege

„Des Alleurs márki úr szíves volt közölni velem, hogy Erdélyi Fejedelmi Fenséged Szatmáron keresztülutazva azt megtekintette és szükségesnek tartaná, hogy én egy emlékiratban (Memoire) tájékoztassam Fenségedet azokról a helyreállítási munkálatokról, amelyek szükségesek ahhoz, hogy ezt a helyet kellő védelmi állapotba helyezzük, ha esetleg nem tartanám arra jelenleg alkalmasnak. Felhasználtam azt a rövid időt, ami még rendelkezésemre állott, hogy ezeket a védő műveket alaposan megszemléljem, de nem volt időm ahhoz, hogy egy metszetekkel (profil) ellátott vázrajzot készíthessek ezekről, tehát csak írásban vázolom annak mostani helyzetét és állapotát. Ez a földsáncokból készült erődítmény a Szamos folyó egy szigetén van, közel a folyó kettéágazási pontjához, aminek az az előnye, hogy vizesárok szinte három oldalról veszi körül. Alakja szabályos ötszög. (Pentagon.) Minden oldala belül 110 öl (toise) vagyis 660 láb (pied).[13]

[12] Az állandó erődítés. *Brunner Móricz* hadmérnök őrnagy. Magyarra fordította Hoffmann Géza, Budapest, 1910. Egyébként még az Eckhardt Sándor féle francia—magyar szótár is több támpontot nyújt. A francia szakkifejezést zárójelben közlöm.

[13] Egy öl 1,896 m, 1 láb 0,316 m.

Az 5 bástyát egyforma alakúra tervezték, de a kiépítés folytán némi különbség van köztük. Minden bástyának 4 fala van, mégpedig 2 magas, 2 alacsony. A legmagasabbnak hossza eléri a 72 lábat. Az alacsony falak hosszúsága különböző. A falak némelyikét téglák borítják és azokat teljesen felesleges módon még egy négyszögletű előreugró bástyarész (orillon, bástyafül) is egészíti ki, ami helytelen, mert ezeken az oldalakon így legfeljebb egy öreg — vagy két kis ágyú telepítésére marad hely. Az alacsony oldalfalak lényegesen lecsökkentik a bástyák használhatóságát, mert leszállítják azokat 192 lábról 120 lábra, pedig ezek nélkül meglenne a kellő méretük. Két bástyán van 2 előreugró ékalakú erődítmény (cavaliers).[14]

Ezeknek a felépítményeknek az értelmét, illetve szükségességét nem értem, mivel az erőd környéke teljesen sík, lapos. Az összes bástyákban három szakállas ágyúüteg van, (batteries a barbe) mégpedig 2 a mellvédeken, a vállbástyákon (epaule).[15]

Egy pedig a tetőn, s ezek egyikében még őrszobát is építettek. (Corps de garde). Ez az őrszoba az ágyú elől majdnem a fél oldalfalat elveszi.

Minden bástyafal körülbelül 540 láb hosszú s előtte félhold alakú építmény (demilune).[16]

De szükséges volna, hogy ez az 5 oldalazó építmény egyenlő nagyságú és alakú lenne, mert most az a helyzet, hogy egyik-másika olyan hegyes szögalakú, hogy nem védelmezheti a bástya oldalait az ellenségnek oldalirányból jövő tüze ellen. (Echarpement du canon de l'ennemi.). Az árkok és azok falainak méretei nem egyformák. A bástyák előtt 99 és 108 lábúak, az oldalazó sáncok előtt csak 48-tól 72 lábnyiak. Mélységeik sem azonos méretűek. Egyik helyen 6—8 lábnyi mélyek, másutt csak 3 lábnyi mélyek. A mellvédek (parapets) és az erődvonal szélétől a szabad tér felé hajló lejtők (glacis), és a fedett közlekedési utak nincsenek mindenütt készen.[17]

Az erődítmény több részén még el sem kezdték ezeket a munkákat.

[14] Cavalier, — németül Vorderschanze, Aussenwerk, — az erőd alapvonalának sarkain előugró, rendesen magasabban fekvő ékalaku erődítés, amelynek mellvédeiről lehet a várárkokat és a vár előtti térszin holt területeit pásztázni.

[15] Epaule, — németül Schulterwehr, — magyarul vállbástya, az erődítmények érzékeny pontja, ott ahol 2 oldalfal találkozik.

[16] A demilune voltaképpen nem félholdalakú erődrészlet, hanem egy árokoldalozó berendezés, vagyis a mellvédek és gátakra épített olyan erődrész, ahonnan minden oldalról be lehet az árkokba lőni. Az említett Larousse-ban található címszó szerint „Ouvrage exterieur destiné a couvrir le contre escarpe et la fossé. Escarpe annyi mint — németül innere Böschung einer Brustwehr, — vagyis a várárkok belső, illetve külső fala. A demilune kifejezés helyett tehát inkább árokoldalozó sáncot használok.

[17] A glacis kifejezés sok magyar, volt felvidéki és erdélyi városban ma is előforduló utcamegjelölés, ott ahol a belső vár véget ért és a lejtő kivezetett a szabad térszínre. Glacis, — németül Brustwehrabdachung einer Festung. — Rendesen szelíd lejtésű, gyeptéglával fedett része a külső várnak; a régi honvéd erődítési tankönyv „sikozatnak" nevezi.

Megvannak a kis zsilipkapuk (vannes ou petits écluses). Ezek segítségével az árkokat meg lehet tölteni vízzel, ha a Szamos vízszintje elég magas. Vannak kapuk is, ahol a vizet ha akarják ismét kiengedhetik. De mindezek semmitsem érnek,, ha a folyó vízszintje leszáll, mert ilyen időszakban az árkok nem alkotnak nehéz akadályt.

A bástyák lábainál a falak és az oldalazó sáncok alján, ezek kiegészítésére cölöpkerítések (pallisade) állanak. De, mivel azok falai repedezettek, nem sokat érnek. Több laktanyaszerű építményt is találunk, némelyike jókarban, némelyike csak tatarozás után használható. A fegyverraktár rendetlen és erősen hiányos. Mintegy 40 különböző űrméretű (calibre) ágyú van itt, részben a bástyákon, részben az említett fegyvertárban. Agyúgolyó alig található. Mozsár és szakállas puska (arquebuse a croc) nincs.[18]

A lőpor mennyiségét kilogrammokban nem tudtam megállapítani és más fegyvereket sem láttam itt.

Röviden jellemezve a hely jelenlegi állapotát: ez megtámadható. És ha arról van szó, hogy ezt az ellenség elfoglalja, azt rajtaütéssel (c'est devait etre d'emblée) lehet elintézni, anélkül, hogy szükséges lenne egy hosszas körülzárással járó ostromhoz hozzáfogni. Valamennyi erődítési mű annyira el van hanyagolva és azok lejtői (talus) annyira rongáltak, hogy azokra minden oldalról könnyen fel lehet jutni. 1. Ha Fenséged azt kívánja, hogy ezt a várat védelmi állapotba helyezzük és minden hirtelen támadást (insulte) kivédhessünk, — ezt kevés költséggel megcsinálhatjuk, anélkül, hogy szükséges lenne a védművek alapszerkezetét megváltoztatni. Az oldalazó sáncok árkait mélyebbre kell ásni és még egy ilyen legalább 24 láb széles sáncot kell építeni az erőd közepén.

2. A főárok közepén még egy másik, 30 láb széles ilyen védművet kell építeni, amely körülövezi ezt a helyet és ezt az oldalazóművet s a másiknak az árkát 5 láb mélyre kell leásni.

3. Szabaddá kell tenni, kitisztítani a patakból az árokba vezető zsilipet, hogy megtölthessük vízzel az említett árkokat, ha a víz eléri felső színvonalát és ha erre szükség van.

4. Be kell fejezni a még el sem kezdett külső lejtő (glacis) tetejét, mivel az nem biztosítja kellően a védcölöpkerítés elzárását.

5. A fedett utak oldalfalait 4 1/4 láb magasra kell felhúzni. Egy és 1/2 láb magasságban be kell illeszteni rőzsegátra építve egy 2 1/2 láb széles járópadkát.

[18] Arquebuse, magyarul nehéz puska; átmenet a kézi lövőfegyver és a könnyű ágyúk között. Nagy kaliberű hosszúcsövű lőfegyver, amelynek első részét vagy egy villára kellett feltámasztani a lövésnél, vagy pedig mint itt sáncoknál, állandó használatra a torkolat előtt derékszögben hozzákovácsolt hosszú szöggel (croc) erősítették meg a földben.

6. Az oldalozóművek lejtőit jól kicövekelt rőzse kötegekkel (clayonnage bien piqueté) kell borítani a lejtőbe vert cölöpsoroktól kezdve egészen a sáncfalak tetejéig.

7. Az oldalazóművek mellvédeit újból ki kell építeni 15 láb szélességre rőzsefonatokkal, belül 4 1/4 láb magasságig. És ha előfordulna az, hogy a külső lejtőbe vert cölöpük hegyei találkoznának a mellvéd meghosszabbított vonalának lejtésével, a cölöpök hegyeit le kell vágni, nehogy gátolják a védekezés lehetőségét. Ügyelni kell arra is a mellvédek helyreállításánál, hogy a belül végzett munkákat kívülről ne lehessen látni.

8. Sokkal meredekebb lejtőket kell építeni, hogy helyet adjunk a mellvéd és árok közti közlekedésre szolgáló járdáknak, (bermes)[19] ott ahol az építkezés lábánál a cölöpök be vannak verve. El kell takarítani, az ott esetleg található feleslegessé vált földet, nehogy az ellenség ott menedéket (logement) találhasson.

9. A bástyák és bástyafalak elé egy, rőzsékből font, külső falat kell húzni 6 vagy 8 hüvellyel hátrább 1 1/2 láb magasságban, amely a cölöpkerítés előbb említett járdájánál kezdődjék. Továbbá a védmű összes mellvédeit hegyes cövekekkel kell érdessé tenni, (fraisé), és erős faszögekkel, cövekekkel megerősíteni (cheviller), 3 lábnyi távolságra egymástól, a külső felső vonal alatt kezdve és négy hüvely távközzel egyik a másiktól, kissé kifelé döntve. E cövekek 3 1/2 lábra meredjenek ki előre. Azután ajánlatos lesz azokat a háromszögalakú nyílásokat is betömni, ledöngölt földdel, amelyek a rőzseborítás folytán keletkeztek, hogy ezek pótolják a lépcsőket.

10. Az említett bástyák falait a régi állapotuk szerint kell helyreállítani, belül 18 lábra 4 1/2 láb magasságig rőzsével befonni, járópadkát hagyni és szükség szerint vagy emelni, vagy lebontani azok magasságát, hogy kívülről ne lehessen észrevenni. Annak a három összekötő falnak (courtine) az a hibája, hogy ágyuk szállításának lehetőségére legalább 12 láb széles kocsiutat (remport) kell hagyni.[20]

11. Az oldalfalak előtt az árkokat, amilyen mélyre csak lehet, 30 láb szélességben kell kiásni és azokat érdessé tenni, ha még nem lennének így beborítva. Máskülönben, ha mai állapotukban hagyjuk, könnyű azokra felmászni. És ennek a mély ároknak csatlakoznia kell a nagy árok közepén építendő már említett oldalozó erődrészhez.

[19] Berme, — németül Wallabsatz, Wallgang, aussen am Fusse des Dammes. — A Wall magyarul gát.

[20] Courtine, — németül Mittelwall, Zwischenwall, aussen am Fusse des Dammes. — Rempart francia megjelölésnek voltaképpen 2 jelentősége van. Az eredeti jelentősége annyi, mint németül Wall, Haupwall, azaz a töltés gátja, Bollwerk. De jelenti ez a szó, amint a Larousse lexikonban található sematikus vázlaton is látható, a földszintről az erőd felső vonaláig vezető utat. A honvéd erődítési szabályzatban kocsiút. Ez a szó különben a magyar nyelvjárásban is használatos, mint rámpa, pl. egy magas vasúti töltésen vezető kocsiút megjelölésére.

12. A bástyákon csak a tetőn lévő ágyútelephelyet szabad meghagyni, a sarkokon lévőket el kell távolítani (barbette).[21]

Az innen kikerülő földből kell az oldalfalakat felhúzni, úgy, hogy hosszúságuknak megfelelően 3—4 lövőrés (embraseure) szelje azokat át.[22]

13. Helyre kell állítani az alacsony oldalfalakhoz vezető utakat.

14. A mellvédek, gátak és kocsiutak szélesítésére szükséges földet az árkok vízlevezető mellékárkaiból kell pótolni, úgyszintén a párkányok és a rőzsebontásoknál fennmaradó lejtők földjéből.

15. Tatarozni kell a lakóhelyekül szolgáló helyiségeket, a fegyvertárat és az őrszobákat, hogy azokat használni lehessen és az eső ne essen beléjük.

16. Hátrább kell vonni és betakarni a szakállas puskákat, többi fegyvereket és a szerszámokat, amelyeknek agya és nyele fából készült, máskülönben, ha a gátakon hagyják, az esőtől elrothadnak.

17. Pótolni kell minden védmű lábánál és a fedett utakon lévő cölöpsorokat, hogy sehol hézag ne maradjon közöttük. Azokat az elrothadt cölöpöket, amiket szabad kézzel el lehet törni, ki kell cserélni.

Ha mindazt, amit ebben az emlékiratomban javasolok, végre is hajtanák, akkor Szatmárt váratlan rajtaütéssel nem lehet megrohanni, — jelenleg ez még lehetséges lenne. Hogy hathatósan védhesse magát, ott kell hagyni legalább 20 ágyút, 2 mozsarat, jókarban lévő felszereléssel együtt, azután körülbelül 70.000 font lőport. (Miliers = 1000 font), 5000 különböző nagyságú ágyúgolyót, 1000 puskát, 3—4000 kovakövet a puskákhoz, 1500 különböző űrméretű puskalövedéket, 1000 gránátot gyújtózsinórral, 2000 cölöpöt, 4000 rőzseköteget és ugyanannyi cöveket. Készletben kell tartani 300 drb. csákány-kapát, 300 nyeles lapátot, 30 talicskát, 1500 zsákot vagy földhordáshoz alkalmas kosarat, 1000 lábnyi vastag deszkát, 300 lábnyi négyszögletű faoszlopot, 30 vég lámpabelet. Védőrségül 2000 embert kell ott elhelyezni, olyan kipróbált parancsnokkal, aki érti a várvédelmi harcok sajátosságait.

Ha mindez nem teljesíthető, akkor Szatmár nem érdemli meg, hogy ily sok ágyút otthagyjunk, mert azokra többé már nem számíthatunk, (l'on doit conté comme perdue). Kelt Szatmáron, 1705. febr. 24. Le Maire s. k."

A szatmári vár szemrevételezését Le Maire febr. 24-én befejezte, azután átlovagolt a 31 km-re fekvő Ecsed várához, s annak megszemlélése után, febr. 27-én ugyanazon a lapon, ahol a szatmári leírást végezte folytatja következőképpen:

[21] Barbette, — németül Stückbank, Oberfläche der Brustwehr ohne Schiess-scharte, — vagyis az ágyú helye, nem lőrésen keresztül, hanem egyenesen a tetőről tud lőni. A honvéd erődítési szabályzat lövőpadnak mondja.

[22] Embraseure, magyarul lövő és, a honvéd erődítési szabályzat szerint puskarés.

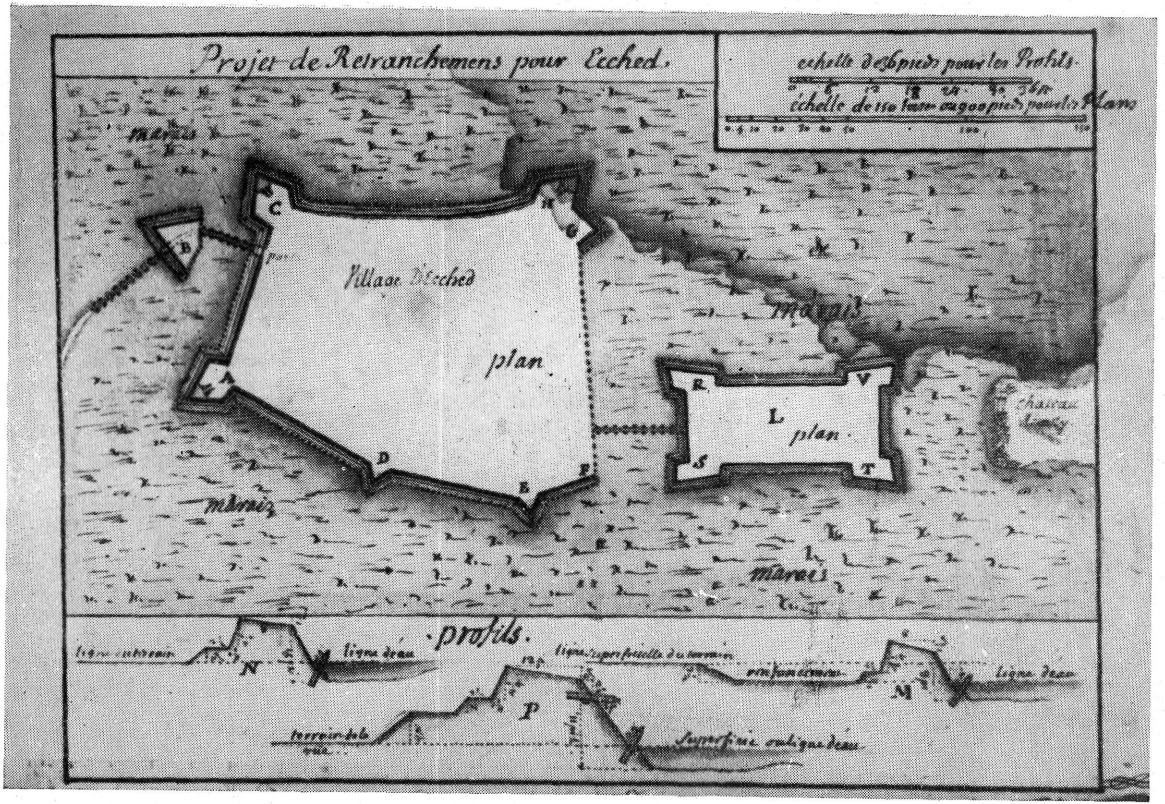

(Ecsed váráról készült vázlat)

A vázlat francia szövegének magyarázata:

Az Ecseden tervezett sáncrendszer tervrajza.

A felső jobb sarokban: mérce 30 láb a keresztmetszetek (profilok) megértésére és mérce 150 öl, vagy 90 láb a tervrajz részére.

Marais-mocsár. Pont-híd. Village d'Eched. Plan. — Ecsed falu tervrajza.

Chateau demoly — lerombolt várkastély.

A lap alsó felében lévő keresztmetszeteknél:

Ligne de terre — a föld színe. Ligne d'eau — a víz szintje. Ligne superficielle du terrain — a terep felszíne. Terrain de la rue — az útvonal térszíne. Renfoncement — az árok lemélyítése. Superficie ou ligne d'eau — a felső színvonal, azaz a víz szintje.

„Visite de la situation d'Eched.

(azaz Ecsed helyzetének megszemlélése). Talán az a legörvendetesebb (t. i. megállapítás), hogy itt van egy hely, amit erőszakkal nem lehet megvenni. A helyiség lakosainak tanúbizonysága és a valamikor téglából épült és 4 év előtt lerombolt erős falak maradványai meggyőznek arról, hogy itt egy igen erős várkastély, (chateau) állott, de most már mindez olyan zűrzavaros romhalmaz, hogy az ember nem képes magának tiszta képet alkotni annak alakjáról. Ha még épségben volna és az ellenség azt erősen kezében tartaná, ennek az országrésznek sok nyugtalanságot és bajt okozhatna. Nagyon széles mocsárban fekszik, amelyet a Kraszna vize táplál és emiatt felszínét legalább 6—8 láb mélységben víz és iszap borítja. Ennek a várkastélynak csak egy bejárása lenne, egy legalább 50 öl hosszú fahídon át, és ágyútűzzel is csak erről az oldalról lehetne veszélyeztetni, mert a mocsár vizei által két részre osztott térszín minden megközelítést lehetetlenné tesz. Egyik része a síkság felé fekszik. Azelőtt igen jól lehetett megerődítve. Maga a térszín is alkalmas két bástyának és előttük egy előreugró oldalazó bástyának alkotására. Ezek kapuinak falai még láthatók. A várba csakis erről az oldalról lehetett bejutni, fedett útja nem volt. A mocsár partjai ennek az erődítménynek előrészében csak nagyon kis kiterjedésűek. A terep az oldalak felől is járhatatlan, kivéve, ha a mocsár erősen befagy. Ezen a darab földön épült Ecsed faluja.[24]

Mögötte ismét összezárul a mocsárvidék és körülbelül 180—200 lábnyira (t. i. a község keleti szélétől) elválasztja egy másik kiemelkedő, magában álló (isolé) tereprésztől, amelynek alakja szabályos hosszúkás négyszög. Hosszú oldalai 480, keskeny oldalai 192 láb hosszúak. A mocsár azután körülbelül 300 láb hosszúságban csillagalakú területen ismét összezárul, ezen van az a kis sziget, ahol a régi várkastély állott.

[23] Le Maire jelentésében határozottan falunak — villagenak mondja Ecsedet. Rákóczi ellenben városként említi és a kuruc írásokban is így szerepel.

Ha Fenséged elhatározná, hogy ezt a helyet újból rendbehozatná, úgy ítélem, hogy ez kevés költséggel lehetséges lesz és éppen annyit érne mint Szatmár, kivéve, ha a Szamos mindig olyan bő vízű lenne, mint amikor most láttam. Az ellenségnek ott legalább két hidat kellene verni a sziget hosszúságának megfelelően. Ecsed megtámadásánál erre nem lenne szüksége. Ha elhatározzuk, hogy itt (t. i. Ecseden) egy erődrendszert építünk ki, nem kellene azt a kis szigetet erre használni, ahol a régi várkastély romjai vannak, mert ott csak tört falrészek egymásra halmozott zagyva tömegét találjuk, amit semmire sem lehet használni, csupán zavarba hozza az embert, hogy mit csináljon ezzel a résszel, amely egyébként is teljesen megközelíthetetlen nyáron a mocsár nagy kiterjedése miatt. De télen sem érünk el sokat vele, ha annak befagyására számítunk, mert ott nem lehet lakni és nincs is lehetőség ahhoz, hogy egy odahelyezett őrség elbírja annak a támadónak a tüzét, aki afelett a térszín felett uralkodnék, amelyet én feltételezek, ha az L. betűvel megjelölt pontot sáncokkal megerődítjük a csatolt vázrajz szerint. Azt hiszem, hogy egy erős sáncrendszer érdekében e helyen ki kell tatarozni és rendbehozni a régi erődvonalat (A. B. C.) úgy, mint ezt a vázlat és rajta a P. keresztmetszet mutatja. A földet a hosszú oldalakon fel kell hányni, ott ahol azok a (D. E. G. A.) sáncokkal vannak kapcsolatban. Az ehhez szükséges nagy tömeg földet a mocsár partján megtaláljuk, ezt már azelőtt is arra használták. De az erődvonalak helyzetén nem kell változtatni, ha ezt a munkát végezzük és a föld nagy tömegét a H-val jelzett helyről vegyük s vigyük át a G-re. Az a sánc torka (gorge) (F. G.). Ez ne legyen zárt vonal, csupán egy jó cölöpkerítés.[24]

A P. metszet az A. B. C. sáncrészekre vonatkozik, az N. metszet az oldal árkaira. Ezek elé kell beverni a cölöpsorokat úgy, amint az a vázrajz keresztmetszeteiből kitűnik. Az L. hosszúkás négyszög alakú erődítmény, mely az első védmű (t. i. a körülsáncolt falu mögött) fekszik, csak akkor ér valamit és maradhat meg, ha erős földvárrá építjük ki, máskülönben két tűz közé kerülhet. Ezért azt hiszem, hogy mégis jól meg lehetne védeni, ha azt oly erős földsánccal vesszük körül, mint amilyen a vázrajz M. profilján látható. A 4 sarkán 4 gyülekező (sorakozó) hely lehet (Place d'armes) (R. S. T. V.) cölöpkerítéssel körülvéve a metszetek képe szerint és, hogy a föld le ne omoljon eső következtében, jó lenne a lejtőket rőzsével befedni.[25]

Ne feledkezzünk meg a mocsár nádasainak felgyújtásáról sem, puska

[24] Minden sánc egyik legérzékenyebb pontja a sánc bejárata, amely rendesen az ellenség várható támadásától ellenkező ponton amint nevezték a sánc torkában volt. Ennek kiképzésére nagyobb erődítményeknél külön torokbástyák készültek, vagy pedig egész külön kis védművek, amit a német erődítményeknél Zwingernek neveztek.

[25] A Place d' armesnak a régi francia katonai terminológiának több jelentősége van. Lehet gyülekező, sorakozóhely pl. várakból való kirohanásra; fegyverraktár, vagy készültségi állás stb.

lőtávolságra, hogy az ellenség meg ne lephessen és, hogy a nádas ne tegye a védelmet lehetetlenné.

Ha Fenséged elrendelné e szerény javaslatom végrehajtását, érdemes volna oda 5—6 kis ágyút is küldeni.

Kelt Ecseden, 1705 február 27."

Azalatt, míg Le Maire Ecsedet megszemlélte, valószínűleg Szatmár képe is lebegett szeme előtt és tünődött magában e két helység jelentőségéről, helyreállításának célszerűségéről stb. Mindjárt itt az ecsedi leírás után folytatja javaslatait a következőképpen:

„Anélkül, hogy Fenséged megfontolásaiba beleszólani merészkednék, ha esetleg az lenne a szándéka, hogy Szatmár erődítményeit rendbehozassa, nagyon alázatosan arra kérem engedje meg, hogy kifejtsem véleményemet arról, hogy én a legcélszerűbbnek tartanám ezt a helyet földig lerombolni.

1. Csapatokat von el a mozgó hadműveletektől.

2. Szükséges oda egy külön várparancsnokságot megszervezni, ami sok pénzbe kerül.

3. Az ott elhelyezett ágyúk, lövőszer, stb. másutt jobban felhasználhatók lennének új hódításokra.

4. Annak helyreállításához sok pénz és munkáscsoport szükséges.

5. Temérdek lövőszert takarítunk meg, amit ott haszontalanul használnánk el.

6. Megtörténhetik, hogy ez az erődítmény ismét a császár és római király hatalmába visszakerül, tehát akkor saját ellenségünk számára állítottunk helyre egy erődítményt Erdély bejáratánál, ahonnan ő bármikor sanyargathatja ezt a Fejedelemséget és nem is számíthatunk arra, hogy visszafoglaljuk, mert az már akkor nem lenne olyan elhanyagolt és felszereletlen, mint jelenleg. Ha nyílt szemmel nézzük azt a lehetőséget, hogy ők a falakat téglával szilárdabbra építik s a folyót is ügyesen felhasználják, annak visszafoglalása rendkívül nagy előkészületet és sok költséget igényelne. Tehát, ha higgadtan gondolkozunk, — nem érdemes Szatmárt helyreállítani. Ellenkezőleg, itt lenne az ideje annak, hogy sok embert odarendeljünk, hogy minél előbb behányják a töltéseket az árkokba, a cölöpkerítéseket kiszedjék és mindent olyan alaposan leromboljanak, hogy minden sánc, erődrész és a fedett utak a földdel egyenlővé tétessenek, annyira, hogy senki sem próbálhassa azokat újból helyreállítani. Persze tökéletesen meg kell semmisíteni az összes, lakásra, raktárakra, lőpor és fegyver tárolására alkalmas helyiségeket, minden katonai építkezést.

Egészen más a helyzet Ecsed körül. Ez a vár Fenséged tulajdonát képezi, amit a békekötéskor vissza kell kapnia. Ha ezt a helyet kiépít-

jük, ez az erdélyi határon Magyarország előretolt végvára lesz és az erdélyi Fejedelemség érdekei fölött őrködik, őrzi annak bejáratát. Amit én erről javasolok, azt méltóztassék úgy megítélni, hogy az időpont és a hadihelyzet éppen most alkalmas ennek a nagy munkának az elvégzéséhez. Ezzel egy erős állást biztosítunk a lerombolásra szánt Szatmár pótlására, mert itt lehetséges lesz aránylag kevés költséggel, az aknákkal megrongált alapokat is helyreállítani és azután még a régi várkastélyt is újjáépíteni.

Ha Fenséged elhatározná ennek a szép (alkalmas) helynek az újjáépítését, akkor bátor leszek gondolataimat erről részletesebben kifejteni."

Le Maire jelentésének eredménye

Még mielőtt Rákóczi megkapta volna Le Maire jelentését, valószínűleg már gondolkodott Szatmárnak, ennek a most hatalmába visszakerült erődnek a sorsáról. Erre vall Bercsényinek egy levele Rákóczihoz 1705 febr. 13-ról. Ezt írja: ...„Károli uram igen sajnálja Szatmárt, bizonyos terminusok is vadnak az írásában, de hiszen tavaszig sem épül, sem romol: de hitemre nem nekünk való az erősség, sem ott, sem másutt — ellenünk mindenütt!"[26]

Ebből talán az tűnik ki, hogy Rákóczi helyre akarta volna állítani a várat, de Bercsényi ezt nem helyeselte. Ezután jutott kezébe Rákóczinak Le Maire itt ismertetett javaslata, amely meggyőzte őt arról, hogy Szatmár várát nem érdemes helyreállítani. Ezért elrendelte annak lerombolását. Megtudjuk ezt Eötvös Miklósnak Károlyi tábornagyhoz 1705. április 2-án intézett leveléből: ...„Kegyelmes urunk Őnagyságának Szatthmár vára elhányása eránt való resolutiója leérkezvén, az lövőszerszámokat, kit egyfelé, kit másfelé, el fognak onnan hordani. Nagyságod dispositió tételét alázatosan elvárom, az idevaló lővőszerszámokat hová méltóztatik Szatthmárról szállíttatni."[27]

1705. ápr. 26-án Rákóczi, Károlyi tábornagy számára küldött hadiutasításainak egyik pontjában ezt írja: ...„Mivel Szathmárt elhányatni, Etsedet pedig restauráltatni kívánjuk, informáljon, micsoda modalitással lehessen meg, honnat, s mely nemes vármegyékből telhetik ki azon munkás és egyéb kívántató requisitum."[28]

A lerombolási munkálatok lassan haladtak előre. A lakosság kelletlenül tűrte e közmunkára való kirendelését. Erről értesülve Rákóczi június 15-én ezt írja Károlyinak Egerből: ...„Az parasztságnak nyakas-

[26] Arch. Rák. IV. k. 365. o.
[27] Károlyi Oklevéltár V. k. 172—173. o.
[28] U. o. V. k. 198. o.

ságát úgy látjuk némelyek okozzák izgatásokkal, hogy a katonaságot is terhekre imponálni céloznák intentiónk ellen. Ha az parasztság azt allegálja, hogy fia vagy báttya immár a hadban vagyon, Kegyelmed azt felelheti, akceptálják azokat, de nem fog az ország nekik fizetni. Nem Szathmárnak elhányatása, sem Ecsednek lassan való épétése ruinálhatja az országot, mindazonáltal immár értelmes incsinyér oda elment és minden dispositió az épétésre."[29]

A sok figyelmeztetésnek és szigorú intésnek nem sok eredménye volt. Májusban Rákóczi már ismét kénytelen erélyesen ráüzenni Károlyira: ... „Értjük ennek felette, hogy sokszori intimátiónkra, az nemes vármegyék Szathmár vára demolitiójára kivántató embereket egész számmal nem statuálván, még eddig sem hányódott úgy el, amint kivántatnék s könnyen fészke lehetne az ellenségnek, mely nem kevés confusiójára szolgálna nemzetséges fegyverkezésünknek. Kegyelmed újobban írjon annak demolitiója iránt a nemes vármegyéknek és ha ugyancsak nehezen állítanák elő azon gyalogszeres embereket, kiknek demolitiót, amint szükséges melléjek rendelendő commissáriusunk szeme láttára s dispositiója szerint véghez kellene vinni: más modalitásokkal is procedáljon Kegyelmed, amit legjobbnak ítél. Melynek azok lésznek okai, akiknek incumbálván, vagy szántszándékkal s malitiose, vagy restségekből mulatták el ezen szükséges hazaszolgálatját."[30]

A szatmári vár lebontásának kérdése még a következő évben is gondot okozott Rákóczinak. 1706. március 29-én írja Károlyinak, hogy jószágigazgatójának Krucsai Mártonnak és a vármegyéknek küldött szigorú parancsolatokat: ... „Szakmár várának elrontásárul."[31]

Ha bár lassan, de végül mégis végetért Szatmár várának lebontása. A későbbi évekből megmaradt kuruc iratok közt erről már nem olvasunk. A vár helyét a föld színével egyenlővé tették, annak területét a növekedő város hamar betelepítette házakkal, utcákkal. A Fodor professzor említett tanulmányában lévő vázlatok és a II. József császár idejében készült térképlapon már a folyó mindkét ága közti területen, tehát a vár helyén is, utcák, házsorok vannak feltüntetve.

Szatmár várának lebontásával párhuzamosan haladt viszont Ecsed erődrendszerének kiépítése. Rákóczi teljes mértékben helyeselte Le Maire előterjesztését és elrendelte a várrendszernek a francia hadmérnök tervei szerint való újjáépítését. Vagyis az eredeti régi várromhoz hozzá sem nyúltak, hanem az Ecsed községet körülövező sáncvonalat és a községtől keletre fekvő kis szigetet egy erődrendszerbe összefoglalva építette ki Le Maire — az itt fotókópiában látható tervrajza szerint. Ezt a tervet Rákóczi közölte Károlyival és jelentést kért tőle a vár helyre-

[29] U. o. V. k. 223—224. o.
[30] U. o. V. k. 472. o.
[31] Arch. Rák. I. k. 502. o.

állítási munkálatai érdekében tett intézkedéseiről. 1705. május 2-án írja Károlyinak: ...„Approbáljuk Kegyelmed Ecsed várának megépítéséiránt tött projektumát. Parancsoltunk is n. v. Krucsai Márton hívünknek, siessen hozzánk jönni, hogy mindezekről lévén bőven informátiója, leendő instruktiója szerint kezdhessen azon munkához."[32]

A nyár folyamán az építés szépen haladt előre. Augusztus 23-án Ramocsaházy György Ecsedről értesíti Károlyit a vár építésének némely részletéről. Nagyon várja a hadmérnök érkezését, mert: ...„azt fundamentom annyira kikeresődött, mész s tégla vagyon, naponként több is készül, hogy a munka szabadon folyhatna."[33]

Az 1705. november 11-én, vereséggel végződő zsibói csata után Rákóczi Erdélyből kivonulva Munkács felé, útbaejtette Ecsedet és ott néhány napot töltött. Emlékirataiban mint írja Ecsedre szállott: ...„családom örökös várába",[34] melyet ugyan a németek a háború előtt leromboltak, de ő most arra gondolt, hogy az erődrendszert újra felépíti, mert fekvése különös, talán egész Európában egyedülálló és bevehetetlennek látszik. Részletesen leírja Ecsed környékének a topografiáját és a városra és környékére vonatkozólag ugyanazt mondja, mint Le Maire jelentése. Rákóczi leveleit december 12-től 17-ig Ecsedről keltezi s onnan utazott tovább Munkácsra.

Az 1706. évi levelekben nem találunk újabb adatokat Ecsed építéséről, azonban az bizonyos, hogy Rákóczi Le Maire erről szóló ismertetett jelentésének utolsó mondatában felajánlott készségét egy részletes erődítési terv megszerkesztése iránt elfogadta és megbízta őt annak kidolgozásával. Sajnos, ez az írás az Országos Levéltár Rákóczi-Aspremont levéltárában nem található, de nyomát találjuk Rákóczi kancelláriájának iktatókönyveiben, ahol az 1706. évi tárgymutatóban az 1035., 1227., és 1848. iktatási számok alatt fel van jegyezve: „Ecsed vára építéséről való projectum" és „Ecsed vára építéséhez szükséges requisitumok".[35]

1707-ben már ismét találunk Ecsed építéséről szóló írásokat. Rákóczi írja Debreceni Péter ecsedi vicekapitányának 1707. március 17-én a következőt: ...„Ezen parancsolatunk megadó francia incsinér obes — vakmajszterünket oly véggel küldettükbé Ecsedbe, hogy az ottan kívántató fortifikátiót mentül jobban maga konceptussa szerént fundálván építhesse." Az ecsediek tehát ne gátolják őt munkájában, hanem pontosan teljesítsék utasításait, különösen, a cölöpkerítések előkészítése ügyében."[36]

Még Rákóczinak ez az erélyes parancsa se segített sokat, mert egy hónap múlva, ápr. 13-án kénytelen volt Károlyi tábornagynak megírni,

[32] Károlyi Oklevéltár V. k. 192. o.
[33] U. o. V. k. 270. o.
[34] Rákóczi Emlékiratai, 138—139. o
[35] Arch. Rák. VI. 12. és 35. o.
[36] U. o. II. k. 57. o.

hogy mivel az ecsedi erődítéshez szükséges: ...„Palizádák és egyéb requisitumok nemléte miatt odaküldött ingenérünk az időt hiába tölteni nem akarván, ottan nem maradhatott"... — Bártfára utazott". Károlyi tehát sürgősen intézkedjék, hogy: ...„a munkának szaporán való progressuse lehessen." Ha pedig a cölöpök és egyéb eszközök együtt lesznek és kellő számú munkást is összetoboroztak, akkor ezt neki sürgősen jelentse, hogy a hadmérnököt ismét oda vissza küldhesse.[37]

Az odaküldött hadmérnök most nem Le Maire volt, hanem egy másik műszaki tiszt, Barsonville francia alezredes. Amikor ez a hadmérnök tiszt a nyár folyamán Ecsedre visszaérkezett, kénytelen volt jelenteni a Fejedelemnek, hogy az ecsedi munka rosszul halad. És, hogy a munkások közt az a tévhír terjedt ott el, hogy fizetésüknek fele, ezüst, fele „pecsételt pénzül" lesz kiutalva.[38]

A Károlyi levéltárban van egy érdekes kimutatás 1707. szeptember 23-áról az ecsedi vár kiépítéséhez a vármegyék által adott munkaerőkről és egyéb kiadásokról, — 1707. június 1-től szeptember 15-ig. Ebből kitűnik, hogy bizony Szabolcs, Szatmár, Ugocsa és a Partiumbeli vármegyékre súlyos teher hárult nem csak a munkások odaküldése, fizetése és ellátása, hanem a francia hadmérnöknek kiszolgáltatott élelmiszercikkek tekintetében is.[39]

1707. második felében a szabadságharc hadműveleteinek súlypontja mint tudjuk átkerült Magyarország északi és nyugati felébe. Ecsed, mint hadműveleti támaszpont jelentőségét elvesztette. Ennek egyik jele a Fejedelemnek 1707. szeptember 27-én Károlyihoz intézett levelében olvasható. Helyesli, hogy az Ecsedben lévő ágyúkat Károlyi onnan elvitette a hadrakelt sereghez és, ha még lennének Ecsedben olyan emberek, akik ágyúkezeléshez értenek, azokat Barsonville francia alezredessel együtt rendelje magához.[40]

Valószínűleg a nagy munkáshiányon sem tudtak már segíteni. Rákóczi 1708. április 13-án írja Bercsényinek, hogy Ecsed építését úgylátszik félbe kell hagyni, az ott alkalmazott mérnököket Bercsényihez fogja küldeni.[41]

Később azonban újra szükségesnek ítélte Ecsed erődítményeinek továbbfejlesztését, amikor ugyanis 1710-ben a szabadságharc hadműveletei kezdtek mindig szűkebb térre, Magyarország északkeleti sarkába összeszorulni. Ecsedre most már nem mint Erdély kapujára lett volna szüksége, hanem az északkeleti esetleges hadműveletek támaszpontjaként. Rákóczi 1710-ben írott leveleiben többször emlegeti, hogy esetleg szüksége lehet Nagykároly, Ecsed, sőt Szatmár városaira és váraira is.

[37] Károlyi Oklevéltár. V. k. 620. o.
[38] Arch. Rák. II. k. 105. o. és Károlyi Oklevéltár V. k. 696. o.
[39] Károlyi Oklevéltár. V. k. 699. o.
[40] U. o. V. k. 704. o.
[41] Arch. Rák. II. k. 240. o.

Sőt az a gondolata is felmerült, hogy Szatmárt ismét meg kellene erősíteni, de ...„az lakosság inkább kész a várost elpusztítani és elhagyni, mintsem praesidiált helyben lakni."[42]

Minderre azonban már nem került sor. Ebben az évben Magyarország népességét és a kuruc hadinépet is már erősen megtizedelte a félelmetes erővel dühöngő pestis. 1710. szept. 11-én írja Rákóczi Károlyinak: ...„Husztról kiholt az praesidium, Kassán is hasonlóképen és Ecsedben is. Úgy látom contra vim mortis..."[43]

Rákóczi talán túl sötéten ítélte meg az ecsedi lakosság pusztulását, mert későbbi leveleiben mégis szó van arról, hogy szállíttat oda élelmet. De a következő évben 1711. febr. 15-én már végleg feladta azt a reményét, hogy Ecsed még valamikor hasznára fog válhatni. Ebben a levelében utasítja Károlyit, hogy szállíttassa el onnan az élelmet, egyúttal azonban lemondóan hozzáteszi: ...„Ha Kegyelmed nem talál szánakat (szánkókat) az ecsedi élet kihozatalára, annál is inkább nem fognak találni udvarbíráim."[44]

Ez az utolsó adatunk Ecsedről. A Le Maire-től oly szépen kitervezett és oly sok munkaerőt és költséget felemésztő ecsedi várépítésnek Rákóczi és hadserege hasznát nem vette. A szabadságharc lecsendesedése után pedig az ecsedi erődrendszert is elérte a többi magyarországi kuruc vár és erődítmény sorsa. A bécsi udvari haditanács 1712-ben felrobbantatta, megsemmisítette.

Markó Árpád
a történettudomány kandidátusa.

[42] Rákóczi levele Vay Ádámhoz 1710 szept. 7-én. Arch. Rák. III. k. 155. o.
[43] Arch. Rák. III. k. 161. o. Rákóczi az ismert latin közmondás első szavait idézi: Contra vim mortis non est medicamen in hortis. Azaz: halál ellen nem terem a kertekben orvosság.
[44] Arch. Rák. III. k. 591. o.

DOKUMENTUMOK A TISZÁNTÚLI HONVÉDTOBORZÁS TÖRTÉNETÉHEZ

1848. május 21.—június 14.

Az alábbiakban az 1848 nyarán folytatott tiszántúli honvédtoborzás kezdeteinek néhány érdekesebb dokumentumát közöljük. Ezek az iratok elsősorban a Tiszántúl különböző városainak és megyéinek jelentéseit tartalmazzák, amelyekből összefüggő képet nyerhetünk a vidéken folyt toborzásról, annak általános kérdéseiről és az ezekkel kapcsolatos kormányintézkedésekről. — Természetesen, mivel a toborzás — a főváros kivételével — sehol sem ért el ilyen kiemelkedően gyors eredményt, az utasítások hiánya sehol sem merült fel olyan élesen, mint itt. Ugyanakkor egyetlen más vidék nem számolt be ilyen részletesen az első napokról, nem állott ilyen szoros kapcsolatban a kormánnyal, mint a Tiszántúl.

Az első iratok a toborzás tétovázás nélküli megkezdéséről, annak kezdeti sikereiről — és az ebből fakadó élelmezési és elhelyezési problémákról adnak hírt. Egyben beszámolnak a hadfogadó kormányok nehezen meginduló munkájáról és ezzel kapcsolatban arról, hogy ezek a városok önkénteseiket általában Pestre akarták felküldeni.

A toborzási utasítások megérkezése után a legfőbb probléma a valóban nagy, gránátosi testmagasság követelménye volt, amely ellen elsők között a toborzás eredményeivel elégedetlen (egyébként országosan a legtöbbet kiállító) Szabolcs megye emelte fel szavát — amint látjuk, nem is eredménytelenül. Rövidesen azonban mindenütt a felszerelés, elsősorban a felruházás és a kiképzés, valamint a tisztek kinevezésének kérdése kerül előtérbe — fényes bizonyságául a toborzás gyors sikerének. Ezt a szép sikert nem befolyásolta döntően a lovasszolgálat iránt nemcsak a Hajdú-kerületben, de Biharban és Szabolcsban is megnyilvánult erős rokonszenv sem.

Ez a néhány dokumentum ugyanakkor — beszámolva a megyék ajánlásairól — némi felvilágosításul szolgál a zászlóaljak első, nem a sorezredektől átkerült tisztjeinek kinevezéséhez. Ezek mellett — ha csak egy mellékes kérdés kapcsán — képet ad az osztrák érzelmű tisztikar magatartásáról is. (A szegedi katonai élelem- és ágytár parancsnoka.) A legérdekesebb dokumentum kétségtelenül a debreceni főhadfogadó részletes jelentése, amely pontos képet nyújt a debreceni toborzás eredményeiről és problémáiról, az önkéntesek összetételéről és helyzetéről.

A toborzás első három hetének iratai mindenekelőtt világosan mutatják: a Tiszántúl népe lelkesen, egy emberként állott a zászlók alá, az ország szabadságának és függetlenségének védelmére.

1.

Vadász Manó, Szeged város polgármesterének levele Batthyány Lajos miniszterelnökhöz, melyben értesíti a toborzás megkezdéséről.

Szeged, 1848. máj. 21.

Gróf! Elnök Minister Úr!

Az 1848-ik évi 23-ik Törvény Czikkely rendelete szerint meg tartott Tisztújjításnál Polgármesternek, s így Törvényhatósági Elnöknek meg választván, sietek hazafiúi szolgálatomat Önnek fel ajánlani s egyszersmind jelenteni, mi szerint a meg küldött önkéntes, Nemzet Őri toborzási hirdetményeket meg kapva, nem késtem azokat azonnal a leg népszerűbb egyének által közzé tétetni, s egyszersmind az :/: alatt ide fektetett felhívásom szerint minden város részben kerületi tanátsnokok által a toborzási be írást meg kezdetni, — egyebet további rendeletig nem tehetvén.

Hiszem, hogy Városom új lelkesülésénél fogva, mellyet az utolsó Tisztújjításnál is bizonyított, — szép siker fogja koronázni e hazafiúi szent ügyet.

Kérvén tehát Minister Elnök Úrnak további utasítását, minden tisztelettel maradok Minister Elnök Úrnak hivatalból készköteles szolgája:

Szegeden Május 21-ikén 1848.

Vadász Emánuel
polgár mester

Eredeti. O. Lt. Miniszterelnök hadügyi és nemzetőri iratai. [HNI.] 1848 : 306.

Mellette Vadász polgármesternek a tanácsnokokhoz küldött említett felhívása.

2.

a.

Poroszlay Frigyes, Debrecen város főbírája jelenti a miniszterelnöknek a toborzás megkezdését. Debrecen, 1848. máj. 23.

335.

Nagy Méltóságú Gróf Minister Elnök Úr!

Azon felszóllítás mi szerint, minden hazafi, szent kötelességét telyesítve felszóllítatni rendeltetik, édes hazánk bel és kül ellenségek elleni

védelmére folyó hó 8-án 213 szám alatt[1] kelt, rendelettel vevén, azonnal meg tartva, az előmbe adott parancsolatot, a szükséges lépéseket meg tettem, minek eddig is a leg kívántabb sikere lett, ugyanis alig ragasztattak ki a megküldött felszóllítási lapok, egy pár óra alatt számos önkéntesek jelentették magokat, s adtak kezet, úgy hogy e pillanatban már, orvosok által is meg vizsgálva 150 személynél több van, s reménylem hogy, inkább közhírré jutván a felszóllítás, egy pár nap alatt nagyon megszaporodnak.

Minthogy azonban az itteni hadfogadó kormány még eddig semmi rendelést nem vett a be állott újonczok által vételére azoknak felkészítésére és mi módonni elszállítására, szoross kötelességemnek tartottam Nagy Méltóságodnak sebes póstán, ezen körülményeket felterjeszteni, s meg kérni, kegyeskedjen, mielőbb bővebb utasító rendeleteket adni; addig is kegyes hagyása mellett, megtettem a rendelést, hogy az öszve szedendő s alkalmatosoknak talált újonczok élelemmel s szállással ellátassanak, de szaporodván mind inkább a számok biztos szállással alig lésznek ellátandhatók, szükséges volna alázatos véleményem szerint, hogy ha bár egészen nem öltöztődhetnének is fel katonai ruhákba, legalább egy darab egyén forma fő és lábbelivel láttatnának el mielébb.

Éppen, most jelentődvén, hogy az újonczok száma felette szaporodik, a megszaporodott számúaknak Pestre leendő felküldéséről, olly formán gondolkodtunk, hogy füredig szekeren, onnan szolnokig gőzhajón, onnan pedig pestig gőzkotsikon küldendjük fel nemzet őrseregünk őrizete alatt.

Ez alkalommal bátor vagyok hazánkfia Beöthy György hozzám be adott s :/: alatt idezárt folyamodását[2] kegyes pártolásába ajánlva felterjeszteni, legyen elég mellette azon ajánlatot tenni hogy gyalog őrseregünk eddigi kiképzésébe, kitűnő munkássággal volt, a hadi szolgálatra kész fiataljainknak feltartózhatatlan ragaszkodásuk van, s reménylehető hogy ez által hasznos szolgálatot tehet.

Ki egyébbaránt egész tisztelettel maradtam Debreczenben
1848. Május 23-a.

Nagy Méltóságodnak alázatos szolgája
Poroszlay Fridrik mk főbíró

Eredeti. O. Lt. HNI. 1848:323.

b.

A miniszterelnök válasza Debrecen főbírájának. 1848. máj. 27.

Folyó hó 23-án 335-ik számú leveléből önnek örömmel értesültem, hogy reményem — mellyet ezen városnak tiszta magyar ajkú, s szellemű

[1] Téves. Az említett rendelet a miniszterelnök hadügyi és nemzetőri iratai 215. sz. alatt kelt. (Eredetije: Debreceni Állami Levéltár. Debrecen város levéltára. Lvtr. 1848:35.)

[2] Az említett folyamodvány nincs az irat mellett.

lakosai iránt mindég tápláltam, s kikre a hon ne talán jövendő vészes napjaiban különösen számítok — nem hiúsult meg. — Örömmel értesültem, mert midőn lelkes magyar polgártársaim olly rokon szenvet tanúsítanak a hon védelme iránt, ez kezeskedik nekem arról, hogy bár minő sötét fellegek tornyosulnának is hazánk egére; — drága honunk s nemzetiségünk felett a halál harang megkondulni soha nem fog.

Egyébaránt a jelenleg sajtó alatt levő, s onnan nem sokára kikerülendő e tárgybani utasítást, mielőbb megküldeni sietek: addig is azonban értesítem önt, miszerént a Debreczen városában beállott önkéntesek iránt, a megküldendő utasításban olly rendelkezés tétetett, hogy azok ott fognak minden szükségesekkel elláttatni, mire nézve a kellő pénz mennyiség már a hadfogadó tisztek kezeihez utalványozva van. — Mellynél fogva tehát az újonczok Pestre szállítása nem szükséges.

Fogalmazvány. O. Lt. HNI. 1848 : 323.
Eredeti: Debreceni Állami Levéltár.
Debrecen város levéltára. Lvtr. 1848 : 48.

3.

A miniszterelnök válasza Szeged polgármesterének a toborzással kapcsolatban felvilágosítást kérő máj. 23-i levelére, 1848. máj. 27.

Folyó hó 23-án költ levelére önnek ezennel válaszolom, hogy a toborzás útján beállandó önkéntesek irányában rendelkezésre nézve a kellő utasítás jelenleg sajtó alatt van, s így az rövid időn elfog küldetni, addig is azonban értesítem önt, hogy miután a zászló aljnak a törse épen Szegedre lesz telepítendő, az ottan beálliandó önkénytesek ott fognak elláttatni, s ott fogják kapni kézpénzöket *(Handgeld)* s felszerelésök napjától számítandó díjjaikat. — Mire nézve a kellő mennyiség az illető hadfogó kezéhez már utalványozva van.

Fogalmazvány. O. Lt. HNI. 1848 : 316.

Mellette Vadász polgármester máj. 23-án kelt levele egy folyamodvány kíséretében, amelyben szegedi értelmiségi fiatalok felajánlják szolgálataikat az önkéntesek toborzásánál.[3]

4.

a.

Beöthy Ödön, Bihar megye főispánjának sürgönye a miniszterelnökhöz, amelyben jelenti a toborzás megkezdését. Nagyvárad, 1848. máj 24.

[3] A folyamodvány aláírói: Ábrahám József ügyvéd, Szűts Andor joggyakornok, Zsótér Antal, Zombory Antal orvos és Szabó Mihály mérnök-gyakornok.

Minister Elnök Úr!

Az összes Ministerium által küldött azon buzdító Rendelet, mely Megyénket a Hon jelen agályos helyzetéről tudósítva, önkéntes nemzetőrségnek mi előbb alakítására föl hívja[4]; nem hogy e Megye lelkes fiaiban aggodalmat támasztott volna, de sőt általán az oly hév buzgalomra és lelkesedésre ragadta, minő egy Hazáját és Királyát szerető polgár lelkének, és szíve érzelmének lehet egyedül szent tulajdona.

Fel fogtuk a mi honunk jelen körülményeit; s a Hon meg mentésére nincs áldozat, mire készek ne lennénk. E lelkesedés, ez áldozatkészség eredményezte azt, hogy noha toborzási rendes helyekül körünkben Debreczen és Gyula légyen kitűzve: figyelembe véve mindazáltal mi ezen Városoknak tőllünk távolságát; a fellelkesedés perczei hatását pedig fel használni igyekezve itt Váradon is toborzást nyitni semmit sem késtünk. Remény táplál engemet, hogy a Ministérium átlátva buzgalmunk érdekét, ezen törekvésünket méltányolni fogja. S kérem is Önt Minister Elnök Úr; méltóztassék NVáradot is rendes toborzási hellyé ki jelölni.

Ez alkalommal meg említendőnek vélem, miszerént mai napon tartott Bizottmányi Ülésünkben az öt tagból álló küldöttséget[3] ki nevezette: az önkéntes adományok meg kezdettek; mely ajánlatok tárgyában s azok sikeréről annak idejében önhöz jelentés fog tétetni. Addig is fel ajánlottuk azon 2500 ft. öszveget mely a múlt évben uralkodott éhség veszélye miatt a Nemességre rótt 40.000 pftból kész pénzben fent maradt; fel ajánlottuk a még ezen öszvegből ez ideig be nem hajtott szép summára rúgó pénz mennyiséget is, melynek be vétele munkába vétetik; s úgy vélem nem tévesztem a czélt, ha az érintett kész pénz öszvegből az önként magokat fel ajánlandó egyének részére — ki hirdetett foglaló pénznek ki fizetését meg rendelendem, valamint azt is czélszerűnek látnám, ha mihelyt 50 számmal lennének önkéntesek; ezekkel hitelt tétetvén; be soroztatásuk idejétől napi díjaik ki adatnának. Mely iránt a Ministériumnak további rendeletére várakozunk.

Nem mellőzhetem el ditsérettel említeni Komáromy György úrnak, ki 843. évi ország gyűlésen Bihar megye képviselője vala, mint szintén Megyémbeli birtokos és hazafi indulatáról köz becsültetésben álló Szunyoghy Albert úrnak az önkéntesek alakítása körül elcsüggedetlenül ki tüntetett fáradalmait buzgóságukat és erélyes fel lépéseket. Ők kik nem tekintve a családi élet nyugalmaira: gyermekeik iránti atyai hajlamaikat is fel áldozva a Hon körülményeinek, ki léptek a pályára, s magukat köz vitézekül be jegyeztették másoknak is követésre méltó példát mutatván: Személyesen igyekeztek ők Pestre e tárgyban fel menni,

[4] Itt nem a toborzás megkezdését elrendelő máj. 18-i rendeletről, hanem a király szökését hírüladó, az egész minisztérium által aláírt máj. 19-én kelt nyomtatott körlevélről van szó.

[5] T. i. az önkéntes adományok gyűjtésére.

de itteni működéseik sikerdús eseményeinek meg gondolása őket itthon foglalkoztatja. Meg érdemlik ezen Egyének, ha mi előbb tiszti rangra emeltetnének s ez iránt oly rendelet bocsájtatnék mely az Erényt ki tüntetve másoknak is ösztönül szolgálna. S ez iránt a Ministérium intézkedését fel kérem.

Szükség volna többek által tett kérdés irányában azt is tudatni; ha valyon ezen önkéntes nemzet őrségben lesznek é lovas csapatok szerkezendők. Megyénk hartzias és lóra termet igaz magyar fiai közül lovasoknak számosan fognának jelentkezni..

Továbbá kérek intézkedést mi előbb elegendő lőszer és fegyvernek küldése eránt.

A törvény parancsolta nemzet őrség öszveírása a közbe jött tisztviselői helyettesítés miatt, mely tegnap tartatott meg — kissé hátra maradást szenvedett, de most már újabb szorgalommal folytattatik; s be végeztével az öszveirás eredménye azonnal fel fog mutattatni.

Végre nem lehet fel nem hívnom a ministérium figyelmét a pósták rendetlen járásának orvoslására. — Ezen sürgöny f. hó 20-án indítatott s még a rendes pósta járatnál is lassubban, csak folyó hó 24-kén az az ma hajnalban fél két órára jött kezemhez.

Be rekesztésül; értésemre esvén minként a katonaság esküformája csak a régi modorban küldetett le, s csak azzal toldatott meg, hogy *„die Verfassung zu be obachten und zu beschützen“* — mely szavak sem a polgárságot sem a katonaságot ki nem elégíti, sőt kedvetlen érzelmeket fejleszthet: kérem Önt, méltóztassék eszközölni, hogy czélszerűbb és a hazai alkotmányt s a haza védelmét magában foglaló újjabban módosítandó esküformával cseréltessék ki — e ezen eskü le tétele mi elébb foganatosítassék.

Várad, május 24-én 848.

főispán Beöthy Ödön

Eredeti. O. Lt. HNI. 1848 : 330.

b)

A miniszterelnök az Országos Nemzetőrségi Haditanács elnökének.

1848. máj. 28.

A honvéd sereg rendezésével megbízott tanácsi elnök Br. Baldacci ezredes úrnak!

Bihar megye hozzám beküldött hivatalos jelentésében különösen Komáromy György volt országgyűlési követ és Szunyoghy Albert megyebeli birtokos és köz becsültetésben álló urakat, hazafi indulatokért kiemeli, kik az önkéntesek alakítása körül csügedetlen buzgalommal fellépvén, magok is, nem tekintve családi viszonyait, másoknak példá-

nyul köznemzetőrként az önkéntesek seregébe magokat besoroztatták, Kívánságom tehát az, hogy a Debreczenben alakítandó zászlóaljnál ezredes úr e két honfit főtiszt állomásra ajánlatba hozza s előmbe terjessze.[6]

Fogalmazvány. O. Lt. HNI 1848 : 330.

c)

A miniszterelnök levele Bihar megye főispánjához. 1848. máj. 28.

Nagy örömmel vettem önnek folyó hó 24-én kelt jelentését, mellyből értésemre esett, hogy honunk eránti szeretet érzelmétől elragadtatva, nagy számú önkéntesek hév buzgalommal és lelkesedéssel jelentették magokat a honvéd sereghez besorozandókul.

E zászlóaljak alakulása, ruházatja és felfegyverzése iránti utasítás nyomda alatt van, és még a hét folytán Váradra is okvetlen meg fog küldetni.

Hogyha ekkorig a hon oltárára le tett önkéntes adományokból, vagy jelentésében említett 2,500 pftból az önkéntesek számára valami fordíttatott volna: azt a fogadó pénzből mellynek a hadfogadó tisztek kezeihez kiszolgáltatása a pénzügy minisztérium által már utalványoztatott — meg térítendő leend. Komáromy György és Szunyoghy Albert urak iránt megrendelém, hogy a Debreczenben alakulandó zászlóaljnál főtiszt állomásra kinevezés végett ez üggyel megbízott Baldacci ezredes úr által ajánlatba tétessenek.

A pósta késlekedés tárgyában iratott a kereskedelemügyi minisztériumnak, miszerint a szükséges rendelést a hanyagság jövendőbeli elhárítása iránt tegye meg.

Végre az eskü formát illetőleg, az célirányos módosítva a sajtó alatt lévő és a megyének is elküldendő utasításokban foglaltatik.

Fogalmazvány u. o.

Mellette található még az aznap kelt, a kereskedelemügyi minisztériumhoz intézett levél.

5.

Tomcsányi József, Békés megye alispánjának sürgönye a miniszterelnökhöz a toborzás kezdetének akadályairól. Gyula, 1848. máj. 24.

Minister Elnök Úr!

A ministériumnak Pesten május 16-án kelt és több nyomtatott példányokban ide is megérkezett azon felhívása, mely a hazafiakat a fizetéssel ellátott és 10.000 főből álló nemzetőrseregbeni beállásra felszó-

[6] Megtörtént jún. 8-án: HNI 1848:464., Közlöny. 1848. jún. 15.

lítja, Gyulán nagy rokon szenvre talált, minthogy azonban azoknak elfogadása, katonai ruhába öltöztetése és fogialó pénzüknek ki által és mily pénztárbóli fizetése felett mind eddig semmi rendelet sem érkezvén, az annyira kívánt czél létesítésével senki megbízva nincs. — a ministériumot hivatalos buzgósággal bátor vagyok figyelmeztetni arra, hogy ezek iránt mentül előbb utasítást adni, de különösen ruházatokról mint a beállásra eddig legsikeresebbnek tapasztalt ingerről rendeléseket tenni méltóztassék.

Kötelességemnek tartottam ezt bejelenteni azért, hogy a felhívás előidézte, s csalhatatlan jelekben nyilvánult lelkesedés a kívánt rendeletek hiánya végett siker nélkül ne maradjon.

Gyulán május 24-én. 1848.

Tomcsányi Jósef
Békés megye alispánja

Eredeti. O. Lt. HNI. 1848.: 315.

Mellette a miniszterelnök máj. 27-én kelt válasza, hogy az utasítást rövidesen nyomtatásban fogják szétküldeni.

6.

Debrecen polgármestere a miniszterelnöknek a toborzás eredményeiről. Debrecen, 1848. máj. 27.

350.

Nagy Méltóságú Grof Ministerelnök Úr!

A királyi trón, haza, és alkotmány védelmére felállítani rendelt nemzetőrségbeni beállásra felszólító s buzditó hirdetménynek mindjárt kezdetben minő sikere volt f. hó 23-án 335. szám alatt felterjesztett jelentésemben szerencsés valék előadni. Most azonban idő közileg közbejött körülmények szükségessé teszik Minister elnök úrtól további s határozott utasításért, és rendeletért folyamodni s kérni.

A haza védelmére ajánlkozott ifjak száma naponként növekedvén több százakra lehetne számítani. Azonban a helybeli hadfogadó kormánynak általános utasítás érkezvén a besorozandó újonczok iránt, magát az eddigi rend és szabályokhoz alkalmaztatva a beállottaknak a szinét fogadja el, s így a sokból is kevés adódhatott által a hadfogadó kormánynak, mind e mellett jelenleg 179 főből álló újonc soroztatott, s adódott által: erre nézve bátor vagyok az iránt utasítást kérni, hogy az önként beálló ifjak a rendes mértéken alul különben erős, és egészséges test alkotásúak be vétetődhetnek-é? továbbá az öltönyök hijánya miatt a hadfogadó kormány előadása szerint a szükséges rendet, a mennyiben a besorozott újonczok a város lakosinál vagynak elszállítva, feltartani nem lehet, azoknak mi előbbi megküldése szükséges.

A helybeli sóhivatal által értesítettem ugyan, hogy az állítandó és besorozandó újonczok számára megkívántató foglaló pénz sat. eránt rendelést vett, minthogy azonban ez eránt további felsőbb rendelet nem érkezett sem a törvény hatóságokhoz sem a hadfogadó kormányokhoz, ennek kormányzója által az a kérdés tétetett előmbe, hogy a szükséges költségek melyik pénztárból, ki által vevődjék fel; s mikép kezeltessenek, mivel ezen fel állítandó sereg a sorkatonaságtól különböző rendeletű lévén, ennek szám adásával meg nem egyezhető, végre utasítást kíván számadásának mikénti készítése, és hová leendő terjesztése eránt: ez iránt is utasítást és rendeletet kérek.

Bár még eddig semmi rendelet sem adódott ki az eránt, hogy a szomszéd helyeken besorozandó újonczok hová s mi módon gyűjtetnek meg vizsgálás és besorozás végett; minthogy azonban köz hír szerint e környékböli újonczok mind e városba lennének beszállítandók, hivatalos kötelességemnek tartottam előlegesen telyes tisztelettel felterjeszteni, mi szerint ha azoknak száma, — mit bizton reménylhetni, — nagyon megszaporodna, a különben is a szállásoló, utas, és egyéb katonasággal meg terhelt lakosink felette megterheltetnének, mivel mindnyáját, — nem lévén katonai köz épületeink, a lakosokhoz kelleue beszállítani, ezért is buzgó, s hív polgáraink nevében kegyes rendelésért esedezek.

A ki egyébiránt egész tisztelettel vagyok

Debreczenben 1848. Máj. 27-én.

Méltóságodnak alázatos szolgája

Poroszlay Fridrik mk polgár mester.[7]

Eredeti. O. Lt. HNI. 1848:420.

7.

Péli Gábor, a Hajdukerület főkapitányának sürgönye a belügyminiszterhez a toborzásról. Hajduhadház, 1848. máj. 29.

Magyar Ország Belügy Ministerének.

Jóllehet a Hajdu kerülethez a 10.000 főből álló önkéntes sereg kiállítása tárgyában semmi hivatalos Rendelet nem érkezett: mindazonáltal értesülvén azon kerület a Hírlapokból azon sereg szükségéről, f. Hónap 27-kén általam össze hívott rendkívüli Közgyűlésből azonnal olly rendelkezést tett, hogy a toborzás mindenik városban már a tegnapi napon kezdessék meg. Mi azonnal meg is történt, még pedig olly sikerrel, hogy a mint már kora hajnalban tudósíttattam, Böször-

[7] Poroszlay főbírót az 1848:XXIII. tc. értelmében a máj. 22—27. között tartott tiszújjítások során polgármesternek választották.

mény, Nánás, Dorog és Hadház városokban (még két városról a tudósítás el nem érkezvén) több mint 200 ujjontzok ajánlkoztak katonai szolgálatra, kiknek is a besoroztatás végett azonnali Debreczenbe szállíttatásuk eránt én ma reggel jókor a rendeléseket megtettem. Azonban ezen szempillantásban a felöl vettem tudósítást, hogy a bé soroztatás végett Debreczenbe szállított számos ujontzok közzül aránylag igen kevesen vállalták el a gyalog katonai szolgálatot, s leg nagyobb részök azon Nyilatkozat mellett tért vissza, hogy mint lovas katonák a legnagyobb készséggel fognak szolgálni, de a gyalogság közzé nem állanak.

E körülményekről a Hajdú kerület f. hónap 27-kén kelt tudósítása[8] fojtában sietek a tisztelt Ministeriumot azon kérésem mellett értesíteni, méltóztassék — ha lehetséges — eszközölni, hogy a Hajdu kerületbeli ujjonczok valamellyik lovas Ezredhez soroztassanak.

Hadház 29. Maii. éjjel 11 órakor

Péli Gábor
főkapitány

Eredeti. O. Lt. HNI. 1848 : 520.
(1848 : 207. eln. B. szám alatt iktatva a Belügyminisztériumban.)

8.

Szeged polgármestere jelenti a hadügyminiszternek, hogy a szegedi hadfogadó az újoncok felfogadására még nem kapott utasítást. Szeged, 1848. máj. 27.

Tisztelt honvédelmi Ministerium!

Folyó évi Május hó 18-án költ, s minden igaz hazafi szent kötelességére hivatkozó azon hadügy ministeriális felszólítás folytán, mi szerint a törvény parancsolta nemzet őrseregen felül haladéktalanul, egy tíz ezer főből álló rendes nemzetőrség felállítása szükségesnek nyilvánítatik, — Csongrád megyében kebelezett Szentes mező város közönségéből mai napon, városunkban lévő hadfogadó kormányhoz, mint a fentebbi felszóllításban kitűzött egyik bejelentési helyhez 39. egyén érkezvén meg, magukat, mint az ország zászlója alá a királyi trón, haza és alkotmány védelmére elszántak, az illető helyen be is jelentették; azonban a hadfogadó kormánynál bé nem jegyeztetvén, hozzánk folyamodának az iránt, hogy elfogadásuk és további alkalmazásuk arányában, minthogy

[8] Ebben számolt be a főkapitány a toborzás megkezdésére utasító közgyűlési határozatokról és már itt kifejtette aggályait, hogy az ifjúság a gyalogos szolgálatért nem nagyon lelkesedik, mert a kerületben mindég huszárok szoktak toborozni. (Fogalmazványát ld.: Debreceni Áll. Lt. Hajdu m. iratai 1848. 5. fasc. 27. sz.)

visszautasításuk felette rosz következményű lehetne, intézkednők, — levén határunkban is nagyobb számmal ily magukat tetleg bejelentők; — s minthogy mind a határunkbani, mint pedig az ide jött szentesi önkényteseknek további hovaszállítása avagy működése, tartása arányában utasító rendeletünk nem lenne, annál fogva ezennel a végre van szerencsénk a tisztelt Ministériumot egész tisztelettel megkeresni, mi szerint e részben rendeletét rögtön, — minthogy a halasztás csak a nőttön nevekedő lelkesedést bádgyasztaná, — mi előbb kiadni méltóztatnék, — mai ülésünkben gondoskodván ideiglenesen a felől, hogy a szentesi önkéntes egyének itten lakhellyel, — Szentes város részéről tartással elláttassanak, és városunk részéről kellő felvigyázat alá helyeztessenek.

Mellyetén kérelmünk arányában is midőn további rendeletet várnánk, tisztelettel vagyunk

Szegeden 1848-ik évi Május hava 27-én tartott tanács ülésünkből.

Vadász Emanuel
sz. kir. Szeged városa
polgármestere

Eredeti. O. Lt. HNI. 1848 : 343.
(A Hadügyminisztériumban nem iktatták az iratot.)

9.

Szeged polgármestere sürgeti a miniszterelnöktől a toborzási utasítást. Szeged, 1848. máj. 31.

Minister elnök Úr!

Tegnapi levelemben tudósítván a hadügy minister urat, mi szerint Szentes városából és Krassó megyéből 80 egyén az új fizetéses őrsereg részére városunkba beszállíttatott; — ugyan azon éjszakán ismét Temes megyéből 156, — Makó városából mai napon 50 egyének; — városom azon kellemetlen helyzetben van, mikép a maga saját ajánlkozóit sem volt képes még eddig lakással, élelemmel ellátni, nem lévén ez eránt utasítással ellátva, azonban, hogy a beszállítottakat visszavinni ne kellessék, ideiglenesen részint magány házakban, részint a minorita szerzet kolostorába béhelyeztettük és a magány ajánlatok útjain béjött pénzekből, a mennyire a bészállítók magokat pénzzel el nem látták volna, a szükséges költségeket fedezzük is, — a helybéli tábornok úr[9] holnaptól fogva a szükséges kenyér kiszolgáltatását meg igérvén.

Ezen csapatok még szaporodni fognak; szükséges tehát, hogy fegyelen eránt rendeletek tétessenek, valamint a ruházat és tartásuk irányá-

[9] Éder tábornok, dandárparancsnok.

ban is, — és e végett megkértem hadügy minister urat, hogy egy katonai fő tisztet ki mindenekről intézkedjék, — haladéktalanul hozzánk utasítani méltóztatna, mert a dolog jó elrendezésétől lehet csak várni, hogy a nagy számmal beszállítandó újonczok gyakoroltatásuk által a dologtalanságból kiemeltetve, garázdálkodásokra ne vetemedhessenek, — a lehetőségig iparkodok a fegyelmet városi polgárok és sorkatonaság segedelmével fentartani, — élelmükben sem lészen hiány, csak hogy a szükséges felesketés és katonai átvétel mennél hamarabb eszközöltessék.

Midőn tehát hathatós intézkedéseit kérném, minden tisztelettel maradok.

Szegeden Május 31-én 1848.

Vadász Emanuel
polgár mester.

Eredeti. O. Lt. HNI. 1848 : 426.

10.

a)

Szeged polgármestere az önkéntesek felruházását és a zászlóaljhoz tisztek leküldését sürgeti. Szeged, 1848. jún. 2.

Minister Elnök Úr!

Több rendbeli tudósításaimra, mellyekben a Városomban nagy számmal sereglő ujjoncz csapatok fegyelembe tartásuk, és besorozásuk, úgy élelmezésük eránt haladéktalan rendeleteket kértem magamnak adatni — semmi választ nem kaphattván, jelen soraimat átadó Molnár Pál Városom polgárját személyessen a végett küldöm fel, hogy a szükséges rendeleteket személyessen is kieszközölje — mellyek leginkább a következőkre terjednek:

Méltóztasson ugyan is Minister Elnök Ur ki eszközleni, hogy a Szegedi Só Hivatalhoz leküldött 15. ezer pengő ftokból az itt öszve sereglő ujjonczok dijjazására, és egyébb szükséges kölcségekre az illető Só Hivatal a szükséges pénz mennyiséget ki adni tartozzék, és mivel az ezüst pénzek a forgalomból eltűntek, a bank jegyek váltására elegendő huszasok is küldhessenek, — hogy továbbá egy katonai fő tiszt rendeltessék ki ezen önkéntes sereg vezérletét, fegyelembe tartását át vegye — a szükséges ruházatra nézve pedig el kerülhetetlen, hogy azonnal Pestrül, vagy Budárul kész mundurok küldessenek, mert az ide gyülekezett sereg olly rosz ruházatban van jelenleg, hogy a féreg elterjedésétől köztök tartani lehet, — mely körülmény sokakat vissza ijeszthettne a lelkesedéstől — fegyverek, és lőszerek eránti gondoskodás nem hagyathatik figyelem nélkül. — Éppen most kaptam azon tudósítást, hogy Torontál vmegyéből is ezer főnyi őrsereget szándékoltatik beszállí-

tani a fizetéses őrsereg számára — kiknek elhelyezésük, tartásuk és fegyelem alá vételük rögtöni rendelkezést kíván. — Szükség végre mikép az eskü letételre megkívántató hitforma is leküldessék.

Mind ezeket az általam ez úttal személjesen is felküldött biztos Molnár Pál Nemzet Őri Kapitány, és Városom egyik buzgó polgárja elő terjeszteni szíves kötelességének tartandja.

Illő tisztelettel maradván

Szegeden Június 2-án 1848.

Vadász Emanuel
polgár mester

Eredeti. O. Lt. HNI. 1848 : 407.

b)

A hadügyminiszter válasza — a miniszterelnök távollétében — Szeged polgármesterének intézkedést sürgető levelére. 1848 jún. 5.

Szeged Városa közönségének!

A nemzetőrség és honvédek elrendezésére, a ministerium alkalmas szakértő egyéneket meghívott, és azok szorgalmas munkálásáról magának naponként meggyőződést szerez. Azonban illy állapotban, midőn mindenütt csak hiányra akadván, mindent újdon teremteni kell, lehetetlen, hogy e zászlóaljak felállítása olly folytonos rendben végbe vitessék, mint a sorezredek kiegészítése, hol az ezredek vázai és oktatási szabály meg lévén, az újjonczok oktatása és ruházata kevesebb nehézséggel jár.

Azonban a honvéd zászlóaljak alakítása iránti toborzási és számadási utasítások már nyomtatva, köz hírré bocsáttattak, mellyeknek tartalma szerint tehát a város tanácsa is járjon el.

A fegyver szállítás végett jelenleg a fegyvergyárosokkal szerződés köttetik, és az egész felfegyverzés ügygyel Marziani alezredes úr megbízatott.

Végre a ruházatra nézve is egy készítő bizottmány életbe léptetett.

Ennélfogva a város közönségét e tekintetbe türelem és várásra felszólítom, s egyszersmind értesítem, hogy az ott már is nagyszámmal létező önkéntes honvédekhez általam javaslatba hozott parancsnok és főtisztikarnak egy részét egyúttal ő fenségének a Nádornak e kinevezés megerősítéséül alá terjesztem s az ekkép kinevezetteket állomásuk azonnali elfoglalására utasítandom.

Pesten június 5-én 1848.

a miniszterelnök távollétében
Mészáros Lázár.

Fogalmazvány. O. Lt. HNI. 1848 : 407.
Eredeti: Szegedi Állami Levéltár.
Szeged város iratai. Közgy. okir. 1848:1506/119.

11.

a)

A debreceni főhadfogadó jelentése a hadügyminiszternek a toborzás eredményeiről és problémáiról. Debrecen, 1848 jún. 4.

Don Miguel 39-ik Gyalog Ezredi *Fő hadfogadó kormánytul.*
125.

Nagy méltóságú királyi hadügy Ministérium.

Budán.

Debreczen Június 4-én 1848.

Folyó június hó 1-ső 99-ik szám alatt kelt hadügy ministeriális rendelet folytán, siet a főhadfogadó kormány, az itten mult május 23-kán meg kezdett önkénytes honvédi toborzás tárgyában, a Nagy méltóságú hadügy Ministeriumnak következendőket hivatalos tisztelettel fölterjeszteni:

a., A már be avatott önkénytessek többnyire nemes ffiak [férfiak], itteni polgár fijai, mesterlegények, és pór sühederekből állanak — izmos, köpczös és erős testalakúak, a jelen körülményekre való nézve, hajlandó szelleműek; — az ezek felől kívánt heti tudósítás, a cs. kir. főhadi kormánytól mult május 28-ka q. 2570-ik szám alatt kelt rendelet folytán már folyó hó 1-én a tisztelt helyre beküldetett.

b., Azon tekintetből, hogy a főhadfogadó kormány az önkéntessek be avatása iránt, sem a nagy méltóságú hadügy Ministériumtól, sem pedig a főhadi kormánytól előleges utasítást nem kapván, — csupán az bé avatottaknak által vételek — idomítások, és fizetések felől, az utóbb tisztelt helyről az ebbéli rendelet mult május 26-án érkezvén le, ezen idő közben, a polgári bé avató Bizottság által az 5' mértéket egésszen meg nem ütő egyének is be avattattak; akik közzül az tisztelettel alább írt, általvételek alkalmával, több számú ollyakat akik már fizetésbe is valának, alacsonyságaik, és gyengeségeik tekintetéből, ki mustrált. magát mindazonáltal feljogosítva lenni nem gondolván, az buzgósággal folytatott toborzásra háramolható kedvetlen befolyás tekintetéből, az fentebb említett appróbbakból még többet is kiselejtezni, s ennél fogva az izmos, köptzös és erős test alakúak meg hagyattak; később pedig csak 5' mértéket meg ütők az sor ezred toborzási utasítványa szerint avatódtak bé; mind az által e mai naptól fogva, mint az erészben ide érkezett utasítás kézbe vételétől fogva 5' 2" mértéket[10] meg nem ütők többé bé nem avattatnak.

c., Az itten nőtt ffiak [férfiak] többnyire alatson termetűek lévén, az toborzás meg kezdetével azon indokból nem találta a be avató Bizott-

[10] 5' 2": 5 láb 2 hüvelyk, a nyári honvédtoborzás magassági mértéke. (1 osztrák láb = 31.6 cm; 5 láb 2 hüvelyk = 168.5 cm).

ság, vagyis a városi Előljáróság, az alatson termetűeknek ki selejtezését czél arányosnak lenni, hogy ez által az ifjúságnak hajlandósága meg ne csonkítasson.

d., A mint már a fő had fogadó kormány mult május 30-kán az 121-ik szám alatt hivatalos jelentését tette ugyan a felől, hogy Szabolcs Megye Első Alispáni Hivataltól költ tudósítás szerint NKállóban már szinte 300 számot felül haladó önkénytessek volnának, amely öszveg mind az által az Ön ezred 3-ik zászló alytól már kinevezett toborzó tiszt Csippik hadnagytól történendő által vétele mellett, a leg közelébb hirdetett utasítás szerinti kiselejtezés által nagyon meg csökkentetik, mely körülmény felől egyszersmind az Első Alispáni Hivatal értesítve leend; — ugyan ily helyzetben lévén a NKárolyi fiók toborzó kormány is, amennyibe az illyesmit a tapasztalás bizonyítja, mind azáltal bizonyos tudósítás még eddig onnan nem érkezett.

e., Minthogy pedig a most folyamatban lévő toborzás által Debreczenben alakítandó 1000 nemzeti őrből álló zászló alj a NKállói és Károlyi jutalékkal együtt rövid idő alatt ki egészítve leend, tehát bátorkodik a főhadfogadó kormány a nagy méltóságú hadügy Ministérium eleibe azon alázatos kérdést elő terjeszteni, vallyon a fent kijelelt szám bé töltével a toborzás meg szünyön-é vagy pedig tovább folytatódjon-é? Mely esetben az készpénzre meg kívántató költségek iránt, az itt létező sóhivatalnál annak idejében tetzhetőleg rendelkezni méltóztasson, a fent említett czélra tsak 10,000 pft fizetődvén ki előlegessen, az érintett hivatal által.

f., Végre pedig alázatos észrevételt teendődik az iránt, hogy ha a bé avatott önkénytessek részére — kik többnyire főkép a külföldiek csupán egy pár fehér ruhával lévén el látva, — a meg kívántató fehér ruha foszlány és topánkák iránt, hovahamarábbi rendelkezés nem tétetik, az tisztátalanság és az abból eredő egészségtelenség, közöttök elhatalmazhatna, — a főhadfogadó kormány nem lévén oly helyzetbe, hogy az itt számadásba lévő illyes ruhaneműkkel, az előfordult szükséget fedezhetné, még fensőbb helyről evégett meg nem hatalmaztatik; — illyen álapotba lévén a NKároly és Kálóba létező egyedek is, azon alázatos ajánlatot terjeszti fel a főhadfogadó kormány, hogy az érintett ruhaneműknek, úgy szinte az alakítandó zászló alyhoz meg kívántató tiszt uraknak hovahamarábbi lerendeltetéseit hathatósan eszközölni méltóztasson.

A bé avatottaknak száma e mai napon 387 főből álván, az heti tudósítás utólag megküldendő.

Ábrahám
kapitány

Eredeti. O. Lt. HNI. 1848:448.
(1848:181/kü. szám alatt iktatva a Hadügyminisztériumban.)

b)

A hadügyiminiszter válasza a debreceni főhadfogadónak, 1848. jún. 7.

A debreczeni fő hadfogadó hivatalnak.

Hivatalos f. 4-iki jelentésök folytán a fő hadfogadó bizottságnak utasításul adatik, hogy a nagykállói s nagyváradi s minden környében már beavatott honvéd önkénteseket a zászló alj törzshelyére, az az Debreczenbe hivassa be, s ha azokkal egy zászló aljnak szabályszerű állomány száma ki van egészítve, a további toborzást szüntesse be és azt minden fiókhadfogadó hivatal helyeken (NagyVáradot és Kállót ide értve) köz hírré tegye.

A ruházatot és a felfegyvereket illetőleg, mind e perczben teljes hiányok miatt ebbéli igényeiknek meg nem felelhetek, a leginkább szűkölködő önkéntesek a hadfogadó vagy szállítványi kéztárából, fejérnemű és topánnyal öltöztessenek fel s addig mig az egész zászló alj számára a ruhakellékek innen elküldetnének, a honvédeket gyakorta fürdés és ruháik tisztaltására inteni el ne mulasza, és had gyakorlatbani beoktatásokra az ott tanyázó katonai parancsnokságot szólítsa fel.

Fogalmazvány. u. o.

12.

a.

Szabolcs megye sürgönye a magassági mértékkel kapcsolatban a Hadügyminisztériumnak. Nagykálló, 1848. jún. 5.

Tisztelt Minister Úr!

Rendes nemzetőrség alakítása tekintetéből megyénkbe meg kezdett toborzás eredményei siker dúsak lévén; annyira, hogy az újonczok száma 700-at meghalad, mennyiben ezen népöszveget a munkátlanságba, s féktelenségbe lét helyett fegyvergyakorlatokra hova előbb alkalmazni szükségesnek látjuk, tisztelettel felkérjük a hadügyminister urat, hogy az illető katonai hatóságot ezen újonczok hova előbbi átvételére utasítani méltóztassék,[11] tudatván egyszersmind Önnel: hogy ha a hadügyministeri rendelethez mellékelt toborzási szabályzatban kijelölt 5 sukk 2 czoll magasság a toborzott egyéneknél mint mulhatatlan kellék felállítatik, alacsony termetű, de különben erős izmú, munkaedzett test alkatú magyarfaj népünknél a toborzott újonczok száma felére olvadand, mi pedig a körülmények által igényelt honvédelmi erő kiállítását tetemesen akadályozná, e végett tisztelettel felkérjük hadügyminister urat, hogy

[11] A nagykállói hadfogadó csak jún. 7-én kezdte meg az önkéntesek beavatását.

az 5 sukk magas, de különben erős testalkatú egyének be sorozása megengedése eránt rendelkezni méltóztassék. Minthogy pedig megyénk népeinél mutatkozó lovas katonasághozi hajlam, rendes lovas nemzetőrségi lovasság felállítása esetére az újonczok számát tetemesen növelné, megkeressük Önt a végett is, hogy lovassági ezredek felállítása esetére lovassági újonczok toborzása végett megyénknél rendelkezni szíveskedjék. Mennyibe az eddigi eredményekből következtetni lehet, a megyénkbe toborzandó egyének száma ezer számot megfogja haladni, s ezen újonczokból alakítandó ezredi osztálynál megyénk népe jellemét, lelkületét ösmerő tiszti egyének által a katonai erély legbiztosabban fejtethetnék ki, ez okon megyénk újonczaiból alakítandó osztálynak tisztekül Patay István, Kazinczy Lajos, Vay Jósef, Somossy Albert, Rakovszky Sámuel, Bónis Károly, Hunyady Ferentz, Vay Ferentz, Szunyoghy Sándor, mint tiszti állásra képzett a rendes nemzet őrség közzé sorozott egyéneket ajánljuk.

A kik egyébbiránt tisztelettel maradtunk az 1848-ik évi Június 5-én tartott kormányzó bizottmányi ülésünkből.

Tisztelt Minister úrnak engedelmes szolgái

Zabolch megye kormányzó bizottmánya.

Eredeti. O. Lt. HNI. 1848:499.
(1848:770/hü. szám alatt iktatva a Hadügyminisztériumban.)

b.

Péchy László, Szabolcs megye alispánjának levele a hadügyminiszterhez a magassági mérték miatt. Nagykálló, 1848. jún. 10.

43.

Hadügy minister úr!

Közelebb megyém részéről tett jelentésben azon óhajtást fejeztetett ki, hogy inkább terepély mint magas nép fajunk lévén s önkénteseink közül az 5' 2" mértéket majd csak kevesen üthetvén meg, a valamivel kisebbeket is, de a mellett szép egészséges fiatal egyének be soroztathassanak, — ez ideig azonban újabb rendelés nem érkezvén, miután a f. hó 7-én megkezdett besorozással kitűnt, hogy 800 már együtt volt újonczaink közül 450 ütötték meg a mértéket, a szebje pedig, a fiatalabbja kimaradt, s rokonszenvük a Turszki ezredbe menésre nem mutatkozván mentül többnek besoroztathatása reményében meg csalatkozvánk; — hivatalosan felkérem annál fogva tisztelt minister urat, méltóztatnék említett jelentésünkhöz azon engedelmével járulni, hogy 5' 1"

fiatal és szép egyéneinket besoroztathassuk, élelmezésük könnyítése tekintetiből becses válaszát mielőbb ki kérvén.

Kelt NKállóban június 10-én 848.

Péchy László
Zabolch megye alispánja

Eredeti. O. Lt. HNI. 1849 : 499. (1848 : 415/hü. szám alatt iktatva a Hadügyminisztériumban.)

c.

A miniszterelnök válasza Szabolcs megye sürgető kérelmére. 1848. jún. 14.

Szabolcs megye első alispánjának.

Az önkéntes honvédeket beavató bizottmánynak irányadó utasításul szolgáljon, hogy ha 5' 1" magas fiatal idomos külsejű és növést igérő egyének ajánlkoznak, azokat meggondolás nélkül a honvéd Debreczeni zászlóaljhoz besoroztathatja.

Jelentésők második ponjára nézve pedig feleltül adatik, hogy a Nagy Kállói önkéntesek, Debreczenbe, az az a zászlóalj alakulási törzs helyére szállítandók.

Lovasság honvéd osztályok jelenleg nem alakíthatnak, azonban az önkénteseknek értésére lehet adni, hogy ha később a körülmények és az álladalom pénzügye mivolta lovasság kiállítását megengedné, azokhoz sok gyalog honvédek áttétendnek. Végre a megyétől előléptetésre javaslattba hozott egyénekre nézve azok részletes kinevezése már meg is történt, többire nézve méltó vissza tekintettel lenni fogok.

Fogalmazvány. u. o.

13.

Korda János „Szeged város had választmányi elnöke" jelentése a hadügyminiszternek a város helyzetéről, a toborzás eredményeiről, az újoncok felruházásának problémáiról és egyéb a honvédelemmel kapcsolatos intézkedésekről. Szeged, 1848. jún. 14.

Tisztel Had Minister Úr!

Az illír lázongó nép tömeg Temerin alatt sánczokba vonulva erősítésre várakozik — hinnem kell hogy ezen nép tömeg, nagyobb mozgalmakra készül, mert Május 10-én Karlovitzen az Ideiglenes Kormány Báts, Baranya, Bánát Német Lakóihoz intézett fell szóllítás azt igazollya. — Melly vonalon tervelik a meg támadása, eleve ki számitani nem lehet; azonban annyi bizonyos, hogy Buda Pest az ell foglalási pont — hihető az, hogy

Baranyán keresztül történik, mert nem hihetem Szegeden keresztül azt tehetni — ellenben pedig azt sem hiszem, hogy hátok meget hagyván Szeged és környéke magyar nép faját meg hódítás nélkül; történnyen bár mi képpen (ha kiküldött embereim meg nem csalnak) minden idejében meg tudandok és közlendek.

Szeged Városában összpontosult 600 főnyi mozgó őrsereg 18 nap olta henyélnek, minden kellő fegyelem nélkül. Ezek tanítására rögtön tiszteket küldeni annál is inkább szükséges, mert félhető, hogy ily dologtalan nép kihágásokra vetemedhetik. — Rendes laktanyával elátva 330 fa ágyak készítettek számukra, de ágyneműek hiányoznak; hír szerint a szegedi profont háznál számtalan szalma zsák, lepedő, pokrótz volna, ámbátor a kezellő tiszt, mint tsászári ember, *ezt tagadja;* kérném Had Minister Urat, azok ki adását ell rendelni — mivel sem az én, sem a Dandár Parancsnok, hanem egyenesen a Temesvári Had Igazgató Úr parancsára adhattya ki — így hallottam.

A mozgó őrség minden ruházat nélkül van, félhető, hogy a *tetük* háborgatásának rosz következése lehet; ennél fogvást a Szegedi Had Választmány Polgár Társaink ajánlatából be jött menyiségből fehér ruhát, nadrágot, bakantsot, sipkát és fehér kabátot azonnal készíteni ell határozá, mi folyó héten ell is készülend, s így nem maradna egyébb, mint tanításra rögtön Tiszteket, és nékik fegyvereket küldeni, hogy szükség esetére használatot tegyenek a Hazának.

Az ágyú Telephez[12] kívántató lovak erányában, a helybéli Generális Úrral értekezvén, azt határozánk: hogy Mező hegyesen 1-ő Júliusban számosabb Lovak ell adásra ki tétetnek, azokból a Telephez szükséges elő fogatokat azonnal meg venni kellene, ha más képpen ki nem adnák; s ez értelemben más napon a Generális levél által tudatta is a Mező hegyesi parantsnokot. — Nem reméllett esetre az itteni három ágyúhoz 6. darabb ló ki alkudva van, de által véve nints, — a Tárok [?] és Municziós Szekerek vontatására helly béli polgároknak lovai is használandók — azon Mező hegyesi lovak erányában talán a Ministérium is rendelkezhetik szükség esetén.

Ha a körülmények Szegeden kívánnak katonai összepontosítást, élelmezése tekintetében mivel a profont háznál kellő gabona nintsen, hellyben több ezer poss. mérő gabona kapható. — Sööt jutányos áron 2.000 emberre naponkénti profont sütésre, és ki szolgáltatásra ajánlkoztak —

a fentebbiekhez rendeletet ell várva maradtam

Tisztelt Had Minister Úrnak

Szegeden Június 14-én 848.

alázatos szolgája
Korda János
Had Választmányi Tag s
őrseregi ezredes.

[12] A szegedi nemzetőrség fél ágyúütegéről van szó.

Eredeti. O. Lt. HNI. 1848 : 535.
(1848:544/hü. szám alatt iktatva
a Hadügyminisztériumban.)

Mellette a miniszterelnök levele a hadügyminiszterhez, amelyben kéri, hogy utasítsa a temesvári főhadi kormányt, hogy az intézkedjék a szegedi „kincstári élés- és ágytárnál" a honvédeknek szükséges ágyneműk kiadása felől.

Urbán Aladár

TARTALOM

Szalvai Mihály altábornagy 1899—1955.

TANULMÁNYOK

CSÉMI KÁROLY alezredes — A szovjet páncélos és gépesített csapatok szerepe a Magyarországot felszabadító hadműveletekben 5

NAGY LÁSZLÓ — A Bocskai szabadságharc 1605. évi hadjárata — 24

GOTTREICH LÁSZLÓ — A bihari nép harca 1703—1704-ben — — — — — 92

URBÁN ALADÁR — Honvédtoborzás a Tiszántúlon 1848 nyarán — — 134

BORUS JÓZSEF százados — 1849 hadtörténeti irodalmának néhány kérdése — 167

A. V. FJODOROV — Orosz katonák részvétele a Magyar Tanácsköztársaság védelmében — — — — — — — — — 201

DERKOVICS JENŐ — A Magyar Vörös Hadsereg gyári munkásezredeinek szervezése — — — — — — — — — — 213

MATUZ JÓZSEF — A Vörös Hadsereg és a dolgozó nép — — — — 243

MOLNÁR PÁL ny. altábornagy — A dolgozó honvéd — — — — — — — — — 267

FODOR GYULA alezredes — A légierő fejlődésének hadtörténelmi áttekintése 304

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK

A Dunántúl felszabadítása 1705-ben *(T. Gy.)* — 331

VITA

Varga János: Népfelkelő és gerillaharcok Jellasics ellen 1848 őszén c. kandidátusi értekezésének vitája — — — — — — — — — — — — — 337

SPIRA GYÖRGY — Viszontválasz Varga Jánosnak — — — — — — 374

KÖNYVSZEMLE ÉS KRITIKA

Ráday Pál Iratai 1703—1706. (ism. *Tóth Gyula fhdgy.*) — — — — — — — — — — — — 385

LORD RUSSEL — A horogkereszt rémtettei (ism. *B. J.*) — — — — 391

A nürnbergi per vádbeszédei (ism. *R. G.*) — — 401

TÓTH SÁNDOR — A Szovjet Hadsereg felszabadító hadműveletei hazánkban (ism. *Tolnai László fhdgy.*) — — — 403

Felszabadulás. 1944. szept. 26. — 1945. ápr. 4. Dokumentumok. (ism. *Tóth Sándor fhdgy.*) — 413

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

СОДЕРЖАНИЕ

Генерал-лейтенант САЛВДИ МИХАЙ 1899—1955

СТАТИ

Подполковник ЧЕМИ КАРОЛЬ	Роль советских бронетанковых и менанизированных войск в операциях за освобождении Венгрии —	5
НАДЬ ЛАСЛО	Кампания 1605 г. освободительной войны Бочкаи	24
ГОТТРЕЙХ ЛАСЛО	Борьба бихарского народа в 1703—1704 гг. — —	92
УРБАН АЛАДАР	Вербовка хонведов в затисском крае летом 1848 г.	134
Капитан БОРУШ ИОЖЕФ	Некоторые вопросы военно-исторической литературы 1849 г. — — — — — — — — — — — —	167
А. В. ФЕДОРОВ	Участие русских солдат в Защите Венгерской Советской Республики (1919) — — — — — — —	204
ДЕРКОВИЧ ИЕНЕ	Организация заводских рабочих полков Венгерской Красной Армии — — — — — — — — —	213
МАТУЗ ИОЖЕФ	Красная Армия и трудящийся народ — — — —	243
Генерал в отставке МОЛНАР ПАЛ	Работающий хонвед — — — — — — — —	267
Подполковник ФОДОР ДЮЛА	Военно-исторический обзор развития военновоздушных сил — — — — — — — — — —	304
КОРОТКО ПО ВОПРОСАМ ВОЕННОЙ ИСТОРИИ — — — — — — — — — —		331
ДИСКУССИЯ — — — — — — — — — — — —		333
КРИТИКА И РЕЦЕНЗИЯ — — — — — — —		385
ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ АРХИВ — — —		

SZEMELVÉNYEK A MAGYAR HADTÖRTÉNELEM TANULMÁNYOZÁSÁHOZ

I—II.

Összeállította: A Hadtörténelmi Intézet munkaközössége.

A forráskiadvány a hadtörténelemnek néphadseregünkben — elsősorban az akadémiákon és tisztiiskolákon — folyó oktatását kívánja segíteni, de szélesebb körökben is lehetővé teszi népünk dicső katonai múltjának alaposabb megismerését. A válogatás feladatul tűzte ki, hogy katonai történelmünk minden jelentősebb korszakáról, eseményéről és alakjáról képet adjon az olvasónak. A forráskiadványban korabeli leírások és egyéb feldolgozások mutatják be a régmúlt és legújabb kor hadtörténelmét.

HADTÖRTÉNELMI INTÉZET KIADVÁNYA

TÓTH SÁNDOR:

A SZOVJET HADSEREG FELSZABADÍTÓ HADMŰVELETEI HAZÁNKBAN

Népszerűen megírt könyv a Szovjet Hadseregnek Magyarország területén vívott hősi harcáról. Ismerteti a szovjet hadvezetésnek Budapest körülzárására és felszabadítására alkalmazott taktikáját. Foglalkozik egy-egy fontosabb város felszabadításának körülményeivel is. Nemcsak a hadműveleteket írja le, hanem az egyes katonák hősiességét is megmutatja. Kitér a partizánharcok néhány eseményére is.

HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS SZIKRA KIADÓ KIADVÁNYA

KURUC VITÉZEK FOLYAMODVÁNYAI

ÖSSZEÁLLÍTOTTA: ESZE TAMÁS

A forráskiadvány megszólaltatja az egyszerű kuruc katonák hangját, köztük a Magyarországon élő idegenajkú népek egyszerű fiait is. Folyamodványaikból a szabadságharchoz való hűségük és a fejedelem iránti ragaszkodásuk egyaránt kitűnik. A kötet számos apró mozzanatából a szabadságharc csatáinak és ütközeteinek eddig ismeretlen részletei bontakoznak ki. A gyűjtemény iratai a néptömegek történelemalakító szerepének fényes bizonyítékai.

SAJTÓ ALATT

HADTÖRTÉNELMI INTÉZET KIADVÁNYA

Ára: 16,— Ft

14692/2